

الجامع لاحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

مَنْتَهَى وَيَلُوفُ النَّفْسَ كُلَّهُ **لِلَّهِ** قَاتِ
تَهْوَى قَاتِ **لِلَّهِ** بِمَا يَخْمَلُونَ بِصِيَرِ
قَاتِ تَوَلَّوْا قَا عَمَلُوا أَنْ **لِلَّهِ** مَوْلِيَهُ
نَعْمَ الْمَوْلَى وَ نَعْمَ النَّصِيْبُ
لِلَّهِ أَمَّا غَنَمٌ مِنْ شَيْءٍ قَاتِ
لِلَّهِ خُمْسُهُ وَلِلرُّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَلِذِي السَّبِيلِ
لَنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِ**لِلَّهِ** وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْ
عِبَادِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي
الْجَمْعَانِ **وَاللَّهُ** عَلَي كُلِّ شَيْءٍ
قَاتِ إِذَا كُنْتُمْ بِالْعُدُوَّةِ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُدُوَّةِ الْقُصْوَى وَالزَّكَاةُ أَتَتْ
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَلَّوْا عَدُوَّكُمْ لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُعَادِ وَلَكِن لَقَضَى **لِلَّهِ** أَمْرًا

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMIU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

8. CİLD

BURUC YAYINLARI

Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 8

الجامع لأحكام القرآن، والمبين لما تضمنته من السنة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinü
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©

Her hakkı mahfuzdur.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
Sekizinci Cild	:	Nisan 1999
Birinci Baskı	:	Nisan 1999

Enfâl

Sûresi

20-75. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adı İle

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ وَاتُّم
تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾

20. Ey iman edenler, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. İşitip durduğunuz halde ondan yüzçevirmeyin.

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin"** buyruğu, tasdik eden mü'minlere bir hitaptır. Münafıkları dışarda tutup özel olarak mü'minlere hitab etmesi, onların şanını tebcil içindir. Allah onlara, bir daha kendisine ve Rasûlüne itaat emrini yenilemekte ve yüzçevirmekten yasaklamaktadır. Cumhurun görüşü budur.

Bir kesim de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerimede hitab münafıklardır. Yani, ey yalnızca dilleriyle iman ettiklerini söyleyenler... demektir. İbn Atiyye der ki: Hitabın böyle olması, uzaktan uzağa muhtemeldir, lakin oldukça zayıftır. Çünkü şanı yüce Allah, bu âyet-i kerimede muhataplarını iman sahibi olmakla nitelendirmiştir. İman ise tasdik demektir. Münafıkların asgari bir şekilde dahi tasdik nitelikleri yoktur. Bundan uzak bir görüş de şöyle diyenlerin görüşüdür: Burada hitap, İsrailoğullarınadır. Ancak, âyet-i kerimede hitabın onlara olması ihtimali, oldukça uzaktır.

"(التولي) mastarı, **ondan yüzçevirmeyin**" buyruğundaki (وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ) ... **ondan yüzçevirmeyin** demektir. Burada, ikisinden denilmeyerek **"ondan"** diye buyrulması, Allah'ın Rasûlüne itaatın, Allah'a itaat olmasından dolayıdır. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: **"Halbuki, Allah'ı ve Rasûlünü hoşnud etmek daha doğrudur."** (et-Tevbe, 9/62)

"İşitip durduğunuz halde" anlamındaki buyruk; hal mahallinde mübte-

dâ ve haberdir. Yani: Size karşı okunmakta bulunan Kur'ân-ı Kerîm'in bunca delil ve burhanlarını dinleyip durduğunuz halde, ondan yüzçevirmeyin anlamındadır.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾ إِنَّ شَرَّ
الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾

21. Kendileri işitmedikleri halde “işittik” diyenler gibi de olmayın.

22. Çünkü, Allah katında yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü akıl etmeyen sağır ve dilsizlerdir.

Yüce Allah'ın: **“Kendileri işitmedikleri halde “işittik” diyenler gibi olmayın”** buyruğu yahudiler, münafıklar ya da müşrikler gibi olmayın, demektir. Bu buyrukta geçen **“işitmek”**, kulakla işitmekten gelmektedir.

“Kendileri işitmedikleri halde” ile kastedilen, işittiklerini iyice düşünmeyen, onun hakkında tefekkür etmeyen kimselerdir. Böyleleri hiç işitmemiş ve haktan yüzçeviren kimse durumundadırlar. Yüce Allah mü'minlere onlar gibi olmalarını yasaklamaktadır.

Buna göre âyet-i kerime, mü'min bir kimsenin; işittim ve itaat ettim demesinin, bu işitmesinin etkisi, bunları yerine getirmek suretiyle ortaya çıkmadıkça hiçbir fayda sağlamadığına delildir. Eğer, emirleri yerine getirmekte kusurlu hareket edip ifa etmez, buna karşılık yasaklara yönelip onları işleyecek olursa, böyle bir kimsenin buyrukları işittiği sözkonusu olur mu? Bunun, itaati nasıl bir itaattir? Böyle bir kimse, o takdirde ancak imanını açığa vuran ve içten içe küfrünü gizleyen bir münafık seviyesinde olur. İşte yüce Allah'ın: **“Kendileri işitmedikleri halde “işittik” diyenler gibi de olmayın”** buyruğu da münafıkları, yahudileri, ya da müşrikleri -az önce geçtiği üzere- kastetmektedir.

Daha sonra şanı yüce Allahı, kâfirlerin , yeryüzünde hareket eden varlıkların en kötülerini olduğunu haber vermektedir. Buhârî'de İbn Abbas'tan: **“Çünkü Allah katında yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü akıl etmeyen sağır ve dilsizlerdir”** buyruğu hakkında şöyle dediği nakledilmektedir: Burada sözkonusu edilenler, Abdu'd-Dâroğullarından bir topluluktur.⁽¹⁾

(1) Buhârî, Tefsir 8. sûre 1.

"(شَرُّ) : **En kötü**" ifadesi, aslında; (أَشَرُّ) şeklindedir. Ancak, kullanım çokluğu dolayısıyla baştaki hemze hazfedilmiştir. "(خَيْرٌ) : **En hayırlı**" kelimesi de böyle olup, bunun da aslı (أَحْيَرُ) şeklindedir.

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ
مُغْرَضُونَ ﴿٢٣﴾

23. Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi elbette onlara işittirirdi. Şayet işittirmiş olsaydı, yine onlar muhakkak yüzçevirerek arkalarına döner giderlerdi.

Yüce Allah'ın: "**Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi elbette onlara işittirirdi**" buyruğu, onlara delil ve belgeleri anlayıp kavramak ile sonuçlanan bir şekilde işittirirdi, diye açıklanmıştır. Ancak, yüce Allah, ezelden beri onların bedbahtlıklarını bilmiştir, (bundan dolayı onlara işittirmemiştir.)

"**Şayet işittirmiş olsaydı**" yani, eğer onlara bu delil ve belgeleri kavratmış olsaydı dahi, onların küfre sapacaklarına dair ezelî ilminden sonra artık onlar iman etmeyeceklerdi.

Şu anlama geldiği de söylenmiştir: O takdirde onlara diriltilmelerini istedikleri ölümlerin sözlerini işittirirdi. Çünkü onlar, Muhammed (sav)'ın peygamberliğine tanıklık etsinler diye Kusay b. Kilâb'ın ve diğerlerinin diriltilmesini istemişlerdi.

ez-Zeccâc der ki: "**Elbette onlara işittirirdi**" buyruğu, onların istemiş oldukları her bir şeye (teklif ettikleri her bir mucizeye) dair bir cevaptır. "**Şayet işittirmiş olsaydı, yine onlar muhakkak yüzçevirerek arkalarına döner giderlerdi.**" Çünkü yüce Allah, onların iman etmeyeceklerini ezelden beri bilmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُخَيِّكُم
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. Ey iman edenler, size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman Allah ve Rasûlü'nün çağrısına uyun. Bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Ve muhakkak O'nun huzurunda toplanacaksınız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah ve Rasûlü'nün Çağrısı:

Yüce Allah'ın: **“Ey iman edenler... Allah ve Rasûlü'nün çağrısına uyun”** buyruğunun tasdik eden mü'minlere hitab olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. “Çağrıya uymak” anlamını veren “isticâbet”, icabet ile aynı şeydir.

“(يُخَيِّكُم)”: **Size hayat verecek** kelimesinin aslı; (يُخَيِّكُم) şeklinde olup ikinci “yâ” harfi üzerindeki ötre ağır geldiğinden dolayı hazfedilmiştir. Ancak burada (iki “ye”nin birbirine idğam edilmesi) caiz değildir.

Ebu Ubeyde der ki: “(اَسْتَجَبُوا)”: **Çağrısına uyun** yani, icabet edin, cevap verin, demektir. Şu kadar var ki, dildeki örfe göre; (استجاب) şekli, “lam” harfi ile teaddi (geçiş) eder, (أجاب) ise “lam”sız teaddi eder. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğu böyledir: “(يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ)”: **Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisinin çağrısına uyun.**” (el-Ahkaf, 46/31) Bununla birlikte (استجاب)'nın “lam”sız teaddi ettiği de olur. Buna tanık da şairin şu beyitidir:

وداع دعا يا من يُجيب إلى الندى فلم يستجبه عند ذاك مُجيبٌ

“Ve bir çağırana çağırdı: Ey seslenişe karşılık veren kişi! diye
Ancak o vakit hiçbir karşılık veren olmadı.”

“(أجابه وأجاب عن سؤاله)”: Onun çağrısını kabul etti, isteğini yerine getirdi”; denilir. Bunun mastarı (الإجابة), ismi de (الجابة) şeklinde (الطاقة والطاعة) gibi gelir. Yine: “(أساء سَمْعاً فأساء جابة)”: Kötü işitti, kötü cevap verdi” denilir. Bu kelimenin kullanılışı bu şekildedir. (المجاوبة والتجاوب) ise, karşılıklı konuşmak demektir. Yine “(إنه لحسن الجيبة)”: O, cevabı güzel bir kimsedir” denilir.

“(لَمَّا يُخَيِّكُم)”: **Size hayat verecek şeylere** buyruğu “(استجيبوا)”: **Çağrısına uyun** buyruğuna tealluk etmektedir. Yani: Sizi çağırdığı vakit, size hayat verecek şeyler için O'nun çağrısına uyun, demektir. Buradaki “lam” harfinin “(إلى)”: e, a” anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, size hayat verecek şeye uyun. Bu da, dininize hayat verecek ve size dininizi öğretecek şeylere uyun, anlamına gelir.

Yine bunun: Kendisi vasıtasıyla kalplerinizi diriltecek ve böylelikle kendisini tevhid etmenize sebep teşkil edecek şeylere uyun, anlamına geldiği de söylenmiştir. Buradaki **"hayat verme"** ifadesi istiâredir. Çünkü, buradaki hayat, küfrün ve cehaletin ölümünden dirilişi kastetmektedir.

Mücahid ve cumhûr şöyle demişlerdir: Yani sizler, Allah'a itaat çağrısına ve Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği emir ve yasaklara uyunuz. Çünkü ebedî hayat, sonu gelmez nimet bundadır.

Yüce Allah'ın: **"Size hayat verecek şeylere"** buyruğunda kastedilenin cihad olduğu da söylenmiştir. Çünkü cihad, zahiren hayatın sebebidir. Zira düşmana gaza yapılmayacak olursa, onlar müslümanlara gaza yapar. Düşmanın müslümanlara gaza yaparak üzerlerine gelmesi ise ölümdür. Cihadda ölmek ise ebedi hayattır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar Rabbleri katında diridirler..."** (Âl-i İmran, 3/169)

Doğrusu buyruğun, cumhurun belirttiği gibi umum ifade ettiğiidir.

2. Allah ve Rasûlünün Çağrısına Uymak Gereği:

Buhârî, Ebu Said el-Muallâ'dan, şöyle dediğini rivayet etmektedir: Mescidde namaz kılıyordum. Rasûlullah (sav) beni çağırdı, ben onun çağrısına uyup gitmedim. Daha sonra yanına gittim ve: Ey Allah'ın Rasûlü, ben namaz kılıyordum, diyerek özür beyan ettim. Şöyle buyurdu: Aziz ve celil olan Allah: **"Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman Allah ve Rasûlünün çağrısına uyun"** demiyor mu? dedi ve hadisin geri kalan bölümünü zikretti.⁽¹⁾ Sözkonusu bu hadis-i şerif daha önce el-Fatiha Sûresi'nde (1. bölüm, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Şafiî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Bu hadis-i şerif, namazda bulunan bir kimse, farz olan bir fiili işleyecek, yahut farz olan bir sözü söyleyecek olursa, namazının bozulmayacağına delil teşkil etmektedir. Çünkü Rasûlullah (sav) namazda dahi olsa çağrısına uyulmasını emretmektedir.

Derim ki: Yine bunda el-Evzaî'nin şu görüşünün lehine de delil vardır: Namaz kılan bir kimse, bir kuyuya düşmek üzere olan bir çocuğu görüp ona bağırarak ve yanına gidip onu azarlayacak olursa, bunda bir mahzur yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Buhârî*, Tefsir 1. sûre 1, 8. sûre 2, Fedâilu'l-Kur'ân 9; *Ebû Dâvûd*, Vitr 15; *Nesai*, İftitâh 26; *Dârimî*, Salât 172, Fedâilu'l-Kur'ân 12; *Müsned*, III, 450, IV, 211. *Tirmizî*, Fedâilu'l-Kur'ân 1'de benzeri bir olayı Ubeyy b. Ka'b'ın başından geçmiş olarak kayd ettikten sonra: "Bu hususta Enes'ten ve Ebû Sâid b. el-Muallâ'dan gelmiş rivâyetler de vardır" diyerek bu hadise de işaret etmektedir.

3. Yüce Allah'ın Kalpler Üzerindeki Tasarrufu:

Yüce Allah'ın: **"Bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer..."** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir. Yüce Allah'ın bu nassı, O'nun, kulları hakkında küfrü ve imanı hükmetmiş olmakla birlikte, kâfir kişi ile kendisine yerine getirmesini emretmiş olduğu iman arasına girip, bunun sonucunda kâfîre iman etme kudretini vermediği takdirde o imanı kazanamayacağını, aksine, onun zıddı olan küfre güç ve kudret verdiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde mü'min için de böyledir, onun ile küfür arasına engel olmaktadır. Bu nass ile şanı yüce Allah'ın, hayrı ve şerri, kulun bütün amelini yaratan olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. İşte Hz. Peygamberin: "Kalpleri evirip çeviren hakkı için hayır..."⁽¹⁾ buyruğunun anlamı budur. Yüce Allah'ın bu fiili, saptırdığı ve yardımından mahrum bıraktığı kimse hakkında adaletinin bir tecellisidir. Zira Allah, onlardan kendilerine vermekle yükümlü olduğu bir hakkı engellemiş olmuyor ki, O'nun adalet sıfatı zail olsun. O, kendilerine lütuf olarak vermek imkânına sahip olduğu birşeyi vermemiştir. Yoksa, kendisinin onlara vermesi gereken haklarını esirgemiş değildir.

es-Süddî der ki: Kişi ile kalbi arasına girer ve böylelikle kişi O'nun izni olmaksızın iman edemez. Yine O'nun izni, yani meşîeti olmaksızın küfre sapamaz. Kalp, düşüncenin mahallidir. Buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/7. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Kalp Allah'ın elindedir. O, ne zaman dilerse -kalbi akletmesin diye- kul ile kalbi arasına vereceği bir hastalık, yahut bir afet sebebiyle girer. Bunun da anlamı şudur: O halde, aklınızın zail olması ile buna imkân bulamayacak hale gelmeden önce Allah'ın ve Peygamberinin çağrısına uymakta elinizi çabuk tutunuz.

Mücahid de şöyle demektedir: Yani, Allah, kişi ile onun kalbi arasına yaptığını bilemeyecek hale gelene kadar girer. Nitekim Kur'an-ı Kerimde de şöyle buyurulmaktadır: **"Muhakkakki bunda, kalbi olan... kimse için elbette bir öğüt vardır."** (Kaf, 50/37) Burada kalpten kasıt akıldır.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah, kişi ile kalbi arasına ölüm ile girer ve bu durumda artık geçmiş olanlarını telafi etme imkânı kalmaz. Bir diğer açıklama da şöyledir: Müslümanlar, Bedir günü düşmanların çokluğundan korkuya kapıldı. Şanı yüce Allah, kişi ile kalbi arasına girdiğini ve bunu da onların korkularını güvenliğe değiştirmek suretiyle buna karşılık düşmanlarının güvenlik duygusunu da korkuya dönüştürmek suretiyle gerçekleştirdiğini onlara bildirdi.

(1) *Buhârî*, Kader 14, Tevhid 11; *Tirmizî*, Nüzûr 13; *Nesai*, Eymân 1; *Dârimî*, Nüzûr 12; *Muvatta*; Nüzûr 15; *Müsned*, II, 26, 67, 68, 127.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, yüce Allah işleri bir halden bir başka hale evirip çevirir. Bu da kapsamlı bir açıklamadır.

Taberî'nin tercih ettiği açıklama şekli bunun, şanı yüce Allah'ın, kulların kalplerine kendisinin onlardan daha çok hâkim olduğunu ve dilediği takdirde kendileri ile kalpleri arasına girerek, yüce Allah'ın dilemesi müstesnâ insanın hiçbir şey idrâk etmesine imkân vermeyeceğini haber vermektedir.

"Ve muhakkak O'nun huzurunda toplanacaksınız" buyruğu, önceki buyruğa atfedilmiştir. el-Ferrâ der ki: Eğer bu buyruk, istinaf (bir cümle başı) olarak okunursa; (**وَأَن**): **Ve muhakkak...** buyruğundaki hemzenin esreli okunması gerekecektir. Ancak üstün okunuşu da doğrudur.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ
اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

**25. Bir de içinizden yalnızca zulmedenlere erişmekle kalmayan bir fitneden sakının. Hem bilin ki Allah, şüphesiz azabı çetin olan-
dır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Kötülüklere Karşı Tepki Göstermemenin Cezası:

İbn Abbas der ki: Yüce Allah mü'minlere, aralarında münkerin yayılmasını kabul etmemelerini emretmekte, aksi takdirde azabın onların tamamını kuşatacağını bildirmektedir. ez-Zübeyr İbnü'l-Avvâm da bu buyruğu böylece te'vil etmiştir. Çünkü o, Cemel olayı günü -otuz altı yılında cereyan etmişti- şöyle demişti: Ben, bu âyet-i kerime ile bizlerin kastedilmiş olduğunu ancak bugün öğrenmiş oldum. Ve ben, bu âyet-i kerimenin yalnızca o dönemde muhatap alınan kimseler hakkında olduğunu zannediyordum. Hasan-ı Basrî, es-Süddî ve başkaları da âyeti böylece te'vil etmişlerdir. es-Süddî der ki: Bu âyet-i kerime özel olarak Bedir'e katılanlar hakkında nâzil olmuştur. Cemel vakası günü fitne onlara isabet etti ve birbirleriyle çarpıştılar.

İbn Abbas (r.a) da der ki: Bu âyet-i kerime Rasûlullah (sav)'ın ashâbı hakkında nazil olmuştur. İbn Abbas devamla der ki: Yüce Allah mü'minlere kendi aralarında münkerin yaşamasını kabul etmemelerini emretmektedir. O takdirde Allah onların hepsini kuşatacak bir azap gönderir.

Huzeyfe b. el-Yeman'dan da şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ashabımdan bir gurup arasında fitne başgösterecektir. Allah, bana olan sohbetleri sayesinde bunu kendilerine bağışlayacaktır. Fakat onlardan sonra bu hususta bazı kimseler onların izinden gideceklerdir, Allah ise bu sebepten dolayı onları ateşe koyacaktır."⁽¹⁾

Derim ki: Sahih hadislerin desteklemiş olduğu teviller işte bunlardır. Müslim'in Sahih'inde Zeynep bint Cahş'dan gelen rivayete göre Rasûlullah (sav)'a şöyle sormuş: Ey Allah'ın Rasûlü, salih kimseler aramızda bulunduğ u halde helâk edilir miyiz? Hz. Peygamber: "Evet, kötülük yaygınlaşacak olursa" diye cevap vermişti.⁽²⁾

Tirmizî'nin Sahih (Sünen)'inde de "İnsanlar, zalimi görüp de elini (zulümden) alıkoymayacak olurlarsa, aradan fazla zaman geçmeden, Allah onların hepsini kendi nezdinden göndereceği bir azaba düçar eder."⁽³⁾ Bu hadis-i şerifler daha önceden geçmiştir idi.

Buhârî'nin Sahih'i ile Tirmizî'de en-Nu'man b. Beşir'den gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın hududu üzerinde duran (onları aşmayan) ile onların içine düşen (aşan)ın misali, bir gemi içinde (yerlerini) kur'a ile paylaşan bir topluluğun misaline benzer. Onlardan kimisine geminin üst tarafı, kimisine de alt tarafı düşer. Geminin alt tarafında kalanlar, su almak istediklerinde üstlerinde bulunanların yanından geçtikleri için aralarında şöyle derler: Eğer biz, kendi payımıza düşen bölümde bir delik açıp da yukarımızda duranlara eziyet vermesek (daha uygun olmaz mı)? Şayet (üstteki-ler), onları istekleriyle başbaşa bırakacak olurlarsa hep birlikte helâk olurlar. Eğer onlara engel olurlarsa, onlar da berikiler de hep beraber kurtulurlar."⁽⁴⁾

Bu hadis-i şeriften de belli kimsenin günahları sebebiyle herkesin azaba düçar edileceği anlaşılmaktadır. Yine bu hadis-i şeriften, emr bil maruf, nehy anil münkerin terkedilmesi dolayısıyla cezaya hak kazanılacağı da anlaşılmaktadır.

İlim adamlarımız derler ki: Fitne eğer yaygın bir etki gösterecek olursa herkes helâk olur. Bu ise masiyetlerin açıkça ortaya çıkması, münkerin yayılması ve bunların değiştirilmemesi halinde sözkonusu olur. Eğer, münker değiştirilmeyecek olursa, bu münkere kalpleriyle karşı çıkan mü'minlerin, o bel-

(1) Aynı manada nisbeten farklı lafızlarla: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 233-234, "senesinde münker rivâyetleri bulunan İbrahim b. Ebî'l-Feyyâd'ın bulunduğu" kaydıyla.

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 7, Fiten 4, 28; *Müslim*, Fiten 1, 2; *Tirmizî*, Fiten 21, 23; *İbn Mâce*, Fiten 9; *Muvatta*, Kelâm 22; *Müsned*, VI, 428, 429.

(3) *Tirmizî*, Fiten 8, Tefsir 5. sûre 17; *Ebü Dâvûd*, Melâkim 17; *İbn Mâce*, Fiten, 20; *Müsned*, I, 25

(4) *Buhârî*, Fiten 6; *Tirmizî*, Fiten 12; *Müsned*, IV, 268, 269, 270.

deden uzaklaşmaları ve oradan kaçmaları icabeder. İşte, bizden önceki ümmetler hakkında da hüküm böyle idi. Nitekim, Cumartesi yasağını çiğneyenler ile ilgili kıssada da onlar, isyankârları terkedip onlardan ayrılmış ve; biz sizinle aynı yerde oturup kalkmayız, demişlerdi.

Selef -Allah onlardan razı olsun- de bu görüşü ifade etmişlerdir. İbn Vehl, Malik'den şöyle dediğini rivayet eder: Münker'in açıkça işlendiği yerden hicret edilir ve orada kalınmaz. O, bu görüşüne açıktan açığa faiz işleyerek, altından bir maşrapanın gerçek ağırlığından daha fazla bir miktara satılışına cevaz vermesi üzerine Muaviye'nin bulunduğu bölgeden (Suriye'den) Ebu'd-Derdâ'nın çıkıp gitmesini⁽¹⁾ delil göstermektedir. Bunu, Sahih de rivayet etmiştir. Buhârî de İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah bir kavme azap indirdi mi, azap, onlar arasında bulunanların hepsine isabet eder, sonra da amelleri üzere diriltirler."⁽²⁾

İşte bu, umumi helâkin kimisinin, mü'minler için bir arındırma ve temizlik, kimisinin de fasıklardan intikam için gönderildiğine delil teşkil etmektedir.

Müslim'in Abdullah b. ez-Zübeyr'den rivayetine göre, Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) uykuda iken bazı organları hareket etti. Ben, ey Allah'ın Rasûlü! Uykunda daha önce yapmadığın bir şeyi yaptın dedim, şöyle buyurdu: "Hayret ettiğim şu ki, ümmetimden bir topluluk, Kureyş'ten bu Beyt'e sığınmış bir adamı almak için gelecekler. Nihayet el-Beydâ denen yere vardıklarında onların hepsi yerin dibine geçirilmiş olacaklar. Bunun üzerine biz: Ey Allah'ın Rasûlü dedik. Yol dolayısıyla (çeşitli maksatlı) insanlar bir arada bulunabilir. Şöyle buyurdu: "Evet, aralarından bu işe bilerek gelenler var, mecbur kaldığı için gelenler var, yolcu olanlar var. Fakat onlar, tek bir kişi imiş gibi helâk edilecekler, fakat değişik hallerde geleceklerdir. Yüce Allah onları niyetlerine göre diriltecektir."⁽³⁾

Denilse ki: Yüce Allah: **"Günah yükü taşıyan hiçbir kimse bir başkasının günahını yüklenmez"** (el-En'âm, 6/164, Fatır, 35/18); **"Her bir kişi kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır"** (el-Müddesir, 74/38); **"Kazandığı**

(1) Nesâî, Buyû' 47; Muvatta', Buyû' 33. Muvatta'da kaydedildiği üzere olay kısaca şöyledir: Muâviye, belirtilen şekilde bir alış-verişi yapınca Ebu'd-Derda Allah Rasûlü'nün böyle bir alış-verişi yasaklamış olduğunu bildirir. Muaviye bunda bir sakınca olmadığını belirtir. Ebu'd-Derdâ da ona: "Senin bulunduğun bir yerde ben olmam" diyerek, Hz. Ömer'e gider, durumu ona bildirir. Hz. Ömer de Muâviye'ye bu tür bir alış-veriş yapmamasını söyler.

(2) Buhârî, Fiten 19; Müsned, II, 110.

(3) Buhârî, Buyû' 49; Müslim, Fiten 4, 8; Ebû Dâvûd, Mehdi 11; Tirmizî, Fiten 10; İbn Mâce, Zühhd 26; Müsned, VI, 105.

iyilikler onun lehine, yaptığı kötülükler de aleyhinedir" (el-Bakara, 2/286) diye buyurmuştur. Bunlar ise, herhangi bir kimsenin başka bir kimsenin günahından dolayı sorumlu tutulmamasını, cezanın yalnızca günahkâr kimse ile ilgili olmasını gerektirmektedir.

Buna cevap şudur: İnsanlar, açıktan açığa münker işleyecek olurlarsa, onu gören herkesin o münkeri değiştirmesi bir farzdır. Eğer buna ses çıkarmayacak olursa, hepsi de isyankâr olur. Birisi, o münker fiili işlemekle, diğeri de ona razı olmakla. Yüce Allah ise, hükmü ve hikmeti gereği münkerin işlenmesine rıza göstereni bizzat onu işleyen gibi değerlendirmiştir. O bakımdan, münkere razı olan da işleyenin cezasına katılmış olur. Bu açıklamayı İbnü'l-Arabi yapmıştır. Bu ise, belirttiğimiz gibi hadis-i şeriflerin muhtevâsıdır.

Âyet-i kerimenin anlatmak istediği de şudur: Zalime isabet etmekle kalmayıp salih olana da olmayana da isabet eden bir fitneden korkunuz, çekiniz.

2. Münkerin İşlenmesi Dolayısıyla Azap Kimlere İsabet Eder:

Nahiv bilginleri "(لَا تُصِيبُنَّ)": **Erişmekle kalmayan**" buyruğundaki "nûn" harfinin gelişini farklı şekilde açıklamışlardır. el-Ferrâ der ki: Burdaki ifade, senin birisine; "(أَنزَلَ عَنِ الدَّابَّةِ لَا تَطْرَحَنَّكَ)": Bineğin sırtından in, seni yere düşürme-sin," demene benzemektedir. Buna göre bu, nehiy lafzında emrin cevabıdır. Yani, eğer sen bineğin sırtından inersen, o da seni yere yıkmayacaktır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Yuvalarınıza girin... sizi çiğneyip ezmesin."* (en-Neml, 27/18) Yuvalarınıza girecek olursanız, o da sizi çiğneyip ezmez, demektir. Burada "nûn" ceza anlamı dolayısıyla gelmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu "nûn"un geliş sebebi, buyruğun kasem gibi bir mana ifade edişi dolayısıyladır. Nûn ise, ancak nehiy fiili veya kasemin cevabı halinde gelir. Ebu'l-Abbas el-Müberred de der ki: Bu buyruk emirden sonra bir nehiydir. Yani, buradaki nehiy, zalimlere yöneliktir. Bu da, siz zulme yaklaşmayınız anlamındadır. Sibeveyh de; "(لَا أُرِيكَ مَا هُنَا)": Seni burada kesinlikle görmemeliyim, ifadesinin kullanıldığını nakletmektedir. Yani Burada bulunma, demektir. Çünkü ben, burada kim varsa onu görürüm.

el-Cürcânî de der ki: Buyruk, özel olarak zalimlere isabet eden bir fitneden (azaptan) sakının, demektir. Buna göre "(لَا تُصِيبُنَّ)": **Erişmekle kalmayan**" buyruğu, nekireye sıfat mahallinde bir nehiydir ki, bunun da te'vili, zulmedenlere bu fitnenin isabet edeceğini haber vermek şeklindedir.

Ali, Zeyd b. Sabit, Ubey ve İbn Mes'ud ise elif'siz olarak ve "(لَا تُصِيبُنَّ)"; Zulmedenlere erişecek bir fitne..." anlamını verecek şekilde okumuşlardır. el-

Mehdevî der ki: Bu şekildeki okuyuşun, elif'li (لا نصين) okuyuşundan elif'in kasredilmiş ve; (ما)'dan hazfedildiği gibi, bundan da hazf edilmiştir. O, mana itibariyle (أم والله لأفعلن) : Ama hayır, Allah'a yemin ederimki mutlaka yapacağım,” ifadelerinde ve benzerlerinde olduğu gibi.

Aynı şekilde bunun cemaatin kiraatine muhalif bir kıraat olması da mümkündür, o takdirde mana: Bu fitne özel olarak zalim olanlara isabet eder, anlamını verir.

وَإِذْ كُنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ
النَّاسُ فَأَوَّيَكُمُ وَأَيَّدَكُمُ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمُ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. Şunu da hatırlayın ki, bir zamanlar yeryüzünde azlıktınız ve zayıf görülüyorsunuz. İnsanların sizi tutup kapmasından korkuyordunuz da O sizi barındırdı. Sizi yardımıyla kuvvetlendirdi. Size en temiz ve en hoş şeylerden rızık verdi. Tâ ki şükredesiniz.

Yüce Allah'ın: “Şunu da hatırlayın ki, bir zamanlar yeryüzünde” yani Mekke topraklarında “azlıktınız.” el-Kelbî der ki: Bu âyet-i kerime Muhacirler hakkında nâzil olmuştur. Yani, hicretten önce ve İslâm'ın ilk dönemlerindeki hallerini vasfetmektedir. “Ve zayıf görülüyorsunuz” buyruğu da onların sıfatıdır. “İnsanların” anlamındaki (الناس) kelimesi, fail olarak merfu'dur. (الخطب): “(أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ) : Sizi tutup kapmasından” da nasb mahallindedir. “(الخطب) : Tutup kapmak”, sür'atle, hızlıca alıp yakalamak demektir.

“Korkuyordunuz” buyruğu da onların nitelikleridir.

Katade ve İkrime der ki: Tutup kapılmaları söz konusu edilenler, Kureyş müşrikleridir. Vehb b. Münebbih ise, İran ve Bizanslılardır diye açıklamıştır.

“O sizi barındırdı.” İbn Abbas der ki: Ensar'ın yanında barındırdı, demektir. es-Süddî ise Medine'de barındırdı diye açıklamıştır ki, anlam birdir.

(أوى إليه) : Onu kendisine kattı, bağrına bastı, anlamındadır. “(أوى إليه) O, onun yanında barındı” manasına gelir.

“Sizi yardımıyla” desteği ile, bir görüşe göre Ensar ile, bir diğer görüşe göre ise, Bedir günü melekler ile “kuvvetlendirdi” sizin gücünüze güç kat-

11. **"Size en temiz ve en hoş şeylerden"** yani, ganimetleri **"rızık verdi, tâ ki şükredesiniz."** Bunun anlamına dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/52. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ
وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾

27. Ey iman edenler, Allah'a ve Rasûlü'ne hâinlik etmeyin. Bile bile emanetlerinize de hainlik etmeyin.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet-i kerime, Ebû Lubâbe b. Abdü'l-Münzir'in Kurayzaoğullarına kesileceklerini işaret edip bildirmesi üzerine nâzil olmuştur. Ebû Lubâbe der ki: Allah'a yemin ederim, ayaklarımı yerimden hareket ettirmeden ben Allah'a ve Rasûlüne hainlik ettiğimi anladım. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu âyet-i kerime nazil olunca, Ebu Lubabe Mescidin direklerinden birisine kendisini bağlayarak şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, ölünceye yahut da Allah tevbeni kabul edinceye kadar ne bir şey yiyeceğim, ne de birşey içeceğim. Buna dair haber meşhurdur. (Bk. et-Tevbe, 9/102. âyetin tefsiri)

İkrime'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kurayzalıların (ahdi bozmaları) durumu ortaya çıkınca, Peygamber (sav), Ali (r.a)'ı, huzurunda bulunan diğer insanlarla birlikte gönderdi. Hz. Ali, Kurayzaoğullarının yanına varınca onlar Rasûlullah (sav)'ın şahsiyetine dil uzattılar. Cebrail (a.s) da siyah-be-yaz bir at üzerinde geldi. Âişe (r.anha) dedi ki: Şu anda bile Rasûlullah (sav)'ı Cebrail'in yüzündeki tozu silerken görür gibiyim. Dedim ki: Ey Allah'ın Rasûlü bu Dihye midir? Hz. Peygamber: "Hayır, bu Cebrail (a.s)'dır" dedi. (Cebrail) dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, Kurayzaoğullarının üzerine gitmekten seni alıkoyan nedir? Rasûlullah (sav): "Onların kalelerinin hakkından ben nasıl gelebilirim?" deyince, Cebrail (a.s) şöyle dedi: Ben, bu atımı onların üzerlerine (kalelerinden içeriye) süreceğim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) eğersiz bir ata bindi. Ali (r.a) onu görünce, Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Onların üzerine gitmesen de olur. Çünkü, onlar sana dil uzatıyorlar. Bu sefer Hz. Peygamber: "Hayır, bu onlara bir selam vermek gibi olacaktır." Bunun üzerine Peygamber (sav) üzerlerine gidip şöyle dedi. "Ey maymun ve domuzların kardeşleri!" Onlar, Ey Ebu'l-Kasım sen çirkin söz söyleyen birisi değildin, dediler. Daha sonra da biz Muhammed'in vereceği hükme razı olarak inmeyiz, bu-

nun yerine biz, Sa'd b. Muâz'ın vereceği hükme göre ineriz, dediler. Sa'd b. Muaz da bineğinin sırtından inip, haklarında "savaşçıların öldürülmesi, kadın ve çocuklarının da esir alınması" hükmünü verdi. Rasûlullah (sav) da: "Seher vakti melek bana kapımı çalarak durumun bu şekilde olacağını bildirmişti" dedi. Onların bu durumları hakkında da: **"Ey iman edenler, Allah'a ve Rasûlü'ne hainlik etmeyin. Bile bile emanetlerinize de hainlik etmeyin"** âyet-i nazil oldu. Bu âyet-i kerime Ebu Lubabe hakkında nazil olmuştu. Çünkü o, Kurayzaoğulları, biz Sa'd b. Muaz'ın hükmünü kabul ederek ineriz dediklerinde, o, kendilerine böyle birşey yapmayın, kesileceksiniz deyip boğazına işaret etmişti.

Bir diğer görüşe göre âyet-i kerime, onların Peygamber (sav)'dan herhangi bir şeyi işitip bunu müşriklere ulaştırmaları ve yaygınlaştırmaları üzerine nazil olmuştur.

Bir başka görüşe göre, âyet-i kerime ganimetlerden çalmak hakkında nazil olmuştur. Bunun (hainliğin) Allah'a nisbet edilmesi ise, ganimetlerin paylaştırılmasını emreden O oluşundan dolayıdır. Rasûlullah (sav)'a nisbet edilmesi ise, yüce Allah'tan aldığı emre göre hareket eden ve bu paylaşırma işini gerçekleştirenin o olmasındandır.

Hıyânet, gadr etmek ve birşeyi saklayıp gizlemek demektir. Nitekim yüce Allah'ın: **"O, gözlerin hain bakışını bilir"** (el-Mu'min, 40/19) buyruğundaki "hain"lik de buradan gelmektedir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmaktadır: **"(اللهم إني أعوذ بك من الجوع فإنه بئس الضجيع ومن الخيانة فإنها بئس البطانة)"**: Allah'ım, ben açlıktan sana sığınırım. Çünkü o, kişi ile beraber oturup kalkanların en kötüsüdür. Hainlikten de sana sığınırım. Çünkü o, en kötü bir sırdaştır." Bu hadisi, Nesaî, Ebu Hureyre'den gelen bir rivayet olarak kaydetmiştir. Ebu Hureyre: Rasûlullah (sav) şöyle diyordu... deyip hadisi zikretmiştir.⁽¹⁾

"Bile bile" yani, hainlikteki çirkinliği ve utancı bile bile. Bir diğer açıklamaya göre onun emanet olduğunu bile bile **"emanetlerinize de hainlik etmeyin."**

Bu buyruktaki **"hâinlik etmeyin"** anlamındaki; **(وَتَخُونُوا)** kelimesi, birinci **"hâinlik etmeyin"** emrine uygun olarak cezm mahallindedir. Cevap olarak cezm olması da mümkündür. Nitekim: **"(لا تأكل السمك وتشرب اللبن)"**: Balık yiyip, süt içme" demek gibi.

Emanetler ise, Allah'ın kullara emanet olarak verdiği amellerdir. Bunlara emanet deniliş sebebi ise, bu amellerin yapılması ile birlikte kişinin hakkının engellenmeyeceğinden yana kendisini emniyet içerisinde görmesinden

(1) *Ebü Dâvûd*, Vitr 32; *Nesaî*, İstiâze 19, 20; *İbn Mâce*, Et'ime 53.

dolayıdır ki, emanet kelimesi “emn: güvenlik”den alınmadır. Emanetlerin, vedâların ve buna benzer hususların edâ edilip sahiplerine teslim edilmesine dair açıklamalar, daha önce en-Nisa Sûresi’nde (4/58. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ
عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾

28. Bilin ki, mallarınız da, evlatlarınız da ancak birer imtihandır. Ve muhakkak Allah katında büyük mükâfat vardır.

“Bilin ki, mallarınız da, evlatlarınız da ancak birer imtihandır” buyruğuna gelince, Ebu Lubâbe’nin Kurayzaoğulları arasında birtakım malları vardı, çocukları da aralarında bulunuyordu. İşte, onlara karşı onu yumuşak davranmaya iten durum da bu olmuştu. İşte bu buyruk bu haline işarettir. “Birer imtihandır” denemedir. Allah onları, malları ve çocukları ile denemişti. “Ve muhakkak Allah katında büyük mükâfat vardır.” O bakımdan siz de Allah’ın hakkını kendi hakkınıza tercih edin, O’na öncelik tanıyın.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ
عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

29. Ey iman edenler, eğer Allah’tan korkarsanız, O size bir furkan verir. Kötülüklerinizi örter, size mağfiret eder. Allah büyük lütf sahibidir.

Allah’tan korkma (takvâ)’nın anlamı ile ilgili açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Allah, onların kendisinden korkup korkmadıklarını bilir. Burada şart lafzının zikredilmesi, O’nun kullara, kulların birbirlerine hitab ettikleri üslub ile hitab etmesinden dolayıdır. Kul, Rabbinden korktu mu, -ki bu da O’nun emirlerine uymak, yasaklarından da kaçınmak suretiyle olur- haramlara düşmek korkusuyla da şüpheleri terk edip kalbini halis ni-

yet ile doldurur, azalarını salih amellerle uğraştırır, amellerinde Allah'tan başkasını gözeterek gizli ve açık şirkin şaibelerinden korunur; mala karşı iffe-tini koruyarak dünyaya meyletmekten uzak durursa, Allah o kimse için hak ile batıl arasında bir furkan (onları birbirinden ayırt edebilecek bir kavrayış) ihsan eder ve ayrıca istediği hayırlardan ona rızıklar ihsan edip ona imkân-lar verir.

İbn Vehb der ki: Ben, Malik'e, şanı yüce Allah'ın: **"Eğer Allah'tan korkar-sanız, O size bir furkan verir"** ne demektir? diye sordum, O, bir çıkış yolu gösterir diye açıkladı, sonra da yüce Allah'ın: **"Kim Allah'tan korkarsa ona bir çıkış yolu gösterir"** (et-Talâk, 65/2) buyruğunu okudu.

İbnü'l-Kasım ve Eşheb de aynen onun gibi, Malik'ten bunu nakletmişler-dir. Malik'ten önce Mücahid de bunu böylece açıklamıştır. Şair de şöyle de-mektedir:

مَا لَكَ مِنْ طُولِ الْأَسَى فُرْقَانٌ بَعْدَ قَطِينٍ رَحَلُوا وَبَانُوا

"Önceleri bu diyarda sakın iken yola koyulup uzaklaşmalarından sonra Artık sen uzayıp giden bir kederden çıkış yolu bulamaz, kurtulamazsın."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَكَيْفَ أَرْجِي الْخُلْدَ وَالْمَوْتَ طَالِي وَمَا لِي مِنْ كَأْسِ الْمَنِيَةِ فُرْقَانٌ

"Ölüm beni takib edip duruyorken nasıl ebedî kalmayı umabilirim? Ve ben, ölüm şarabını içmekten kendimi kurtaramam."

İbn İshâk der ki: Furkan, hak ile batılı birbirinden ayırd etmek demektir. İbn Zeyd de böyle açıklamıştır. es-Süddî bunu kurtuluş, el-Ferrâ fetih ve za-fer diye açıklamıştır.

Bunun, ahirette söz konusu olacağı da söylenmiştir. Yani, Allah sizi cen-nete, kâfirleri de cehenneme sokmakla birbirinizden ayırmış olacaktır.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْيَهُودُ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ
وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٢٠﴾

30. Hani o kâfirler seni tutup bağlamak yahut öldürmek yahut seni çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar bu tuzağı kurarlarken, Allah da bunun karşılığında tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranlara karşılık verenlerin en hayırlısıdır.

Bu buyrukla, müşriklerin Daru'n-Nedve'de Peygamber (sav)'a tuzak kurmak üzere yaptıkları toplantıyı haber vermektedir. Sonunda onu öldürmek üzere görüş birliğine vardılar. O bakımdan, geceleyin gözetlemeye koyulup, evinin kapısından çıktığı vakit onu öldürmek üzere gece boyunca gözetleyip durdular. Peygamber (sav) da Ali b. Ebi Talib'e yatağında uyumasını emretti. O da yüce Allah'a gittiği yerin izini bulmamaları için dua etti. Allah da gözlerini görmez kıldı. Uyku onları bürümüşken çıkıp başlarına toprak saçıp gitti. Sabah olunca Ali, evden dışarı çıkıp evde kimse olmadığını onlara haber verince, Rasûlullah (sav)'ı ellerinden kaçırmış olduklarını ve kurtulduğunu anladılar. Buna dair haber, siyer kitaplarında ve başka yerlerde meşhurdur.

“(لَيْتُوكَ) : **Seni tutup bağlamak**” yani, seni alıkoymak, hapsetmek demektir. Bir kimseyi alıp koymayı ifade etmek üzere; “(أَبْتَهُ) : Ben onu hapsettim, alıkoydum” denilir. Katade de bunu, “seni bağlayarak alıkoymak” diye açıklamıştır. Yine ondan ve Abdullah b. Kesir'den, seni hapsetmek, hapse koymak diye açıkladıkları nakledilmiştir. Eban b. Tağlib ile Ebu Hatim der ki: Seni, ağır bir şekilde yaralayarak ve ileri derecede döverek yerinden kalkamaz hale getirmek için... diye açıklamıştır. Şair şöyle demektedir:

فَقُلْتُ وَيَحْكُمَا مَا فِي صَحِيفَتِكُمَا قَالُوا الْخَلِيفَةُ أَمْسَى مُتَبَا وَجَعَا

“Onlara, vay size, o elinizdeki sahifede ne yazmaktadır, dedim.

Dediler ki, halife ağırlarından yerinden kalkamaz oldu.”

“**Yahut seni çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı**” cümlesi, bir öncekine atfedilmiştir.

“**Onlar bu tuzağı kurarlarken**” ise, yeni bir cümledir. (“Tuzak” anlamı verilen:) **el-Mekr**: İşi gizlice düzenlemek, düzen kurmak demektir.

“**Allah tuzak kuranlara karşılık verenlerin en hayırlısıdır**” buyruğu da mübteda ve haberdur. Allah'ın tuzak kurması (mekri) ise, onların tuzak kurmalarına karşılık farketmeyecekleri bir şekilde azap ile onları cezalandırması demektir.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا
 إِن هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

31. Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman: “İşittik, eğer dilersek, biz de bunun benzerini elbette söylerdik. Bu, eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir” demişlerdi.

Bu âyet-i kerime, en-Nadr b. el-Hâris hakkında nâzil olmuştur. O, Hîre'ye ticaret maksadı ile gitmiş, orada Kelile ve Dimne hikâyelerini Kisra ve Kayser ile ilgili anlatılanları satın almıştı. Rasûlullah (sav) geçmiş kavimlere dair haberleri kısa olarak okuyunca, en-Nadr da: İstesem elbette ben de bunun gibi söylerim demişti. Ancak onun bu ifadesi, yalan ve yüzsüzlüktü.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, Musa (a.s)'ın dönemindeki sihirbazların mucizesine benzer sihir yapacaklarını vehmettikleri gibi, Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'ân'ın benzerini getireceklerini vehmetmişlerdi. Daha sonra bu işi yapmaya kalkıştıklarında acze düştüler ve inatla: Şüphesiz ki bu, öncekilerin efsaneleri, masallarıdır, demişlerdi. Bu türden açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/25) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا
 حَجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

32. Hani bir zaman: “Ey Allah, eğer bu senin katından hakkın kendisi ise, durma bizim üzerimize taş yağdır. Yahut bize acıklı bir azab gönder” demişlerdi.

“(الْحَقُّ): **Hakk**” kelimesinin nasb üzere okunması; “(كَانَ): **İdi**” niñ haberi olarak geldiğinden dolayıdır. (هُوَ): Kendisi, kelimesi ise fasıl için girmiştir. (هُوَ الْحَقُّ): O, hakkın kendisi... diye merfu' okunması da mümkündür.

“**Senin katından.**” ez-Zeccâc der ki: Ben bunu (merfu' olarak) okuyanı bilmiyorum. Ancak, nahivciler arasında merfu okumanın caiz olduğu husu-

sunda görüş ayrılığı yoktur. Şu kadar var ki, kıraatte sünnet esastır. Ve ancak kabul görmüş bir şekilde okunur.

Bu sözleri söyleyenin kim olduğu hususunda ise farklı görüşler vardır. Mücahid ile İbn Cübeyr, bu sözleri söyleyen en-Nadr b. el-Hâris'tir demişlerdir.

Enes b. Malik ise, bunu Ebu Cehil söylemiştir, demektedir. Bunu da Buhârî ve Müslim rivayet etmektedir.⁽¹⁾

Şöyle demek de mümkündür: Onlar bu sözlerini içlerindeki bir şüphe dolayısıyla söylemiş olabilirler. Yahut bunu, inat olsun diye ve kendilerinin basiret üzere oldukları vehmini insanlara vermek kastıyla da söylemiş olabilirler. Sonra da bu istedikleri şey, Bedir günü başlarına gelmişti.

Nakledildiğine göre, yahudilerden birisi İbn Abbas ile karşılaşmış, yahudi: Sen kimlerdensin diye sormuş, o da: Ben Kureyş'tenim deyince, yahudi: Sen: **"Ey Allah, eğer bu senin katından hakkın kendisi ise..."** diyen kavimden misin?. Ne diye onlar, onun yerine: Eğer bu senin katından gelen hakkın kendisi ise bizi ona hidayet eyle demediler, bu sözü söyleyen topluluk cahil midir? Bunun üzerine İbn Abbas ona şöyle demiş: Sen de ey İsrailoğullarından olan kişi, daha Firavun ve kavminin boğulduğu denizden Musa ve kavminin kurtarılışından geçen kısa bir süre içerisinde henüz ayakları denizin ıslaklığından kurumamışken: **"Ey Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize böyle bir tanrı yap"** diyen Musa'nın da kendilerine: **"Siz gerçekten cahillik eden bir topluluksunuz"** (el-A'raf, 7/138) diye cevap verdiği bir kavimdensin. Bunun üzerine yahudi, verecek cevap bulamayarak başını önüne eğdi.

"Yağdır" anlamındaki buyrukta olduğu gibi; (**أَمَطَرٌ**) kullanılışı, azab hakkında, hemzesiz olarak kullanılışı ise rahmet hakkında kullanılır. Bu açıklama Ebu Ubeyde'den nakledilmiştir, benzeri açıklamalar önceden geçmişti.

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ
يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٢٢﴾

33. Halbuki sen içlerinde iken Allah onlara azab verecek değildir. Onlar istiğfar edip dururken de Allah onları azablandıracak değildir.

(1) Buhârî, Tefsir 8. sûre 3; Müslim, Sıfatu'l-Münâfikûn 37.

Ebu Cehil: **"Ey Allah, eğer bu senin katından hakkın kendisi ise..."** (el-Enfâl 8/ 32) buyruğunda geçen sözlerini söyleyince, bunun üzerine: **"Halbuki sen içlerinde iken Allah onlara azab verecek değildir"** buyruğu indi. Müslim'in Sahihinde de bu böyledir.⁽¹⁾

İbn Abbas der ki: Yüce Allah hiçbir kasaba halkını peygamberleri oradan çıkıp emrolundukları yere ulaşmadıkça azaba uğratmamıştır.

"Onlar istiğfar edip dururken de Allah onları azaplandırıracak değildir." İbn Abbas der ki: Onlar, tavaf esnasında "senden mağfiretini dileriz" diyorlardı. Mağfiret dileği her ne kadar facir kimseler tarafından yapılsa dahi, onun vasıtası ile bir takım kötülükler ve zararlar bertaraf edilir.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada mağfiret istemek, aralarında bulunan müslümanlar hakkındadır. Yani, Allah, aralarında müslüman olup mağfiret dileyen kimseler bulunduğu sürece onları azaplandırıracak değildir. Müslümanlar aralarından çıktıktan sonra, Bedir gününde ve başka zamanlarda onları azaba uğrattı. Bu açıklamaları ed-Dahhâk ve başkaları yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada mağfiret dilemekten kasıt İslâm'dır. Yani: **"Onlar istiğfar edip dururken de"** yani, onlar Allah'a teslim olup İslâm'a girecek olurlarsa **"Allah onları azaplandırıracak değildir."** Bu açıklamayı Mücahid ve İkrime yapmıştır. Bir diğer açıklamaya göre, **"onlar istiğfar edip dururken"** yani, onların sulblerinde Allah'tan mağfiret isteyecek kimseler varken demektir. Bu da Mücahid'den rivayet edilmiştir.

"Onlar istiğfar edip dururken", buyruğunun, mağfiret isteyecek olurlarsa takdirinde olduğu da söylenmiştir. Yani, mağfiret isteyecek olurlarsa, onlara azab edilmez. Bununla, onları mağfiret dilemeye davet etmektedir. Bu açıklamayı Katâde ve İbn Zeyd yapmıştır.

el-Medain, kimi ilim adamından şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav) döneminde, araplardan kendi nefsi aleyhine gûnahta ileri giden ve gûnalı işlemekten çekinmeyen birisi vardı. Peygamber (sav) vefat edince, yûnlü elbiseler giyindi ve işlediklerinden geri döndü. Dine bağıllığını ve ibadete yöneldiğini dışa vurmaya başladı. Ona: Eğer Peygamber (sav) hayatta iken sen bu şekilde yapmış olsaydın, o senin bu durumuna sevinirdi denilince, şu cevabı verdi: Benim iki emanım var idi. Onlardan birisi gitti, diğeri kaldı. Yüce Allah: **"Halbuki sen içlerinde iken Allah onlara azab verecek değildir"** diye buyurmaktadır. İşte bu, iki emanın biri. İkincisi ise: **"Onlar istiğfar edip dururken de Allah onları azaplandırıracak değildir"** buyruğundaki emandır.⁽²⁾

(1) Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn 37; Buhârî, Tefsir 8. sûre 3, 4; Tirmizî, 8. sûre 4.

(2) Ebû Mûsâ (ra); "Rasûlullah (sav) döneminde iki eman vardı. Bunlardan biri kaldırıldı, diğeri kaldı" dedikten sonra bu âyetin mağfiret dilemek ile ilgili bölümünü okudu. (Müsned, IV, 403).

وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ ۖ إِنَّ أَوْلِيَاءَهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٤﴾

34. Onlar, Mescid-i Haram'dan alıkoyup durdukları halde Allah onlara ne diye azab etmesin ki? Hem onlar, ona (hizmete) layık kimseler de değildirler. Ona gerçekten layık olanlar ancak takva sahipleridir. Fakat onların pekçoğu bilmez.

“... Allah onlara ne diye azab etmesin ki” buyruğu: Azab edilmelerine engel ne ki? demektir. Yani onlar, pekçok çirkin işi ve azabı gerektiren sebepleri işlemeleri dolayısıyla azabı haketmiş kimselerdir. Şu kadar var ki, her bir işin yazılı bir vadesi vardır. Allah, Peygamber (sav)’ın aralarından çıkıp gitmesinden sonra onları kılıç ile azaplandıracaktır. İşte yüce Allah’ın: “İsteyen biri inecek azabı istedi” (el-Mearic, 70/1) buyruğu, bunun hakkında nâzil olmuştur. el-Ahfeş der ki: (أَلَا): ...me... deki; (اِنْ)’in zâid olduğunu söylemiştir. en-Nehhas ise şöyle der: Eğer el-Ahfeş’in dediği gibi olsaydı, o takdirde; (يعذبهم): **Onları azaplandırması...** anlamındaki buyruğun da merfu’ olması gerekirdi. **“Fakat onların pekçoğu”** ona layık olanların müttakiler olduğunu **“bilmez.”**

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً ۖ فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٢٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ
أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۖ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ
حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُخْشَرُونَ ﴿٢٦﴾
لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضُهُ عَلَىٰ
بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

35. Onların Beyt'in yanında duaları, ıslık çalmaktan ve el çırp-maktan başka birşey değildi. Öyleyse, inkârınızdan dolayı aza-bı tadın.
36. O kâfirler, şüphesiz mallarını Allah yolundan alıkoymak için harcarlar. Yakında da onları harcayacaklar; sonra bu, onlara bir yürek acısı olacaktır. Sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. Kâfir olanlar, toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.
37. Allah, murdarı temizden ayırt etsin, murdarı birbiri üstüne koyup hepsini yığsın da onları cehenneme atsın diye. İşte on-lar, zarara uğrayanların tâ kendileridir.

İbn Abbas der ki: Kureyşliler, Beyt'i çıplak tavaf ederler, ıslık çalıp alkış tutarlardı. Bu, onların kanaatine göre bir ibadetti.

Âyet-i kerimede geçen; “(الْمَاء): ıslık çalmak, “(التصدية): Alkış tutmak” de-mektir. Bu açıklamayı Mücahid, es-Süddî ve İbn Ömer (r.anhum) yapmışlar-dır. Antere'nin şu beyiti de bu kabildendir:

وَحَلِيلٌ غَانِيَةٌ تَرَكْتُ مُجَدَّلاً تَمْكُوفِ رِيصَتُهُ كَشْدَقِ الْأَعْلَمِ

“Ve nice kadının kocasını yere yıkılmış bıraktım
Göğsünden boşanan kan, dudağı yarık devenin ağzından
çıkardığı hırıltı gibi ıslıklı ses çıkartıyordu.”

Seslice osuran bineğin durumunu anlatmak üzere kullanılan; (مَكَّتِ أَسْتُ الدَّابَّةِ) tabiri de buradan gelmektedir. es-Süddî der ki: (الْمَاء): ıslık çalmak demektir. Bu kelime Hicaz'da “el-Mükkâ” diye bilinen beyaz renkli bir kuşun ötüşünden hareketle bu manada kullanılır. Şair der ki:

إِذَا غَرَّدَ الْمُكَّاءُ فِي غَيْرِ رَوْضَةٍ فَوَيْلٌ لِّأَهْلِ الشَّاءِ وَالْحُمُرَاتِ

“Eğer Mükkâ kuşu başka bir bahçede ötecek olursa,
Koyun sahipleri ve eşek sahiplerinin vay haline.”

Katade der ki: “(الْمَاء): Elleri birbirine çırpma” demektir. “(التصدية) Ba-ğırma, çağırma” demektir.

Her iki açıklamaya göre de rakeden, ellerini çırpma, bağırıp çağırma ca-hil sufilerin yaptıkları reddedilmektedir. Bütün bunlar, aklı başında olan kim-

sclerin kendilerini uzak tutmaya çalıştıkları bir münkerdir. Bu işleri yapan kim-seler, Beytullah'ın yanında müşriklerin yaptıklarına kendi davranışlarını benzetmiş olurlar.

İbn Cüreyc ve İbn Ebi Necîh, Mücahid'den şöyle dediğini nakletmektedir-ler: (الْمَكَا); parmaklarını ağızlarına sokmalarıdır. (التَّصْدِيَة) ise, ısıklık çalmak de-mektir. Onlar, bu şekilde hareket etmekle, Muhammed (sav)'ı namazdan alı-koymak, başka şeylerle uğraştırmak istiyorlardı.

en-Nehhas der ki: Bu kelimelerin sözlükte bilinen anlamları, İbn Ömer'den rivayet edilen şekildedir. Ebu Ubeyd ve başkalarının naklettiğine göre de ısı-lık çalmayı anlatmak üzere; (مَكَا يَمْكُو مَكَا وَمَكَا) fiili; el çırpmayı anlatmak için de; (صَدَى يُصَدَى تَصْدِيَة) fiili kullanılır. Amr b. el-İtnabe'nin şu beyiti de bu kabildendir:

وظَلُّوا جَمِيعاً لَهِمْ ضَجَّةٌ مَكَا لَدَى الْبَيْتِ بِالتَّصْدِيَةِ

“Hepsi de bir gürültü ile bekleyip durdular
Beyt'in yanında el çırpma ve ısıklık ile.”

Said b. Cübeyr ve İbn Zeyd derler ki: Burada geçen (التَّصْدِيَة)'ın anlamı, onların insanları Beytullah'tan alıkoymalarıdır. Buna göre ifadenin aslı; (تَصَدَّة) şeklinde olmalıdır ve burada iki “dal”dan birisi “ya”ya dönüşmüştür.

“Allah murdarı temizden ayırt etsin” ise, mü'mini kâfirden ayırt etsin an-lamındadır. Bunun, her hususta, amellerde, harcamalarda ve bunun dışında kalan şeylerde umumî olduğu da söylenmiştir.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا
فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٨﴾

38. Sen o kâfirlere de ki: “Eğer vazgeçerlerse onlara geçmiş (günah-ları) mağfiret olunur. Eğer yine (şirke) dönerlerse, kendilerinden öncekilerin sünneti muhakkak devam etmiş olur.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. İman, Küfrün Bağışlanmasına Sebeptir:

Yüce Allah: **"Sen, o kâfirlere de ki..."** buyruğuyla Peygamber (sav)'a, kâfirlere bu anlamda sözler söylemesini emr etmektedir. Onlara, bu manayı bizzat bu sözlerle söylemiş olmasıyla başka ifadelerle dile getirmiş olması arasında bir fark yoktur. İbn Atiyye der ki: Eğer bu buyruk, el-Kisaî'nin naklettiği şekilde Abdullah b. Mes'ud'un Mushafında; **"(قُلْ لِلّٰهِ الْكَفْرُ اِنْ تَتَّهَوْا بِغَفْرِ لَكُمْ)"**: Sen o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerseniz size mağfiret olunur" şeklinde ise, hiç şüphesiz risalet görevini ancak muayyen olarak bu lafızları onlara söylemekle yerine getirmiş olurdu. Bu lafızların gerektirdiği budur.

2. Küfürden Mutlaka Vazgeçilmelidir:

"Eğer vazgeçerlerse" buyruğu ile küfürden vazgeçerlerse demek istemektedir. İbn Atiyye der ki: Zaten küfürden mutlaka vazgeçmek gerekir. Bunun böyle olmasını gerektiren ise, bu şartın cevabını teşkil eden: **"Onlara, geçmiş mağfiret olunur"** buyruğudur. Geçmişin mağfiret olması ise, ancak küfürden vazgeçen, küfrünü sona erdiren kişi hakkında söz konusu olur. Şair Ebu Said Ahmed b. Muhammed ez-Zübeyri ne güzel söylemiş:

يَسْتَوْجِبُ الْعَفْوَ الْفَتَىٰ إِذَا اعْتَرَفَ ثُمَّ انْتَهَىٰ عَمَّا أَتَاهُ وَاقْتَرَفَ
لِقَوْلِهِ سُبْحَانَهُ فِي الْمَعْتَرَفِ إِنْ يَتَّهَوْا بِغَفْرِ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ

"Genç itiraf etti mi, artık affedilmeyi hakeder

Sonra da yapıp ettiklerinden vazgeçerse.

Çünkü şanı yüce Allah günahını itiraf eden kişi hakkında şöyle buyurmuş:

'Eğer vazgeçerlerse, onlara geçmiş mağfiret olunur.'

Müslim, Ebu Şumâse el-Mehrî'den şöyle dediğini rivayet eder: Biz, ölüm döşeginde Amr b. el-As'ın yanında bulunuyorduk. Uzunca ağladı... deyip hadisi nakletti. Sözü geçen bu hadiste şunlar da yer almaktadır: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bilmez misinki İslâm kendisinden öncekileri yıkar, hicret de kendisinden öncekileri yıkar, hac da kendisinden öncekileri yıkar..."⁽¹⁾

İbnü'l-Arabî der ki: Bu, şanı yüce Allah'ın, insanlara lütfedip ihsan buyduğu bir rahmettir. Çünkü kâfirler küfrü, çeşitli cürümleri işliyorlar, masiyet ve günahları irtikâb ediyorlar. Eğer bu onların sorgulanmalarını gerektirecek olsaydı (tevbelerine rağmen) ebediyen tevbe etmezler ve hiçbir şekilde

(1) Müslim, İman 192; Müsned, IV, 199.

mağfirete dahil olamazlardı. Yüce Allah, yoluna dönmeleri halinde onların tevbelerini kolaylaştırmakta ve İslâm'a girmeleri sayesinde onlara mağfiretini bol bol ihsan etmekte, geçmişte yaptıklarını yıkıp yok etmektedir. Tâ ki bu onların dine girmelerine bir sebep teşkil etsin, müslümanların söyledikleri sözü kabul etmelerine teşvik edici olsun. Eğer onlar herhangi bir şekilde sorgulanacaklarını görecekseler, hiçbir zaman ne tevbe ederler, ne de İslâm'a girerler.

Müslim'in Sahih'inde şöyle denilmektedir: Sizden öncekilerden birisi doksan dokuz kişi öldürmüştü. Daha sonra tevbe etmesinin mümkün olup olmadığını sordu. Âbid birisinin yanına vardı, ona, tevbesinin mümkün olup olmadığını sordu. Hayır, senin tevben kabul olunamaz deyince, onu da öldürdü, böylelikle öldürdüğü kimselerin sayısı yüze tamamlamış oldu... Hadisin geri kalan kısmı oradadır.⁽¹⁾

Şimdi âbidin şu sözüne bakınız: Hayır senin tevben kabul olmaz. Artık tevbesinin kabulünden ümidini kesmesine sebep teşkil edince, âbidi öldürdü. İşte bu, rahmetten ümit kesenin bir davranışıdır. O bakımdan nefret ettirmek, insanlar için ifsad edicidir. Kolaylaştırmak onlar için bir maslahattır.

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre ona, adam öldürmemiş bir kişi gelip de katilin tevbesi kabul olur mu diye sorarsa, hayır tevbesi kabul olunmaz, diyerek onu korkutmaya ve bu işten sakındırmaya çalışıyordu. Buna karşılık birisini öldürmüş bir kişi yanına gelip de katil kimsenin tevbesi kabul olur mu diye soracak olursa, ona kolaylık sağlamak ve onu ısındırmak için: Tevben kabul olunur derdi. Bu husus daha önceden geçmişti.

3. İslâm'a Giren Bir Kâfirin Kâfirken Yaptığı Tasarrufların Hükümü:

İbnü'l-Kasım ve İbn Vehb, Malik'ten, müşrik iken hanımını boşadıktan sonra İslâm'a giren kimsenin bu boşamasının hükümsüz olduğunu ifade ettiğini nakletmişlerdir. Aynı şekilde yemin edip yemininde durmayan ve sonra da İslâm'a girenin de bundan dolayı keffarete bulunması sözkonusu değildir. İşte bu gibi hususları yerine getirmesi gereken kimsenin günahı bağışlanır. Ama, bir müslümana iftira ettikten, yahut hırsızlık yaptıktan sonra İslâm'a girecek olsa, iftira ve hırsızlığı dolayısıyla ona had uygulanır. Şayet zina edip sonra İslâm'a girse, yahut müslüman bir kadına zorla tecavüz ettikten sonra İslâm'a girse, haddi sakıt olur.

Eşheb, Malik'ten şöyle dediğini rivayet eder: Yüce Allah'ın önem verdiği İslâm'dan önce işlenen mal, kan veya benzeri herhangi bir hakka dair olanıdır. İbnü'l-Arabî der ki: İşte doğru olan da budur. Çünkü daha önce belirt-

(1) Müslim, Tevbe 46; Buhârî, Enbiyâ 54.

tiğimiz gibi, yüce Allah'ın: **"Sen, o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse, onlara geçmiş mağfiret olunur"** buyruğu ile, Hz. Peygamber'in: "İslâm kendisinden önceki şeyleri yıkar" buyruğu ve buna dair açıkladığımız kolaylaştırma ve nefret ettirmeme hikmetleri bunun gerekçesidir.

Derim ki: Harbî olan kâfirin, kâfir iken ve daru'l-harpte yaptıklarının (cezasının) kaldırılacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ama, bizim yurdumuza (dar-ı İslâm'a) eman ile girip müslüman bir kimseye iftirada bulunacak olursa, ona had uygulanır. Hırsızlık yapıp çalarsa, eli kesilir. Zimmi bir kimse de aynı şekilde iftirada bulunacak olursa, had olarak ona seksen sopa vurulur. Hırsızlık yaparsa eli kesilir, öldürürse, öldürülür. İslâm'a girmek -İbnü'l-Kasım ve başkalarının rivayetine göre- kâfir iken ahdi bozduğundan dolayı onun hiçbir cezasını kaldırmaz.

İbnü'l-Münzir der ki: Hristiyan iken zina edip de müslümanların kabul ettiği şekilde hakkında şahidlik edilir de sonra İslâm'a giren hristiyanın hükmü hususunda fukahânın farklı görüşleri vardır. Şafiî'den, Irak'ta iken, rivayet olunduğuna göre böyle bir hristiyana had da uygulanmaz, sürgüne de gönderilmez. Çünkü, yüce Allah: **"Sen o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse, onlara geçmiş mağfiret olunur"** diye buyurmaktadır. İbnü'l-Münzir der ki: Bu, Malik'ten gelen rivayete de uygun düşmektedir. Ebu Sevr de şöyle demektedir: Müslümanken, kâfir olduğu dönemde zina etmiş olduğunu ikrar edecek olursa, ona had uygulanır. el-Kûfî'den ise ona had uygulanmayacağı dediği nakledilmiştir.

4. Tekrar İslâm'a Giren Mürted'in

İrtidat Halindeki Tasarruflarının Hükmü:

Mürted, İslâm'a girecek olursa, eğer bir takım namazları geçmiş, bir takım cinayetler işlemiş, bir takım mallar telef etmiş ise, denildiğine göre böyle birisinin hükmü, aslî kâfirin müslüman olması halindeki hükmü ile aynıdır. Mürtedken yapmış olduğu suçlardan herhangi birisi dolayısıyla sorumlu tutulmaz. Şafiî, bu husustaki iki görüşünden birisinde şöyle der: İster Allah'ın, ister insanların bütün hakları ondan istenir. Buna delil de, insanların haklarını ödemek zorunda olduğudur. O halde Allah'ın haklarını da yerine getirmesi icabeder.

Ebu Hanife der ki: Allah'a ait olan haklar sakıt olur, fakat insanlara ait olan haklar sakıt olmaz.

İbnü'l-Arabî der ki: Bizim mezhebimizin (Maliki) ilim adamlarının görüşü de budur. Çünkü, yüce Allah kendi hakkından müstağnidir. Ona ihtiyacı yoktur. İnsanın ise hakkına ihtiyacı vardır. Nitekim çocuk, şanı yüce Allah'ın

haklarını yerine getirmesi gerekli olmadığı halde insanların haklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Yine bizim ilim adamlarımız derler ki: Yüce Allah'ın: **"Sen, o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse onlara geçmiş mağfiret olunur"** buyruğu, yüce Allah'ın bütün hakları hakkında umumîdir.

5. Müslümanlarla Savaşa Geri Dönmenin Cezası:

Yüce Allah'ın: **"Eğer yine dönerlerse"** buyruğu ile savaşa dönmeleri kastedilmektedir. Çünkü (عاد): Döndü fiili, mutlak olarak kullanılacak olur ise, insanın bırakmış olduğu önceki haline tekrar geri dönüşünü ihtiva eder. İbn Atiyye der ki: Bu âyet-i kerimede sözü geçen kâfirlerin zikrettiğimiz hallerine benzer olarak savaşa dönmekten başka bir hallerini bulamamaktayız. Bu dönüşün küfür diye te'vil edilmesi mümkün değildir. Çünkü onlar zaten küfürden ayrılmış degillerdir. Bizim "dönmek" hakkında mutlak olarak kullanıldığı takdirde bu şekilde açıklama yapmamız, şundan dolayıdır: Bu kelime Arapçada mübteda ve haberin başına da getirilebilir. O takdirde bu; "(عاد زيد ملكاً): Zeyd hükümdar oldu," denilmek istenir. Şair Umeyye b. Ebi's-Salt'ın şu beyiti de bu kabil-dendir:

تلك المكارم لا قعبان من لبن شيئاً بماء فعادا بعد أبوالأ

"Bu üstün özellikler iki süt kabı değildir.

Su katılıp da daha sonra sidiklere dönüşmüş."

Bu beyitte kullanılan fiil, bundan önce sözkonusu edilen bir duruma dönüşü ihtiva etmemektedir. O bakımdan bu fiil, haberi ile kayıtlıdır ve bundan başka türlü anlama gelmesi mümkün değildir. O halde bu fiilin anlamı, sonradan oldu, meydana geldi, şeklindedir.

Yüce Allah'ın: **"Öncekilerin sünneti muhakkak devam etmiş olur"** buyruğu geçmiş dönemlerde Allah'ın azabı ile helâk edilmiş ümmetler örnek gösterilerek tehdidi ihtiva etmektedir.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنْ
انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٩﴾ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَأَعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ مُوَلِّيكُمْ نِعَمَ الْمَوْلَى وَنِعَمَ النَّصِيرِ ﴿٤٠﴾

39. Hiçbir fitne kalmayıncaya ve din bütünüyle Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, muhakkak Allah ne yaptıklarını iyice görmektedir.
40. Ve eğer yüzçevirirlerse, bilin ki Allah sizin mevlânızdır. O ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcıdır!

Yüce Allah'ın: "**Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar...onlarla savaşınız**" buyruğunda sözü geçen "**fitne**" küfür anlamındadır. Âyetin diğer bölümlerinin de anlamı ve lafızlarına dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde (2/193. âyet-te) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ أَمْنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

41. Eğer Allah'a, Furkan günü olan iki ordunun birbirleriyle karşılaştıkları günde kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlüne, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Allah herşeye gücü yetendir.

Yüce Allah'ın: "**Eğer Allah'a... inanmışsanız bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi birşeyin beşte biri Allah'a, Rasûlüne, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir**" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı yirmi altı başlık⁽¹⁾ halinde ele alacağız:

1. Ganimet ve Fey':

Yüce Allah'ın: "**Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin...**" buyruğunda geçen **ganimet**, sözlükte kişinin ya da topluluğun bir çaba göstererek elde ettiği şey demektir. Şairin şu beyiti bu kabildendir:

(1) Görüleceği gibi başlıklar yirmialtı değil, yirmibeştir.

وقد طوّفت في الأفاق حتى رَضِيت من الغنِمة بالإياب

“Uzak diyarlarda o kadar çok dolaşıp durdum ki sonunda Ganimet diye geri dönmeye razı oldum.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَمُطْعَمُ الْغَنَمِ يَوْمَ الْغَنَمِ مُطْعَمُهُ أُنَى تَوَجُّهِ وَالْمَحْرُومُ مُحْرَمُهُ

“Ganimet alınan günde ganimetten nasibi olan, nereye yönelirse yönelsin mutlaka onu alır, Mahrum kalan da her halükârda mahrumdur.”

“Mağnem” de “ganimet” ile aynı anlamdadır. “(غَنِمَ الْقَوْمُ غَنِمًا)”: Kavim ganimet aldı, ganimet almak,” denilir.

Şunu bil ki, yüce Allah’ın: **“Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şey”** buyruğunda kast edilenin, müslümanların galip gelmek ve baskın suretiyle ele geçirdikleri, kâfirlerin malı olduğu üzerinde ittifak vardır. Ancak, sözlük anlamı, önceden de açıklamış olduğumuz üzere, böyle bir özel anlam ifade etmesini gerektirmemektedir. Ancak şer’i örf, bu türden olan mal ile kayıtlamıştır. Şeriat, kâfirlerden bize ulaşan mallara iki isim vermektedir: Ganimet ve Fey’. Müslümanların çalışıp çabalayarak, at ve deve sürerek düşmanlarından elde ettikleri mala ganimet denilir. Bu isim, bu anlamdan ayrılmaz bir şekilde kullanılmaya devam etti ve nihayet bu bir örf oldu.

Fey’ ise, dönmek anlamında olup (فَاءُ بَفِيءٍ)’den alınmıştır. Bu da savaşı, at ve deve sürmeksizin müslümanların eline geçen her türlü maldır. Arazi-lerden alınan haraç, başlardan alınan cizye ve ganimetlerin beştebiri. İşte Süfyan es-Sevrî ve Ata b. es-Saib de buna benzer bir görüş ifade etmişlerdir. Bir diğer görüşe göre de ganimet ile fey’ aynı şeylerdir. Her ikisinde de (beytül-malın payı olarak) beşte bir vardır. Bu görüş de Katade tarafından ifade edilmiştir. Bir diğer görüşe göre fey’, bir zorlama ve baskı olmaksızın müslümanların ellerine geçen her türlü mala denilir. Anlamlar birbirine yakındır.

2. Bu Âyet-i Kerime İle Sûrenin Başındaki Ganimet Âyeti:

Cumhurun görüşüne göre bu âyet-i kerime birincisini nesh etmektedir. İbn Abdî'l-berr ise, bu âyet-i kerimenin, yüce Allah’ın: **“Sana enfâli soruyorlar”** (el-Enfâl, 8/1) âyetinden sonra indiği, ganimetin beşte dördünü -ileride

açıklanacağı şekilde- ganimet alanlar arasında paylaştırılacağı ve yüce Allah'ın: **"Sana enfâli soruyorlar"** (el-Enfâl, 8/1) buyruğunun, -sûrenin baş taraflarında geçtiği üzere- Bedir'e katılanların Bedir'de alınan ganimetler hususunda anlaşmazlıkları üzerine indiği hususunda icma olduğunu iddia etmiştir.

Derim ki: İbn Abdi'l-Berr'in bu söylediklerinin doğruluğuna delil teşkil eden hususlardan birisi de İsmail b. İshak'ın zikrettiğidir. İbn İshâk dedi ki: Bize Muhammed b. Kesir anlattı, dedi ki: Bize Süfyan anlattı, dedi ki: Bana Muhammed b. es-Saib anlattı, o, Ebu Salih'ten, o, İbn Abbas'tan dedi ki: Bedir günü Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Her kim bir kişi öldürürse ona şu vardır, her kim bir kimseyi esir alırsa ona da şu vardır..." O gün ashab yetmiş kişi öldürmüş, yetmiş kişi de esir almışlardı. Ebu'l-Yesar b. Amr iki esir getirdi. Ey Allah'ın Rasulü dedi, sen bize kim birisini öldürürse ona şu vardır, dedin. Ben de iki kişiyi esir alıp getirdim.

Sa'd ayağa kalkıp şöyle dedi: Bizi fazla ecir almaktan alıkoyan olmadığı gibi düşmandan da korkumuz olmadı. Ancak biz, müşriklerin bize dönüp saldırmaları korkusuyla bu şekilde davrandık, yerimizden ayrılmadık. Eğer sen bunlara (bu şekilde) verecek olursan, diğer ashabına herhangi birşey kalmayacaktır. (İbn Abbas devamla) dedi ki: Bunlar da birşeyler söylemeye, berikiler de birşeyler söylemeye koyuldular. Bunun üzerine: **"Sana enfâli soruyorlar. De ki: Enfâl Allah'ın ve Rasûlünündür. O halde Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin..."** (el-Enfâl, 8/1) âyeti nazil oldu. Böylelikle ganimeti Rasûlullah (sav)'a teslim ettiler. Daha sonra da **"...bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi birşeyin beşte biri Allah'a...aittir"** âyeti nazil oldu.⁽¹⁾

Bu âyetin mensulı olmayıp muhkem olduğu, ganimetin de Rasûlullah (sav) 'a ait olup, ganimeti ele geçiren gaziler arasında paylaştırılmayacağı ve ondan sonra gelen imamların (islâm devlet başkanlarının) da aynı durumda oldukları da söylenmiştir. el-Mazeri, bunu mezhebimize mensub birçok ilim adamından böylece nakletmiş ve imamın ganimeti gazilere vermemek imkânına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bunlar da Mekke'nin fethi ve Huneyn'de cereyan eden olayları delil gösterirler. Ebu Ubeyd de şöyle derdi: Rasûlullah (sav) Mekke'yi kılıç zoruyla (anveten) fethetti, buna karşılık Mekke'lilere lütufta bulunup onları esir almadı, Mekke'yi sahiplerine geri iade ederek orayı paylaştırmadı. Ve Mekke'yi fatihlere fey' (ganimet) kılmadı. Kimi ilim adamı da Hz. Peygamber'den sonra gelen imamların (islâm devlet başkanları) için böyle bir uygulamada bulunmasının caiz olduğu görüşündedir.

Derim ki: Buna göre yüce Allah'ın: **"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri..."** buyruğu, imama (beytülmale) ait beşte dördün,

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 144-145 (yakın ifadelerle).

onun tasarrufunda bulunup dilerse bu beşte dördü alıkoyabileceği, dilerse de ganimet alanlar arasında paylaştırabileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Ancak, sözünü ettiğimiz hususlar dolayısıyla bu görüşün ilmî hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü şanı yüce Allah, ganimeti ganimet alan (gazi) lere izafe ederek: “...**bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi birşey...**” diye buyurmakta, daha sonra da beşte birinin, Kitab-ı keriminde sözünü ettiği kimselere muayyen olarak dağıtılacağını zikretmekte, geri kalan beşte dördün paylaştırılması hususunu söz konusu etmemektedir. Tıpkı yüce Allah’ın: “*Anne-babası ona mirasçı olursa, üçte biri annesinindir*” (en-Nisa, 4/11) buyruğunda üçte ikiyi söz konusu etmeyip, ittifakla malın üçte ikisinin babasına ait olacağını kabul edilmesi gibidir. İşte, beşte dördün de ganimet alanlara verileceği icma ile kabul edilmiştir. İbn el-Münzir, İbn Abdi’l-Berr, ed-Davudî ve yine el-Mazerî, Kadı İyad ve İbnü’l-Arabî’nin zikrettiklerine göre bu böyledir.

Bu anlamda gelmiş haberler birbirini desteklemektedir. Bunların bir bölümü de ileride gelecektir. Bu durumda yüce Allah’ın: “*Sana enfâli soruyorlar*” (el-Enfâl, 8/1) âyeti, imamın, ganimetin paylaştırılmasından önce uygun göreceği maslahata göre dilediği kimselere nafile olarak vereceği şeyler hakkında demek olur.

Ata ve el-Hasen derler ki: Bu âyet-i kerime, müşriklerden müslümanların eline istisnai olarak geçen köle, cariye, binek gibi şeyler hakkında özel bir hüküm ihtiva etmektedir. Bu gibi şeyler hakkında imam istediği şekilde hüküm verebilir.

Âyet-i kerime ile kastedilenlerin seriyyeler, yani seriyyelerde alınan ganimetler olduğu da söylenmiştir. İmam dilerse bu ganimetleri beşte bir ve beşte dört diye taksim eder, dilerse bunların hepsini (seriyye’ye katılanlara) nafile olarak dağıtır. İbrahim en-Nehaî de, bir seriyye gönderip de ganimet elde eden küçük birlikler hakkında şunları söylemektedir: İmam dilerse alınan bütün ganimetleri nafile olarak (gazilere) dağıtır, dilerse de beşte dördünü beytülmale (alır), geri kalanını gaziler arasında paylaştırır. Ebu Ömer bu görüşü Mekhûl ve Ata’dan da nakletmiştir. Ali b. Sabit dedi ki: Ben, Mekhul ve Ata’ya ele geçirdikleri ganimetleri kendilerine nafile olarak (tamamiyle) veren imamın durumunu sordum, böyle bir yetkileri vardır, dedi(ler). Ebu Ömer der ki: Bu görüşü kabul eden, şanı yüce Allah’ın: “*Sana enfâli soruyorlar. De ki: Enfâl, Allah’ın ve Rasûlünündür*” (el-Enfâl, 8/1) buyruğunu, bu peygambere ait olup, o bunu dilediği gibi dağıtır, tasarruf eder diye yorumlar ve bu âyet-i kerimenin yüce Allah’ın: “...**bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri... aittir**” buyruğu ile nesh edilmemiş olduğu görüşündedirler. “*el-Kabes, fi Şerhi Muvatta-i Malik İbn Enes*” adlı eserimizde açıklamış olduğumuz bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür.

Bildiğim kadarıyla da yüce Allah'ın: **"Sana enfâli soruyorlar"** (el-Enfâl, 8/1) âyetini Onun: **"...bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a... aittir"** âyetini nesh ettiğini herhangi bir ilim adamı ile ri sürmemiştir. Aksine cumhur, bizim belirttiğimiz gibi yüce Allah'ın: **"...ganimet olarak aldığınız herhangi bir şey..."** buyruğunun nesh edici olduğu görüşündedirler. Bunlar aleyhine, yüce Allah'ın Kitabını tahrif ve tebdil ettiklerini düşünmek mümkün değildir.

Mekke'nin fethedilmesine gelince; ilim adamlarının Mekke'nin fethi hususundaki farklı görüşleri dolayısıyla bunun delil olabilecek bir tarafı yoktur. Nitekim Ebu Ubeyd şöyle demiştir: Şu iki cihetten dolayı herhangi bir şehrin Mekke'ye benzediğini bilmiyoruz: Birincisi, Rasûlullah (sav)'a, yüce Allah, kendisinden başka hiçbir kimseye vermediği bir şekilde enfâli ve ganimetleri özel olarak tahsis etmişti. Çünkü yüce Allah'ın: **"Sana enfâli soruyorlar..."** (el-Enfâl, 8/1) âyeti bunu gerektirmektedir. Burada bunun özel olarak ona verilmiş olduğunu görüyoruz. Diğer husus ise, şanı yüce Allah başka hiçbir şehre ait bulunmayan özel hükümler koymuştur.

Huneyn vakasına gelince, Ensar'ın: Ganimetleri Kureyş'e dağıtıyor, bizi de kanlarının damladığı kılıçlarımızla başbaşa bırakıyor demeleri üzerine ganimetler yerine şu sözleriyle başka bir ihsana nail olduklarını ifade etmiştir: "İnsanların dünyalık ile dönerken, siz evlerinize Rasûlullah (sav) ile birlikte dönmeye razı olmaz mısınız?" Bu hadisi Müslim ve başkaları rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Böyle bir sözü ise ondan başka hiçbir kimse söylemek yetkisine sahip değildir. Bununla birlikte bizim ilim adamlarımızdan bazılarının da söyledikleri gibi bu gibi uygulamalar ona hastır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Ganimetlerin Genelinden İstisnâ Edilen Şeyler:

Seleb ve Fethedilen Topraklar:

Yüce Allah'ın: **"...bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi birşey..."** buyruğunun umumî olmadığı ve bunu hususileştiren bir takım durumların söz konusu olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. İcma ile tahsis ettikleri hususların bazısı şu sözlerle ifade edilmiştir: Eğer imam böyle bir şey ilan edecek olursa, öldürülenin selebi (üzerindeki silah ve techizat) onu öldürene aittir. Esir alınanların durumu da böyledir. Bu hususta -ileride açıklanacağı üzere- imamın istediği görüşü seçebileceği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Yine arazi de bu ganimeti tahsis eden hususlardandır.

(1) *Buhârî*, Menâkıbu'l-Ensâr 1, Meğâzi 56; *Müslim*, Zekât 133-135; *Tirmizî*, Menâkıb 65; *Müsned*, III, 57, 76-77, 89, 169, 188, 246, 249, 275, 280, IV, 42.

Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Ganimet olarak ele geçirdiğiniz altın, gümüş, sair mal, eşya ve esir aldığınız kadın ve çocukların beşte biri... Toprak bu âyetin umumu kapsamına girmemektedir. Çünkü Ebû Dâvûd, Ömer b. el-Hattab'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Eğer sonradan gelecek olan insanlar olmasaydı, hangi kasabayı feth edersem mutlaka onu Rasûlullah (sav)'ın Hayber'i paylaştırdığı gibi paylaştırırdım."⁽¹⁾

Bu görüşün doğruluğunu ortaya koyan hususlardan birisi de Ebu Hureyre (r.a)'dan, Peygamber (sav)'ın söylediği rivayet edilen ve Sahih'te yer alan şu buyruk da vardır: "Irak, Kafizini ve Dirhemini engelledi. Şam da Muddunu ve Dinarını engelledi..."⁽²⁾

Tahavi der ki: Buradaki "engelledi", engelliyecektir demektir. İşte bu da buranın ganimet alanlara ait olmayacağına delildir. Zira, ganimet sahiplerinin mülk edindikleri herhangi bir şeyde (devletin tahsil edeceği) ne bir kafiz, ne de dirhem sözkonusudur. Eğer toprak paylaşılacak olsa, ganimet alanlardan sonra geleceklere herhangi birşey kalmazdı. Yüce Allah ise: "(Bu alınan fey) fakir muhacirler içindir" (el-Haşr, 59/7) buyruğuna atfederek: "Onlardan sonra gelenler de..." (el-Haşr, 59/10) diye buyurmaktadır. (Tahavî devamla) der ki: Ancak bir yerden bir başka yere taşınabilen şeyler pay edilir.

Şafiî de der ki: Daru'l-harp ahalisinden elde edilen ganimetlerden, az olsun çok olsun ev, toprak, eşya, ya da başka birşey olsun hep pay edilirler.

Bundan tek istisna, baliğ olmuş erkeklerdir. İmam, bunlar hakkında onları karşılıksız serbest bırakmak, öldürmek, ya da esir almak yollarından birisini seçmekte muhayyerdir. Onlardan alınan mallar ile esir edilen kadın ve çocuklar (sebi') ise ganimet gibi uygulamaya tabi tutulur.

Şafiî bu görüşüne âyetin ifade ettiği umumî manayı delil göstermekte ve şöyle demektedir: Toprak da kaçınılmaz olarak ganimet alınan birşeydir. O halde toprağın da sair ganimetler gibi alınması gerekir. Nitekim Rasûlullah (sav) da Hayber'den kılıç zoruyla (anveten) fethettiği yerleri paylaştırmıştır. (Bu görüşü benimseyenler) derler ki: Eğer toprağın özel bir hükme sahip olduğu iddiası mümkün kabul edilecek olursa, toprağın dışındaki şeyler hakkında da aynı iddiada bulunmak mümkün olur. Böylelikle âyetin hükmü de ortadan kalkar. Haşr Sûresi'ndeki âyet-i kerimenin bu konuda delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü o âyet-i kerime fey' hakkındadır, ganimet hakkında değildir. Yüce Allah'ın: "**Onlardan sonra gelenler**" buyruğu ise, kendilerinden önce geçen mü'minlere duaya dair yeni bir ifadedir, başka bir

(1) *Buhârî*, Fardu'l-Huums 9, Hars 14; *Ebû Dâvûd*, Harac 23-24.

(2) *Müslim*, Fiten 33; *Ebû Dâvûd*, Harac 29; *Müsned*, II, 262.

manası yoktur.

(Bu görüşün sahipleri) derler ki: Hz. Ömer'in toprağı vakfa dönüştürmesi şu iki ihtimalden birisine bağlıdır: Ya o toprak ganimet olarak ele alınanlarca gönül hoşluğu ile verilmiştir, böylelikle bu uygulama helal olmuş, o da buna binaen vakfetmiştir. Nitekim Cerîr de Hz. Ömer'in orayı ganimet alan sahiplerinin gönüllerini hoş ettiğini rivayet etmektedir. Rasûlullah (sav) Hevazinlilerden esir alınan kadın ve çocuklar hakkında da bu uygulamayı yapmıştır. Hevazinliler kendisine geldiklerinde, ashabını elinde bulunanlar gönül hoşluğu ile serbest bırakmaları için razı etti. Yahut da Hz. Ömer'in vakfettiği topraklar fey' olabilir, dolayısıyla bu durumda herhangi bir kimseyi razı etmeye de ihtiyaç yoktur.

Kûfeliler ise, imamı, fethedilen araziye paylaştırmak ile onu sahiplerinin elinde bırakıp araziden haraç alınmasını tesbit etmesi ve böylelikle de bu arazinin sahiplerinin sulh arazisi gibi mülk haline dönüşmesini seçmekte muhayyer olduğu görüşündedirler. Hocamız Ebu'l-Abbas -Allah ondan razı olsun- der ki: Bu görüş sanki iki delili bir arada telif eden ve iki görüş arasında orta yolu izleyen bir görüşe benzemektedir. İşte Ömer (r.a)'ın kat'i olarak kavradığı, anladığı da budur. Bundan dolayı o: "Eğer sonradan gelecek insanlar olmasaydı..." diyerek, Peygamber (sav)'ın bu uygulamasının nesh edildiğini, yahut da bu buyruklarla onun uygulamasının tahsis edildiğini haber vermemiştir. Şu kadar var ki, Kûfeliler Hz. Ömer'in yaptıklarından fazla birşeyler ortaya koymuşlardır. Hz. Ömer sadece araziye müslümanların menfaatlerine olacak şekilde vakfettiği halde, sulh ehline orayı mülk olarak vermemiştir. Ancak, imam dilerse o araziye sulh ehline mülk olarak verebilir, diyenler onlardır.

4. Maktulün Selebi Ne Zaman Onu Öldüren Gazinin Hakkı Olur:

Malik, Ebu Hanife ve es-Sevrî, selebin katile ait olmadığı, onun ganimet hükmünde olduğu görüşündedirler. Ancak emir (kumandan): Kim birisini öldürürse selebi de ona ait olur diyecek olursa, o vakit katil, öldürdüğü kimse üzerindeki selebi (silah, binek ve sair techizatı) alabilir.

el-Leys, el-Evzaî, Şafiî, İshâk, Ebu Sevr, Ebu Ubeyd, Taberî ve İbnü'l-Munzir derler ki: Durum ne olursa olsun, imam ister böyle birşey söylemiş olsun, ister söylememiş olsun, seleb öldürene aittir. Ancak Şafiî -Allah ondan razı olsun- şöyle demektedir: Seleb, ancak öldürenin, üzerine gelen bir kimseyi öldürmesi halinde öldürene ait olur. Eğer öldürdüğü kişiyi kendisini bırakıp kaçarken öldürmüştse, selebi onun olmaz.

Şafiî mezhebi mensublarından Ebu'l-Abbas b. Sureyc der ki: "Her kim bi-

risini öldürürse selebi ona aittir"⁽¹⁾ hadisi lafzından anlaşılan umum anlamı üzere değildir. Çünkü ilim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Kim bir esir yahut bir kadın yada yaşlı birisini öldürecek olursa, bunlardan herhangi birisinin selebi kendisinin olmaz. Aynı şekilde yaralanmış birisinin işini bitirenin, yahut elleri ya da ayakları kesilmiş birisini öldürenin durumu da böyledir. Geri kaçarken kendisini koruyamayan ve meydandan kaçan kişinin durumu da böyledir. Böyle bir kimse, elleri kolları bağlanmış kişi durumundadır. İşte hadis-i şeriften, öldürülmesinin, farklı bir anlamı olan ya'â öldürülmesinde fazilet bulunan bir husus dolayısıyla birisinin öldürülmesi halinde (selebin öldürene ait olduğunun) sözkonusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu da kişinin üzerine gelmekte olan birisini öldürmesi halidir. Zira böyle bir öldürme önemli bir yardım ve destektir. Ağır bir şekilde yaralanmış olanın işini bitirmek ise böyle değildir.

Taberî der ki: Seleb, katilin hakkıdır. Eğer meydan savaşında olursa, ister onu üzerine gelirken, ister arkasını dönmüşken, isterse kaçarken, isterse teke tek çarpışırken öldürmüş olsun farketmez. Ancak, Abdurrezzak ile Muhammed b. Bekr'in İbn Cüreyc'den naklettikleri şu rivayet bu görüşü reddetmektedir. İbn Cüreyc der ki: Ben, İbn Ömer'in azadlısı Nafi'i şöyle derken dinledim: Biz, müslümanlarla kâfirler birbirleriyle karşılaşacak olup da müslüman bir kimse kâfirlerden bir kişi öldürecek olursa, onun selebi müslümana aittir sözünü işitip duruyorduk. Ancak, savaşın kızışma hali bundan müstesnadır. Çünkü böyle bir durumda kimin kimi öldürdüğü bilinemez. İşte bu rivayetin zahiri Taberî'nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü bu rivayette selebin öldürene verilebilmesi için bunun özellikle meydandaki çarpışmada olmasını şart koşturmaktadır. Ebu Sevr ve İbnü'l-Münzir derler ki: Seleb, ister karşılıklı meydan çarpışmasında olsun ister olmasın, ister üzerine gelirken olsun, ister geri dönerken, kaçarken, isterse de şiddetle üzerine giderken bütün hallerde öldürene aittir. Çünkü Hz. Peygamberin: "Kim birisini öldürürse selebi ona aittir" şeklindeki buyruğunun umumî ifadesi bunu gerektirir.

Derim ki: Müslim, Seleme b. el-Ekva'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte Hevazinlilere gazvede bulunduk. Bizler kuşluk vakti Rasûlullah (sav) ile birlikte yemek yerken kırmızı bir deve üzerinde bir adam geldi, devesini çöktürdü. Sonra da eğerinin arka tarafındaki torbasından deriden bir ip çıkartarak onunla bağladı. Daha sonra yemek yiyenlerle birlikte oturup yemek yemeye koyuldu, etrafına bakmaya başladı. Bi-

(1) *Buhârî*, Fardu'l-Hums 18, Meğâzî 54; *Müslim*, Cihâd 41; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 136; *Tirmizî*, Siyer 13; *İbn Mâce*, Cihâd 29; *Muvatta'*, Cihâd 18; *Müsned*, V, 12, 295, 306. Ancak *İbn Mâce* ile *Müsned*, V, 12'deki rivâyetlerin dışındakilerde; "...ve buna dair bir de delil ortaya koyarsa..." kaydı da yer almaktadır.

zim zayıf, develerimizin de çelimsiz olduğunu, kimimizin de piyade olduğunu gördü. Bir kişi yola çıktı mı çabucak giderdi. Bunun üzerine adam deve sine gidip onun bağına çözdü, sonra devesini çöktürdü, üzerine kurulduktan sonra devesini harekete geçirdi. Deve hızlıca yürümeye koyuldu. Bu sefer bir başka adam siyaha yakın bir dişi deve üzerinde arkasından gitti. Seleme dedi ki: Ben de hızlıca dışarı çıktım. Nihayet dişi devenin baldırının yanına vardım, sonra yine ileri geçtim ve nihayet devenin baldırının yanına vardım. Bir daha ileri geçtim ve o kaçan devenin yularını yakalayarak onu çöktürdüm. Deve dizlerini yere koyunca kılıcımı çekip o adamın kafasını vurdum. Kafası da yere düştü. Sonra da devenin üzerinde yükü ve adamın silahı bulunduğu halde deveyi yularından çekip getirdim. Rasûlullah (sav) ve beraberindekiler beni karşılayarak: "Adamı kim öldürdü" diye sordu, onlar: İbnü'l-Ekva öldürdü dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bütün selebi de onundur" diye buyurdu.⁽¹⁾

İşte görüldüğü gibi Seleme, adamı üzerine gelirken değil, kaçarken öldürdüğü halde Hz. Peygamber ona adamın selebini vermiş bulunmaktadır. Ayrıca bu hadis-i şerifte Malik'in şu görüşünün lehine bir delil vardır: Selebe, öldüren ancak imamın izniyle hak kazanır. Zira bizatihi öldürmesi sebebiyle bu selebin ona verilmesi vacib olsaydı, ayrıca bu sözünü tekrarlamasına gerek kalmazdı. Yine İmam Malik'in delillerinden birisi de Ebu Bekr b. Ebi Şeybe'nin zikrettiği şu rivayettir: Dedi ki: Bize Ebu'l-Ahvas anlattı, o, el-Esved b. Kays'dan, o, Bişr b. Alkame'den dedi ki: Kadisiye günü bir kişi ile teke tek çarpıştım. Onu öldürdüm ve selebini aldım. Bunun üzerine (kumandan olan) Sa'd (b. Ebi Vakkas)'ın yanına vardım. Sa'd arkadaşlarına bir konuşma yaptıktan sonra şöyle dedi: İşte bu Bişr b. Alkame'nin ele geçirdiği selebidir. Bu, onikibin dirhemden daha hayırlıdır. Ve biz bunu ona nafile olarak verdik.

Eğer seleb, Peygamber (sav)'ın vermiş olduğu hüküm gereği öldürenin hakkı olsaydı, ayrıca bu konuda meseleyi ichtihadlarıyla kendilerine izafe etmelerine gerek kalmazdı ve öldüren de onların emirlerine gerek olmaksızın o selebi alacaktı. Doğrusunu bilen Allah'tır.

Sahih'te de Muâz b. Amr b. el-Cemûh ile Muâz b. Afra'nın, Ebu Cehil'i öldürünceye kadar kılıçlarıyla darbeler indirdikleri bildirilmektedir. Peygamber (sav)'e gittikleri vakit, O: "Onu hanginiz öldürdü?" diye sorunca, onların herbirisi: Onu ben öldürdüm, dedi. Hz. Peygamber her iki kılıca da baktı ve: "İkiniz de onu öldürdünüz" diye buyurdu ve selebinin Muâz b. Amr b. el-Cemûh'a verilmesine hükmetti.⁽²⁾

(1) *Müslim*, Cihâd 45; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 100.

(2) *Buhârî*, Fardu'l-Hums 18; *Müslim*, Cihâd 42; *Müsned*, I, 193.

İşte bu, selebin öldürenin hakkı olmadığına açık bir delilidir. Zira seleb öldürene ait olsaydı, Peygamber (sav) o selebi iki Muâz arasında paylaştıracaktı. Yine Sahih'te Avf b. Malik'ten şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, Mute gazvesinde Zeyd b. Harise ile savaşa çıkanlarla çıktım. Yemen'den gelen yardımcı kuvvetler arasından bir yardımcı da benimle birlikte yola çıktı... diyerek hadisi zikretti. Bu hadiste şunlar da yer almaktadır: Avf dedi ki: Ey Halid, Rasûlullah (sav)'ın selebin öldürene ait olduğu hükmünü verdiğini bilmiyor musun? O, evet; fakat ben bunun çok olduğunu gördüm, dedi.⁽¹⁾

Bu hadisi Ebu Bekr el-Berkânî de Müslim'in rivayet ettiği aynı sened ile rivayet etmiş ve orada ayrıca şu açıklamayı da eklemiştir: Avf b. Malik dedi ki: Rasûlullah (sav) selebden beşte bir almıyordu. Gelen yardımcı kuvvetlerden birisi de Şam tarafındaki Mute gazvesinde onlarla birlikte idi. Karşı taraftan bir Bizanslı müslümanlar üzerine hızlıca gelmeye başladı. Kumral bir at ve altın yaldızlı bir eğir üzerinde kirlenmiş kuşaklı ve elinde altın işlemeli bir kılıç vardı. Müslümanların üzerine geliyordu. Yemen'den gelen yardımcı kuvvetlerden birisi onu güzel bir şekilde gözetlemeye koyuldu. Nihayet yanından geçince, atının bileğini kesti, o da yere düştü. Kılıcıyla tepesine dikilip onu öldürdü ve silahlarını aldı. Halid b. Velid, selebinin bir bölümünü ona verdi, bir bölümünü de alıkoydu. Avf dedi ki: Ben ona, hepsini ver. Sen Rasûlullah (sav)'ı: "Seleb öldürene aittir" derken duymadın mı? dedim, o, evet dedi. Fakat ben bunları çok gördüm diye cevap verdi. Avf dedi ki: Birbirimize ileri geri söz söyledik. Nihayet ona: Andolsun, Rasûlullah (sav)'a durumu bildireceğim, dedim.

Avf dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın huzurunda bir araya gelince, Avf o durumu Rasûlullah (sav)'a anlattı. Hz. Peygamber de: "Ne diye ona hepsini vermedin" diye sorunca, Halid, bana çok göründü dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Hadi onları o adama ver" diye buyurdu. Ben de kendisine, nasıl (Ey Halid) sana verdiğim sözü yerine getirdin mi? diye sordum. Bu sefer Rasûlullah (sav) kızdı ve şöyle buyurdu: "Ey Halid, onu o kişiye verme. Siz, kumandanlarımla beni başbaşa bırakmayacak mısınız?"⁽²⁾

İşte bu, gayet açık bir şekilde öldüren kimsenin selebe, bizzat öldürmekle değil de imamın (devlet başkanı ya da kumandanın) görüş ve konuyu tetkiki sonucu hak kazandığına açık bir delildir.

Ahmed b. Hanbel der ki: Selebin öldürene ait olması, özellikle mübâreze (teke tek çarpışma) halinde sözkonusudur.

(1) Müslim, Cihâd 44

(2) Ebû Dâvûd, Cihâd 137; Müsned, IV, 26, 27, 28.

5. Selebden (Beytülmal'e) Beşte Bir Alınır mı:

İlim adamları, selebden beşte bir alınıp alınmayacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Şafiî der ki: Selebden beşte bir alınmaz. İshak da şöyle der: Eğer basit bir değeri varsa, öldürene aittir. Çok olursa beşte biri alınır. Nitekim Ömer b. el-Hattab bunu el-Berâ b. Âzib'e, el-Merzuban ile teke tek çarpışıp öldürmesi üzerine uygulamıştır. Çünkü, onun kuşağının ve bileziklerinin değeri, otuz bin (dirhem) ederdi. O da bunun beşte birini aldı. Enes'in, el-Berâ b. Malik'ten naklettiğine göre o, müşriklerden bir kişiyi mübareze-de (teke tek çarpışmada) öldürmesi dışında yüz müşrik öldürmüştü idi. ez-Zare gazasına katılmaları sırasında da Zare Dihkanı (toprak ağası) çıkıp: Teke tek çarpışalım, dedi. Bunun üzerine el-Berâ karşısına çıktı. Karşılıklı olarak kılıç darbeleri oldu. Daha sonra birbirlerinin boyunlarına sarıldılar. el-Berâ onu çöktürdükten sonra göğsüne oturdu. Sonra da kılıcını alıp boğazını kesti. Onun silahını ve kuşağını alıp Hz. Ömer'e getirdi. Hz. Ömer silahı ona bağış olarak verdi. Kuşağına otuzbin (dirhem) değer biçti ve onun beşte birini alıp, bu büyükçe bir maldır, dedi.

el-Evzaî ve Mekhul derler ki: Seleb de bir ganimettir, onda da beşte bir vardır. Buna benzer bir görüş Ömer b. el-Hattab'dan da rivayet edilmiştir. Şafiî'nin delili ise, Ebû Dâvûd'un Eşcalı, Avf b. Malik ile Halid b. el-Velid'den rivayet ettiği, Rasûlullah (sav)'ın: "Seleb öldürenindir" diye hüküm vermesi ve selebden beşte bir alınmamasıdır.⁽¹⁾

6. Seleb Öldürene Hangi Hallerde Verilir:

İlim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre seleb öldürene ancak onu öldürdüğüne dair delil getirmesi halinde verilir. Fukahânın çoğunluğu der ki: Ebu Katade hadisine göre tek bir şahid yeterlidir. Ya iki şahid, yahut da bir şahid ve bir yemin gerekir de denilmiştir.

el-Evzaî der ki: Sadece onu öldürdüğünü iddia etmesi ile öldürdüğünün selebi ona verilir. Selebine hak kazanmak için delil getirmesi şartı yoktur. Bununla birlikte eğer delil de getirilebilirse, aradaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için daha uygundur. Nitekim Peygamber (sav) Ebu Katade'ye öldürdüğü kimsenin selebini herhangi bir şahid ve yemin olmaksızın vermiştir. Tek bir kişinin şahidliği yeterli olmaz ve yalnızca ona bağlı kalınarak herhangi bir hüküm de verilmez de denilmiştir. el-Leys b. Sa'd bu görüştedir.

Derim ki: Hocamız Hafız el-Münzirî, eş-Şafiî, Ebu Muhammed Abdu'l-Azim'i şöyle derken dinledim: Hz. Peygamber ona (Ebu Katade'yi öldürdüğünün) selebini el-Esved b. Huzaî ile Abdullah b. Uneys'in şahidliğine dayana-

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 138; *Müsned*, IV, 90, VI, 26.

rak vermiştir. Buna göre bu husustaki anlaşmazlık ortadan kalkmakta, içinden çıkılmaz durum izale olunmakta ve hüküm de bu konuda diğerleriyle (şahadete dayalı meselelerle) uygun düşmektedir. Malikîlere gelince, onların görüşlerine göre imamın bu hususta herhangi bir delile gereği yoktur. Çünkü imam, böyle bir durumda kendiliğinden verecek olursa bu bir atıyye (bağış) dir. Eğer bunu vermek için şahidliği şart koşarsa bu hakka da sahiptir. Böyle bir şart koşmayacak olursa, şahidlik sözkonusu olmaksızın bu iddiada bulunana onu (maktulün selebini) vermesi caiz olur.

7. Selebin Mahiyeti:

İlim adamları selebin mahiyeti hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Silah ve savaş için gerek duyulan herbir şeyin selebden sayıldığı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Üzerinde çarpışırken öldüğü atı da böyledir. Ahmed at hakkında; o selebden sayılmaz demiştir. Aynı şekilde para kesesinde yahut kuşağında dinarlar veya mücevherat, ya da buna benzer değerli eşya bulunacak olursa, bunların selebden sayılmadığı hususunda da görüş ayrılığı yoktur.

Savaş için süs eşyası olarak kullanılan şeyler hususunda, görüş ayrılıkları vardır. el-Evzaî der ki: Bütün bunlar selebdendir. Bir kesim bunların selebden olmadığını söylemiştir. Bu husus Suhnûn'dan -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- rivayet edilmiştir. Şu kadar var ki, Suhnûn'a göre kuşak, selebden sayılır. İbn Habib *el-Vazıha*'da; bilezikler de selebdendir, demiştir.

8. Âyet-i Kerime Nesh Edici Hüküm Taşıyor mu?

Yüce Allah'ın: **"Beşte biri Allah'a... aittir"** buyruğu ile ilgili olarak Ebu Ubeyd şöyle demektedir: Bu, şanı yüce Allah'ın, sûrenin baş taraflarında yer alan: **"De ki: Enfal, Allah'ın ve Rasulünündür"** (el-Enfâl, 8/1) buyruğunu nesh etmektedir. Rasûlullah (sav) Bedir'den alınan ganimetlerin beşte birini almamıştı. İşte bu buyruk ile Hz. Peygamberin ganimetlerin beşte birini almama hükmünü nesh etmektedir. Şu kadar var ki, Ali (r.a)'ın Sahihi Müslim'de yer alan şu ifadesinde Hz. Peygamberin ganimetin beşte birini aldığı açıkça anlaşılmaktadır: "Bedir günü alınan ganimetlerden benim payıma yaşlı bir dişi deve düşmüştü. Rasûlullah (sav) o günde bana beşte birden de bir yaşlı dişi deve daha vermişti..."⁽¹⁾ Eğer bu, böyle olmuş ise; Ebu Ubeyd'in görüşü reddolunur.

İbn Atıyye der ki: Hz. Ali'nin sözünü ettiği beşte birden kendisine verilen yaşlı dişi devenin, Bedir ile Uhud arasında cereyan eden gazvelerden bi-

(1) *Buhârî*, Buyû' 28, Fardû'l-Hums 1, Meğâzî 12; *Müslim*, Eşribe 2.

risinden verilmiş olma ihtimali vardır. Çünkü, Süleymoğulları gazvesi, Mustalikoğulları gazvesi ile Zu Emer gazvesi ve Buhrân gazveleri bu arada cereyan etmiş, bunlarda herhangi bir çarpışma olduğu da bilinmemektedir. Bununla birlikte bunlardan birtakım ganimetler alınmış olması imkânı da vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Ancak İbn Âtiyye'nin bu açıklamasını, Hz. Ali'nin kullandığı "o günde" lafzı reddetmektedir. Ancak, eğer Bedir gazvesinde beşte bir alınmış ise, Hz. Ali'nin aldığı bu yaşlı dişi devenin, Abdullah b. Cahş Seriiyesinde ele geçirilen ganimetlerin beşte birinden olması ihtimali bulunabilir. Çünkü, İslâm tarihinde alınan ilk ganimet odur. Yine İslâm tarihinde ilk beşte bir de o ganimetlerden ayrılmıştır. Daha sonra Kuran-ı Kerimin: **"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a... aittir"** buyruğu inmiştir. Böyle bir açıklama birinci açıklamadan daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9. Ganimetin Beşte Biri:

Yüce Allah'ın: **"Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin"** anlamındaki buyrukta yer alan ve **"herhangi bir şey"** anlamı verilen; (ل) ism-i mevsulu, (الذي) anlamında olup, (ism-i mevsule ait olan) "he" zamiri hazfedilmiştir. (الذي غنمتموه): **Ganimet aldığınız şey (ler)"** demektir. Birinci (أُنْ)'nin başına "fe" harfinin gelmesi ise, ifadede "mücazat" anlamının bulunması dolayısıyladır. İkinci (أُنْ), birincisini tekid içindir. Bununla birlikte ikincisinin esreli okunuşu da caizdir. Ve bu, Ebu Amr'dan rivayet edilmiştir.

el-Hasen (İbnü'l-Hanefiyye diye bilinen Muhammed b. Ali'nin oğludur) der ki: İşte bu, (... Allah'a aittir, Allah'ındır) buyruğu, Allah'ın sözünün anahtarıdır. Dünya da âhiret de esasen yalnız Allah'ındır. Bunu en-Nesâî zikretmiştir.⁽¹⁾ Yüce Allah, fey'de ve ganimetin beşte biri hakkında öncelikle kendi adını zikretmesi, bunların en şerefli kazanç yolları oluşundan dolayıdır. Sadakayı (zekâtı) kendisine nisbet etmeyişi ise, insanların mallarının kırı oluşundan dolayıdır.

10. Beşte Birin Taksim Ediliş Şekli:

İlim adamları, ganimetin beşte birinin ne şekilde taksim edileceği hususunda altı farklı görüş ortaya atmışlardır:

1- Bir kesimin görüşüne göre ganimetin beşte biri altıya bölünür. Bunun altıda biri Kâ'be'ye harcanır. İşte Allah'ın olan pay odur. İkincisi Rasûlullah

(1) Nesâî, Kasmu'l-Fey' 11.

(sav)'a aittir. Üçüncüsü akrabalara, dördüncüsü yetimlere, beşincisi yoksullara, altıncısı da yolculara aittir. Bu görüşü benimseyenlerden birisi de şöyle demiştir: Allah'a ait olan pay muhtaçlara verilir.

2- Ebu'l-Âliye ile er-Rabi şöyle derler: Ganimet beşe bölünür. Bunun bir payı ayrılır, geri kalan beşte dördü ilgililere paylaştırılır. Bundan sonra elini bir kenara ayırdığı beşte bire atar. Eline ne geçirirse onu Kâ'be'ye ayırır. Daha sonra da ayırmış olduğu payın geri kalanını beşe böler. Birisi Peygamber (sav)'ın, birisi akrabalarının, birisi yetimlerin, birisi yoksulların, birisi de yolcuların olmak üzere paylaştırılır.

3- el-Minhal b. Amr der ki: Abdullah b. Muhammed b. Ali ile, Ali b. el-Huseyn'e hums'a dair soru sordum, o bizimdir dedi (ler). Ben Ali'ye dedim ki: Yüce Allah: **"Yetimler, yoksullar ve yolcular"** diye buyuruyor. O: Bunlar bizim yetimlerimiz ve bizim yoksullarımızdır, dedi.

4- Şafiî, beşte bir beşe bölünür, der. Onun görüşüne göre Allah'a ve Rasulüne ait olan pay birdir. Bu da mü'minlerin ihtiyaçlarına harcanır. Beşte birin geri kalan beşte dördü ise, âyet-i kerime de sözü geçen sınıflara harcanır.

5- Ebu Hanife der ki: Üçe bölünür. Yetimler, yoksullar ve yolcular. Ona göre Rasûlullah (sav)'ın vefatıyla kendi özpayının hükmü kalktığı gibi onun akrabalarının da payının hükmü kalkmıştır.⁽¹⁾ Hanefiler derler ki: Beşte birden, işe köprülerin tamir edilmesi, mescidlerin inşası, hakim ve askerlerin maaşları vermekle başlanır. Buna yakın bir görüş, Şafiî'den de rivayet edilmiştir.

6- Malik der ki: Bu, imamın görüş ve ictihadına havale edilmiştir. O, belli bir miktar ile tayini sözkonusu olmaksızın, beşte birden bir bölüm alır, yine ictihadına göre o paydan yakın akrabaya birşeyler verir, geri kalanını da müslümanların maslahatına olan işlere harcar. Dört halife de böyle demiş ve böyle uygulamışlardır. Hz. Peygamber'in: "Allah'ın size vermiş olduğu ganimetlerden beşte birden başka bir payım yoktur. Zaten beşte bir de size geri dönmektedir"⁽²⁾ buyruğu buna delildir.

Hz. Peygamber bu beşte biri ne beşe, ne de üçe bölmüştür. Âyet-i kerime de sözü geçenler ise, onlara dikkat çekmek kastıyla anılmışlardır. Zira bunlar, kendilerine ödeme yapılanların en önemlileridir. ez-Zeccâc, Malik'in lehine delil getirerek şöyle demektedir: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İnfak edeceğiniz hayır, anne ve babanın, akrabaların, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalmışlarındır..."** (el-

(1) Hanefilerin bu husustaki diğer görüşleri ile dayandıkları deliller için -meselâ- bk. *el-İhtiyâr*, IV, 131-132.

(2) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 121, 149; *Nesâî*, Kasmu'l-Fey' 5; *Muvatta'*, Cihâd 22; *Müsned*, IV, 128, V, 316, 319, 326.

Bakara, 2/215) Bir kinse eğer başkasını uygun görecektse olursa, burada anılanların dışında kalanlara da infak etmesinin caiz olduğu icma ile kabul edilmiştir. Nesaî, Ata'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Allah'ın beşte biri ile Rasûlünün beşte biri aynı şeydir. Rasûlullah (sav) bu paydan yolda kalmışların ihtiyaçlarını karşılar, bu paydan bağışlarda bulunur, bunu dilediği yere harcar ve bunda dilediği gibi tasarrufta bulunurdu.⁽¹⁾

11. Akrabaların Payı:

Yüce Allah'ın: **"Yakınlara"** (akrabalara)" anlamındaki (وَلِذِي الْقُرْبَى) deki "lâm", hakkedişin ve mülk edinmenin açıklanması kastıyla getirilen "lam" değildir. Bu "lâm" harcama yerini ve mahalli beyan etmek içindir. Buna delil de Müslim'in kaydettiği şu rivayettir: el-Fadl b. Abbas ile Rabia b. Abdulmuttalib Peygamber (sav)'ın huzuruna geldi. Onlardan birisi dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, sen insanların en iyisi ve akrabalık bağını en çok gözetenlerisin. Bizler, evlenme çağına geldik. Sana bizi zekâtların toplanması için görevlendiresin diye geldik. Diğer insanlar sana nasıl getirip tahsil ettikleri zekâtı ödüyorlarsa biz de ödeyeceğiz ve onlar nasıl bir pay alıyorlarsa biz de o payı elde edeceğiz. Peygamber uzunca sustu. Nihayet biz onunla konuşmak istedik. Bu arada Hz. Zeyneb bizlere perde arkasından onunla konuşmayın, diye işaret ediyordu. Sonra şöyle buyurdu: "Sadaka (zekât) Muhammed'in yakın akrabalarına helâl değildir. Çünkü zekât, ancak insanların (mallarının) kiridir. Bana Mahmiye'yi -ganimetlerin beşte biri üzerinde görevli idi- ve Nevfel b. el-Haris b. Abdulmuttalib'i çağırın." Her ikisi de yanına gelince, Hz. Peygamber Mahmiye'ye şöyle dedi: "-el-Fadl b. Abbas'ı kastederek- sen bu gence kızını nikahla" dedi, o da kızını ona nikahladı. Nevfel b. el-Haris'e de: "-Rabia b. Abdulmuttalib'i kastederek- sen de bu gence kızını ver" diye buyurdu. Mahmiye'ye de: "Her ikisi adına beşte birden şu kadar şu kadar mehir ver."⁽²⁾

Yine Hz. Peygamber: "Allah'ın size vermiş olduğu ganimetlerden bana düşen pay beşte birden başkası değildir. O beşte bir de size geri döndürülür" diye buyurmuştur. Hz. Peygamber de kimi zaman bunun tamamını, kimi zaman bir bölümünü verdiği gibi, müellefe-i kulube (kalpleri İslâm'a ısındırılacaklara) da ondan vermiştir. Halbuki, bunlar yüce Allah'ın kendilerine pay verilecekler arasında zikredilmiş değillerdi. İşte bu da bizim sözünü ettiğimiz görüşün lehine delildir. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

(1) Nesaî, Kasımu'l-Fey' 10.

(2) Müslim, Zekât 167; Ebû Dâvûd, Harac 20; Müsned, IV, 166.

12. Zevî'l-Kurbâ (Hz. Peygamber'in Akrabaları) İle İlgili Görüşler:

İlim adamları, âyet-i kerimede geçen, yakın akrabaların kimlikleri hususunda üç ayrı görüşe sahiptirler:

1- Birinci görüşe göre bunlar, bütün Kureyş kabilesidir. Seleften birisi böyle demiştir. Çünkü Peygamber (sav) Safa tepesine çıktığında şöyle seslenmeye koyulmuştu. "Ey filanoğulları, Ey Abdimentafoğulları, Ey Abdulmuttaliboğulları, Ey Kâ'boğulları, Ey Murreoğulları, Ey Abdişemsoğulları, haydi kendinizi cehennem ateşinden kurtarın" demişti. Bu hadis-i şerif ileride eş-Şuara Sûresi'nde (26/214. âyetin tefsirinde) gelecektir.⁽¹⁾

2- Şafiî, Ahmed, Ebu Sevr, Mücahid, Katade, İbn Cüreyc ve Müslim b. Halid derler ki: Bu akrabalarından kasıt, Haşimoğulları ile Abdulmuttaliboğullarıdır. Çünkü Peygamber (sav) akrabaların payını Haşimoğulları ile Abdulmuttaliboğulları arasında paylaşmış ve: "Bunlar, ne cahiliye döneminde, ne İslâm döneminde benden ayrılmadılar. Haşimoğulları ile Muttaliboğulları aynı şeylerdir" deyip, parmaklarını birbirine geçirdi. Bunu da Nesaî ve Buhârî rivayet etmiştir.⁽²⁾ Buhârî der ki: el-Leys dedi ki: Bana Yunus anlattı ve şunu ilave etti: Peygamber (sav) ne Abdişemsoğullarına, ne de Nevfeloğullarına herhangi bir pay ayırmadı.⁽³⁾

İbn İshâk der ki: Abdişems, Haşim ve Muttalib anne bir kardeşler. Aneleri ise Murre kızı Âtike'dir. Nevfel de baba bir kardeşleri idi.

Nesaî der ki: Peygamber (sav) yakın akrabalarına pay ayırmıştır. Bunlar ise Haşimoğulları ile Muttaliboğullarıdır.⁽⁴⁾

Aralarında zengin de fakir de vardı. Aralarından yalnızca fakire verilir, zengine verilmez de denilmiştir. Yetimler ve yolcular gibi. Bana göre doğruya daha yakın olan görüş de budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine küçük, büyük, erkek, dişi arasında da fark gözetilmez. Çünkü yüce Allah bu payı onlara vermiştir. Rasûlullah (sav) da bunu onlar arasında pay etmiştir. Hadis-i şerifte Hz. Peygamberin onların kimini kimine üstün tuttuğuna dair da bir işaret yoktur.

3- Akrabalar özel olarak Haşimoğullarıdır. Bu görüş de Mücahid ile Ali b. el-Hüseyn'in görüşüdür. Aynı zamanda Malik, es-Sevrî, el-Evzaî ve başkaları da bu görüştedirler.

(1) Müslim, İman 348; Tirmizî, Tefsir 26. sûre 2; Nesaî, Vesayâ 6; Müsned, II, 333, 360, 519.

(2) Nesaî, Kasımu'l-Fey' 5, 6; Müsned, IV, 81; Buhârî, Fardu'l-Humus 17.

(3) Buhârî, Meğâzî 38.

(4) Nesaî, Kasımu'l-Fey' 5.

13. Gazilerin Ganimetten Payları: Beşte Dört:

Yüce Allah, ganimetlerin beşte birinin paylaşılmasını açıklayıp geri kalan beşte dördünü sözkonusu etmemesi, bu beşte dördün, ganimeti alanların mülkü olduğuna delildir. Peygamber (sav) da bunu şu buyruğuyla açıklamış bulunmaktadır: "Herhangi bir kasaba (halkı) Allah'a ve Rasûlüne isyan edecek olursa, şüphesiz onun beşte biri Allah'a ve Rasulüne aittir. On-
dan sonra o, sizindir."⁽¹⁾

Bu ise, ümmet arasında da, imamlar arasında da -İbnü'l-Arabî'nin *Ahkâm (u'l-Kur'an)* adlı eserinde de başkalarının da naklettiklerine göre- görüş ayrılığı bulunmayan bir husustur. Şu kadar var ki, eğer imam (İslâm devlet başkanı), esirleri karşılıksız serbest bırakma görüşünü benimserse bunu yapabilir ve esirler üzerinde ganimet alanların hakları ortadan kalkar. Nitekim Peygamber (sav) Sümame b. Usal'e ve başkalarına böyle bir uygulamada bulunmuş ve şöyle buyurmuştur: "Eğer el-Mut'im b. Adiy hayatta olup da sonra bu -Bedir esirlerini kastederek- pisler hakkında benimle konuşacak (onları serbest bırakmamı isteyecek) olsaydı, ben de onları ona bırakırdım" diye buyurmuştur. Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽²⁾ Çünkü Hz. Peygamber (Kureyşlilerin müslümanlara Mekke'de iken boykot ilan ettiklerini belirten ve bunu) boykotu kaldırması hususunda onun yaptıklarını mükâfatlandırmak istemişti.

İmam, bütün esirleri öldürmek hakkına da sahiptir. Nitekim Rasûlullah (sav) esirler arasından Ukbe b. Ebi Muayt'ı öldürmüştür. en-Nadr b. el-Haris'i de aynı şekilde es-Safra (Bedir'e yakın bir yer) de öldürmüştür. Bu hususta görüş ayrılığı da yoktur.

Rasûlullah (sav)'ın da diğer ganimet alanlar gibi ganimetten bir payı vardı. Savaşta bulunsun yahut bulunmasın o bu payını alırdı. Ayrıca safiy diye bilinen ganimetten kendisi için seçtiği bir payı da vardı. Bir kılıç, bir ok, bir hizmetçi veya bir binek seçerdi. Nitekim Huyey'in kızı Hz. Safiyye de Hayber ganimetleri arasından seçtiği idi. Zülfükâr diye bilinen kılıcı da ganimetler arasından seçtiklerindendi.

Bu; onun vefatı ile sona ermiş bir paydır. Ancak, Ebu Sevr'in görüşüne göre bu pay, imamin payı olarak kalmaya devam etmektedir. O bunu Peygamber (sav)'ın payını harcadığı yere harcar. Böyle bir payın Hz. Peygamber'e verilişindeki hikmet ise şudur: Cahiliye dönemi insanları ganimetin dörtte birinin kumandana ait olduğu görüşünde idiler. Öyle ki, şairlerinden birisi şöyle demektedir:

(1) *Müslim*, Cihâd 47; *Ebü Dâvûd*, Harâc 29; *Müsned*, II, 317.

(2) *Buhârî*, Fardü'l-Hums 16; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 120; *Müsned*, IV, 80.

لَكَ الْمَرْبَاعُ مِنْهَا وَالصَّفَايَا وَحُكْمُكَ وَالنَّشِيطَةُ وَالْفُضُولُ

“Ondan (ganimetten) dörtte bir de senindir, seçtiklerin (safiy)de senindir. Sen nasıl istersen öyle hüküm verebilirsin. Yolda orduların karşılaşmasından önce ele geçirdiklerin de senindir, Paylaştırma sonucu geriye kalıp da paylaştırılması mümkün olmayan (deve ve at gibi şeyler) da senindir.”

Bir başkası da:

مِنَّا الَّذِي رَبَعَ الْجِيُوشَ، لَصْلَبِهِ عَشْرُونَ وَهُوَ يُعَذِّ فِي الْأَحْيَاءِ

“Kabileler arasında hatırı sayılır ve güçlü kişi olup, Orduların (ganimetlerinin) dörtte birini alan o kişi bizdendir.”

Ordunun dörtte biri (el-mirbâ') ise, ganimetin dörtte birini almak demektir. el-Esmâî der ki: Cahiliyye döneminde kumandana ganimetlerin dörtte biri verilirken, İslâm'da beşte bir ayrılmıştır. Cahiliye döneminde kumandan herhangi bir şeriat ve dinî hükme dayanmaksızın ganimetin dörtte birini alır, yine ganimetten istediğini seçer, istediğini seçtikten sonra da dilediği şeyde istediği gibi hüküm verirdi. Artık bunlardan istisna olarak kalan ve geriye artan ev eşyası ve diğer mallar da ona ait olurdu. Şanı yüce Allah ise: **“Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a... aittir”** buyruğu ile dininin sağlam hükmünü ortaya koymuş, safiy (ganimetten belli birşeyi seçme) payını Peygambere tanımış, ancak cahiliyye'nin (ganimetlere dair) diğer hükümlerini kaldırmıştır.

Âmir eş-Şa'bî der ki: Rasûlullah (sav)'ın, safiy diye bilinen bir payı vardı. Dilerse bir köle, bir cariye, yahut da bir at alabilirdi. Ve o bunu, beşte bir ayrılmadan önce seçerdi. Bunu Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste de şöyle dediği nakledilmektedir: “Ey filan, ben sana ikramda bulunmadım mı, ben seni önder kılmadım mı, seni evlendirmedim mi, atları, develeri sana müsahhar kılmadım mı, ben senin başkanlık yapmana, ganimetlerin dörtte birini almana imkân vermedim mi...” şeklindeki ifadelerin geçtiği hadisi de Müslim rivayet etmiştir.⁽²⁾

Buradaki “dörtte birini almak”dan kasıt, kavminin eline geçirdiği ganimet ve kazançların dörtte birini almaktır.

(1) Ebû Dâvûd, Harâc 21.

(2) Müslim, Zühd 16.

Şafiî mezhebine mensub kimi ilim adamı, beşte birin beşte birinin Peygamber (sav)'a ait olduğu ve Hz. Peygamberin bunu çocuklarının ve hanımlarının ihtiyaçlarını karşılamak için harcadığı, yine bir yıllık ihtiyacını da bundan ayırıp sakladığı, geri kalanları ise, savaş için at ve silahlara harcadığı görüşündedir. Ancak, Hz. Ömer'in rivayet ettiği şu husus bu kanaati reddetmektedir: Nadiroğullarından alınan mallar, yüce Allah'ın, müslümanlar tarafından onların üzerine herhangi bir at ve deve sürülmeksizin Rasûlüne vermiş olduğu feylerden (ganimetlerden) idi. Bu ganimetler, özel olarak Peygamber (sav)'a ait idi. Bu feyden bir yıllık harcamalarını ayırırdı. Geri kalanı ise, savaş için ata ve silaha, Allah yolunda savaş hazırlığı olmak üzere harcardı. Bunu Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Ayrıca Hz. Peygamber: "Beşte bir ise size geri döner" diye buyurmuştur.

14. Piyade İle Süvarinin Ganimetten Payları:

Yüce Allah'ın Kitab'ında süvarinin piyadeden daha fazla pay alacağına delâlet eden bir buyruk yoktur. Aksine paylarının eşit olduğu hükmünü ihtiva eder. Çünkü yüce Allah, ganimetlerin beşte dördünü savaşçılara ayırmış ve özel olarak ne piyadeyi, ne de süvariye sözkonusu etmiştir. Şayet Peygamber (sav)'dan varid haberler olmasaydı, süvarinin payı da piyadeninki gibi, köleninki de hürünki gibi, çocuğun da baliğ olan gibi olurdu.

Gerçek şu ki, ilim adamları beşte dördün paylaşılması hususunda farklı görüşlere sahiptir. İbnü'l-Münzir'in ifade ettiğine göre, genel olarak ilim ehlinin kabul ettiği görüş, süvariye iki pay, piyadeye de bir pay verileceği şeklindedir. Bu görüşü kabul edenler arasında Malik b. Enes ile Medine ehlin-den ona tabi olanlar da vardır. el-Evzaî ve ona muvafakat eden Şamlı ilim adamları da bu görüştedirler. es-Sevrî ile Irak alimlerinden ona muvafakat edenlerin görüşü de budur. Bu, el-Leys b. Sa'd'ın ve ona uyan Mısırlı ilim adamlarının da görüşüdür. Şafiî ve arkadaşları da bu görüştedirler. Ahmed b. Hanbel, İshâk, Ebu Sevr, Yakub (Ebu Yusuf) ve Muhammed de bu görüştedirler. İbnü'l-Münzir der ki: Biz, bu hususta en-Nu'man (b. Sabit, Ebu Hanife)'den başka muhalefet eden bir kimse olduğunu bilmiyoruz. O, bu hususta hem sünnete göre izlenen yola, hem de geçmişte de sonrasında da ilim ehlinin büyük çoğunluğunun kabul ettiği kanaate muhalefet ederek süvariye de ancak tek pay verilir, demiştir.⁽²⁾

Derim ki: Onu (İbnü'l-Münzir'i), Ahmed b. Hanbel'in kanaati hakkında yanlışlığa düşüren husus, İbn Ömer'in Rasûlullah (sav)'ın athıya iki, piyadeye de

(1) *Buhârî*, Cihâd 80; *Müslim*, Cihâd 48; *Nesai*, Kasımu'l-Fey' 8; *Müsned*, I, 25, 48.

(2) Bk. *el-İhtiyar*, IV, 129-130.

Bir pay verdiği şeklindeki hadisidir. Bunu Dârakutnî rivayet ettikten sonra şöyle der: er-Remâdî dedi ki: İbn Numeyr böyle diyor. en-Neysaburî bize dedi ki: Bu, bana göre İbn Ebi Şeybe'nin, yahut da er-Remâdî'nin bir yanılmasıdır. Çünkü, Ahmed b. Hanbel ile Abdurrahman b. Bişr ve başkaları bu hadisi İbn Ömer'den (Dârakutnî'de İbn Numeyr'den) bundan farklı bir şekilde rivayet etmişlerdir. O da Rasûlullah (sav)'ın, birisi süvarinin kendisine, ikisi de atına ait olmak üzere süvariye toplam üç pay verdiği şeklindedir.⁽¹⁾ Abdurrahman b. Bişr, Abdullah b. Numeyr'den, o, Ubeydullah b. Umeyr'den, o, Nafi'den, o da İbn Ömer'den böylece rivayet etmiştir (diyerek) hadisi zikreder.

Buhârî'nin Sahih'inde İbn Ömer'den rivayete göre Rasûlullah (sav) ata iki pay ve atın sahibine de bir pay vermiştir.⁽²⁾ Bu ise açık bir nastır.

Dârakutnî, ez-Zübeyr'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) Bedir günü bana dört pay verdi. İkisini atıma, birisini bana, birisini de akrabaların payından olmak üzere anneme bir pay verdi. Bir rivayette de: Annesine de akrabalar payından olmak üzere bir pay verdi, denilmektedir.⁽³⁾

Yine Dârakutnî, Beşir b. Amr b. Muhsan'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) iki atıma dört pay, bana da bir pay verdi, böylelikle ben beş pay almış oldum.⁽⁴⁾

Bu paylaşırma şeklinin kararının, imamın yetkisinde olduğu ve onun uygun gördüğünü uygulamaya koyacağı da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

15. Birden Fazla Atı Bulunan Süvarinin Ganimetteki Payı:

Süvariye piyadeden tek bir at payından fazla pay verilmez. Şafiî bu görüştedir. Ebu Hanife ise der ki: Birden çok ata da pay verilir. Çünkü böylesi daha çok yorucudur ve daha fazla fayda sağlayıcıdır.⁽⁵⁾ Mezhebimiz ilim adamlarından İbnü'l-Cehm de bu görüştedir. Suhnûn da bunu İbn Vehb'den rivayet etmiştir.

Ancak bizim delilimiz şudur: Peygamber (sav)'dan, bir attan fazlasına pay verileceğine dair bir rivayet gelmemiştir. Ondan sonraki imamlar (Raşid halifeler)'den de böyle bir rivayet gelmiş değildir. Zira, düşman ile ancak tek bir at sırtında savaşılar. Bundan fazla olursa, bu bir refahtır ve fazladan bir

(1) *Dârakutnî*, IV, 106.

(2) *Buhârî*, Cihâd 51, Meğâzî 38; *Müslim*, Cihâd 57; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 143; *Tirmizî*, Siyer 6; *İbn Mâce*, Cihâd 36; *Dârimî*, Siyer 33; *Muvatta*, Cihâd 21; *Müsned*, II, 2, 62, 72, 80.

(3) *Dârakutnî*, IV, 109-111.

(4) *Dârakutnî*, IV, 104. Ayrıca bk. *Ebü Dâvûd*, Cihâd 143.

(5) Ancak bu, Ebû Yûsuf'un görüşüdür. Ebû Hanife ile Muhammed'in görüşüne göre ancak tek ata pay verilir. (Bk. *el-İhtiyâr*, IV, 130; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 463).

araç hazırlamaktır. Bunun da payların artışına bir etkisi olmaz. Bir kimsenin beraberinde fazladan kılıçların yahut mızrakların olması gibi ayrıca, üçüncü ve dördüncü at için de pay verilmeyeceği nazarı itibara alınmalıdır. Süleyman b. Musa'dan ise, birden çok atı bulunan kimsenin her bir atına bir pay verileceği şeklinde bir rivayet nakledilmiştir.

16. Ganimetten Pay Verilecek Atın Niteliği:

İleri atılması ve geri çekilmesi özellikleri dolayısıyla ancak asil atlara pay verilir. Onun gibi olabilen beygir ve melez atların durumu da böyledir. Ancak bu şekilde olmayan atlara herhangi bir pay verilmez.

Şöyle de denilmiştir: Eğer bu atların kullanılmasını imam uygun görürse, onlara da pay verilir. Çünkü, bunlardan yararlanmak yerine göre değişir. Melez atlarla beygirler dağ yolları ve dağlar gibi sarp yerlere uygundur. Asil atlar ise hücum ve geri çekilmenin sözkonusu olduğu yerlere elverişlidir. O bakımdan bu, imamın görüşüne bağlıdır.

Asil atlar arap atı, melez ve beygirler ise Bizans atlarıdır.

17. Zayıf Atın Hükümü:

İlim adamlarımız, zayıf atın hükümü hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Eşheb ile İbn Nâfi' böyle bir ata pay verilmez, derler. Çünkü, böyle bir atın sırtında savaşmaya imkân yoktur. O bakımdan, böyle bir at, hasta düşmüş, güçsüz kalmış ata benzer.

Bir görüşe göre de iyileşmesi umulduğundan dolayı ona pay verilir, denilmiştir. Eğer, kendisinden yararlanılamıyacak şekilde zayıf ve çelimsiz ise, hasta ata pay verilmediği gibi ona da pay verilmez.

Atın toynağındaki hafif rahatsızlık ile buna benzer attan maksat olarak gözetilen faydanın elde edilmesini engellemeyen rahatsızlıkları bulunan atlara ise pay verilir. Ariyet olarak ve ücretle tutulan ata da pay ayrılır. Gasbedilen atın durumu da böyledir. Böyle bir atın payı sahibine ait olur.

Atlar, gemilerde bulunsa ve ganimet, denizdeki çarpışma sonucu alınacak olsa dahi atlar paya hak kazanırlar. Çünkü bu şekildeki atlar karaya inmek için hazırlanmıştır.

18. Orduya Ücretli İş Yapmak Üzere Katılıp

Savaş Kastı İle Bulunmayanların Hükümü:

Geçim kastıyla ücret almak için ordu ile birlikte bulunan ücretle çalışanlar ve çeşitli sanat erbabı gibi kimselerin ganimetlerde bir hakkı yoktur. Çün-

kü bunlar, savaşmak kastı gütmedikleri gibi, mücahid olarak da çıkmamışlardır. Peygamber (sav)'ın: "Ganimet vak'ada hazır bulunanların hakkıdır" şeklinde Buhârî tarafından rivayet edilen buyruğu⁽¹⁾ dolayısıyla bunlara pay verileceği de söylenmiştir.

Ancak, bu buyrukta bu görüşe delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü, hadisi şerif fiilen çarpışan ve çarpışmak kastıyla savaşa çıkan kimselerin durumunu açıklamak üzere varid olmuştur. Esasen yüce Allah'ın müslümanları savaşanlar ile geçim için savaşanlar diye ayırıp birbirini ayrı ve her birisinin kendi durumuna uygun hükmü bulunan iki kesim diye sözkonusu ederek şöyle buyurmuş olması bu hususta delil olarak yeter: *"Sizden hastalananlar olacağını, diğer bir kısmının da Allah'ın lütfundan arıyarak yeryüzünde yol tepeceklerini, bir başka kısmının da Allah yolunda çarpışacaklarını Allah bilmiştir."* (el-Müzemmil, 73/20)

Şu kadar var ki, bu gibi kimseler eğer savaşa katılacak olurlarsa onların geçim için ücretli olarak çıkmış olmalarının kendilerine bir zararı yoktur. Çünkü, ganimetten pay hakediş sebepleri ortaya çıkmış olur.

Eşheb şöyle der: Çarpışacak olsa dahi böylelerinden herhangi bir kimse ganimetten pay almaya hak kazanmaz. İbnü'l-Kassar da ücretle çalışmak üzere gelen hakkında böyle demiştir. Çarpışacak olsa dahi ona pay verilmez. Ancak, Seleme b. el-Ekva' yoluyla rivayet edilen hadis bu görüşü reddetmektedir. Seleme şöyle demektedir: Talha b. Ubeydullah'ın ücretlisi olarak çalışıyordum. Atını suluyor, onu kaşağılıyor, Talha'ya hizmet ediyor ve onun yemeğinden yiyordum... Bu hadiste şu ifadeler de yer almaktadır: Daha sonra Rasûlullah (sav) bana iki pay verdi. Hem süvari payını, hem de piyade payını. Her iki payı bir arada bana vermiş oldu. Bu hadisi de Müslim rivayet etmiştir.⁽²⁾ İbnü'l-Kassar ve onunla aynı görüşü paylaşanlar Abdurrahman b. Avf'ın naklettiği ve Abdurrezzak'ın zikrettiği hadisi delil gösterirler. O hadiste şöyle denmektedir: Rasûlullah (sav) Abdurrahman'a dedi ki: "Bu üç dinar onun dünya işinde de ahiret işinde de bu savaşından elde edeceği kısmeti ve payıdır."

19. Köle ve Kadınların Ganimetten Payları:

Köle ve kadınların paylarına gelince; *"el-Kitab"*daki görüşe göre bunlara ne pay verilir, ne de az dahi olsa herhangi bir şey (radh). Bunlara az miktarda birşeyler (radh) verileceği de söylenmiştir. İlim adamlarının çoğunluğu (cumhur) bu görüştedir.

(1) Buhârî, Fardü'l-Hums 9. babın başlığı olarak.

(2) Müslim, Cihâd 132.

el-Evzaî ise der ki: Kadın çarpışacak olursa ona pay verilir. Rasûlullah (sav)'ın Hayber günü kadınlara pay verdiğini de iddia eder ve der ki: Müslümanlar bizde (bizim bölgemizde) bu görüşü kabul etmişlerdir. Bizim mezhebimiz alimlerinden (Maliki mezhebinden) İbn Habib de bu görüşe meyletmiştir. Müslim, İbn Abbas'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas'ın (Haricilerin başı olan) Necde (b. Amir el-Hanefi)'ye yazdığı mektubunda şu ifadeler de yer almaktadır: Bana Rasûlullah (sav)'ın kadınları da beraberinde gazaya götürdüğünü soruyorsun. O, kadınları da beraberinde gazaya götürüyor, kadınlar yaralıları tedavi ediyor, bununla birlikte ganimetten onlara birşeyler de veriliyordu. Onlara tam bir pay ayrılmazdı.⁽¹⁾

Çocuklara gelince, eğer çocuk savaşılabilecek güçte ise, bize göre bu hususta üç görüş vardır: Bir görüşe göre pay verilir, diğer bir görüşe göre ise baliğ oluncaya kadar ona pay verilmez. Buna gerekçe ise İbn Ömer yoluy- la rivayet edilen hadistir. Ebu Hanife ve Şafiî de bu görüştedir.

Üçüncü görüş ise, savaşması halinde ona pay verilmesi, savaşmaması halinde pay verilmemesi şeklinde ayırım gözeten görüştür.

Doğrusu, birinci görüştür. Çünkü Rasûlullah (sav) Kurayzaoğulları (esirleri) hakkında eteğinde tüy bitmiş kimselerin öldürülmesini, tüy bitmemiş kimselerin ise serbest bırakılmasını emretmiş idi. Bu ise, savaşa güç yetirebime hususunu nazarı itibara almaktır. Yoksa baliğ olmayı değil.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr), "*el-İsti'ab*" adlı eserinde Semura b. Cündub'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)'a Ensar'dan çocuklar arz olunur, o da onlardan yetişmiş olanlarını savaşa katardı. Bir yıl ben de ona arz edildim de bir başka çocuğu savaşa kattı, beni de geri çevirdi. Bu sefer ben, Ey Allah'ın Rasûlü, onu savaşçılar arasına kattın, beni ise geri çevirdin. Eğer benimle güreşecek olursa ben onu yere yıkarım, dedim. Bunun üzerine o çocuk benimle gürleşti, ben de onu yere yıktım. Bunun üzerine beni de savaşçılar arasına kattı.⁽²⁾

Kölelere gelince, onlara da pay verilmez, ancak onlara az bir şeyler (radh) verilir.

20. İmamın İzni İle Savaşa Katılan Kâfirin Ganimetten Pay Alması:

Kâfir, imamın izni ile savaşa bulunup çarpışacak olursa, bizim mezhebimize göre ona pay verilmesi hususunda üç farklı görüş vardır: Bir görüşe göre ona pay verilir, bir diğer görüşe göre pay verilmez. Malik ve İbnü'l-Kasım bu görüştedir. İbn Habib de ayrıca, kâfirlerin hiçbir payı yoktur, ilavesinde

(1) Müslim, Cihâd 137; Ebû Dâvûd, Cihâd 141; Tirmizî, Siyer 8.

(2) İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 150.

bulunur. Üçüncü görüş olan Suhûn'un görüşüne gelince, duruma göre hükümler arasında fark gözetir. Eğer müslümanlar kâfirin yardımına muhtaç değılseler kâfire pay verilmez. Şayet onun yardımına ihtiyaç duyacak olurlarsa, ona pay verilir. Çarpışmayacak olursa herhangi bir şey de haketmez. Hürlerle birlikte kölelerin durumu da böyledir.

es-Sevrî ile el-Evzaî derler ki: Zimmet ehlinin yardımı alınacak olursa onlara da pay verilir. Ebu Hanife ve arkadaşları ise, onlara pay verilmez, onlara az birşeyler (radh) verilir, derler.

Şafiî -Allah ondan razı olsun- da şöyle demektedir: İmam (İslâm devlet başkanı) muayyen olarak sahibi bulunmayan bir maldan ödenmek üzere onları ücretle tutar. Eğer bunu yapmayacak olursa, Peygamber (sav)'ın payından onlara verir. Bir başka yerde ise şöyle demektedir: Müşrikler, müslümanlarla birlikte savaşacak olurlarsa, onlara az birşey (radh) verilir.

Ebu Ömer der ki: Herkes kölenin -ki, emanı caiz olan kimselerdendir- eğer savaşacak olursa, ona pay verilmeyeceğini, buna karşılık ona az birşey verileceğini ittifakla kabul etmiştir. Kâfire hiçbir şekilde pay verilmemesi ise buna göre öncelikle sözkonusudur.

21. Köle ve Zimmilerin Daru'l-Harp Ehlerinden Aldıkları:

Köle ve zimmi kimseler, hırsız olarak daru'l-harp ahâlisinin malından birşeyler alacak olurlarsa, bu aldıkları kendilerininindir, bundan beşte bir alınmaz. Zira yüce Allah'ın: "...**bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi birşeyin beşte biri Allah'a... aittir**" buyruğunun genel kapsamı içerisine ne erkeklerindendir, ne de kadınlardan herhangi bir kimse girmemektedir. Kâfirlere gelince, onların bu hususta herhangi bir ilgilerinin bulunmadığı konusunda görüş ayrılığı yoktur. Suhûn der ki: Kölenin ele geçirdiklerinin beşte biri alınmaz. İbnü'l-Kasım ise beşte biri alınır, der. Zira, efendisinin kendisine savaşmak üzere izin vermesi ve din için çarpışması mümkündür. Kâfir ise böyle değildir. Eşheb ise "*Kitab-ı Muhammed*"de şöyle demektedir: Köle ve zimmi ordudan ayrılıp ganimet ele geçirecek olurlarsa, ele geçirdikleri bu ganimet orduya ait olur, onların bunda bir payları olmaz.

22. Ganimetten Pay Haketmenin Sebebi:

Ganimetten pay haketmenin sebebi, önceden de geçtiği gibi, müslümanlara yardımcı olmak maksadıyla savaşta hazır bulunmaktır. Eğer savaşın sonlarında bulunacak olursa, yine ganimete hak kazanır. Çarpışmanın sona ermesinden sonra gelirse haketmez. Geri çekilmek suretiyle savaşta bulunmayacak olursa, yine ganimete hak kazanmaz. Eğer geri çekilmekle bir

başka birliğe katılma maksadını güderse, ganimetteki hakkı düşmez. Buhârî ve Ebû Dâvûd'un rivayetine göre Rasûlullah (sav) Eban b. Said'i Medine'den Necid taraflarına bir seriyeye başında kumandan olarak göndermişti. Eban b. Said ve arkadaşları Hayber'in fethedilişinden sonra Rasûlullah (sav)'ın huzuruna geldiler. Atlarının yularları hurma lifindendi. Eban, Ey Allah'ın Rasûlü, bize de pay ver dedi. Ebu Hureyre dedi ki: Ben; onlara pay verme Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Bunun üzerine Eban şöyle dedi: Ey Sibr (Arabistan kirazı) ağacının başından yuvarlanıp gelen dağ kedisi, sen mi bunu söylüyorsun? Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Otur ey Eban" diye buyurdu ve onlara ganimetten bir pay vermedi.⁽¹⁾

23. Mazereti Dolayısıyla Savaşta Bulunmayanın Hükümü:

Savaşta bulunmak maksadıyla çıkmakla birlikte hastalık gibi bir mazereti kendisini engellediğinden dolayı savaşa çıkamayan kimse hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Böyle birisine ganimetten pay verilip verilmeyeceği hususunda üç görüş vardır: Üçüncü görüşe göre -ki meşhur olan görüş odur- ayırım gözetilir. Bu üçüncü görüşe göre eğer savaşta hazır bulunmak savaştan önce ve düşmanların arazisine girişten sonra olmuşsa, buna pay verilir. Daha sahih olan görüş budur. Bunu İbnu'l-Arabî ifade etmiştir.

Eğer düşman arazisine girişten önce mazereti dolayısıyla ayrılırsa da ganimet verilir. Mesela kumandan ordu menfeatine bir iş için ordudan alıp gönderir de bu işini görmesi, fiili savaşta hazır bulunmaktan kendisini alıkoyarsa böyle birisine pay verilir. Bu açıklamayı İbnu'l-Mevvaz yapmıştır. İbn Vehb ile İbn Nafi de bunu Malik'ten rivayet etmişlerdir.

Böyle birisine pay verilmeyip, aksine ona basit bir miktar (radh) verileceği de rivayet edilmiştir. Çünkü, kendisi sebebiyle ganimet payını hakettiği sebep ortada yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Eşheb ise der ki: (Müslüman ordu ile birlikte bulunup) demirden zincirlere bağlı bulunsada dahi esire pay verilir. Ancak, sahih olan ona pay verilmeyeceğidir. Çünkü o (esir), savaş ile mülkiyeti hak edilmiş bir mülktür. Savaşta bulunmayan, yahut da hasta olarak bulunan kimse ise, savaşa katılmamış gibidir.

24. Hangi Hallerde Fiilen Savaşa Katılmayanlara Ganimetten Pay Verilir:

Mutlak olarak savaşta hazır bulunmayanlara ganimetten pay verilmez. Rasûlullah (sav) da Hayber günü müstesna, savaşa katılmayan kimseye gani-

(1) Buhârî, Meğâzî 38; Ebû Dâvûd, Cihâd 140.

metten pay vermiş değildir. Yalnız Hayber günü alınan ganimetlerden Hudeybiye'de bulunan sahabilere Hayber'de bulunsun bulunmasın paylarını vermiştir. Buna sebep ise yüce Allah'ın: *"Allah size alacağınız çok ganimetler vadetti"* (el-Feth, 48/20) buyruğudur. Bu açıklamayı Musa b. Ukbe yapmıştır. Ayrıca seleften bir topluluktan da bu görüş rivayet edilmiştir.

Bedir günü ise Bedir'e katılmayan Hz. Osman ile Said b. Zeyd ve Talha (r.anhum)'a da ganimetten pay ayırmıştı. Bu sebepten onlar da Bedir'de hazır bulunanlar gibidir.

Hz. Osman'ın Bedir'den geri kalış sebebi, Rasûlullah (sav)'ın emri üzere kızı Hz. Rukiyye'nin hastalığı dolayısıyla yanında kalması idi. Rasûlullah (sav) Hz. Osman'a hem ganimetten payını vermiştir, hem de mükâfaatını alacağını ifade etmiştir. O bakımdan, Hz. Osman da Bedir'de fiilen hazır bulunanlar gibi idi.

Talha b. Ubeydullah ise, ticaret maksadıyla Şam'da (Suriye taraflarında) bulunuyordu. Rasûlullah (sav) da ona ganimetten payını verdiği gibi, mükâfaatı hakettiğini de belirtmiştir. Bundan dolayı o da Bedir'e katılanlardan sayılır.

Said b. Zeyd de yine Şam taraflarında olduğu için Bedir'e katılmamıştı. Rasûlullah (sav) ona da ganimetten payını verdiği gibi, mükâfaatı hakettiğini de belirtmiştir. Bundan dolayı o da Bedir'e katılanlar arasında sayılır.

İbnü'l-Arabî der ki: Hudeybiye'de bulunanlara Hayber (ganimetlerinden) pay verilmesine gelince; bu, şanı yüce Allah'ın verdiği bir söz gereği idi. Allah onlara özel olarak bu sözü vermişti. O bakımdan başkaları bu hususta onlara ortak olamaz. Osman, Said ve Talha (r.anhum)'a gelince, Hz. Peygamber'in bunlara beşte birden pay vermiş olması ihtimali de vardır. Çünkü ümmet, herhangi bir mazeret dolayısıyla savaştan geri kalan kimseye pay verilmeyeceği hususu üzerinde icma etmiştir.

Derim ki: Zahiren görülen o ki, bu, Hz. Osman, Talha ve Said'e has bir özelliktir. Başkaları bu konuda onlara kıyas edilemez. Onların payları da beşte birden değil de, Bedir'e fiilen katılanlar gibi ganimetin kendisinden idi. Hadislerden zahir olarak anlaşılan budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Buhârî İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet eder: Osman (r.a)'ın Bedir'de hazır bulunmayışının sebebi şudur. O, Rasûlullah (sav)'ın kızı ile evli idi ve hasta idi. Peygamber (sav) ona: "Senin için Bedir'de hazır bulunan bir kimsenin hem ecri, hem de ganimetten payı vardır" diye buyurmuştu.⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, Fardu'l-Hums 14, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 7, Meğâzî 19; *Tirmizî*, Menâkıb 18.

25. Allah'ın Hükümünü Kabul Etmek ve İman:

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah'a... inanmışsanız"** buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccâc bir kesimden naklederek şöyle demektedir: Bunun anlamı şudur: Eğer siz inanmış iseniz, bilin ki muhakkak Allah sizin mevlânızdır. Buna göre, buradaki şart, yüce Allah'ın bu va'di ile ilgilidir. Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Şart, yüce Allah'ın: **"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin..."** buyruğu ile alakalıdır.

İbn Atiyye der ki: Sahih olan da budur. Çünkü yüce Allah'ın: **"Bilin ki"** buyruğu, ganimetlere dair emrine teslimiyet göstermek ve kayıtsız şartsız bağlanmak emrini ihtiva etmektedir. Bu anlama göre şart, **"bilin ki..."** buyruğuna taalluk eder. Yani, eğer sizler Allah'a iman eden kimseler iseniz, ganimetin paylaşılması ile ilgili Allah'ın size bildirmiş olduğu hususlarda onun emrine uyunuz ve teslimiyet gösteriniz.

Yüce Allah'ın: **"Furkan günü olan iki ordunun"** buyruğundaki Allah'ın hizbi (tarafkarları) ile şeytan hizbinin **"karşılaştıkları günde kulumuza indirdiğimize inanmışsanız..."** buyruğunda yer alan **"indirdiğimize"** kelimesi **"Allah'a"** lafzına atfedilmiş ve cer mahallindedir. **"Furkan günü"** ise, hak ile batılı birbirinden ayırdığım gün demektir ki, bu da Bedir günüdür. **"Allah herşeye gücü yetendir."**

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَا خْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

42. Hani siz, vadinin yakın kenarında idiniz. Onlar ise en uzak kıyısında idiler. Kervan ise sizden daha aşağıda idi. Eğer onlarla buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız, muhakkak vakit tayininde anlaşmazlığa düşerdiniz. Fakat Allah gerçekleşmesi gereken bir emri yerine getirmek için (sizi bir araya getirdi). Tâ ki, helâk olan kişi apaçık bir delil üzere helâk olsun. Hayatta kalan kişi de apaçık bir delil üzere yaşasın. Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, herşeyi bilendir.

“Hani siz, vadinin yakın kenarında idiniz. Onlar ise en uzak kıyısında idiler” buyruğunun anlamı şudur: İşte siz, bu halde iken biz de kulumuza hükümlerimizi indirmiştik. Yahut anlam: Siz, vadinin yakın kenarında olduğunuz zamanı hatırlayınız... şeklinde de olabilir.

“(الْعُدَّة): **Vadinin kıyısı**” demektir. “Ayn” harfi ötreli ve esreli olarak da okunmuştur. Ötreli okuyuşa göre çoğulu; (عُدَى) şeklinde gelir, esreli okuyuşa göre ise çoğulu; (عَدَى) şeklinde gelir.

“(الدنيا): **Yakın**” kelimesi (الأدنى)’nin müennesidir. “(الفصوى): **En uzak**” kelimesi ise (الأقصى)’ın müennesi olup bunlar sırasıyla; “(دنا يدنو): Yaklaştı, yaklaşır” ile “(قَصَا يقصو): Uzaklaştı, uzaklaştırdan gelmektedir.

“**En uzak**” anlamındaki kelimenin aslı “vav”lı olmakla birlikte; (القصبيا) şeklinde söylendiği de olur. “Vav”lı söyleyişi Hicazlıların söyleyişidir.

“**Vadinin yakın**”ı Medine tarafında bulunuyordu. Uzak kıyısı ise Mekke tarafında idi. Yani sizler, vadinin Medine’ye yakın olan kıyısında konaklamış, düşmanınız ise uzak olan tarafında konaklamış bulunuyordu. **“Kervan ise sizden daha aşağıda idi.”** Maksat Ebu Süfyan’ın ve diğerlerinin kervanıdır. Bu kervan, içinde bulunan mallarla deniz kıyısında ve onlardan daha aşağılarda bir yerde idi.

Bir diğer görüşe göre buradaki kervandan kasıt, onların (müslümanların) eşyalarını taşıyan develerdi. Bunlar, şanı yüce Allah’ın onlara muvafakiyeti dolayısı ile, kervana gelebilecek herhangi bir zarardan emin bulundukları bir yerde idiler. Yüce Allah, böylelikle onlara üzerindeki nimetlerini hatırlatmaktadır.

“(الركب): **Kervan**” kelimesi mübtedâdır. “(أسفل منكم): **Sizden daha aşağıda idi**” ise, haber mevkiinde zarftır. Sizden daha aşağı bir yerde bulunuyordu demektir. el-Ahfeş, el-Kisaî ve el-Ferrâ da; “(والركب أسفل منكم): **Kervan ise sizden daha aşağıda idi**” ifadesinin (أشدّ سفلاً منكم): Kervan mevki olarak sizden daha aşağılarda bir yerdeydi anlamına geleceğini kabul etmişlerdir.

“(الرُّكْبُ): Deveye binenler, kervan” kelimesi; (راكب)’in çoğuludur. Araplar, ancak deveye binmiş topluluğa bu ismi verirler. İbn es-Sikkît ve dil bilginlerinin çoğunluğu, ancak deveye binmiş kimse ve kişilere; (راكب وركب) denildiğini nakletmişlerdir. Ata yahut başka herhangi bir bineğe binmiş olan kimseye ise, (راكب) denilmez. (الرُّكْبُ وَالْأَرْكَبُ وَالرَّكْبَانُ وَالرَّاكِبُونَ); ancak develere binmiş kimseler hakkında kullanılır. Bu açıklamalar İbn Fâris’ten nakledilmiştir.

“Eğer onlarla buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız, muhakkak vakit tayninde anlaşmazlığa düşerdiniz.” Yani onların çokluğu, sizin de azlığınız dolayısıyla böyle bir ittifak ve sözleşme söz konusu olmamıştı. Çünkü sizler, onların çokluğunu bilseydiniz, elbette geri kalırdınız. Yüce Allah ise bu şe-

kilde sizleri karşı karşıya getirdi.

“Fakat Allah” mü'minleri zafere kavuşturmak ve dini galip kılmak gibi **“gerçekleşmesi gereken bir emri yerine getirmek için** (sizi bir araya getirdi).”

“(لِيُفْضِيَ) : Yerine getirmek için” buyruğundaki “lam” harfi, hazfedilmiş bir fiile taalluk etmektedir. Yani, Allah böyle bir işi gerçekleştirmek için onları bir araya topladı, demektir. Daha sonra “lam”ı tekrar ederek **“(لِيَهْلِكَ) : Ta ki... helâk olsun”** diye buyurdu. Yani, onları belli bir işi gerçekleştirmek için bir araya topladı.

“(لِيَهْلِكَ مَنْ مَلَكَ) : Tâ ki, helâk olan kişi” buyruğundaki; **“(مَنْ) : Kişi”** ref (özne olarak) mahallindedir. **“(وَيَحْيَا) : Hayatta kalan”** da **“helâk olan kişi”** üzerine atf ile nasb mahallindedir.

“Apaçık bir delil (beyyine)” ise, belge ve burhan ortaya koymaktır. Yani, ölen kimse kendisinin gördüğü apaçık bir delil, müşahade ettiği ibret ve bunun sonucunda da ona karşı keşin olarak delil ortaya konulmuş halde ölsün, hayatta kalan da aynı şekilde hayatta kalsın. İbn İshâk der ki: Tâ ki, kendisine karşı delil ortaya konulup ileri sürecektir mazereti kalmadıktan sonra kâfir olan kâfir olsun ve yine aynı esaslar üzere iman eden de iman etsin.

“(مَنْ حَيٍّ) : Hayatta kalan” ifadesi, aslına uygun olarak (من حي) diye iki “yâ” ile de okunmuştur, şeddeli bir “yâ” ile de okunmuştur. Asla göre iki “yâ” ile okuyuş, Medinelilerin, el-Bezzî ve Ebu Bekr'in kıraatidir. (Şeddeli tek “yâ” ile okuyuş) diğerlerinin kıraatidir. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği kıraat de budur. Çünkü, Mushafta böylece yazılmıştır.

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا ۖ وَلَوْ أَرَايَكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشَلْتُمْ
وَلَتَنَارَ غَتُّمْ فِي الْأَمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

43. Hani Allah onları rüyada sana az göstermişti. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette korkuya kapılacaktınız ve iş hakkında çekişecektiniz. Ama Allah kurtardı. Şüphesiz O, kalplerde olanı hakkıyla bilendir.

Mücahid der ki: Peygamber (sav) rüyasında onların çok az olduklarını görmüştü. Bunu ashabına anlattı, böylelikle Allah onlara sebat verdi.

Bir görüşe göre de: **“Rüya”**dan kasıt, uykunun mahalli olan gözdür. Bu

da; senin uyku mahallin olan gözünde göstermişti, takdirindedir ki, bu takdirini ifadeler hazfedilmiştir. Bu açıklamalar el-Hasen'den nakledilmiştir. ez-Zec-câc der ki: Bu güzel bir açıklama olmakla birlikte, birinci açıklama arapça kurallarına daha uygundur. Çünkü, (bir sonraki âyette) şöyle buyurulmaktadır: *"Hani siz, karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu."* (el-Enfâl, 8/44) İşte bu, burada karşılaşma esnasındaki görmenin sözkonusu edildiğini, öbürünün ise rüyadaki görmeyi sözkonusu ettiğini göstermektedir.

"Elbette korkuya kapılacaktınız" yani, savaştan korkardınız. **"Ve iş hakkında çekişecektiniz"** anlaşmazlığa düşecektiniz. **"Ama Allah kurtardı."** Sizi ayrılığa düşmekten korudu. İbn Abbas ise, korkaklıktan korudu, diye açıklamaktadır. Her ikisinden de korudu anlamına gelme ihtimali de vardır. **"Kurtardı"** anlamındaki; (لَفَيْتُمْ) kelimesi, zafer ile müslümanların işini tamama erdirdi diye de açıklanmıştır.

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقَيْتُمْ فِي آعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي آعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

44. Hani siz, karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Tâ ki, Allah, gerçekleşmesi gereken bir emri yerine getirsin. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür.

"Hani siz, karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyordu" buyruğunda sözü edilen bu durum, uyanıkken gösterme durumudur. Bununla birlikte eğer; uykudan kasıt, uykunun ortaya çıktığı yer olan gözdür, denilecek olursa, birinci göstermenin de uyanıkken gösterme diye anlaşılması mümkündür. Buna göre birinci (bir önceki âyetteki) gösterme, Peygamber (sav)'a has bir gösterme olur, burada sözü edilen ise herkes hakkında sözkonusu olur.

İbn Mes'ud der ki: Bedir günü yanımda bulunan bir kimseye ne dersin, yetmiş kişi varlar mı diye sordum, o, yüz kişiye yakındırlar, dedi. Biz, bir kişi esir aldık ve kaç kişi idiniz diye sorduk, bin kişi idik diye cevap verdi.

"Sizi de onların gözlerinde azaltıyordu." Bu da savaşın başlangıcında olmuştu. Öyle ki, Ebu Cehil o gün: Bunlar, bir deve eti yemekle doycak sa-

yıdadırlar. Haydi onları bir defada yakalayiverin ve iplere bağlayın, demişti. Savaşa başlamaları ile birlikte müslümanlar gözlerinde büyüdü ve sayıları çok görünmeye başladı. Nitekim, Âl-i İmran Sûresi'nde de açıklandığı üzere; **"Onlar, öbürlerini gözleriyle kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı"** (Âl-i İmran, 3/13) diye buyurmaktadır.

"Tâ ki, Allah, gerçekleşmesi gereken bir emri yerine getirsin." Yüce Allah, bu buyruğu burada da tekrarlamaktadır. Çünkü, (42. âyet-i kerimede geçen) birincisinde anlam, karşılaşma ile ilgilidir. İkincisinde ise, müşriklerin öldürülmesi ve dinin üstün kılınması ile ilgilidir. Bu da müslümanlar üzerindeki nimeti tamamlamaktır. **"Bütün işler ancak Allah'a döndürülür."** Yani, bütün işler sonunda O'na döner ve O'na varır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾

45. Ey iman edenler! Bir topluluk ile karşılaşırsanız sebat edin. Allah'ı da çokça anın ki, felâh bulasınız.

"Ey iman edenler! Bir topluluk" bir cemaat **"ile karşılaşırsanız sebat edin."** Kâfirlerle çarpışma esnasında sebat edip direnç göstermek emredilmektedir. Nitekim, bir önceki âyet-i kerimede de kâfirlerin önünden kaçmak yasaklanmaktadır. Buna göre, emir ve yasak aynı anlamı ihtiva etmektedir. Bu ise, düşmana karşı durmak ve ona karşı yiğitçe direnmeyi te'kidir.

"Allah'ı da çokça anın ki felâh bulasınız." İlim adamlarının burada sözü geçen Allah'ı anmak (zikir) ile ilgili üç görüşü vardır:

1- Kalplerinizin korkuya kapılması esnasında Allah'ı anınız. Çünkü sıkıntılı hallerde O'nu anmak, sebata yardımcıdır.

2- Kalplerinizle sebat edin, dillerinizle O'nu anın. Çünkü kalp, düşmanla çarpışmak esnasında rahat olmaz, dil de ızdırap duyar. Yüce Allah, kendisini anmayı emrederek kalbin yakîn üzere, dilin de zikir üzere sebat göstermesini ve Talut ile birlikte bulunan savaşçıların söyledikleri şu sözleri söylemelerini istemektedir: **"Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver. Kâfirler topluluğuna karşı da bize yardım et."** (el-Bakara, 2/250) Bu durum ise, ancak yüce Allah'ı güçlü bir şekilde tanımak ve keskin bir basirete sahip olmak hali ile ortaya çıkar. İşte, insanlar arasında övülen kahramanlık da budur.

3- Canlarınızı satın almış olması ve canlarınıza vermiş olduğu değerler hususunda Allah'ın size olan sözlerini hatırlayın.

Derim ki: Daha zahir olan, dilin kalbe uygun düşen zikridir. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî der ki: Herhangi bir kimseye Allah'ı zikretmeyi terk hususunda ruhsat verilecek olsaydı, elbette Zekeriyâ'ya ruhsat verilirdi. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Senin alametin işaretle hariç insanlarla üç gün konuşmamandır. Rabbini çokça zikret..."** (Âl-i İmran, 3/41) Aynı şekilde savaşta bulunan kimseye de ruhsat vermesi gerekirdi. Oysa yüce Allah: **"Bir topluluk ile karşılaşırsanız sebat edin, Allah'ı da çokça anın..."** diye buyurmaktadır.

Katade der ki: Yüce Allah kılıçlarla vuruşma esnasında zikrin en hatıra gelmeyeceği bir yerde kullarına kendisini anmalarını emretmiştir. Bu zikrin ise hafî (gizli) olması gerekir. Çünkü, savaş esnasında sesi yükseltmek, eğer zikreden tek bir kişi ise, bayağı bir iş ve mekruhtur. Eğer hamle esnasında ve hepbirlikte yapılacak olursa, güzeldir. Çünkü bu, düşmanların gücünü dağıtır.

Ebû Dâvûd, Kays b. Ubad'dan şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)'ın ashâbı savaş esnasında ses çıkarmayı hoş görmüyorlardı.⁽¹⁾ Ebu Burde de babasından, o Peygamber (sav)'dan buna benzer bir rivayet nakletmektedir.⁽²⁾

İbn Abbas der ki: Savaş esnasında ağzı burnu kapatmak mekruhtur. İbn Atiyye de der ki: Murabıtlar bu şekilde kendilerini korumakla birlikte savaş esnasında ağız ve yüzlerini örtmeyi terk etmek suretiyle Allahu a'lem buna uymuş olmalıdırlar.

وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا
إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٤٦﴾

46. Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korkuya kapılırsınız, gücünüz gider. Bir de sabredin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.

"Allah'a ve Rasûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin" anlamındaki bu buyruk, onlara yapılan tavsiyelere devam ve Bedir ile ilgili hususlardaki anlaşmazlıkları ve birbirleriyle çekişmeleri konusunda yaptıklarının engellenmesi mahiyetindedir.

(1) Ebû Dâvûd, Cihâd 102.

(2) Ebû Dâvûd, Cihâd 102.

“(تَفْشَلُوا) : **Sonra korkuya kapılırsınız**” kelimesi, nehyin cevabı olarak başına gelen “fe” harfi ile nasb mahallindedir. Sibeveyh ise, burada “fe” harfinin hazfedilmesi ve meczum gelmesini uygun kabul etmezken, el-Kisaî bunu uygun görmektedir. Bu kelime (تَفْشَلُوا) şeklinde, “şin” harfi esreli olarak okunmuş ise de böyle bir kullanış bilinmemektedir.

“(وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ) : **Gücünüz gider**” kelimesindeki “rüzgâr” anlamındaki rih, güç ve yardım demek olduğundan, gücünüz ve yardımınız, zaferiniz gider, anlamındadır. Nitekim bir kimse bir işte galip ise; (الريح لفلان) denilir. Şair der ki:

إِذَا هَبَّتْ رِيَّاحُكَ فَاغْتَمَهَا فَإِنْ لَكَ خَافَقَةُ سَكُونِ

“Senin rüzgârların estiğinde (zafer elde ettiğinde) onu ganimet bil!
Çünkü dalgalanan herbir şeyin bir de durulması vardır.”

Katade ve İbn Zeyd der ki: Esip kâfirlerin yüzüne çarpan bir rüzgâr olmadan hiçbir zafer elde edilmemiştir. Nitekim Hz. Peygamberin: “Bana doğu tarafından esen (sabâ) rüzgârı ile yardım edildi. Âd kavmi ise, batıdan esen rüzgâr (debûr) ile helâk edildi”(1) buyruğu da bu kabildendir. el-Hakem der ki: Burada “**gücünüz (rüzgârınız) gider**” buyruğu, doğudan esen (sabâ) rüzgârı gider demektir. Zira Muhammad (sav) ve onun ümmeti bu rüzgâr ile yardıma mazhar olmuştur. Mücahid de der ki: Muhammed (sav)’ın ashabının, Uhud günü onunla çekişmeleri üzerine güçleri kaybolmuştur.

“**Bir de sabredin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir**” buyruğu, sabrı emretmektedir. Sabır ise her durumda -özellikle savaş halinde- övülen bir özelliktir. Bu da yüce Allah’ın: “*Ey iman edenler, bir topluluk ile karşılaşırırsanız sebat edin*” (el-Enfal, 8/45) buyruğuna benzemektedir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ
وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

47. Yurtlarından çalım satarak insanlara gösteriş yaparak çıkan ve Allah yolundan alıkoyanlar gibi olmayın. Allah yaptıklarını çepeçevre kuşatandır.

(1) Buhârî, İstiskaa 26, Meğâzî 29, Bed'u'l-Halk 5; Müslim, Salâtu'l-İstiskaa 17; Müsned, I, 223, 228...

Bu buyruğunda yüce Allah, Bedir günü kervanın yardımına gitmek üzere çıkan Ebu Cehil ve arkadaşlarını kastetmektedir. Bunlar, cariyeler, şarkıcılar ve çalgı aletleri ile birlikte çıkmışlardı. el-Cuhfe'ye vardıkları sırada Ebu Cehil'in arkadaşı olan Kinaneli Hufaf, oğullarından birisi ile Ebu Cehil'e bazı hediyeler göndermiş ve: Dilersen sana savaşçılarla yardım edeyim, dilerse de kaviminden çabucak yola koyulabilecek kimselerle bizzat senin yardımına geleyim, demişti. Ebu Cehil şu cevabı vermişti: Eğer Muhammed'in iddia ettiği gibi biz Allah ile savaşıyor isek, Allah'a andolsun ki, bizim Allah'a karşı koyacak gücümüz olmaz. Eğer insanlarla savaşacak olursak, Allah'a andolsunki, insanlara gücümüz yeter. Allah'a yemin olsun, Bedir'e varıp orada şaraplar içmedikçe, cariyeler bize çalgılar çalmadıkça Muhammed ile savaşmaktan dönmeyeceğiz. Çünkü Bedir, arap panayırlarından bir panayır, pazarlarından bir pazardır. Böylelikle araplar, bizim bu çıkışımızı işitsin ve ebediyete kadar bizden korkup çekinsin. Sonra Bedir'e geldiler. Fakat başlarına gelen geldi ve helâk oldular.

(البَطَر): **Çalım satmak**, sözlükte yüce Allah'ın nimetleriyle sahip olduğu gücü ve ihsan etmiş olduğu afiyeti, masiyetlere karşı güç kazanmak için kullanmak demektir. Bu kelime burada hal mevkiinde mastardır. Yani onlar, azgınlaşmış halde gösteriş yapanlar ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar olarak çıkmışlardı, demektir. Onların alıkoymaları, insanları saptırmaları demektir.

وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ
وَإِنِّي جَارٌّ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَأَتْ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي
بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

48. Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve şöyle demişti: “Bugün insanlardan sizi yenebilecek yoktur. Ben de muhakkak sizin yardımcınızım.” İki ordu birbirini görünce, iki topuğu üstüne gerisin geri kaçarak: “Benim sizinle hiçbir ilişkim yok. Gerçekten ben sizin göremeyeceğinizi görüyorum. Ben, muhakkak Allah'tan korkarım. Allah, cezası çok şiddetli olandır” demişti.

Rivayete göre şeytan o gün onlara, Sürâka b. Malik b. Cu'sum suretinde görünmüştü. Sürâka ise Bekr b. Kinane oğullarından idi. Kureyşliler, Bekr oğullarının arka taraflarından gelip kendilerine saldıracağından korkuyorlardı. Çün-

kü, Bekroğullarından birini öldürmüşlerdi. Şeytan onlara görününce: **"Bugün insanlardan sizi yenebilecek yoktur"** şeklinde âyet-i kerimedeki sözlerini söyledi. ed-Dahhak der ki: Bedir günü İblis onlara sancağı ve askerleriyle geldi. Kalplerine asla yenilmeyecekleri ve atalarının dini üzerine çarpıştıkları telkinlerini verdi.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği nakledilmektedir: Yüce Allah, Peygamberi Muhammed (sav)'a ve mü'minlere bin melek yardımcı göndermiş idi. Cebrail (a.s) beşyüz melek ile bir kanatta, Mikail de beşyüz melek ile öbür kanatta idi. İblis de Mudlicogullarından bir takım kimseler suretinde, beraberinde sancak bulunduğu halde şeytanlardan bir ordu ile geldi. Şeytan, Sürâka b. Malik b. Cu'şum suretinde idi. Müşriklere: **"Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur,"** demişti.

Taraflar saf tutunca, Ebu Cehil: Allah'ım, bizim hangimiz hakka daha yakın? Sen ona zafer ver demişti. Rasûlullah (sav) da elini kaldırıp şöyle dua etmişti: "Rabbim eğer Sen bu topluluğu helâk edecek olursan, yeryüzünde ibadetiye Sana ibadet olunmayacaktır."

Cebrail: "Bir avuç toprak al" deyince, Hz. Peygamber bir avuç toprak alarak yüzlerine doğru fırlattı. Gözüne, burnuna, ağzına bu topraktan isabet etmedik bir müşrik kalmadı. Geri dönerek kaçtılar. Cebrail (a.s) da İblis'in üzerine gitti. İblis, onu gördüğünde, eli müşriklerden birisinin elinde idi. Hemen elini ondan çekti ve taraftarlarıyla birlikte arkasını dönüp kaçtı. Adam ona: Ey Sürâka, bize yardım edeceğini iddia etmiyor muydun? deyince, şeytan şöyle dedi: "Ben sizden uzağım. Ben sizin görmediğiniz şeyleri görüyorum." Bunu Beyhakî ve başkaları zikretmektedir.

Mâlik'in Muvatta'ında da İbrahim b. Ebi Able'den, o, Talha b. Ubeydullah b. Kerîz'den naklettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şeytan, arafe günü kendisini küçük, hakir, kovulmuş ve öfkeli gördüğü kadar hiçbir gün görmüş değildir. Bunun sebebi ise, ilahi rahmetin sağanak sağanak inişini, Allah'ın da büyük günahları bağışlamasını görmesinden başkası değildir. Bundan tek istisna Bedir günü gördükleridir." Ey Allah'ın Rasûlü, Bedir günü ne gördü ki? denilince, şöyle buyurdu: "O, Cebraili, melekleri savaş için düzene koyarken gördü."⁽¹⁾

"(نكص): **Gerisin geri kaçtı**"; Süleyman şivesinde geri döndü demektir. Bu açıklama Müerric ve başkalarından nakledilmiştir. Şair de şöyle demektedir:

ليس النكوصُ على الأدبار مكرمةً إن المكارمَ إقدامٌ على الأسل

(1) Muvatta', Hacc 245.

“Gerisin geri dönüp kaçmak şeref değildir,
Hiç şüphesiz şeref, mızrak ve okların üzerine gitmektir.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وما ينفع المستأخرين نكوصهم ولا ضرر أمل السابقات التقدّم

“Geride kalanların dönüp kaçmalarının kendilerine bir faydası olmaz.
Önden gidenlere de ileri atılmaları zarar vermedi.”

Ancak, burada geri dönüp kaçmak değil, bırakıp kaçmak kastedilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber: “Şeytan, ezanı işitti mi, seslice yellenerek arkasını döner kaçar”⁽¹⁾ diye buyurmaktadır.

“**Ben muhakkak Allah’tan korkarım.**” Denildiğine göre İblis, Bedir günü kendisine mühlet verilen gün olacağından korktu. Bir diğer görüşe göre İblis: “**Ben muhakkak Allah’tan korkarım**” derken yalan söylemişti. Ama yardım edecek gücü olmadığını da bilmişti.

(أجوار وجيران): Himaye eden, yardımcı, komşu kelimesinin çoğulu; (جار) şeklinde gelir. Bunun azlık çoğulu ise; (جيرة) şeklindedir.

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık olanlar: “Bunları dinleri aldattı” diyordu. Halbuki kim Allah’a dayanıp güvenirse, hiç şüphesiz Allah, mutlak galiptir, Hakîmdir.

Denildiğine göre münafıklardan kasıt, iman ettiklerini açığa vurmakla birlikte küfürlerini gizleyen kimselerdir. Kalplerinde hastalık bulunanlar ise, münafıklardan ayrı şüphe içerisinde bulunanlardır. Çünkü bunlar henüz İslâm’a yeni girmiş ve nisbeten kalplerinde zaaf bulunan kimselerdi. Savaşa çıkmaları ve iki saffın karşı karşıya gelmesi esnasında “**bunları dinleri aldattı**” demişlerdi.

(1) *Buhârî*, Ezân 4, el-Amel fi’s-Salât 18, Sehv 6, Bed’u’l-Halk 11; *Müslim*, Salât 19, Me-sâcid 83; *Ebû Dâvûd*, Salât 11, 174; *Muvatta’*, Nidâ 6; *Müsned*, II, 313, 398, 460...

Bir diğer görüşe göre ise, burada münafıklar da kalplerinde hastalık bulunanlar da aynı kimselerdir. Daha uygun olanı da budur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar ki, gayba inanırlar” dedikten sonra: “Onlar, sana indirilene iman ederler” (el-Bakara, 2/3-4) diye buyurmaktadır. Halbuki, bunların ikisi de aynıdır.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَأَذْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٥٠﴾ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمْت
أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٥١﴾

50. Meleklerin, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura ve: “O yakıcı azabı tadın” diye diye canlarını alırken bir görseydin.
51. “Bu, ellerinizin daha önce yaptıkları yüzündendir. Ve hiç şüphesiz Allah’ın kullarına zulmedici olmadığındandır.”

Denildiğine göre, bununla yüce Allah, Bedir günü öldürülmeyip geriye kalan kimseleri kastetmektedir. Bir diğer görüşe göre bu, Bedir günü öldürülen kâfirler hakkındadır.

“...Se, ...sa” şart edatının cevabı muhzuftur. Takdiri de: ... görseydin, sen çok büyük bir iş görmüş olacaktın, şeklindedir. Mücahid ve Said b. Cübeyr’e göre, “Yüzlerine ve arkalarına” buyruğundaki “arkalar”ından kasıt, kinaye yoluyla onların kıçlarıdır. el-Hasen’e göre ise sırtlarıdır. “Vura vura” anlamındaki kelime de hal mevkiindedir. el-Hasen ayrıca şöyle demektedir: Bir adam, Rasûlullah (sav)’a: Ey Allah’ın Rasulü dedi. Ben, Ebu Cehil’in sırtında ayakkabı bağı gibi birşey gördüm. Hz. Peygamber: “İşte o, meleklerin vurmasıdır” buyurdu.

Şöyle de denilmiştir: Buradaki vurma ölüm esnasında olur. Kıyamet gününde ateşe götürülecekleri vakit olması da muhtemeldir. “O yakıcı azabı tadın” buyruğu ile ilgili olarak el-Ferrâ şöyle demektedir: Yani, “melekler... tadın, derler” takdirinde olup, bu “derler” fiili hazfedilmiştir.

el-Hasen der ki: Bu söz kıyamet günü söylenecektir. Cehennem bekçileri onlara: Yakıcı (ateş) azabı(nı) tadın diyeceklerdir. Rivayete göre, kimi tefsirlerde şöyle kaydedilmektedir: Melekler ile birlikte demirden tokmaklar vardı. Onlar, darbe indirdiler mi, yaralarında ateş alev alırdı. İşte yüce Allah’ın: “O yakıcı azabı tadın” buyruğu ile anlatılan budur.

“**Tatmak**: zevk” hem hissen, hem de manen olur. Bu tabir ibtilâ ve dene-
me yerine de kullanılır. Mesela; (ركب هذا الفرس فذقه): Bu ata bin ve onu tat (de-
ne)” denildiği gibi, (وأنظر فلاناً فذق ما عنده): Filana bak ve onun yanında bulu-
nanın tadına bak (dene, sına)” da denilir. Şair eş-Şemmâh da bir atı vasfeder-
ken şöyle demektedir:

فذاق فأعطته من اللين جانباً كفى ولها أن يُغرق السهم حاجرُ

“Tadına baktı. O da ona bir parça yumuşaklık gösterdi o kadar.

Bununla birlikte ona ok batırılacak olsa, bunu engeller.”

(Yani, bu atın huyu yerine göre yumuşak, yerine göre serttir).

Bu kelime aslında ağız yoluyla tatmaktan gelmektedir.

“(ذَلِكَ): **Bu**” ref mahallindedir. Durum işte böyledir, anlamındadır. Yahut da “**bu**” sizin cezanız, “**ellerinizin daha önce yaptıkları**” kazandığı günah-
ları “**yüzündendir ve hiç şüphesiz Allah’ın kullarına zulmedici olmadığın-
dandır.**” Çünkü, yüce Allah doğru yolu açıklamış ve peygamberler gönder-
mişti. Ne diye muhalefet ettiniz?

“(وَأَنْ): ... **ve hiç şüphesiz**”; (مَا); “Yaptıkları şeyler”e atf ile cer mahallin-
dedir. Bununla birlikte; (بَيْنَ) anlamında, “be” hazfedilmiş olarak nasb mahal-
linde de kabul edilebilir. Yahut da; (وَذَلِكَ أَنْ): **Ve bu hiç şüphesiz Allah’ın...**
anlamında da olabilir, “(ذَلِكَ): **Bu**” edatına atf-ı nesak olarak ref mahallinde
de olabilir.

كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ ۖ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ
فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾

**52. Tıpkı Firavun hanedanı ile onlardan öncekilerin gidişi gibi. On-
lar Allah’ın âyetlerini inkâr etmişlerdi de, Allah da kendilerini
günahları sebebiyle yakalamıştı. Şüphesiz ki Allah güçlüdür,
cezası çetin olandır.**

“(الدَاب): **Gidiş**”, âdet demektir. Buna dair açıklamalar Âl-i İmran Sûresi’nde
(3/11. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yani, ruhlarının kabzedilmesi
ile, kabirlerde bunlara azab etmekteki âdet, Firavun hanedanınıninki gibidir.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Firavun hanedanı suda boğulmak suretiyle cezalandırıldığı gibi, bunlar da öldürülmek ve çoluk çocukları esir alınmakla cezalandırıldılar. Yani, bunlara azap etmekteki âdet, Firavun hanedanına yapılanı andırmaktadır.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا
مَا بِأَنْفُسِهِمْ ۗ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾

53. Bunun sebebi şudur: Bir kavim nefislerinde olanı değiştirmedikçe Allah onlara ihsan ettiği nimeti değiştirici değildir. Ve şüphesiz ki Allah herşeyi işitendir, bilendir.

Bu buyruk, (azap için) gerekçe mahiyetindedir. Yani, bu şekilde cezalandırma, onların Allah'ın nimetini değiştirmeleri, tebdil etmeleridir. Kureyş içine Allah'ın nimeti; verimlilik ve bolluktur; güvenlik ve afiyettir: *"Görmedilermi ki Biz onlara güvenilir bir haram (belde) kıldık. Bununla birlikte onların etrafındaki insanlar da kapılıp alınmaktadırlar..."* (el-Ankebût, 29/67) es-Süddî der ki: Allah'ın onlara nimeti Muhammed (sav)'dır. Ancak onu inkâr ettiler. O bakımdan o da Medine'ye göç etti, ilâhî ceza da müşrikleri buldu.

كَذَّابِ الْفِرْعَوْنَ ۗ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ ۖ فَأَهْلَكْنَاهُمْ
بِذُنُوبِهِمْ ۖ وَأَغْرَقْنَا الْفِرْعَوْنَ ۖ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٥٤﴾

54. Tıpkı Firavun hanedanı ile onlardan öncekilerin gidişi gibi. Onlar, Rabblerinin âyetlerini yalanlamışlardı. Biz de günahları yüzünden onları helâk etmiş, Firavun hanedanını da suda boğmuştuk. Hepsi de zâlimdiler.

Bu buyruk bir tekrar değildir. Çünkü, birincisi yalanlamadaki âdet ve gidişi anlatmakta, ikincisi ise değiştirmekteki âdeti dile getirmektedir. Âyetin geri kalan bölümleri ise açıktır.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرْقَةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

55. Yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü kâfirlerdir. Artık onlar iman etmezler.
56. Onlar, kendilerinden birtakım kimselerle antlaşma yaptığın her seferinde, ardından ahidlerini bozanlardır. Onlar sakınmazlar da.

“Yeryüzünde yürüyen” hareket eden “canlıların” canlı varlıkların arasından “Allah katında” Allah’ın ilim ve hükmü gereğince “en kötüsü kâfirlerdir. Artık onlar iman etmezler.” Yüce Allah’ın: “Çünkü Allah katında yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, akıl etmeyen sağır ve dilsizlerdir” (el-Enfal, 8/22) buyruğu da buna benzemektedir.

Daha sonra yüce Allah bunların niteliklerini de belirterek şöyle buyurmaktadır: “Onlar, kendilerinden birtakım kimselerle antlaşma yaptığın her seferinde, ardından ahidlerini bozanlardır. Onlar sakınmazlar da.” Yani, intikâm alınacağından korkmazlar da.

“(مِنْهُمْ): Kendilerinden” buyruğundaki, “...den” anlamını veren; (مِنْ), teb’îz (kısmîlik) içindir. Çünkü antlaşma onların ileri gelenleri ile yapılır ve onlar da bunu bozarlar.

Burada kastedilenler, Mücahid ve başkalarının görüşüne göre Kurayza ve Nadiroğullarıdır. Bunlar, antlaşmayı bozarak Mekke müşriklerine silah yardımı bulundular. Sonra da özür beyan ederek; unuttuk dediler. Hz. Peygamber onlarla ikinci bir defa daha antlaşma yaptı, bunu da Hendek günü bozdular.

فَمَا تَتَّقُهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ ﴿٥٧﴾

57. Eğer bunları savaşta yakalarsan, onlara yaptıklarınla arkalarındaki dağları dağıt da ibret alsınlar.

Bu buyruk, şart ve onun cevabını ihtiva etmektedir. Başa (مَا) geldiğinden te’kid için “nûn” gelmiştir. Basra’lı nahivcilerin görüşü budur. Kûfeliler ise şöy-

le derler: Şeddeli ve şeddesiz "nûn" (ن) ile birlikte şart ve ceza cümlesinde fiilde yer alır. Böylelikle şartın cevabı olan ceza ve muhayyerliğin arasındaki fark ortaya çıkmış olur. " (تَقْتُلُهُمْ) : **Bunları yakalarsan**"ın anlamı ise, onları esir edip bağlayacak olursan, yahut da onları kendilerine güç yetirip yenik düşürecek ve zaaf hallerinde bulacak olursan... demektir. Bu anlam, lafızdan anlaşılan manadır. Çünkü, burada "savaşta" ifadesi de yer almaktadır.

Kimileri de şöyle açıklamıştır: Onlara rastlar ve onlarla karşılaşırsan... Nitekim; " (تَقِفْ أَتَقِفُهُ تَقْفًا) : Onu buldum" demektir. (فَلَان تَقِفْ لَقِفْ) ise, ele geçirmek istediği ve yapmak istediği şeyi çabucak gerçekleştiren kişi demektir. Ancak, açıklamış olduğumuz gibi, âyet-i kerimeye uygun düşmesi dolayısıyla birinci görüş daha uygundur. Bir kimse ile rastlaşan kişinin galip gelerek, bu suretle başkalarını dağıtması mümkün olabileceği gibi, galip gelemeyebilir de. (الثِّقَاف) ; sözlükte, içi boş mızrağın ve benzeri şeylerin kendisi ile bağlandığı bağ demektir. Nâbiğa'nın şu beyiti de bu anlamdadır:

تَدْعُو قَعِينًا وَقَدْ عَضَّ الْحَدِيدُ بِهَا عَضَّ الثِّقَافِ عَلَى صُمِّ الْأَنْبَابِ

"Sen, Kuaynınlıları (yardıma) çağırıyorsun. Halbuki onlara vurulan zincirler, Mızrakların ucuna bağlanmış bağlar gibi (bileklerinde) iz bırakmıştır."

"Onlara yaptıklarınla arkalarındakileri dağıt." Said b. Cübeyr der ki: Yani, onlara yaptıklarınla arkalarında bulunanları korkutup uyar. Ebu Ubeyd der ki: Bu kelime, Kureyşlilerin kullandıkları bir kelime olup onlara yaptıklarını başkaları da işitsin demektir. ed-Dahhak, onları ibretli bir şekilde cezalandır diye açıklarken, ez-Zeccac da, onları öldür ki, geriye kalanları bundan dolayı darmadağın olsunlar, diye açıklamıştır.

Sözlükte " (التَّشْرِيدُ) : Dağıtmak ve ayırıp birbirinden uzaklaştırmak" demektir. Mesela (شَرَّدْتُ بَنِي فَلَانِ) ifadesi, onları yerlerinden kopardım ve ayrılmak zorunda bırakacak şekilde filanoğulları oradan kovdum, demektir. Tek kişi hakkında da aynı anlamda kullanılır. Mesela, " (تَرَكْتُهُ شَرِيدًا عَنْ وَطَنِهِ وَأَهْلِهِ) : Ben onu vatanından ve akrabalarından ayrı ve uzak koydum," demek olur. Huzeyllilerden bir şair de şöyle demektedir:

أَطْرَفُ فِي الْأَبَاطِحِ كُلِّ يَوْمٍ مَخَافَةَ أَنْ يَشْرُدَ بَنِي حَكِيمٍ

"Hergün (Mekke'nin) vadilerinde dolaşıp dururum
(Beyinsizleri yakalamakla görevli) Hakîm (adlı kişi) beni duyar da
beni uzaklaştırıp kovar korkusuyla."

Sahibinden ayrılıp uzaklaşması halinde, deve ve binek için kullanılan, (شَرْدَ البعير والدابة) tabiri de buradan gelmektedir. Âyet-i kerimedeki; "(مَنْ): Kimse, kimseler," (الذي) anlamındadır. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır.

İbn Mes'ud'dan da bu kelimeyi noktalı "zel" ile; (فشرذ) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, (dâl ile okunuşu ile birlikte) iki ayrı söyleyiştir. Kut-rub ise şöyle demektedir: "Zel" ile okuyuş, ibretli bir şekilde cezalandırmak. "Dâl" ile okuyuş ise, darmadağın etmek demektir. Bu açıklamayı da es-Sa'le-bî nakletmiştir. el-Mehdevî ise der ki: "Zel" ile okuyuşun açıklanabilir bir tarafı yoktur. Ancak birbirlerine yakınlıkları dolayısıyla "dâl" harfinin yerine kullanılmış olması hali müstesnâ. Çünkü dilde, "zel" harfi ile bu kelimenin kullanıldığı bilinmemektedir.

"Arkalarındakiler" anlamındaki kelime; (من خلفهم): Arkalarından" (anlamında) "mim ile fe" harfi esreli olarak da okunmuştur. **"... da ibret alsınlar."** Yani, senin onlara vermiş olduğun sözü hatırlasınlar.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, dağıtılan kimselerin arkalarında bulunanlar ile alakalıdır. Çünkü, öldürülen kimsenin herhangi bir şekilde ibret alması söz-konusu olmayacağına göre anlamı, o halde sen bunlara yaptıklarıyla onlar gibi davranan ve gerilerinde bulunan kimseleri dağıt, demektir.

وَأَمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾

58. Eğer bir kavmin hainliğinden endişeye düşersen, sen adalet üzere kendilerine antlaşmalarını bozduğunu bildir. Çünkü Allah hainlik edenleri sevmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

"Eğer bir kavmin hainliğinden" onların aldatacaklarından ve ahidlerini bozacaklarından **"endişeye düşersen, adalet üzere kendilerine antlaşmalarını bozduğunu bildir."**

Bu âyet-i kerime Kurayzaoğulları ile Nadiroğulları hakkında inmiştir. Ta-berî bunu Mücahid'den nakletmektedir.

İbn Atiyye de der ki: Kur'an-ı Kerim'in lafızlarından anlaşılan şu ki, Ku-

rayzaoğulları hakkındaki açıklamalar, yüce Allah'ın: "... *arkalarındakileri da-ğıt da ibret alsınlar*" buyruğu ile sona ermiştir. Bundan sonra şanı yüce Allah, bu âyet-i kerime ile, gelecekte hainlik edeceğinden korkacağı kimsele-re yapacağı uygulamalar hakkında emir vermektedir. İşte bu gibi kimseler hakkında bu âyet-i kerimenin hükmü gereğince uygulama yapılacaktır. Kuray-zaoğulları ise, öyle hainliklerinden endişe edilecek durumda değillerdi. On-ların hainlikleri açık ve bilinen bir husustu.

2. Hainliğin Belirtileri ve Antlaşmayı Bozmak:

İbnü'l-Arabî der ki: Hainlikten korkmak halinde ahdin bozulması nasıl ca-iz olabilir? Halbuki korkmak zandır, yakın ile birlikte bulunması sözkonusu değildir. Yakın olan antlaşma, hainlik zannı ile birlikte nasıl ortadan kalkar, denilecek olursa, buna iki şekilde cevap verilebilir:

1- Recâ (ummak), yüce Allah'ın: "*Size ne oluyor da Allah'tan gelecek bir azabı ummuyorsunuz?*" (Nuh, 71/13) buyruğunda olduğu gibi, kesin bilgi ma-nasına kullanıldığı gibi, "**korkmak**" da kat'i bilgi (yakın) anlamında kulla-nılmıştır.

2- Hainliğin etkileri ortaya çıkıp bunun da delilleri ispatlanacak olursa, ar-tık antlaşmayı devam ettirmek, yok oluşa götürmemek için onu bozmak ica-beder. Böyle bir durumda zarureten ötürü kat'i olarak bilinen şeyi (antlaş-mayı) hükümsüz kılmak caizdir. Şayet (antlaşmanın) kat'i olarak bozulduğu bilinecek olursa, zaten onlara bunun bildirilmesine de gerek kalmaz. Nite-kim Peygamber (sav) Mekke'nin fethi sırasında Mekke halkının ahdi bozduk-ları yaygın bir şekilde anlaşılıp bilinmesi sonucunda, onlara ahidlerini boz-duğunu bildirmeksizin üzerlerine yürümüştür.

(النبد); Atmak ve reddetmek demektir. (Meâlde: Atmak anlamı ile karşılan-mıştır.) el-Ezherî der ki: Sen bir kavim ile antlaşma yapıp da onların antlaş-mayı bozduklarını bilecek olursan, onlara antlaşmayı ve barışı bozduğunu bil-dirmeden önce, onlara herhangi bir hücum tertipleme. Böylelikle her iki ta-raf antlaşmanın bozulduğu hususunda birbirine eşit olsunlar. Bu eşitlikten son-ra onlara hücum edebilirsin.

en-Nehhâs da der ki: Bu, kısalığına rağmen pek çok anlam ihtiva etme-si açısından insanların sözleri arasında benzeri bulunmayan Kur'an-ı Kerim'in mucize ifadelerindendir. Buyruğun anlamı şudur: Seninle kendileri arasında bir antlaşma bulunan bir topluluğun hainlik edeceğinden korkacak olursan, onlara antlaşmalarını geri at. Yani onlara, antlaşmanızı yüzünüze çarpıyorum. Ben sizinle savaşıcağım, de. Böylelikle onlar bunu bilsinler ve bu hususta-ki bilgi bakımından onlar da sizinle eşit olsunlar. Onlar, sana güvenip se-

ninle aralarında bir antlaşma varken onlarla savaşma. Çünkü bu bir hainlik ve ahdi bozmak olur. Daha sonra yüce Allah bunu: **“Çünkü Allah hainlik edenleri sevmez”** buyruğu ile beyan etmektedir.

Derim ki: el-Ezherî ile en-Nehhâs'ın sözünü ettiği antlaşmanın bozulduğunu bilmekle birlikte antlaşmanın bozulduğunu bildirme gereğini Peygamber (sav)'ın Mekke fethindeki uygulamaları reddetmektedir. Çünkü onlar antlaşmayı bozunca, Hz. Peygamber onlara bu hususta herhangi bir bilgi tevcih etmeyip aksine: “Allah'ım, benim haberimi onlara ulaştırma” diye dua etmiş ve onlara gaza düzenlemiştir. Âyetin anlamı da budur. Çünkü onlar tarafından bilerek antlaşmanın bozulup sona erdirilmesi ile onların da antlaşmayı bozduklarına dair bilgileri olmakta ve bu hususta onlarla eşit olunmaktadır. Eğer onlar, antlaşmayı bozduklarını bilmiyor iseler, o takdirde (habersiz hücum) helal değildir, caiz de olmaz.

Tirmizî ve Ebû Dâvûd, Süleym b. Âmir'den şöyle dediğini rivayet ederler: Muaviye ile Bizanslılar arasında bir antlaşma vardı. O da antlaşma süresi dolar dolmaz onlara gaza yapmak için sınırlarına yakın olmak kastıyla şehirlerine yakın yerde yürürdü. Adamın birisi bir arap atı veya bir kadana üzerinde: Allahu ekber Allahu ekber ahde vefa gerekir, bozmaktan sakınmak gerekir, diyerek ona geldi. Dönüp baktıklarında gelenin Amr b. Anbase olduğunu anladılar. Muaviye ona bir elçi göndererek durumu ona sorunca şöyle dedi: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: “Her kimin kendisiyle başka bir kavim arasında bir antlaşma varsa, o antlaşmanın süresi dolmadan yahut da eşit bir şekilde onlara antlaşmayı bozduğunu bildirmeden herhangi bir düğümü bağlamasın ve çözmesin.” Bunun üzerine Muaviye, beraberindekilerle geri döndü. Tirmizî der ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

“(السواء) : Adalet” ise eşitlik ve dengelilik (itidal) demektir. Recez vezninde şair şöyle demektedir:

فَأَضْرِبْ وَجْهَ الْغَدْرِ الْأَعْدَاءِ حَتَّى يَجِيبُوكَ إِلَى السَّوَاءِ

“Ahidleri bozan düşmanların yüzlerini vur
Tâ ki, sana âdil bir şekilde karşılık versinler.”

el-Kisaî der ki: “(السواء) ; adalet” demektir. Bu kelime orta, düzlük, (vasat) anlamına da gelebilir. Yüce Allah'ın: “(فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ) : *Cehennem'in ortasında*” (es-Sâffât, 37/55) buyruğunda da bu anlamdadır. Hassan'ın şu beyiti de bu türdendir:

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd, 152; *Tirmizî*, Siyer 27; *Müsned*, IV, 111, 113, 386. Ancak belirtilen kaynaklarda sahabî'nin adı Amr b. Anbase değil, Amr b. Abse'dir. Doğrusu da budur.

بَا وَنَحْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ وَرَهْطِهِ بَعْدَ الْمُنَيْبِ فِي سِوَاءِ الْمُتَحَدِّ

“Vay Peygamberin ashabı ve onun yakınlarına
Lahdin ortasında üzerinin kapatılmasından sonra!”

el-Ferrâ der ki: **“Adalet üzere kendilerine antlaşmalarını bozduğunu bildir”** buyruğunun, gizlice değil, açıkça bildir, anlamına geldiği de söylenmektedir.

3. Hainliğin Ağır Vebali ve Yöneticilerin Hainliği:

Müslim, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Hainlik eden herbir kimse için Kıyamet gününde hainliği miktarınca onun için yükseltilecek bir sancağı olacaktır. Şunu bilin ki, kamu emirinden daha büyük hainlik edecek bir hain bulunmaz.”⁽¹⁾

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- derler ki: İmamın (devlet başkanının) hainliğinin, diğerlerine göre daha büyük ve daha çirkin olmasına sebep, onun hainliğinin sebep olduğu fesattan dolayıdır. Çünkü, yöneticiler hainlik edecek, sözlerinde durmayacak ve bu durumları da bilinmekle birlikte, onlar ahdi bozduklarını âdil bir şekilde bildirmeyecek olurlarsa, düşman hiçbir şekilde onlarla yapılan herhangi bir antlaşma ya da barışa güvenmez. O bakımdan düşmanın silah gücü artar, vereceği zarar da büyür.

Ayrıca böyle bir şey, insanların İslâm'a girmekten uzak durmalarına ve müslüman yöneticilerin de yerilmesine sebep teşkil eder. Ancak, düşmanın herhangi bir antlaşması bulunmuyor ise, ona karşı hertürlü hileye başvurmak ve ona karşı hertürlü aldatmanın yapılması gerekir. İşte Hz. Peygamberin: “Harp hiledir”⁽²⁾ buyruğu buna göre yorumlanmalıdır.

İlim adamları, antlaşmasını bozan imam ile birlikte cihad edilip edilmeyeceği hususunda iki farklı görüşe sahiptirler. Çoğunluk (başka türlü) emanete ve benzeri şeylere hainlik eden ve fasıkın hilafına; böyle bir kimse ile cihada çıkılmayacağı kanaatindedir. Kimisi de böyle birisi ile cihada çıkılacağı görüşündedir. Her iki görüş de bizim mezhebimizde (Maliki mezhebinde) kabul görmüştür.

(1) *Müslim*, Cihâd 16; *Müsned*, II, 70, (İbn Ömer'den), III, 46, 61, 70.

(2) *Buhârî*, Cihâd 157, Menâkıb 25, İstîâbeti'l-Mürteddin 6; *Müslim*, Zekât 153, Cihâd 17, 18; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 92, Sünne 28; *Tirmizî*, Cihâd 5; *İbn Mâce*, Cihâd 28; *Müsned*, I, 81, 90..., II, 312, 314, III, 224, 297, 308, VI, 387, 459.

وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

59. O inkâr edenler öne geçtiklerini asla sanmasınlar. Onlar, asla âciz bırakamazlar.

Yüce Allah: **“O inkâr edenler öne geçtiklerini asla sanmasınlar.”** Yani, Bedir vakasında ölümden kurtulanlar, hayatta kalarak kurtulacaklarını zan-netmesinler, diye buyurduktan sonra: **“Onlar asla aciz bırakamazlar”** diye buyurmaktadır. Yani, Allah onlara karşı sana zafer verinceye kadar dünya-da onlar aciz bırakamazlar. Bunun, ahirette aciz bırakmayı kastettiği de söylenmiştir. Bu, el-Hasen’in görüşüdür.

İbn Âmir, Hafs ve Hamza (يَحْسِبَنَّ): **Asla sanmasınlar** şeklinde “ye” ile okumuşlardır. Diğerleri ise öznenin zamiri fiilde olmak üzere “te” ile okumuş-lardır. (O takdirde mana: Sanmayasın, şeklinde olur). Buna karşılık (الَّذِينَ كَفَرُوا): **O inkâr edenler** de birinci mef’ul, (سَبَقُوا): **Öne geçtikleri-ni** de ikinci mef’ul olur. (Bu okuyuşa göre mana şöyle olur: Sen, o kâfirle-rin öne geçtiklerini asla sanmayasın.)

“Ye” ile okuyuşa gelince, aralarında Ebu Hâtim’in de bulunduğu nahiv-cilerden bir topluluk, bu şekilde okuyuşun helal olmayacak kadar bir lahn (yanlışlık) olduğunu ve i’rabı bilen, yahut ona bildirilen kimsenin bu şekil-de okuyamayacağını iddia etmişlerdir.

Ebû Hatim der ki: Çünkü, (يَحْسِبَنَّ): **Sanmasınlar** fiili, tek bir mef’ulle gel-mez. Onun iki mefule ihtiyacı vardır.

en-Nehhas ise şöyle demektedir: Bu, oldukça ağır bir iddiadır. Bu şekil-de okuyuş caizdir ve anlam şöyle olur: (وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا): Onlardan geride kalanlar o kâfirlerin öne geçtiklerini asla sanmasınlar.” Bu durumda zamir, daha önce geçen (âyet-i kerime de kendilerinden sözedilen-ler)e ait olur. Şu kadar varki, “te” ile okuyuş daha anlaşılır bir okuyuştur. el-Mehdevî der ki: “Ye” ile okuyanın kıraatinin şu anlama gelme ihtimali var-dır: Bu fiilde Peygamber (sav)’a ait bir zamir vardır, buna karşılık; (الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا); bu fiil için gerekli iki mef’ul olur. (Buna göre anlam şöyle-dir: Peygamber, kâfirlerin ileri geçtiklerini sanmasın). Bununla birlikte; (الَّذِينَ كَفَرُوا): Inkâr edenler’in fail, birinci mef’ulün de hazfedilmiş olması mümkündür. Buna göre anlam şöyle olur: Kâfirler, kendilerini ileri geçtiler diye sanmasınlar. (Meal de buna yakındır).

Mekkî de der ki: Bununla; (سَبَقُوا): Öne geçtikleri ile; (أَنْ) takdiri de müm-

kündür. O vakit bu, iki mef'ul yerini tutar. İfadenin takdiri şöyle olur: O inkâr edenler, öne geçtiler diye asla sanmasınlar. Bu da yüce Allah'ın: *"İnsanlar... bırakılacaklarını mı sandılar?"* (el-Ankebut, 29/2) buyruğunda yer alan (اِنْ) e benzer. Burada; (اَنْهُمْ لَا يُعْجِزُونَ), iki mef'ulün yerini tutmaktadır.

İbn Âmir (اَنْهُمْ لَا يُعْجِزُونَ) şeklinde "hemze"yi üstün olarak okumuştur. Ancak, Ebu Hatim ile Ebu Ubeyd bu kıraati uzak bir ihtimal olarak kabul etmiştir. Ebu Ubeyd der ki: Bunun, bu şekilde okunması, ancak anlamın; (وَلَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ): "O inkâr edenlerin muhakkak aciz bırakmayacaklarını sanmayasın" şeklinde olması halinde mümkün olur. (Bu ise mana bakımından imkânsızdır, biraz sonra açıklaması gelecektir).

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyd'in sözünü ettiği bu açıklama, Basralı nahivcilere göre mümkün değildir. Çünkü (حَسِبْتُ زَيْدًا أَنَّهُ خَارِجٌ): "Ben Zeyd'i çıkmaktadır sandım" şeklindeki bir kullanım ancak hemzenin esreli okunması halinde caiz olabilir. Bunun bu şekilde kullanılmasının mümkün olmaması, mübteda mahallinde oluşundan dolayıdır. Nitekim; (حَسِبْتُ زَيْدًا أَبَاهُ خَارِجًا): "Zeyd'in babasını çıkıyor sandım," denilebilir. Eğer hemze üstün okunacak olursa, bu sefer anlamı, (حَسِبْتُ زَيْدًا خُرُوجَهُ): "Ben, Zeyd'in çıkışını zannettim" şeklinde olur ki, böyle bir mana imkânsızdır. Diğer taraftan Ebu Ubeyd'in söylediğinin sağlıklı bir anlam ifade etmesi de sözkonusu değildir. O bakımdan bu şekilde bir açıklama uzak bir ihtimaldir. Şu kadar var ki, (ي) olumsuzluk edatını zaid kabul etmesi hali müstesnadır. Şanı yüce Allah'ın Kitabında yer alan bir harfin kabul edilmesi gerekli bir delil olmaksızın böyle gelişi güzel açıklamaya konu edilmesi de mümkün değildir. Bunun anlamının; (لَا أَنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ): "Çünkü onlar âciz bırakamazlar" şeklinde olması halinde kıraat uygun ve güzel bir kıraat olur.

Mekkî der ki: Kâfirlerin bizzat kendileri kurtuldular diye sanmasınlar. Çünkü onlar, asla aciz bırakamazlar. Yani, kurtulamazlar, demektir. Buna göre; (اِنْ) başına gelmesi gereken "lam" harfinin hazfi sebebiyle nasb mahallindedir. Ya da (اِنْ) ile birlikte olması halinde "lam" harfi çokça hazfedildiğinden dolayı amel ettiği kabul edilerek, cer mahallinde kabul edilir. Böyle bir açıklama el-Halil ve el-Kisa'dan de rivayet edilmektedir.

Diğerleri ise, yeni bir cümle başı ve öncekinden ayrı olarak; (اِنْ)'in hemzesini esreli olarak okumuşlardır ki, tercih olunan da budur, çünkü hem bu okuyuşta te'kid anlamı vardır, hem de cemaat (büyük çoğunluk) bu şekilde okumuştur. İbn Muhaysın'dan "cim" harfi şeddeli ve "nun" harfi esreli olarak; (لَا يُعْجِزُونَ): "Beni hiçbir şekilde âciz bırakamazlar," şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. en-Nehhâs der ki: Bu, iki bakımdan hatadır. Evvela, (عَجْزَهُ): "Onu âciz bıraktı," ifadesinin anlamı; onu ve işini zayıf düşürdü, şeklindedir. Diğer ise, o takdirde burada tek "nun" değil, iki "nun"un gel-

mesi gerekirdi. “(عجزه): Onu âciz bıraktı” fiili ise, önüne geçti ve kedisine güç yetiremeyecek şekilde onu geride bıraktı, manasınadır.

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ
 عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ
 وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

60. Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki, bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizlerin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğerlerini korkutasınız. Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve size asla zulmedilmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Düşmana Karşı Güç Hazırlamak:

Yüce Allah'ın: “**Siz de onlara karşı...hazırlayın**” buyruğu ile mü'minlere takvâyâ öncelik tanımayı te'kid ettikten sonra, düşmanlara karşı güç hazırlamayı emretmektedir. Şüphesiz ki, yüce Allah dileseydi sözle, yüzlerine tükürmekle, bir avuç toprakla -Rasûlullah (sav)'ın yaptığı gibi- onları bozguna uğrattırdı. Ancak O, ezelî ilmi ve geçerli olan hükmü gereğince, insanların kimisini kimisi ile sınamak istemiştir.

Arkadaşın için hayır türünden, düşmanın için de şer türünden her neyi hazırlarsan, işte o senin hazırladığın şeyler arasında yer alır. İbn Abbas der ki: Buradaki “güç”ten kasıt, silah ve yaylardır. Müslim'in Sahih'inde de Ukbe b. Âmir'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'ı minber üzerinde şöyle buyururken dinledim: “Onlara gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın. Şunu bilin ki kuvvet atmaktır, şunu bilin ki kuvvet atmaktır, şunu bilin ki kuvvet atmaktır.”⁽¹⁾

İşte bu, Ebu Ali Sumâme b. Şufeyy el-Hemedânî'nin, Ukbe'den rivayet et-

(1) Müslim, İmâre 167; Ebû Dâvûd, Cihâd 23; Tirmizî, Tefsir 8. sûre 5; İbn Mâce, Cihâd 19; Dârimî, Cihâd 14; Müsned, IV, 157.

tiği açık bir nasır. Onun (Ebu Ali'nin) Sahih-i Müslim'de bundan başka bir rivayeti yoktur.

Atmaya dair yine Ukbe'den bir başka hadis de şöyledir: Ukbe dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sizin tarafınızdan bir takım bölgelerin fethedilmesi (ni Allah size) müyesser kılınacaktır. Allah size (ihtiyaçlarınızın karşılanmasında) kâfi gelir. O bakımdan, sizden herhangi bir kimse okları ile oyalanmaktan acze düşürmesin."⁽¹⁾ Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Kişinin kendisi ile oyalandığı her bir şey batıldır. Yayıyla ok atması, atını eğitmesi ve hanımı ile oynaşması müstesnâ. Çünkü bunlar hak cümlesindendir."⁽²⁾

Bunun anlamı -doğrusunu en iyi Allah bilir ya- şöyledir: Kişinin dünyada olsun, âhiretinde olsun kendisine herhangi bir fayda sağlamayan kendisini oyalayan her bir şey batıldır, böyle bir şeyden yüzçevirmek daha uygundur. Bu üç hususla, kişi hernekadar onlarla oyalanmak ve hoşça vakit geçirmek için uğraşırsa da bunların faydalı olabilecek şeylerle ilişkileri dolayısıyla bunlar haktır. Yayıyla ok atmak ve atını eğitmek, savaşa yardımcı olan hususlardandır. Kişinin hanımı ile oynaşması ise Allah'ı tevhid edip Allah'a ibadet edecek bir çocuğun doğmasına sebep teşkil edebilir. İşte bundan dolayı bu üç husus hak şeyler arasında yer alır. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin Sünen'lerinde de Ukbe b. Âmir'den, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Şüphesiz ki yüce Allah tek bir ok sebebiyle üç kişiyi cennetine koyar. Onu yaparken hayrı Allah'tan uman ok yapıcısına, onu atana ve atılan oku hedeften alıp getirene (ya da, atıcıya atmak üzere ok uzatana)."⁽³⁾

Ok atmanın fazileti büyük, müslümanlara faydası pek çoktur. Kâfirlere karşı zararı da oldukça ağırdır. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ey İsmailoğulları ok atınız. Çünkü şüphesiz atanız (İsmail -a.s-) ok atıcısı idi."⁽⁴⁾

Ata binmeyi ve silahları kullanmayı öğrenmek farz-ı kifayedir, farz-ı ayn olabileceği zamanlar da olur.

2. Cihad İçin At Beslemek:

Yüce Allah'ın: "(وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ) : **Bağlanıp beslenen atlar**" buyruğunu, el-Hasen, Amr b. Dinar ve Ebu Havye "ve" ile "be" harflerini ötreli olarak;

(1) *Müslim*, İmâre 168; *Tirmizî*, Tefsir 8. sûre 5; *Müsned*, IV, 157.

(2) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 23; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 11; *Nesâî*, Cihâd 8; *İbn Mâce*, Cihâd 19; *Dârimî*, Cihâd 14; *Müsned*, IV, 144, 148.

(3) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 23; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 11; *Nesâî*, Cihâd 8; *İbn Mâce*, Cihâd 19; *Dârimî*, Cihâd 14; *Müsned*, IV, 144, 148.

(4) *Buhârî*, Cihâd 78, Enbiyâ 12, Menâkıb 4; *İbn Mâce*, Cihâd 19; *Müsned*, I, 364, IV, 50.

(ومن رُبط الخيل) şeklinde; “(رباط) : Bağ” kelimesinin çoğulu olarak okumuşlardır. Ebu Hatim, İbn Zeyd’den naklen der ki: Bağlanıp beslenen at, beş ve daha fazlası hakkında kullanılır. Bunun çoğulu da; (رُبط) şeklinde gelir. Bağlanıp beslenen atlar demektir. Bundan fiil ve mastar (رَبط يَربط رِبْطاً) şeklinde gelir. “İrtibat” da bu köktendir. (ومرِبط الخيل ومرابطها) ise, atların düşmana karşı gözetlemek üzere hazır bulundurulmasıdır. Şair der ki:

أمر الإله برِبطها لعدوه في الحرب إنَّ الله خير موقِّع

“Yüce Allah savaşta düşmanları için onların bağlanıp beslenmelerini emretti. Şüphesiz Allah en hayırlı başarılar ihsan edendir.”

Mekhûl b. Abdullah da der ki:

تلوم على رِبط الجياد وحبسها وأوصى بها الله النبيُّ محمدًا

“Sen, asil atları bağlayıp beslemek, onları tutmak sebebiyle kınıyorsun Halbuki Allah, bunu Peygamber Muhammed’e tavsiye etmiştir.”

At beslemenin fazileti büyük ve bu işin şerefi de yüksektir. Urve el-Bârikî’nin cihad için hazırlanmış yetmiş tane atı vardı. Bunların dişilerini (kısraıklarını) beslemek ise müstehaptır. Bunu İkrime ve bir topluluk ifade etmiştir. Doğrudur. Çünkü, kısrağın karnı hazine, sırtı da kuvvettir. Hz. Cebrail’in atı da diş idi. Hadis imamları, Ebu Hureyre’den Rasûlullah (sav)’ın şöyle buyurduğunu rivayet ederler: “At üç kişi içindir. Birisi için ecir, birisi için örtü ve birisi için de vebal yüküdür.”⁽¹⁾

Bu hadiste Hz. Peygamber özel olarak erkek ya da dişiden söz etmemektedir. Bu atların daha asil olanının ecir de daha büyük, faydası da daha çoktur. Rasûlullah (sav)’a da: (Azad edilmek istenen) kölelerin hangileri daha faziletlidir diye sorunca, Hz. Peygamber de: “Değerce daha pahalı, sahipleri nezdinde de daha nefis kabul edilenleridir”⁽²⁾ diye buyurmuştur.

Nesaî de Ebu Vehb el-Cüşemî’den -ki sahabedendir- şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Peygamberlerin isimlerini isim ola-

(1) *Buhârî*, Cihâd 48, Musakaat 12, Menâkıb 28, Tefsir 99. sûre 1, İ’tisâm 24; *Müslim*, Zekât 24, 25; *Tirmizî*, Cihâd 10; *Nesaî*, Hayl 1; *İbn Mâce*, Cihâd 14; *Muvatta’*, Cihâd 3; *Müsned*, I, 295, II, 262, 283.

(2) *Buhârî*, Itk 2; *İbn Mâce*, Itk 4; *Muvatta’*, Itk 15; *Müsned*, II, 383, V, 150, 171, 265.

rak alınız. Aziz ve celil olan Allah nezdinde isimlerin en sevileni ise Abdul-lah ile Abdurrahmandır. Atları bağlayıp besleyiniz, alınlarını ve sağrılarını sıvazlayınız. Onların boyunlarına (nazara karşı) yay asmayınız. Rengi siyaha çalan kırmızı, alnında beyazlık bulunan, ayakları da beyaz olan yahut da kırmızı, alnında beyazlık ve ayakları beyaz olan, ya da siyah, alını beyaz ve ayakları beyaz at sahibi olmaya bakın.”⁽¹⁾

• Tirmizî'nin de Ebu Katade'den rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Atların hayırlıları siyah renkli, alnında az bir beyazlık, burnunda ve üst dudağında da beyazlık bulunan, sonra alnında az beyazlık ve sağ ayağı müstesnâ diğer ayaklarında beyazlık bulunan attır. Eğer siyah at olmazsa, hiç olmazsa bu özellikte siyaha çalan kırmızı renkli at olsun.”⁽²⁾ Bunu Darimi de Ebu Katade'den rivayet etmektedir. Buna göre bir adam Ey Allah'ın Rasûlü diye sormuş. Ben bir at almak istiyorum. Hangisini satın alayım. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Siyah renkli, burnunda ve üst dudağında beyazlık bulunan, sağ ön ayağı beyaz olmayıp, diğerleri beyaz olanını al. Yahut da bu özellikte siyaha çalan kırmızı at al. Hem ganimet elde edersin, hem esenliğe kavuşursun.”⁽³⁾

Hiz. Peygamber, atın sağ arka ayağı ile sol ön ayağında, yahut da sağ ön ayağı ile sol arka ayağında beyazlığın bulunmasını mekruh görürdü. Bunu da Müslim Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir.⁽⁴⁾ Hiz. Ali'nin oğlu Hiz. Hüseyin'in -Allah ikisinden de razı olsun- üzerinde öldürüldüğü atın bu şekilde olduğu nakledilmektedir.

3. Savaşta Atın Önemi:

Yüce Allah'ın: “Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet... **hazırlayın**” buyruğu yeterli idi. Neden özellikle (hadiste Hiz. Peygamber) atıcılıktan (Kur'an'da yüce Allah) attan bahsetmiştir? denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Çünkü at, savaşların esası, perçemlerine hayrın düğümlenmiş olduğu en önemli silahıdır. Atlar en büyük güç, en sağlam hazırlık ve silahtır süvarilerin kaleleridir. Onlar sırtında savaş alanında gidilip gelinir. Yüce Allah şerefine işaret etmek üzere özel olarak onu zikretmiş, onun değerini artırmak kastı ile de savaş alanlarında çıkarttığı toza yemin ederek: “**Harıl harıl koşan atlara**” (el-Âdiyât, 100/1) diye buyurmuştur. Oklar da savaş esnasında kullanılan en etkili araç, düşmana en ağır kayıplar verdiren ve canları en çok çıkartabilen silahlar olduğundan dolayı, Rasûlullah (sav)da özel-

(1) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 45 (kısmen); *Nesâî*, Hayl 73; *Müsned*, IV, 345.

(2) *Tirmizî*, Cihâd 20; *İbn Mâce*, Cihâd 14.

(3) *Dârimî*, Cihâd 35.

(4) *Müslim*, İmâre 101, 102; *Nesâî*, Hayl 4; *Müsned* II, 250.

likle ok atmaya dikkat çekmiş ve onların önemine işaret etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de: "*Cebraile ve Mikâile...*" (el-Bakara, 2/98) buyruğu da (bu yönüyle) buna benzemektedir, bu kabilden buyruklar pek çoktur.

4. At ve Silahların Vakfedilmesi:

Mezhebimize mensub kimi ilim adamımız, bu âyet-i kerimeyi, at ve silahlı vakfetmenin caiz oluşuna, düşmanlara karşı bir hazırlık olmak üzere bunlar için gerekli barınak ve görevlilerini edinmeye delil göstermişlerdir.

İlim adamları, at ve deve gibi hayvanların vakfedilmesinin caiz olup olmadığı hususunda iki farklı görüşe sahiptir. Bir görüşe göre caiz değildir, Ebu Hanife bu görüştedir. Bir görüşe göre de sahihtir. Şafiî de bu görüştedir. Bu âyet-i kerime dolayısıyla daha sahih olan görüş budur. Yine İbn Ömer'in, Allah yolunda bindiği at ile Hz. Peygamber'in Halid'e dair söylediği: "Halid'e gelince; siz, Halid'e zulmediyorsunuz. Çünkü o, zırhlarını bütün savaş araç, gereçlerini ve bineklerini Allah yolunda vakfetmiş bulunuyor"⁽¹⁾ hadisi dolayısıyla bunun caiz olacağını kabul eden görüş daha doğrudur.

Diğer taraftan bir kadının bir deveyi Allah yolunda vakfettiği, kocası da haccetmek isteyince, Rasûlullah (sav)'a durumu sorunca, Hz. Peygamber'in: "O deveyi üzerinde haccetmek üzere ona ver. Çünkü hac da Allah yolunda yapılan işlerdendir" diye buyurması da⁽²⁾ bunu göstermektedir. Çünkü bunlar, Allah'a yakınlaştıracı birer surette kendilerinden yararlanan bir maldır. O bakımdan diğer taşınmazlar gibi bunların da vakfedilmeleri caizdir. es-Süheylî, bu âyet-i kerimeyi açıklarken Peygamber (sav)'ın atlarının ve savaş araçlarının adlarını da zikretmektedir. Bunları öğrenmek isteyen onun; "*el-İlâm*"⁽³⁾ adlı eserinde bunları bulabilir.

5. Kalplerine Korku Salınacak Düşmanlar:

"Bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınızı" yani, bu şekilde hazırlık yapmakla Allah'ın düşmanlarını, sizin de yahudilerden, Kureyşlilerden, Arap kâfirlerinden düşmanlarınızı **"ve bunlardan başka"** es-Süddî'nin açıklamasına göre Fars ve Bizanslılardan **"diğerlerini korkutasınız."**

(1) *Buhârî*, Cihâd 89, Zekât 49; *Müslim*, Zekât 11; *Ebû Dâvûd*, Zekât 22; *Nesâî*, Zekât 15; *Müsned*, II, 322.

(2) *Ebû Dâvûd*, Menâsik 79. Ancak devesini vakfeden şahıs, Ebû Ma'kil'dir, hanımı değildir. Hanımı, kocası Ebû Ma'kil'den kendisini hacca götürmesini isteyince, imkânı olmadığını söylemiş. Devesini ona hatırlatınca, Ebu Ma'kil onu vakfettiğini söylemiş.

(3) Arapça baskıyı hazırlayanın notuna göre kitabın tam adı: "*et-Ta'rif ve'l-İlâm fî mâ Ub-hime fi'l-Kur'âni mine'l-Esmâil-A'lâm*" olup Kahire kütüphanesinde "232 ve 439 Tefsir" de kayıtlı bir yazmadır.

“Bunlardan başka” buyruğu ile cinlerin kastedildiği de söylenmiştir. Ta-berî'nin tercihi budur. Bundan kastın, düşmanlıkları bilinmeyen herkes ol-duğu da söylenmiştir. es-Süheylî der ki: Bunların Kurayzalılar oldukları söy-lendiği gibi, bunlar, cinlerdendir de denilmiştir. Başka şeyler de söylenmiş- tir. Ancak, bunlar hakkında herhangi birşey söylemeye gerek yoktur. Çün- kü yüce Allah: **“Ve bunlardan başka sizlerin bilmeyip de Allah'ın bildiği”** diye buyurmaktadır. Nasıl herhangi bir kimse onları bildiğini iddia edebilir? Böyle bir iddia, ancak bu hususta Rasûlullah (sav)'dan gelmiş bir hadise da- yanılarak yapılırsa doğru olur. Bu ayet hakkında, “bunlar cinlerdir” demek de işte böyle bir iddiadır. Diğer taraftan Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz içinde asil bir atın bulunduğu bir evde, şeytan herhangi bir kim- senin aklını etkileyemez” diye buyurmuştur.⁽¹⁾

Burada asîl at (atik) denilmesi, asîl arap atının melez olmamasından do- layıdır. Bu hadis-i şerifi el-Haris b. Ebi Usame, İbnu'l-Muleykî'den, o, baba- sından, o dedesinden, o da Rasûlullah (sav)'dan senediyle rivayet etmiştir. Yine rivayet olunduğuna göre cinler, içinde atın bulunduğu bir eve yaklaşa- mazlar ve atın kişnemesinden ürküp kaçarlar.

6. Allah Yolunda Harcamanın Mükâfatı:

“Allah yolunda ne harcarsanız” sadaka olarak ne verirseniz; kendinize yahut atlarınıza ne harcarsanız diye de açıklanmıştır, **“size eksiksiz ödenir”** âhirette bir iyilik on misliyle ve yediyüz katına kadar ve daha pekçok kat faz- lası ile mükâfat görecektir. **“Ve size asla zulmedilmez.”**

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾

61. Onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş. Ve Allah'a güvenip dayan. Çünkü O, herşeyi işitendir, bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Barışa Meyletmek:

Yüce Allah: **“Onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş”** buyruğunda,

(1) *İbn Kesir*, IV, 26'da bu hadisi kaydettikten sonra; “Bu hadis münkesirdir, senedi de met- ni de sahih değildir” demektedir.

“ona” anlamındaki; (لها) de zamirin müennes gelmesi, “barış” anlamındaki (السلم) kelimesinin de müennes oluşundan dolayıdır. Buradaki müennesliğin “meyletmek işi” dolayısıyla sözkonusu olması da mümkündür. (الجنوح) ise, meyletmek demektir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Eğer onlar -yani, kendilerine antlaşmalarını bozduğunu bildirdiğin kimseler- barışa meyledecek olurlarsa, sen de ona meylet. “ (جنح الرجل إلى الآخر) ; Biri diğerine meyletti,” demektir. Kaburga kemikleri de bağırsaklar üzerinde eğimli bir şekilde bulundukları için onlara; (جوانح) denilmesi de bundan dolayıdır. Develer yürüyüş esnasında boynları eğildiği vakit; (جنحت الإبل) denilir. Şair Zu'r-Rimme der ki:

إذا مات فوق الرُّحْلُ أحييتُ روحه بذكرائك والعيسُ المراسيلُ جُنْحُ

“Deve üzerinde ölecek olursa canını diriltirim onun
Seni anmak suretiyle ve o, kolaylıkla yürüyen beyaz develerin
göğüsleri yere doğru eğilmişken.”

Şair Nâbiğa da şöyle demektedir:

جوانحُ قد أيقنَ أن قبيله إذا ما التقى الجمعان أولُ غالب

“Ve iki ordu karşılaştıkları vakitte onun ordusunun
İlk galip geleceğine inandıkları halde aşağı doğru meyledenler.”

Şair burada (meyledenlerle) kuşları kastetmektedir. Gece bastırıp ayaklarını kazıklar gibi yere doğru meylettirmeye başlaması halinde de; (جنح الليل) denilir.

(السُّلْم) ile (السلام) aynı şey olup sulh, barış demektir. el-A'meş, Ebu Bekr, İbn Muhaysın ve el-Mufaddal bu kelimeyi “sin” harfi esreli olarak; (لِّلْسُلْم) diye okumuşlardır. Bunun anlamı ile ilgili yeterli açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/208. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(السلام): Selam, barış kelimesi, (التسليم) kökünden geliyor olabilir.

Cumhur “(فاجنح) : **Sen de yanaş**” kelimesini “nûn” harfi üstün olarak okumuşlar ve Temimlilerin şivesi böyledir. el-Eşheb el-Ukayli ise bunu “nun” harfini ötreli olarak okumuş olup Kayslılar böyle kullanırlar. İbn Cinnî der ki: Bu söyleyiş kıyasa uygun olandır.

2. Âyet-i Kerime Nesh Olmuş mudur ve Barış Teklifi:

Bu âyet-i kerimenin nesh olup olmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Katade ve İkrime der ki: Bu âyet yüce Allah'ın: *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz"* (et-Tevbe, 9/5) ile; *"Bütün müşriklerle savaşınız"* (et-Tevbe, 9/36) âyetleri ile nesh edilmiştir. Katade ve İkrime ayrıca derler ki: Berea (et-Tevbe) Sûresi, "lâ ilahe illallah" demedikçe müşriklerle yapılmış her türlü barış antlaşmasını nesh etmiştir. İbn Abbas der ki: Bu buyruk: *"Bu sebeple gevşeklik göstermeyin ve sizler üstün iken barışa çağırmayın"* (Muhammed, 47/35) âyeti ile nesh edilmiştir.

Ancak bunun mensuh olmadığı da söylenmiştir. Aksine, yüce Allah bununla cizye alınabilecek kimselerden cizyeyi kabul etmesini kastetmektedir. Rasûlullah (sav)'ın ashabı da Ömer b. el-Hattab (r.a) döneminde de, ondan sonra gelen yöneticiler döneminde de onlardan aldıkları cizye karşılığında arap olmayan birçok ülke halkıyla barış antlaşması yapmış ve onları kendi hallerine bırakmışlardır. Oysa onları toptan imha edebilecek güçleri de vardı. Aynı şekilde Rasûlullah (sav) da çeşitli belde ahalileri ile ödeyecekleri bir mal mukabilinde barış yapmıştır. Hayber bunlardandır. O, Hayberlileri mağlup ettikten sonra onları Hayber'de çalışmak ve mahsullerinin yarısını ödemek üzere Hayber'de bırakmıştır.

İbn İshak der ki: Mücahid, bu âyet-i kerime ile Kurayzaoğulları kastedilmiştir der. Çünkü, onlardan cizye kabul edilir. Müşriklerden ise herhangi birşey kabul edilmez. es-Süddî ve İbn Zeyd de şöyle derler: Âyetin anlamı şöyledir: Eğer onlar seni barış yapmaya çağırarak olurlarsa, onların bu isteklerini kabul et. Ve âyette nesih söz konusu değildir.

İbnü'l-Arabî der ki: İşte bu durumda buna karşı verilecek olan cevap da farklı olur. Zaten yüce Allah: *"Bu sebeple gevşeklik göstermeyin. Sizler üstün iken barışa çağırmayın. Allah sizinledir"* (Muhammed, 47/35) diye buyurmaktadır. Müslümanlar, eğer güç, kuvvet ve kendilerini savunacak duruma sahip olup sayıca kalabalık ve çetin savaş gücüne sahip bulunuyorlarsa, barış söz konusu olmaz. Nitekim şair şöyle demektedir:

فلا صلح حتى تظعن الخيل بالقنا وتضرب بالبيض الرقاق الجمائم

"Atlar mızraklarla dürtülüp öldürülmedikçe,
Kelleler de keskin kılıçlarla vurulmadıkça barış olamaz."

Şayet barışta elde edecekleri herhangi bir menfaat, yahut bertaraf edecekleri bir zarar dolayısıyla müslümanların maslahatı varsa, müslümanların buna ihtiyaç duymaları halinde, barış isteğinde öncelikle bulunmalarında da bir

malızur yoktur. Nitekim Rasûlullah (sav) daha sonra bozdukları bir takım şartlar üzere Hayberlilerle barış yapmıştır. Onlar, şartlarını bozunca, barışları da bozulmuş oldu. (Malîşî b. Amr) ed-Damrî, Düme'li Ukeydir (b. Abdul Melik) ve Necranlılarla da barış yaptığı gibi, Kureyşlilerle de onlar antlaşmayı bozuncaya kadar on yıllık bir süreyle bir ateşkes antlaşması yapmıştı. Halifeler de, ashab-ı kiram da bizim açıkladığımız bu yolu izlemeye devam ettiler, anlattığımız bu yolları fiilen uygulamaya koydular.

el-Kuşeyrî der ki: Eğer güçlü olan taraf müslümanlar ise, yapılan ateşkes antlaşmasının bir seneyi bulmaması gerekir. Şayet güçlü olan taraf kâfirler ise, o takdirde on yıllık bir süreyle onlarla ateşkes antlaşması yapılabilir, daha fazlası caiz değildir. Rasûlullah (sav) da Mekkelilerle on yıllık bir süreyle barış antlaşması yapmıştı.

İbnü'l-Münzir der ki: İlim adamları Rasûlullah (sav) ile Mekkeliler arasında Hudeybiye barışında yapılan savaşmama süresi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Urve, bu süre dört yıldır derken, İbn Cüreyc üç yıldır demektedir. İbn İshâk ise on yıldır der. Şafiî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Müşriklerle -Rasûlullah (sav)'ın Hudeybiye yılında yaptığına barışa uygun olarak- on yıldan fazla ateşkes antlaşması yapmak caiz değildir. Eğer, müşriklerle bundan fazla bir süre barış antlaşması yapılacak olursa, bu antlaşma hükümsüzdür. Çünkü, aslolan iman edinceye, ya da cizyeyi ödeyinceye kadar müşriklerle savaşmanın farz olduğudur.

İbn Habib de Malik (r.a)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Müşriklerle, bir yıllığına, iki yıllığına, üç yıllığına ve belirli bir süre söz konusu olmaksızın ateşkes antlaşmaları caizdir. el-Mühelleb der ki: Peygamber (sav)'ın zahiri itibarıyla müslümanların aleyhine bir gevşeklik arzeden bu antlaşmayı yapmasının sebebi, Mekke'ye doğru gitmek isterken, Rasûlullah (sav)'ın devesini yüce Allah'ın yol almaktan alıkoyup çökmesinden dolayıdır. Nitekim Hz. Peygamber de Buhârî'nin el-Misver b. Mahreme yoluyla rivayet ettiği hadisine göre: "Fili ilerlemekten alıkoyan bunu da alıkoydu"⁽¹⁾ diye buyurmuştur.

İmam, eğer bunu uygun bir yol olarak görececek olursa, müşriklerle onlardan herhangi bir mal alınmaksızın barış ve ateşkes antlaşmasının yapılacağına da delil teşkil etmektedir. Müslümanların ihtiyaç duymaları halinde düşmana verecekleri bir mal karşılığında barış akdi yapmak da caizdir. Çünkü Peygamber (sav), Uyeyne b. Hısn el-Fezarî ve Haris b. Avf el-Murrî ile Ahzab (Hendek) günü onlara Medine mahsullerinin üçte birini vermek karşılığında beraberlerinde bulunan Gatafanlılarla çekilip Kureyşi yardımsız bi-

(1) *Buhârî*, Şürût 15; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 156; *Müsned*, IV, 323, 329.

rakmaları ve kavimlerini alarak geri dönmelerini teklif etmişti. Hz. Peygamber bu sözleri onlara gönüllerini hoş etmek ve konuyu düşünmeleri için söylemişti. Bu bir ahid değildi. Rasûlullah (sav) bu ikisinin de böyle bir şeyi kabul ettiklerini ve buna razı olduklarını görünce, Sa'd b. Muaz ile Sa'd b. Uba-de ile danıştı, onlar: da Ey Allah'ın Rasûlü dediler, bu senin arzuladığın ve senin için yapacağımız bir iş midir yoksa Allah'ın sana emrettiği, bizim de dinleyip itaat etmemiz gereken bir husus mudur, yoksa senin bizim lehimize yapmak istediğin bir iş midir? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, ben bu işi sizin lehinize yapmak istiyorum. Çünkü, araplar hep birlikte size karşı söz-birliği halinde ve adeta tek yaydan size ok atmaktadırlar." Bunun üzerine Sa'd b. Muaz ona şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'a yemin ederim, bizler de bunlar da şirk üzere idik, putlara tapıyor, Allah'a ibadet etmiyor, O'nu tanı-mıyorduk. Fakat bir gün olsun ya satın almak yahut da misafir olarak ağır-lanmaları hali dışında, bizden tek bir hurma elde edebilecekleri umuduna ka-pılmadılar. Şimdi Allah bizi İslamla şereflendirmiş, ona iletmış, seninle de bi-zi aziz kılmışken mi onlara mallarımızı vereceğiz? Allah'a andolsun ki, Allahı bizimle onlar arasında hükmünü verinceye kadar kılıçtan başka onlara ve-recek birşeyimiz yoktur. Rasûlullah (sav) bundan çok memnun oldu ve: "Ma-dem böyle istiyorsunuz, böyle olsun" diye buyurdu. Uyeyne ile el-Hâris'e de: "Haydi gidiniz, bizim size kılıçtan başka verecek bir şeyimiz yoktur" diye bu-yurdu. Sa'd (antlaşmanın yazılacağı) sahifeyi aldı, üzerinde la ilahe illallah şehâdetinden başka birşey yoktu ve bunu sildi.⁽¹⁾

وَأَنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَصْرِهِ
وَبِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ وَالْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ
جَمِيعًا مَا أَلْفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

62. Eğer seni aldatmak isterlerse, muhakkak Allah sana yeter. O, se-ni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir;
63. Ve gönüllerini kaynaştırandır. Sen, yeryüzünde olan herşeyi top-tan harcasaydın yine de kalplerini kaynaştıramazdın. Fakat Allah aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, Azizdir, Hakîmdir.

(1) Bk. İbn Sa'd *Tabakat* II, 73.

“Eğer seni” sana barışa yanaşmak istediklerini izhar etmekle birlikte içlerinde ahdi bozmak ve hainlik etmeyi de gizlemek suretiyle **“aldatmak isterlerse”** yine de barışa meyilet. Onların kötü niyetlerinin sana bir zararı olmaz. Çünkü, **“muhakkak Allah sana yeter.”** Yani O, sana onlara karşı yeterli gelmeyi ve seni korumayı üzerine almıştır. Şair der ki:

إذا كانت الهيجاء وانشقت العصا فحسبك والضحاك سيفٌ مُهنَّدُ

“Savaş başgösterince birlik dağılıp parçalanırsa
Sana da Dahhâk’e de keskin bir Hint kılıcı yeter.”

“O seni yardımıyla ve mü’minlerle destekleyendir.” Yani, Bedir günü yardımıyla seni güçlendirendir. en-Nu’mân b. Beşir, **“mü’minler”** buyruğunun Ensar hakkında indiğini ifade etmiştir. **“Ve gönüllerini kaynaştırandır”** yani, Evs ve Hazrecîlerin kalplerini bir araya getirendir.

Araplar arasında ileri derecede kabilecilik taassubuna rağmen kalplerin birbirlerine kaynaştırılması, Peygamber (sav)’ın peygamberliğinin belgelerinden ve mucizelerindendi. Çünkü, onlardan birisine bir tokat dahi vurulacak olsa, onun kisasını yapıncaya kadar çarpışır dururlardı. Allah’ın yarattıkları arasında en ileri derecede taassuba sahip kimselerdi. Allah iman ile kalplerini birbirine kaynaştırdı. Öyle ki, kişi din sebebiyle babasıyla, kardeşiyle savaştı. Burada Muhacirlerle Ensar’ın birbirine kaynaştırılmasının söylendiği de söylenmiştir. Her iki açıklamanın da manası birbirine yakındır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾

64. Ey Peygamber, sana da sana uyan mü’minlere de Allah yeter.

Burada tekrar yoktur. Çünkü bir önceki âyet-i kerimede: **“Eğer seni aldatmak isterlerse muhakkak Allah sana yeter”** diye buyurulmuştur. Bu âyet-i kerimede ise, özel olarak Allah’ın yettiği söz konusu edilmektedir. **“Ey Peygamber sana da... Allah yeter”** buyruğunda genellik kastedilmiştir. Her hâlükârda Allah sana yeter, demektir.

İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime Ömer (r.a)’ın müslüman olması hak-

kında inmiştir. Peygamber (sav) ile birlikte otuzüç erkek ve altı kadın İslama girmişti. Ömer (r.a) müslüman olmakla kırk kişi oldular. Âyet-i kerime Mekke'de inmiştir, Rasûlullah (sav)'ın emriyle Medine'de inmiş bir sûrede yazılmıştır. Bu rivayeti el-Kuşeyrî zikretmektedir.

Derim ki: İbn Abbas'ın, Ömer (r.a)'ın müslüman oluşu ile ilgili olarak söyledikleri ile Sîrette nakledilenler arasında fark vardır. Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği nakledilmektedir. Ömer müslüman oluncaya kadar Kâ'be'nin yakınında namaz kılınıyorduk: Ömer İslâm'a girince, o da onunla birlikte biz de Kâ'be'nin yakınında namaz kılınmaya kadar, Kureyşle çarpışıp durdu. Ömer'in İslâm'a girişi ise, Rasûlullah (sav)'ın ashabından bir grubun Habeşistan'a hicret etmek üzere Mekke'den çıkışından sonra olmuştur. İbn İshâk der ki: Müslümanlar arasından Habeşistan'a hicret edip oraya ulaşanların toplam sayısı -küçük yaşta beraberlerinde aldıkları ve orada doğan çocukları müstesna- seksenüç erkek idiler. -Ammar b. Yasir onlardan sayılırsa bu rakamı bulurlar. Çünkü onun Habeşistan'a hicret edenler arasında olup olmadığı hususunda onun (İbn İshak'ın) şüphesi vardır.

el-Kelbî de der ki: Âyet-i kerime Bedir gazvesinde savaştan önce el-Beyda denilen yerde inmiştir.

Yüce Allah'ın: **“Sana da sana uyan mü'minlere de”** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Yani, Allah sana yeter. Ve aynı zamanda Muhacirlerle Ensar sana yeter. Bir diğer görüşe göre mana şudur: Allah hem sana yeter, hem de sana uyanlara yeter. Bu açıklamayı da eş-Şâbî ve İbn Zeyd yapmıştır. Birinci açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir, en-Nehlâs ve başkaları da bunu tercih etmişlerdir. Buna göre “(مَنْ): ... onlar.” Birinci görüşe göre yüce Allah'ın ismine atfedilerek ref' mahallindedir. Yani, Allah ve sana uyan mü'minler sana yeter demektir.

İkinci görüşe göre ise takdir vardır. (Yani, O sana uyanlara da yeter, anlamına gelecek şekilde “yeter”, kelimesini karşılayan bir takdire gidilir). Hz. Peygamber'in şu ifadesi de buna benzemektedir: “(يَكْفِيهِ اللَّهُ وَأَبْنَاءُ قَبِيلَةٍ): Ona karşı Allah bana yeter ve Kayleoğullarına da (Allah yeter).”

Şöyle de denilmiştir: Buyruğun: **“Sana uyan mü'minlere”** gelince Allah onlara yeter şeklinde de olabilir. Bu durumda **“Allah onlara yeter”** anlamındaki haber takdir edilir. Diğer taraftan (مَنْ)'in nasb mahallinde ve: “(يَكْفِيكَ اللَّهُ وَيَكْفِي مِنْ أَتْبَعِكَ): Allah sana da yeter, sana uyanlara da yeter” anlamında olması da mümkündür.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ
عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا
أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ أَلَنْ خَفَّفَ اللَّهُ
عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا
مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ
الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾

65. Ey Peygamber, mü'minleri savaşa teşvik et. Sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa ikiyüz kişiye galip gelirler. Sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiyi mağlup eder. Çünkü onlar anlamaz bir topluluktur.

66. Şimdi Allah, zaafınız olduğunu bildiğinden sizden (yükü) hafifletti. O halde, eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, ikiyüz kişiyi yenerler. Eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle ikibine galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

“Ey Peygamber, mü'minleri savaşa teşvik et” buyruğunda; “(حَرِّضِ) : Teşvik et, arzu uyandır”, anlamındadır. “(حَارِضٌ عَلَى الْأَمْرِ وَوَاضِبٌ وَوَاصِبٌ وَأَكْبٌ) : İş i şevkle yaptı, devam etti” gibi aynı anlamları ifade eder. (الحارِضُ) ise, helâk olma kertesine gelmiş kişi demektir.

Nitekim yüce Allah: “(حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا) : Sonunda eriyip gideceksin” (Yusuf, 12/85) yani, kederinden eriyip gideceksin, böylelikle helâk olmak noktasına gelecek ve sonunda helâk olanlardan olacaksın demektir.

“Sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, ikiyüz kişiye galip gelirler.” Lafız itibariyle haber cümlesi olmakla birlikte muhtevası içerisinde şarta bağlı bir vaad vardır. Çünkü buyruğun anlamı şudur: Eğer sizden sabırlı yirmi kişi sabredecek olurlarsa, ikiyüz kişiye galip gelirler. “(عِشْرُونَ وَثَلَاثُونَ وَأَرْبَعُونَ) : Yirmi, otuz ve kırk” sayılarının her birisi bu sayıları anlatmak üzere çoğul şeklinde kullanılmış birer isimdirler. Bu isimlerin herbirisi (sonlarındaki çoğul takısı itibariyle), “(فِلَسْطِينَ) : Filistin” kelimesi gibi kullanılırlar.

Denilse ki: “(عِشْرِينَ) : Yirmi kelimesinin ilk harfi esreli olmakla birlikte on-

dan sonra gelen; (ثلاثين): Otuz ve seksene kadar olan ondalıklı sayıların ilk harfleri; (ستين): Altmış müstesnâ niçin üstün gelmiştir?

Sibeveyh'e göre bunun cevabı şudur: (عشرين): Yirmi kelimesinin (عشرة): On kelimesine göre konumu; (اثنين): İki kelimesinin (واحد): Bir kelimesine göre olan konumuna benzer. O bakımdan iki anlamına gelen kelimenin ilk harfinin esreli geldiği gibi "yirmi" anlamındaki kelimenin ilk harfi de esreli gelmiştir. Buna delil ise Arapların; (ستون وتسعون): Altmış, doksan diyerek ilk harflerini esreli okumalarıdır. Nitekim bunların birerlileri olan (ستة وتسعة): Altı ve dokuz isimleri de böyledir.

Ebû Dâvûd, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yüce Allah'ın: **"Sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa ikiyüz kişiye galip gelirler"** âyeti nâzil olup, yüce Allah bir kişinin on kişiden kaçmamasını farz kılınca, mü'minlere bu ağır geldi. Daha sonra, hafifletici buyruk gelerek: **"Şimdi Allah... sizden (yükü) hafifletti"** buyurdu. (Hadisin ravilerinden) Ebu Tevbe, **"Sizden sabırlı yüz kişi olursa, ikiyüz kişiyi yenerler"** buyruğuna kadar okudu. Şanı yüce Allah, sayı bakımından hafifletince, onlardan hafiflettiği kadarıyla da sabırdan azalttı.⁽¹⁾

İbnü'l-Arabî der ki: Bazıları bu husus Bedir günü olmuştu ve neshedildi, derler. Ancak bu görüşü söylemek hatalıdır. Hiç bir zaman müşriklerin bu kadar kat kat fazlasıyla müslümanlara karşı saf tuttuklarına dair bir nakil gelmiş değildir. Ancak, yüce Allah önceleri bunu onlara farz kıldı ve bu farz kılışı da siz ne için çarpıştığının farkındasınız. Bu ise sevap ve mükâfaattır. Onlar ise ne için çarpıştıklarını bilmiyorlar, gerekçesine bağlamıştır.

Derim ki: İbn Abbas'ın naklettiği hadis-i şerif de önce bunun farz olduğuna delildir. Sonra bu onlara ağır gelince, farz, bir kişinin iki kişiye karşı sebat göstermesi noktasına indirildi. Allah onların yüklerini hafifletti ve yüz kişinin ikiyüz kişiden kaçmaması hükmünü farz kıldı. Bu görüşe göre buyrukta nesh değil, hafifletme vardır; bu açıklama da güzel bir açıklamadır. Kadı İbnü't-Tayyib de, eğer hükmün bir kısmı yahut niteliklerinin bir kısmı nesh edilecek yahut da sayısı değiştirilecek olursa, onun nesh olduğunu söylemek caizdir, demektedir. Çünkü, ikinci durum birincisinin aynısı değildir, ondan başkasıdır. Bu hususta bir takım görüş ayrılıklarını da zikretmiştir.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ

عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٧﴾

(1) Buhârî, Tefsir 8. sûre 7; Ebû Dâvûd, Cihâd 96.

67. Yeryüzünde çokça savaşıp zaferler kazanıncaya kadar esirler alması hiçbir peygambere yaraşmaz. Sizler geçici dünya malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah âhireti ister. Allah Azîzdir, Hakîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Esirin Anlamı:

“(أَسْرَى) : **Esirler**” kelimesi “esîr” kelimesinin çoğuludur. Yine esîri’n çoğulu olarak “usârâ” ve “esârâ” da kullanılır. Ancak bu son şekil o kadar iyi bir kullanım değildir. Araplar “isâr” diye bilinen deriden kesilmiş iplerle esiri bağlarlardı. O bakımdan bir kimse isârâ bağlanmayacak olsa dahi alınıp yakalanan herkese esîr denilmiştir. el-A’sâ der ki:

وَقَيْدِي الشَّعْرَ فِي بَيْتِهِ كَمَا قَيْدَ الْأَسْرَاتِ الْجَمَارَا

“Şiir, beytine öyle bağladı ki beni

Yükün önündeki ve terkiye binen kadının tuttuğu İsar ile
bağlayanların eşeği(n yükünü) bağladığı gibi.”

Bu beyit ve buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/85. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Amr b. el-Alâ der ki: “Esrâ: esirler” yakalayanlar yanında zincire vurulmamış, bağlanmamış kimselerdir. Usârâ ise bağlanmış kimselerdir. Ebu Hâtim de bu açıklamayı Araplardan işittiğini nakletmektedir.

2. Âyetin Nüzûl Sebebi, Bedir’de Alınan Esirlere Yapılan Uygulamalar:

Bu âyet-i kerime yüce Allah tarafından Peygamber (sav)’ın ashabına serzenişte bulunmak üzere Bedir günü indirilmiştir. Âyetin manası şudur: Kâfirler öldürülüp de iyice zayıf düşürülmeksizin Peygamber’in esir almasına sebep olan böyle bir davranışa girmemeniz gerekirdi. Yüce Allah’ın: **“Sizler geçici dünya malını arzu ediyorsunuz”** buyruğu onların durumunu haber vermektedir. Peygamber (sav) ise savaş esnasında savaşçıların hayatta bırakılmasını emretmediği gibi, dünya malını hiçbir şekilde de arzu etmedi. Bunu ancak savaşa fiilen katılanların çoğunluğu yapmıştı. O halde azarlama ve sltem Peygamber (sav)’a fidyenin alınması görüşünü açıklayanlar sebebiyle yöneltildi. Müfessirlerin çoğunun görüşü budur ve başka görüşler de

doğru değildir. Âyet-i kerimede Peygamber (sav)'ın sözkonusu edilmesi ise, savaş meydanında bulunduğu gölgelikte esir almayı gördüğünde yasaklamayışından dolayıdır. Çünkü, Sa'd b. Muâz, Ömer b. el-Hattab ve Abdullah b. Revâha esir almaktan hoşlanmamışlardı. Ancak Peygamber (sav)'ın ani bir durumla karşılaşması ve zaferin gerçekleşmesi ile uğraşması dolayısıyla esir alınanların hayatta bırakılmasını yasaklamamıştı. İşte bundan dolayı bu âyet-i kerime indiği sırada o ve Ebu Bekir ağlamışlardı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Müslim'de yer alan ve başarafları Âl-i İmran Sûresi'nde (3/123-125. âyetler 1. başlıkta) geçen Ömer b. el-Hattab'ın rivayet ettiği hadisin geri kalan bölümlerinde şöyle denilmektedir: Ebu Zümeyl dedi ki: İbn Abbas dedi ki: Esirleri alıp bağladıklarında Rasûlullah (sav), Ebu Bekir ve Ömer'e: "Bu esirler hakkındaki görüşünüz nedir?" diye sordu. Hz. Ebu Bekir: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Bunlar amca çocuklarımız, aşiretimizin çocuklarıdır. Onlardan fidye almayı uygun görüyorum. Bu bizim için kâfirlere karşı da bir güç sebebi olur. Umulurki Allah onları İslama hidayet eder. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Ey Hattab'ın oğlu senin görüşün nedir?" diye sorunca, ben, (Ömer b. el-Hattab) dedim ki: Allah'a yemin ederim ki hayır, ben Ebu Bekir'in görüşünde değilim. Ben, bize boyunlarını vurma imkânını vermen görüşündeyim. Ali'ye imkân ver Akil'in boynunu vursun. Bana da imkân ver filanın -Ömer'in bir akrabasının adını vererek- boynunu vurayım. Şüphesiz bunlar kâfirlerin önderleri ve elebaşlarıdır. Rasûlullah (sav) Ebu Bekir'in dediğini beğendi, benim dediğimi uygun görmedi. Ertesi gün geldiğimde Rasûlullah (sav) ile Ebu Bekir oturmuş ağlıyorlardı. Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Bana bildir sen ve arkadaşın ne diye ağlıyorsunuz? Eğer ben de ağlıyabilirsem ağlarım. Ağlayamayacak olursam, siz ağladığınız için ağlar gibi yaparım. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Senin arkadaşların bana bunlardan fidye almayı teklif ettikleri için ağlıyorum. Bana bunların azapları şu ağaçtan daha yakın bir yerde gösterildi." Hz. Peygamber bu sırada kendisine yakın bir ağacı kastetmişti. Aziz ve celil olan Allah da: **"Yeryüzünde çokça savaşp zaferler kazanınca-ya kadar esirler alması hiç bir peygambere yaraşmaz"** buyruğundan itibaren: **"Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve hoş yiyin"** buyruğuna kadar olan bölümleri indirdi ve böylelikle ganimetleri onlara helal kıldı.⁽¹⁾

Yezid b. Harun rivayetle dedi ki: Bize Yahya haber verdi, dedi ki: Bize Ebu Muaviye, el-A'meş'ten anlattı. O, Amr b. Murre'den, o, Ebu Ubeyde'den, o, Abdullah'tan dedi ki: Bedir günü esirler getirildiğinde aralarında Hz. Abbas da vardı. Rasûlullah (sav): "Bu esirler hakkındaki görüşünüz nedir?" diye sor-

(1) Müslim, Cihâd 58; Müsned, I, 31, 32, 33; ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Cihâd 121; Tirmizî, Tefsir 8. sûre 3, 6.

du. Ebu Bekir şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, bunlar senin kavmin, senin akrabalarıdır. Onları hayatta tut. Olur ki Allah onlara tevbe etmeyi müyesser kılar. Ömer şöyle dedi: Bunlar seni yalanladı. Seni (yurdundan) çıkardı. Seninle çarpıştılar. Onları önüne kat ve boyunlarını vur. Abdullah b. Revâha da şöyle dedi: Odunu bol bir vadi bul ve onlar içindeyken onu ateşe ver.

Hiz. Abbas bunları işitiyordu. Şöyle dedi: Sen akrabalık bağını kopardın. Derken, Rasûlullah (sav) onlara hiçbir cevap vermeden içeri girdi. Bazıları Ebu Bekir (r.a)'ın görüşünü kabul edecek derken, bazıları da Ömer'in dediğini kabul edecek dedi, başkaları da Abdullah b. Revâha'nın dediğini kabul edecek dedi.

Rasûlullah (sav) dışarı çıktı ve şöyle buyurdu: "Allah bir takım kimsele-
rin kalplerini kendi rızası için sütün daha yumuşak oluncaya kadar yumu-
şatır. Yine kendi rızası için bir takım kimselerin kalplerini taştan daha katı
olacak kadar katılaştırır. Senin örneğin Ey Ebu Bekir: *"Kim bana uyarsa, şüp-
hesiz ki o bendendir. Kim de bana karşı gelirse şüphesiz ki Sen çok bağış-
layansın, Rahimsin"* (İbrahim, 14/36) diyen İbrahim'e benzersin. Yine, Ey
Ebu Bekir sen: *"Şayet onları azab edersen, şüphesiz ki onlar Senin kulla-
rındır. Eğer onlara mağfiret buyurursan, şüphesiz ki Sen Azizsin, Hakim-
sin"* (el-Maide, 5/118) diyen İsa'ya benzersin. Sen de Ey Ömer: *"Rabbim, yer-
yüzünde kâfirlerden dönüp dolaşacak kimse bırakma"* (Nuh, 71/26) diyen
Nuh'a benzersin. Yine, Ey Ömer sen, *"Rabbimiz, mallarını yok et. Kalple-
rini şiddetle mühürle ve sık. Çünkü onlar, o can yakıcı azabı görünceye ka-
dar iman etmeyeceklerdir"* (Yunus, 10/88) diyen Musa'ya benzersin. Siz, mad-
di bakımdan ihtiyaç içerisindesiniz. O bakımdan hiçbir kimse fideye ödeme-
den kurtulamayacaktır, yahut da boynu vurulacaktır. Bunun üzerine Abdul-
lah (b. Mes'ud) dedi ki: Süheyl b. Beydâ müstesnâ olsun. Çünkü ben onun
İslamdan söz ettiğini işitmiştim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ses çıkarma-
dı. (Abdullah b. Mes'ud) dedi ki: O gün, semadan üzerime taş düşeceğinden
korktuğum kadar başka birgün korkmuş değilim. Şanı yüce Allah da: **"Yer
yüzünde çokça savaşıp zaferler kazanıncaya kadar esirler alması hiçbir
peygambere yaraşmaz"** buyruğundan itibaren sonraki iki âyetin sonuna ka-
dar olan bölümü indirdi.⁽¹⁾

Bir rivayette de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Hattab'ın oğluna mu-
halefet ettiğimiz için nerdeyse bize azap isabet edecekti. Ve eğer azap inmiş
olsaydı, Ömer müstesnâ hiç kimse kurtulamayacaktı."⁽²⁾

Ebû Dâvûd da Hiz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Bedir günü -Ra-
sûlullah (sav)'ı kastederek- fideye alınca, yüce Allah da: **"Yeryüzünde çokça**

(1) Tirmizî, Tefsir 8. sûre 6; Müsned, I, 383, 384.

(2) Ebû Dâvûd, Cihâd 121.

savaşıp zaferler kazanıncaya kadar esirler alması hiçbir peygambere yaraşmaz... aldığınıza -yani fidyeye- karşılık herhalde size büyük bir azap dokunacaktı" buyruğuna kadar olan bölümleri indirdi. Daha sonra da ganimetleri helal kıldı.⁽¹⁾

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre Sa'd b. Muâz şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, bu, bizim müşriklerle ilk savaşımızdır. O bakımdan onları alabildiğine öldürmenizi ben daha çok arzu ederdim.

-Âyet-i kerimede işaret olunan-: (الإِثْنَانُ); Mücâhid ve başkaları tarafından çok kişinin öldürülmesi diye açıklanmıştır. Yani, müşrikleri öldürmekte ileri gitmek demektir. Araplar da bir kimse herhangi bir işte aşırıya kaçacak olursa; "أَثْنَانُ فُلَانٍ فِي هَذَا الْأَمْرِ": Filan kişi bu işte aşırıya gitti, mübalağa gösterdi," denilir. Kimisi de bunu onları kahredip onlardan çok kişi öldürmedikçe... diye de açıklamıştır. el-Mufaddal da şöyle bir beyit nakleder:

تَصَلَّى الضَّحَى مَا دَهَرَهَا بِتَعَبٍ وَقَدْ أَثْنَنْتَ فِرْعَوْنَ فِي كُفْرِهِ كَفَرًا

"Kuşluk namazını kılar, fakat ömrü billah ibadet etmez

Küfrü itibariyle Firavun'un küfrünü de aşmış, geride bırakmıştır."

"(حَتَّى يَثْنَانَ): (Meâlde:) **çokça savaşıp zaferler kazanıncaya kadar**" onlara karşı imkân elde edinceye kadar, diye de açıklanmıştır. Bunun, güç kuvvet sahibi oluncaya kadar, anlamına geldiği de söylenmiştir.

Şanı yüce Allah, Bedir'de fidye karşılığında kurtulan esirlerin öldürülmelerinin, onlardan fidye almaktan daha uygun olduğunu bildirmektedir. İbn Abbas (r.a) der ki: Bu, Bedir günü olmuştu ve o günde müslümanlar sayıca azdı. Müslümanlar sayıca çoğalıp güçleri artınca, aziz ve celil olan Allah, bundan sonra esirler hakkında: "**Sonra ya (onları) karşılıksız serbest bırakın, yahut fidye (alın)**" (Muhammed, 47/4) buyruğunu indirdi. İleride yüce Allah'ın izniyle Kital (Muhammed) Sûresi'nde açıklaması gelecektir.

Şöyle de denilmiştir: Bunlara sitem edilmesinin sebebi, Bedir olayının Ku-reyş'in elebaşları, eşrafı, ileri gelenleri ve malları hakkında öldürmek, esir almak ve mülk edinmek şeklindeki tasarrufların oldukça büyük ve önemli oluşundan dolayıdır. Bütün bunlar gerçekten büyük bir öneme sahipti. O bakımdan onların vahyi beklemeleri, acele etmemeleri uygun düşerdi. Acele edip beklemedikleri için onlara yöneltilen sitemler yöneltildi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Tirmizî, Siyer 18.

3. Hz. Peygamber'in Esirleri Öldürmekle Fidyeye Almak Arasında Ashab-ı Kiramı Muhayyer Bıraktığına Dair Rivayet:

Taberî ve başkaları senedini kaydederek Rasûlullah (sav)'ın ashab-ı kirama: "Dilerseniz esirlerin fidyesini alırsınız, buna karşılık onların sayısı olan yetmiş kişi de sizden savaşta öldürülür, dilerseniz de onlar öldürülür ve siz de esenliğe kavuşursunuz" dediği, onların da: Fidyeye alalım, bizden de yetmiş kişi şehid olsun dediklerini bildirmektedir. Abd b. Humeyd de senedini kaydederek, Hz. Cebrail'in Peygamber (sav)'a insanları bu şekilde muhayyer bırakması emri ile vahiy indirdiğini nakletmektedir. Buna dair açıklamalar, Âl-i İmran Sûresi'nde (3/165. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Abîde es-Selmânî der ki: Onlar, her iki hususta da hayırlı olanı istediler ve Uhud günü onlardan yetmiş kişi öldürüldü. Ancak burada açıklanması gereken bir husus ortaya çıkmaktadır ki, o da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir:

4. Hem Muhayyerlik, Hem Azar Birlikte Düşünülebilir mi:

Eğer: Onlar bu şekilde muhayyer bırakılmışsa nasıl olur da yüce Allah'ın: **"Herhalde büyük bir azap dokunacaktı"** diye azarda bulunuldu? denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Azar, önce onların fidye almaktaki hırsları dolayısıyla yapıldı. Bundan sonra ise, muhayyer bırakıldılar. Buna delil teşkil eden hususlardan birisi de şudur: Rasûlullah (sav) Ukbe b. Ebi Muayt'ın öldürülmesini emredince, el-Mikdad: O benim esirimdir Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Mus'ab b. Umeyr de kardeşini esir alan kişiye: Onu sıkı tut. Çünkü onun zengin bir annesi vardır, demişti. Buna benzer başlarından geçen birtakım olaylar ve fidye almaya dair tutkunluklarını ifade eden başka hususlar da vardı. Esirler ele geçirilip Medine'ye götürülüp Rasûlullah (sav); Nadr, Ukbe ve diğerlerine ölüm cezasını uygulayıp diğer esirler hakkında ise ashabın görüşlerini isteyince, yüce Allah da onları muhayyer bırakan hükmünü indirdi. İşte o vakit Rasûlullah (sav) ashabı ile istişare etti. Hz. Ömer, öldürülmeleri şeklindeki ilk görüşünde ısrar etti, Ebu Bekir (r.a) da fidye olarak alınacak mallarla müslümanların güçlenmesinde maslahat olduğu görüşünü ortaya koydu. Rasûlullah (sav) da Ebu Bekir'in görüşüne meyletti. Her iki görüş de muhayyer bırakıldıktan sonraki bir içtihaddır. İşte bundan sonra da onlara ağır gelecek herhangi bir hüküm inmemiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. Bedir Günü Alınan Esirler, Öldürülen Müşrikler ve Müslümanlardan Düşen Şehidler:

İbn Vehb dedi ki: Malik dedi ki: Bedir'de müşrik esirler alınmıştı. İşte bundan dolayı yüce Allah: **"Yeryüzünde çok savaşp zaferler kazanıncaya ka-**

dar esirler alması hiçbir Peygambere yaraşmaz" buyruğunu indirdi. O gün alınan bu esirler müşrik idiler, fidye verip geri döndüler. Eğer müslüman olsalardı, Medine'de kalır ve geri dönmezlerdi. Onlardan öldürülenlerin sayısı kırkdört idi. Bir o kadar da onlardan esir alınmıştı. Şehidlerin sayısı ise azdı.

el-Amr b. el-Alâ der ki: Öldürülenler yetmiş kişi idiler. Esir alınanlar da o kadardı. İbn Abbas, İbnü'l-Müseyyeb ve başkaları da böyle demişlerdir. Müslim'in Sahih'inde de belirtildiği gibi sahih olan da budur. O gün müslümanlar yetmiş kişi öldürmüş ve yetmiş kişi de esir almışlardı.⁽¹⁾

el-Beyhakî'nin naklettiğine göre şöyle demişlerdi: Başlarında Rasûlullah (sav)'ın azadısı Şukran bulunduğu halde esirler getirildi. İsmen sayıları bilinenler kırk dokuz kişidir. Aslında ise yetmiş kişidirler. Bu hususta görüş birliği vardır ve bunda bir şüphe yoktur.

İbnü'l-Arabî der ki: Malik'in "müşrik idiler" demesi, müfessirlerin Hz. Abbas'ın Peygamber (sav)'a, Ben müslümanım dediğini rivayet etmelerinden ötürüdür. Bir rivayette de esirler, Peygamber (sav)'a biz sana iman ettik, demişlerdir. İşte Malik bütün bunları zayıf bir görüş olarak kabul etmekte ve bu görüşü çürütmek için onların Mekke'ye geri dönüşlerini delil göstermektedir. Buna ayrıca onların Uhud gazvesinde bulunduklarını da ilave edelim.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Hz. Abbas'ın İslama girdiği vakit hususunda (ilim adamları) farklı görüşlere sahiptirler. Onun, Bedir gününden önce İslama girdiği söylenmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim Abbas'ı görecektse onu öldürmesin. Çünkü o istemeyerek savaşa çıkartılmıştır." İbn Abbas'tan rivayete göre de Rasûlullah (sav) Bedir günü şöyle buyurmuştu: "Şüphesiz Haşimoğullarından ve diğerlerinden bir takım kimseler bizimle savaşmaya ihtiyaçları olmaksızın, istemeyerek (müşriklerle birlikte) savaşa çıkartıldılar. Sizden her kim Haşimoğullarından herhangi bir kimse ile karşılaşacak olursa onu öldürmesin. Kim Ebu'l-Bahterî ile karşılaşarsa onu öldürmesin, kim Abbas ile karşılaşarsa onu öldürmesin. Çünkü Abbas istemeyerek ordu ile birlikte çıkartılmıştır" deyip hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir. Hz. Abbas'ın Bedir günü esir alındığı vakit İslama girdiği de söylenmiştir, Hayber günü İslama girdiği de bildirilmiştir. Hz. Abbas Rasûlullah (sav)'a müşriklere dair haberleri yazılı olarak bildirir ve hicret etmeyi arzu ederdi. Rasûlullah (sav) da kendisine: "Sen Mekke'de kalmaya devam et. Senin orada kalman bizim için daha faydalıdır" diye yazdığı da nakledilmektedir.⁽²⁾

(1) Müslim, Cihâd 58.

(2) İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gabe*, III, 60 v.d.; İbn Hacer, *el-bâbe*, III, 511-512.

لَوْلَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾

68. Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı, aldığınıza karşılık herhalde size büyük bir azap dokunacaktı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Geçmiş Yazısı:

“Eğer Allah'ın” herhangi bir kavmi, kendilerine sakınacakları şeyleri açıklamadıkça azap etmeyeceği hususuna dair **“geçmiş bir yazısı olmasaydı...”**

Bu buyrukta sözü geçen **“Allah'ın geçmiş yazısı”** hakkında insanlar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunların en sahih olanı, ganimetlerin helal kılınacağına dair geçmiş hüküm, şeklindeki görüştür. Çünkü ganimetler bizden öncekilere haram kılınmıştı. Bedir gününde ise, savaşa katılanlar ganimet toplamakta acele davrandılar. Bunun üzerine yüce Allah da: **“Eğer Allah'ın”** ganimetleri helal kılmaya dair **“geçmiş bir yazısı olmasaydı...”** buyruğunu indirdi.

Ebû Dâvûd et-Tayalisi, *Müsned*'inde şu rivayeti kaydetmektedir: Bize, Selâm, el-A'meş'ten anlattı, o, Ebu Salih'ten, o, Ebu Hureyre'den dedi ki: Bedir gününde (savaşa katılan) insanlar ganimet elde etmekte ellerini çabuk tutular ve ganimeti ele geçirdiler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Şüphesiz ganimetler sizden başka başkara hiçbir kimseye (insana) helal değildi.” (Sizden önce) bir peygamber ve ashabı her hangi bir ganimet ele geçirecek olurlarsa, onu bir araya toplarlar ve semâdan bir ateş iner, onu yakardı. Bunun üzerine yüce Allah (bu ümmete): **“Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı”** buyruğundan itibaren iki âyetin sonuna kadar olan bölümünü indirdi.⁽¹⁾ Bu hadisi Tirmizî de rivayet etmiş olup hasen, sahih bir hadistir demiştir.⁽²⁾

Mücahid ve el-Hasen de bu şekilde açıklamışlardır. Yine onlardan gelen rivayette Mücahid ve el-Hasen ile Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: Burada sözü geçen **“geçmiş yazı”**, yüce Allah'ın, Bedir'e katılanların geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış olmasıdır.

(1) Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, *Minhatu'l-Ma'bud fi Tertibi Müsnedi't-Teyâlisi Ebû Dâvûd*, II, 19; *Tirmizî*, Tefsir 8. sûre 7; *Müsned*, II, 252.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 8. sûre 7.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: “Geçmiş yazı”dan kasıt, şanı yüce Allah’ın, muayyen olarak bu günahlarını affetmesidir. Ancak bunun genel kapsamlı olması daha sahihtir. Çünkü Rasûlullah (sav) Bedir’e katılanlar hakkında söylediği: “Yüce Allah’ın Bedir ehline muttali olarak: Dilediğinizi yapınız. Ben size bağışladım demediğini ne biliyorsun?” buyruğu bunu gerektirmektedir. Bu hadisi de Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾

“Geçmiş yazı”nın, yüce Allah’ın, Muhammed (sav) aralarında bulunduğu sürece onlara azab etmeyeceği hükmü olduğu da söylendiği gibi bunun, kasıtı olarak işlemedikçe bir kimsenin bilmeksizin işlediği bir günah dolayısıyla ona azab etmemesi olduğu da söylenmiştir. Bir diğer kesim de şöyle demektedir: Geçmiş yazıdan kasıt, yüce Allah’ın, büyük günahlardan sakınılması suretiyle küçük günahları sileceğine dair hükmüdür.

Taberî de bütün bu hususların âyetin lafzının kapsamı içerisinde olup lafzın bunların hepsini kapsadığı görüşünü benimsemiş ve herhangi bir hususun bu buyrukta kastedildiğini tayin etme yoluna gitmemiştir.

2. Kişinin Kanaati İle Allah’ın Hükümü:

İbnü’l-Arabî der ki: Bu âyet-i kerimede şuna delil vardır: Eğer bu, yüce Allah’ın ilminde kendisi için helal olan bir şeyin haram olduğuna inanıp iş yapacak olursa, ondan dolayı bir ceza söz konusu değildir. Mesela oruçlu bir kimse, bugün benim sefere çıkacağım gündür. O halde şimdiden orucumu açayım. Yahut da kadın, bugün ben ay hali olacağım, şimdiden oruç açayım deyip bu şekilde oruçlarını açacak olurlarsa ve gerçekten de oruç açmayı gerekli kılan yolculuk ve ay hali vukua gelirse, Malikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre bundan dolayı keffaret gerekir. Şafiî de bu görüştedir. Ebu Hanife ise buna keffaret yoktur, der. Mezhebimizdeki diğer rivayet de budur.

Birinci rivayetin açıklaması şöyledir: Oruç açmayı mübah kılan hususun ortaya çıkması, çiğnenmesi haram olan bir hususun cezasına mazeret teşkil etmez. Tıpkı bir kimsenin önce bir kadın ile zina etmesi, sonra da o kadını nikâhlanması gibidir. İkinci rivayet de şöyle açıklanır: O günün (oruç tutmanın bozulması şeklindeki) hurumiyeti yüce Allah nezdinde söz konusu değildir. Dolayısıyla bu (zahiri) hurumiyetin çiğnenmesi, yüce Allah’ın ilminde öyle bir hurumiyetinin olmaması haline rastgelmiştir. Bu da bir kimse; bu senin hanımındır denilerek, kendisi kendi hanımı olduğuna inanmamakla birlikte bu kadın ile ilişki kuracak olursa, onun gerçekten onun hanımı oldu-

(1) *Buhârî*, Cihad 141, Meğâzî, 9, 46, Tefsir 60. sûre 1, Edeb 74, İstîtâbetu'l-Musteddin 9; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 161; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 98; *Tirmizî*, Tefsir 60, sûre 1; *Dârimî*, Rikaak 48; *Müsned*, I, 80, 105, 331, II, 109, III, 350.

ğunu anlaması haline benzer. Daha sahih olan görüş de budur.

Birinci gerekçe ise, böyle bir hüküm vermeyi gerektirmez. Çünkü şanı yüce Allah'ın ilmi ile bizim ilmimiz o hususun haramlığı hakkında uyum halindedir. Diğer meselede ise, bizim ilmimiz ile Allah'ın ilmi farklı farklıdır. O bakımdan hükme esas yüce Allah'ın ilmidir. Nitekim: **“Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı, aldığınıza karşılık herhalde size büyük bir azap doku-nacaktı”** diye buyurmaktadır.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

69. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah günahları bağışlayandır, çokça rahmet edendir.

Bu buyruğun zahiri, ganimetin tamamının ganimeti ele geçirenlere ait olmasını ve onların ganimette eşit şekilde ortak olmalarını gerektirmektedir. Ancak, yüce Allah'ın: *“Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a... aittir”* (el-Enfal, 8/41) âyet-i kerimesi, ganimetin beşte birini ayırıp sözü geçen yerlere harcamanın vucubunu açıklamaktadır. Bu hususa dair yeterli açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٠﴾
وَأَنْ يُرِيدُوا إِخْيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

70. Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki: “Eğer Allah'ın ilmine göre kalplerinizde bir hayır varsa O, size, sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah günahları bağışlayandır. Çokça rahmet edendir.”
71. Şayet sana hainlik etmek isterlerse, onlar zaten daha evvel Allah'a hainlik etmişlerdi de O da bundan ötürü onlara karşı (sana) imkân vermişti. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Esirlerden Alınan Fidyeler:

Yüce Allah'ın: **"Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki: ..."** buyruğundaki hitabının, Peygamber (sav)'a ve ashabına olduğu söylendiği gibi, yalnızca Peygambere olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas (r.a) dedi ki: Bu âyet-i kerimede sözü geçen esirler, Abbas ve arkadaşlarıdır. Peygamber (sav)'a: Biz senin getirdiğine iman ettik. Senin, Allah'ın Rasûlü olduğuna da şahidlik ediyoruz. Andolsun ki, kavmine karşı senin lehine samimi davranacağız, demişlerdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Böyle bir iddianın tutarsızlığına dair İmam Malik'in görüşü önceden geçmiştir bulunmaktadır. Ebû Dâvûd'un Musannef'inde İbn Abbas (r.a)'dan rivayete göre, Peygamber (sav) Bedir günü cahiliye mensubu insanların fidyesini dört yüz (dirhem) olarak tesbit etmişti.⁽¹⁾

İbn İshak'dan: Kureyşliler Rasûlullah (sav)'a esirlerinin fidye karşılığı serbest bırakılması için haber gönderdi. O gün her bir esiri akrabaları onların (müslümanların razı) olacakları bir fidye karşılığında serbest bıraktı. Hz. Abbas, Ey Allah'ın Rasûlü ben müslümandım, dedi. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurdu: "Senin müslüman olup olmadığını en iyi bilen Allah'tır. Eğer dediğin gibi ise, Allah bunun karşılığını sana verecektir. Ancak, zahiren senin durumunda görülen, bizim aleyhimize olduğundur. Haydi kendinin ve iki kardeşinin oğulları Nevfel b. el-Haris b. Abdulmuttalib ile Akil b. Ebi Talib'in ve senin antlaşmalın olan Haris b. Fihroğullarına mensub Utbe b. Amr'ın da fidyelerini öde." Hz. Abbas, Ey Allah'ın Rasûlü bende bu kadar fidye ödeyecek para yok deyince, şöyle buyurdu: "Um el-Fadl ile birlikte gömüp sakladığın mal nerede? Sen ona şöyle demiştin: Eğer bu yolculuğumda bana bir şey olursa, işte bu mal çocuklarım Fadl'a, Abdullah'a ve Kusem'e kalsın, demiştin." Hz. Abbas, Ey Allah'ın Rasûlü, gerçekten ben, senin Allah'ın Rasûlü olduğunu biliyorum. Şüphesiz ki bu, benden ve Um el-Fadl'dan başka kimsenin bilmediği bir husustur. Haydi Ey Allah'ın Rasûlü, beraberinde bulunan ve ganimet olarak benden aldığınız yirmi Ukiyelik malımdan bunu düş deyince, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Hayır o, Allah'ın senden bize vermiş olduğu bir şeydir." Bunun üzerine Hz. Abbas fidye ödeyerek kendisini, iki yeğenini ve antlaşmalısını kurtardı. Yüce Allah da onun hakkındaki: **"Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki..."** âyetini indirdi. İbn İshak (devamla) der ki: Esirler arasında fidyesi en çok olan kişi Abdulmuttalib'in

(1) Ebû Dâvûd, Cihâd 121.

oğlu Abbas'dı. Çünkü varlıklı bir kimse idi. O, kendisini yüz Ukiyye altın fidye vererek kurtarmıştı.⁽¹⁾ Buhârî'de de şöyle denilmektedir: Musa b. Ukbe dedi ki: İbn Şihab dedi ki: Bana Enes b. Malik'in anlattığına göre, Ensardan bir takım kimseler Rasûlullah (sav)'dan izin alarak şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü bize izin ver de kız kardeşimizin oğlu Abbas'ın fidyesini almayalım. Hz. Peygamber: "Hayır, Allah'a yemin ederim bir dirhem dahi bırakmayacaksınız" diye buyurdu.⁽²⁾

en-Nekkâş ve başkalarının naklettiklerine göre, Bedir esirlerinden herbirinin fidyesi kırk Ukiyye idi. Ancak Abbas müstesna. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: "Abbas'tan fidyeyi iki kat alınız." Ayrıca, iki yeğeni Akil b. Ebi Talib ile Nevfel b. el-Haris'in fidyelerini ödemekle de mükellef tutmuştu, o da bu iki kişi adına seksen Ukiyye, kendisi adına da seksen Ukiyye ödemiş, ayrıca savaş esnasında da ondan yirmi Ukiyye ganimet alınmıştı. Bunun böyle olmasının sebebine gelince; O, Bedir'e katılan savaşçıların yemeğini karşılamayı taahhüd eden on kişiden birisi idi. Bedir günü yemek yedirme sırası kendisine gelmişti. Yemek yedirmeden önce taraflar savaşa tutuştu, beraberinde yirmi Ukiyye kalmış, savaş sırasında da bu miktar ondan ganimet olarak alınmıştı. Böylelikle o gün Hz. Abbas'tan toplam yüzseksen Ukiyye alınmış oldu. Bunun üzerine Hz. Abbas Peygamber (sav)'a şöyle demişti: Andolsun ki, sen beni öyle bir halde bıraktın ki hayatım boyunca Kureyşlilere el açıp dileneceğim. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Hanımın Um el-Fadl'ın yanında bıraktığın altınlar nerede?" Hz. Abbas: Ne altınından söz ediyorsun deyince, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sen hanımına şöyle demiştin: Bu seferimde başıma ne geleceğini bilemiyorum. Şayet başıma birşey gelirse bu altınlar senin ve çocuklarının olsun, demiştin." Hz. Abbas: Kardeşimin oğlu, bunu sana kim haber verdi deyince, Hz. Peygamber (sav): "Bana Allah haber verdi" diye buyurdu. Hz. Abbas bu sefer şöyle dedi: Şahadet ederim ki sen doğru söylüyorsun. Ben, ancak bugün senin Allah'ın Rasûlü olduğunu öğrendim. Ve bildim ki, bu gibi şeyleri ancak gizlilikleri bilen kimse sana bildirebilir. Şahadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve sen O'nun kulu ve Rasûlüsün. O'nun dışındakilerin hepsini inkâr ediyorum. Hz. Abbas, yeğenlerine de emir verdi, onlar da müslüman oldular. Yüce Allah: **"Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki..."** âyetini indirdi. Hz. Abbas'ı esir alan kişi Selimeoğullarından Ebu'l-Yesel Kâ'b b. Amr idi. Ebu'l-Yesâr kısa boylu, Hz. Abbas ise uzun boylu ve iri yarı idi. Peygamber (sav) Hz. Abbas'ı esir olarak getirince ona: "Andolsun ona karşı sana bir melek yardımcı olmuştur" diye buyurdu.

(1) Bk. İbn İshâk, *Sîre*, Konya 1401/1981, s. 287; Tahkik Muhammed Hamidullah; Ebû Hatim el-Bustî *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1407/1987, s. 184; el-Vâkidî, *Eshâbu Nuzûli'l-Kur'an*, s.245; Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 111-112.

(2) *Buhârî*, Meğâzî 12, Cihâd 172, Itk 11.

2. Bedir Esirlerinden Alınanlar ve

Kalplerinde Hayır Bulunanlara Verilen Mükâfat:

“Eğer Allah’ın ilmine göre kalplerinizde bir hayır” yani, İslâm varsa, “O sizden alıncadan” yani verdiğiniz fidyeden **“daha hayırlısını size verir.”** Bu verilecek daha hayırlı şeyin dünyada verileceği söylendiği gibi, âhirette verileceği de söylenmiştir.

Müslim’in Sahih’indeki rivayete göre Peygamber (sav)’a Bahreyn’den bir miktar mal gelince, Hz. Abbas ona şöyle demişti: Ben (Bedir’de) hem kendimin hem de Akil’in fidyasını verdim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) Ona: “Al” diye buyurdu. O da elbisesini açtı ve taşıyabileceği kadarını aldı.⁽¹⁾ Hadis kısaca böyledir. Sahih’in dışındaki kaynaklarda da şöyle denilmektedir: Bunun üzerine Hz. Abbas Ona: Bu, vaktiyle benden alıncadan daha hayırlıdır. Ayrıca ben, Allah’ın bana mağfiret edeceğini de umuyorum. Hz. Abbas dedi ki: Bana Zemzem kuyusunu verdi. Buna karşılık bütün Mekke’lilerin malı benim olsun istemem.

Taberî de Hz. Abbas’a varan senediyle, onun şöyle dediğini nakleder: Rasûlullah (sav)’a müslüman olduğumu bildirip fidyemin ödenmesinden önce benden ganimet olarak alınan yirmi Ukiyye’yi hesabımdan düşmesini isteyip de o: “Hayır o, ganimettir” deyip kabul etmemesi üzerine bu âyet-i kerime benim hakkımda nazil oldu. O yirmi Ukiyye yerine, yüce Allah bana, hepsi de benim malımla ticaret yapan yirmi köle ihsan etti.⁽²⁾

Peygamber Efendimizin Kızı Hz. Zeyneb’in Hicreti:

Ebû Dâvûd’un Musannef’inde Âişe (r.a)’dan şöyle dediği nakledilmektedir: Mekkeliler esirlerini fide karşılığı kurtarmak üzere mal gönderince, Zeyneb de (esir düşen kocası) Ebu’l-Âs’ın fidyesi olmak üzere bir miktar mal göndermişti. Bu mal arasında Hadice’ye ait ve kızı Zeyneb’i Ebu’l-Âs’a gelin olarak gönderince ona hediye etmiş olduğu bir gerdanlığı da göndermişti. Rasûlullah (sav) bu gerdanlığı görünce oldukça duygulandı ve şöyle buyurdu: “Eğer uygun görürseniz Zeyneb’in esirini serbest bırakınız ve gönderdiği bu malını da ona geri veriniz.” Onlar da: Peki dediler. Peygamber (sav) da Ebu’l-Âs’dan kendisine gelmek üzere kızı Zeyneb’i serbest bırakmasına dair söz almıştı. Rasûlullah (sav) Zeyd b. Harise ile Ensardan bir kişiyi göndermiş ve: “Zeyneb yanınıza gelinceye kadar siz de (Mekke yakınlarındaki) Ye’cec vadisinde bulununuz. Onu alıp buraya getiriniz.”⁽³⁾

İbn İshak dedi ki: Bu, Bedir’den bir ay sonra olmuştu. Abdullah b. Ebi Bekr dedi ki: Bana Rasûlullah (sav)’ın kızı Zeyneb’den nakledildiğine göre o şöy-

(1) Buhârî, Salat 42, Cihâd 172, Cizye 4.

(2) Suyûtî, ed-Durru’l-Mensûr, III, 112.

(3) Ebû Dâvûd, Cihâd 121.

le demiş: Ebu'l-Âs Mekke'ye gelince bana, hazırlan babanın yanına git, dedi. Bunun üzerine ben de hazırlığımı yapmak üzere çıktım. Utbe kızı Hind karşıma çıktı bana: Muhammed'in kızı dedi. Senin babana gitmek istediğine dair bir haber ulaştı bana sahi mi? Ben ona: Öyle bir isteğim yok dedim. O: Öyle olsun amca kızı. Böyle birşey yapma. Ben, varlıklı bir kadını. Senin gerek duyacağın mallarım var. Eğer istediğin herhangi bir mal varsa, onu sana satarım. Yahut da herhangi bir harcamaya ihtiyacın varsa sana borç verebilirim. Zaten erkekler arasına giren şeyler kadınlar arasında görülmemelidir, dedi. Hz. Zeyneb dedi ki: Allah'a yemin ederim, görüşüme göre o bu sözlerini ancak gereğini yapmak kastıyla söylemişti. O bakımdan, ben de ondan korktum ve niyetimi gizleyerek: Hayır böyle birşey de istemiyorum, dedim.

Nihayet Zeyneb (r.anha) hazırlıklarını bitirince, bineğine bindi ve kayın-pederi Kinane b. er-Rabi, gündüzün onun devesini çekerek yola koyuldu. Mekkeliler bunu haber aldılar. Hebbar b. el-Esved ile Fihroğullarından Nafi' b. Abdulkays onu takibe çıktılar. Hz. Zeyneb'in yanına ilk yaklaşan kişi Hebbar oldu. Hebbar, mızrağıyla hevdecinde bulunan Hz. Zeyneb'i korkuttu.

Kinane b. er-Rabi' diz çöktü ve oklarını saçarak yayını alıp: Allah'a yemin ederim ki, bana kim yaklaşırsa ona bir ok saplayacağım dedi. Bu sefer Ebu Süfyan, Kureyşlilerin ileri gelenleri ile birlikte yanına gelip şöyle dedi: Be adam, bize ok atmaktan vazgeç ki, seninle konuşabilelim. Ebu Süfyan, yanına gelip durdu ve şöyle dedi: Sen kötü bir şey yapmış değilsin. Fakat herkesin gözü önünde bu kadını alıp çıktın. Bedir'de başımıza gelen musibeti biliyorsun. Bu sefer Araplar senin herkesin gözü önünde aramızdan o adamın kızını alıp çıktığın için bizim zaafa düştüğümüzü, gevşediğimizi söyleyip duracaklar. O bakımdan sen bu kadını geri getir, birkaç gün onunla beraber Mekke'de kal. Sonra da geceleyin kimsenin farketmeyeceği bir şekilde gizlice onu al ve babasına gönder. Yemin olsun ki, onun babasının yanına gitmemesine bizim ihtiyacımız yok. Fakat şu anda da başımıza gelen bu musibetten dolayı bu yolla intikâm almak istiyor değiliz.

Kinane, Ebu Süfyan'ın dediğini yaptı. İki veya üç gün geçtikten sonra, gizlice Hz. Zeyneb'i Mekke'nin dışına çıkardı. Hz. Zeyneb de Rasûlullah (sav)'ın yanına vardı. Naklettiklerine göre, Hz. Zeyneb, Hebbâr b. Um Dirhem kendisini korkutunca, dehşetinden dolayı karnındaki yavrusunu düşürmüştü.

3. Kâfirin İslâm'a Girmesi Hangi Şartlarda Kabul Edilir:

İbnü'l-Arabî der ki: Müşriklerden bazı kimseler esir alınınca, onların bir kısmı İslam olduklarını söylediler, ancak bu konuda herhangi bir kararlılık da ortaya koymadıkları gibi, İslâm'ı kabul ettiklerini kat'i bir şekilde de itiraf etmemişlerdi. Muhtemeldir ki onlar bu davranışlarıyla müslümanlara yaklaşmak, müşriklerden de uzaklaşmamak istemişlerdi. Bizim (Maliki mezhebine mensub) ilim adamlarımız derler ki: Kâfir, kalbinde ve dilinde ima-

nı zikretmekle birlikte bu hususta azimli olduğunu ortaya koymayacak olursa mü'min olmaz. Ancak, benzeri bir durum mü'minden görülecek olursa, mü'min kâfir olur. Kişinin önlemeye gücü bulunmayan vesvese türünden olan şeyler müstesnadır. Çünkü Allah, böyle bir vesveseyi affetmiş ve onu hükümsüz bırakmıştır. Yüce Allah da Rasûlüne (Bedir esirlerinin) gerçek yüzlerini beyan ederek: **"Şayet sana hainlik etmek isterlerse..."** diye buyurmuştur. Yani, eğer onlar müslüman olduklarına dair bu sözleriyle sana hainlik etmek ve seni aldatmak istemişlerse **"onlar zaten daha evvel"** küfürleri, sana tuzak kurmaları ve seninle savaşmaları suretiyle, **"Allah'a hainlik etmişlerdi."** Şayet onlar bu sözlerini hayır yapmak (iman etmek) suretiyle söylemişlerse, Allah bunu biliyor ve onların bu hayırlarını kabul edecektir. Onlardan alınanndan daha hayırlısını kendilerine verecektir ve bundan önceki küfürlerini, hainliklerini ve hilelerini de onlara bağışlayacaktır.

(خوائن) : Hainlik" in çoğulu (خيائن) şeklinde gelir. Ancak, bunun; (خوائن) şeklinde çoğul yapılması gerekirdi. Çünkü bu kelime, aslen "vav"lıdır. Şu kadar var ki, onlar bu kelime ile (خائنة) : Kötü maksat" kelimesinin çoğulu arasında fark gözetmek istediklerinden böyle demişlerdir. Ayrıca (خائن) : Hain" kelimesinin çoğulu; (خَوَانٌ وَخَوْنَةٌ وَخَائَةٌ) şekillerinde gelir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ
يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ
فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا
تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ
اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧٥﴾

72. **İman edip hicret eden, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenlerle** (onları) **barındırıp yardım edenler**, işte onlar birbirlerinin velileridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise, hicret edene kadar sizin onlarla hiçbir velâyetiniz yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, size yardım etmek düşer. Ancak sizinle aralarında muâhede bulunan bir kavme karşı değil. Allah yaptıklarınızı görendir.
73. **Kâfir olanlar da birbirinin velileridir.** Eğer siz bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesad olur.
74. **İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenlerle barındırıp yardım edenler**, işte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Onlar için mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık vardır.
75. Sonraları iman ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenlere gelince, onlar da sizdendir. Akrabalar, Allah'ın Kitabınca birbirlerine daha yakındırlar. Şüphesiz Allah herşeyi hakkıyla bilendir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. İman Edenler ve Etmeyenlerin Birbirlerine Karşı Durumları:

Yüce Allah: **“İman edip hicret eden...”** buyruğu ile sûreyi veli edinme (dost edinme)'yi söz konusu ederek sona erdirmektedir ki, herbir kesim, yardımını isteyeceği velisinin kim olduğunu bilsin diye.

Hicret ve cihadın sözlük ve terim anlamlarına dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/217-218. âyetler, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Barındırıp yardım edenler” buyruğu da bir öncekine atfedilmiştir. Bunlar ise hicret edenlerden önce (Medine'yi) yurt edinen ve iman eden Peygamber (sav)'ın ve Muhacirlerin kendilerine katıldığı Ensar'dır.

“İşte onlar” anlamındaki buyruk, mübtedâ olarak merfu'dur. **“Birbirlerinin”** anlamındaki buyruk da ikinci mübtedâdır, **“velileridirler”** ise, onun haberidir. Bu buyrukların tümü (yani, işte onlardan itibaren) de; **“(ûl): Muhakkak ki”**nin haberidirler.

İbn Abbas: **“Birbirlerinin velileridirler”** buyruğunu mirasta birbirlerinin velileridirler, diye açıklamıştır. Önceleri hicret sebebiyle birbirlerine mirasçı olurlardı. İman edip hicret etmeyen kimse hicret edene mirasçı olamıyordu. Yüce Allah bunu: **“Akrabalar Allah'ın Kitabınca birbirlerine daha yakındırlar”** buyruğu ile nesh etti. Bunu Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Böylelikle miras

(1) *Ebû Dâvûd*, Ferâiz 16; *Buhârî*, Tefsir 4. sûre 7.

mü'minler arasından akraba olanlara verilmiş oldu. İki ayrı din mensubu ise birbirinden herhangi bir miras alamazlar. Daha sonra da Hz. Peygamberin bundan önce miras âyetlerine dair açıklamalarda geçtiği üzere: "Farz hisseleri sahiplerine veriniz" diye buyurdu.⁽¹⁾ Burada nesh olmadığı bunun, yardımcı olmak ve destek vermek manasına olduğu da söylenmiştir. Nitekim daha önce, en-Nisa Sûresi'nde (4/11-14. âyetler, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"İman edip de" anlamındaki buyruk mübtedâdır. "(مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ)": ... **sizin onlarla hiçbir velâyetiniz yoktur** ise onun haberidir. Yahya b. Vessâb, el-A'meş ve Hamza, "vav" harfini esreli olarak; "(مِنْ وَلَايَتِهِمْ)": Onlarla velâyet..." şeklinde okumuştur. Bunun bir söyleyiş olduğu söylendiği gibi, bir şeye yakın ve bitişik olmak anlamına gelen; (وَلِيَتِ الشَّيْءِ)'den geldiği de söylenmiştir. Mesela "(وَلِيٌّ بَيْنَ الْوَلَايَةِ . وَوَالٍ بَيْنَ الْوَلَايَةِ)": Velâyeti (dostluğu ve yakınlığı) apaçık bir dost" denilir. Ancak burada "velâyet" kelimesinde "vav" harfinin üstün olması daha açık ve daha güzeldir. Çünkü buradaki anlamı yardımcı olmak ve neseb bağı ile bağlanmak şeklindedir. Aynı şekilde "vilâyet ve velâyet", emirlik, yöneticilik anlamına da kullanılır.

2. Din Hususunda Yardım Etmek:

"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse..." buyruğu ile yüce Allah şunu kastetmektedir: Eğer daru'l-harpte kalıp hicret etmeyen bu mü'minler kendilerini kurtarmanız için asker, yahut malî bakımdan yardımcı olmak üzere çağrıda bulunacak olurlarsa, siz de onlara yardımcı olunuz. Bu sizin için bir farzdır, onları yardımsız bırakmamalısınız. Ancak, onlar sizden, sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan kâfir bir kavim aleyhine yardım isteyecek olurlarsa, o kâfirlere karşı onlara yardımcı olmayın ve süresi bitinceye kadar da antlaşmayı bozmayın.

İbnü'l-Arabî der ki: Ancak, o sizden yardım isteyen mü'minler esir ve mustaz'af kimselerse, şüphesiz ki onlarla dostluk hâlâ dimdik ayakta, onlara yardımcı olmak vacibdir. Eğer gücümüz buna yeterli ise onları kurtarmak maksadıyla cihada çıkmadık kırpan tek bir gözümüz kalmayınca, yahut da hiçbir kimsenin elinde tek bir dirhem kalmamacasına onları esaretten kurtarmak için bütün malımızı harcayınca kadar onlara yardımcı olmamız vaciptir, onlar ile aramızdaki dostluk bağı dimdik ayakta. Malik de, bütün ilim adamları da böyle derler. Elleri hazinelerle servet bulunmakla, ihtiyaç fazlası malları olmakla, güçleri, sayıları, kudretleri ve savaşma güçleri yeterli olmakla birlikte, kardeşlerini düşmanlarının esaretinde bırakmalarından ötürü, insanların karşı karşıya bulundukları bu musibetler dolayısıyla inna lillahi ve innâ ileyhi raciun'dan başka birşey diyemiyoruz.

(1) *Buhârî*, Ferâiz 5, 7, 9, 15; *Müslim*, Ferâiz 2, 3; *Tirmizî*, Ferâiz 8; *Dârimî*, Ferâiz 28.

ez-Zeccâc der ki: “ (فعلیکم النصر) : **Size yardım etmek düşer**” buyruğunun ‘ra’ harfini yardıma teşvik (iğra) manası vermek üzere nasb ile okunması da mümkündür.

3. Kâfirler de Birbirlerinin Dostudurlar:

Yüce Allah: “**Kâfir olanlar da birbirlerinin dostudur**” buyruğu ile kâfirlerle mü’minler arasındaki dostluk (velayet) bağıını kopararak mü’minleri birbirlerinin velileri, kâfirleri de birbirlerinin velileri olarak tesbit etmiştir. Bunlar, dinleri gereği birbirlerine yardımcı olurlar ve akidelerine uygun olarak ilişkilere girerler.

Müslüman bir erkek kardeşi bulunan kâfir bir kadın hakkında ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Böyle bir erkek bu kâfir kızkardeşini başkasıyla evlendirmez. Çünkü aralarında velâyet bağı yoktur. O kızı onun dinine mensub olanlar evlendirir. Tıpkı müslüman bir kadını nasıl müslüman bir yakını evlendirebiliyorsa, kâfir bir kadını da ancak ona yakın kâfir bir erkek yahut bir papaz -evlendireceği kişi müslüman olsa dahi- evlendirebilir. Ancak bu kadının azad edilmiş bir cariye ise bundan müstesnâdır. Eğer azad edilmemiş olan kâfir kadın müslüman birisi tarafından evlendirilmiş ise, bu akdi feshedilir. Hristiyan yapmış ise ona dokunulmaz. Ancak, Esbağ hayır, müslümanın akdi daha evlâ ve daha üstün olduğundan dolayı feshedilmez, demektedir.

4. Eğer Böyle Yapmazsanız...

“**Eğer siz bunu yapmazsanız...**” buyruğundaki zamir, mirasçılığa ve bu husustaki kaidelere bağlılığa aittir. Yani eğer önceden miras aldıkları gibi bu şekilde birbirlerine miras almalarına imkân vermeyecek olursanız... demektir. Bu açıklama İbn Zeyd’e aittir. Zamirin karşılıklı yardımlaşma, destek verme, dayanışma ve elbirlik olmaya ait olduğu da söylenmiştir.

İbn Cüreyc ve başkaları derler ki: İşte bu yapılmayacak olursa, pek yakında bundan dolayı bir fitne başgösterir. O halde bu, birincisinden daha kesin ve pekiştirilmiş bir ifadedir. Tirmizî de Abdullah b. Müslim b. Hurmuz’dan, o, Ubeyd’in oğulları Muhammed ve Sa’d’dan, onlar, Ebu Hatim el-Muzenî’den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Dinine bağlılığını ve ahlâkını beğendiğiniz bir kimse size (kızınıza talib olarak) gelecek olursa, ona nikâhlayınız. Böyle yapmayacak olursanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat başgösterir.” Ey Allah’ın Rasûlü, ya onda (bazı kusurlar) bulunursa? Hz. Peygamber: “Dinine bağlılığını ve ahlakını begeneceğiniz bir kimse size gelecek olursa, ona nikâhlayınız” diye üç defa tekrarladı. Tirmizî: Bu garip bir hadistir, dedi.⁽¹⁾

(1) Tirmizî, Nikâh 3.

Zamirin, yüce Allah'ın: **"Ancak sizinle aralarında muâhede bulunan bir kavme karşı değil"** buyruğunun iltiva ettiği ahid ve antlaşmaları korumaya ait olduğu da söylenmiştir. İşte böyle bir şey yapılmayacak olursa, bu fitnenin tâ kendisidir. Zamirin, din hususunda müslümanlara yardımcı olmaya ait olduğu da söylenmiştir. Bu da bu husustaki ikinci görüşle aynı anlama gelir.

İbn İshak der ki: Yüce Allah, Muhacirlerle Ensarı yalnızca onları din hususunda birbirlerine veli (yardımcı ve destek) olmaya ehil kimseler olarak tayin etmiş, kâfirleri de birbirlerinin velileri olarak tesbit etmiştir. Daha sonra yüce Allah: **"Eğer siz bunu yapmazsanız"** diye buyurmaktadır ki bu da, mü'minleri bir kenara bırakarak kâfiri veli edinmesiyle olur. **"Yeryüzünde bir fitne"** yani, savaş sebebiyle mihnete düşer olmak; onunla birlikte ortaya çıkan talan, sürgün ve esaretler başgösterir **"ve büyük bir fesat olur."** Büyük fesat ise şirkin ortaya çıkması, üstün gelmesidir.

el-Kisaî der ki: Yüce Allah'ın: **"تَكُنْ فِتْنَةً): Bir fitne...olur"** buyruğunun sizin bu yaptığınız o vakit bir fitne ve büyük bir fesat olur, anlamında nasb ile gelmesi de mümkündür.

"İşte gerçek mü'minler olanlar bunlardır" buyruğundaki **"حَقًّا): Gerçek"** kelimesi mastardır. Yani işte onlar hicret ve yardımcı olmak suretiyle imanlarını gerçekleştirmiş kimselerdir. Allah da: **"Onlar için mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık vardır."** Yani cennette çok büyük bir mükâfat vardır; müjdesi ile onların imanlarının gerçek olduğunu, gerçekten bir imana sahip olduklarını ifade buyurmaktadır.

5. Hudeybiye'den Sonra İman Edip Hicret Edenler:

"Sonraları iman ve hicret edip de..." buyruğu ile Hudeybiye'den ve Ridvân bey'atinden sonra iman edip hicret edenleri kastetmektedir. Çünkü bu tarihten sonra yapılan hicret, ilk hicretten rütbe itibarıyla daha aşağıdadır. İkinci hicret ise, hakkında barışın bulunduğu, artık savaş ağırlıklarının bırakıldığı, yaklaşık iki yıl kadar devam eden bir süredir. Bundan sonra ise Mekke fethedilmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber: "Fetih'den sonra hicret yoktur"⁽¹⁾ diye buyurmuştur.

(Yüce Allah) böylelikle daha sonraları iman edip hicret edenlerin de onlara katılmış olacaklarını beyan etmektedir. **"Sizdendir"** de, yardımlaşmak ve veli olmak bakımından sizin gibidirler, demektir.

(1) *Buhârî*, Sayd 10, Cihâd 1, 27, 194, Menâkıbu'l-Ensâr 45, Meğâzî 53; *Müslim*, İmâre 85; *Tirmizî*, Siyer 33; *Nesai*, Bey'at 15; *Müsned*, I, 226, 266..., II, 215, III, 22, 401..., V, 71, 187, VI, 466.

6. Akrabaların Mirasçılığı:

“(الرَّحِم) : **Akrabalar**” anlamındaki buyruk mübtedadır. (الرَّحِم) : Rahim, akrabalık bağı müennestir. Çoğulu (أرحام) şeklinde gelir. Burada kastedilenler, erkeğin ölene akrabalık nisbetinde araya kadın girmeyen kişi demek olan babası, oğulları, babası dolayısıyla akrabaları gibi (akrabaların kastedildiği) asabelerdir.⁽¹⁾ Burada geçen “rahim” kalimesiyle asabenin kastedildiğini açıklayan hususlardan birisi de arapların “(وَصَلَّتْكَ رَجْم) : Seni akrabalık bağı bağladı,” ifadelerinde anne vasıtasıyla akrabalığı kast etmemeleridir. en-Nadr b. el-Haris’in kızkardeşi -ki, İbn Hişam böyle demiştir.- es-Süheylî ise der ki: Doğrusu, bunun Nadr’ın kızkardeşi değil, kızı olduğudur. *ed-Delâil*’de de böyle zikredilmektedir. Peygamber (sav)’in onun babasını Safra denilen yerde öldürtmesi üzerine yazdığı mersiyesinde şunları söylemektedir:

يا راكباً إن الأئيل مظنة من صبح خامسة وانت مرفق

“Ey deve binicisi, şüphesiz ki Üseyl denilen yere

-Başarılı olasın dilerim- beşinci günün sabahında varacağımızı zannederim.⁽²⁾

أحمد يا خيرَ ضنءٍ كريمٍ	في قومها والفحل فحلٌ معرق
ما كان ضررك لو متت وربما	من الفتى وهو المغيظ المُنق
لو كنتَ قابلٌ فديةً لفديته	بأعز ما يُفدى به ما يُنفق
فالتضرُّ أقرب من أسرت قرابة	وأحقهم إن كان عتق يُعتق
ظلت سيوف بني أبيه تنوشه	لله أرحام هناك تُشقق
مُبراً يُقاد إلى المنيّة مُتعباً	رشف المُقيّد وهو عانٍ مُوثق

“Ey kavmi arasında en hayırlı ve şerefli akraba olan

Ve şeref ve kereminde köklü olan Muhammed,

Eğer karşılıksız salıverseydin bir zararın olmazdı.

Kişi bazan öfke ve kinine rağmen serbest bırakabilir lutf ile

Şayet fidye kabul etseydin, elbette fidesini verirdim

Fidye olarak verilen ve harcanan en değerli şeyleri vererek

Nadr, senin esir aldığın akrabaların en yakınıdır.

Eğer azad söz konusu olsaydı, azadı en çok hak edendi.

Fakat babalarının çocuklarının kılıçları üzerine inip kalkıyordu

İşte orada parçalanan Allah’ın takdir ettiği rahim (asabe akrabalıkları) vardı

Elleri bağlı yorgun bir şekilde ölüme sürükleniyordu

Zincire vurulmuş bir esir olarak bağlanmış kişinin yürüyüşüyle.”

(1) **Asabe:** Akrabalıklarının ölene ulaşmasında arada dişi bulunmayan ölenin erkek akrabalarına denir (Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 332)

(2) Merhuun müfessiriniz bu mersiye'nin on beyitini kaydetmiş bulunmaktadır. Biz ilk beyit ve konu ile doğrudan ilgisi bulunan diğer altı beyit ile yetiniyoruz.

7. Zevi'l-Erhâm Diye Bilinen Akrabaların Mirasçılıkları:

Selef de onlardan sonra gelenler de Zevi'l-Erhâm diye bilinen Allah'ın Kitabında payları bulunmayıp asabe de olmayan ölünün akrabalarının mirasçılıkları hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bunlar da kız çocukların çocukları, kız kardeşlerin çocukları, erkek kardeşin kızları, hala, teyze, baba'nın anne bir kardeşi olan amca, baba tarafından anne bir dede, anne anne ve bunlar vasıtasıyla akrabalar Zevi'l-Erhâm'dırlar.

Kimileri Zevi'l-Erhâm'dan farz (belli) hissesi bulunmayan kimse mirasçı olamaz demektedir. Bu görüş, Ebu Bekr es-Sıddik, Zeyd b. Sabit ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Hz. Ali'den gelen bir rivayet de böyledir. Medinelilerin görüşü de budur. Bu, Mekhul ve el-Evzaî'den de rivayet edilmiş olup, Şafiî -Allah ondan razı olsun- de böyle demiştir.

Buna karşılık Ömer b. el-Hattab, İbn Mes'ud, Muâz, Ebu'd-Derdâ, Âişe ve bir rivayete göre de Hz. Ali, mirasçı olacaklarını söylemişlerdir. Kûfelilerin, Ahmed ve İshâk'ın görüşü de budur. Bunlar, âyet-i kerimeyi delil göstererek şöyle derler: Zevi'l-Erham denilen bu akrabalarda biri akrabalık, diğeri de müslümanlık olmak üzere iki sebep toplanmış bulunmaktadır. Dolayısıyla bunlar, mirasçılığın sebeplerinden birisi olan İslâmın dışında bir sebebi bulunmayanlara göre önceliklidirler.

Birincilerin buna cevabı şöyledir: Bu âyet-i kerime mücmel ve toplayıcı bir âyet-i kerimedir. Yakın ya da uzak olsun, her bir akraba bu ayetin zahirinden anlaşılmaktadır. Mirasa dair âyet-i kerimeler ise müfessirdir. Müfessir (açıklayıcı) olan âyet-i kerimeler ise mücmel ve mübeyyen hakkında hüküm verirler. Derler ki: Peygamber (sav) velayı mirasçı olmanın sabit bir sebebi kabul etmiş ve mevlayı (bir kimseyi kölelikten azad eden) bu hususta asebe gibi değerlendirerek: "Velâ azad eden kimseye aittir"⁽¹⁾ diye buyurmuş, velâ hakkının satılmasını hibe yoluyla bağışlanmasını da yasaklamıştır.

Diğerleri ise Ebû Dâvûd ve Dârakutnî'nin el-Mikdâm'dan yaptıkları şu rivayeti delil gösterirler: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim bakıma muhtaç birisini terkedecek olursa, o(nun bakımı) bana aittir. -Bazan da: Allah'a ve Rasûlüne aittir diye buyurmuştur-, kim de bir mal bırakacak olursa, o da mirasçılara aittir. Ben, mirasçısı olmayanın mirasçısıyım. Onun yerine diyet öderim, onun mirasını alırım. Dayı da mirasçı olmayanın mirasçısıdır, onun yerine diyet öder ve ona mirasçı olur."⁽²⁾

Dârakutnî de Tavus'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Âişe (r.anhâ)

(1) Hadis, el-Mâide, 5/103. âyet, 7. başlığın sonlarında geçmişti. Kaynakları için onaya bakılabilir.

(2) Ebû Dâvûd, Ferâiz 8; İbn Mâce, Ferâiz 9; Dârakutnî, IV, 85-86.

dedi ki: "Allah, mevlâsı olmayanın mevlasıdır. Dayı da mirasçı olmayanın mirasçısıdır."⁽¹⁾ Bu hadis, mevkufdur (Hz. Peygambere nisbet edilmemektedir). Ebu Hureyre (r.a)'dan rivayet edildiğine göre de, Rasûlullah (sav): "Dayı mirasçısıdır" diye buyurmuştur.⁽²⁾

Yine Ebu Hureyre'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'a, hala ve teyzenin mirası hususunda soru soruldu, o da: "Bilemiyorum, bana Cebrail gelinceye kadar (birşey diyemem)" diye buyurdu. Daha sonra da şöyle buyurdu: "Hala teyzenin mirasına dair soru soran nerede?" Bunun üzerine adam gelince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Cebrail bana, ikisine mirastan birşey olmadığını bildirdi." Dârakutnî dedi ki: Bu hadisi Muhammed b. Amr'dan müsned olarak yalnızca Mes'ade, rivayet etmiştir ve zayıf bir ravidir. Doğrusu bu hadisin mürsel olduğudur.⁽³⁾

Şa'bî'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ziyâd b. Ebi Süfyan, yanında oturan birisine dedi ki: Ömer'in hala ve teyze (nin mirasçılığı) hususunda nasıl hüküm verdiğini biliyor musun? Adam: Hayır deyince, o şöyle dedi: Ben, Ömer'in bu ikisi (nin mirası) hususunda nasıl hüküm verdiğini Allah'ın yarattıkları arasında en iyi bilenim. O, teyzeyi anne gibi, halayı da baba gibi değerlendirmişti.

el-Enfâl Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

EL-ENFÂL SÛRESİ'NİN SONU

(1) *Dârakutnî*, IV, 85.

(2) "Dayı, mirasçısı olmayanın mirasçısıdır" şeklinde; *Dârakutnî*, IV, 86.

(3) *Dârakutnî*, IV, 99.

Terbe (Berâe)

Sûresi

1-129. ÂYETLERİN TEFSİRİ

BERÂE (et-TEVBE) SÛRESİ'NİN TEFSİRİ

(Medine'de inmiştir. Yüzyirmidokuz âyettir)

Sûre'nin Medine'de indiği hususunda görüş birliği vardır.

بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾

1. Müşriklerden antlaşma yaptıklarınıza Allah ve Rasûlü tarafından ilişkilerin kesildiğine dair bir uyarıdır (bu).

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Bu Sûrenin İsimleri:

Bu sûrenin isimleri hakkında Said b. Cübeyr dedi ki: İbn Abbas (r.a)'a Berâe Sûresi'ne dair soru sordum, şöyle dedi: O, el-Fâdiha (iç yüzleri açıklayıp rezil eden) dır. (Rezil etmedik) kimse bırakmayacak diye korkuya kapılacağımız derecede: "Onlardan... onlardan..." diye buyruklar inip durdu.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr Abdurrahim der ki: Bu sûre Tebuk gazvesi hakkında ve bu gazveden sonra inmiştir. Onun baş tarafında kâfirlerin ahidleri onlara geri atılmaktadır (bozulmaktadır). Yine bu sûrede münafıkların sırları açığa çıkartılmaktadır. O bakımdan bu sûre el-Fâdiha ve el-Buhûs diye adlandırılır. Çünkü bu, münafıkların sırlarını ve gizliliklerini açığa çıkarmaktadır. Ayrıca bu sûre el-Müba'sire diye de adlandırılır. Ba'sere ise araştırmak, ortaya çıkarmak anlamına gelir.

2. Bu Sûrenin Baş Tarafında Bismelenin Bulunmayış Sebebi:

İlim adamları, bu sûrenin baş tarafında bismelenin bulunmayış sebebi hususunda beş ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

1- Araplar cahiliyye döneminde, eğer kendileriyle bir kavim arasında bir antlaşma bulunup da onlar bu antlaşmayı bozmak istediklerinde kavme, besmele yazmaksızın bir mektup yazmaları adetleri idi. İşte et-Tevbe Sûresi de Peygamber (sav) ile müşrikler arasındaki antlaşmayı bozmak üzere nazil olunca, Peygamber (sav) bu sûreyi Ali b. Ebi Talib (r.a) ile birlikte gönderdi. O da bu sûreyi hac mevsiminde Araplara okudu. Arapların ahdi bozarken besmele okumamak şeklindeki uygulanagelen adetlerine uygun olarak o da besmele okumadı.

2- Nesaî rivayetle der ki: Bize Ahmed anlattı dedi ki, bize Muhammed b. el-Müsenna, Yahya b. Said'den anlattı, Yahya dedi ki: Bize Avf anlattı dedi ki: Bize Yezid el-Rukaşî⁽¹⁾ anlattı dedi ki: Bize İbn Abbas dedi ki: Ben, Osman'a şöyle dedim: el-Enfal Sûresi Mesânî'den Berae (Tevbe) Sûresi de Miûndan olduğu halde onları arka arkaya yazmaya; Bismillahirrahmanirrahim satırını da yazmayarak bu sûreyi yedi uzun sure (es-Sebu't-Tivâl) arasına yazmaya sizi iten sebep nedir? Osman dedi ki: Rasûlullah (sav)'a birşey nazil oldu mu, nezdinde bulunan yazıcılardan birisini çağırır ve: "Siz bunu şu şu hususun sözkonusu edildiği sûreye koyunuz" diye buyururdu. Ona, birden çok âyet-i kerime nazil de olur ve yine: "Bu âyetleri içinde şu şu hususların sözkonusu edildiği sûreye koyun" derdi. el-Enfal Sûresi de (Medine'de hicretten sonra) ilk nazil olanlardandı. Berae (et-Tevbe) ise Kur'anın son nazil olan sûrelerindendir. Bunun sözkonusu ettiği hususlar, öbürünün sözkonusu ettiği hususları andırıyordu. Rasûlullah (sav) ise bize, onun ötekinden olduğunu açıklamaksızın vefat etti. Ben de onun (Tevbe'nin) ondan (el-Enfal'den) olduğunu zannettim. İşte bundan dolayı her iki sureyi yan yana getirdim ve aralarına Bismillahirrahmanirrahim satırını yazmadım. Bu hadisi, Ebu İsa et-Tirmizî de rivayet etmiş olup: Bu hasen bir hadistir, demiştir.⁽²⁾

3- Üçüncü görüş, yine Osman (r.a)'dan rivayet edilmiştir. Malik de, İbn Vehb, İbnü'l-Kasım ve İbn Abdi'l-Hakem'in rivayetine göre şöyle demiştir: Bu sûrenin baş tarafları (vahiyle) kaldırılınca, Bismillahirrahmanirrahim de onlarla birlikte kaldırıldı. Bu görüş, ayrıca İbn Aclân'dan rivayet edilmiştir. Ona göre Tevbe Sûresi, Bakara Sûresi kadar veya ona yakındı. Onun bir bölümü gittiğinden dolayı, her iki sûre arasına Bismillahirrahmanirrahim yazılmadı. Said b. Cübeyr de der ki: Tevbe Sûresi, Bakara Sûresi gibi idi.

4- Hârice, Ebu İsmet ve başkalarının görüşü olup şöyle demişlerdir: Hz. Osman'ın halifeliği döneminde mushafı yazdıklarında Rasûlullah (sav)'ın ashabı arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Kimileri, Berae ve Enfal tek bir sû-

(1) Bu râvî'nin Yezîd er-Rukaşî değil de Yezîd el-Fârisî olması gerektiğine dair *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 1. başlığın sonunda gerekli açıklamaları yapmış bulunmaktadır.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 1.

redir derken, kimileri bunlar iki ayrı sûredir dedi. Bunlar iki ayrı sûredir, diyenlerin görüşü dolayısıyla iki sure arasında bir boşluk bırakıldı ve bunlar tek bir sûredir diyenlerin görüşü dolayısıyla da Bismillahirrahmanirrahim yazılmadı. Böylelikle her iki kesim de buna razı oldu ve her iki kesimin de mus-hafta delilleri tesbit edilmiş oldu.

5- Abdullah b. Abbas dedi ki: Ali b. Ebi Talib'e: Niçin Tevbe Sûresi'nde Bismillahirrahmanirrahim yazılmadı diye sordum, şu cevabı verdi: Çünkü, Bismillahirrahmanirrahim bir emandır. Tevbe ise kılıç (savaş emri) ile nâzil olmuştur. Onda eman diye birşey yoktur. Bu manada bir açıklama el-Müberred'den rivayet edilmiştir. O da şöyle der: Bundan dolayı ikisi bir arada olmaz. Çünkü "Bismillahirrahmanirrahim" bir rahmettir. Tevbe Sûresi ise gazab olarak nazil olmuştur. Süfyan'dan da benzeri bir görüş rivayet edilmiştir. Süfyan b. Uyeyne der ki: Bu sûrenin baş tarafına Bismillahirrahmanirrahim'in yazılmayış sebebi, besmelenin rahmet oluşundan dolayıdır. Rahmet ise bir emandır. Bu sûre ise münafıklar hakkında ve kılıç ile inmiştir. Münafıkların ise emanı yoktur.

Besmelenin yazılmayış sebebi hususunda sahih olan Hz. Cebrail'in bu sûre ile birlikte besmeleyi indirmemiş olmasıdır. Bunu da el-Kuşeyrî söylemiştir. Hz. Osman'ın, "Rasûlullah (sav) bize, bunun ondan olduğunu beyan etmeden vefat etti" sözleri ise, bütün sûrelerin Hz. Peygamberin sözleri ve açıklamaları ile düzenlenmiş olduğunu, sadece Berae (Tevbe) Sûresi'nin ise, Peygamber (sav)'ın bu husustaki açık buyruğu olmaksızın Enfal'e katıldığını göstermektedir. Buna sebep ise bu hususu açıklayamadan vefat etmesidir. Ayrıca bu iki sûre, iki yakın arkadaş diye adlandırılırdı. O bakımdan, bu iki sûrenin bir arada zikredilmeleri ve birinin diğerinden sonra gelmesi icabetmektedir. Çünkü, Rasûlullah (sav) daha ayakta iken bu iki sûre bir arada ve birbirinden ayrılmamak niteliğine sahipti.

3. Enfâl ile Tevbe Sûresi Hakkındaki Bu Uygulama

Kıyasa da Bir Delildir:

İbn Arabî der ki: İşte bu, kıyasın dinde aslî bir delil olduğunun delilidir. Nitekim Hz. Osman ile ashabın ileri gelenlerinin, nassın bulunmaması esnasında benzerliği esas alarak kıyasa başvurdıklarını ve Tevbe Sûresi'nin konusu ile Enfal Sûresi'nin konusunun benzer olduğunu gördüklerinden, Tevbe Sûresi'ni Enfal'den sonra koymayı uygun gördüklerini görüyoruz. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'in tertibinde bile kıyasın dahilinin bulunduğunu açıklamış olduğuna göre, sair ahkâma dair başka ne düşünülebilir?

4. Berae: İlişkilerin Kesilmesi:

Yüce Allah'ın: “(بَرَاءَةٌ): **İlişkilerin kesildiği**” buyruğu, şu hallerde kullanılır: Bir kimse birşeyi kendisinden izale edip uzaklaştıracak ve onunla kendisi arasındaki sebep ve bağlantıları koparacak olursa, “(بَرِئْتُ مِنَ الشَّيْءِ أَبْرَأَ بَرَاءَةً فَأَنَا مِنْهُ بِرِيءٌ)”: O şeyden beri oldum, ben ondan uzağım,” denilir.

Bu kelime burada gizli bir mübtedânın haberi olmak üzere ref' mahallindedir. Bunun da takdiri: “(هَذِهِ بَرَاءَةٌ)”: Bu... ilişkilerin kesildiği... dir” şeklindedir. Mübtedâ olarak merfu' kabul edilmesi de mümkündür. Haberi de, yüce Allah'ın: “(إِلَى الَّذِينَ)”: ... larınıza(dır)” buyruğundadır.

Nekire (belirtisiz) bir ismin mübtedâ olarak gelmesi, bunun vafedilmiş olmasından dolayıdır. Böylelikle bu kelime de bir dereceye kadar marife olmuş olur ve ona dair haber vermek mümkün olur. İsa b. Ömer ise bu kelimeyi, (بَرَاءَةٌ) şeklinde nasb ile ve; “(الْتَزَمُوا بَرَاءَةً)”: İlişkilerin kopuşuna riayet ediniz” takdiri üzere okumuştur ve bunda iğrâ (teşvik) manası vardır. “Berâe” kelimesi, “şenâe(t) ve denâe(t)” kelimeleri gibi “feâle” veznindedir.

5. Hz. Peygamber, Kamuyu İlgilendiren Tasarruflarda Ashabın Tümünü Temsil Ediyordu:

“**Müşriklerden antlaşma yaptıklarınıza...**” buyruğu, Rasûlullah (sav)'ın kendileriyle antlaşma yaptığı kimseler demektir. Çünkü, antlaşma akidlerini yapan kendisi idi. Ashabının tümü de buna razı idiler. Böylelikle bizzat kendileri akid yapmış ve antlaşmış gibi oluyorlardı. O bakımdan bu antlaşma akdi de onlara nisbet edilmiştir. Aynı şekilde kâfirlerin ileri gelenlerinin kavimleri hakkında ve onlar adına yaptıkları akidler de onlara nisbet edilir, onlara mahsub edilir ve bu akid gereğince sorumlu tutulurlar. Zira başka türlü-sü de mümkün değildir. Çünkü, bu hususta ayrı ayrı hepsinin rızasının alınmasına imkân yoktur. Buna göre imam (devlet başkanı), uygun göreceği bir maslahat dolayısıyla herhangi bir hususta akid yapacak olursa, bu bütün re-âyâ için bağlayıcı olur.

فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ
وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾

2. Yeryüzünde dört ay rahat rahat dolaşın. Biliniz ki siz Allah'ı âciz bırakamazsınız ve herhalde Allah kâfirleri rüsvay edendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Antlaşmaların Bozulacağı Vakit Başlayıncaya Kadar:

“(فَسِيحُوا) : **Rahat rahat dolaşın**” buyruğu ile yüce Allah haberden hitaba geçmektedir. Yani onlara de ki: Yeryüzünde gidin, gelin, yol alın. Müslümanlardan herhangi bir kimsenin size karşı savaş açmasından, mallarınızı alacağından, sizi öldürmesinden, esir etmesinden korkmaksızın güvenlik içerisinde gidiniz geliniz, demektir. “(ساح فلان في الأرض يسبح سباحة وسُوحاً وسيحاناً) : Flan kişi arzda güvenlik içerisinde dolaştı,” denilir. Yere genişçe yayılmış akan su hakkında; (السيح) tabiri de buradan gelmektedir. Şair Tarafe b. el-Abd'in şu beyiti de bu kabildendir:

لو خفتُ هذا منك ما نلتني حتى ترى خيلاً أمامي تسبح

“Ben senden böyle -bir şeyden- korkmuş olsaydım, bana zarar veremezdin Sen, önümde atlar koşup gidiyor görmedikçe.”

2. Tanınan Süre İle İlgili Görüşler ve Tebûk Gazvesini Hazırlayan Olaylar:

İlim adamları tanınan sürenin keyfiyeti ile Allah'ın ve Rasûlünün kendilerinden ilişkilerini kestiklerinin kim oldukları hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Muhammed b. İshak ve başkaları derler ki: Bunlar, müşriklerden iki ayrı guruptur. Bunlardan birisinin antlaşma süresi dört aydan daha az idi. Bunlara tam dört ay mühlet verildi. Diğerlerinin ise antlaşmalarının belli bir süreleri yoktu. Bunların da antlaşmaları durumlarını düşünüp değerlendirmeleri için dört ay ile sınırlandırıldı. Artık bundan sonra bu gibi kimseler Allah'a, Rasûlüne ve mü'minlere karşı savaş açmış kimseler kabul edilecekti. Bulundukları yerlerde öldürülecek veya esir alınacaktı. Tevbe etmesi müstesnâ. Bu sürenin başlangıcı ise, hacc-ı ekber günü idi. Sona ereceği tarih ise Rablul-âhir ayının onu idi. Herhangi bir antlaşmaya taraf olmayanlara gelince, bunların da süresi haram ayların bitmesi ile sona erecekti. Bu da yirmisi Zülhicce'den olmak üzere Muharrem ay'ı ile birlikte elli günlük bir süre idi.

el-Kelbî der ki: Dört aylık süre, kendileri ile Peygamber (sav) arasında dört aydan daha aşağı bir süre antlaşma bulunan kimseler içindi. Antlaşma süreleri dört aydan fazla olanlara gelince, yüce Allah'ın, Rasûlüne; “**O halde onların süreleri bitinceye kadar ahidlerini tamamlayın**” (et-Tevbe, 9/4) buyruğunda sürelerini tamamlamasını emrettiği kimselerdir. Taberî ve başkalarının tercih ettiği de budur.

Muhammed. b. İshâk, Mücahid ve başkaları da şunu nakletmektedirler: Bu âyet-i kerime Mekkeliler hakkında inmiştir. Şöyle ki: Rasûlullah (sav) Hudeybiye yılı Kureyşliler ile on yıl süreyle savaşmamak üzere barış yapmıştı. Bu süre içerisinde insanlar güvenlik altında bulunacak, birbirlerine ilişmeyeceklerdi. Buna bağlı olarak Huzaalılar Rasûlullah (sav)'ın tarafında, Bekroğulları ise Kureyş tarafında antlaşmada yer aldılar. Bekroğulları Huzaalılara saldırıda bulunarak ahidlerini bozdular. Buna sebep ise, İslâm'dan bir süre önce Bekroğullarının Huzaa'dan almak istedikleri bir kan davalarının bulunması idi. Hudeybiye günü yapılan barış antlaşması ile insanlar birbirlerine karşı güven duydular. İşte, kan davalarının sahibi bulunan Bekroğullarından Deyloğulları bu fırsatı ganimet bilerek Huzaalıların gafletlerinden yararlanmak ve böylelikle Huzaalıların öldürmüş olduğu el-Esved b. Rezn oğullarının intikamını almak istediler. Bunun için Deyloğullarından Nevfel b. Muaviye, Bekroğullarının Abdumenaf kolundan kendisine itaat edenlerle birlikte yola çıktılar ve geceleyin Huzaalılara baskın düzenleyerek onlarla savaşılar. Kureyşliler de Bekroğullarına silah yardımında bulundular. Hatta Kureyşten bazı kimseler bizzat onlara yardımcı oldu. Huzaalılar da meşhur olduğu ve (ilgili kaynaklarda) yazılı olduğu üzere Harem bölgesine çekildiler. Yapılan bu iş, Hudeybiye günü barışını bozmaktı. O bakımdan, Huzaalı Amr b. Salim ile Budeyl b. Verta, bir grup Huzaalı ile birlikte Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gittiler ve Bekroğulları ile Kureyşlilerin başlarına getirdikleri bu musibete karşı Hz. Peygamber'den yardım istediler. Amr b. Salim Hz. Peygambere şu şiiri okudu:

“Rabbim, ben Muhammed’e bizim atamızın ve onun atasının
eskiden beri devam eden antlaşmasını hatırlatıyorum.

Bize baba oldun sen, biz de evlat durumundaydık

Orada teslim olmuştuk ve itatten el çekmemiştik

Yardıma koş, Allah sana hidayet veresice, güçlü bir yardıma

Ve çağır Allah'ın kullarını yardım için gelsinler

Aralarında kılıcını kınından sıyırmış Rasûlullah da olsun,

Güneş gibi yükselip duran o bembeyaz yüzlü

Eğer onu küçük düşürücü bir iş yapılırsa hemen suratı asılır

Köpürerek akan coşkun deniz gibi büyük bir ordu arasında

Gerçek şu ki, Kureyşliler sana verdikleri sözü bozdular

Ve seninle pekiştirdikleri ahidlerini nakzettiler

Senin kimseyi (yardıma) çağırmayacağını zannettiler

Onlar ise en zelil ve sayıları en az olanlardır

Biz Vetir denilen suyumuzun kenarında gece uyurken bize baskın düzenlediler

Rükû ederken, secdelerde iken bizi öldürdüler.”

Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Eğer Kâ'boğullarına yardım etmeyecek olursam, ben de yardımsız kalayım." Daha sonra bir buluta bakarak şöyle dedi: "Şüphesiz ki bu bulut, Kâ'boğullarının zaferini müjdeliyor." Kâ'boğullarından kastı ise Huzaalılardır. Ayrıca Rasûlullah (sav) Budeyl b. Verka ile beraberindekilere de şöyle dedi: "Şüphesiz, Ebu Süfyan kısa bir süre sonra yeniden akdi bağlamak ve barış süresini artırmak için gelecektir. Fakat maksadını gerçekleştiremeden geri dönecektir."

Gerçekten de Kureyş, yaptıklarına pişman oldu. Ebu Süfyan akdi devam ettirmek, barış süresini daha da artırmak üzere Medine'ye çıkıp geldi. Tıpkı Rasûlullah (sav)'ın haber verdiği gibi. Ancak bilindiği gibi arzusunu gerçekleştiremeden geri döndü. Rasûlullah (sav) da Mekke üzerine yürümek üzere hazırlandı, Allah da Mekke fethini müyesser kıldı. Bu ise hicretin sekizinci yılında oldu. Hevazinliler, Mekke'nin fethedildiği haberini alınca, Malik b. Avf en-Nasrî -Huneyn gazası ile ilgili bilinen ünlü haberlerde belirtildiği üzere- Hevazinlileri bir araya getirdi. -İleride bu hususta kısmen açıklamalar gelecektir- Ve müslümanlar kâfirlere karşı muzaffer oldular, yardıma mazhar oldular.

Hevazin vak'ası, Huneyn günü hicretin sekizinci yılı Şevval ayının başında olmuştu. Rasûlullah (sav) da ganimet olarak alınan malları ve kadınları Taif'e varıncaya kadar paylaştırmadı. Taiflileri yirmi küsur gün muhasara etti. Başka süreler de söylenmiştir. Onlara karşı mancınıklar yaptı ve mancınıklarla -bu gaza ile ilgili bilindiği gibi- atış yaptı. Daha sonra Rasûlullah (sav) Ci'rane'ye gitti ve bu hususta bilinen haberlerde belirtildiği üzere Huneyn ganimetlerini paylaştırdı. Daha sonra Rasûlullah (sav) geri döndü ve beraberindekiler de (yerlerine gitmek üzere) dağıldılar. O yıl, insanların hac yönetimini Attab b. Esid yaptı. İslâm tarihinde haccı yöneten ilk hac emiri odur. Müşrikler de kendi ibadet anlayışlarına göre haccettiler. Attab b. Esid hayırlı, faziletli ve vera sahibi bir zat idi. Kâ'b b. Züheyr b. Ebi Sülma da Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelip onu övdü ve onun başı ucunda:

"Suâd'dan ayrıldım o sebepten kalbim bugün üzgün ve kırıngındır" diye başlayan kasidesini sonuna kadar okudu. Bu kasidesinde Muhacirleri sözkonusu etti, onlardan da övgüyle sözetti. Bundan önceleri ise, Peygamber (sav)'ı yeren şiirleri ezberlenmiş idi. Ensar, kendilerinden söz etmediği için onu ayıplayınca, bu sefer, Peygamber (sav)'ın huzurunda Ensardan övgüyle sözettiği (ve şu mealdeki) kasidesini şöylece okudu:

"Hayatın keremiyle sevinmek isteyen kimse,
Ensarın salihlerinden bir süvari topluluğu arasında yer alır
Onlar babadan oğula üstün değerleri miras aldılar
Şüphesiz onlar hayırlı olanlardır ve hayırlıların oğullarıdır

Uzun mızraklar ellerinde kısacık gibi gelir
 Kor gibi kızarmış gözlerle bakarlar
 Fakat görmeleri zayıf değildir
 Canlarını Peygamberlerine satmışlardır onlar
 Onun için savaş alanında hücum ve baskın günlerinde
 Kâfirlerden ellerine geçirdikleri kimselerin kanlarıyla
 Temizlenir onlar ve bunu kendileri için bir ibadet bilirler
 Arslanı bol Hafîye vadisinde bulunan kalın enseli
 Yırtıcı arslanların alıştıkları gibi bunlar da (insan öldürmeye) alışmışlardır
 Konaklayacak olursan engellerler senin kendilerine ulaşmanı
 Ve sen dağ keçilerinin tırmandıkları sarp tepeler yanında kendini bulursun
 Onlar Bedir günü Ali (b. Bekr b. Vâil veya bir başkası)'ye öyle
 bir darbe indirdiler ki,
 Bütün Nizârlılar onun etkisi dolayısıyla boyun eğdiler
 Eğer herkes benim onlara dair bildiklerimin tümünü bilseydi
 Elbette benimle tartışanlar da beni tasdik ederdi
 Bunlar öyle bir toplulukturlar ki, yıldızlar yağmur yağdırmazsa onlar
 Gelip kendilerine konuk olan yolculara ikramda kusur etmezler."

Rasûlullah Taif dönüşünden sonra Medine'de Zülhicce, Muharrem, Safer, Rabiülevvel, Rabiülahir, Cumadelula ve Cumadelahire ayları kaldı, hicretin dokuzuncu yılı Recep ayında ise, müslümanlarla birlikte Bizanslılarla savaşta yani Tebuk gazvesine çıktı. Bu da onun son gazvesi idi. İbn Cüreyc, Mücahid'den naklen dedi ki: Rasûlullah (sav) Tebuk'den dönünce haccetmek istedi, sonra da şöyle dedi: "Şüphesiz Beyt'e, Beyti tavaf etmek üzere çıplak müşrikler gelir. Ben böyle bir şey kaldırılmadan haccetmeyi arzu etmiyorum." Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir'i hac emiri olarak gönderdi. Onunla birlikte de hacca katılanlara karşı okumak üzere Berae Sûresi'nin baş tarafından kırk âyet gönderdi.

Hz. Ebu Bekir yola çıktıktan sonra Peygamber (sav) Hz. Ali'yi çağırarak: "Sen de Tevbe Sûresi'nin baş tarafından şu hususları anlatan buyrukları al ve bir araya gelip toplanacakları vakit herkese karşı bunları ilan et" diye buyurdu.

Hz. Ali de Peygamber (sav)'ın el-Adbâ diye bilinen dişi devesi üzerinde yola çıktı ve sonunda Zül-Huleyfe denilen yerde Ebû Bekir -Allah ikisinden de razı olsun-'e ulaştı. Hz. Ebu Bekir onu görünce: Emir olarak mı geldin, yoksa memur olarak mı dedi. Hz. Ali hayır, memur olarak geldim dedi ve hep birlikte yola koyuldular. Hz. Ebu Bekir daha önce cahiliyye döneminde vakfe yaptıkları yerlerde onlara hac yaptırdı. Nesaî'nin kitabında (Süneninde) Hz. Cabir'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ali (r.a) da insanlara kar-

şı Tevbe Sûresi'ni terviye (Zülhicce'nin sekizinci) gününden bir gün önce, Arefe gününde ve Nahr gününde (Kurban bayramı birinci gününde) Ebu Bekir'in hutbesi sona erdikten sonra üç gün boyunca sonuna kadar okudu. Birinci Nefr günü olunca, Ebu Bekir kalktı, insanlara hutbe irad etti. Nasıl Nefr edeceklerini ve nasıl taş atacıklarını onlara anlattı, hac ibadetlerini onlara öğretti. Yine hutbesini bitirince Ali kalktı ve insanlara karşı Tevbe Sûresi'ni(n bu bölümlerini) sonuna kadar okudu.⁽¹⁾

Süleyman b. Musa da dedi ki: Ebu Bekir Arefe'de hutbe okuyunca şöyle dedi: Kalk ey Ali, Rasûlullah (sav)'ın mesajının gereğini yerine getir. Hz. Ali de kalktı ve bunu yaptı. Sonra benim içime, herkesin Ebu Bekir'in hutbesinde hazır bulunmadığı kanaati doğdu. O bakımdan, Kurban Bayramı birinci günü çadırları tek tek dolaşmaya başladım.

Tirmizî de Zeyd b. Yusey'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben, Ali'ye, hacda seninle gönderilen şey neydi diye sordum o, benimle dört şey gönderildi, dedi: Beytullahı çıplak bir kimse tavaf edemeyecek, her kiminle Peygamber (sav) arasında bir antlaşma varsa o, süresi sona erinceye kadar geçerlidir. Kimin bir antlaşması yoksa da onun süresi dört aydır. Cennete ancak müslüman bir can girecektir. Artık bu yıldan sonra müslümanlarla müşrikler (hacda) bir arada bulunmayacaklardır. Tirmizî der ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. Bunu Nesaî de rivayet etmiş ve şu ifadeleri zikretmiştir: Ve dedi ki: Sesim kısılıncaya kadar seslenip duruyordum."⁽²⁾

Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr) dedi ki: Ali (r.a) her ahid sahibinin ahidinin bozulduğunu anlatmak, artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik hacedemeyecek ve Beytullahı çıplak tavaf edemeyecek diye ilan etmek üzere gitmişti. O yıl yani, hicretin dokuzuncu yılı haccını, Ebu Bekir (r.a) idare etti. Daha sonra ki sene Rasûlullah (sav) Medine'den haccını yaptı ki, bundan başka hac yapmadı. Onun bu haccı da Zülhicce ayına tesadüf etmiş ve: "Şüphesiz zaman ilk haline dönüp gelmiş bulunuyor" diye buyurmuştu.⁽³⁾ Nitekim ileride buna dair açıklamalar Nesi' (ayların ertelenmesi) âyetinin (9/37. âyetin) tefsirinde gelecektir. Hac, kıyamet gününe kadar Zülhicce ayında böylelikle yerleşmiş oldu. Mücahid nakleder ki: Hz. Ebu Bekir ise dokuzuncu yıl Zülkaide ayında haccetmişti.

İbnü'l-Arabî der ki: Tevbe Sûresi'nin Hz. Ali'ye verilişindeki hikmet şudur: Tevbe Sûresi, Peygamber (sav)'ın akdetmiş olduğu ahidleri bozmayı ihtiva ediyordu. Arapların uygulamasına göre, akdi ancak yapan kişi, yahut da

(1) Nesaî, Menâsik 187 (yakın lafızlarla).

(2) Tirmizî, Hacc 44; Nesaî, Menâsik 161; Dârimî, Menâsik 74; Müsned II, 299.

(3) Buhârî, Tefsir 9. sûre 8, Bed'ul-Halk 2, Meğâzî 77, Edâhî 5, Tevhîd 24; Müslim, Kasâme 29; Ebû Dâvûd, Menâsik 67; Müsned, V, 37, 73.

onun ehl-i beytinden olan bir kişi bozabilirdi. Peygamber (sav) da kesin bir delil ile Arapların dil uzatmalarını önlemek istemiş ve ahdi bozmak üzere kendi aile halkından, Haşimoğullarından amcasının oğlunu göndermişti ki, kim-
senin bu konuda söyleyecek bir sözü kalmasın. ez-Zeccâc da bu manada bir açıklamada bulunmuştur.

3. Müşrikler İle Antlaşmaların Bozulması:

İlim adamları derler ki: Âyet-i kerime, bizimle müşrikler arasındaki antlaşmayı bozmanın caiz olduğu hükmünü ihtiva etmektedir.

Bunun da iki hali vardır: Birisi, bizimle onlar arasındaki antlaşma süresinin sona ermesi hali, bu durumda onlara savaş ilan edebiliriz. Savaş ilan ettiğimizi bildirmek ise ihtiyaridir.

İkincisi ise, onların ahidlerini bozacaklarından korkarsak, önceden geçtiği üzere biz de onlara ahidlerini bozduğumuzu bildiririz.

İbn Abbas der ki: Âyet-i kerime nesh olunmuştur. Çünkü Peygamber (sav) önce ahid yaptı, fakat ona savaşma emri verilince bu ahdi bozduğunu bildirdi.

وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ
الْمُشْرِكِينَ ۖ وَرَسُولُهُ ۚ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۖ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ
فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ ۚ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابِ آلِيمٍ ﴿٢﴾

3. Ve (bu) hacc-ı ekber günü Allah ve Rasûlünden insanlara, Allah ve Rasûlünün, müşriklerden uzak olduklarına dair bir ilândır. Eğer tevbe ederseniz, o sizin için daha hayırlıdır. Yok, eğer yüz çevirirseniz, iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakamazsınız. O kâfirlere can yakıcı bir azabı müjdele.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Hacc-ı Ekber Günü İnsanlara Yapılan İlan:

Yüce Allah'ın: "**Bir ilândır**" buyruğundaki ilan anlamını veren (الاذان) ke-

limesinin sözlük anlamının "bildirmek" olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bu kelime de sûrenin ilk kelimesi olan; "(برائة)": İlişkilerin kesilmesi" kelimesine atfedilmiştir. "**İnsanlara**" kelimesi, burada bütün insanları kapsamaktadır. "**Hacc-ı ekber günü**" anlamındaki ifade zarftır. Bunun âmili de "**bir ilândır**" anlamındaki kelimedir. Her ne kadar "**bir ilândır**" anlamındaki kelime yüce Allah'ın: "**Allah...dan**" buyruğuyla vasfedilmiş ise de fiil konusu varlığını sürdürmektedir ve bu kadarı da zarflarda âmil olur. Bir diğer görüşe göre bundaki âmil, "(مُخْزِي)": **Rüsvay eden**" kelimesi olup, "bir ilândır" anlamındaki kelime ise, sıfat alarak fiil hükmünden çıktığından dolayı amel etmesi sahih değildir.

2. Hacc-ı Ekber Günü:

İlim adamları "**hacc-ı ekber**" hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu, Arefe günüdür denilmiştir. Bu görüş, Hz. Ömer, Osman, İbn Abbas, Tavus ve Mücahid'den rivayet edilmiştir. Ebu Hanife'nin görüşü de budur, Şafîî de bu görüşü kabul etmiştir. Hz. Ali, yine İbn Abbas, İbn Mes'ud, İbn Ebi Evfâ, el-Muğîre b. Şu'be'ye göre ise, kurban bayramının birinci günüdür. Taberî de bunu tercih etmiştir.

İbn Ömer'in rivayetine göre Rasûlullah (sav) haccını yaptığı sırada kurban bayramı günü durarak şöyle dedi: "Bugün hangi gündür?" Yanında bulunanlar: Bugün Nahr (kurban bayramının birinci günü, kurban kesme) günüdür, dediler. Hz. Peygamber de: "Bu haccı ekber günüdür" diye buyurdu. Bunu da Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Buhârî Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ebu Bekr es-Sıddık (r.a) kurban bayramının birinci günü Mina'da ilan yapacak kimseler arasında beni gönderdi: Artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir ve çıplak bir kimse de Beytullahı tavaf edemeyecektir. Haccı ekber günü de Nahr günü (kurban bayramının birinci günü)dür. Burada (en büyük anlamına gelen) ekber deniliş sebebi, insanların el-Haccu'l-Asğar (küçük hac) demelerinden ötürüdür. Ebu Bekir de o yıl, insanlara antlaşmalarının bozulduğunu ilan etti. Peygamber (sav)'ın haccettiği Veda Haccı senesi de hiçbir müşrik hac yapmadı.⁽²⁾

İbn Ebi Evfâ da der ki: Kurban kesme günü (yevmü'n-nahr) hacc-ı ekber günüdür. O günde (kurbanların) kanı akıtılır, saç kesilir, o günde kirler giderilir ve (ihram dolayısıyla) haram olan şeyler o günde helal olur. Malik'in kabul ettiği görüş de budur. Çünkü, kurban kesme günü olan Nahr günün-

(1) Buhârî, Hacc 132; Ebû Dâvûd, Menâsik 66; İbn Mâce Menâsik 76.

(2) Buhârî, Cizye 16, Tefsir 9. sûre 4.

de haccın tamamı vardır. Zira hac için vakfe de onun (dokuzu ona bağlayan günün) gecesi yapılır. Taş atmak, kurban kesmek, tıraş olmak ve rükûn tavafı da onuncu günün sabahı yapılır.

Birinci görüşü kabul edenler, Mahreme yoluyla rivayet edilen, Peygamber (sav)'ın: "Hacc-ı ekber günü Arefe günüdür" şeklinde rivayet ettiği hadisini delil gösterirler. Bu hadisi İsmail el-Kadî rivayet etmiştir.

es-Sevrî ve İbn Cüreyc derler ki: Hacc-ı ekber, Minâ'da kalınan bütün günlerdir. Bu da Sıffin günü, Cemel günü, Buas günü demeye benzer. Bu ifadelerle ise, bizzat gün değil, bu olayların meydana geldiği zaman ve süre kast edilir.

Mücahid'den gelen rivayete göre ise hacc-ı ekber, hacc-ı kıran demektir, haccı asğar (küçük hac) ise, hacc-ı ifrad demektir. Ancak, bunun âyet ile hiçbir ilgisi yoktur. Yine Mücahid ve Ata'dan şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Hacc-ı ekber, Arefe'de vakfe yapılan haccdır. Asğar ise umredir. Yine Mücahid'den gelen rivayete göre hacc-ı ekber, bütün hac günleridir.

el-Hasen ile Abdullah b. el-Haris b. Nevfel de derler ki: Ona, hacc-ı ekber günü adının verilmesi sebebi, o yıl müslümanlarla müşriklerin birlikte haccetmeleri ve o günde yahudi, hristiyan ve mecusiye mensub kimselerin bayramlarının da o güne denk düşmesinden dolayıdır.

İbn Atiyye ise şöyle demektedir: Böyle bir güne yüce Allah'ın bundan ötürü hacc-ı ekber diye nitelendirmesi zayıf bir iddiadır.

Yine el-Hasen'den şöyle dediği nakledilmektedir: Bugüne, "ekber" sıfatının verilmesi, o günde Ebu Bekir'in haccetmesi ve antlaşmaların bozulduğunun ilan edilmesinden ötürüdür. Bunun, el-Hasen'in görüşü olma ihtimali daha kuvvetlidir. İbn Sîrîn de der ki: Hacc-ı ekber günü, Peygamber (sav)'ın Vedâ Haccını yaptığı ve onunla birlikte o günde diğer ümmetlerin de haccettiği gündür.

3. Allah da, Rasûlü de Müşriklerden Uzaktır:

Yüce Allah'ın: "(أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ)": **Allah ve Rasûlünün, müşriklerden uzak olduklarına dair...** buyruğundaki; (ان) edatı nasb mahallinde ve (بأن) takdirindedir. Bunu esreli okuyanlara göre ifade; (قال إن الله): Dedi ki: Muhakkak Allah... diye, takdir ile okur. "(بَرِيءٌ)": **Uzaktır** ifadesi de (ان)'in haberidir. "(وَرَسُولُهُ)": Rasûlü" lafzı, "**Allah**" lafzının mahalline (merfu olarak) atfedilmiştir. Bununla birlikte "(بَرِيءٌ)": **Uzaktır** kelimesindeki merfu' zamire de atfedilebilir. Her ikisi de güzeldir. Çünkü ifadeler arasında uzaklık vardır. Bununla birlikte haberi hafzedilmiş bir mübteda da kabul edilebilir. İfadenin takdiri de: "(وَرَسُولُهُ بَرِيءٌ مِنْهُمْ)" Ve Rasûlü de onlardan uzak-

tır" şeklinde olur.

(ورسوله): Şeklinde nasb ile okuyanlara -ki el-Hasen ve başkasıdır- gelince; bunlar da **"Allah"** ism-i celâlinin lafzına (mansub olduğundan) atf ile okumuşlardır. Şaz kıraatlerde ise "ve O'nun Rasûlünün hakkı için..." takdirinde yemin olmak üzere; (ورسوله) şeklinde de okunmuştur. Bu kıraat el-Hasen'den de rivayet edilmiştir. Bu okuyuşa dair Hz. Ömer'in başından geçen bir olay kitabın baş taraflarında (Kur'anın i'rabı ile ilgili açıklamaların verildiği bölümde) geçmiş bulunmaktadır.

"Eğer" şirkten **"tevbe ederseniz, o sizin için daha hayırlıdır"** daha faydalıdır. **"Yok eğer"** iman etmekten **"yüz çevirirseniz, iyi bilinki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız"** O'ndan kurtulamazsınız. Çünkü O, şüphesiz sizi kuşatandır ve cezasını size indirendir.

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُواكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا
عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٩﴾

4. Muâhede yaptığınız müşrikler arasından, sonra size karşı bir eksiklik yapmamış, aleyhinizde kimseye yardım etmemiş olanlar müstesnâdır. O halde, onların süreleri bitinceye kadar ahidlerini tamamlayın. Şüphesiz Allah sakınanları sever.

"Muâhede yaptığınız müşrikler arasından... olanlar müstesnâdır" anlamındaki buyruk, muttasıl istisnâ olarak nasb mahallindedir. -Ahidleri süresi içerisinde bulunan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz kimseler müstesnâ olmak üzere- Allah, müşriklerden uzaktır, demektir. İstisnânın munkatı' olduğu da söylenmiştir. Yani, Allah o müşriklerden uzaktır. Amma, kendileriyle ahidleşip de ahidleri üzere sebat gösterenlere ahidlerini tamamlayınız, demek olur.

"Sonra size karşı bir eksiklik yapmamış" buyruğu, kendileriyle antlaşma yapılmış olanların kimisinin ahdini bozduğuna, kimisinin de ahdine bağlı kalmaya devam ettiğine delildir. Şanı yüce Allah Peygamberine, ahidine aykırı davrananların antlaşmalarını bozmasını, ahdine bağlı kalan kimselerin de bu antlaşmaların süresi bitene kadar antlaşmaya bağlı kalmasını emretti.

"Sonra size karşı bir eksiklik yapmamış" ifadesi de antlaşmadaki şartlardan herhangi bir şeyi eksiltmemiş anlamındadır. **"Aleyhinize kimseye kar-**

şı yardım etmemiş” kimseye destek vermemiş “olanlar müstesnadır.”

İkrime ile Ata b. Yesar, “(ثُمَّ لَمْ يَنْقُضُواكُمْ): **Sonra size karşı bir eksiklik yapmamış**” buyruğunu (ثُمَّ لَمْ يَنْقُضُواكُمْ) şeklinde muzafın hazfedildiği kabul edilecek noktalı “dâd” ile okumuşlardır ki, bu ifadenin de takdiri: “(ثُمَّ لَمْ يَنْقُضُوا عَهْدَهُمْ): **Sonra ahidlerini bozmamış iseler,**” şeklinde olur. Bu özelliğin, sadece Damraoğullarının kastedildiği özel bir hüküm olduğu da söylenmektedir.

Daha sonra yüce Allah: **“O halde, onların süreleri bitinceye kadar ahidlerini tamamlayın”** diye buyurmaktadır ki, bu süre dört aydan fazla olsa bile tamamlayın, anlamındadır.

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَخُذُواهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا
الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٠﴾

5. O haram aylar çıkınca, artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın. Onları alıkoyun. Onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer, tevbe edip namaz kılar ve zekât verirlerse, yollarını serbest bırakın. Gerçekten Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Bu Buyrukta Haram Aylar’dan Kasıt:

“O haram aylar çıkınca” anlamındaki buyrukta, (انْسَلَخَ) kelimesi, çıktı anlamına gelir. Mesela, bir ayın son günlerine doğru geldiğini ifade etmek üzere kişi; (سَلَخْتُ الشَّهْرَ): Aydan çıktım, der. (تَسْلَخُهُ سَلَخًا وَسَلَخًا): Aydan çıkarsın,” yani ayı bitiriyorsun, demek olur. Şair de der ki:

إِذَا مَا سَلَخْتُ الشَّهْرَ أَهَلَّتْ قَبْلَهُ كَفَى قَاتِلًا سَلَخِي الشُّهُورَ وَاهْلَالِي

“Aydan çıktım mı, hemen onun gibi⁽¹⁾ bir aya girerim

Benim aylardan çıkışım ve aylara girişim katil olarak (bana) yeterlidir.”

(1) Kurtubî’de birinci mısra’nın sonunda yer alan: “kablehû: ondan önce” kelimesi, *Lisânu’l-Arab* (II, 25)’da; “Mislehû: Onun gibi” şeklindedir. Anlam itibariyle böyle olması daha uygun görüldüğünden tercüme de ona göre yapılmıştır.

"(وأنسلخ الشهر) Ay çıktı (bitti)," demektir, (أنسلخ النهار) ifadesi ise, gündüz gelecek geceden sıyrıldı, çıktı anlamındadır. (وسلخت المرأة درعها) ise, kadın manto (ve benzeri üst giyeceğini) üzerinden çıkardı, demektir. Kur'an-ı Kerim'de de: "(وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ) : *Onlar için bir âyet de gecedir. Ondan gündüzü soyup çıkarırız*" (Yâsîn, 36/37) diye buyurulmaktadır. (ونخلة مسلاخ) ise, meyvesi henüz daha yeşilken etrafa dağılan hurma ağacı, demektir.

(Bu âyet-i kerimede geçen) "**haram aylar**" ile ilgili ilim adamlarının iki ayrı görüşü vardır. Bilinen ve üçü arka arkaya (Zülkade, Zilhicce ve Muharrem) biri de tek (Recep) olmak üzere dört haram aydır denildiği gibi, el-Asam da şöyle demiştir: Bununla, kendileriyle herhangi bir antlaşma akdi bulunmayan müşrikler kastedilmiştir. İşte, yüce Allah bu buyrukla bu haram aylar çıkıncaya kadar onlarla savaştan uzak durmayı emretmektedir ki, bu da İbn Abbas'ın naklettiğine göre elli günlük bir süredir. Çünkü, Kurban bayramı birinci günü bu husus ilan edilmişti. Bu görüş daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Bunların, antlaşmalara tanınan dört aylık süre olduğu da söylenmiştir. Bu görüşü de Mücahid, İbn İshak, İbn Zeyd ve Amr b. Şuayb ileri sürmüşlerdir.

Haram aylardan kastın, hürmetleri bulunan aylar olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah bu aylarda mü'minlere, müşriklerin kanını dökmeyi ve hayırlı bir maksat ile olması müstesnâ, onlara herhangi bir şekilde taaruzda bulunmayı haram kılmış idi.

2. "Müşrikleri Öldürün" Emrinin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: "**Artık o müşrikleri... öldürün**" buyruğu, bütün müşrikler hakkında umumi olmakla birlikte sünnet, bunlar arasından daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/190. âyet 1. başlıkta) açıklaması geçtiği üzere kadın, rahip, çocuk ve benzeri kimseleri tahsis etmiş (bu genel hükmün dışında bırakmış)dır. Nitekim yüce Allah kitap ehli hakkında da: "*Cizye verinceye kadar...*" (et-Tevbe, 9/29) diye buyurmaktadır. Ancak "**müşrikler**" lafzının kitap ehlini kapsamına almaması da mümkündür. Bu da cizyenin puta tapanlardan ve diğerlerinden -ileride açıklanacağı üzere- alınmamasını gerektirir. Şunu bilmeli ki, yüce Allah'ın: "**Müşrikleri öldürün**" buyruğundaki mutlak ifade, herhangi surette olursa olsun onları öldürmenin caiz olmasını gerektirmektedir. Ancak, Hz. Peygamber'den müsleyi yasaklayan haberler varid olmuştur.

Bununla birlikte Ebu Bekr es-Sıddik (r.a)'ın irtidad edenleri ateşle yakması, taşla öldürmesi, dağların tepelerinden atması, başaşağı kuyulara atması şeklindeki öldürmelerine de âyetin umumi ifadesini kendisine delil almış ola-

bilir. Aynı şekilde Ali (r.a)'ın, irtidat eden birtakım kimseleri yakarak öldürmesini de bu görüşe meyletmesi ve lafzın genel oluşuna dayanarak bunu yapmış olması ihtimali de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Müşriklerin Bulundukları Yerde Öldürülmelerinden İstisnalar:

“O müşrikleri nerede bulursanız...” buyruğu, her yer hakkında umumidir. Ebu Hanife -Allah ondan razı olsun- ise, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/191-192. âyetler, 3. başlıkta) geçtiği üzere Mescid-i Haramı istisna etmiştir. Bununla birlikte (hükümün mensuh olup olmadığı hususunda) ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır. el-Hüseyin b. el-Fadl der ki: Bu âyet-i kerime, Kur'an-ı Kerimde yüzçevirmekten ve düşmanların eziyetlerine sabredip katlanmaktan söz eden bütün âyetleri nesh etmiştir.

ed-Dahhâk, es-Süddî ve Ata da şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: **“Bundan sonra ister karşılıksız serbest bırakın, ister fidye alın”** (Muhammed, 47/4) buyruğu ile nesh edilmiştir ve hiçbir esir eli kolu bağlı öldürülmez demişlerdir. Esir ya karşılıksız serbest bırakılır, yahut fidye karşılığında bırakılır.

Mücahid ve Katade ise derler ki: Bilakis bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: **“Bundan sonra ister karşılıksız serbest bırakın, ister fidye alın”** (Muhammed, 47/4) buyruğunu neshetmekte ve müşrik olan esirler hakkında öldürülmelerinden başka bir uygulama caiz bulunmamaktadır.

İbn Zeyd her iki âyet de muhkemdir demektedir ki, doğru olan da budur. Çünkü, karşılıksız serbest bırakmak, öldürmek ve fidye almak, müşriklerle yaptığı ilk savaş olan -önceden de geçtiği üzere- Bedir gününden itibaren uyguladığı hükümler olagelmıştır. Yüce Allah'ın: **“Onları yakalayın”** buyruğu da buna delildir. Yakalamak ise esir almaktır. Esir almak da, imamın uygun göreceği tercihe göre ya öldürmek için, yahut fidye almak için veya karşılıksız bırakmak için olur.

“Onları alıkoyun” buyruğu ise, sizin topraklarınızda tasarrufta bulunmalarını ve yanlarınıza girmelerini engelleyin; ancak, siz onlara izin vererseniz eman ile yanınıza girebilirler, demektir.

4. Müşriklerin Geçit Yerlerini Tutmak:

“...onların bütün geçit yerlerini tutun” buyruğunda geçen ve **“geçit yeri”** diye mealî verilen; (المرصد) kelimesi, kendisinde düşmanın gözetlendiği yer, demektir. “(رصدت فلاناً أرضه): Filanı gözetledim, gözetlemekteyim,” denilir. Buyruk, onların gözetlenebilecekleri ve gafil yakalanabilecekleri yerlerde onlar için oturun (pusu kurun) demektir. Âmir b. et-Tufeyl der ki:

ولقد علمت وما إخالك ناسياً أن المنية للفتى بالمرصد

“Ben kesin olarak biliyorum ve hiç de unuttuğumu sanmayın:
Genç delikanlıyı ölümün gözetleyip durduğunu.”

Şair Adiy de şöyle demektedir:

أعاذل إن الجهل من لذة الفتى وإن المنايا للنفوس بمرصد

“Ey Âzile, (hanımının adı) şüphesiz ki bilgisizlik genç olanın
zevkin (e düşkünlüğün) den ötürüdür
Ve hiç şüphesiz nefisler için ölümler gözetlemededir.”

Bu buyrukta davette bulunmadan önce müşrikleri gafil avlamanın caiz olduğuna delil vardır. “(كُلّ): **Bütün**” kelimesi zarf olarak nasbedilmiştir. ez-Zeccâc’ın tercihi de budur. Mesela; “(ذهبت طريقاً): Bir yolda gittim denildiği” gibi, “(ذهبت كلّ طريق): Her yolda gittim” denilir (ve “bütün, her” anlamındaki kelime nasbedilir). Yahut da bu kelime cer eden kelimenin düşürülmesinden ötürü de mansub gelmiş olabilir. İfadenin takdiri şöyle olur: “(في كلّ مرصد وعلى كلّ مرصد): Bütün geçit yerlerinde, üzerinde gözetlemede bulunun” demek olur. Böylelikle “(المرصد): Geçit yerleri” kelimesi geçtikleri yolun adı kabul edilir.

Ebu Ali ise, ez-Zeccâc’ı , “**yol**” kelimesini zarf kabul etmekte hatalı bulur ve şöyle der: Yol, ev ve mescid gibi özel bir yerin adıdır. Dolayısı ile semâî olarak hazfın varid olduğu haller müstesnâ, bundan cer harfinin hazfedilmesi caiz olamaz. Nitekim Sibeveyh “(دخلت الشام ودخلت البيت): Şam’a girdim, eve girdim” şeklindeki kullanışları nakletmektedir. Şu mısra da buna benzemektedir:

كما غَسَلَ الطريقَ الثعلبُ

“Tilkinin yolda sallanarak koşması gibi...”

5. Müşriklerle Savaşmanın Hedefi:

“Eğer tevbe edip” yani, şirkten vazgeçip “**namaz kılar ve zekât verirlerse, yollarını serbest bırakın**” âyet-i kerimesi üzerinde dikkatle durup düşünmek gerekir. Çünkü yüce Allah önce öldürülme sebeplerini şirke bağla-

makta, daha sonra da: **“Eğer tevbe edip...”** diye buyurmaktadır. Asıl kaide de şudur: Öldürme, eğer şirk dolayısıyla sözkonusu ise, şirkin zevali ile bu emir de zail olur. Bu da namazın kılınmasını, zekâtın verilmesini gözönünde bulundurmaksızın mücerred tevbe etmekle öldürme emrinin ortadan kalkmasını gerektirir. İşte bundan dolayı, namaz vaktinden ve zekât verme zamanından önce mücerred tevbe etmek dolayısıyla öldürme hükmü de ortadan kalkmıştır. Bu ise, bu yönüyle gayet açıkça anlaşılan bir konudur. Şu kadar var ki: Şanı yüce Allah, tevbe etmekle birlikte iki şart daha sözkonusu etmiştir ki, bunları boşa çıkarmanın imkânı yoktur. Hz. Peygamberin şu buyruğu da buna benzemektedir: “Ben insanlarla lâ ilâhe illallah deyinceye, namaz kılincaya ve zekât verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Onlar bunu yapacak olurlarsa, benden kanlarını da mallarını da korumuş olurlar. Onun hakkı ile olması hali müstesnâ hesapları ise Allah’a aittir.”⁽¹⁾

Ebu Bekr es-Sıddik (r.a) da şöyle buyurmuştur: “Allah’a yemin ederim, namaz ile zekât arasında ayırım gözetenlerle mutlaka savaşacağım. Çünkü zekât malın hakkıdır.” İbn Abbas da: Allah Ebu Bekir’e rahmet eylesin. O, ne kadar da fakih bir kimse idi demiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Böylelikle Kur'an ve Sünnet aynı gerçekleri dile getirmiş olmaktadır. Namazı ve sair farzları helal kabul ederek terkedenin kâfir olduğu hususunda müslümanlar arasında görüş ayrılığı yoktur. Sünnetleri önemsemeyerek terkeden de fasık olur. Nafileleri terkeden için ise bir verbal yoktur. Ancak, nafilenin faziletini inkâr ederse kâfir olur. Çünkü o, bu tutumu ile Rasûlullah (sav)'ın getirip haber verdiği bir hususu reddetmiş olmaktadır. Ancak farz olduğunu inkâr etmeksizin ve terkinin de helal kabul etmeksizin namazı terkeden kimsenin hükmü hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Yunus b. Abdulalâ dedi ki: Ben, İbn Vehb'i şöyle derken dinledim: Malik dedi ki: Allah'a iman edip, rasûlleri tasdik eden, fakat namaz kılmayı kabul etmeyen kimse öldürülür. Ebu Sevr de; Şafiî mezhebinin bütün alimleri bu görüştedir, der. Hammad b. Zeyd, Mekhul ve Veki'in görüşü de budur. Ebu Hanife der ki: Böyle bir kimse hapse atılır, dövülür ama öldürülmez. Bu, İbn Şihab'ın da görüşüdür. Davud b. Ali de bu görüştedir. Bunların delilleri arasında Hz. Peygamberin şu buyruğu da vardır: “Ben insanlarla lâ ilâhe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu diyecek olurlarsa, -onun hakkı ile olması müstesna- benden kanlarını ve mallarını korumuş olurlar.”⁽²⁾ Bu görüşü kabul edenler derler ki: Onun hakkı ise, Hz. Pey-

(1) *Buhârî*, iman 17, Salât 28, Zekât 1, İ'tisâm 2, 28; *Müslim*, İman 32-36; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 95; *Tirmizî*, Tefsir 88. sûre; *Nesai*, Zekât 3; *İbn Mâce*, Fiten 1; *Dârimî*, Siyer 10; *Müsned*, IV, 8.

(2) *Buhârî*, iman 17, İ'tisâm 28; *Müslim*, İman 34-36; *Tirmizî*, İman 1, Tefsir 88. sûre; *Nesai*, Cihâd 1, Tahrimu'd-Dem 1; *İbn Mâce*, Fiten 1...

gamberin bir başka hadisinde şöylece dile getirilmiştir: "Müslüman bir kimsenin kanı ancak üç şeyden birisiyle helal olur: İmandan sonra kâfir olmak, yahut muhsan olduktan sonra zina etmek, ya da bir başka nefse karşılık olmaksızın birisini öldürmek."⁽¹⁾

Ashab-ı kiram ve tabiinden bir topluluğun görüşüne göre kasti olarak ve özrü bulunmaksızın vakti çıkıncaya kadar tek bir namazı terkeden ve onu eda etmeyi de kaza etmeyi de kabul etmeyip namaz kılmam, diyen bir kimsenin kâfir olduğu, kanının da malının da helal olduğu, müslüman mirasçılarının ondan miras alamayacağı ve tevbe etmesinin de istenmeyeceği görüşündedirler. Eğer (kendiliğinden) tevbe ederse mesele yok. Aksi takdirde öldürülür. Ve malının hükmü de mürtedin malı ile aynıdır. Bu, aynı zamanda İshak'ın da görüşüdür. İshak der ki: İşte Peygamber (sav)'dan şu günümüze kadar ilim ehlinin görüşü böyledir.

İbn Huveyzimendad der ki: Bizim mezhep alimlerimiz, namazı terkeden kişinin ne vakit öldürüleceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Kimisi, namazın kılınması için uygun görülen vaktinin sonunda öldürülür derken, kimisi de zaruret vaktinin sonuna kadar bırakılır demişlerdir. Bu konuda sahih olan görüş budur. Bu zaruret vakti de şöyledir: İkinci namazı vaktinden güneşin batacağı zamana kadar dört rekat kılablecek bir süre, yatsı namazının çıkış vakti olan gecenin bitimine dört rekat kala, sabah namazı vaktinin bitimi olan güneşin doğuşundan önce iki rekat kılacak kadar bir zamandır. İshak der ki: Vaktin gitmesinden maksat ise, öğle namazını güneşin batışına, akşam namazını da tan yerinin ağarması vaktine kadar ertelemesi demektir.

6. Gerçek Tevbe Ne İle Anlaşılır:

Bu âyet-i kerime **"tevbe ettim"** diyen kimsenin, fiilleri arasına tevbenin muhakkak olduğunu ortaya koyan hususlar da eklenmedikçe, bu sözüyle yetinilmeyeceğine delildir. Çünkü yüce Allah burada tevbe etmekle birlikte namaz kılmayı ve zekât vermeyi de şart koşmaktadır ki, bunların yerine getirilmesiyle tevbenin gerçekten yapıldığı ortaya çıksın. Faizi yasaklayan âyet-i kerimede de: **"Şâyet tevbe ederseniz ana mallarınız sizindir"** (el-Bakara, 2/279) diye buyurmaktadır. Bir başka yerde de: **"Tevbe edenler, ıslah edenler ve açıklayanlar müstesna..."** (el-Bakara, 2/160) diye buyurmaktadır. el-Bakara Sûresi'nde bu anlamdaki açıklamalar (2/160. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, Diyât 6; *Müslim*, Kasâme 25, 26; *Ebü Dâvûd*, Hudûd 1; *Tirmizî*, Hudûd 15, Diyât 10; *Nesâî*, Kasâme 6, 14, Tahrîmu'd-Dem 5, 11, 14; *İbn Mâce*, Hudûd 1; *Dârimî*, Sîyer 11; *Müsned*, I, 61, 63...

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ
ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6. Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse ona eman ver. Tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu emin olacağı yere kadar ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olduklarından dolayı böyledir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Eman Verme:

“Eğer” sana kendileriyle savaşma emrini vermiş olduğum “müşriklerden biri senden eman dilerse” buyruğunda geçen ve “senden eman dilerse” anlamındaki: (اسْتَجَارَكَ) kelimesi, senin himayeni isterse; yani, senin emânını ve senin korumanı isterse, Kur'an-ı Kerimi dinleyebilmesi için onun hükümlerini, emir ve yasaklarını anlayabilmesi için (böyle bir istekte bulunursa) sen de ona eman ver, demektir. Eğer, bir emri kabul ederse, bu güzel bir şeydir. Şayet kabul etmeyecek olursa, sen de onu güvenlik duyacağı yere geri götür. Bu, hakkında görüş ayrılığı bulunmayan bir husustur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Malik der ki: Harbî bir kişi müslümanların ülkesine giden yolda bulunup da: Ben eman istemek üzere geldim diyecek olursa, bu gibi haller şüpheli hususlardan olduğu için görüşüme göre bu durumdaki bir kimse güven duyabileceği bir yere geri götürülür. İbnü'l-Kasım da şöyle der: Bizim kıyılarına ticaret maksadıyla gelmiş görünen ve: Ben malımı satıncaya kadar ticaret yapmak üzere gelen kimselere dokunmadığınızı zannediyorum, diyen kim senin durumu da böyledir.

Âyet-i kerimenin zahiri ise, Kur'an-ı Kerimi dinlemek ve İslâm üzerinde düşünmek isteyen kimseler hakkındadır. Bunun dışındaki maksatlar için eman vermek ise, müslümanların maslahatı ile ilgili ve onlara fayda sağlayan hususların gereği gibi tetkik edilmesi ile ilgilidir.

2. Eman Verme Yetkisi:

İlim adamlarının tümüne göre sultanın (İslâm devlet yöneticisinin) verdiği eman caizdir. Çünkü imam, müslümanların lehine olan menfaat ve mas-

lahatlara bakmak için öne geçirilir. O, menfaatlerin sağlanması, zararların önlenmesi konusunda herkesin vekilidir.

Halifeden başkasının eman vermesi hususunda ise ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Hür bir kimsenin verdiği eman, bütün ilim adamlarına göre geçerlidir. Ancak İbn Habib şöyle demektedir: İmam, verilen bu emanı gözden geçirir.

Kölenin de, Malikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre eman vermek yetkisi vardır. Şafiî, Şafiî mezhebi alimleri, Ahmed, İshâk, Evzaî, Sevrî, Ebu Sevr, Davud ve (Hanefilerden) Muhammed b. el-Hasen de bu görüştedirler. Ebu Hanife'nin görüşüne göre ise, kölenin eman vermek yetkisi yoktur. Bizim (Malikî mezhebi) ilim adamlarımızın ikinci görüşü de budur. Ancak, birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Peygamber şöyle buyurmuştur: "Müslümanların kanları birbirine denktir. Onların en aşağı olanları dahi zimmetlerini yerine getirmeye çalışır."⁽¹⁾

İlim adamlarımız derler ki: Hz. Peygamber: **"En aşağıları"** dediğine göre, kölenin de emanı caizdir. Hür kadının eman verebilmesi ise daha bir uygundur. "Köleye (ganimetten) pay verilmez" diye gösterilecek gerekçe ise muteber değildir. Abdulmelik b. el-Macişûn der ki: İmamın geçerli kabul etmesi hali müstesnâ, kadının emanı caiz değildir. O, bu görüşüyle cumhurdan ayrı istisnai bir kanaat ortaya koymuş olmaktadır.

Çocuğa gelince, eğer savaşılabilecek güçte ise, onun emanı da geçerlidir. Çünkü o da savaşçılar arasındadır ve koruyucu kesim arasına girmektedir.

ed-Dahhak ve es-Süddî ise, bu âyet-i kerimenin, yüce Allah'ın: **"Müşrikleri öldürün"** buyruğu ile nesh olduğu kanaatindedirler. el-Hasen ise şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime kıyamet gününe kadar muhkem ve uygulanabilecek bir âyettir. Mücahid de bu görüştedir.

Bu âyet-i kerimenin hükmünün müşrikler için tayin edilen dört aylık süre boyunca geçerli olduğu da söylenmiştir. Ancak bu görüşün hiç bir kıymeti yoktur. Said b. Cübeyr der ki: Müşriklerden bir kişi Ali b. Ebi Talib'in yanına gelerek şöyle dedi: Bizden herhangi bir kimse bu dört ayın bitişinden sonra Muhammed'in yanına gelip de Allah'ın kelamını işitmek isterse veya bir ihtiyacı dolayısıyla gelirse öldürülür mü? Ali b. Ebi Talib (r.a): Hayır dedi. Çünkü şanı yüce Allah: **"Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse ona eman ver. Tâ ki Allah'ın kelamını dinlesin"** diye buyurmuştur. Doğru olan da budur ve âyet-i kerime muhkemdir.

(1) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 147, Diyât 11; *Nesai*, Kasâme 10; *İbn Mâce*, Diyât 31; *Müsned*, I, 119, 122, II, 180, 192, 211, 215.

3. Şart Edatlarıyla İlgili Bir Açıklama:

Yüce Allah'ın: (وَإِنْ أَحَدٌ) : **Eğer... biri**" buyruğundaki; (أَحَدٌ) : Biri kelimesi, daha sonra gelen ("**Senden eman dilerse**" anlamındaki) fiil gibi bir fiil takdiri ile ref' edilmiştir. Böyle bir açıklama, (إِنْ) şart edatı için güzeldir, ancak diğer kardeşlerinde (şart edatlarında) çirkindir. Sibeveyh'in benimsediği görüş de, bu edat ile diğerleri arasında fark gözetmek şeklindedir. Çünkü bu, şart edatlarının anası olduğundan onun böyle bir özelliği vardır. Diğer taraftan böyle bir özellik diğer edatlarda yoktur. Ancak, Muhammed b. Yezid şöyle demektedir: Sibeveyh'in: "Çünkü böyle bir özellik diğer edatlarda yoktur" demesi yanlıştır. Zira, bu edat, kimi zaman; (مَا) anlamında olup, kimi zaman da şeddelisinden hafifletilmiş olur. Diğer şart edatları ise böyle değildir.

Sibeveyh şu beyiti örnek olarak zikretmektedir:

لَا تَجْزَعِي إِنْ مُنَفْسًا أَهْلَكْتَهُ وَإِذَا هَلَكْتُ فَعِنْدَ ذَلِكَ فَاجْزَعِي

"Benim nefis ve değerli şeyleri tüketmemden ötürü sızlanma
Fakat ben ölüp gidersem, işte o vakit ağlayıp sızla."

4. Allah'ın Okunan Kelâmı İşitilir:

İlim adamlarımız derler ki: Yüce Allah'ın: "**Tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin**" buyruğunda, şanı yüce Allah'ın kelâmının okuyucu tarafından okunması halinde işitildiğine delildir. Şeyh Ebu'l-Hasen (el-Eş'arî), Kadı Ebu Bekr (el-Bakillânî) ile Ebu'l-Abbas el-Kalanîsî, İbn Mücahid, Ebu İshak el-İsferayinî ve başkaları bu görüştedir.

Çünkü yüce Allah: "**Tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin**" buyruğu ile kendi kelâmının Kur'an okuyan kimsenin okuması esnasında işitilen bir kelâm olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca müslümanlar, bir kimse mesela Fatihatü'l-Kitabı veya herhangi bir sûreyi okuyacak olursa, "Allah'ın kelâmını dinledik işittik" demek üzerinde icma etmiş olmaları ve Allah'ın kelâmının okunmasıyla mesela İmriu'l-Kays'ın şiirinin okunması arasında fark gözetmekte icma etmiş olmaları da buna delildir. el-Bakara Sûresi'nde de (2/75. ayetin tefsirinde) Allah'ın kelâmının anlamı, O'nun kelâmının harfe ve sese muhtaç olmadığına dair açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ
عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾

7. Mescid-i Haram'ın yanında ahidleştikleriniz dışında müşriklerin Allah katında ve Rasûlü yanında nasıl bir ahdi olabilir? O halde onlar size karşı ahidlerinde doğru davrandıkları sürece siz de onlara doğrulukla davranın. Şüphesiz ki Allah sakınanları sever.

Yüce Allah'ın; **"Mescid-i Haram'ın yanında ahidleştikleriniz dışında, müşriklerin Allah katında ve Rasûlü yanında nasıl bir ahdi olabilir?"** buyruğundaki "nasıl" anlamına gelen; (كَيْفَ) kelimesi burada hayret bildirmek içindir. Tıpkı, filan kişi nasıl olur da beni geçer? demeye benzer. Yani, onun beni geçmemesi gerekirdi.

"(عَهْد) : Ahid" kelimesi de; "(يَكُون) : Olur" kelimesinin ismidir. âyet-i kerimede hazfedilmiş takdiri ifade vardır. Yani: Ahdi bozmayı içlerinde saklı tutmakla birlikte müşriklerin nasıl bir ahdi olabilir? demektir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وَجَبَرْتَانِي إِنَّمَا الْمَوْتُ بِالْقُرَى فَكَيْفَ وَمَا نَا هَضْبَةً وَكَنْيَبُ

"Siz bana ölümün ancak şehirlerde (meskûn yerlerde) olduğunu söylemişsiniz. İşte bu ikisi düz bir ova ve kum tepesidir; nasıl olur?"

ez-Zeccâc'dan nakledildiğine göre burada ifadenin takdiri bu kişi (burada) nasıl ölmüştür? şeklindedir.

Buyruğun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Müşriklerin Allah katında yarın azabından emin olmalarına sebep olacak, Rasûlü nezdinde de dünya azabından kendisi sebebiyle emin olmalarını sağlayacak bir ahidleri nasıl olabilir?

Daha sonra yüce Allah: **"Mescid-i Haram'ın yanında ahidleştiklerinin dışında..."** diye bir istisnâ yapmaktadır. Muhammed b. İshak der ki: Bunlar Bekroğullarıdır. Yani, ancak şu ahidlerini bozmayan, sözlerine aykırı davranmayan kimselerin ahdi olabilir.

“O halde onlar size karşı doğru davrandıkları sürece siz de onlara doğrulukla davranın” buyruğunun anlamı şudur: Onlar size verdikleri sözlerine bağlı kalmaya devam ettikleri sürece siz de aynı şekilde sözlerinize bağlı kalmaya devam edin. İbn Zeyd der ki: Ancak onlar ahidlerine bağlı kalmadılar, o bakımdan onlara da dört aylık bir süre tayin etti. Ahdi bulunmayanlara gelince, tevbe etmeleri dışında gördükleri yerde onlarla savaştılar.

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً
يَرْضَوْنَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ
فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

8. Nasıl olabilir ki? Size karşı üstünlük sağarlarsa hakkınızda hiçbir yemin ve hiçbir ahid gözetmezler. Dilleriyle sizi hoşnut etmeye çalışırlar. Kalpleri ise isteksizdir. Onların çoğu fâsık kimselerdir.

Yüce Allah: **“Nasıl olabilir ki? Size karşı üstünlük sağarlarsa...”** buyruğu ile yaptıkları işlerin kötülükleriyle birlikte onların herhangi bir ahidlerinin olmasının hayret edilecek birşey olduğunu tekrar etmektedir. Yani, eğer onlar size üstün gelecek olurlarsa, sizin hakkınızda hiçbir yemin ve hiçbir ahid gözetmedikleri halde, onların nasıl bir ahdi olabilir?

“Üstünlük sağlama”yı anlatmak üzere; (**ظَهَرَ عَلَى فُلَانٍ**): Filan kimseye üstünlük sağladım,” yani ona galip geldim, denilir. (**ظَهَرَ الْبَيْتُ**) ise, evin üstüne çıktım, demektir. Yüce Allah’ın: (**فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ**): **Artık onu aşmaya güç yetiremediler**” (el-Kehf, 18/97) yani, üzerine çıkamadılar buyruğu da buradan gelmektedir.

“Hakkınızda hiçbir yemin ve hiçbir ahid gözetmezler” buyruğundaki (**يَرْقُبُوا**): Gözetmezler, korumazlar, riayet etmezler” demektir. (Aynı kökten gelen): Rakîb kelimesi koruyan demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nisâ, 4/1. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. (**يَمِينٌ**): **Yemin**, Mücahid ve İbn Zeyd’e göre ahid demektir. Yine Mücahid’den bunun yüce Allah’ın isimlerinden birisi olduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas ve Dahhâk ise bunu “yakınlık” diye açıklamış, el-Hasen himaye, Katade de bir antlaşma diye açıklamışlardır. (**ذِمَّةٌ**) ise, ahid demektir. Ebu Ubeyde bunu yemin

diye açıklamıştır. Yine Ebu Ubeyde'den nakledildiğine göre; (إِلَ); Ahid, "zimmet" ise himaye ve taahhüd anlamındadır. el-Ezherî der ki: Bu, Allah'ın İbranice bir ismidir. Bunun aslı ise parıldamak anlamına gelen; (الليل)'dan gelmektedir. Arı ve saf olup parıldayan bir şey hakkında; (أَلْ لَوْنُهُ بَرُّؤُ الْأَ): Rengi parıldadı, parıldar" denilir. Bunun aslı itibariyle keskinlik anlamından geldiği ve harbeyi anlatmak üzere kullanılan; (الآة)'nin de buradan geldiği de söylenmiştir. Keskin işiten hassas kulak anlamına gelen; (أُذُنٌ مُرَّةٌ) da buradan gelmektedir. Nitekim şair Tarafe b. el-Abd, devesinin kulağının keskin ve hassas duymasını ve kulaklarını dikmesini anlatırken şöyle demektedir:

مُولَّتَانِ تَعْرِفُ الْعِثْقَ فِيهِمَا كَسَامِعَتَيَّ شَاؤَ بِحَوْتَلٍ مُفْرَدٍ

"Havmel tepesinde tek başına bulunan bir koyunun
(burada maksat yaban öküzüdür) iki kulağı gibi;
Keskin duyan, dikilen ve onlardan asaletini anladığım."

Ahid, himaye ve akrabalığa "il" denilecek olursa, bunun anlamı şudur: İşte kulak o tarafa doğru yönlendirilir. Yani, kulak bunları iyice duymaya gayret eder. Ahde "il" denilmesinin sebebi ise, arılığı, temizliği ve üstünlüğünden dolayıdır. Cem-i killet'i (آلٍ) şeklinde gelir. Çokluk çoğulu ise; (إِلَالٌ) diye yapılır. el-Cevherî ve başkaları derler ki: Esreli olarak "el-İl" yüce Allah'ın adıdır. Yine, ahid ve yakınlık anlamına da gelir. Hassan der ki:

لَعَمْرُكَ إِنَّ إِلَكَ مِنْ قَرِيشٍ كِلَالُ السُّقْبِ مِنْ رَأَى النُّعَامِ

"Andolsun ki senin Kureyş'e olan akrabalığın
Dişi deve yavrusunun deve kuşu yavrusuna akrabalığı gibidir."

Yüce Allah'ın; (ذِمَّةٌ) buyruğu burada "ahid" anlamındadır. Bu ise, riayet edilmemesi halinde günahkar olmayı gerektiren, saygı duyulması gereken her bir şey demektir. İbn Abbas, ed-Dahhâk ve İbn Zeyd: Zimmet, ahid demektir demişlerdir. "İl" kelimesini ahid diye anlamlandıranlara göre, buradaki lafızların farklılığı dolayısıyla aynı anlam tekrarlanmış olur. Ebu Ubeyde ve Ma'mer, buradaki zimmet, zimmet altına girmek, ahid altına girmek demektir, derler. Ebu Ubeyd ise şöyle der: Zimmet, Hz. Peygamber'in: "Onların en aşağıdakileri de zimmetlerini yerine getirmeye çalışır" ifadesinde eman anlamındadır. Bu kelimenin (zimmet'in) çoğulu ise; (ذِمَمٌ) şeklinde gelir. "Zel"

harfi üstün olarak (وَبَثْرَةً) ise, suyu az kuyu demek olup, çoğulu, (ذِمَام) şeklinde gelir. Şair Zu'r-Rimme der ki:

على جَمِيرِيَّاتٍ كَانَ غَيْرُهَا ذِمَامُ الرِّكَايَا أَنْكَرَتْهَا الْمَوَاتِحُ

“Öyle Himyer’e mensub develer üzerinde ki, sanki onların gözleri
(yorgunluk ve bitkinlikten dolayı)
Suları oldukça fazla çekildiği için suları az kuyu gibidir.”

Zimmet ehli ise akid yapan ve kendileriyle akid yapılanlardır.

“**Dilleriyle sizi hoşnut etmeye çalışırlar.**” Yani, zahiren razı eden şeyleri dilleriyle söylerler. “**Kalpleri ise isteksizdir, onların çoğu fasık kimselerdir.**” Yani, ahdi bozan kimselerdir. Her kâfir fasıktır. Fakat burada özellikle çirkin işleri açıktan açığa işleyen ve ahdi bozanlarını kastetmektedir.

اِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾

9. Onlar, Allah’ın âyetlerini az bir bedel karşılığında sattılar ve O’nun yolundan alıkoydular. Yapageldikleri gerçekten ne kötüdür!

Bununla, müşriklerin Ebu Süfyan’ın kendilerine ikram ettiği bir yemek karşılığında ahidlerini bozduklarını kastetmektedir. Bunu Mücahid dile getirmiştir. Onların Kur’an-ı Kerimi dünya metâına değiştirdikleri de söylenmiştir. “**Ve onun yolundan alıkoydular**” yani, yüz çevirdiler. Bu anlamıyla (الصدود); Yüz çevirmekten gelir, veya; (الصد) den geldiği kabul edilerek Allah’ın yolundan alıkoydular, engellediler, demek olur.

لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَاذِمَّةً وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾

10. Onlar, hiçbir mü’min hakkında hiçbir yemin ve hiçbir ahid gözetmezler. İşte onlar, haddi aşanların tâ kendileridir.

en-Nehlâs der ki: Bu bir tekrar değildir. Çünkü birincisi bütün müşrikler hakkındadır, ikincisi ise özel olarak yahudiler hakkındadır. Buna delil ise, (bir önceki âyet-i kerime de geçen): **“Allah’ın âyetlerini az bir bedel karşılığında sattılar”** buyruğudur. Bununla yahudileri kastetmektedir. Onlar, yüce Allah’ın delillerini ve açıklamalarını, başkanlık isteği ve herhangi bir husustaki tamahkârlıklarına karşılık verdiler.

“İşte onlar haddi aşanların tâ kendileridir.” Yani, ahidlerini bozmak suretiyle helal sınırını aşarak harama düşenlerdir.

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ
وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

11. Eğer tevbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse, artık dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetleri uzun uzadıya açıklarız.

“Eğer tevbe eder” yani, şirkten vazgeçip İslâm’ın hükümlerine bağlanacak olurlarsa **“...artık dinde kardeşlerinizdir.”** Sizin kardeşleriniz olurlar. İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime kible ehlinin kanlarının (haksız yere dökülmesini) haram kılmaktadır. Bu anlamdaki açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır. İbn Zeyd der ki: Yüce Allah namazı ve zekâtı farz kılmış ve bunlar arasında ayırım gözetilmesini de, zekât vermeden namazı da kabul etmemiştir.

İbn Mes’ud der ki: Size namaz kılmak ve zekât vermek emrolundu. Zekât vermeyenin namazı yoktur. Hadis-i şerifte de Peygamber (sav)’ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “Yüce Allah: “Allah’a itaat edin ve Rasûlüne de itaat edin” diye buyurduğu halde bir kimse ben Allah’a itaat ederim ama Rasûlüne itaat etmem derse, yüce Allah: “Namazı kılın, zekâtı verin” diye buyurduğu halde, bir kimse ben namazı kılarım ama zekât vermem derse, yine aziz ve celil olan Allah: “Bana ve ana-babana şükret” diye buyurduğu halde, Allah’a şükretmek ile ana-babasına şükretmek arasında ayırım gözetmek suretiyle üç şeyi birbirinden ayrı gören kimseyi Allah da Kıyamet gününde kendisiyle rahmeti arasına ayrılık koyar.”⁽¹⁾

“Biz, bilen bir kavme âyetleri uzun uzadıya açıklarız”, beyan ederiz. Özellikle **“bilen”**lerin sözkonusu edilmesi ise, bu âyetlerden asıl yararlananların onlar oluşundan dolayıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

(1) Kaynağını tesbit edemedik.

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ
فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

12. Eğer ahidlerinden sonra yeminlerini bozarlar da dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderlerini hemen öldürün. Çünkü onların yeminleri yoktur. Olur ki vazgeçerler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Ahidlerinden Dönüp Dine Dil Uzatanlar:

“(وَإِنْ نَكَثُوا)”: **Eğer... bozarlarsa**” buyruğundaki: “(النَّكَثُ)”: Nakzetmek, bozmak” demektir. Bu kelime aslında eğilip büküldükten sonra çözülen herşey hakkında kullanılır. Yemin ve ahidler hakkında bu tabir istiâre yoluyla kullanılır.

Şair der ki:

وَإِنْ خَلَفْتَ لَا يَنْقُضُ النَّأْيُ عَهْدَهَا فَلَيْسَ لِمُخْضُوبِ الْبَنَانِ يَمِينُ

“Eğer yemin etse de yüzçevirip uzaklaşması ahdini bozmaz onun
Çünkü parmak uçları kınalı olanın yemini yoktur.”

Burada yemin'den kasıt ahiddir.

“**Dininize dil uzatırlarsa**” ahidlerini bozmak, savaş açmak ve buna benzer müşrik kimsenin yaptığı başka herhangi bir iş yapmak suretiyle... “**Dil uzatmak**” demek olan “ta’n” mızrakla dürtmek demek olduğu gibi, kötü sözle dil uzatmak anlamında da kullanılır. Her iki anlam için kullanılmakla birlikte her ikisinde de muzar’i (يَطْعُنُ) şeklinde “ayın” harfi ötreli olarak gelir. Bununla birlikte “ayn” harfi ötreli kullanılırsa mızrakla yara açmak, dürtmek, üstün olarak kullanılırsa, dil ile yaralamak, dil uzatmak manasına kullanılacağı da söylenilmiştir. Burada bu kelime istiâre yoluyla kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in, Usame’yi kumandan tayin ettiği esnada söylediği şu buyruklar da bu türdendir: “(إِنْ تَطَعَنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ طَعَنْتُمْ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ وَأَيُّكُمْ اللَّهُ إِنْ كَانَ لَخَلِيقًا لِلْإِمَارَةِ)”: Eğer siz onun kumandanlığına dil uzatıyorsanız, gerçek şu ki daha önce babasının kumandanlığına da dil uzatmış idiniz. Allah’a yemin ederim ki ger-

çekten o kumandanlığa layık bir kimse idi." Bu hadisi Sahih (-i Buhârî) rivayet etmiştir.⁽¹⁾

2. Dine Dil Uzatanların Hükümü:

Kimi ilim adamları, bu âyet-i kerimeyi dine dil uzatan ve ondan kötü bir şekilde söz eden herkesin öldürülmesinin vücubuna delil göstermişlerdir. Çünkü, böyle bir kimse kâfir olur. Dil uzatmak (ta'n etmek) ise, dine yakışık olmayan şeyleri nisbet etmek yahut da dinden olan herhangi bir şeyi hafife alarak itiraz etmek demektir. Çünkü, dinin esaslarının sağlıklı olduğu, şer'î hükümlerinin de doğruluğu kat'î delil ile sabit olmuştur. İbnü'l-Münzir der ki: Bütün ilim ehli kimseler, Peygamber (sav)'a söven kimsenin öldürüleceğini kabul etmişlerdir. Bu görüşte olanlar arasında Malik, Leys, Ahmed ve İshâk da vardır. Şafiî'nin görüşü de budur. en-Nu'man (b. Sabit, Ebu Hanife) dan da şöyle dediği nakledilmektedir: -İleride de geleceği üzere- zimmet ehlin-den olup da Peygamber (sav)'e söven kimse öldürülmez.

Ancak, rivayet edildiğine göre Ali (r.a)'nin meclisinde birisi: Kâ'b b. el-Eş-ref ancak haksızca ve ahde aykırı olarak öldürüldü demiş, Hz. Ali de o kimsenin boynunun vurulmasını emretmiştir.

Muaviye'nin bulunduğu mecliste bir başka kişi böyle söylemiş, bunun üzerine Muhammed b. Mesleme ayağa kalkarak: Böyle bir söz senin meclisinde söyleniyor ve sen susuyorsun ha! Allah'a yemin ederim seninle aynı çatı altında asla bulunmam ve andolsun onunla başbaşa kalacak olursam mutlaka onu öldürürüm.

(Malikî mezhebine mensub) ilim adamlarımız derler ki: Böyle bir kimse eğer hainlik etmeyi, ahdi bozmayı, Peygamber (sav)'a nisbet etmiş ise, tevbe etmesi istenmeksizin öldürülür. İşte Hz. Ali ile Muhammed b. Mesleme'nin -Allah ikisinden razı olsun- böyle bir sözü söyleyenin maksadını böylece anlamışlardır. Çünkü böyle bir ifade zındıklıktır. Eğer bu sözü söyleyen kimse ahde aykırı davranmayı; onlar, önce ona eman verdiler, sonra ona verdikleri sözde durmadılar diyerek fiilen öldürenlere nisbet edecek olursa, böyle bir nisbet de katıksız bir yalan ve iftira olur. Çünkü, onların Kâ'b b. el-Eş-ref'e söyledikleri sözlerinde ona eman verdiklerine ve bunu açıkça ifade ettiklerine delâlet eden bir söz yoktur. Eğer böyle bir şey söylemiş olsalardı bile onların bu sözleri eman olmazdı. Çünkü Peygamber (sav) onları ona eman versinler diye değil, öldürsünler diye göndermişti. Ve Muhammed b. Mesleme'ye (uygun göreceği) sözleri söyleme izni de vermişti.

(1) *Buhârî*, Eymân 2, Fedâilu's-Sahâbe 17, Meğâzî 43, 87; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 63, 64; *Tirmizî*, Menâkıb 39; *Müsned*, II, 20, 89, 106, 110.

Buna göre böyle bir şeyi bizzat onu öldürenlere nisbet edenin sözleri üzerinde düşünmek gerekir ve (öldürülmeleri gerektiği hususunda) tereddüt söz konusudur. Bunun sebebi ise şudur: Acaba, sözlerinde durmamayı onu öldürenlere nisbet etmek aynı zamanda ahde hainlik etmeyi Peygamber (sav)'a nisbet etme sonucunu da beraberinde getirir mi? Çünkü Peygamber (sav) da ya onların fiillerini doğru bulmuş ve yaptıklarına razı olmuştur, o bakımdan da o bu sözde durmayışı, ahde ihanet etmeyi rıza ile karşılamış demektir. Bunu (bu anlamıyla) açıkça ifade eden bir kimse öldürülür. Ya da onların sözlerinde durmayışlarını söylemek, Peygamber (sav)'ın da ahdini bozması anlamına gelmez denilir, bu durumdaki bir kimse de öldürülmez. Böyle bir kimsenin öldürülmeyeceğini kabul etsek dahi, bu sözü söyleyenin ibretli bir şekilde cezalandırılması, hapis cezasına çarptırılması, ağır bir şekilde dövülmesi ve büyük bir ölçüde de tahkir edilmesi kaçınılmaz birşeydir.

3. Dine Dil Uzatan Zimmînin Durumu:

Zimmî dine dil uzatacak olursa, Malikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre ahdi bozulur. Çünkü yüce Allah: **“Eğer ahidlerinden sonra yeminlerini bozarlar da...”** diye buyurmakta ve o takdirde onların öldürülmelerini ve onlarla savaşılmasını emretmektedir. Şafî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- nin görüşü de budur. Ebu Hanife ise böyle bir kimse hakkında şöyle der: Tevbe etmesi istenir. Mücerred olarak dil uzatması sebebiyle -beraberinde ahdini bozması söz konusu olmadığı sürece- ahdini bozmuş olmaz. Çünkü yüce Allah iki şarta bağlı olarak öldürülmelerini emretmektedir: Biri onların ahidlerini bozmaları, diğeri ise dine dil uzatmalarıdır.

Biz deriz ki: Eğer onlar ahidlerine aykırı uygulamalarda bulunacak olurlarsa ahidleri bozulmuş olur. (Âyet-i kerimede) her iki hususun söz konusu edilmesi ise, böyle bir kimsenin öldürülmesi için her iki hususun ayrı ayrı ortaya konulmasına bağlı kalmasını gerektirmez. Çünkü ahdi bozmak, aklen de şer'an de tek başına onları öldürmeyi mübah kılmaya yeterlidir. Bize göre âyet-i kerimenin takdirî ifadesi şöyledir: Eğer onlar ahidlerini bozarlarsa onlarla savaşmak helal olur. Eğer ahidlerini bozmaksızın ahidlerine bağlı kalmakla birlikte dine dil uzatacak olurlarsa, yine onlarla savaşmak helal olur.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer'in huzurunda, üzerinde müslüman bir kadının bulunduğu bir bineği dürttüğü ve bunun üzerine o bineğin huylanıp kadını yere düşürdüğü, buna bağlı olarak avretinin açıldığını dava etmeleri üzerine, Hz. Ömer aynı yerde o zimmînin asılmasını emretmiştir.

4. Ahdini Bozan Zimmî'nin Hükümü:

Zimmî, müslümanlara karşı savaşıyor olursa, ahdi bozulur, malı ve çocukları da onunla birlikte müslümanlara fey' (ganimet) olur. Muhammed b. Mesleme ise der ki: Onun ahdini bozmasından dolayı çocuğu sorumlu tutulmaz. Çünkü o, ahdini tek başına bozmuştur. Yine Muhammed b. Mesleme der ki: Malı alınır.

Bu şekildeki açıklama Muhammed b. Mesleme'ye yakıştırılamayan bir çelişkidir. Çünkü, zimmînin malının ve çocuklarının himaye altına alınmasına sebep onun ahdidir. Eğer malının elden gitmesini gerektiren bir durum ortaya çıkarsa, çocuğunun da elinden alınması sonucunu verir.

Eşheb der ki: Zimmî ahdini bozacak olursa, o yine ahdi üzere kalır. Ve ebediyen köleliğe dönmesi sözkonusu değildir. Ancak bu, hayret edilecek bir husustur. Sanki o, bu görüşü ile ahdi maddi bir olay olarak kabul etmiş gibidir. Halbuki ahdin gereğini yerine getirmek mantıki bir husustur ve müslümanlar bu ahdin gereğini yerine getirmeyi üzerlerine almışlardır. Kendisi bu ahdi bozacak olursa, bu da diğer akidler gibi bozulmuş olur.

5. Hz. Peygamber'e Söven, Dil Uzatan Zimmet Ehlinin Hükümü:

İlim adamlarının çoğunluğu, zimmet ehlinden olup da Peygamber efendimize söven, yahut üstü kapalı ifadelerle ona dil uzatan veya onun değerini hafife alan, yahut da Hz. Peygamber'e, kâfir olmasını gerektiren şekilde başka türlüleriyle nitelendiren kimsenin öldürüleceği görüşündedir. Çünkü biz ona zimmetin gereği olan himayemizi veya onunla ahidleşmeyi bu esas üzere yapmış değiliz. Şu kadar var ki, Ebu Hanife, es-Sevrî ve Kûfelilerden onlara tabi olanlar şöyle demişlerdir: Böyle bir kimse öldürülmez. Çünkü onun içinde bulunduğu şirk hali bundan daha büyüktür. Ancak bu davranışından ötürü te'dip ve ta'zir edilir. Ona karşı delil ise, yüce Allah'ın: **"Eğer ahidlerinden sonra yeminlerini bozarlar da..."** âyetidir. Kimi ilim adamı da bu görüşe karşı Hz. Peygamberin, antlaşmalı olmakla birlikte Kâ'b b. el-Eşref'in öldürülmesi emrini vermesini delil göstermişlerdir. Hz. Ebu Bekir de arkadaşlarından birisine öfkelenince Ebu Berze, bunun boynunu vurmayayım mı diye sorunca, Hz. Ebu Bekir: Rasûlullah (sav)'dan başka herhangi bir kimse için böyle bir şey sözkonusu değildir, diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

Dârakutnî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Kör bir adamın bir cariyesi vardı. O cariyesinden iki inciye andıran iki oğlu vardı. Bu cariye Peygamber (sav)'a söver ve ona dil uzatırdı. Adam ise bu işten vazgeçmesini söylüyor fakat cariye bundan vazgeçmiyordu. Bundan dolayı azarlı-

(1) *Ebü Dâvûd*, Hudûd 2; *Nesâî*, Tahrîmu'd-Dem 16, 17.

yor, bu işe son vermesini istiyor, fakat yine son vermiyordu. Gecenin birinde Peygamber (sav)'ı diline dolayınca, efendisi dayanamayarak kalkıp bir kazma aldı ve onu karnına sapladı. Vücudunun öbür tarafından çıkartıncaya kadar da üzerine dayanıp durdu. Peygamber (sav) da bunun üzerine: "Dikkat edin ve şahid olun ki, onun kanı hederdir."⁽¹⁾

Yine İbn Abbas'tan gelen bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: ...Onu öldürdü. Sabah olunca bu husus Peygamber (sav)'a anlatılınca, o ama adam kalkıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü onu öldüren benim. Bu kadın sana sövüyor ve sana dil uzatıyordu. Ben bu işten vazgeçmesini söylüyor, fakat o vaz geçmiyordu. Bundan dolayı onu azarlıyor ve son vermesini istiyor, fakat bir türlü dinlemiyordu. Benim ondan iki inciyi andıran iki oğlum da var. Bana karşı da çok yumuşaktı. Dün de sana sövmeye, sana dil uzatmaya başlayınca onu öldürdüm. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Haberiniz olsun ve şahid olun ki, onun kanı hederdir."⁽²⁾

6. Zımmî Hz. Peygambere Sövüp de Ölümden Korkarak Müslüman Olduğunu İddia Ederse:

Bir zımmî Hz. Peygamber'e sövdükten sonra öldürülmekten korktuğu için müslüman olduğunu izhar edecek olursa, onun İslâm'a girmesi öldürülme cezasını kaldırır, denilmiştir. Maliki mezhebinde meşhur olan görüş budur. Çünkü İslâm kendisinden öncekileri ortadan kaldırır. Ancak, müslüman bir kimse Hz. Peygamber'e sövüp de daha sonra tevbe edecek olursa, hükmü böyle değildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Sen o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse, onlara geçmiş mağfiret olunur.*" (el-Enfal, 8/38)

İslâma girişinin öldürülme cezasını ortadan kaldırmayacağı da söylenmiştir. el-Utbiyye'den Malik'in görüşü bu şekilde nakledilmiştir. Çünkü bunu yapmakla Hz. Peygamberin hakkını çiğnemiş, saygınlığına riayet etmemiş, Hz. Peygamberi küçültmek ve ona kötülük etmek kastı ile böyle davrandığından, Peygamberin bu haklarını çiğnediğinden ötürü öldürülmesi vacibtir. Dolayısıyla onun İslâm'a dönüşü, bu cezasını ortadan kaldırmaz ve böyle bir kimse müslümandan daha iyi bir durumda olamaz.

7. Küfrün Önderleri:

Yüce Allah'ın: "**Küfrün önderlerini hemen öldürün**" buyruğundaki "**önderler**" anlamına gelen; (ائمة) kelimesi, (إمام)'in çoğuludur. Bununla kastedilen kimi ilim adamlarının görüşüne göre Ebu Cehil, Utbe, Şeybe ve

(1) *Ebû Dâvûd*, Hudûd 2; *Nesâî*, Tahrimu'd-Dem16; *Dârakutnî*, III, 112.

(2) *Dârakutnî*, III, 113.

Umeyye b. Halef gibi Kureyş'in ileri gelenleridir.

Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu âyet-i kerime Tevbe Sûresi'ndedir. Ve bu âyet-i kerime nazil olup da insanlara karşı okunduğunda yüce Allah, Kureyş'in güç kaynaklarının kökünü kurutmuştu. Geriye onlardan kalanlar ya müslümandı, ya barış yapmış kimselerdi. Buna göre **"Küfrün önderlerini hemen öldürün"** buyruğu ile kastedilenlerin ahdi bozmaya, dine dil uzatmaya kalkışan her bir kimsenin, küfürde bir esas ve bir lider olacağı anlamına gelmesi muhtemeldir. Yine bu buyrukta **"ileri gelenler"** ile onların başkanlarının kastedilmiş olması ve onlarla çarpışmak, onlara uyanlarla çarpışmaktır; onların herhangi bir saygınlıkları sözkonusu değildir, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Bu kelimenin çoğulu aslında (**الْأَمَّة**) şeklinde gelmeli idi. (**مثال وامثلة**): Misal ve misaller" kelimesinde olduğu gibi. Ancak, "mim" harfleri birbirlerine idğam edildikten sonra birinci "mim" in harekesi birinci hemzeye verilerek iki (harekeli hemze) ard arda gelmektedir. O bakımdan ikinci hemze yerine de "ye" getirilmiştir. el-Ahfeş'in iddiasına göre bundan dolayı "ye"li olarak; (**هذا أيم من هذا**); Bu, bundan daha öndedir," denilir. el-Mâzinî ise, (aynı anlamda) "vav" ile (**أوم من هذا**) denildiği iddiasındadır. Hamza ise bu kelimeyi; (**أئمة**) şeklinde okumuştur. Ancak, nahivcilerin çoğunluğu bunun bir lahn olduğu kanaatindedir.⁽¹⁾ Çünkü bu, aynı kelimedeki iki hemzeyi bir arada söylemektir.

"Çünkü onların yeminleri yoktur" yani onların ahidleri olmaz. Bu da onların samimi olarak yerine getirecekleri doğrulukla bağlanacakları ahidleri yoktur, demektir.

İbn Âmir **"yeminler"** anlamına gelen: (**أَيْمَان**) kelimesini hemze esreli olarak "iman"dan gelecek şekilde; (**إِيمَان**) okumuştur. (Onların imanları yoktur, anlamına gelir). Yani onların islâmları yoktur, demektir. Bununla birlikte bunun, korkunun zıddı olan emniyetten gelen; (**آمته إيمانا**): Ona eman verdim"den gelme ihtimali de vardır. Buna göre onlara eman verilmez, onlar hi-maye altına alınmazlar manasına gelir. İşte bundan dolayı **"Küfrün önderlerini hemen öldürün"** diye buyurmaktadır.

"Olur ki vazgeçerler" olur ki şirkten vazgeçerler, demektir. el-Kelbî der ki: Peygamber (sav) Hudeybiye'de iken Mekkelilerle antlaşma yaptı. Onlar da onu Beyt'i ziyaretten alıkoydular. Sonra da geri dönmesi şartıyla onunla barış yaptılar ve Allah'ın dilediği kadar bir süre böylece kaldılar. Daha son-

(1) Arapça baskıyı hazırlayanın kaydettiğine göre bu hususta Ebû Hayyân şöyle demektedir: "... Basra'lı nahivcilerin başı Ebû Amr b. el-Alâ, Mekke'nin kurrâsı İbn Kesîr ve Medine'nin kurrâsı Nâfi' bu şekilde okumuşken, bunun bir lahn olduğu nasıl söylenebilir?" Ayrıca bk. Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, X, 59.

ra Rasûlullah (sav)'ın antlaşmasına dahil bulunan Huzaalılar, Kinânelilere mensup Umeyyeoğulları ile savaştılar. Umeyyeoğulları kendi antlaşmalarına silah ve yiyecek yardımıyla bulundular. Huzaalılar da Rasûlullah (sav)'dan yardım istediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. Rasûlullah (sav) da -önceden geçtiği üzere- yaptığı antlaşmada tarafında yer alanlara yardımcı olunmasını emretti.

Buhârî'de Zeyd b. Vehb'den şöyle dediği nakledilmektedir: Biz Huzeyfe'nin yanında bulunuyor idik şöyle dedi: Bu âyet-i kerimenin -bununla: **"Küfrün önderlerini hemen öldürün. Çünkü onların yeminleri yoktur"** ayetini kastederek- sözünü ettiklerinden yalnızca üç kişi kaldı. Münafıklardan da sadece dört kişi kalmış bulunuyor. Bir bedevi arap şöyle dedi: Siz Muhammed'in ashâbı, bizim ne demek olduklarını bilemediğimiz birtakım haberler veriyorsunuz. Yalnızca dört münafık kaldığını iddia ediyorsunuz. Peki şu bizim evlerimizi basıp içindikileri alanların, bizim değerli eşyalarımızı çalanların durumu nedir? Huzeyfe şöyle dedi: Onlar fasık kimselerdir. Evet, onlardan sadece dört kişi kalmış bulunuyor. Bunlardan birisi ise eğer soğuk su içecek olsa, o soğuk suyun soğukluğunun farkına varmayacak kadar kocamış bir yaşlıdır.⁽¹⁾

"Olur ki vazgeçerler" yani, küfürlerine, batıllarına, müslümanlara eziyet vermelerine bir son verirler. Bu ise onlarla savaşma maksadının bizimle savaşmaktan vazgeçerek dinimize girmek suretiyle zararlarını önlemek olmasını gerektirmektedir.

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ
بَدِئُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ ۚ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

13. Yeminlerini bozan, o Peygamberi sürüp çıkarmaya kalkışan ve bununla beraber ilk olarak sizinle kendileri (savaşmaya) başlayan bir kavim ile savaşmaz mısınız? Onlardan korkuyor musunuz? Eğer mü'min kimseler iseniz asıl korkmanız gereken Allah'tır.

"Yeminlerini bozan... bir kavim ile savaşmaz mısınız?" buyruğu, bir azar olmakla birlikte savaşa teşvik anlamı da vardır. Önceden de belirttiğimiz gi-

(1) Buhârî, Tefsir 9. sûre 5.

bi Mekke kâfirleri hakkında nazil olmuştu.

“O peygamberi sürüp çıkarmaya kalkışan” yani, onun Mekke'den çıkmasına onlar sebep teşkil etmişlerdi. Bundan dolayı onun çıkartılması kendilerine nisbet edilmiştir. Şöyle de açıklanmıştır. Onlar, ahidlerini bozduklarından dolayı Mekkelilerle savaşmak üzere Hz. Peygamberin Medine'nin dışına çıkmasına sebep oldular. Bu açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir.

“Bununla beraber ilk olarak sizinle kendileri” savaşmaya **“başlayan bir kavim...”** Yani, onlar ahidlerini bozdular ve Huzaalılara karşı Bekroğullarına yardımcı oldular. Şöyle de açıklanmıştır: Bedir günü sizinle ilk olarak onlar savaştılar. Çünkü Peygamber (sav) kervanı ele geçirmek için çıkmıştı. Mekkeliler kervanlarını kurtarınca geri dönebilirlerdi. Ama, önceden de geçtiği gibi bunu yapmayarak, mutlaka Bedir'e varıp orada şarap içmekte directiler.

“Eğer mü'min kimseler iseniz, asıl korkmanız gereken Allah'tır.” Yani, onlarla savaşmaktan ötürü hoşunuza gitmeyecek şeylerle karşılaşmaktan korkmaktan çok onlarla savaşı terketmeniz dolayısıyla Allah'ın cezasından korkmalısınız.

Şöyle de açıklanmıştır: Onların Allahı Rasûlünü çıkarmalarından kasıt, Onu hac yapmaktan, umre yapmaktan, tavaf etmekten alıkoymalarıdır. İşte onların savaşa ilk başlayan taraf olmaları bu demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ
وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبَ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ
وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

14. Onlarla savaşın ki, Allah ellerinizle onları azaplandırınsın. Onları rezil etsin. Size onlara karşı zafer versin ve (bununla) mü'min bir topluluğun gönüllerine şifa versin;
15. Kalplerindeki gazabı gidersin. Allah dilediğine tevbe nasib eder. Allah hakkıyla bilendir, Hakîmdir.

“Onlarla savaşın” buyruğu bir emirdir; **“ki, Allah... onları azaplandırınsın”** buyruğu da onun cevabıdır. Şartın cevabı anlamında olmak üzere meczum gelmiştir. İfadenin takdiri şöyledir: Eğer onlarla savaşırsanız Allah ellerinizle onları azaplandırırsın, onları rezil eder, size, onlara karşı zafer verir ve mü'min bir topluluğun gönüllerine de şifa verir.

“Kalplerindeki gazabı gidersin” buyruğu ise, onların gazap ve öfkelerinin ileri dereceye ulaşmış olduğunu göstermektedir. Mücahid der ki: Bu buyrukla, Rasûlullah (sav)’ın tarafında antlaşmada yer alan Huzaalıları kastetmektedir. İfadelerde cümlecikler hep birbirine atfedilmiştir. Ve hepsinde de birincisinden kat’ ile (yeni cümlecikler halinde) ref’ caizdir.

Bununla birlikte; (أن) takdiri ile nasbedilmeleri de caizdir. Kûfelilerce “sarf” diye bilinen şey budur. Şairin şu beyitlerinde olduğu gibi:

فإن يَهْلِكْ أبوقابوس يَهْلِكْ ربيعُ الناس والشهرُ الحرامُ
ونأخذُ بعده بِذَنابِ عيش أَجَبَ الظَّهْرَ لَيْسَ لَهُ سَنَامُ

“Şayet Ebû Kabus ölecek olursa ölür
İnsanların baharı da, haram ayı da
Ve ondan sonra biz sarılırız hörgücü bulunmayan
Sırtı alınmış, horgüçsüz bir hayatın kuyruklarına.”

Buradaki; “(ونأخذ) : Sarılırız” kelimesini istersek üstün ile okuyabiliriz, istersek mansub olarak okuyabiliriz.

Yüce Allah’ın: **“Ve mü’min bir topluluğun gönüllerine şifa versin”** buyruğu ile kastedilenler, Mücahid’den naklettiğimize göre Huzaaoğullarıdır. Çünkü Kureyşliler onlara karşı Bekroğullarına yardımcı olmuştu. Huzaalılar ise Peygamber (sav)’ın tarafında antlaşmada yer almışlardı. Bekroğullarına mensub birisi Rasûlullah (sav)’ı hicveden bir şiir söylemişti. Bunun üzerine Huzaalılardan birisi ona: Eğer bu şiiri bir daha okuyacak olursan, senin ağzını kırarım. Bekroğullarına mensub kişi bu şiiri bir daha okuyunca, gerçekten ağzını kırdı ve aralarında çarpışma başgösterdi. Huzaalılardan bazılarını öldürdüler. Bunun üzerine Huzaalı Amr b. Salim, bir kaç kişiyle birlikte Peygamber (sav)’ın huzuruna gitti ve ona durumunu haber verdi. Hz. Peygamber, mü’minlerin annelerinden Meymune’nin odasına girip: “Üzerime su dökün” diye buyurdu ve yıkanmaya başladı. Yıkanırken de: “Eğer Kâ’b oğullarına (ki bunlar Amr b. Salim’in kavmi olan Huzaalıların bir koludur) yardım etmeyecek olursam, yardım görmeyeyim” diye buyurdu. Daha sonra Rasûlullah (sav) gerekli hazırlıkların yapılmasını ve Mekke’ye çıkılmasını emretti, bunun sonucunda da Mekke fethedildi.

“Allah dilediğine tevbe nasib eder” buyruğundaki “(وَتُوبَ) : **Tevbe nasib eder”** kelimesinde kıraat yeni bir cümle (istinaf) olmak üzere ref ileler. Çünkü bu, önceki ifadeler türünden değildir. Bundan dolayı cezm ile (وَتُوبَ) diye buyurmamıştır.

Diğer taraftan onlarla savaşmak, onların Allah tarafından tevbelерinin kabul edilmesini de gerektirmez. Aksine onlarla savaşmak, onların azab edilmelerini, rezil edilmelerini, mü'min bir topluluğun gönüllerinin şifa bulmasını, onların kalplerindeki öfkenin gitmesini gerektirir. Bunun bir benzeri de: *"Allah dilerse kalbinin üzerini mühürler"* buyruğunda ifade tamam olduktan sonra: *"Allah batılı mahveder"* (eş-Şûrâ, 42/24) diye buyurmasıdır.

Allah'ın tevbelерini kabul ettiği kemseler ise, Ebu Süfyan, Ebu Cehil'in oğlu İkrime, Süleym b. Ebi Amr gibileridir. Bunlar İslâm'a girdiler.

İbn Ebi İshak ise bu ("**tevbe nasib eder**" anlamındaki) lafzı, (وَيُتَبِّ) şeklinde nasb ile okumuştur. (Allah dilediğine tevbe nasib etsin diye, anlamına gelir). Aynı şekilde İsa es-Sekafî ve el-A'rec'den de böyle okudukları rivayet edilmiştir. Bu okuyuşa göre ise, tevbelерinin kabulü de şartın cevabı kapsamına girer. Çünkü anlam: **"Eğer onlarla savaşırsanız Allah onları azaplandırır..."** şeklindedir. Buna atfedilenlerin manası da böyle olur. Bundan sonra da eğer onlarla savaşırsanız **"Allah da onların tevbelерini kabul eder"** diye buyurmaktadır. Böylelikle sizin ellerinizle azaplandırılmaları, gönüllerinize şifa vermesi, kalplerinizin öfkesinin giderilmesi ve tevbenizin kabul edilmesi lütufları hep birlikte size verilmiş olur.

Ancak, burada bu fiilin, "**tevbe nasib eder**" anlamındaki fiilin merfu' olarak okunması daha güzeldir. Çünkü savaş tevbe etmenin sebebi değildir. Zira, şanı yüce Allah'ın, tevbesini kabul etmek istediği herhangi bir kimse için tevbe, her halükârda savaş olmaksızın da mümkün olabilir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ
يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ
خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri, Allah'tan, Rasûlünden ve mü'minlerden başkasını dost ve sırdaş edinmeyenleri ayırt etmeksizin bırakılıverileceğinizi mi sandınız. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Yoksa siz... mi sandınız?" buyruğu ile bir konudan bir başka konuya geçilmektedir. **"(أَنْ تُتْرَكُوا): Bırakılıverileceğinizi"** anlamındaki buyruk, Sibeveyh'in görüşüne göre iki mef'ul yerini tutmaktadır. el-Müberred'e göre ise

İkinci mef'ul hazfedilmiştir. Buyruğun anlamı şudur: Sizler, mü'min ile mü-nafıkın kendisi sebebiyle mükâfat veya cezayı hak edeceği şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayacak ibtilâlara maruz kalmadan bırakılacağınızı mı zannediyorsunuz? Bu anlamdaki açıklamalar, bundan önce birkaç yerde de geçmiş bulunmaktadır.

“(وَلَمَّا يَتْلَمْ) : **Ayırd etmeksizin**” buyruğu, (لَمَّا) ile -(مَا) zâid olsa da- cezm edilmiştir. Çünkü bu, Sibeveyh'e göre -önceden de (Âl-i İmran, 3/142. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere- “(قَدْ فَعَلَ) : Yapmıştır,” sözüne (olumsuz olarak) cevap teşkil eder. “Mim” harfinin esreli olması ise, (bundan sonraki lafzatullah'ın ilk harfinin sâkin olması sebebiyle) iki sakinin bir araya gelmesidir.

“(وَلَيْجَةً) : **Dost ve sırdaş**” kelimesi içli dışlı, iç içe gibi anlamlara gelir ve girmek demek olan; (الْوَلَج) 'den gelmektedir. Vahşi hayvanların içine girdiği inlere; (تَوَلَّجًا) denilmesi de buradan gelmektedir. Yani: Allah'ı ve Rasûlünü (ve mü'minleri) bırakarak başkalarına sevgi duyup onlarla içli dışlı olmanın.

Ebu Ubeyde der ki: Kendisinden olmayan bir şeyin içine soktuğun her bir şeye; (وَلَيْجَةً) denilir. Bir kimse bir topluluğun kendisinden olmamakla birlikte aralarında bulunursa o kimseye de bu isim verilir. İbn Zeyd der ki: Bu kelime (velîce), sonradan bir şeyin içerisine giren demektir. Çoğulu da; (الْوَلَجَاء) şeklinde gelir. Kişinin sırdaşları diğer insanlar arasında onun özel yakınları ve işinin içyüzünü bilen kimseleri demektir. Bu durumda; “(هُوَ وَلِجَتِي وَهُمْ وَلِجَتِي) : O benim sırdaşımdır, onlar benim sırdaşımdır,” denilerek kelimenin tekili de çoğulu da aynı kullanılabilir. Nitekim Eban b. Tağlib -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle demiştir:

فَبَشَّ الْوَلِيجَةَ لِلْهَارِبِينَ وَالْمَعْتَدِينَ وَأَهْلَ الرِّيبِ

“Kaçkınlara, hadlerini aşanlara ve şüpheli işler peşinde olanlara
O ne kötü bir sığınak ve barınaktır!”

Bu kelimenin; “(بَطَاة) : Sırdaş” anlamına geldiği de söylenmiştir ki, manası birdir.

Bu buyruğun bir benzeri de yüce Allah'ın: “*Ey iman edenler, sizden başkalarını sırdaş edinmeyin*” (Âl-i İmran, 3/118) buyruğudur. el-Ferrâ der ki: (Bu âyet-i kerimede geçen) velîce (dost ve sırdaş) onların müşriklerden kendilerine sırlarını açıkladıkları, durumlarını bildirdikleri ve müşriklerden edindikleri sırdaşları demektir.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَغْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ
بِالْكُفْرِ ۖ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

17. Müşriklerin kendi küfürlerine kendileri şahid iken Allah'ın mescidlerini imar etme hakları yoktur. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ebediyyen ateşte kalacaklardır.

“Müşriklerin... Allah'ın mescidlerini imar etme hakları yoktur” buyruğundaki “(أَنْ يَغْمُرُوا): **İmar etme...leri**” cümlesi, (كَانَ) 'nin ismi olarak ref mahallindedir. “(شَاهِدِينَ): **Kendileri şahid iken**” kelimesi de haldir.

İlim adamları bu âyetin te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir görüşe göre artık onların Mescid-i Harama gelmelerinin engellenmesi karardan sonra haccetme yetki ve imkânları yoktur. Sidâne, Sikâye ve Rifâde gibi görevler de müşrikler elinde bulunuyordu. Bu buyrukla onların bu görevleri yerine getirmeye ehil olmadıklarını buna ehil olanların mü'minler olduklarını açıklamaktadır.

Bir diğer görüşe göre Hz. Abbas Bedir'de esir alınıp da kâfir olması, akrabalık bağlarını koparması sebebiyle ayıplanınca şöyle cevap vermiş: Sizler bizim kötülüklerimizi söz konusu ediyor, iyiliklerimizi hiç anmıyorsunuz. Hz. Ali, iyilikleriniz de mi var? diye sorunca, Hz. Abbas: Evet demiş. Şüphesiz bizler Mescid-i Haramı imar ediyor, Kâ'be'nin örtülerini hazırlıyor, hacılara su veriyor ve esirleri esirlikten kurtarıyoruz. Bu âyet-i kerime onun bu sözlerini reddetmek üzere indi.⁽¹⁾

O halde müslümanların mescidlerle ilgili hükümlerin gereğini yerine getirmeyi ve müşriklerin mescidlere girmelerini engellemeleri gerekir.

Genel olarak bütün kıraat âlimleri; “(يَغْمُرُ): **İmar etmeleri**” şeklinde “ye” harfini üstün, “mim” harfini de ötreli olarak okumuşlardır. İbn es-Semeyka ise bunu “ye” harfini ötreli ve “mim”i de esreli olarak okumuştur. Yani, onların mescidleri mamur hale getirmeleri ve imarına yardımcı olmaları hakkı yoktur. Buna karşılık; “(مَسْجِدَ اللَّهِ): Allah'ın mescidini” şeklinde tekil olarak da okunmuştur. Mescid-i Haramı imar etme hakları yoktur, demek olur. Bu, İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Ata b. Ebi Rebah, Mücahid, İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Muhaysın ve Yakub'un kıraatidir.

(1) Suyûtî, *ed-Durrul-Mensûr*, IV, 145-146.

Diğerleri ise genel olarak bütün mescidler anlamını verecek şekilde; (مساجد) diye okumuşlardır, Ebu Ubeyd'in tercihi de budur. Çünkü bu daha umumî bir ifadedir. Özel olan da umumî ifadenin kapsamına girer. Bununla birlikte çoğul anlamına gelen kıraat ile özel olarak Mescid-i Haram'ın kast edilmesi ihtimali de vardır. Bu da (kullanılan isimleri) cins isimleri olması halinde mümkün olan bir kullanım şeklidir. Nitekim bir kimse sadece belli bir ata binmekle birlikte (cins ismi kastedilerek): Filan kişi atlara biner, demek de bu kabildendir.

Çoğul kıraati daha doğrudur, çünkü bunun her iki anlama gelme ihtimali de vardır. Diğer taraftan (bir sonraki âyet-i kerimede gelecek olan): *"Allah'ın mescidlerini ancak... imar eder"* buyruğunda *"mescidler"* anlamında çoğul olarak icma ile okunmuştur. Bu açıklamayı da en-Nehhas yapmıştır. el-Hasen der ki: Maksat Mescid-i Haram olmakla birlikte **"mescidler"** diye buyurması, bütün mescidlerin kiblesinin ve önderinin Mescid-i Haram oluşundan dolayıdır.

"(شَاهِدِينَ): Şâhidler iken" buyruğu ile; **"(وَمِنْ شَاهِدُونَ): Kendileri şahidler iken"** kastedildiği söylenmiştir. O bakımdan; (وَمِنْ) zikredilmeyince, **"şahidler"** anlamındaki kelime de nasb olarak gelmiştir. İbn Abbas der ki: Onların kendileri hakkında kâfir olduklarına dair şahidlikleri, yaratılmış olduklarını kabul etmekle birlikte kendi putlarına secde etmeleridir.

es-Süddî der ki: Onların kâfir olduklarına dair şahidlikleri şudur: Hristiyanın dinin nedir diye sorduğu vakit o, ben bir hristiyanım, yahudiye aynı soruyu sorarsan ben yahudiyim, sabiiye aynı soruyu sorarsan ben de sabiiyim, müşrike senin dinin ne diye sorulunca da ben müşrikim demesi şeklindedir. **"Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ebediyyen ateşte kalacaklardır"** buyruğunun anlamına dair açıklamalar da önceden geçmiştir bulunmaktadır.

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ
وَاتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ
الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾

18. Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte bunların doğru yola ermişlerden olmaları umulur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Mescidlerini Kimler İmar Eder:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın mescidlerini ancak... imar eder"** buyruğu mescidleri imar edenlerin mü'min olduklarına dair tanıklık etmenin sağlıklı ve doğru olduğuna delildir. Çünkü yüce Allah imanı buna bağlı kılmış ve bu işe devam etmenin mü'minlerin işi olduğunu haber vermiştir. Seleften birisi şöyle demiştir: Eğer bir kimsenin mescidi imar ettiğini görürseniz, onun hakkını da hüsn-ü zan besleyiniz. Tirmizî de Ebu Said el-Hudrî'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Siz, bir adamın mescidlere gelmek itiyadında olduğunu görürseniz, onun iman sahibi olduğuna tanıklık ediniz." Çünkü yüce Allah: **"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden... kimseler imar eder"** diye buyurmuştur. Bir rivayette de: "Mescide mutad vakitlerinde gidip gelmeyi itiyat haline getirmişse" şeklindedir. Tirmizî, bu hasen garip bir hadistir, der.⁽¹⁾

İbnü'l-Arabî der ki: Bu husus zahiren bir kimsenin salahı hakkındadır. Yoksa, şahidliklerde bulunacak alanlarla ilgili değildir. Çünkü şahidliklerin bu hususu bilenlerce özel halleri vardır. Şahidin kimisi zeki, kavrayışlı ve bildiği hususu hem inancıyla, hem haber olarak bildirmesiyle gerçek manada elde eder, bilir öğrenir. Kimisi de gafildir (çoğu şeyin farkına varmaz). Bunların herbirisi kendi layık olduğu şekilde değerlendirilir ve niteliklerine göre takdir edilir.

2. Allah'tan Başkasından Korkmamak:

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan başkasından korkmayan kimseler"** buyruğu ile ilgili olarak, Allah'tan başkasından da korkmayan hiçbir mü'min yoktur. Mü'minler de Peygamberler de kendilerinin dışında kalan düşmanlardan korkagelmişlerdir, denilecek olursa ona şöyle cevap verilir: Yani, bir kimse kendisine ibadet olunanlar arasında Allah'tan başkasından korkmuyorsa demektir. Çünkü müşrikler putlara tapınıyor, onlardan korkuyor ve onlardan birşeyler umuyorlardı. İkinci bir cevap: Yani din hususunda Allah'tan başka kimseden korkmazsa, demektir.

3. Peygambere İman:

Âyet-i kerimede mescidlerde namaz kılmak suretiyle onları temizlemek ve onların tamiri gerektiren yerlerini düzeltmek suretiyle mescidleri imar eden-

(1) Tirmizî, Tefsir 9. sûre 9; İbn Mâce, Mesâcid 19; Dârimî, Salât 23; Müsned, III, 68, 76.

lerin ve Allah'a iman edenlerin mü'min olacakları söz konusu edilmekle birlikte, Allah Rasûlüne iman etmekten ve ona iman etmeyenin imanından söz edilmemektedir diye sorulursa, böylesine şu şekilde cevap verilir: Rasûlullah (sav)'a, sözü edilen namaz kılmak ve diğer hususlar delâlet etmektedir. Çünkü bunlar onun getirdiği şeyler arasındadır. Namazın kılınması, zekâtın verilmesi ancak Rasûle iman eden bir kişi tarafından yapılırsa sahih olur. İşte bundan dolayı Rasûl ayrıca söz konusu edilmemiştir.

“(عسى): **Umulur**” kelimesi, İbn Abbas ve diğerlerinden nakledildiğine göre Allah için vücup ifade eder. Bunun, böyle kimselere yaraşan budur, anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, işte böylelerinin “**doğru yola ermişlerden olmaları**” yakışır, anlamındadır.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

19. Siz, hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ın tamirini Allah'a ve âhiret gününe inanan, Allah yolunda cihad eden(in ameli) ile bir mi tuttunuz? Bunlar, Allah nezdinde bir olamazlar. Allah zulmedenler topluluğunu hidayete erdirmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık⁽¹⁾ halinde sunacağız:

1. İman ve Cihad İle Diğer Ameller:

Yüce Allah'ın: “(أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ): **Siz, hacılara su vermeyi... mi tuttunuz**” ifadesinin Arapça'da takdiri şu şekildedir: Siz, hacılara su veren Sikâye sahiplerini yahut hacıların su ihtiyacını karşılayan kimseleri, Allah'a iman eden ve O'nun yolunda cihad eden kimselerle bir mi tuttunuz? Bununla birlikte hazfin “(من آمن): **İman eden**” buyruğunda takdir edilmesi de mümkündür. Yani, siz hacılara su verme işini iman eden kimsenin ameli ile bir mi tuttunuz. Takdirin şöyle olduğu da söylenmiştir: Bunların amelini iman eden kimsenin imanı ile bir mi tuttunuz?

Sikâye, “siâye ve himaye” gibi bir mastardır. İsmin anlamı bilindiğinden

(1) Ancak, başlıklar iki değil, yalnızca bir başlıktır.

dolayı mastar onun yerine kullanılmıştır. Nitekim; cömertlik ancak Hatem'dir, şiir ancak Züheyr'dir demek de buna benzer. Mescid-i Haram'ın imar edilmesi ifadesi de: “*O kasabaya sor*” (Yusuf, 12/82) buyruğu gibidir. Ebu Vecze ise “(أَجْعَلْتُمْ سُقَاةَ الْحَاجِّ وَعَمْرَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)”: Hacılara su verenleri ve Mescid-i Haramı imar edenleri... birmi tuttunuz” diye okumuştur. Buradaki (سُقَاة) : Su verenler kelimesi, (سَاقٍ)'in çoğuludur. Bunun aslı ise; (سُقْيَةٍ) şeklinde “fu’le” veznindedir. İşte bu türden illetli olan kelimelerin çoğulu hep böyle yapılır. (قَاضٍ وَقُضَاةٌ وَنَاسٍ وَنِسَاءٌ) : Hakim, hakimler, unutan, unutanlar kelimelerinde olduğu gibi. Eğer bu kelime illetli olmayacak olursa, (فُعْلَةٌ) şeklinde çoğulu yapılır. Aylarda nesî’ (erteleme işi) yapan kimseler için; (نَاسِيَةٌ وَنِسَاءٌ) : Nesi’ci ve nesi’ciler gibi. İbn ez-Zübeyr ve Said b. Cübeyr de bu kelimeleri bu şekilde; (سُقَاةٌ وَعَمْرَةٌ) : Su verenler, imar edenler” diye okumuştur. Ancak İbn Cübeyr, “**imar edenler**” anlamındaki kelimenin aslen tenvinli olması kanaatiyle; (عَمْرَةٌ) Mescid kelimesini nasb ile okumuştur.

ed-Dahhak ise der ki: “(سُقَاةٌ) : Hacılara su vermek” kelimesinin “sin” harfinin ötreli okunması da bir şivedir. “el-Haac” kelimesi ise “hacılar” anlamındaki “el-Hüccâc”ın cins ismidir.

Mescid-i Haram'ın imar edilmesi, onu koruyup gözetmek ve onun görülmesi gereken işlerini yerine getirmektir.

Bu âyet-i kerimenin zahiri, müşriklerden hacılara su vermek ve Mescid-i Haramı imar etmekle övünen kimselerin iddialarını -es-Süddî'nin de belirttiği gibi- iptal etmekte, boşa çıkarmaktadır. es-Süddî der ki: Hz. Abbas hacılara su vermekle, Şeybe Mescid-i Haramı imar etmekle övününce, Hz. Ali de İslâm ve cihadla övündü. Yüce Allah Hz. Ali'yi tasdik etti, onları da yalanladı. Küfür ile birlikte Mescid-i Haramın imarının söz konusu olmayacağını, onun imarının ancak iman, ibadet ve Allah'a itaatı gerektiren işleri yerine getirmekle olacağını haber verdi. Bu ise apaçık bir husustur ve bunun anlaşılmayacak bir tarafı yoktur.

Şöyle de denilmektedir: Müşrikler yahudilere, bizler, hacılara su veren, Mescid-i Haramı imar eden kimseleriz. Biz mi daha faziletli ve üstünüz, yoksa Muhammed ve ashabı mı? diye sordular. Yahudiler de kendilerine Rasûlullah (sav)'a olan inatları yüzünden: Siz daha faziletlisiniz diye cevap verdiler.

Burada anlaşılması zor bir durum ortaya çıkmaktadır ki, o da Müslim'in Sahih'inde yer alan en-Nu'man b. Beşir'in şöyle dediğine dair rivayetidir: Ben, Rasûlullah (sav)'ın minberinin yanında bulunuyordum. Bir adam: Ben İslâm'a girdikten sonra bir de hacılara su verecek olursam, artık ne amelde bulunur sam bulunayım aldırış etmem. Diğeri şöyle dedi: Ben de İslâm'a girdikten sonra Mescid-i Haramı bir tamir edersem, artık ne yaparsam yapayım umurumda değil. Bir diğeri de şöyle dedi: Allah yolunda cihad bu söylediklerinizden

daha üstündür. Ömer (r.a) onları azarlayarak şöyle dedi: Rasûlullah (sav)'ın minberi yanında -o gün bir Cuma günüydü- seslerinizi yükseltmeyiniz. Fakat cuma namazı kılındıktan sonra ben, (Hz. Peygamberin huzuruna) giretim ve hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz bu hususta onun görüşünü sorarım. Bunun üzerine yüce Allah: **“Siz, hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haramın tamirini Allah’a ve âhiret gününe inanan... ile bir mi tuttunuz”** âyeti sonuna kadar nazil oldu.⁽¹⁾

Hadisin bu rivayeti, âyet-i kerimenin, müslümanların bu amellerin hangisinin daha faziletli olduğu hususunda ayrılığa düşmeleri üzerine inmesini gerektirmektedir. Böyle bir durumda ise, âyet-i kerimenin sonunda: **“Allah zulmedenler topluluğunu hidayete erdirmez”** demesi uygun düşmez. İşte burada anlaşılması zor bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu da şöyle bir açıklamayla ortadan kaldırılabılır: Bazı raviler, yüce Allah'ın: “Bunun üzerine Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi” buyruğunu kullanmakta işi sıkı tutmamışlardır. Hz. Peygamber bu âyet-i kerimeyi Hz. Ömer'e soru sorması üzerine okuyunca, bunu rivayet eden kişi âyetin o anda indiğini zannetmiştir. Hz. Peygamber ise bu âyet-i kerimeyi cihadın, Hz. Ömer'in tartışırken sözlerini işittiği o kimselerin söylediklerinden daha faziletli olduğuna delil göstermiş, Hz. Ömer onların görüşleri hakkında Hz. Peygamberin kanaatini sorunca, o da yüce Allah'ın daha önce indirmiş olduğu bu âyet-i kerimeyi ona okumuştur. Bu âyet bizzat o kimseler hakkında nazil olduğu için değil. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Denilse ki: Buna göre kâfirler hakkında indirilen bir buyruğu müslümanlar hakkında delil göstermek caiz olur. Oysa onların hükümlerinin farklı olduğu bilinen bir husustur. Buna şöyle cevap verilir: Yüce Allah'ın, müşrikler hakkında indirdiklerinden müslümanlara uyan bir takım hükümler çıkartmak uzak bir ihtimal olarak görülmemelidir. Nitekim Hz. Ömer şöyle demiştir: İstesek közde kuzular etler kızartıp pişiririz ve tabakların biri konur biri kaldırılır. Fakat bizler yüce Allah'ın: **“Siz bütün hoş şeylerinizi dünya hayatınızda bitirdiniz ve onlarla faydalandınız”** (el-Ahkaf, 44/20) buyruğunu dinlemiş bulunuyoruz. Bu âyet-i kerime ise kâfirler hakkında açık bir nasıttır. Bununla birlikte Hz. Ömer bu âyet-i kerimeden kendi hallerine uygun düşecek şekilde bir azar manası ihtiva ettiğini de anlamıştır. Ashab-ı kiramdan da herhangi bir kimse onun bu anlayışına karşı tepki göstermemiştir. İşte bu âyet-i kerimenin de bu türden olması mümkündür. Gerçekten bu açıklama nefis bir açıklamadır ve bu yolla anlaşılması zor ve içinden çıkılamaz durum ortadan kalkmakta, kapalılık diye birşey kalmamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Müslim*, İmâre 111; *Müsned*, IV, 269.

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ أَكْثَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

20. İman edip de hicret edenlerin, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katında dereceleri daha büyüktür. İşte umduklarını elde edenler de onların tâ kendileridir.

Yüce Allah'ın: “الَّذِينَ آمَنُوا): **İman eden... ler**” buyruğu, mübtedâ olarak ref mahallindedir. Haberi ise “**Allah katında dereceleri daha büyüktür**” anlamındaki buyruktur. “(درجة) **Derece**” ise, beyân (temyîz) olarak nasb edilmiştir. Yani onlar hacılara su vermek ve Mescid-i Haramı imar etmekle övünenlerden daha üstün derecededirler.

Kâfirlerin Allah nezdinde bir dereceleri yoktur ki, mü'minin derecesi daha büyüktür, demek söz konusu olabilsin. Maksat, onların Mescidi imar etmek ve hacılara su vermek sebebiyle kendilerinin bir dereceye ve üstünlüğe sahip olduklarını varsaydıklarıdır. Yüce Allah da -onların bu varsayımları yanlış ve hata olmakla birlikte- kendilerince zannettikleri kanaate uygun olarak onlara hitap etmiştir. Nitekim yüce Allah'ın: “*O günde cennetliklerin karargâhları daha hayırlıdır...*” (el-Furkan, 25/24) buyruğuna benzemektedir. (Yani, bundan cehennemliklerin karargâhlarında da hayır olduğu manası anlaşılmaz).

“**Dereceleri daha büyüktür**” buyruğunun, derece sahibi olan herkesten daha büyüktür, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani, en üstün meziyet ve mertebe onların olacaktır. “**İşte umduklarını**” böylelikle “**elde edenler de onların tâ kendileridir.**”

يُشِيرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

21. Rabbleri onları katından bir rahmet, hoşnutluk, içlerinde kendilerine ait tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler.
22. Onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar. Muhakkak ki Allah katında büyük bir mükâfat vardır.

“Rableri onları... müjdeler.” Yani, dünyada kendilerine, âhirette kendileri için hazırlanmış bulunan pek büyük mükâfatı ve kalıcı nimetleri bildirir. “Nimetler (naim)” ise, rahat ve yumuşak yaşayış demektir. **“Ebediyyen kalıcıdırılar”** anlamındaki; (خَالِدِينَ) hal olarak nasbedilmiştir. Hulûd (ebedi kalış) ise devamlı ikamet etmek demektir.

“Muhakkak ki Allah katında büyük bir mükâfat vardır.” Yani, yüce Allah lütuf ve ihsan yurdunda onlar için bu mükâfatları hazırlamıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ
اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُولَئِكَ
هُمْ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

23. Ey iman edenler! Eğer küfrü imandan sevimli bulurlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi veli edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, onlar zalimlerin tâ kendileridirler.

Bu, âyet-i kerimenin zahirinden anlaşıldığına göre bütün mü'minlere yönelik bir hitaptır. Ve âyet-i kerimenin mü'minlerle kâfirler arasındaki velâyet (dostluk) bağıni koparmak bakımından Kıyamete kadar hükmü bakidir.

Bir kesime göre bu âyet-i kerime, hicrete ve küfür diyarını (orada kalmayı) redde teşvik sadedinde nazil olmuştur. Buna göre hitab Mekke'de ve Mekke dışında (henüz dar-ı İslâm kapsamına girmemiş) Arap topraklarında yaşayan mü'minlere bir hitaptır. Onlara babalarını ve kardeşlerini veli edinecek kâfirlerin topraklarında kalmaya devam ederek onlara tabi olmamaları emredilmektedir.

“Eğer küfrü imandan sevimli bulurlarsa” yani, küfrü sevecek olurlarsa. İşte böylelerine itaat etmeyin ve onlara özel bir konum vermeyin. Yüce Allah'ın özellikle babaları ve kardeşleri sözkonusu etmesi, bunlardan daha yakın bir akrabanın bulunmayışından dolayıdır. Yüce Allah: **“Ey iman edenler, yahudi ve hristiyanları veli edinmeyin”** (el-Maide, 5/51) buyruğunda, diğer insanları veli edinmeyi reddettiği gibi, bu yakın akrabalar arasında da (iman bağı olmadığı takdirde) dostluk ve velilik bağıni reddetmektedir. Böylelikle asıl yakınlığın, akrabalığın, bedeni yakınlık ve akrabalık değil de din akrabalığı olduğunu beyan etmektedir. Sufilerin okudukları şu beyitler de bu kabildendir:

"Diyorlar ki bana, işte sevdiklerinin yurduna yaklaştık.
Sense hâlâ kederlisin. Şüphesiz ki bu şaşılacak bir şey!
Dedim ki: Yurdun yakın olmasının faydası ne;
Eğer kalpler arasında bir yakınlık yoksa?
Yurdu uzak nice kimse vardır ki, muradına ermiştir ve bir başkası ise
Hemen yanı başındaki komşusu olduğu halde kederinden ölmüştür."

Bu âyet-i kerimede "**çocuklar**" sözkonusu edilmemiştir. Çünkü insanların çoğunluğunda görülen durum şu ki, çocuklar da babalarına tabidirler. İyilik yapmak ve hibe gibi bağışlarda bulunmak ise, veli edinmekten istisnâ edilmiştir. Nitekim Hz. Esmâ; Ey Allah'ın Rasûlü, annem müşrik olarak (kendisine iyilik yapmamı) umarak yanıma geldi. Ben, onun yakınlığını gözeteyim mi? diye sormuş, Hz. Peygamber de: "Annene yakınlık göster" diye buyurmuştur. Bu hadisi de Buhârî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

"İçinizden kim onları veli edinirse, onlar zalimlerin tâ kendileridir."

İbn Abbas der ki: O da onlar gibi bir müşrik olur. Çünkü, kim şirke razı olursa o da müşriktir.

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ
وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا
وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ
فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

24. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşıretiniz, elinize geçirdiğiniz mallar, durgunluğa uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşunuza giden meskenler, size Allah'tan, Rasûlünden ve O'nun yolundaki cihaddan daha sevimli ise, o halde Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyedurun. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

(1) Buhârî, Hibe 29, Cizye 18, Edeb 8; Müslim, Zekât 50; Ebû Dâvûd, Zekât 34; Müsned, VI, 344, 347, 355.

Rasûlullah (sav)'a Mekke'den Medine'ye hicret etme emri verilince, kişi babasına, baba oğluna, kardeş kardeşine, koca hanımına: Bize hicret etme emri verildi, demeye başladı. Onlardan kimisi hicret etmekte elini çabuk tuttu. Kimisi hicret etmeyi kabul etmeyerek şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, eğer hicret yurduna çıkıp gitmeyecek olursanız size hiçbir faydam dokunmaz ve size en ufak bir şey harcamam. Kimisine de hanımı ve çocuğu asılıp duruyor, ona Allah aşkına gitme, biz senden sonra kaybolur gideriz diyordu. Onlardan kimisi rikkate gelir, bundan dolayı hicret etmekten vazgeçer onlarla birlikte kalırdı. Bunun üzerine: **“Ey iman edenler! Eğer küfrü imandan sevimli bulurlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi veli edinmeyin”** âyeti nazil oldu. Yani, eğer onlar Mekke'de küfür üzere kalmayı Allah'a iman edip Medine'ye hicret etmeye tercih edecek olurlarsa, onları veli edinmeyin demek istemektedir.

“İçinizden”, bu âyet-i kerimenin nüzulünden sonra **“kim onları veli edinirse onlar zalimlerin tâ kendileridirler.”** Daha sonra da geri kalarak hicret etmeyenler hakkında da: **“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz”** buyruğu indi.

Aşiret, on ve daha fazla bir topluluk gibi bir topluluğun tek bir akde bağlı bulunan cemaat demektir. Belli bir şey etrafında toplanmak demek olan “muâşeret” de buradan gelmektedir.

“Elinize geçirdiğiniz mallar” Mekke'de kazanmış olduğunuz mallar demektir. Bu kelime aslında birşeyi bir yerden kesip başka bir yere alıp götürmek hakkında kullanılır. **“Durgunluğa uğramasından korktuğunuz ticaret... Allah'tan... daha sevimli ise...”** İbnü'l-Mübarek der ki: Durgunluğa uğramasından korkulan ticaret, evde kalan ve onlara talip bulunmayan kızlar ve kızçocuklar demektir. Nitekim şair şöyle demektir:

كَسَدَ مِنْ الْفَقْرِ فِي قَوْمِهِنَّ وَقَدْ زَادَهُنَّ مَقَامِي كُودَا

“Fakirlikten dolayı kavimleri arasında durgun kaldılar (onlara talip çıkmadı). Benim de orada kalışım (ya da; konumum) o kızların durgunluklarını (onlara talip çıkmayı) daha da arttırdı.”

“Ve hoşunuza giden meskenler” orada yaşamaktan hoşlanacağınız evler **“size, Allah'tan... daha sevimli ise...”** bunları, Allah yolunda ve Medine'de bulunan Rasûlüne hicret etmekten daha çok seviyorsanız... demektir.

“(وَاحِبٌ) : Daha sevimli” kelimesi, **“(كَانَ) : ... idi..”** nin haberidir. Kur'an-ı Kerim dışındaki konuşmalarda mübtedâ ve haber cümlesi olarak; **“(وَاحِبٌ)”** in

merfu' olması mümkündür. Bu durumda (كان) 'in ismi de onda mahzûf kabul edilir. Şair Sibeveyh şöyle bir beyit nakletmektedir:

إِذَا مِتُّ كَانَ النَّاسُ صِنْفَيْنِ : شَامِتٌ وَآخَرُ مُثْنٍ بِالَّذِي كُنْتُ أَصْنَعُ

“Ben öldüm mü insanlar iki grup olur: (Biri) sevinir,
Diğeri ise yaptıklarımın övgü ile söz eder.”

Yine şöyle bir beyit nakletmektedir:

هِيَ الشِّفَاءُ لِدَائِي لَوْ ظَفِرْتُ بِهَا وَلَيْسَ مِنْهَا شِفَاءُ الدَّاءِ مَبْذُولُ

“Ona ulaşacak olsam odur derdimin şifası
Fakat o, derdin şifasını karşılıksız bağışlayan birisi değildir.”

Âyet-i kerimede Allah ve Rasûlünü sevmenin vücubuna delil vardır. Zaten bu hususta ümmet arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Onlara duyulan sevginin her sevilenden önce geldiği hususunda da görüş ayrılığı yoktur. Yüce Allah'ı ve O'nun Rasûlünü sevmenin anlamına dair açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran, 3/31. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“... ve O'nun yolundaki cihaddan... bekleyedurun” buyruğu, emir kipidir, fakat tehdit anlamını ihtiva etmektedir. Bekleyin, demektir.

“Allah'ın emri gelinceye kadar” Allah'ın savaş emri ve Mekke'nin fethi gerçekleşinceye kadar demektir, bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir. el-Hasen ise: Dünyada ya da âhirette gelecek bir cezayı bekleyin diye açıklamıştır.

“Ve Onun yolundaki cihaddan” buyruğunda cihadın faziletine, onun nefsin rahatına, nefsin aile ve mala bağlılığına tercih edileceğine delil vardır. Sûrenin son taraflarında cihadın faziletine dair açıklamalar gelecektir. en-Nisa Sûresi'nde (4/100. âyetin tefsirinde) hicretin hükümlerine dair yeteri kadar açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

Sahih hadiste de şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz ki şeytan Âdemoğluna karşı üç yerde oturmuş (pusu kurmuş)dur. Ona karşı İslâm'a giden yolda oturmuş ve ona: Niçin kendi dinini ve atalarının dinini bırakıyorsun? demiştir. Kişi ona muhalefet ederek İslâm'a girer. Yine şeytan ona karşı hicrete giden yolda oturur ve ona: Malını ve aileni mi bırakacaksın, der. Kişi ona muhalefet eder ve hicret ettikten sonra bu sefer cihada giden yolda ona karşı oturur ve

ona şöyle der: Sen cihad edeceksin ve öldürüleceksin. Hanımını başkası ni-kâhlayacak, malın ise paylaşılacak. Kişi bu hususta da ona muhalefet eder ve cihad ederse, artık Allah'ın onu cennetine koyması Allah üzerindeki bir hakkıdır." Bu hadisi Nesaî Sebere b. Ebi Fâkih yoluyla rivayet etmiştir. Sebere dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Muhakkak şeytan..." deyip hadisi nakletmektedir.⁽¹⁾ Buhârî: "(Sebere b. Ebi Fâkih değil de) Sebere b. el-Fâkih diye adını anmakta ve bu hususta herhangi bir görüş ayrılığını söz konusu etmemektedir."⁽²⁾ İbn Ebi Adiy de der ki: İbnü'l-Fâkih de İbn Ebi Fakih de denilmektedir.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ ۖ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ ۖ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ
كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ
بِمَازِحَبَتِكُمْ وَلَيْتُمْ مُدِيرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى
رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ
الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ
بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى مَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

25. Andolsun ki, Allah bir çok yerde ve Huneyn gününde size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz sizi böbürlendirmişti de bunun size hiçbir faydası olmamıştı. Yeryüzü genişliğine rağmen başınıza dar gelmişti. Nihâyet arkanızı çevirip gitmiştiniz.
26. Sonra Allah, Rasûlüne ve mü'minlere sakinetini indirmiş, görmediğiniz ordular da indirmiş ve kâfirleri azaplandırmıştı. Kâfirlerin cezası işte budur.
27. Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bağışlayıcıdır, rahmet edicidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

(1) Nesaî, Cihâd 19; Müsned, III, 483.

(2) Müsned, III, 483'te: "Sebre b. Ebî Fâkih" diye; Tirmizî, Tahâre 23'te: "İbnü'l-Fâkih" diye kaydetmektedir. İbn Hacer, Tehzîb, III, 393'te: "İbnü'l-Fâkih, İbn Ebi'l-Fâkih, İbnü'l-Fâkihe ve İbn Ebi'l-Fâkihe" şekillerinin zikredilmiş olduğunu belirtmektedir.

1. Huneyn Gazvesi ve Allah'ın Yardımı:

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki Allah bir çok yerde... size yardım etmiştir"** buyruğu ile ilgili olarak şunları nakledelim:

Hevazinlilere Mekke'nin fethedildiği haberi ulaşınca, Nasr b. Malikoğullarına mensup olan ve ordu kumandanlığı elinde bulunan Malik b. Avf en-Nasrî, Hevazinlileri bir araya topladı. Kâfirlerle birlikte mallarını, davalarını, kadın ve çocuklarını da savaş alanına sürdü. Bununla askerlerin kendilerini daha iyi koruyacaklarını ve böyle bir durumda savaş esnasında daha bir güç ve gayrete geleceklerini zannetmişti. el-Hasen ve Mücahide göre sekizbin kişi idiler. Hevazin ve Sakiflilerin (toplamı) dörtbin kişi oldukları da söylenmiştir. Hevazinlilerin başında Malik b. Avf, Sakiflilerin başında ise Kinâne b. Abd bulunuyordu. Hep birlikte Evtâs denilen (ve Huneyn vakasının cereyan ettiği) yere konakladılar.

Rasûlullah (sav) da Eslemli Abdullah b. Ebi Hadred'i gözcü olarak göndermişti. Abdullah, Hz. Peygambere geri dönerek gördüklerini haber verdi. Rasûlullah (sav) da üzerlerine yürümeyi kararlaştırdı. Safvan b. Umeyye b. Halef el-Cumahî'den, bir görüşe göre yüz, bir diğer görüşe göre de dört yüz zırh emanet aldı. Rabia el-Mahzûmî'den otuz ya da kırkbin (dirhem) borç aldı. Dönüşünde de o borçlarını ona ödedi. Daha sonra Peygamber (sav) ona şöyle dedi: "Allah aileni de malını da mübarek kılsın. Borcun karşılığı vaktinde ve eksiksiz olarak ödenmesi ve bundan dolayı da övgü (teşekkür) dır." Bu hadisi İbn Mace Sünen'inde rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Rasûlullah (sav), onbini Medine'den kendisi ile birlikte gelenlerden, ikibini de Mekke'nin fethi günü müslüman olanlardan olmak üzere - ki bunlara Tulakâ denilir- toplam oniki bin müslüman ile yolda Süleym, Kilaboğulları, Abs ve Zübyanlı bedevilerden kendilerine katılanlarla birlikte yola çıktı. Mekke'ye Attâb b. Esid'i vali olarak tayin etti. Hz. Peygamber'in Evtas'a gidişi esnasında bedevi Arapların cahilleri yeşil bir ağaç gördüler. Cahiliye döneminde onların Zâtu Envât diye adlandırılan meşhur bir ağaçları vardı. Kâfirler yılın belli bir gününde o ağacın yanına gider onu ta'zim ederlerdi. İşte bu cahil bedeviler: Ey Allah'ın Rasûlü, bunların Zatu Envatları olduğu gibi sen de bize böyle bir Zatu Envât yap dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allahu ekber, nefsim elinde olana yemin ederim ki, Musa'nın kavminin ona: Onların ilahları olduğu gibi sen de bize bir ilah yap dedikleri gibi dediniz. O da kendilerine: Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz, demişti. İki okun tüyleri nasıl aynı hizada iseler, yemin ederim ki, siz de öylece sizden öncekilerin yollarını izleyeceksiniz. Hatta onlar bir keler deliğine girecek olsalar, siz de ondan gireceksiniz."⁽²⁾

(1) Nesâî, Buyû' 97; İbn Mâce, Sadakât 16; Müsned, IV, 36.

(2) Tirmizî, Fiten 18; Müsned, V, 218.

Rasûlullah (sav) Huneyn vadisine varıncaya kadar yola devam etti. Huneyn, Tihame bölgesi vadilerinden birisidir. Hevazinliler vadinin her iki yanında pusuya yatmışlardı. Sabahın yeni aydınlandığı bir sırada Hevazinliler, tek bir kişiymişçesine müslümanlara bir hamle yaptılar. Müslümanların büyük bir çoğunluğu geri çekildi ve kimse kimseye dikkat edemez oldu. Rasûlullah (sav) ve beraberinde Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer, ayrıca Ehl-i Beytinden de Hz. Ali ile Hz. Abbas, Ebu Süfyan b. el-Haris b. Abdulmuttalib ve onun oğlu Cafer ile Usame b. Zeyd, Eymen b. Ubeyd -ki bu Huneyn günü şehid düşmüş olup Um Eymen'in oğludur- Rabia b. el-Haris ve el-Fadl b. Abbas da beraberinde sebat gösterdiler. Cafer b. Ebi Süfyan yerine Kusem b. el-Abbas da zikredilmiştir. İşte bu on kişi Hz. Peygamberin yanından ayrılmadılar. Bundan dolayı Hz. Abbas şöyle demiştir:

نَصَرْنَا رَسُولَ اللَّهِ فِي الْحَرْبِ تِسْعَةً وَقَدْ فَرَّ مَنْ قَدْ فَرَّ عَنْهُ وَأَقْشَعُوا
وَعَاثَرْنَا لَأَقَى الْحَمَامَ بِنَفْسِهِ بِمَا مَنَّ فِي اللَّهِ لَا يَتَوَجَّعُ

“Savaşta Allah Rasûlüne yardım ettik, dokuz kişi
Onun yanından kaçıp dağılanlar da kaçıp gitti
Onuncumuz ise takdir gereği ölümle buluştu
Allah yolunda kendisine isabet eden sebebiyle hiç sızlanmaksızın.”

Sebat edip dağılmayanlar arasında beline bir kuşak bağlamış, Ebu Talha'ya ait bir deveyi yakalamış, elinde de bir hançer bulunduğu halde Um Suleym de vardı. Ne Rasûlullah, ne de bu sözü geçenlerden herhangi bir kimse geri çekilmedi. Rasûlullah (sav) Döldül adındaki beyaz katırı üzerinde idi.

Müslim'in Sahih'inde Enes'den rivayete göre Hz. Abbas şöyle demiş: Ben, Rasûlullah (sav)'ın katırının dizginlerini yakalamış, hızlanmasını istemediğimden engellemeye çalışıyordum. Ebu Süfyan da Rasûlullah (sav)'ın (katırının) dizginlerini yakalamıştı. Rasûlullah (sav): “Ey Abbas, Ey (altında Rıdvan bey'atinin yapıldığı) Semura ağacı altında bey'at edenler! diye seslen” diye buyurdu. Bunun üzerine Hz. Abbas -ki, sesi gür birisi idi. Sesinin gür-lüğünden ötürü bir gün Mekke'ye baskın yapılmış ve sabah baskını diye seslenmiş, sesini işiten hamile her kadın karnındaki yavrusunu düşürmüştü- dedi ki: Ben de sesimin çıkabildiği kadar: Nerede Semura ağacı altında bey'at edenler diye seslendim. Allah'a yemin ederim, benim sesimi işittikleri vakit, onların gelişleri adeta bir ineğin yavrularına gelişi gibi idi. Hep birlikte: Lebbeyk lebbeyk dediler. Ve sonra da kâfirlerle birlikte savaşa tutuştular... Hadisin devamında şu ifadeler de vardı: Sonra, Rasûlullah (sav) birkaç çakıl ta-

şı aldı ve onları kâfirlerin yüzlerine doğru fırlattı. Daha sonra da: "Muhammed'in Rabbi hakkı için onlar bozguna uğradılar" diye buyurdu. (Hz. Abbas devamla) buyurdu ki: Ben, savaşı seyretmeye koyuldum, gördüğüm kadarıyla eski halinde devam ediyordu. Fakat onlara çakıl taşlarını atması ile birlikte onların keskin silahlarının körelmiş olduğunu (yani güçlerinin zayıfladığını) ve artık geri çekildiklerini gördüm.⁽¹⁾

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Müşriklerden İslâm'a girip Huneyn'de hazır bulunup sonradan müslüman olmuş birisinden çeşitli yollardan rivayeti-mize göre -Huneyn'e dair kendisine soru sorulması üzerine- bu kişi şöyle demiştir: Müslümanlarla karşılaştık. Çabucak onları geri çekilmek zorunda bıraktık ve beyaz bir katır üzerine binmiş bir adamın yanına varıncaya kadar onların arkasından gittik. O bizi görünce, bizi şiddetle azarladı ve öfkeyle bağırdı. Sonra da avucuna birkaç çakıl ve biraz toprak alıp onu attı ve: "Yüzler çirkinleşsin, tanınmaz olsun" diye buyurdu. O çakıl ve topraktan kendisine birşeyler girmedik bir göz kalmadı; topuklarımızın üzerinde gerisin geri dönmekten kendimizi alamadık.

Said b. Cübeyr de der ki: Bize, Huneyn günü müşrikler arasında bulunan bir adam anlatarak dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabı ile karşılaştığımızda, önümüzde bir koyun sağacak kadar bir süre dahi duramadılar. Nihâyet beyaz katır üzerinde bulunan adamın yanına vardık. -Bununla Rasûlullah (sav)'ı kastetmektedir- Beyaz ve güzel yüzlü yiğitler karşımıza çıktılar, bizlere: Yüzler tanınmaz hale gelsin, çirkinleşsin, geri dönün, dediler. Biz de geri döndük, onlar ise adeta omuzlarımıza binmişlerdi. İşte o vakit olan oldu. Bununla melekleri kastetmektedir.

Derim ki: rivayetler arasında herhangi bir teâruz (çatışma) sözkonusu değildir. Çünkü, "yüzler tanınmaz hale gelsin" ifadesinin hem Peygamber (sav) tarafından, hem de melekler tarafından söylenmiş olması ihtimali vardır. Ve bu, meleklerin Huneyn günü çarpıştıklarının da delilidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ali (r.a), Huneyn günü kendi eliyle kırk kişi öldürdü. Rasûlullah (sav) da (yani bu gazada) dört bin kişiyi -altıbin kişi de denilmiştir- esir aldı ve miktarları bilinmeyecek kadar çok ganimetler dışında oniki bin de de ve ganimet aldı.

2. Seleb, Devlet Başkanının Raiyyesinden Ödünç Alması, Esirler, Ganimetler:

İlim adamları bu gaza ile ilgili olarak derler ki: Peygamber (sav): "Kim üzerinde onu öldürdüğüne dair bir delili bulunmak suretiyle birisini öldürdüğü-

(1) Müslim, Cihâd 76; Müsned, I, 207.

nü ispatlarsa, o öldürdüğü kişinin selebi öldürene aittir" diye buyurmuştur.⁽¹⁾ el-Enfal Sûresi'nde (8/41. âyet, 4. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. İbnu'l-Arabî der ki: İşte bu incelik ve başka özellikleri dolayısıyla Kur'ân ahkâmına dair eser yazan ilim adamları bu âyet-i kerimeyi ahkâm âyetleri arasında zikretmişlerdir.

Derim ki: Yine Huneyn gazvesinde Hz. Peygamberin uygulamalarından, âriyet olarak silah almanın ve eğer benzeri bir iş için ariyet alınması alışılan bir şey ise, o yolda o ariyet alınan şeyden faydalanmanın caiz olduğu, imamın böyle bir şeye ihtiyaç duyması halinde borç alıp bunu bilahare sahibine geri vermesinin caiz olduğu da anlaşılmaktadır. Safvan'dan, ariyet alma ile ilgili hadis bu konuda aslî bir dayanaktır. Yine bu gazada Rasûlullah (sav): "(Esir olarak alınan) hamile herhangi bir kadın doğum yapmadıkça hamile olmayan da bir defa ay hali olmadıkça onunla ilişki kurulmaması" emrini vermiştir.⁽²⁾

İşte bu da kadının için esir alınmasının, -nikâhlı ise-, nikâhını hükümsüz kıldığıının delilidir. Buna dair yeterli açıklamalar daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/24. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Malik'in rivayet ettiği hadise göre Safvan kâfir olduğu halde Rasûlullah (sav) ile birlikte gazaya çıkmış ve o, Huneyn ve Taif'de hazır bulunmuştu. Hanımı da o sırada müslüman olmuştu...⁽³⁾

Malik der ki: Ancak bu, (Safvân, gazaya çıkışı) Rasûlullah (sav)'ın emri ile olmamıştı. Ben -hizmetçi ya da deniz tayfası olmaları hali müstesnâ- müşriklere karşı müşriklerin yardımının alınabileceği görüşünde değilim. Ebu Hanife, Şafiî, es-Sevrî ve el-Evzaî de derler ki: Eğer galip gelen İslâm'ın hükmü ise bunda bir mahzur yoktur. Üstün gelen şirkin hükmü ise, onların yardımını almak mekruhtur. Bunlara (ganimetten) pay verilmesine dair açıklamalar da el-Enfal Sûresi'nde (8/41. âyet, 20. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

3. Huneyn Günü:

Yüce Allah'ın: "**Huneyn gününde**" buyruğunda sözü edilen "Huneyn", Mekke ile Taif arasında bir vadidir. Bu kelime burada müzekker bir isim olduğundan dolayı munsarîf gelmiştir. Kur'ân'ın kullanımı bu şekildedir. Araplar arasında bunu o yerin ismi kabul ederek munsarîf olarak kullanmayanlar da vardır. Şair şöyle demiş:

(1) Bu hadis, daha önce, el-Enfâl, 8/41. âyet 4. başlıkta geçmişti. Kaynaklar için oraya bakılabilir.

(2) *Ebü Dâvûd*, Nikâh 44; *Tirmizî*, Siyer 15; *Dârimî*, Talâk 18; *Müsned*, III, 62, 87.

(3) *Muvatta'*, Nikâh 44.

نَصَرُوا نَبِيَّهُمْ وَشَدُّوا أَرْوَ
بِحَنِينٍ يَوْمَ تَوَاطَّلَ الْإِبْطَالُ

“Peygamberlerine yardım ettiler ve onun gücüne güç kattılar, Huneyn’de.
O kahramanların güçlerinin zayıfladığı günde.”

Âyet-i kerimede geçen ve “gün” anlamına gelen; (يوم) kelimesi ise, zarftır. Burada bu kelime: “(ونصركم يوم حنين): Ve O Huneyn gününde size yardım etti” anlamında olmak üzere nasb edilmiştir.

el-Ferra der ki⁽¹⁾: “(مواطن): **Yer (ler) de**” kelimesinin munsarîf olmayışı, bu kelimenin tekil halinde benzerinin bulunmaması ve bunun da çoğulunun olmaması dolayısıyladır. Şu kadar var ki şair kimi zaman mecbur kalarak bunun çoğulunu getirebilir. Fakat şiirde kullanılabilen herbir şeyin normal konuşmada kullanılması doğru olmayabilir. Daha sonra da (buna şu mısraı) örnek gösterir:

فَهَنَ يَغْلُكْنَ حَدَائِدَاتِهَا

“Onlar (o atlar dizginlerinin) demirlerini çiğnemeye çalışıyorlar.”

en-Nehhâs der ki: Ben Ebu İshâk’ın bu ifadelerden hayrete düştüğünü ve şöyle dediğini gördüm: el-Ferra bu hususta el-Halil’in görüşünü benimsemiş ve bu konuda hata etmiştir. Çünkü, el-Halil bu hususta şöyle demektedir: Bunun munsarîf olmayışı tekiler arasında benzeri bulunmayan bir çoğul oluşundan ve cem’i teksir (kırık çoğul) ile çoğul yapılmayışından dolayıdır. “Elif” ve “te” ile çoğul yapılmasının ise bir mahzuru yoktur.

4. Çokluğun Faydası Yoktur:

“**Hani çokluğunuz sizi böbürlendirmişti de...**” buyruğu ile ilgili olarak denildiğine göre, oniki bin kişi idiler. onbirbin beşyüz kişi oldukları söylenildiği gibi onaltı bin kişi oldukları da söylenmiştir. Onlardan kimileri: Bugün sayıca az olduğumuzdan dolayı asla yenik düşmeyiz, demişlerdi. Bu sözleri dolayısıyla ilâhî yardımdan mahrum bırakıldılar. Bunun sonucunda açık-

(1) Burada el-Ferrâ’nın ifadeleri pek sağlıklı bir şekilde nakledilmemiştir. Bu ifadeler aynen, en-Nehhâs, *İrâbu’l-Kur’ân*, II, 11’den nakledilmiştir. el-Ferrâ; bu kelimenin gayr-ı munsarîf olduğunu söylerken, gerekçe olarak, ortada bulunan elif’ten ve sonra iklişer harfin bulunmasını göstermekte ve buna: Mesâcid: mescidler, temâsîl; timsâller gibi kelimeleri örnek göstermekte ve açıklamalarını sürdürmektedir. Bk. el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, I, 428.

ladığımız şekilde işin başında bir bozgun yaşandı ve bu, geri döndükleri zamana kadar devam etti. Sonunda rasullerin efendisinin bereketiyle yardım ve zafer müslümanların oldu. İşte yüce Allah bu âyet-i kerimede galibiyetin çoklukla değil, ancak Allah'ın yardımı ile gerçekleşeceğini açıklamaktadır. Nitekim şöyle buyurmaktadır: *"Ve eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan başka size yardım edecek kimdir?"* (Âl-i İmran, 3/160)

5. Başlarına Dar Gelen Yeryüzü:

"...Yeryüzü genişliğine rağmen başınıza dar gelmişti" yani, korkudan dolayı bu hale düşmüştünüz. Nitekim şair şöyle demektedir:

كَأَنَّ بِلَادَ اللَّهِ وَهِيَ عَرِيضَةٌ عَلَى الْخَائِفِ الْمَطْلُوبِ كِفَّةُ حَابِلٍ

"Korku içerisinde ve takip edilen bir kimse için uçsuz bucaksız olduğu halde Allah'ın toprakları; adeta bir avcının ipi kadar bir yerdir."

"(الرَّحْبُ): Genişlik" demektir. Bu kökten olmak üzere; "(فَلَانٌ رَّحْبُ الصَّدْرِ)": Filanın kalbi geniştir," denilir. "Ra" harfi üstün olarak; (الرحب) ise geniş olan demektir.

Bu şekile uygun olarak; "(بَلَدٌ رَّحْبٌ ، وَأَرْضٌ رَّحْبَةٌ)": Geniş yurt ve geniş arazi," "(قَدْ رَّحِبْتَ تَرَحُّبٌ رُحْبًا وَرَحَابَةً)": Geniş oldu, geniş olur, geniş olmak"; denilir.

"(بِمَا): **Rağmen**" kelimesindeki "be" harfinin "beraber" anlamına gelen; (مَعَ) ile aynı anlamda olduğu söylendiği gibi; (عَلَى): Rağmen anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunun, (بِرَحْبِهَا): Genişliği ile anlamında olup, (مَا)'nin mastariye olduğu da söylenmiştir.

6. Savaşın Başlangıcında Müslümanların Geri Çekilmeleri:

Müslim, Ebu İshâk'tan şöyle dediğini rivayet eder: Bir adam el-Berâ (b. Âzib)'in yanına gelerek şöyle dedi: Ey Umâre'nin babası, Huneyn günü geri kaçtınız mıydı? O, şöyle dedi: Şehadet ederim ki, Allah'ın Peygamberi -Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- asla geri çekilmedi. Fakat şu kadar var ki, insanlar arasında aceleci olanlar ile pek silahı bulunmayan kimseler, Hevazinlilerden şu kabilenin karşısına çıktılar. Hevazinliler ise iyi ok atan bir kavimdiler. Adeta bir çekirge sürüsünü andırıyorlardı. Bundan dolayı (müslümanların arasında bulunanlar) geri çekildiler. Sonra da o geri çekilenler Rasûlullah (sav)'in yanına -Ebu Süfyan onun katırının dizginlerini tutmuş olduğu halde- geri döndüler. Hz. Peygamber katırından indi, dua etti ve Al-

lah'tan yardım dileyerek: "Ben Peygamberim, bunda yalan yoktur. Ben, Abdulmuttalib'in oğlu (torunu) yum. Allah'ım, yardımını bize indir." el-Berâ der ki: Allah'a yemin ederim biz, savaş kızıştığında onunla -Peygamber (sav)'ı kastediyor- (onu siper edinerek) korunurduk. Aramızdan (bize göre) onunla aynı hizada duran kişiyi kahraman kabul ederdik.⁽¹⁾

7. Bozgundan Sonra Gelen Allah'ın Sekîneti:

"Sonra Allah, Rasûlüne ve mü'minlere sekînetini indirmiş..." Yani, Allah onların üzerlerine kendilerine sükûn verecek, korkularını giderecek şeyi indirmiş ve nihâyet geri dönüp kaçtıktan sonra müşriklerle savaşma cesaretini bulmuşlardı.

"Görmediğiniz ordular da indirmiş", buyruğunda kasıt meleklerdir. Melekler, mü'minlerin kalplerine bıraktıkları düşünceler ve sebat ile mü'minleri güçlendiriyor, kâfirleri de kendilerini göremedikleri bir yerden korkutarak ve savaşız olarak zayıf düşürüyorlardı. Çünkü melekler Bedir günü dışında herhangi bir savaşta fiilen çarpışmamışlardır. Rivayete göre Nasroğullarından bir adam, savaştan sonra mü'minlere şöyle demiş: O ablak atlar ve üzerlerindeki beyaz adamlar nerede? Biz onlar arasında ancak bir ben'i andırıyorduk. Ve biz ancak onların elleriyle öldürüldük. Peygamber (sav)'a bu hususu haber verdiklerinde: O da: "Onlar meleklerdi" diye buyurdu.

"Ve kâfirleri" kılıçlarınızla **"azaplandırmıştım. Kâfirlerin cezası işte budur. Sonra Allah bunun ardından dilediğinin tevbesini kabul eder."** Yani, (müşrikler arasından) bozguna uğrayıp kaçanların tevbesini kabul ederek İslâm'a hidayet bulmalarını sağlar. Huneyn'de kumandan olan Malik b. Avf en-Nasrî ve kavminden onunla birlikte İslâm'a girenler gibi.

8. Huneyn Esirlerine ve Ganimetlerine Yapılan Uygulamalar:

Rasûlullah (sav) Huneyn'de alınan ganimetleri Cî'râne denilen yerde paylaştırdıktan sonra Hevazinlilerin heyeti ona, kendilerine lûtf ve ihsan da bulunulmasını da arzu ederek, müslüman olarak geldiler ve: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Şüphesiz ki sen, insanların en hayırlısı, en iyisisin. Bizim çocuklarımızı, kadınlarımızı, mallarımızı almış bulunuyorsun. Hz. Peygamber onlara şöyle dedi: "Ben sizin gelmenizi bekledim (yahut halinize acıdım). Paylaştırma işi bitmiş bulunuyor. Benim yanımda da şu gördüğünüz kimseler var. Şüphesiz en iyi söz doğru olanıdır. Siz, ya çoluk çocuğunuzu seçiniz, yahut da mallarınızı." Onlar: Bize göre akrabalık bağına denk hiçbirşey yoktur, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber hutbe irad etmek üzere kalkıp şöyle de-

(1) Müslim, Cihâd 79, ayrıca bk. 78, 80, 81; Buhârî, Meğazî, 54 (kısmen).

di: "Bunlar, İslâm'a girmiş olarak bize geldiler. Biz de onları serbest bıraktık. Onlar ise akrabalığa denk hiçbirşey olmayacağını söylediler. Ve böylelikle çoluk çocuklarının kendilerine geri verilmesine razı oldular. Bana, Abdulmuttaliboğullarına ve Haşimoğullarına düşen ne varsa hepsi onlarındır." Bunun üzerine Muhacirler ve Ensar da: Bize de ne düşmüşse, o da Rasûlullah (sav)'ındır dediler.

el-Akra' b. Hâbis ile Uyeyne b. Hısn da kendi kavimleri arasında kavimlerinin paylarından kendilerine düşenlerden herhangi bir şeyi Hevazinlilere geri vermek istemediler. el-Abbas b. Mirdas es-Sülemî de aynı şekilde payına düşenleri geri vermek istemeyip, Akra' ile Uyeyne'nin kavimlerinin desteklerini aldığı gibi, kavminin kendisine de yardımcı olacağını umud etti. Ancak, Süleymoğulları bunu kabul etmeyerek şöyle dediler: Hayır, bize düşen ne varsa o da Rasûlullah (sav)'ındır dediler.

Rasûlullah (sav) da şöyle buyurdu: "Sizden kim elinde bulunanları geri vermek hususunda cimrilik ederse, şüphesiz ki biz ona onun yerini tutacak şeyler veririz" diye buyurdu. Böylelikle Rasûlullah (sav) Hevazinlilere kadın ve çocuklarını geri verdi, gönül hoşluğuyla payından vazgeçmek istemeyen kimselere de razı olacakları şekilde yerlerini tutacak başka şeyler verdi.

Katade der ki: Bize nakledildiğine göre, Sa'doğullarından Peygamber (sav)'a süt emzirmiş olan süt annesi, Huneyn günü yanına gelerek Huneyn esirlerini serbest bırakmasını istedi. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Ben ancak onlardan payıma düşene sahibim. Sen bana yarın gel ve insanlar yanımda iken benden isteğini tekrarla. Ben sana kendi payımı verecek olursam, diğerleri de (sana) kendi paylarını verirler." Ertesi gün Hz. Peygamberin yanına geldi. Hz. Peygamber elbisesini ona yaydı ve üzerine oturttu. Daha sonra süt annesi ondan isteğini tekrarladı, o da kendi payını ona bağışladı. İnsanlar bunu görünce, onlar da kendi paylarını ona verdiler.

Said b. el-Müseyyeb'in söylediğine göre, Hevazinlilerden esir olarak alınan kadın ve çocukların sayısı altıbin kişi idi. Dörtbin kişi de denilmiştir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bunlar arasında Peygamber (sav)'ın süt kardeşi Şeyma da vardı. Şeyma, Sa'd b. Bekroğullarından el-Haris b. Abdülüzza ile, yine Sa'doğullarından Halime'nin kızıdır. Rasûlullah (sav) ona ikramda bulunmuş, bağışlarda bulunmuş ve iyilik yapmıştı: Şeyma da kabul ettiği dini ve Allah'ın kendisine ihsan etmiş olduğu bu bağışlardan dolayı sevinçli olarak yurduna döndü.

İbn Abbas der ki: Evtas günü Rasûlullah (sav) bir kadının koşuşup bağırdığını, feryad ettiğini, biryerde karar kılamadığını gördü. Onun halini sordu, kendisine çocuğunu kaybetti denildi. Daha sonra aynı kadını çocuğunu

bulmuş öperken ve bağrına basarken gördü. O kadını çağırdı ve arkadaşlarına sordu: "Hiç bu kadın kendi çocuğunu ateşe atar mı?" Hayır dediler. Bu sefer Hz. Peygamber: "Niye?" diye buyurunca onlar, çocuğuna olan şefkatin-den ötürü dediler. Hz. Peygamber de: "Allah bu kadından daha çok size merhametlidir" diye cevap verdi. Müslim de bu hadisi bu manada rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Yüce Allah'a hamd olsun.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا
الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ
يُغْنِيَكُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾

28. Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra artık onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi hütundan zenginleştirir. Şüphesiz Allah herşeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Müşriklerin Pisliği ve İslâm'a Giren Kâfirin Gusletme Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir"** buyruğu, mübtedâ ve haberdir.

İlim adamları müşriklerin "pislik"le nitelendirilmesinin anlamı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Katade, Ma'mer b. Raşid ve başkaları, çünkü o cünüptür. Zira onun cünüplükten yıkanması yıkanma değildir, derler.

İbn Abbas ve başkaları da derler ki: Hayır, onu pis yapan şirkin kendisidir. Hasan-ı Basrî de der ki: Bir müşrikle tokalaşan bir kimse abdest alsın.

Bütün görüşler, kâfirin müslüman olması halinde gusletmesinin vacip olması gerektiği doğrultusundadır. Ancak, İbn Abdilhakem vacib değildir, demektedir. Çünkü İslâm kendisinden önce olan şeyleri yıkar. Ahmed ve Ebu Sevr de, İslâm'a giren kâfirin gusletmesinin vacib olduğunu kabul ederler. Şafiî ise; vacib olmayıp gusletmesini daha güzel görürüm, demiştir. İbnü'l-Ka-

(1) Buhârî, Edeb 18, Müslim, Tevbe 22.

sım'ın da buna yakın bir görüşü vardır. Malik'in de bir görüşüne göre, kâfir gusletmeyi bilmez, demiştir. Onun bu görüşünü İbn Vehb ve İbn Ebi Üveys nakletmişlerdir. Sümame ve Kays b. Âsım yoluyla gelen hadis ise bu görüşleri reddetmektedir. Bu iki hadisi de Ebu Hatim el-Bustî, Müsned'inin Sahih'inde⁽¹⁾ rivayet etmiştir. Buna göre Peygamber (sav) bir gün Sümâme'nin yolundan geçmiş, o da İslâm'a girmiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu Ebu Talha'nın bahçesine göndererek gusletmesini emretmiş. O da gusledip iki rekat namaz kılmış. Rasûlullah (sav) da: "Arkadaşınızın İslâm'ı gerçekten güzelleşmiş bulunuyor" diye buyurmuş. Müslim de bu hadisi bu manada rivayet etmiştir. Orada şu ifadeler de yer almaktadır: Rasûlullah (sav) Sumâme'yi karşılıksız serbest bırakınca, mescide yakın hurma ağaçlarının bulunduğu bir yere gitmiş ve gusletmiştir.⁽²⁾ Ayrıca Kays b. Âsım'a da sidir katılmış su ile gusletmesini emretmiştir.

Eğer kâfirin İslâm'a girişi, ergenleşmesinden önce ise, gusletmesi müstehaptır. Buluğa erdikten sonra müslüman olursa, yıkanırken cünüplükten dolayı gusletmeye niyet etmesi gerekir. Bizim ilim adamlarımızın görüşü budur, mezhebimizden anlaşılan da budur. Bununla birlikte, İbn Kasım, kâfir bir kimsenin kalbiyle İslâm'a inanacak olursa, diliyle açıktan şehadet kelimesini getirmeden önce gusletmesini caiz kabul etmektedir. Ancak bu, kıyas bakımından zayıf ve rivayete muhalif bir gönüştür. Çünkü herhangi bir kimse sözü ifade etmedikçe yalnızca niyetle müslüman olmaz. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemat'ın imana dair görüşü budur: İman, dil ile söylenen bir söz, kalp ile tasdik, amel ile de parlaklığı artar. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Güzel söz yalnız O'na yükselir, onu da salih amel yükseltir"*. (Fâtır, 35/10)

2. Müşrikler Mescid-i Haram'a Yaklaşamazlar:

"Onun için... artık onlar mescidi harama yaklaşmasınlar" buyruğundaki (*فَلَا يَقْرُبُوا*): **Yaklaşmasınlar** bir nehiy (yasak) dır. Bundan dolayı fiilin sonundan "nun" harfi hazfedilmiştir. **"Mescid-i Haram"** ise, bütün Harem bölgesi hakkında kullanılır. Ata'nın görüşü de budur. Buna göre müşrik olan bir kimseye bütün Harem bölgesine girme imkânı verilmesi haram olur. Onlardan bir elçi bize gelecek olursa, imam onun söylediklerini işitmek üzere Harem dışındaki bölgeye çıkar. Müşrik bir kişi eğer gizlenerek Harem bölgesine girecek ve orada ölecek olursa, kabri açılır ve kemikleri o bölgenin dışına çıkartılır. Çünkü onların orayı vatan edinmek hakları da yoktur, oradan

(1) İbn Hibbân'ın sahih hadisleri toplamak gayesiyle telif ettiği, "et-Tekâsîmu ve'l-Envâ" adlı eseri. (el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrefe*, s.20)

(2) *Buhârî*, Salât 76, Meğâzî 70; *Müslim*, Cihâd 59; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 114; *Nesâî*, Tahâre 127; *Müsned*, II, 246, 304, 452.

geçiş yapma imkânları da yoktur. Mekke, Medine, Yemame, Yemen ve Yemen'deki kasabalar olarak bilinen Ceziretü'l-Arab'a gelince, Malik der ki: Bütün bu yerlerden İslâm'dan başka bir dine sahip olan herkes çıkartılır. Bununla birlikte yolculuk kastıyla buralarda gidip gelmelerine engel olunmaz. Şafîî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- de böyle demektedir. Ancak o, Yemen'i bundan istisnâ etmiştir. Onlara, böyle bir durumda Ömer (r.a.)'ın onları sürgüne gönderdiği vakit tayin ettiği gibi üç günlük bir süre tayin edilir. Ölülerini orada gömemezler ve Harem bölgesinin dışına çıkmak zorunda bırakılırlar.

3. Kâfirlerin Mescidlere ve Özel Olarak Mescid-i Haram'a Girmelerinin Hükümü:

İlim adamları, kâfirlerin mescidlere ve Mescid-i Harama girmeleri hususunda beş ayrı görüşe sahiptirler. Medineliler derler ki: Âyet-i kerime hem diğer müşrikler hakkında, hem diğer mescidler hakkında umumîdir. Nitekim Ömer b. Abdülaziz de valilerine bu doğrultuda talimat yazmış ve yazdığı mektubunda da bu âyet-i kerimeyi (gerekçe olarak) zikretmiştir. Ayrıca bunu, yüce Allah'ın: *"Allah'ın yükseltilmelerine ve oralarda kendi adının yadolanmasına izin vermiş olduğu evlerde..."* (en-Nûr, 24/36) buyruğu da bunu desteklemektedir. Kâfirlerin mescidlere girmeleri ise onların yükseltilmelerine aykırıdır.

Müslim'in Sahih'inde ve başkalarında da şöyle buyurulmaktadır: "Şüphesiz ki bu mescidler küçük abdest bozmaya ve pislik bırakmaya uygun değildir..."⁽¹⁾ Kâfir ise bunlardan uzak kalmaz. Yine Hz. Peygamber: "Ben, ay hali olan bir kadına ve cünüp olan kimseye mescid (e girmeyi) helal kılmam"⁽²⁾ diye buyurmuştur. Kâfir ise cünüptür.

Yüce Allah: **"Müşrikler ancak bir pisliktir"** buyruğunda, müşrike "pislik (neces)" adını vermektedir. O bakımdan müşrik bir kimsenin ya bizzat necis olması söz konusudur, yahut hüküm itibariyle uzaklaştırılması gerekir. Hangisi olursa olsun, müşrikin mescidden uzak tutulması icabeder. Çünkü uzaklaştırılmasının illeti (gerekçesi) olan pislik (necislik), müşriklerde bulunan bir özelliktir. Hürmet (onların oraya girmelerinin yasaklığı ve saygınlık) da mescidde bulunan bir özelliktir.

(Pis olmak anlamına gelen) **"neces"** kelimesinin hem tekili hem çoğulu, hem müennesi hem de müzekkeri aynı gelir. Tesniyesi ve çoğulu yoktur, çünkü mastardır. "Nun" harfi esreli, "cim" harfi de sakın olmak üzere "nics" ise, ancak onunla beraber "rics" kelimesi kullanılırsa kullanılır. Tek başına kul-

(1) Müslim, Tahâre 100; Müsned, III, 191.

(2) Ebû Dâvûd, Tahâre 92; İbn Mâce, Tahâre 126.

lanılacak olursa, "nun" harfî üstün ve "cim" harfî esreli "necis", yahut da "cim" harfî ötreli olmak üzere "necüs" denilir.

Şafiî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Âyet-i kerime diğer mescidler hakkında umumî ve Mescid-i Haram hakkında da hususîdir. Müşriklerin diğer mescidlere girmelerine engel olunmaz. Bu görüşü ile yahudi ve hristiyan kimsenin sair mescidlere girmesini mübah kılmaktadır. İbnü'l-Arabî der ki: Bu, onun yalnızca buyruğun zahirinden anlaşılan çerçevesinde donuklaştığını göstermektedir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Müşrikler ancak bir pisliktir"** buyruğu, illetin müşrik olmak ve necis olmak olduğuna dikkat çekmektedir. Peygamber (sav) müşrik olduğu halde Sumâme'yi mescide bağlamıştır denilecek olursa, böyle diyene şu cevap verilir: Bizim ilim adamlarımız, bu hadis hakkında -sahih olmakla birlikte- birkaç türlü cevap vermişlerdir ki, bunlardan birisi şudur: Bu olay âyet-i kerimenin nüzulünden önce olmuştur.

İkinci cevap: Peygamber (sav) Sumâme'nin müslüman olduğunu bildiğinden dolayı onu oraya bağlamıştır,

Üçüncü cevap: Bu husus muayyen bir meseledir. O bakımdan bizim sözünü ettiğimiz delillerin bu gerekçe ile reddedilmemesi gerekir. Çünkü bu genel bir kaidenin hükmü hakkında sadece kayıtlayıcı bir özelliğe sahiptir. Şöyle de denilebilir: Hz. Peygamberin onu mescide bağlaması, müslümanların güzel bir şekilde namaz kıldıklarını ve namaz için toplandıklarını, onların mesciddeki oturuşlarındaki güzel adaplarını görüp bunlarla İslâm'a ısınması ve müslüman olması içindi. Nitekim de böyle olmuştur. Şöyle demek de mümkündür: Onların böyle bir kimseyi mescidin dışında bağliyabilecekleri bir yerleri yoktu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Hanife ve arkadaşları ise derler ki: Yahudilerle hristiyanların Mescid-i Haram'a da başkasına da girmelerine engel olunmaz. Mescid-i Haram'a yalnızca müşrikler ve puta tapıcıların girmeleri engellenilir. Ancak zikrettiğimiz âyet-i kerime ve diğer hususlar bu görüşü reddetmektedir. el-Kiyâ et-Taberî der ki: Zimmi bir kimsenin Ebu Hanife'ye göre ihtiyacı bulunmaksızın diğer mescidlere girmesi caizdir. Şafiî de; bu hususta ihtiyaç nazarı itibara alınır, der. İhtiyaç duyulması halinde Mescid-i Haram'a girmek de caiz olur.

Ata b. Ebi Rebah der ki: Bütün Harem bölgesi kabledir ve mesciddir. O bakımdan müşriklerin Harem bölgesinin içerisine girmelerine engel olunur. Çünkü yüce Allah: **"Bir gece kulunu Mescid-i Haramdan... götürmenin şanı ne yücedir"** (el-İsra, 17/1) diye buyurmaktadır. Hz. Peygamberin İsra'ya götürülmesi ise Um Hânî'nin evinden gerçekleşmişti.

Katade der ki: Mescid-i Haram'a hiçbir müşrik yaklaşamaz. Ancak cizye ödeyen bir kimse, yahut müslümana ait kâfir bir köle olması hali müstesnâdır.

İsmail b. İshâk şu rivayeti nakleder: Bize, Yahya b. Abdulhamid anlattı dedi ki: Bize, Şureyk, Eş'as'dan anlattı, o, el-Hasen'den, o, Cabir'den, o da Peygamber (sav)'dan buyurdu ki: "Mescid'e hiçbir müşrik yaklaşamaz. Bir köle yahut bir cariyeye olması müstesnadır. O vakit ihtiyacı dolayısıyla oraya girebilir."⁽¹⁾

Cabir b. Abdullah da bu görüştedir: O der ki: İfadenin geneli müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşmasını engellemektedir. Ancak, köle ve cariyeye hakkında tahsis edilmiştir.

4. Mescide Girmelerinin Yasaklanması:

"Onun için bu yıllarından sonra" buyruğu ile ilgili olarak iki görüş vardır: Bir görüş; sözü geçen yılın Hz. Ebu Bekir'in hac emirliği yaptığı dokuzuncu yıldır, ikinci görüş ise, onuncu yıldır. Bu görüşü Katade ifade etmiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Nassın muktezâsından anlaşılan ve sahih olan görüş budur. Bunun dokuzuncu yıl olduğunun söylenmesi hayret edilecek bir şeydir. Çünkü, bu ilan yapıldığı yıldır dokuzuncu yıl. Bir kimsenin kölesi onun evine bir gün girecek olup da efendisi ona: Sen bugünden sonra bu eve girme, diyecek olursa, elbetteki maksat eve girdiği o gün değildir (ondan sonraki gündür).

5. Müşriklerin Mescid-i Haram'a Gelişlerinin Yasaklanması

Fakirliğe Sebep Olarak Görülmemelidir:

"وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً"): Eğer fakirlikten korkarsanız" buyruğu ile ilgili olarak Amr b. Fâid der ki: Mana; (وَإِنْ خِفْتُمْ): Fakirlikten korkmuş bulunuyorsunuz, şeklindedir. Ancak, bu yanlış bir açıklamadır. Çünkü ifadenin anlamı; (وَإِنْ): Eğer ile çok açık bir şekilde ortadadır.

Müslümanlar müşrikleri hacca gelmekten alıkoyunca -ki, müşrikler yiyecek ve ticaret malları getirir gelirlerdi- şeytan mü'minlerin kalplerine fakirlik korkusunu saldı ve: Peki nereden yaşayıp geçineceğiz dediler. Yüce Allah onlara lütfuyla kendilerini zengin edeceği vaadinde bulundu. ed-Dahlhâk der ki: Yüce Allah onlara; **"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen... lerle kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşıyorsunuz"** (et-Tevbe, 9/29) âyeti ile zimmet ehlinden cizye alma kapısını açtı.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 10'da: Hz. Câbir, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Bu Mescidimize içinde bulunduğumuz bu yıldan sonra ancak Kitap-Ehli ve onların hizmetçileri -bir rivayette: ...ve sizin hizmetçileriniz- girebilir." Bu hadisi Ahmed (b. Hanbel) rivayet etmiş olup senesinde Eş'as b. Sevvâr denilen şahıs vardır. Bir parça zayıftır. Güvenilir olduğu da söylenmiştir.

İkrime de der ki: Yüce Allah bol bol yağmur yağdırmak, bol bitki ve toprağı verimlendirmekle onları zengin kıldı. Böylelikle (Yemen topraklarından olan) Tebale ve Cüreş, bol mahsul vermeye başladı. Bunlar, Mekke'ye yiyecek şeyleri, yağları ve pek çok malları taşıyıp getirdiler. Necid, San'a ve bunların dışında kalan Araplar İslâm'a girdiler ve böylelikle hacları ve ticaretleri de kesintisiz olarak devam edip durdu. Yüce Allah da cihadla ve diğer ümmetlere karşı galibiyet vermek suretiyle kendi lütfuyla onları zengin kıldı.

(وَالْعَبْلَة): Fakirlik demektir. Bir kimse fakir düştü mü, (عَالَ الرَّجُلُ يَعْبِلُ) denilir. Şair de der ki:

وَمَا يَدْرِى الْفَقِيرُ مَتَى غِنَاهُ وَمَا يَدْرِى الْغَنَى مَتَى يَعْجِلُ

“Fakir bilemez ne zaman zengin olacağını,
Zengin de bilemez ne zaman fakir düşeceğini.”

Alkame ve İbn Mes'ud'un ashabından bir başkası; (عَائِلَة): Fakir düşmek şeklinde okumuştur ki bu da mastardır. Öğlen vakti dinlenmek, uykuya çekilmek demek olan; (الغائِلَة) ile “(العافية): Afiyet” kelimeleri gibi. Bununla birlikte “fakir düşmek halinden...” takdirinde hazfedilmiş bir kelimenin sıfatı olma ihtimali de vardır. Burada bu kelime zor ve sıkıntılı hal anlamına gelir. İşte bu kökten; “(عَالِي الْأَمْرِ يُعُولِي): İş bana zor ve ağır geldi, gelir” denilmektedir. Taberî de, bir kimse fakir düştü mü, (عَالَ يَعُولُ) denildiğini nakletmektedir.

6. Rızık ve Rızık Elde Etmenin Sebepleri:

Bu âyet-i kerimede kalbin rızık hususunda sebeplere taalluk etmesinin caiz olduğuna ve bunun tevekküle aykırı olmadığına delil vardır. Her ne kadar rızık takdir edilmiş ve Allah'ın emir ve paylaştırması yerini bulacak ise de, Allah rızık hikmete mebnî sebeplere bağlı kılmıştır. Böylelikle yüce Allah sebeplere taalluk eden kalpler ile rabblerin Rabbine tevekkül eden kalpleri birbirinden ayırt etsin. Sebebin, tevekküle aykırı düşmediğine dair açıklamalar daha önceden geçmiştür. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Eğer siz Allah'a hakkı ile tevekkül edecek olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursağı boş ve aç gidip de akşamleyin kursağını doldurmuş halde dönen kuşları rızıklandırırdı gibi sizi de rızıklandırırdı.” Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Hiz. Peygamber bu hadisi ile rızık talebi hususunda sabah gidip öğleden

(1) Buhârî'de tesbit edemedik. Tirmizî, Zühhd 33; İbn Mâce, Zühhd 14; Müsned, I, 30, 52.

sonra çıkışın gerçek tevekküle aykırı düşmediğini haber vermektedir. İbnü'l-Arabi der ki: Fakat sufi şeyhler derler ki: Kişi ancak itaatler hususunda sabalı ve akşam yola koyulur. İşte asıl rızkın gelmesini sağlayan sebep budur. Derler ki: Buna delil şu iki husustur: Birincisi, yüce Allah'ın: *"Sen aile halkına namazı emret, kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemeyiz, sana rızık Biz veririz"* (Tâ-Hâ, 20/132) buyruğudur. İkincisi de, yüce Allah'ın: *"Güzel söz O'na yükselir, onu da salih amel yükseltir"* (Fatır, 35/10) buyruğudur. Yüce Allah'ın rızkını, mahalli olan semadan inmesini sağlayan ancak yukarı doğru yükselen şeydir. Bu da hoş zikir ve salih ameldir. Yoksa, yeryüzünde çalışıp çabalamak değildir. Çünkü yeryüzünde rızık diye birşey yoktur. Sahih olan ise, buyrukların zahirini kavrayan fukahâya göre sünnetin sağlamca ortaya koyduğu husustur. O da dünyevî sebepler gereğince ekip biçmek, pazarlarda ticaret yapmak, malların bakımı, geliştirilmesi, mahsul elde etmeyi sağlayan şekliyle ziraatle uğraşmak gibi yollardır.

Ashab-ı kiram da Peygamber (sav) aralarında bulunduğu halde bu şekilde hareket ederdi. Ebu'l-Hasen b. Battal der ki: Şanı yüce Allah kullarına kazandıkları şeylerin hoş ve temiz olanlarından infak etmelerini bir çok âyeti kerime ile emretmiştir. Ve şöyle buyurmuştur: *"Kim mecbur kalırsa, saldır-mamak ve haddi aşmamak şartıyla (yerse) onun üzerine günah yoktur"*. (el-Bakara, 2/173) Bu buyruğuyla darda kalan bir kimseye kazanmakla ve kendisi ile gıdalanmakla emretmiş olduğu helal gıdayı bulamaması halinde, haram olan gıdayı ona helal kılmakta, semadan üzerine yiyecek birşeylerin inmesini beklemesini emretmemektedir. Eğer gıdasını sağlayacağı şeyleri aramak hususunda çalışıp çabalamayı terkedecek olursa, hiç şüphesiz kendisinin katili olur.

Rasûlullah (sav) da yiyecek birşey bulamadığından dolayı açlıktan kıvrırır, bununla birlikte üzerine gökten yiyecek birşey inmezdi. O, kendi aile halkı için bir yıllık yiyeceklerini alıkoyardı. Allah fetihleri müesser kılincaya kadar bu böyle devam etti. Enes b. Malik'in rivayetine göre, bir adam Peygamber (sav)'ın yanına deve ile gelerek, Ey Allah'ın Rasûlü diye sordu. Onu bağlayıp mı tevekkül edeyim, yoksa serbest bırakıp mı tevekkül edeyim? Hz. Peygamber ona: "Onu bağla ve öylece tevekkül et" diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

Derim ki: Suffe ehli mescidde oturup, ziraatle uğraşmayan, ticaret de yapmayan, kazançları olmayan, malları bulunmayan fakir kimseler olduklarından dolayı bu görüşü savunanların Suffe ehlini kendilerine delil gösterecekleri bir tarafları yoktur. Çünkü Suffe ehli, beldelerin kendilerine dar gelmesi esnasında İslâm'ın misafirleri idiler. Bununla birlikte gündüzün odun top-

(1) Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme 60.

lar, Rasûlullah (sav)'ın evine su taşır, geceleyin Kur'an okur ve namaz da kı-larlardı. Buhârî ve başkaları onları bu şekilde anlatmaktadır.⁽¹⁾ Dolayısıyla on-lar, rızkın sebeplerine yapışan kimselerdi. Hz. Peygamber'e bir hediye gel-di mi, onlarla beraber yedi. Eğer gelen bir sadaka ise, kendisi ona el sür-mez, onlara verirdi. Fetihler çoğalıp İslâm yayılınca da -Ebu Hureyre ve baş-kaları gibi- Suffe'nin dışına çıktılar, emirlik, kumandanlık yaptılar. Yerlerin-de oturmadılar.

Diğer taraftan kendileri vasıtasıyla rızkın talep edildiği sebepler (yollar) altı türdür denilmiştir:

1- Bunların en üstünü, Peygamberimiz Muhammed (sav)'ın kazanç şek-lidir. O şöyle buyurmuştur: "Benim rızkım mızrağımın gölgesi altına yerleş-tirildi. Zillet ve küçülmüşlük de emrime muhalefet olana yazıldı." Bu hadi-si Tirmizî rivayet etmiş ve sahih olduğunu ifade etmiştir.⁽²⁾ Yüce Allah, böy-lelikle Peygamberinin rızkını -faziletli olması dolayısıyla- kendi kazancına bağ-lı kılmış ve özel olarak ona kazanç türlerinin en faziletlisini ihsan etmiştir ki, bu da düşmana galip gelmek ve onu yenik düşürmek suretiyle rızkı almak şeklidir. Çünkü bu yol, en şerefli bir yoldur.

2- Kişinin kendi el emeğinden yemesi: Hz. Peygamber şöyle buyurmuş-tur: "Kişinin yediği en hoş şey, elinin emeğinden (yediği) dir. Ve şüphesiz Al-lah'ın Peygamberi Dâvud kendi el emeğinden yedi." Bu hadisi de Buhârî ri-vayet etmiştir.⁽³⁾ Kur'an-ı Kerimde de (Hz. Dâvud hakkında) şöyle buyurul-maktadır: "*Biz ona sizin için giyecek (zırh) yapmak sanatını öğrettik.*" (el-Enbiya, 21/80) Hz. İsa'nın da annesinin eğirdiği yünün gelirinden yediği ri-vayet edilmektedir.

3- Ticaret. Bu da ashab-ı kiramın çoğunun yaptığı işti. Özellikle de Mu-hacirlerin (Allah hepsinden razı olsun). Kur'an-ı Kerim ticaretin önemine bir-den çok yerde delâlet etmektedir.

4- Ziraat ve ağaç dikmek. Biz buna dair açıklamalarımızı el-Bakara Sûre-si'nde (2/205. âyetin tefsirinde) açıklamış bulunuyoruz.

5- Kur'an okutmak, Kur'an öğretmek ve Kur'an ile tedavi (rukye) buna da-ir açıklamalar da Fatiha Sûresi'nde (Fazileti ve İsimleri bölümü, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

6- Muhtaç düşmesi halinde ödemek suretiyle borç almak. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Kim ödemek isteğiyle başkalarından mal alırsa Allah

(1) *Buhârî*, Mevâkîf 41.

(2) *Buhârî*, Cihâd 88; *Müsned*, II, 50, 92. *Tirmizî*'de tesbit edemedik.

(3) *Buhârî*, Buyû' 15. Sadece elinin emeğinden yediğini belirten bölümü: *Enbîyâ* 37; *Müsned*, II, 314.

ona ödetir. Kim de o malı telef etmek niyetiyle alırsa, Allah da onu telef eder.” Bu hadisi Buhârî, Ebu Hureyre (r.a.)’dan rivayet etmektedir.⁽¹⁾

7. Herşey Allah’ın Dilemesiyle Olur:

“Allah dilerse” buyruğu, rızkın çalışıp çabalamakla olmadığına, ancak Allah’ın lütfuyla olduğuna delildir. Allah rızkı kulları arasında paylaştırır. Bu da yüce Allah’ın: “*Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz pay ettik*” (ez-Zuhuruf, 43/32) âyetinden açıkça anlaşılmaktadır.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ
مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

29. Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din olarak kabul etmeyenlerle kendi elleriyle küçülmüşler olarak cizye verinceye kadar savaşınız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbeş başlık halinde sunacağız:

1. Kitap Ehli ve Cizye:

“... Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyen...lerle savaşınız.” Yüce Allah kâfirlerin Mescid-i Harama yaklaşmalarını haram kılınca, müslümanlar müşriklerin beraberlerinde getirdikleri ticaretin kesilmesi dolayısıyla içlerinde bir sıkıntı duydular. Bunun üzerine önceden de geçtiği gibi yüce Allah: “*Eğer fakirlikten korkarsanız...*” (et-Tevbe, 9/28) diye buyurdu. Daha sonra da bu âyet-i kerime ile yüce Allah cizye almayı helal kıldı. Bundan önce ise cizye alınmıyordu.

Yüce Allah cizyeyi, müşriklerin hac mevsiminde ticaret mallarını getirerek gelmelerini engellemesinin bir ödünü kıldı ve yüce Allah: “**Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyen...lerle savaşınız**” diye buyurdu.

(1) Buhârî, Zekât 18, İstikraz 2; İbn Mâce, Sadakât 11; Müsned, II, 361, 417.

Bu buyruğuyla yüce Allah, hep birlikte bu ortak niteliğe sahip olduklarından dolayı bütün kâfirlerle savaşmayı emrederken, kitaplarına ikram ve tevhidî, peygamberleri, şariatleri, dinleri, özellikle de Muhammad (sav)'a dair bilgileri, onun dinini ve ümmetini bilmeleri dolayısıyla da kitap ehlini de zikretmiştir.

Ancak, kitap ehli Hz. Peygamberi inkâr edip de onlara karşı getirilen deliller kesinleşip işledikleri cürüm de daha bir büyüyünce, önce onların yerlerine dikkat çekti; daha sonra da onlarla savaşmanın nihaî sınırını tesbit etti. Bu da öldürülme yerine cizye vermektir. Sahih olan açıklama budur.

İbnü'l-Arabî der ki: Ben, Ebu'l-Vefa Ali b. Akil'i tartışma meclisinde bu âyet-i kerimeyi okuyup onu delil gösterirken dinledim. Dedi ki: **"Savaşınız"** buyruğu, onların cezalandırılmasına dair bir emirdir. Daha sonra da **"iman etmeyen"** diye buyurmaktadır. Bu da onların cezalandırılmasını gerektiren günahı beyan eder. **"Ve âhiret gününe"** ifadesi ise, itikad noktasında günahlarının tekidini ifade eder. Bundan sonra da: **"Allah'ın ve Rasulünün haram kıldığını haram saymayan"** buyruğu ile ameli bakımdan ona muhalefet hususunda günahlarının daha da çok olduğunu ifade eder. Arkasından: **"Ve hak dinini din olarak kabul etmeyenler"** ifadesi de sapmak, inatlaşmak ve İslâm'a boyun eğmemekle masiyetlerini daha da katmerleştirdiklerini ifade eder. **"Kendilerine kitap verilmiş olanlardan"** buyruğu ise, onlara karşı delili te'kid etmektedir. Çünkü onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncilde Hz. Peygamber'in niteliklerini yazılı buluyorlardı. Daha sonra da **"kendi elleriyle küçülmüşler olarak cizyeyi verinceye kadar"** buyruğu ile de bu cezalandırmanın uzanacağı nihaî hedefi açıklamakta ve kendisi sebebiyle bu cezanın kalkacağı bedelin ne olduğunu tayin etmektedir.

2. Cizye Kimden Alınır:

İlim adamları cizyenin kimden alınacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Şafiî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Cizye bu âyet-i kerime dolayısıyla ister Arap olsunlar ister olmasınlar özel olarak ancak kitap ehlinden kabul edilir, başkalarından kabul edilmez. Çünkü, özellikle anılanlar onlardır. Dolayısıyla hüküm onlardan başkalarına değil de yalnızca onlara yöneliktir. Zira yüce Allah: **"Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün"** (et-Tevbe, 9/5) diye buyurmakta ve kitap ehli hakkında dediği gibi **"cizyeyi verinceye kadar"** diye buyurmamaktadır. Yine Şafiî der ki: Sünnetteki delil gereği cizye mecusîlerden de kabul edilir. Ahmed ve Ebu Sevr de bu görüştedir. es-Sevrî, Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşü de budur.

el-Evzaî de der ki: Cizye puta tapan, ateşe tapan yahut inkâr eden veya

yalanlayan herkesten alınır. Malik'in mezhebi de budur. O, ister Arap olsun ister olmasın, ister Tağlibli, ister Kureyşli olsun mürted müstesna, kim olursa olsun bütün şirk ve inkâr türlerine mensup herkesten cizye alınacağı görüşünde idi.

İbnü'l-Kasım, Eşheb ve Suhûn şöyle derler: Cizye, Arap mecusilerinden ve bütün milletlerden alınır. Araplardan olup puta tapanlara gelince, Allah onlar hakkında cizye hükmünü koymamıştır. Yeryüzünde onlardan kimse kalmaması hükmü vardır. Onların önünde ya savaşmak veya İslâm'a girmekten başka yol yoktur. İbnü'l-Kasım'ın, -Malik'in dediği gibi- onlardan cizye alınır diye bir görüşü de bulunmaktadır. Bu görüş, İbnü'l-Cellâb'ın "*et-Tefrî*"inde yer almaktadır ki, böyle bir hüküm ihtimalîdir. Nass (yani İbnü'l-Kasım'ın açıkça ifade ettiği bir görüş) değildir.

İbn Vehb der ki: Cizye, Arap mecusîlerinden kabul edilmez ama, Arapların dışındaki mecusîlerden kabul edilir. Çünkü Araplar arasında mecusî kalmamıştır. Hepsi İslâm'a girmiştir. Onlardan müslüman olmayan bir kimse bulunacak olursa o mürteddir. İslâm'a girmeyecek olursa, her halukârda öldürülür ve onlardan cizye kabul edilmez.

İbnü'l-Cehm de der ki: İslâm dışında hangi dine bağlı olursa olsun herkesten cizye kabul edilir. Ancak, icma ile kabul edildiği üzere Kureyş kâfirleri müstesnadır. Bunun gerekçesi ile ilgili olarak şunu nakletmektedir: Bu, onların zillet ve küçülmüşlükten korunmaları için bir ikrâmdır. Buna sebep de Rasûlullah (sav)'a olan yakınlıklarıdır. Başkası da şöyle demektedir: Hayır, bunun sebebi, bütün Kureyşlilerin Mekke'nin fethedildiği gün İslâm'a girmiş olmalarıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Mecusilerin Durumu:

Mecusiler hakkında İbnü'l-Münzir şöyle demektedir: Ben, mecusilerden cizye alınacağı hususunda görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum. Muvatta'da şöyle denilmektedir: Malik, Cafer b. Muhammed'den, onun, babasından rivayetine göre Ömer b. el-Hattab mecusilerin durumlarını sözkonusu ederek şöyle demiştir: Bunlara nasıl bir uygulama yapacağımı bilemiyorum. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf şöyle dedi: Ben şahidlik ederim ki Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Siz, onlara kitap ehline yaptığınız uygulamayı yapınız."⁽¹⁾ Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr) der ki: O, özel olarak cizye hususunda bu uygulamayı yapınız, demektedir. Rasûlullah (sav)'ın: "Onlara kitap ehline yaptığınız uygulamayı yapınız" buyruğu onların kitap ehli olmadıklarının delilidir. Zaten fukahânın cumhuru da bu görüştedir.

(1) *Muvatta'*, Zekât 42. Ayrıca bk. *Buhârî*, Cizye 1; *Tirmizî*, Siyâr 31; *Muvatta'* Zekât 41.

Şafiî'den bunların, önceleri kitab ehli iken sonradan değişiklikler yaptıklarını ifade ettiği rivayet edilmiştir. Zannederim o, bu kanaatine Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan zayıf bir yolla gelen rivayete dayanmaktadır. Bu rivayet, dönüp dolaşıp Ebu Said el-Bakkal'e ulaşmaktadır. Bunu da Abdurrezzak ve başkaları zikretmiştir.⁽¹⁾

İbn Atiyye der ki: Rivayet edildiğine göre, mecusiler arasında adı Ziradüş (Zerdüş) olan bir peygamber gönderilmiş imiş. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Cizye'nin Miktarı:

Şanı yüce Allah Kitab-ı Keriminde onlardan alınacak cizyenin miktarını sözkonusu etmemektedir. İlim adamları onlardan alınacak cizye miktarı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ata b. Ebi Rebâh der ki: Cizye ile ilgili belirlenmiş bir süre yoktur. Bu, onlarla yapılan antlaşmaya göre tesbit edilir. Yahya b. Adem, Ebu Ubeyd ve Taberî de böyle derler. Ancak Taberî şunu da ekler: Bunun asgarisi bir dinardır, azamisinin sınırı yoktur. Delil olarak Sahih sahiplerinin, Amr b. Avf'dan naklettikleri şu rivayeti kaydederler: Rasûlullah (sav) Bahreynliler ile cizye ödemeleri şartıyla barış yaptı.⁽²⁾

Şafiî der ki: Hür ve baliğ olan zengin ve fakirlerden birer dinar alınır ve ondan hiçbir şey eksiltilmez. Şafiî Ebû Dâvûd ve başkalarının Muâz yoluyla kaydettikleri şu rivayeti delil göstermektedir: Rasûlullah (sav) Muaz'ı Yemen'e göndermiş ve ona, ergenlik çağına gelmiş olan herkesten cizye olarak bir dinar almasını emretmiştir.⁽³⁾

Şafiî der ki: Yüce Allah'ın muradını Allah adına beyan eden odur (Hz. Peygamberdir). Ebu Sevr'in görüşü de budur. Yine Şafiî der ki: Eğer onlarla bir dinardan fazlasını ödemek şartıyla barış yapılırsa bu da caizdir. Kendiliklerinden gönül hoşnutluklarıyla fazlasını da verecek olurlarsa, bu da kabul edilir. Eğer üç gün süre ile misafir ağırlamaları şartı ile onlarla barış yapılırsa, bu da caizdir. Şu şartla ki, misafirlerin ağırlanması esnasında verilecek ekmek, arpa, (yem olarak) saman, ve katık belli olup orta hallinin ve varlığının bunlardan neleri karşılayacağı, konaklama yeri, sıcak ve soğuğa karşı barınma gibi hususların belirtilmiş olması da gerekmektedir.

İbnü'l-Kasım, Eşheb ve Muhammed b. el-Haris b. Zenceveyh'in ken-

(1) İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizkâr*, IX, 292-296.

(2) *Buhârî*, Cizye 1, Meğâzî 12, Rikaak 7; *Müslim*, Sulh 6; *İbn Mâce* Fiten 18; *Müsned*, IV, 137, 327

(3) *Ebû Dâvûd*, Zekât 5, Harac 30; *Tirmizî*, Zekât 5; *Nesâî*, Zekât 8; *İbn Mâce*, Zekât 12; *Müsned*, V, 230, 233, 247

disinden yaptıkları rivayete göre Malik, der ki: Cizye, (para birimleri) altın olan kimseler için dört dinar, gümüş kullananlar için kırk dirhemdir. Mecusi dahi olsa zengin ile fakir arasında fark yoktur. Hz. Ömer'in tesbit ettiği miktardan ne fazla alınır, ne de daha aşağı. Onlardan bundan başkası alınmaz. Şöyle de denilmiştir: Ödeme gücü olmayanın yükü, imamın uygun göreceği miktarda hafifletilir.

İbnü'l-Kasım da der ki: Ödeme zorluğu dolayısı ile Hz. Ömer'in tesbitinden daha aşağı düşürülmeyeceği gibi, zenginlik dolayısıyla da ondan fazlası istenmez. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Zimmet ehli fakirlerinden bir dirhem dahi olsa ödeyebilecekleri miktar alınır. Daha sonra Malik de bu görüşe dönmüştür.

Ebu Hanife, arkadaşları, Muhammed b. el-Hasen ve Ahmed b. Hanbel derler ki: Cizye, (fakire) oniki, (orta halliye) yirmidört ve (zengine) kırk (dirhem) dir. es-Sevrî der ki: Bu hususta Ömer b. el-Hattab'dan farklı tesbitler gelmiştir. Eğer (cizye verenler) zimmet ehli kimseler ise, yönetici bunlardan dileğini alıp uygulayabilir. Şayet kendileriyle barış yapılan kimseler iseler, barış şartları ne ise o kadar alınır, ondan başka birşey alınamaz.

5. Savaşabilecek Kimseler Cizye İle Yükümlüdür:

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- derler ki: Kur'ân-ı Kerim'in delâlet ettiği husus şu ki: Cizye, savaşabilecek erkeklerden alınır. Çünkü yüce Allah: **"... kimselerle kendi elleriyle... cizye verinceye kadar savaşınız"** diye buyurmuştur. İşte bu, cizyenin savaşabilecek kimseler tarafından ödenmesinin vacip olmasını gerektirir. Savaşçı dahi olsa kölenin cizye ödemekle yükümlü olmadığına delâlet eder. Çünkü kölenin özel bir malı yoktur. Zira yüce Allah: **"Verinceye kadar"** diye buyurmaktadır. Malı olmayan için de **"verinceye kadar"** denilemez.

İşte bu, cizye ancak baliğ olmuş hür erkeklerin başlarına konulacak bir mükellefiyet olduğuna dair ilim adamlarının icma ile kabul ettikleri bir husustur. Savaşma gücüne sahip olanlar bunlardır. Kadınlar, çocuklar, köleler, deliler ve yaşlılar değildir.

Rahipler hususunda ise görüş ayrılığı vardır. İbn Vehb, Malik'den, rahiplerden cizye alınmayacağını söylediğini rivayet eder. Mutarrif ile İbnü'l-Mâcişûn ise şöyle derler: Bu hüküm, cizye mükellefiyetinin getirilmesinden sonra rahipliğe yönelmemesi halinde böyledir. Eğer cizye mükellefiyeti konulduktan sonra rahipliğe yönelecek olursa, rahiplik yapması cizyesini kaldırmaz.

6. Cizye Ödeyenler Üzerinde Başka Mükellefiyet Var mıdır:

Cizye ödemekle yükümlü olanlar cizyeyi ödeyecek olurlarsa, onların mahsullerinden, ticaretlerinden, ekinlerinden cizye dışında başka bir şey alınmaz. Ancak, kendileriyle barış antlaşması yapıp da yerlerinde bırakıldıkları yurtlarından başka yerlerde ticaret yapmaları hali müstesnâdır. Şayet bıraktıkları yurtlarından başka yerlere ticaret maksadıyla çıkıp gidecek olurlarsa, ticaret mallarını satıp o malın bedelini kabz ettikleri takdirde onlardan öşür (onda bir) alınır. İsterse yıl içinde defalarca alış-veriş yapmış olsunlar.

Bundan özel olarak Medine ve Mekke'ye buğday ve zeytin yağı gibi temel yiyecekleri götürmeleri müstesnâdır. Bu durumda onlardan Ömer (ra)'ın uygulamasına uygun olarak onda birin yarısı alınır. Medine alimlerinden, zimmet ehlinden ticaretlerinden yılda ancak bir defa -tıpkı müslümanlardan alındığı gibi- öşür alınacağı görüşünde olanlar da vardır. Bu ise, Ömer b. Abdulaziz ile fukahânın imamlarından bir topluluğun görüşüdür. Birincisi ise Malik ve arkadaşlarının görüşüdür.

7. Cizye Ödeyenlerin Cizye Karşılığında Sahip Oldukları Haklar:

Cizye ödemekle yükümlü olanlar kendilerine tayin edilen, yahut da üzerinde barış yaptıkları cizyelerini ödeyecek olurlarsa, kendileri bütün mallarıyla, şaraplarını sakladıkları ve açıkça müslümanlara satmadıkları sürece bağlarıyla başbaşa bırakılırlar. Ancak, müslümanların pazarlarında şarap ve domuzlarını açıkça satmalarına engel olunur. Böyle bir şeyi açık yapacak olurlarsa, aleyhlerine olmak üzere şarapları dökülür, açıktan domuzlarını çıkarırlar da tehdit edilir.

Eğer şaraplarını açığa çıkarmadıkları halde, müslüman bir kişi şaraplarını dökecek olursa, haksızlık yapmış olur ve bunun tazminatını ödemesi gerekir. Tazminat ödemesi gerekmez de denilmiştir. Şayet şaraplarını gasp edecek olursa, onu geri vermesi icabeder.

Kendi aralarındaki hükümlerde ve faizli ticaret yapmalarına itiraz olunmaz. Şayet İslâm mahkemelerine başvuracak olurlarsa, hakim muhayyerdir. Dilerse aralarında Allah'ın indirdiğine uygun olarak hükmeder, dilerse yüzçevirir. Durum ne olursa olsun haksızlık konularında (mezâlim) aralarında hükmeder ve zayıfların lehine olan hakkı güçlü olanlarından alır. Çünkü bu, onları savunmak kabilindendir, denilmiştir. İmamın onları savunmak kastıyla düşmanlarına karşı savaşması ve düşmanlarına karşı savaşırken yardımlarını alması görevidir.

Fey'de bir payları yoktur.

Üzerinde anlaşarak barış yaptıkları kiliselerine yeni bir ilave yapamazlar.

Bununla birlikte çürüyen taraflarını tamir etmelerine engel olunmaz. Ancak, onlardan başka mabed yapma imkânları yoktur.

Müslümanlardan ayırt edilmelerini sağlayacak şekilde elbise, kılık ve kıyafete bürünürler. Müslümanlara benzemelerine de engel olunur.

Herhangi bir zimmet akidleri bulunmayan düşman çocuklarının onlardan alınmasında bir beis yoktur.

Cizyesini ödemekte aşırı inatlaşan, işi düşmanlığa götüren olursa, bu düşmanlığından dolayı te'dib edilir ve küçülmüş olarak ondan cizye alınır.

8. Cizye Neyin Karşılığıdır:

İlim adamları cizyenin neye karşılık olarak vacib olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mâlikî mezhebi âlimleri derler ki: Cizye, küfür sebebiyle öldürülmekten bedel olarak vaciptir. Şafiî der ki: Cizye, canın korunması ve yurdunda kalmasının bedeli olarak vaciptir.

Bu görüş ayrılığının faydasına gelince: Bizler, cizye öldürülmeye bedel olarak ödenmesi gerekir, görüşünü kabul edersek, bir kimse müslüman oldu mu, artık geçmiş dolayısıyla ödemesi gereken cizye yükümlülüğü kalkar. İsterse senenin tamamlanmasından bir gün önce yahut sonra müslüman olmuş olsun. Malik'e göre hüküm böyledir.

Şafiî'ye göre cizye, zimmette karar kılan bir borçtur. Müslüman olmak onu ortadan kaldırmaz. Tıpkı bir evin kirası gibidir. Bazı Hanefî alimleri de bizim (Maliki mezhebinin) görüşümüzü benimsemişler; bazıları da şöyle demişlerdir: Cizye, müslümanlara yardım ve cihada bedel olarak ödenmesi gerekir. Kadı Ebu Zeyd bu görüşü tercih etmiş ve bu meselede Allah'ın sırrının bu olduğunu iddia etmiştir. Ancak Malik'in görüşü daha sahihtir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Müslümana cizye (ödemek) yoktur."⁽¹⁾

Süfyan der ki: Bunun anlamı şudur: Zimmi, cizye ödemesi kendisine vacib olduktan sonra İslâm'a girecek olursa, cizye yükümlülüğü kalkar. Bu hadisi de Tirmizî ve Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.⁽²⁾

İlim adamlarımız der ki: Yüce Allah'ın: "**Kendi elleriyle küçülmüşler olarak cizye verinceye kadar**" buyruğu buna delildir. Çünkü İslâm olmakla bu özellik de ortadan kalkar. Müslüman olmaları halinde kendi elleriyle ve küçülmüşler olarak cizyeyi ödemeyecekleri hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Şafiî ise, İslâm'a girdikten sonra yüce Allah'ın buyurduğu şekle uygun olarak kabul etmemektedir. Bunun yerine o, (müslüman olmadan önce ödeme-

(1) *Ebû Dâvûd*, Harâc 32; *Tirmizî*, Zekât 11; *Müsned*, I, 223, 285.

(2) *Ebû Dâvûd*, Harâc 32.

si gereken) cizye bir borçtur. Önceki bir sebep dolayısıyla cizye ona vacip olmuştur, der. Bu da, yurdunda kalması, yahut da öldürülme kötülüğünden korunmasıdır. Dolayısıyla bu cizye, sair bütün borçlar gibidir.

9. Ahidlerini ve Cizye Ödemeye Taahhütlerini Yerine Getirmeyenlere Yapılacak Uygulama:

Bir belde yahut bir kale halkı ile antlaşma yaptıktan sonra antlaşmalarını bozar ve ödemeleri gereken cizye ve sair yükümlülüklerini yerine getirmeyip kendilerine zulmolunmadığı halde İslâm'ın hükmünü kabul etmeyecek olurlarsa, imam da onlara haksızlık yapmayan birisi ise, müslümanların, imamları ile birlikte onlar üzerine gitmeleri ve onlarla savaşmaları icabeder. Eğer çarpışır ve yenik düşürecek olurlarsa, onlar hakkında verilecek hüküm dar-ı harpdekiler hakkında verilecek hükümle aynıdır. Onların da, kadınlarının da fey olarak alınacağı ve beşte bir(in alınmasından sonra beşte dördünün gazilere dağıtılmasının) sözkonusu olmayacağı da söylenmiştir, bu da bu konudaki bir görüştür.

10. Cizye Ödemekle Yükümlü Olanlar Hırsızlık Yapıp Yol Kesecek Olurlarsa:

Eğer bunlar, hırsızlık yapmak ve yol kesmek üzere ortaya çıkacak olurlarsa, cizye ödemeyi reddetmemeleri şartıyla müslüman muharibler (yol kesiciler) durumundadırlar. Şayet haksızlığa uğradıklarını ifade ederek çıkacak olurlarsa (itaatin dışına çıkarlarsa) durumlarına bakılır ve tekrar zimmet akdine geri döndürülür ve onlara zulmedenlerden hakları alınır. Kendileri hür oldukları halde onlardan herhangi bir kimse de köle yapılmaz.

Eğer bir kısmı ahidlerini bozacak, bir kısmı bozmayacak olursa, ahidini bozmayan ahdi üzere kalmaya devam eder ve başkası bozdu diye diğeri sorumlu tutulmaz. Onların ahidlerine bağlılıkları ise, ahidlerini bozanlara karşı tepki göstermelerinden anlaşılır.

11. Kelime Olarak "Cizye":

"Cizye" kelimesi, kendisine yapılan iyiliklere karşı mükâfatlandırmak için kullanılan; (جَزَى بِجَزَى) fiilinden "fi'le" vezninde bir kelimedir. Sanki onlar cizyeyi kendilerine bağışlanan güvenliğe bir karşılık olarak vermiş gibi oluyorlar. İşte bu anlamda olmak üzere şair şöyle demektedir:

بُجْزِيكَ أَوْ يُثْنِي عَلَيْكَ وَإِنْ مَنَ أَثْنَى عَلَيْكَ بِمَا فَعَلْتَ كَمَنْ جَزَى

"Ya sana karşılık verir, yahut senden övgüyle sözeder. Ve hiç şüphesiz Yaptıklarından dolayı seni öven kimse de sana mükâfat ve karşılık vermiş gibidir."

12. Cizye Ödemeyenin Cezası Var mı?:

Müslim, Hişam b. Hakim b. Hizam'dan rivayetine göre Hişam Şam'da çiftçilerden güneşte bekletilmiş -bir rivayete göre de başlarına da zeytinyağı dökmüş- bir grubun yanından geçer ve: Bunların hali nedir diye sorunca (ilgili kişi): Cizyeden dolayı alıkonulmaktadırlar diye cevap verir. Hişam: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Muhakkak Allah dünyada insanları azaplandırırları azaplandırır." Bir rivayette de şöyle denmektedir: O gün onların Filistin'deki emiri Umeyr b. Sa'd idi. Onun yanına girip bu hadisi ona nakledince, Umeyr de emir vererek serbest bırakıldılar.⁽¹⁾

Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: İmkân buldukları halde cizyeyi ödemeyecek olurlarsa cezalandırılmaları caizdir. Ancak ödeyemeyecekleri anlaşılmakla birlikte cezalandırılmaları helal değildir. Çünkü, cizye ödeyemeyecek hale düşenden cizye kalkar. Zengin olanlar da fakirler yerine ödemekle mükellef tutulmaz. Ebû Dâvûd, Safvan b. Süleym'den, o, Rasûlullah (sav)'ın birkaç sahabisinin oğullarından, onlar da babalarından rivayet ettiklerine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim bir antlaşmalıya zulmeder, yahut ona hakkını eksik verir, yahut takatından fazlasıyla mükellef tutar, ya da gönül hoşluğuyla olmaksızın ondan herhangi birşey alacak olursa, o kişiye karşı kıyamet gününde ben davacı olurum."⁽²⁾

13. Elleriyle Cizye Ödemenin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Kendi elleriyle"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Onu ödemek için başkasına vekâlet vermeksizin bizzat kendisi öder. Ebu'l-Bahterî de Selman'dan: Yerilmiş kimseler olarak diye açıkladığını rivayet etmektedir. Ma'mer de Katade'den: Kahredilmiş olarak dediğini rivayet etmektedir.

"Kendi elleriyle" ifadesinin, sizin onlara nimet ve lütfunuz dolayısıyla diye de açıklanmıştır. Çünkü, onlardan cizye alınacak olursa, onlara nimet ve ihsanda bulunulmuş olur. İkrime der ki: Antlaşmalı cizyeyi ayakta öder, alan da oturmuş olarak alır. Said b. Cübeyr de böyle demiştir. İbnü'l-Arabî şöyle demektedir: Böyle bir açıklama yüce Allah'ın: **"Kendi elleriyle"** ifadesinden değil de **"küçülmüşler olarak"** ifadesinden çıkartılabilir.

(1) Müslim, Birr 117-119; Müsned, III, 403, 404.

(2) Ebû Dâvûd, Harâc 31.

14. Cizyeyi Veren El İle İnfak Eden El Arasındaki Fark:

Hadis imamlarının Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiklerine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Yukardaki el aşağıdaki elden hayırlıdır. Yukardaki el infak eden eldir. Aşağıdaki de dilenen eldir."⁽¹⁾ Hz. Peygamberin: "Yukarıdaki el veren eldir" dedidiği de rivayet edilmiştir.⁽²⁾

Hz. Peygamber böylelikle sadakada veren eli yukardaki üstün el olarak tayin etmiş, cizyede ise veren el aşağıdaki el durumuna düşmüştür. Onu alan ise yukardaki eldir. Zira yükselten de alçaltan da yüce Allah'tır. O, dilediğini yükseltir, dilediğini alçaltır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur.

15. Cizyeye Tabi Araziden Haraç Alınması:

Habib b. Ebi Sabit'ten rivayet edilir ki: İbn Abbas'a bir adam gelerek şöyle dedi: Haraca tabi arazinin sahipleri haracını ödemekten acze düştüler. Ben o araziye imar etsem, eksem ve haracını ödesem (nasıl olur)? İbn Abbas: Hayır, yapma dedi. Bir başka kişi gelerek ona aynı şeyi söyledi, ona da: Hayır, dedi. Ve yüce Allah'ın: **"Allah'a ve âhiret gününe iman... etmeyenlerle kendi elleriyle küçülmüşler olarak cizye verinceye kadar savaşınız"** buyruğunu okudu ve dedi ki: Sizden herhangi biriniz, onların boynunda bulunan küçülmüşlük tasmağını alıp çıkartarak kendi boynuna dolamayı nasıl kabul edebilir?

Küleyb b. Vail de der ki: Ben İbn Ömer'e, bir arazi satın aldım dedim. O da, satın almak güzel birşeydir dedi. Bu sefer, ben herbir ceribe (48 sa) karşılık bir dirhem ve bir kafiz (ölçek) buğday (harac olarak) ödüyorum deyince, küçüklük tasmağını boynuna dolama, dedi.

Meymun b. Mihran da İbn Ömer (ra) den şöyle dediğini rivayet eder: Hepsi de beş dirhem cizyeye tabi bir arazinin benim olmasını ve buna karşılık kendimin küçülmüşlüğü kabul etmiş olmam, asla beni memnun etmez.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ
اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْ قَبْلُ قَاتِلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٢٠﴾

(1) Buhârî, Zekât 18; Müslim, Zekât 94; Ebû Dâvûd, Zekât 28; Nesâî, Zekât 52; Dârimî, Zekât 22; Muvatta, Sadaka 8; Müsned, II, 67, 98.

(2) Nesâî, Zekât 51; Dârimî, Zekât 22; Müsned, II, 226, IV, 64, V, 377.

30. Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur" dediler. Hristiyanlar da: "Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarında dolaşan sözleridir ki, daha önce kâfirlerin söyledikleri sözlerine benzetiyorlar. Allah kahretsın onları! Nasıl da döndürülüyorlar?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Kıraatte Dair Bir Açıklama:

Âsım ve el-Kisaî "(عَزِيزُ ابْنِ اللَّهِ): **Uzeyr Allah'ın oğludur**" buyruğundaki, "**Uzeyr**" kelimesini tenvinli olarak okumuşlardır. Buna göre "**oğul**" anlamındaki kelime, mübtedâ olan "Uzeyr" in haberi olmaktadır. "Uzeyr" kelimesi ister Arapça olsun, ister olmasın munsarîf bir kelimedir. İbn Kesir, Nafi', Ebu Amr ve İbn Âmir ise iki sakinin bir arada bulunması dolayısıyla tenvinsiz olarak; (عَزِيزُ ابْنِ) diye okumuşlardır. Aynı şekilde "(قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ)": **De ki: O, Allah'dır, birdir ve tekdir. Allah'dır Samed'dir**" (el-İhlas, 112/1-2) şeklindeki kıraat de bu kabildendir. Ebu Ali der ki: Bu, şiirde pek çok görülür. Taberî bu hususta şu mısraları nakleder:

لَتَجِدَنِي بِالْأَمِيرِ بَرًّا وَبِالْقَنَاةِ مَذْعَسًا مَكْرًا
إِذَا غَطِيفُ السُّلْمِيِّ فَرًّا

"Sen benim kumandana karşı çok iyi olduğumu göreceksin
Mızrağı ise çokça saplayan ve hücum edip duran
Gutayf es-Sülemî ise kaçıp gittiğinde."

2. Yahudilerin Asılsız İddiaları ve Dinlerinin Tahrifi:

"**Yahudiler: Uzeyr Allah'ın oğludur dediler**" buyruğu hususî mana ifade ettiği halde umumî olarak varid olmuş bir lafızdır. Çünkü bu sözü bütün yahudiler söylemezler. Bu da yüce Allah'ın: "**Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine... dediklerinde**" (Âl-i İmran, 3/173) buyruğuna benzer. Halbuki bu sözleri bütün insanlar söylememişlerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yahudilerden, söyledikleri nakledilen bu sözü söyleyen asıl kişiler Sellâm b. Mişkem, Nu'man b. Ebi Evfa, Şâs b. Kays ve Malik b. es-Sayf'dır. Onlar bu sözlerini Peygamber (sav)'a söylemişlerdi. en-Nekkâş der ki: Şimdi bu iddiada bulunan bir yahudi kalmamıştır. Onlar geçip gittiler. Herhangi bir kişi bir toplum arasında böyle bir söz söyleyecek olursa, bu sözün çirkinliği o sözü söyleyenin aralarındaki önemli yeri dolayısıyla bütün toplumu bağlayıcı olur. Her zaman için ileri gelenlerin söyledikleri söz-

ler insanlar arasında dinlenir ve delil diye gösterilir. İşte bu bakımdan bir topluluğun ileri gelen, aklıbaşında kabul ettikleri kimselerinin söylediği sözü söylemesi, tekrarlaması uygun görülmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Rivayet edildiğine göre bu sözün sebebi şudur: Yahudiler, Musa (a.s)'dan sonra peygamberleri öldürdüler. Allah da aralarından Tevratı kaldırdı ve kalplerinden sildi. Uzeyr de yeryüzünde seyahat etmek üzere yurdundan dışarı çıktı. Hz. Cebrail ona gelerek: "Nereye gidiyorsun?" diye sordu. O da İlim tahsil etmek istiyorum deyince, Hz. Cebrail ona bütün Tevratı öğretti. Uzeyr, Tevrat ile İsrailoğullarının yanına geldi ve onlara Tevratı öğretti.

Yüce Allah'ın, Tevratı Uzeyr'e, bir ikram ve lütuf olmak üzere ezberlettiği de söylenmiştir. O, İsrailoğullarına: Allah bana Tevratı öğretti deyince, ondan Tevratı öğrenmeye başladılar. Tevrat ise gömülmüş bulunuyordu. Tevratı, ilim adamları fitne, sürgün ve hastalık gibi Buhtnassar'ın onları öldürmesi gibi türlü musibetlerle karşı karşıya kalmaları sırasında gömmüşlerdi. Daha sonra bu gömülen Tevrat bulununca, sözü geçen Tevratın Uzeyr'in okuduğu Tevrat'a olduğu görüldü. İşte bu sefer saptılar ve şöyle dediler: Şüphesiz böyle bir şey Uzeyr'e ancak o Allah'ın oğlu olduğu için verilmiş ve mümkün olabilmiştir. Bunu Taberî nakletmektedir.

Hristiyanların: Mesih Allah'ın oğludur sözlerinin zahirinden anlaşıldığına göre onlar bu sözleriyle -Arapların melekler hakkında söyledikleri gibi- soydan gelen bir oğulluğu kastettikleridir. Aynı şekilde ed-Dahhâk, Taberî ve diğerlerinin açıklamaları da bunu gerektirmektedir. Böyle bir iddia küfrün en çirkin şeklidir. Ebu'l-Meâlî der ki: Hristiyanlar, Hz. Mesih'in bir ilah olduğunu ve onun bir ilahın oğlu olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir.

İbn Atiyye der ki: Denildiğine göre onların kimisi, Hz. Mesih'in oğulluğunun, bir şefkat ve merhamet oğulluğu (bu manada oğulluk) olduğuna inanmaktadırlar. Böyle bir manaya da herhangi bir şekilde oğulluk tabirinin kullanılması helal olamaz ve bu da küfürdür.

3. Başkasının Küfrü Gerektiren Söz ve Görüşlerini Nakletmek:

İbnü'l-Arabî der ki: Bu buyruk, şanı yüce Rabbimizin ilâhî sözünden, bir kimsenin ibtidâen söylemesi caiz olmayan ve başkasına ait küfür sözünü haber vermesinde kendisi için bir vebal olmadığının delilidir. Çünkü bu sözü böyle bir şeyi çok büyük bir iddia olarak gördüğü için ve reddetmek kastıyla ifade etmiştir. Rabbimiz dilese elbette kimse bu sözü söylemez. Yüce Allah insanların böyle bir sözü söylemelerine imkân verdiğine göre, kalben ve dil ile O'nu inkâr etmek, delil ve belge ile de reddetmek kastı bu gibi sözlerin söylendiğinin haber verilmesine izin vermiş demektir.

4. Asılsız İddialar:

"Bu, onların ağızlarında dolaşan sözleridir" buyruğu ile ilgili olarak bunun ("ağızlarıyla" ifadesinin gelmesi) te'kid anlamına olduğu söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Elleriyle kitabı yazıp..."* (el-Bakara, 2/79); *"Ve iki kanadıyla uçan herbir kuş"* (el-En'am, 6/38); *"Artık sû'ra tek bir üfürüş üfürüldüğü zaman..."* (el-Hâkka, 69/13) Bu buyrukların benzeri (te'kidlerin yer aldığı buyruklar) pek çoktur.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Onların söyledikleri bu söz, mantıksız bir iddia ve herhangi bir açıklayıcı delil ve belgesi bulunmayan bir söz olduğundan, yalnızca ağızda gevelenip doğru bir anlam ihtiva etmeyen soyut bir iddia olduğundan dolayı böyle denilmiştir. Çünkü onlar aynı zamanda yüce Allah'ın bir eş edinmediğini de kabul etmektedirler. Onun evladı olduğunu nasıl ileri sürebilirler? O halde bu, yalnızca dilleriyle söyledikleri yalan bir sözdür. Ve bu sözleri delillerle desteklenen ve belgelerle ortaya konulan doğru sözlerin tam aksinedir.

Meâni'l-Kur'an'a dair eser yazanlar derler ki: Yüce Allah eğer ağızlar ve dillerle birlikte bir söz söylendiğini zikredecek olursa, mutlaka o söz yalan ve iftiradır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Onlar, kalplerinde bulunmayan ağızlarıyla söylerler"* (Âl-i İmran, 3/167); *"Bu, ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür. Onlar ancak yalan söylerler"* (el-Kehf, 18/15); *"Onlar, kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylerler."* (el-Feth, 48/11)

5. Yahudi ve Hristiyanların Bu İddiaları Kendilerinden Önceki Kâfirlerin İddialarına Benzemektedir:

"Daha önce kâfirlerin söyledikleri sözlerine benzetiyorlar" buyruğundaki; (بِضَاهِثُونَ); Benzetiyorlar anlamındadır. Arapların; (أَمْرًا ضَهِيًّا) ifadesini, ay hali olmayan yahut da memeleri bulunmayan dişi hakkında kullanmaları, bu yönüyle o kadının, erkeklere benzemesinden dolayıdır.

"Kâfirlerin söyledikleri sözleri" hususunda da ilim adamlarının üç görüşü vardır:

- 1- Putperestlerin Lat, Uzza ve diğer üçüncüleri olan Menat sözleridir,
- 2- Kâfirlerin: Melekler Allah'ın kızlarıdır, şeklindeki sözleri,

3- Kendilerinden önce geçenlerin söyledikleri sözler. Onlar, batılда öncekilerini taklid ettiler ve küfür yolunda onlara uydular. Yüce Allah'ın kendileri hakkında: *"Biz, atalarımızı bir din üzere bulduk..."* (ez-Zuhruf, 43/22 ve 23. âyetler) buyruğu ile onlara dair verdiği haberde olduğu gibi.

6. “Benzemek” Anlamındaki Kelimenin Sözlük Açıklaması:

İlim adamları; (ضَهِيَا) kelimesinde med olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Vellâd der ki: “(امْرَأَةٌ ضَهِيَا)”; Ay hali olmayan kadın” demektir, hemzelidir ve med yoktur. Kimi nahivciler bunu med ile okurlar. Bu kişi de Sibeveyh’dir. O bu kelimeyi medli olarak; (فعلاء) vezninde kabul eder ve bundaki hemze fazladandır. Çünkü araplar bu kelimeyi çoğul olarak kullandıklarında; (نساء ضَهِيَا): Ay hali olmayan kadınlar, derler ve hemze-yi hafif ederler. Ebu’l-Hasen dedi ki: en-Necîremî bana dedi ki: (ضَهِيَا); kelimesi med ile ve sonunda “he” ile kullanılır. O, böylelikle müennesliğin iki alametini de bir arada kullanmış olmaktadır. Bunu da Ebû Amr eş-Şeybanî’den naklen “en-Nevadir”de zikretmekte ve şu mısraı da kaydetmektedir:

ضَهِيَاةٌ أَوْ عَاقِرٌ جَمَاد

“Ay hali olmayan veya süt vermeyen deveyi boğazlayan...”

İbn Atiyye der ki: (بُضَاهِيُونَ): **Benzetiyorlar**” diyenin ifadesi, Arapların “(امْرَأَةٌ ضَهِيَا) Ay hali olmayan kadın” diye sözlerinden alındığını söyleyen kişinin sözü yanlıştır. Bunu Ebu’l-Ali ifade etmiştir. Çünkü; (ضَاهَا): Benzetti” sözündeki hemze, kelimenin aslındandır. Buna karşılık kadınlar hakkında kullanılan; (ضَهِيَا) nitelemesinde ise, (حمراء), Kırmızı kelimesinde olduğu gibi zâiddir.

7. “Allah Kahretsin Onları”:

Yüce Allah’ın: “**Allah kahretsin onları nasıl da döndürülüyorlar.**” Duay ruğu, Allah onlara lanet etsin, demektir. Bununla da yahudi ve hristiyanları kastetmektedir. Laneti ifade etmek için kahretmek (anlamı verilen: Allah öldürsün onları) ifadesinin kullanılması, lanete uğrayanın öldürülmüş kimse gibi oluşundan dolayıdır. İbn Cüreyc der ki: “**Allah kahretsin onları**” ifadesi taaccüb anlamındadır. İbn Abbas da der ki: Kur’an-ı Kerim’de katl (öldürmek) diye geçen her bir ifade lanetlemek anlamındadır. Ebân b. Tağlib’in şu beyiti de bu türdendir:

فَاتَلَهَا اللَّهُ تَلْحَانِي وَقَدْ عَلِمْتُ أَنِّي لِنَفْسِي إِفْسَادِي وَإِصْلَاحِي

“Allah kahretsin onu, o beni kınıyor. Halbuki biliyor ki: Kötülüğüm de banadır, ıslâhım da banadır.”

en-Nekkaş ise, “(قاتل الله): Allah kahretsin” kelimesinin aslında beddua olduğunu nakletmektedir. Daha sonra Araplar bunu çok çok kullanır oldular ve nihayet -beddua maksadıyla- hayırda da şerde de hayret ettikleri hususlar (teaccüb) hakkında kullanır oldular. el-Esmâî de şöyle bir beyit nakletmektedir:

يا قاتل الله لئلى كيف تعجبني وأخبر الناس أنى لا أباليها

“Allah kahredesice o Leyla’yı, hayret! Nasıl beğeniyor beni?
Bense ona hiç aldırış etmediğimi bildiriyorum insanlara.”

اتَّخَذُوا أَخْبَارَهُمْ وَرُفَبَانَهُمْ رَبَّابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ
مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾

31. Onlar, Allah’ı bırakıp âlimlerini, rahiplerini, Meryem oğlu Mesih’i rabbler edindiler. Halbuki onlar, bir tek ilâha ibadet etmekten başkasıyla emr olunmamışlardı. O’ndan başka ilâh yoktur. O, bunların ortak koştukları herşeyden münezzehtir.

“Onlar, Allah’ı bırakıp âlimlerini, rahiplerini, Meryem oğlu Mesih’i rabbler edindiler” buyruğunda geçen (ve âlimler diye meâli verilen): “el-Ah-bâr” kelimesi, (حبر) ’in çoğuludur. Bu ise, güzel söz söyleyen, düzenleyen ve güzel açıklamalarda bulunmak suretiyle sözlerini yerli yerince oturtan kimse demektir. “(ثوب مجبر): Türlü süslerle süslenmiş elbise,” ifadesi de buradan gelmektedir. Bu kelimenin tekilinin “ha” harfi esreli olarak; (حبر) şeklinde olduğu söylenmiştir. Müfessirler ise, bu harfi fethalı okurlar. Dilciler ise esreli okurlar. Yunus der ki: Ben bu kelimeyi hep “ha” harfi esreli olarak işitmişimdir. Buna delil ise, Arapların “âlimin mürekkebin” kastetmek üzere (مداد حبر) demeleridir. Daha sonra bu kelimenin kullanılışı çoğalarak sonunda mürekkebe de; (حبر) demeye başladılar.

el-Ferra der ki: Bu kelimenin “ha” harfinin esreli okunuşu da üstün okunuşu da iki ayrı söyleyiştir. İbn es-Sikkît der ki: Esreli söyleyiş mürekkeb, üstünlü söyleyiş ise âlim anlamındadır.

“Ruhbân: Rahipler” kelimesi ise; (الرَّهْبَة): Korkmak’tan alınma “râhib” kelimesinin çoğuludur. Râhib ise, Allah korkusunun bir kimseyi, insanları gözönünde bulundurmaksızın Allah’a halis niyet ile yönelmeye ittiği ve zamanını O’na ayıran, amelini O’na yapan ve O’nunla ünsiyet bulan kimse demektir.

“**Onlar, Allah’ı bırakıp... rabbler edindiler**” buyruğu ile ilgili olarak Meâni’l-Kur’ân’a dair eser yazanlar derler ki: Onlar, âlimlerini ve râhipleri her hususta itaat ettiklerinden dolayı rabbler konumuna çıkardılar. Nitekim yüce Allah’ın: “*Üfleyin, dedi. Nihayet onu bir ateş haline getirince...*” (el-Kehf, 18/96) buyruğu da bu kabildendir ki, ateş gibi yakınca demektir. Abdullah b. el-Mübarek der ki:

وهل أنسد الدين إلا الملوک وأحبار سوء ورهبانها

“Peki ya dini hükümdarlar ile

Kötü alimler ve rahiplerden (âbid ve sofulardan) başkası mı ifsad etti ki?”

el-A’miş ile Süfyan, Hubeyb b. Ebi Sabit’ten, o da Ebu’l-Bahterî’den rivayetle derler ki: Huzeyfe’ye, aziz ve celil olan Allah’ın: “**Onlar Allah’ı bırakıp alimlerini, rahiplerini... rabbler edindiler**” buyruğu hakkında onlara ibadet ettiler mi diye sorulunca o da şöyle demişti: Hayır, fakat bunlar ötekilere haramı helal kıldılar, ötekiler de onu helal bellediler. Onlara, helalı da haram kıldılar, onlar da onu haram diye bellediler.

Tirmizî de Adiy b. Hatim’den şöyle dediğini rivayet eder: Boynumda altından bir haç bulunduğu halde Peygamber (sav)’ın huzuruna vardım, şöyle buyurdu: “Bu da ne oluyor Ey Adiy? Şu putu üzerinden at.” Onu, et-Tevbe Sûresi’nde: “**Onlar Allah’ı bırakıp alimlerini, rahiplerini, Meryem oğlu Mesih’i rabbler edindiler**” buyruğunu okurken dinledim, sonra şöyle buyurdu: “Onlar bunlara ibadet etmiyorlardı. Fakat kendilerine bir şeyi helal kıldıkları vakit onu helal belliyorlar ve bir şeyi haram kıldıkları vakit de onu haram belliyorlardı.” Tirmizî dedi ki: Bu, garip bir hadistir. Ancak, Abdusselam b. Harb yoluyla bilinmektedir. Ğutayf b. A’yen ise, hadis rivayetiyle bilinen birisi değildir.⁽¹⁾

“**Meryem oğlu Mesih**” buyruğunda geçen “Mesih” kelimesinin türeyişi ile ilgili açıklamalar Âl-i İmran Sûresi’nde (3/45. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **Mesih**: Alından akan ter demektir. Sonraki (müteahhir) şairlerden birisi şu beyitlerinde bu hususu güzelce dile getirmiştir:

(1) Tirmizî, Tefsir 9. sûre 10.

افرح فسوف تالف الاحزاناً إذا شهدت الحشر والميزاناً
وسال من جبينك المسيح كأنه جداول تسبح

“(Şimdi) sevin, yakında hüzünlere alışacaksın
Haşre ve Mizana tanık olacağında
Ve alnından mesih (ter) akıp gittiğinde
Yerde akıp giden su arkları gibi.”

en-Nisa Sûresinde (4/171. âyette) Hz. Mesih'in annesi Hz. Meryem'e iza-
fe edilmesinin anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ
نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٢٢﴾

32. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Halbuki Allah kendi nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı değildir. Kâfirler hoş görmese de.

“Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler” O'nun tevhidine da-
ir delâlet ve belgelerini yok etmek isterler demektir.

Yüce Allah burada belge ve delilleri, taşıdıkları açıklamaları dolayısıyla nur
gibi değerlendirmiştir. Anlamın, İslâm nurunu söndürmek istiyorlar, şeklin-
de olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, yalanlamaları ile Allah'ın nurunu
söndürmek, dindirmek isterler.

“Ağızlar” anlamındaki; (أَفْوَاهِهِمْ) kelimesi asıl tekili olan; (فَوْه)'ın çoğuludur.
Çünkü, “(فَم) : Ağız” kelimesi aslında; (فَوْه) şeklindedir. “(حَوْضٌ وَاحْوَاظٌ) : Ha-
vuz ve havuzlar” kelimesinde olduğu gibi.

“Halbuki Allah kendi nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı de-
ğildir” anlamındaki buyrukta nefy edatı bulunmamakla birlikte; “(لَا) : Ba-
şka” edatı nasıl girmiştir? Oysa Arapçada (ضَرَبْتُ إِلَّا زَيْدًا) şeklinde (ve Zeyd'den
başka kimseyi vurmadım anlamında) bir kullanım doğru değildir.

el-Ferra buradaki; (لَا) edatının ifadede bir çeşit red ve inkâr bulundu-
ğu için girdiği iddiasındadır. ez-Zeccâc şöyle der: İnkâr ve gerçeklik bildir-
menin çeşitli bölümleri olmaz. İnkâr (cahd) edatları (مَا , لَا , إِنْ , لَيْسَ)'dır.
Bunların ayrıca lafzen söylenen herhangi bir parça ya da bölümleri yoktur.

İğger durum onun kastettiği gibi olsaydı “(كَرِهْتَ إِلَّا زَيْدًا) : Zeyd'den başka kimseden tiksınmedim,” demek mümkün olurdu.

Ancak, böyle bir itiraza uygun cevap şu olabilir: Araplar (أَيْ) ile birlikte bazı lafızları da hazfederler. Burada ifadenin takdiri şöyledir: “(وَيَأْتِي اللَّهُ كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا أَنْ يَتِمَّ نُورُهُ) : Allah nurunu tamamlamaktan başka hiçbir şeye razı olmaz.”

Adiy b. Süleyman da der ki: Böyle bir takdirin; (أَيْ) : Razı değildir fiilinde caiz olması, bunun men yahut imtina anlamını taşımasından dolayıdır. O bakımdan nefye benzemektedir. en-Nehhas der ki: Bu da güzel bir açıklamadır. Nitekim şair şöyle demektedir:

وَمَلَّ لِي أُمٌّ غَيْرُهَا إِنْ تَرَكْتُهَا أَبِي اللَّهِ إِلَّا أَنْ أَكُونَ لَهَا ابْنًا

“Benim ondan başka bir annem var mı ki, ben onu terkedecek olursam Allah benim, onun oğlu olmamdan başka bir şeyi de kabul etmiyor.”

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى
الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٢﴾

33. O dini bütün dinlere üstün kılmak için Rasûlünü hidayetle ve hak din ile gönderen O'dur. Müşrikler hoş görmese de.

“O, dini bütün dinlere” belge ve deliller ile “üstün kılmak için Rasûlünü” Muhammed (sav)’ı kast ediyor “hidayetle” yani, (hakkı batıldan ayıran) furkan ile “ve hak din ile gönderen O'dur.”

Yüce Allah dinin şer’i hükümlerini hiçbir şey gizli kalmayacak şekilde açıklamış bulunmaktadır. Bu açıklama İbn Abbas ve başkalarından nakle edilmiştir.

“Üstün kılmak için” ifadesinin İslâm dinini diğer bütün dinlere üstün kılmak için anlamında olduğu söylenmiştir. Ebu Hureyre ve ed-Dahhak derler ki: Bu İsa (a.s)’ın nüzulü sırasında olacaktır. es-Süddî de der ki: Bu, Mehdi’nin çıkışı sırasında gerçekleşecektir. İslâm’a girmedik, yahut cizye ödemedik hiçbir kimse kalmayacaktır.

Mehdinin, Hz. İsa’dan ibaret olduğu da söylenmiştir ki, bu doğru değildir. Çünkü sahil haberler, Mehdi’nin Rasûlullah (sav)’ın soyundan geldiği-

ne dair tevatür derecesine ulaşmıştır. Dolayısıyla onun Hz. İsa olduğunu söylemek mümkün değildir. "İsa'dan başka Mehdi yoktur" şeklinde hadis diye gelen rivayet ise sahih değildir. el-Beyhakî "*Kitabu'l-Basi ve'n-Nuşûr*" adlı eserinde şöyle demektedir: Çünkü bu hadisi rivayet eden Muhammed b. Halid el-Cenedî'dir ki, meçhûl bir ravidir. Bu, Eban b. Ebi Ayyaş'dan rivayet eder, o da metrûk bir ravidir. Eban da el-Hasen'den, o da Peygamber (sav)'dan diye rivayet eder ki, bu rivayet munkatı'dır. Bundan önceki hadisler ise, Mehdi'nin çıkacağını açıkça ifade etmekte ve Mehdi'nin Rasûlullah (sav)'ın soyundan geleceğini beyan etmektedirler ki, senet itibariyle daha sahihtirler.

Derim ki: Biz bu hususu, daha geniş açıklamalar da katarak "*et-Tezkire*" adlı eserimizde zikrettik ve orada Mehdi'ye dair haberleri yeterince naklettik. Yüce Allah'a hamd olsun.

"O dini bütün dinlere üstün kılmak için" buyruğu ile Arap yarımadasında üstün kılmayı kastettiği de söylenmiştir ki, bunu da gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ
أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ
يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ
بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٤﴾

**34. Ey İman edenler! Doğrusu hahamların ve rahiplerin birçoğu insanların mallarını batıl yollarla yerler ve Allah yolundan alıko-
yarlar. Altın ve gümüşü yığıp biriktiren ve onları Allah yolun-
da infak etmeyenlere gelince, onlara acıklı bir azabı müjdele!**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

**1. İnsanların Mallarını Haksız Yollarla Yiyenler ve
Allah'ın Yolundan Alıkoyanlar:**

"...doğrusu ... insanların mallarını batıl yollarla yerler" buyruğunda yer alan; "(يَكْنِزُونَ)": Doğrusu yerler" buyruğunun başında "lâm"; (يَفْعَلُ) veynin-
deki fiilin başına (te'kid için) gelmiştir. Bu "lâm"; (فَعَلَ) mazi fiillerin başına

girmez. Çünkü, (يَفْعَل) şeklindeki muzari fiilin başına gelince, fiilin anlamını hiale tahsis eder.⁽¹⁾

(Hahamlar diye meâli verilen): **Ahbâr**, yahudi âlimlerinin adıdır. **Rahipler** ise hristiyanlar arasında kendilerini ibadete çokça veren, ibadette gayretkeş kimseler demektir.

“Batıl yollarla” da şöyle açıklanmıştır: Bunlar kendilerine tabi olanların mallarından kilise, havra ve buna benzer şeyler adına birtakım vergiler ve miktarı belli ödemeler tahsil ederlerdi. Onlar, bu gibi şeylere harcamalarda bulunmanın şeriatın bir parçası ve yüce Allah’a yakınlaştıracı bir iş olduğu vehmini veriyorlardı. Oysa, bu arada onlar bu malları kendilerine alıkoyarlardı. Selmân-ı Farisî’nin hazinesini (ölümünden sonra) çıkartmış olduğu rahibe da ir anlattıkları buna örnektir. Hz. Selmân’ın bu anlattıklarını İbn İshak, **“Siyer”**inde nakletmektedir.⁽²⁾

Bir diğer görüşe göre rahipler ve hahamlar kendilerine uyanların gelirlerinden ve mallarından, dini korumak ve şeriatın gereklerini yerine getirmek adı altında birtakım vergiler tahsil ederlerdi. Bir başka görüşe göre -bugün pekçok yönetici ve hakim de yaptığı gibi- insanlar arasında hüküm verirken rüşvet aldıkları kastedilmektedir. Esasen **“batıl yollarla”** ifadesi bütün bu hususları ihtiva etmektedir.

“Ve Allah yolundan alıkoyarlar.” Yani, kendi dinlerine mensup olan kimselerin İslâm dinine girmelerine, Muhammed (sav)’a tabi olmalarına engel olurlar.

2. Yığıp Biriktirmenin (Kenz) Mahiyeti:

“Altın ve gümüş’ü yığıp biriktiren...lere gelince” buyruğunda geçen (ve yığıp biriktirmek anlamına gelen) **kenz**: Sözlükte altın ve gümüşe has olmak üzere yığıp biriktirmek, toplamak anlamına gelir. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: “Ben size, kişinin alıp saklayacağı (kenz yapacağı) en hayırlı şeyi bildireyim mi? O, salih kadındır.”⁽³⁾ Burada; “kişinin kendisine katacağı ve yanında alıkoyacağı” manasıdır. Şair de der ki:

وَلَمْ تَزُودْ مِنْ جَمِيعِ الْكَنْزِ غَيْرَ خِيوطٍ وَرَثِيثٍ بَزْ

“Bütün hazineden azık diye bir şey vermedi.

Birkaç iplik ve eski püskü kumaş dışında.”

(1) Bk. *el-Mu’cemu’l-Vasit*, II, 809.

(2) Bu uzunca kıssayı Ahmed b. Hanbel *Müsned*, V, 441 v.d. nakletmektedir.

(3) Bu hadis, 7. başlıkta tamamiyle kaydedilecektir. Kaynakları için oraya bakılabilir.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لا تَرْدِيْ إِنْ أَطْعَمْتُ جَائِعَهُمْ قَرَفَ الْحَتَّى وَعِنْدِي الْبُرُّ مَكْنُوزٌ

“Ben onların aç olanlarına yanımda buğday yığını bulunuyorken
(kenz edilmişken)

Onlara ak günlük bitkisinin ununu dahi yedirecek olursam
bir hayır görmeyeyim.”

Şair burada şunu görmek istiyor: Kendisi misafir olarak konakladığı bir kavim ona bu ak günlük denen bitki ununu ikram etmişlerdi. Aynı kimseler ona misafir olunca, yukarda geçen beyitini söyledi.

(Âyet-i kerime) özel olarak altın ve gümüşün anılmasına sebep, diğer mallardan farklı olarak görünmeyen ve muttali olunmayan mallar olduğundan dolayıdır.

Taberî der ki: Kenz, üst üste yığılıp toplanmış herşey demektir. İster yerin altında olsun, ister üstünde olsun farketmez. Altına, (gitmek) kökünden türeyen: Zeheb denilmesinin sebebi, geçip gitmesinden dolayıdır. Gümüş'e (ayrılıp dağılan anlamındaki fiil kökünden gelen) Fıdda denilmesinin sebebi ise, birbirinden ayrılıp dağılmasıdır. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruklarında da aynı kökten gelen fiiller kullanılmıştır: “(انْفَضُّوا إِلَيْهَا): *Ona doğru dağıldılar*” (el-Cuma, 62/11); “(لَا تَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ): *Elbette onlar da etrafından dağılırlardı.*” (Âl-i İmran, 3/159) Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (az önce değinilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır:

3. Altın ve Gümüşü Yığanlarla Kastedilenler:

Ashabı-ı Kiram, bu âyet-i kerime ile kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Muaviye, bu âyet ile kastedilenlerin kitab ehli olduğu görüşündedir. el-Hasan da bu kanaattedir. Çünkü yüce Allah'ın: “**Altın ve gümüşü yığıp biriktirenler**” buyruğu: “**Doğrusu hahamların ve rahiplerin bir çoğu insanların mallarını batıl yollarla yerler**” buyruğundan sonra zikredilmiştir.

Ebu Zer ve başkaları ise şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime ile maksat hem kitap ehlidir, hem de onlar gibi olan onların dışındaki müslümanlardır.

Doğrusu olan da budur. Çünkü özel olarak kitab ehlini kastetseydi sadece; (وَيَكْنِزُونَ): Ve yığar ve biriktirirler der, ayrıca bundan önce; (وَالَّذِينَ): ...lar, der demezdi. Burada yüce Allah bu şekilde (وَالَّذِينَ)'ı cümle başına getirdiği-

ne göre cümlelerin cümleye atıf olduğunu beyan eden bir başka hususu açıklamaya başlamış olmaktadır. Buna göre **“altın ve gümüşü yığıp biriktirenler”** anlamındaki ifade yeni bir cümledir ve mübtedâ olarak merfu'dur.

es-Süddî der ki: Bununla yüce Allah ehl-i kibleyi kastetmektedir. İşte bunlar bu husustaki üç görüştür.

Ashab-ı kiramın kabul ettikleri görüşe göre, onlar kâfirlerin şeriatın fer'î hükümlerine de muhatap oldukları kanaatinde idiler. Buhârî, Zeyd b. Velh'ben'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: (Medine yakınlarında bir yer olan) Rebeze'den geçtim. Ebu Zer ile karşılaştım. Ona: Seni buraya gelip konaklamaya iten ne? diye sordum, şöyle dedi: Ben Şam'da bulunuyordum. Ben ile Muâviye **“Altın ve gümüşü yığıp biriktiren ve onları Allah yolunda infak etmeyenlere gelince”** buyruğu hakkında görüş ayrılığına düştük. Muaviye: Bu kitab ehli hakkında inmiştir dedi. Ben: Hem bizim hem onlar hakkında inmiştir dedim. Bu hususta benimle onun arasında (bazı) tatsızlıklar ortaya çıktı. Osman'a mektup yazarak beni şikayet etti. Osman da bana: Medine'ye gel diye mektup yazdı. Medine'ye geldim. İnsanlar bundan önce adeta beni hiç görmemişler gibi etrafımda çokça toplandı. Bundan Osman'a söz edince o, istersen bir kenara çekilebilir, Medine'ye yakın bir yerde yerleşebilirsin, dedi. İşte beni buraya gelip konaklamaya iten sebep budur. Ve eğer bana Habeşli birisi emir tayin edilecek olsa dahi elbette dinler ve itaat ederim.⁽¹⁾

4. Altın ve Gümüşün Zekâtı:

İbn Huveymendâd der ki: Bu âyet-i kerime ayn (nakit olmayan külçe) altın ve gümüşün zekâtını ihtiva etmektedir. Bunlarda zekâtın vacib olması için hür olmak, müslüman olmak, havl (nisab üzerinden sene geçmiş olmak) ve borçlar çıktıktan sonra nisab miktarını bulmak şeklinde dört şart aranır.

Nisab ya ikiyüz dirhem yahut yirmi dinardır. Yahut da bunlardan birisinin nisabı diğerinden tamamlanabilir. O takdirde de her birinden kırkta bir (rubu'l-uşr) zekât verir. Hür olmayı da şart koşmamızın sebebi, kölenin mülkiyetinin nâkıs olmasından dolayıdır.

Müslüman olmanın şart olduğunu söylememize gelince, zekâtın bir temizlik olmasından dolayıdır. Kâfir ise (kâfir olarak) temizlenmez.

Ayrıca yüce Allah da: **“Namazı kılın zekâtı verin”** (el-Bakara, 2/43) diye buyurmaktadır. Bununla da namaz kılma emrine muhatap olan kimseler zekât verme emrine muhatap alınmıştır.

(1) Buhârî, Zekât 4, Tefsir 9. sûre 6.

Sene geçmesi (havl) şartına gelince, Peygamber (sav)'ın: "Üzerinden bir sene geçmedikçe hiçbir malda zekât yoktur"⁽¹⁾ diye buyurmuş olmasından ötürüdür.

Nisabın şart olarak tesbit edilmesinin sebebine gelince, Peygamber (sav)'ın: "İkiyüz dirhemden daha azında zekât yoktur, yirmi dinardan daha azında zekât yoktur"⁽²⁾ diye buyurmuş olmasıdır.

Senenin başında nisabın tam olması yeterli olmayıp, sene sonunda da nisabın bulunması gözönünde bulundurulur. Çünkü fukahâ, kârın da asıl mal hükmünde olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Ayrıca bir kimsenin ikiyüz dirhemi bulunup da onlarla ticaret yapar, sene sonunda bin dirheme ulaşacak olursa o, bin dirhemden zekâtını öder. Ayrıca elde ettiği kârın başladığı tarihten itibaren yeni bir yıl hesabına girmez. Durum böyle olduğuna göre, kârın hükmü de (ana sermayenin hükmünden) farklı olmaz. Bu kâr ister nisab miktarı olan bir sermayeden elde edilmiş olsun, ister nisabdan daha aşağı bir miktardan elde edilmiş olsun fark etmez.

Yine fukahâ, bir kimsenin (kırk koyunu bulunup da) sene başında koyunlar yavru lamaya başladıktan sonra birisi müstesna anneler öldüğü halde, eğer kuzular nisabı tamamlayabiliyor iseler bunların zekâtının verileceğini ittifakla kabul etmişlerdir.

5. Zekâtı Verilen Mala Kenz Denilebilir mi:

İlim adamları, zekâtı eda edilen mala kenz denilip denilmeyeceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir grup denilir demişlerdir. Bu görüşü, Ebu'd-Duhâ, Ca'de b. Hubeyre'den, o, Ali (r.a)'dan rivayet etmiştir. Hz. Ali şöyle der: Dört bin ve daha aşağısı (ihtiyaç olan) nafakadır. Bundan yukarısı ise zekâtı ödenmiş olsa dahi bir kenzdir. Ancak, Hz. Ali'den bu rivayet sahih değildir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: İster kendisinden ister bir başka maldan zekâtını ödemiş olduğun her bir şey kenz değildir. İbn Ömer der ki: Zekâtı verilen şey, yedi kat yerin dibinde olsa dahi kenz sayılmaz. Zekâtı ödenmeyen bir şey ise, yerin üstünde dahi olsa kenzdir. Benzer bir ifade Câbir'den de rivayet edilmiştir, sahih olan görüş budur.

Buhârî de Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah bir kimseye bir mal verip de onun zekâtını ödemeyecek

(1) *Ebû Dâvûd*, Zekât 5; *Tirmizî*, Zekât 10; *İbn Mâce*, Zekât 5; *Müsned*. I, 148.

(2) Kurtubî'nin kaydettiği şekliyle tek bir rivayet halinde olmayıp altının zekâtına dair bölümü ile gümüşün zekâtına dair bölümü ayrı rivayetler halinde olmak üzere: *Ebû Dâvûd*, Zekât 5; *Tirmizî*, Zekât 3; *İbn Mâce*, Zekât 4; *Nesâî*, Zekât 18.

olursa, kıyamet günü o mal kendisine gözleri üzerinde iki siyah ben bulunan çıplak başlı bir ejderha suretinde gösterilir ve bu ejderha onun boynuna dolanır. Sonra onu iki çenesiyle yakalar, sonra da: Ben senin malınım, ben senin hazinenim, der. Daha sonra da (Hz. Peygamber): **“Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şeylerde cimrilik gösterenler.. sanmasınlar”** (Âl-i İmran, 3/180) âyetini okudu.⁽¹⁾

Yine Buhârî’de Ebu Zer’den şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, onun -Peygamber (sav)’ı kastediyor- yanına vardım, şöyle buyurdu: “Nefsim elinde olana yemin ederim -ya da kendisinden başka ilah olmayan hakkı için dedi, yahut da yemin ettiği şekilde yemin ettikten sonra (şöyle buyurdu)-: Herhangi bir kimsenin (zekâtı ve vermesi gereken) develeri yahut ineği, ya da koyunu bulunur da bunların hakkını ödemeyecek olursa, mutlaka bunlar kıyamet günü olabildiğince büyük ve olabildiğince semiz olarak getirilir ve bu hayvanlar onu ayaklarıyla çığner, boynuzlarıyla tosalar. Onların sonuncuları da geçip gittikten sonra tekrar birincileri ona geri getirilir. Ve bu, insanlar arasında hükmedilinceye kadar böylece devam eder.”⁽²⁾

İşte bu iki hadisin de hitab delili, söylediğimizin doğruluğuna delâlet etmektedir. İbn Ömer de Buhârî’nin Sahih’inde bu manayı açıkça ifade etmiştir. Bir bedevi Arap ona: Bana yüce Allah’ın: **“Altın ve gümüşü yığıp biriktirenlere...”** buyruğu hakkında haber ver deyince, İbn Ömer şöyle der: Her kim bunları yığıp biriktirir ve zekâtını ödemeyecek olursa vay onun haline! Bu husus, zekât emri indirilmeden önce idi. Zekât emri indirildikten sonra Allah zekâtı mallar için bir temizleme aracı kıldı.⁽³⁾

Kenzin, ihtiyaçtan arta kalan olduğu da söylenmiştir, bu görüş de Ebu Zer’den rivayet edilmiştir. Onun görüşü olarak nakledilen hususlardan birisi budur ve bu onun, işi oldukça sıkı tutan görüşlerinden birisi olup tek başına benimsediği görüşler arasında yer alır. Allah ondan razı olsun.

Derim ki: Bu hususta Ebu Zer’den rivayet edilen görüşlerin toplamı bu âyet-i kerimenin ihtiyacın ileri derecede olduğu, muhacirlerin zayıf, Rasûlullah (sav)’ın da onlara yardım elini uzatarak ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılamak imkânını bulamadığı, beytülmalde ihtiyaçlarını karşılayacak kadar malın olmadığı, sıkıntılı kıtlık yıllarının ardı arkasına üzerlerine hücum etti-

(1) *Buhârî*, Zekât 3, Tefsîr 3. sûre 14; *Nesâî*, Zekât 20; *Müsned*, II, 355. Aynı hadisin Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayeti: *Nesâî*, Zekât 2; *İbn Mâce*, Zekât 2; *Müsned*, I, 377; yakın lafızlarla İbn Ömer’den rivayeti: *Nesâî*, Zekât 20; *Müsned*, II, 98, 137, 156.

(2) *Buhârî*, Zekât 43; *Müslim*, Zekât 30; *Nesâî*, Zekât 2, 11; *İbn Mâce*, Zekât 29. Başka sahâbilerden gelen benzer rivayetler: *Buhârî*, Zekât 3; *Müslim*, Zekât 26, 27; *Ebû Dâvûd*, Zekât 32; *Nesâî*, Zekât 9; *Dârimî*, Zekât 3.

(3) *Buhârî*, Zekât 4, Tefsir 9. sûre 7.

ği zamanlardaki durumu dile getiriyor olabilir. İşte bu durumda iltiyaçları dışındaki malları alıkoymaları yasaklandı. Böyle bir zamanda ise altın ve gümüşün saklanması caiz değildir. Yüce Allah, müslümanlara fetihleri müyes-ser kılıp, onlara maddi imkânlar açısından genişlik verince, Hz. Peygamber ikiyüz dirhemde beş dirhem, yirmi dinarda yarım dinarın zekât olarak verilmesini emretti, hepsinin verilmesini emretmedi. Bu hususta da malın nemâ bulabileceği süreyi nazarı itibara aldı. Böylelikle Hz. Peygamber bu hususta gerekli beyanı yapmış oldu.

Kenz'in, esirin kurtarılması, açın yedirilmesi ve benzeri haklar gibi arizî hakları ödenmeyen mal olduğu da söylenmiştir. Kenz, sözlükte altın ve gümüş türünden toplanan şeylerdir. Onların dışında kalan mallar ise kıyasen onlara hamledilir diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre süs eşyası olmamak şartıyla toplanan altın ve gümüşe denilir. Çünkü süs eşyasının edilmesinde izin vardır ve bunda hak (zekât) yoktur. Doğrusu ise bizim baş tarafta yaptığımız açıklamalardır ve sözlükte de şer'an de bütün bunlara kenz adının verileceğidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. Süs Eşyasının Zekâtı:

İlim adamları süs eşyasının zekâtı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik, arkadaşları, Ahmed, İshak, Ebu Sevr ve Ebu Ubeyd, süs eşyasında zekât olmadığı görüşündedirler. Irakta bulunduğu sırada Şafiî de bu görüşteydi. Fakat daha sonra Mısır'a geldiğinde bu konuda hüküm vermekten kaçınarak: Bu hususta Allah'tan istihârede bulunacağım, demişti.

es-Sevrî, Ebu Hanife, arkadaşları ve el-Evzaî derler ki: Bütün bunlarda zekât vardır. Birinci görüşün sahipleri şu sözleriyle delil getirirler: Ticaret mallarında nemâ maksadı zekâtın farz olmasına sebeptir. Yoksa mal olarak bunlar zekâtın farz kılınmasına konu değildir. Altın ve gümüşün, süs eşyası ve ticaret maksadıyla değil de kişinin kendisi için alıp saklaması altın ve gümüşteki nemâ kastını ortadan kaldırır ve bu da zekâtı düşürür.

Ebu Hanife ise, altın ve gümüşte zekâtın farz olduğunu belirten umumî lafızları delil göstererek, süs eşyası olarak kullanılması ile başka türlü kullanılması arasında fark gözetmemiştir.

el-Leys b. Sa'd ise bu hususta ayırım gözeterek bu yolla zekâttan kaçmak kastıyla süs eşyası olarak yapılan altın ve gümüşün zekâtının ödenmesini farz kabul etmiş, süs eşyası olarak fiilen ve başkasına da ariyet olarak verilenlerin zekâtının verilmeyeceğini kabul etmiştir.

Maliki mezhebinde süs eşyası ile ilgili etraflı açıklamalar vardır, bu husustaki açıklamalar furu'a (fıkıha) dair kitaplarda yer almaktadır.

7. Maldan da Hayırlı Olanlar:

İbû Dâvûd, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: Şu: **"Altın ve gümüşü yığıp biriktirenler..."** âyeti nazil olunca, müslümanlara ağır geldi. Ömer, bu sıkıntınızı ben gidereceğim, diyerek kalkıp gitti. Ey Allah'ın Peygamberi dedi, bu âyet-i kerime (nin ihtiva ettiği hüküm) ashabına ağır geldi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Şüphesiz Allah, zekâtı ancak mallarınızın geri kalan bölümleri temizlensin, diye farz kılmıştır. Mirası da mallarınız sizden sonrakilere kalsın diye farz kılmıştır. Bunun üzerine Ömer tekbir getirdi. Daha sonra Rasûlullah (sav) ona şöyle buyurdu: "Sana kişinin alıkoyacağı en hayırlı şeyin ne olduğunu haber vereyim mi? O, salih bir kadındır. Ona baktığı vakit onu sürûra garkeder. Ona emrederse kendisine itaat eder. Yanında bulunmazsa onun namusunu korur."⁽¹⁾

Tirmizî ve başkalarının da Sevban'dan rivayetine göre Rasûlullah (sav)'ın ashabı (kendi aralarında) şöyle dediler: Yüce Allah altını ve gümüşü yermiş bulunuyor. Hangi malın hayırlı olduğunu bilsek de onu kazanıp edinsek. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: Sizin için Rasûlullah (sav)'a ben sorayım dedim ve sordu. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve kişiye dini hususunda yardımcı olan bir zevce." Tirmizî dedi ki: Bu, hasen bir hadistir.⁽²⁾

8. Allah Yolunda İnfak Edilmeyen:

"Ve onları Allah yolunda infak etmeyenlere..." buyruğunda (kullanılan zamir tekil olup) o ikisini infak etmeyenler diye buyurulmaması ile ilgili olarak altı türlü cevap verilmiştir:

1- İbnü'l-Enbarî der ki: Yüce Allah bu buyrukta tekil zamir kullanmakla, daha çok kullanılan ve daha genel bir şekilde tedâvülde bulunan gümüşü kastetmektedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda da zamir böyledir: **"Sabır ile ve namazla yardım isteyin. Muhakki O... pek büyüktür."** (el-Bakara, 2/45) Burada zamir namaza aittir. Çünkü namaz daha umumîdir. Yüce Allah'ın: **"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman seni ayakta bırakıp ona doğru yöneldiler."** (el-Cuma, 62/14) Burada da zamir, daha önemli olduğundan dolayı ticarete aittir ve eğlenceye zamir gönderilmemiştir. Birçok müfessir bu görüştedir. Bazıları ise bu görüşü kabul etmeyerek şöyle der: Bu âyet-i kerime buna benzememektedir. Çünkü burdaki **"veya"** ticareti eğlenceden ayırmış bulunmaktadır. Dolayısıyla sonradan gelen zamirin bunlardan birisine raci olması güzel düşmektedir.

(1) Ebû Dâvûd, Zekât 32.

(2) Tirmizî, Tefsir 9. sûre 9; İbn Mâce, Nikâh 5.

2- Birinci görüşün tam aksi kanaat. O da **“ve onu infak etmeyenler”** anlamındaki buyrukta yer alan zamirin altına gitmesi, ikincisinin de ona atfedilmiş olması şeklindedir. **“Altın”** anlamındaki kelimeyi Araplar müennes olarak kullanır ve; **“(مِى الذَّهَبِ الحُمْرَاءِ)”:** O kırmızı altındır,” derler. Araplar müzekker olarak kullandığı gibi, müennes olarak kullanmaları daha yaygındır.

3- Zamir, kenze aittir görüşü,

4- Zamir, biriktirilip yığılan mallara aittir görüşü,

5- Zamirin zekâta ait olduğunu kabul eden görüş. Buna göre ifadenin takdirî anlamı: Ve yığıp biriktirdikleri malların zekâtını vermeyenler, şeklinde olur.

6- Mana anlaşıldığı takdirde diğerine zamir gönderilmeksizin bunların yalnızca bir tanesine ait olan zamirle yetinildiğine dair görüş. Arapların konuşmasında bu şekilde kullanım pek çoktur. Sibeveyh, (buna örnek olmak üzere) şu beyiti nakletmektedir:

نحن بما عندنا وأنت بما عندك راضٍ والرأي مختلف

“Biz, yanımızda bulunandan sen de yanında bulunandan razısın
Görüş(lerimiz ise) farklı farklıdır.”

Burada görüldüğü gibi “razıyız” dememiştir.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

رَمَانِي بِأَمْرٍ كُنْتُ مِنْهُ وَالِدِي بَرِيئاً وَمِنْ أَجْلِ الطُّوَيْ رَمَانِي

“Benim de babamın da uzak olduğum bir hususta bana iftirada bulundu.
O bana (anlaşmazlığımıza konu olan) kuyudan dolayı iftira etti.”

Burada şair, “ikimizin uzak olduğu” demiyerek tekil kullanmakla yetinmiştir. Hassan b. Sabit (r.a)’ın şu beyiti de bu türdendir:

إن شرح الشباب والشعر الأسود ما لم يُعاص كان جنونا

“Şüphesiz ki delikanlılık çağı ile siyah saçlıların
Yerini bir başkası (ağırbaşlılık) tutmadıkça⁽¹⁾ delilik olur.”

(1) Buradaki: yuâsu” kelimesi, beyitin *Lisânu’l-Arab*, III, 29’daki şekli olan: “yuâdu” (yani “sâd” yerine “dâd” harfi) imlasına göre tercüme edilmiştir.

Görüldüğü gibi şair burada fiili (ياميا): İkisinin yerini... tutmadıkça şeklinde⁽¹⁾ tesniye olarak kullanmamıştır.

9. Mal Biriktirmeden Masiyet Uğrunda Malını

Harcayan Kimsenin Hükümü:

Malını yığıp biriktirmemekle birlikte Allah yolunda infak etmeyerek masiyetler uğrunda harcayan kimsenin azap tehdidi bakımından hükmü, biriktirip Allah yolunda infak etmeyenin hükmü gibi midir diye sorulacak olursa, sorana şöyle cevap verilir:

Böylesinin tehdidi daha ağırdır. Çünkü malını masiyet yolunda saçıp savuran bir kimse bu yolda harcaması bir de o haramı işlemesi bakımından iki cihetten isyan etmiş olur. İçki satın alıp içmek gibi. Eğer işlediği masiyet kendisini aşip başkasına da zarar veriyorsa, birçok yönden isyan olur. Bir müslümanın öldürülmesi, yahut malının alınması ve bunun dışında herhangi bir yolla zulme uğramasına yardımcı olmak gibi. Malını yığıp biriktiren ise iki bakımdan Allah'a isyan eder. Bunların biri zekâtı vermemek, diğeri ise malını alıkoymaktan ibarettir. Kimi zaman sadece malın alıkonulması bile nazarı itibara alınabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10. Malını Allah Yolunda İnfak Etmeyenlerin Cezası:

"... Onlara acıklı bir azabı müjdele" buyruğunun anlamı daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav) da bu azabı şu hadisiyle açıklamaktadır: "Mallarını biriktirenlere böğürlerinden çıkacak şekilde sırtlarının dağlanacağı, alınlarından da çıkacak şekilde kafalarının arka taraflarının da dağlanacağı müjdesini ver." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Bunu, Ebu Zer şöylece rivayet etmektedir: "Mal yığıp biriktirenlere, onlardan herhangi birisinin memesi ucuna konulup ve sonunda omuzlarının başından çıkacak, yine onlardan herhangi birisinin omuzları başına konulup da nihayet memelerinin ucundan çıkacak ve bunun sonunda kişiyi alabildiğine sarsacak cehennem ateşinde kızdırılmış taşların müjdesini ver..."⁽²⁾

İlim adamlarımız derler ki: Kızdırılmış taşların meme ucundan girip omuz başlarından çıkması, onun kalbini ve içini de azaplandırmak içindir. Çünkü o, dünyada iken çok maldan dolayı seviç ve neşe ile dolup taşmıştı. Âhirette de buna karşılık keder ve azap ile cezalandırılacaktır.

(1) Dolayısıyla burada sondaki elif'ten önce "ye" harfi olmamalı, "sâd" harfi de "dâd" olmalıdır.

(2) *Buhârî*, Zekât 4; *Müslim*, Zekât 34, 35; *Müsned*, V, 169 (az farkla).

11. Asıl Tehdit, Allah Yolunda Malın İnfak Edilmemesine Yöneliktir:

İlim adamlarımız derler ki: Âyetin zahiri malını yığıp biriktirmekle birlikte Allah yolunda infak etmeyenin tehdidi ile ilgilidir. Ve bu infak etmemek farz olan infakı da onun dışındaki infakları da kapsar. Şu kadar var ki, yığıp biriktirme niteliğinin nazarı itibara alınmaması gerekir. Çünkü malını yığıp biriktirmemekle birlikte Allah yolunda infakı engelleyen de böyle olması kaçınılmazdır. Şu kadar var ki, malını yerin altında saklayıp gizleyen kimse, örfen farz olan infakları engelleyen kimse olduğundan dolayı, burada da tehdit özellikle böylesine yöneltilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَوْمَ يُخْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ
وَيُظْهِرُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

35. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak, o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak. “İşte bu, kendiniz için toplayıp sakladıklarınız. Öyleyse sakladığınız şeyleri(n acısını) tadın” (denecek).

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Cezalandırmanın Sebebi:

“(يَوْمَ يُخْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ)”: O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak” buyruğundaki; “(يَوْمَ)”: O gün,” zarftır. İfade, bunların kızdırılacağı günde onlara azab edilecek takdirindedir. Bunun: “Bunların kızdırılacağı o gün ile onları müjdele” takdirinde olması doğru değildir. Çünkü müjde o sırada olmayacaktır.

“(أَحْمِيتِ الْحَدِيدَ فِي النَّارِ)”: Ateşte demiri kızdırdım,” yani “onu kızdırmak kasıtlı ateş yaktım” denilir. Ancak, “(أَحْمِيتَهُ)”: Onu (demiri) kızdırdım” tabiri kullanılmaz, “(أَحْمِيتِ عَلَيْهِ)”: Üzerine (ateşi) kızdırdım” da denilmez. Burada; (عَلَيْهَا)”: Bunlar (kızdırılacak) denilmektedir. Çünkü, (عَلَى) harf-i cerri, “kızdırmak” anlamının sılası kabul edilmiştir. (الْإِحْمَاءُ) da ateş yakıp kızdırmak demektir. Yani, bunların üzerine ateş yakılacak ve bu yakılan şeylerle onlar dağlanacaklardır, demektir.

“(الْكِي)”: Dağlamak;” kızgın demiri ve ateşi deri yanına kadar organa yapıştırmak demektir. (الْجِبَاهُ) İse, “alın” anlamına gelen; (الْجَبْهَةُ)’in çoğuludur. **Alın** kaşların üzerinden başın tepesi (nasiye) nin başlangıcına kadar olan

yerin adıdır. “وَجِئْتُ فُلَانًا بِكُلِّهَا”): Filanın karşısına onunla çıktım ve alnına onu vurdum,” manalarına gelir.

“**Böğürler**” anlamındaki (الْجُنُوبُ) kelimesi de; (الْجَنْبُ) kelimesinin çoğuludur. Dağlamanın yüzde yapılması daha yaygın ve daha çirkindir. Ancak böğürde yapılan dağlama, daha ızdırap verici ve daha ağrıttıcıdır. Bundan dolayı diğer dağlanacak organlar arasında özellikle bunları sözkonusu etmiştir.

Sufilere mensup ilim adamları derler ki: Bunlar, mal ve mevki talebinde bulundukları için Allah yüzlerini hakir düşürecektir. Kendileriyle oturup kalkan fakirlere yüzlerini ve yanlarını çevirdikleri için de böğürleri dağlanacaktır. Mallarına güvenip dayanarak sırtlarını onlara dayadıklarından dolayı da sırtları dağlanacaktır.

Zahid ilim adamları da şöyle demişlerdir: Özellikle bu organların söz konusu edilmesi, zenginin fakiri gördüğü vakit kaşlarını çatıp yüzünü ekşitmesinden dolayıdır. Nitekim şair şöyle demektedir:

“Yezid beni görmezlikten geliyor.

Gözlerini bana karşı çatıp kapatmış gibidir.

O bir birbirine çatılan gözlerinin arası açılmasın

Ve benimle karşılaştığın her seferinde burnun yere sürtülsün.”

Fakir, böyle bir zenginden bir şey istedi mi, ona yanını döner, daha çok isteyecek olur da ısrar edecek olursa, sırtını döner. İşte yüce Allah masiyetin durumuna göre cezayı da tesbit etmiştir.

2. Dağlamanın Keyfiyeti:

Yığıp biriktirilen mallarla dağlamanın keyfiyeti ile ilgili rivayetlerde farklı açıklamalar bulunmaktadır. Müslim'in Sahih'inde Ebu Zer'den naklettiğimiz rivayete göre orada taşların kızdırılacağı sözkonusu edilmişti.⁽¹⁾ Yine Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: “Altın ve gümüş sahibi olup da ondan hakkını ödemeyen her bir kimse mutlaka kıyamet günü olduğunda ona ateşte kızdırılmış büyük madeni parçalar getirilir, cehennem ateşinde bu parçalar kızdırılır ve bunlarla böğrü, alnı ve sırtı dağlanır. Soğudukça bunlar tekrar kızdırılır ve bu, süresi elli bin yıl kadar olan bir günde kullar arasında hüküm verilinceye ve cennete mi, yoksa cehennem ateşine mi gideceğini görünceye kadar devam eder...”⁽²⁾

(1) et-Tevbe, 9/34. âyet, 10. başlık.

(2) Müslim, Zekât 24, 26.

Buhârî'de de önceden geçtiği gibi, böyle bir kimsenin biriktirip yığıdığı malları ona bir ejderha halinde gösterilecektir.⁽¹⁾ Sahih'in dışındaki kitaplarda ise Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Kimin malı olup da zekâtını ödemeyecek olursa, kıyamet gününde o malı başı tüysüz bir ejderha halinde boynuna dolanır ve bu ejderha başını sokar.⁽²⁾

Derim ki: Bunun değişik yerlerde olması muhtemeldir. Kimi yerde mal o kimseye bir ejderha gibi gösterilir, kimi yerde kızdırılmış demir parçası şeklinde olur, kimi yerde de kızdırılmış taş parçaları olur. Değişen sadece niteliklerdir, fakat hepsinde cisim olmak özelliği ortaktır. Çünkü, ejderha da cisimdir, mal da cisimdir. Bu temsil, Hz. Peygamberin: "Ölüm beyaz bir koç gibi getirilir..."⁽³⁾ hadisindeki ifadesinden farklı olarak hakikat manasınadır. Çünkü, ölümün koç suretinde görülmesi bir başka haldir. Şanı yüce Allah da dileğini yapar.

Özellikle ejderhanın sözkonusu edilmesi ise, insanların ikinci düşmanının o oluşundan dolayıdır. Yılanların ejderha türü, süvarinin de piyadenin de üzerine giden yılan türüdür. Bu tür, kuyruğu üzerine dikilir, kimi zaman süvarinin yüksekliğine kadar da ulaşır ve genelde bu tür çöllerde bulunur. Bunun iri yılan demek olduğu da söylenmiştir. el-Lihyânî der ki: Bir yılan; (شجاع) denilir. Üç tane olursa (çoğul): (أشجعة) denilir, tesniyesi de; (شجاعان) şeklinde gelir. Yılanların başları tüysüz olanına "akra" denilir. Çünkü bu gibi yılanların zehirden dolayı başında tüy kalmaz ve beyaz bir renk alırlar.

Muvatta'da ise bu tür ejderhanın iki tane ben gibi noktasının olduğu da sözkonusu edilmektedir.⁽⁴⁾ Yani, çenelerinde köpüğü andıran şişkin iki noktası vardır demektir. Bu da kızması ve çokça konuşması halinde insanın ağzında da görülen bir husustur. Mesela şair Cerir'in kızı Um Ğaylân der ki: Kimi zaman ağzım köpürüp şişinceye kadar babama şiir okuduğum olurdu.⁽⁵⁾

Bu, zehiri oldukça fazla yılan misal olarak verilmektedir. İşte mal, bu tür bir hayvan gibi müşahhas olarak gösterilir ve bu mal, sahibine kızıp köpürmüş bir şekilde karşısına çıkar.

İbn Dureyd ise bu kelimeyi (zebîbe kelimesini) gözlerinin üzerinde siyah iki nokta diye açıklamaktadır. Bir rivayette de: Malı kendisine bir ejderha gi-

(1) et-Tevbe, 9/34. âyet, 5. başlık.

(2) Bir önceki notta belirtilen yer.

(3) *Buhârî*, Tefsir 19. sûre 1; *Müslim*, Cennet 40; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Cenne 20, Tefsir 19. sûre 2; *Müsned*, II, 377, III, 9.

(4) *Muvatta'*, Zekât 22; *Buhârî*, Zekât 3, Tefsir 3. sûre 14; *Nesai*, Zekât 20; *Müsned*, II, 98, 137, 156...

(5) Burada ağzının köpürmesi anlamını ifade eden fiil ile hadiste yılanın niteliği ile ilgili geçen "iki ben" diye tercüme edilen kelime aynı kökten gelmektedir.

bl gösterilir. Bu ejderha onun arkasına takılır, onu kaçmak zorunda bırakır. nihayet elini ona uzatır, erkek devenin ağzıyla çekip koparması gibi hemen onu çiğneyiverir.

İbn Mes'ud da der ki: Allah'a yemin ederim Allah, mal yığıp biriktirmesi sebebiyle herhangi bir kimseyi azaplandırıırken bir dirhem bir dirheme, bir dinar bir dinara degecek şekilde azaplandırmaz. Aksine, herbir dirhem ve herbir dinar başlı başına üzerinde konuluncaya kadar derisi genişletilir.

Böyle bir azap, -hadislerde de vârid olduğu gibi- kâfir hakkında sözkonusudur, mü'min hakkında değildir. Doğrusunu da en iyi bilen Allah'tır.

3. Zekâtı Ödenen Mal:

Taberî, Ebu Umame el-Bahilî'ye ulaşan bir senedle şöyle dediğini nakletmektedir: Suffa ehlinde bir kişi vefat etti, onun elbisesinde bir dinar bulundu. Rasûlullah (sav) da: "Bu bir dağlamadır" diye buyurdu. Daha sonra bir diğeri öldü, onun iki dinarı bulundu. Rasûlullah (sav) da: "Bu da iki dağlamadır" diye buyurdu.⁽¹⁾ Bunun böyle olmasının sebebi ise, bu iki zatın ya yanlarında altın bulunmakla birlikte sadaka ile geçinmelerinden dolayıdır, yahut da böyle bir hüküm İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. Daha sonra şeriat, hakkının eda edilmesi ile birlikte malın alıkonulabileceği hükmünü getirdi. Eğer malın alıkonulması yasak olsaydı, hakkının yerine getirilmesi için tamamını ödemek gerekecekti. Oysa ümmet arasında böyle bir hükmü öngören hiçbir kimse yoktur. Zaten ashabı kiramın -Allah hepsinden razı olsun- durumu ve onların mal sahibi olmaları bu konuda yeterli bir gerekçedir. Ebu Zer'den nakledilen yaklaşıma gelince, bu onun özel bir mezhebi (görüşü)dür. -Allah ondan razı olsun-

Musa b. Ubeyde, İmran b. Ebi Enes'den, o, Malik b. Evs b. el-Hadesan'dan, o, Ebu Zer'den, o da Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Herkim bir alacaklısı için hazırlamadığı halde ve Allah yolunda da infak etmeyecek olursa, bir dinar yahut bir dirhem yahut külçe altın ya da gümüş toplayacak olursa, şüphesiz ki o, kıyamet gününde kendisi ile dağlanacağı bir biriktirme (kenz)dir."⁽²⁾

Derim ki: Bu, Ebu Zer'e yakışan ve görüş olarak ifade etmesi ona uygun düşen bir husustur. İhtiyaçtan arta kalan ise, eğer Allah yolunda harcamak üzere hazırlanmış ise ona kenz denilmez. Ebu Umame de der ki: Herkim geriye beyaz (gümüş) yahut sarı (altın) bırakacak olursa, ister günahı bağışlanmış olsun ister bağışlanmamış olsun onlarla dağlanacaktır. Şunu bilin ki, mu-

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 119.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 181.

hakkak kılıcın süsü de bu kabildendir.

Sevban'ın rivayetine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Bir kimse yanında kırmızı (altın) yahut beyaz (gümüş) bulunduğu halde ölecek olursa, mutlaka Allah herbir kırata mukabil onun yerine kendisi ile tepeden tırnağına kadar dağlanacağı büyük demir parçaları yaratır. Bundan sonra ise, ona ya mağfiret olunur, yahut azap edilir."⁽¹⁾

Derim ki: Bu ise, bundan önce bu âyet-i kerime ile ilgili olarak yaptığımız açıklamaların da delaleti ile zekâtı ödenmeyen mallar hakkında kabul edilir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Yanında zekâtlarını ödemediği kırmızı yahut beyaz varsa... Yine Ebu Hureyre (r.a)'dan gelen şu rivayet de böyledir: "Her kim onbin (dirhem) bırakacak olur ise, kıyamet gününde bunların sahibinin kendileriyle azaplanacağı büyük demir parçaları haline getirilirler..." Bu ise -konu ile ilgili hadisler arasında çelişki olmaması için- zekâtı ödenmeyecek olursa kaydıyla anlaşılmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Yığıp Biriktirmenin Cezası Çekilecektir:

"İşte bu, kendiniz için toplayıp sakladıklarınız." Yani onlara, işte bu, kendiniz için saklayıp topladıklarınızdır, denilecektir anlamındadır ve burada **"denilecektir"** fiili hafzedilmiştir. **"Öyleyse sakladığınız şeyleri"** saklayageldiğiniz şeylerin azabını **"tadın."**

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾

36. Gerçekten Allah yanında gökleri ve yeri yarattığı günden beri ayların sayısı Allah'ın Kitabında onikidir. Onlardan dördü haram aylardır. İşte en doğru din budur. O halde bunlarda nefislerinize zulmetmeyiniz. Bununla beraber müşrikler sizinle nasıl topluca savaşırılsa siz de onlarla topluca savaşın. Bilin ki Allah, sakınanlarla beraberdir.

(1) Suyûtî, a.g.e., IV, 180, 181.

Yüce Allah'ın bu buyruğunun: **“Gerçekten Allah yanında gökleri ve yeri yarattığı günden beri ayların sayısı Allah'ın Kitabında onikidir. Onlardan dördü haram aylardır. İşte en doğru din budur. O halde bunlarda nefislerinize zulmetmeyiniz”** bölümü ile ilgili açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Allah Nezdinde ve Allah'ın Kitabında Ayların Sayısı:

“Gerçekten... ayların sayısı” anlamındaki buyrukta yer alan **“aylar”** anlamını veren; (الشُّهُور) kelimesi, (شهر) kelimesinin çoğuludur. Bir kimse kardeşine; “ (لا أكلمك الشهر)”: Aylar boyunca seninle konuşmayacağım” deyip, bu hususta yemin ederse, bir sene boyunca onunla konuşmamalıdır. Kimi ilim adamı bunu böyle açıklamıştır. Ebediyyen onunla konuşamayacağı da söylenmiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Benim görüşüme göre eğer belli bir niyeti yoksa, bu şekildeki yemini üç ay süreyle konuşmamasını gerektirir. Çünkü, çoğulu (فُعُول) şeklinde gelen ve (فَعْل) veznindeki kelimelerin de tekili olduğu kiplerde asgari çoğul miktarı üçtür.

“Allah yanında” ise, Allah'ın hükmü gereğince ve Levh-i Mahfuz'da yazdığına göre “ (اثنا عشر شهراً): **Oniki aydır.**” Burada **“oniki”** anlamına gelen kelimenin benzeri sayılardan farklı olarak i'rablı gelmesi, bunda i'raba delâlet eden harfin bulunmasıdır. “On” anlamındaki; (عَشْر) kelimesini genel olarak kıraat âlimleri “ayn” ve “şin” harflerini üstün okumakla birlikte, Ebu Cafer bu kelimeyi “şin” harfini sakın olarak okumuştur.

“Allah'ın Kitabında” buyruğu ile kastedilen ise Levh-i Mahfuz'dur. **“Allah'ın yanında”** diye buyrulduktan sonra bunun tekrar edilmesi ise, pek çok şeyin **“Allah'ın yanında”** olmakla nitelendirilmesi ile birlikte bunların **“Allah'ın Kitabında yazılı”** olduklarının söylenemeyişinden dolayıdır. Yüce Allah'ın: **“Muhakkak saatin ilmi Allah'ın yanındadır”** (Lukman, 31/34) buyruğu gibi.

2. Göklerin ve Yerin Yaratılışı İle Zaman:

“Gökleri ve yeri yarattığı günden beri” diye buyurması, O'nun kaza ve kaderinin bundan önce olduğunu beyan etmek ve şanı yüce Allah'ın bu ayları vaz edip gökleri ve yeri yarattığı günde bunları tertip ettiği şekil üzere onlara isimlerini verdiğini, bunu da indirmiş olduğu kitaplarında peygamberlerine indirdiği vahiylerde bildirdiğini beyan etmek içindir. İşte yüce Allah'ın: **“Gerçekten Allah yanında... ayların sayısı... onikidir”** buyruğunun anlamı budur. Bu ayların hükmü önceki gibi kalıcıdır. Müşriklerin bu ayların isim-

lerini değiştirmeleri, ve bazılarını ismen öne geçirmeleri bunların gerçek sıralarını değiştirmemiştir. Çünkü bundan maksat, bu hususta yüce Allah'ın emrine uymak ve cahiliye dönemi insanların uyguladıkları ayların isimlerini, takdim ve tehirlerini reddetmektir. Onların düzenledikleri şekle göre isimlere bağlı gördükleri hükümleri kabul etmemektir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber Veda Haccındaki hutbesinde ileride açıklanacağı üzere şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Şüphesiz ki zaman artık Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü haline dönmüş bulunmaktadır."⁽¹⁾ Cahiliyye dönemi insanların Muharrem ayını Safer, Safer ayını da Muharrem yapmaları, yüce Allah'ın asıl nitelediği şekli değiştirebilecek bir özellikte değildir.

"(**يوم**): **Günde**" kelimesinde amel eden; (**فی کتاب الله**): **Allah'ın Kitabında**" ifadesindeki mastardır. Bununla da yüce Allah "kitaplar" kelimesinin tekilini kastetmiyor. Çünkü maddi (ayni) şeyler (in isimleri) zarflarda amel etmez. İfadenin takdiri ise şöyledir: "(**فیما كتب الله يوم خلق السموات والأرض**): Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günde yazdıklarında..." (**عند**) ise, (**العِدة**): Sayı anlamına gelen mastara taalluk etmektedir ve onda amel eden de budur.

"(**فی کتاب الله**): **Allah'ın kitabında**" buyruğundaki cer harfi, hazfedilmiş bir kelimeye taalluk etmektedir. Bu, aynı zamanda "**oniki**" anlamındaki ifadenin de sıfatıdır. İfadenin takdiri de şu anlamdadır: Allah'ın Kitabında sayıları tesbit edilmiş yahut yazılmış oniki aydır.

Bu cer harfinin "sayı" anlamındaki kelimeye taalluku caiz değildir. Çünkü o takdirde sıra ile; (**أول**): Gerçekten, muhakkak kelimesinin haberinin sılası ile mevsulü birbirinden ayrılmış olur.

3. İslâm'ın Ahkâmı ve Takvim İlişkisi:

Bu âyet-i kerime ibadet ve diğer ahkâmın -oniki aydan fazla çekmeyen yılların bulunduğu takvimler kullanan Arap olmayanların, Bizanslılar ve Kıptilerin kullandıkları aylar değil de- Arapların bildikleri ay ve senelere bağlı olması gerektiğini göstermektedir. Buna sebep ise, Arapların takvimi ile diğerlerinin takvimi arasındaki sayısal farklılıktır. Arap olmayanların takvimlerine göre kimi aylar otuz günden fazla çeker, kimisi otuz günden az çeker. Arabî aylar ise, kimi aylar otuz günden az çekse bile otuz günü aşanları olmaz. Diğer taraftan otuz günden az çekenin de muayyen ve belirli ayları yoktur. Eksiklik ve tamam oluş açısından arabî aylar arasındaki farklılık, ayın burçlardaki seyrinin farklılığına göre ortaya çıkar.

(1) et-Tevbe, 9/2. âyet, 2. kaşılığın sonlarında zikredilen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

4. Haram Aylar:

Yüce Allah'ın: **"Onlardan dördü harâm aylardır"** buyruğunda geçen **"haram aylar"**; Zülkade, Zülhicce, Muharrem ile Cumadelahire ve Şaban arasında yer alan Recep ayıdır. Bu da Mudarlıların Recebi diye bilinir. Ona Mudarlıların Recebi denilmesinin sebebi ise, Rabia b. Nizar soyundan gelenlerin Ramazan ayını haram ay kabul edip ona Receb demeleri; buna karşılık Mudarlılar'ın bizzat Receb'in kendisini haram ay kabul etmeleri idi. Bundan dolayı Hz. Peygamber de bu hususta: "...Cumade ile Şaban arasındaki Recep..."⁽¹⁾ diye buyurarak, Receb'in adı hususundaki farklılıkları yaptığı açıklama ile ortadan kaldırmış oldu. Araplar, bu ayda mızrak ve oklarının sivri uçlarını çekip çıkardıkları için Receb'e, "münsilü'l esinne" adını da veriyorlardı. Buhârî, Ebu Recâ el-Utaridî'den -ki, adı İmran b. Milhân'dı, bir görüşe göre İmran b. Teym de denilmiştir- şöyle dediğini nakletmektedir: Biz taş tapardık. Taptığımız taştan daha iyi bir taş bulduk mu, onu alır diğerini bırakırdık. Şayet taş bulamayacak olursak, bu sefer bir avuç toprağı bir araya getirir, sonra koyunu getirir o toprak üzerine sütünü sağı, sonra da onun etrafında dolaşırdık. Recep ayı girdi mi biz de (işte) münsilü'l-esinne (diye bilinen ay) girdi, der ve ucunda sivritilmiş demir bulunan ne kadar mızrak ve ok varsa, demirlerini alır ve onu bir tarafa atardık.⁽²⁾

5. Dosdoğru Din:

"İşte en doğru din budur" Yani, doğru hesap ve tam eksiksiz sayı budur. Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan: **"İşte en doğru din"** ifadesinin, en doğru hüküm, anlamına geldiğini rivayet etmektedir. Mukatil ise işte hak ve gerçek budur diye açıklamıştır. İbn Atiyye der ki: Kanaatimce daha doğru olan buradaki "din" kelimesinin en meşhur ve yaygın anlamıyla kullanılmış olduğudur. Yani işte en doğru şariat ve itaat şekli budur, demektir.

"(الْقِيَم) : En doğru" kelimesi **(قام يقوم)**'den gelen dimdik ayakta duran ve dosdoğru olan anlamındadır. Bu da; **(سيد)**: Efendi kelimesinin; **(ساد يسود)** kipi-pinden gelmesi gibidir ki, bunun aslı; **(قيوم)** şeklindedir. (Vav ya'ya kalbedilerek ya şeddeli olmuştur).

3. Haram Aylara Riâyet Etmek:

"O halde bunlarda nefislerinize zulmetmeyiniz" ifadesi, İbn Abbas'ın görüşüne göre (yalnız haram aylara değil) bütün aylara dairdir. Kimisinin gö-

(1) *Buhârî*, Bed'u'l-Halk 2, Meğâzî 77, Tefsir 9. sûre 8, Edâhî 5, Tevhîd 24; *Müslâh*, Kasâ-me 29; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 67; *Müsned*, V, 37.

(2) *Buhârî*, Meğâzî 70.

rüşüne göre ise bu, özel olarak haram aylar hakkındadır. Çünkü ifadenin onlara ait olması daha yakın bir ihtimaldir ve bu aylarda yapılan zulmün daha bir büyük olması gibi bir meziyetleri de vardır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Artık hacda kötü söz söylemek, fasıklık ve tartışma olmaz."* (el-Bakara, 2/197) Bu, zulmün -ileride açıklayacağımız üzere- bunun dışında kalan günlerde caiz olduğu anlamına gelmez.

Diğer taraftan buradaki "zulm"ün anlamı ile ilgili olarak iki ayrı görüş vardır: Bir görüşe göre savaşmak suretiyle bu aylarda siz kendinize zulmetmeyiniz demektir. Daha sonra bütün aylarda savaşmak mübah kılınmak suretiyle bu hüküm nesh edilmiştir. Bu açıklamayı Katade, Ata el-Horasanî, ez-Zührî, Süfyan es-Sevrî yapmışlardır.

İbn Cüreyc der ki: Ata b. Ebi Rebah, Allah adına yemin ederek, insanların Harem bölgesinde de Haram aylarda da kendileriyle savaşmadığı sürece savaşmaları helal değildi. Daha sonra bu hüküm nesh olundu (dedi).

Doğrusu ise birinci görüştür. Çünkü Peygamber (sav) Huneyn'de Hevazinlilere, Tai'f'de de Sakiflilere gaza tertiplemiş, Taiflileri Şevval ve Zülkade'nin bir bölümü süresince muhasara altında tutmuştur. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/217. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İkinci görüşe göre de, siz günah işlemek suretiyle bu aylarda kendinize zulmetmeyiniz, demektir. Çünkü yüce Allah bir yönüyle herhangi bir şeyin azametini ortaya koyacak olursa, onun bir yönüyle hürmeti, saygınlığı bulunur. İki yönüyle yahut da bir çok yönüyle o şeyi ta'zim edecek olursa, bu sefer onun hurmeti (saygınlığı) birden çok olur. Bu durumda kötü amelin cezası katlandığı gibi, salih amelin mükâfatı da katlanır. Mesela Haram beldede ve Haram ayda Allah'a itaat eden bir kimsenin alacağı mükâfaat haram olmayan ay ve beldelerde aynı itaati yapanın alacağı mükâfat gibi değildir. Diğer taraftan haram olmayan ayda ve haram olan beldede Allah'a itaat eden bir kimsenin alacağı mükâfat ise, haram olmayan ay ve beldede Allah'a itaat edenin alacağı mükâfat ile aynı değildir. İşte yüce Allah şu buyruğuyla bu hususa işaret etmektedir: *"Ey peygamber hanımları, sizden kim apaçık bir hayasızlık işlerse onun azabı kat kat arttırılır."* (el-Ahzab, 33/30)

7. Haram Ayda Hata Yoluyla Başkasını Öldürenin

Cezası Ağırlaştırılır mı?:

İşte bu özellik dolayısıyla ilim adamları, Haram ayda hataen başkasını öldüren kimsenin ödeyeceği diyetin ağırlaştırılıp ağırlaştırılmayacağı hususun-

da farklı görüşlere sahip olmuşlardır. el-Evzaî der ki: Bize ulaşan haberlere göre, gerek Haram ayda gerek Haram beldede işlenen cinâyetin diyeti artırılır ve böyle bir kişi tam diyet ile birlikte üçte bir diyet ile cezalandırılır. Şibh-i amd (kasta benzer) öldürmelerde ise, develerin yaşları artırılır.

Şafiî der ki: Haram ayda Haram beldede ve zevi'l-erhamın öldürülmele-ri yahut da yaralanmaları halinde diyet artırılır.

el-Kasım b. Muhammed'den Salim b. Abdullah, İbn Şihab ve Eban b. Osman'dan da: Haram ayda yahut da haram beldede başkasını öldüren bir kim-
senin ödeyeceği diyet, üçte bir oranında artırılır, demişlerdir. Bu görüş, Os-
man b. Affan (r.a)'dan da rivayet edilmiştir.

Malik, Ebu Hanife, onların arkadaşları ve İbn Ebi Leyla ise şöyle demek-
tedirler: Harem bölgesinde de dışında da öldürmenin cezası aynıdır. Haram
ayda da başka aylarda da öldürmenin cezası aynıdır. Bu, tabiinden bir top-
luluğun da kabul ettiği görüştür, sahih olan da budur. Çünkü Peygamber (sav),
sünnetiyle diyetleri tesbit etmiş ve bu hususta Harem bölgesi ile Haram ayın-
dan ayrıca söz etmemiştir. Diğer taraftan ilim adamları Haram ayda olsun baş-
ka ayda olsun başkasını öldürenin keffâretinin aynı olduğunu icma ile ka-
bul etmişlerdir. Kıyas diyetin de böyle olmasını gerektirmektedir. Doğrusu-
nu en iyi bilen Allah'tır.

8. Yüce Allah'ın Özellikle Haram Ayları Sözkonusu Etmesinin Hikmeti:

Zulüm her nekadardır her zaman için yasak ise de yüce Allah'ın özellikle dört
haram ayı sözkonusu ederek bu aylarda zulmü yasaklaması, bu ayların şe-
refine dikkat çekmek içindir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Artık hacda kötü söz
söylemek, fâsıklık ve tartışma olmaz"* (2/197) buyruğu da böyledir. Te'vil eh-
li (alimleri) nin çoğu bu görüştedir. Yani, siz bu dört ayda kendinize zulmet-
meyiniz denmektedir. Hammad b. Seleme, Ali b. Zeyd'den, o, Yusuf b. Mih-
ran'dan, o da İbn Abbas'dan: **"O halde bunlarda nefislerinize zulmetme-
yiniz"** buyruğu ile ilgili olarak oniki ayda kendinize zulmetmeyiniz diye açık-
ladığını rivayet etmiştir.

Kays b. Müslim de el-Hasen'den, o, Muhammed b. el-Hanefiye'den: Bütün
aylarda (kendinize zulmetmeyiniz) dediğini rivayet etmektedir.

Birinci görüşe uygun olarak şöyle bir soru (ikinci görüşe itiraz olarak) so-
rulabilir: O halde neden -"aylar"a ait olan zamir-: (فِيْهِنَّ) şeklinde gelmiş de;
(فِيْهَا) şeklinde gelmemiştir? Çünkü, Araplar üçten ona kadar sayılardaki
şeylere ait olan zamirler için; (مِنْْهُنَّ وَمِنْهُنَّ) derler. Ondan sonrası için ise,
(مِنْْهُنَّ وَمِنْهُنَّ) zamirlerini kullanırlar, böylelikle çok sayıda olanın az sayıda olan-

dan ayırd edilmesini sağlarlar.⁽¹⁾

el-Kisaî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben, Arapların bu işlerine gerçekten hayret ediyorum. Yine Araplar (bir ayın) ondan daha az geçen günlerini anlatmak üzere; (خَلَوْنَ) şeklinde fiil ve zamiri kullanırken, ondan fazla günler için de; (خَلَتْ) kullanırlar.

Yüce Allah bir takım zamanların saygınlığını diğerlerinden niye daha azametli kılmıştır? denilemez. Böyle bir soruya şu şekilde cevap veririz: Her şeyi yaratan yüce Allah dilediğini yapar. Dilediğine fazilet ve üstünlüğü tahsis eder. O'nun fiillerinin illeti (sebepe ve gerekçesi) aranmaz. O'nun iradesine de sınır konulamaz. Aksine O, hikmeti gereği dilediğini yapar. Kimi zaman bu hikmet, tarafımızdan açıkça görülebilir, kimi zaman da bize gizli kalabilir.

* * *

Buyruğun: **“Bununla beraber müşrikler sizinle nasıl topluca savaşırlarsa, siz de onlarla topluca savaşın”** bölümü ile ilgili açıklamalarımızı tek bir başlık halinde sunacağız:

Müşriklerle Topluca Savaşmak:

Yüce Allah'ın: **“Savaşın”** buyruğu, savaşma emrini vermektedir. (كُفَّة) kelimesi ise “toplucu” anlamına gelir. Bu da hal konumunda bir mastardır. Yani, onları kuşatmışlar olarak ve toplu olarak onlarla savaşın demektir. ez-Zeccâc der ki: (عَافَاهُ اللَّهُ عَافِيَةً وَعَاقِبَهُ عَاقِبَةً): Allah ona afiyet verdi, Allah onu cezalandırdı,” şeklindeki mastarlar da bu kabildendir. Bunların tesniyesi ve çoğulu yapılmaz. (عَامَّةً وَخَاصَّةً): Genel olarak, özel olarak,” ifadeleri de böyledir.

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Önceleri bu âyet-i kerime cihadı farz-ı ayn olarak herkese yönelik bir emir diye ifade etti, daha sonra bu husus nesh edilerek cihad farz-ı kifaye oldu.

İbn Atiyye der ki: Bu ilim adamının söylediğine gelince, Peygamber (sav)'ın getirdiği şeriatın, bütün ümmeti savaşa çıkmakla yükümlü kıldığına dair hiçbir şey bilinmemektedir. Aksine bu âyet-i kerime kâfirlerle savaşmayı, onlara karşı bölük bölük çarpışmayı ve sözbirliği etmeyi teşvik etmektedir. Daha sonra yüce Allah bu emri: **“Müşrikler sizinle nasıl topluca sava-**

(1) Âyette zamirin bu şekilde kullanılmış olması, -dil açısından- dört ay olan Haram Aylar'ın öncelikli olarak kastedildiğinin delilidir. el-Ferrâ ve en-Nehhâs buna böylece işaret etmektedirler. el-Ferrâ. her iki kullanım şeklinin de yer değiştirebileceğini ayrıca belirtmektedir. (el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 435; en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, II, 16).

qırlarsa” buyruğu ile kayıtlamaktadır. Buna göre onların bize karşı savaşmaları ve toplanmalarına göre bizim de onlara karşı bir araya gelip toplanmamız farz olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

إِنَّمَا النَّسِي زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ
عَامًّا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًّا لِيُوَاطِّئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ
زَيْنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾

37. Nesî’ ancak küfürde bir artıştır. Kâfirler onunla şaşırtılır. Onu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki, Allah’ın haram kıldığına sayıca uysunlar da Allah’ın haram ettiğini helâl kılmış olsunlar. Amellerinin kötülüğü onlara süslenip güzel gösterildi. Allah, kâfirler topluluğunu asla hidayete erdirmez.

“إِنَّمَا النَّسِي زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ” buyruğunu (kıraat) okuduğunu imamların(ın) çoğunluğu böylece okurlar. en-Nehhâs der ki: Bildiğimiz kadarıyla “(إِنَّمَا النَّسِي) : **Nesî’ ancak...**” ifadesini Nâfi’in hemzesiz olarak okuduğunu Verş’den başka rivayet eden bir kimse yoktur. Bu kelime tehir etmek anlamında; “(نَسَاءً وَنَسَاءً) : Onu erteledi,” kökünden türetilmiştir. Bu iki kullanılışı da el-Kisaî nakletmektedir.

el-Cevherî der ki: Nesî’ mef’ul anlamında “fâil” vezninde gelen bir kelimedir. Bu, “(نَسَاتِ الشَّيْءَ) : Bir şeyi erteledim” fiilinden alınmıştır. Ertelenen şeye de; (منسوء) denilir. Daha sonra bu kelime “maktûl” kelimesinin “katûl”e dönüştürüldüğü gibi, “nesî”e dönüştürülmüştür. Tekili “(نَاسَى) : Erteleyen” şeklinde gelir, çoğulu da; (نَسَاءً) şeklindedir. “Fâsık” kelimesinin çoğulunun; (فسقة) şeklinde geldiği gibi.

Taberî der ki: Hemzeli olarak; (النسيء) : Nesî’ kelimesi, ziyade etmek, eklemek anlamına gelir. Bir şeye ziyade ve eklemede bulunmayı anlatmak üzere; (نَسَيْنَا) fiili kullanılır. Yine devamla der ki: Bu kelimenin hemzesiz kullanılması ancak “nisyan: unutmak” dan gelmesi halinde sözkonusu olur. Nitekim yüce Allah: “(نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ) : **Onlar Allah’ı unuttular, O da onları unuttu**” (et-Tevbe, 9/67) diye buyurmaktadır; dedikten sonra Nafi’in kıraatini de reddetmekte ve şunu delil göstermektedir: Hemze’li kelime cer harfi ile teaddi (mef’ûle geçiş) eder. Mesela; “(نَسَا اللَّهُ فِي أَجْلِكَ) : Allah ecelini gecik-

tirsin (gecinden versin)" denilir ki bu da; "(زَادَ اللّٰهُ فِيْ اَجَلِكَ) : Allah ecclini uzatsın," demeye benzer.

Hiz. Peygamberin: "(مَنْ سَرَّهٗ اَنْ يُّسَيِّطَ لَهٗ فِيْ رِزْقِهٖ وَيُنْسَا لَهٗ فِيْ اَثَرِهٖ فَلْيَصِلْ رَحْمَهٗ) : Kim rızkı-
nın genişletilmesine, ecclinin ertelenmesine sevinirse, akrabalık bağıını gö-
zetsin"⁽¹⁾ buyruğunda olduğu gibi.

el-Ezherî de der ki: (اَنْسَا الشَّيْءَ) : Bir şeyi erteledim, denilir. Bunun mas-
tarı ise (اِنْسَاءٌ وَنَسِيَةٌ) şekillerinde gelir. (İkincisi) ise, gerçek mastar yerine ko-
nulmuş bir isimdir.

Arapların Nesî' (Ayları erteleme) Uygulaması:

Araplar Muharrem ayında savaşı haram kabul ediyorlardı. Muharrem ayında savaşmak ihtiyacını duyacak olurlarsa, onun yerine Safer ayını haram ay kabul eder ve Muharrem ayında savaşırldı. Buna sebep ise şudur: Araplar savaş ve talanla uğraşan kimselerdi. Ardı arkasına baskın ve talan yapmadan üç ay beklemek onlara ağır gelirdi ve şöyle derlerdi: Eğer üç ay arka arkaya biz hiçbir baskın ve talan yapmaksızın (ve bunun sonucunda) bir şeyler elde etmeksizin geçirecek olursak, hiç şüphesiz telef olur gideriz. O bakımdan, Mina'dan ayrıldıkları vakit Kinaneoğullarından Fukaymoğullarına mensup ve el-Kalemme diye bilinen birisi kalkar ve: Ben hükmüne karşı itiraz olunmayan birisiyim derdi. Bu sefer onlar da: Bize (haram ayı) bir ay ertele derlerdi. Yani, bu Muharrem ayının haramlığını ertele ve bunu Safer ayına koy derler, o da bunun üzerine Muharrem ayını kendilerine haram olmaktan çıkartır, helal kılardı. Onlar böylelikle bir ay yerine başka bir ayı değiştiriyorlardı. nihayet bu haram kılma işi yılın bütün aylarını dönüp do-
laştı. İslâm hakim olduğunda ise, Muharrem, yüce Allah'ın o ayı yerleşmiş ol-
duğu aslî yerine dönmüş oluyordu. İşte Hiz. Peygamber'in: "Şüphesiz ki za-
man Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü haline dönmüş bulunuyor"⁽²⁾ buy-
ruğunun anlamı budur.

Mücahid der ki: Müşrikler her ayda iki yıl (üst üste) haccederlerdi. (Ya-
ni, hacları iki yıl üst üste aynı aya denk düşerdi). Zülhicce ayında üst üste
iki yıl haccettiler. Daha sonra Muharrem ayında üst üste iki yıl haccettiler. Da-
ha sonra Safer ayında üst üste iki yıl haccettiler. Ve bu böylece bütün aylar-
da devam edip gitti. Nihayet Hiz. Ebu Bekir'in Veda haccından önceki hac-
cı, hicretin dokuzuncu yılı Zülkade ayına tesadüf etti. Sonra da Peygamber
(sav) ertesi sene Veda haccını yaptı ve bu da Zülhicce ayına denk geldi. İş-

(1) *Buhârî*, Buyû' 13, Edeb 12; *Müslim*, Birr 20, 21; *Ebü Dâvûd*, Zekât 45.

(2) Bu hadis ve kaynakları daha önceden et-Tevbe, 9/2. âyet 2. başlığın sonlarında geç-
mişti.

te Hz. Peygamberin hutbesinde söylediği: “Şüphesiz zaman... eski haline dönmüştür” ifadesi buna işaretti. Hz. Peygamber bununla, artık hac aylarının aslî yerlerini bulduklarını ve haccın böylelikle Zülhicce’ye denk geldiğini ve nesî’in de batıl olduğunu kastetmişti.

Üçüncü bir görüş: İyas b. Muaviye der ki: Müşrikler seneyi oniki ay onbeş gün olarak hesap ediyorlardı. O bakımdan hac kimi zaman Ramazan ayına, kimi zaman Zülkade ayına denk düşerdi. Yıla eklenen onbeş günün bir sonucu olarak ayların yerleri dönüp dolaşıyor, böylelikle senenin her ayına hac tesadüf ediyordu. Ebu Bekr (r.a) hicretin dokuzuncu yılında bu dönmenin bir sonucu olarak Zülkade ayında haccetmiş oldu. Peygamber o sene haccetmemişti. Ertesi sene Hz. Peygamberin haccı Zülhicce’nin onuna tesadüf etti, bu da hilalin hareketine uygun düştü.

Bu görüş Peygamber (sav)’ın: “Zaman... eski haline dönmüş bulunuyor” ifadesine en yakın açıklamadır. Yani, hac zamanı yüce Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü aslî vaktine ezeli ilminde tesbit etmiş olduğu ve hükmünü vermiş olduğu meşruiyetinin aslî vaktine dönmüş oldu, demektir. Daha sonra Hz. Peygamber, “bir yıl oniki aydır” diyerek yıla kendi uydurma hükümleri gereğince eklemiş oldukları onbeş günlük fazlalığı reddetti. Böylelikle asli vakit tesbit edilmiş ve cahilî hüküm iptal edilmiş oldu.

İmam el-Mazerî de el-Hârizmî’den şöyle dediğini nakletmektedir: Allah güneşi ilk yarattığında hareketini oğlak burcunda takdir etti. Peygamber (sav)’ın işaret etmiş olduğu zaman da güneşin bu oğlak burcuna girişine denk düşmüştü.

Ancak, böyle bir ifadeyi kabul etmek bu hususta nakli gerektirir. Çünkü bu gibi sonuçlara ancak peygamberlerden gelen nakillerle ulaşmak mümkündür. Buna dair bu konuda onlardan gelmiş sahih bir nakil yoktur. Böyle bir iddiada bulunan kimsenin bunun senedini ortaya koyması gerekir. Diğer taraftan aklen onun dediğinden başka bir husus da mümkündür. O da, yüce Allah’ın güneşi burçlardan önce yaratmasıdır. Yine yüce Allah’ın bütün bunları (güneşi ve burçları) bir defada yaratmış olması da mümkündür. Diğer taraftan güneş ve ay senesinin hesabını yapan ilim adamları bu hususta çalışmalar yaptılar ve Hz. Peygamber’in: “Artık zaman... eski haline dönmüştür” sözünü söylediği vakit güneşin balık burcunda olduğunu tesbit etmişlerdir. Balık burcu ile oğlak burcu arasında yirmi derecelik bir fark vardır. Aradaki farkın on derece olduğunu söyleyenler de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Te’vil alimleri ilk nesî’ uygulamasını yapanın kim olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas, Katade ve ed-Dahhâk der ki: Bunlar, Malik b. Kinane’nin oğulları idiler ve üç kişiydiler.

Cuveybir ise ed-Dahhâk'den, o, İbn Abbas'tan rivayetine göre bu uygulamayı ilk yapan kişi Amr b. Luhay b. Kamia b. Hindî'tir.

el-Kelbî der ki: Bu uygulamayı yapan ilk kişi, Kinaneoğullarından Nuaym b. Sa'lebe diye bilinen bir kişidir. Bundan sonra ise Cunade b. Avf diye bilinen bir kişi bu uygulamayı yaptı ki, Rasûlullah (sav)'ın yetiştigi kişi budur.

ez-Zührî ise der ki: Bu işi ilk yapanlar Kinaneoğullarına mensup Fukaymoğullarından kimseler bu işi yaptılar ki, el-Kalemme diye anılan kişi onlardandır. Bunun da asıl adı Huzeyfe b. Ubeyd'dir. Bir rivayette ise Malik b. Kinane'dir. Nesî' işini üstlenen kişi, Arapların onu başkanlık makamına getirmeleri dolayısıyla "reislik" makamını da elde ederdi. İşte şairleri bu hususta şöyle demektedir:

وَمَا نَاسِيُ الشَّهْرِ الْقَلَمَسُ

"Ayı erteleyen (nesî' yapan) el-Kalemme de bizdendir."

el-Kumeyt de şöyle demektedir:

أَلَسْنَا النَّاسِيْنَ عَلَى مَعَدٍّ شَهْرَ الْجَلِّ نَجْعَلُهَا حَرَامًا

"Biz, Maadlilere karşı nesî' yapan kimseler değil miyiz ki, Helal olan ayları haram kılarak?"

Araplarda Görülen Bazı Küfür Şekilleri:

"**Küfürde bir artıştır**" buyruğu, Arapların çeşitli küfür türlerini kendilerinde toplamakla birlikte, yaptıkları böyle bir işin mahiyetini de açıklamaktadır. Çünkü Araplar, yaratıcının varlığını inkâr ederek: "*Rahman da neymiş?*" (el-Furkan, 25/60) demişlerdi. Bu buyruğa dair açıklama şekillerinin en sahili olanına göre, bu sözleriyle yaratıcının varlığını inkâr ettiklerini anlatmak istemiş olduklarıdır.

Öldükten sonra dirilişi de inkâr ederek: "*Çürümüş iken kemikleri kim diriltecek*" (Yasin, 36/78) demişler, peygamberlerin gönderilişini de inkâr ederek: "*Biz aramızdan tek bir insana mı tabi olacağız*" (el-Kamer, 54/24) demişlerdi.

Böylelikle helâl ve haram kılma yetkisinin kendi ellerinde olduğu iddiasında bulunmuş ve arzularının doğrultusunda kanaat belirterek kendiliklerinden dinde olmayan böyle bir uygulamayı ortaya koymuşlar, bunun sonucunda da Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helâl kılmışlardı. Oysa müşrikler hoş gör-

meseler dahi Allah'ın hükümlerini hiç kimse değiştiremez.

Yüce Allah'ın: **“Kâfirler onunla şaşırtılır. Onu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığına sayıca uysunlar da Allah'ın haram ettiğini helâl kılmış olsunlar. Amellerinin kötülüğü onlara süslenip güzel gösterildi. Allah, kâfirler topluluğunu asla hidayete erdirmez.”** buyruğundaki: **“(يُضِلُّ): Şaşırtılır”** kelimesinde üç farklı kıraat vardır. Haremeyn ehli (Mekkelilerle Medineliler) ve Ebû Amr, bunu **(يُضِلُّ)** şeklinde okumuşlardır. (Buna göre meal şöyle olur: Kâfirler onunla şaşırtılır). Kûfeliler ise meçhul fiil olarak; **(يُضِلُّ)** diye okumuşlardır. (Âsım'ın kıraati böyledir). el-Hasen ve Ebû Recâ ise, **(يُضِلُّ)** diye okumuşlardır. (Buna göre de meal şöyle olur: Kâfirler onunla şaşırtırlar). Her üç kıraatin her biri ayrı bir mana ifade eder. Ancak, üçüncü kıraatten mef'ul hazfedilmiştir ki, takdiri şöyledir: Kâfirler bununla kendilerinden bu nesî'i kabul edenleri şaşırtırlar. Buna göre de **“(الَّذِينَ) ... ler,”** ref' mahallinde (özne) olur. Bununla birlikte zamirin yüce Allah'a raci olması da mümkündür. İfadenin takdiri de şöyle olur: Allah bununla kâfirleri şaşırtır. Bu da yüce Allah'ın: **“O, dilediğini saptırır, şaşırtır”** (Fatır, 35/8) buyruğu ile âyetin sonundaki: **“Allah, kâfirler topluluğunu asla hidayete erdirmez”** buyruğuna benzer.

İkinci kıraatin anlamı olan: **“Kâfirler onunla şaşırtılır”** kıraati ile kastedilenler, kendileri için bu hesabın yapılmış olduğu kimselerdir. Bu kıraati, Ebû Ubeyd yüce Allah'ın: **“Amellerinin kötülüğü onlara süslenip güzel gösterildi”** buyruğu dolayısıyla tercih etmiştir. Birinci kıraati ise Ebu Hatim tercih etmiştir. Çünkü onlar, nesî' dolayısıyla şaşırp sapmış kimselerdi. Zira onlar bu nesî'in hesabını yapıyorlar ve bunun sonucunda da sapıyorlardı.

“(يُحِلُّونَهُ): Onu... helâl sayarlardı” ifadesindeki zamir “nesî” uygulamasına aittir. Ebu Recâ'dan -birinci okuyuşa göre bu kelimeyi-: **(يُضِلُّ)** şeklinde “ye” ve “dâd” harfleri üstün olarak okuduğu da rivayet edilmiştir ki, bu da bir söyleyiştir.

“(يُؤَاظِنُوا): Ki... uysunlar” fiili, “lam-ı key” ile nasbedilmiştir. Yani, buna uygun düşsünler diye, demektir. Çünkü; **“(يُؤَاظِنُ الْقَوْمَ عَلَى كَذَا):** Bir topluluk şunun üzerinde sözbirliği ettiler, ittifak ettiler, uydular, toplandılar” anlamına gelir. Yani onlar, bir haram ayı helâl kıldılar mı, mutlaka haram ayların sayısı dört kalsın diye bir başka ayı haram kılıyorlardı. Doğru olan açıklama şekli budur. Yoksa onların haram ayların sayısını beşe çıkardıklarına dair yapılan açıklamalar değildir.

Katade der ki: Onlar, Safer'i de haram aylar arasına kattılar ve haram oluşu bakımından onu Muharremle birlikte ele aldılar. Kutrub ve Taberî de bunu ondan nakletmektedir. Buna göre ise “nesî” fazladan bir artış, bir ilave anlamına gelir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَالَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا
مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾

38. Ey iman edenler! Size ne oldu ki: “Allah yolunda topluca savaşa çıkın” denildiği zaman ağırlaşp yere çakıldınız. Âhirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat dünya hayatının faydası âhirete göre pek azdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

“(مَا لَكُمْ)”: **Size ne oldu ki**” buyruğundaki; “(ما): Ne...” edatı, takrir ve azar anlamını ifade eden bir soru edatıdır. İfade: Sizi şu işten alıkoyan nedir? takdirindedir. Nitekim; “(مالك عن فلان مغرضاً)”: Ne diye filandan yüzçeviriyorsun?” ifadesi de buna benzemektedir.

Bu âyet-i kerimenin Tebûk gazvesinde Rasûlullah (sav)’dan geri kalanların tutumları dolayısıyla serzenişte bulunmak için nazil olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Tebûk gazvesi Mekke’nin fethinden bir yıl sonra, hicretin dokuzuncu yılında olmuştur. Yüce Allah’ın izniyle sûrenin sonunda bu gazveye dair açıklamalar gelecektir.

“(التفر)”: (Savaşa) çıkmak,” kelimesi bir yerden bir yere meydana gelen bir iş dolayısıyla hızlıca intikal etmek, yer değiştirmek demektir. İnsan hakkında; “(تفر إلى الأمر يتفر نفوراً)”: O işi yapmak için çıktı, çıkar” denilir. (تفر) ise, bu işi yapan bir topluluk için kullanılan çoğul bir isimdir. Yüce Allah’ın: “(وَلَوْ عَلَى أَذْبَارِهِمْ نَفُوراً)”: *Arkalarını dönüp giderler...*” (el-İsra, 17/46) buyruğu da buradan gelmektedir. Binek hakkında ise, muzari fiilinde “fe” harfi hem ötreli ve hem de esreli olmak üzere; “(تفرت تنفراً)”: Ürküp kaçtı, kaçır” denilir. Bunun mastarı da; (تفراً ونفوراً) şeklinde gelir. (تفراً) ise isimdir. (ونفر الحاج من منى) da hacılar Mina’dan ayrıldı, demek olup, mastarı da; (تَفَرَّأ) şeklinde gelir.

2. Dünya Ahirete Tercih Edilmemeli:

Yüce Allah’ın: **“Ağırlaşp yere çakıldınız”** buyruğu ile ilgili olarak müfes-

sirler şöyle demişlerdir: Yani, siz yerin nimetlerine meylederek ağırlaştınız. Veya (cihada çıkmayarak) bulunduğunuz yerde ikamet etmeye meyledip ağırlaştınız demektir. Bu buyruk, cihada çıkmak için eli çabuk tutmayarak oturmaktan dolayı bir serzeniş ve sitem, cihadı terketmeye karşı da bir azardır. Bu ibare; (أَحْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ): Yere mihlandı, çakıldı" ifadesine yakın bir tabiridir. (تَنَاقَلْتُمْ)'ın aslı, (تَنَاقَلْتُمْ) şeklindedir. Burada aralarındaki yakınlık dolayısıyla "te" harfi peltek "se" harfine idğam edilmiştir. Ayrıca sakın harfle başlayan bir kelimenin telaffuzu mümkün olmadığından dolayı başına "elif" getirilmesine gerek görülmüştür. (أَذَارُكُوا): *Toplandılar*" (el-A'raf, 7/38); (أَذَارَاتُمْ): *Anlaşmazlığa düştünüz*" (el-Bakara, 2/72); (أَطْرَيْنَا): *Uğursuz bulduk*" (en-Neml, 27/47); (أَزَيْنَتْ): *Süslendi*" (Yunus, 10/24) buyrukları da bu türdendir. el-Kisaî de şöyle bir beyit nakletmektedir:

تَوَلَّى الضَّجِيعَ إِذَا مَا آسَافَهَا خَصِرًا عَذَبَ الْمَذَاقَ إِذَا مَا أَتَابَعَ الْقُبْلُ

"Yanında yatana kendisini kokladı mı verir serin (letici) ağzını
Ard arda öptü mü, o tadı hoş olan (ağzın)ı."

el-A'meş ise, bunu aslî şekilde; (تَنَاقَلْتُمْ) diye okumuştur ki, bunu el-Mehdevî nakletmiştir.

Tebûk gazvesi, (Rasûlullah sallallahu aleyhivesellem) insanları-o gazveye katılmak için çağırdığı sırada ileri derecede sıcakların başlayıp, meyvelerin olgunlaştığı ve gölgelerin serin geldiği bir döneme rastlamıştı. Nitekim ileride geleceği üzere sahih hadiste de böyle ifade edilmiştir. O bakımdan tembellik insanları istila etti, onlar da oturdular ve ağırlaştılar. Yüce Allah da bu buyruğuyla onları azarladı, dünyayı âhirete tercih ettiklerinden ötürü onları ayıpladı:

"Âhirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz?" Yani, âhirete bedel dünyaya mı kandınız. İfadenin takdiri şöyledir: Siz, ahiret nimetlerinin yerine dünya nimetlerine mi razı oldunuz? Bu bakımdan buyruktaki; (مِنْ): Bedel (karşılık, yerine) anlamını ihtiva etmektedir. Yüce Allah'ın: (وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي يَخْلُقُونَ): *Eğer dileseydik sizin yerinize melekler getirirdik de yeryüzünde (size) halef olurlardı*" (ez-Zuhruf, 43/60) buyruğu da bu türdendir ki, burada da bu edat; sizin yerinize size bedel anlamını vermektedir. Şair de şöyle demektedir:

فَلَيْتَ لَنَا مِنْ مَاءِ زَمْزَمٍ شَرِبَةً مُبَرَّدَةً بِاتِّتِ عَلَى طَهْيَانٍ

"Keşke Zemzem suyu yerine havalandırılmak için bir çubuğa
asılmış bir tulumda
Geceboyu bekleyen soğuk bir içim suyumuz olsaydı."

Bu beyitteki bu harfi cer de bedel yerine karşılık anlamını vermektedir.

Yüce Allah bu buyruğu ile âhiretteki rahata dünya rahatını tercih etmelerinden ötürü sitem etmektedir. Zira âhiret rahatı ancak dünyadaki yorgunlukla elde edilebilir.

Hiz. Peygamber de binek üzerinde tavaf etmiş bulunan Hiz. Âişe'ye: "Alacağın ecir, yorgunluğun kadardır" diye buyurmuştur. Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا
تَضُرُّهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

39. Eğer topluca cihada çıkmazsanız Allah sizi can yakıcı bir azapla azaplandırır; yerinize başka bir kavmi getirir ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah herşeye gücü yetendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımız tek başlık altında yapılacaktır:

Cihada Çıkmamaya Karşı İlâhî Tehdit:

"إِلَّا تَنْفِرُوا": **Eğer topluca cihada çıkmazsanız** buyruğu bir şarttır. Bundan dolayı fîlin sonunda "nun" hazfedilmiştir. Cevabı ise "يُعَذِّبْكُمْ": **Sizi... azaplandırır** buyruğudur. "**Yerinize başka bir kavmi getirir**" buyruğu da topluca cihada çıkmayı terketmek halinde ağır bir tehdit ve pekiştirilmiş bir korkutmadır.

İbnü'l-Arabî der ki: Fıkıh usulünde tahkik edilerek ifade edilmiş hususlardan birisi de şudur: Emir vârid olduğu takdirde onun vârid olması, o fiilin yerine getirilmesi gereğinden fazla bir şey ifade etmez. Emri terk halinde ceza ise, bizzat emrin kendisinden de anlaşılmaz ve emir ifadesi de bu ceza ve tehdidi gerektirmez. Ceza, ancak ona dair haber vermekle anlaşılır. Bir kimsenin: -Bu âyet-i kerimede varid olduğu gibi- eğer bu işi yapmayacak olursan, ben de sana bu şekilde ~~azap~~ ederim, demesi gibi. İşte bu buy-

(1) Buhârî, Umre 8; Müslim, Hacc 126; Müsned, VI, 43.

ruğun muktezası gereğince cihad için ve yüce Allah'ın sözü en üstün olsun diye kâfirlerle çarpışmak üzere topluca çıkmak gerekmektedir.

Ebû Dâvûd, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Eğer topluca cihada çıkmazsanız Allah sizi can yakıcı bir azapla azaplandırır"** diye başlayan âyet-i kerime ile **"gerek Medine'lilerin..."** diye başlayan âyeti ile **"... yapmakta olduklarının en güzeliyle kendilerini mükâfatlandırırsın"** (et-Tevbe, 9/120-121) buyruklarını, bundan sonra gelen: **"Mü'minlerin topluca (savaşa) çıkmaları gerekmez"** (et-Tevbe, 9/122) âyeti nesh etmiştir.⁽¹⁾

Bu aynı zamanda ed-Dahlâk, el-Hasen ve İkrime'nin de görüşüdür.

"Sizi... azaplandırır" buyruğu ile ilgili olarak, İbn Abbas: Bu onlara yağmur yağdırılmaması ile gerçekleşmiştir, demektedir. İbnü'l-Arabî der ki: Eğer bu sözü söylediği ondan sahîh olarak nakledilmiş ise elbette ki o, bu sözü neye dayanarak söylediğini daha iyi bilir. Yoksa, can yakıcı azab dünyada düşmanın istilâsı, âhirette de ateş ile gerçekleşir.

Derim ki: İbn Abbas'ın bu sözünü İmam Ebû Dâvûd Sünen'inde İbn Nufey'den şöylece nakletmektedir: İbn Abbas'a: **"Eğer topluca cihada çıkmazsanız Allah sizi can yakıcı bir azapla azaplandırır"** ayeti hakkında soruldu, şöyle dedi: Onlara yağmur yağdırmadı. İşte bu onların azabı olmuştur.⁽²⁾

İmam Ebu Muhammed b. Atiyye de bunu İbn Abbas'tan (Hz. Peygamber'e) merfuen şöylece nakletmektedir: Rasûlullah (sav) kabilelerden birisinin savaşa çıkmalarını istedi, o kabile oturup çıkmadı. Allah da yağmur yağdırarak azaplandırdı.

"Elim" can yakan demek olup, buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Yerinize başka bir kavmi getirir" buyruğu, yüce Allah'ın, Rasûlünün kendilerinden savaşa çıkmalarını istemesi halinde -oturmayacak bir başka kavmi onların yerine getireceğine dair- bir tehdittir. Bunların, Farisiler oldukları söylendiği gibi, Yemenliler oldukları da söylenmiştir. **"Ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz"** buyruğu bir atıftır. **"O"** anlamındaki zamir de yüce Allah'a aittir. Peygamber (sav)'a ait olduğu da söylenmiştir.

Hoşlanmadığını açığa vurmak suretiyle cihada çıkmayıp oturmak herkes için haramdır. Hoşlanmaksızın oturup çıkmamak ise, eğer Peygamber (sav)'ın cihada çıkmalarını tayin ettiği kimseler tarafından olursa, bunların ağırlaşım yere çakılmaları haramdır. Şayet bu iki husus da sözkonusu değilse, o takdirde cihada çıkma farzı, farz-ı kifaye olur. Bunu el-Kuşeyrî nakletmektedir.

(1) Ebû Dâvûd, Cihâd 18.

(2) Ebû Dâvûd, Cihâd 18.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerimeden maksat, ihtiyaç halinde, kâfirlerin galip gelmeleri ve güçlerinin pekişmesi esnasında topluca savaşa çıkmanın vacip olduğunu ortaya koymaktır. Âyet-i kerimenin zahiri ise, bunun savaşa çağırma halinde böyle olduğunu göstermektedir. Buna göre âyetin müşriklerin galip gelmeleri vaktine yorumlanması uygun görünmemektedir. Çünkü böyle bir durumda cihadın vücubu, yalnızca cihada çıkma çağrısıyla farz olmaz, zira o takdirde cihad farz-ı ayn olur. Bu husus bu şekilde sabit olduğuna göre, cihad çağrısı ve cihada çıkma isteğinin önceden vacip olmayan bir şeyi vacip kılmasını kabul etme ihtimalini uzak kılmaktadır. Ancak imam, belli bir kavmi muayyen olarak cihada çağırır ve çıkmalarını isteyecek olursa, o takdirde böyle bir tayin ile birlikte ağırlaşır çıkmamaları hakları yoktur. İmamın bu tayini sebebiyle cihada çıkmak, o tayin ettiği kimseler için farz olur. Bu ise, cihadın bizzat kendi hükmünden ötürü değil, imama itaatin gerekli oluşundan dolayı böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ
إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ
اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ
كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

40. Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona yardım etmiştir. Hani kâfirler onu çıkardıklarında o, ikinin ikincisinden ibaretti. O zaman onlar mağaradaydılar. O vakit arkadaşına: "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah ona sekînetini indirmiş, onu göremediğiniz ordularla desteklemiş, kâfirlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın kelimesi ise o, en yüce olandır. Allah Azîzdir, Hâkimdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1. Peygambere Yardım:

Yüce Allah: "Eğer siz ona yardım etmezseniz" yani Tebûk gazvesinde onunla birlikte savaşa çıkmak suretiyle ona yardımcı olmazsanız... Peygamber (sav) Tebuk'den geri döndükten sonra Allah onlara böylece sitem etti.

en-Nakkaş der ki: Bu, Tevbe Sûresi'nde nazil olan ilk âyet-i kerimedir. Buyruğun anlamı da şudur: Eğer siz ona yardımı bırakacak olursanız, Allah onun işini üstlenir. Çünkü Allah beraberindekilerin sayısı az olduğu yerlerde bile ona yardım etmiş, galip getirmek ve ona güç verip aziz kılmak suretiyle düşmanına karşı muzaffer kılmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah, mağarada arkadaşı vasıtasıyla arkadaşının ona dostluğu ve ünsiyetiyle, boynu üzerinde onu taşımasıyla, ona vefa göstermesiyle, kendi canını ona siper ederek korumasıyla, malı ile onu gözetmesi suretiyle ona (Peygamberine) yardım etmiştir.

el-Leys b. Sa'd da der ki: Peygamberlerin Ebu Bekr es-Sıddîk gibi bir arkadaşları olmamıştır.

Süfyan b. Uyeyne de şöyle der: Ebu Bekir, bu âyet-i kerime ile yüce Allah'ın: **"Eğer siz ona yardım etmezseniz..."** buyruğundaki sitemin dışına çıkmaktadır.

2. Hz. Peygamberin Hicret Etmekle Karşı Karşıya Kalması ve Zorlamanın Cezası:

Yüce Allah: **"Hani kâfirler onu çıkardıklarında..."** buyruğunda bizzat Hz. Peygamberin kaçarak kendisini kurtarmak zorunda kalışına işaret edilmektedir. Zira, onun Mekke'den çıkışı, onların Hz. Peygamberi buna mecbur etmelerinin bir sonucu idi. Nihayet o da Mekke'den çıkmak zorunda kalmıştı. Bundan dolayı fiil onlara nisbet edilmiş ve bu husustaki hüküm de onlar hakkında dile getirilmiştir. Başkasını öldürmek üzere birisini zorlayan kişi, öldürülür ve zorlama sonucu telef olan malın da tazminatını zorlayan kişi öder. Buna sebep ise zorlayanın katili de malı telef edeni de öldürmeye ve telefe zorlayıp mecbur etmesidir.

3. "İkinin İkincisi":

Yüce Allah'ın: **"ثَانِي اثْنَيْنِ): İkinin ikincisi"** yani, iki kişiden birisiydi demektir. Bu da "üçün üçüncüsü ve dördün dördüncüsü" demeye benzer. Lafızlar değişerek üçün dördüncüsü ve dördün beşincisi denilecek olursa anlam üçü kendisi de katılarak dört, dördü de beş yaptı demek olur. Bu ifade hal olarak nasb edilmiştir. Onlar onu -Ebu Bekir müstesnâ- bütün insanlardan ayrı ve tek başına çıkmak zorunda bıraktılar. Bunda âmil **"(نصره الله): Allah ona yardım etmiştir"** buyruğudur. Yani yüce Allah, tek başına olduğu halde de ona yardım etmiştir, iki kişiden birisi olarak da ona yardım etmiştir.

Ali b. Süleyman da der ki: İfadenin takdiri: O, ikinin ikincisi olarak çıktı, şeklindedir. Yüce Allah'ın: **"Ve Allah sizi yerden bitki gibi bitirmiştir"** (Nuh,

71/17) buyruğunu andırmaktadır. İnsanların büyük çoğunluğu “ye” harfini nasb ile; (ثَانِي): **İkincisi**” diye okumuşlardır. Ebu Hatim, bundan başka bir şekilde okunduğu bilinmemektedir, der.

Bir kesim ise “ye” harfini sakın (harekesiz, med harfi olarak) diye de okumuşlardır. İbn Cinni der ki: Bu okuyuşu Ebu Amr b. el-Alâ nakletmiştir. Bu da “ye” harfini elife benzeterek sakın (harekesiz) diye okumak şeklinde izah edilebilir.

İbn Atiyye der ki: Bu; “(مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا): *Faizden arta kalanı...*” (el-Bakara, 2/278) buyruğundaki “ye”nin harf-i med olarak (harekesiz) okunmasına ve Cerir’in şu beyitindeki kullanımına benzemektedir:

هو الخليفة فأَرْضَوْا مَا رَضِيَ لَكُمْ مَا ضِي الْعَزِيمَةِ مَا فِي حُكْمِهِ جَنْفٌ

“O halifedir, o halde onun sizin için beğendiğine razı olunuz;
O kararı(nı) yerine getirendir, onun hükmünde haksızlık yoktur.”

4. Hz. Peygamberin Hicreti:

“**O zaman onlar mağaradaydılar**” buyruğunda geçen **mağara** (el-Ğar), dağdaki bir oyuk demektir. Bununla da Sevr mağarası kastedilmektedir.

Kureyşliler müslümanların Medine’ye gittiklerini görünce, bu artık tahammül olunamayacak kadar büyük bir kötülüktür dediler, bunun için de Rasûlullah (sav)’ı öldürmeye karar verdiler. Geceleyin evinin etrafını sardılar ve çıktığı takdirde onu öldürmek kastıyla gece boyunca evinin kapısını gözetleyip durdular. Peygamber (sav) da Ali b. Ebi Talib (r.a)’e yatağında uyumasını emretti, yüce Allah’a da izini görmemeleri için dua etti. Allah gözlerini bağladı ve uykunun onları bürümüş olduğu bir halde iken evden dışarı çıktı. Başlarına toprak saçıp ayrılıp gitti. Sabah olduğunda Ali (r.a) yanlarına çıktı, evde hiç kimsenin bulunmadığını onlara bildirdi. Böylelikle Rasûlullah (sav)’ın geçip kurtulmuş olduğunu öğrenmiş oldular.

Rasûlullah (sav) da Ebu Bekr es-Sıddîk ile hicret için sözleşmiş idi. Her ikisi de develerini Abdullah b. Erkat’a -b. Ureykit da denilmektedir- teslim etmişlerdi. Abdullah o sırada kâfir idi. Fakat her ikisi de ona güvenmişlerdi. Abdullah bir yol rehberi idi. Kendilerine Medine yolunu göstermesi için onu ücretle kiralamışlardı.

Rasûlullah (sav), Cumahoğullarının bulunduğu yerde bulunan Ebu Bekir’in evinin arka tarafındaki bir pencereden çıktı ve her ikisi de Sevr dağındaki mağaraya doğru yol aldılar. Hz. Ebu Bekir, oğlu Abdullah’a insanların neler ko-

nuştuğuna kulak kabartmasını emretti, azadlısı Âmir b. Fuheyre'ye koyunlarını otlatarak geceleyin onların yakınlarına gelmesini ve böylelikle ihtiyaç duydukları (içeceklerini) koyunlarından almalarını sağlamasını emr etti. Daha sonra yollarına koyulup mağaraya gittiler.

Ebu Bekr es-Sıddîk'in kızı Hz. Esmâ onlara yiyecek, Hz. Ebu Bekr'in oğlu Abdullah da onlara haber getiriyordu. Her ikisinden sonra da Âmir b. Fuheyre koyunları ile geliyor ve kendisinden önce gelenlerin izlerini tanınmaz hale getiriyordu.

Kureyşliler, Peygamber (sav)'ı bulamayınca, bu sefer iz sürmedeki becerisi bilinen birisi vasıtasıyla onu takibe koyuldular. Nihayet gelip mağaranın ağzında durdu ve: İz burada sona ermektedir deyince, örümceğin mağaranın ağzında ağ örmüş olduğunu gördüler. İşte Peygamber (sav) bundan dolayı örümceğin öldürülmesini yasakladı. Onu takib edenler örümceği, ağını dokumuş olduğunu görünce, mağaranın içinde hiçbir kimse bulunmadığına kanaat getirdiler. Bunun üzerine geri dönerek Hz. Peygamberi kendilerine getirecek olana yüz deve verme vadinde bulundular. Buna dair haber de meşhurdur, bilinmektedir. Süraka b. Malik b. Cu'sum'un bu husustaki kıssası zikrolunagelmıştır.

Ebu'd-Derdâ ile Sevbân -Allah ikisinden de razı olsun- 'in rivayet ettikleri hadiste şöyle denilmektedir: Aziz ve celil olan Allah bir güvercine emretti, o da örümcek ağı üzerinde yumurtladı ve yumurtaları üzerinde oturmaya başladı. Kâfirlerin güvercini görmeleri, mağaradan geri dönmelerine sebep oldu.⁽¹⁾

5. Hicretteki Uygulamalardan Çıkartılan Bazı Hükümler:

Buhârî, Âişe (r.anhâ)'dan şöyle dediğini nakleder: Rasûlullah (sav) ile Ebu Bekir Deyloğullarından oldukça maharetli bir kılavuzu ücretle tuttular. Bu kişi o sırada Kureyş kâfirlerinin dini üzere idi. Develerini ona bıraktılar ve üç gün sonra Sevr dağındaki mağarada buluşmak üzere sözleştiler. O da üçüncü günün sabahında develerini alarak bulundukları yere gitti. Onlar, onlarla birlikte Âmir b. Fuheyre ve Deyloğullarından olan kılavuzla birlikte yola koyuldular ve Sahil diye bilinen yerin yolundan onları götürdü.⁽²⁾

el-Mühelleb der ki: Bu olaydaki fikhî inceliklerden birisi de şirk ehline eğer vefa gösterecekleri ve insafî elden bırakmayacakları bilinirse, sır ve mal ema-

(1) Hicrete dair sahih rivayetlerin önemli bir bölümünü bir arada görmek ve bunlarla burada anlatılanlar ile benzeri diğer rivayetler arasında bir karşılaştırma yapmak üzere; özellikle: *Buhârî*, Menâkibu'l-Ensâr 45'e başvurulabilir.

(2) *Buhârî*, İcâr 3, 4, Menâkibu'l-Ensâr 45.

net edileceğinin anlaşılmasıdır. Nitekim Peygamber (sav) da Mekke'den çıkışı esnasında bu müşriğe güvenerek sırnını ve iki deveyi emanet etmişti.

İbn Münzir der ki: Bu uygulamadan müslümanların yol göstermek için kâfirleri ücretle tutabileceklerine delil vardır.

Buhârî de şöyle bir başlık açmıştır: “Zaruret esnasında yahut müslüman bir kimse bulunmazsa müşriklerin ücretle tutulmaları bahsi.”⁽¹⁾

(Buhârî şarihlerinden olan) İbn Battal der ki: Buhârî bu başlıkta: “... yahut müslüman bir kimse bulunmazsa...” demesi, Peygamber (sav)’ın Hayberlilerle Hayber topraklarında mahsulün yarısı karşılığında çalışmaları için anlaşmış olduğundan dolayıdır. Çünkü o sırada müslümanlardan arazi işlemek hususunda onların yerini tutacak kimse bulunamamıştı. Bu, İslâm güçleninceye ve onlara ihtiyaç kalmayınca kadar devam etti, sonra da Hz. Ömer onları Hayber’den sürdü.

Genel olarak fukahâ zaruret halinde ve zaruret dışındaki hallerde de müslüman olmayanların ücretle çalıştırılmasını caiz kabul ederler. Yine bu uygulamadan, iki kişinin tek bir kişiyi kendileri için tek ve belli bir işi yapmak üzere ücretle tutacakları da anlaşılmaktadır. Bir diğer husus da şudur: Düşmandan korkulduğu için dinini korumak maksadıyla kaçmanın caiz olduğuna, mağara ve benzeri yerlerde gizlenmenin caiz olduğuna delil vardır. İnsanın Allah’a tevekkül ve teslimiyet iddiasıyla kendi elleriyle düşmanın eline bırakmaması gerektiğine de delil vardır. Zaten yüce Rabbimiz dileseydi müşriklere rağmen yine onu korurdu. Fakat Allah’ın gerek peygamberleri hakkında, gerek başkaları hakkında sünneti budur. Allah’ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın. İşte böyle bir tedbiri kabul etmeyenlerin ve her kim Allah ile birlikte Allah’tan başkasından korkarsa bu onun tevekkülünde bir eksikliktir ve kadere iman etmemiş olur, diyenlerin görüşlerinin yanlışlığının en açık bir delilidir. Bütün bunlar âyetin manasından anlaşılan hususlardır. Hamd Allah’adır, hidayet O’ndandır.

6. Hz. Ebu Bekir’in Fazileti:

“O vakit, arkadaşına: **Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir, diyordu**” buyruğunun yer aldığı bu âyet-i kerime Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)’ın faziletlerini de ihtiva etmektedir. Esbağ ve Ebu Zeyd, İbnü'l-Kasım’dan, o, Malik’ten: “**O ikinin ikincisinden ibaretti. O zaman onlar mağaradaydılar. O vakit arkadaşına: ‘Tasalanma hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir’ diyordu**” buyruğunda kastedilen Ebu Bekir es-Sıddîk’tır dediğini rivayet ederler.

(1) Buhârî, İcare 3.

Şanı yüce Allah, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygambere bu sözleri gerçekte söylediğini ortaya koymakta ve Kitab-ı Keriminde onun Hz. peygamberin sahabisi (arkadaşı) olduğu niteliğini tesbit etmektedir.

Kimi ilim adamı şöyle demektedir: Kim Hz. Ömer, Osman veya sahabe-den herhangi bir kimsenin Rasûlullah (sav)'ın arkadaşı olduğunu inkâr ederse, şüphesiz ki o yalancı ve bid'atçı bir kimsedir. Ancak kim Ebu Bekir (r.a)'ın Rasûlullah (sav)'ın arkadaşı olduğunu inkâr edecek olursa o kâfirdir, çünkü Kur'ân nassını reddetmiş olur.

“Hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir” buyruğu O, yardımı, riayeti, koruması ve bizi gözetlemesiyle birlikte bizimle beraberdir demektir. Tirmizî ile el-Haris b. Ebi Usame rivayetle şöyle derler: Bize Affân anlattı dedi ki, bize Hemmâm anlattı dedi ki, bize Sabit, Enes'den haber verdi: Ebu Bekir kendisine anlatarak şöyle dedi: Biz, mağarada bulunuyorken ben Peygamber (sav)'a şöyle dedim: Onlardan birisi ayaklarına bakacak olursa (eğilip bak-salar) bizi ayaklarının dibinde görecektir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ey Ebu Bekir, üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkındaki kanaatin nedir.”⁽¹⁾

(Haris) el-Muhasibi der ki: Yani, yardım ve savunma ile onlarla birlikte idi. Yoksa: *“Üç kişinin gizli fısıldaşmaları olmasın ki, muhakkak O da onların dördüncüleri olmasın”* (el-Mücadele, 58/7) buyruğunda ifade ettiği gibi bütün insanlarla birlikte olduğu şeklindeki umumî bir beraberlik türünden değildir. Bu buyruk, yüce Allah'ın genel manada kâfirleri de mü'minleri de gördüğünü, onların sözlerini işittiğini ifade etmektedir.

7. Hz. Ebu Bekir'in Söylediği Sözlerin Mahiyeti:

İbnü'l-Arabî der ki: İmamiye -Allah müstehaklarını versin- şöyle demektedirler: Ebu Bekir'in mağaradaki üzüntüsü onun cahillik ve noksanlığına, kalbinin zayıflığına ve ahmaklığına delildir.

İlim adamlarımız da buna şöyle cevap vermişlerdir: Onun üzüldüğünün söz konusu edilmesi bir eksiklik değildir. Nitekim Hz. İbrahim hakkında: *“Onların bu hallerinden hoşlanmadı ve kalbine bir korku girdi. Onlar: Korkma, dediler”* (Hud, 11/70) buyruğu ile Hz. İbrahim'in bir eksik yanını ortaya koymadığı gibi, Hz. Musa hakkında: *“Musa içinde gizli bir korku buldu. Biz, korkma... dedik”* (Tâ-Hâ, 20/67-68); Hz. Lut hakkında da: *“Korkma ve üzülme. Muhakkak Biz seni ve aile halkını kurtaracağız”* (el-Ankebût, 29/33) buyruklarında da onların eksik görülmesini gerektiren bir taraf yoktur. İşte bu büyük ve yüce peygamberlerin de içten içe böyle bir korku his-

(1) *Buhârî*, Tefsir 9. sûre 9; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 1; *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 11; *Müsned*, I, 4.

settikleri, fakat ikiye yaptıkları (bu korkularını dışa vurmadıkları) nass ile sabit olmaktadır. Onların böyle bir şey duymuş olmaları yerilmelerine sebep değildir, onlar için eksik görülmelerini gerektiren bir vasıf da değildir. Ebu Bekir hakkında da aynı şey sözkonusudur. Diğer taraftan böyle bir korkunun Hz. Ebu Bekir'de bulunmuş olması muhtemeldir. Çünkü o şöyle demişti: Eğer onlardan birisi ayağının dibine bakacak olsa mutlaka bizi görürdü.

Bu iddiaya ikinci bir cevap da şöyle verilir: Hz. Ebu Bekir'in tasalanması Peygamber (sav)'e herhangi bir zarar ulaşabilmesi ihtimalinden korkmasından ötürü idi. Peygamber (sav) henüz o sırada (düşmanlarından gelecek zarara karşı) masun (koruma altında) değildi. Çünkü: **"Allah insanlara karşı seni korur"** (el-Maide, 5/67) buyruğu Medine'de inmiştir.

8. Allah'ın Beraberliği İle İlgili Hz. Musa İle Hz. Peygamberin Söylediklerinin Karşılaştırılması:

İbnü'l-Arabî der ki: Ebu'l-Fedâil el-Muaddel bize dedi ki: Bize, Cemâlü'l-İslâm Ebu'l-Kasım şöyle dedi: Musa (a.s): **"Asla, muhakkak Rabbim benimle beraberdir. Bana doğru yolu gösterecektir"** (eş-Şuara, 26/62) dedi. Buna karşılık Muhammed (sav) hakkında da: **"Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir"** dediğini bize aktardı. Allah'ın yalnızca Hz. Musa ile beraberliği sözkonusu edildiğinden, ondan sonra arkadaşları irtidat etti. O, Rabbinin yanından geri döndüğünde onların buzağıya tapmakta olduklarını gördü. Muhammed (sav) hakkında ise: **"Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir"** diye buyurduğu için de Hz. Ebu Bekir hayatı boyunca hidayet üzere muvahlid, alim (haklı bilen) imanında kat'i kararlı, emri yerine getiren bir kimse kalmaya devam etti ve bu konuda ona en ufak bir sarsıntı yol bulamadı.

9. Hz. Peygamber'den Sonra Halifelik:

Tirmizî, Nubayt b. Şurayt yoluyla, o, Salim b. Ubeyd'den -ki, ashabdandır- şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) bayıldı...⁽¹⁾ Hadiste şu ifadeler de yer almaktadır. Muhacirler toplanıp istişare etmeye koyuldular ve şöyle dediler: Haydi hep birlikte kardeşlerimiz Ensar'a gidelim. Bu işe bizimle birlikte onları da dahil edelim. Ensar: Bizden bir emir, sizden bir emir olsun, dediler. Bu sefer Ömer (r.a) şöyle dedi: Kimin bu üç özellik gibi bir özelliği vardır ki: "O, ikinin ikincisinden ibaretti. O zaman onlar mağaradaydılar. O vakit arkadaşı da: 'Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraber-

(1) İbn Mâce, İkametu's-Salât 142.

dır' diyordu." Peki bu iki kişi kimlerdi? Daha sonra Hz. Ömer elini uzatıp ona (Hz. Ebu Bekir'e) bey'at etti. Diğer insanlar da ona güzel bir şekilde bey'at ettiler.⁽¹⁾

Derim ki: İşte bundan dolayı kimi ilim adamı şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"O, ikinin ikincisinden ibaretti. O zaman onlar mağaradaydılar"** buyruğunda Peygamber (sav)'dan sonra halifenin Ebu Bekir es-Sıddîk olduğuna delâlet eden bir husus vardır. Çünkü halife her zaman için ancak ikinci olan kişidir. Ben, hocamız İmam Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer'i şöyle derken dinledim: Ebu Bekir es-Sıddîk'a ikinin ikincisi ünvanının verilmesine hak kazanması, Peygamber (sav)'ın bu işi ilk olarak yerine getirdiği gibi, ondan sonra Ebu Bekir'in bu işin sorumluluklarını üstlenip yerine getirmesinden dolayıdır. Çünkü Peygamber (sav) vefat ettikten sonra bütün Araplar irtidat etti. İslâm ancak Medine, Mekke ve (Bahreyn'de bir yer olan) Cuvâsa denilen yerde hakim kalabildi. Ebu Bekir, insanları İslâm'a davet etmeye ve tıpkı Peygamber (sav)'ın yaptığı gibi dine girmek hususunda onlarla çarpışmaya koyuldu. İşte bu bakımdan ona **"ikinin ikincisi"** denilmesine hak kazandı.

Derim ki: Sünnet-i seniyyede zahiri itibariyle onun Hz. Peygamberden sonraki halife olacağına delâlet eden sahih hadisler de vârid olmuştur. Zaten bu hususta icma da gerçekleşmiş ve onun halifeliğine muhalefet eden hiçbir kimse kalmamıştır. Onun halifeliğine dil uzatanın hatalı olduğu ve fasıklığı kattidir. Acaba kâfir olur mu, olmaz mı? Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Zahir görünen onun kâfir olacağıdır. Bu anlamda yüce Allah'ın izniyle el-Feth Sûresi'nde, (48/27-28. âyetler, 5. başlıkta) bu hususa dair daha geniş açıklamalar gelecektir. Kitap, sünnet ve ümmetin ilim adamlarının sözlerinden kati olarak anlaşılan, kalplerin ve gönüllerin iman etmesi gereken husus, Ebu Bekir es-Sıddîk'ın bütün ashabtan daha faziletli olduğudur. Bu konuda ne Şianın söylediklerine, ne de bid'at ehlinin söylediklerine aldırış edilmez. Çünkü onların arasında ashabı tekfir edenler vardır. Böylelerinin boyunları vurulur. Kimisi de bidatçi ve fasık kabul edilir, sözleri de makbul değildir.

Ebu Bekir es-Sıddîk'ten sonra Ömer el-Faruk, ondan sonra da Osman (r.a)'ın halifeliği sözkonusudur. Buhârî, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet eder: Bizler, Rasûlullah (sav) döneminde insanların arasında kimin hayırlı olduğunu görüşürdük. Önce Ebu Bekir'i en hayırlılar arasında kabul eder, sonra Ömer, sonra Osman gelir derdik.⁽²⁾

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaîd*, V, 182. el-Heysemî, hadisin sonunda şunları söylemektedir: "İbn Mâce, bu hadisin bir bölümünü rivayet etmiştir. Hadisi (bütünüyle) Taberânî rivayet etmiş olup, senedindeki râviler (sika) güvenilir kimselerdir." Ayrıca bk. *Buhârî*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 2-5; *Nesai*, İmame 1; *Müsned*, I, 21.

(2) *Buhârî*, Fedâilu's-Sahâbe 4.

Selef ehlinin imamlarının, Hz. Osman ile Hz. Ali'nin hangisinin daha faziletli olduğu hususunda farklı görüşleri vardır. Onların çoğunluğu (cumhur) Hz. Osman'ın önce geldiğini kabul eder. Malik'ten ise bu hususta görüş beyan etmekten kaçındığı rivayet edilmektedir. Yine ondan, bu hususta cumhurun kanaatine döndüğü de rivayet edilir. Yüce Allah'ın izniyle daha sahih olan görüş budur.

10. Allah'ın İndirdiği Sekînet (Huzur ve Sükun):

“Allah ona sekînetini indirmiş...” buyruğu ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre bu sekînet Peygamber (sav)'a indirilmiştir. İkincisine göre ise Hz. Ebu Bekir'e. İbnü'l-Arabî der ki: İlim adamlarımız daha kuvvetli olan görüş budur derler. Çünkü Hz. Ebu Bekir kendilerini izleyenlerin Peygamber (sav)'a bir zarar vereceklerinden korkmuştu. Allah da Peygamber (sav)'ı güvenliği altına alıp Ebû Bekir'e sekînetini indirmiş, buna bağlı olarak tedirgînliliği sükûn bulmuş, korkusu gitmiş ve güvenliğe erişmişti. Şanı yüce Allah orada bir ot bitiriverdi ve bir güvercine de yuva yapma ilhamını verdi. Örümceğe de ilham vererek onun üzerine bir ağ dokudu. Maddeten ve zahiren bu askerler ne kadar zayıf, fakat batınen ve mana itibariyle ne kadar güçlüdürler. İşte bu bakımdan Peygamber (sav) Hz. Ömer'e, Hz. Ebu Bekir ile tartışması üzerine şöyle buyurmuştur: “Benim bu arkadaşımı bana bırakmayacak mısınız? Bütün insanlar yalan söyledin, dediler Ebu Bekir ise: Doğru söyledin dedi.” Bu hadisi Ebu'd-Derdâ rivayet etmiştir.⁽¹⁾

11. Hicretteki İlâhî Yardım ve Allah'ın Dininin Üstünlüğü:

“Onu göremediğiniz ordularla desteklemiş” buyruğunda kastedilenler meleklerden ordulardır. Yüce Allah'ın: **“Onu desteklemiş”** buyruğundaki zamir de Peygamber (sav)'a aittir. İki zamir (yani bu ve bundan önceki; **“ona sekînetini”** buyruğundaki zamir) ayrı yerlere racidir. Bu, gerek Kuran-ı Kerimde, gerek de Arapçada çokça kullanılan bir husustur.

“Kâfirlerin sözünü alçaltmıştı” yani, şirk sözünü aşağılamıştı. **“Allah'ın kelimesi ise o en yüce olandır”** buyruğundaki **“Allah'ın kelimesi”**nden kastın: “Lâ ilahe illallah” olduğu söylendiği gibi, zafer vadi olduğu da söylenmiştir.

el-A'meş ve Yakub; (**وَكَلِمَةُ اللَّهِ**): **Allah'ın kelimesi**” buyruğundaki “yuvarlak te”yi nasb ile okumuş ve âmili (**جَعَلَ**): Kılmıştır” diye takdir etmiştir. Diğerleri ise istinaf (yeni bir cümle) olmak üzere ref ile okumuşlardır. el-Fer-

(1) Buhârî, Tefsir 7. sûre 3, Fedûilu Ashâbi'n-Nebiyy 5.

ra nasb ile kıraatin uzak bir ihtimal olduğunu iddia ederek şöyle demiştir: Çünkü kişi “(أعتق فلان غلام أبيه): Filan kişi babasının kölesini azad etti” der, buna karşılık; “(غلام أبي فلان): Filanın babasının kölesi(ni azad etti),” demez. Ebu Hatim de buna yakın bir ifade kullanmıştır. (el-Ferra) devamla der ki: Bu durumda (yani nasb olsaydı): “(وكلمته هي العليا): Onun kelimesi ise o en yüce olan-dır” demek gerekirdi. en-Nelhâs der ki: el-Ferra’nın sözünü ettiği bu husus âyet-i kerimeye benzememektedir. Ama ona Sibeveyh’in naklettiği şu beyit benzemektedir:

لا أرى الموت يسبق الموت شيء نغص الموت ذا الغنى والفقر

“Görmüyorum ölümü, ölümü birşeyin geçtiğini

Ölüm varlık sahibinin de fakirin de hevesini kursağında bırakmıştır.”

Bu ifade güzeldir, bunda anlaşılmayacak bir taraf yoktur. Şu kadar var ki mahir nahivciler şöyle derler: Böyle bir durumda zamir kullanmayarak ismin tekrar edilmesinin bir faydası vardır. O da bu isimde tazim manası bulunmasıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Yer kendine ait şiddetli bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman. Ve yer içindeki ağırlıklarını dışarıya çıkardığında...*” (ez-Zilzal, 99/1-2) Bunda da anlaşılmayacak birşey yoktur.

“Kelime”nin çoğulu; (كَلِم) şeklinde gelir. Temimliler ise bunu; (كَلِمَة) şeklinde “kef” harfi esreli olarak kullanırlar. el-Ferrâ kelimenin (كَلِمَة وَكَلِمَة وَكَلِمَة) şekillerinde olmak üzere; üç ayrı söylenişinin olduğunu nakletmektedir. Tıpkı; (كَبِدٌ وَكَبِدٌ وَكَبِدٌ ، وَوَرَقٌ وَوَرَقٌ وَوَرَقٌ): Karaciğer ve altınpara gibi. (الكَلِمَة) aynı şekilde bir kasidenin tamamı anlamına da gelir. Bu açıklamaları da el-Cevherî yapmıştır.

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın. Ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. et-Tevbe Sûresi'nden İlk Nâzil Olan Bölümler:

Süfyan, Husayn b. Abdurrahman'dan, o, Ebu Malik el-Ğıfarî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Tevbe Sûresi'nden ilk nazil olan: **"Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın"** âyetidir. Ebu'd-Duha da böyle demiştir. (Ayrıca) dedi ki: Sonra onun ilk bölümleri, daha sonra da sonraki bölümleri nazil oldu.

2. Savaşa "Ağırlıklı ve Ağırlıksız Çıkma"nın Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın"** buyruğundaki; (خِفَافًا وَثِقَالًا): **Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak** ifadesi hal olarak nasb edilmiştir.

Bunun açıklaması ile ilgili on görüş vardır:

1- İbn Abbas'dan nakledildiğine göre, yüce Allah'ın: **"Küçük küçük birlikler halinde savaşa çıkın"** (en-Nisa, 4/71) buyruğunu birbirinden ayrı askeri birlikler halinde savaşa çıkın diye açıklamıştır.

2- Yine İbn Abbas ve Katade'den gönül hoşluğuyla isteyerek ve istemiyerek diye açıkladıkları rivayet edilmiştir.

3- Ağırlıksızdan kasıt zengin, "ağırlıklı"dan kasıt da fakirdir, denilmiştir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

4- "Ağırlıksız"dan kasıt genç, "ağırlıklı"dan kasıt da yaşlıdır. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

5- Zeyd b. Ali ve el-Hasen b. Uteybe meşgaleniz bulunsun yahut bulunmasın diye açıklamışlardır.

6- Ağırlıklıdan kasıt bakmakla yükümlü olduğu çoluk çocuğu bulunan, ağırlıksız da çoluk çocuğu bulunmayan kimse demektir. Bu açıklamayı da Zeyd b. Eslem yapmıştır.

7- Ağırlıklıdan kasıt, bir kimsenin bırakmak istemediği ve bırakması halinde de zarar göreceği varlığı bulunan, ağırlıksızdan kasıt ise böyle bir varlığı bulunmayan kimse demektir. Bu açıklamayı da İbn Zeyd yapmıştır.

8- Ağırlıksızdan kasıt piyadeler, ağırlıklıdan kasıt da süvarilerdir. Bu açıklamayı da el-Evzaî yapmıştır.

9- Ağırlıksızdan kasıt, ordunun öncü birlikleri olarak savaşa öncelikle katılanlar, ağırlıklılardan kasıt ise ordunun tamamıdır.

10- Ağırlıksızdan kasıt kahraman kimse, ağırlıklıdan kasıt ise korkak kimsedir. Bu açıklamayı da en-Nekkâş nakletmiştir.

Âyet-i kerimenin anlamı ile ilgili doğru açıklama da şudur: İnsanlar top-

tan savaşmakla emr olunmuşlardır. Yani, savaş kastı ile hareket size ister ağır gelsin, ister hafif gelsin topluca savaşa çıkınız demektir.

Rivayete göre İbn Um Mektum Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelmiş ve: Benim savaşa çıkmak görevim var mıdır diye sorunca, Hz. Peygamber de: "Evet" diye buyurdu. Daha sonra da yüce Allah'ın: "**Ama'ya** (savaşa çıkmak hususunda) **vebal yoktur**" (el-Feth, 48/17) buyruğu nazil oldu.

Bütün bu açıklamalar aslında; "ağırlıklı ve ağırlıksız oluş" hususunda örnek sunmak kabilindedir.

3. Âyet Mensuh mu?

Bu âyet-i kerimenin hükmü hususunda farklı görüşler vardır. Bunun, yüce Allah'ın: "**Zayıflara, hastalara... bir günah yoktur**" (et-Tevbe, 9/91) buyruğu ile nesh olduğu söylendiği gibi, bu âyet-i kerimeyi nesh edenin: "**Onların herbir topluluğundan bir kesim de... kalmalı değil miydi**" (et-Tevbe, 9/122) âyeti olduğu da söylenmiştir. Ancak, doğrusu bu âyet-i kerimenin nesh olmadığıdır.

İbn Abbas, Ebu Talha'dan yüce Allah'ın: "**Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın**" buyruğu hakkında; genç ve yaşlılar olarak çıkın. Allah bu hususta hiçbir kimsenin mazeretini kabul etmemiştir; dediğini rivayet etmektedir. Bunun üzerine Şam'a çıkıp gitmiş ve vefat edinceye kadar cihad etmişti. Yüce Allah ondan razı olsun.

Hammad da Sabit ile Ali b. Zeyd'den, o, Enes'den rivayet ettiğine göre Ebu Talha, Tevbe Sûresi'ni okumaya başlamış ve şu: "**Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın**" âyetine gelince, ey oğullarım, demiş. Haydi beni savaşa çıkmak üzere donatın, beni donatın, demiş. Oğulları ona: Allah sana merhamet ihsan etsin. Sen Peygamber (sav) ile birlikte vefat edinceye kadar gazada bulundun. Ebu Bekir ile vefat edinceye kadar, Ömer'le de vefat edinceye kadar gazada bulundun. Senin yerine biz gazaya gideriz, dediyseler de o: Hayır beni donatınız, demişti. Bunun üzerine bir deniz savaşına katıldı ve denizde öldü. Kendisini gömecekleri bir adaya ancak yedi gün sonra ulaşabildiler. Onu orada defnettiler. Cesedinde hiçbir değişiklik olmamıştı.

Taberî de Hıms'da el-Mikdâd b. el-Esved'i sarraflardan birisinin sandığı (kasası) üzerinde oturmuş ve şişmanlığından dolayı da bu kasanın üzerinden taşmış olduğu halde, savaş için hazırlanırken gören kimselerden isnadını kaydederek; ona: Allah senin mazeretin dolayısıyla savaşa katılmamana izin vermiştir, denilince o: "**Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın**" buyruğunun içinde yer aldığı, savaşa çıkan birliklerin sözkonusu edildiği sûreyi okumuş bulunuyorum, diye cevap vermişti.

ez-Zührî de der ki: Said b. el-Müseyyeb gözlerinden birisi kör olduğu halde gazaya çıktı. Kendisine: Sen hastasın denilince, o da şöyle cevap vermişti: Allah ağırlıklı olanın da ağırlıksız olanın da savaşa çıkmasını istedi. Savaşmak imkânını bulamasam dahi, müslümanların sayısını artırmam, geride bırakacakları eşyalarını korurum.

Yine rivayet olunduğuna göre savaşçılardan birisi, Şam'daki gazalardan birisinde bir adamın yaşlılıktan ötürü kaşlarının gözleri üzerine çöktüğünü görmüş, ona: Amcacığım Allah seni mazur görmüştür deyince, ona: Yeğenim, biz ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkmakla emrolunduk, diye cevap vermiştir.

İbn Um Mektum -Allah ondan razı olsun; ki adı Amr'dır- Uhud günü şöyle demişti: Ben, gözü görmeyen bir kimseyim. O bakımdan sancağı bana teslim ediniz. Çünkü sancağı taşıyan geri dönecek ve kaçacak olursa ordu da bozguna uğrar. Ben ise kimin kılıcıyla üzerime geldiğinin farkına varamam. O bakımdan da yerimden ayrılmam. Ancak, önce de Âl-i İmran Sûresi'nde (3/ 152. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere müslümanların sancağını oğün Mus'ab b. Umeyr almıştı.

İşte bu ve buna benzer ashab-ı kiram ve tabiînden gelen rivayetler dolayısıyla bu âyet hakkında nesh iddiasının sahih olamayacağını söyledik. Diğer taraftan herkesin savaşa çıkmasını gerektiren bir durumun varlığı da söz konusu olabilir ki, bunu da bir sonraki başlıkta ele alacağız.

4. Topyekûn Savaş:

Topyekûn savaş düşmanın İslâm topraklarının bir bölümüne galip gelmesi, yahut da müslüman topraklarının içlerine girmesi suretiyle cihadın farzı ayn olması halinde söz konusu olur. Bu durum ortaya çıkacak olursa, o bölgede yaşayan ağırlıklı ağırlıksız, genç yaşlı herkesin kendi gücü oranında savaşa çıkması vacib (farz) olur. Babası bulunan kimsenin babasından izin almasına gerek olmaksızın çıkar, babası olmayan da savaşa çıkar. Çıkmaya gücü yeten ister savaşabilecek kimse olsun, isterse savaşçıların sayısını artırmak şeklinde olsun hiçbir kimse savaştan geri kalmaz. Eğer o bölge halkı düşmanlarına karşı koymaktan âciz düşecek olurlarsa onlara yakın ve komşu olanların da o belde halkının yükümlülüğünün aynısı ile savaşa çıkmaları gerekir. Ve bu husus onların düşmana karşı durabilecek ve kendilerini savunabilecek hale geldiklerini bilinceye kadar böylece devam eder. Düşmanlarına karşı zayıf olduklarını bilen ve kendilerine yetişip de onları kurtarabilme imkânını elde edeceğini zanneden herkesin de onlarla birlikte savaşmak üzere yanlarına gitmesi gerekir. Çünkü bütün müslümanlar kendilerinin dışındakilerle kalanlara karşı tek bir eldirler.

Düşmanın girip istila ettiği bölge halkı düşmana karşı gerekli savunmayı yapabiliş düşmanı safdışı bıraktığı takdirde, bu cihad farzı da diğerlerinden sakıt olur. Eğer düşman dar-ı İslâma yaklaşır da oraya girmeyecek olursa, yine o bölge müslümanlarının düşmana karşı çıkmaları gerekir. Tâ ki Allah'ın dini üstün gelsin, İslâm diyarı korunsun, himaye edilmesi gerekenler himaye edilsin ve düşman küçük düşürülsün. Bu hususta hiçbir görüş ayrılığı yoktur.

Cihadın vacib olan bir diğer şekli de şudur: İslâm devlet başkanı olan imamın, her yıl bir defa düşmanın üzerine bir bölümü gaza yapmak üzere göndermesi farzdır. Bunlarla kendisi de ya bizzat çıkar yahut güvendiği kimseyi onlarla beraber gönderir. Bunu da onları İslâm'a davet etmek ve İslâm'a girmelerini teşvik etmek için yapar, onların eziyetlerini önlemek, onlar üzerinde Allah'ın dininin üstünlüğünü sağlamak kastıyla yapar. Bu da İslâm'a girinceye, yahut da elleriyle cizyeyi verecekleri vakte kadar böylece devam eder.

Kimi cihad şekli de nafilidir. Bu da imamın ardı arkasına değişik kesimleri savaşa göndermesi ve düşmanın gafil oldukları vakitlerde ve fırsat bulunacağı zamanlarda askerî birlikler göndermesi, saldırılarından korkulan yerlerde ribatlar ile onları gözetlemesi ve İslâm'ın gücünü izhar etmesi şeklindedir.

Herkes görevini gereği gibi yerine getirmeyecek olursa, tek bir kişi ne yapar şeklindeki sorunun cevabı da bir sonraki başlıktadır.

5. Bir Kişinin Tek Başına Yerine Getirebileceği Yükümlülükler:

Böyle bir soruya şu şekilde cevap verilir: Bu durumda kişi tek başına bir esirin fidyesini ödeyerek onu esirlikten kurtarır. Çünkü o, (müslüman) bir esirin fidyesini ödeyecek olursa, o tek kişi hakkında müslümanlar topluluğu arasında bir ferd olarak ödemesi gereken miktardan daha fazlasını ödemiş olur. Çünkü bütün zenginler esirlerin fidyesini aralarında paylaşacak olurlarsa, onlardan herbirisinin ödeyeceği miktar bir dirhemi bile bulmaz. Yine böyle bir kişi bu durumda eğer gücü yetiyorsa bizzat gazaya çıkar. Aksi takdirde bir gaziye donatır. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir gaziye donatırsa bizzat gazaya çıkmış gibidir. Her kim o gazinin aile halkını hayır ile gözetir (işlerini görür) ise o da gaza etmiş olur."⁽¹⁾ Bu hadisi sahih kaynaklar rivayet etmişlerdir.

Bunun böyle olmasının sebebi onun tek başına (bundan daha ileri) bir fayda sağlayamaması ve malının da (bütün ihtiyaçlara) yeterli gelememesidir.

(1) *Buhârî*, Cihâd 38; *Müslim*, İmâre 135, 136; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 20; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihad 6; *Nesâî*, Cihâd, 44; *Müsned*, IV, 117, V, 193, 234.

6. Kâfirlerin Elindeki Esirlere ve Kâfirlerin İstilâsına Karşı Müslümanların Yükümlülüğü:

Rivayet edildiğine göre, hükümdarlardan birisi hiç bir esiri hapse atmak üzere kâfirlerle antlaşmış idi. Müslümanlardan bir kişi de kâfirlerin yurdundan içeri girmiş idi. Kapısı kilitlenmiş bir evin yanından geçerken bir kadın ona: Ben burada esirim, sen benim durumumu ilgili arkadaşına bildir diye seslenmiş. Bu adam o hükümdar ile bir araya gelip de ona yemek ikram edip karşılıklı konuştukları bir sırada nihayet bu esir edilen ve azap gören kadının durumunu anlattı. Adam sözlerini tamamlar tamamlamaz hükümdar ayakları üzerine dikildi ve derhal gazaya çıktı. Sözü geçen o sınırdaki şehrin üzerine yürüdü, esir kadını kurtardı ve o yeri ele geçirdi -Allah ondan razı olsun-.

Bu olayı İbnü'l-Arabî zikrettikten sonra şunları da söylemektedir: Düşman -Allah onun belini kırsın- 527 yılında bizim şehrimize hücum etti. Yurdumuzu istila etti, hayırlılarımızı esir aldı. Kalabalığının çokluğundan dolayı herkesi dehşete düşüren büyük sayıdaki askerleriyle ülkemizin tâ ortasına kadar geldi. Her ne kadar sayısının ne olduğu bildirilmediyse de sayıları çoktu. Ben, valiye de onun yönetimi altında bulunanlara da şöyle dedim: İşte Allah'ın düşmanı artık tuzağa ve ağa düşmüş bulunuyor. Haydi sizin de bir be-reketiniz görülsün ve siz de sizin için mutlaka yerine getirilmesi gereken dinin yardımına koşmanız için sizde bir hareket olsun. Bütün insanlar hiçbir yerde hiçbir kimse kalmamak üzere düşmana karşı çıksın ve etrafı iyice kuşatılsın. Allah bu konuda size kolaylık verecek olursa, kaçınılmaz olarak düşman helâk edilecektir. Ancak günahlar galip geldi ve masiyetlerle kalpler titredi. Her bir kişi komşusunun tuzağa düşürülmekte olduğunu görse dahi kendi inine çekilen bir tilki oluverdi. Innâ lillah ve innâ ileyhi raciûn. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!

7. Canla ve Malla Cihad:

“Ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin” buyruğu ise, cihad emrini vermektedir. Cihad ise (çaba, gayret anlamına gelen): Cehd'den türemiştir.

Ebû Dâvûd, Enes'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Müşriklerle mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihad ediniz.”⁽¹⁾

İşte bu, cihadın Allah nezdindeki en mükemmel ve en faydalı şeklini açıklamaktadır. Bununla Hz. Peygamber en mükemmel nitelikleriyle cihada teş-

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 18; *Nesai*, Cihâd 1; *Dârimî*, Cihâd 38; *Müsned* III, 124, 153, 251; ayrıca bk. *Müsned*, III, 456, VI, 387.

vikte bulunmaktadır. Mallarla cihadı öncelikle sözkonusu etmiştir. Çünkü cihad için gerekli hazırlıklar sırasında ilk harcanan, feda edilen şey odur. O bakımdan Hz. Peygamber bu cihad işinde sıralamayı göz önünde bulundurarak bu sıra ile sözkonusu etmiştir.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَا تَبْعُوكَ وَلَكِنْ بَعْدَتْ
عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ
يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

42. Eğer yakın bir menfaat, orta yollu bir yolculuk olsaydı, elbette arkandan gelirlerdi. Fakat, bu kadar uzun bir mesafeyi katetmek onlara ağır geldi. “Gücümüz yetseydi herhalde biz de sizinle beraber çıkardık” diye Allah’a yemin edeceklerdir. Kendilerini helâke sürüklüyorlar. Onların muhakkak yalancı olduklarını Allah biliyor.

Peygamber (sav) Tebûk gazvesinden döndükten sonra Allah bir takım kimşelerin münafıklıklarını ortaya koydu.

“(العَرَضُ): **Menfaat**” dünya menfaatlerinden kişinin karşısına çıkan, ârız olan şeyler demektir. Bunun anlamı, yakın bir mesafede elde edilecek ganimet... demektir. Yüce Allah, eğer onlar bir ganimet elde etmek için çağırılacak olsalardı mutlaka peygamberine tabi olacaklarını haber vermektedir.

“(قَرِيبًا): Bir menfaat” kelimesi, “(كَانَ): ...dı” kelimesinin haberi, “(قَرِيبًا) Yakın” da bu menfaatin sıfatıdır. “(وَسَفَرًا قَاصِدًا): **Orta yollu bir yolculuk**” ifadesi ona atfedilmiştir. “(كَانَ) ...dı’nın isminin hazfedilmesi ise ifadenin ona delâlet etmesinden dolayıdır.

İfadenin takdiri de şöyledir: Eğer davet olundukları (ki bu sözü geçen kâne: ...dı’nın ismidir) yakın bir menfaat ve orta yollu bir yolculuk -yani, yolları bilinen ve kolay bir yolculuk- olsaydı, elbette senin arkandan gelirlerdi

Burada belirttiğimiz gibi zamir ile kastedilenler münafıklardır. Çünkü onlar da savaşa çıkmak emrine muhatap olan topluluk arasında idiler. Arap dilinde böyle bir kullanım vardır. Araplar önce bir topluluğu sözkonusu ederler, sonra da o topluluğun bir bölümüne ait zamir kullanırlar. Nitekim yüce Allah’ın: “*Aranızdan ona uğramayacak hiçbir kimse yoktur*” (Meryem 19/71) buyruğunda zamir ile kastedilenin kıyamet olduğu söylenmiştir. Da

ha sonra yüce Allah: **"Bundan sonra sakınanları kurtarıyoruz. Zalimleri orada dizleri üzerine çökmüş olarak terk ederiz"** (Meryem, 19/72) diye buyurmaktadır. Burada da yüce Allah **"orada"** ile cehennemi kastetmektedir. Sünnet-i seniyyeden mana itibariyle bu âyet-i kerimenin bir benzeri de Hz. Peygamberin: "Onlardan herhangi bir kimse yağlı bir kemik yahut da güzel iki koyun ayağı (paçası) bulacağını bilse, hiç şüphesiz yatsı namazında hazır bulunurdu"⁽¹⁾ buyruğudur. Şunu söylemek istiyor: Eğer onlardan herhangi birisi peşinen ele geçireceği ve hazırda bulunan bir şey bulunduğunu bilecek olsa, bu maksatla şüphesiz mescide gelirdi.

"Fakat bu kadar uzun bir mesafeyi katetmek onlara ağır geldi." Ebu Ubeyde ve başkaları, **"uzun mesafe"** anlamındaki "eş-Şukka" kelimesinin uzak bir yere yolculuk yapmak demek olduğunu nakletmişlerdir.

Bütün bunlarla kastedilen Tebûk gazvesidir. el-Kisa'nın naklettiğine göre bu kelime, "şukka" ve "şikka" şekillerinde de kullanılır. el-Cevherî der ki: Ötreli olarak "şukka" söyleyişi elbiseler hakkında kullanılır. Yine aynı kelime uzak yolculuk demektir. Kimi zaman bu kelime "şikka" şeklinde de kullanılır. Bu kullanılış tahta yahut kereste gibi şeylerden çıkan ince parçalar, kıymıklar anlamında da kullanılır. Kızmış bir kimse için; "احتد فطارت منه شقة" (Alabildiğine kızdı ve ondan bir şikka (kızgınlık alevi) uçtu" denilir.

"Gücümüz yetseydi" yani, eğer bizim de binek ve mal sahibi olabilecek kadar elverişli durumumuz olsaydı **"herhalde biz de sizinle beraber çıkardık diye Allah'a yemin edeceklerdir."** Burada sözü geçen **"güç yetirme"**nin bir benzeri de şu buyrukta yer almaktadır: **"Ona bir yol bulabilenlerin Beyt-i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır."** (Âl-i İmran, 3/97) Peygamber (sav) bunu açıklayarak: "(Güç yetirebilmek) azık ve binektir" diye buyurmuştur.⁽²⁾ Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir bulunmak-tadır.

"Kendilerini" yalan ve münafıklıkla **"helâke sürüklüyorlar."** Bu şekilde mazeret göstermelerinde **"onların muhakkak yalancı olduklarını Allah biliyor."**

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا
وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾

(1) Buhârî, Ezân 29, Ahkâm 52; Müslim, Mesâcid 251; Nesâî, İmâme 49; Dârimî, Salât 19; Muvatta', Salâtü'l-Cemâa 3; Müsned, II, 244, 376...

(2) Tirmizî, Hacc 4, Tefsir 3. sûre 6, 63. sûre 5; İbn Mâce, Menâsik 6.

43. Allah affetsin seni. Doğru söyleyenler senin için belli oluncaya ve sen yalancıları bilinceye kadar niçin onlara izin verdin?

Yüce Allah'ın: **"Allah affetsin seni... niçin onlara izin verdin"** buyruğunun yeni bir söz başlangıcı olduğu söylenmiştir. "Allah seni ıslah etsin, seni aziz kılsın, sana rahmet buyursun. Şu şu oldu" demeye benzer. Bu açıklamaya göre yüce Allah'ın: **"Allah affetsin seni"** anlamındaki; (عَفَا اللَّهُ عَنْكَ) buyruğu üzerinde vakıf (durak) yapmak güzel olur. Bunu Mekkî, el-Mehdevî ve en-Nehhas nakletmiştir.

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e korku ve sabırsızlıktan dolayı kalbi rahatsızlanmasın diye günahını sözkonusu etmeden affettiğini haber vermektedir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlara izin vermekten ötürü günahını Allah affetmiştir. O takdirde bu buyruk üzerinde vakfetmek güzel olmaz. Bunu da el-Mehdevî nakletmiş, en-Nehhâs da bunu tercih etmiştir.

Burada sözü geçen **"izin"** ile ilgili iki görüş ileri sürülmüştür.

Birinci görüşe göre seninle birlikte savaşa çıkmaları hususunda **"niçin onlara izin verdin"** demektir. Çünkü onların gerekli hazırlıkları yapmaksızın ve samimi bir niyetleri bulunmaksızın savaşa çıkışları bir bozgunculuk (fesat)dır.

İkinci görüşe göre ise, onlar bir takım mazeretler ileri sürünce, oturmaları için **"niçin onlara izin verdin"** anlamındadır.

Bu iki açıklamayı el-Kuşeyrî sözkonusu ettikten sonra şöyle der: Bu, oldukça lütufkârane bir sitemdir. Çünkü **"Allah affetsin seni"** diyerek başlamıştır. Hz. Peygamber de bu hususta nazil olmuş bir vahiy bulunmaksızın onlara izin vermişti.

Katade ve Amr b. Meymun derler ki: Peygamber (sav) emrolunmaksızın iki iş yapmıştır: Birisi kendisiyle birlikte savaşa çıkmayıp geride kalmaları için münafiklardan bir kesime izin vermesi, halbuki vahiy olmaksızın herhangi bir iş yapmaması gerekirdi. Diğeri ise, (Bedir) esirlerinden fidye almasıdır. İşte Kur'an-ı Kerim'in ilgili buyruklarında duyduğunuz şekilde bundan dolayı Allah ona serzenişte bulunmuştur.

Kimi ilim adamı da şöyle demektedir: Hz. Peygamberin acele edip yaptığı bu işler, evlâ olanı terketmekten ibaretti. O bakımdan yüce Allah sitem şeklindeki hitaptan önce onu affettiğini belirtmektedir.

"Doğru söyleyenler senin için belli oluncaya ve sen yalancıları bilinceye kadar..." buyruğu da, ileri sürdüğü mazeretinde doğru söyleyen ile münaflıklık edeni birbirinden ayırt edinceye ve açıkça ortaya çıkıncaya kadar...

demektir. İbn Abbas der ki: Rasûlullah (sav) o gün münafıkları şahıslarıyla tanımıyordu. et-Tevbe Sûresi'nin nüzulünden sonra şahıslarıyla onları tanı-
mış oldu.

Mücahid der ki: Bunlar: Cihada çıkmayı; oturmak hususunda izin istiyelim. Bize izin verirse otururuz. İzin vermeyecek olsa bile yine otururuz, diyen kimselerdi.

Katade de der ki: Yüce Allah bu âyet-i kerimeyi en-Nur Sûresi'nde yer alan: *"Bazı işleri için senden izin istediklerinde onlardan kime istersen izin ver"* (en-Nur, 24/62) buyruğu ile nesh etmiştir. Bunu en-Nehhâs, *"Meâni'l-Kur'ân"* adlı eserinde zikretmektedir.

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا
يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ
قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

44. Allah'a ve âhiret gününe iman edenler mallarıyla, canlarıyla cihad etme(me) konusunda senden izin istemezler. Allah takvâ sahiplerini çok iyi bilendir.

45. Ancak Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, kalpleri şüpheye düşüp de kendileri şüphelerinin içinde bocalayıp duran kimseler senden izin isterler.

"Allah'a ve âhiret gününe iman edenler" oturmak ve cihada çıkmamak hususunda **"...senden izin istemezler."** Aksine bunlar, kendilerine herhangi bir hususu emredecek olursan, hemen onu yerine getirmeye çalışırlar.

İşte böyle bir zamanda mazereti bulunmaksızın savaşa çıkmamak üzere izin istemek, münafıklığın alâmetlerinden idi. Bundan dolayı yüce Allah: **"Ancak Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, kalpleri şüpheye düşüp de kendileri şüphelerinin içinde bocalayıp duran kimseler senden izin isterler"** diye buyurmaktadır.

Ebû Dâvûd, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: **"Allah'a ve âhiret gününe iman edenler... senden izin istemezler"** âyetini, en-Nûr Sûresi'nde yer alan: *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki onlar Allah'a ve Rasûlüne*

iman ederler... Muhakkak Allah mağfiret edendir, Rahimdir" (en-Nur, 24/62) âyeti nesh etmiştir.⁽¹⁾

"(أَنْ يُجَاهِدُوا) : **Cihad etme(me)**" buyruğu, ez-Zeccâc'a göre (في)'nin takdiri ile nasb mahallindedir. (Bu takdire göre anlam: Cihad etme(me) hususunda senden izin istemezler, şeklinde olur). İfadenin takdirinin: "(كَرَاهِيَةِ أَنْ يُجَاهِدُوا) : Cihad etmekten hoşlanmadıkları için..." şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: "(يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا) : *Allah yanılırsınız (yanılmayasınız) diye size açıklıyor*" (en-Nisa, 4/176) buyruğu gibi.

"**Kalpleri**" din hususunda "**şüpheye düşüp de kendileri şüphelerinin içinde bocalayıp duran**" yani, şüpheleri içinde gidip gelen, kararsız kalan "**kimseler senden izin isterler.**"

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ
فَتَبَطَّاهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾

46. Eğer onlar çıkmak isteselerdi elbet bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların çıkmalarını çirkin gördü de kendilerini alıkoydu ve: "Oturanlarla beraber oturun" denildi.

"Eğer onlar çıkmak isteselerdi elbet bunun için bir hazırlık yaparlardı" yani, cihada çıkmak isteselerdi yolculuk için gerekli hazırlıkları yaparlardı. İşte onların hazırlık yapmayışları savaştan geri kalmak istediklerinin delilidir.

"Fakat Allah onların" seninle birlikte cihada "**çıkmalarını çirkin gördü de kendilerini**" seninle birlikte çıkmaktan "**alıkoydu**" ve onların, senin yardımına koşmalarına fırsat vermedi. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: Eğer oturmak için bize izin vermeyecek olursa, biz de mü'minler aliyhine başkalarını kışkırtır ve fesat çıkartırız. Buna da bundan sonra: "*Eğer onlar sizinle birlikte çıksalardı, sizde şer ve fesadı artırmaktan başka birşey yapmazlar... dı*" (et-Tevbe, 9/47) buyruğu delil teşkil etmektedir.

"**Ve: Oturanlarla beraber oturun, denildi.**" Bir görüşe göre bu onların birbirlerine söyledikleri bir sözdür. Diğer bir görüşe göre ise bu, Peygamber (sav)'ın sözlerindendir. O takdirde bu daha önce kendisinden söz edilen Hz. Peygamberin verdiği izin demek olur. Bir diğer görüşe göre Peygamber

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 159.

(sav) bu sözü onlara kızgınlıkla söylemiş, onlar da lafzın zahirini kabul ederek: Peygamber bize izin vermiş bulunuyor, demişlerdi. Bir diğer görüşe göre bu, onların savaşa çıkmayıp yardımdan uzak kalmalarını ifade eder. Yani, yüce Allah onların kalplerine oturma duygusunu yerleştirdi. **“Oturanlarla beraber”** buyruğu ise, hastalık sahibi, kör, kötürüm, kadın ve çocuklarla beraber oturun, demektir.

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَا أُضْعِفُوا إِخْلَالَكُمْ
يُغْنِيكُمْ الْفِتْنَةُ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَّهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

47. Eğer onlar aranızda çıksalardı, sizde şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmazlar, aranızda fitne sokmak kastıyla muhakkak koşarlardı. Aranızda onlara kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri çok iyi bilendir.

“Eğer onlar aranızda çıksalardı, sizde şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmazlar... dı” buyruğu münafıkların geride kalıp mü'minlerle birlikte çıkmamaları dolayısıyla mü'minlere bir tesellidir.

“(الخبال)”: Şer ve fesad; bozgunculuk, laf taşımak (koğuculuk) ve ayrılıklar tohumunu ekip yalan şayialar çıkartmak” demektir. Bu kelime burada munkatı' bir istisnâdır. Yani, onlar sizin gücünüzü artırmazlardı. Bunun yerine şer ve fesat çıkartmaya çalışırlardı, demektir.

Bir diğer açıklamaya göre mana şudur: Onlar, içinde bulundukları müteredit görüşleriyle sizin ancak şer ve fesadınızı artırırlardı. O takdirde istisna munkatı' olmaz.

“Aranıza fitne sokmak kastıyla muhakkak koşarlardı” yani, aranızı bozmak için çabucak harekete geçerlerdi. “(الإيضاع)”: Koşmak, hızlıca yürümek” demektir. Nitekim recez vezninde şair şöyle demektedir:

يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعُ أَحَبُّ فِيهَا وَأَضْعُ

“Keşke onda ben bir genç delikanlı olsaydım
Ve orada hızlıca koşup gidip gelseydim.”

Deve koşup ve hızlıca yürüyüp yol aldığı vakit (وَضَعَ الْبَعِيرُ) denilir. Bunun muzari'i ve mastarları da; (يَضَعُ وَضْعًا وَضُوعًا) şeklinde gelir. “(أَوْضَعْتَهُ): Onu koşmak zorunda bıraktım” demektir. (الْإِضَاعُ)’ın kısmen hızlı yürümeyi ifade eden; (الْخَبَبُ) şeklindeki yürüyüş olduğu da söylenmiştir.

“**Aranıza**” kelimesinin “ara” anlamına gelen; (الْخَلَلَ) ise; iki şey arasındaki aralık demektir. Bunun çoğulu, (الْخِلَالُ) şeklinde gelir ki bu da saflar arasındaki aralık ve boşluk manasına gelir.

Yani onlar (sizinle birlikte çıkmış olsalardı) laf alıp götürmek ve aranızı bozmak suretiyle sizi birbirinizden uzaklaştırırlardı.

“**Aranıza fitne sokmak kastıyla**” anlamındaki buyruk ikinci bir mef’uldür. Yani onlar sizin fitneye düşmenizi de arzu ediyorlardı. Bu da aranızın bozulmasını ve bir birinize karşı kışkırtmayı istiyorlardı, demektir. Burada sözü geçen “**fitne**”nin şirk manasına geldiği de söylenmiştir.

“**Aranızda onlara kulak verecekler de vardır.**” Yani, aranızda sizden haberler alıp onlara taşıyacak casuslar vardır. Katade: Aranızda onların sözlerini kabul ile karşılayan, onlara itaat eden kimseler vardır diye açıklamıştır. en-Nehlâs der ki: Birinci görüş daha uygundur. Çünkü, “(سَمَاعٌ): **Kulak veren**”in iki anlamından daha çok kullanılan manası, sözü işiten, ona kulak veren kimse demektir. Yüce Allah’ın: “(سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ): *Yalana çokça kulak verenler*” (el-Maide, 5/42) buyruğu da buna benzemektedir. İkinci görüşün işaret ettiği manayı ifade etmek için ise, hemen hemen; “(سَامِعٌ): Dinleyen” kelimesinden başkası kullanılmaz.

لَقَدْ ابْتَغَوْا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جَاءَ
الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

48. Andolsun ki, onlar bundan önce de fitne aramışlar, sana karşı bir takım işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah’ın emri üstün geldi.

“**Andolsun ki, onlar bundan önce de fitne aramışlar...**” Yani, onlar durumları açığa çıkmadan ve gizledikleri hususlara ve ileride yapacakları şeylere dair vahiy inmeden önce de fesat çıkarmak ve kötülük yapmak istemişlerdi.

İbn Cüreyc der ki: Bu buyruğuyla yüce Allah münafıklardan oniki kişiyi kastetmektedir. Bunlar Akabe gecesi Peygamber (sav)’e suikast yaparak öl-

clürmek için Seniyetü'l-Vedâ denilen yerde pusu kurmuşlardı.

“Sana karşı da birtakım işler çevirmişlerdi.” Yani onlar, senin getirdiğin vahyi çürütmek hususunda çeşitli görüşler ortaya atmış, işler çevirmişlerdi. **“Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri”** yani O'nun dini **“üstün geldi.”**

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا
وَإِنْ جَهَنَّمَ لَمْ حِيطَةً بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾ اِنْ تُصِيبْكَ حَسَنَةٌ
تَسُوْهُمْ ؕ وَاِنْ تُصِيبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اَمْرًا مِنْ
قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَّهُمْ فَرِحُوْنَ ﴿٥٠﴾

49. Onlardan bazıları da: **“Bana izin ver, beni fitneye düşürme”** derler. Bilin ki onlar, zaten fitnenin ortasına düşmüşlerdir. Şüphesiz yok ki cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.
50. Eğer sana bir iyilik isabet ederse bu onların hoşuna gitmez. Şayet sana bir musibet erişirse: **“Biz daha önce tedbirimizi almışız”** derler ve sevinçle dönüp giderler.

“Onlardan bazıları da: Bana izin ver...derler” buyruğundaki “(ائْذَنْ): **izin ver**” emir fiili; (اِذْنٌ) : İzin verdi, verir'den emirdir. Bu fiilden emir yapılacak olursa, başa esreli bir hemze ve ondan sonra da fiilin “fâ”sı (birinci harfi olan hemze) gelir. Ancak iki hemze bir arada bulunmayacağından mâkablî de esreli olduğundan dolayı, ikinci hemze “ye” harfi ile ibdâl edilerek (اِذْنٌ) denilir. Ancak bu emir vasıl ile okunacak olursa, iki hemzenin bir arada bulunmasını engelleyen illet ortadan kalkar ve bu sefer ikinci hemze vasıl ile okunur. Bundan sonra da hemze telaffuz edilerek; “(وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي): **Onlardan bazıları da: Bana izin ver... derler**” diye okunur. Veriş ise Nafi'den: “(وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اِذْنٌ لِي): **Onlardan bazıları da: Bana izin ver... derler**” diye okuduğunu rivayet etmektedir. Böylelikle hemzeyi sakın değil de “vav” olarak harf-i medmiş gibi okur.

en-Nehhas der ki: “(اِذْنٌ لِفُلَانٍ ثُمَّ اِذْنٌ لَهٗ): Filana izin ver, sonra ona izin ver” denilecek olursa, her ikisindeki “izin ver” anlamındaki kelimelerin yazılışlarında “zel” harfinden önce hemze ve “ye” vardır. Şayet; “(اِذْنٌ لِفُلَانٍ وَاِذْنٌ لِّغَيْرِهِ): Filana izin ver ve başkasına izin ver,” denilecek olursa, bu sefer ikincisinde

"ye" getirilmez. "Vav" yerine "fe" harfi kullanılacak olursa yine böyledir. "(ثُمَّ) Sonra" ile "vav" arasındaki farka gelince; "sonra" anlamındaki kelime üzerinde vakıf yapılabilir ve diğer kelimelerden ayrı okunabilir. "Vav" ile "fe" harfleri üzerinde ise ne vakıf yapılabilir, ne de ayrı yazılabilirler.

Muhammed b. İshak der ki: Rasûlullah (sav) Tebûk'e çıkmak istediğinde, Selemeoğullarından el-Ced b. Kays'a şöyle demişti: "Ey Ced, Rumlar ile savaşp da onlardan odalık cariyeler ve hizmetçiler edinmeye ne dersin?" el-Ced şu cevabı verir: Kavmim, benim kadınlara ne kadar düşkün olduğumu bilirler. Ben, Sarioğullarının (Rumların) kadınlarını göreceğim olursam, onlara karşı kendimi tutamayacağımdan korkarım. Sen beni fitneye düşürme de, oturmak üzere bana izin ver. Buna karşılık malımla sana yardımcı olacağım. Rasûlullah (sav) ondan yüzçevirip: "Haydi sana izin verdim" diye buyurdu. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.⁽¹⁾ Onların yüzlerinin güzelliği dolayısıyla sen beni fitneye düşürme demek istemişti. Oysa, onun münafıklıktan başkaca bir rahatsızlığı yoktu.

el-Mehdevî der ki: Sarı (el-Asfar), Habeşlilerden bir adamdır. Bunun, çağlarında kendilerinden daha güzel hiçbir kimsenin bulunmadığı kızları vardı. Ve o sırada o kişi, Rum diyarında bulunuyordu.

Bir diğer görüşe göre onlara bu ismin verilış sebebi, Habeşlilerin Rumlara galip gelmiş olmalarıdır. Onlardan kız çocukları olmuş, bu kız çocukları ise Rumların beyaz tenlerinden, Habeşlilerin de siyah tenlerinden etkilenecek kırmızı ve sarı karışımı bir ten renkleri olmuştu. İbn Atiyye der ki: İbn İshak'ın bu görüşünde nisbeten bir gevşeklik vardır.

Taberî de isnadını kaydederek Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu kaydetmektedir: "Haydi gazaya çıkınız. Sarı'nın kızçocuklarını ganimet alacaksınız." Bunun üzerine el-Ced ona: Sen bize izin ver de, kadınlar sebebiyle bizi fitneye düşürme. Bu ise, birincisinden daha farklı bir açıklamadır. Münafıklığa ve Rasûlullah'a karşı çıkmaya daha yakışan hal budur. Bu âyet-i kerime nazil olunca, Peygamber (sav) Selemeoğullarına -ki, el-Ced de onlardan birisiydi- şöyle demişti: "Sizin efendiniz kimdir ey Selemeoğulları?" Onlar: Efendimiz Ced b. Kays'dır. Şu kadar var ki o, hem cimri hem korkaktır, demişlerdi. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: "Peki, cimrilikten daha kötü ve büyük bir kusur ne olabilir? Hayır, sizin efendiniz o beyaz tenli delikanlı olan Bişr b. el-Berâ b. Ma'rûr'dur."⁽²⁾ Ensar'dan Hassan b. Sabit de Bişr b. el-Berâ hakkında şunları söylemiştir:

(1) Aynı manada yakın bir rivayet: Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 281.

(2) İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, I, 218.

وَمَوْدٌ بَشْرٌ بِنَ الْبِرَاءِ لَجُودِهِ وَحَقٌّ لِبَشْرٍ بِنَ الْبِرَاءِ أَنْ يُسَوِّدَا
 إِذَا مَا أَتَاهُ الْوَفْدُ أَذْهَبَ مَالَهُ وَقَالَ خَذُوهُ إِنِّي عَائِدٌ غَدَا

“Cömertliği dolayısıyla Bişr b. el-Berâ önder kılındı
 Gerçekten Bişr b. el-Berâ önder kılınmaya layıktır
 Bir heyet ona geldi mi, bütün malını harcar da
 Bunu alın der, ben yarın yine döneceğim (aynı şeyleri yapacağım), der.”

“**Bilin ki onlar, zaten fitnenin ortasına düşmüşlerdir.**” Yani, günah ve masiyetin tâ içine düşmüşlerdir. Bu da münafıklık ve Peygamber (sav)’dan geri kalmaktır.

“**Şüphe yok ki cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.**” Onlar cehennem ateşine doğru yol alıyorlar. O, onları kuşatacaktır.

“**Eğer sana bir iyilik isabet ederse bu onların hoşuna gitmez.**” Anlamındaki buyruk, şart ve cevabını birlikte ifade etmektedir. Aynı şekilde: “**Şayet sana bir musibet erişirse, biz daha önce tedbirimizi almışsınız derler ve sevinçle geri dönerler**” buyruğu da bu şekildedir. “Ve...” den sonrası da ikinci şart cümlesine atfedilmiştir. Âyet-i kerimede geçen: “**İyilik**”den kasıt, ganimet ve zaferdir. “**Musibet**”ten kasıt ise yenilgiye uğramaktır.

“**Biz daha önce tedbirimizi almışsınızdır**” şeklindeki sözleri ise, kendimiz için gerekli ihtiyatî tedbirleri aldık ve bu konuda kararımızı verdik. O bakımdan savaşa çıkmayacağız, demektir. “**Ve sevinçle dönüp giderler**” bu yaptıklarını beğenerek, imandan yüzçevirir giderler.

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْتَتَوَكَّلِ
 الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

51. De ki: “Allah’ın bizim için yazdığından başkası asla bize isabet etmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için mü’minler yalnız Allah’a güvenip dayanmalıdır.”

“De ki: Allah’ın bizim için yazdığından başkası asla bize isabet etmez.” Bir görüşe göre Levh-i Mahfuz’da yazılanlar; bir diğer görüşe göre, O’nun bize Kitabında; biz ya zafer kazanır ve bu zafer bizim için güzel olur, yahut da öldürülür şehid düşeriz, bu da bizim için daha büyük bir güzellik olur diye haber vermiş olduğundan başka bir şey olmaz, demektir. Yani, her-

şey ilâhî kaza ve takdir ileidir. Nitekim el-A'raf Sûresi'nde (7/37. âyetin tefsirinde) ilim, kader ve kitabın aynı şeyler olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“O, bizim mevlâmızdır” bize yardım edecek olandır. Tevekkül ise; işi O'na havale etmektir.

Cumhur; (يَصِينَا) şeklinde; (لَنْ) ile nasb ile okurlar. Ebu Ubeyde Araplar arasında bu edat dolayısıyla muzari fiili cezm ile okuyanlar bulunduğunu nakletmektedir. Talha b. Musarrif bunu; (هَلْ يَصِينَا) : **Bize isabet eder mi**” diye okunmuştur. Rey Kadısı A'yen'den, Onun bunu: (قُلْ لَنْ يَصِينَا) : De ki... asla bize isabet etmez” şeklinde “nun” harfini şeddeli olarak okuduğu da nakledilmiştir ki, böyle bir okuyuş lahn'dir. Çünkü haber olan bir ifade “nûn” ile tekid edilmez. Şayet bu Talha'nın kıraatinde olsaydı caiz olurdu. Nitekim yüce Allah: (هَلْ يُذِيبُنْ كَيْدَهُ مَا يَغِيطُ) : *Hilesi kızgınlık duyduğu şeyi giderir mi...*” (el-Hacc, 22/15) diye buyurmuştur.

قُلْ هَلْ تَرْبُصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ
أَنْ يُصِيبَكُمْ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بَأْيَدِنَا فَتَرْبُصُوا إِنَّا
مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

52. De ki: “Bize iki güzel şeyin birinden başkasının gelmesini mi gözetir durursunuz? Halbuki biz, Allah’ın size kendi katından yahut bizim ellerimizle bir azap getireceğini bekliyoruz. Öyleyse bekleyiniz. Muhakkak biz de sizinle beraber bekleyenleriz.”

(قُلْ هَلْ تَرْبُصُونَ بِنَا) : **De ki: Bize... mi gözetir durursunuz**” buyruğunu, Kûfeliler “lam” harfini “te” ile idğâm ederek okurlar. Marife “lam”ının (ismi belirtici lâm) ise, (bu gibi harflerden önce gelirse) idğâmdan başka türlü okunması caiz değildir. Nitekim yüce Allah’ın: (التَّائِبُونَ) : *Tevbe edenler*” (et-Tevbe, 9/112) buyruğunda da böyledir. Çünkü Arapçada marife lam’ı çokça kullanılır. Ancak yüce Allah’ın: (قُلْ تَعَالَوْا) : *De ki: Geliniz*” (el-En’âm, 6/151) buyruğunda lam’ın “te” harfine idğâm edilmesi caiz değildir. Çünkü: (قُلْ) : De ki” fiili illetli bir fiildir. İdğâm yapmak suretiyle ondaki bu illeti ikiye çıkarırlar. (وَالتَّرَبُّصُ) : Beklemek” demektir. Mesela; (تَرَبَّصْ بِالطَّعَامِ) ifadesi, yiyeceği, pahalılarınca kadar bekledi, bekletti, anlamına gelir.

"(الحسنى): Güzel şey" kelimesi, "(الأحسن): En güzel"ın müennesidir. (الحسنى); hem tekil, hem çoğul olarak kullanılır. Bu kelime, ancak harf-i tarrifi olarak kullanılır. O bakımdan "güzel bir kadın gördüm" anlamında; (رأيت امرأة حسنى) denilmez.

"İki güzel şey"den kasıt ise, ganimet ve şehadettir. Bu açıklama İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir. İfadede lafız soru şeklinde olmakla birlikte azarlamak anlamındadır.

"Halbuki biz, Allah'ın size kendi katından yahut bizim ellerimizle bir azap getireceğini bekliyoruz" yani sizden önceki ümmetlere isabet eden cezalar gibi sizi helâk edecek bir cezayı katından üzerinize göndermesini, yahut da bize sizinle savaşmak üzere izin vermesini bekliyoruz. "Öyleyse bekleyiniz" ifadesi ise bir tehdittir. Yani, şeytanın size olan vaadlerini bekleyiniz. Biz de Allah'ın bize vaadlerini beklemekteyiz.

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنْ كُمْ كُنْتُمْ
قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

53. De ki: "İsteyerek veya istemeyerek harcayın. Sizden asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz, fâsıklık eden bir kavim oldunuz."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Anlamı:

İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime Oturmak üzere bana izin ver, işte malım onunla sana yardımcı olayım, diyen el-Ced b. Kays hakkında nazil olmuştur.

Yüce Allah'ın: "**Harcayın** (infak edin)" buyruğu bir emirdir. Ancak şart ve cevap manasına gelmektedir. Araplar böyle bir durumda ifadeyi bu şekilde kullanır ve "veya (ev)" edatını kullanır. Nitekim şair şöyle demiştir:

أَسِئْتُ بِنَا أَوْ أَحْسَنِي لَا مَلُومَةٌ لَدِينَا وَلَا مَفْلِيَّةٌ إِنْ تَقَلَّتْ

"Bize iyilik veya kötülük yap. Tarafımızdan kınanmazsın sen.

Ve eğer uzaklaşıp gidersen dahi senden uzaklaşılmaz."

Yani, sen kötülük veya iyilik yapsan da biz senin bildiğin durumdayız.

Âyetin anlamı şudur: Siz, isteyerek yahut istemeyerek harcayacak olsanız dahi bu harcamalarınız kabul olunmayacaktır. Sonra Allah onların harcamalarının niçin kendilerinden kabul olunmayacağını beyan ederek şöyle buyurmaktadır: *“Harcamalarının onlardan kabul edilmesini engelleyen sadece şudur: Onlar Allah’ı ve Rasulünü inkâr etmişlerdir.”* (et-Tevbe, 9/54) İşte bu, kâfirlerin dünyadaki iyi işlerinin ahirette faydasını göremeyeceklerinin en açık delillerinden birisidir ki, bu da bir sonraki başlığımızın konusudur:

2. Kâfirlerin Dünya Hayatındaki İyiliklerinin Âhirette Karşılığı Yoktur:

Kâfirin işleri, eğer akrabalık bağlarını gözetmek, yoksulun ihtiyacını karşılamak, darda kalmış olanın sıkıntısını gidermek gibi iyilik türlerinden olursa, bunların sevabını almaz ve âhirette bunlardan faydalanmaz. Şu kadar var ki, bu iyilikleri karşılığında ona dünyada ihsanda bulunulur. Bunun delili ise Müslim’in Âişe (r.anha)’dan şöyle dediğine dair rivayetidir: Ey Allah’ın Rasûlü, dedim. İbn Cud’an, cahiliye döneminde akrabalık bağına gözetir, yoksula yemek yedirirdi. Bunun kendisine bir faydası olacak mı? Peygamber şöyle buyurdu: “Bunun kendisine faydası olmayacak. Çünkü o, birgün olsun: Rab-bim, din (kıyamet) günü günahımı bana bağışla dememiştir.”⁽¹⁾

Enes (r.a)’dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Şüphesiz Allah hiçbir mü’mine (mükâfatı eksik verilmek suretiyle) bir iyiliğinde dahi zulmetmez. Dünyada da onun karşılığı ona verilir. Ahirette de ondan dolayı ona mükâfat verilir. Kâfire gelince o, dünyada Allah için yapmış olduğu iyilikler karşılığında ona yemek yedirilir (ihsanda bulunulur). Nihayet âhirete gittiğinde, onun karşılığını görebileceği herhangi bir iyiliği kalmamış olur.”⁽²⁾ İşte bu, (bu hususta) açık bir nastır.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: Acaba bu doğru vaad gereğince, kâfirin, bu dünya hayatında iyiliklerine karşılık yedirilip ona bağışta bulunması muhakkak ve kaçınılmaz bir şey midir? Yoksa bu, şanı yüce Allah’ın: “... *Biz de burada dilediğimize dileyeceğimiz şeyi çabucak verimiz*” (el-İsrâ, 17/18) buyruğunda sözü geçen Allah’ın dileği (meşîeti) ile mi kayıtlıdır? İkincisi bu husustaki iki görüşün sahih olanıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Kâfirin yaptığına “hasene: güzellik, iyilik” denilmesi ise, kâfirin bu husustaki zannı dolayısıyladır. Yoksa onun Allah’a yakınlaşmak üzere yapacağı herhangi bir ameli sahih değildir. Çünkü Allah’a yakınlaştıracı amelin sahih olmasının şartı olan iman bulunmamaktadır. Ya da buna “hasene” deniliş se-

(1) *Müslim*, İman 365; *Müsned*, VI, 93.

(2) *Müslim*, Sıfâtü’l-Münâfikîn 56; *Müsned*, III, 123, 283.

hebl, mü'minin hasenesine şekil itibariyle benzediğinden dolaydır. Görüldüğü gibi bu hususta da iki görüş vardır.

3. Müslüman Olmadan Önce İyilik Yapanın İyiliklerinin Durumu:

Denilse ki; Müslim'de, Hakîm b. Hizâm'dan Rasûlullah (sav)'a şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü, ben cahiliye döneminde iken ibadet kastıyla verdiğim sadaka yahut köle azad etmek veya akrabalık bağını gözetmek gibi bir takım hususlarda (benim için) ecir var mıdır, ne dersin? diye sorunca, Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Sen, geçmişinde yapmış olduğun hayırlar üzere İslâm'a girdin."⁽¹⁾

Buna şu cevabı veririz: Hz. Peygamberin: "Sen, geçmişte yaptığın hayırlar üzere İslâma girdin" ifadesi konu ile ilgili aslî delillerin zahirine uygun değildir. Çünkü kâfirin yüce Allah'a yakınlaşmak kastı ile yapacağı ibadetler sahih olamaz ki bu itaati dolayısıyla sevap alması sözkonusu olsun. Çünkü Allah'a yakınlaşmak kastıyla itaatte bulunacak kimsenin kendisine yakınlaşmak istediği yüce Zatı bilip tanınması şarttır. Böyle bir şart bulunmayacak olursa, şarta bağlı olarak öngörülen hususun sıhhati de sözkonusu olamaz. Buna göre hadisteki mana şöyle olur: Eğer sen cahiliye döneminde güzel bir takım huylar kazanmış isen, bu huyların İslâm'da da sana güzel alışkanlıklar kazandırmıştır. Çünkü Hakîm (r.a) altmışı cahiliye döneminde, altmışı da müslüman olmak üzere yüzyirmi yıl yaşamıştı. Cahiliye döneminde yüz köle azad etmiş, yüz kişiyi de deve sırtında taşımış idi. İslâm'da da aynı işleri yaptı. Bu, açıkça anlaşılan bir husustur.

Şöyle de açıklanmıştır: Kâfir iken işlemiş olduğu günahları müslüman olmak suretiyle düştüğü gibi, müslüman olması dolayısıyla (müşrik iken) yaptıklarına karşılık Allah'ın onu mükâfatlandırması Allah'ın lütf-u keremi açısından uzak bir ihtimal olarak görülemez. Asıl mükâfatını görmeyecek kişi, müslüman da olmayan, tevbe de etmeyen ve kâfir olarak ölen kişidir. Hadisin zarihinden anlaşılan da budur, yüce Allah'ın izniyle sahih olan görüş de bu olmalıdır. Daha önce yapmış olduğu hayırlardan sonra müslüman olup da müslüman olarak ölen kimsenin önceden yapmış olduğu hayırların mükâfatını almaması ile ilgili olarak iman şartının bulunmadığını söylemek, hiçbir şekilde değişmesi sözkonusu olmayan akli bir şart değildir. Şanı yüce Allah güzel bir şekilde İslâm'a bağlanan bir kimsenin (müslüman olmadan önceki) amelini boşa çıkarmayacak kadar kerimdir. Nitekim, el-Harbî de bu hadisi bu anlamda yorumlayarak şöyle demiştir: "Sen, geçmişte yaptıkların üzere müslüman oldun." Yani, bundan önce işlemiş olduğun hayırlı amelleri-

(1) *Buhârî*, Zekât 24, Buyû' 100, Itk 12, Edeb 16; *Müslim*, İman 194, 195; *Müsned*, III, 402.

nin mükâfatı sana verilecektir. Nitekim bir kimseye: Sen bin dirhem üzere İslâm'a girdin, denileceği vakit, o bin dirhemi kendi payına eline geçirmiş olmak üzere İslâm'a girdiği anlaşılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Ebu Talib'in Özel Durumu:

Denilse ki: Müslim, Hz. Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim, Ebu Talib seni korur, sana yardımcı olurdu. Bunun ona faydası oldu mu? Hz. Peygamber: "Evet" diye buyurdu. "Ben onu her tarafını kaplayan bir şekilde ateş içerisinde buldum da onu topuklarına kadar ateşin ulaştığı bir yere çıkardım."⁽¹⁾

Buna şöyle denilir: Kâfirin işlemiş olduğu hayırlar sebebiyle azabının bir bölümünün hafifletilmesi uzak bir ihtimal değildir. Ancak bu, Ebu Talib hakkında varid olduğu şekilde ayrıca bir şefaatte bulunulmasını da gerektirmektedir. Kur'an-ı Kerim: "**Artık şefaate edenlerin şefaati onlara fayda vermez**" (el-Müddesir, 74/48) buyruğu ile onun dışındakilerin durumu hakkında haber vermektedir. Yine kâfirler hakkında: "**Bizim bir şefaateçimiz yoktur ve candan hiçbir dostumuz da**" (eş-Şuara, 26/100-101) diyecekleri de bize haber verilmektedir. Müslim de, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ın huzurunda amcası Ebu Talib sözkonusu edilince şöyle buyurdu: "Kıyamet gününde belki benim şefaatinin ona bir faydası olur da bu sebepten ötürü topuklarına kadar ulaşacak bir ateşe konulur ve bundan beyni kaynar."⁽²⁾ Hz. Abbas'ın rivayet ettiği hadiste de: "... ve eğer ben olmasaydım hiç şüphesiz ateşin en aşağı basamağında olurdu" dediği de kaydedilmektedir.⁽³⁾ Yüce Allah'ın: "**Çünkü siz, fâsıklık eden bir kavim oldunuz**" kâfirler oldunuz, demektir.

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ
وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٥﴾

54. Harcamalarının onlardan kabul edilmesini engelleyen sadece şudur: Onlar Allah'ı ve Rasûlünür inkâr etmişlerdir. Namaza ancak üşene üşene gelirler. İnfaklarını da mutlaka isteksiz yaparlar.

(1) Müslim, İman 358.

(2) Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 40; Müslim, İman 360; Müsned, III, 50, 55.

(3) Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 40, Edeb 115; Müslim, İman 357; Müsned, I, 206, 210.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Amellerin Kabul Edilmesi ve Küfür:

Yüce Allah'ın: “(وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقَبَّلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ) : **Harcamalarının onlardan kabul edilmesini engelleyen sadece şudur: Onlar...**” buyruğundaki; (نَفَقَاتُهُمْ) (yani “kabul edilmesini” terki bindeki: “...me...”) nasb mahallindedir. İstisnâ edatından sonra gelen; (نَفَقَاتُهُمْ) ise ref' mahallindedir. Buyruğun anlamı da şöyle olur: Onlardan yaptıkları harcamaların kabul edilmesini engelleyen tek husus, onların kâfir oluşlarıdır.

Küfeliler “(أَنْ يُقَبَّلَ مِنْهُمْ) : **Onlardan kabul edilmesini**” buyruğunu (“te” harfî ile değil de) “ye” ile okumuşlardır. Çünkü “harcamalar” (anlamındaki “nefakat”) ile infak (harcamak), aynı şeydir.

2. Namazdan Üşenenler:

Yüce Allah'ın: “**Namazda ancak üşene üşene gelirler**” buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Böyle bir kimse cemaat arasında bulunursa namaz kılar, tek başına kalırsa namaz kılmaz. Böyle bir kişi namaz dolayısıyla bir mükâfat ummayan, onu terk etmekten ötürü de bir ceza göreceğinden korkmayan bir kimsedir. Münafıklık kaçınılmaz olarak ibadette bir tembelliğe götürür. en-Nisâ Sûresi'nde (4/142. âyetin tefsirinde) bütün bu hususlara dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Orada bütün tafsilatıyla el-Alâ hadisini de zikretmiş bulunuyoruz.⁽¹⁾ Cenab-ı Allâh'a hamd olsun.

3. Münafıkların İnfakı:

“**İnfaklarını da mutlaka isteksiz yaparlar.**” Çünkü onlar bu infaklarını bir borç yükü diye sayarlar, infakta bulunmamayı da bir ganimet bellerler. Durum böyle olduğuna göre, onların bu harcamaları asla makbul olamaz ve önceden de geçtiği üzere bunlardan dolayı onlara sevap verilmez.

فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ۖ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾ وَيَخْلِفُونَ
بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ ۖ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ ﴿٥٦﴾

(1) Bk. Müslim, Mesâcid 195; Ebû Dâvûd, Salât, 5; Tirmizî, Salât 6; Nesâî, Mevâkî, 9; Mu-
vatta, Kur'ân 46; Müsned, III, 149.

- 55. Artık onların malları da, evlatları da seni imrendirmesin. Doğrusu Allah, bunlar yüzünden dünya hayatında onları azaba uğratmayı ve canlarının kâfirler olarak güçlkle çıkmasını ister.**
- 56. Onlar muhakkak sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değildirler. Fakat onlar korkak bir topluluktur.**

Yani bizim onlara verdiklerimiz hoşuna gitmesin. Onlara da meyletme. Çünkü bu bir istidrâcdır.

“Allah bunlar yüzünden... onları azaba uğratmayı... ister.” el-Hasen der ki: Yani, onları zekât vermek zorunda bırakmak ve Allah yolunda infaka mecbur etmek suretiyle onları azaplandırır, demektedir. Taberî'nin tercih ettiği görüş de budur.

İbn Abbas ve Katade: İfadede takdim ve tehir vardır, derler. Yani, dünya hayatında onların malları da evlatları da seni imrendirmesin. Çünkü Allah bunlar sebebiyle ahirette onları azaplandırmak ister. Arapça bilginlerinin çoğunluğunun görüşü budur. Bunu da en-Nehhâs nakletmiştir.

Mal toplamak uğrunda çalışıp didinmek suretiyle onları azaplandırır diye de açıklanmıştır. Bu açıklamaya ve el-Hasen'in görüşüne göre ise ifade de takdim ve tehir diye birşey yoktur ve bu güzel bir açıklamadır.

Bir diğer görüşe göre mana şöyledir: Onların malları da çocukları da seni imrendirmesin. Allah, münafık olduklarından ötürü dünya hayatında onları azaplandırmak ister. Çünkü onlar, istemeyerek, hoşlanmayarak infakta bulunurlar. Bundan ötürü de yaptıkları harcamalar onlar için bir azap sebebidir.

“Ve canlarının kâfirler olarak güçlkle çıkmasını ister” buyruğu, yüce Allah'ın onların kâfirler olarak ölmelerini murad ettiği ve bunu önceden takdir ettiği hususunda açık bir nasıttır.

“Onlar muhakkak sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler.” yüce Allah, mü'min olduklarına dair yemin etmelerinin münafıkların huyundan olduğunu açıklamaktadır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *“Münafıklar sana geldiklerinde: Biz şehadet ederiz ki muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün, dediler...”* (el-Münâfikûn, 63/1) âyeti de buna benzemektedir.

“Onlar korkak bir topluluktur.” Hallerinin açığa çıkıp da bundan ötürü öldürülmekten korkarlar, anlamındadır.

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدْخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

57. Eğer sığınacak bir yer yahut mağaralar veya sokulacak bir delik bulsalar, serkeş bir at gibi süratle o tarafa yönelirlerdi.

“(لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً)”: **Eğer sığınacak bir yer... bulsalar**” buyruğunda vakıf böylece (yani tenvinli olan hemze elif gibi okunarak) yapılır. Yazıda birisi hemze diğeri ise tenvinden bedel olarak iki elif ile yazılır. “(رَأَيْتَ جُزْءًا)”: Bir cüzü gördüm” ifadesi de böyledir.

“**Sığınacak bir yer**” Katade ve başkalarından nakledildiğine göre kale diye açıklanmıştır. İbn Abbas, korunulacak ve himaye olunacak yer: (الحرز) diye açıklamıştır ki, bunlar aynı şeylerdir. “(لَجأتُ إِلَيْهِ)”: Ona sığındım” demektir. Mastarı ise, (لَجًا وَمَلْجَأًا) şeklinde gelir. (التَّجَاتُ إِلَيْهِ) da aynı şekilde ona sığındım, anlamındadır. Yine (لَجًا وَمَلْجَأًا) kelimeleri de; sığınak ve sığınılan yer, demektir. (التَّلَجُّتُ) ise, ikrah, zorlamak, mecbur etmek manalarına gelir. “(وَأَلْجَأْتُهُ إِلَى الشَّيْءِ)”: Onu o şeye mecbur ettim,” anlamına gelir.

“(أَلْجَأْتُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ)”: İşimi Allah'a havale ettim,” anlamındadır. Amr b. Le-ce et-Temimî (doğrusu baskıya hazırlıyanın da ifade ettiği gibi et-Teymî'dir) ise şair birisidir. Bu açıklamaları el-Cevherî'den aktardık.

“(أَوْ مَغَارَاتٍ)”: **Yahut mağaralar**” kelimesi, “mağara” kelimesinin çoğulu olup, bu da, (غَارٌ يُغِيرُ)”: Çok yağmur ihsan etti, eder; fiilinden türemektedir. el-Ahfeş, bunun; (أَغَارُ يُغِيرُ) kipi ile (aynı anlama gelir) gelmiş olması da mümkündür, demektir. Şairin şu mısraında oludğu gibi:

الْحَمْدُ لِلَّهِ مُسَانًا وَمُضْبَحًا

“Akşamı ettiğimiz vakit de sabahladığımız vakit de Allah'a hamd olsun.”

İbn Abbas der ki: Mağaralardan kasıt, içe doğru büyük oyuklar ve sirdaplardır ki, bunlar içlerinde gizlenilip saklanan yerlerdir. “(غَارُ الْمَاءِ وَغَارُ الْعَيْنِ)”: Su yerin dibine çekildi, pınar yerin dibine çekildi,” fiilleri de buradan gelmektedir.

“(أَوْ مُدْخَلًا)”: **Veya sokulacak bir delik**” kelimesi, “(الدَّخُولُ)”: Girmek”ten “müfteal” vezninde kullanılan bir kelimedir. İçine girmek suretiyle gizlenilip saklanan yer demektir. Bunu (aynı manada olmakla birlikte) tekrarlama-sı, lafzın farklılığından ötürüdür. en-Nehlâs der ki: Bu kelimenin aslı; (مُدْخَلٌ) şeklindedir, “te” harfi “dal” harfine dönüşmüştür. Çünkü “dal” ceh-ri bir harf, “te” ise mehmustur ve her ikisinin de mahreci birdir.

Bir görüşe göre de bir kelimenin aslı; (مُدْخَلٌ) şeklinde (مُتَفَعِّلٌ) vezninde-

dir. Nitekim Ubey'in kıraatinde; (اَوْ مُتَدَخِّلًا) şeklindedir ki, bunun manası; ar-
dı arkasına girmek demektir. Yani kendileri ile birlikte girecek bir topluluk
bulsalardı... anlamına gelir. el-Mehdevî der ki: Bu şekilde kelime, (تدخّل): Gi-
rişi zorla yapma pahasına da olsa gerçekleştirmek anlamını ifade eder. Yine
Ubey'den bu kelimeyi; (مُتَدَخِّلًا) şeklinde (ادخل)'den gelen bir ism-i mekân ola-
rak okuduğu da rivayet edilmiştir ki, bu şaz bir rivayettir. Çünkü bu kelime-
nin sülâsisi Sibeveyh ve onun görüşünü benimseyenlere göre müteaddi de-
ğildir. el-Hasen, İbn Ebi İshak ve İbn Muhaysin ise bu kelimeyi, (اَوْ مُدْخِلًا) şek-
linde “mim” harfini üstün, “dal” harfini de sakin olarak okumuşlardır. ez-Zec-
câc der ki: Bu kelime “mim” harfi ötreli, “dal” harfi de sakin olmak üzere;
(اَوْ مُدْخِلًا) şeklinde de okunur. İbn Muhaysin'in kıraati; (دخل يدخل): Girdi, gi-
rer fiilinden, diğerinin kıraati ise; (ادخل يدخل): Girdirdi, girdirir fiilinden ism-i
mef'ul yapılmıştır. (Mimli) mastarı mekan ve zaman isimleri de aynı şekil-
de gelir. Nitekim Sibeveyh şöyle bir mısra nakletmektedir:

مُغَارَ ابْنِ هَمَامٍ عَلَى حَيِّ خَنْعَمَا

“İbn Hemmam'ın Has'amlılar üzerine baskını gibi.”

Katade, İsa ve el-A'meş'ten “dal ve hı” harflerini şeddeli; (اَوْ مُدْخِلًا) şeklin-
de okudukları da rivayet edilmiştir. Cumhur “dal” harfini şeddeli olarak
okumuştur. Yani, içine kendilerini sokacakları bir yer bulsalar, demektir.
İşte bu kelime ile ilgili altı farklı kıraat.

“... **Serkeş bir at gibi**” yani, sür'atle ve hiçbir kimse onları geri çevireme-
yecek bir surette “**o tarafa yönelirlerdi**” oraya doğru giderlerdi.

“(يَجْمَعُونَ) : **Serkeşlik ederek**” ifadesi dizginlerin alıkoymaması halinde at
hakkında kullanılan; (جمع الفرس) den gelmektedir. Şair der ki:

سُبُوحاً جَمُوحاً وَاحْضَارَهَا كَمَنْعَةِ السُّفْفِ الْمَوْقِدِ

“Binicisini hızla götürür, serkeş bir attır o. Ve o atın hızlıca koşuşu
Ateşte yakılan hurma dallarının çıkardığı sese benzer.”

(Âyet-i kerimenin) anlamı şudur: Eğer onlar, sözü geçen bu şeylerden her-
hangi birisini bulacak olsalardı, müslümanlardan kaçarak hızlıca oraya arka-
larını döner, giderlerdi.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ ۖ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ
يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾

58. Bazıları da sadakalar hususunda sana dil uzatırlar. Çünkü eğer kendilerine onlardan verilirse hoşnut olurlar. Şayet onlardan kendilerine verilmezse hemen kızarlar.

“Bazıları da sadakalar hususunda sana dil uzatırlar.” Katâde'den gelen açıklamaya göre senin aleyhine konuşur, tenkit ederler. el-Hasen seni ayıplarlar diye açıklamıştır. Mücahid de: Gelir senden ister ve bu konuda seni sınar, demiştir.

en-Nehhâs der ki: Dil bilginlerince kabul edilen görüş Katâde ile el-Hasen'in açıklamasıdır. Çünkü bir kimseyi ayıpladığı vakit; (لَمَزَهُ يَلْمِزُهُ): Onu ayıpladı, ayıplar” denilir. Sözlükte ise bu, gizlice ayıplamak anlamına gelir.

el-Cevherî der ki: Lemz, ayıp demektir. Aslı ise kaş-göz ile işaretle bulunmak için kullanılır. Bu fiilin muzarii; (لَمَزَهُ يَلْمِزُهُ وَيَلْمِزُهُ): Onu ayıpladı, ayıplar,” şeklinde “mim” harfi hem esreli hem ötreli kullanılır, her iki şekilde de bu kelime okunmuştur. (لَمَزَ وَلُمَزَ) ise, çokça ayıplayan kişi demektir. Yine bu fiil bir kimseyi itip onu vurmaya anlatmak için de kullanılır.

(الْهَمْزُ) da aynı anlama gelir. O bakımdan; (الهامز والهماز) da çokça ayıplayan kişi demektir. (الهُمَزَةُ) aynı anlamı verir. Yine (رَجُلٌ هُمَزَةٌ وَأَمْرَأَةٌ هُمَزَةٌ) şeklinde çok ayıplayan erkek, çok ayıplayan kadın diye kullanılır. (هَمَزَهُ): Onu itti ve vurdu” anlamındadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Lemz, yüze karşı yapılan ayıplama, hemz ise bir kimsenin gıyabında, görmediği yerde ayıplanması demektir. Şanı yüce Allah, münafıklardan bir topluluğu Peygamber (sav)’ı sadakaları tevzi ve dağıtması hususunda ayıplamakla ve kendilerine de birşeyler versin diye kendilerini fakir olduğunu ileri sürmekle vafsetmektedir.

Ebu Said el-Hudrî der ki: Rasûlullah (sav) bir malı paylaştırmakta iken, Hârici asıllı olan Hurkus b. Zuheyr onun yanına geldi. -Ki, buna Temimli Zul Huveysira da denilir.- Bu adam: Ey Allah'ın Rasûlü adaletli ol, deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Yazıklar olsun sana, ben adil olmazsam kim adil olur ki.” Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu, sahih bir hadis olup bu mana ile Müslim tarafından rivayet edilmiştir.⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, Menâkıb 25, Edeb 95; *Müslim*, Zekât 142, 148; *Müsned*, II, 219, III, 56, 65.

İşte bu esnada Ömer b. el-Hattab (r.a) şöyle buyurmuştur: Bırak beni ey Allah'ın Rasûlü de, şu münafığı öldüreyim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İnsanların benim arkadaşlarımı öldürttüğünden söz etmelerinden Allah'a sığınırım. Şüphesiz ki bu ve onun arkadaşları Kur'an okurlar ama Kur'an gırtlaklarından aşağıya inmez. Onlar ondan okun hedefini delip geçtiği gibi sıyrılıp çıkarlar."

وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

59. Keşke onlar Allah'ın ve Rasûlünün kendilerine verdiği razı olsalardı da: "Allah bize yeter, yakında bize lütuf ve kereminden Allah da verecektir Rasûlü de. Biz, ancak Allah'tan umarız" deselerdi.

Yüce Allah'ın: **"Keşke onlar Allah'ın ve Rasûlünün kendilerine verdiği razı olsalardı..."** buyruğundaki; "(لو): **Keşke...**" nin cevabı hazfedilmiştir. İfade: Onlar için daha hayırlı olurdu, takdirindedir.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

60. Sadakalar; ancak fakirlere, yoksullara, onu toplamakla görevlendirilenlere, kalpleri (İslâm'a) alıştırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda harcamaya ve yolculara -Allah'tan bir farz olarak- mahsustur. Allah her şeyi bilendir, Hakîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı otuz başlık halinde sunacağız:

1. Zekâtın Hikmeti:

"Sadakalar ancak fakirlere... mahsustur." Bu buyrukla yüce Allah bir takım insanlara kendisinden bir nimet olmak üzere mal ihsan etmekle özel bir

lütüfta bulunmuştur. Onlara vermiş olduğu bu nimetin şükrünü de malı bulunmayan kimselere ödemek üzere belli bir pay olarak çıkartıp vermelerini takdir buyurmuştur. Bunu da yüce Allah: **"Yeryüzünde rızık Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur"** (Hud, 11/6) buyruğunda teminat altına aldığı hususu kendisine vekâleten yerine getirsinler diye emir buyurmaktadır.

2. Zekâtta Hakkı Bulunan Sınıfların Hepsine Zekât Vermek Gerekir:

Yüce Allah'ın: **"Fakirlere... mahsustur"** buyruğu, sadakaların (zekâtların) harcama yerlerini açıklamaktadır ki, zekât onların dışındakilere harcanmasın. Buna riayet edildiği taktirde zekâta hak sahibi olanlara vermekte muhayyerlik sözkonusudur. Malik, Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşü budur. Bu (yani: **"Fakirlere ... mahsustur"** anlamındaki buyruk; **"السَّحَرُ لِلدَّابَّةِ وَالْبَابُ لِلدَّارِ")**: Eğer bineğin kapı da evindir" demeye benzer. Şafiî ise: Buradaki lam temlik lamıdır demektedir. Kişinin: **"(الْمَالُ لَزَيْدٍ وَعَمْرٍو وَبَكْرٍ)"**: Mal, Zeyd, Amr ve Bekr'e aittir," demeye benzer. Böyle bir durumda sözü geçen kimseler arasında eşitliğin sağlanması kaçınılmazdır. Şafiî ve arkadaşları derler ki: Bu da bir kimsenin muayyen sınıflara veya muayyen bir topluluğa vasiyet etmesine benzer. Onlar bu konuda -âyet-i kerimenin başında yer alan- **"(إِنَّمَا)"**: Ancak lafzını delil gösterirler. Bu lafız ise sadakaların (zekâtın) bu sekiz sınıfa münhasıran verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Ayrıca onlar bu görüşlerini Ziyad b. el-Hâris es-Sudaî tarafından rivayet edilen hadislerle de desteklerler. Ziyad dedi ki: Ben, Rasûlullah (sav)'ın huzuruna -benim kavmim üzerine bir ordu göndermekte iken- vardım ve: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Ordunu gönderme, alıkoy. Onların müslüman olmalarını ve sana itaatlerini ben sağlayabilirim. Sonra da kavmime bir mektup yazdım, onların İslâm'a girdikleri ve itaatle boyun eğdiklerine dair haber geldi. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey kavmi arasında kendisine itaat olunan Sudaluların kardeşi..." Ben dedim ki: Hayır, asıl Allah onlara lutfetti ve onları hidayete iletti. Daha sonra Hz. Peygamberin yanına bir adam gelerek sadakalara dair ona soru sordu. Rasûlullah (sav) ona şöyle dedi: "Allah, sadakalar hususunda ne bir peygamberin, ne de ondan başkasının hükmüne razı olmadı. O bakımdan O, sadakayı sekiz bölüme ayırdı. Eğer sen bu bölümlerden birisine mensup bir kimse isen sana veririm." Bu hadisi Ebû Dâvûd ve Dârakutnî rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Lafız da Dârakutnî'nindir. Zeynü'l-Abidin'den nakledildiğine göre o şöyle demiş: Şanı yüce Allah, zekât olarak ödenecek miktarı ve bu sınıflara ne kadar yeterli geleceğini öğretmiş ve bunu onların tümü için bir hak olarak tesbit etmiştir. Kim onların bu haklarını engelleyecek olursa, işte o, rızıkları hususunda onlara zulmeden birisidir.

(1) Ebû Dâvûd, Zekât 23; Dârakutnî, II, 137.

Bizim (Malikî mezhebimize mensub) ilim adamlarımız, yüce Allah'ın: **"Sadakalarınızı açıkça verirsiniz o ne güzeldir. Şayet onları gizler de fakirlere verirsiniz, bu da sizin için daha hayırlıdır"** (el-Bakara, 2/271) buyruğuna sarılmışlardır. Sadaka Kur'ân-ı Kerîm'de mutlak olarak kullanıldığı takdirde farz olan sadakayı ifade eder. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Ben, sadakayı zenginlerinizden alıp fakirlerinize geri vermekle emrolundum."⁽¹⁾

Bu gerek Kur'an'da, gerekse sünnette sadakanın verilmesi emredilen sekiz sınıftan sadece birisinin sözkonusu edilmesine dair açık bir nasır. Nitekim Ömer b. el-Hattab, Ali, İbn Abbas ve Huzeyfe'nin görüşleri de budur. Topluca bütün tabiin de bu görüşte olup şöyle demişlerdir: Zekâtın sekiz sınıfa verilmesi de caizdir, bunlardan herhangi birisine ödeyecek olsan bu da caizdir.

el-Minhâl b. Amr da, Zir b. Hubeyş'den, o, Huzeyfe'den şanı yüce Allah'ın: **"Sadakalar ancak fakirlere, yoksullara... mahsustur"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Sen, sadakanı bunlardan hangisine verersen senin için yeterli olur. Said b. Cubeyr, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın **Sadakalar, ancak fakirlere, yoksullara... mahsustur"** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Zekâtını bunlardan hangisine verersen, senin için yeterlidir. el-Hasen, İbrahim ve başkalarının görüşü de budur. Elkiya et-Taberî der ki: Hatta Malik bu hususta icma olduğunu dahi iddia eder.

Derim ki: Bununla ashab-ı kiramın icmasını kasteder. Çünkü Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr)'in dediğine göre bu hususta ashab-ı kiram arasında onlara (az önce sözleri edilen Ömer b. el-Hattab, Ali, İbn Abbas ve Huzeyfe'ye) muhalefet eden kimse olduğu bilinmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu hususta bizimle onlar arasında ayırıcı hükme ölçü kabul ettiğimiz husus şu ki: Ümmet, ittifakla şunu kabul etmiştir: Eğer her bir sınıfa kendi payı verilecek olursa, bu payın genel olarak bütün sınıfa dağıtılması vacib değildir. Aynı şekilde bütün sınıflara zekât vermek de bunun gibidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Fakir İle Yoksul (Miskîn) Arasındaki Fark:

Gerek dil bilginlerinin, gerek fukahânın fakir ile miskîn arasındaki fark hususunda dokuz ayrı görüşü vardır.

(1) "... Onlara, mallarında zenginlerinden alınıp fakirlere verilen bir sadaka (zekât) bulunduğunu bildir" anlamındaki hadisin bir bölümü olmak üzere: *Buhârî*, Zekât 1, 41, 63, Meğâzî, 60; *Müslim*, İman 29, 31; *Ebû Dâvud*, Zekât 5; *Tirmizî*, Zekât 6; *Nesai*, Zekât, 1, 46; *İbn Mâce*, Zekât 1; *Dârimî*, Zekât 1; *Müsned*, I, 233.

Yakub b. es-Sikkât, el-Kutebî ve Yunus b. Habib, fakirin yoksuldan daha iyi hallice olduğu görüşündedirler. Derler ki: Fakir, kendisine kısmen yeterli olabilecek ve kendisini ayakta tutabilecek bir şeylere sahip olan kişidir. Miskîn (yoksul) ise hiçbir şeye sahip olmayandır. Delil olarak da bir çobanın şu beyitini gösterirler:

أما الفقير الذي كانت حُلُوبُهُ وَفَقَّ الْعِيَالُ فَلَمْ يُتْرَكْ لَهُ سَبْدٌ

“Fakire gelince, onun sağmal devesi çoluk çocuğunun ihtiyacına denk düşüp de Geriye kendisine hiçbir deve kalmayandır.”

Dil bilgini ve hadis ehlinden bir topluluk da bu görüştedir ki, Ebu Hanife ile Kadı Abdulvehhab bunlar arasındadır.

Beyitte geçen “denk düşmek” tabiri, mesela, filanın sağmal devesi çoluk çocuğuna denktir, denilince, onun verdiği süt ihtiyaçlarına yetecek kadardır, fazlası yoktur, demek olur. Bu açıklama el-Cevherî’den nakledilmiştir.

Başkaları da bunun aksini söyleyerek yoksulu fakirden daha iyi hallice kabul ederler. Bunlar da yüce Allah’ın: “*Gemiye gelince o, denizde çalışan yoksullara ait idi*” (el-Kehf, 18/79) buyruğunu delil gösterirler. Yüce Allah bu buyruğunda yoksulların denizdeki gemilerden birisine sahip olduklarını haber vermektedir. Kimi zaman böyle bir gemi çokça miktardaki mala dahi eşit olabilir. Bu görüşün sahipleri, Peygamber (sav)’ın fakirlikten Allah’a sığındığına dair rivayet edilen duası ile de görüşlerini desteklerler. Yine Hz. Peygamber’in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: “Allah’ım beni miskin (yoksul) olarak yaşat ve miskin olarak canımı al.”⁽¹⁾ Şayet miskininin durumu fakirden daha kötü olsaydı, bu iki rivayet arasında çelişki olurdu. Zira Hz. Peygamberin fakirlikten Allah’a sığınmakla birlikte ondan daha kötü bir hale sahip olmayı dilemesine imkân yoktur. Nitekim yüce Allah onun duasını kabul buyurmuş ve yüce Allah’ın kendisine fey olarak vermiş olduğu bir miktar mala sahip olduğu halde ruhunu kabzetmiştir. Ancak beraberinde bütün ihtiyaçlarına yetecek kadar mal da yoktu.

İşte bundan dolayı zırhını rehin bırakmıştı. Bu görüşün sahipleri derler ki: Bir çobanın söylediği nakledilen beyitin, bu hususta delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü çoban sadece fakir bir kimsenin belli bir durumda sütünü sağacağı bir devesinin bulunduğundan söz etmektedir.

(1) *Tirmizî*, Zühhd 37; *İbn Mâce* Zühhd 7. Hadis ile ilgili mülahazalar için bk. *İbn Mâce*, belirtilen hadisin akabindeki “Zevâid” notları.

Derler ki: Fakirin Arap dilindeki anlamı fakirliğin sıkıntı ve zorluğundan dolayı sırtındaki fakra'ları (yani omurları) alınmış kimse demektir. Bundan daha zor ve sıkıntılı bir hal ise bulunamaz. Şanı yüce Allah: *"Yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen..."* (el-Bakara, 2/273) buyruğu ile onlara dair haber vermektedir.

Bu görüşün sahipleri şairin şu beyitini de delil gösterirler:

لما رأى بُدَّ النُّسُورِ تطايرت رفعَ القوادمَ كالفقير الأغزل

"(Lukman b. Âd'ın) kartallarının sonuncusu lübed (kartallar)ın
uçuştuklarını görünce,

O da kanatlarında uçuşu sağlayan ön tereklerini,
uçamayan omurgasız kuş gibi kaldırdı."

Yani, uçmaya gücü yetmeyen, bundan dolayı da omurgası kopmuş ve yere yapışmış bir kuş gibi oldu, demek istemektedir.

el-Esmâî ve başkaları da bu görüşü benimsemiş olup, Tahavî de bunu Kûfelilerin görüşü olarak nakletmektedir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de, mezhebine mensup âlimlerin çoğunluğunun görüşü de budur.

Yine Şafiî'nin bir başka görüşü daha vardır ki, buna göre fakir ile miskin aynı şeydir. İsim itibariyle ayrı olsalar bile mana bakımından aralarında fark yoktur. İşte bu da üçüncü bir görüştür. İbnü'l-Kasım ve Malik'in sair arkadaşları (mezhebinin ileri gelen alimleri) de bu görüştedir. Ebu Yusuf da bu görüşü benimsemiştir.

Derim ki: Lafzın zahiri miskinın fakirden farklı olduğunu ve her ikisinin ayrı bir sınıf olduğunu, ancak sınıflardan birisinin diğerinden daha ileri derecede ihtiyaç sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. İşte bu bakımdan onları tek bir sınıf olarak kabul edenin görüşü de doğruya yakın görünmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bununla birlikte yüce Allah'ın: *"Gemiye gelince o, yoksulların idi..."* (el-Kehf, 18/79) buyruğunun delil olacak bir tarafı yoktur. Zira bu geminin yoksullar tarafından ücretle kiralanan bir gemi olma ihtimali de vardır. Nitekim bir kimse bir evde yaşıyor ise, ev başkasına ait olsa dahi (yaşıyanın adı belirtilerek); bu filanın evidir denilmektedir. Şanı yüce Allah da cehennemliklerin halini anlatırken: *"Onların demirden gürzleri de vardır"* (el-Hac, 22/21) buyurarak bu gürzleri cehennemliklere izafe etmiştir. Yine yüce Allah: *"Beyinsizlere mallarınızı vermeyiniz"* (en-Nisa, 4/5) diye buyurmak-

ıdır. Hz. Peygamber de: "Her kim malı bulunan bir köleyi satarsa..."⁽¹⁾ diye buyurmaktadır.

Bu şekilde bir şey bizzat o kimseye ait olmamakla birlikte o şeyin ona izafe edildiği ifadeler gerçekten çoktur. Mesela "evin kapısı, bineğin semeri, atın eğeri" ve benzeri ifadeler de bu kabildendir. Diğer taraftan bu gibi kimsele-re merhamet ve onlara karşı atifeti celbetmek kastıyla miskinler adının verilmiş olması da mümkündür. Nitekim herhangi bir musibet ile sınanan veya bir belaya itilmiş olan kimseye de miskin denilir. Hadis-i şerifte de: "Ateş ehlinin miskinleri"⁽²⁾ ifadesi geçmektedir. Şair de şöyle der:

مساكين أهل الحب حتى قبورهم عليها تراب الذل بين المقابر

"Sevgi ehlinin miskinlerinin kabirleri üzerinde dahi
Kabirler arasında zillet toprakları vardır."

Hız. Peygamber'in: "Allah'ım, beni miskin olarak yaşat" hadisindeki ifadelere dair açıklamalara gelince; bu hadisi Enes rivayet etmiş olup, onların açıkladığı anlama gelmez. Buradaki anlam; herhangi bir tekebbürün, büyüklüğün, kibir, azgınlık ve haksızlığın söz konusu olmadığı, Allah'a karşı alçak gönüllülüğü ifade etmektir. Nitekim Ebu'l-Atahiyye şu beyitlerinde bu hususu çok güzel dile getirmiştir:

إذا أردت شريف القوم كلهم فانظر إلى ملك في زي مسكين
ذاك الذي عظمت في الله رغبته وذاك يصلح للدنيا وللدین

"Eğer sen bütün kavmin en şereflişini görmek istersen
Yoksul (miskin) kimse kılığına bürünmüş bir hükümdara bak
İşte böylesinin Allah'a rağbeti çok büyüktür
Ve işte böylesi hem dünya hem din için uygundur."

Buna göre burada maksat dilencilik yapan miskin değildir. Çünkü Peygam-

(1) Kölenin şahsî malı olamayacağından, burada mal, mecâzen köleye izafe edilmiştir, demek istemektedir.

Hadisin devamında: "...o mal, onu satana aittir" denilmektedir. *Buhârî*, Musakaat 17; *Müslim*, Buyû' 80; *Ebû Dâvûd*, Buyû' 42; *Tirmizî*, Buyû' 25; *Nesâî*, Buyû' 76; *İbn Mâce*, Ticârât 31; *Dârimî*, Buyû' 27; *Muvatta'*, Buyû' 2; *Müsned*, II, 9, 78, 82, III, 301, 310, V, 326.

(2) Bu şekilde bir izafeti hadiste tespit edemedik.

ber (sav) dilencilik yapmayı hoş görmemiş ve yasaklamıştır. Nitekim onun önünden yoldan çekilip yol vermeyi kabul etmeyen siyah bir kadın hakkında: "Onu bırakınız, çünkü o zorba bir kadındır"⁽¹⁾ diye buyurmuştur.

Şanı yüce Allah'ın: "*Allah yolunda kendilerini vakfetmiş, yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen... fakirler içindir*" (el-Bakara, 2/273) buyruğuna gelince; burada da böylelerinin bazı şeylere sahip olmalarına mani yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Malik ve Şafiî mezhebine mensup ilim adamlarının benimsedikleri görüş olan yoksul ile fakir aynı şeylerdir, şeklindeki görüşleri güzeldir.

Yine Malik'in, "İbn Suhnûn'un Kitabı"nda kullandığı ifade de buna yakındır. O, şöyle demektedir: Fakir, iffetli davranan muhtaç kimsedir, miskin ise dilenen kişidir. Bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiş, ez-Zührî de bu görüşü ifade etmiştir. İbn Şaban da bu görüşü tercih etmiştir ki, dördüncü görüş de budur.

Beşinci görüşe gelince; Muhammed b. Mesleme dedi ki: Fakir, meskeni ve hizmetçisi bulunan ve bundan daha aşağı durumda bulunan kimsedir. Miskin ise, hiç malı olmayan kimse demektir.

Derim ki: Ancak bu görüş Müslim'in Sahih'inde yer alan ve Abdullah b. Amr'dan gelen görüşün aksinedir. Birisi Abdullah'a: Biz Muhacirlerin fakirlerinden değil miyiz diye sorunca, Abdullah ona şöyle demiş: Kendisine sığınacağın bir hanımın var mı? O, evet deyince bu sefer: Peki, içinde barınacağın bir meskenin var mı diye sormuş, yine evet deyince Abdullah: Sen zenginlerdensin diye cevap vermiş. Adam, benim bir de hizmetçim var deyince Abdullah: O halde sen hükümdarlardansın diye cevap vermiş.⁽²⁾

Altıncı görüş: İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Fakirler, Muhacirler arasından idi, miskinler ise hicret etmeyen bedevi Araplar arasındaki yoksullardı. ed-Dahhâk da bu görüştedir.

Yedinci görüşe göre ise miskîn, dilenmese dahi boyun eğen, zillet gösteren kimsedir. Fakir ise tahammül eden, gizlice verilen bir şeyi kabul etmekle birlikte boyun eğmeyen kimsedir. Bu açıklamayı da Ubeydullah b. el-Hasen yapmıştır.

Sekizinci bir görüşü de Mücahid, İkrime ve ez-Zührî ifade etmiş olup, buna göre miskinler, (dilencilik yapmak üzere) kapı kapı dolaşan kimselerdir. Fakirler ise, müslümanların fakirleri, muhtaçlarıdır.

Yine İkrime'nin ifade ettiği dokuzuncu bir görüşe göre; fakirler müslüman-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 99.

(2) *Müslim*, Zühd 37.

ların fakirleri, miskinler de ehli-i kitabın yoksullarıdır. İleride bu görüş de gelecektir.

4. *Fakir ve Miskinlerin Kimlikleri İle İlgili Görüş Ayrılığının Sonucu:*

Fakir ile miskin aynı sınıf mıdır yoksa birden çok sınıfı mı temsil ederler hususundaki görüş ayrılığının etkisi, malının üçte birini filana, fakir ve miskinlere vasiyet eden kimsenin durumunda da ortaya çıkar.

Bunların ikisini tek bir sınıf kabul edenlerin görüşüne göre filan kimseye üçte birin yarısı verilir, fakir ve miskinlere de üçte birin geri kalan yarısı verilir. Bunlar iki ayrı sınıftır, diyenlerin görüşüne göre ise, ölenin vasiyet ettiği üçte birlik mal, aralarında üçe taksim edilir.

5. *Zekât Almayı Caiz Kılan Fakirlik Sınırı:*

İlim adamları, zekât almayı caiz kılan fakirlik sınırı hususunda farklı görüşlere sahip olmakla birlikte -kendilerinden ilim bellenen- çoğunluğun icmaina göre; ihtiyaç duyduğu evi ve hizmetçisi bulunan kimsenin zekât alabileceğini ve verenin de böylesine zekât verebileceğini kabul etmişlerdir.

Malik şöyle derdi: Eğer evin ve hizmetçinin bedelinde bunlardan ihtiyaç duyduğu miktardan fazla bir değer söz konusu değil ise, zekât alması caiz olur. Aksi takdirde alamaz. Bu görüşünü İbnü'l-Münzir nakletmektedir. Nehaî ve es-Sevrî de Malik'in görüşünü kabul etmişlerdir.

Ebu Hanife der ki: Yirmi dinarı yahut ikiyüz dirhemi bulunan kimse zekâtтан birşey alamaz. O, Hz. Peygamberin: "Ben, sadakayı (zekâtı) zenginlerinizden alıp fakirlerinize vermekle emrolundum"⁽¹⁾ buyruğu dolayısıyla nisabı göz önünde bulundurmuştur ki, bu da gayet açıkça anlaşılan bir görüştür. Muğîre de bunu Malik'ten rivayet etmiştir.

es-Sevrî, Ahmed, İshak ve başkaları da şöyle demişlerdir: Elli dirhemi yahut o değerde altını bulunan bir kimse zekât alamaz. Zekât verilecek kimseye de -borca batmış olması hali müstesnâ- elli dirhemden fazla bir şey verilmaz. Bu görüşü Ahmed ve İshak ifade etmiştir. Bu görüşün delili ise Dâ-rakutnî'nin Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet ettiği şu hadis-i şeriftir. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Elli dirhemi bulunan bir kimseye sadaka (zekât) alması helal olmaz." Hadisin isnadında Abdurrahman b. İshak adındaki ravi zayıftır. Ondandır rivayet eden Bekr b. Huneys de zayıf bir ravidir.⁽²⁾

Ayrıca bunu, Hakim b. Zübeyr, Muhammed b. Abdurrahman b. Yazid'den,

(1) Az önce 2. başlıkta geçmişti. İlgili nota bakınız.

(2) Dâ-rakutnî, II, 121.

o babasından, o, Abdullah'tan, o da Peygamber (sav)'dan buna yakın ifadelerle rivayet etmiş ve "...elli dirhemi olan..." diye buyurmuştur. Hakim b. Cübeyr de zayıf bir ravidir, Şu'be ve başkaları ondan hadis almamışlardır. Bunu da Dârakutnî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ifade etmiştir.⁽¹⁾

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu hadis Hakim b. Cübeyr etrafında dönüp dolaşmaktadır ki, o da metrûk bir ravidir.

Ali ile Abdullah'tan da şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Sadaka (zekât) almak, elli dirhemi yahut o değerde altını bulunan kimseye helal değildir. Bunu da Dârakutnî zikretmektedir.⁽²⁾

Hasan-ı Basrî de der ki: Kırk dirhemi olan kimse zekât almaz. Vakidî, bunu Malik'den de rivayet etmiştir. Bu görüşün delili ise, Dârakutnî'nin Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediğine dair yaptığı rivayettir: Ben Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim kendisi zenginken insanlardan dilenecek olursa, kıyamet gününde yüzü yaralı bereli olduğu halde gelecektir." Ey Allah'ın Rasûlü! kişinin zenginliği ne demektir diye sorunca: "Kırk dirhem" diye buyurdu.⁽³⁾

Malik'in, Zeyd b. Eslem'den, o, Ata b. Yesar'dan, o, Esadoğullarından birisinden rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden her kimin bir ukiye veya ona denk bir malı bulunduğu halde dilencilik yapacak olursa, o kimse muhtaç olmaksızın dilencilik yapmış demektir. Ukiye ise kırk dirhemdir."⁽⁴⁾

Malik'ten meşhur olan görüş ise, İbnü'l-Kasım'dan kendisinin yaptığı rivayettir. Buna göre Malik'e: Kırk dirhemi bulunan bir kimseye zekâtтан bir şey verilir mi diye sormuş, o da: Evet diye cevap vermiş. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Sözkonusu edilen birinci kişinin malını güzel kullanan ve kazanabilecek güce sahip olan kişi olması, ikincisinin ise kazanamayacak kadar güçsüz yahut da çok çoluk çocuğu bulunan kişi hakkında olması da mümkündür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şafiî ve Ebu Sevr derler ki: İnsanlara muhtaç olmayacak kadar kazanabilecek güce ve meslek icra edebilmekle birlikte de bedenî gücü yerinde ve güzel tasarrufta bulunan (malını yerli yerince kullanabilen) bir kimseye sadaka (zekât) vermek haramdır. Buna Peygamber (sav)'ın şu hadisini delil gösterirler: "Zengin bir kimseye de güçlü kuvvetli ve azası yerinde olan kimseye de sadaka helal değildir." Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği bu hadisi Ebû

(1) *Dârakutnî*, II, 122.

(2) Aynı yer.

(3) *Dârakutnî*, II, 122; *Nesâî*, Zekât 87'de: "Elli dirhem..."

(4) Yakın ifadelerle: *Müsned*, IV, 36; Beyhakî, *Sünen*, VII, 38, 39. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, Zekât 24.

Dâvûd, Tirmizî ve Dârakutnî eserlerinde kaydetmişlerdir.⁽¹⁾

Hiz. Cabir de şöyle demektedir: Rasûlullah (sav)'a bir miktar zekât malı geldi. İnsanlar üst üste yığıldılar. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Gerçek şu ki zekâtın ne bir zengine verilmesi uygundur, ne sağlıklı bir kimseye, ne de çalışabilecek durumda olana." Bunu da Dârakutnî rivayet etmiştir.⁽²⁾

Ebû Dâvûd da Ubeydullah b. Adiy b. el-Hıyar'dan şöyle dediğini rivayet eder: Bana, Veda haccında zekâtı paylaştırırken Peygamber (sav)'ın yanına gidip ondan kendilerine de birşeyler vermesini isteyen iki kişinin haber verdiğine göre: (Peygamber) tepeden turnağa bizi süzdü. İkimizin de gücünü kuvvetini yerinde görünce: "İsterseniz size verebilirim. Ancak, ne zenginin ne de kazanabilecek güçlü bir kimsenin bunda bir payı vardır" diye buyurdu.⁽³⁾

Çünkü böyle bir kimse, başkasının sahip olduğu malı sebebiyle zengin sayılması gibi, kazancıyla zengin demektir. O bakımdan bunların herbirisinin de ayrıca dilenmeye ihtiyacı kalmamıştır. İbn Huveyzimendâd da bu görüştedir ve bunu Maliki mezhebinin benimsenen görüşü olarak nakletmiştir. Şu kadar var ki, böyle bir şeye iltifat etmemek gerekir. Çünkü Peygamber (sav) zekâtı fakirlere verir idi. Zekâtın yalnızca çalışamayacak derecedeki kötürümlere münhasır kabul edilmesi batıl bir görüştür.

Ebu İsa et-Tirmizî Cami'inde (Sünen'inde) der ki: Kişi güçlü ve muhtaç olup bir şeyi de bulunmuyorsa ona sadaka verilecek olursa ilim ehline göre bu sadaka (zekât) veren kimse için yeterli olur. Kimi ilim adamına göre bu hadis, (gücü kuvveti yerinde olmakla birlikte) dilenmek ile ilgilidir.⁽⁴⁾

el-Kiya et-Taberî der ki: Zahir bunun caiz olmasını gerektirir. Çünkü böyle bir kimse güçlü kuvvetli olmasına, bedenlen sağlıklı olmasına rağmen fakirdir. Ebu Hanife ve arkadaşları da bu görüştedirler. Ubeydullah b. el-Hâsen der ki: Kendisine yetecek kadar malı ve bir senelik ihtiyacını karşılayacak bir malı bulunmayan kimseye zekât verilebilir. Bu husustaki delili İbn Şihab'ın Malik b. Evs b. el-Hadesân'dan, onun, Ömer b. el-Hattab'dan yaptığı şu rivayettir: Rasûlullah (sav) Allah'ın kendisine fey' olarak verdiği mallardan bir yıllık ihtiyacını alıyordu. Ondan sonra arta kalanını ata ve silaha ayırırdı. Bununla birlikte (ona hitaben) yüce Allah: "*Seni fakir bulup zengin kılmadı mı?*" (ed-Duhâ, 93/8) diye buyurmaktadır.

(1) *Ebû Dâvûd*, Zekât 24; *Tirmizî*, Zekât 23; *Dârakutnî*, II, 119. Ancak, hadisi nakleden sahâbi Abdullah b. Ömer değil, Abdullah b. Amr'dır.

(2) *Dârakutnî*, II, 119.

(3) *Ebû Dâvûd*, Zekât 24; *Dârakutnî*, II, 119.

(4) *Tirmizî*, Zekât 23.

Kimi ilim adamı da şöyle demektedir: Herkes sadakadan kendisi için mutlak olarak ihtiyaç duyduğu şeyleri alabilir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Yanında bir günlük akşam yemeği bulunan kimse zengindir. Bu görüş Hz. Ali'den de rivayet edilmiştir. Ayrıca bu kanaatin sahipleri Hz. Ali'nin Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği şu buyruğunu da delil göstermişlerdir: "Her kim zengin olmakla birlikte birşeyler dilenecek olursa, bununla cehennem ateşinde kızdırılmış taşlarının çoğalmasını istemiş olur." Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü zenginlik nedir diye sorunca, O da: "Bir gecelik akşam yemeği" diye buyurmuştur. Bu hadisi Dârakutnî rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Bunun isnadında Amr b. Halid vardır ki, o metrûk bir ravidir.⁽¹⁾ Bunu, Ebû Dâvûd da Sehl b. el-Hanzaliye'den, o, Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir ki, bu rivayette şu ifadeler de vardır: "Her kim yanında kendisini zengin kılacak olan bir miktar bulunduğu halde dilenecek olursa o, cehennem ateşini çoğaltmak isteyen birisi demektir." en-Nüfeylî, bir başka yerde de: "Cehennem'in kor ateşini..." demiştir. Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü, kişiyi ihtiyaçtan kurtarıp zengin kılan nedir? -en-Nüfeylî ise bir başka yerde: Dilenmenin söz konusu olmadığı zenginlik nedir?- diye sordular, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sabah ve akşam ona yiyecek olarak yetecek miktardır." en-Nüfeylî, bir başka yerde şöyle buyurduğunu kaydederek: "Bir gün ve bir gece, yahut bir gece ve bir gün onu doyuracak kadar bir şeylerinin olmasıdır."⁽²⁾

Derim ki: İşte zekât almayı caiz kılan fakirliğin açıklanmasına dair gelen görüşler bunlardır.

"Fakirler" lafzının mutlak kullanılışı, yalnızca müslümanlara tahsis edilip ehl-i zimmetin dışarda kalmasını gerektirmemektedir. Şu kadar var ki, sadakaların (zekâtın) müslüman zenginlerden alınıp onların fakirlerine verileceğine dair haberler birbirini destekleyici mahiyette gelmiştir.

İkrime der ki: Fakirler müslümanların fakirleridir, miskinler ise kitap ehlinin fakirleridir.

Ebû Bekr el-Absî der ki: Ömer b. el-Hattab, gözleri görmeyen ve Medine kapısında bir kenara bırakılmış zimmi bir kimseyi görünce, ona: Bu halin ne diye sorunca adam: Cizye uğrunda beni ücretle çalıştırdılar. Nihayet gözlerim görmez olunca, beni bıraktılar ve bana birşeyler getirecek hiçbir kimsem de yok. Bu sefer Hz. Ömer: Durum böyle ise sana âdil davranılmış olmaz, dedikten sonra, onun gıdasını karşılayacak ve halini düzeltecek kadarının verilmesini emrettikten sonra şöyle dedi: Bu, yüce Allah'ın hakla-

(1) *Dârakutnî*, II, 121.

(2) *Ebû Dâvûd*, Zekât 24.

rında: **"Sadakalar ancak fakirlere ve yoksullara... mahsustur"** buyurduğu kimselerdendir. Bunlar ise kitap ehlinin kötürüm düşmüş olanlarıdır.

Şanı yüce Allah: **"Sadakalar ancak fakirlere yoksullara... mahsustur"** diye buyurup da çoğul bir isme karşılık çoğul bir ismi sözkonusu etti ki, burada çoğul ismin birisi sadakalardır, diğeri ise bunların harcama yerleridir. Peygamber (sav) da bunu beyan ederek: Muâz b. Cebel'e, -Yemen'e gönderdiğinde- şöyle talimat vermiştir: "Onlara, Allah'ın üzerlerine zenginlerinden alınıp fakirlerine verilen bir sadakayı farz kıldığını da haber ver."⁽¹⁾ Böylelikle Hz. Peygamber her bir belde ahalisine oranın zekâtını tahsis etmiştir.

Ebû Dâvûd'un rivayetine göre Ziyad, ya da emirlerden birisi, İmran b. Husayn'ı zekât tahsili için göndermişti. Geri döndüğünde bu emir İmran'a: Mal nerede diye sormuş, o da: Sen, mal için mi beni gönderdin? Biz, o malı Rasûlullah (sav)'ın döneminde iken aldığımız yerlerden aldık ve yine Rasûlullah (sav)'ın döneminde iken harcadığımız bir yerde harcadık.⁽²⁾

Dârakutnî ve Tirmizî'nin rivayetine göre; Avn b. Ebi Cuheyfe, babasından şöyle dediğini rivayet eder: Peygamber (sav)'ın gönderdiği zekat toplama memuru bizim yanımıza geldi. Zekatı zenginlerimizden aldı, fakirlerimiz arasında dağıttı. Ben de yetim bir çocuk idim. Bana zekat mallarından genç bir dişi deve verdi. Tirmizî der ki: Bu hususta İbn Abbas'tan da rivayet edilen bir hadis vardır. İbn Ebi Cuheyfe'nin yoluyla gelen hadis hasen bir hadistir.⁽³⁾

6. Zekâtın Tahsil Edildiği Yerden Başka Yere Taşınması ve Zekât Olarak Verilmesi Gereken Malın Kıymetinin Verilmesi:

İlim adamları zekâtın tahsil edildiği yerden bir başka yere taşınması hususunda üç farklı görüşe sahiptirler:

Birinci görüşe göre zekat, tahsil edildiği yerden taşınmaz. Bunu Suhnûn ve İbnü'l-Kasım ifade etmişlerdir ki, daha önce belirttiğimiz gerekçe dolayısıyla sahih olan görüş budur. Yine İbnü'l-Kasım der ki: Eğer bir zaruret dolayısıyla bir bölümü başka bir yere aktarılacak olursa görüşüme göre bu da doğrudur. Suhnûn'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: İmam'a: Ülkenin herhangi bir yerinde ileri derecede ihtiyaç bulunduğu dair bir haber ulaşacak olursa, bu ihtiyaç sebebiyle tahsil edilmesi hakkedilen sadakanın bir bölümünü ihtiyacın bulunduğu yere taşınması caiz olur. Çünkü ihtiyaç ortaya çıkacak olursa, ihtiyaç sahiplerinin muhtaç olmayanlardan öne geçirilmesi gerekir. Zaten "müslüman müslümanın kardeşidir. Onu (tehlikeye ve düşma-

(1) 2. başlıkta ilgili nota bakınız.

(2) Ebû Dâvûd, Zekât 23; İbn Mâce, Zekât 14.

(3) Tirmizî, Zekât 21.

na) teslim etmez, ona zulmetmez.”⁽¹⁾

İkinci görüşe göre zekat tahsil edildiği yerden başka bir yere taşınabilir. Malik de bu görüştedir. Bu görüşün delili ise rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: Muâz (r.a) Yemenlilere şöyle demiş: Siz bana hamîs (beş arşın uzunluğundaki kumaş) yahut da lebîs (denilen giyilen elbise) getirin, onları sizden zekât olarak mısır ve arpa yerine alayım. Çünkü böylesi hem sizin için daha kolay, hem de Medine’de bulunan muhacirler için daha faydalıdır.” Bu hadisi de Dârakutnî ve başkaları rivayet etmiştir.⁽²⁾

Hamîs, müşterek (birden çok mana hakkında kullanılabilen) bir lafızdır. Burada, uzunluğu beş arşın gelen elbiselik kumaş demektir. Denildiğine göre bu kumaşa bu ismin verilmiş sebebi, onu ilk dokuyanın Yemen kırallarından birisi olan “el-Hıms” oluşu dolayısıyladır. Bunu İbn Faris “*el-Mücmel*”de, el-Cevherî ve başkaları da nakletmişlerdir.

Bu hadiste iki hususa delil vardır: Birincisi, bizim sözünü ettiğimiz, zekatın Yemen’den Medine’ye taşınarak Peygamber (sav)’ın zekatı paylaşmasını gerçekleştirmesidir, bunu da yüce Allah’ın: “**Sadakalar ancak fakirlere... mahsustur**” buyruğu desteklemekte ve bu buyrukta bir beldedeki fakirler ile diğerindeki fakirler arasında herhangi bir ayrım gözetilmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

İkincisi ise, zekâtta kıymetin alınması hususu: Zekâtta, zekât olarak verilmesi gereken aynî malın kıymetinin verilmesi hususunda İmam Malik’ten farklı rivayetler gelmiştir. Bir seferinde bunu caiz kabul ederken, bir diğer seferinde bunun caiz olmadığını söylemiştir. Caiz oluşunun gerekçesi -ki bu, Ebû Hanife’nin de görüşüdür- sözünü ettiğimiz bu hadis-i şeriftir. Buhârî’nin Sahih’inde de Enes yoluyla gelen hadiste Peygamber (sav)’ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: “Her kimin yanındaki develerin zekatı bir cezea’yı (beş yaşına basmış dişi deve) bulur da yanında cezea bulunmamakla birlikte, hikka (dört yaşında dişi deve) bulunuyor ise, ondan bu cezea alınır. Bununla birlikte kolayına gelen iki koyun, yahut yirmi dirhem daha (aradaki yaş farkı olarak) alınır...”⁽³⁾

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Bugün için onları (fakirleri) dilencilik yapmak ihtiyacından kurtarın.”⁽⁴⁾

(1) *Buhârî*, Mezâlim 3, İkrâh 7; *Müslim*, Birr 58; *Ebû Dâvûd*, Edeb 38; *Tirmizî*, Hudûd 3; *Müsned*, II, 91.

(2) *Dârakutnî*, II, 100. Dârakutnî, hadisin akabinde: “Bu hadis mürseldir, Tâvûs, Muâz b. Cebel’e yetişmemiştir” demektedir.

(3) *Buhârî*, Zekât 37; *Ebû Dâvûd*, Zekât 5; *Nesâî*, Zekât 5, 10; *İbn Mâce*, Zekât 10.

(4) *Dârakutnî*, II, 153.

Bununla, Ramazan bayramı birinci günü (verilen fitır sadakasını) kastetmektedir. Hz. Peygamber bu buyruğu ile fakirlerin ihtiyaçları karşılanmak suretiyle dilencilik yapma ihtiyacından kurtarılmasını istemektedir. Buna göre onların ihtiyaçlarını kapatan herbir şeyi vermek caiz olur. Yüce Allah da: *"Mal-larından bir sadaka al..."* (et-Tevbe, 9/103) diye buyurmakta ve bunlar arasında herhangi bir tahsise gitmemektedir.

Bununla birlikte Ebu Hanife, zekatın bedeli olarak bir evde oturmanın verilemeyeceği görüşündedir. Mesela bir kimsenin beş dirhem zekat vermesi gerekirken, bir aylığına bir fakiri sahip olduğu evinde bedelsiz iskan ettirirse bu (zekat olarak) caiz olmaz. Çünkü o, bedelsiz iskan etmek bir mal değildir, der.

(Maliki) mezhebinin kuvvetli görülen görüşü olan "değerlerin zekat olarak verilmesi caiz değildir" şeklindeki görüşüne gelince, buna da Peygamber (sav)'ın şu buyruğu gerekçe gösterilmektedir: "Beş deve de bir koyun, kırk koyunda da bir koyun (zekat vardır)."⁽¹⁾ Hz. Peygamber burada açıkça "koyun" verileceğini ifade etmiştir. Eğer koyun verilmeyecek olursa, emrolununu yerine getirmiş olmaz. Emrolunan yerine getirilmeyecek olursa da o emri yerine getirmek yükümlülüğü baki kalmaya devam eder.

Üçüncü görüşe göre de, fakir ve yoksulların payları, (zekatın tahsil edildiği) o yerde paylaştırılır. Diğer paylar ise imamın içtiihadına uygun olarak bir yerden başka bir yere aktarılır. Ancak birinci görüş sahih olan görüştür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7. Zekâtın Tahsil Edildiği Yer Malın Bulunduğu Yer midir, Yoksa Mükellefin Bulunduğu Yer midir?

Zekâtın tahsil edildiği yeri tesbit etmekte muteber olan, senenin bitimi esnasında malın bulunduğu yer midir ve bu durumda zekât orada mı dağıtılır, yoksa muhatap malın maliki olduğu için malikin bulunduğu yer midir? Bu konuda iki görüş vardır. Ebu Abdullah, Muhammed b. Huveyzimendad, *Ahkâm (ûl-Kur'an)* adlı eserinde ikinci görüşü tercih eder ve şöyle der: Çünkü zekâtı vermek emrine muhatap olan insandır.

Dolayısıyla mal ona tabi olur. O bakımdan muhatapın bulunduğu yere göre hükmün verilmesi icabeder. Tıpkı yolcu gibi. Yolcu, kendi beldesinde zengin, fakat bir başka yerde fakir olabilir. O bakımdan onun bulunduğu yere göre hüküm verilir.

(1) *Buhârî*, Zekât 38; *Ebü Dâvûd*, Zekât 5; *Nesâî*, Zekât, 5, 10; *İbn Mâce*, Zekât 10.

***Müslüman Bir Fakir Zannıyla Zekât Veren Bir Kimse,
O Kişinin Böyle Olmadığını Farketmesi Halindeki Hüküm:***

Bir kimse, müslüman fakir diye birisine zekât verecek olsa, daha sonra onun bir köleye yahut bir kâfire veya bir zengine zekât verdiği açığa çıkacak olursa, hükmün ne olacağına dair İmam Malik'ten farklı rivayetler gelmiştir. Bir seferinde: Bu zekâtı yeterlidir derken, bir başka seferinde: Yeterli değildir demiştir.

Daha sahih kabul edilen ve yeterli olduğuna dair görüşünün açıklaması şöyledir: Müslim, Ebu Hureyre'den, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bir adam: Ben bu gece bir sadaka vereceğim, demiş ve sadakasını alıp çıkmış. Zaniye bir kadının eline vermiş. Sabah olunca insanlar: Bu gece zaniye bir kadına sadaka verildi diye konuşur olmuşlar. Adam da: Allah'ım, bir zaniye'ye (sadaka) verdiğimden dolayı Sana hamd olsun. Yine: Sadaka vereceğim demiş. Sadakasını alıp çıkmış ve onu zengin bir kimsenin eline bırakmış. Sabah olunca insanlar: Zengin bir kimseye sadaka verilmiş diye konuşmaya başlamışlar. Yine adam, Allah'ım zengin bir kimse(ye verdiğim sadaka) dolayısıyla Sana hamd ederim. Mutlaka bir sadaka daha vereceğim diyerek sadakasını alıp çıkmış, bu sefer de o sadakayı bir hırsızın eline bırakmış. Sabah olunca insanlar: Bir hırsıza sadaka verilmiş diye konuşmaya başlamışlar. Adam: Allah'ım, zaniye bir kadına, bir zengine, bir hırsıza (verdiğim sadaka) dolayısıyla Sana hamd ederim. Ona gelinerek şöyle denilmiş: Verdiğin sadaka kabul olundu. Zaniye kadın olur ki bu sadaka dolayısıyla zinadan uzak kalır, iffetini korur. Zengin de olur ki ibret alır da Allah'ın kendisine verdiklerinden infak eder. Hırsız da olur ki bu sadaka sebebiyle iffetli davranarak hırsızlığından uzak kalır."⁽¹⁾

Yine rivayet edildiğine göre, adamın birisi malının zekatını ayırıp babasına vermiş. Sabah olunca durumu öğrenmiş, Peygamber (sav)'a sorunca ona şöyle buyurmuş: "Sana hem verdiğin zekâtının eciri, hem de akrabalık bağı- nı gözetme eciri yazıldı. O bakımdan senin iki ecrin vardır."⁽²⁾

Zekât buyruğunun ihtiva ettiği anlam açısından da konuya bakılacak olursa, zekât veren kimseye zekât vereceği kişiyi tesbit için ictihatta bulunması uygun görülmüş, buna müsaade edilmiştir. Zekat veren ictihad edip zekat almaya ehil olduğunu zannettiği kimseye verecek olursa, yerine getirmekle yükümlü olduğu görevini ifa etmiş olur.

Bu şekilde verilen bir zekatın yeterli olmayacağına dair görüşüne gelince; bu da şöyle açıklanır: O, bu durumda zekatını zekat almaya hak eden bir

(1) *Müslim*, Zekât 78; *Nesâî*, Zekât 47; *Müsned*, II, 322, 350.

(2) Kaynağını tespit edemedik.

kimseye vermemiştir. Onun bu davranışı kastî yapılan bir fiile benzer. Ayrıca malî tazminatlar hususunda kasıt ile hata arasında bir fark yoktur. Bundan dolayı miskinler aleyhine telef etmiş olduğu bu malın tazminatını ödemesi icabeder ki, onların hakları böylelikle onlara ulaştırılmış olsun.

8. Vaktinde Verilen Zekât İle Sonra Verilen Zekâtın Telef Olmasının Hükümü:

Bir kimse zekatını vaktinde çıkartıp bir kenara ayırsa ve kendisinin bir kusuru bulunmaksızın telef olursa, tazminatını ödemez. Çünkü bu durumda o, fakirlerin vekili durumundadır.

Eğer vaktinden bir süre sonra çıkartıp bu çıkarttığı zekat malı telef olursa, tazminatını öder. Çünkü zekatı vaktinden sonraya bırakmıştır. Böylelikle zekat artık onun zimmetine taalluk etmiş olur. Tazminatını ödemesinin sebebi işte budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9. Zekâtın İslâm Devlet Başkanına Verilmesi ve Kişinin Kendisi Tarafından Bizzat Ödenmesi:

Eğer İman (İslâm Devlet Başkanı) zekâtı alıp harcamakta adaletli davranıyor ise, mal sahibinin ister nakit para, ister başkalarında olsun zekâtı bizzat hak sahiplerine vermeyi üstlenmesi caiz değildir. Nakit paranın zekâtını, sahiplerine zekât verecek kişi ödeyebilir de denilmiştir.

İbnu'l-Macişun der ki: Bu, zekâtın özel olarak fakir ve yoksullara (miskinlere) verilmesi halinde caizdir. Şayet zekâtın bunların dışındaki sınıflara harcanmasına ihtiyaç varsa, o kimselere imamdan başka hiçbir kimse zekât dağıtmaz.

Bu bölümün diğer meseleleri oldukça fazladır. Ana konularını bu açıkladıklarımız teşkil etmektedir.

10. Zekât Toplama Memurları:

Yüce Allah: **“Onu toplamakla görevlendirilenlere”** buyruğu ile imamın bu konuda vekâlet vermek suretiyle zekât tahsil etmek üzere gönderdiği zekât toplayıcılarını kastetmektedir. Buhârî, Ebû Humeyd es-Sâidî'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) Esd (Ezd de denilir) lilerden, İbn el-Lutbiyye diye bilinen bir kimseyi Süleymoğullarının zekatını toplamak üzere gönderdi. Dönüp geldiğinde Hz. Peygamber onunla hesaplaştı.⁽¹⁾

(1) Buhârî, Hibe 17, Hiyel 15, Ahkâm 24, 41, Eyman 3; Müslim, İmâre 26, 27; Ebû Dâvûd, Harâc 11; Dârimî, Zekât 31, Siyer 52; Müsned, V, 423.

İlim adamları zekat tahsildarlarının alacakları miktar hususunda üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Mücahid ve Şafii, alacakları miktar sekizde birdir, derler.

İbn Ömer ve Malik ise, onlara yaptıkları iş kadar ücret verilir, demişlerdir. Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşü de budur. Derler ki: Böyle bir kimse, fakirlerin maslahatı için başka işlerini bırakmış kendisini bu işe vermiştir. O bakımdan böyle bir kimseye ve onun yardımcılara yetecek miktarı (ücreti) vermek, onlar için tahakkuk eder. Nitekim kadın, kocasının hakkı dolayısıyla başka şeylerle uğraşmadığından dolayı onun ve ona tabi olan bir veya iki hizmetçinin nafakasını karşılamak kocaya ait olur. Bunun sekizde bir diye miktarı tesbit edilemez. Aksine bu konuda -sekizde bir veya daha çok olsun- yeterli olacak miktar muteberdir. Tıpkı hakimin alacağı maaş gibi.

Ancak günümüzde yardımcılara da yetecek miktar muteber değildir; çünkü bu katıksız bir israf haline dönüşmüştür.

Üçüncü görüşe göre ise, beytü'l-malden ücretleri ödenir. İbnü'l-Arabî der ki: Bu, İbn Ebi Uveys ile Dâvûd b. Said b. Zenbua'nın, Malik b. Enes'den yaptıkları rivayete göre sahih bir görüş olmakla birlikte, delil itibariyle zayıftır. Çünkü şanı yüce Allah nas ile onların paylarını bize bildirmiş bulunmaktadır. Mantikî kıyaslarla bu nassı nasıl bir kenara bırakabiliriz? Doğru olan onlara verilecek ücret miktarında ictihad yapılabileceğidir. Çünkü önceden de geçtiği üzere, zekâtta hak sahibi sınıfların sayılmasına dair ilâhî beyan, zekât verileceklerin açıklanması içindir. Zekâttan, hak edilen miktarın tesbiti kastıyla değildir.

Zekât tahsildarının Haşimoğullarından olması halinde fukahânın görüşleri farklıdır. Ebu Hanife, Hz. Peygamberin: "Şüphesiz ki sadaka (zekat) Muhammed âline helâl değildir. Çünkü o, insanların pislikleridir"⁽¹⁾ hadisi dolayısıyla bunu caiz kabul etmez. Çünkü bu da bir bakıma bir sadakadır. Çünkü tahsildara verilen ücret sadakanın bir bölümüdür. O bakımdan Rasûlullah (sav)'ın akrabalarını, insanların mallarının kirlerini temizleyen bu bölümden tenzih etmek ve onların şereflerini her bakımdan korumak kastıyla bu ücret de her yönüyle sadaka gibi kabul edilir.

Malik ve Şafii ise, Haşimoğullarına mensup birisinin zekat tahsildarlığı yapmasını caiz kabul ederler ve böylesine yaptığı işin ücreti verilir. Çünkü Peygamber (sav) Ali b. Ebi Talib'i zekat tahsildarı olarak gönderdiği gibi, Yemen'e de zekat tahsildarı olarak onu göndermiştir. Haşimoğullarından da bir topluluğu bu maksatla görevlendirdiği gibi, ondan sonraki halifeler de aynı şe-

(1) *Müslim*, Zekât 167, 168; *Ebü Dâvûd*, Harâc 20; *Nesai*, Zekât 95, Kasmu'l-Fey' 15; *Muvatta'*, Sadaka 13; *Müsned*, VI, 66.

kilde onları görevlendirmişlerdir. Çünkü bu maksatla görevlendirilen bir kimse mübah olan bir işi yapmak üzere ücretle tutulan birisidir. Dolayısıyla bu hususta diğer sebepleri de nazar-ı itibara alarak Haşimî olan ile olmayanın eşit tutulması gerekmektedir.

Hanefiler ise derler ki: Hz. Ali ile ilgili olarak nakledilen hadiste Hz. Ali'ye zekâtтан bir pay verildiğine dair bir ifade yoktur. Eğer (Haşimoğullarına mensup olan) o kimseye zekatın dışındaki bir maldan ücret verilirse bu caiz olur. Bu görüş Malik'ten de rivayet edilmiştir.

11. Zekat Tahsildarlığı Dışındaki Dini Görevler ve Bunlar İçin Ücret Almak:

Yüce Allah'ın: **"Onu toplamakla görevlendirilenlere"** buyruğu, zekât toplamak, kâtiplik, kassâm (şâyi' hisseli malları paylaştıran), âşir (ticaret mallarından öşür alan kimse) ve bunların dışında kalan farz-ı kifaye kabilinden olan işleri yapan her bir kimsenin bu işine karşılık ücret almasının caiz olduğuna delil teşkil etmektedir. Namaz kıldırmak için imamlık da bu kabildendir. Çünkü namaz, her ne kadar bütün mükelleflere yönelik bir emir ise de onlardan birisinin imamlık yapmak üzere öne geçirilmesi farz-ı kifayedir. O bakımdan ona karşılık ücret almanın caizliği hususunda şüphe bulunmamaktadır. İşte bu bahsin asıl delili de budur. Nitekim Peygamber (sav) da: "Hanımlarımın nafakasından ve âmillerimin ücretlerinden sonra artıp geride bıraktığım ne varsa o sadakadır"⁽¹⁾ buyruğu ile buna işaret etmektedir. Bu açıklamaları İbnü'l-Arabî yapmıştır.

12. Kalpleri Alistırılmak İstenenler:

"Kalpleri alistırılmak istenenler"den zekâtın paylaştırılmasının sözkonusu edildiği bu âyetteki: **"Kalpleri alistırılmak istenenlere..."** buyruğundan başka bir yerde Kur'an-ı Kerim'de, söz edilmemektedir.

Kalpleri İslâm'a alistırılmak istenenler, İslâm'ın ilk dönemlerinde müslüman olduğunu açığa vuranlar arasından yakînlerinin zayıflığı dolayısıyla zekattan kendilerine bir pay verilmek suretiyle İslâm'a ısındırılmak istenen bir kesim idi.

ez-Zührî der ki: Kalpleri alistırılmak istenenler, zengin dahi olsa İslâm'a giren yahudi veya hristiyan kimselere denilir. Müteahhir alimlerden kimisi de şöyle demektedir: Bunların nitelikleri hususunda görüş ayrılığı vardır. Bunlar, İslâm'a alistırılıp ısındırılmak maksadıyla kendilerine birşeyler verilen kâ-

(1) *Buhârî*, Vesâyâ 32, Fardu'l-Hums 3, Ferâiz 3; *Müslim*, Cihâd 55; *Muvatta'*, Kelâm 28; *Müsned*, II, 242, 376, 464.

İrilerden bir gruptur. Ve bunlar, genelde baskı ve kılıç zoruyla müslüman olmamakla birlikte, bağış ve ihsanlarla İslâm'a giren gençlerdi, denildiği gibi, şöyle de denilmiştir: Bunlar, zahiren İslâm'a girmiş, fakat kalplerinde kesin kanaat hasıl olmamış bir topluluktur. İslâm kalplerinde iyice yer etsin diye kendilerine (zekâtta) bir miktar verilen bir topluluktur.

Bir diğer görüşe göre bunlar, kendilerine tabi olunan müşriklerin büyük-eridirler. Onlara uyan kimselerin İslâm'a ısındırılmaları kastıyla onlara birşeyler verilirdi. (Bu, müteahhir ilim adamı) der ki: Bu görüşler birbirlerine yakındır. Hepsinden maksat da, müslümanlığı gerçek anlamıyla ancak kendisine yapılacak bağış ile iyice yerleşen kimselere birşeyler vermektir. Bu, san-ki bir çeşit cihadı andırmaktadır.

Müşrikler de üç sınıftır. Bir bölüm, kendisine karşı delil ortaya konulması suretiyle, bir bölüm yenik düşürülmek ve kahredilmek suretiyle, bir bölümü de kendisine iyilik yapılması ile şirkinden döner. Müslümanların işle-rine nezaret eden imam ise, her bir bölüme karşı o kimsenin küfürden kurtarılması ve kurtuluşuna sebep teşkil edecek uygulamada bulunur. Müslim'in Şahih'inde Enes'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) Ensar'a şöyle demişti: "Ben, henüz küfürden yeni çıkmış bir takım kimselere onları (kalple-rini İslâm'a) ısındırmak kastıyla birşeyler veriyorum..."⁽¹⁾

İbn İshak der ki: Hz. Peygamber bunlara, hem kendilerini İslâm'a alıştı-rnak, hem de kavimlerinin de onlar vasıtasıyla İslâm'a alışmasını sağlamak kastıyla birşeyler vermişti. Bunlar şerefli, soylu kimseler idi. (Mesela), Ebu Süfyan b. Harb'e yüz deve, oğluna yüz deve, Hakîm b. Hizâm'a yüz deve, el-Hâris b. Hişam'a yüz deve, Süheyl b. Amr'a yüz deve, Huveytîb b. Abdi-uzza'ya yüz deve, Safvan b. Ümeyye'ye yüz deve vermiştir. Aynı şekilde Ma-ik b. Afv ile el-Alâ b. Cariye'ye de yüz deve vermiştir. İşte bunlar (kendile-rine yüz deve verilen) "Ashabu'l-Miîn" diye anılan kimselerdir. Kureyşten bir takım kimselere de yüz deveden daha az bağışta bulunmuştur ki, Mahreme b. Nevfel ez-Zührî, Umeyr b. Vehb el-Cumahî, Hişam b. Amr el-Âmirî bun-ardandır. İbn İshak (devamla) der ki: Bunlara ne kadar verdiğini bilemiyo-rum. Said b. Yebu'a elli deve, Abbas b. Mirdas es-Sülemî'ye de az sayıda de-veler vermişti. Bundan dolayı öfkelenen Abbas, bu hususta şu (anlamdaki) şiiri söylemişti:

"Geniş ve sert yerde, taylar üzerinde hücumun ile telâfi ettiğin bir talandı.

Ve ben, kavmi uyumasınlar diye uyandırırdım; insanlar uyuduğunda uyumadım.

(1) *Buhârî*, Fardu'l-Hums 19, Meğâzî 56; *Müslim*, Zekât 132; *Müsned*, III, 166.

Benim talânım ile (atım) el-Ubeyd'in (sırtındaki) talân; Uyeyne ile
el-Akra arasında pay edildi.

Ve ben savaşta korkusuzca hücum eden bir kimse idim. Ama ne bana
birşey verildi, ne de benden birşey alındı.

Ancak bana küçük birkaç deve verildi, dört ayağı sayısınca.

Ne Hısn, ne Hâbis toplanma yerinde (babam) Mirdas'a üstün değillerdi.

Hem ben, onlardan herhangi birisinden de aşağı değildim. Ve bugün sen
kimi alçaltırsan artık bir daha o kimse yüceltilemez."

Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Gidin de onun bana karşı uzayan dili-
ni kesiniz" diye buyurdu.⁽¹⁾ Bunun üzerine hoşnut olana kadar ona da ba-
ğışta bulunuldu. Bu, onun dilinin kesilmesi demektir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Kalpleri İslâm'a alıştırılmak istenenler
arasında en-Nudayr b. el-Hâris b. Alkame b. Kelede de zikredilmiştir. Bu ise,
Bedir'de öldürülen en-Nadr b. el-Haris'in kardeşidir. Başkaları ise onu Ha-
beşistan'a hicret eden kimseler arasında zikretmişlerdir. Eğer Nudayr, Habe-
şistan'a hicret eden kimseler arasında ise, kalbi İslâm'a alıştırılacak kimseler-
den olmasına imkan yoktur. Habeşistan'a hicret eden kimse ilk muhacirler-
den olup imanın kalbinde sağlam yer ettiği ve imanı uğrunda çarpışan kim-
selerdendir. Böyle bir kimse imanı kalbinde sağlam yer etsin diye alıştırıla-
cak kimselerden olamaz.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Rasûlullah (sav), Malik b. Avf b. Sa'd b.
Yerbû' en-Nasrî'yi Kays kabilelerinden olup, kavminden müslüman olan
kimselerin zekatını toplamak üzere gönderdi ve Sakiflilere baskın yapması-
nı emretti. O da emredilene yaptı ve onları oldukça sıkıştırdı. Kalpleri İslâm'a
ısrındırılanlar da güzel bir şekilde İslâm'a bağlandılar. Ancak, Uyeyne b.
Hısn bu hususta zan altında kalmaya devam etti. Diğer kalpleri İslâm'a alış-
tırılanlar arasında fazilet bakımından farklılıklar vardır. Onlardan kimisi ha-
yırlı ve fazileti ittifakla kabul edilmiş üstün bir kimsedir. Haris b. Hişam, Ha-
kîm b. Hizam, İkrime b. Ebi Cehil ve Süheyl b. Amr gibileri. Kimileri de bun-
lardan daha aşağı derecededirler. Zaten yüce Allah peygamberleri de, diğer
mü'min kullarını da kimini kiminden üstün kılmıştır. O, bunların halini en iyi
bilendir. Malik der ki: Bana ulaştığına göre Hakîm b. Hizam daha sonraları
kalbi İslâm'a alıştırılmak istenenlerden birisi olarak Peygamber (sav)'ın ken-
disine, verdiklerini çıkartıp sadaka olarak dağıtmıştır.

Derim ki: Hakîm b. Hizam ile Huveytî b. Abduluzza'nın her birisi yüz-
yirmi yıl yaşadı. Bunların altmış yılını cahiliye döneminde, altmış yılını da İs-
lâm döneminde yaşadılar. Ben, imam hocamız hafız Ebu Muhammed Abdu-

(1) Nisbeten daha kısa rivayet için bk. *Müslim*, Zekât 137.

lazım'ı şöyle derken dinledim: Ashab-ı Kiramdan iki kişi vardır ki bunlar, cahiliye döneminde altmış yıl, İslâm olarak da altmış yıl yaşamışlar ve Medine'de hicretin 54. yılında vefat etmişlerdir. Bunlardan birisi Hakîm b. Hizam'dır. Hakîm b. Hizam, fil yılından onüç yıl önce Kâ'benin içinde dünyaya gelmiştir. İkincisi ise Ensardan Hassan b. Sabit b. el-Münzir b. el-Haram'dır. Bunu, ayrıca Ebu Ömer ile Osman eş-Şehrezurî "*Kitabu Marifeti Envâi İlmi'l-Hadis*" (İbn Salah Mukaddimesi diye bilinir) adlı eserinde de zikretmekte ve bundan başka kimseyi sözkonusu etmemektedirler.

Huvaytüb (b. Abduluzza)'yı, Ebu'l-Ferec el-Cevzî "*el-Vefâ fî Şerefi'l-Mustafâ*" adlı eserinde zikrettiği gibi; Ebu Ömer de Huvaytüb'ü "*Kitabu's-Sahabe (el-İstîâb)*" adlı eserinde zikrederek altmış yaşında iken müslüman olduğunu ve yüzyirmi yaşında vefat ettiğini nakletmektedir. Ayrıca Ebu Ömer, Abdurrahman b. Avf'ın kardeşi Hamnen b. Avf'ın da müslüman olarak altmış yıl, daha önce cahiliye döneminde de (müslüman olmadan önce) altmış yıl yaşadığını sözkonusu eder.

Kalpieri İslâm'a alıştırılmak istenenler arasında Muaviye ile babası Ebu Süfyan b. Harb da sayılmıştır. Muaviye'nin onlardan sayılması uzak bir ihtimaldir. Peygamber (sav) onu vahiy kâtipliği, vahyin okunması için emin görmüş ve onunla oturup kalkmış iken nasıl onlar arasında sayılabilir ki? Hz. Ebu Bekir'in halifeliği dönemindeki hali ise bundan daha ünlü ve daha açıktır. Babasının, kalbi İslâm'a alıştırılmak istenenlerden olduğunda söylenecek bir söz yoktur. Kalpieri İslâm'a alıştırılacak kimselerin sayıları hususunda farklı kanaatler vardır. Özetle bunların hepsi mü'min idiler ve az önce de geçtiği gibi aralarında kâfir bir kimse yoktu. Yüce Allah en iyi bilen ve hükmü en sağlam olanıdır.

13. Kalpieri Alıştırılmak İstenenler Sınıfı Kalıcı mıdır?

İlim adamları, bu sınıfa mensupların kalıcılığı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Ömer, el-Hasen, eş-Şafiî ve başkaları: İslâm'ın güçlenmesi ve üstünlük sağlaması ile bu kesimin ardı arkası kesilmiştir, derler. Malik'in ve rey sahiplerinin meşhur görüşü de budur.

Hanefi alimlerinden bazıları da şöyle demektedir: Allah İslâm'ı ve müslümanları aziz kılmış, buna karşılık kâfirlerin de -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- ardı arkasını kesmiştir. Sahabe-i kiram da -Allah hepsinden razı olsun- Ebu Bekir (r.a)'ın halifeliği döneminde bu kesime mensup kimselerin paylarını düştüğü hususunda icma etmişlerdir.⁽¹⁾

(1) Biraz sonra bizzat merhum Kurtubî'nin ifadelerinde de geleceği üzere; meşhur olan bu icmâ'nın Ebû Bekir (r.a) döneminde değil, Ömer (r.a) döneminde gerçekleştiğidir.

İlim adamlarından bir grup da şöyle demektedir: Bu sınıf kalıcıdır. Çünkü imam kimi zaman bazı kimseleri İslâm'a alıştırıp ısındırmak ihtiyacını duyabilir. Hz. Ömer'in, onların payını sona erdirmesi dinin güçlenmiş olduğunu görmesinden dolayıdır.

Yunus der ki: Ben, ez-Zührî'ye bunlara dair sordum da şöyle dedi: Ben bu hususta bir nesh olduğunu bilmiyorum. Ebu Cafer en-Nehhâs da der ki: Buna göre bu hüküm onlar hakkında sabittir. Eğer herhangi bir kimsenin kalbinin ısındırılmasına gerek duyulur ve ondan yana müslümanlara bir zarar gelmesinden korkulur yahut daha sonra İslâm'a güzelce bağlanacağı umut edilirse ona da birşeyler verilir.

Kadı Abdu'l-Vehlâb der ki: Bazı zamanlarda onlara gerek duyulacak olursa zekâtta onlara pay verilir. Kadı İbnü'l-Arabî de der ki: Benim görüşüme göre eğer İslâm güç kazanmışsa bu pay sahipleri de yok kabul edilir. Şayet onlara gerek duyulursa o takdirde Rasûlullah (sav)'ın bunlara verdiği gibi payları verilir. Çünkü es-Sahih (i Müslim) de Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "İslâm garip başladı ve başladığı gibi (garip olarak) avdet edecektir."⁽¹⁾

14. Kalpleri İslâm'a Alıştırılmak İstenenlere Pay Verilmeyecek Olursa...

Kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlara paylarının verilmeyeceğini kabul edersek, şu husus ortaya çıkar: Onların payları ya diğer sınıflara, yahut imamın uygun göreceği yere verilir. ez-Zührî, paylarının yarısı mescidleri imar edenlere verilir demektedir.

İşte sözü geçen bu sekiz sınıfın zekâtın harcanacağı sınıflar olduğunu, yoksa eşit oranda pay sahibi olmadıklarını ortaya koymaktadır. Eğer bu sınıflar eşit pay sahibi olsalardı, (İslâm'a alıştırılmak istenenlerin) düşmesi suretiyle paylarının da düşmesi ve kendilerinden başka kimselere verilmemesi gerekirdi. Nitekim bir kimse muayyen bir topluluğa vasiyette bulunacak olup da onlardan herhangi birisi ölecek olursa, onun payı aralarından kalanlara geri dönmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

15. Kölelerin Payı:

Yüce Allah'ın: "**Kölelere**" buyruğu, kölelerin azad edilmesine... anlamındadır. Bu açıklamayı İbn Abbas ve İbn Ömer yapmışlardır ki, Malik'in ve diğerlerinin de görüşü budur. Buna göre imamın, zekât malından müslüman-

(1) *Müslim*, İmân 232; *Tirmizî*, İman 13; *İbn Mâce*, Fiten 15; *Dârimî*, Rikaak 42; *Müuned*, I, 184, 398, II, 389, IV, 73.

lar adına azad etmek üzere bir takım köleler satın alması caizdir. Bu kölelerin velâ hakkı müslüman cemaata ait olur. Eğer zekâtı ödeyecek kişinin kendisi köleleri satın alıp azad ederse bu da caiz olur. Malik'in mezhebinden çıkartılan sonuç budur. Bu görüş, İbn Abbas ve el-Hasen'den rivayet edilmiştir. Ahmed, İshak ve Ebu Ubeyd de bu görüştedir.

Ebu Sevr şöyle demektedir: Zekâtı ödeyecek kişi velâ bağının kendisine ait olması menfaatini sağlamak suretiyle tek bir köle dahi satın alamaz. Şafiî'nin, rey ashabının ve İmam Malik'ten bir rivayete göre Malik'in de görüşü budur.

Sahih olan birinci görüştür. Çünkü yüce Allah: **"Kölelere"** diye buyurmaktadır. Kölelere zekâtтан bir pay olduğuna göre, zekât verecek şahsın bir köle satın alıp azad etme hakkı da vardır. Bir kimsenin (zekâtтаki) Allah yolunda payından (olmak üzere) bir at satın alıp onun üzerinde yük taşıyabileceği hususunda ilim ehli arasında görüş ayrılığı yoktur. Bir kimsenin zekâtтан bütünüyle bir at satın alma hakkı olduğuna göre, bütünüyle bir köle satın alabilmesi de caiz olur ve bunlar arasında bir fark yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

16. Zekât Malından Satın Alınan Kölenin Velâ Hakkı Kime Aittir:

Yüce Allah'ın: **"Kölelere"** buyruğu velâ hususunda aslî bir delildir. Malik der ki: Burada sözkonusu edilen azad edilip de velâ hakkı müslümanlara ait olan köledir. İmam tarafından böyle bir köle azad edilecek olursa yine hüküm böyledir. Peygamber (sav); velâ hakkının satışını da hibe edilmesini de yasaklamıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Velâ, ne seb bağı gibi bir bağıdır. Ne satılır, ne de hibe edilir."⁽¹⁾ Bir başka hadisinde de şöyle buyurmaktadır: "Velâ (hakkı) azad edene aittir."⁽²⁾

Kadınlar da velâ hakkından herhangi bir şeyi miras alamazlar. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kadınlar velâdan hiçbir şeyi miras alamazlar. Ancak, kendilerinin azad ettikleri yahut da kendilerinin azad ettiklerinin azad ettikleri (kimselerin velâsı) müstesnâdır."⁽³⁾

Peygamber (sav) Hz. Hamza'nın kızına velâ hakkına sahip olduğu bir kimsenin (azadlısının) mirasının, yarısını azad ettiği bu kölenin kızına da öbür yarısını vermiştir.⁽⁴⁾ Azad eden kimse eğer erkek ve kız çocuklar bırakacak

(1) et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, II, 189. Ayrıca bk. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 231; el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağir*, III, 414.

(2) el-Mâide, 5/103. âyet, 7. başlık sonlarında da geçmiş bulunan bu hadisin kaynakları orada gösterilmişti. Kaynaklar için oraya bakılabilir.

(3) *Dârimî*, Ferâiz 52; hadis olarak değil; Tâvûs, el-Hasen ve benzerlerinin sözü olarak.

(4) *İbn Mâce*, Ferâiz 7; *Dârimî*, Ferâiz 31.

olursa, vela hakkı çocukları arasında sadece erkeklere ait olur. Bu, ashab-ı kiramın icma ile kabul ettiği bir husustur. Velâ, ancak katıksız asabe yoluyla miras alınır. Kadınlar için ise asabelik sözkonusu değildir. O bakımdan kadınlar velâ yoluyla hiçbir şeyi miras alamazlar. Bu meseleyi kavrayan hakka isabet eder.

17. Mükâteb'e Zekâtтан Yardım Edilebilir mi?

Mükâteb'e zekâtтан yardım edilir mi hususunda, farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre yardım edilmez. Bu görüş Malik'ten rivayet edilmiştir. Çünkü yüce Allah'ın: "Rakabe: Köle"yi sözkonusu etmesi, onun tam anlamıyla köle azad etmeyi kastettiğini göstermektedir. Mükâteb ise, aslında üzerinde borç olarak bulunan mükâtebe bedeli dolayısıyla "borçlular"ın kapsamı içerisine girmektedir. O "köleler" kapsamına görmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine Malik'ten, Medineliler ile Ziyad'ın, ondan rivayetine göre şöyle dediği nakledilmiştir: Mükâteb olan kimseye kitabet bedelinin son taksidinde onu azad etmesini sağlayacak şekilde yardım olunur. Yüce Allah'ın: "**Kölelere**" buyruğunun te'vili hususunda ilim adamlarının çoğunluğu da bu görüştedir. İbn Vehb, Şafiî, Leys, Nehaî ve başkaları da bu görüştedirler. Ali b. Musa el-Kummî el-Hanefî, "*Ahkâm*"ında (Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinde) şunu nakletmektedir: İlim adamları mükâteb'in kastedildiği hususunda icma etmişler, ancak köle azad edilmesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

el-Kiyâ et-Taberî ise şöyle demektedir: (el-Kummî) bunun men'i hususunda açıkladığı bir şekilde sözkonusu ederek şöyle demektedir: Köle azad etmek bir mülkiyeti iptal etmektir. Temlik değildir. Mükâteb'e verilen mal ise bir temliktir. Temlik sözkonusu olmadıkça da yerini bulmaması sadakanın (zekâtın) özelliklerindendir. O, bu görüşünü şununla da pekiştirmektedir: Bir kimse, zekâtтан borca batmış kimsenin adına onun isteği olmaksızın borcunu ödemek üzere bir miktar verecek olursa, temlik olmadığından dolayı bu geçerli olmaz. O halde köle azad etmekte zekât diye verilecek malın zekat olmaması öncelikle sözkonusudur. Köle azadı hususunda şunu da zikreder: Bir kimse (zekât malıyla) köle azad etmek suretiyle velâ faydasını kendisine sağlamış olur. Mükâtebe vermesi halinde ise böyle birşey tahakkuk etmez. Yine onun naklettiğine göre bir kimse eğer kölenin bedelini kölenin kendisine ödeyecek olursa, köle bu bedele malik olamaz. Şayet efendisine bu bedeli ödeyecek olursa, bu sefer köle azad etmeyi de ona temlik etmiş olur. Eğer satın alıp azad etmekten sonra bu miktarı ödeyecek olursa, bu durumda da bir borcu ödemiş olur. Bunların hiçbirisi zekâtta yerini bulamazlar.

Derim ki: Bizim sözünü ettiğimiz hem köle azad etmenin, hem de mükâtebe yardımcı olmanın caiz oluşuna açıkça delâlet eden bir hadis-i şerif va-

rid olmuştur ki, bunu Dârakutnî, el-Berâ'dan rivayet etmiştir. el-Berâ dedi ki: Bir adam Peygamber (sav)'a gelip şöyle dedi: Beni cennete yakınlaştıracak, cehennemden de uzaklaştıracak bir ameli bana göster. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Andolsun ki, her ne kadar sözlerin kısa ise de sorduğunun kapsamı oldukça geniştir. O halde sen canlı olan (köle) yi azad et ve Rakabeyi (kölelikten) kurtar." Bunun üzerine adam şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, bunlar aynı şeyler değil midir? Hz. Peygamber: "Hayır, canlı olanı azad etmek senin bir köleyi tek başına hürriyetine kavuşturmandır. Köleyi kurtarmak ise, onun bedelinin ödenmesinde (mükâtebesinde) yardımcı olmandır" diye buyurdu. Sonra da hadisin geri kalan bölümünü nakletti.⁽¹⁾

18. Zekât Malından Esirler Kurtarılabilir mi?:

Zekat malından esirlerin kurtarılması hususunda (fukahânın) farklı görüşleri vardır. Esbağ, caiz değildir demektedir. İbnü'l-Kasım'ın görüşü de budur.

İbn Habib ise caizdir, der. Çünkü esir de kölelik yoluyla mülk edinilmiş bir kimsedir. Böylelikle esir, kölelikten hürriyete kavuşturulmuş olur. Hatta bu, bizim elimizde bulunan kölelerin kurtarılmasından daha yerinde ve daha hakka uygundur. Çünkü müslüman bir köleyi müslüman bir kimsenin köleliğinden kurtarmak için zekattan bir pay ayırmak ibadet ve caiz olduğuna göre, müslüman bir kimseyi kâfire kölelik ve zilleti altından kurtarmak için zekat malının verilmesi daha uygun ve daha bir layıktır.

19. Borçlular:

Yüce Allah'ın: "**Borçlulara**" buyruğunda sözü edilenler, borcun altına girmiş ve yanlarında bu borçlarını ödeyecek malları bulunmayan kimseler demektir. Bu hususta herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Ancak, bir kimse günahkârlık uğrunda borca girmiş ise, ona tevbe edinceye kadar zekâttan da birşey verilmez, başka bir mal da verilmez. Yalnızca, malı bulunmakla birlikte borcu malının tamamını kuşatmış (ve aşmış) olan kimseye borcunu ödeyecek miktar verilir.

Eğer hiçbir malı bulunmamakla birlikte borcu bulunan bir kimse ise, böyle bir kişi hem fakirdir, hem borçludur. Ona, bu iki niteliği dolayısıyla da zekat verilir.

Müslim, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)'ın döneminde bir adamın satın aldığı mahsullere bir felâket geldi, o bakımdan borcu çoğaldı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Ona tasaddukta bu-

(1) Dârakutnî, II, 135.

lununuz" diye buyurdu. İnsanlar ona tasaddukta bulundu, fakat verilen bu sadakalar borcunu ödeyecek miktara ulaşmadı. Bu sefer Rasûlullah (sav) onun alacaklılarına: "Artık bulduğunuzu alınız ve sizin bundan başka alacak birşeyiniz yoktur" diye buyurdu.⁽¹⁾

20. Arayı Düzeltmek ve İyilik Maksadıyla, Kefalet ve Benzeri Yollarla Mali Yükümlülükler Altına Girene de Zekâtta Pay Verilir mi?:

Arayı düzeltmek ve iyilik maksadıyla, bir takım yükümlülükler altına girmiş kimseye eğer bu yükümlülükleri ödemesi icab etmiş olup ödemek durumunda olduğu bu malî yükümlülükler onun servetinin tümünü alıp götürüyor ise, buna da tıpkı borçlu gibi zekâtta yüklendiği bu yükümlülükleri ödeyecek kadarı -zengin dahi olsa- verilebilir. Bu, Şafiî'nin, arkadaşlarının, Ahmed b. Hanbel'in ve diğerlerinin de görüşüdür. Bu görüşü kabul edenler Kabîsa b. Muhârik'in hadisini delil gösterirler.

Kabîsa der ki: Ben kefalet yoluyla bir maddi yükümlülüğün altına girdim. Peygamber (sav)'a gidip bu hususta ondan yardım istedim, şöyle buyurdu: "Zekât (malları) bize gelinceye kadar dur da sana ondan verilmesi için emir verelim. -Sonra şöyle buyurdu-: Ey Kabîsa, dilenmek ancak üç kişiden birisi ise bir kimseye helâl olur: Eğer bir kişi başkaları adına kefil olup maddî bir yük altına girmiş ise, bunu elde edinceye kadar o kimse için dilenmek helâl olur. Daha sonra dilenmeyi bırakır. (İkincisi), malının tümünü götüren bir musibete düşen kimseye de hayatını ayakta tutacak kadar -veya: Maîşetini gediğini kapatacak kadar diye buyurdu- bir miktar elde edinceye kadar dilenmesi helâl olur. (Üçüncüsü), kavminden akıl sahibi kimselerden üç kişi kalkıp da: Filan kişiye gerçekten yoksulluk isabet etti, diyecek kadar fakir düşen bir adama da dilenmek helâl olur. Bunun da maîşetini ayakta tutacak miktarı elde edinceye -yahut da geçiminin gediğini kapatacak miktarını elde edinceye kadar diye buyurdu- kadar dilenmesi helâl olur. Bunların dışındaki dilencilik ise ey Kabîsa, kişinin haram olarak yediği bir haramdır."⁽²⁾

Hiz. Peygamber'in: "Sonra bu dilencilikten vazgeçer" ifadesi, böyle bir dilenmede bulunacak olunan zengin oluşuna delildir. Çünkü fakir, dilenmekten vazgeçmekle yükümlü değildir, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine Hiz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Dilencilik (bir kimseye) ancak üç kişiden birisi olması halinde helal olur. Kişiyi yerde

(1) *Müslim*, Müsâkaat 19; *Ebü Dâvûd*, Buyû' 58; *Tirmizî*, Zekât 24; *Nesai*, Buyû' 30, 95; *İbn Mâce*, Ahkâm 25; *Müsned*, III, 36.

(2) *Müslim*, Zekât 109; *Ebü Dâvûd*, Zekât 26; *Nesai*, Zekât 80, 86; *Dârimî*, Zekât 37; *Müsned*, V, 60.

süründürecek kadar fakir düşmüş, yahut aşırı derecede borç sahibi veya can acıtacak bir kanın sahibi (kıyas uygulanmaması için diyet ödemek zorunda bulunan) kimse.”⁽¹⁾

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: Zekât, hiçbir zengine helal değildir. Ancak, beş kişi müstesna...” diye buyurduğuna dair rivayet edilen hadis de ileride gelecektir.⁽²⁾

21. Zekâtın Ölenin Borçları Ödenir mi?:

Zekattan, ölmüş kimsenin borçlarının ödenip ödenmeyeceği hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Hanife der ki: Ölen bir kimsenin borcu zekâtın ödenmez. İbnü'l-Mevvâz'ın görüşü de budur. Yine Ebu Hanife der ki: Üzerinde keffaret borcu ve buna benzer yüce Allah'ın haklarından bir hak bulunan kimseye de zekâtın verilmez. Çünkü, ancak ödemesi halinde hapsedilmesini gerektirecek bir borcu bulunan kimseye “borçlu” denilir.

Bizim mezhebimize mensup ilim adamlarımız ve diğerleri derler ki: Ölenin borcu zekâtın ödenir. Çünkü böyle bir kimse de borçlulardandır. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Ben, her mü'mine kendi öz canından daha yakınım. Kim bir mal bırakacak olursa, o onun aile halkına attır. Kim de bir borç yahut bakıma muhtaç çocuk bırakacak olursa, onun yükümlülüklerini yerine getirmek benim işimdir, bunları ödemek benim üzerimde bir haktır.”⁽³⁾

22. Allah Yolunda:

Yüce Allah'ın: “**Allah yolunda**” buyruğunda kastedilenler, gaziler ile ribat yerleridir. Bunlara, zengin veya fakir olsunlar gazalarında yapacakları harcamalar verilir. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur. Malik'in -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- mezhebinden anlaşılan da budur.

İbn Ömer der ki: Burada kastedilenler, hacılar ve umre ziyaretini yapanlardır. Ahmed ve İshak'dan rivayete göre onlar; “Allah'ın yolu”ndan kasıt hacdır demişlerdir.

Buhârî'de de şöyle denilmektedir: Ebu Lâs'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (sav) zekât develeri üzerinde hacca gitmek üzere bi-

(1) *Ebü Dâvûd*, Zekât 26; *Tirmizî*, Zekât 23; *İbn Mâce*, Ticârât 25; *Müsned*, III, 114, 127.

(2) *Ebü Dâvûd*, Zekât 25; *İbn Mâce*, Zekât 27; *Muvatta'*, Zekât 29.

(3) Aynı manada, az farklılıklarla: *Buhârî*, Ferâiz 15, Nafakât 15, Tefsir 33. sûre 1; *Müslim*, Cumua 43, Ferâiz 14-17; *Ebü Dâvûd*, Harac 15; *Tirmizî*, Ferâiz 1; *İbn Mâce*, Mukaddime 7, Sadakat 13; *Dârimî*, Buyû' 54; *Müsned*, II, 287, 318, 335, 356, 461, III, 338, 371.

zi taşıdı.⁽¹⁾ Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre kişi, malının zekâtından köle azad eder, haccedilmesi için de verir.⁽²⁾

Ebu Muhammed Abdulğani el-Hafız rivayetle dedi ki: Bize, Muhammed b. Muhammed el-Hayyaş anlattı, bize Ebu Ğassan Malik b. Yahya anlattı, bize Yezid b. Harun anlattı, bize Mehdi b. Meymun, Muhammed b. Ebi Yakub'dan haber verdi. Muhammed, Abdurrahman b. Ebi Nu'm'dan -ki, künyesi Ebu'l-Hakem'dir- dedi ki: Abdullah b. Ömer ile oturuyordum. Huzuruna bir kadın gelerek ona şöyle dedi: Abdurrahman'ın babası, benim kocam malını Allah yolunda harcansın diye vasiyet etti. İbn Ömer şöyle dedi: Malı dediği şekilde Allah yolunda harcansın. Ben ona şöyle dedim: Sen, bu kadına soru sorduğu hususta ancak kederini artırmış oldun. Şöyle dedi: Ey Abdurrahman b. Ebi Nu'm, sen bana ne dememi emrederdin? Ben, ona bu malı şu savaşa çıkıyorum deyip de yeryüzünde fesat çıkartan ve yol kesen askerlere vermesini mi emredeydim? Bu sefer ben, şöyle dedim: Peki, ya bu kadına ne yapmasını emredersin? Dedi ki: Ben ona, o malı salih bir topluluğa Allah'ın Haram Beytine haccedenlere vermesini emrediyorum. Çünkü onlar Rahman olan Allah'ın kafilesidirler. Onlar Rahman'ın kafilesidirler, onlar Rahman'ın kafilesidirler. Onlar asla şeytanın kafilesi gibi olmazlar. O, bu sözlerini üç defa tekrarladi. Ben ona: Abdurrahman'ın babası dedim, ya şeytanın kafilesi ne oluyor? Şöyle dedi: Bunlar şu emirlerin huzuruna girip de onlara insanlar arasında karışıklık çıkarmak kastıyla söz ulaştıran, müslümanlar arasında yalancılığı götürüp getiren, bundan dolayı da kendilerine hediyeler ve bağışlar verilen kimselerdir.

Muhammed b. Abdilhakem dedi ki: Savaş araç ve gereçleri, silah ve kendisine ihtiyaç duyulan araçlar, İslâm diyarından düşmanın püskürtülmesi için gerekli şeylere zekâtтан verilir. Çünkü bütün bunlar gaza yoluna ve onun faydasına yapılan harcamalardır. Peygamber (sav) da alevlenen intikam ve kötülüğü söndürmek maksadıyla Sehl b. Ebi Hasme musibeti dolayısıyla yüz dişi deve vermişti.

Derim ki: Bu hadisi Ebû Dâvûd, Beşir b. Yesar'dan rivayet etmektedir. Buna göre Sehl b. Ebi Hasme diye anılan Ensardan birisi, kendisine şunu haber vermiş: Rasûlullah (sav) ona (Sehl'e) zekât develerinden yüz deveyi diyet olarak ödemiş. Yani, Ensar'dan olup Hayber'de öldürülen kişinin diyeti olarak bunu vermiş.⁽³⁾

İsa b. Dinar dedi ki: Allah yolunda gaza edip de gazası esnasında muh-

(1) *Buhârî*, Zekât 49; *Müsned*, IV, 221.

(2) *Buhârî*, Zekât 49.

(3) *Buhârî*, Diyât 22; *Müslim*, Kasâme 5; *Ebû Dâvûd*, Diyât 9; *Nesai*, Kasâme 3, 4.

taç düşmüş, zenginliği ve varlığı yanında bulunmayan bir gazinin zekât alması helâldir. Ancak gaziler arasında olup malı da beraberinde bulunan kimseye zekât almak helâl olmaz. Gaziler arasından ancak malı yanında bulunmayan (zengin) kimselerin zekât almaları helal olur. Şafiî, Ahmed, İshak ve ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur.

Ebu Hanife ve iki arkadaşı (Ebu Yusuf ve Muhammed) derler ki: Gaziye ancak fakir ve (ya) malına ulaşamayacak halde (zengin) olduğu takdirde zekattan verilir.

Ancak bu, nassa, ziyade (fazladan hüküm eklemek) dir. Ebu Hanife'ye göre ise, nassa fazlalık neshdir. Nesh ise ancak ya Kur'an ile veya mütevatir bir haberle olur. Burada ise böyle birşey yoktur. Sahih sünnette bunun aksi rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Zekât, zengine helal değildir. Ancak şu beş kişiye müstesna: Allah yolunda gaza-ya çıkmış, yahut zekât toplamakla görevli olan, yahut borca batmış, yahut zekât olarak verilen bir şeyi maliyla satın almış bir kimseye, yahut bir kimsenin yoksul bir komşusu bulunup da o da o yoksul komşusuna sadaka verdikten sonra, yoksul (komşusun)dan hediye alan zengin kimse." Bu hadisi Malik, mürsel olarak Zeyd b. Eslem'den, o da Ata b. Yesar yoluyla rivayet etmiştir. Ma'mer ise bunu Zeyd b. Eslem'den, o, Ata b. Yesar'dan, o da Ebu Said el-Hudrî'den, o da Peygamber (sav)'dan yoluyla merfu' olarak rivayet etmektedir.⁽¹⁾ O halde bu hadis-i şerif âyetin anlamını tefsir etmekte ve bazı zenginler için zekât almanın caiz olduğunu açıklamaktadır. Yine bu hadis, Hz. Peygamber'in: "Zekât zengin bir kimseye de, azaları (gücü kuvveti) yerli yerinde olan kimseye de helal değildir"⁽²⁾ hadisini de açıklamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in bu buyruğu mücmeldir ve ifade ettiği umumî manası üzere değildir. Diğer hadiste sözü geçen "beş zengin kişi" ile ilgili hadis buna delildir.

İbnü'l-Kasım şöyle derdi: Zengin bir kimsenin cihad için kullanmak üzere zekâtı alıp da bunu Allah yolunda harcaması caiz değildir. Bu ancak fakir kimse için caiz olur. Yine İbnü'l-Kasım der ki: Borç yükü altında bulunan kimsenin de kendi malını koruyacak şekilde (kendi malından borcunu ödemek için) zekâtı bir pay alması ve zekâtı aldığı bu pay ile -ona ihtiyacı yokken- borcunu ödemeye kalkışması caiz değildir. Gazi, savaşta iken zengin olmakla birlikte malı yanında bulunmuyor ise, muhtaç düşecek olursa, zekâtı herhangi bir şey almaz, bunun yerine borçlanır. Ülkesine ulaştı mı bu borcunu kendi malından öder.

(1) Baştarafı 20. başlığın sonlarında zikredilen bu hadisin kaynakları orada gösterilmiştir.

(2) *Ebü Dâvûd*, Zekât 24; *Tirmizî*, Zekât 23; *Dâraikutnî*, II, 119.

Bütün bu hususları İbn Habib, İbnü'l-Kasım'dan nakletmekte ve İbn Nafi' ile başkalarının bu hususta ona muhalefet ettiğini iddia etmektedir. Ebu Zeyd ve başkaları ise İbnü'l-Kasım'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Gazi, ülkesinde zengin olup beraberinde de gazasında kendisine yetecek kadar malı bulunuyor olsa dahi, ona zekâttan bir pay verilir. Sahih olan da budur, çünkü: "Sadaka beş kişi müstesna hiçbir zengine helal değildir..." anlamındaki hadisin zahiri bunu göstermektedir. İbn Vehb'in Malik'ten rivayetine göre, zekâttan gazilere ve ribat yerlerine bir miktar verilir. Bunlar ister fakir ister zengin olsunlar farketmez.

23. Yolcular:

"Yolcular" (anlamı verilen terkip, asıl itibariyle "yol oğlu" anlamındadır) buyruğunda geçen "es-Sebîl" yol demektir. Yolcu'nun yola (oğul tabiriyle) nisbet edilmesinin sebebi, onun yoldan ayrılmayışı ve yolun üzerinden geçişinden ötürüdür. Nitekim şair de şöyle demiştir:

إن نسالوني عن الهوى فأنا الهوى وأبن الهوى وأخو الهوى وأبوه

"Sevgiye dair sorarsanız bana; sevgi benim,
Sevginin oğlu da benim, sevginin kardeşi de, babası da benim."

Yolcudan maksat, yolculuğu esnasında ülkesinden, yerleşik bulunduğu yerden ve malından uzak kalıp ona ulaşamayacak durumda olan kişidir. Böyle birisine ülkesinde zengin dahi olsa zekâttan bir pay verilir; bu durumdaki kişi, borç almak suretiyle kendisini yükümlülük altına sokmakla mükellef değildir.

Malik, *"İbn Suhnûn'un Kitab"*ında der ki: Eğer kendisine borç verecek kişiyi bulacak olursa, ona zekâttan pay verilmez. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü yüce Allah'ın minnet ve lütfunu bulmuş iken böyle bir kimsenin başka herhangi birisinin minneti altına girme sorumluluğu yoktur. Eğer zekât almaya muhtaç etmeyecek kadar bir malı varsa, yolcu olması sebebiyle zekât almasının cevazı hususunda iki rivayet vardır. Meşhur olan rivayete göre ona zekâttan birşey verilmez. Şayet alacak olursa, kendi ülkesine ulaştığı takdirde onu geri ödemekle ve başkasına tasadduk etmekle yükümlü değildir.

24. Zekât Düşenlerden Olduğunu İddia Edenin Bu İddiası Kabul Edilir mi?:

Bir kimse gelip de zekât almaya hak kazandırıcı niteliklerden birisine sa-

hip olduğunu iddia ederse, onun bu iddiası kabul edilir mi, yoksa ona: Söylediğini ispatla mı denilir? Borçlu olduğunu iddia edenin bu iddiasını ispatlaması kaçınılmaz birşeydir. Diğer niteliklere gelince; halinin zahiri o kimsenin durumuna tanıklık eder ve zahir halinin tanıklığı ile yetinilir. Buna delil ise, sahih hadis kitapları sahiplerinin rivayet ettikleri iki hadis-i şeriftir. Kur'an'ın zahirinden de anlaşılan budur.

Müslim'in rivayetine göre Cerir, babasının şöyle dediğini nakleder: Sabahın erken saatlerinde Peygamber (sav)'ın huzurunda idik. Ayakkabıları bulunmayan, siyah beyaz çizgili elbiseleri yahut abaları yırtarak kafalarından geçirip giyinmiş, kılıçlar kuşanmış bir topluluk gördük. Bunların büyük bir çoğunluğu hatta hepsi Mudar'dan idi. Rasûlullah (sav) onlarda gördüğü bu fakirlikten dolayı yüzünün şekli değişti. İçeri girdi, sonra çıktı, Bilal'e emir vermesi üzerine Bilal ezan okudu, kamet getirdi ve namaz kıl (ın)dı. Sonra hutbe irad edip şöyle buyurdu: *"Ey insanlar, sizi tek bir candan... yaratan Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah üzerinizde tam bir gözetleyicidir"* (en-Nisa, 4/1) âyeti ile el-Haşr Sûresindeki: *"... Allah'tan korkun ve herkes yarın için ne hazırladığına bir baksın"* (el-Haşr, 59/18) âyetini okudu. Kimisi dinarından, kimisi dirheminden, kimisi elbisesinden, kimisi sahip olduğu bir sa' buğdaydan sadaka versin -Nihayet: Velevki bir hurmanın yarısı kadar- diye buyurdu. Ensardan bir kişi, nerdeyse taşıyamıyacağı, hatta taşımaktan acze düştüğü bir kese getirdi. Daha sonra ardı arkasına insanlar (getirmeye) devam ettiler. Sonunda yiyecek ve giyecek iki yığın gördüm. Nihayet Rasûlullah (sav)'ın yüzünün altın gibi parıldadığını gördüm. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Her kim İslâm'da güzel bir yol açarsa, ona onun ecri ve ondan sonra onunla da amel edenlerin ecri -ecirlerinden birşey eksiltilmeksizin- vardır. Herkim İslâm'da kötü bir yol açarsa, o kimseye o yolun vebali ve ondan sonra da onunla amel edenlerin vebali -onlardan hiçbir kimsenin vebalinden de birşey eksiltilmeksizin- vardır."*(1)

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber onların hallerinin zahiri ile yetinerek sadaka vermeye teşvik etti, onlardan buna dair herhangi bir delil istemedi. Yanlarında bir mal var mıdır yok mudur diye de soruşturmadı.

Abraş, kel ve kör'e dair Müslim'in ve başkalarının rivayet ettiği hadis de buna benzemektedir. Sözü geçen bu hadisin lafzı şöyledir: Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre o, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiştir: *"İsrailoğulları arasında bir abraş, bir kel ve bir kör vardı. Allah, onları sınamak istedi. Onlara bir melek gönderdi. Melek abraş'ın yanına vardı ve ona, en çok sevdiğin şey nedir diye sordu, o da: Güzel bir ten rengi, güzel bir ten ve insanların benden tiksinnmelerine sebep olan bu halimin giderilmesi. Melek, onu*

(1) *Müslim*, Zekât 69; *Müsned*, IV, 358-359, 361.

bir sıvazladı ve onun bu tiksinti veren hali gidiverdi, ona güzel bir ten regî, güzel bir ten verildi. Melek ona: Ençok sevdiğin mal hangisidir diye sorunca, o da, deve -veya inek türü- dedi. (Şüphe hadis ravilerinden İshak'a aittir). -Ancak ya abraş veya kel, onlardan birisi deve, diğeri de inek dedi.- Bunun üzerine o kimseye on aylık hamile bir dişi deve verildi, Allah bu deve-de sana bereket ihlan etsin, dedi.

Daha sonra (melek), kel'in yanına gitti. Ençok sevdiğin nedir diye sorunca kel: Güzel bir saç ve insanların benden tiksintmelerine sebep olan bu halimin benden gitmesidir. Melek onu bir sıvazladı ve onun bu hali gitti, ona güzel bir saç verildi. (Melek) dedi ki: Ençok hangi malı seversin? O, ineği deyince, ona gebe bir inek verildi. Allah bunu sana mübârek kılsın, dedi.

Sonra âmâ'ya gitti. Ençok sevdiğin şey nedir diye sorunca âmâ, Allah'ın görmemi bana geri vermesi ve böylelikle insanları görmektir deyince, onu bir sıvazladı, Allah da ona görmesini iade etti. Ona, en sevdiğin mal hangisidir diye sorunca, koyun dedi. Bunun üzerine ona doğumu yakın bir koyun verildi.

Önceki iki kişinin deve ve ineği yavruladı, berikinin koyunu da doğurdu. Birinin bir vadi dolusu devesi, diğerrinin bir vadi dolusu ineği, diğerrinin de bir vadi dolusu koyunları oldu.

Daha sonra o melek abraş'a eski suret ve kılığında gelerek; ben yoksul bir adamım. Yolculuğum esnasında bütün çarelerim tükendi. Artık bugün ancak Allah sayesinde ve senin yardımın ile yerime ulaşabilirim. Senden, sana şu güzel rengi, şu güzel teni ve şu malı verenin hakkı için bu yolculuğumda üzerine binerek yerime ulaştıracak bir deve istiyorum deyince, abraş ona: Haklar çoktur diye cevap verdi.

Melek ona, ben seni tanıyor gibiyim. Sen daha önce insanların kendisinden tiksindiği abraş ve fakir bir kişi iken Allah sana (daha sonra bunca malı) vermişti değil mi? Abraş, hayır ben bu malı babadan, atadan miras aldım, dedi. Bu sefer melek, eğer yalan söylüyor isen Allah seni önceki haline döndürsün dedi. Daha sonra kel adamın yanına eski suretinde giderek ona da öncekine söylediğinin benzerini söyledi, o da öncekinin verdiği cevabı buna verdi, bu sefer melek: Eğer yalan söylüyor isen Allah seni önceki haline döndürsün, dedi.

Nihayet âmâ'ya önceki suret ve şeklinde gitti ve: Ben yoksul bir adamım. Yolda kaldım. Bu yolculuğumda bütün çarelerim tükendi. Bugün yerime ancak Allah'ın lütfuyla, ondan sonra da senin yardımınla ulaşabilirim. Sana görmeni geri verenin hakkı için senden bu yolculuğumda beni yerime ulaştıracak bir koyun istiyorum, dedi. Kör dedi ki: Ben de önceleri kördüm. Allah bana görmemi geri verdi. İsteddiğini al, istediğini bırak. Allah'a yemin ederim,

bugün ne alırsan Allah için ondan dolayı sana zorluk çıkarmayacağım. Bu sefer melek ona: Malını tut. Sizler sınandınız. Senden razı olundu, iki arkadaşına ise gazap edildi diye cevap verdi.”⁽¹⁾

İşte bu, fakirliğinden ayrı olarak çoluk çocuk sahibi olduğunu veya başka bir durumda olduğunu iddia edecek olursa, onun bu hali -güç yetirilirse durumu açığa çıkartılır diyenlerin aksine- açığa çıkartılmaya çalışılmaz. Çünkü hadiste: “Ben yoksul bir adamım ve yolcuyum, senden bir koyun istiyorum” denilmekte, buna karşılık yolcu olduğunu ispatlamakla onu mükellef tuttuğundan söz edilmemektedir. Ancak mükâteb olduğunu iddia eden bir kimseden, mükâteb olduğunu ispatlaması istenir. Çünkü, hürriyeti tesbit edilinceye kadar kölede aslanan köleliktir.

25. Zekâtın Verilemeyeceği Kimseler:

Kişinin nafakalarını sağlamakla yükümlü olduğu kimselere zekâtın bir şeyler vermesi caiz değildir. Nafakalarını sağlamakla yükümlü olduğu kimseler; anne-baba, çocuk ve hanımıdır. Eğer imam bir adamın zekâtını, adamın kendi çocuğuna, babasına ve zevcesine verecek olursa caiz olur. Ancak, kişinin bunu bizzat kendisinin vermesi caiz değildir. Çünkü kişi, bu şekilde bir ödemede bulunmakla kendisi üzerinde farz olan bir şeyi iskat etmiş olur.

Ebu Hanife der ki: Kişi zekâtını, oğlunun oğluna da, kızının kızına da veremez. Yine kendisiyle mükâtebede bulunmuş kölesine de, müdebberine de, umm veledine de, yarısını azad etmiş olduğu köleye de zekâtın bir şey veremez. Çünkü kişi, fakirin ihtiyacını gidermek suretiyle malı Allah için çıkarıp vermekle emrolunmuştur. Mülkiyeti altında bulunan bu tür kimseler ile kendisi arasında ortak menfaatler vardır. İşte bundan dolayı bunların birbirleri lehine şahidlikleri de kabul edilmez. (Ebu Hanife) der ki: Mükâteb, üzerinde ödemekle yükümlü olduğu bir dirhem kaldığı sürece bir köledir. Çünkü bunu ödemekten aciz kalabilir, o durumda mükâtebin kazancı efendisinin olur. Ebu Hanife'ye göre bir bölümü azad edilmiş olan köle de mükâteb seviyesindedir. İki arkadaş Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise, üzerinde borç bulunan bir hür durumundadır, o bakımdan ona zekât verilmesi caiz olur.

26. Nafakalarını Sağlamakla Yükümlü Olmadığı Yakınlara Zekât Vermek:

Zekâtını nafakalarını sağlamakla yükümlü olmadığı kimselere verenin durumu hakkında farklı görüşler vardır. Kimisi bunu caiz kabul ederken, kimi-

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 51; *Müslim*, Zühd 10.

si bunu mekruh görmektedir. Malik, minnet altında kalma korkusu vardır, demiştir. Mutarriif'in de şöyle dediği nakledilmektedir: Ben Malik'i, zekâtını yakın akrabalarına verirken gördüm. Vakidî de der ki: Malik dedi ki: Zekâtını verdiğin en faziletli yer, bakmakla yükümlü olmadığın akrabalarıdır. Peygamber (sav) de Abdullah b. Mes'ud'un hanımına şöyle demiştir: "(Kocana vermek suretiyle) senin için biri akrabalık dolayısıyla ecir, diğeri de sadaka eciri olmak üzere iki ecir vardır."⁽¹⁾

Ancak, ilim adamları, kadının zekâtını kocasına vermesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Habib'ten, nakledildiğine göre o, hanımının kendisine verdikleri ile hanımının nafakasını denkleştirmeye çalışırdı.

Ebu Hanife, bu caiz olmaz derken, iki arkadaşı ona muhalefet ederek: Caizdir demişlerdir. Daha sahih olan da budur. Çünkü, sabit olduğuna göre Abdullah (b. Mes'ud) ın hanımı Zeyneb, Rasûlullah (sav)'a giderek şöyle demiştir: Ben kocama sadaka vermek istiyorum bu benim için geçerli olur mu? Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Evet, senin için biri sadaka eciri, diğeri de akrabalık eciri olmak üzere iki ecir vardır."⁽²⁾

Sadaka mutlak olarak zikredildiği takdirde zekât anlaşılır. Çünkü hanımın üzerinde kocası lehine nafaka mükellefiyeti yoktur. O bakımdan kocası hanımı için yabancı durumundadır. Ebu Hanife, görüşüne gerekçe göstererek şöyle der: Mülkiyet menfaatleri ikisi arasında ortaktır. Öyle ki, onlardan birinin diğeri lehine şahitliği kabul edilmez. Hadis, nafile sadaka hakkında yorumlanmalıdır.

Şafîî, Ebu Sevr ve Eşheb bunu şu şartla caiz kabul ederler: Eğer koca ondan aldığını hanımı lehine yerine getirmekle yükümlü olduğu mükellefiyetler alanında harcamayıp kendisinin nafakasını ve giyimini karşılamak üzere harcar, hanımına da kendi malından infak ederse, olur.

27. Hak Sahiplerine Verilecek Zekât Miktarı Ne Olmalıdır?:

Yine fukahâ (zekât almak hakkına sahip olanlara) ne miktarda verileceği hususunda farklı görüşlere sahiptir. Borçlu olan kimseye borcu kadarı verilir, fakir ve yoksula da kendilerine ve aile fertlerine yetecek kadarı verilir. Bunlara nisab miktarı, yahut ondan daha az miktarın verilmesinin cevazı hususunda farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlerin esasını ise, daha önce geçen zekât almayı caiz kılan fakirlik sınırı ile ilgili görüş ayrılığı teşkil eder.

(1) *Buhârî*, Zekât 48; *Müslim*, Zekât 45-47; *Nesâî*, Zekât 82; *İbn Mâce*, Zekât 24; *Dârimî*, Zekât 23; *Müsned*, III, 502, VI, 363.

(2) Bir önceki rivayete dair nota bakınız.

Ali b. Ziyad ve İbn Nâfi'in rivayetlerine göre bu hususta bir sınır yoktur. Bu, verilecek miktar valinin ichtihadına göre tesbit edilir. Kimi zaman yoksullar azalabilir ve zekât artabilir. O takdirde fakire bir yıllık geçimini karşılayacak kadar verilir. Muğire'nin rivayetine göre ise fakire nisabdan daha aşağı miktar verilir ve hiçbir zaman nisab miktarına ulaşılmaz.

Müteahhir alimlerden kimisi de şöyle der: Eğer bir şehirde birisi nakit, diğeri de ziraat mahsulleri olmak üzere iki ayrı zekât varsa, fakire, öbürünün zekât vaktine kadar kendisini ulaştıracak bir miktar verilir.

İbnü'l-Arabî der ki: Benim görüşüme göre fakire nisab miktarı verilir. İsterse o şehirde iki veya daha fazla tür zekât alınmış olsun. Çünkü maksat zengin oluncaya kadar fakiri ihtiyaçtan kurtarmaktır. O bu miktarı aldıktan sonra diğer zekât gelecek olur da yanında kendisine yetecek kadar bir miktar varsa, bu sefer onu başkası alır.

Derim ki: Nisab miktarının verilmesi hususunda rey ashabının görüşü de budur. Ancak Ebu Hanife, caiz görmekle birlikte, bunun mekruh olduğu görüşündedir. Ebu Yusuf ise mutlak olarak caiz kabul eder ve şöyle der: Çünkü onun aldığı zekât miktarının bir bölümü şu andaki ihtiyacı içindir. Dolayısıyla şu andaki ihtiyacından arta kalan miktar da (nisab olan) ikiyüz dirhemden daha aşağıdadır. Eğer bir defada ikiyüz dirhemden fazla fakire verecek olursa, bu sefer şu an için duyduğu ihtiyaç miktarından arta kalan ikiyüz dirhem kadar olur, bundan dolayı bu kadar bir miktarı vermek caiz olmaz.

Hanefî alimlerin müteahhirleri arasında şöyle diyenler de vardır: Eğer böyle bir kimsenin geçindirmekle yükümlü olduğu aile efradı yoksa, borcu da bulunmuyorsa hüküm böyledir. Eğer üzerinde borcu varsa, borcunu ödemesi halinde elinde ikiyüz dirhemden az bir miktar kalacaksa ona ikiyüz dirhem ya da daha fazla vermekte bir mahzur yoktur. Şayet geçindirmekle yükümlü olduğu aile efradı varsa, verilen miktar aile efradına paylaştırılması halinde herbirisine ikiyüz dirhemden daha aşağı bir miktar isabet edecek kadar vermesinde bir mahzur yoktur. Çünkü böyle birisine tasaddukta bulunmak, hem ona, hem de aile halkına tasaddukta bulunmak demektir. Bu da güzel bir görüştür.

28. Zekât Alacak Fakirlerin Nitelikleri:

Şunu bil ki, yüce Allah'ın: "...**Fakirlere...**" buyruğu mutlaktır. Bunda herhangi bir şart veya bir kayıt bulunmamaktadır. Aksine bu buyrukta Haşimoğullarından olsunlar olmasınlar bütün fakirlere zekât vermenin caiz olduğuna delâlet vardır. Ancak, sünnet-i seniyye birtakım şartların nazar-ı itibara alınacağı doğrultusunda varid olmuştur. Bu şartlardan birisi, bu fakir-

lerin Haşimoğullarından olmaması ve sadaka (zekât) verenin nafakasını sağlamakla yükümlü bulunmadığı kimselerden olmasıdır. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur. Üçüncü bir şart ise sadaka alacak kimsenin kazanabilecek güce sahip olmaması şeklindedir. Çünkü Hz. Peygamber: "Sadaka (zekât), zengin ve azaları (gücü kuvveti) yerinde herhangi bir kimseye helal değildir"⁽¹⁾ diye buyurmuştur. Buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Yine, İslâm alimleri arasında farz sadakanın, Peygamber (sav)'e de, Haşimoğullarına da, onların mevlalarına da helal olmadığı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ebu Yusuf'tan ise, Haşimoğullarından birisinin sadakası (zekâtı) nın, yine Haşimoğullarına mensup bir başka kimseye verilmesinin caiz olduğuna dair bir görüş rivayet edilmiştir ki, bunu el-Kiyâ et-Taberî nakletmektedir.⁽²⁾ Kimi ilim adamı garip bir istisna teşkil ederek şöyle der: Haşimoğullarının mevlalarına hiçbir sadaka türü haram değildir. Ancak bu, Peygamber (sav)'den sabit olana muhaliftir. Çünkü o, mevlâsı Ebu Rafi': "Bir kavmin mevlası (azadlı kölesi) onlardandır"⁽³⁾ diye buyurmuştur.

29. Haşimoğullarına Nafile Sadaka Verilebilir mi?:

Haşimoğullarına nafile sadaka vermenin cevazı hususunda da ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır. İlim ehlinin çoğunlukla kabul ettiği sahil olan görüşe göre nafile sadakanın Haşimoğullarına ve onların mevlâlarına verilmesinde bir mahzur yoktur. Çünkü Hz. Ali, Hz. Abbas ve Hz. Fatıma -Allah onlardan razı olsun- Haşimoğullarından bir grup kimseye sadaka vermişler, onlar lehine vakıflar yapmışlardır. Onların yaptıkları vakıf sadakaları ise bilinmektedir ve meşhurdur.

İbnü'l-Macişun ile Mutarrif, Esbağ ve İbn Habib derler ki: Haşimoğullarına farz sadakadan da, nafile sadakan da birşey verilmez. İbnü'l-Kasım ise şöyle demektedir: Haşimoğullarına nafile sadaka verilebilir. Yine İbnü'l-Kasım der ki: Peygamber (sav)'den gelen: "Sadaka Muhammed'in âline helal değildir"⁽⁴⁾ şeklindeki hadis, sadece zekât hakkındadır, nafile sadaka ile ilgili değildir. İbn Huveyzimendad da bu görüşü tercih etmiş, Ebu Yusuf ve Muhammed de bu görüşü benimsemişlerdir.

(1) Bu hadis daha önce 5. ve 22. başlıklarda geçmiş, kaynakları da orada gösterilmişti.

(2) el-Kiyâ et-Taberî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 209. Ancak, *el-İhtiyâr*, I, 121'de bu görüşün, Ebû Hanîfe'ye ait olduğu ve Ebû Yusuf'un bu hususta ona muhalefet ettiği belirtilmektedir.

(3) *Ebû Dâvûd*, Zekât 29; *Tirmizî*, Zekât 25; *Nesâî*, Zekât 97; *Dârimî*, Siyer 82; *Müsned*, III, 448, IV, 340, VI, 8, 10, 390.

(4) *Buhârî*, Zekât 57; *Müslim*, Zekât 167; *Nesâî*, Zekât 7, 95; *Muvatta*, Sadaka 13.

İbn Kasım der ki: Onların mevlalarına (azad ettiklerine) her iki sadaka türünden de verilebilir. Malik de *"el-Vâdiha"*da şöyle demektedir: Muhammed âline nafile sadaka verilmez. İbnü'l-Kasım der ki: Malik'e, ya onların mevlalarına (verilir mi?) diye sorulunca, ben mevlalardan kastın ne olduğunu bilmiyorum, diye cevap verdi. Bu sefer ben ona, Hz. Peygamber'in: "Bir kavmin mevlası onlardandır" buyruğunu ona karşı delil gösterince, bu sefer (bana: yine Hz. Peygamber): "Bir kavmin kızkardeşi de onlardandır" diye buyurmuştur dedi. Esbağ dedi ki: Ancak bu, iyilik ve hurmet konusunda böyledir.

30. Bu Şekilde Harcama Allah'ın Farz Emridir:

"(فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ): **Allah'tan bir farz olarak**" buyruğu Sibeveyh'e göre mastar olarak nasb edilmiştir. Yani; "(فَرَضَ اللَّهُ الصَّدَقَاتِ فَرِيضَةً)": Allah sadakaları kat'i bir şekilde (böylece) farz kılmıştır," anlamındadır. Bununla birlikte el-Kisâî'nin görüşüne göre kat' ile (önceki kelime üzerinde durak yapmak sureti ile) ref edilmesi de caizdir. Yani; bunlar farzdır, anlamında olur. ez-Zeccâc der ki: Ben bu buyruğun bu şekilde (ref' ile) okunduğuna dair bir şey bilmiyorum.

Derim ki: İbrahim b. Ebi Able bunu haber yaparak böylece okumuştur. Nitekim; "(إِنَّمَا زَيْدٌ خَارِجٌ)": Zeyd ancak dışarı çıkmakta olandır," demek de buna benzemektedir.

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ
لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ
وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾

61. Peygambere eziyet eden ve: "O bir kulaktır" diyenler de onlardandır. De ki: "O sizin için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır ve müminler(in sözün)e inanır. O, içinizden iman edenler için de bir rahmettir." Allah'ın Rasûlünü incitenler için can yakıcı bir azap vardır.

Yüce Allah münafıklar arasında Peygamber (sav)i incitecek sözler söyleyerek ileri geri konuşup dillerini uzatan ve: Eğer bu konuda bana sitem edecek olursa ben de ona böyle bir şey söylemedim diye yemin ederim, o da bunu kabul eder. Çünkü o her söyleneni dinleyen bir kulaktır, diye düşünen

kimseler olduğunu beyan etmektedir.

el-Cevherî der ki: Bir kimse her söyleyenin sözünü dinliyor ise ona; “(رجل اذن): Kulak kesilen bir adam” denilir. Tekil ve çoğulu aynıdır.

Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas’tan yüce Allah’ın: “**O bir kulaktır**” buyruğu hakkında: Söyleyeni dinleyen ve kabul eden kimse demektir, diye açıkladığını rivayet eder.

Bu âyet-i kerime Attâb b. Kuşeyr hakkında inmiştir. O: Muhammed ancak kendisine söylenen herşeyi kabul eden bir kulaktır, demişti. Bir başka görüşe göre bu kişi Nebtel b. el-Hâris’tir. Bu açıklamayı da İbn İshak yapmıştır. Nebtel iri yarı, saç sakalı birbirine karışmış, esmer, gözleri kızıl, yanaklarının siyahlığına kırmızılık karışmış acaib hilkatli birisiydi. Kendisi hakkında Hz. Peygamberin: “Bir şeytanı görmek isteyen kimse Nebtel b. el-Hâris’e bak-sın” diye buyurduğu kişi de odur.⁽¹⁾

(اذن): Kulak” kelimesi, “zel” harfi ötreli de sakın de okunmuştur.

“**De ki: O, sizin için hayırlı bir kulaktır**” buyruğu o, sizin için hayırlı bir kulaktır, kötü bir kulak değildir, demektir. Yani o, sizin için hayırlı olanı işitir, kötü olanı işitmez. Bu buyruk; el-Hasen ve Ebu Bekr’in rivayetine göre Asım tarafından; (قل اذن خير لكم) şeklinde ötreli ve tenvinli olarak okunmuştur. Diğerleri ise, izafet ile (yani “nun” harfi tek ötreli, ondan sonraki kelime ise iki esreli) okunmuştur. Hamza ise, (“**mü’minlere inanır**” anlamındaki buyruktan sonra gelen): “(ورحمته): ... **bir rahmet**” kelimesini esreli okumuştur. (Bu kıraate dair açıklamalar biraz sonra gelecektir). Diğerleri ise bu kelimeyi; “(اذن): **Bir kulaktır**” buyruğuna atfederek ref’ ile okumuşlardır. İfa-denin takdiri ise şöyle olur: O, sizin için hayırlı bir kulaktır ve bir rahmettir. Yani o, hayırlı şeyleri işitendir. Şer şeyleri işiten değildir. Bu da şu demektir. O, sevdiği (bir diğer nüshadaki kelimeye göre: İşitilmesi gereken) şeyi işitir ve o bir rahmettir. Ancak, “**rahmet**” kelimesinin esreli okunuşuna (ki, Hamza’nın kıraatidir) göre ise bu kelime; “(خير): Hayır” kelimesine atfederek okunmuştur.

en-Nehlâs der ki: Bu, Arap dili bilginlerine göre açıklanma ihtimali uzak bir okuyuştur. Çünkü, her iki isim arasında uzaklık meydana gelmiştir. Esreli okuyuşta ise bu oldukça çirkindir.

el-Mehdevî der ki: “**Rahmet**” kelimesi “**hayırlı**” kelimesine atf ile esreli okunur. Yani: O, hayırlı şeyleri işiten bir kulaktır ve rahmet olan şeyleri işitendir, demek olur. Çünkü rahmet de hayır kapsamı içeresindedir. “**Rahmet**” kelimesinin, “**mü’minler**” kelimesine atfedilmesi doğru olamaz. Çünkü bu: O, Allah’a da inanır, mü’minlere de inanır (güvenir), anlamındadır.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur’ân*, s.254; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 227.

Buna göre Kûfelilerin görüşüne göre, “mü'minler” anlamındaki kelimenin başındaki “ra” zaididir. Yüce Allah'ın: “(لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ) : *Onlar Rabblerinden korkarlar*” (el-A'raf, 7/154) buyruğunda da böyledir, (“Rabbleri” kelimesinin başındaki “lam” zaididir). Ebu Ali de der ki: Bu, yüce Allah'ın: “(رَدِفَ لَكُمْ) : *O size ulaşmış bulunuyor*” (en-Neml, 27/72) buyruğundaki gibidir.

el-Müberred'e göre ise bu lam, fiilin kendisine delâlet ettiği bir mastara taalluk etmektedir ki, ifadenin takdiri: O, kâfirleri değil de mü'minleri tasdik eder, anlamında olmak üzere; (إِيْمَانَهُ لِلْمُؤْمِنِينَ) şeklindedir. Mana nazar-ı itibara alınarak lam getirilmiş olabilir. Çünkü; (يُؤْمِنُ) : *İnanır*” kelimesi, “(يَصْنَقُ) : Doğrular, tasdik eder”; anlamındadır. Burada da yüce Allah'ın: “(مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ) : *Önünderini tasdik edici*” (el-Bakara, 2/97; Âl-i İmran, 3/3) buyruğunda olduğu gibi, “lam” ile teaddi etmiştir (geçişli fiil haline gelmiştir).

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ
إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾

62. Sizi hoşnut etmek için huzurunuzda Allah'a yemin ederler. Halbuki daha doğru olan, Allah'ı ve Rasûlünü hoşnut etmeleridir; eğer mü'min iseler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Rivayete göre aralarında el-Cülâs b. Süveyd ile Vedîa b. Sâbit'in bulunduğu münafıklardan bir topluluk bir arada bulunuyordu. Yanlarında Ensar'dan Âmir b. Kays adında bir genç çocuk da vardı. Onu önemsemediler, ileri geri konuştular ve şöyle dediler: Eğer Muhammed'in dediği gerçekse biz elbette eşeklerden daha kötü bir durumdayız.

Genç delikanlı buna kızdı ve: Allah'a and olsun ki onun söylediği gerçektir ve siz de eşeklerden daha kötüsünüz dedi. Peygamber (sav)'e de onların söylediklerini bildirdi. Münafıklar ise Âmir'in yalan söylediğine dair yemin ettiler. Amir ise, hayır yalancılar onlardır, dedi ve buna dair yemin edip; Allah'ım, bizi birbirimizden ayrılmadan doğru söyleyenin doğruluğunu, yalan söyleyenin de yalancılığını ortaya çıkar, dedi.

Bunun üzerine şanı yüce Allah: **"Sizi hoşnut etmek için huzurunuzda Allah'a yemin ederler"** buyruğunun da yer aldığı bu âyet-i kerimeyi indirdi.⁽¹⁾

2. Allah ve Rasûlünü Razi Etmek:

Yüce Allah'ın: **"(وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ)"**: **Halbuki, daha doğru olan Allah'ı ve Rasûlünü hoşnut etmeleridir**" buyruğu mübtedâ ve haberdur. Sibeveyh'in görüşüne göre ifadenin takdiri, **"(وَاللهُ أَحَقُّ أَنْ يَرْضَوْهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يَرْضَوْهُ)"**: Daha doğru olan Allah'ı hoşnut etmeleridir, yine daha doğru olan O'nun Rasûlünü hoşnut etmeleridir" şeklinde olup, daha sonra hazfedilmiştir. Nitekim şairlerden birisi şöyle demiştir:

نحن بما عندنا وأنت بما عندك راضٍ والرأي مختلف

"Biz yanımızdakine, sen de yanındakine razısın.
Görüş (lerimiz) ise farklıdır."

Muhammed b. Yezid der ki: İfadede herhangi bir hazf yoktur. İfadenin takdiri; **"(وَاللهُ أَحَقُّ أَنْ يَرْضَوْهُ وَرَسُولُهُ)"**: Daha doğru olan Allah'ı razı etmeleridir, Rasûlünü de" şeklinde olup takdim ve tehir vardır.

el-Ferrâ der ki: İfadenin anlamı, "daha doğru olan ise Rasûlünü razı etmeleridir" şeklindedir. "Allah" lafzı ise bir söz başlangıcıdır. Nitekim, Allah dilerse ve sen dilerse ifadesi de böyledir.

en-Nehlâs ise der ki: Sibeveyh'in görüşü bunların en uygun olanıdır. Çünkü Peygamber (sav)'den: "Allah dilerse ve sen dilerse" demenin nehy edildiği sahih rivayetle sabit olmuştur. Herhangi bir ifadenin eğer manası da doğru ise, hiçbir ifadede ne takdim, ne de tehir takdirine gidilmez. Derim ki: Şöyle de denilmiştir: Şanı yüce Allah, rızasını Rasûlünün rızası ile iç içe kılmıştır. Nitekim O'nun: **"Rasûle itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"** (en-Nisâ, 4/80) buyruğu da bunu göstermektedir. er-Rabi' b. Haysem, bu âyet-i kerimeyi okudu mu durur, sonra da şöyle dermiş: Öyle bir buyruk ki, hem ne buyruk! Allah bu işi ona havale etti ve o bize hayırdan başka birşey emretmez.

3. Yemin Edenin Yeminini Kabul Etme Gereği:

(Mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: Bu âyet-i kerime, yemin edenin yeminini -kendisine yemin edilen kişinin razı olma yükümlülüğü-

(1) el-Vâhidî, a.g.e., s.254-255; buna yakın başka bir rivayet: Suyûtî, a.g.e., I, 228.

ğü bulunmasa dahi- kabul etmenin gerektiğini ihtiva etmektedir. Yemin, davacının bir hakkıdır.

Yine âyet-i kerime, daha önceden de geçtiği üzere yeminin yüce Allah'ın adına yapılması gerektiğini de ihtiva etmektedir. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yemin eden ya Allah adına yemin etsin, yahut susun."⁽¹⁾ Kendisine yemin edilen kişi de tasdik etsin."

Yeminlere ve yeminlerden istisna yapmaya (inşaallah demeye) dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Maide Sûresi'nde (5/89. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا
ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

63. Hâlâ bilmezler mi ki, kim Allah'a ve Rasûlüne karşı sınır mücadelesine kalkışırsa ona içinde ebedi kalacağı cehennem ateşi vardır. En büyük rüsvaylık işte budur.

Yüce Allah'ın: "**Hâlâ bilmezler mi ki**" buyruğunda kastedilenler münafıklardır. İbn Hürmüz ile el-Hasen ise bunu muhatap kipi olarak; "(تعلموا): **Bilmez (mi) siniz?**" diye okumuşlardır. (أَنَّهُ) lafzı, (يعلموا): Bil (mez) ler" ile naşb mahallindedir. "He" zamiri ise söylenen söze ait bir zamirdir. "(مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ): **Kim Allah'a... karşı sınır mücadelisine kalkışırsa**" buyruğu mübtedâ olarak ref' mahallindedir. "**Sınır mücadelesine kalkışmak**" ise, "(المشاقة): Ayrılık" kelimesinde olduğu gibi birisinin bir sınırdaki, diğerinin de bir sınırdaki kalması, bulunması demektir. Mesela, "(حَادَ فُلَانٌ فُلَانًا): Filan filana karşı sınır mücadelesine girdi," ifadesi kullanılır ve bir kimsenin kendisine ait olmayan bir sınır içerisinde bulunması başka sınıra düşmesi anlamı kastedilir.

"(فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ): **Ona... cehennem ateşi vardır**" buyruğu ile ilgili olarak şöyle denmektedir: Şart cünlesinde "fe" harfinden sonra gelen (cevap cümlesi) mübtedâ kabul edilir. O bakımdan, burada hemze esreli olarak; (فَأَنَّ) denilmesi gerekirdi. el-Halil ve Sibeveyh de burada esreli olarak okunmasını caiz kabul etmişlerdir. Sibeveyh, bu da güzeldir der ve şu beyitleri (tanık olarak) nakleder:

(1) Buraya kadar: *Buhâri*, Şehâdât 26, Edeb 74, Eymân 4; *Müslim*, Eymân 3; *Dârimî*, Nüzûr 6; *Muvatta'*, Nüzûr 14; *Müsned*, II, 7, 11.

وَعَلِمِي بِأَسْدَامِ الْمِيَاهِ فَلَمْ تَزَلْ فَلَاتُصْ تُخْبِدِي فِي طَرِيقِ طَلَاتِحْ
وَأَنِي إِذَا مَلْتُ رِكَابِي مُنَاخَهَا فَلَانِي عَلَى حَظِّي مِنَ الْأَمْرِ جَامِحْ

“Uğrayanların azlığı dolayısıyla (tadı) değişen suları bilirim hâlâ da.
Uzun süre yol aldıklarından dolayı yorgun düşmüş develer hızla yol alırlar.
Şüphesiz binek develerim uzun süre konup göçmekten usanırlarsa da
Ben yine de bu işten sonunda payımı elde etmek için muhakkak ısrarla
yoluma devam ederim.”

Şu kadar var ki, genelde herkes; (فَاَن) şeklinde hemzeyi üstün ile okumaktadırlar.

Yine el-Halil ve Sibeveyh şöyle demektedirler: (âyet-i kerimedeki) ikinci (اَن); birincisinden bedeldir. el-Müberred, bu görüşün makbul olmadığını, doğru olanın ise el-Cermî'nin açıklaması olduğunu iddia ederek şöyle der: İkincisi, araya uzunca ifadeler gelmiş olduğu için te'kid maksadıyla tekrar edilmiştir. Bunun benzeri yüce Allah'ın şu buyruklarıdır:

“(وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ)”: *Ve âhirette de en büyük hüsrana uğrayacaklar onlardır*” (en-Neml, 27/5). Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: “(فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا)”: *Sonra ikisinin de akibetleri muhakkak ikisi de orada ebedi olmak üzere ateşin içinde kalmalarıdır.*” (el-Haşr, 59/17)

el-Ahfeş der ki: Bu âyette buyruğun anlamı böyle bir kimseye ateşin vacip olacağıdır.

el-Müberred bunu kabul etmeyerek şöyle der: Bu bir hatadır. Çünkü şeddeli ve üstün olan; (اَن); mübtedâ olarak kullanılıp haber hazfedilmez. Ali b. Süleyman da der ki: Mana; (فَالْوَاجِبُ أَنَّهُ لَهٗ نَارُ جَهَنَّمَ): Vacip olan onun için cennem ateşi olduğudur, şeklindedir. Buna göre ikincisi, mahzuf bir mübtedânın haberidir.

Yine şöyle denilmiştir: İfade; (فَلَهُ أَنَّهُ لَهٗ نَارُ جَهَنَّمَ): Onun için ona muhakkak cennem ateşi vardır, takdirindedir. Buna göre; (اِنَّ) edatı, “fe” ile (اَن) arasında mecrur olan ismin takdiri üzere ref mahallindedir.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنْزَلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ
قُلِ اسْتَهْزِؤْاْ إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

64. Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine açıkça haber verecek bir sûrenin tepelerine indirilmesinden çekiniyorlar. De ki: “Siz alay edin bakalım! Şüphesiz Allah çekindiğinizi açığa çıkarandır.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Münafıkların Çekinmesi:

Yüce Allah'ın: **“Münafıklar... çekiniyorlar”** buyruğu bir haberdır, emir değildir. Bunun haber olduğuna bundan sonra gelen: **“Şüphesiz Allah çekindiğinizi açığa çıkarandır”** buyruğu delildir. Çünkü onlar inâdî olarak küfre sapmışlardır.

es-Süddî der ki: Kimi münafıkların: Allah'a yemin ederim, hakkımızda bizi rezil edecek bir şeyler inmesindense öne çıkarılıp bana yüz sopa vurulmasını daha çok arzu ederim, demesi üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.⁽¹⁾

“Çekiniyorlar” buna karşı kendilerini korumaya çalışıyorlar, anlamındadır. ez-Zeccac dedi ki: Buyruğun anlamı, çekinsinler şeklinde olup emirdir. Nitekim (emir vermek kastı ile): Bunu yapar, demek de buna benzemektedir.

2. Münafıkların Korkusu:

Yüce Allah'ın: “(أَنْ تَنْزَلَ عَلَيْهِمْ) : **Tepelerine indirilmesinden...**” buyruğundaki; “(أَنْ) : ... **me...**” nasb mahallinde olup “indirilmesinden” anlamını kazandırmaktadır. Sibeveyh'in görüşüne göre ise bu edatın; “(مِنْ) : ...den”in hazfine göre cer mahallinde olması da mümkündür. Ayrıca; “(يَحْذَرُ) : Çekinirler” fiilinin mef'ûlû olarak nasb mahallinde olması da mümkündür. Çünkü Sibeveyh (حَدَّثَ زَيْدًا) : Zeyd'den çekindim,” tabirinin kullanılmasını uygun görmekte ve (bu kullanılışa örnek olmak üzere de) şöyle bir beyit nakletmektedir:

حَذِرُ أَمْوَالاً لَا تُضِيرُ وَأَمِنْ مَالٍ لَيْسَ مُنْجِيَهُ مِنَ الْأَقْدَارِ

“Zarar vermeyecek işlerden çekinmekte, bununla birlikte güven duymaktadır Kendisini kaderlerden korumayacak şeylerde.”

Ancak el-Müberred bunu caiz kabul etmemektedir. Çünkü “çekinmek” kişinin tavırlarında görülen bir iştir.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s.255.

“(عَلَيْهِمْ) : **Tepelerine**” ifadesinin anlamı, müminler üzerine demektir. “**Bir sûre**”den kasıt ise münafıklar hakkında müminlere münafıkların gülünçlüklerini, kötülüklerini ve ayıplarını anlatacak bir sûre indirilmesinden çekinirler, demektir. İşte bundan dolayı bu sûreye, sûrenin tefsirinin baş taraflarında da geçtiği gibi “el-Fâdiha (iç yüzleri açıklayan, rezil eden)” “el-Musîre (açıklayan, yayan” ve “el-Muba'sire (araştıran)” adları verilmiştir. el-Hasen der ki: Müslümanlar bu sûreyi “el-Haffâre (kazıcı)” diye de adlandırırlardı. Çünkü bu sûre münafıkların kalplerinde bulunanları kazıyarak ortaya çıkarmıştır.

3. Münafıkların Tehdidi:

Yüce Allah'ın: “**De ki: Siz alay edin bakalım**” buyruğu korkutma ve tehdit ihtiva eden bir emirdir. “**Şüphesiz Allah çekindiğinizi açığa çıkarandır**” sizin açığa çıkmasından korkup çekindiğiniz şeyi ortaya çıkarandır.

İbn Abbas der ki: Allah münafıkların isimlerini de indirdi. Bunlar yetmiş kişi idiler. Daha sonra bu isimler O'nun refet ve rahmetinin bir tecellisi olarak Kur'ân-ı Kerîm'den nesh edildi. Çünkü onların çocukları müslüman idi ve insanlar birbirlerini ayıplayabiliyorlardı. Buna göre yüce Allah; “**Şüphesiz Allah çekindiğinizi açığa çıkarandır**” buyruğunda sözünü ettiği vaadini gerçekleştirmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah'ın açığa çıkarması, Peygamberine onların hallerini ve isimlerini bildirmesi sureti ile olmuştur. Yoksa onların adlarını Kur'ân-ı Kerîm'de indirmesi şeklinde değil. Zaten yüce Allah bir başka yerde: “*Sen onları muhakkak söyleyişlerinden de bilirsin*” (Muhammed, 47/30) diye buyurmaktadır. Bu ise bir çeşit ilhamdır. Münafıklar arasında tereddüt içerisinde bulunan ve Muhammed (sav)'ı yalanlamak ya da onu tasdik etmek hususunda kesin bir kanaate varmayan kimseler de vardı. Aralarında onun doğruluğunu bildikleri halde iman etmeyip inatlaşanlar da vardı.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ
وَأَيَّاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ ﴿٦٥﴾

65. Andolsun onlara soracak olsan elbette şöyle diyeceklerdir: “Biz sadece şakalaşıp eğleniyorduk” De ki: “Allah ile, O'nun âyetleri ile ve Rasûlü ile mi alay ediyordunuz?”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Bu âyet-i kerime Tebûk gazvesi hakkında inmiştir. Taberî ve başkaları Kattade'den şöyle dediğini naklederler: Peygamber (sav) Tebuk gazvesinde yolda giderken münafıklardan bir kesim de önünde yol alıyorlar ve şöyle diyorlardı: Şu Şam (Suriye) Saraylarını fethedecek ve sarioğullarının (Bizanslıların) kalelerini zaptedecek kimseye bir bakın!

Yüce Allah kalplerinde olanı ve aralarında konuştuklarını Peygamberine haber verince şöyle buyurdu: “Şu önden gidenleri ben yanlarına gelinceye kadar alıkoyun.” Daha sonra yanlarına varıp: “Siz şöyle şöyle dediniz” diye söyleyince yemin ederek: “Biz ancak şakalaşılıyor ve eğleniyorduk” dediler ve bununla söylediklerinde ciddi olmadıklarını anlatmak istediler.

Taberî, Abdullah b. Ömer'den şöyle dediğini nakleder: Ben bu sözü söyleyen kişi olan ve Rebia b. Sabit'i Rasûlullah (sav)'ın devesine asılarak onunla beraber sürüklenip dururken, taşlar sebebiyle yolun şurasına burasına değip, bu arada da: Biz sadece şakalaşılıyor ve eğleniyorduk derken gördüm. Peygamber (sav) ise: **“Allah ile, O'nun âyetleriyle ve Rasûlü ile mi alay ediyordunuz?”** diyordu.

en-Nekkaş ise, Hz. Peygamberin devesine bu şekilde asılan kişinin Abdullah b. Ubeyy b. Selûl olduğunu nakletmektedir. el-Kuşeyrî de İbn Ömer'den böylece nakletmektedir. İbn Atiyye der ki: Bu bir yanlışlıktır. Çünkü Abdullah b. Ubeyy Tebuk'e katılmamıştır. el-Kuşeyrî ayrıca der ki: Hz. Peygamberin bu sözlerini Vedîa b. Sâbit'e söylediği de ifade edilmiştir. Vedîa münafıklardan idi ve Tebûk gazvesine katılmıştır.

(Meâlde) şakalaşmak anlamı verilen: (الخوض); aslında, suya dalmak demektir. Daha sonra kendisinde itham ve eziyet verici ifadeler bulunan herşey hakkında kullanılır olmuştur.

2. Küfür Sözü Şaka da Söylense, Ciddi de Söylense Hüküm Aynıdır:

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî der ki: Onların bu söyledikleri sözler ciddi de olabilirdi, şaka da olabilirdi. Ancak ne olursa olsun bu sözler küfürdür. Çünkü küfür sözleri şaka yollu söylemenin de küfür olduğu hususunda ümmet arasında görüş ayrılığı yoktur. Tahkik, ilim ve hakkın; şaka ve ciddiyetsizlik ise batıl ve cehaletin kardeşidir. İlim adamlarımız derler ki: (Bu konuda isterseniz) yüce Allah'ın: **“Sen bizi alaya mı alıyorsun dediler. O: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, dedi”** (el-Bakara, 2/67) buyruğuna bakabilirsiniz.

3. Şaka ve Ciddiyetsizliğin Çeşitli Hükümlere Etkisi:

İlim adamları şakanın, alış-veriş, nikâh ve boşama gibi sair hükümlerde etkisi hususunda üç ayrı görüş ortaya atmışlardır.

Bir görüşe göre kayıtsız ve şartsız olarak şaka yollu söylenen bu sözler bu hükümlerde bağlayıcı değildir.

İkinci görüş, mutlak olarak bağlayıcıdır.

Üçüncü görüş ise, alış-veriş ile diğer hükümler arasında fark gözetilen görüştür. Buna göre nikâh ve talakta bağlayıcıdır. Bu, talak hususunda tek bir görüş olarak Şafiî'nin görüşüdür, alış-verişte ise şakanın bağlayıcı bir hükmü yoktur.

Malik ise, *"Muhammed'in Kitab"*ında şöyle demektedir: Şaka ve eğlenme kimsenin nikâhı bağlayıcıdır. Ebu Zeyd, İbnü'l-Kasım'dan *"el-Utebiye"*de bağlayıcı olmadığını nakletmektedir. Ali b. Ziyad ise, bu durumda nikâh önce de olsa, sonra da (farkedilse) fesh edilir.

Şakalaşan kimsenin satışı hususunda Şafiî'nin iki görüşü vardır. Bizim (Malikî) mezhebimizin ilim adamlarının görüşlerinden de bu şekilde iki görüş çıkartılabilir. İbnü'l-Münzir ise, boşamanın ciddisinin de şakasının da aynı olduğu hususunda icma bulunduğunu nakletmektedir. Mezhebimize mensup müteahhir kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Her iki taraf da nikâhta olsun alış-verişte olsun şaka yollu söylediklerini ittifakla belirtirlerse bağlayıcı olmaz. Ancak, bu konuda aralarında ayrılık doğarsa, ciddi olduğu şaka olduğu iddiasına baskın kabul edilir.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Dârakutnî, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet ederler: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Üç şey vardır ki bunların ciddisi de ciddidir, şakaları da ciddidir: Nikâh, boşama ve ricât." Tirmizî der ki: Bu, hasen, garip bir hadistir. Peygamber (sav) ashabından olsun, diğerlerinden olsun, ilim ehline uygulama da buna göredir.⁽¹⁾

Derim ki: Evet, hadiste bu şekilde: "...ric'at" ifadesi de geçmektedir. Malik'in Muvatta'î'nda ise Yahya b. Said'den, o, Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediği nakledilmektedir: "Üç şey vardır ki, bunlarda oyun olmaz. Nikâh, talak ve köle azad etmek."⁽²⁾ Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Mes'ud ve Ebu'd-Derdâ'dan da böyle rivayet edilmiş ve onların hepsi şöyle demişlerdir: Üç şey vardır ki bunlarda eğlenme de olmaz, geri dönüş de olmaz. Eğlensin diye de bunları yapan, ciddi olarak da bunları yapan (aynı durumdadır): Nikâh, talak ve köle azad etmek.

(1) *Ebû Dâvûd*, Talâk 9; *Tirmizî*, Talâk 9; *İbn Mâce*, Talâk 13; *Dârakutnî*, III, 256, IV, 19.

(2) *Muvatta*, Nikâh 56.

Said b. el-Müseyyeb'den, Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakletmektedir: Dört şey vardır ki bunlar herkesin hakkında caiz (geçerli)dirler: Köle azadı, boşama, nikâh ve adaklar. Dahhak'dan da şöyle dediği nakledilmektedir: Üç şey vardır ki, bunlarda oyun olmaz. Nikâh, boşama ve adaklar.⁽¹⁾

لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ
نُعَذِّبُ طَائِفَةً بَأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

66. Özür dilemeyin. Siz iman ettikten sonra gerçekten kâfir oldunuz. İçinizden bir grubu affetsek bile, günahkâr kimseler oldukları için diğer bir grubu azaplandıracağız.

Yüce Allah'ın: “**Özür dilemeyin. Siz, iman ettikten sonra gerçekten kâfir oldunuz**” buyruğu azar olmak üzere söylenmiş bir sözdür. Şöyle buyurulmuş gibidir: Fayda vermeyecek bir iş yapmaya kalkışmayın. Bundan sonra haklarında kâfir oldukları ve günahlarından dolayı özür dilemenin fayda sağlamayacağı hükmü verilmektedir.

“(واعتذر)”: Özür diledi” ifadesi, mazereti oldu anlamınadır. Şair Lebîd şöyle der:

وَمَنْ يَبْكُ حَوْلًا كَامِلًا فَقَدْ أَعْتَذَرَ

“Tam bir yıl ağlayan bir kimse, artık özür dilemiş
(mazereti kabul edilmiş) olur.”

Özür dilemek (i'tizâr) ise, (kalpte) duyulan (olumsuz duygular)ın izlerini, etkilerini silmek demektir. Mesela; “(اعتذرت المنازل)”: Evlerin izleri silindi, gitti,” denilir. İ'tizar da silinip gitmek manasınadır. Şair der ki:

أَمْ كُنْتَ تَعْرِفُ آيَاتِي فَقَدْ جَعَلْتُ
أَطْلَالَ إِلْفِكَ بِالْوَدَّاءِ تَعْتَذِرُ

“Yoksa sen, el-Vedkâ (denilen yer, ya da kum tepesi) de alışageldiğin
İzlerin silinip gittiği yerin alametlerini biliyor muydun?”

(1) Bk. İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVI, 377-378.

İbnü'l-A'râbî der ki: Bu kelimenin asıl anlamı kesmektir. Ona, itizar ettim demek, onun kalbinde bulunan (bana karşı) olumsuz duyguları kestim, sona erdirdim demektir. Sünnet edildiği vakit çocuktan kesilen et parçasığına; (عُذْرَةُ الْغَلَامِ) denilmesi de buradan geldiği gibi, kız çocuğunun sünnet edilmesi halinde kesilen et parçasığına da; (عُذْرَةُ الْجَارِيَةِ) denilir.

Yüce Allah'ın: **"İçinizden bir grubu affetsek bile günahkâr kimseler oldukları için diğer bir grubu azaplandıracağız"** buyruğu ile ilgili olarak denildiğine göre bunlar üç kişi idiler. İkiisi alay etmiş, bir diğeri de gülmüştü. Af olunan kişi, gülen ve herhangi bir söz söylemeyen kişi idi.

"Grup" (anlamı verilen: tâife), topluluk, cemaat demektir. Bir kişiye de mana itibariyle "tâife" denilebilir. İbn'ul-Enbârî der ki: Bazan çoğul anlam ifade eden bir lafız tek kişi hakkında da kullanılır. Mesela: "(خَرَجَ فُلَانٌ عَلَى الْبَغَالِ)": Fîlan kişi katırlarla çıktı," demek gibi. Yine der ki: "Taife" kelimesi ile tek kişi kastedilecek olursa, sonundaki "yuvarlak te"nin mübalağa için gelmesi de mümkündür.

Affedilen kişinin adı hakkında farklı görüşler vardır İbn İshak adının, Mahşî b. Humeyyir olduğunu söylerken, İbn Hişam, adının İbn Mahşî olduğu söylenmektedir, der. Halife b. Hayyât ise **"Tarih"**inde bunun adı, Muhâşin b. Humeyyir'dir demektir. İbn Abdî'l-Berr ise, Muhâşin el-Himyerî olduğunu zikrederken, es-Süheylî ise, Muhaşşin b. Humeyyir olduğunu belirtmektedir. Hepsi de bu kişinin Yemame'de şehid düştüğünü naklederler. Bu kişi tevbe etmiş ve ona Abdurrahman adı verilmişti. O da şehid olarak öldürülüp, kabrinin nerede olduğunun bilinmemesi için Allah'a dua etmişti. Bunun, o vakit münafık mı, yahut müslüman mı olduğu hususunda da farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre önce münafıktı, daha sonra samimi bir şekilde tevbe etti. Bir diğer görüşe göre ise müslümandı. Ancak, münafıkların sözlerini işitince bundan dolayı gülmüş, münkerlerini değiştirmemişti.

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ
إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

67. Münafık erkeklerle münafık kadınlar da birbirlerindendir. Onlar kötülüğü emreder iyilikten alıkoyarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar, Allah'ı unuttular, O da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar fasıkların tâ kendileridirler.

Yüce Allah'ın: **“Münafık erkeklerle münafık kadınlar”** (meâlindeki) buyruğu mübtedâdır. **“(بَعْضُهُمْ) : Birbirleri”** ikinci mübtedâdır, bedel de olabilir. Haberi ise; **“(من بعض) : ...lerindendir”** buyruğudur.

“Birbirlerindendir” buyruğu, onların dinden çıkması aynı şey gibidir, anlamındadır. ez-Zeccâc der ki: Bu yüce Allah'ın: **“Onlar muhakkak sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler”** (et-Tevbe, 9/56) buyruğu ile ilişkilidir. Yani, onlar mü'minlerden değildirler. Aksine, birbirlerindendirler. Bu da onların münkeri emredip maruftan alıkoymak hususunda birbirlerine benzedikleri anlamına gelir.

Ellerini sıkı tutmaları ise, onların cihadı terk etmeleri ve yerine getirmeleri gereken haklar hususunda cimrilik etmeleri demektir.

Burada **“unutmak”** terketmek anlamındadır. Yani, onlar Allah'ın kendilerine verdiği emirleri terkettiler, O da şüpheleri içerisinde kendilerini terkedip bıraktı. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, yüce Allah'ın emirlerini adeta unutulmuş hale gelinceye kadar terkedip durdular. O da onları sevap ve mükâfatından unutulmuşlar seviyesine düşürdü. Katade der ki: **“Onları unuttu”**, hayırdan onları mahrum bıraktı anlamındadır. Kötülükten ise onları unutmadı. (Kötülük işlemeye devam ettiler).

Fısk, itaat ve dinin dışına çıkmak anlamındadır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/26'da) geçmiş bulunmaktadır.

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٦٨﴾

68. Allah, erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kâfirlere de -orada ebediyyen kalıcılar olmak üzere- cehennem ateşini va'detti. Bu onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir. Onlara bi-tip tükenmeyen bir azap vardır.

“Allah, erkek münafıklara da... va'detti.” Va'dedilen şey, hayır ise; **“(وَعَدَ اللَّهُ وَغَدَاً) :** Allah va'detti, denilir. Eğer bir kötülük ise, (isim ve mastarı): **“(وَإِعِيداً) :** şeklinde gelir. **“(خَالِدِينَ) :** Ebediyyen kalıcılar olmak üzere” buyruğu hal olarak nasb edilmiştir. Âmili ise mahzufdur. **“(يَصْلَوْنَهَا خَالِدِينَ) :** Orayı ebedi kalıcılar olmak üzere boylarlar,” demektir.

“Bu onlara yeter” buyruğu mübtedâ ve haberdir. Yani bu, (cehennem ate-

şi ve azap) onların amellerinin karşılığı olmak üzere yeterlidir.

“**Lanet** (edilmek)”, uzak düşmek demektir. Yani, Allah'ın rahmetinden uzak düşmüşlerdir anlamında olup, lanete dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/88. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Onlara bitip tükenmeyen**” devamlı ve kalıcı “**bir azap vardır.**”

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَآكَثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا
فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ
أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

69. Siz de kendinizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idi. Malları ve evlatları da daha çoktu. Onlar payları kadar faydalandılar. Sizden öncekiler kendi payları kadar faydalandıkları gibi, siz de payınız kadar faydalandınız ve onlar daldıkları gibi siz de daldınız. Onlar, dünyada da âhirette de amelleri boşa gitmiş olanlardır. Zarara uğrayanların tâ kendileri de işte bunlardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Siz de Kendinizden Öncekiler Gibisiniz:

Yüce Allah'ın: “**Siz de kendinizden öncekiler gibisiniz**” buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccâc der ki: Buradaki “kef” (gibi anlamındaki edat), nasb mahallindedir. Yani, yüce Allah onlardan öncekilere cehennem ateşini va'dettiği gibi diğer kâfirlere de cehennem ateşini va'detmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Buyruk, siz münkeri emredip maruftan alıkoymak hususunda sizden öncekilerin yaptıkları gibi yaptınız, şeklindedir ve burada muzafe hazfedilmiştir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Siz de sizden öncekiler gibisiniz. Buna göre buradaki benzetme edatı ref' mahallindedir. Çünkü hazfedilmiş bir mübtedânın haberidir.

“(أشد): **Daha güçlü**” kelimesinin munsarîf olmayışı; (أفعل) vezninde sıfat-ı müşebbehe olduğundan dolaydır. Bu kelimenin aslı (أشدد) şeklindedir. Yani onlar, sizden daha çetin bir güce sahip oldukları halde, yüce Allah'ın azabını kaldırmak imkân ve fırsatını bulamamışlardı.

2- Muhammed Ümmeti ve Önceki Ümmetler:

Said (b. el-Müseyyeb), Ebu Hureyre'den, o, Peygamber (sav)'den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Sizden önceki ümmetlerin gittikleri yolda siz de arşın arşın, karış karış, kulaç kulaç gideceksiniz. Öyle ki, onlardan herhangi bir kimse bir keler deliğine dahi girecek olsa, şüphesiz siz de oraya gireceksiniz.” Ebu Hureyre dedi ki: Dilerseniz Kur'ân-ı Kerîm(deki şu buyruğu) okuyunuz: **“Siz de kendinizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idi. Malları ve evlatları da daha çoktu. Onlar payları kadar faydalandılar.”** Ebu Hureyre der ki: Buradaki “pay”dan kasıt dindir. **“Sizden öncekiler kendi payları kadar faydalandıkları gibi, siz de payınız kadar faydalandınız”** buyruğunu âyeti bitirinceye kadar okudu. (Ashab) dediler ki: Ey Allah'ın Peygamberi, yahudi ve hristiyanların yaptıklarını mı yapacağız? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Zaten insan diye onlardan başka kim var?”⁽¹⁾

Yine Sahih'te de Ebu Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Sizden öncekilerin yollarını karış karış, arşın arşın izleyeceksiniz. Hatta onlar keler deliğine girecek olsalar siz de oradan gireceksiniz.” Ey Allah'ın Rasûlü, yahudi ve hristiyanların mı? dediler, Hz. Peygamber: “Ya başka kim olabilir?” diye buyurdu.⁽²⁾ İbn Abbas da dedi ki: Bu gece düne ne kadar da benziyor! İşte şu İsrailoğullarına benzedik çıktık. İbn Mes'ud'dan da buna benzer bir söz nakledilmiştir.

3- Zarara Uğrayanlar:

Yüce Allah'ın: **“Onlar payları kadar faydalandılar.”** Yani, kendilerinden öncekilerin yaptıkları gibi onlar da dinlerinden paylarına düşen ile yararlandılar. **“... Siz de daldınız”** ifadesi ile de gaib zamirden hitap sigasına geçilmektedir. “Daldıkları gibi” yani, onların dalışları gibi daldınız. **“Gibi”** anlamını veren “kef” ise, hazfedilmiş bir mastara sıfat olarak nasb mahallindedir. Yani, siz de dalanların dalışı gibi daldınız demektir. (الذي) ise, (مَنْ): Kim, kimse gibi nakıs bir isimdir ve bu hem tekil, hem de çoğul hakkında kullanılır. el-Bakara Sûresi'nde (2/17. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 176.

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 50, İtisâm 14; *Müslim*, İlm 6; *İbn Mâce*, Fiten 17; *Müsned*, II, 325, 327, 336..., III, 84, 89, 94.

“(خُضْتُ الْمَاءَ اخْرَضَهُ خَوْضًا وَخِيَاضًا)”: Suyu daldım, dalarım” denilir. Dalınan yere de (مَخَاضَةٌ) denilir. Bu da insanların gerek piyade, gerekse binekli olarak kattikleri yer demektir. Çoğulu ise, (الْمَخَاضُ وَالْمَخَاوِضُ) şekillerinde gelir. Bu açıklama Ebu Zeyd'den nakledilmiştir. “(أَخَضْتُ دَابَّتِي فِي الْمَاءِ)”: Bineğini suya daldırdım,” (أَخَاضَ الْقَوْمَ) ise, “binekleri suya daldı” demektir. “(خَضَّتِ الْغَمَرَاتُ)”: Zorlu, sıkıntılı işlere daldım,” demektir. “(خَاضَهُ بِالسَّيْفِ)”: kılıcını sapladığı kimsenin içinde hareket ettirdi,” manasına gelir. “(خَوَّضَ فِي نَجِيْعِهِ)”: Kanında daldırdı” ifadesi mübalağa olarak kullanılır. (الْمَخْوُضُ) İçecek şeylerin yayılması için kullanılan aracın adıdır. “(خَضْتُ الشَّرَابَ)”: İçeceği çalkaladım,” ifadesi de buradan gelmektedir. Karşılıklı olarak konuşup söze dalmayı anlatmak üzere de; (خَاضَ الْقَوْمُ فِي الْحَدِيثِ وَتَخَاوَضُوا) tabirleri kullanılır. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Siz de oyun ve eğlence ile dünyevî işler arasına dalıp gittiniz. Muhammed (sav)'ın işini yalanlamaya daldınız diye de açıklanmıştır.

“Onlar... amelleri” yani, hasenatları “boşa gitmiş” batıl olmuş “olanlardır.” Buna dair açıklamalar daha önceden (2/217. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. “Zarara uğrayanların tâ kendileri de işte bunlardır.” Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/28. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ
إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

70. Onlara kendilerinden öncekilerin, Nûh, Âd, Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen ashabının, Mu'tefikelerin haberi gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık mucizelerle gelmişlerdi. Allah onlara zulmediyor değildi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı.

“Onlara kendilerinden öncekilerin... haberi gelmedi mi?” Buradaki soru, takrir (gerçeği söyletmek) ve sakındırmak anlamındadır. Yani onlar, bizim daha önceden kâfirleri helâk ettiğimizi işitmediler mi? “Nuh, Âd, Semud kavimlerinin” buyruğu “ler” anlamını veren; (الَّذِينَ)'den bedeldir. “İbrahim kavminin” yani, Kenan oğlu Nemrud'un ve kavminin; “Medyen ashabının” Medyen, Hz. Şuayb'ın yaşadığı şehrin adı idi. Medyenliler Yevmu'z-Zulle azabı ile helâk edildiler. “Mu'tefikelerin” denildiğine göre bununla Lût kavmi

kastedilmektedir. Çünkü, onların yaşadıkları yer kendileri de içlerinde olduğu halde alt üst oldu. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Bir görüşe göre de **"Mu'tefikeler"** helâk edilen herkes demektir. Mesela, dünya başlarına yıkıldı, demeye benzer.

"Peygamberleri onlara apaçık mucizelerle gelmişlerdi." Burada (sözün geçen kavimlere gönderilen) bütün peygamberler kastedilmektedir. Bir görüşe göre de, Mu'tefikelere peygamberleri gelmişti, diye de açıklanmıştır. Buna göre onların peygamberleri yalnız başına Hz. Lût'tur. Ancak, her bir kasabaya bir peygamber gönderilmiştir. Mu'tefikeler ise üç kasaba idi. Dört olduğu da söylenmiştir. Bir başka yerde tekil olarak yalnızca "el-Mu'tefike" (en-Necm, 53/53) şeklindeki buyruğu ise, cinsi anlatmak için gelmiştir.

Bir diğer görüşe göre **"peygamberler"** ile tek bir peygamber kastedilmiştir. Yüce Allah'ın: **"Ey Peygamberler, hoş ve temiz şeylerden yeyiniz"** (el-Mu'minun, 23/51) buyruğunda olduğu gibi. Oysa, Hz. Peygamber asrında ondan başka bir peygamber yoktu. Derim ki: Ancak, bu görüş tartışılır. Çünkü Peygamber (sav)'den gelen sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "Muhakkak Allah, Peygamberlere verdiği emrin aynısı ile mü'minlere hitab etmiştir."⁽¹⁾ Bu hadis, bunun böyle olmadığına işaret etmektedir ki, bu da el-Bakara Sûresi'nde (2/172. ayetin tefsirinde) geçmiş idi. O halde kastedilenler bütün peygamberlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Allah onlara zulmediyor değildi."** Yani, Allah kendilerine bir peygamber göndermedikçe onları helâk etmedi. **"Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı."** Ancak onlar, kendilerine karşı deliller ortaya konulmasından sonra kendi kendilerine zulmettiler.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

71. Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar birbirlerinin velileridir. Bunlar iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah'a ve Rasûlüne de itaat ederler. İşte Allah bunlara rahmet edecektir. Şüphesiz Allah Azîzdir, Hakîmdir.

(1) Müslim, Zekât 65; Tirmizî, Tefsir 2. sûre 37; Dârimî, Rikaak 9; Müsned, II, 328.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Mü'minlerin Veliliği:

“Birbirlerinin velileridirler” yani, candan sevgi, muhabbet, birbirlerine âtufetleri bakımından kalpleri birlik içerisinde.

Münafıklar hakkında ise: **“Birbirlerindendirler”** ifadesi kullanılmıştır. Çünkü onların kalpleri ayrılık içerisinde. Fakat hüküm itibariyle biri diğerine katılır.

2. İyiliği Emredip Kötülükten Alıkoymak:

“Bunlar, iyiliği emreder.” Yüce Allah'a ibadeti, O'nu tevhid etmeyi ve buna bağlı olan diğer bütün hususları emrederler.

“Kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar.” Putlara tapmaktan ve buna bağlı olan her husustan vazgeçirmeye çalışırlar. Taberî, Ebu'l-Âliye'den şöyle dediğini nakleder: Kur'ân-ı Kerîmde yüce Allah'ın sözünü ettiği bütün iyiliği emredip, münkerden alıkoymaya dair buyrukların hepsi putlara ve şeytanlara ibadeti yasaklamak anlamındadır. İyiliğin emredilip münkerden alıkonulması ile ilgili açıklamalar daha önce el-Maide Sûresi (5/79. âyetin tefsirinde) ile Âl-İmran Sûresi'nde (3/21-22. ayetlerin tefsiri, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

3. Namazın Kılınması:

Yüce Allah'ın: **“Namazı dosdoğru kılarlar”** buyruğuna dair açıklamalar, Bakara Sûresi'nin baştarafında (el-Bakara, 2/3. âyet, 4. başlıkta) daha önceden geçmiş bulunmaktadır. İbn Abbas der ki: Burada kastedilenler beş vakit namazdır. Buna göre sözü edilen zekât da farz zekât demektir. İbn Atiyye der ki: Bana göre nafilelerle övgü, daha belîğ (ileri derecede) dir. Zira nafileleri yerine getiren bir kimsenin farzları yerine getirmesi öncelikle sözkonusudur.

4. Allah'a ve Rasûlüne İtaat Edenler:

“Allah'a” farz kıldığı hususlarda **“Rasûlüne de”** kendileri için sünnet kıldıklarında **“itaat ederler.”**

Yüce Allah'ın: **“(سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ): İşte Allah bunlara rahmet edecektir”** buyruğundaki “sin” harfi, va'dolunan bu rahmetin gerçekleşeceği vaktin bir sûresi bulunduğunu belirtmektedir ki, ruhlar bu va'di umarak nimetlensin. Şanı yüce Allah'ın lütfu, bu va'din yerine getirilmesinin teminatıdır.

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِينَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ
أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

72. Allah mü'min erkeklere de mü'min kadınlara da -içlerinde ebediyyen kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetler va'detti. Bir de Adn cennetlerinde hoş meskenler... Allah'ın rızası ise hepsinden daha büyüktür. En büyük kurtuluş işte budur.

“Allah, mü'min erkeklere de mü'min kadınlara da -içlerinde ebediyyen kalmak üzere- altından” yani, ağaçlarının ve köşklerinin altından “**ırmaklar akan cennetler**” bahçeler “**va'detti.**” el-Bakara Sûresi'nde (2/25. ayetin tefsirinde) bu nehirlerin yataksız olarak, fakat zapturapt altında aktıklarına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. “**Bir de Adn cennetlerinde**” yani, ebedî ikâmet yurtlarında “**hoş meskenler.**” Kokuları beşyüz yıllık mesafeden alınan zebercet, inci ve yakuttan köşkler...

“**Adn**” ikâmet etmek anlamında olup, bir yerde ikâmet etti demek üzere (عَدْنُ بِالْمَكَانِ) denilir. “Maden (ma'din diye söylenir)” da buradan gelmektedir. Ata el-Horasanî der ki: “**Adn cennetleri**” cennetin iç tarafıdır. Bunun tavanı ise Rahman'ın Arşıdır. İbn Mes'ud der ki: Adn cenneti cennetin iç tarafı yani, en mükemmel orta yeridir. el-Hasen der ki: Adn cenneti, altından bir köşktür. Oraya ancak bir peygamber, yahut siddîk veya şehid, ya da adaletli bir hükümdar girebilir. Buna benzer bir görüş de ed-Dahhak'tan nakledilmiştir. Mukatil ile el-Kelbî derler ki: Adn, cennetteki en üstün basamaktır. Tesnim pınarı oradadır. Diğer cennetler ise onun etrafını çevrelemişlerdir. Bu cennet, Allah tarafından yaratıldığı günden itibaren peygamberler, siddîkler, şehidler, salihler ve Allah'ın dilediği kimseler içine girecekleri vakte kadar örtülü kalacaktır. “**Allah'ın rızası ise hepsinden daha büyüktür**” yani bütün bunlardan daha büyüktür, “**en büyük kurtuluş işte budur.**”

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ
وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

73. Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara sert ol! Yerleri cehennemdir onların. O, ne kötü bir dönüş yeridir!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Kâfirlere Karşı Cihad:

Yüce Allah'ın: **“Ey Peygamber! Kâfirlere... karşı cihad et”** buyruğunda hitap Peygamber (sav)'edir. Ondan sonra ümmeti de bu hitabın kapsamına girmektedir. Maksat, mü'minlerle birlikte kâfirlere karşı cihad et, şeklinde diye de açıklanmıştır. İbn Abbas der ki: Hz. Peygamber kâfirlere karşı kılıçla, münafıklara karşı dil ile ileri derecede azar ve sert sözler söylemek suretiyle cihad etmekle emrolunmuştur.

İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Münafıklara karşı elinle cihad et, gücün yetmezse dilinle. Buna da gücün yetmezse, onlara karşı sen de surat as, yüzünü ekşit. el-Hasen der ki: Onlara hadleri uygulamak suretiyle ve dil ile münafıklarla cihad et. Katade de bu görüşü tercih etmiştir. Çünkü münafıklar hadleri gerektirici suçları en çok işleyen kimselerdi.

İbnü'l-Arabî der ki: Dil ile delili ortaya koymak, daimi bir hükümdür. Hadler ile ilgili ifadeye gelince, hadleri gerektiren işleri işleyenlerin çoğunlukla onlar olduğu iddiası delilsiz bir iddiadır. Günah işleyen asi, münafık değildir. Münafık, kalbinde nifakı gizleyen kimsedir ve onunla münafık olunur. Yoksa, zahiren organların yaptıklarıyla münafık olunmaz. Kendilerine had uygulananlara dair bize ulaşan haberlerden, bu suçları işleyenlerin münafık kimseler olmadıkları anlaşılmaktadır.

2. Münafıklara Karşı Sert Davranmak:

“Ve onlara sert ol” buyruğundaki; **(الْبَطَّة) Sertlik** kelimesi re'fet (yumuşak kalplilik)'in zıddıdır. Sertlik, bir işi bir kimsenin başına getirmek esnasında kalbin katılığı demektir. Bu ise dille olmaz. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizden herhangi birinizin cariyesi zina edecek olursa, ona had vursun fakat hiçbir şekilde (ondan sonra) artık bunu yüzüne vurmamak suretiyle onu azarlamasın.”⁽¹⁾ Yüce Allah'ın: **“Şâyet kaba, katı kalpli ol saydın, elbette onlar da etrafından dağılırlardı”** (Âl-i İmran, 3/159) buyru-

(1) *Buhârî*, Buyû' 66, 110, Itk 17, Hudûd 35, 36; *Müslim*, Hudûd 30-32; *Ebû Dâvûd*, Hudûd 32; *Tirmizî*, Hudûd 8; *İbn Mâce*, Hudûd 14; *Dârimî*, Hudûd 18; *Muvatta*, Hudûd 14; *Müsned*, II, 249, 494, IV, 116, 117, 343, VI, 65.

ğu da bu anlamı ortaya koymaktadır. Kadınların Hz. Ömer'e söyledikleri: "Sen Rasûlullah (sav)'dan daha sert ve daha katırsın" ⁽¹⁾ ifadeleri de bu kabildendir. "Sertlik (ğılza)"nın anlamı ise, kalp katılığı demektir. Bu, ise yüce Allah'ın: "*Mü'minlerden sana tabi olanlara da kanatlarını indir*" (eş-Şuara, 26/215) buyruğu ile: "*Onlara rahmet ile tevazu kanadını indir*" (el-İsra, 17/24) buyruklarında, sözü edilen yumuşak davranmanın zıddıdır.

Bu âyet-i kerime daha önce inmiş bulunan affetmek, sulh ve bağışlamak gibi bütün hükümleri nesh etmiştir.

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ
وَهُمْ بِمَا لَمْ يَنْتَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ
فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

74. "Söylemediler" diye Allah'a yemin ederler. Şüphe yok ki, o küfür sözünü söylediler. Onlar, müslümanlıklarından sonra kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe de yeltendiler. Halbuki, intikam almaya kalkışmaları için Allah'ın ve Peygamberinin onları lütfuyla zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep de yoktur. Eğer tevbe ederlerse onlar için hayırlı olur. Eğer yüzçevirirlerse, Allah onları dünyada da âhirette de pek acıklı bir azaba uğratar. Onların yeryüzünde ne bir velileri vardır, ne de bir yardımcıları.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Münafıkların Yalancılıkları:

Yüce Allah'ın: "**Söylemediler diye Allah'a yemin ederler**" diye başlayan âyet-i kerimesinin, el-Culâs b. Suveyd b. es-Sabit ile Vedia b. Sabit hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Bunlar, Peygamber (sav) hakkında ileri geri konuşmuş ve: Allah'a and olsun eğer Muhammed bizim efendilerimiz ve

(1) *Buhârî*, Bed'u'l-Halk 11, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiy 6, Edeb 68; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 22; *Müsned*, I, 171, 182

hayırlılarımız olan diğer kardeşlerimiz hakkında söylediklerinde doğru ise, hiç şüphesiz biz de eşeklerden de daha kötüyüz, demişlerdi. Âmir b. Kays kendisine: Evet, Allah'a yemin ederim Muhammed hem doğrudur, hem doğruluğu tasdik edilmiştir. Şüphe yok ki sen de eşekten daha da kötü bir durumdasın, diyerek bunu Peygamber (sav)'a bildirir. el-Culâs, gelip Peygamber (sav)'ın minberi yanı başında Âmir'in gerçekten yalancı olduğuna dair yemin etti, Âmir ise el-Culâs'ın bu sözü gerçekten söylediğine yemin etti ve: Allah'ım, doğru söyleyen Peygamberine (bu hususta) birşeyler bildir, diye dua etmesi üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Onu işitenin Âsım b. Adiy olduğu da söylenmiştir, Huzeyfe olduğu da söylenmiştir. İbn İshak'ın dediğine göre ise, onun bu sözlerini asıl işiten kimse'nin Umeyr b. Sa'd adındaki üvey oğlu olduğu da söylenmiştir. Ondan başkaları ise adının Musab olduğunu söylerler. Bunun üzerine el-Culâs, durumunu haber vermesin diye onu öldürmek istemişti. İşte: **"Ve başaramadıkları bir işe de yeltendiler"** buyruğu onun hakkında nâzil olmuştur.

Mücahid der ki: Arkadaşı, el-Culâs'a: Ben senin bu söylediklerini Rasûlullah (sav)'a bildireceğim deyince, el-Culâs onu öldürmek istediye de daha sonra başaramadı, bu işi yapamadı. İşte yüce Allah'ın: **"Ve başaramadıkları bir işe de yeltendiler"** buyruğu ile buna işaret edilmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime Abdullah b. Ubey hakkında indirilmiştir. O, Gıfarlılardan birisinin, Cüheynelilerden bir adam ile kavga etmekte olduğunu görmüş. Cüheyneliler Ensar ile antlaşmalı idiler. Gıfarlılardan olan kişi Cüheynelilerden olan kişiye karşı üstünlük sağlayınca, İbn Ubey: Ey Evs ve Hazrecoğulları! Kardeşinize yardım edin. Allah'a yemin olsun ki, bizim misalimiz ile Muhammed'in misali ancak: "Köpeğini besle ki seni yesin" diyenin sözüne benzemektedir. Andolsun bizler Medine'ye dönecek olursak hiç şüphesiz daha aziz olan, oradan zelil olanı çıkartacaktır. Peygamber (sav)'e bu husus haber verilince, Abdullah b. Ubey yanına gelmiş ve böyle bir söz söylemediğine dair yemin etmişti. Bunu da Katâde söylemiştir.

Bir üçüncü görüşe göre ise (söylediklerine işaret edilen) söz, bütün münafikların söyledikleri bir sözdür. Bunu da el-Hasen ifade etmiştir. İbnü'l-Arabî der ki: Sahih olan da budur. Çünkü, söyledikleri belirtilen söze dair ifade geneldir ve bu ifadenin ihtiva ettiği anlam özel olarak bir kişi hakkında da, hepsi hakkında da fiilen vardır. Bunun da özetle ifade ettiği mana, bütün münafikların Hz. Peygamber hakkında onun peygamber olmadığına inanmalarından ibarettir.

2. Münafıkların Söyledikleri Küfrü Gerektirici Sözler:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz ki, o küfür sözünü söylediler"** buyruğu ile ilgili olarak en-Nekkaş şöyle demektedir: Onlar Allah'ın va'detmiş olduğu feth (zafer)'i yalanladıkları kastedilmektedir. Bir diğer görüşe göre, **"küfür sözü"**nden kasıt, el-Culâs'ın söylediği: Eğer Muhammed'in getirdiği bir gerçekse, şüphesiz biz eşeklerden daha kötü bir durumdayız, sözleri ile Abdullah b. Ubey'in: Andolsun Medine'ye dönecek olursak daha aziz olan oradan daha zelil olanı çıkartacaktır, sözleridir. el-Kuşeyrî der ki: Küfür sözünden kasıt: Peygamber (sav)'e sövmek ve İslâm'a da dil uzatmaktır.

"Onlar müslümanlıklarından sonra kâfir oldular." Yani, müslüman olduklarına dair hüküm verildikten sonra kâfir oldular. İşte bu da münafıkların kâfir olduklarına bir delildir. Yüce Allah'ın: **"Bu, onların iman etmeleri, sonra da kâfir olmaları sebebiyle böyledir"** (el-Münafikun, 63/3) buyruğunda da buna dair kati bir delil vardır.

Yine âyet-i kerime; -İman, namazdaki söz ve fiiller dışında ancak: Lâ ilâhe illallah sözü ile gerçekleşiyor ise de- küfrün tasdik ve kesin bilgi ile çelişen her bir şey ile sözkonusu olduğuna da delil teşkil etmektedir. İshak b. Raheveyh der ki: Gerçekten ilim adamları diğer şer'i hükümler hususunda icma etmedikleri bir konuda, namaz hususunda icma etmişlerdir. Çünkü onlar icma ile şöyle derler: Bir kimsenin kâfir olduğu bilinse, sonra da aynı kişinin birçok defa namaz kıldığı sabit oluncaya kadar namaz kılmakta olduğunu görseler, bununla birlikte onun diliyle (iman ettiğine dair) ikrarını bilemeyecek olsalar dahi, o kimsenin imanına hüküm verilir, ancak oruç tutması ve zekât vermesi halinde onun hakkında benzeri bir hüküm verilemez.

3. Münafıkların Yeltendikleri ve Başaramadıkları İş:

Yüce Allah'ın: **"... Ve başaramadıkları bir işe de yeltendiler"** buyruğu ile münafıkların Tebûk gazvesinde Akabe'den geçtikleri gecede onu öldürmek istemelerini kastetmektedir. Sayıları oniki kişi idi.⁽¹⁾ Huzeyfe der ki: Rasûlullah (sav) onların hepsini tek tek sayarak isimlerini söyledi. Ben: Onlara birilerini gönderip öldürmeyecek misin deyince, şöyle buyurdu: "Arapların, arakadaşlarını ele geçirip onlara üstünlük sağladı da onları öldürmeye kalkıştı, demelerinden hoşlanmıyorum. Aksine, Allah'ın bunları ed-Dubeyle ile cezalandırması onlara yetecektir." Ey Allah'ın Rasûlü, ed-Dubeyle nedir? diye sorulunca, şöyle buyurdu: "O, cehennemden bir ateş alevidirki, onu onlardan birisinin kalbini ciğerlerine bağlayan damarı üzerine koyar ve nihayet

(1) Bu olaya dair etraflı bir rivâyet için bk: *Müsned*, IV, 453-454. Bu kişilerin isimleri de, el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 111'de zikredilmektedir.

onun canı çıkar.” Nitekim böyle de oldu. Bu hadisi bu manada Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Bir diğer görüşe göre onlar, İbn Ubey'in etrafında (hükümdarları yapmak suretiyle) birleşmek ve toplanmak kastıyla İbn Ubey'ye tac giydirmek istemişlerdi.⁽²⁾ Bu hususta Mücahid'in görüşü az önce geçmiş bulunmaktadır.

4. Münafıkların Nankörlüğü:

Yüce Allah'ın: **“Halbuki, intikam almaya kalkışmaları için, Allah'ın ve Peygamberinin onları lütfuyla zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep de yoktur.”** Yani, onların intikam almalarını gerektirecek bir durum bulunmamaktadır. Nitekim Nâbiğa (buna benzer bir ifadeyle) şöyle demektedir:

ولا غيب فيهم غير أن سيوفهم
بهن فلول من قراع الكتائب

“Onlardaki kusur, sadece ellerindeki kılıçların
Ordularla çarpışmalarından dolayı körelmiş olmasından ibarettir.”

“**İntikam almak**” anlamındaki fiilin, mazi ve muzari kullanılışları: (نَقِمَ يَنْقِمُ، وَنَقَمَ يَنْقِمُ) şeklindedir. Şair (mazisinin aynü'l-fiilin esreli kullanılışı-na örnek olarak) şöyle demektedir:

ما نَقِمُوا مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ إِلَّا
أَنَّهُمْ يَحْلُمُونَ إِنْ غَضِبُوا

“Onların Ümeyyeoğullarından intikam almalarının tek sebebi,
Ümeyyeoğullarının kızdıkları, öfkelenedikleri vakit yumuşaklıkla
(hilmle) mukabele etmelerinden başkası değildir.”

Şair Züheyr de şöyle demektedir:

يؤَخَّرُ فيَوْضِعَ فِي كِتَابٍ فَيُدْخَرُ
لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعَجَّلَ فَيَنْقَمَ

“Ertelenir, bir kitaba konulur ve saklanır
Hesap gününe yahut da âcil olarak intikam alınır.”

(1) *Müslim*, Sıfatu'l-Münâfikîn 9-11; *Müsned*, IV, 320

(2) Bu hususun da sözkonusu edildiği uzunca hadis için bk. *Buhâri*, Tefsir 3. sûre 15, Merdâ 15, Edeb 115, İsti'zân 20; *Müslim*, Cihâd 116; *Müsned*, V, 203.

Züheyr'in bu beyitindeki bu fiil, "ka" harfi esreli olarak da üstün olarak da nakledilmektedir.

eş-Şa'bî der ki: Onlar bir diyet talep ediyorlardı. Rasûlullah (sav) da bu diyetin onlara ödenmesi doğrultusunda hüküm verdi, ancak onlar buna ihtiyaçlarının olmadığını izhar ettiler. İkrime de bu miktarın oniki bin (dirhem) olduğunu zikretmektedir.

Şöyle de denilmektedir: Öldürülen kişi de el-Culâs'ın azadlı kölesi idi. el-Kelbî der ki: Onlar, Peygamber (sav)'in Medine'ye gelişinden önce geçim darlığı içerisinde idiler. Ata binemiyor, ganimet elde edemiyorlardı. Peygamber (sav) onların yanlarına (Medine'ye) gelince, ganimetlerle zengin oldular. İşte "kendisine iyilik yaptığın kimsenin sana yapacağı kötülükten kork" anlamındaki darb-ı mesel oldukça ünlüdür.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: el-Becelî'ye, yüce Allah'ın Kitabında: "Kendisine iyilik yaptığın kimsenin kötülüğünden kork" buyruğunu bulabiliyor musun? diye sorulmuş, O da: **"Halbuki intikam almaya kalkışmaları için Allah'ın ve Peygamberin onları lütfuyla zenginleştirmesinden başka bir sebep de yoktur"** buyruğunu okudu.

5. Tevbedeki Hayır ile Münafık ve Zındığın Tevbesi:

Yüce Allah'ın: **"Eğer tevbe ederlerse onlar için hayırlı olur"** buyruğu ile ilgili olarak rivayet edildiğine göre, bu âyet-i kerime nazil olunca, el-Culâs ayağa kalkıp mağfiret diledi ve tevbe etti.

İşte bu, küfrü gizleyip imanını açığa vuran kâfirin tevbe etmesinin geçerli olacağına delil teşkil etmektedir. Fukahanın zındık diye adlandırdığı kişi de budur. Ancak bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Şafîî tevbesi kabul edilir derken, Malik zındığın tevbesi bilinemez. Çünkü o, imanını açığa vururken küfrünü gizlemektedir. Onun mü'min olduğu ise söylediği sözle bilinmektedir. İşte şimdi de her vakit de böyle yapılmaktadır. Zındık, açığa vurduğunun zıddını içinde gizlemekle birlikte, ben mü'minin der. Ele geçirildiği vakit de tevbe ettim der ve gerçek halinde herhangi bir değişiklik olmaz. Eğer zındıklığı tesbit edilmeden önce, kendiliğinden bize tevbe ederek gelecek olursa, tevbesi kabul edilir, âyet-i kerimede kastedilen de budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. Yüzçevirenlerin Dünya ve Âhiretteki Cezaları:

"Eğer yüzçevirirlerse" yani, iman ve tevbe etmekten yüzçevirecek olurlarsa, **"Allah onları dünyada da"** öldürülmek suretiyle **"âhirette de"** cehennem ateşinde **"pek acıklı bir azaba uğratar. Onların yeryüzünde ne bir ve-**

lileri” yani, azaplarını engelleyebilecek kimseleri **“vardır, ne de bir yardımcıları.”** Bu hususa dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/48. âyet, 6. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَيْنَاهُمْ فَضْلَهُ لَتَصَّدَّقَنَّ وَلَتَكُونَنَّ
مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا
وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ
بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

75. İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti: “Eğer bize lütfundan ihsan ederse andolsun ki sadaka vereceğiz ve muhakkak ki, salihlerden olacağız.”
76. Ama kendilerine lütfundan ihsan edince de cimrilik edip yüz çevirerek gerisin geriye döndüler.
77. Nihayet Allah'a verdikleri sözlerini tutmadıkları ve yalan söyleyegeldikleri için, O da huzuruna çıkacakları güne kadar kalplerine bir nifak sokarak onları cezalandırdı.
78. Onlar, gizlediklerini de fısıltılarını da Allah'ın muhakkak bildiğini, Allah'ın bütün gaybları çok iyi bildiğini bilmezler mi?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Buyrukların Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **“İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti...”** ile ilgili olarak Katade şöyle demektedir: Burada sözü edilen kişi Ensardan birisidir. O şöyle demişti: Allah bana rızık olarak birşeyler verecek olursa, hiç şüphesiz ondaki Allah hakkını ödeyeceğim ve tasaddukta bulunacağım. Allah ona bu dediği şeyi verince, bu sefer Kitab-ı Keriminde size okunan bu buyruklarda belirtilen işleri yaptı. O bakımdan yalan söylemekten kaçınınız. Çünkü yalan günahkârlığa götürür. Ali b. Yezid, el-Kasım'dan, o, Ebu Uname el-Bâhilî'den rivayet ettiğine göre Sa'lebe b. Hatıb el-Ensarî Peygamber (sav)'e dedi ki: Allah'a dua et de bana mal rızık versin, ihsan etsin. Hz. Peygamber

şöyle buyurdu: "Yapma ey Sa'lebe! Şükrünü edâ edebileceğin az bir mal, (şük-rünün) altından kalkamayacağın çok (mal) dan hayırlıdır." İkinci bir defa ge-lerek yine Peygambere isteğini tekrarlayınca Peygamber (sav) şöyle buyur-du: "Allah'ın Peygamberi gibi olmaya razı değil misin? Ben, dağların benim-le birlikte altın olup yol almasını isteyecek olsam, hiç şüphesiz öylece yol alır-lardı." Sa'lebe şöyle dedi: Seni hak ile gönderen adına yemin ederim ki, eğer sen Allah'a dua edip de O da rızık olarak bana mal ihsan edecek olursa, hiç şüphesiz her hak sahibine hakkını vereceğim. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona dua etti. O da koyun satın aldı. Solucan ve kurtların çoğalması gibi ço-ğaldılar. Medine ona dar geldi. Bu sefer Medine'nin dışına çıktı, Medine va-dilerinden birisine yerleşti. Artık sadece öğle ve ikindi namazlarını cemaat-le kılabilirdi. Diğerlerini ise terk etti. Zamanla koyunları daha bir artıp ço-ğaldı, bu sefer Peygamber ve cemaati -Cuma namazı müstesnâ- büsbütün ter-ketti. Koyunları artmaya devam etti, nihayet Cuma'yı da terketti. Bu sefer, Ra-sûlullah (sav) üç defa: "Yazıklar sana ey Sa'lebe" diye buyurdu. Daha son-ra yüce Allah'ın: **"Mallarından bir sadaka al ki..."** (et-Tevbe, 9/103) ayeti na-zil oldu. Peygamber (sav) da zekât toplamak üzere iki kişiyi gönderdi. On-lara: "Sa'lebe'ye ve -Süleymoğullarından bir adamın adını vererek- filana uğ-rayın ve onların sadakalarını (zekâtlarını) alın" dedi. Bu iki görevli Sa'lebe'ye gittiler. Ona, Rasûlullah (sav)'ın gönderdiği mektubu okuttular. Bu sefer O: Bu ancak cizyenin bir benzeridir. İşinizi gidin görün, bitirdikten sonra bana uğrayın dedi... ve hadisin geri kalan bölümünü zikretti. Bu ise bilinen ünlü bir olaydır.⁽¹⁾

Sa'lebe'nin zenginlik sebebinin bir amcası oğluna mirasçı olması olduğu da söylenmiştir.

İbn Abdî'l-Berr der ki: Denildiğine göre, yüce Allah'ın: **"İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti"** buyruğu, Sa'lebe b. Hatıb hakkında -zekat ver-memesi üzerine- inmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ancak, Bedir'de hazır bulunanlar hakkında söylediği nakledilen hadis ile âyet-i kerimede yer alan: **"O da huzuruna çıkacakları güne kadar kalplerine bir nifak sokarak onları cezalandırdı"** buyruğunun birlikte anlaşılması zordur.

Derim ki: İbn Abbas'tan âyetin nüzul sebebine dair şu da nakledilmekte-dir: Hatıb b. Ebi Beltea'nın, Şam'da bulunan (ticaret) malının ulaşması geci-kince, Ensar'ın bulunduğu toplantılardan birisinde: Eğer o malım kurtulur-sa ben onun bir bölümünü sadaka olarak dağıtacağım, ve akrabalık bağıni gözeteceğim, dedi. Ancak, malı kurtulunca bu konuda cimrilik göstermesi üze-rine bu âyet-i kerime nazil oldu.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 31-32; hadisin sonunda: "Ravileri arasında Ali b. Ye-zid el-Elhânî vardır ve metrûk bir râvidir" kaydıyla.

Derim ki: Sa'lebe (b. Hâtıb) Bedir'e katılmış ve Ensar'a mensup bir kimsedir. Allah'ın da Rasûlünün de -el-Mümtehine Sûresi'nin baş taraflarında açıklanacağı üzere-(¹) mü'min olduklarına dair lehlerine şahidlik ettiği kimselerdendir. O halde, ona dair gelen bu rivayet sahih değildir. Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr) der ki: Hakkında âyetin indirildiği ve zekât vermeyen Sa'lebe ile ilgili olarak açıklamalarda bulunanların bu açıklamalarının sahih olmama ihtimali de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ed-Dahhak der ki: Âyet-i kerime münafıklardan Nebtel b. el-Hâris, el-Ced b. Kays ve Muattib b. Kuşeyr gibi bir takım kimseler hakkında inmiştir.

Derim ki: Âyetin onlar hakkında indiğine dair bu açıklama daha uygun görünmektedir. Şu kadar var ki: Yüce Allah'ın: "... **Bir nifak sokarak onları cezalandırdı**" buyruğu, Allah'a ahid verenin, bundan önce münafık olmadığını göstermektedir. Ancak bunun anlamının: Allah, onların münafıklıklarını daha bir artırdı ve ölene kadar münafıklık üzere kalmaya devam ettiler, şeklinde olması hali müstesnâdır. İşte ileride geleceği üzere yüce Allah'ın: "**Huzuruna çıkacakları güne kadar**" buyruğu ile anlatılan da budur.

2. Allah'a Söz Verenler:

(Mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: Yüce Allah: "**İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti...**" buyruğu, bu söz veren kimsele rin diliyle söz verip, kalbiyle ona inanmadığı ihtimali olduğu gibi, hem diliyle, hem kalbiyle Allah'a söz vermiş olup daha sonra sonunun kötü gelmiş olma ihtimali de vardır. Çünkü ameller sonları ile değerlendirilir, günler de âkibetleriyle.

(Âyetin başındaki): "(**من**)": **...den**" lafzı mübtedâ olarak ref mahallindedir, haberi ise mecrûr ifade içindedir.

"**Yemin**" lafzı, hadis-i şerifte de varid olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in zahirinde ise, ancak bağlanmak ve hükmünü yerine getirmek kastıyla yemin lafzı kullanılmıştır. Manayı te'kid için yemine gelince, buna "lam" harfi delâlet etmektedir. Burada, birinci kasem, ikincisi de cevabın başına gelen "lam" olmak üzere iki "lam" vardır. Her ikisi de te'kid içindir. Nahivcilerden kimisi bu iki "lam" da kasem "lam"ıdır demektedir ise de, birinci görüş daha kuvvetlidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Orada ve sözü edilen olayda adıgeçen kişi Sa'lebe değil, Hâtıb b. Ebî Beltea'dır.

Sa'lebe b. Hâtıb'ın Bedir'e katılmış ve Ensârdan olduğu bildirilmektedir. İbn Hacer, Bedir'e katılıp Uhud'da şehid olan Sa'lebe ile; bu âyetin kendisi hakkında nâzil olduğu belirtilen Sa'lebe'nin ayrı şahsiyetler olduğunu açıkça ifade etmektedir. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 516-517).

3. Yalnız Kişi İçin Bağlayıcı Olan Hükümler Neye Göre Verilir:

Ahdetmek, boşamak ve kişinin tek başına kendisini ilgilendiren ve bu hususta başkasına ihtiyacı bulunmayan her bir hükümde, kişinin maksadı onun için bağlayıcı kabul edilir. İsterse bunu diliyle telaffuz etmesin. Bunu ilim adamlarımız ifade etmiştir.

Şafiî ve Ebû Hanife ise derler ki: Bir kimse bir şeyi söylemedikçe onun ile ilgili hiçbir hüküm hiçbir kimse için bağlayıcı olmaz. İlim adamlarımızın diğer görüşü de budur.

İbnü'l-Arabî der ki: Bizim benimsediğimiz görüşün sıhhatinin delili, Eşheb'in, Malik'ten yaptığı şu rivayettir: Malik'e: Bir kimse kalbiyle hanımını boşamayı niyet edip diliyle bunu telafuz etmeyecek olursa ne olur, diye sorulmuş, O da: Bu talakı gerçekleşir, onun için bağlayıcıdır. Tıpkı kişinin kalbiyle mü'min ve kalbiyle kâfir olması gibi bağlayıcıdır, demiştir. (Devamla) İbnü'l-Arabî der ki: İşte bu harikulade bir aslî delildir ve bu delile göre şöyle demek gerekir: Kişiyi bağlayıcı olması için kişinin başka bir kimseye ihtiyaç duymadığı herbir akid, aleyhine mücerred niyetiyle gerçekleşir. Bunun aslı dayanağı da iman ve küfürdür.

Derim ki: İkinci görüşün delili ise, Müslim'in Ebu Hureyre'den şöyle dediğine dair rivayet edilen hadistir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Muhakkak Allah içlerinden geçirdiklerini -işlemedikçe, yahut da onu sözlü olarak ifade etmedikçe- ümmetime bağışlamıştır."⁽¹⁾ Bu hadisi Tirmizî de rivayet etmiş ve: Hasen, sahih bir hadistir, demiştir. İlim ehline amel de buna göredir. Bir kimse kendi içinden hanımını boşamayı geçirecek olsa, onu sözlü olarak söylemediği sürece bu hiçbir şey ifade etmez, ⁽²⁾ demektedir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Kalbiyle boşama kararını verip de diliyle bunu söylemeyen bu durumu hiçbir şey ifade etmez. Malik'ten daha meşhur olan görüş budur. Bununla birlikte ondan, kalbiyle boşamayı niyet etmesi halinde bağlayıcı olduğunu söylediği de rivayet edilmiştir. Nitekim bir kimsenin diliyle söylemeyecek olsa dahi kalbiyle kâfir olması gibi. Ancak, gerek kıyas bakımından, gerekse rivayet yolu bakımından birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah, ümmetime içlerinden geçirdikleri vesveseleri, onu dille söylemedikleri yahut elle işlemedikleri sürece affetmiştir."

(1) *Buhârî*, Itk 6, Talâk 11, Eymân 15; *Müslim*, İman 201, 202; *Ebû Dâvûd*, Talâk 15; *Tirmizî*, Talâk 8; *Nesâî*, Talâk 22; *İbn Mâce*, Talâk 14, 16; *Müsned*, II, 425, 474...

(2) *Tirmizî*, Talâk 8.

4. Geleceğe Dair Temenniler:

Bir kimse geleceğe dair bir adakta bulunacak olursa, adağı yerine getirmenin vücubu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bunu yerine getirmemek bir masiyettir. Eğer yemin ise yeminin gereğini yerine getirmek, ittifakla vacib değildir. Şu kadar var ki, şu hususa dikkat edilmelidir. Eğer kişi farz-ı ayn olarak zekât vermesi gerekmeyen bir fakir ise, Allah'tan zekât düşecek kadar bir mal isterse ve kendisine farz olanı eda edeceğini ahd ederse, Allah ona bu isteğini verince de söylediği ahd ile üstlenmeksizin dahi ödemesi gereken asıl yükümlülüğü yerine getirmeyi terk etmesi halinde (vebal sözkonusudur). Şu kadar var ki: Onu asıl aldatan şey, hakları eda etmek kastıyla mal talebinde bulunması oldu. Çünkü, onun Allah'tan bu talebi halis bir niyet ile değildi. Yahut da belli bir niyetle bu taleple bulunmakla birlikte, hakkında bedbahtlığın yazılmış ve takdir edilmiş olduğu bir istekti bu. Böyle bir halden Allah'a sığınınız.

Derim ki: Hz. Peygamberin: "Sizden herhangi bir kimse temennide bulunacak olursa, temennisine dikkatle baksın. Çünkü o, yüce Allah'ın gaybında temenni ettiği şeyden kendisi hakkında neler yazıldığını bilemez"⁽¹⁾ buyruğunda kasıt, temennisinin akibetidir. Çünkü nice temenni vardır ki, ona aldanılır, fitneye düşürülür, yahut da kişi bundan dolayı azgınlaşır ve dünyada da ahirette de helâk olmaya sebep teşkil eder. Çünkü dünya işlerinin akibetleri müphemdir, gaileleri tehlikelidir. Dinî ve uhrevî temennilere gelince, bunların temennisi akibeti itibariyle övülmeye değerdir, bunlar teşvik edilmiştir ve bunlar mendup görülmüştür.

5. Temenni Yoluyla Adakta Bulunmanın Hükümü:

Yüce Allah'ın: **"Eğer bize lütfundan ihsan ederse, andolsun ki sadaka vereceğiz"** buyruğu: Şuna şuna malik olursam o sadaka olsun, diyen bir kimsenin bu sözünü yerine getirmekle yükümlü olduğuna delildir. Ebu Hanife de bu görüştedir. Şafiî böyle diyenin bu sözü o kimse için bağlayıcı değildir, der. Boşamadaki görüş ayrılığı da bu şekildedir, köle azad etmekte de böyledir.

Ahmed b. Hanbel der ki: Böyle bir temennide bulunmak, köle azad etmekte bağlayıcıdır, talakda bağlayıcı değildir. Çünkü köle azad etmek Allah'a yakınlaştıracı bir ibadettir ve Allah'a yakınlaştıracı ibadetler adakta bulunmak suretiyle kişinin zimmetinde sabit olur (kişiye borç olur). Talak ise böyle değildir, o, belli bir husustaki bir tasarruftur, böyle bir şey zimmette sabit olmaz (borç olmaz).

(1) *Müsned*, II, 357, 387; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 151'de diyor ki: İmam Ahmed'in *Müsned*'inde yer alan rivâyetin râvileri sahih ricâlidir"

Şafiî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve diğerlerinin rivayet ettikleri şu hadisi delil göstermektedir: Amr b. Şuayb'dan, o, babasından, o, dedesinden dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Âdemoğlunun malik olmadığı bir şey hakkında adakta bulunması da sözkonusu değildir, malik olmadığı şeyi azad etmesi de sözkonusu değildir, malik olmadığı bir şeyde boşama hakkı da yoktur.” Lafız Tirmizî'nin olup şöyle demektedir: Bu hususta Ali, Muaz, Cabir, İbn Abbas ve Âişe'den de gelen rivayetler vardır. Abdullah b. Amr'ın hadisi ise hasen bir hadistir ve bu, bu hususta rivayet edilen en güzel rivayettir. Peygamber (sav)'ın ashabından ve diğerlerinden ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü de budur.⁽¹⁾

İbnü'l-Arabî der ki: Bu hususta Şafiî mezhebine mensup ilim adamları, sahih olmayan ve delil olmaya elverişli bulunmayan pek çok hadisler kaydediler. Geriye bu ayetin zahirinden başka birşey (delil olarak) kalmamaktadır.

6. Allah'ın Lütfuna Rağmen Cimrilik Edenler:

“O da kendilerine lütfundan ihsan edince” bağışlayıp verince “de” sadaka vermek, malı hayır yollarında infak etmek, daha önceki taahhütlerini ve ileri sürdükleri yükümlülüklerini yerine getirmek hususunda **“cimrilik edip yüzçevirerek gerisin geriye döndüler.”** Yani, İslâm'dan yüzçevirdiklerini açığa vurarak Allah'a itaat etmeyip gerisin geri döndüler. Âl-i İmran Sûresi'nde (3/180. âyet 1. başlık ve devamında) cimriliğe dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

7. Allah'a Verilen Sözde Durmamanın Cezası:

“(فَاَعْتَبَهُمْ نِفَاقًا)”: **Bir nifak sokarak onları cezalandırdı**” buyruğunda iki mef'ul vardır. Yüce Allah kalplerine bir nifak sokarak onları cezalandırdı, demektir. Bir görüşe göre de cimrilik akabinde kalplerine bir nifak sokarak ceza görmelerine sebep teşkil etti, demektir. İşte bundan dolayı “(بَخِلُوا بِهِ)”: **Lütfundan... cimrilik edince**” diye buyurmuştur.

“(إِلَى يَوْمٍ يَلْقَوْنَ)”: **Huzuruna çıkacakları güne kadar**” buyruğu cer mahallindedir. Yani, onlar cimriliklerinin cezasını görecekları güne kadar kalplerine bir nifak sokarak onları cezalandırdı. Cimriliklerinin cezasını görecekları gün şeklindeki bu açıklama: Yarın sen amelini göreceksin, onunla karşılaşacaksın, demeye benzer.

(1) Tirmizî, Talâk 6; Ebû Dâvûd, Talâk 7; ayrıca bk. Buhârî, Edeb 44; Müslim, İman 176; Tirmizî, Nüzûr 3, İman 16; İbn Mâce, Talâk 17; Müsned, IV, 33.

“Huzuruna çıkacakları güne kadar” buyruğunun, Allah'ın huzuruna çıkacakları güne kadar anlamına geldiği de söylenmiştir. İşte bu buyrukta, sözü edilen kimsenin münafık olarak öldüğüne delil vardır. Ancak, bu buyruğun hakkında indirildiği kimsenin Sa'lebe veya Hatıb olma ihtimali uzaktır. Çünkü Peygamber (sav) Hz. Ömer'e şöyle demişti: “Allah'ın Bedir ehline, mutali olarak dilediğinizi yapınız. Ben size (günahlarınızı bağışladım) demediğini nereden bilirsin?”⁽¹⁾ Sa'lebe de, Hatıb da Bedir'de hazır bulunan ve bu gazada tanık olanlardandı.

“Nihayet Allah'a verdikleri sözlerini tutmadıkları ve yalan söyleye geldikleri için O da... onları cezalandırdı.” Onların yalan söylemeleri, sözlerini bozmaları ve yerine getireceklerini taahhüt ettikleri hususları terk etmeleri şeklinde ortaya çıkmıştı.

8. Münafıklık ve Çeşitleri:

“Nifâk” kalpte olursa küfürdür. Eğer amellerde olursa masiyettir. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “Dört şey var ki, onlar kimde bulunursa, o kişi katıksız münafık olur.

Kimde bunlardan bir tanesi bulunacak olursa, onu terkedinceye kadar o kimsede münafıklıktan bir haslet (özellik) bulunur: Kendisine birşey emanet verilirse hainlik eder, konuştuğu zaman yalan söyler, ahidleştiği zaman ahidinde durmaz ve tartıştığı zaman da haddi aşar, kötü söz söyler.” Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽²⁾ Bu kelimenin türeyişi ile açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/10. ayetin tefsirinde) geçtiğinden burada onları tekrarlayanın bir anlamı yoktur.

İlim adamları bu hadisin te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir kesim şöyle demektedir: Bu hüküm yalan olduğunu bilerek bir söz söyleyen, kendisine bağlı kalması gerektiğine inanmaksızın ahidleşen ve zamanı gelince hainlik etmek için emaneti bekleten kimse hakkında sözkonusudur. Bu görüşün sahipleri senet itibariyle zayıf bir hadis olan şu rivayete dayanırlar:

Ali b. Ebi Talib, Ebu Bekir ve Ömer'le (Allah hepsinden razı olsun) Rasûlullah (sav)'ın yanından kederli bir şekilde çıkarken karşılaşmış. Hz. Ali: Ne diye sizi böyle kederli görüyorum diye sorunca, Onlar da: Münafıkların nitelikleriyle ilgili olarak Rasûlullah (sav)'dan işittiğimiz bir hadisten dolayı. (Hadis şudur): “(Münafık) konuştuğu zaman yalan söyler, ahidleştiği zaman

(1) Daha önce el-Enfâl, 8/68. âyet 1. başlığın sonlarında geçen bu hadisin kaynakları için oraya bakılabilir.

(2) *Buhârî*, İman 24, Mezâlim 17, Cizye 17; *Müslim*, İman 106; *Ebü Dâvûd*, Sünne 15; *Ne-sâî*, İman 20; *Tirmizî*, İman 14; *Müsned*, II, 189, 198.

bozar, kendisine bir şey emanet edilirse hainlik eder, söz verirse sözünde durmaz." Hz. Ali: Peki buna dair ona birşey sormadınız mı, diye sorunca, Onlar: Rasûlullah (sav)'dan çekindik, dediler. Hz. Ali: O halde ben ona soracağım, demiş ve Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girerek şöyle sormuş: Ey Allah'ın Rasûlü, Ebu Bekir ve Ömer yanından üzüntülü bir şekilde çıktılar. Daha sonra da söylediklerini nakletmiş. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) şöyle buyurmuş: "Ben onlara bir hadis söyledim, ama onların anladıklarını kastetmedim. Ancak münafık kendi kendisine yalan söylediğini bile bile konuştuğu vakit yalan söyleyen, söz verdiğinde kendi kendisine bu sözünde durmayacağını telkin eden, kendisine emanet bırakıldığında içten içe bu emanete hainlik edeceğini kararlaştıran kimsedir."⁽¹⁾

İbnü'l-Arabî der ki: Bu işleri kasti olarak işleyenin kâfir olmayacağına dair açık deliller vardır. Kişi, ancak Allah'a, sıfatlarına dair hususlardaki bilgisizliği, yahut da O'nu yalanlaması ile ilgili bir itikad ile kâfir olur. Şanı yüce Allah ise cahillerin inanışlarından ve sapıkların sapmalarından yücedir, münezzehtir.

Bir başka kesim şöyle demektedir: Bu husus Rasûlullah (sav)'ın dönemindeki münafıklara hastır. Onlar, bu konuda Mukatil b. Hayyân'ın, Said b. Cübeyr'den, onun, İbn Ömer ile İbn Abbas'tan şöyle dediklerine dair rivayetini delil gösterirler. İbn Ömer ile İbn Abbas dediler ki: Bir grup ashab ile birlikte varıp dediler ki: Ey Allah'ın Rasûlü, sen şöyle buyurdun: "Üç haslet vardır ki, onlar kimde bulunursa o kişi ister oruç tutsun, namaz kılsın ve mü'min olduğunu iddia etsin yine münafıktır: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünde durmaz, kendisine bir emanet verildiği zaman hainlik eder. Ve her kimde bu hasletlerden birisi bulunursa, o kimse de münafıklığın üçte biri var demektir." Biz bunlardan, yahut bunlardan birisinden kendimizi kurtaramayacağımız yahut da insanların çoğunun bunlardan uzak kalamayacağı kanaatindeyiz. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) güldü ve şöyle buyurdu: "Sizin bunlarla ne ilginiz var ki? Ben bu özellikleri, yüce Allah'ın Kitabında münafıkları tahsis ettiği gibi münafıklara has olarak söyledim. Benim, konuştuğu zaman yalan söyler, şeklindeki ifadem, yüce Allah'ın: **"Münafıklar sana geldiklerinde..."** (el-Münafikun, 63/1) buyruğu gibidir. Siz böyle misiniz?" Biz: Hayır deyince şöyle buyurdu: "Bundan dolayı o halde korkmayınız. Siz bundan uzaksınız. Benim, söz verdiği zaman sözünde durmaz şeklindeki ifademe gelince; bu da yüce Allah'ın bana indirmiş olduğu şu buyruklardadır: **"İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti: Eğer bi-**

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 108, "senedinde: ...Ebu'n-Nu'mân, Ebû Vakkas'tan... diye zikredilen iki râvî, -Tirmizî'nin dediğine göre- meçhûldür (hadis râvisi olarak bilinmemektedirler); diğer râvilerin ise sika (güvenilir) oldukları bildirilmiştir" kaydıyla.

ze lütfundan ihsan ederse...” -diyerek üç âyeti okudu- “Siz böyle misiniz?” diye sordu, biz: Hayır dedik. Allah'a hamd olsun ki, eğer herhangi bir hususa dair Allah'a söz verecek olursak, onu yerine getiririz. Şöyle buyurdu: “(O halde sizin için korkacak birşey yok, siz bundan uzaksınız. Ona bir şey emanet edilirse hainlik eder şeklindeki sözüme gelince; bu da yüce Allah'ın bana indirmiş olduğu şu buyrukta dile getirilmektedir: **“Muhakkak Biz emaneti göklerle yere ve dağlara arzettik de...”** (el-Ahzab, 33/72) Buna göre her kişiye din emanet olarak verilmiştir. Mü'min kişi gizlide de açıkta da cünüplükten yıkanır. Münafık ise bu işi ancak açıktan açığa yapar. Siz böyle misiniz?” Biz: Hayır dedik. Şöyle buyurdu: “O halde sizin için korkacak birşey yok, siz bundan uzaksınız.”⁽¹⁾

Tabiinden ve imamlardan pek çok kimse bu görüştedir.

Bir başka kesim şöyle demektedir: Bu hüküm, bu tür hasletlerin çoğunlukla kendisine galip geldiği kimseler hakkındadır. Buhârî ve ondan başka diğer ilim adamlarının görüşlerinden anlaşıldığına göre, kıyamet gününe kadar bu kötü hasletlere sahip olan bir kimse münafıktır.

İbnü'l-Arabî der ki: Benim görüşüme göre, bir kimseye masiyetler galip gelecek olsa bu, onun itikadını etkilemediği sürece kâfir olmaz. (Mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: Hz. Yusuf'un kardeşleri babalarına söz verdiler, fakat verdikleri sözde durmadılar. Ona birşeyler söyleyip aldatılar, yalan söylediler. Hz. Yusuf'u onlara emanet etti, ama o emanete hainlik ettiler, bununla birlikte münafık olmadılar.

Ata b. Ebi Rebah der ki: Yusuf'un kardeşleri bütün bu işleri yaptıkları halde münafık olmadılar, aksine peygamber oldular.

el-Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî der ki: Münafıklık iki türlüdür: Yalan ile yapılan münafıklık ve amelî münafıklık. Yalan ile yapılan münafıklık Rasûlullah (sav) döneminde idi. Amelî münafıklığın ise kıyamet gününe kadar sonu gelmeyecektir. Buhârî de Huzeyfe'den, münafıklığın Rasûlullah (sav)'ın döneminde olduğu, bugün ise ancak ve ancak imandan sonra küfre düşmenin sözkonusu olduğunu ifade ettiğini rivayet etmektedir.⁽²⁾

Yüce Allah'ın: **“Onlar, gizlediklerini de fısıltılarını da Allah'ın muhakkak bildiğini... bilmezler mi?”** şeklindeki bu buyruğu bir azardır. O, bu durumlarını bildiğine göre, onları pek yakında cezalandıracaktır.

(1) İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 985-986'da bu rivâyeti “Mescid-i Aksâ'da Ebû Bekr el-Fihri'nin kendisine naklettiğini” belirttikten sonra zikretmekte ve sonunda: “Bu, senedi meçhul bir hadistir...” kaydını koymaktadır.

(2) *Buhârî*, Fiten 21.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

79. Mü'minlerden nafilâ bağışlarda bulunanları, kaş-göz işaretleriyle ayıplayanlarla, güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan kimselerle eğlenenleri Allah maskaraya çevirir ve onlar için pek acıklı bir azap vardır.

Yüce Allah'ın: **"Mü'minlerden nafilâ bağışlarda bulunanları, kaş-göz işaretleriyle ayıplayanlar..."** şeklindeki bu buyruğu da münafıkların nitelikleri arasındadır.

Katade der ki: "(يَلْمِزُونَ); **Ayıplayanlar**" demektir. Şöyle ki, Abdurrahman b. Avf malının yarısını sadaka olarak vermişti. Onun malının toplamı sekiz bin idi, o bunun dört binini sadaka olarak vermişti. Kimileri: Ne kadar büyük bir riyakâr? demişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Mü'minlerden nafilâ bağışlarda bulunanları kaş-göz işaretleriyle ayıplayanlar..."** buyruğunu indirdi.

Ensardan bir kişi de hurma yığınının yarısını getirip verdi, bu sefer: Allah'ın buna hiç mi hiç ihtiyacı yok, dediler. Bunun üzerine yüce Allah: **"Güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan kimselerle..."** âyetini indirdi.

Müslim'in de rivayetine göre Ebu Mes'ud şöyle demiştir: Biz sadaka vermekle emrolunduk. Sırtımızda yük taşır (ve böylelikle sadaka verirdik). Ebu Akil yarım sa' sadaka verdi. Bir başka kişi ise ondan biraz daha fazlasını getirdi. Bunun üzerine münafıklar: Şüphesiz ki Allah'ın bunun sadaka-sına bir ihtiyacı yoktur. Öbürü ise bu işi ancak riyakârlık olsun diye yapmıştır, dedi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Mü'minlerden nafilâ bağışlarda bulunanları, kaş-göz işaretleriyle ayıplayanlarla, güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan kimselerle eğlenenleri..."** âyetini indirdi.⁽¹⁾

Burada (gücünün yetebildiğinden başkasını bulamayandan) kasıt Ebu Akil'dir ki, adı el-Habhâb idi.

(1) *Buhârî*, Zekât 10; *Müslim*, Zekât 72.

“el-Cühd” (Meâlde: Gücün yetebildiği), kıt kanaat geçinenin yetindiği az şey demektir. Cühd ile cehd aynı anlamdadır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/109. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“(يَلْمِزُونَ) : Kaş-göz işaretleriyle ayıplayanlar,” ayıplayan, kusur bulan kimseler demektir ki, yine buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

“(الْمُطَوِّعِينَ) : Nafile bağışlarda bulunanlar” kelimesinin aslı; (الْمُطَوِّعِينَ) şeklinde olup, “te” harfi “tı” harfine idğam edilmiştir.

Bunlar haklarında vacib olmaksızın herhangi bir işi teberru (bağış) yoluyla yapan kimselerdi.

(Âyet-i kerimenin ortasındaki): **“(وَالَّذِينَ) : ... ler, lar, kimseler”** ise, (الْمُؤْمِنِينَ) : **“Mü'minler”** kelimesine atf ile cer mahallindedir. Bunun, (sılası ile) tamamlanmadan önce ism(-i mevsul)'a atfedilmesi caiz değildir.

“(فَيَسْخَرُونَ) : Eğlenenler” kelimesi ise, daha önceden geçen **“ayıplayanlar”** anlamındaki kelimeye atfedilmiştir.

“(سَخَّرَ اللَّهُ مِنْهُمْ) : Allah -onları- maskaraya çevirir” buyruğu ise mübtedanın haberidir ve bu onlar için bir bedduadır.

İbn Abbas der ki: Bu, haberdur. Yani, onlar cehenneme gidecekleri için onlarla alay eder. Allah'ın maskaraya çevirip alay etmesi ise, eğlenmelerine karşılık onları cezalandırması anlamındadır. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/212. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

إِسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

80. Onlar için ister mağfiret dile, ister mağfiret dileme. Onlar için yetmiş defa mağfiret dilesen de yine Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Bunun sebebi, Allah'ı ve Peygamberini inkâr etmeleridir. Allah fâsıklar topluluğuna hidâyet vermez.

Yüce Allah'ın: **“Onlar için ister mağfiret dile...”** buyruğuna dair açıklamalar, yüce Rabbimizin: **“Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma...”** (et-Tevbe, 9/84) buyruğunu tefsir ederken gelecektir.

فَرَحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ
جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

**81. Allah'ın Rasûlüne muhalefet için geri kalanlar, oturmalarına se-
vindiler. Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad etmekten
hoşlanmadılar ve: “Bu sıcakta savaşa çıkmayın” dediler. De ki:
“Cehennem ateşi daha sıcaktır.” Keşke bilselerdi.**

Yüce Allah'ın: **“Muhalefet için geri kalanlar, oturmalarına”** oturmaların-
dan ötürü **“sevindiler”**

(قعد قعوداً ومقعداً): Oturdu, oturmak, demektir. (أقعد) ise, başkası onu oturt-
tu, anlamına gelir. Bu açıklamaları el-Cevherî'den naklettik.

(المُخَلَّف): Geri bırakılan, terk edilen” manasınadır. Yani Allah onları ge-
ri bıraktı ve onların çıkmalarına engel oldu, çıkmalarını önledi demektir. Ya-
hut da Rasûlullah ve mü'minler, onların cihada gitmek hususunda ağırdan al-
dıklarını bilmeleri üzerine onları geri bıraktılar, şeklinde iki türlü açıklanmış-
tır. Bu husus Tebûk gazvesinde olmuştur.

“Allah'ın Rasûlüne muhalefet için” buyruğundaki; (خِلَاف): Muhalefet
için” kelimesi, mefulün leh'dir. Master da kabul edilebilir. Bu anlamdaki buy-
ruğu, (خَلَفَ رَسُولَ اللَّهِ): Allah Rasûlünün arkasında (kalanlar)” şeklindeki
okuyuştan maksat, cihaddan geri kalmaktır. **“Bu sıcakta savaşa çıkmayın de-
diler.”** Yani, biri ötekine bunları söyledi. Ey Muhammed! Onlara **“De ki: Ce-
hennem ateşi daha sıcaktır. Keşke bilselerdi.”**

Bu buyruk, mübtedâ ile haberdur. **“Daha sıcaktır”** buyruğundaki (حَرًّا):
Sıcak,” temyiz olarak nasb edilmiştir. Buyruk Allah'ın emrini terk eden böy-
le bir ateşe maruz kalır, anlamındadır.

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

**82. Artık onlar kazandıklarının bir cezası olarak az gülsünler, çok
ağlasınlar.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Ağlanası Hallerine Gülenler:

“Artık onlar... az gülsünler” buyruğu bir emirdir. Tehdit anlamını ihtiva etmektedir. Yoksa, gülmeleri doğrutusunda bir emir değildir. Aslolan; “(تَلْبِصُكُوا): **Gülsünler**” buyruğundaki “lam” harfinin esreli olmasıdır. Ancak, ağırlığı dolayısıyla hafzedilmiştir.

el-Hasen der ki: “Artık onlar” dünya hayatında “az gülsünler”, cehennemde de “çok ağlasınlar.”

Buradaki emrin haber anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, pek az güleceklerdir ve çokça ağlayacaklardır. “(جَزَاءُ): **Cezası olarak**” buyruğu mef’ulün lehdir. Yani, yaptıklarına ceza olsun diye öyle yapsınlar.

2. Ağlamak ve Gülmek:

İnsanlar arasında esasen salih bir kul olmakla birlikte aşırı korkusundan ötürü kendi kanaatine halinin kötülüğü sebebiyle ve nefisine olan ihtimamı (kötü halinden kederlenmesi)'den dolayı gülmeyenler vardı. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: “Allah'a yemin ederim, eğer bildiklerimi bilseydiniz şüphesiz pek az gülerdiniz ve çokça ağlardınız. Yollara dökülüp yüce Allah'a yüksek sesle feryad ile dua ederdiniz. Keşke koparılan bir ağaç olsaydım, diye temenni ederim.” Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Hasan-ı Basrî -Allah ondan razı olsun- kederin kendisine galip geldiği kimselerdendi. O bakımdan gülmezdi. İbn Sîrîn ise güler ve el-Hasen'e karşı: Gülüdüren ve ağlatan Allah'tır, diye delil getirirmiş. Ashab-ı kiram da gülerdi. Şu kadar var ki, çokça gülmek ve kişiyi etkisi altına alacak kadar sık sık gülme-ye devam etmek yerilmiş ve nehyedilmiştir. Böylesi, beyinsizlerin ve işi gücü olmayanların davranış türleri arasındadır. Varid olan haberde ise; “çokça gülmenin kalbi öldürdüğü” belirtilmiştir.⁽²⁾

Allah korkusundan, azabının dehşetinden ve çetin cezasından dolayı ağlamak ise övülmüş bir şeydir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ağlayın, ağlayamayacak olsanız dahi ağlaşın (veya ağlar gibi yapın). Çünkü cehennem ehli, yüzleri adeta dere yatakları imişçesine gözyaşları akıncaya kadar ağlayıp dururlar. Nihayet gözyaşları kesilince, bu sefer kanlar akmaya baş-

(1) Tirmizî, Zühhd 9; İbn Mâce, Zühhd 19; Müsned, V, 173. Tirmizî, hadisin sonunda: “Bu hadisin başka bir rivâyetinde: «Keşke koparılan bir ağaç olsaydım...» sözlerini söyleyenin Ebu Zerr olduğu bildirilmektedir” dediği gibi; Müsned’de: “Ebu Zer dedi ki: Keşke koparılan bir ağaç olsaydım...” denilmektedir.

(2) Tirmizî, Zühhd 2; İbn Mâce, Zühhd 19, 24; Müsned, II, 310.

lar ve gözler irinle dolar. Eğer onların akıntısına gemiler yüzdürülecek olursa, hiç şüphesiz o yaşlarda gemiler dahi yüzer.” Bu hadisi İbnü'l-Mübarek, Enes yoluyla rivayet etmiştir. İbn Mace de rivayet etmiştir.⁽³⁾

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ
تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ
مَرَّةٍ فَأَقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٢﴾

83. Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına döndürür de çıkmak için senden izin isterlerse de ki: “Siz, ebediyyen benimle beraber asla çıkmayacaksınız. Ve benimle beraber hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz ilkinden oturmaya razı oldunuz. Artık siz geri kalanlarla beraber oturun.”

Yüce Allah'ın: “Eğer Allah seni onlardan” yani münafıklardan “bir topluluğun yanına döndürür de...” buyruğunda; “bir topluluğun (taife)” diye buyurması, Medine'de kalıp çıkmayanların tamamının münafık olmayışlarından dolayıdır. Aksine, aralarında mazereti uygun görülenler de vardı, hiçbir mazereti bulunmadığı halde daha sonra affa mazhar olan ve tevbeleri kabul olunan kimseler de vardı. Geride kalan üç kişi gibi. İleride buna dair açıklamalar gelecektir. “Çıkmak için senden izin isterlerse de ki: Siz ebediyyen benimle beraber asla çıkmayacaksınız.” Yani, senin ebediyyen onlarla birlikte olmaman suretiyle Allah onları cezalandırdı. Bu da Fetih Sûresi'nde yüce Allah'ın: “De ki: Siz asla peşimizden gelemezsiniz” (el-Feth, 48/15) buyruğuna benzemektedir.

“(الْخَالِفِينَ): Geri kalanlar” kelimesi (خالف)'in çoğuludur. Adeta çıkanların yerine geride kalıp onlara halef olanlarmış gibi değerlendirilmiş görülüyorlar.

İbn Abbas der ki: “Geri kalanlar” münafıklardan geri kalan kimseler demektir. el-Hasen der ki: Kadın ve güçsüz erkeklerle beraber kalınız, demektir. Tağlib yoluyla müzekker çoğul yapılmıştır. Fesad çıkartanlarla birlikte oturun, anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bu da Arapların, ailesi hakkında kötü uygulamaları bulunan kimse hakkında: “(فلان خالفة أهل بيته): Filan kişi ai-

(1) İbn Mâce, Zühhd 19; “... ağlaşın (ağlar gibi yapın)” bölümüne kadar.

le halkına kötülük yapan bir kimsedir" şeklindeki ifadelerinden alınmıştır. Burada da bu kelime; "(خُلُوفَ فَمِ الصَّائِمِ)": Oruçlunun ağız kokusunun değişmesi" tabirinden ve kabında uzun süre kaldığından dolayı bozulan süt için kullanılan; "(خَلْفَ اللَّيْنِ)": Süt bozuldu, kesildi" ifadesinden alınmadır.

Buna göre bu buyruk, siz fesat çıkartanlarla beraber oturun, anlamına gelir. Bu da gazalara savaşçıların maneviyatını bozan kimselerin götürülmesinin caiz olmadığına delildir.

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾

**84. Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma. Kabri-
nin başında da durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Rasûlünü inkar
ettiler ve fâsıklar olarak öldüler.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Bu âyet-i kerimenin Abdullah b. Ubeyy b. Selûl ve Hz. Peygamberin onun cenaze namazını kıldırması üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir. Bu husus Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde ve başka kaynaklarda da sabittir. Peygamber (sav)'ın onun cenaze namazını kıldırması ve bu âyet-i kerimenin de bundan sonra indiğine dair rivayetler birbirini pekiştirmektedir.

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) onun cenaze namazını kıldırma üzere öne geçince, Hz. Cebrail'in ona gelerek elbisesini çekip ona: **"Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma"** âyetini okuması üzerine Rasûlullah (sav)'ın bundan vazgeçip namazını kıldırması da ifade edilmiştir.

Ancak, bu hususta sabit rivayetler bunun aksini ortaya koymaktadır. Buhârî'de, İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) onun namazını kıldırdı, sonra bitirip ayrıldı. Aradan ancak az bir süre geçmişti ki, Berae (Tevbe) Sûresi'ndeki: **"Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma"** (diye başlayan) iki âyet-i kerime nâzil oldu.⁽¹⁾

(1) Buhârî, Tefsir 9. sûre 12

Buna yakın bir rivayeti de Müslim, İbn Ömer yoluyla kaydetmektedir. İbn Ömer der ki: Abdullah b. Ubeyy b. Selul ölünce, oğlu Abdullah Rasûlullah (sav)'a gelip babasını kefenlemek üzere Hz. Peygamber'den gömleğini vermesini istedi. Hz. Peygamber ona gömleğini verdikten sonra namazını kıldırmasını istedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) namazını kıldırmak üzere kalktı. Hz. Ömer'in kalkıp Rasûlullah (sav)'ı elbisesinden yakalayarak, ey Allah'ın Rasûlü, Allah sana ona namaz kılmayı yasaklamışken namazını mı kılacaksın? demesi üzerine, Rasûlullah (sav): "Gerçek şu ki, Allah beni muhayyer bırakmış ve: **"Onlar için ister mağfiret dile, ister mağfiret dileme. Onlar için yetmiş defa mağfiret dilesen de..."** (et-Tevbe, 9/80) diye buyurmuştur. Yetmiş kereden daha fazla da mağfiret dileyeceğim." Hz. Ömer: Ama o münafıktı, dedi, Rasûlullah (sav) onun namazını kıldırdı. Yüce Allah bunun üzerine: **"Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma, kabrinin başında da durma"** buyruğunu indirdi. Hz. Peygamber de onların (münafıkların) cenaze namazını kılmayı terk etti.⁽¹⁾

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Hz. Peygamberin, Abdullah b. Ubeyy'in cenaze namazını kıldırması, onun müslüman olduğunu zahiren, lafzıyla ifade etmesine bağlı idi. Peygamber (sav)'e bu yasak kılınınca, bir daha böyle bir şey yapmadı.

2. Bu Âyet İnmeden Hz. Ömer Münafıkların Cenaze Namazının Yasaklandığı Hükmünü Nereden Çıkarmıştı:

Henüz cenaze namazlarının kıldırılmasına dair yasak inmemişken Hz. Ömer: Allah sana onun namazını kıldırma yasakladığı halde mi namazını kılacaksın, sorusunu neye dayanarak sormuştur? diye sorana şöyle cevap verilir: Bunun, Hz. Ömer'in kalbine doğduğu ihtimali vardır. Yine bunun, Peygamber (sav)'ın bu hususta Hz. Ömer'in lehine şahitlik ettiği ilham ve sezgi kabilinden olması da muhtemeldir. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'in zaman zaman Hz. Ömer'in maksadına uygun hükümlerle indiği de olmuştur. Nitekim Hz. Ömer: Üç hususta Rabbime muvafakat ettim -bir rivayette de dört hususta denilmiştir- dediği kaydedilmektedir ki, bu husus daha önce el-Bakara Sûresi'nde⁽²⁾ geçmiş bulunmaktadır. İşte bu da o kabilden olabilir. Yine Hz. Ömer'in bunu, yüce Allah'ın: **"Onlar için ister mağfiret dile, ister mağfiret dileme"** âyetinden anlamış olma ihtimali de vardır. Çünkü, Buhârî ve Müs-

(1) *Buhârî*, Cenâiz 23, 85, Tefsir 9. sûre 12, 13; *Libâs* 8; *Müslim*, Fedâilü's-Sahâbe 25, Sıfatü'l-Münafikîn 3; *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 12, 13; *Nesâî*, Cenâiz 40, 69; *İbn Mâce*, Cenâiz 31; *Müsned*, I, 16, II, 18.

(2) 125. âyetin: "Siz de İbrahim'in makamından bir namazgâh edinin" bölümünün 2. başlığında.

İlim'in hadisinin de gösterdiği gibi bu hususta daha önceden bir nehiy varid olmuş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Hz. Ömer'in bunu yüce Allah'ın: *"Müşriklere, Peygamber'in de, mü'minlerin de mağfiret dilemeleri olur şey değildir"* (et-Tevbe, 9/113) buyruğundan anlamış olması ihtimali de vardır. Çünkü, bu âyet-i kerime Mekte'de inmişti. Buna dair açıklamalar da ileride gelecektir.

3. Mağfiret Dileğinin Kâfir ve Münafıklara Faydası Yoktur:

Yüce Allah'ın: *"Onlar için ister mağfiret dile..."* (et-Tevbe, 9/80) ayetinde Yüce Allah, Hz. Peygamber kendileri için mağfiret dileyecek olsa ve bu mağfiretini çokça yapacak olsa bile, bunun kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını beyan etmektedir. Ancak el-Kuşeyrî: Hz. Peygamber'in: "Yetmiş kereden de daha fazla mağfiret dileyeceğim" dediği rivayet olunan ifade sabit değildir, demektedir.

Derim ki: İbn Ömer'in hadisi ile İbn Abbas'ın hadisinde sabit olan ifadeler bunun aksini ortaya koymaktadır. İbn Ömer yoluyla gelen hadiste: "Yetmiş defadan fazla mağfiret dileyeceğim" buyruğu, İbn Abbas yoluyla rivayet edilen hadiste de: "Eğer ben yetmişden fazla mağfiret dilediğim takdirde onlara mağfiret edeceğimi bilseydim, o sayıdan daha fazla mağfiret dilerdim" dediği kaydedilmektedir.⁽¹⁾

(İbn Ömer) dedi ki: Sonra Rasûlullah (sav) namazını kıldırıldı. Bunu Buhârî rivayet etmiştir.⁽²⁾

4. Hz. Peygamber Mağfiret Dilemekte Muhayyer miydi?:

İlim adamları, yüce Allah'ın: *"Onlar için ister mağfiret dile..."* buyruğunun, bağışlanmalarının ümid edilemeyeceği anlamına mı, yoksa muhayyerlik anlamına mı geldiği hususunda farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bir kesim der ki: Bundan maksat, mağfiret olunacaklarından ümit kesmektir. Buna delil de Yüce Allah'ın: *"Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır"* buyruğudur. *"Yetmiş"*in söz konusu edilmesi ise, fiilen meydana gelmiş olana bir uygunluktur. Yahut da nihaî maksadı ve çokluğu anlatmak üzere kullanmayı (Arapların) adet edindikleri bir rakam olduğu için kullanılmıştır. O bakımdan, Araplardan herhangi bir kimse: Ben, onunla yetmiş yıl konuşmayacağım diyecek olsa bu, onlara göre, onunla ebediyyen konuşmayacağım anlamınadır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da nihaî durumu anlatmak için kul-

(1) Buhârî, Tefsir 9. sûre 12.

(2) Buhârî, Tefsir 9. sûre 12, 13. Ayrıca bk. daha önce hadis ile ilgili gösterilen yerler.

lanılmıştır: **“Sonra onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire vurun.”** (el-Hâkka, 69/32) Hz. Peygamberin şu buyruğu da böyledir: “Kim Allah yolunda bir gün oruç tutacak olursa, Allah o kimsenin yüzünü cehennemden yetmiş yıl uzak tutar.”⁽¹⁾

Bir diğer kesim de şöyle demektedir: Bu buyruk, muhayyerlik ifade eder ve istersen onlara mağfiret dileyebilirsin, istersen mağfiret dilemezsin, anlamındadır. el-Hasen, Katade ve Urve bunlardandır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber İbn Ubey'in namazını kıldırmak isteyince Hz. Ömer ona: Filan günü şunu şunu söyleyen Allah düşmanının namazını mı kıldıracaksın, demiş, Hz. Peygamber de: “Muhayyer bırakıldım, ben de bir tercihte bulundum” diye buyurmuştur.⁽²⁾

Bunlar derler ki: Daha sonra yüce Allah'ın: **“Onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de haklarında birdir”** (el-Münafikûn, 63/6) buyruğu inerek bu muhayyerliği nesh etmiştir.

“Çünkü onlar, Allah'ı ve Rasûlünü inkâr ettiler.” Yani Allah, kâfir olmaları sebebiyle onlara mağfiret etmeyecektir.

5. Peygamber de Mü'minler de Müşriklere Mağfiret Dileyemezler:

Yüce Allah'ın: **“Müşriklere, Peygamberin de mü'minlerin de mağfiret dilemeleri olur şey değildir...”** (et-Tevbe, 9/113) buyruğuna gelince, bu âyet-i kerime ileride de açıklanacağı üzere, Ebu Talib'in ölümü üzerine Mekke'de inmiştir. İşte bu buyruktan kâfir olarak ölen kimselere mağfiret dilemenin yasak olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Hz. Peygamber'in: “Allah beni muhayyer bıraktı” ifadesi ile belirttiği şekilde muhayyerlik anlamını çıkardığı âyet-i kerimeden öncedir.

Ancak bunun böyle olmasının açıklanması da zordur. O bakımdan şöyle denmiştir: Hz. Peygamberin amcasına mağfiret dilemesinden kastı, kabul olunma ümidi olan ve mağfirete nail oluncaya kadar bir mağfiret dileğinde bulunmaktan ibaretti. İşte bu maksatla da Hz. Peygamber, Rabbinden anesine bu şekilde mağfiret dilemeye izin vermesini istemiş, ancak yüce Allah ona böyle bir izin vermemiştir.

Hz. Peygamber'in muhayyer bırakıldığı münafıklara mağfiret dilemeye gelince bu, faydası olmayacak ve dil ile yapılacak bir istigfardan ibaretti. Bunun, ifade ettiği azami mana kendileri için mağfiret istenenin yakınların-

(1) *Buhârî*, Cihâd 36; *Müslim*, Siyâm 167, 168; *Tirmizî*, Cihâd 3; *Nesâî*, Siyâm 44, 45; *İbn Mâce*, Siyâm 34; *Dârimî*, Cihâd 10; *Müsned*, II, 357, III, 26, 45, 59.

(2) *Buhârî*, Cenâiz 85, Tefsir 9. sûre 12; *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 12, 13; *Nesâî*, Cenâiz 69; *Müsned*, I, 16.

dan hayatta olan bazı kimselerin gönüllerini hoş etmekten ibarettir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. Peygamber (sav)'ın Gömleğini Abdullah İçin Vermesi:

Peygamber (sav)'ın gömleğini Abdullah için vermesinin sebebi hususunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre Hz. Peygamberin gömleğini veriş sebebi şudur: Abdullah, Peygamber (sav)'ın amcası Hz. Abbas'a Bedir günü kendi gömleğini vermişti. Şöyle ki, Hz. Abbas, önceden de geçtiği üzere Bedir günü esir alınınca, elbisesi alınmış, Peygamber (sav) de onu bu haliyle gördüğünden ona acımişti. Ona verilmek üzere bir gömlek istediye de ona uygun gelecek büyüklükte Abdullah'ın gömleğinden başka bir gömlek bulunamadı. Çünkü, boyları birbirlerine yakındı. İşte Peygamber (sav)'e kendi gömleğini vermek suretiyle dünya hayatında kendisindeki bir hakkı kaldırmak istemişti. Tâ ki, âhirette onunla mükâfat olarak karşılığını vermesi gereken bir iyiliği bulunduğu halde karşılaşmasın.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Peygamber onun oğluna ikramda bulunmak, ihtiyacını iyilikle karşılamak ve gönlünü hoş etmek için gömleğini vermiştir. Ancak, birinci görüş daha sahih olup, Buhârî bunu Câbir b. Abdullah'tan rivayet etmiştir. Cabir (r.a) dedi ki: Bedir gününde esirler getirildi. Abbas da üzerinde elbise (gömlek) olmadığı halde esirler arasında getirilince, Peygamber (sav) onun için bir gömlek istedi. Abdullah b. Ubey'in gömleğinin ona uygun geldiğini gördüler. Bunun üzerine Peygamber (sav) o gömleği ona (Hz. Abbas'a) verdi. İşte Peygamber (sav) kendi gömleğini ona (Abdullah b. Ubey'e) bunun için çıkarıp verdi.⁽¹⁾

Hadis-i şerifte Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: “Benim bu gömleğimin Allah'a karşı ona hiçbir faydası olmaz. Bununla birlikte benim bu işim dolayısıyla kavminden bin kişinin İslâm'a gireceğini ümid ederim.” Evet, bazı rivayetlerde “kavminden” denilmekte, bununla da Araplar arasındaki münafıkları kastetmektedir. Sahih olan ise, Hz. Peygamber'in: “Onun kavminden bir takım kimseler” dediğidir.⁽²⁾ İbn İshak'ın “*Meğazi*”si ile kimi tefsir kitaplarında da şöyle denmektedir: Rasûlullah (sav)'ın bu davranışı dolayısıyla Hazreclilerden bin kişi müslüman olup tevbe etti.

7. Kâfir ve Münafık'ın Namazı Asla Kılınmaz:

Yüce Allah: “**Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma**” diye buyurduğundan dolayı, ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Kâfirlerin na-

(1) *Buhârî*, Cihâd 142

(2) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 262

mazını kılmamak hususunda bu açık bir nasstır. Ancak, mü'minlerin namazının kılınması gerektiğine dair bunda bir delil yoktur.

Mü'minlerin cenaze namazını kılmanın vücubunun bu nassın mefhumundan çıkartılıp çıkartılmayacağı hususunda iki farklı görüş vardır. Bir görüşe göre bu hüküm çıkartılabilir. Çünkü, yüce Allah kâfirlerin namazlarının kılınmayış illetini küfürleri olarak göstermiştir. Zira yüce Allah: **“Çünkü onlar Allah'ı ve Rasûlünü inkâr ettiler”** diye buyurmaktadır. Küfür sözkonusu olmadığı takdirde ise namazlarının kılınması icabeder. Bu da yüce Allah'ın: **“Hayır, muhakkak ki onlar, o günde Rabblerinden elbette perdelenmiş olacaklardır”** (el-Mutaffifin, 83/15) buyruğu gibidir ki, burada kâfirler kastedilmektedir. Bu da kâfirlerin dışında olanların, yüce Allah'i göreceklerine delildir ki, bunlar mü'minlerdir. İşte bu buyruk buna benzemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yahut da mü'minlerin cenaze namazının kılınmasına dair delil, bu âyetin dışındaki bir buyruktan çıkartılabilir ki, bunlar da bu konuda vârid olmuş hadisler ile ümmetin icmaıdır.

Bu konudaki görüş ayrılığının menşei ise, hitap delilini kabul edip etmemektir.

Müslim, Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Bir kardeşiniz ölmüş bulunuyor. Haydi kalkın onun (cenaze) namazını kılın.” Bunun üzerine biz de kalktık ve iki saf halinde dizildik.⁽¹⁾ Burada kastedilen kişi Necaşi'dir.

Ebu Hureyre'den rivayete göre, Rasûlullah (sav), insanlara Necaşi'nin vefat ettiği günü vefat haberini verdi. Onlarla birlikte namazgâha çıktı ve dört tekbir alarak (cenaze namazını) kıldı.⁽²⁾

Müslümanlar, müslümanların cenaze namazlarını kılmayı terk etmenin caiz olmadığı hususunda icma etmişlerdir. İster büyük günah işleyenlerden olsunlar, ister salih kimseler olsunlar. Bunu da Yüce Peygamber'lerinin söz ve davranışlarından miras olarak devralmışlardır. Yüce Allah'a hamd olsun. İlim adamları -önceden geçtiği gibi- şehidin cenaze namazı ile bid'at ehli ve bâğîlerin cenaze namazının kılınması hususundaki görüş ayrılığı müstesnâ, bu konuda ittifak etmişlerdir.

(1) *Buhârî*, Menâkıbu'l-Ensâr 38; *Müslim*, Cenâiz 66; *Nesâî*, Cenâiz 72; *İbn Mâce*, Cenâiz 33; *Müsned*, III, 374, IV, 431.

(2) *Buhârî*, Cenâiz 4, 61, 65, Menâkıbu'l-Ensâr 38; *Müslim*, Cenâiz 62-64; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 58; *Nesâî*, Cenâiz 27, 72, 76, 103; *İbn Mâce*, Cenâiz 33; *Muvatta*, Cenâiz 14; *Müsned*, II, 281, 438, 439.

8. Cenaze Namazında Getirilecek Tekbir Sayısı:

İlim adamlarının çoğunluğu (cumhur), tekbirlerin dört olduğu görüşündedir. İbn Sîrîn der ki: Tekbir üç tane idi. Daha sonra ona bir tane eklediler. Bir başka kesim de (imam) beş defa tekbir getirir derler. Bu görüş, İbn Mes'ud ve Zeyd b. Erkam'dan rivayet edilmiştir. Hz. Ali'den ise, altı tane olduğu rivayeti vardır. İbn Abbas, Enes b. Malik ve Cabir b. Zeyd'den, tekbirlerin üç olduğu rivayet edilmiştir. Ancak, dayanak kabul edilen görüşe göre tekbirler dört tanedir.

Dârakutnî'nin Ubey b. Kâ'b'dan rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Melekler Âdem'in (cenaze) namazını kıldılar ve üzerine dört tekbir getirip: İşte ey Âdemoğulları sizin sünnetiniz budur, dediler."⁽¹⁾

9. Cenaze Namazında Kıraat:

Malik'in mezhebinde meşhur olan görüşe göre bu namazda kıraat yoktur. Ebu Hanife ve es-Sevrî de bu görüştedirler. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ölüye namaz kıldığınızda ona ihlas ve samimiyetle dua ediniz." Bu hadisi, Ebû Dâvûd, Ebu Hureyre yoluyla rivayet etmiştir.⁽²⁾

Şafiî, Ahmed, İshak, Muhammed b. Mesleme (mezhebimize mensub) ilim adamlarımızdan Eşheb ile Dâvud (ez-Zahirî), Fatihanın okunacağı görüşündedirler. Çünkü Hz. Peygamber: "Fatihatü'l-Kitab okunmaksızın namaz olmaz" diye buyurmuştur. Bu görüş sahipleri, bu hadisi umumu üzere kabul etmişlerdir.

Ayrıca, Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivayetini delil gösterirler. Bu rivayete göre İbn Abbas bir cenaze namazını kılmış ve Fatihatü'l-Kitab'ı okuyup şöyle demiş: Bunun sünnet olduğunu bilersiniz diye okudum.⁽³⁾

Nesâî de Ebu Uname yoluyla gelen hadiste şöyle dediğini nakleder: Cenazelere kılanan namazda sünnet olan birinci tekbirden sonra gizlice Ummu'l-Kur'ân'ı (Fatihâ'yı) okuması, sonra da üç tekbir getirmesi, son tekbirden sonra da selam vermesidir.⁽⁴⁾

Muhammed b. Nasr el-Mervezî de yine Ebu Uname'den şöyle dediğini zikreder: Cenazeler üzerine namazda sünnet olan önce tekbir getirmen, sonra da Ummu'l-Kur'ân'ı okumandır. Daha sonra Peygamber (sav)'e salât ve selâm getirirsin. Sonra da ölüye ihlasla dua edersin.

(1) *Dârakutnî*, II, 71

(2) *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 56; *İbn Mâce*, Cenâiz 23

(3) *Buhârî*, Cenâiz 66; *Nesâî*, Cenâiz 77

(4) *Nesâî*, Cenâiz 77

Ancak birinci tekberi getirdikten sonra Kur'an okunur, ondan sonra ise selam verilir. Hocamız Ebu'l-Abbas der ki: Bu iki hadis de sahihtir ve bu iki hadis de usul (hadis usulü) alimlerince müsned hadis gibi değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Ebu Umame hadisi gereğince uygulama (amel) daha uygundur. Zira o hadiste hem Hz. Peygamberin: "Fatihatu'l-Kitab'sız namaz olmaz" hadisi ile hem de ölüye ihlasla dua bir arada yapılmış olur. Cenaze namazında Fatihâ Sûresi'nin okunması ise duaya bir başlangıçtan ibarettir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10. Cenaze Namazı Kıldırın İmamın Duracağı Yer:

Cenaze namazını kıldırın imamın, erkeğin başı hizasında, kadının da göbeği hizasında durması sünnettir. Çünkü, Ebû Dâvûd'un Hz. Enes'den yaptığı rivayet bunu gerektirmektedir. Enes (r.a) bir cenaze namazını kıldırdıktan sonra, kendisine el-Âla b. Ziyad şöyle sormuş: Ey Ebu Hamza, Rasûlullah senin bu kıldığın namaz gibi mi cenaze namazlarını kıldırıyordu? Dört tekbir alıyor ve erkeğin başı hizasında, kadının da göbeği hizasında mı duruyordu? Enes, evet diye cevap vermişti.⁽¹⁾ Bu hadisi, Müslim de Semura b. Cündub'dan rivayet etmiştir. Semura dedi ki: Peygamber (sav) lohusa olarak vefat eden Um Kâ'b'ın cenaze namazını kıldırıldığı sırada ben de Peygamberin arkasında namaz kıldım. Rasûlullah (sav) onun cenaze namazını kıldırarak üzere ortasına doğru durmuştu.⁽²⁾

11. Ölenin Kabri Başında Durmak:

Yüce Allah'ın: "**Kabrinin başında da durma**" buyruğu ile ilgili olarak şunları belirtelim: Rasûlullah (sav), -"et-Tezkire" adlı eserimizde de belirttiğimiz gibi (yüce Allah'a hamd olsun)- ölü defnedildikten sonra kabri başında durur ve sebat bulması için ona dua ederdi.

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

85. Malları da evlâtları da imrendirmesin seni. Allah onları dünyada bunlar sebebiyle ancak bir azaba çarptırmayı ve canlarının kâfir oldukları halde güçlkle çıkmasını ister.

(1) Ebû Dâvûd, Cenâiz 53; Tirmizî, Cenâiz 45; İbn Mâce, Cenâiz 21.

(2) Müslim, Cenâiz 87, 88; Nesâî, Hayız 25, Cenâiz 73

Yüce Allah bu buyruğu te'kid olmak üzere bir daha tekrarlamıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden (et-Tevbe, 9/55. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ
أُولُوا الطُّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾

86. “Allah’a iman edin, Rasûlü ile birlikte cihâd edin” diye bir sûre indirildiği zaman, içlerinden güç yetirenler senden izin isterler ve: “Bizi bırak da oturanlarla birlikte kalalım” derler.

Mü'minler, savaş çağrısına çabucak cevap verip uydular, münafıklar ise gerekçeler uydurdular. Buna göre bu emir mü'minlere imanlarının devam etmesi, münafıklara da imana girmeleri için verilmiştir. “(أَنْ): **Diye**” nasb mahallinde olup, “(بَانَ آمِنُوا): **İman edin... diye**” anlamındadır.

“(الطُّوْل): **Güç yetiren**” zengin demektir ki, buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nisâ, 4/25. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Özel olarak bunları zikretmesi ise, güç yetiremeyen varlıklı kimselerin ayrıca izin istemeye ihtiyaçları olmadığından dolayıdır. Çünkü, bu gibi kimseler zaten mazurdur.

“**Bizi bırak da oturanlarla**” yani, savaşa çıkmaktan yana âciz olanlarla “**birlikte kalalım, derler.**”

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾
لَكِنَّ الرُّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ
لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

87. Geri kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Kalplerine de mühür vuruldu. Artık onlar anlamazlar.
88. Fakat Peygamber ve beraberindeki mü'minler mallarıyla ve canlarıyla cihâd ettiler. İşte onlar için hayırlar vardır ve onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir.
89. Allah onlara altından nehirler akan cennetler hazırlamıştır. Orada ebediyyen kalıcıdırlar. İşte en büyük kurtuluş budur.

Yüce Allah'ın: “**Geri kalanlarla birlikte olmaya razı oldular**” buyruğundaki “**geri kalanlar**” anlamındaki; (الخوالف) kelimesi, (خالفة)'nin çoğuludur. Yani onlar, kadınlarla, çocuklarla ve özür sahibi erkeklerle birlikte kalmaya razı oldular. Önceden de geçtiği gibi, eğer erkekte asalet yoksa, ona; (خالفة) da, (خالف) da denilir. Mesela, eğer bir kimse aile halkından daha aşağı bir mertebede ise, “(فلان خالفة أهله)”: Filan kişi aile halkından geride kalan bir kimsedir,” denilir.

en-Nehhâs der ki: Bu kelimenin aslı, uzun süre kaldığından dolayı ekşiyen süt için kullanılan: (خَلَفَ اللبن يَخلف)'den alınmadır. (خَلَفَ فَمُ الصائم) ise, oruçlunun ağzının kokusu değişti, demektir. “(فلان خَلَفَ سَوْ)”: Filan kişi kötü bir haleftir”, ifadesi de buradan gelmektedir. Şu kadar var ki, “fevâil” şeklindeki çoğul, “faile” veznindeki kelimeler içindir. Hiçbir zaman “fâil” veznindeki bir kelime sıfat olarak “fevâil” şeklinde -şiiir müstesnâ- getirilmez. Ancak, “fâris ve hâlik: süvari ve helâk olan” kelimeleri böyle değildir. (Yani bunların çoğulu fevâil vezninde gelir).

Yüce Allah'ın, mücahidlerin (mükâfatının) niteliği ile ilgili olarak: “**İşte onlar için hayırlar vardır**” buyruğundaki “**hayırlar**”ın güzel kadınlar olduğu söylenmiştir. Bu görüş el-Hasen'den rivayet edilmiştir. Buna dair delili ise yüce Allah'ın: “*İçlerinde güzel yüzlü, güzel huylu (kadın)lar vardır*” (er-Rahman, 55/70) buyruğudur.

Nitekim; “(هِيَ خَيْرَةُ النِّسَاءِ)”: O kadınların en hayırlısıdır,” denilir. (Hayırlı anlamındaki kelimenin) aslı ise; (خَيْرَة) şeklinde olup şeddese hafifletilmiştir. “(هَيْئَة وَهَيْئَة)”: Kolay” kelimesi gibi. Bunun (خَيْر)'ın çoğulu olduğu da söylenmiştir. Buna göre buyruğun anlamı şöyledir: Mücahidler için dünyanın da âhîretin de pek çok faydaları vardır. “**Kurtuluş** (felâh)”ın anlamına dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/5'te) geçmiş bulunmaktadır.

“**Cennetler**” bahçeler demektir, yine buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/25'te) geçmiş bulunmaktadır.

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

90. Bedevilerden özür beyan edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Rasûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. İçlerinden kâfir olanlara da pek acıklı bir azap çarpacaktır.

Yüce Allah'ın: **"Bedevîlerden özür beyan edenler... geldiler"** buyruğundaki **"özür beyan edenler"** anlamına gelen kelimeyi, el-A'rec ile ed-Dahhâk; (الْمُعَذِّرُونَ) şeklinde ("zel" harfi) şeddesiz olarak okumuşlardır. Ebu Kureyb bunu Ebu Bekir'den, o, Âsım'dan diye bu şekilde okuduğunu rivayet ettiği gibi, kıraat sahipleri de bunu İbn Abbas'tan böyle okuduğunu rivayet ederler. el-Cevherî der ki: İbn Abbas (وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ): Özür beyan edenler" şeklinde şeddesiz olarak ve; (اعذر)'den gelen bir kelime gibi okumuş ve Allah'a andolsun ki, bu şekilde indirilmiştir, dermiş.

en-Nehhâs der ki: Şu kadar var ki, bu rivayet el-Kelbî etrafında dönüp dolaşır. Ve bu, (اعذر)'den gelmektedir ki, (اعذر من أنذر) sözü de buradan gelmektedir. Yani, sana öncelikle gelip de seni uyaran kişi artık mazeret hususunda alabildiğine ileri gitmiş anlamındadır.

Şeddeli olarak; (الْمُعَذِّرُونَ) şeklindeki okuyuş ile ilgili de iki görüş vardır. Birincisine göre özür beyan eden kimse haklı olur, bu durumda özür sahibi olduğundan, özür beyan eden kişi demektir. Bu açıklamaya göre de kelimenin aslı; (الْمُعَذِّرُونَ) şeklindedir. Ancak, "te" harfi "zel" harfine dönüştürülüp ona idğam olunmuş, "te" harfinin harekesi de "ayn" harfine verilmiştir. Nitekim (يَخْضَمُونَ): **Çekişirler**" (Yâsîn, 36/49) kelimesinin "hı" harfi üstün olarak okunduğu gibi.

Bununla birlikte iki sakin bir arada bulunduğu için "ayn" harfinin esreli okunması da "mim" harfine tabi kılınarak ötreli okunması da mümkündür. Bunu, el-Cevherî ve en-Nehhâs zikretmişlerdir. Şu kadar var ki en-Nehhâs bunu el-Ahfeş, el-Ferrâ, Ebu Hâtim ve Ebu Ubeyd'den nakletmektedir. Bunun aslının; (الْمُعَذِّرُونَ): şeklinde olmakla birlikte "te" harfinin "zel" harfine idğam edilmiş olması ve özür sahibi olan kimseler anlamına gelmesi de mümkündür. Nitekim Lebid şöyle demiştir:

إلى الحَوْل ثم أَسَمَ السَّلامَ عَلَيْكُمَا وَمِنْ يَتِّكَ حَوْلًا كَامِلًا فَقَدْ اعْتَذَرَ

“Bir yılın sonuna kadar (ağlayın) sonra üzerinize olsun selâm adı.

Kim tam bir yıl ağlayacak olursa, artık o, özrünü de ortaya koymuş olur.”

Diğer görüşe göre bu şekilde özür beyan eden kişi haksız kimse olur, o da özrü, mazereti bulunmadığı halde (yalan yere) özür beyan eden kişi demektir. el-Cevherî der ki: Böyle bir kimsenin; “(المُعْذِرُ): Özür beyan edici olması,” yalan yere bir işi yapan kimseleri anlatmak için kullanılan; (المُفْعَلُ) veznine göre kullanılmış olur. Çünkü böyle bir kimse hasta olmadığı halde hasta olduğunu ve kusurlu hareket ederek özürsüz mazeret beyan eden kimse demektir.

el-Cevherî’den başkaları da şöyle demektedir: (عَذْرُ فُلَانٍ فِي أَمْرٍ كَذَا تَعْذِيرًا); ifadesi filan kişi o işte kusurlu davrandı ve bu hususta üzerine düşeni sonuna kadar yerine getirmede, demektir.

Buna göre anlam, onlar yalan yere özür beyan ettiler, şeklinde olur. el-Cevherî der ki: İbn Abbas: Allah, yalan yere özür beyan eden muazzirleri (lanetlesin). Adeta ona göre şeddeli olarak “muazzir” gerçekte hiçbir özrü bulunmaksızın yalan yere mazereti olduğunu izhar eden kimse imiş gibi anlıyor gibidir.

en-Nehhâs der ki: Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezid der ki: Buradaki “el-Muazzirûn” kelimesinin, aslında “el-Mu’tezirûn” şeklinde olması mümkün değildir ve bu kelime de idğam da caiz olmaz, çünkü o takdirde anlam karışıklığı olur. İsmail b. İshak da el-Halil ve Sibeveyh’in görüşlerine göre burada idğamın uzak bir ihtimal olduğunu nakletmektedir. Diğer taraftan, ifadelerin akışı onların mazeretleri bulunmayan ve yerilen kimseler olduğunu göstermektedir. (İsmail b. İshak) der ki: Çünkü onlar, kendilerine izin verilsin diye gelmişlerdi. Eğer bunlar gerçekten zayıf, hasta ve harcayacak birşey bulamayan kimselerden olsalardı, izin istemeye gerek duymazlardı.

en-Nehhâs der ki: “(المعذرة والإعذار والتعذير): Mazeret, mazeret beyan etmek ve mazeretini açıklayıp mazur görülmek istemek” aynı kökten, aynı şeyden gelirler, bu da zor ve yerine getirilmesi müteazzir (adeta imkânsız) olan şeyler demektir. Araplar ise, “(مَنْ عَذِرَ مِنْ فُلَانٍ): Filana yapacaklarımdan ötürü beni kim mazur görür?” derler ki, bunun anlamı şudur: O, öyle büyük bir iş yaptı ki, bundan dolayı benim kendisini cezalandırmamı hak etmiştir. İnsanlar ise onun bu yaptığını bilmiyor. Ben onu cezalandıracak olursam, kim beni mazur görür, mazeretimi kabul eder?

(“Zel” harfinin) şeddesiz okunuşu ile ilgili olarak İbn Abbas der ki: Bunlar bir özür sebebiyle savaştan geri kalıp Peygamber (sav)’in de kendilerine izin verdiği kimselerdir.

Bir diğer görüşe göre bunlar, Âmir b. et-Tufeyl'in adamlarıdır, şöyle demişlerdi: Ey Allah'ın Rasûlü, biz sizinle birlikte gaza yapacak olursak, Tay kabilesinin bedevileri hanımlarımıza, çocuklarımıza ve davarlarımıza baskın düzenleyecekler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onların bu özürlerini kabul etmişti.

Şeddeli kıraate dair ikinci görüşe göre ise, burada sözü edilenler Ğıfarlı bir topluluk idiler. Bunlar, gelip özür beyan etmişlerdi, Peygamber (sav) ise, onların haksız olduklarını bildiği için onların bu mazeretlerini kabul etmemişti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bir topluluk ise, Rasûlullah (sav)'a karşı cüretkârca davranarak açıkladıkları bir mazeret bulunmaksızın oturup cihâda çıkmamışlardı. Bunlar, yüce Allah'ın kendilerinden: **"Allah'a ve Rasûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar"** buyruğu ile haber verdiği kimselerdir. Bunların yalan söylemelerinden kasıt ise, **"biz mü'minleriz"** sözleridir.

"(لِيُؤْذَنَ): **İzin verilsin diye**" buyruğu ise, "lâm-ı key" ile nasb edilmiştir.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ
مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ
سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا اتَّوَكَّلُوا
لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتُ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ
تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾

91. Allah'a ve Rasûlüne karşı samimi olmak şartı ile zayıflara, hastalara ve harcayacak birşey bulamayanlara bir günah yoktur. İyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Allah, bağışlayandır, Rahîmdir.

92. Bir de sana kendilerine binek temin etmen için gelip de: "Size bir binek bulamıyorum" dediğin zaman, harcayacak birşey bulamadıklarından üzülerək gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de (bir vebâl yoktur).

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Âcizlik Halinde Mükellefiyetin Düşmesi:

Yüce Allah'ın: "... **zayıflara... bir günah yoktur**" âyet-i kerimesi, teklifin âciz olandan sakıt olacağı hususunda aslî bir dayanaktır. Herhangi bir şeyi yerine getirmekten acze düşen her kişiden o şey düşer. Bu, kimi zaman fiil olarak onun bedelinin yerine getirilmesi şeklinde olur, kimi zaman da ödeme şeklinde bedele dönüşür. Güç bakımından âciz olmak ile mal yönünden âciz olmak arasında da fark yoktur.

Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: "**Allah, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.**" (el-Bakara, 2/186) Diğer benzeri de şu buyruktur: "**Gözleri görmeyene günah yoktur, topala günah yoktur, hastaya günah yoktur...**" (el-Feth, 48/17)

Ebû Dâvûd'un Enes'den gelen bir rivayetine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Medine'de öyle bir takım kimseleri geri bıraktınız ki, siz ne kadar yol aldıysanız, neyi harcadıysanız, ne kadar vadi katettiyseniz, mutlaka onlar onda sizinle birliktedirler." Ey Allah'ın Rasûlü, dediler, Medine'de bulundukları halde nasıl bizimle beraber olabilirler? Hz. Peygamber: "Mazeretleri onları alıkoydu"⁽¹⁾ diye buyurdu.

Böylelikle bu âyet-i kerime, zikrettiğimiz benzeri diğer âyetlerle birlikte özür sahibi olanlar aleyhine yol ve vebal olmadığını beyan etmektedir. Bunlar ise, kötürümlük, kocamışlık, körlük, topallık gibi özür sahibi oldukları bilinen ile harcayacakları birşey bulamayan kimselerdir. İşte yüce Allah böyleleri için günah olmadığını ifade buyurmaktadır. "**Allah'a ve Rasûlüne karşı samimi olmak şartı ile.**" Yani, hakkı bildikleri, hakkın dostlarını sevdikleri, düşmanlarına da buğzettikleri takdirde.

İlim adamları derler ki: Cenab-ı Hak, mazereti bulunanları mazur görmekle birlikte onların kalpleri buna tahammül edemedi. İbn Um Mektum, Uhud'a çıktı ve kendisine sancağın verilmesini istedi. Ancak sancağı Mus'ab b. Umeyr almıştı. Kâfirlerden birisi geldi, Mus'ab'ın sancağı tutan eline vurdu ve kesti. Diğer eliyle onu yakaladı. Öbür eline de vurdu, bu sefer göğsü arasına sıkıştırıp yakaladı ve: "**Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir**" (Âl-i İmran, 3/144) buyruğunu okudu.

İşte onların kararlılıkları ve gayretleri böyle idi. Cenab-ı Hak ise: "**Gözü görmeyene günah yoktur**" diye buyurmaktadır. İşte bu, birincisi (İbn Um Mektum) hakkındadır. Yine yüce Allah: "**Topala da günah yoktur**" diye

(1) *Buhârî*, Cihâd 35, Meğâzî 81; *Müslim*, İmâre 159; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 19; *İbn Mâce*, Cihâd 6; *Müsned*, III, 103, 160, 182, 214, 300, 341; (son iki yerde: "... hastalık onları alıkoydu.")

buyurmuştur. Ensar'ın nakilblerinden Amr b. el-Cemûh topaldı, o, ordunun ilk saflarında idi. Rasûlullah (sav) kendisine: "Allah senin özür sahibi olduğunu belirtmiş (mazeretini kabul buyurmuştur)" deyince, şu cevabı vermişti: Allah'a yemin ederim, bu topallığımla yürüyüp cennette iz yapacağım.⁽¹⁾

Sûrenin baş taraflarında bunların benzerlerine dair yaptığımız diğer açıklamalar da buna eklenebilir. Abdullah b. Mes'ud da der ki: Andolsun kişi, kol-tuğuna giren iki kişi tarafından sürüklenerek getirilir ve nihayet safta durdurulurdu.⁽²⁾

2. Samimi Olmak (Nasihât):

Yüce Allah'ın: "(إِذَا نَصَحُوا)": **Samimi olmak şartı ile** anlamındaki buyruğunda geçen "nush," yapılan işin hertürlü aldatmadan uzak ve arınmış olması demektir. Nasûh tevbe tabiri de buradan gelmektedir. Neftaveyh der ki: Bir şeyin nush bulması, onun halis, arı, duru olması demektir. Bir kimsenin birisine nush ile söz söylemesi, ona samimi ve ihlâslı olarak söz söylemesi demektir. Müslim'in Sahih'inde Temim ed-Dârî'den nakledildiğine göre, Peygamber (sav): -Üç defa- "Din nasihattır" diye buyurmuştur. Biz: Kime diye sorduk, O: "Allah'a, Kitabına, Rasûlüne, müslümanların yöneticilerine ve hep-sine" diye buyurdu.⁽³⁾

İlim adamları der ki: Allah'a nasihat, vahdaniyetine itikadda ihlaslı olmak, O'nu uluhiyet sıfatları ile nitelemek, her türlü eksikliklerden O'nu tenzih etmek, O'nun sevdiği şeyleri yapma arzusunu taşımak ve O'nu gazaplandıran şeylerden uzak kalmak demektir.

Rasûlüne nasihat ise, Peygamberliğini tasdik etmek, emir ve yasaklarında ona itaate bağlı kalmak, onu dost edinenleri dost bilip ona düşmanlık edenlere düşmanlık etmek, ona gereken saygı ve ta'zimi göstermek, onu ve âl-i beytini sevmek, onu ve onun sünnetini ta'zim etmek, vefatından sonra özel olarak araştırarak sünnetini ihya etmek, sünnetinin inceliklerini bilmek (tefakkuh), onu savunmak, onu yaymak, ümmetine davet etmek, onun üstün ve yüce ahlâkıyla ahlâklanmaktır.

Allah'ın Kitabına nasihat ise; onu okumak, o Kitabın bilgisini edinmek (te-fakkuh), savunmak, onu öğretmek, ona gereken ikram ve saygıyı göstermek, öngördüğü ahlâk ile ahlaklanmaktır.

(1) İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, III, 705

(2) *Müslim*, Mesâcid 257; (Abdullah b. Mes'ud'un cemaatle namaza devamı teşvik edici ifadelerinden).

(3) *Buhârî*, İman 42 (bab başlığında); *Müslim*, İman 95; *Ebü Dâvûd*, Edeb 59; *Tirmizî*, Birr 17; *Nesâî*, Bey'at 31; *Dârimî*, Rikaak 41; *Müsned*, I, 351, II, 297, IV, 102-103.

Müslüman yöneticilere nasihat ise; onlara karşı hurucu terketmek, onlara hakkı göstermek, müslümanların gözlerinden kaçan işlerine, ihmal ettikleri işlerine dikkatlerini çekmek, onlara itaate devam edip yerine getirilmesi gereken haklarını ifa etmek demektir.

Genel olarak bütün müslümanlara nasihat ise, onlara düşmanlık beslemeyi terk edip onları doğruya iletmek, salih olanlarını sevmek, hepsine dua etmek ve hepsi için hayır dileklerde bulunmaktır.

Sahih hadiste de şöyle buyrulmaktadır: “Birbirlerini sevmelerinde karşılıklı merhametlerinde ve birbirlerine âtıfetlerinde mü'minlerin misali bir vücuda benzer. Onun bir organı rahatsızlandı mı, vücudun diğer kesimleri de uykusuzlukla ve ateşinin yükselmesiyle ona katılır.”⁽¹⁾

3. İyi Davrananların Aleyhine Yol Yoktur:

Yüce Allah'ın: “**İyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur**” anlamındaki buyruğunda yer alan; “(مِنْ سَبِيلٍ) : **Bir yol**” ifadesi (ما)'ın ismi olarak ref' mahallindedir. Onları cezalandırmaya bir yol yoktur, demektir.

Bu âyet-i kerime iyi davranan her kimsenin cezasının kaldırılması hususunda aslî bir dayanaktır. Bundan dolayı (Mezhebimize mensup) ilim adamlarımıza göre, elini kesen bir kimseye kısas uygulayıp da kısas uygulananın ölümü ile sonuçlanırsa, kısas uygulayanın diyet ödemesi gerekmez. Çünkü o, kendisine haksız tecavüzde bulunana kısas uygulamakla iyi davranmıştır. (Kötü bir iş yapmış değildir) Ebu Hanife ise diyet ödemesi gerekir, der.

Aynı şekilde bir kimseye ait bir erkek deve, birisi üzerine saldırıp hücum ettiğinde nefsinin müdafaa ederken deveyi öldürürse, tazminat ödemesi gerekmez. Şafiî de bu görüştedir. Ebu Hanife ise, deve sahibine o devenin kıymetini ödemesi gerekir, demektedir.

İbnü'l-Arabî der ki: İşte bütün şer'î meselelerde de görüş bu şekildedir.

4. Kendilerine Binek Bulunamadığı ve Cihâdın Masraflarını Karşılayamadığı İçin Cihâda Çıkamayanlar:

Yüce Allah'ın: “**Bir de sana kendilerine binek temin etmen için gelip de...**” buyruğu, rivayet edildiğine göre İrbâd b. Sâriye hakkında inmiştir. Âiz b. Amr hakkında indiği söylendiği gibi, Mukarrin'in oğulları hakkında indiği de söylenmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Mukarrin'in yedi oğlu vardı. Hepsi de Peygamber (sav)'ın ashabından idiler. Ashab arasında onların dışında yedi kardeş kimse yoktur. Bunlar ise en-Nu'man, Ma'kil,

(1) Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66; Müsned, IV, 268, 276, 278

Akil, Suveyd ve Sinan ve isimleri belirtilmeyen bir yedinci kişi daha. Bunlar, Mukarrin'in oğulları olup Müzeyneli yedi kardeşler. Hepsi de hicret etmiş, Rasûlullah (sav)'ın sohbetinde bulunmuşlardır. İbn Abdi'l-Berr ve bir topluluğun naklettiğine göre, bu şerefli özelliği onlarla birlikte paylaşan başka bir kimse yoktur. Hepsinin Hendek gazvesinde bulundukları da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre, bu âyet-i kerime çeşitli kabile kollarına mensup yedi kişi hakkında inmiştir. Bunlar, "el-Bekkâun (ağlayanlar, ağlayıcılar)" diye bilinen kişilerdir. Tebûk gazvesinde Rasûlullah (sav)'a kendilerine binek temin etsin diye gelmişlerdi de, Hz. Peygamber onları taşıyacak binek temin edememişti. Bunun üzerine onlar da **"harcayacak birşey bulamadıklarından üzülererek, gözleri yaş döke döke"** geri dönmüşlerdi. O bakımdan onlara **"ağlayıcılar"** adı verilmişti. Bunlar ise Amr b. Avfoğullarından Salim b. Umeyr, Hariseoğullarından Ulbe b. Zeyd, Mazin b. en-Neccaroğullarından Ebu Leyla Abdurrahman b. Kâ'b, Selemeoğullarından Amr b. el-Humam, Müzeynelilerden Abdullah b. el-Muğaffel -bunun Abdullah b. Amr el-Müzenî olduğu da söylenmiştir- Vakifoğullarından Herami b. Abdullah, Fezareliilerden İrbâd b. Sâriye'dirler.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) **"ed-Dürer"** adlı eserinde isimlerini böyle vermektedir. Bununla birlikte isimleri hususunda farklı görüşler vardır. el-Kuşeyrî der ki: Bunlar, Makil b. Yesar, Sahr b. Hansa, Ensardan Abdullah b. Kâ'b, Salim b. Umeyr, Sa'lebe b. Çaneme ve Abdullah b. Muğaffel ile bir diğer kişiden ibarettir. Bunlar gelip: Ey Allah'ın Peygamberi demişlerdi. Bizi, seninle birlikte gazaya çıkmak üzere çağırdın. O bakımdan sen bizi develerin üzerinde ve atların sırtında taşı, biz de seninle birlikte gaza edelim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Size bir binek bulamıyorum" deyince, ağlayarak geri dönmüşlerdi.

İbn Abbas ise der ki: Hz. Peygamberden kendilerine binek temin etmesini istediler. Yolun uzaklığı dolayısıyla her bir kişinin, birisine binmek, diğeri üzerinde de su ve azığını taşımak maksadıyla iki deveye ihtiyacı vardı.

el-Hasen der ki: Âyet-i kerime, Ebu Musa ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunlar kendilerine binek temin etmek üzere Peygamber (sav)'e geldiler. Bu gelişleri Hz. Peygamberin kızgın olduğu bir zamana rastlamıştı. O: "Allah'a andolsun ki, ne sizi taşıyacak binek veririm, ne de sizi taşıyacak binek bulabilirim" bunun üzerine ağlayarak geri döndüler. Rasûlullah (sav) onları geri çağırdı ve kendilerine üç ile on yaş arasında bir deve verdi. Ebu Musa: Ey Allah'ın Rasûlü, sen yemin etmedin mi deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şüphe yok ki ben Allah'ın izniyle herhangi bir hususa yemin eder de, ondan başkasının o yemin ettiğim şeyden hayırlı olduğunu görür-

sem mutlaka hayırlı olanı yaparım ve yeminimin keffaretini yerine getiririm.”⁽¹⁾

Derim ki: Bu, sahih bir hadis olup, Buhârî de, Müslim de bu hadisi hem lafzıyla, hem manasıyla rivayet etmişlerdir. Müslim’de şöyle de denilmektedir: Peygamber bizi çağırttı ve bize hörgüçleri beyaz beş tane üç ile on yaş arasında deve verilmesini emr etti. Hadisin sonunda da: “Haydi gidiniz, Allah size binek buldu” diye buyurduğu belirtilmektedir.⁽²⁾

Yine el-Hasen ile Bekr b. Abdullah şöyle derler: âyet-i kerime Müzeyne’li Abdullah b. Muğaffel hakkında inmiştir. Abdullah, Peygamber (sav)’e gelip, kendisinden binek istedi.

el-Cürcanî der ki: Bir de sana kendilerine binek temin etmen için gelip; size bir binek bulamıyorum, dediğin kimseler aleyhine bir yol yoktur, takdirindedir. Buna göre bu, mübtedâ olup, “vav”sız olarak makabline atfedilmiş, cevabı ise: **“Gözleri yaş döke döke geri döndüler”** takdirindedir.

“Gözleri yaş döke döke” cümlesi ise, hal olarak nasb mahallindedir. **“Üzülerek”** anlamındaki (خَزَنًا) ise, mastardır. (أَلَّا يَجِدُوا): **Bulamadıkları** lafzı, (بَانَ) ile nasb edilmiştir. en-Nehhâs der ki: el-Ferra dedi ki: Bunun; (أَن لَّا يَجِدُونَ): **Bulamamaları** şeklinde olması da mümkündür. Bu durumda o, (لَا) edatını (لَيْسَ) anlamında (olumsuz, nefiy edatı) olarak kabul etmektedir. Basrahlara göre ise; (أَنَّهُمْ لَّا يَجِدُونَ): **Onlar bulamıyorlar diye** anlamındadır.

5. Cihâd Masrafı Bulamayan Kimsenin Durumu:

İlim adamlarının çoğunluğu, çıkacağı gazada harcamalarını karşılayacak mal bulamayan kimsenin gazaya çıkmasının vacib olmadığı görüşündedir.

(Mezhebimize mensup) ilim adamlarımız da derler ki: Eğer böyle bir kimsenin dilenmek adeti varsa, onun hacca gitmesi mükellefiyeti vardır. Ve adeti üzere yola çıkar. Çünkü onun halinde eğer bir değişiklik olmayacaksa, bu farz hüküm masrafını karşılayabilecek durumda olana nasıl yönelikse, ona da öylece yöneliktir.

6. Hal Karinesi:

Yüce Allah’ın: **“Üzülerek gözleri yaş döke döke...”** buyruğunda halin karinesine delil olabilecek bir taraf vardır. Diğer taraftan kimi hal karinesi kesin bir bilgi ifade eder, kimisi ise muhtemel ve tereddüt doğurur. Birincisi-

(1) *Buhârî*, Eymân 1, Keffârât 9; *Müslim*, Eymân 7, 10; *Ebü Dâvûd*, Eymân 14; *Nesâî*, Eymân 15, *İbn Mâce*, Keffârât 7; *Müsned*, IV, 398.

(2) *Müslim*, Eymân 8, 9.

ne örnek: Bir kimse yüksek sesle feryad getirilen, yüzlerin tırmalanıp yırtıldığı, saçların tıraş edildiği, aşırı derecede seslerin yükseltildiği, yakaların yırtıldığı bir evin yanından geçip de ev sahibinin öldüğüne dair ifadeler kullanıldığını da işitirse, bu durumda o evin sahibinin öldüğü bilinir.

İkincisine örnek ise, yöneticilerin kapılarında yetimlerin göz yaşı dökme-leridir. Şanı yüce Allah, Yusuf (a.s.)'ın kardeşlerinin durumunu haber verirken: *"Akşam ağlaya ağlaya babalarına geldiler"* (Yusuf, 12/16) diye buyurmakta ve durumlarını haber vermektedir. Halbuki onlar yalancı idiler. Yine yüce Allah onların durumlarını: *"Üstüne yalancılıktan kanlı gömleğini getirdiler"* (Yusuf, 12/18) diye haber vermektedir. Bununla birlikte bütün bunlar çoğunlukla delil olarak kullanılabilen karinelere, Hallerin zahirlerine ve çoğunlukla delâletlerine binaen şahidlikler de bu karinelere binaen kabul veya red edilir. Şair de der ki:

إذا اشتبكت دموع في حدود تبين من بكى ممن تبكى

"Gözyaşları yanakların üzerinde birbirine karıştı mı,
Gerçekten ağlayan ile ağlar gibi yapan açıkça belli olur."

Bu hususa dair açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle Yusuf Sûresi'nde yeterince gelecektir.

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنَاءُ رَضُوا بِأَن
يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

93. Yol, ancak zengin oldukları halde senden izin isteyenlerin aleyhinedir. Onlar geri kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi. Bunun için onlar bilmezler.

"Yol" yani cezalandırma ve günah kazanmak **"ancak zengin oldukları halde senden izin isteyenlerin aleyhinedir."** Burada maksat münafıklardır. Bir daha onların sözkonusu edilmeleri kötü fiillerinden sakındırmanın te'kid edilmesi içindir.

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُّؤْمِنَ لَكُمْ
قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَنْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ
تُردُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

94. Kendilerine döndüğünüz vakit size özür beyan edeceklerdir. De ki: “Özür dilemeyin, size kesinlikle inanmayız. Allah bize, size dair haberler vermiştir. Allah ve Rasûlü sizin davranışınızı görecek, sonra görüneni de görünmeyeni de bilene döndürüleceksiniz. O da size yaptıklarınızı haber verecektir.”

“Kendilerine döndüğünüz vakit size özür beyan edeceklerdir.” Burada sözü edilenler münafıklardır. “Size kesinlikle inanmayız” söylediklerinizin doğru olduğunu kabul etmeyiz. “Allah bize, size dair haber vermiştir.” Yani, sizin iç durumlarınızı bize bildirmiştir. “Allah ve Rasûlü” bundan böyle yeniden yapacağınız işlerinizi “görecek, sonra görüneni de görünmeyeni de bilene döndürüleceksiniz, O da size yaptıklarınızı haber verecektir.” Yani, amellerinizin karşılığını size verecektir. Bütün bunlara dair yeterli açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِيُغَرِّضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا
عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجَسٌ وَمَا بِهِمْ جَهَنَّمَ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾

95. Yanlarına döndüğünüzde onlardan yüzçevirmeniz için önünüzde Allah’a yemin edeceklerdir. O halde siz de onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardırlar. Kazandıklarının cezası olarak varacakları yer de cehennemdir.

Tebûk’ten “yanlarına döndüğünüzde onlardan vazgeçmeniz için” yani, onları kınamayıp affetmeniz için, “önünüzde Allah’a yemin edeceklerdir.” Burada neye dair yemin edecekleri hazfedilmiştir. Yani onlar, sizinle birlikte savaşa çıkacak gücü bulamadıklarına dair yemin edeceklerdir.

İbn Abbas der ki: **"O halde siz de onlardan yüz çevirin"** buyruğu onlarla konuşmayın demektir. Nitekim haberde Hz. Peygamberin Tebûk'ten döndükten sonra: "Onlarla oturup kalkmayın ve onlarla konuşmayın" dediği nakledilmektedir.

"Çünkü onlar murdardırlar." Yani, onların yaptıkları işler pisliktir, murdarlıktır. İfadenin takdiri de şöyledir: Onlar pislik yapan kimselerdir. Yani, yaptıkları işler oldukça çirkindir.

"Kazandıklarının cezası olarak varacakları yer de cehennemdir." Yani, onların varıp konaklayacakları yer orasıdır.

el-Cevherî der ki: Varılacak yer (me'vâ) gece veya gündüz kendisine varılan, sığınılan her yere denilir. "(وقد أوى فلان إلى منزله بأوي أويا وإواء)": Filan kişi evine sığındı, sığınır" denilir.

Yüce Allah'ın: "(سَأْوِي إِلَى جَبَلٍ يَغِيصُنِي مِنَ الْمَاءِ)": *Ben, beni sudan koruyacak bir dağa sığınırım.*" (Hud, 11/43) "(أَوَيْتُهُ أَنَا إِيْوَء)": Ben onu barındırdım," demektir. Bir kimseyi yanında barındırmak halinde de; "(أَوَيْتُهُ)": Onu barındırdım," denilir. Buna göre; (فَعَلْتُ وَأَفْعَلْتُ) vezinleri, aynı anlamı verir ki, bu açıklamalar da Ebu Zeyd'den nakledilmiştir. (وَمَاوِي الْإِبِلِ) şeklinde "vav" harfinin esreli okunuşu, özel olarak develerin barınağı hakkında kullanılır. Ve bu kullanış istisnâî (şaz)dır.

يَخْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى
عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

96. Kendilerinden hoşnut olmanız için size yemin ederler. Siz onlardan hoşnut olsanız da, şüphesiz Allah, o fâsıklar topluluğundan hoşnut olmaz.

Abdullah b. Ubey, artık bundan sonra Rasûlullah (sav)'den geri kalmayacağına dair yemin etti ve kendisinden hoşnut olmasını, razı olmasını istedi.

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ
عَلَى رَسُولِهِ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾

97. Bedeviler küfür ve nifak bakımından daha beterdır. Allah'ın Rasûlüne indirdiklerinin sınırlarını bilmemeye de daha lâyıktırlar. Allah herşeyi bilendir, Hakîmdir.

Yüce Allah'ın: **“Bedeviler küfür ve nifak bakımından daha beterdır”** anlamındaki buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Bedeviler ve Bilgisizlik:

Aziz ve celil olan Allah, Medine'deki münafıkların hallerini sözkonusu ettikten sonra, Medine'nin dışında ve uzaklarında bulunan bedevileri zikretmektedir. Onların küfürlerinin daha ağır olduğunu ifade etmektedir. Kata de der ki: Çünkü bedevilerin sünnete dair bilgisizlikleri daha ileri derecededir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Çünkü onların kalpleri daha katı, sözleri daha sert, tabiatları daha kaba, Kur'ân-ı Kerim'i dinlemekten daha bir uzaktırlar. Bundan dolayı yüce Allah onların hakkında: **“...bilmemeye de daha layıktırlar.”** Bu onların haline daha uygundur, diye buyurmaktadır.

“(أَلَا) : ... **memeye**” deki idğam olunmuş (أَنْ) edatı, “be” harfi hazf edilmek suretiyle nasb mahallindedir. Mesela; “(أَنْتَ جَدِيرٌ بِأَنْ تَفْعَلَ) Sen ...yapmaya layıksın,” denilirken, “be” harfi hazf edilerek; “(أَنْ تَفْعَلَ) : Yapmaya” da denilebilir.

Bu şekilde “be” harfi hazf edilecek olursa, ancak; (أَنْ) ile kullanılabilir. Şayet “be” harfi getirilirse bu edattan başkası da kullanılabilir. Mesela; “(أَنْتَ جَدِيرٌ أَنْ تَقُومَ) : Sen kalkmaya layıksın,” denildiği gibi (وَجَدِيرٌ بِالْقِيَامِ) şeklinde (aynı anlamda olmak üzere) de denilir. Eğer, (أَنْتَ جَدِيرٌ الْقِيَامِ) denilecek olursa, bu yanlış olur. Bunun (أَنْ) ile kullanılmasının uygun düşmesi bu edatın istikbale delâlet etmesi dolayısıyla adeta mahzûf olanın yerini tutuyor gibi olmasından ötürüdür.

“Allah'ın Rasûlüne indirdiklerinin sınırlarını”, şeriatın farz hükümlerini **“bilmemeye de daha layıktırlar.”** Şöyle de açıklanmıştır: Az düşünüp az tefekkür ettikleri için Allah'ın Rububiyetine ve peygamberleri göndermesine dair delil ve belgelerini bilmemeye daha layıktırlar, diye de açıklanmıştır.

2. Bedevilerin Özel Halleri Dolayısıyla Haklarındaki Özel Hükümler:

Durumun böyle olması ve bu onların diğerlerine göre, kâmil mertebeden daha eksik ve daha aşağıda bulunmalarına delâlet etmesi dolayısıyla bu konuda üç hüküm söz konusu olmaktadır:

1- Fey' ve ganimette onların bir hakkı yoktur. Nitekim Peygamber (sav)'in Sahih-i Müslim'de yer alan Büreyde yoluyla gelen hadisinde şöyle dediği kaydedilmektedir: "Sonra onları kendi yurtlarından muhacirlerin kaldıkları yurda geçmeye davet et ve kendilerine eğer bunu yapacak olurlarsa, muhacirler lehine olan şeylerin onların da lehine olacağını, muhacirler aleyhine olan şeylerin onların da aleyhine olacağını haber ver. Eğer yurtlarından ayrılmayı kabul etmeyecek olurlarsa, o takdirde onların müslümanların bedevileri hükmünde olacaklarını bildir. Onlar hakkında da mü'minlere uygulanan Allah'ın hükmü uygulanacaktır. Ama, ganimet ve feyde -müslümanlarla birlikte cihâd etmeleri müstesnâ- hiçbir payları olmayacaktır."⁽¹⁾

2- Çölde yaşayanların şehirlerde ikâmet edenler hakkındaki şahidliklerinin kabul edilmemesi. Çünkü bu şahidlikte itham altında bulunmaları söz konusudur.

Ebu Hanife ise onların şahidliklerini caiz kabul eder ve şöyle der: Çünkü, hertürlü itham ihtimaline riâyet olunamaz. Ayrıca ona göre müslümanların bütünü adalet sıfatına sahiptirler.

Şafiî ise, bedevi adalet sahibi ve durumundan razı olunan bir kimse ise caiz kabul etmiştir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde açıkladığımız gerekçeler dolayısıyla (bk. 2/282. âyet, 30. başlık ve devamı) sahih olan da budur.

Burada yüce Allah bedevileri üç vasıf ile nitelendirmiştir: Birisi küfür ve münafıklık, ikincisi onların yaptıkları harcamaları ağır bir borç yükü olarak kabul etmeleri ve başınıza musibetlerin gelmesini gözetleyip durmaları, üçüncüsü ise Allah'a ve âhiret gününe iman etmekle birlikte yaptıkları infak ve harcamaları Allah nezdinde yakınlaştıracı bir ibadet, Peygamberin dualarına mazhar olmak için bir sebep kabul etmek. (bk. 99. âyet)

İşte bu nitelikte olan bir kimsenin şahidliğinin kabul edilmemesi ve ikinci ile birinci niteliklere sahip olanlar gibi değerlendirilmesi ihtimali çok uzaktır. Hatta böyle bir şey batıldır. Buna dair açıklamalar daha önce en-Nisa Sûresi'nde (en-Nisa, 4/135. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

3- Sünnete dair bilgisizlikleri, cuma'yı kılmayışları dolayısıyla şehirlerde ikâmet edenlere namaz kıldırılmaları, imamlık yapmaları yasak kabul edilmiştir. Ebu Miclez, bedevi'nin imamlık yapmasını mekruh kabul eder. Malik der ki: Cemaatin arasında en iyi Kur'an okuyan o olsa dahi imam olamaz.

Süfyan es-Sevrî, Şafiî, İshak ve rey sahipleri ise şöyle derler: Bedevinin arkasında kılınan namaz caizdir. İbnü'l-Münzir ise namazın sınırlarını dosdoğru yerine getirmesi halinde bu görüşün tercih edileceğini belirtmiştir.

(1) *Müslim*, Cihâd 3; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 82; *Tirmizî*, Siyer 47; *İbn Mâce*, Cihâd 38; *Dârimî*, Siyer 8; *Müsned*, V, 352, 358.

Yüce Allah'ın: “(أَشَدُّ) : **Daha beterdir**” kelimesinin aslı; (أَشَدُّ) şeklindedir ki, buna dair açıklamalar önceden geçmiştir.

“(كُفْرًا) : **Küfür... bakımından**” ise, temyiz olarak nasb edilmiştir. “**Nifak bakımından**” anlamındaki kelime de ona atfedilmiştir.

“(وَأَجْدَرُ) : **Daha layıktırlar**” kelimesi ise, “daha beterdir” anlamındaki kelimeye atfedilmiştir. “(وَأَنْتَ جَدِيرٌ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا) : Filan buna layıktır;” “(وَأَنْتَ جَدِيرٌ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا) : Sen de bu işi yapmaya layıksın,” denilir. Çoğulu ise, (جَدْرَاءُ وَجَدِيرُونَ) : şeklinde gelir. Bunun aslı ise, duvarın inşaatı yapılmak suretiyle yükseltilmesi anlamını veren; (جَدْرُ الْحَائِطِ)’den gelmektedir. Buna göre; (هُوَ أَجْدَرُ بِكَذَا) : O buna daha layıktır” demek, buna daha yakındır, böyle bir şey daha çok onun hakkıdır, demek olur. “... **bedeviler... bilmemeye de daha layıktırlar.**”

Araplar, insanların bir koludur. Arap’a nisbet “arabî” şeklinde gelir ki, şehirlerde yaşayanlara Arap denilir. “el-A’râb: bedeviler” ise, özel olarak Arapların çöllerde sakin olanlarına, orada yaşayanlarına denilir. Fasih şiirlerde “eârib” kelimesi kullanılmıştır. “el-A’râb”ın nisbeti “a’râbî” şeklinde gelir. Çünkü, bu kelimenin tekili yoktur. “el-Enbât” kelimesinin “nebat”ın çoğulu olduğu gibi; “A’râb” kelimesi “arab”ın çoğulu değildir. “Arab” bir cins isimdir. “Arab-ı Âribe” ise, katıksız Araplar demektir. Bu kelime (Âribe) arap lafzından alınmış ve onunla te’kid edilmiştir. Nitekim; (لَيْلٌ لَاتِلٌ) : Kapkaranlık bir gece” demek de böyledir. (Arab-ı Âribe yerine) Arab-ı Arbâ dedikleri de olabilir. “Tearrub” ise Araba benzemek demektir. “Hicretten sonra tearrub” ise bedeviliğe geri dönmek anlamındadır. Arab’ı Müsta’ribe ise halis Arap olmayanlara denilir. Mütearribe de böyledir. Arabiyye ise Arap dilinin adıdır. “Ya’rub b. Kahtan” ise Arapça konuşan ilk kişidir. Bu da bütün Yemenlilerin ilk atasıdır. Urb ile arab aynı şeydir. Tıpkı ucm ile acem’in aynı şey olması gibi. “Urayb” ise “arab” isminin küçültülmüşüdür. Şair şöyle demektedir:

وَمَكَّنَ الصُّبَابَ طَعَامَ الْعَرِيبِ وَلَا تَشْتَبِهْهُ نَفْسُ الْعَجَمِ

“Çekirge ve kertenkelelerin yumurtaları Urayb(Arab)’ın yiyeceğidir
Fakat acemlilerin canları onu çekemez.”

Burada şairin, arapların küçültme ismini kullanması onları ta’zim içindir. Nitekim (el-Hubab b. el-Münzir)’ın söylediği şu sözlerdeki küçültmeler de bu kabildendir: “(أَنَا جَذِيلُهَا الْمَحْكُوكُ ، وَعَذِيقُهَا الْمَرْجُبُ) : Ben, uyuz develerin kendisine sürünerek kaşını ihtiyaçlarını giderdikleri direkçiği, hurma ağaçlarını dik tutmak için inşa edilen destekçiğiyim” (derken de kendisinin bu işlere ehil kimse olduğunu ta’zim yoluyla ifade etmek istemiştir). Bütün bu açıklamalar el-

Cevherî'den nakledilmektedir.

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre de, "arabî"nin çoğulu "arab" şeklinde, "a'râbî"nin çoğulu ise "a'râb" ve "eârib" şeklinde gelir. Bedevi Arab'a "ey a'râbî" denildiğinde sevinir. Ancak, bedevi olmayan araba ey "a'râbî" denilirse kızar, öfkelenir.

Muhacirler ile Ensar ise Araptır, a'râb değildir. Araplara bu ismin verilmiş sebebi Hz. İsmailin soyundan gelenlerin "Arabe" denilen yerden neş'et etmeleridir. Burası Tihame'nin bir bölgesidir, oraya nisbet edilmişlerdir. Kureyşliler de "Arabe"de ikâmet etmişlerdir, bu da Mekke'dir. Daha sonra diğer Araplar, Arap Yarımadasında (Ceziretü'l-Arap'da) yayıldılar.

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمُ الدَّوَائِرَ
عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾

98. Bedevilerden öyle kimseler de vardır ki, infak ettiğini zorla ödenmiş bir borç sayar ve başınıza musibetler gelmesini bekler dururlar. En kötü belâ kendi başlarına olsun. Allah herşeyi işitendir, bilendir.

"Bedevilerden öyle kimseler de vardır ki... sayar" anlamındaki buyruktaki; " (مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا) : **Kimse**" kelimesi mübtedâ olarak ref mahallindedir. " (مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا) : **İnfak ettiğini zorla ödenmiş bir borç**" buyruğu da iki mef'uldür. İfade; " (بِنَفَقِهِ) : İnfak ettiği o şeyi" takdirindedir. İsmi uzaması dolayısıyla sonundaki "he" harfi hazf edilmiştir. " (مَغْرَمًا) : **Zorla ödenmiş bir borç**" ise, borç ve ziyan anlamındadır. Asıl anlamı ise bir şeyin gerekli olması (yükümlülük), demektir. " (إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا) : **Çünkü gerçekten O'nun azabı kesin bir helâk oluşturmaktadır.**" (el-Furkân, 25/65) Yani, gerekli ve yakayı bırakmayan bir helak olur.

Buradaki buyruk da şu anlamdadır: Onlar cihâd uğrunda yaptıkları harcamaları ve verdikleri sadakaları sevap ummadıkları bir zarar, bir yükümlülük olarak verirler.

"**Ve başınıza musibetler gelmesini bekler dururlar.**" Bekleyip durmak anlamındaki "et-Tarabbus"a dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/227. âyet, 16. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"**Musibetler**" anlamındaki "ed-devâir" ise, "dâire"nin çoğuludur. Bu ise, nimetten belaya dönen hal demektir. Yani, bunlar yaptıkları infak ile ilgili ca-

hilce anlayışa, kötü niyet ve kötü bir kalbe sahiptirler.

“En kötü belâ kendi başlarına olsun” anlamındaki; (عَلَيْهِمْ ذَابِرَةُ السَّوْءِ) buyruğunu İbn Kesir ve Ebu Amr, burada da el-Feth Sûresi’ndeki benzeri buyrukta da “sin” harfini ötreli olarak okumuşlardır. Diğerleri ise üstün ile okumuşlardır. Bütün kıraat alimleri icma ile “(مَا كَانَ أَبُوكَ آمراً سَوْءاً): *Senin baban kötü bir adam değildi*” (Meryem, 19/28) buyruğunda “sin” harfini üstün olarak okumuşlardır.

Üstün ile ötreli okuyuş arasındaki farka gelince; ötreli okuyuşa göre anlamı, hoş olmayan, hoşlanılmayan şey demektir. el-Ahfeş der ki: Yani, hezimet ve kötülük musibeti üzerlerine olsun demek olur. el-Ferrâ ise, azap ve belâ musibetleri üzerlerine olsun, diye açıklamıştır. Ahfeş ve el-Ferrâ derler ki: Ötreli olarak; (آمراً سوءاً): Kötü adam kastıyla denilmesi caiz değildir. Tıpkı “o azap ve kötülük adamıdır” anlamında (هو آثمٌ وعذاب ولا شر) denilemeyeceği gibi.

Muhammed b. Yezid’den de şöyle dediği nakledilmektedir: “Sin” harfinin üstün ile okunması, bayağılık, adilik, aşağılık demektir. Sibeveyh der ki: “(مررت برجلٍ صديقٍ) Doğru bir adama uğradım” ifadesi, salih bir kimseye uğradım anlamındadır. Yoksa buradaki doğruluk, doğru sözlü demek değildir. Eğer buradaki doğruluk doğru sözlülükten gelmiş olsaydı o takdirde; (مررت بثوبٍ صديقٍ): Doğru dürüst bir elbise gördüm, demek mümkün olmazdı. (مررت برجلٍ سوءٍ)daki, kötü bir adama uğradım ifadesi, “(سُوءُهُ): Ona kötülük yaptım” ifadesindeki “kötülük”ten gelmemektedir. Bunun anlamı ben fesat bir adama uğradım, şeklindedir.

el-Ferrâ der ki: “Sin” harfi üstün ile bu kelime (سُوءُهُ أَوْ مَسَاءٌ وَسَوَاءٌ)’den mastardır. Başkaları ise, bunun fiilinin; (ساء يسوء) şeklinde geldiğini söylerler. “Sin” harfinin ötreli söylenişi ise mastar değil, isimdir. Bu (âyetin bu bölümü), “belâ ve hoşlanılmayan şeylerin musibeti üzerlerine olsun” demeye benzer.

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ
قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ ۖ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ ۖ
سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٩﴾

99. Bedevilerden öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe iman eder. İnfak ettiğini Allah'a yakınlıklara ve Peygamberin dualarına vesile edinir. İyi bilin ki bu, onlar için gerçekten bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine alacaktır. Şüphesiz ki Allah mağfiret edendir, rahmet edendir.

“Bedevilerden öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe iman eder” tasdik eder. Burada kastedilenler, Müzeynelilerden olan Mukarrinoğullarıdır. Bunu el-Mehdevî nakletmektedir.

“(قُرْبَات) : **Yakınlıklar**” kelimesi “yakınlık” anlamındaki “kurbet”in çoğuludur. Kurbet ise kendisi vasıtasıyla yüce Allah'a yakınlaşılacak şeydir. Çoğulu; (قُرْبٌ وَقُرْبَاتٌ وَقُرْبَاتٌ وَقُرْبَاتٌ) şekillerinde gelir ki, bunu da en-Nehhâs nakletmektedir. Ötreli olarak; (القُرْبَات) kelimesi, kendisi ile Allah'a yakınlaşılacak şeydir. “(قُرْبَتُ اللَّهِ قُرْبَانًا) : Yüce Allah'a bir kurban sundum,” ifadesi buradan gelmektedir. “Kaf” harfi esreli olarak; (القربة) : Kırba” ise, içine su konulan kab demektir. Çoğulun asgari sayısı için çoğul şekilleri; (قُرْبَاتٌ وَقُرْبَاتٌ وَقُرْبَاتٌ) şeklinde, daha fazlası için de; (قُرْبٌ) şeklinde gelir. “Fi’le” veznindeki bütün isimler de böyledir. Mesela, fibre ve fikra gibi. Bu durumda (ismin ikinci harfi demek olan) “ayn” üstün de esreli de sakın de okunabilir. Bunu da el-Cevherî nakletmektedir.

Nitekim Verş’in rivayetine göre, Nafi’, bu kelimeyi “ra” harfi ötreli olarak; (قُرْبَةً) diye okumuştur ki, aslolan da odur. Diğerleri ise bunu “ra” harfini tahfif ile sakın okumuşlardır. “(كُتِبَ وَرُسُلٌ) : Kitaplar, rasûller” gibi. Bununla birlikte çoğulu olan; (قُرْبَاتٌ) da bir görüş ayrılığı yoktur. İbn Sa’dan’ın naklettiğine göre, Yezid b. el-Ka’kâ’ da; “(أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ) : İyi bilin ki bu onlar için gerçekten bir yakınlıktır” diye okumuştur.

“Peygamberin dualarına vesile...” onun mağfiret dilemesine ve dua etmesine bir vesile demektir.

“Salât” kelimesi, çeşitli anlamlarda kullanılır. Yüce Allah’ın salatı, O’nun rahmet ihsanı, hayır ve bereket ihsanı demektir. Nitekim yüce Allah: “*O, size salât getirendir, melekleri de*” (el-Ahzâb, 33/43) diye buyurmaktadır. Meleklerin salâtı ise dua etmeleridir. Peygamber (sav)’in salâtı da bu şekildedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Onlara dua da et. Senin duan şüphesiz onlara huzur ve güvendir.*” (et-Tevbe, 9/103) Burada dua anlamında “salât” kelimesi kullanılmıştır. Yani, senin onlara yapacağın dua, onlar için sebat bulma ve itminana ermeye sebeptir.

“İyi bilin ki, bu onlar için gerçekten bir yakınlıktır.” Yani, onların yaptıkları harcamalar kendilerini Allah’ın rahmetine yakınlaştırır.

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
 خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

100. İleriye geçen Muhacir ve Ensar ile onlara güzellikle uyanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. Bunlar için orada ebediyyen kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, en büyük kurtuluştur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Ashab-ı Kiram ve Ensar:

Yüce Allah, bedevî arapların çeşitlerini sözkonusu ettikten sonra Muhacirlerle Ensarı sözkonusu etmekte ve onlar arasından kimisinin erken hicret ettiğini, kimilerinin de onlara tabi olduğunu açıklayıp onlardan övgüyle söz etmektedir. Ashab-ı Kiram'ın tabaka ve sınıflarının sayısı hususunda farklı görüşler vardır. Bizler, bu konuda yüce Allah'ın izniyle bir dereceye kadar açıklamalarda bulunacak ve buradaki maksadı bir dereceye kadar açıklamaya çalışacağız:

Ömer b. el-Hattab'ın, "Ensar" anlamındaki kelimeyi; (وَالسَّابِقُونَ): **İleriye geçenler** kelimesine atf ile ötreli okuduğu rivayet edilmiştir.⁽¹⁾ el-Ahfeş ise der ki: Uygun okuma şekli, bu kelimenin esreli okunmasıdır. Çünkü, **"İleriye geçenler"** hem Ensardan, hem de Muhacirlerdendir.

"Ensar", İslâmî bir adlandırmadır. Enes b. Malik'e şöyle sorulmuş: İnsanların sizlere "Ensar" demesine ne dersin? Bu, Allah'ın size vermiş olduğu bir isim midir, yoksa cahiliye döneminde de bu isimle anılıyor muydunuz? Şu cevabı vermiş: Hayır o, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de bize verdiği bir isimdir. Bu rivayeti Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) *"el-İstizkâr"* adlı eserinde nakletmektedir.

2. Ensar ve Muhacirler Arasından İleriye Geçenlerin Üstünlüğü:

Kur'an-ı Kerim, Muhacirlerle Ensardan ileriye geçen (önce müslüman

(1) Buna göre bu bölüme kadar buyruğun anlamı şöyle olur: Muhacirlerden ileriye geçenler ile Ensar ve onlara güzellikle uyanlar...

olanların üstünlüğünü açık nass ile tesbit etmiştir. Bunlar ise, Said b. el-Müseyyeb ile bir kesimin görüşüne göre her iki kıbleye doğru namaz kılabilen kimselerdir. Şafî mezhebine mensub ilim adamlarının görüşüne göre ise bunlar, Rıdvan Bey'ati olarak bilinen Hudeybiye'deki bey'atta hazır bulunanlardır. eş-Şa'bî de bu görüştedir.

Muhammed b. Kâ'b ile Ata b. Yesar'dan nakledilen görüşe göre ise bunlar Bedir'e katılanlardır. Bununla birlikte kıblenin değiştirilmesinden önce hicret edenlerin ilk muhacirler arasında sayılacağını ittifakla kabul etmişler ve bu konuda aralarında görüş ayrılığı yoktur. Ashabın en faziletliilerine gelince, bu da bir sonraki başlığın konusudur.

3. Ashabın Fazilet Dereceleri:

Ebu Mansur el-Bağdadî et-Temimî der ki: Bizim mezhebimize mensub ilim adamları, ashabın en faziletliilerinin dört raşid halife, daha sonra da sayıları ona tamamlayan diğer altı kişi, sonra Bedir'e katılanlar, sonra Uhud'a katılanlar, sonra da Hudeybiye'de Rıdvan Bey'atine katılanlar olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.

4. İslâm'a İlk Girenler:

Ashab-ı kiram arasında kimin İslâm'a ilk girdiği hususuna gelince; Mücahid, eş-Şa'bî'den şöyle dediğini rivayet eder: Ben, İbn Abbas'a insanlar arasında ilk müslüman kişi kimdir diye sordum. O, Ebu Bekir'dir dedi. Sen, Hassan'ın şu beyitlerini hiç işitmedin mi:

“Güvenilir bir kardeşten hüznünü harekete geçiren bir şey hatırladığında
Kardeşin Ebu Bekir'in neler yaptığını an.

O ki, Peygamber'den sonra insanların en hayırlıları, en takvalısı, en adil olanıdır:
Ve yüklendiğini en mükemmel şekilde ifa edenleridir.

İkincisi hemen ondan sonra gelen ve hazır bulunduğu ve yaptığı işler övülen,
İnsanlar arasında da peygamberleri ilk tasdik edendir.”

Ebu'l-Ferec el-Cevzî de, Yusuf b. Yakub b. el-Macişun'dan şöyle dediğini nakleder: Ben, babama, hocamız Muhammed b. el-Munkedir'e, Rabia b. Abdurrahman'a, Salih b. Keysan'a, Sa'd b. İbrahim'e, Osman b. Muhammed el-Ahmesî'ye yetiştirdim. Bunların hepsi de ilk İslâm'a giren kişinin Ebu Bekir olduğunda şüphe ve tereddüt etmiyorlardı. Bu aynı zamanda İbn Abbas, Hassan, Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ'nın da görüşüdür. İbrahim en-Nehaî de bu görüştedir.

Bir diğer görüşe göre İslâm'a giren ilk kişi Hz. Ali'dir. Bu görüş, Zeyd b. Erkam'dan, Ebu Zer'den, el-Mikdad ve diğerlerinden de rivayet edilmiştir. el-Hakim Ebu Abdullah der ki: Ben, tarih ile ilgilenen ilim adamları arasında İslâm'a giren ilk kişinin Ali olduğu hususunda bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum.

Yine denildiğine göre İslâm'a giren ilk kişi Zeyd b. Hârise'dir. Ma'mer de buna benzer bir görüşü ez-Zührî'den nakletmektedir. Bu aynı zamanda Süleyman b. Yesar, Urve b. ez-Zübeyr ve İmran b. Ebi Enes'in de görüşüdür.

Bir başka görüşe göre İslâma ilk giren kişi mü'minlerin annesi Hadice (r.an-ha)'dır. Bu görüş ez-Zührî'den de çeşitli yollardan rivayet edilmiştir. Aynı zamanda bu, Katade'nin, Muhammed b. İshak b. Yesar'ın ve bir topluluğun da görüşüdür. Yine bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Müfessir es-Sa'lebî de İslâm'a ilk giren kişinin Hz. Hadice olduğu hususunda ilim adamlarının ittifak ettiklerini ve Hz. Hadice'den sonra kimin İslâm'a girdiği hususunda görüş ayrılıklarının bulunduğunu iddia etmektedir. İshâk b. İbrahim b. Rahaveyh el-Hanzalî ise, bütün bu konudaki haberleri te'lif eder ve şöyle derdi: Yetişkin erkeklerden İslâm'a giren ilk kişi Ebu Bekir, kadınlardan Hadice, genç çocuklardan Ali, azad edilmiş kölelerden Zeyd b. Harise ve kölelerden Bilal'dir. Doğrusunu en iyi bilen de Allah'tır.

Muhammad b. Sa'd der ki: Bana Mus'ab b. Sabit haber verdi, dedi ki: Bana, Ebu'l-Esved, Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel anlatarak dedi ki: ez-Zübeyr'in İslâm'a girmesi Ebu Bekir'den sonra olmuştur. ez-Zübeyr, dördüncü veya beşinci kişi idi. el-Leys b. Sa'd da der ki: Bana Ebu'l-Esved anlatarak dedi ki: ez-Zübeyr sekiz yaşındayken İslâm'a girdi. Hz. Ali'nin de yedi yaşındayken İslâm'a girdiği rivayet olunur, on yaşında iken müslüman olduğu da söylenir.

5. Sahabe Kime Denir:

Hadis ehlinin metodundan anlaşıldığına göre, Rasûlullah (sav)'ı gören her bir müslüman onun ashabındandır. Buhârî Sahihi'nde der ki: Peygamber (sav)'in sohbetinde bulunan, yahut da onu gören müslüman, Hz. Peygamber'in ashabındandır.⁽¹⁾

Said b. el-Müseyyeb'den rivayet edildiğine göre o, Rasûlullah (sav) ile birlikte bir veya iki yıl ikâmet etmeyen, onunla beraber bir ya da iki gazaya katılmayan kimseleri sahabe saymıyordu. Eğer bu sözü söylediği Said b. el-Müseyyeb'den sahih olarak sabit ise; mesela, Cerir b. Abdullah el-Becelî'yi, ya-

(1) *Buhârî*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 1

hut da bizim ashab-ı kiramdan sayıldığı hususunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunduğunu bilmediğimiz kimselerde öngördüğü şartı zahiren taşımak noktasında Cerir ile ortak tarafı bulunan kimseleri ashab arasında saymaması gerekir.

6. Muhacirlerden İlk Müslüman Olanlar ve Hz. Ebu Bekir:

Muhacirlerden öne geçen müslümanların ilkinin Ebu Bekir es-Sıddîk olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

İbn Arabî der ki: Öne geçmek üç şeyde olur. Birisi nitelikle, bu imandır diğeri zaman, üçüncüsü mekan ile. Bu şekillerin en üstünü ise nitelikler ile önde olmaktır. Buna delil de Hz. Peygamber'in Sahih'teki şu hadistir: "Biz sonra gelenler, ilk (ve önde) olanlarız. Ancak onlara bizden önce kitap verilmiş, bize de onlardan sonra kitap verilmiştir. İşte onların hakkında ihtilafa düştükleri gün bu gündür. Allah hidâyeti ile bize bu günü gösterdi. Yahudiler(in haftalık bayram günü) yarındır. Hristiyanlarınsa ise yarından sonradır."⁽¹⁾ Böylelikle Peygamber (sav) zaman itibari ile bizden önce geçen ümmetlerden iman ve yüce Allah'ın emrine uymak, O'na itaat etmek, O'nun emrine teslimiyet gösterip yükümlülüklerine razı olmak, görevlerini taşımak sureti ile onları geçtiğimizi haber vermektedir. Biz bunların hiçbirisine itiraz etmiyor ve onun emri varken başka bir tercihe yönelmiyoruz. Kendi görüşümüze dayanarak -Kitap ehlinin yaptığı gibi- onun şeriatını değiştirmiyoruz. Bu ise yüce Allah'ın verdiği hükmü isabet ettirmeye muvaffak kılması, razı olduğu şeyleri yapabilmeyi kolaylaştırması ile olmuştur. Esasen Allah bizi hidâyete iletme idi bizim kendiliğimizden hidâyet bulmamız mümkün olmazdı.

7. Âyetin Belirlediği Üstünlüğün Kapsamı:

İbn Huveyzimendâd der ki: Bu âyet-i kerime erken İslâm'a girip ileri geçenlerin bu üstün meziyetlerinin şeriatta üstün bir meziyet olarak kabul edilen, ilim, din, kahramanlık gibi meziyetlerden; ya da bunların dışında kalan mali bağış ve ikramlardaki ileri mertebede oluş ile elde edilen her bir üstünlükten daha ileri olduğu gerçeğini ihtiva etmektedir. Mali atıyye ve ikram meselesinde Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında görüş ayrılığı vardı. İlim adamları da İslâm'a önce giren ve ileri geçenlerin atıyye hususunda diğerlerine üstün kılınması noktasında farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Bekir es-Sıddîk (ra)'dan rivayet edildiğine göre o İslâm'ı öncelikle girmeyi göz önünde bulundurmak sureti ile verilecek atıyyelerde insanlar arasında farklılık göze-

(1) *Buhârî*, Cumua 1, 12, Enbiyâ 54; *Müslim*, Cumua 19-21; *Nesâî*, Cumua 1; *Müsned*, II, 236, 243, 249, 274...

tileceği görüşünde değildi. Hz. Ömer ise ona şöyle derdi: Sen önce İslâm'a girip ileri geçme sıfatına sahip olan kimseleri böyle olmayan kimseler gibi mi değerlendireceksin? Hz. Ebu Bekir ise ona şu cevabı vermişti: Onlar Allah için amellerini işlediler. Ecirlerini vermek de Allah'a aittir. Hz. Ömer de halifeliği döneminde önceleri aralarında fark gözetirken daha sonra vefatı esnasında şöyle demiştir: Yarına kadar yaşayacak olursak hiç şüphesiz insanların en alt tabakasında bulunanlarını yukarıda olanları ile aynı seviyeye getireceğim. Ancak gece vefat etti. Bu konuda görüş ayrılığı günümüze kadar devam edegelmiştir.

* * *

Bu buyrukların: **“Bir de onlara güzellikle uyanlardan Allah razı olmuştur”** bölümü ile ilgili açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. İleriye Geçenler ve Onlara Güzel Bir Şekilde Uyanlar:

Hz. Ömer -önceden de geçtiği gibi- (**والانصار**): **Ve Ensar**” kelimesini ref' ile okumuş, (**الذين**): ... **onlar**” kelimesini de “Ensar” a sıfat olmak üzere “vav” sız okumuştur.⁽¹⁾ Ancak Zeyd b. Sabit ona doğru şeklini söyleyince Hz. Ömer, Ubey bin Ka'b'a başvurmuş, Ubey de Zeyd'in doğru söylediğini belirtince Hz. Ömer ona durup şöyle demiş: Biz yükseltildiğimiz bu yüce mevkiye herhangi bir kimsenin bize ortak olacağı görüşünde değildim. Bunun üzerine Ubey ona şöyle demişti: Ben bunun doğrulayıcı ifadelerini Allah'ın Kitabında görüp tesbit edebiliyorum. Cuma Sûresi'nin baş taraflarında: **“Ve onlardan henüz kendilerine kavuşmamış olanlara da”** (el-Cumua, 62/3) el-Haşr Sûresi'nde: **“Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle”** (el-Haşr, 59/10) buyruğunda el-Enfal Sûresi'nde de yüce Allah'ın: **“Sonraları iman ve hicret edip de sizinle beraber cihâd edenlere gelince onlar da sizdendir”** (el-Enfal, 8/75) buyruğunda buluyorum.

Kıraat bu suretle (Hz. Ömer için de) “vav” ile sabit olmuş oldu.

Yüce Allah'ın: **“Güzellikle”** buyruğu onların söz ve fiillerinden neye tabi olacaklarını beyan etmektedir. Bu uymanın, onlardan sadır olan yanılma ve kaymalarda sözkonusu olmayacağını göstermektedir. Çünkü onlar -Allah onlardan razı olsun- masum değillerdi.

(1) Buna göre anlam şöyle olur: İleriye geçen Muhacirler ile onlara güzellikle uyan Ensardan Allah razı olmuştur.

2. Tâbiîn ve Mertebeleri:

İlim adamları tâbiîn ve mertebeleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. Hafız el-Hatib (el-Bağdadî) der ki: Tabii sahabe ile sohbet ve arkadaşlığı bulundandır. Tabiînden tek bir kişiye tâbi' ve tâbiî denir. el-Hakim Abu Addullah ve başkalarının ifadeleri ise tabiînden sayılmak için sahabeden (hadis) dinlemiş olmasının yahut da -örfen sohbet ve arkadaşlık olmasa bile- onunla karşılaşmış olmasının yeterli olacağı intibainı vermektedir.

Şöyle de denilmiştir: Tabiîn adı Hudeybiye'den sonra İslâm'a giren kimseler hakkında kullanılır. Halid b. Velid, Âmr b. el-Âs ile onlara yakın (bir süre sonra) İslâm'a giren Mekke Fethi günü müslüman olan kimseler gibi. Çünkü Abdurrahman b. Avf'ın Peygamber (sav)e Halid b. Velid'i şikâyet etmesi üzerine Hz. Peygamber'in Halid'e şöyle dediği sabittir: "Ashabımı bana bırakınız, nefsim elinde olana yemin ederim ki sizden herhangi bir kimse her gün Uhud Dağı kadar altın infak edecek olursa onlardan birisinin infak ettiği bir müd kadarına hatta onun yarısına bile ulaşamaz."⁽¹⁾

Hayret edilecek bir husus da şudur ki; el-Hâkim Ebu Abdullah, tabiînden kardeş olanları sözkonusu ettiğinde Muzeyne'li Mukarrin'in oğullarından olan Numan ve Suveyd'i de tabiîn arasında zikretmektedir.⁽²⁾ Halbuki bunların ikisi de bilinen iki sahabedir ve ashab arasında anılmaktadırlar. Önceden de geçtiği üzere her ikisi de Hendek gazasında bulunmuşlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Tabiînin en büyükleri, Medinelilerden olup "fukahai seb'a (yedi fakih)" diye bilinen kimselerdir. Bunlar ise Said bin el-Müseyyeb, el Kasım bin Muhammed, Urve bin ez-Zübeyr, Hârice bin Zeyd, Ebu Seleme bin Abdurrahman, Abdullah bin Utbe bin Mes'ud ve Süleyman bin Yesar'dır. Yüce zatlardan birisi de bunların yedisini tek bir beyitte nazım halinde bir araya getirip şöyle demiştir:

"İşte onların isimlerini (benden) öğren. (Bunlar) Ubeydullah
(bin Abdullah bin Utbe), Urve, Kasım,
Said, Ebu Bekr (bin Abdurrahman), Süleyman ve Harice'dirler."

Ahmed bin Hanbel dedi ki: Tabiînin en faziletlisi Said bin el Müseyyebdir. Ona; ya Alkame ile el-Esved? denilince, o da; Said bin el Müseyyeb, Al-

(1) *Buhâri*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 5; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 221-222; *Ebû Dâvûd*, Sünne 10; *Tirmizî*, Menâkıb 58; *İbn Mâce*, Mukaddime 11; *Müsned*, III, 11, 54, (yakın ifadelerle).

(2) el-Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut 1400/1980, s. 154

kame ve el-Esved'dir, diye cevap verdi. Yine ondan şöyle bir bilgi nakledilmektedir: Tabîînin en faziletlisi Kays, Ebu Osman, Alkame ve Mesruk'tur. Bunlar faziletli ve tabîînin ileri gelenlerinden idiler. Yine şöyle demiştir: Ata Mekke'nin müftüsü, el-Hasen Basra'nın müftüsü idiler. İnsanlar bu ikisinden çokça naklettiler, demiş ancak neleri naklettiklerini müphem bırakmıştır.

Ebu Bekr bin Ebi Davud'dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Tabîînin hanımlardan efendileri Sîrîn'in kızı Hafsa ile Abdurrahman'ın kızı Amre'dir Üçüncüleri ise -ancak onlar gibi değil- Um ed-Derda (es-Suğrâ ed-Dimeşkiye'dir).

Yine el-Hakim Ebu Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bir tabaka da vardır ki tabîînden sayılmakla birlikte bunlardan herhangi birisinin ashabdan hadis dinledikleri sahih olarak sabit olmamıştır. İbrahim bin Suveyd en-Nehai -ki fakih İbrahim bin Yezid en-Nehai değildir. - Bukeyr bin Ebi Sumeyt, Bukeyr bin Abdullah el-Eşec bunlar arasındadır. Bunlardan başka kimseleri de zikrettikten sonra şöyle der: Yine insanlar arasında -ashab ile karşılaşmış olmakla birlikte- tabîînin tabîîleri arasında sayılan bir tabaka daha vardır ki Abdullah bin Ömer ile Enes ile karşılaşmış, Ebu'z-Zinâd Abdullah bin Zekrân ile Abdullah bin Ömer ile Cabir bin Abdullah'ın yanına götürülmüş, Hişam bin Urve ile Enes bin Malik'e yetişmiş bulunan Musa bin Ukbe ve Halid bin Said'in kızı Um Halid gibileri bunlardandır.

Yine tabîîn arasında "el Muhadramûn" diye adlandırılan bir tabaka daha vardır ki bunlar hem cahiliye dönemine yetişmiş, hem Rasûlullah (sav) hayatta iken yaşamış ve İslâm'a girmiş bulunmakla birlikte, Hz. Peygamber ile sohbetleri bulunmayanlardır. Bu kelimenin tekili "muhadram" şeklinde gelir. Muhadram ise Hz. Peygamber'in sohbetini ve başka hususları idrak etmiş benzerlerinden ayrı bir kenarda kalmış kimse anlamına gelir. Müslim bunları söz konusu ederek sayılarını yirmiye ulaştırmıştır. Ebu Amr eş-Şeybanî, Kindeli Suveyd bin Gafele, Amr bin Me'mun el-Evdî, Ebu Osman en Nehdi, Abdulhayr bin Yezid el Hayrânî -Hayrân Hemdanlıların bir koludur- Abdurrahman bin Mull, Ebu'l-Halal el-Atekî, Rabia bin Zûrâre... bunlar arasındadır.⁽¹⁾

Müslim'in anmadığı kimseler arasında Ebu Müslim el-Havlânî, Abdullah bin Süved ile el-Ahnef bin Kays da vardır.

İşte bu açıklamalarımız, Kur'an-ı Kerim'in faziletlerini açıkça ifade ettiği ashab-ı kiram ile tabîîni tanımaya dair bir nebze bilgidir. Önceden de geçtiği üzere bize yüce Allah'ın: *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz."* (Ali İmran, 3/110) buyruğu ile: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık..."* (el-Bakara, 2/143) âyeti yeterlidir.

(1) el-Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, s. 41 v.d.

Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Keşke kardeşlerinizi görmüş olsaydık diye candan arzu ederdim..."⁽¹⁾ Hz. Peygamber bu hadisinde bizleri de kardeşleri kılmaktadır. Eğer biz Allah'tan korkar, O'nun izini takib edersek Allah bizi onunla birlikte olacakların zümresi arasında haşreder. Muhammed (sav)ın ve âlinin hakkı için, bizi onun yolundan, onun dininden ayırmasın!

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا
عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ
إِلَى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾

101. Çevrenizdeki bedevilerden münafık olanlar vardır; Medine ahalisinden de. Onlar nifakı âdet edinmiş kimselerdir. Sen onları bilmezsin. Onları Biz biliriz. Biz onları iki kere azaba uğratacağız. Sonra da büyük bir azaba döndürüleceklerdir.

Yüce Allah'ın: "**Çevrenizdeki bedevilerden münafık olanlar vardır**" anlamındaki buyruk, muhtedâ ve haberdîr. Münafık bir topluluk vardır, demektir. Muzeyne, Cuheyne, Eslem, Gifâr ve Eşcâ' kabilelerini kastetmektedir.

"**Medine ahalisinden de. Onlar nifakı âdet edinmiş kimselerdir.**" Yani münafıklığı âdet edinmiş bir topluluk bulunmaktadır. Burada sözü geçen "**âdet edinmiş kimseler vardır**" anlamındaki ifadenin "**münafık olanlar**"ın sıfatı olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ifadede takdim ve tehir var demek olur ki anlam da şöyle olur: Çevrenizdeki bedevilerden münafıklığı âdet edinmişler vardır, Medine ahalisinden de böyleleri vardır.

"**Âdet edinmiş kimseler**" İbn Zeyd'den nakledildiğine göre münafıklık üzere kalmış ve tevbe etmemiş kimseler demektir. Başkası ise münafıklıkta ısrar etmiş ve başka bir şeyi kabul etmemiş kimseler anlamındadır, derler. Her iki mana da birbirine yakındır.

Kelime asıl itibari ile yumuşaklık, dokunmak ve başka şeylerden soyutlanmak anlamındadır. Sanki onlar her şeyden soyutlanarak münafıklığa girmiş

(1) *Müslim*, Tahâre 39; *Nesâî*, Tahâre 110; *İbn Mâce*, Zühhd 36; *Muvatta*, Tahâre 28; *Müsned*, II, 300, 408.

gibidirler. Üzerinde bitki yeşermemiş bulunan: “(رَمْلَةٌ مُرْدَاءٌ) Yumuşak kum” ifadesi ile üzerinde yaprak bulunmayan dal demek olan; (غُصْنٌ أَمْرَدٌ) ifadesi de buradan gelmektedir. “(فَرَسٌ أَمْرَدٌ)”: Bileğinin arka tarafında sarkan tüyleri bulunmayan at; “(غَلَامٌ أَمْرَدٌ)” ise: Tüysüz oğlan demektir. Ancak (جَارِيَةٌ مُرْدَاءٌ) tüysüz cariye denilmez. (وَتَمْرِيدُ الْبِنَاءِ): Yapının (sıva bölümünün) düzeltilmesi demektir. Nitekim yüce Allah’ın; “(صُرِّحَ مُرْدٌ)... *“İyice düzeltilmiş”* (en-Neml, 27/44) buyruğu da buradan gelmektedir. (تَمْرِيدُ الْغَصَنِ) ise, daldaki yaprakların solması demektir. Mazi, muzari ve mastarları da; (مَرَدٌ يَمْرُدُ مُرَوِّدًا وَمَرَادَةٌ) şeklinde gelir.

“Sen onları bilmezsin, onları Biz biliriz.” Bu da önceden de geçtiği gibi yüce Allah’ın: *“Sizlerin bilmeyip de Allah’ın bildiği...”* (el-Enfal, 8/60) buyruğuna benzemektedir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Ey Muhammed, sen onların işlerinin akıbetini bilemezsin. Bu akıbetlerini bilmek yalnızca Bize hastır.

Bu ise herhangi bir kimse hakkında (muayyen olarak) cennetlik veya cehennemlik olduğuna hüküm vermeye engeldir.

“Biz onları iki kere azaba uğratacağız. Sonra da büyük bir azaba döndürüleceklerdir” buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Dünya hayatında hastalıklarla, âhirette de azaba uğratmakla (onları iki kere azablandıracğız). Çünkü mü’minin hastalanması günahları için bir keffarettir. Kafirin hastalanması ise bir cezadır.

Birinci cezanın Peygamber (sav) ın -ileride münafıklara dair açıklamalarda geleceği üzere- iç yüzlerine muttali olmak sureti ile rezil olmaları, ikincisinin ise kabir azabı olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen ve Katade derler ki: İki azaptan kasıt dünya azabı ile kabir azabıdır. İbn Zeyd der ki: Birincisi mal ve evlâtlarında karşılaştıkları musibetler, ikincisi de kabir azabıdır. Mücahid der ki: Biri açlık, diğeri öldürülmektir. el-Ferra ise; öldürülmek ve kabir azabıdır, der. Bir başka görüşe göre esir edilmeleri ve öldürülmeleridir.

Bir diğerk görüşe göre birinci azap mallarından zekat alınıp onlara hadlerin uygulanması, ikincisi kabir azabıdır.

Yine denildiğine göre iki azaptan birisi, yüce Allah’ın: *“Artık onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin. Doğrusu Allah bunlar yüzünden dünya hayatında onları azaba uğratmayı ister...”* (et-Tevbe, 9/55 ve 85) buyruğundaki azaptır.

Âyet-i kerimeden maksat, azabın peşi peşine geleceğini yahut da onlara verilecek azabın kat kat olacağını anlatmaktır.

وَأَخْرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا
عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

102. Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar salih ameli başka bir kötü amele karıştırmışlardır. Olur ki Allah, onların tevbelerini kabul eder. Muhakkak Allah mağfiret ve rahmet edendir.

Gerek Medine ahalisinden gerekse çevrenizde bulunanlardan günahlarını itiraf eden bir topluluk olduğu gibi Allah'ın haklarında vereceği hükmü bekleyen ve haklarında dilediği şekilde hüküm vereceği bir başka topluluk daha vardır.

Birinci kesimin münafık olmakla birlikte münafıklığı adet edinmemiş kimselerden olması da mümkündür. Mü'min olmaları da mümkündür.

İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime Tebûk gazvesinden geri kalan on kişi hakkında inmiştir. Bunların yedisi kendilerini Mescidin direklerine bağlamışlardı. Katade de buna yakın bir görüş ifade etmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: "*Mallarından bir sadaka al...*" (et-Tevbe, 9/103) âyeti de bunlar hakkında inmiştir. Bunu da el-Mehdevî nakletmektedir. Zeyd bin Eslem, bunlar sekiz kişi idi, der. Altı kişi oldukları, beş kişi oldukları da söylenmiştir. Mücahid ise der ki: Âyet-i kerime yalnızca Ensardan Ebû Lübâbe hakkında, onun Kurayzaoğulları ile başından geçen olay ile ilgili olarak inmiştir. Şöyle ki: Kurayzaoğulları Ebû Lübâbe ile Allah ve Rasûlünün hükmünü kabul ederek kalelerinden inmeleri hususunda konuşmuşlar, o da inip bu hükmü kabul ettikleri taktirde, Peygamber (sav)'in kendilerini keseceğini anlatmak kastı ile boğazına işaret etmişti. Bu durumu açığa çıkınca tevbe edip pişman olmuş, kendisini Mescidin direklerinden birisine bağlamış ve Allah kendisini affedinceye yahut bu halde ölünceye kadar yemek yememek, bir şey içmemek üzere yemin etmişti. Yüce Allah onu affedinceye kadar bu şekilde devam etti ve bu âyet-i kerime indi. Rasûlullah (sav) de çözülmesi için emir verdi.⁽¹⁾ Bunu Taberi Mücahid'den naklettiği gibi İbn İshak da "*Sîretî*"nde daha kapsamlı olarak nakletmiştir.

Eşheb Malik'den naklen der ki: Yüce Allah'ın: "**Diğer bir kısmı da...**" buyruğu Ebû Lübâbe ve arkadaşları hakkında inmiştir. O bu günahı işledikten

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 276.

sonra: Ey Allah'ın Rasûlü, malımdan sıyrılıp senin yakınında kalayım mı? deyince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, malının üçte birini tasadduk etmen senin için yeterlidir. Çünkü yüce Allah: **"Mallarından bir sadaka al ki bununla kendilerini temizleyip arındırmış olasın."** (et-Tevbe, 9/103) buyurmuştur. Bunu İbn Kasım ve İbn Vehb, Malik'den rivayet etmişlerdir.

Cumhurun görüşüne göre ise âyet-i kerime Tebuk gazvesinden geri kalan kimseler hakkında inmiştir. Bunlar da Ebu Lübabe'nin yaptığı gibi kendilerini direklerle bağlamış, Rasûlullah (sav) kendilerini çözmedikçe ve kendilerinden razı olmadıkça hiçbir şekilde kendilerini serbest bırakmayacaklarına dair Allah'a ahd etmişlerdi. Bunun üzerine Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştu: "Ben de onları serbest bırakmakla emrolunmadığım sürece onları serbest bırakmayacağıma, onların özürlerini kabul etmeyeceğime Allah adına yemin ederim. Onlar benden yüz çevirdiler, müslümanlarla birlikte gazaya çıkmayıp geri kıldılar." Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi. Ayet inince Peygamber (sav) onlara haber gönderip onları serbest bıraktı ve onların mazeretlerini de kabul etti. Serbest bırakıldıklarında: Ey Allah'ın Rasûlü dediler, işte senden geri kalmamıza sebep teşkil eden bizim mallarımız. Bizim adımıza sen bu malları tasadduk et, bizi temizle, bizim için de mağfiret dile. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ben mallarınızdan herhangi bir şey almakla emrolunmadım." deyince yüce Allah da: **"Mallarından bir sadaka al ki..."** buyruğunu indirdi.⁽¹⁾

İbn Abbas der ki: Bunlar on kişi idiler. Ebû Lübâbe de onlardan birisi idi. Hz. Peygamber mallarının üçte birini almıştı. Bu da işledikleri günahlara bir keffâret oldu. Onların işledikleri kötü iş, bu görüşü benimseyenlerin ittifağı ile gazadan geri kalmaktan ibaretti. Ancak amellerine kattıkları salih amelin ne olduğu hususunda ise görüş ayrılıkları vardır. Taberî ve başkaları der ki: Bu salih amel günahlarını itiraf etmeleri, tevbe edip pişmanlık duymalarıdır.

Bir diğer görüşe göre işledikleri salih amel, onların Rasûlullah (sav)a arkasından yetişmeleri ve kendilerini Mescidin direklerine bağlayarak: Allah bizim mazeretimizi kabul ettiğine dair hüküm indirmediği hanımlarımıza ve çocuklarımıza asla yaklaşmayacağız, demeleridir.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Onların işledikleri salih amel, daha önce Peygamber (sav) ile birlikte gazaya katılmış olmalarıdır.

Bu âyet-i kerime her ne kadar bedeviler hakkında inmiş ise de salih olan ve olmayan amelleri bulunan ve kıyamet gününe kadar gelecek olan herkes hakkında umumidir. Bu âyet-i kerime ümit vericidir.

(1) Suyûtî, a.g.e., IV, 275.

Taberî, Haccac bin Ebi Zeyneb'den şöyle dediğini nakleder: Ben Ebu Osman'ı şöyle derken dinledim: Kur'an-ı Kerim'de bana göre bu ümmet için yüce Allah'ın: **"Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler, onlar salih amel ile başka bir kötü amel ile karıştırmışlardır..."** buyruğundan daha ümit verici bir âyet-i kerime yoktur.

Buhârî'de yer alan rivayete göre Semura bin Cundub şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) bize dedi ki: "Bu gece bana iki kişi geldi. Beni alıp götürdüler. Hep birlikte bir kerpici altın, bir diğeri gümüşten yapılmış bir şehire vardık. Karşımıza hilkatlerinin yarısı senin görmüş olduğun en güzel şekilde diğer yarıları ise görmüş olduğun en çirkin şekilde insanlar çıktı. Beni alıp götüreren bu iki kişi onlara şöyle dediler: Haydi gidiniz, kendinizi o nehre bırakınız. Onlar da gidip kendilerini o nehre attıktan sonra yanımıza geri döndüler, o kötü görüntüleri gitmişti. En güzel bir surete sahip olmuşlardı. Beni alıp götüreren iki kişi bana şöyle dediler: İşte bu Adn cenneti, şu gördüğün de senin gelip konaklayacağın yerindir. (Sonra) dediler ki: Yarıları oldukça güzel öbür yarıları ise çirkin olan kimselere gelince; (onlar dünyada iken) salih amele başka kötü amel karıştırmış olup da Allah'ın kendilerini af edeceği kimselerdir."⁽¹⁾

Beyhakî er-Rabî bin Enes yolu ile gelen hadiste Ebu Hureyre'den o Peygamber (sav)den rivayet ettiği İsrâ hadisinde Hz. Peygamber'in: "Sonra beni semaya çıkardılar..." dedikten sonra hadisin geri kalan bölümlerini kaydetti ve nihayet Hz. Peygamber'in yedinci semaya yükselişini sözkonusu edip (oradakiler): "Allah böyle bir kardeşe ve böyle bir halefe hayırlı uzun ömürler versin. O ne güzel bir kardeş, ne güzel bir halef ve ne güzel bir gelişle gelmiştir" dediler.

O sırada cennetin kapısının yanında bir kürsüye oturmuş saçına beyazlık karışmış birisi ile karşılaştı. Yanında yüzleri beyaz bir topluluk ile tenlerinde bir parça karışıklık bulunan siyah yüzlü bir diğer topluluk vardı. Bir nehre gidip orada yıkandılar. Renkleri bir parça açılmış olarak o nehirden çıktılar. Sonra bir diğer nehre gittiler, orada yıkandılar. Yine renkleri bir parça açılmış olarak oradan çıktılar. Sonra üçüncü bir nehre girdiler, renkleri diğerlerinin renkleri gibi arınmış halde oradan da çıktılar ve diğer arkadaşlarının yanına oturdular. (Hz. Peygamber) Ey Cebrail! Bu beyaz yüzlü olanlar ile renkleri nisbeten değişik olup nehre girdikten sonra renkleri tamamen arınmış olarak çıkanlar kimlerdir, diye sordu. (Cebrail) şöyle dedi: Bu senin atan İbrahim'dir. O yeryüzünde saçları ağaran ilk kimsedir. Şu yüzleri beyaz olan kimseler ise imanlarına zulüm karıştırmamış olan kimselerdir. Şu renkleri nisbeten karışık olanlar ise salih amellerine başka kötü amel karıştırıp son-

(1) *Buhârî*, Tefsir 9. sûre 15, Ta'bir 48; *Müsned*, V, 8-9.

ra tevbe edenler ve Allah'ın da tevbelerini kabul ettiği kimselerdir. Birinci nehir, Allah'ın rahmeti, ikinci nehir, Allah'ın nimeti, üçüncü nehir ise Rablerinin kendilerine içirdiği tertemiz içkidir..." diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretti.

"(وَأَخْرَجْنَا): **Başka bir kötü...**" buyruğundaki "vav" harfinin "be: İle" anlamına geldiği söylendiği gibi; "(مَعَ): İle, beraber" anlamına geldiği de söylenmiştir. Mesela; "(استوى الماء والخشب): Su, tahta ile birbirine eşitlendi, aynı seviyeye geldi," demeye benzer. Ancak Kûfeliler bunu kabul etmeyip şöyle derler: Çünkü burada "tahta"nın "su"dan önce zikredilmesi caiz değildir. Âyet-i kerimede; "(أَخْرَجْنَا): **Başka**" kelimesinin ise diğerinden önce zikredilmesi mümkündür. O halde bu ifade; "(خلط الماء باللبن): Suyu süte (süt ile) karıştırdım," demeye benzer.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ
صَلَوَتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

103. Mallarından bir sadaka al ki bununla kendilerini temizleyip arındırmış olasın. Onlara dua da et. Senin duan şüphesiz onlara huzur ve güvendir. Allah hakkıyla işitendir, bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Hz. Peygamber'in Almakla Emrolunduğu Sadaka ve Kur'an'da Hitap Üslûpları:

Yüce Allah'ın: "**Mallarından bir sadaka al**" buyruğunda almakla emrolunduğu bu sadakanın mahiyeti hususunda farklı görüşler vardır. Bunun farz olan sadaka (zekât) olduğu söylenmiştir. Cuveybir bunu İbn Abbas'dan nakletmektedir. Aynı zamanda bu el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre İkrime'nin de görüşüdür.

Bu emrin, âyetin hakkında nazil olduğu kimselere has olduğu da söylenmiştir. Peygamber (sav) bunların mallarının üçte birini almıştı. Bunun ise farz olan zekat ile hiçbir ilgisi yoktur. Bundan dolayı İmam Maik şöyle demektedir: Bir kimse malının tümünü tasadduk edeceğini söylerse onun üçte birini vermesi yeterli olur. O bunu söylerken Ebû Lübâbe hadisini delil alır.

Birinci görüşe göre bu Peygamber (sav)e hitab olup buyruğun zahiri ge-

reğince yalnız ona yöneliktir ve ondan başka herhangi bir kimse de sadaka almaz. Buna göre Hz. Peygamber'in vefatı ile bu emrin sakıt olması ve zeval bulması gerekir. Nitekim Hz. Ebu Bekir'e zekât vermeyenler de buna delil olarak sarılmış ve: O verdiğimiz zekâta karşılık olarak bizim temizlenip anınamamızı diliyor, bize dua ediyordu. Başkasından ise böyle bir şey alamıyoruz, demişlerdi. Bu görüşte olanlardan bir şair de şöyle demiştir:

"O aramızda bulunduğu sürece Allah Rasûlüne itaat ettik
Hayret edilecek bir şeydir, Ebu Bekir'in mülkü (krallığı) ne oluyor ki
Onların sizden isteyip de sizin vermediğiniz şey
Şüphesiz ki hurmaya benzer, hatta ellerindeki hurmadan da tatlıdır.
Bir gücümüz bulunduğu sürece vermeyeceğiz onlara
Bizler zorlukta da kolaylıkta da sıkıntılara karşı (yardımlaşan) şerefliyiz."

İşte bunlar Hz. Ebu Bekir'e karşı çıkanlar arasında yolları en doğru (!) olan kesimdir. İşte bunlar hakkında Hz. Ebu Bekir şöyle demişti: Allah'a yemin ederim ki namaz ile zekat arasında ayırım gözetenler ile savaşacağım.⁽¹⁾

İbnu'l-Arabî der ki: Onların, bu Peygamber (sav)e yönelik bir hitaptır. Dolayısı ile ondan başkası onun gibi olamaz, sözlerine gelince, bu Kur'ân-ı Kerim'i bilmeyen, şeriatın hangi kaynaktan, nasıl alınacağından gafil olan ve din ile oynayan kimselerin sözüdür. Çünkü Kur'an-ı Kerim'deki hitap tek bir şekilde varid olmuş değildir. Çeşitli şekillerde varid olmuştur. Onun varid oluşunun da çeşitli anlamları vardır. Kimi hitap bütün ümmete yöneliktir. Yüce Allah'ın: "*Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman...*" (el-Maide, 5/6) buyruğu ile: "*Ey iman edenler! Oruç... sizin üzerinize de yazıldı.*" (el-Bakara, 2/183) buyruğu gibi.

Kimisi de Peygamber (sav)e has bir hitap olup ne lafzan ne de manen bu hitaba ondan başka herhangi bir kimse ortak edilmemektedir. Yüce Allah'ın: "*Gecenin bir kısmında da sana has nafile olmak üzere onunla (Kur'an ile) gece namazı kıl*" (el-İsra, 17/79) buyruğu ile "*yalnız sana has olmak üzere*" (el-Ahzab, 33/50) buyruğunda olduğu gibi.

Kimi hitap da lafzan Peygambere has olmakla birlikte, manen ve fiilen bütün ümmet ona ortak edilmiştir. Yüce Allah'ın: "*Güneşin batmasından, gecenin karanlığına kadar namazı dosdoğru kıl.*" (el-İsra, 17/78) buyruğu ile: "*Kur'ân'ı okuyacağın zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın*" (en-Nahl, 16/98) ile: "*Sen de aralarında bulunup da onlara namaz kıldırдың.*"

(1) Buhârî, Zekât 1, İtisâm 2; Müslim, İman 32; Ebû Dâvûd Zekât 1; Tirmizî, İman 1; Nesâî, Zekât 3; Müsned, I, 19.

da..." (en-Nisa, 4/102) buyrukları gibi.

Buna göre üzerinden güneşin kaydığı her bir kimse namaz kılmak emrine muhataptır. Aynı şekilde Kur'an okuyacak herkes de istiâze getirmek emrine muhataptır. Yine korku içerisinde bulunan herkes, belirtilen şekilde namaz kılar. Yüce Allah'ın: **"Mallarından bir sadaka al ki bununla kendilerini temizleyip arındırmış olasın"** buyruğu da işte bu kabildendir. Yine yüce Allah'ın: **"Ey Peygamber! Allah'tan kork"** (el-Ahzâb, 33/1) buyruğu ile: **"Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman..."** (et-Talâk, 65/1) buyrukları da bu türdendir.

2. "Mal"ın Kapsamına Giren Şeyler:

Yüce Allah'ın: **"Mallarından"** buyruğunda geçen **"mal"** kelimesi ile ilgili olarak kimi Araplar - ki bunlar Devslilerdir - malın sadece elbise, eşya ve ticaret malları olduğu görüşündedirler. Bunlara göre altına mal adı verilemez. Bu anlamdaki bir açıklama sabit sünnette İmam Malik'in Sevr bin Zeyd ed-Deyli'den, onun İbn Mutî'nin azadlısı Ebu'l-Gays Salim'den, onun da Ebu Hureyre'den şöyle dediğine dair rivayetinde geçmektedir: "Hayber yılı Rasûlullah (sav) ile birlikte çıktık. Biz ganimet olarak ne altın, ne gümüş ele geçirdik. Ancak mal olarak elbise ve eşya ganimet aldık" diye hadisi nakletmektedir.⁽¹⁾

Başkaları ise mal diye sadece altın ve gümüşe denildiği görüşündedir.

Özel olarak deve türüne mal denildiği de söylenmiştir. Arapların: "Mal devedir," ifadeleri de buradan gelmektedir. Bütün davarların mal kapsamına girdiği de söylenmiştir.

İbnu'l-Enbârî, Ahmed bin Yahya Saleb en-Nahvi'den şöyle dediğini nakleder: Altın ve gümüş türünden zekatın verilmesini gerektirecek miktara ulaşmayan hiçbir şey mal değildir. Daha sonra şu beyiti nakleder:

والله ما بلغت لي قط مائبةٌ حدّ الزكاة ولا إبل ولا مال

"Allah'a yemin ederim ki hiçbir davarım hiçbir zaman Zekât sınırına ulaşmadı; ne devem, ne de başka bir malım."

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Arap dilinden anlaşılan ve bilinen o ki; mal olarak ödenilen ve mülkiyete geçirilen her bir şeye "mal" denilir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlu, malım malım malım, der.

(1) *Buhârî*, Meğâzî 38, Eymân 33; *Müslim*, İman 183; *Nesâî*, Eymân 38; *Muvatta*, Cihâd 25.

Halbuki malından ona ait olan şey, yeyip tükettiği yahut giyinip eksilttiği yahut sadaka vererek (ecrinin âhirete) ulaştığı şeyden başkası yoktur.”⁽¹⁾

Ebu Katade de dedi ki: Bana zırhı verdi, ben de onunla Selemeoğulları arasında bulunan bir kaç hurma ağacı satın aldım. İşte benim müslüman olarak edindiğim ilk mal budur.⁽²⁾

Kim malının tümünün sadakasına dair yemin edecek olursa o, her tür mal hakkında kapsayıcı bir yemin olur. Bunda zekâtın vacib olduğu türden olması ile olmaması arasında fark yoktur. Ancak, muayyen bir şeye niyet edecek olursa, o takdirde yemini niyetine göredir.

Böyle bir yemin yalnızca zekâta tabi olan mallar hakkında sözkonusudur, da denilmiştir. Mülk edinilen herşeye “mal” adı verileceğine dair husus herkes tarafından bilinmekte, dil de buna tanıklık etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Malda Zekâtın Düşmesi İçin Aranılan Şartlar:

Yüce Allah'ın: **“Mallarından bir sadaka al”** buyruğundaki emir mutlak- tır. Ne alınanda, ne de kendisinden alınacak olanda belli bir şart ile kayıtlı değildir. Ayrıca, alınacak miktar ile kendisinden alınacak olanın kimliği de açıklanmamıştır. Bütün bunlara dair açıklamalar -belirteceğimiz üzere- sün- net ve icmâ'da vârid olmuştur.

Zekât bütün mallardan alınır. Peygamber (sav) davarlarda, tahıllarda, al- tın ve gümüşte zekâtın farz olduğunu belirtmiştir ki, bu hususta hiçbir gö- rüş ayrılığı yoktur. Ancak, fukahâ bunların dışında kalan at vs. ticaret mal- ları konusunda farklı görüşlere sahiptir. İleride -yüce Allah'ın izniyle- en-Nahl Sûresi'nin tefsirinde ata (16/7. âyet, 7. başlıkta) ve bala (16/70. âyet, 8. baş- lıkta) dair açıklamalar gelecektir. Hadis imamları, Ebu Said'den, o da Peygam- ber (sav)'den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedirler: “Hurma olarak beş vesk'den daha aşağısında, gümüş olarak beş ukiye'den aşağısında, deve ola- rak da beş deveden aşağısında zekât yoktur.”⁽³⁾

el-En'âm Sûresi'nde tahılların ve yerden biten ürünlerin zekâtına dair ye- terli açıklamalar (6/141. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmakta-

(1) *Müslim*, Zühd 4; *Müsned*, II, 368, 412. Aynı anlamda, ancak gâib kipiyle değil de mu- hatab kipiyle: *Müslim*, Zühd 3; *Tirmizî*, Zühd 31, Tefsir 102. sûre 1; *Nesâî*, Vesâî 1; *Müsned*, IV, 24, 26

(2) *Buhârî*, Buyû 37, Meğâzî 54, Ahkâm 21, Fardu'l-Humus 18; *Müslim*, Cihâd 41; *Ebu Da- vûd*, Cihâd 136; *Muvattâ*, Cihâd 18

(3) Daha önce el-Bakara, 2/267. âyet 4. başlıkta ve el-En'âm, 6/141. âyet 6. başlıkta geç- miş bulunan bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

dır. Madenlerdeki zekâta dair açıklamalar ise, el-Bakara Sûresi'nde (2/267. âyet, 4-6. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Sûs eşyalarının zekâtına dair açıklamalar da bu sûrede geçmiştir.

İlim adamları, bir ukiyye'nin kırk dirhem olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Buna göre hür müslüman bir kimse, sikke halinde ikiyüz dirhem gümüşe malik olursa -ki, hadis-i şerifte nass ile tesbit edilmiş beş ukiyye ile aynıdır- ve bunun üzerinden tam bir yıl süre geçecek olursa, müslüman kimse bu sadakasını (zekâtını) vermesi icabeder. Bu ise, onda birin çeyreği (kırkta bir) olmak üzere beş dirhemdir. Üzerinden bir sene geçme şartı ise Hz. Peygamberin: "Üzerinden bir sene geçmedikçe malda zekât yoktur" hadisi dolayısıyladır ki, bunu da Tirmizî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

İkiyüz dirhemden fazla miktardaki gümüşte ise, her bir miktarında bu hesaba göre verilir. Az yada çok olsun onda birinin çeyreği (kırkta bir) verilir. Malik, el-Leys, Şafiî, Ebu Hanife'nin arkadaşlarının çoğunluğu, İbn Ebi Leyla, es-Sevrî, el-Evzaî, Ahmed b. Hanbel, Ebu Sevr, İshak ve Ebu Ubeyd'in görüşü budur. Aynı zamanda bu Hz. Ali ve İbn Ömer'den de rivayet edilen görüştür.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: İkiyüz dirhemden fazlasına kırk dirheme ulaşmadıkça zekât düşmez. Kırka ulaştı mı, o takdirde onun öşrünün çeyreği (kırkta biri) olan bir dirhem daha zekât verilir. Said b. el-Müseyyeb'in, el-Hasen, Ata, Tavus, Şafiî, ez-Zührî, Mekhul, Amr b. Dinar ve Ebu Hanife'nin görüşü de budur.

4. Altının Zekâtı:

Altının zekâtına gelince; ilim adamlarının cumhuruna göre altın ikiyüz dirhem değerinde olan yirmi dinara ulaşp ve onu aştı mı Hz. Ali yoluyla gelen hadise göre zekâtının ödenmesi vacib olur. Bu hadisi Tirmizî, Damra ve el-Haris'ten, onlar da Hz. Ali'den, diye rivayet etmişlerdir. Tirmizî dedi ki: Ben, Muhammed b. İsmail'e bu hadis hakkında sordum, şöyle dedi: Her ikisi de bana göre Ebu İshak yoluyla sahihtir. Bu hadisin her ikisinden de gelmiş olması ihtimali vardır.⁽²⁾ el-Bacî "*el-Münteka*" adlı eserinde şöyle demektedir: Bu hadisin isnadı pek o kadar güçlü değildir. Şu kadar var ki, ilim adamlarının ittifakla kabul etmesi, ifade ettiği hükmün sıhhatine delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Bu hadis daha önce, et-Tevbe, 9/34. âyet, 4. başlıkta geçmiş ve kaynakları da orada gösterilmişti.

(2) Tirmizî, Zekât 3; Ebû Dâvûd, Zekât 5; İbn Mâce, Zekât 4; Nesâî, Zekât 18.

el-Hasen ve es-Sevrî'den -ki, Davud b. Ali mezhebine mensub bazıları da bu görüşü benimsemişlerdir- rivayet edildiğine göre, kırk dinara ulaşmadıkça altında zekat yoktur. Ancak, Hz. Ali yoluyla gelen hadis ile İbn Ömer ve Hz. Âişe'nin rivayet ettikleri hadis bu görüşü reddetmektedir. Buna göre Peygamber (sav) her yirmi dinar (altın) dan, yarım dinar ve her kırk dinardan da birer dinar zekat alırdı.⁽¹⁾ İşte -sözü edilenler müstesnâ- ilim ehlinin cemaat halinde kabul ettiği görüş budur.

5. Davarların Zekâtı:

Ümmet, beş deveden aşağısı için zekât söz konusu olmadığını ittifakla kabul etmiştir. Beş deveye ulaştı mı, bir koyun zekat düşer. Koyun tabiri ise, keçi türünü de kapsar. İlim adamları, aynı şekilde beş devede yalnızca bir koyun zekat düştüğünü ittifakla kabul etmiş ve develerin verilmesi farz olan zekat miktarının o kadar olduğunu belirtmişlerdir.

Davarların zekatı, Ebu Bekir es-Sıddîk'ın, Enes b. Malik'i Bahreyn'e gönderdiği zaman yazdığı mektubunda açıklanmıştır. Bunu Buhârî, Ebû Dâvûd, Dâraikutnî, Nesaî, İbn Mace ve başkaları da rivayet etmiştir ki, bu mektup-taki bütün açıklamalarda ittifak vardır.⁽²⁾

Bu mektuptaki görüş ayrılığı iki yerdedir. Birisi, develerin zekatı ile ilgilidir, develerin sayısı yüzyirmi biri buldu mu, Malik der ki: Zekât toplayan muhayyerdir. İsterse üç tane iki yaşını bitirmiş, üç yaşına basmış dişi deve, isterse de üç yaşını bitirmiş, dört yaşına basmış iki dişi deve alır. İbnü'l-Kasım der ki: İbn Şihab dedi ki: Develerin sayısı yüzyirmi biri buldu mu, iki yaşını bitirip üç yaşına basmış üç dişi deve zekat düşer. Yüzotuza kadar zekat budur. Yüzotuzu buldu mu, o takdirde bir tane üç yaşını bitirip dördüne basmış dişi deve, iki tane de iki yaşını bitirip üç yaşına basmış dişi deve zekat verilir. İbnü'l-Kasım der ki: Benim de görüşüm İbn Şihab'ın görüşüne uygundur.

İbn Habib ise, Abdulaziz b. Seleme ile, Abdulaziz b. Ebi Hazım'ın ve İbn Dinar'ın, Malik'in görüşünde olduklarını zikretmektedir.

Görüş ayrılığı bulunan ikinci yer ise, koyunların zekatı ile ilgilidir. Şöyle ki: Koyunların sayısı üçyüz biri aştı mı, el-Hasen b. Salih b. Hay'e göre dört koyun zekat düşer. Dört yüz bir koyunu buldu mu, beş koyun zekat düşer ve bu şekilde her yüz koyun arttıkça bir koyun daha zekat verilir. İbrahim en-Nehaî'den de buna benzer bir görüş nakledilmiştir.

Cumhur ise şöyle demektedir: İkiyüzbir koyunda üç koyun zekat düşer.

(1) *Ebû Dâvûd*, Zekât 5; *Tirmizî*, Zekât 3; *İbn Mâce*, Zekât 4; *Dârimî*, Zekât 11.

(2) *Buhârî*, Zekât 38; *Ebû Dâvûd*, Zekât 5; *Nesâî*, Zekât 5; *İbn Mâce*, Zekât 6; *Dâraikutnî*, II, 113-114.

Bundan sonra dörtyüzü buluncaya kadar başka bir şey düşmez. Dörtyüz oldu mu, dört koyun zekat verilir. Bundan sonra da herbir yüz koyun için bir zekat verilir. Bu konuda icma ve ittifak vardır.

İbn Abdî'l-Berr der ki: Bu, İbnü'l-Münzir'in yanıldığı ve bu hususta ilim adamlarının görüşlerini yanlış olarak naklettiği ve pek çok karıştırıp çokça hata ettiği bir meseledir.

6. Sığır Türünün Zekatı:

Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, ineklerin zekatına dair etraflı açıklamalardan söz etmezler. Ancak, buna dair hadisi Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Darakutnî ve Muvatta'ında Malik rivayet etmiştir ki, bu hadislerin kimisi mürsel, maktu' ve mevkuftur.⁽¹⁾

Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr) der ki: Bu hadisi bazıları Tavus ve Muaz'dan rivayet etmişlerdir. Şu kadar var ki, hadisi mürsel olarak rivayet edenler, onu müsned olarak rivayet edenlerden daha sağlam ravilerdir. Hadisi müsned olarak rivayet edenler arasında Bakiyye, el-Mes'udi'den, o, el-Hakem'den, o da Tavus yoluyla rivayet edenler vardır. Ancak, hadis alimleri Bakiyye'nin sika ravilerden tek başına yaptığı rivayetlerin durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Yine bu hadisi, el-Hasen b. Umare, el-Hakem'den, tıpkı Bakiye'nin, el-Mes'udi'den, onun el-Hakem'den rivayet ettiği gibi rivayet etmiştir. Ancak, el-Hasen b. Umare'nin zayıf olduğu hadis alimlerince ittifakla kabul edilmiştir. Yine bu haber muttasıl, sahih ve sabit bir isnad ile Tavus yolundan başka bir yolla da rivayet edilmiştir. Bunu da Abdurrezzak zikrederek şöyle der: Bize, Ma'mer ve es-Sevrî, el-A'meş'den haber verdi. el-A'meş, Ebu Vâil'den, o, Mesruk'tan, o, Muaz b. Cebel'den dedi ki: Rasûlullah (sav) beni Yemen'e gönderdi... Hz. Peygamber ona: Her otuz sığır için bir yaşında (erkek ya da dişi) bir sığır almasını ve kırk sığır için ise, iki yaşını bitirmiş, üçe basmış bir inek almasını emretti, (cizye olarak da) ergenlik yaşına gelmiş herbir erkek için bir dinar yahut da ona eş değerde meâfir diye bilinen Yemen kumaşı almasını emretmiştir. Bu hadisi Dârakutnî ve Ebu İsa et-Tirmizî zikretmiş olup, Tirmizî sahih olduğunu belirtmiştir.⁽²⁾

Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr) der ki: İneklerin zekatı hususunda Peygamber (sav) ile ashabından nakledilenin Muaz b. Cebel'in dediği şekilde olduğu noktasında ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur: Otuz inek için bir yaşında bir inek, kırk inek için ise iki yaşını bitirip üç yaşına basmış bir inek zekat olarak alınır. Ancak, Said b. el-Müseyyeb ile Ebu Kilâbe, ez-Zührî ve Ka-

(1) Bir önceki notta gösterilen yerlerden başka: *Muvatta*, Zekât 23, *Tirmizî*, Zekât 5.

(2) *Ebû Dâvûd*, Zekât 5; *Tirmizî*, Zekât 5; *Nesâî*, Zekât 8; *İbn Mâce*, Zekât 12.

tade'den gelen bir rivayet böyle değildir. Onların görüşüne göre, otuzu buluncaya kadar her bir beş inek için bir koyun zekatın verilmesi icabeder.

İşte ana meseleleriyle zekat ile ilgili açıklamaların özeti bundan ibarettir. Etraflı açıklamalar ise fıkıh kitaplarındadır. İleride yüce Allah'ın izniyle Sâd Sûresi'nde (38/24. âyet, 13. başlıkta) karışık türden davarlara dair açıklamalar gelecektir.

7. İmanın Alâmeti Olan Sadaka:

“**Sadaka**” kelimesi (doğruluk, samimiyet anlamına gelen) “Sıdk”dan alınmadır. Çünkü sadaka, kişinin imanının sıhhatine ve batınının da zahirini doğruladığına, sadaka veren kimsenin ise mü'minlerden nafile tasadduklarda bulunan kimseleri kaş-göz ile işaret edip alay eden münafıklardan olmadığına delildir.

“(تَطَهَّرْهُمْ وَتُنْزِكْهُمْ بِهَا) : **Bununla kendilerini temizleyip arındırmış olasin**” buyruğu muhatabın durumunu belirten iki haldir. İfadenin takdiri şöyle olur. O sadakayı onlardan, onunla kendileri için temizleyici ve arındırıcı olman üzere al. Bununla birlikte bunun “**sadaka**”ya ait iki sıfat kabul edilmesi de mümkündür. Yani, onları temizleyen ve arındıran bir sadaka al. Bu durumda “**onları arındırmış olasin**”ın faili muhatap olur. “(بِهَا) : **Onunla**”daki zamir de nekire olarak mevsuf gelmiş bulunan (sadaka kelimesin)e ait olur.

en-Nehhas ve Mekkî ise “(تَطَهَّرْهُمْ) : **Kendilerini temizleyip**” ifadesinin “sadaka”nın sıfatı olduğunu, buna karşılık “(وَتُنْزِكْهُمْ بِهَا) : **Bununla kendilerini... arındırmış olasin**” ifadesinin de Peygamber (sav)'a ait olan “**al**” emrindeki zamirden hal olduğunu nakletmektedirler.⁽¹⁾ Bununla birlikte bunun, “sadaka”dan hal olma ihtimali de vardır. Ancak, bu zayıftır; çünkü nekire (olan) bir kelimedenden (sadaka) hal olur.⁽²⁾

ez-Zeccâc da der ki: En güzeli, hitabın Peygamber (sav)'e olmasıdır. Yani, sen bununla kendilerini arındırıp temizleyeceğin bir sadaka al; demek olur. Yani, (sadaka kelimesi üzerinde durularak) vakıf yapılır ve ondan sonraki kelime ile istinaf yapılır (başlanır).

Bununla birlikte “**kendilerini temizleyip...**” anlamındaki buyruğun, emrin cevabı olarak cezm okunması da caizdir. Yani: Eğer onların mallarından bir sadaka alırsan, bununla kendilerini arındırmış ve temizlemiş olursun. İmru'l-Kays'ın şu mısraı'nda bu türdendir:

(1) Bu açıklamaya göre buyruğun bu bölümünün meali şöyle olur: Onlardan **kendilerini** temizleyecek ve senin, onunla kendilerini arındıracağın bir sadaka al.

(2) Hale göre anlamı da şöyle olur: Onlardan kendilerini temizleyecek ve onunla **kendilerini** arındırıcı olmak üzere bir sadaka al.

فَقَا نَبِكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ

“Durun ki, sevgiliyi ve onun yurdunu anıp ağlayalım.”

el-Hasen ise, “(تَطَهَّرْهُمْ): **Kendilerini temizleyip**” buyruğunu, “tı” harfini sakın olarak okumuştur. Bu ise, “(طَهَّرَ وَأَطَهَّرَهُ): Temiz oldu ve onu ben temizledim,” şeklinde hemzeli kullanıştan menkul olur. “(ظَهَرَ وَأَظْهَرَهُ): Göründü, ortaya çıktı, ben onu ortaya çıkardım,” fiilleri gibi.

8. Sadaka Verenlere Dua Gereği:

Yüce Allah’ın: **“Onlara dua da et”** buyruğu, sadakaları alan her bir imamın, (İslâm Devlet Başkanının) sadaka verene malının bereketlenmesi için dua etmesi gereğini belirten aslî bir dayanaktır.

Müslim’in rivayetine göre, Abdullah b. Ebi Evfa şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) bir kavim sadakalarını getirdiler mi: “Allah’ım onlara salât eyle (rahmet buyur)” derdi. İbn Ebi Evfa da zekatını ona getirince, Hz. Peygamber: “Allah’ım, Ebu Evfa’nın âline salât getir (rahmet buyur)” dedi.⁽¹⁾

Bir kesim bu görüşte olduğu gibi, bir başka kesim ise, bunun yüce Allah’ın: **“Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma (onlara salât getirme, dua etme)”** (et-Tevbe, 9/84) buyruğu ile nesh edildiği görüşündedir. Bunlar derler ki: Özel olarak yalnızca Peygamber (sav)’e salât getirilir, ondan başkasına salât getirmek caiz değildir. Çünkü bu özellik yalnız ona verilmiştir. Bunlar, ayrıca yüce Allah’ın şu buyruğunu da delil gösterirler: **“Peygamberin duasını aranızda birbirinize yaptığınız dua gibi bellemeyin”** (en-Nur, 24/63)

Ayrıca Abdullah b. Abbas’ın söylediği şu sözlerini de delil gösterirler: Peygamber (sav)’den başka hiçbir kimseye salavat getirilmez. Ancak, birinci görüş daha bir sahihtir. Çünkü hitap -önceden de geçtiği gibi- yalnızca Hz. Peygambere münhasır değildir. Bundan sonraki âyette de bu husus gelecektir. O halde Rasûlullah (sav)’e uymak, onu örnek almak gerekir. Çünkü bir kimse bu şekilde dua edince, yüce Allah’ın: **“Onlara dua da et. Senin duan şüphesiz onlara huzur ve güvendir”** buyruğuna uymaktadır. Yani, onlar sadakalarını getirip sana verdiklerinde onlara dua edecek olursan, bu onların kalplerine huzur ve sükûn verir ve bundan dolayı da sevinirler.

Cabir b. Abdullah’ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav) bana geldi, ben de hanımına şöyle dedim: Rasûlullah (sav)’den bir şey is-

(1) *Buhârî*, Zekât 64, Deavât 19, 33; *Müslim*, Zekât 176; *Ebü Dâvûd*, Zekât 7; *Nesâî*, Zekât 13; *İbn Mâce*, Zekât 8; *Müsned*, IV, 353, 354, 355, 381, 383.

temeyesin. Hanımım: Rasûlullah (sav) yanımızdan çıkıp gidecek ve biz ondan birşey istemeyeceğiz hal dedi ve: Ey Allah'ın Rasûlü, kocama dua et, dedi. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurdu: "Allah sana da kocana da salât etsin (rahmet buyursun)."(1)

Buradaki "salât", rahmet etmek ve rahmet dilemek demektir.

en-Nehhâs der ki: Bildiğimiz kadarıyla bütün dil bilginleri "salât"ın Arapça'da dua anlamına geldiğini nakletmişlerdir. Cenazelere salât da buradan gelmektedir.

Hafs, Hamza ve el-Kisaî, tekil olarak; "(إِنْ صَلَاتِكَ)": Şüphesiz senin duan" diye okumuşlardır, diğerleri ise çoğul okumuşlardır. Şanı yüce Allah'ın: "(أَصَلَّاتُكَ تَأْمُرُكَ)": *Namazın mı sana emrediyor?*" (Hud, 11/87) buyruğunda da aynı kıraat farklılığı vardır. "(سَكُنْ) **Huzur ve güven**" anlamındaki kelime "kef" harfi sakın olarak da okunmuştur. Katade der ki: Bu "onlar için bir vakardır" anlamına gelir. "Kef" harfinin üstün okunuşu ise, ruhların kendisiyle sükûn bulduğu kalplerin de huzur ve güvene erdiği şey demektir.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ
وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

104. Onlar, Allah'ın kullarından tevbe kabul etmekte, sadakaları alanın ancak kendisi olduğunu ve muhakkak tevbeleri kabul edenin, rahim olanın yalnız O olduğunu bilmediler mi?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve "Bilmeyenler"in Kimlikleri:

Denildiğine göre, savaştan geri kalanlar arasından tevbe etmeyenler şöyle demişti: Bunlar dün bizimle birlikte idi. Onlarla konuşulmuyor, onlarla oturulup kalkılmıyordu. Şimdi onlara ne oldu ki, bizden farklı olarak sahip oldukları bu özellik nedendir? Bunun üzerine: "... **bilmediler mi?**" buyruğu nazil oldu. Buna göre "**bilmediler**" fiilindeki zamir, savaşa çıkmayıp geri kalan ve tevbe etmeyen kimselere aittir. Bu anlamdaki açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

(1) Ebû Dâvûd, Vitr 28.

Bu zamirin tevbe edip kendilerini direklerle bağlayan kimselere ait olma ihtimali de vardır. Buna karşılık yüce Allah'ın: “(هو): O” zamiri bu işleri yalnızca şanı yüce Allah'ın yapması dolayısıyla te'kid içindir. Bunu şöylece açıklayabiliriz: “Şayet, Allah'ın tevbeleri kabul eden olduğunu...” denilmiş olsaydı, Rasûlünün kabulünün de Allah'ın kabulü anlamına gelme ihtimali olurdu. Âyet-i kerime böylelikle hiçbir peygamberin ve hiç bir meleğin bu konuma asla ulaşamayacağını da beyan etmektedir.

2. Sadakaları da Tevbeleri de Kabul Eden Allah'tır:

“**Sadakaları alanın ancak kendisi olduğunu...**” buyruğu sadakaları alıp kabul edenin onların mükâfatını verenin ve hakkın yüce Allah'ın hakkı olduğunu, Peygamber (sav)'ın bu hususta bir aracı olup, vefat etmesi halinde onun yerine geçen görevlinin ondan sonraki aracı olduğunun, yüce Allah'ın ölmeyen, diri olduğunun açık delilidir. Bu aynı zamanda yüce Allah'ın: “**Mallarından bir sadaka al**” buyruğunun Peygamber (sav)'e münhasır olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır.

Tirmizî'nin Ebu Hureyre'den rivayetine göre o şöyle demiş: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Şüphesiz Allah sadakayı kabul eder, onu sağına alır ve o sadakayı sizden herhangi biriniz için, sizden herhangi bir kimsenin kendi tayını besleyip büyütmesi gibi besleyip büyütür. Öyleki, sonunda bir lokma bile Uhud dağı gibi olur. Bunu doğrulayan ise, Allah'ın Kitabındaki: “O, kullarından tevbeyi kabul eden, sadakaları alanın kendisidir. “Allah faizin bereketini giderir, sadakaları ise kat kat artırır” (Tirmizi) dedi ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Müslim'in Sahihinde de şöyle denilmektedir: “Herhangi bir kimse helal bir kazançtan bir hurma dahi sadaka verecek olursa, mutlaka Allah onu sağına alır. -Bir rivayette:- Ve bu sadaka Rahman'ın avucunda dağdan daha büyük oluncaya kadar gelişip büyür.”⁽²⁾

Yine Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Şüphesiz ki sadaka dilencinin avucuna düşmeden önce Rahman'ın avucuna düşer.⁽³⁾ O da sizden herhangi bir kimse kendi tayını, yahut da deve yavrusunu besleyip büyüttüğü gibi artırıp durur. Allah dilediğine kat kat artırır.”

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- bu hadislerin te'vili olarak şöyle demişlerdir: Bu ifade sadakanın kabulü ve ona mükâfat veril-

(1) Tirmizî, Zekât 28

(2) Buhârî, Zekât 8; Müslim, Zekât 63; Tirmizî, Zekât 28.

(3) el-Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, III, 111. Hadisin bundan sonraki bölümleri, anlam itibariyle az önceki rivayetlerde dile getirilmiştir.

mesinden kinayedir. Nitekim şanı yüce Allah, zat-ı mukaddesi'nden kuluna atıfet yoluyla "Ey Adem oğlu, ben hastalandım sen beni ziyaret etmedin"⁽¹⁾ hadisinde "hasta" diye söz etmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/143. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Özellikle sağ'ın ve avuç'un söz konusu edilmesine gelince, bir şeyi kabul eden her bir kimse o şeyi avucuyla ve sağıyla alır, ya da ona verilirken, bunlara bırakılır. Burada da insanların alışageldikleri bir ifade kullanılmıştır. Aziz ve celil olan Allah ise azalardan münezzehtir. Zaten, Arapçada da "yemin; sağ" azadan başka bir anlamda da kullanılmıştır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

إذا ما رايةً رفعت لمجدٍ تلقاهما غرابة باليمين

"Bir şan ve şeref için bir sancak yükseldi mi,
Arâbe bunu sağ ile alıverir."

O, şan ve şerefe ehil kimsedir, demektir. Burada şair, organ olarak sağ eli kastetmemektedir. Çünkü, şan ve şeref bir manadır. Dolayısıyla şan ve şeref sancağını alacak olan yemin (sağ) de manevi bir şey olmalıdır. İşte yüce Allah'ın zatı hakkında da "sağ" böyledir.

"Rahman'ın avucunda gelişip büyür" ifadesinin şu anlama geldiği de söylenmiştir: Bundan kasıt, amellerin tartılacağı Mizan'ın kefesidir. O takdirde bu, muzafın hazf edilmesi kabilinden bir ifade olur ve şöyle buyurulmuş gibidir: Rahman'ın mizanının kefesinde artar ve büyür.

Malik, es-Sevrî ve İbnü'l-Mübarek'ten bu ve benzeri hadislerin te'vilinde şöyle dedikleri rivayet edilmektedir: Bunları keyfiyetsiz olarak kabul ediniz. Bu ifadeleri Tirmizî ve başkaları nakletmiştir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten ilim ehlinin bu konudaki görüşleri işte böyledir.⁽²⁾

وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ
اِلَى عَالَمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

105. De ki: "Haydi amel edin. Allah, Rasûlü ve mü'minler de işlediğinizi görecektir. Siz, görüneni de görünmeyi de bilene döndürüleceksiniz. O da size yaptıklarınızı haber verecektir."

(1) Müslim, Birr 43

(2) Tirmizî, Zekât 28; 662 no'lu hadisin akabindeki ta'liki.

Yüce Allah'ın: **“De ki: Haydi amel edin”** buyruğu herkese yönelik bir hıttaptır. **“Allah, Rasûlü ve mü'minler de işlediğinizi göreacaktır.”** Yani Allah'ın onları amellerinize muttali kılması suretiyle yaptıklarınızı göreacaktır.

Nakledilen haberde şöyle denilmektedir: “Eğer ki bir kimse, hiçbir kapısı ve menfezi bulunmayan bir kaya içerisinde bir amelde bulunacak olur ise, ne olursa olsun mutlaka onun ameli insanların karşısına çıkacaktır.”⁽¹⁾

وَآخِرُونَ مُرْجُونَ لَأَمْرُ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾

106. Diğer bir kısım da Allah'ın emrine bırakılmışlardır. Allah onları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecektir. Allah her şeyi bilendir, Hakîmdir.

Bu âyet-i kerime, tevbeleri kabul olunan üç kişi hakkında inmiştir. Bunlar, Vâkıfoğullarından Hilâl b. Umeyye, Kâ'b b. Malik ve Amroğullarından Murâre b. er-Rabi'dir. Murâre b. Rub'î de denilmiştir. Bunu el-Mehdevî nakletmiştir. Bu üç kişi -ileride de onlardan söz edileceği gibi- imkânları bulunduğu halde Tebûk'ten geri kalmışlardır.

Buyruğun takdiri şöyledir: Onlardan işi Allah'ın emrine bırakılmış ertelenmiş kimseler de vardır.

“(أرجائه)”: Onu erteledim, sonraya bıraktım,” demektir. Bu kökten “Murcie” diye bir fırka adı da gelmektedir. Çünkü onlar ameli tehir etmişlerdir.

Hamza ve el-Kisaî, hemzesiz olarak; (مُرْجُونَ) diye okumuşlardır. Bunun: Onu erteledim, anlamındaki; (أرجيته) 'den geldiği söylenmiştir. el-Müberred şöyle demektedir: Onu erteledim anlamında; (أرجيته) denilmez. Ancak, bu ifade ummak anlamına gelen: (الرجاء) 'den gelmiş olmalıdır.

“Allah onları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecektir” buyruğundaki “(إِمَّا)”: Ya, ya da, yahut” Arapçada iki işten birisi için kullanılır. Şanı yüce Allah da işlerin âkibetinin ne olacağını elbetteki bilendir. Fakat burada kullara onların bildikleri üslûp ile hitap edilmiştir. Yani, size göre onların durumu (iyi şeyler) ümit etmek şeklinde olsun. Çünkü kullar için bundan fazla yapabilecekleri bir şey yoktur.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ
الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ
إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يُشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

107. (Münafıklar arasında) zarar vermek, inkâr etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve -daha evvel Allah'a ve Rasûlüne savaş açan kimselere- beklemek ve gözetlemek yeri olmak üzere bir mescid edinenler ve: "İyilikten başka birşey kastetmedik" diye yemin edenler (vardır). Halbuki Allah, onların muhakkak yalancı olduklarına şahidlik eder.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız

1. Dırâr Mescidi ve Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: "(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا)": **Bir mescid edinenler**" buyruğu, önceki buyruğa atfedilmiştir. Yani, onlardan bir mescid edinenler vardır, takdirindedir. Böylelikle cümle, cümleye atfedilmiş olmaktadır. Mübteda olarak merfu' kabul edilmesi de mümkündür. Haberi de hazfedilmiştir. Haber, "şüphesiz ki onlar azab edileceklerdir" ve benzeri bir ifade ile takdir olunabilir.

"Vav"sız olarak; "(الذين): ... **ler**" şeklinde okuyanlara gelince; -ki, Medinelilerin okuyuşudur- bunlara göre buyruk mübtedâ olarak merfu'dur. Haberi ise (bir sonraki âyette gelen): "**Durma**" anlamındaki buyruktur. İfadenin takdiri şöyle olur: Bir mescid edinenlerin o mescidinde ebediyyen (namaza) durma. Yani, onların mescidlerinde namaz kılma. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır. en-Nehhâs ise şöyle demiştir: O takdirde mübtedanın haberi: "... **kurdukları bina kalplerinde daimi bir kuşku kaynağı olmaya devam edecektir**" (et-Tevbe, 9/110) buyruğudur. Haberin -az önce geçtiği gibi- "azab olunurlar" ve benzeri bir ifade olabileceği de söylenmiştir.

Âyet-i kerime, rivayet edildiğine göre, Ebu Âmir er-Râhib hakkında inmiştir. Çünkü sözü geçen bu kişi, Bizans Kayser'inin yanına gitmiş, orada Hristiyanlığı kabul etmiş, Kayser de, kendilerine pek yakında yanlarına geleceğine dair söz vermişti. Bunun üzerine onlar da orada Kayser'in gelişini gözetleyip beklemek üzere Mescid-i Dırâr'ı inşa ettiler. Bu açıklamaları İbn Ab-

bas, Mücahid, Katade ve başkaları yapmıştır. Daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/175. âyetin tefsirinde) onun kıssası geçmiş bulunmaktadır.

Tefsir alimleri derler ki: Amr b. Avfoğulları Kubâ Mescidini inşa ettiler ve Hz. Peygamberden yanlarına gelmesi ricasında bulundular. O da onlara gelip Kubâ'da namaz kıldı. Kardeşleri Ğunm b. Avfoğulları onları kıskanarak: Biz de bir mescid yapacağız ve Peygamber (sav)'e haber gönderip, kardeşlerimizin mescidinde namaz kıldığı gibi bizim de mescidimizde namaz kılmak üzere gelmesini rica edeceğiz. Daha sonra da Ebu Âmir, Şam'dan geldiği takdirde bu mescidde namaz kıldırır diyerek Peygamber (sav)'e gittiler. O sırada Hz. Peygamber Tebûk'e çıkmak üzere hazırlık yapıyordu. Hz. Peygamber'e, Ey Allah'ın Rasûlü! dediler. Biz, ihtiyacı olan hastalar ve yağmurlu geceler için bir mescid inşa ettik. Bizim için gelip orada namaz kılmanı ve mübârek olması için dua etmeni arzuluyoruz. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Şimdi ben yola çıkmak üzereyim ve meşgul bir haldeyim. Dönecek olursak, size gelir ve sizin için orada namaz kılarız."

Peygamber (sav) Tebuk'ten döndüğünde yanına geldiler. Kendileri de mescidi bitirmiş bulunuyorlardı. Orada Cuma, Cumartesi ve Pazar günü de namaz kılmışlardı. Hz. Peygamber yanlarına gitmek maksadıyla giymek üzere gömleğinin getirilmesini istedi. Bu sefer Mescid-i Dırar'ın durumunu bildiren Kur'anî buyruklar nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Malik b. ed-Duhşum, Ma'n b. Adiy, Âmir b. es-Seken ile Hz. Hamza'yı öldürmüş olan Vahşi'yi çağırarak şöyle dedi: "Halkı zalim olan şu mescide gidin; onu yıkın ve yakın." Onlar da hemen yola koyuldular. Malik b. ed-Duhşum evinden bir miktar alevli ateş aldı. Hep birlikte gidip mescidi yaktılar, yıktılar. Bu mescidi inşa edenler oniki kişi idiler: Amr b. Avfoğullarından birisi olan Ubeyd b. Zeydoğullarından Hizam b. Hâlid -ki, Dırar Mescidi onun evine ait arsada yapılmıştı-, Muattib b. Kuşeyr, Ebu Hubeybe b. el-Ez'ar, Amr b. Avfoğullarından Sehl b. Huneyf'in kardeşi Abbâd b. Huneyf, Cârîye b. Âmir, onun iki oğlu Mucemmi' ve Zeyd, Nebtel b. el-Hâris, Bahzec, Becâd b. Osman ve Vedia b. Sabit. Salebe b. Hatıb da aralarında zikrolunmaktadır.

Ancak, Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Bu tartışılır. Çünkü bu kişi Bedir'de hazır bulunmuş bir kimsedir. İkrime der ki: Ömer b. el-Hattab, bunlardan birisine: Sen bu mescidin yapımında nasıl bir yardımda bulundun diye sormuş, o da: O mescidin yapımında benim de bir direk yardımım oldu, diye cevap vermişti. Bunun üzerine Hz. Ömer kendisine: Sana ben de onu müjde liyorum ki o, boynunda cehennem ateşinden bir direk olacaktır.

2. Zarar Kastı:

Yüce Allah'ın: "(ضَرَّارًا): **Zarar vermek... için**" buyruğu mastar olup

me'ûlün leh'tir. **"İnkâr etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve beklemek ve gözetlemek yeri olmak üzere"** anlamındaki buyruklar da hep ona atfedilmiştir.

Te'vil alimleri derler ki: Maksat, mescidle zarar vermektir. Yoksa mescidin kendisinin zararı olmaz. Zarar, o mescidin sahipleri tarafından sözkonusu olur.

Dârakutnî, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "(لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ مَنْ ضَارَّ ضَارَّ اللَّهُ بِهِ وَمَنْ شَاقَّ شَاقَّ اللَّهُ عَلَيْهِ)": Zarar da yoktur, zarara zararla karşılık vermek de yoktur. Kim zarar vermek isterse, Allah onunla (o kimseye) zarar verir. Her kim de zorluk çıkartırsa, Allah da ona zorluk çıkartır."⁽¹⁾

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Zarar: Senin için faydalı olup, komşuna zararlı olan şeydir. Zarara karşılık vermek (zırar) ise, senin için faydalı olmakla birlikte komşuna zararlı olan şeydir. Her ikisinin aynı anlamda olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber, te'kid olmak üzere her iki kelimeyi kullanmıştır, da denilmiştir.

3. Zararları Dokunan Mescidlerin Hükümü:

(Mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: Bir mescidin yakınında bir başka mescidin yapılması caiz değildir. İlk mescidin cemaatinin o mescidi terkedip ilk yapılanın boş kalmaması için ikinci yapılan mescidin yıkılması ve yapılmasının engellenmesi gerekir. Ancak, mahalle büyük olup mahalle halkına tek bir mescid yeterli gelmiyor ise, o takdirde bir mescid daha yapılabilir. Aynı şekilde şöyle de derler: Tek bir şehirde iki, üç... caminin de yapılması gerekir. İkincisinin engellenmesi icabeder. Bu ikinci camiye cuma namazı kılanın cuması olmaz. Zaten Peygamber (sav) Dırar Mescidini yakmış ve yıkmıştır.

Taberî, senedini kaydederek, Şakîk'den şunu nakleder: O, Ğadıraoğulları mescidinde namaz kılmak üzere gelmiş, namazın kılınmış olduğunu görünce ona, filan oğullarına ait mescidde henüz namaz kılınmadı denilince, hayır ben o mescidde namaz kılmak istemiyorum. Çünkü o mescid zarar vermek esası üzere bina edilmiştir diye cevap vermiştir.

İlim adamlarımız der ki: Zarar vermek, yahut riyakârlık ve desinler diye yapılan her bir mescid Dırar Mescidi hükmünde olup onda namaz kılmak caiz değildir. en-Nekkâş der ki: Buna göre, kilise ve benzeri bir yerde namaz kılmamak gerekir. Çünkü, kilise baştan beri kötü bir maksatla bina edilmiştir.

(1) Dârakutnî, III, 77, IV, 227-228.

Derim ki: Böyle bir hükme varmak gerekmez. Çünkü, kilisenin yapılmasından kasıt başkasına zarar vermek değildir. Her ne kadar asıl itibariyle kötü bir maksat ile yapılmış ise de, hristiyanların kilise yapmaları, yahudilerin havra yapmaları, kendi kanaatlerince -bizim mescidimiz gibi- ibadet edecekleri bir yerleri olsun diyedir. O bakımdan, bu iki maksat arasında fark vardır. İlim adamları da bir kilise ya da bir havrada temiz bir yer üzerinde namaz kılan bir kimsenin kıldığı bu namazının geçerli ve caiz olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Buhârî'nin bildirdiğine göre, İbn Abbas içinde heykel bulunmaması şartıyla havrada namaz kılardı.⁽¹⁾ Ebû Dâvûd da, Osman b. Ebi'l-Âs'dan, Peygamber (sav)'ın kendisine, Taif Mescidini putlarının bulunduğu yere bina etmesini emrettiğini nakletmektedir.⁽²⁾

4. Zalime İmamlık Yapanın Arkasında Namaz Kılmak:

İlim adamları derler ki: Zalimin imamlığını yapan kimsenin arkasında namaz kılınmaz. Ancak, mazeretinin açıkça ortaya çıkması yahut tevbe etme hali müstesnâdır. Çünkü, Kubâ mescidini inşa edenler olan Amr b. Avfoğulları, Ömer b. el-Hattab'dan halifeliği döneminde Mücemmi' b. Cariye'nin, kendi mescidlerinde kendilerine namaz kıldırarak üzere izin vermesini istediler. Hz. Ömer: Hayır, böyle bir şeyin en ufak bir faydası da olmaz. O, Mescid-i Dırar'ın imamı değil miydi? Mücemmi', şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri hakkımda hüküm vermekte acele etme. Allah'a yemin ederim ben onların içinde neler gizlediklerini bilmeksizin o mescidde namaz kıldım. Eğer ne gizlediklerini bilseydim, o mescidde onlara namaz kıldırmazdım. Ben, Kur'ân okuyabilen genç bir delikanlı idim. Onlar ise, cahiliyeleri üzere yaşamış yaşlı başlı insanlardı. Kur'ân-ı Kerimden hiçbir şey okuyamıyorlardı. O sebepten ben namaz kıldırardım, ancak yaptığının günah olduğunu da zannetmiyorum. Zaten onların içlerinde ne olduğunu da bilmiyordum. Ömer (r.a), onun mazeretini kabul edip söylediğinin doğruluğuna kanaat getirdi ve Kubâ mescidinde namaz kıldırmasını emretti.

5. Başkalarına Zararlı Olan Tasarrufların Hükümü:

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- derler ki: İbadet için yapılan ve şeriatın yapımına teşvik ederek hakkında: "Bir kekliğin kalabileceği bir yer kadar dahi olsa, her kim Allah için bir mescid bina edecek olursa, Allah da o kimseye cennette bir ev yapar"⁽³⁾ dediği mescid bile baş-

(1) Buhârî, Salât 54

(2) Ebû Dâvûd, Salât 12; İbn Mâce, Mesâcid 3.

(3) İbn Mâce, Mesâcid 1; Müsned, I, 241.

kasına zarar verecek durumda ise, yıkılıp ortadan kaldırıldığına göre, ya onun dışındaki şeyler hakkındaki kanaat ne olabilir!

Böylelerinin ise, öncekine zarar verilmemesi için ortadan kaldırılması, yıkılması, öncelikle daha bir uygundur. Mesela, bir kimse başkasına zarar verecek türden bir fırın, yahut bir değirmen inşa edecek, yahut bir kuyu veya başka bir şey kazacak olursa, bu durumdadır. Bu konudaki çeşitli meselelerin ölçüsü, temel kaidesi şudur: Kardeşine zarar gelmesine sebep teşkil eden kişi, (o tasarrufundan) engellenilir. Eğer, malında hak sahibi olduğu bir tasarrufu sebebiyle kardeşine zarar verip böylelikle komşusuna, yahut komşusundan başkasına zarar verirse, yaptığı o işe bakılır. Eğer o işin terkedilmesinin zararı işi yapana verdiği zarardan daha büyük ise, bu sefer iki zarardan daha büyük olan ve aslî kaynaklarda haramlığı daha büyük olan zarar ortadan kaldırılır.

Mesela, bir kimse evinde kardeşinin evini görmesini sağlayacak bir pencere açacak olursa, o kardeşinin evinde de aile ve hanımlar da bulunuyorsa, kadınlar da evlerinde kimi elbiselerini üzerlerinden atıp ihtiyaçlarını görmek için bazı yerlerini açtıklarına göre ve bilindiği gibi avretlere muttali olmak haram olup bu konuda nehiy varid olduğundan ötürü- avretlere muttali olmanın haramlığı sebebiyle, ilim adamları bu şekilde kendi evinden açmış olduğu ve kendisi için fayda ve rahatlık bulunan, kapatılması aleyhine zarar ihtiva eden o kapı ve pencereyi, kapatması gerektiği görüşündedirler. Çünkü onlar, bununla iki zarardan daha büyük olanı ortadan kaldırmak maksadındadırlar. Zira, bu iki zarardan birisini ortadan kaldırmak mutlaka gereklidir.

İşte bu gibi konularda hüküm -Şafiî'ye ve onun görüşünü kabul edenlerin aksine- bu şekildedir. Şafiî mezhebine mensup ilim adamları derler ki: Bir kimse kendi mülkünde bir kuyu açsa, bir diğeri de kendi mülkünde, birinci kuyunun suyunu kendisine doğru çekecek bir başka kuyu kazacak olursa, ikinci kuyu da caizdir. Çünkü bunların her birisi kendi mülkünde kuyu kazmıştır ve bundan dolayı engellenilmez. Yine, onlara göre şu durum da bunun bir benzeridir: Bir kimse, komşusunun kuyusunun yakınında kuyusunun suyunu bozacak şekilde tuvalet açacak olursa, kuyu sahibi ona engel olamaz. Çünkü, tuvalet açan da kendi mülkünde tasarrufta bulunmuştur. Oysa, Kur'ân ve Sünnet bu görüşü reddetmektedir. Başarı Allah'tandır.

Yine bu kabilden ilim adamlarının yasakladığı bir başka zarar türü daha vardır. Fırın ve hamam dumanları, savrulan harman tozu, düzlüklerde yayılmış çöplerden oluşan kurtlar ve buna benzer şeylerin açıkça zararı görülen ve devam etmesinden korkulanların zararları kesilir.

Elbiselerin tozunun silkelenmesi, hasırların kapıların önünde silkelenme-

si gibi kısa bir süre devam edecek şeylere gelince; bu gibi şeylerden insanların müstağni kalmalarına imkân yoktur. Ve ayrıca bundan dolayı herhangi bir şeye de hak kazanılmış olmaz. Bu gibi hususlarda zararı önlemeye kalkışmak, kısa bir süre buna sabretmekten, daha büyük ve daha fazla bir zarar gerektirir. Diğer taraftan, sünnetteki edebe göre kişi, komşusuna eziyet etmemekle, ona iyilikte bulunmakla yükümlü olduğu gibi, gücü yettiğinde eziyetine de katlanıp sabretmesi gerekir.

6. Bu Kabilden Bir Mesele:

Bu türden meselelerin kapsamına girenlerden birisi de İsmail b. Ebi Uveys'in, Malik'ten naklen zikrettiği şu husustur: Malik'e, cin çarpmasına uğramış bir kadın hakkında soru sorulmuş. Bu kadına kocası yaklaşıp cünup oldu mu, yahut da kocası ona yaklaşacak olursa, bu cin çarpmasının etkisi daha çok artarmış. Malik şöyle demiş: Kocasının, bu kadına yaklaşabileceği görüşünde değilim. Ayrıca, hakimın kadın ile kocası arasına girmesini (kocasının ona yaklaşmamasını sağlaması) gerektiği görüşündeyim.

7. Dırâr Mescidi Sahiplerinin İnkârı:

Dırâr mescidini yapanların, ne Kubâ mescidinin, ne de Peygamber (sav)'ın mescidinin hürmetine (saygınlığına) itikadları bulunmadığından ve bu saygınlığa olan inancı inkâr etmiş olduklarından dolayı yüce Allah: **"İnkâr etmek..."** diye buyurmuştur. Bu açıklamayı İbnü'l-Arabî yapmıştır. Bir diğer görüş de şöyledir: **"İnkâr etmek"** den kasıt, Peygamber (sav)'i ve onun getirdiklerini inkâr etmektir. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî ve başkaları yapmıştır.

8. Mü'minler Arasına Ayrılık Sokmak:

Yüce Allah'ın: **"Mü'minler arasına ayrılık sokmak için..."** Yani onlar, bu yolla mü'minlerin birliğini dağıtmak, parçalamak istiyorlardı. Böylelikle, bazı kimselerin Peygamber (sav) ile birlikte cihada çıkmamalarını sağlamak istemişlerdi. İşte bu durum, cemaatin öngörülmesinin en büyük maksadı ve en belirgin gayesinin kalpleri birbirine kaynaştırıp ısındırmak ve itaat üzere söz-birliğini sağlayıp, dinin gerektirdiği uygulamaları yerine getirmek suretiyle, insanlar arasındaki hakların ve saygınlıkların korunmasını gerçekleştirmek olduğunu göstermektedir. Tâ ki, insanlar birbirleriyle içli dışlı olmak suretiyle birbiriyle kaynaşsınlar ve kalpler kinlerin pisliklerinden arınmış olsunlar.

9. Aynı Mescidde İki Ayrı İmamla Cemaat Yapmak:

Malik, -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bu âyet-i kerimeden çok ince anlayış ile bir meselenin farkına vararak, -diğer ilim adamlarından farklı bir şekilde- şöyle demiştir: Bir mescidde iki ayrı imamla iki ayrı cemaat, namaz kılamazlar. Şafiî'den de bunun olamayacağına dair bir görüş rivayet edilmiştir. Çünkü böyle bir uygulama, sözbirliğini dağıtır ve birlik hikmetini ortadan kaldırıp şöyle söylemeye kadar bizi götürür: Herhangi bir kimse cemaatten ayrılıp tek başına kalmak istiyor ise, bu mazurdur. O da tek başına cemaatini teşkil eder ve kendisini imam olarak öne geçirir. Bunun sonucunda ise ayrılıklar ortaya çıkar ve düzenlilik hali ortadan kalkar. İşte bu görüşü benimsemeyenler, bu inceliği farkedememişlerdir. İbnü'l-Arabî der ki: İşte Malik'in diğer ilim adamlarına karşı durumu hep bu idi. Hikmeti bilmekte, onun ayağı daha bir sağlam basardı. Şeriatın kat'i noktalarını tesbit etmekte daha ileri derecede bilgi sahibi idi.

10. Allah'a ve Rasûlüne Karşı Savaş Açanlara Yardımcı Olanlar:

Yüce Allah'ın: **"Daha evvel Allah'a ve Rasûlüne savaş açan kimselere, beklemek ve gözetlemek yeri olmak üzere..."** buyruğunda kastedilen kişi Rahip Ebû Âmir'dir. Ona Rahip adının verilmiş sebebi, kendisini ibadete vermiş olması ve ilim araştıran bir kimse olmasından dolayıydı. Peygamber (sav)'in bu konudaki duası sebebiyle, Kennesrîn denilen yerde kâfir olarak ölmüştü. Çünkü o, Peygmaber (sav)'e şöyle demişti: Seninle çarpışan ne kadar kavim görürsem, mutlaka ben de onlarla birlikte sana karşı savaşacağım. Hz. Peygamberle bu şekilde savaşmasını Huneyn gününe kadar sürdürmeye devam etti. Hevazinliler Huneyn günü bozguna uğrayınca yardım istemek üzere Bizanslılara gitti. Münafıklara da gönderdiği haberde şunları söyledi: Gücünüz yettiği kadar güç ve silah hazırlığı yapın ve bir mescid inşa edin. Ben şimdi Kayser'in yanına gidiyorum, Bizanstan Muhammed (say)'i Medine'den çıkarmak üzere bir ordu ile geleceğim. Bunun üzerine onlar da Dırrar Mescidini inşa etmişlerdi.

Sözü geçen Ebu Âmir, melekler tarafından (Uhud günü) yıkanılan Hanzala'nın babasıdır.

"Beklemek ve gözetlemek (irsâd)": Beklemek demektir. "(أرصدت كذا)": Şunu rasat ettim, tabiri, o şey ile onu bekleyip gözetlemek üzere hazırladım," anlamına gelir. Ebu Zeyd der ki: "(رصدته وأرصدته)": Onu bekleyip gözetledim" ifadesi, hayırlı işler hakkında kullanılır. Ancak, "(أرصدت له)": Onu gözetledim, ifadesi ise kötü şeyler için kullanılır. İbnü'l-A'râbî der ki: Hayır, sadece (أرصدت) denilir ve bunun anlamı da gözetledim, bekledim şeklindedir.

Yüce Allah'ın: **"Daha evvel..."** ifadesi ile Dırâr Mescidinin inşa edilmesinden evvelki vakti kastedilmektedir.

"Ve: İyilikten başka birşey kastetmedik diye yemin edenler (vardır)." Yani biz, bu mescidi inşa etmekle ancak güzel bir iş yapmak istedik. Yani bunun sebebi, kendilerinin söyledikleri gibi hasta ve gidemeyecek kadar başka işler görme ihtiyacı bulunan müslüman kimselere şefkâtleri idi. Bu ise, fiillerin maksat ve iradelere göre farklılık göstereceğini göstermektedir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Ve: İyilikten başka bir şey kastetmedik, diye yemin edenler (vardır)"** diye buyurmaktadır.

"Halbuki Allah, onların muhakkak yalancı olduklarına şahidlik eder." Yani O, hakkında yemin ettikleri şey hususunda kalplerinin ne kötü şeyler gizlediklerini ve yalan söylemekte olduklarını çok iyi bilir.

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ
فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ ﴿١٠٨﴾

108. Onun içerisinde hiçbir vakit durma. İlk gününden temeli takvâ üzerine kurulan mescid, içinde durmana elbette daha lâayıktır. Orada tertemiz olmayı arzu eden erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1. Dırar Mescidinde Namaz Kılmak Yasaktır:

Yüce Allah: **"Onun içerisinde hiçbir vakit durma"** buyruğu ile Dırar Mescidini kast etmektedir. Yani, orada namaz kılmak kastıyla durma. Çünkü namaz, bazan "kıyam: ayakta durmak" ile de ifade olunur. Mesela, filan kişi gece boyunca kalkar denilirken, namaz kılar demek istenir. Nitekim; "Kim (ecrine) inanarak ve "mükâfatını" alacağını ümid ederek Ramazanı kıyam ile geçirirse (teravih namazını kılarsa), geçmiş küçük günâhları ona bağışlanır" şeklindeki sahih hadiste de bu şekilde kullanılmıştır. Bunu da Buhârî, Ebu Hureyre'den, o, Peygamber (sav)'den buyurdu ki... diye nakletmiştir. ⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, İman 27, 28; *Müslim*, Salâtü'l-Musâfirîn 173; *Ebü Dâvûd*, Şehru Ramadân 1; *Tirmizî*, Savm 83; *Nesâî*, Siyâm 40.

Rasûlullah (sav)'ın, bu âyet-i kerime nazil olduktan sonra bu mescidin bulunduğu yoldan dahi geçmediği ve o mescidin yerinin leşlerin, pisliklerin ve çöplerin atıldığı bir çöplük olarak kullanılmasını emrettiği rivayet edilmektedir.

2. Usul-ü Fıkıh Açısından Zaman Zarfı ve "Ebediyyen" Kelimesi:

Yüce Allah'ın: "(أبدًا): **Hiç bir vakit**" ifadesi, bir zaman zarfıdır. Zaman zarfı da iki kısımdır. Biri "gün" gibi miktarı belli zarf, diğeri ise "hîn, vakt" gibi zamanı müphem olan zarf. "Ebediyyen" de bu kısımdandır, "Dehr (zaman)" da böyledir.

Burada fıkıh usulünün konusuna giren bir mesele sözkonusu olmaktadır. O da şudur: "Ebediyyen" kelimesi her ne kadar müphem (belirsiz) bir zarf ise de bunda umum ifade eden bir anlam yoktur. Ancak bu kelime nefiy için kullanılan "la" (olumsuzluk edatı) ile birlikte kullanılırsa, umum ifade eder. Mesela, "(لا تقم): Durma!" denilecek olsa, mutlak olarak durmamak yeterli olurdu. Ama, "ebed: hiç bir vakit, ebediyyen" lafzı kullanıldığından dolayı, hiçbir vakit ve hiçbir zaman durma denilmiş gibidir. Olumlu cümledeki belirtisiz ifade ise, eğer meydana gelmiş bir olayın haberi olarak kullanılırsa, bunun da umumi bir manası olmaz. İşte, dil bilginleri bunun farkına varmış, İslâm fukahası da bu doğrultuda hükümlerini vererek şöyle demişlerdir: Bir kimse hanımına sen ebediyyen boşsun, diyecek olursa, bir talâk ile boş olur.

3. Mescid Kurmaktan Maksat:

"İlk gününden takvâ temeli üzerine kurulan" yani, takvâ üzere duvarları inşa edilmiş, temelleri yükseltilmiş "mescid" demektir.

"(الأسس): Temel," binanın esası demektir. "Esas" da böyledir. (الأسس) ise, aynı kelimenin ortada harfi medsiz şeklidir. (الأسس)'in çoğulu, (إسساس) şeklinde gelir. "(عَسَّ وَعَسَّاس): Bekçi ve bekçiler" gibi. Buna karşılık; (الأساس) şeklinin çoğulu ise, (أُسُس) şeklinde gelir. "(قَدَّالٌ وَقُدُّلٌ): Ense kökü, ense kökleri" gibi. Buna karşılık (الأسس)'in çoğulu; (أساس) şeklinde gelir. "(سببٌ وأسباب): Sebep ve sebepler" gibi. "(قد أسست البناء): Binanın temelini kurdum," ifadesinin mastarı da (تأسيساً) şeklinde gelir. Arapların "(كان ذلك على أس الدهر): Bu çok eskiden beri böyle idi" cümlesindeki (eskilik manasını ifade eden ve temel manasına da gelen kelime) hemzesi hem ötreli, hem üstün, hem de esreli olarak üç ayrı şekilde söylenebilir ki, bu, işin başından beri çok eskiden beri böyleydi, anlamına gelir.

"(لَمَسْجِدٌ): **Mescid**"in başındaki "lam", kasem "lam"ıdır. İbtidâ "lam"ı oldu-

ğu da söylenmiştir. Mesela, “ (لزيد أحسن الناس فعلاً) : Elbetteki Zeyd insanlar arasında davranışı en güzel olanıdır” demeye benzer ki bu, anlamın te’kid edilmesini gerektirir.

“**Temeli takva üzerine kurulan**” ifadesi ise, “mescid”in sıfatıdır. “**Daha la-yıktır**” anlamındaki ifade mübteda olan “mescid”in haberidir.

Burada “**takvâ**”nın anlamı, kendileri vasıtası ile cezalandırılmaktan korunulan hasletler, özelliklerdir. Takvâ kelimesi, (فلي) vezninde olup, buna dair açıklamalar da: önceden (el-Bakara, 2/2. âyet, “**takvâ sahipleri için bir hidâyettir**” bölümü ile ilgili açıklamaların 4. başlığında) geçmiş bulunmaktadır.

4. *Takvâ Mescidinden Maksat Nedir ve O Mescid Sahiplerinin Özellikleri:*

İlim adamları, temeli takvâ üzerine kurulan mescidin hangisi olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Kimisi, Kubâ Mescididir demiştir ki, bu görüş İbn Abbas, ed-Dahhâk ve el-Hasen’den rivayet edilmiştir. Bu görüşün sahipleri: “**İlk gününden**” ifadesini delil alırlar. Kubâ Mescidinin ise Medine’deki ilk günde temeli atılmıştı. Kubâ mescidi, Peygamber (sav) mescidinden önce bina edilmişti. Bunu İbn Ömer, İbnü’l-Müseyyeb ve İbn Vehb, Eşheb ve İbnü’l-Kasım’ın kendisinden rivayetlerine göre Malik demiştir.

Tirmizî de Ebu Said el-Hudrî’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: İlk günden beri temeli takvâ üzerine kurulan mescid hususunda iki kişi tartıştılar. Birisi o, Kubâ mescididir derken, diğeri ise o, Peygamber (sav) mescididir deyince, Rasûlullah (sav) da: “O, benim bu mescidimdir” diye buyurdu. (Tirmizi) dedi ki: Bu sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Ancak, birinci görüş konuya daha uygun düşmektedir. Çünkü, yüce Allah’ın: “**Orada**” buyruğu bunu gerektirmektedir. Zarf ifade eden zamir ise, tertemiz olmayı arzu eden erkeklerin varlığı ile ilgilidir. Bu ise, Kubâ mescididir. Buna delil de Ebu Hureyre’nin şöyle dediğine dair hadistir: Şu: “**Orada tertemiz olmayı arzu eden erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever**” âyeti, Kuba Mescidi ehli hakkında inmiştir. Çünkü onlar su ile istinca ederlerdi. İşte bu âyet-i kerime onlar hakkında inmiştir.⁽²⁾

eş-Şa’bî der ki: Burada kastedilenler Kubâ Mescidi ehlidir. Allah onlar hakkında buyruğunu indirmiştir. Katade dedi ki: Bu âyet-i kerime inince Rasûlullah (sav) Kubâlılara şöyle demişti: “Şanı yüce Allah temizlenmek hususun-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 14; *Nesâî*, Mesâcid 8; *Müsned*, III, 8, 23, 89, 91.

(2) *Ebü Dâvûd*, Tahâre 23; *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 15; *İbn Mâce*, Tahâre 28; *Müsned*, VI, 6

da sizden güzel bir şekilde ve övgüyle söz etti. Siz ne yapıyorsunuz?" Onlar, biz önden ve arkadan çıkan pisliğin izlerini su ile yıkıyoruz. Bunu da Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Dârakutnî de Talha bin Nâfi' den şöyle dediğini rivayet eder: Bana Ensardan olan Ebu Eyyub, Cabir bin Abdullah ve Enes bin Malik, Rasûlullah (sav)dan şu: **"Orada tertemiz olmayı arzu eden erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever"** âyeti hakkında şöyle buyurduğunu naklettiler: "Ey Ensar topluluğu! Allah temizlenmek hususunda sizden övgü ve hayırla söz etti. Sizin bu temizlenmeniz nasıldır?" Onlar, Ey Allah'ın Rasûlü, biz namaz için abdest alır, cünüblükten dolayı da guslederiz. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Bununla birlikte başka bir şey de yapıyor musunuz?" Onlar: Hayır, şu kadar var ki bizden herhangi bir kimse tuvaletten çıktıktan sonra yine de su ile istinca yapmayı hoş ve güzel görür. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "İşte bu övgüye sebep odur. Siz buna devam ediniz" diye buyurdu.⁽²⁾

İşte bu hadis âyet-i kerimede sözü geçen mescidin Kubâ Mescidi olmasını gerektirmektedir. Şu kadar var ki Ebu Said el-Hudrî'nin hadisinde Peygamber (sav) bu mescidin kendi mescidi olduğunu açıkça ifade etmiştir. O halde buna rağmen herhangi bir akıl yürütmeye gerek yoktur. Yine Ebu Kureyb rivayetle dedi ki: Bize Ebu Usame anlattı dedi ki, bize Salih bin Hayyan anlattı dedi ki, bize Abdullah bin Bureyde yüce Allah'ın: **"Allah'ın yücelmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde..."** (en-Nur, 24/36) buyruğu hakkında dedi ki: Bunlar dört mesciddir ki dördünü de Peygamberden başka kimse bina etmiş değildir: Kabe, onu İbrahim ve İsmail -ikisine de selam olsun- diğeri Eriha'daki ev yani Beytul Makdis, bunu da Davud ve Süleyman -ikisine de selam olsun- bina ettiler. Diğerleri ise Medine Mescidi ile Kubâ Mescidir ki, bunların ikisini de Rasûlullah (sav) bina etmiş olup takva üzere tesis olunmuşlardır.

5. "(مِنْ) : ...den, dan" ile İlgili bir Açıklama:

Yüce Allah'ın: **"İlk gününden"** buyruğundaki: "(مِنْ) : den," nahivcilere göre; "(مِنْ) ... den beri"nin karşılığıdır. İkincisi zaman için tıpkı birincisinin mekân için kullanılışı gibi kullanılır. Bu buyrukta bunun; "... den beri" anlamında kullanıldığı da söylenmiştir ki takdiri şöyle olur: Bina edilmesine başlandı ilk gününden beri... Anlamın; "(مِنْ تَأْسِيسِ أَوَّلِ الْيَوْمِ) : Tesis edildiği ilk gününden beri" şeklinde olduğu ve; "(أَسَسَ) : Tesis etti" şeklindeki fiilinin başına geldiği de söylenmiştir.

(1) Müsned, III, 422.

(2) Dârakutnî, I, 62, III, 60.

Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

لَمِنَ الدِّيارِ بَقْنَةُ الْحِجْرِ أَقْوَنَ مِنْ حَجَجٍ وَمِنْ دَهْرٍ

“(Semud kavminin evleri) Hicr’in üst taraflarındaki nice yurtlar vardır ki, Bunlar uzun yıllardan ve uzun zamandan beri bomboş, ıpıssız kalmışlardır.”

Yani, “(مِنْ مَرَّ حَجَجٍ وَمِنْ مَرَّ دَهْرٍ) : Uzun zaman geçtiğinden, uzun yıllar geçtiğinden beri” takdirindedir. Böyle bir takdire gitmeyi gerektiren nahivcilerin kabul ettikleri şu esas kaidedir: (مِنْ) : ...den, dan edatı, zaman isimlerinin başına gelmez. Zaman isimlerinin başına; (مِنْذ) getirilir. O bakımdan; “(مَا رَأَيْتُهُ مِنْذَ شَهْرٍ أَوْ سَنَةٍ أَوْ يَوْمٍ) : Ben onu bir aydan yahut bir yıldan veya bir günden beri görmedim;” denilir, fakat bunun yerine; “(مِنْ) : ...den” denilmez. Eğer bu harf-i cer zaman bildiren ismin başına kullanılacak olursa o vakit ona uygun düşecek bir takdire gidilir. Bu beytin takdirinde zikrettiğimiz gibi. Bu açıklamaları İbn Atiyye yapmaktadır. Ancak bana göre bu âyet-i kerimede takdire gitmeye ihtiyaç duymamak da uygundur. Burada; “(مِنْ) : ...den” kelimesinin; “(أَوَّلُ) : İlk” kelimesini cer etmesi uygundur. Çünkü bu da bir başlangıç anlamını ihtiva etmektedir. Çünkü burada; “(مِنْ مَبْتَدَأِ الْأَيَّامِ) : İlk gününün başlangıcından beri...” denilmiş gibidir.

6. İçinde Namaza Durulmaya Lâayık Olan Mescid:

“İçinde durmana elbette daha layıktır” buyruğu nasb mahallindedir. “(أَحَقُّ) : Daha layıktır” buyruğu “(الْحَقُّ) : Layık” kelimesinden “ef’alu” vezninde ism-i tafdilidir. Bu kip, ancak aralarında ortak bir özellik bulunmakla birlikte, birinin diğerinden ortak oldukları o noktada manen daha üstün bir meziyeti bulunan iki şey için kullanılır.

Dırâr Mescidi her ne kadar hakkı ve liyakatı bulunmayan batıl bir mescid ise de onu bina edenlerin inançları açısından liyakat noktasında diğer mescidlerle ortaklığı vardır. Yahut da o mescidde mescid olmasından ötürü namaz kılmanın caiz olduğuna inanan kimseler açısından böyle bir liyakatı söz konusu idi. Fakat bu iki inanıştan birisi Allah nezdinde batınen batıl idi. Diğeri ise batınen de zahiren de hak idi.

Yüce Allah’ın şu buyruğu da bu kabildendir: “O günde cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı ve dinlenecekleri yer daha güzeldir.” (el-Furkan, 25/24) Bilindiği gibi hayırlı oluş cehennemden uzaktır. Ancak her bir kesim inanışına göre hayır üzere olduğunu kabul eder ve her bir kesim sonunda varacağı yerin de hayırlı olduğuna inanır. Çünkü her bir kesim elinde bulu-

nandan dolayı sevinç içerisindedir. Bu tür ifadeler hiçbir zaman "bal sirke-den tatlıdır" türünden olamaz. Çünkü bal her ne kadar tatlı ise de insan yapısına uygun düşen her şey de bir bakıma tatlıdır. Nitekim insanlardan kimisinin ayrı ayrı olmaları halinde de sirkeyi baldan önde tuttuğu, bunların başkaları ile karışık bulunmaları halinde de (sirkenin karıştığı şeyi) öncelediği görülebilmektedir.

7. Liyakatli Mescid:

Burada mescid'den kasıt Peygamber (sav)'in mescididir, diyenlere göre **"içinde durmana elbette daha layıktır"** buyruğunda yer alan: "(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ) : **İçinde**" zamir Mescid-i Nebeviye ait olur. **"Orada... erkekler vardır"** ifadesindeki zamir de aynı şekilde ona ait olur. Buradaki mescidden kasıt Kubâ Mescididir, diyenlerin görüşüne göre ise -az önce geçen görüş ayrılıklarına uygun olarak- her ikisinde de zamir Kubâ Mescidine ait olur.

8. Tahâret ve Temizliğin Önemi:

Şanı yüce Allah, bu âyet-i kerimede tahareti seven ve temizliği üstün tutan kimselerden övgü ile söz etmektedir. Temizlik insanî bir özellik, taharet şer'î bir görevdir. Tirmizî'de Âişe - yüce Allah ondan razı olsun - den şöyle dediği nakledilmektedir. Kocalarınıza su ile temizlenmelerini emrediniz. Ben onlardan utanıyorum. (Tirmizi) dedi ki: Bu sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Peygamber (sav)'ın istinca maksadı ile beraberine su alıp götürdüğü sabittir. O istinca için taşları necaseti azaltmak maksadı ile, suyu da iyice temizlenmek maksadı ile kullanırdı.

İbn Arabî der ki: Kayrevân alimleri abdest aldıkları yerlerde toprak içerisinde taşlar bulundurur ve önce bu taşlar ile temizlenir, daha sonra da su ile istinca ederlerdi.

9. Necasetten Temizlenmek:

Necasetin çıkış yerinden necasetin temizlenmesi için öngörülen, onu hafifletmektir. Vücudun sair yerlerindeki necaset ile elbisedeki necasetin ise temizlenmesi gerekir. Bu, yüce Allah'ın suyun bulunup bulunmaması halinde kullarına bağışladığı bir ruhsattır. Ancak istisna olarak İbn Habib şöyle demektedir: Def-i hacette ancak su bulunmaması halinde taşla temizlenir. Şu kadar var ki suyun bulunması ile birlikte taşlarla temizlenmeye dair sabit haberler, onun bu görüşünü red etmektedir.

(1) Tirmizî, Tahâre 15

10. *Beden ve Elbiseden Necasetin Temizlenmesi:*

Bu hususlarda ilim adamları -aşırı olmadığı sürece pirelerin bıraktıkları kan izlerinin affedilip nazar-ı itibara alınmayacağı hususu üzerinde icma etmiş olmalarına rağmen- beden ve elbiselerden necasetin izalesi hususunda üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir:

Birinci görüşe göre, necasetin izale edilmesi, yerine getirilmesi farz gibi bir vâcibtir. İster bilsin, ister bilmesin necis bir elbise ile namaz kılanın namazı caiz olmaz. Bu görüş, İbn Abbas, el-Hasen ve İbn Sîrîn'den rivayet edilmiştir, Şafiî, Ahmed ve Ebu Sevr'in görüşü de budur. İbn Vehb de bu görüşü Malik'den rivayet etmiştir. Malikî mezhebine mensup Ebu'l-Ferec'in ve Taberî'nin de görüşü budur. Şu kadar var ki Taberî şöyle der: Eğer necaset bir dirhem kadarını bulursa namazı tekrar iade eder. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un da dirhem miktarını göz önünde bulundurmamak bakımından -ki, bu da dübür halkasına kıyasen ifade edilmiştir- bu görüştedirler.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Necasetin elbise ve bedenden izale edilmesi sünnet ile vaciptir. Buradaki vücup, sünnetin bir vücupudur, farz manasına bir vücup değildir. Bunlar derler ki: Bir kimse (bilmeden) necis bir elbise ile namaz kılacak olursa, vakit içerisinde namazını iade eder. Eğer vakit çıkacak olursa ona birşey düşmez. Bu, Malik'in ve mezhebinin ileri gelen ilim adamlarının görüşüdür. Ancak, Ebu'l-Ferec ile İbn Vehb'in Malik'ten yaptığı rivayet bundan müstesnâdır.

Az miktardaki kan ile ilgili olarak da Malik şöyle demektedir: Az miktardaki kan dolayısıyla namaz ne vakit içinde, ne de vakit çıktıktan sonra iade olunmaz. Ancak, az miktardaki sidik ve kaba pislikten dolayı iade olunur. Bütün bu hususlarda Leys'in görüşü de Malik'in görüşü gibidir.

İbnü'l-Kasım ise Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Unutma halinde değil de, hatırlama halinde necasetin izale edilmesi icabeder. Bu ise İbnü'l-Kasım'ın fert (Malik'ten tek başına) olarak yaptığı rivayetlerindendir.

Birinci görüş ise -inşaallah- daha bir sahihtir. Çünkü Peygamber (sav) iki kabrin yanından geçmiş ve şöyle buyurmuştur: "Bunların ikisi de azap görmektedirler. Fakat bunlar büyük bir günah(dan dolayı) azap görmüyorlar. Onlardan birisi laf götürüp getirirdi, diğeri ise sidiğinden korunmuyordu." Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Delil olarak da bu kadarı yeter. Bu hadis ileride el-İsra Sûresi'nde (17/44. âyetin tefsirinde)de gelecektir.

İlim adamları derler ki: Bir insan ancak vacibi terkettiğinden dolayı azab görür: Bu da açıkça bilinen bir husustur.

(1) *Buhârî*, Vudû' 55, 56, Cenâiz 81, 88, Edeb 46, 49; *Müslim*, Tahâre 111; *Ebü Dâvûd*, Tahâre 53, 88; *Nesâî*, Cenâiz 116; *İbn Mâce*, Tahâre 26.

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe, Ebu Hureyre'den rivayetine göre Peygamber (sav)'den şöyle buyurmuştur: "Kabir azabının büyük çoğunluğu sidikten dolayıdır"⁽¹⁾ Diğer görüşün sahipleri ise, Peygamber (sav)'ın, Cebrail (a.s) kendisine, ayakkabılarında bir pislik olduğunu haber verince, ayakkabılarını çıkartmasını delil göstermişlerdir ki, bu hadisi Ebu Dâvud ve başkaları ⁽²⁾ Ebu Said el-Hudrî'den rivayet etmişlerdir. Yüce Allah'ın izniyle bu da ileride Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/12. âyet, 2. başlıkta) gelecektir.

Derler ki: Hz. Peygamber'in daha önce kıldığı rekâtleri iade etmeyişi, necasetin izale edilmesinin sünnet olduğuna ve bu haldeki namazının da sahih olduğuna delildir. Daha kâmil bir namaz maksadı ile de vakit içerisinde bulunduğu sürece iade eder (uygundur). Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11. Necasetin İzale Edilmesinde Azlık-Çokluk Ölçüsü:

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî der ki: Çok ile az arasındaki farkın bir dirhem miktarı ile tesbit edilmesine -ki, bununla dinar gibi yuvarlak ve onun miktarındaki büyük dirhemleri kastetmektedir- ve bunu kaba necasetin çıkış yerine kıyasen tesbit etmeye gelince, bu iki açıdan tutarsızdır. Evvelâ bu gibi miktarlar kıyas ile tesbit edilemez. O bakımdan böyle bir takdir kabul olunmaz. İkinci olarak, kaba pisliğin çıkış yerinde öngörülen bu hafifletme ve müsamaha zaruret dolayısıyla bir ruhsattır. İhtiyaçlar ve ruhsatlar ise kıyas için ölçü alınamaz. Çünkü bunlar, esasen kıyas dışıdır. Dolayısıyla bunlar kıyasa konu edilemezler.

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ
بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾

109. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır, yoksa binasını yıkılmaya yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup da onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah, zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez.

(1) *İbn Mâce*, Tahâre 26; *Nesâî*, Sehv 88; *Müsned*, II, 326, 388, 389, VI, 51.

(2) *Ebü Davûd*, Salât 88; *Dârimî*, Salât 103; *Müsned*, III, 20, 92.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. “Tesis Etmek: Kurmak” İle İlgili Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: “أَفَمَنْ أُسِّسَ) : **Binasını... kuran kimse mi**” buyruğu temellendiren kimse mi demektir. Bu ise takrir anlamında bir istifhamdır. Burada ki; “(مَنْ) : **Kimse,**” (الَّذِي) anlamındadır ve mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Haberi ise, “(خَيْرٌ) : **Hayırlıdır**” kelimesidir.

Nafi', İbn Âmir ve bir topluluk, her iki yerde de; “(أُسِّسَ بُنْيَانُهُ) : Binası... kurulan” şeklinde; “(أُسِّسَ) : Kurulan” fiilini meçhul ve; “(بُنْيَان) : Binası” lafzını bunun nâib-i faili olarak merfu' okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamza, el-Kisaî ve bir topluluk ise, “(أُسِّسَ بُنْيَانُهُ) : **Binasını kuran**” şeklinde malum bir fiil ve “**binasını**” anlamındaki kelimeyi de nasb ile mef'ulü olarak -her iki yerde de böylece- okumuşlardır ki, bu şekilde okuyanların çokluğu ve failin de zikredilmiş olması sebebiyle Ebu Ubeyd'in tercih ettiği kıraat şekli de budur.

Nasr b. Âsım b. Ali ise, “(أَفَمَنْ أُسِّسَ)” şeklinde ref' ile “(بُنْيَانُهُ)”'ı ise esreli olarak okumuştur. (Binasının temelleri... kimse mi?... anlamında). Yine ondan gelen bir rivayete göre; “(أُسَّاسُ بُنْيَانِهِ)” şeklinde (binasının temeli... anlamında), ondan gelen bir başka rivayete göre ise; “(أُسُّ بُنْيَانِهِ)” şeklinde cer ile (binasının temeli... anlamında) diye okumuştur. Maksat ise önceden de geçtiği gibi binanın esasları demektir.

Ebu Hâtim, altıncı bir kıraat şekli nakletmektedir ki, o da; “(أَفَمَنْ أُسَّاسُ بُنْيَانِهِ)” şeklindedir. (Binasının temelleri... kimse mi?). en-Nelhâs der ki: Burada kelime; “(أُسُّ) : Temel'in çoğuludur. Nitekim; “(خُفٌّ وَخُفَّافٌ) : Ayakkabı, ayakkabılar” denilir. Çoğulun da çoğulu ise, “(أُسَّاسٌ)” şeklinde gelir, (ayakkabı anlamına gelen kelimenin, çoğulun çoğulunun): “(خُفَّافٌ)” şeklinde gelmesi gibi. Şair de şöyle demektedir:

أَصْبَحَ الْمُلْكُ ثَابِتَ الْأَسَاسِ فِي الْبَهَائِلِ مِنْ بَنِي الْعَبَّاسِ

“Artık hükümdarlık Abbas oğullarından

Behlül(gil)ler arasında temelleri sağlamlaşmış hale geldi.”

2. “Yıkılmaya Yüz Tutmuş Bir Yar” Buyruğunun Kelime Anlamları:

“(عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ) : **Allah korkusu üzerine**” buyruğunu İsa b. Ömer -Sibeyh'in naklettiğine göre- tenvin ile okumuştur. (Takvâ kelimesinin sonundaki) elif, ilhak elifi diye bilinir. “(تَتَرَى) : Ardı arkasına” kelimesini tenvinli okuyanların kıraatindeki “elif”e benzer. Şair de der ki:

يَسْتَنْ فِي عُلْقَى وَفِي مُكُورٍ

“O, (öküz) alka ve mukûr (süpürge otunu andıran bir çeşit bitki ile diğeri ise yaz-kış yaprağını dökmeyen bir çeşit çöl ağacı)’dan otlamaktadır.”

Ancak Sibeveyh, tenvinli okuyuşun açıklanamayacağını belirtir ve: Bunun açıklamasının ne türlü olacağını bilemiyorum, der.

“(عَلَى شَفَا): **Kenarına**” kelimesindeki; (الشفا) kelimesi, kenar ve sınır anlamındadır ki, buna dair yeterli açıklamalar Âli İmran Sûresi’nde (3/103. âyetin tefsirinin sonlarına doğru) geçmiş bulunmaktadır.

“(جُرْف): **Yar**” kelimesi, “ra” harfi ötreli olarak okunmuştur. Ebu Bekir ve Hamza ise “ra” harfini sakın olarak okumuşlardır. Bundan kasıt esas, temeli olmayan şey demektir. “Curuf” aslında sellerin vadilerden taşıyıp getirdiği şeylerdir. Bunlar ise suyun kazıdığı yan bölümleridir. Bunun aslı ise, bir şeyi kökünden söküp alıp götürmek demek olan; (الْجُرْفُ وَالْاجْتِرَافُ) ’dan gelmektedir.

“(هَار): **Yıkılmaya yüz tutmuş**” yıkılmak üzere demektir. -Aynı kökten olmak üzere-: “(تَهْوَرُ الْبِنَاءُ): Bina yıkıldı,” denilir. -Âyet-i kerimedeki bu kelimenin- aslı: (هَائِر): Yıkılmaya yüz tutan şeklindedir. Bu kelime (Ortadaki) “ye” harfi kalbedilerek sona bırakılan “maklub” kelimelerdendir. O bakımdan; (هَارٍ وَهَائِرٍ) şekillerinde kullanılabilir. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır. Bir şeyi etrafında döndürmek anlamını veren; “(لَا تَشْءُ بِهِ): Bir şeyi etrafında döndürdü”deki fiilin ism-i faili de; (لَا تٍ) şeklinde gelir ki, bu da; (لَا تٍ) demektir. Nitekim Arapların “silah kuşanmış olan” anlamını ifade etmek üzere (شَاكِي السِّلَاحِ) ile (شَائِكُ السِّلَاحِ) demeleri de bu şekildedir. el-Accâc der ki:

لَا تٍ بِهِ الْأَشْءُ وَالْعُبْرِي

“Onunla hurma ağaçlarının etrafını ve nehir kıyılarındaki ubrî (arabistan kirazı) ağaçlarını dolandır.”

Ebu Hâtim’in iddiasına göre ise, bu kelimenin aslı; (هَاورٍ) şeklindedir. Daha sonra da; (هَائِرٍ) diye söylenir. Tıpkı; “(صَائِم): Oruçlu” kelimesindeki gibi. Bundan sonra bu da kalbedilerek; (هَارٍ) denilir. el-Kisaî’nin iddiasına göre ise bu kelime, hem “vavî”, hem de “yaî” olup; (تَهْوَرٍ) şekli de; (وَنَهِيرٍ) şekli de kullanılır. Derim ki: İşte bundan dolayı bu kelime hem imale ile hem de üstün olarak okunur.

3. İki Ayı Maksatla Bina Yapanların Misali:

Yüce Allah'ın: **“Onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse”** anlamındaki buyrukta, **“yuvarlanan”** kelimesinin faili **“yar”** anlamındaki) **“curuf”** kelimesidir. Şöyle buyurulmuş gibidir: O yıkılmaya yüz tutmuş yar, o bina ile birlikte cehennem ateşine yuvarlanan (bina) gibi midir? Çünkü **“yar”** anlamındaki kelime müzekkerdir. Bununla birlikte, buradaki zamirin binayı yapan kişiye ait olan; **“(مَنْ): Kimse”**ye ait olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Binasını takva esası üzere kurmayan kimse (cehennem ateşine) yıkılır, gider.

Bu âyet-i kerime onlara dair verilmiş bir misaldir. Yani, binasını İslâm esası üzere kuran mı hayırlıdır, yoksa binasını şirk ve münafıklık esası üzere kuran kimse mi? Ayrıca bununla, kâfirin kurduğu binanın, beraberindekilerle birlikte cehenneme yuvarlanan, cehennem kıyısındaki bir yarın üzerine yapılan binaya benzediğini de açıklamaktadır.

“(الشَّافَا)”; kenar, kıyı” demektir. **“(أشْفَى عَلَى كَذَا)”;** Filan şeye yaklaştı, kenarına geldi,” anlamındadır.

4. Takvâ Niyeti İle Yapılan Hayırlı İşler:

Bu âyet-i kerimede yüce Allah'ın takvâsı niyeti ile, O'nun, yüce zatının rızası kastı ile, başlanılan her bir işin kalıcı olduğuna ve bu işin sahibinin mutlu olup amelinin yüce Allah'a yükselip O'nun katına çıkartılacağına delil vardır. İşte yüce Allah, bu şekillerden birisine dair: **“Celal ve ikram sahibi Rabbinin zatı ise kalıcıdır”** (er-Rahmân, 55/27) buyruğu ile haber verdiği gibi yine, yüce Allah'ın izniyle ileride de açıklaması geleceği gibi; **“Baki kalacak olan salih amellerdir”** (el-Kehf, 18/46) buyruğu bunu haber vermektedir.

5. Bu Âyet-i Kerimedeki Temsil Hakikat mıdır, Mecazi midir?:

İlim adamları, yüce Allah'ın: **“Onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse”** buyruğundaki temsilin hakikat mi, yoksa mecaz mı olduğu hususunda iki ayrı görüş belirtmişlerdir?

Birinci görüşe göre bu bir hakikattir ve Peygamber (sav) de o mescidi yıkmak üzere görevlendirdikleri tarafından mescid yıkıldığında, oradan bir duman yükseldiği görülmüştür. Bu açıklama Said b. Cübeyr'den rivayetle gelmiştir.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Bir kişi onun içerisine hurma dallarından bir dal sokup çıkarttı mı, o hurma dalı simsiyah ve yanmış olarak çıkarıldı. Tefsir alimlerinin naklettiğine göre, yıkıldığı yerde harfiyat yapıyor ve

harfiyat yapılan yerden duman çıkıyordu. Âsım b. Ebi'n-Necud, Zir b. Hubey'ten, o, İbn Mes'ud'dan rivayetine göre İbn Mes'ud şöyle demiştir: O mes-cid yeryüzünde bir cehennem idi. Daha sonra da: **“Onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi...”** buyruğunu okudu. Cabir b. Abdullah da dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)in döneminde onun yerinden du-man çıktığını görmüşümdür.

İkinci görüşe göre ise bu bir mecazdır. Yani o bina cehennem ateşinde ye-rini almıştır. Sanki o bina cehenneme yıkılıp gitmiş ve ona yuvarlanmış gi-bidir. Bu da yüce Allah'ın: **“Artık varacağı yer Hâviyedir”** (el-Kâria, 102/9) buyruğu gibidir. Ancak zahir olan birincisidir, zira bunda açıklanamayacak imkansız bir taraf yoktur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

110. Kalpleri parça parça olmadıkça kurdukları bina kalplerinde daimi bir kuşku kaynağı olmaya devam edecektir. Allah, hak-kı ile bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.

“... Kurdukları bina kalplerinde daimi bir kuşku kaynağı olmaya devam edecektir.” Yani kurdukları Dırar Mescidinin binası her zaman için kalple-rinde şüphe ve münafıklığın kaynağını teşkil edecektir. Bu açıklamayı İbn Ab-bas, Katade ve ed-Dahhak yapmışlardır. Şair Nâbiğa der ki:

حلفت فلم أترك لنفسك ريباً وليس وراء الله للمرء مذنب

“Yemin ettim, artık senin nefsin için kuşkuyu gerektirecek bir şey bırakmadım. Ve kişinin Allah'dan kurtulup gidebileceği bir yeri de yoktur.”

el-Kelbî **“kuşku”** kelimesini hasret ve pişmanlık olarak açıklamıştır. Çün-kü onlar Dırar Mescidini yaptıklarından ötürü pişmanlık duymuşlardı. es-Süddi, Habib ve el-Müberred bunu kalpteki rahatsız edici bir ağrı, kin ve öfke diye açıklamıştır.

Bu durumları **“kalpleri parça parça olmadıkça...”** devam edecektir. İbn

Abbas der ki: Yani kalpleri parçalanıp ölünceye kadar sürüp gidecektir. Yüce Allah'ın: **"Kalbinin damarını elbette koparırdık"** (el-Hâkka, 69/46) buyruğunu andırmaktadır. Çünkü bu kalp damarının kopması ile hayat da sona erer. Katade, ed-Dahhak ve Mücahid de böyle açıklamışlardır.

Süfyan, tevbe edecekleri vakte kadar... diye açıklamıştır. İkrime: Kabirlerinde kalpleri paramparça oluncaya kadar devam edecektir, diye açıklamaktadır. Abdullah bin Mes'ud'un arkadaşları (kendilerine Kur'ân öğrettiği "ğrencileri) bu buyruğu; **"رَبِّهِ فِي قُلُوبِهِمْ وَلَوْ تَقَطَّعَتْ قُلُوبُهُمْ"**: Kalpleri paramparça olsa dahi... kalplerinde daimi bir kuşku kaynağı..." diye okurlardı. el-Hasen, Yakub ve Ebu Hatim ise nihaî noktayı ifade edecek şekilde; **"إِلَى أَنْ تَقَطَّعَ"**: Parça parça oluncaya kadar" diye okurlarmış. Yani onlar ölüp de bu konuda kesin inanca sahip oluncaya ve her şeyi ayan beyan görünceye kadar şüphe içinde kalmaya devam edeceklerdir.

Kıraat alimleri, **"تَقَطَّعَ"**: **Parça parça oluncaya**" buyruğunu farklı okumuşlardır. Cumhur, "te" harfini ötreli, "kaf" üstün, "tı"yı da şeddeli olarak meçhul fiil şeklinde; **"تَقَطَّعَ"**: Parça parça edilmedikçe" diye okumuşlardır. İbn. Âmir, Hamza, Hafs ve Yakûb da "te" harfini üstün okumaları müstesna böyle okumuşlardır. Yakûb ve Ebu Abdurrahman'dan ise, "kaf" harfini şeddesiz meçhul bir fiil olarak; **"تَقَطَّعَ"**: Koparılmadıkça" diye okumuş oldukları rivayet edilmiştir. Şibl ve İbn Kesir'den ise, **"تَقَطَّعَ"**: Sen koparmadıkça" şeklinde "kaf" harfini şeddesiz, **"قُلُوبُهُمْ"**: Kalplerini" şeklinde de üstün olarak okumuşlardır. Yani, bizzat sen kalplerini koparmadıkça anlamındadır. Abdullah b. Mes'ud'un, arkadaşlarının ne şekilde okuduklarını da az önce zikretmiş bulunuyoruz.

"Allah hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden (el-Bakara, 2/32. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآنَ لَهُمُ
الْجَنَّةُ ۖ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ
حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ ۖ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ
فَأَسْتَبْشِرُوا بِيَعْيِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ ۖ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

111. Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını -onlara cenneti vermek karşılığında- satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşıyor, öldürüyor ve öldürülüyorlar. Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yerine getirmeyi taahhüt ettiği hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok ahdini kim yerine getirebilir ki! O halde yapmış olduğunuz bu alış veriş sevinin. En büyük kurtuluş işte budur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Mü'minlerin Satışları:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını... satın almıştır"** buyruğunun temsilî bir ifade olduğu söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"İşte onlar hidâyet karşılığında sapıklığı satın almış olanlardır"** (el-Bakara, 2/16) buyruğu gibi.

Âyet-i kerime büyük Akabe Bey'ati diye de bilinen İkinci Akabe Bey'ati hakkında inmiştir. Ensar'dan bu bey'ate katılan erkeklerin sayısının 70 dolaylarında olduğu bey'at budur. Aralarında yaşça en küçükleri Ukbe b. Amr idi. Bunlar, Rasûlullah (sav)'ın yanında Akabe denilen yerde bir araya gelmişlerdi. Abdullah b. Revaha'nın, Peygamber (sav)'e: Rabbin için de kendin için de dilediğin şartı koş, demesi üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: "Rabbim için, O'na ibadet etmenizi, O'na hiçbir şeyi ortak koşturmanızı şart koşuyorum. Kendim için de beni, kendinizi ve mallarınızı neye karşı ve nasıl koruyor iseniz öylece korumanızı şart koşuyorum." Bunun üzerine bey'ate katılanlar: Bunu yerine getirecek olursak bize ne var? diye sordular, Hz. Peygamber: "Cennet" diye buyurunca, böyle bir alış veriş kârlıdır. Biz ne bu alış verişten döneriz, ne de dönme teklifini kabul ederiz, demeleri üzerine: **"Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını -onlara cenneti vermek karşılığında- satın almıştır"** âyeti nâzil oldu.⁽¹⁾ Diğer taraftan bu âyet-i kerime onlardan sonra kıyamet gününe kadar Muhammed (sav)'in ümmetinden Allah yolunda cihad eden her bir mücahid hakkında da umumîdir.

2. Efendi ile Köle Arasındaki Ticari Muameleler:

Bu âyet-i kerime efendinin kölesi ile ticari muameleye girmesinin caiz olduğuna delildir. Her ne kadar her şey efendinin ise de, efendi eğer kölesine bazı şeyleri mülk olarak verecek olursa, ona mülk olarak verdiği o şeylerde onunla böyle bir muameleye girmiş olur.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, s. 266; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 294.

Diğer taraftan efendi ile köle arasında, efendi ile başkası arasında caiz olmayan birçok işlemler de caiz olur. Çünkü, kölenin sahip olduğu mal da efendisine aittir ve o bu malı köleden geri çekip alabilir.

3. İnsanlar Arasındaki Alış-Veriş İle Allah ve Kulları Arasındaki Alış-Veriş'in Farkı:

İnsanlar arasındaki alış-verişin esas şekli, kendi ellerinden çıkardıkları şeye karşılık ya kendileri için daha faydalı olan şeyleri yahut fayda itibariyle ellerinden çıkardıkları şeye denk olan şeyleri almaktır. Yüce Allah ise, kullarından canlarını ve mallarını kendi itaati uğrunda feda etmelerini, rızası yolunda bunları tüketmelerini istemek ve karşılığında da bunu yerine getirdikleri takdirde onlara cenneti vermek suretiyle satın almıştır. Bu ise, kullar tarafından verilenlerle kıyas edilemeyecek, boy ölçüşemeyecek kadar büyük bir bedeldir. Şanı yüce Allah bu buyruğu onların alış-veriş işlemlerinde örflerinden bildikleri bir mecazi üslûpla dile getirmektedir. Kula düşen canını ve malını teslim etmektir. Buna karşılık Allah da onlara mükâfat verecek, nimetlere nail kılacaktır. İşte yüce Allah buna **“satın alma”** adını vermiştir. el-Hasen rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki, her iyiliğin üstünde bir başka iyilik vardır. Tâ ki, kul kanını feda edinceye kadar. Artık bunu da yaptı mı, bunun ötesinde bir iyilik olamaz.”

Şair de iyiliğin anlamına dair şunları söylemektedir:

الجود بالماء جود فيه مكرمة والجود بالنفس أقصى غاية الجود

“Su ihsan ederek cömertlik yapmak, elbette lütüfkârca bir cömertliktir. Cömertçe canını feda etmek ise cömertliğin en ileri derecesidir.”

Şair el-Esmâî de Caferi Sadık (r.a.)'a ait şu beyitleri okumuştur:

أَتَأْمِنُ بِالنَّفْسِ النَّفِيسَةِ رَبُّهَا وَلَيْسَ لَهَا فِي الْخَلْقِ كُلِّهِمْ ثَمَنٌ
بِهَا تُشْتَرَى الْجَنَاتُ، إِنْ أَنَا بَعْتُهَا بِشَيْءٍ سِوَاهَا إِنْ ذَلِكُمْ غَبْنٌ
لَنْ ذَهَبَتْ نَفْسِي بِدُنْيَا أَصْبَتْهَا لَقَدْ ذَهَبَتْ نَفْسِي وَقَدْ ذَهَبَ الثَّمَنُ

“Bütün yaratıklar arasında karşılığı bulunamayan

O değerli canımı Rabbime satıyorum.

İşte onunla cennetler satın alınır. Ben onu satarsam

Başka bir şey karşılığında, şüphesiz ki bu bir aldanıştır.

Eğer elde ettiğim bir dünyalık karşılığında canım gidecek olursa,

Hiç şüphesiz canım da boşa gitmiş, onun karşılığı da boşa gitmiş olur.”

Yine el-Hasen der ki: Peygamber (sav): **“Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını... satın almıştır”** âyetini okurken, bedevî bir arap yanından geçmiş ve: Bu kimin sözüdür diye sormuş, Hz. Peygamber, “Allah'ın sözüdür” diye buyurunca, bedevî şöyle demiş: Allah'a yemin ederim ki bu çok kârlı bir alış verıştır. Biz ne bu alış-veriştten geçeriz, ne geçme teklifini kabul ederiz. Bunun üzerine gazaya çıkmış ve şehid düşmüş.

4. Yüce Allah'ın, Çocuklardan Satın Aldığı Şeyler:

İlim adamları derler ki: Yüce Allah, baliğ ve mükellef müminlerden (canlarını ve mallarını) satın aldığı gibi, çocuklardan da acı ve hastalıklarını satın almıştır. Çünkü bunlarda baliğ olan kimseler için bir maslahat ve ibret alınacak taraflar vardır. Büyüklerin, çocukların acı çekmeleri esnasında olduğu kadar hiçbir sebepten ötürü salahları daha çok ve fesatları daha az olmaz; anne ve babanın, çocuklarının çektikleri acı dolayısıyla üzüлüp kederlenmeleri, çocuklarının terbiye ve bakımı ile ilgili yaptıkları dolayısıyla elde ettikleri sevap, hiçbir şeyde hemen hemen bu kadar büyük olamaz.

Diğer taraftan, yüce Allah, vefat ettikten sonra bu çocuklara da bunların bedellerini ihsan eder. Hayatımızda, bir kimsenin bir inşaat yapması ve toprak taşıması için birisini ücretle tutması buna benzer bir örnektir. Halbuki bütün bunlar o kişi için bir eziyettir. Fakat böyle birisinin yaptığı işteki maslahat ve karşılığında alacağı ücret dolayısıyla caizdir.

5. Savaşın Maksadı Nedir:

Yüce Allah'ın: **“Onlar Allah yolunda savaşırlar”** buyruğu, ne için ve ne maksatla savaşılması gerektiğini açıklamaktadır ki, buna dair açıklama daha önceden geçmiş bulunuyor.

“Öldürür ve öldürülürler” anlamındaki; (**فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ**) buyruğunu, en-Nehaî, el-A'meş, Hamza, el-Kisaî ve Halef binay-ı mef'ul (meçhul) şeklindeki fiili, binay-ı ma'lum'a takdim ile okurlar. (Yani, öldürülür ve öldürürler şeklinde) okumuşlardır. İmrul Kays'ın şu sözleri de bu türdendir:

فَإِنْ تَقْتُلُونَا نَقْتُلْكُمْ . . .

“Eğer siz bizi öldürürseniz, biz de sizi öldürürüz...”

Yani, sizler bizden bazılarını öldürecek olursanız, bizim bir kısmımız da sizi öldürür. Diğerleri ise malum fiili meçhule takdim ederek okumuşlardır.

6. Allah Mücahidlere Bu Sözü Ne Zamandan Beri Bildirmiştir:

Yüce Allah'ın: **"Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yerine getirmeyi taahhüt ettiği hak bir vaaddir"** buyruğu ile yüce Allah bize bu vaadinin bu kitaplarda yer aldığını, cihadın ve düşmanlara karşı direnmenin aslında Musa (as) döneminden beri böylece devam ettiğini haber vermektedir.

"(وَعْدًا): Vaad" ile "(حَقًّا): Hak" kelimeleri te'kid edici iki mastardır.

7. Allah'dan Daha Çok Sözüne Kim Bağlı Kalabilir?

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan daha çok va'dini kim yerine getirebilir ki?"** buyruğu Allah'dan daha çok ahbine bağlı kalabilecek, ahdini yerine getirebilecek hiçbir kimse yoktur, anlamındadır. Bu buyruk aynı zamanda verilen sözde durmayı, yapılan tehdidi yerine getirmeyi de ihtiva etmekle birlikte, yüce yaratıcının bütün bunları herkesi kapsayacak şekilde yerine getireceği manasını da ihtiva etmektedir. O, herkese verdiği vaadini yerine getirir, ancak vaadi (tehdidi) bir takım günahkârlara, bir takım günahlara ve bazı hallere mahsustur. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden (en-Nisâ, 4/93. âyet, 7. başlıkta) yeterince geçmiş bulunmaktadır.

8. Müjdeler Bu Alışverişi Gerçekleştirenlere:

"O halde yapmış olduğunuz bu alışverişi sevinin!" Bundan dolayı sevindiğinizi açıklayın, dışa vurun.

Sevinmek (beşaret); sevincin tenin üzerinde görülmesinin sağlanması demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/25. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. el-Hasen der ki: Allah'a yemin olsun ki bu alışverişin kapsamına girmeyen yeryüzünde hiçbir mümin yoktur.

"En büyük kurtuluş işte budur." Cennette kavuşmak, orada kalmaktır.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ
السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112. (Onlar) tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû ve sücûd edenler, iyiliği emredenler, kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. Ve müminleri müjdele!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Gerçek Müminlerin Vasıfları:

“Tevbe edenler, ibadet edenler” buyruğunda sözü edilen tevbe edenler, yüce Allah'a masiyet şeklindeki yerilmiş hallerinden, övülmüş bulunan Allah'a itaat haline dönenler demektir. Tâib (tevbe eden), dönen demektir. İtaate dönen ise, masiyetten dönenenden daha faziletlidir. Çünkü, itaate dönen kişi böylelikle her iki özelliği de bir arada gerçekleştirmiş olur.

“İbadet edenler” itaatleriyle yüce Allah'ın rızasını gözeten itaatkârlar; **“hamd edenler”** her durumda Allah'a hamd eden, O'nun nimetlerini O'na itaat uğrunda harcayan, O'nun hüküm ve kazasına razı olan kimselerdir.

“Seyahat edenler.” İbn Mes'ud, İbn Abbas ve başkalarından nakledildiğine göre oruç tutanlar demektir. Yüce Allah'ın: **“İbadet eden, seyahat eden (oruç tutan)... eşler”** (et-Tahrim, 66/5) buyruğu da bu kabildendir. Süfyan bin Uyeyne de der ki: Oruç tutana “seyahat eden” denilmesinin sebebi onun, yiyecek, içecek ve cinsel ilişki gibi bütün lezzet alınan şeyleri terk etmesinden dolayıdır. Ebu Talib de bir beyitte şöyle demiştir:

وبالسائحين لا يذوقون قطرة
لربهم والذاكرات العوامل

“Rableri için bir damla (su) dahi tatmadan seyahat edenler (oruç tutanlar) için
Ve amellerde bulunan zikreden (kadınlar) için?”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

برأ يصلي ليله ونهاره
يظل كثير الذكر لله سائحاً

“İyilik edendir o; gece gündüz hep namaz kılar,
Seyahat ederek (oruç tutarak) Allah'ı çokça zikreder durur.”

Hiz. Âişe'den: “Bu ümmetin seyahati oruç tutmaktır” dediği rivayet edilmiştir ki; Taberi bunu senedi ile zikretmektedir.

Ebu Hureyre ise bunu Peygamber (sav)den merfu bir hadis olarak rivayet etmiştir. Buna göre Hiz. Peygamber: “Ümmetimin seyahati oruç tutmaktır” diye buyurmuştur.⁽¹⁾

(1) Bu anlamdaki rivayetler için bk.: Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 297-298.

ez-Zeccac der ki: el-Hasen'in görüşüne göre "**seyahat edenler**" farz orucunu tutanlar demektir. Oruçlarını devamlı sürdürenlerdir diye de açıklanmıştır. Ata ise der ki; seyahat edenlerden kasıt, cihad edenlerdir. Ebu Uma-me'nin rivayetine göre de bir adam Rasûlullah (sav)den seyahat etmek için izin istemiş, Hz. Peygamber de: "Ümmetimin seyahati Allah yolunda cihad etmektir" diye buyurmuştur.⁽¹⁾ Ebu Muhammed Abdülhak bu hadisi sahih olduğunu belirtmiştir.⁽²⁾

Seyahat edenlerin hicret edenler olduğu da söylenmiştir ki bu görüş Abdurrahman bin Zeyd'in görüşüdür.

İkrime'nin görüşüne göre; bunlar hadis ve ilim talebi için yolculuk yapanlardır. Bir diğer görüşe göre "**seyahat edenler**"den kasıt Rabblarının tevhidi, melekutu, O'nun yaratmış olduğu tevhid ve tazimine delâlet eden ibret ve alametler üzerinde tefekkür edenlerdir. Bunu da en-Nekkaş nakletmektedir.

Nakledildiğine göre çokça ibadet edenlerden birisi gece namazı kılmak için abdest almak üzere su kabını almış, parmağını kabın kulbuna sokmuş ve tan yeri ağarınca kadar oturup düşünüp durmuş. Bu husus kendisine sorulunca şöyle demiş: Parmağımı kabın kulbuna soktum, yüce Allah'ın: "**O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunacak...**" (el-Mü'min, 40/71) buyruğunu hatırladım ve ben bu tasmaların bana nasıl vurulacağını hatırladım, gece boyunca hep bu halde devam ettim.

Derim ki: ("Seyahat" kelimesinin kökünü teşkil eden) "sin," "ye" ve "ha" harfleri bu görüşlerin doğruluğuna delildir. Çünkü "**seyahat**" asıl anlamı itibari ile suyun akıp gittiği gibi, yer üzerinde gitmek demektir. Oruç tutan bir kimse, yemek ve benzeri şeyleri terk etmek sureti ile itaate devam eden bir kimsedir. O da bu yönüyle seyahat eden kişi durumundadır. Tefekkür eden kimseler de tefekkür ettikleri hususlar üzerinde kalpleri dolaşır, durur.

Hadis-i şerifde de şöyle buyurulmuştur: "Muhakkak Allah'ın ufuklarda seyahat eden, yürüyen melekleri vardır."⁽³⁾ Bunlar bana ümmetimin salât (ve selâmlar)ını tebliğ ederler."⁽⁴⁾ Buradaki "seyahat edenler" anlamındaki kelime "yüksek sesle seslenenler" anlamını verecek şekilde "sad" harfi ile; (صياحين) diye de rivayet edilmektedir.

(1) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 6; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 14 Beyrut 1410/1990.

(2) Ebû Muhammed Abdulhalık b. Abdurrahman b. Abdullah... "İbnu'l-Harrât" diye bilinir. Fakîh, hâfiz ve hadis, illetleri ve ricâli hususlarında oldukça bilgili idi. Pek çok eseri yanında "*el-Cem' Beyne's-Sahihayn*" adlı bir eseri de vardır. H. 581 ya da 582 yılında Be-câye'de vefât etmiştir. (el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrefe*, s. 173)

(3) Bu kadarıyla ve uzunca bir hadisin ilk cümlesi olarak *Tirmizî*, Deavât 129; *Müsned*, II, 251

(4) *Nesâî*, Sehv 46; *Dârimî*, Rikaak 58; *Müsned*, I, 387, 441, 452.

“Rükû ve sükud edenler” yani gerek farz namazlarda ve gerek diğerlerinde rükû ve secdeye kapananlar **“iyiliği emredenler”** yani sünnet-i seniyyenin gereğini emredenler, imanı emredenler diye de açıklanmıştır. **“Kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar”** buradaki kötülükten kastın bid'at olduğu söylendiği gibi, küfür olduğu da söylenmiştir.

Buradaki iyilik ve kötülüğün (maruf ve münkerin) her türlü iyilik ve kötülük hakkında umumî anlamı ile kullanıldığı da söylenmiştir.

“Ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır.” Yani, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve O'nun yasaklarından uzak duran, kaçınanlardır.

2. Bu Âyet-i Kerimenin Önceki Âyetle İlişkisi:

Te'vil ehli (tefsir bilginleri) bu âyet-i kerime hakkında bundan önceki âyetle mi ilişkilidir, yoksa başlı başına bir hüküm mü ihtivâ etmektedir hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Bir topluluk; birinci âyet-i kerime başlı başına ve bağımsız bir âyettir. Dolayısıyla orada sözü geçen alış-verişin kapsamına Allah'ın adı en üstün olsun diye Allah yolunda çarpışan her bir muvahlid -bu ikinci âyet-i kerimedeki niteliklere, yahut da onların çoğunluğuna sahip olmasa dahi- girer, demektedirler.

İkinci kesimin görüşüne göre ise, buradaki nitelikler alış-veriş kapsamındaki şartlar belirtilmek üzere gelmiştir ve her iki âyet bir biriyle ilişkilidir. Dolayısıyla ancak bu niteliklere sahip olup, canlarını Allah yolunda feda eden mü'minler böyle bir alış veriş kapsamına girebilirler. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır.

İbn Atiyye der ki: Bu görüş, bir zora koşmadır ve daraltmadır. İlim adamlarının görüşlerinin ve şeriatın gereğine göre âyet-i kerimenin anlamı (bu ikinci âyet-i kerimede geçen) niteliklerin, kâmil mü'minlerin nitelikleri olduğu şeklindedir. Şanı yüce Allah, tevhid ehli bu nitelikleri en üstün mertebeye ulaşıncaya kadar, elde etmek için birbirleriyle yarışsınlar diye sözkonusu etmiştir. ez-Zeccâc der ki: Benim görüşüme göre yüce Allah'ın: **“Tevbe edenler, ibadet edenler”** buyruğu mübtedâ olarak ref' edilmiştir ve haberi de gizlidir. Yani, **“tevbe edenler, ibadet edenler...”** -âyetin sonuna kadar belirtilen niteliklere sahip olanlar- için de aynı şekilde cennet vardır, fiilen cihad etmeseler dahi. Şu kadar var ki, bunların cihad etmemek noktasında herhangi bir inatları ve cihadı kasti olarak terketmemeleri de şarttır. Çünkü, müslümanların bir bölümünün cihad etmeleri yeterli olabilir ve diğerlerinin cihadına gerek bırakmayabilir. el-Kuşeyrî de bu görüşü tercih etmiş olup bu güzel bir görüştür, demiştir. Çünkü (bu bir önceki âyette anılan) yüce Allah'ın:

“Şüphesiz Allah mü’minlerden... satın almıştır” (et-Tevbe, 9/111) buyruğunda sözü geçen mü’minlerin nitelikleri olsaydı, bu vaadin yalnızca mücahidlere has olması gerekirdi.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerime Abdullah b. Mes’ud’un Mus-hafı’nda: “(التائبين العابدین): Tevbe edenler, ibadet edenler...” şeklinde olup bundan sonraki sıfatlar da böyledir. Bu da iki türlü açıklanabilir. Birincisine göre bu, bir önceki âyet-i kerimede geçen mü’minlerin sıfatı olarak i’rabda mü’minlerin i’rabına tabi kılınmıştır. (Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: O mü’minler ki, tevbe edenler, ibadet edenler...dir). İkinci açıklamaya göre, övgü olmak üzere nasb edilmiştir. (Yani: İşte o tevbe edenler, ibadet edenler... gerçekten övülmeye değer kimselerdir).

3. “Kötülükten Vazgeçirmeye Çalışanlar” Anlamındaki Buyruktan Önce Gelen “Vav”:

İlim adamları, yüce Allah’ın: “(وَالنَّامُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ): **Kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar**” buyruğundaki “vav”ın gelişi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. (Çünkü, sıfatlar arasına vav girmemelidir). Bir görüşe göre, buradaki “vav”, yüce Allah’ın şu buyruğunda olduğu gibi, **“kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar”**ın niteliği başına getirilmiştir. (Yani, bu da bir sıfattır): *“Hâ, Mîm. Kitabın indirilmesi, hükmünde galip, en iyi bilen Allah’tandır. O, günahları bağışlayan ve tevbeleri kabul eden... dır”* (el-Mu’min, 40/1-3). İşte yüce Allah bu âyeti kerimede de mü’minlerin niteliklerinin bir bölümünü “vav” getirerek, bir bölümünü de getirmeksizin zikretmiştir. Bu ise Arap dilinde uygun ve alışılmış bir şeydir. Bu gibi hususlarda “vav” harfinin niçin geldiğinin hikmeti ve gerekçesi araştırılmaz.

Bir diğer görüşe göre, kötülükten alıkoymaya çalışan kimsenin, iyiliği emreden kimse ile birlikte sözkonusu edilişi dolayısıyla araya “vav” harfi gelmiştir. Hemen hemen bunlardan birisi tek başına zikredilmiyor gibidir. *“Dullar ve bakireler”* (et-Tahrim, 66/5) buyruğu da böyledir. Bundan sonra gelen **“ve Allah’ın sınırlarını koruyanlar”** anlamındaki buyruğun başına da “vav” harfinin gelmesi ise, “vav” ile atfedilen kelimeye yakın olmasından dolayıdır. Bu “vav”ın zâid olduğu da söylenmiştir, ancak bu görüş zayıftır ve bir anlam ifade etmez.

Bir diğer görüşe göre buradaki “vav,” “vav-ı semâniye” (zikredilen yedi şeyden sonra sekizincinin başına getirilen “vav”) olduğu da söylenmiştir. Çünkü, Araplara göre yedi, tam ve sahih bir sayıdır. Yüce Allah’ın: *“Dullar ve bakireler”* anlamındaki buyruk ile, *“ve kapıları açılacağında”* (ez-Zümer, 39/73) ile: *“Yedidir ve sekizincileri köpekleridir diyecekler”* (el-Kehf, 18/22) buyru-

ğunda da böyledir. İbn Haleveyhı bunu, Ebu Ali el-Farisî ile münazaratında yüce Allah'ın: *"Ve kapıları açılacağında"* buyruğundaki "vav"ın anlamına dair açıklamalarında zikretmiş, ancak Ebu Ali bunu kabul etmemiştir.

İbn Atiyye der ki: Bana babam -Allah ondan razı olsun- nahiv alimi üstad -gözleri görmeyen- Ebu Abdullah el-Malâkî (Malakalı)den -ki, Gırnata'yı yurt edinip, orada İbn Habus döneminde Kur'an okutmuş bir kimsedir- şöyle dediğini anlattı: Bu, kimi Arap kabilelerinin fasih bir şivesidir. Bunlar, saydıkları vakit bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi ve sekiz, dokuz, on... diye sayarlar. Evet, bunların lehçeleri böyledir. Bunların lehçelerinde sekizinci bir şey sözkonusu edildi mi, araya "vav" koyarlar.

Derim ki: Bu Kureyş'in de şivesidir. İleride buna dair açıklamalar ve bunun tenkidi -yüce Allah'ın izniyle- el-Kehf Sûresi'nde (18/22. âyetin tefsirinde) ve yine -yüce Allah'ın izniyle- ez-Zümer Sûresi'nde (30/73. âyetin tefsirinde) gelecektir.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا
أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾

113. O çılgın ateşlikler oldukları açıkça ortaya çıktıktan sonra akrabaları dahi olsalar, müşriklere Peygamberin de mü'minlerin de mağfiret dilemeleri olur şey değildir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Nüzûl Sebebi:

Müslim, Said b. el-Müseyyeb'den rivayetine göre o, babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Ebu Talib'in vefatı yaklaşıncı, Rasûlullah (sav) yanına geldi. Yanında, Ebu Cehil ile Abdullah b. Ebi Umeyye b. el-Muğire'nin de bulunduğunu gördü. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Amcacığım, lâilâhe illallah de. Bu kelime sayesinde ben Allah nezdinde senin lehine şahidlikte bulunabilirim." Bunun üzerine Ebu Cehil ile Abdullah b. Ebi Umeyye şöyle dediler: Ey Ebu Talib, sen Abdulmuttalib'in dininden yüz mü çevireceksin. Rasûlullah (sav) ise bu sözleri söylemesi için ona tevhid kelimesini teklife devam ediyor ve bu sözlerini tekrar edip duruyordu. Bu, Ebu Talib'in onlara kendisinin Abdulmuttalib'in dini üzere olduğunu söylediği son sözlerine kadar

devam etti ve lâ ilahe illallah demeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bense Allah adına yemin ederim ki, sana mağfiret dilemek bana yasaklanmadıkça, senin için mağfiret dilemeye devam edeceğim." Bunun üzerine yüce Allah da: **"O çılgın ateşlikler oldukları açıkça ortaya çıktıktan sonra akrabaları dahi olsalar müşriklere Peygamberin de mü'minlerin de mağfiret dilemeleri olur şey değildir"** buyruğunu indirdi. Ayrıca yüce Allah, Ebu Talib hakkında bir buyruk indirerek Rasûlullah (sav)'a hitaben şöyle buyurdu: **"Muhakkak ki sen, sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidâyet verir ve O, hidâyet bulanları daha iyi bilir."** (el-Kasas, 28/56)⁽¹⁾

Buna göre bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)'in amcası için mağfiret dilemesini nesh etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, Sahih'in dışındaki kitaplarda rivayet edildiğine göre, ölümünden sonra amcası için mağfiret dilemiştir. el-Huseyn b. el-Fadl der ki: Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü sûre, Kur'ân-ı Kerimden son nazil olan bölümlerdendir. Ebu Talib ise Peygamber (sav) Mekke'de iken İslâmın ilk dönemlerinde vefat etmiştir.

2. Kâfirlerle İlişki ve Onlara Mağfiret Dilemek:

Bu âyet-i kerime, hayatta olanlarıyla, ölmüşleriyle kâfirler ile dostluk ilişkilerinin kesilmesi gereğini ihtiva etmektedir. Çünkü yüce Allah, mü'minlere, müşrikler için mağfiret dileme hakkını vermemektedir. Buna göre müşrik bir kimseye mağfiret talebinde bulunmak caiz olmayan şeylerdendir. Denilse ki: Peygamber (sav)'in Uhud günü küçük azı dişini kırıp yüzünü yaraladıkları esnada "Allah'ım, kavmime mağfiret buyur. Çünkü onlar bilmiyorlar" demiştir. Peki, Hz. Peygamber'in bu yaptıkları ile yüce Allah'ın Rasûlüne ve mü'minlere, müşriklere mağfiret istemelerini yasaklamasını bir arada nasıl bağdaştıracamız?

Böyle diyene şöyle cevap verilir: Peygamber (sav)'in söylediği nakledilen bu söz, kendisinden önce geçen peygamberlerden bir nakil şeklindedir. Buna delil de Müslim'in, Abdullah (b. Mes'ud) dan şöyle dediğine dair rivayetidir: Ben, Peygamber (sav)'e kavmi tarafından kendisine vurulup da yüzünden kanları silerken ve bu arada: "Rabbim, kavmime mağfiret buyur. Çünkü onlar bilmiyorlar" diyen bir peygamberin durumunu naklederken onu görür gibiyim.⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Cenâiz 81, Menâkıbu'l-Ensâr 40, Tefsir 9. sûre 16, 28. sûre 1; *Müslim*, İman 39; *Nesâî*, Cenâiz 102.

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 54, İstîtâbetu'l-Mürteddîn 5; *Müslim*, Cihâd 105; *İbn Mâce*, Fiten 23; *Müsned*, I, 380, 427, 432, 441

Buhârî'de de şöyle denilmektedir: Peygamber (sav) kendisinden önce kavmi tarafından başı yaralanmış bir peygamberden sözetti. Peygamber (sav) onun haberini anlatmaya koyuldu ve onun: "Allah'ım, kavmime mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar" dediğini nakletti.⁽¹⁾

Derim ki: İşte bu, Hz. Peygamber'in kendisinden önceki peygamberlerden birisini anlattığı hususunda açık bir ifadedir. Yoksa, bazılarının zannettiği gibi bunu Hz. Peygamber kendi durumunu anlatmak için zikretmiş değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İleride, yüce Allah'ın izniyle Hûd Sûresi'nde (11/44. âyetin tefsirinde) açıklaması da geleceği üzere, Hz. Peygamberin hakkında bu olayı zikrettiği kişi, Nûh (a.s)'dır.

Âyet-i kerimede geçen mağfiret dilemek ile cenaze namazının kastedildiği de söylenmiştir. Bir ilim adamı şöyle demiştir: Zinadan hamile kalmış Habeşli bir kadın dahi olsa, kible ehlinde herhangi bir kimsenin cenaze namazını terk etmem. Çünkü ben, yüce Allah'ın: "**Müşriklere, Peygamberin de mü'minlerin de mağfiret dilemeleri olur şey değildir**" buyruğu ile müşrikler dışında herhangi bir kimseye duayı (ve cenaze namazını kılmayı) yasakladığını duymuş değilim. Ata b. Ebi Rebah der ki: Müşriklere dua etmeyi yasaklayan âyet-i kerime ve burada mağfiret dilemeyi yasaklayan âyet-i kerime ile kastedilen şey (cenaze) namazıdır.

Üçüncü bir cevap da şöyledir: Hayatta bulunanlara mağfiret dilemek caizdir. Çünkü, onların iman etmeleri umulur. Güzel sözlerle onların kalplerini ısıdırmak ve dine girmeye onları şevklendirmek mümkündür.

Pek çok ilim adamı da şöyle demektedir: Kişinin, hayatta bulundukları sürece, kâfir anne ve babasına dua etmesinde, onlar için mağfiret dilemesinde bir mahzur yoktur. Ancak, ölenin ümit tamamıyla kesilmiş olduğundan ona dua edilmez.

İbn Abbas der ki: Müslümanlar, ölmüşlerine mağfiret diliyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu, bu sefer onlara mağfiret dilemekten uzak durdular. Ancak, ölecekleri vakte kadar hayatta olanlar için mağfiret dilemelerini de yasaklamadı.

3. "Olacak Şey Değildir", "Olmaz" Anlamındaki Buyruğun

Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışı:

Meânî'l-Kur'ân'a dair eser yazanlar derler ki: "(لَا يَكُنْ)" Olacak şey değildir, olmaz" terkibi, Kur'an-ı Kerim'de iki anlamda kullanılır. Birincisi; yüce Allah'ın

(1) Buhârî, belirtilen yerler; Müsned, I, 453, 456-457.

şu buyruklarında olduğu gibi nefiy anlamı: “Onların ağaçlarını bitirmek sizin için mümkün olmaz” (en-Neml, 27/60); “Allah’ın izni olmadıkça hiç bir kimse ölmez.” (Âli İmran, 3/145) Diğeri ise, yüce Allah’ın şu buyruklarında olduğu gibi nehiy anlamıdır: “Sizin, Allah’ın Rasûlüne eziyet vermeniz de... olacak bir şey değildir” (el-Ahzab, 33/53) ile: “Müşriklere, Peygamber’in de mü’minlerin de mağfiret dilemeleri olur şey değildir.”

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ
فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

114. İbrahim’in babasına mağfiret dilemesi, ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi. Ama, onun Allah’ın düşmanı olduğu açıkça kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim çokça yalvarıp yakaran ve gerçekten yumuşak huylu idi.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Hz. İbrahim’in Babasına Mağfiret Dileme Sözü:

Nesaî’nin rivayetine göre Ali b. Ebi Talib (r.a) şöyle demiştir: Ben, birisinin -müşrik oldukları halde- anne-babasına mağfiret dilemekte olduğunu duyunca ona, her ikisi de müşrik oldukları halde onlara mağfiret mi diliyorsun diye sordum. O bana: İbrahim (as) babasına mağfiret dilememiş miydi? dedi. Bunun üzerine ben, Peygamber (sav)’ın yanına gittim ve ona bunu sordum. **“İbrahim’in babasına mağfiret dilemesi ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi”** buyruğu indi.⁽¹⁾

Buyruğun anlamı şudur: Ey mü’minler, İbrahim el-Halil (sav)’ın babası için mağfiret dilemesinde lehinize delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü onun bu isteği ancak vermiş olduğu bir sözden ötürü idi.

İbn Abbas der ki: Hz. İbrahim’in babası, kendisine Allah’a iman edeceğine ve putları terk edeceğine dair söz vermişti. Ancak, babası küfür üzere ölünce, artık onun Allah’ın bir düşmanı olduğunu kesinlikle bildi ve ona dua etmeyi terk etti. Buna göre yüce Allah’ın: **“Ona”** buyruğundaki zamir, Hz. İb-

(1) Nesâî, Cenâiz 102; Tirmizî, Tefsir 9. sûre 16; Müsned, I, 99, 130-131.

rahim'e; söz veren kişi ise onun babasıdır. Söz verenin Hz. İbrahim olduğu da söylenmiştir. Yani, Hz. İbrahim babasına, kendisine mağfiret dileyeyeceğine dair söz vermişti. Ancak, müşrik olarak ölünce ondan uzaklaştı. Bu söz verişine ise, yüce Allah'ın: **"Rabbimden senin için mağfiret isteyeceğim"** (et-Tevbe, 9/47) buyruğu da delil teşkil etmektedir.

Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî der ki: Peygamber (sav), Ebu Talib'e mağfiret dilemek hususunda yüce Allah'ın: **"Senin için Rabbimden mağfiret dileyeyeceğim"** buyruğuna dayanmıştı. Yüce Allah ise ona, Hz. İbrahim babasına mağfiret dilemesinin, onun kâfir olduğu açıkça ortaya çıkmadan önce babasına verdiği bir söz dolayısıyla olduğunu haber verdi. Hz. İbrahim, babasının açıkça küfrünü anlayınca, ondan uzaklaştı. O halde sen Ey Muhammed! Amcanın kâfir olarak öldüğünü gördükten sonra nasıl olur da ona mağfiret dileyebilirsin!

2. Ölüm Esnasındaki Durumunun Zahirine Göre Kişi Hakkında Hüküm Verilebilir

Ölüm esnasında kişinin durumunun zahirine göre hüküm verilir. Eğer iman üzere ölürse, onun lehine böylece hüküm verilir. Şayet küfür üzere ölürse, yine onun hakkında böylece hüküm verilir. Rabbin ise onun içyüzünü en iyi bilendir. Şu kadar var ki, Peygamber (sav)'e amcası Hz. Abbas: Ey Allah'ın Rasûlü! amcana herhangi bir faydan oldu mu diye sorunca, Hz. Peygamber, "evet" demişti...⁽¹⁾ Burada sözü geçen şefaât (faydalı oluş) ise, **"et-Tezkire"** adlı eserimizde de açıkladığımız gibi, cehennemden çıkışa dair değil, azabın hafifletilmesine dairdir.

3. "Evvâh: Yalvarıp Yakaran" İle İlgili İlim Adamlarının Açıklamaları:

İlim adamları, "evvâh" kelimesinin anlamı ile ilgili farklı onbeş görüş ileri sürmüşlerdir:

1- Çokça dua eden kimse. Bu görüşü İbn Mes'ud ve Ubeyd b. Umeyr ifade etmişlerdir.

2- Allah'ın kullarına karşı çokça merhametli olan kimse. Bunu da el-Hasen ve Katade ifade etmiştir. İbn Mes'ud'dan da rivayet edilmekle birlikte, birinci görüşün İbn Mes'ud'a ait olduğu senet bakımından daha sahihtir. Bu açıklamayı da en-Nehhâs yapmıştır.

3- Kesin inanç ve yakîn sahibi. Bunu da, Ata ve İkrime ifade etmiş olup ayrıca Ebu Zabyân bunu İbn Abbas'dan da rivayet etmiştir.

(1) *Buhârî*, Edeb 115, Rikaak 51; *Müslim*, İman 357, 358, 360; *Müsned*, I, 206, 207, III, 9, 50, 55.

4- Habeşçe'de mü'min demektir. Bunu da İbn Abbas söylemiştir.

5- Kimsesiz, ıssız, kurak yerlerde Allah'ı anıp tesbih eden kimse demektir. Bunu el-Kelbî ve Said b. el-Müseyyeb söylemişlerdir.

6- Yüce Allah'ı çokça zikreden kimse. Bunu Ukbe b. Âmir söylemiştir. Peygamber (sav)'in huzurunda, yüce Allah'ı çokça zikredip, çokça tesbih eden bir kimseden söz edilince, Hz. Peygamber: "Şüphesiz ki o, çok evvâh bir kimsedir" diye buyurmuştur.⁽¹⁾

7- Evvâh, çokça Kur'ân-ı Kerim okuyan kimse demektir. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Derim ki: Bütün bu görüşler, birbiriyle iç içedir. Kur'ân tilaveti ise bütün bunları kapsar.

8- Evvâh, çokça âh eden kimsedir. Bu açıklamayı Ebu Zer yapmıştır. İbrahim (a.s) da: "Âh demenin fayda vermeyeceği bir vakit gelmeden önce cehennem ateşinden âh" derdi. Ebu Zer der ki: Bir adam Beytullahı çokça tavaf eder ve dua ettiği sırada âh, âh dermiş. Ebu Zer bu adamı Peygamber (sav)'e şikâyet edince, Hz. Peygamber: "Bırak onu çünkü o, çok evvâh bir kimsedir" diye buyurmuştur. Bir gece dışarı çıktığımda, Peygamber (sav)'in o adamı geceleyin -beraberinde bir kandil bulunduğu halde- defnettğini gördüm.⁽²⁾

9- Evvâh, fakih (dinde inceliğine bilgi sahibi, ince kavrayışlı) kimse demektir. Bu açıklamayı da Mücahid ve en-Nehaî yapmıştır.

10- Huşû duyan, yalvarıp yakaran kimse demektir. Bunu da Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâd, Peygamber (sav)'den rivayet etmiştir. Enes de der ki: Bir kadın Peygamber (sav)'in huzurunda hoşuna gitmeyecek bir söz söyledi. Hz. Ömer bu şekilde konuşmaktan onu alıkoyunca, Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Bırakın o kadını. Çünkü o evvâh bir kadındır." Ey Allah'ın Rasûlü! evvâh ne demektir diye sorunca, Hz. Peygamber: "O, hâşia (huşû duyan) bir kadındır" diye cevap verdi.⁽³⁾

11- Evvâh, hatırladığında, günahlarından dolayı mağfiret dileyen kimse demektir. Bunu da Ebu Eyyûb söylemiştir.

12- Günahlarından dolayı çokça âh eden kimse demektir. Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır.

13- Hayır yaptığı bilinen kimse demektir. Bunu da Said b. Cübeyr söylemiştir.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 305.

(2) Aynı yer.

(3) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 305, yakın bir rivayet

14- Çok şefkatli kimse demektir. Bu açıklamayı da Abdulaziz b. Yahya yapmıştır. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a) da şefkat ve ince kalpliliği dolayısıyla "evvâh" diye adlandırılırdı.

15- Evvâh, yüce Allah'ın hoşlanmadığı herşeyden dönen, vazgeçen kimse demektir. Bu açıklamayı da Ata yapmıştır.

Bu kelimenin aslı, "teevvüh; âh edip inlemek" den gelmektedir ki, bu da ızdıraplıca uzun nefes alındığı vakit göğüsten geldiği işitilen ses demektir. Kâ'b dedi ki: İbrahim (a.s) ateşi hatırladı mı, âh ederdi. el-Cevherî der ki: Arapların bir şeyden şikâyet ettikleri vakit, bu işten "âh" demeleri bir ızdırap çekme ifadesidir. Şair der ki:

فأَوْهٍ لِّذِكْرَاهَا إِذَا مَا ذَكَرْتَهَا وَمِنْ بَعْدِ أَرْضٍ بَيْنَنَا وَسَمَاءَ

"Onu hatırladığım her seferinde âh (ederim), onu hatırlamamdan ötürü
Ve (yine âh) aramızdaki yer ve gök kadar uzaklıktan dolayı."

Kimi zaman aradaki "vav"ı da "elif"e kalbederek; (evvih değil de): Bu işten âh derler. Bazen de "vav" harfini şeddeli ve esreli, "he" harfini de sakın olarak: Bu işten evvih derler. Kimi zaman da "vav" harfini şeddeli söylemekle birlikte "he" harfini hafifederek: Bu işten evve derler. Bazıları da hem hemzeyi med ile "vav" harfini şeddeli üstün ile, "he" harfini de sakın olarak; şikâyet ederken, sesi uzatmak kastıyla; (أَوْهٍ) şeklinde söylerler. Kimi zaman araya bir "te" harfini de sokarak; (أَوْتَاهُ) da dedikleri olur. Bu durumda hemzeyi medli okudukları da olur, medsiz okudukları da. Bir kimsenin âh demesini anlatmak üzere; (أَوْهَ الرَّجُلِ تَأْوِيَهَا وَتَأْوُهُ تَأْوَاهَا) fiili ve mastarları kullanılır. İsmi ise, (الْأَهْ) şeklinde hemzenin meddi ile söylenir. Şair el-Musakkib el-Abdî der ki:

إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بَلِيلٍ تَأْوُهُ أَمَةٌ الرَّجُلِ الْحَزِينِ

"Ben geceleyin ona (deveme) yük vurmak üzere kalktım mı,
Çok üzüntülü, kederli adamın âh demesi gibi âh edip inler."

Halîm (yumuşak huylu) ise, hilmi çok kimse demektir. Bu ise, günahları bağışlayıp eziyetlere katlanan kimse demektir. Bir diğer açıklamaya göre, Allah için olması hali müstesnâ hiçbir kimseyi cezalandırmayan ve yine Allah için olması hali müstesnâ hiçbir kimseden intikâm almayan kimse demektir. İbrahim (a.s) da işte böyle idi. O, namaza kalktı mı, iki millik bir mesafeden kalbinin çarpıntı sesleri iştilirdi.

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَيْهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ
مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُخَيِّتُ وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ
وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

115. Allah bir kavme hidayet verdikten sonra, sakınacakları şeyle-
ri kendilerine apaçık bildirmediği onları saptırmaz. Şüphesiz Allah, her şeyi çok iyi bilendir.
116. Şüphesiz, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Diriltir ve öldürür. Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz, ne de bir yardımcınız vardır.

“Allah bir kavme hidayet verdikten sonra... onları saptırmaz.” Yani, Allah bir kavme sakınacakları şeyleri gereği gibi açıklamadıkça ve onlara hidayeti beyan ettikten sonra, onlar takvâyı terketmedikleri sürece kalplerine sapıklığı bırakacak değildir. Böyle yaptıkları vakit saptırılmayı hakederler.

Derim ki: İşte bu buyrukta masiyetlerin işlenip masiyet perdeleri yırtılıp çiğnenmesinin sapıklığa, helâke sebep teşkil ettiğine, doğruluk ve hidayetin terkedilmesine bir basamak olduğuna en açık bir delil vardır. Şanı yüce Allah'tan doğruluk üzere sebatı, hakka muvaffakiyeti ve dosdoğru yürüme-yi lütfuyla bağışlamasını dileriz.

Ebu Amr b. el-Alâ -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- yüce Allah'ı: “**Sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmediği**” buyruğu hakkında şöyle demektedir: Yani, emri onlara karşı delil ortaya koymadıkça... demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman, onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarına emrederiz de orada fasıklık ederler.*” (el-İsra, 17/16)

Mücahid der ki: “**Sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmediği**” yani, İbrahim'in durumunu, özellikle müşriklere mağfiret dilememeleri gerektiğini bildirip, onlara genel olarak da itaat ve masiyeti beyan etmediği demektir. Rivayet olunduğuna göre, içkiyi haram kılan buyruk nazil olup da bu konuda iş sıkı tutulunca, Peygamber (sav)'e, içki içtiği halde ölüp gi-

denlerin durumunu sordular. Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah bir kavme hidayet verdikten sonra sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildir-medikçe onları saptırmaz"** buyruğunu indirdi. İşte bu âyet-i kerîme ile -önceden de geçtiği gibi (el-Fatiha Sûresi, 30. başlık ile, el-Bakara, 2/7. âyet, 3. başlıkta)- hidayet ve imanlarını kendilerinin yarattıklarını ileri süren Mu'tezile ve aynı görüşü ileri süren diğer fırkaların kanaatleri açık bir şekilde reddedilmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah herşeyi çok iyi bilendir. Şüphesiz göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Diriltir ve öldürür. Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz, ne de bir yardımcınız vardır"** buyruğunun anlamına dair açıklamalar ise birden çok yerde önceden geçmiş bulunmaktadır. (Mese-la, bk. el-Bakara, 2/28, 29. âyet 10. başlık ve 107. âyet).

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ
فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ
ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

117. Andolsun ki Allah, Peygamberini de, içlerinden bir grubun gönülleri az kalsın eğrilmek üzere iken dar zamanda ona tabi olan Muhacirlerle Ensarı da tevbeyle muvaffak etti. Sonra onların bu tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü O, onları çok esirgeyendir, çok bağışlayandır.

Tirmizî rivayetle der ki: Bize, Abd b. Humeyd anlattı, bize Abdurrezzak anlattı, bize Ma'mer, ez-Zührî'den haber verdi. O, Abdurrahman b. Kâ'b b. Malik'ten, o, babası (Kâ'b) dan dedi ki: Bedir dışında Tebûk gazvesi olana kadar ben, Peygamber (sav)'in katıldığı hiçbir gazadan geri kalmış değilim. Peygamber (sav) Bedir'e katılmadık hiçbir kimseye de serzenişte bulunmadı. Çünkü o, kervanı yakalamak için (Medine'den) çıkmış Kureyşliler de kervanlarının yardımına koşmak üzere (Mekke'den) çıkmıştı. Ve -yüce Allah'ın da buyurduğu gibi- önceden bir sözleşme olmaksızın birbirleriyle karşılaşmışlardı. Yemin ederim ki, insanlar arasında (ki kanaate göre) Rasûlullah (sav)'in katıldığı en şerefli vak'a Bedir'dir. Oysa ben onunla İslâm üzere ahidleştiğimiz vakit Akabe gecesindeki bey'atım yerine Bedir'de bulunmuş olmayı tercih etmem. Bundan sonra Rasûlullah (sav)'dan Tebuk gazvesine kadar hiç bir ga-

zada geri kalmadım. Tebuk ise, Hz. Peygamberin yaptığı son gazası idi. Peygamber (sav) ise, yola koyulacağını ilan etti... diye hadisi uzun uzadıya naklettikten sonra şunları söyler: Peygamber (sav)'in yanına gittim. Etrafında müslümanlar olduğu halde mescidde oturuyordu. Yüzü ay gibi aydınlıktı. Aydınlık saçıyordu. Bir işe sevindi mi, yüzü aydınlandı. Varıp huzurunda önünde oturdum; "Müjde sana ey Kâ'b b. Malik! Annenin seni doğurduğu günden bu yana senin için en hayırlı gün (bu gündür)." Ey Allah'ın Peygamberi dedim, bu (tevbemin kabulü) Allah nezdinden mi, yoksa senden mi? "Hayır, Allah nezdindendir" diye buyurdu, sonra da şu: **"Andolsunki Allah, Peygamberini de, içlerinden... ona tabi olan Muhacirlerle Ensarı da tevbeye muvaffak etti... Şüphesiz Allah tevbeyi kabul edendir, hakkıyla merhamet edendir"** buyruğunu okudu. (Kâ'b b. Malik devamla) yine: **"Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun"** (et-Tevbe, 9/119) âyeti de hakkımızda indirilmiştir; diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretti. İleride yüce Allah'ın izniyle tevbeleri kabul olunan üç kişinin kıssasına dair Müslim'in Sahih'inden aktaracağımız rivayetle bu hadis tamamiyle gelecektir.⁽¹⁾

Yüce Allah'ın Peygamberden, Muhacirlerden ve Ensardan kabul ettiği bu tevbe hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbn Abbas der ki: Peygamber (sav)'in tevbesinin kabulü, münafıklara, cihada çıkmayıp oturmalarına izin vermesinden dolayı olmuştu. Buna delil, yüce Allah'ın: **"Allah affetsin seni... Niçin onlara izin verdin"** (et-Tevbe, 9/43) buyruğudur. Mü'minleri ise, bazılarının Hz. Peygamber'den geri kalıp savaşa çıkmamaya kalplerinin meyletmeleri dolayısıyla affetmişti.

Bir diğer görüşe göre yüce Allah'ın tevbelerini kabul etmesi, onları zorluğun sıkıntılarından kurtarmasıdır. Bunun, onları düşmanların musibetlerine sevinmesinden kurtarması şeklinde ortaya çıktığı da söylenmiştir. Her ne kadar örfen tevbe bu anlama gelmiyor ise de, bundan tevbe diye söz edilmesi, bunda bir bakıma tevbedeki niteliğin bulunmasından dolayıdır ki, bu da ilk hale dönüştür. Meâni alimleri de derler ki: Burada tevbede Peygamber (sav)'in sözkonusu edilmesi, tevbe etmelerine sebep o olduğundan dolayıdır. Yüce Allah'ın: **"Bilin ki... beşte biri Allah'a, Rasûlüne... aittir"** (el-Enfâl, 8/41) buyruğunda olduğu gibi.

Yüce Allah'ın: **"Dar zamanda ona tabi olan"** yani, darlık vaktinde (saatü'l-usra) ona uyan kimseler demektir. Maksat ise o gazanın sürdüğü bütün vakitlerdir. Muayyen bir süreyi kastetmemektedir. Denildiğine göre darlık anı (saatü'l-usra), o gazada karşı karşıya kaldıkları en zorlu ve sıkıntılı vakitlerdir. O sıra zorluk, darlık; işin zorluğu demektir.

(1) Hadis, bir sonraki âyetin tefsirinde tamamiyle zikredilecek; kaynakları da orada gösterilecektir.

Hız. Cabir der ki: Binek zorluğu, azık zorluğu ve su zorluğu aleyhlerine bir arada toplanmıştı. el-Hasen der ki: Müslümanların zorluk ve sıkıntıları öyle bir noktaya gelmişti ki, tek bir deveye birkaç kişi kendi aralarında nöbetleşe biniyorlardı. Azıkları ise, kurtlu hurma, acımış arpa, kokmuş iç yağı idi. Üç ile dokuz arası bir topluluk savaşa çıktıkları halde, beraberlerinde ancak ortaklaşa paylaşabilecekleri birkaç hurmadan başka bir şey yoktu. Onlardan herhangi birisi acıktı mı, bir hurmayı alır ve tadını alıncaya kadar dişleri arasında çiğner, sonra da onu arkadaşına verirdi. Arkasından üzerine bir yudum su içerdi. Bu şekilde son fertlerine kadar böylece devam ederlerdi. Ve nihayet hurmadan çekirdeği kalıncaya kadar bunu sürdürürlerdi. Samimiyet ve yakınleri üzere herhangi bir değişiklik olmaksızın Peygamber (sav) ile birlikte yollarına devam ettiler. Allah onlardan razı olsun.

Ömer (r.a), kendisine bu darlık anı hakkında soru sorulduğunda şöyle demiştir: Oldukça sıcak bir mevsimde yola çıktık. Son derece susamış olduğumuz halde bir yerde konakladık. Adeta susuzluktan boynumuz kopacak zannetmiştik. Öyle ki, kişi devesini keser, işkembesindeki pisliklerini sıkarak, sıkacağı suyunu içer, geri kalanını da serinlemek üzere göğsüne bastırırdı. Hız. Ebu Bekir dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, Allah, dua ettiğin vakit sana hayır vermeyi îtiyat edinmiştir. Haydi bizim için dua ediver. Hız. Peygamber: "Böyle bir şey yapmamı ister misin"? deyince, Hız. Ebu Bekir'in: Evet demesi üzerine ellerini kaldırdı. Ellerini geri çevirmeden gökte bulut belirdi, sonra da yağmur yağdı. Beraberlerindeki kapları doldurdular. Sonra geri dönüp baktığımızda yağın yağmurun askeri karargâhın dışına taşmadığını gördük.⁽¹⁾

Ebu Hureyre ve⁽²⁾ Ebu Said de rivayetle dediler ki: Tebuk gazvesinde Peygamber (sav) ile birlikte idik. İnsanlar açlık musibetiyle karşı karşıya kaldılar ve: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Bize izin versen de develerimizi kesip ellerini yesek ve yağlarından faydalansak. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Yapınız" diye buyurdu. Hız. Ömer gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Böyle bir şey yapacak olurlarsa bineklerimiz azalır. Fakat, sen onlardan fazla azıklarını getirmelerini iste. O azıklar üzerinde Allah'ın bereket ihsan etmesi için dua et. Olur ki Allah böylelikle bunda bir bereket ihsan eder. Hız. Peygamber "Olur" diye buyurdu. Daha sonra deriden bir sofraya getirilmesini istedi, (getirildi ve yayıldı). Sonra da artan azıkların getirilmesini istedi. Kimisi bir avuç mısır, kimisi bir avuç hurma, bir diğeri bir ekmek parçası getirip koydu. Nihayet o sofraya üzerinde az miktarda bir şey toplandı. Ebu Hureyre dedi ki: Ben onun ne kadar olduğunu tahmin etmek istedim; yere oturan bir keçinin oturduğu kadar bir yer doldurduğunu gördüm. Rasûlullah (sav)

(1) Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 308.

(2) *Müslim* ve *Müsned*'de: "Veya Ebû Sâid şüphe eden A'meş'dir..." şeklinde.

ona bereket ihsan edilmesi için dua etti, sonra da: “Haydi kaplarınızı doldurun” diye buyurdu. Kaplarına doldurmaya başladılar, nihayet -kendisinden başka ilah olmayan Allah hakkı için yemin ederim ki- karargâhta doldurulmadık hiç bir kap kalmadı, bulunanlar da doyuncaya kadar yemek yediler. Geriye bir miktar birşeyler arttı, bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Şehadet ederim ki, Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur ve şüphesiz ki ben Allah’ın Rasûlüyüm. Eğer ki bir kul bunlar hakkında şüphe etmeksizin bu iki şehadet ile Allah’ın huzuruna çıkarsa, asla o, cennet(e girmek) den alıkonulmayacaktır.” Bu hadisi Müslim Sahih’inde bu lafız ve manası ile rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Yüce Allah’a hamd olsun.

İbn Arefe dedi ki: Tebuk ordusuna “Ceyşu’l-Usra: Zorluk Ordusu” denilmesinin sebebi, Rasûlullah (sav)’ın insanları savaşa sıcakların arttığı bir dönemde çağırmış olmasıdır. Bu sebepten, bu çağrı onlara ağır ve zor gelmişti. Hurmaların satılacağı zamandı. Zorluk ordusunun gösterilen bir örnek (darb-ı mesel) haline getirilmesi ise, Rasûlullah (sav)’ın daha önceden benzer sayıda bir orduyla birlikte gazaya çıkmamış olmasıdır. Çünkü Bedir günü beraberindekiler 310 küsur kişi idiler. Uhud günü 700, Hayber günü 1500, Mekke’nin fethedildiği günü 10.000, Huneyn günü 12.000 kişi idiler. Tebuk gazvesinde ordusunun sayısı ise 30.000 hatta daha fazla idi. Ve bu Hz. Peygamberin katıldığı son gazve olmuştu. Rasûlullah (sav) Recep ayında gazaya çıkmış, Şaban ayı ile Ramazan’dan bir kaç gün Tebuk’ta kaldıktan sonra etrafa birçok seriyeler göndermiş ve bir çok kavimle cizye ödemeleri şartıyla barış yapmıştı.

Bu gazada Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi yerine Medine’de vekil bırakmıştı. Bunun üzerine münafıklar da: Ona buğzettiği için onu geride bıraktı. Bunun üzerine Hz. Ali, Peygamber (sav)’ın ardından çıkıp gitmiş ve ona (söylediklerini) haber vermişti: Bunun üzerine Hz. Peygamber de: “Harun’un, Musa’nın nezdindeki bir mevkii gibi, senin de bana göre böyle bir mevkide olmaya razı olmaz mısın?”⁽²⁾ Böylelikle Hz. Peygamber, kendi emri ile Hz. Ali’nin Medine’de kalmasının ecir bakımından kendisiyle birlikte çıkmasına eş olduğunu da beyan etmiş oldu. Çünkü bütün mesele, Şâri’in emrine uygun hareket etmektir.

Bu gazaya Tebuk gazvesi deniliş sebebi, Peygamber (sav)’i ashabından bir topluluğun kuruyup sertleşmiş bir kumu ellerindeki çubuklarla kazıdıklarını gördü. Yani, o kazıdıkları yere kaplarını sokuyor ve ordan su çıksın diye hareket ettiriyorlardı. Hz. Peygamber onlara: “(مَا زَلَمْتُ تَوَكُّنَهَا بَوَكًا)”: Hâlâ onu

(1) *Müslim*, İman 45; *Müsned*, III, 11.

(2) *Buhârî*, Fedâilu Asbâbi’n-Nebiyy 9, Meğâzi 78; *Müslim*, Fedâilu’s-Sahâbe 30-32; *Tirmizî*, Menâkıb 20; *İbn Mâce*, Mukaddime 11; *Müsned*, I, 170, 177, 179, 182, 184, 185, III, 32.

karıştırıp duruyorsunuz” demesi üzerine bu gazveye “Tebuk Gazvesi” adı verilmiştir.

Yüce Allah'ın: “(مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ تَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ): İçlerinden bir grubun gönülleri az kalsın eğrilmek üzere iken” buyruğunda geçen “(قلوب): Gönüller” kelimesi, Şibeveyh'e göre, “(تزيغ): Eğrilmek”⁽¹⁾ lafzı ile ref' edilmiştir. (كاد) kelimesinde de; (كان): ...di, idi'ye benzetilerek söz hazfedilebilir. Çünkü, bu kelime de (كان) de olduğu gibi, beraberinde haber de gelir. Bununla birlikte, bunun; (كاد) ile merfu olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: “(من بعد ما كان قلوب فريق منهم تزيغ): İçlerinden bir kesimin gönülleri az kalsın eğrilmek üzere iken...” el-A'meş, Hamza ve Hafs ise, “(يزيغ): Eğrilmek” kelimesini “ye” ile okumuşlardır. Ebu Hâtim ise, (kalpler kelimesi çoğul olduğundan, Arapçada da çoğul manen müennes sayıldığından, ona ait fiilin de “ye” ile değil “te” ile gelmesi gerektiğinden); (يزيغ) şeklinde “ye” ile okuyanın “**kalpler**” anlamındaki kelimeyi; (كاد) ile ref' etmesinin caiz olmayacağını iddia etmiştir. en-Nehhâs ise der ki: Ebu Hâtim'in caiz görmediği şey, çoğulun müzekker kabul edilmesi esasına göre, başkalarınca caizdir. Nitekim el-Ferrâ da; “(رَحِبَ البلاد وأرجب، ورُحِبَ): Ülkeler geniş oldu” şeklinde Hicazlıların kullanımlarını nakletmektedir.⁽²⁾

“Eğrilme”nin anlamı hususunda farklı görüşler vardır. Kalplerin, aşırı yorgunluktan, meşakkat ve sıkıntıdan telef olmak üzere iken anlamına geldiği söylendiği gibi, İbn Abbas yardımcı olmak ve korumak hususunda neredeyse haktan sapmak üzere anlamına geldiğini söylemiştir.

Bir diğer görüşe göre ise, onlardan bir kesim geri kalmak ve isyan etmeyi kararlaştırmışken, daha sonra ona kavuştular, demektir.

Bir diğer açıklamaya göre onlar içten içe ona kavuşmayı kararlaştırdılar, Allah da onların tevbelelerini kabul etti ve kavuşmalarını emretti.

Yüce Allah'ın: “**Sonra onların bu tevbelelerini kabul buyurdu**” buyruğunda geçen onların tevbelelerini kabul buyurması denildiğine göre, kalplerine eğrilip sapmasın diye- rahmetiyle yetişmesidir.

İşte, yüce Allah'ın telef noktasına geldikleri vakit gerçek dostlarına uygulaması budur. Onlar, helâk olmaya nefislerini alıştırdıklarında, cömertlik bulutlarından üzerlerine yağmur yağdırır ve kalplerini canlandırır.

Bu manada birkaç beyit nakledilmektedir:

(1) Nâfi'in kıraati buradaki gibi “te” ile dir.

(2) Kur'ân-ı Kerîm'de benzeri kullanımlara örnekler ve bu husustaki açıklamalar için bk.: el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 454.

مَنْكَ أَرْجُو وَلَسْتُ أَعْرِفُ رَبًّا يُرْتَجَى مِنْهُ بَعْضُ مَا مِنْكَ أَرْجُو
وَإِذَا اشْتَدَّتْ الشَّدَائِدُ فِي الْأَرْضِ ضَ عَلَى الْخَلْقِ فَاسْتَغَاثُوا وَعَجُّوا
وَأَبْتَلَيْتَ الْعِبَادَ بِالْخَوْفِ وَالْجُوعِ ع وَصَرُّوا عَلَى الذُّنُوبِ وَلَجُّوا
لَمْ يَكُنْ لِي سِوَاكَ رَبِّي مَلَاذٌ فَتَبَقُّنْتَ أَنَّنِي بِكَ أَنْجُو

“Umudum Sendendir ve ben Senden bir başka Rab bilmiyorum.
İstediklerimin az bir bölümünün dahi kendisinden umulup bekleneceği
Yeryüzünde insanların sıkıntıları artacak olup da onlar
Senden yardım dileyip hep birlikte yüksek sesle dua edecek olurlarsa,
Ve Sen kulları korkuyla, açlıkla sınayıp da,
Onlar da günah üzere ısrar edip bir türlü günden vaze geçmeyecek olurlarsa,
Yine de benim Senden başka sığınağım olmaz ey Rabbim.
Ve kesinlikle inanırım ki ben, ancak Senin lütfunla kurtulabilirim.”

Geri kalan üç kişi hakkında da: **“Sonra tevbe etsinler diye onları tevbe-ye muvaffak buyurdu”** diye buyurmaktadır. Denildiğine göre: **“Sonra onların tevbelerini kabul buyurdu”** buyruğunun anlamı şudur: Tevbe etsinler diye onları tevbe-ye muvaffak kıldı. Anlamın, tevbelerini kabul etti şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yani, tevbe etsinler diye onlara geniş bir mühlet verdi ve cezalarını vermekte acele etmedi. Bir başka görüşe göre, tevbe üzerinde sebat etsinler diye tevbelerini kabul etti anlamındadır. Bir diğer görüşe göre de anlam; kendilerinden razı olma haline geri dönsünler, diye tevbelerini kabul etti şeklindedir.

Özetle, yüce Allah ezeli ilminde onlar lehine tevbe edeceklerine dair hüküm vermemiş olsaydı, tevbe edemeyeceklerdi. Bunun delili ise, Hz. Peygamberin: “Siz amel ediniz. Çünkü, herkese kendisi için yaratılmış olan neyse o, kolaylaştırılır.”⁽¹⁾

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ
بِمَا رَحَبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنَّهُ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ
إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

(1) *Buhârî*, Tefsir 92. sûre 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; *Müslim*, Kader 6-10; *Ebü Dâvûd*, Sünne 16; *Tirmizî*, Kader 3, Tefsir 11. sûre 3; *İbn Mâce*, Mukaddime 10, Ticârât 2; *Müsned*, I, 6, 29..., II, 52, 77, III, 293, IV, 67, 431.

118. Geri bırakılan üç kişinin de (tevbesini kabul buyurdu). Öyle ki, yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıklıkça sıkıyordu. Nihayet Allah'tan -yine O'ndan- başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anlamışlardı. Sonra tevbe etsinler diye onları tevbeye muvaffak buyurdu. Şüphesiz Allah, tevbeyi kabul edendir, hakkıyla merhamet edendir.

"Geri Bırakılma"nın Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Geri bırakılan üç kişinin de"** buyruğu, Mücâhid ve Ebû Malik'ten nakledildiğine göre, "tevbeden geri bırakılan üç kişi" diye açıklanmıştır. Katade ise, "Tebuk gazvesinden geri bırakılan üç kişi" diye açıklamıştır. Muhammed b. Zeyd'den de **"geri bırakılan"**ın, terkedilen anlamına geldiğini söylediği nakledilmiştir. Çünkü, "filanı geri bıraktım", onu terk ettim ve benim giriştiğim işe onu katmayarak onu oturur halde bırakıp ondan ayrıldım, demektir.

İkrime b. Halid bu anlamdaki kelimeyi, Rasûlullah (sav)'ın ardında geri kalanlar anlamında; (خَلَفُوا) diye okumuştur. Cafer b. Muhammed'den, onun bu kelimeyi; (خَالَفُوا): Muhalefet edenler..." diye okuduğu rivayet edilmiştir.

"Geri bırakılan"ın, münafıklardan farklı olarak sonraya bırakılan, tehir edilen ve haklarında herhangi bir hüküm verilmeyen kimseler anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü, münafıkların tevbeleri kabul edilmemişti. Diğer bazı kimseler ise özür beyan etmiş ve bu özürleri de kabul edilmişti. Peygamber (sav) ise bu üç kişiyi haklarında Kur'ân-ı Kerîm buyruğu inene kadar ertelemişti. Müslim, Buhârî ve diğerlerinin rivayetleri gereğince doğrusu da budur.

Lafız Müslim'in olmak üzere Kâ'b (b. Malik) dedi ki: Biz, yani bu üç kişi kendisine yemin ettiklerinde mazeretlerini kabul edip kendilerine bey'at edip mağfiret olunmalarını istediği o kimselerden geriye bırakılmıştık. Ve Rasûlullah (sav) da işimizi, Allah hakkımızda hüküm verinceye kadar ertelemişti. İşte bundan dolayı yüce Allah: **"Geri bırakılan üç kişinin de..."** diye buyurmuştur. Yoksa, şanı yüce Allah'ın sözünü ettiği geri bırakılışımız, gazadan geri kalışımız değildir. Buradaki geri kalış, onun (Hz. Peygamberin) bizl geriye bırakması ve bizim işimizi kendisine yemin edip mazeret beyan eden ve bu mazeretlerini kabul ettiği kimselerden sonraya bırakmasından dolayıdır.⁽¹⁾

Bu uzunca bir hadistir, bizim buraya aldığımız, bu hadisin son bölümüdür.

(1) Hadis biraz sonra bütünüyle kaydedilecek ve kaynakları gösterilecektir.

"Geri Bırakılanlar"ın Kimlikleri:

Geri bırakılan üç kişi ise, Kâ'b b. Malik, Âmiroğullarından Murare b. Rabbia ile Vakıfoğullarından Hilâl b. Umeyye'dir. Hepsi de Ensardan idiler. Bu hârî ve Müslim onlara dair hadisi rivayet etmişlerdir.

Müslim dedi ki: ... Kâ'b b. Malik'den, dedi ki: Tebuk gazvesi müstesnâ, Rasûlullah (sav)'ın katıldığı hiçbir gazveden geri kalmadım. Şu kadar var ki, ben Bedir gazvesinden de geri kalmış idim. Ama, Peygamber o gazada kendisinden geri kalan hiçbir kimseye serzenişte bulunmadı. Çünkü Rasûlullah (sav) ve müslümanlar Kureyş'in kervanını ele geçirmek kastıyla çıkmışlardı. Nihayet Allah, onları ve düşmanlarını (önceden) herhangi bir sözleşme olmaksızın bir araya getirdi. Ben, Rasûlullah (sav) ile birlikte İslâm üzere ahidleştiğimiz vakit Akabe gecesinde hazır bulundum. Bunun yerine Bedir'de hazır bulunmuş olmayı tercih etmem. Her ne kadar Bedir insanlar arasında ondan daha meşhur ise de.

Tebuk gazvesinde Rasûlullah (sav)'dan geri kaldığım sırada durumuma dair haberin bir bölümü şöyledir: O gazvede Peygamber'den geri kaldığım vakte kadar hiçbir zaman daha güçlü ve daha bolluk içinde olmamıştım. Allah'a yemin ederim, ondan önce hiçbir zaman bir arada iki bineğim olmamıştı. Fakat aynı anda iki bineğim vardı. Rasûlullah (sav) oldukça sıcak bir dönemde gazaya çıkmıştı. Önünde katedilecek uzun bir mesafe ve yollar vardı. Üzerine gittiği düşman sayıca çok fazla idi. O bakımdan, gazalarına gereği gibi hazırlansınlar diye müslümanlara durumlarını açıkça ifade etti ve nereye gitmek istediğini onlara bildirdi.

Müslümanlar, Rasûlullah (sav) ile birlikte pek çoktular. Herhangi bir belleyicinin -divan defterlerinin (tutanaklarının)- defteri onları bir arada yazabilmiş değildir.

Kâ'b dedi ki: Geri kalmak isteyip de -hakkında yüce Allah'tan bir vahiy inmediği sürece- bu işin Hz. Peygamber'e gizli kalacağını sanmayan kişi çok azdı.

Rasûlullah (sav) meyvelerin olgunlaştığı, gölgelerin hoş olduğu bir zamanda bu gazaya çıktı. Bense, bu gibi şeylere bir parça düşkün bir kimse idim. Rasûlullah (sav) ve onunla beraber müslümanlar bu gaza için hazırlıklarını yaptılar. Ben de onlarla birlikte hazırlık yapmak üzere gitmek istedimse de hiçbir iş göremedim. Kendi kendime: İstersem ben bunu yapabilirim, diyordum. Ancak, benim işi bu şekilde ağırdan alışım devam edip gitti. Nihayet insanlar ciddiyetle işe koyuldular. Rasûlullah (sav) ve beraberinde müslümanlar gazaya çıktılar, ben ise kendim için hiçbir hazırlık yapmadan duruyordum. Sonra bir sabah erkenden gittim, yine hiçbir şey yapmaksızın geri döndüm.

Benim bu işi ağırdan alışıma devam edip durdu, nihayet onlar sür'atle yola koyuldular ve gaziler yol alıp ilerlediler. Bineğime binip onlara yetişmek istedim, keşke yapabilseydim. Sonra bu da benim için mukadder olmadı. Rasûlullah (sav)'ın çıkışından sonra, insanlar arasına çıktığım da ben, ya münafık olduğu hususunda hakkında ciddi şüpheler bulunan, yahut Allah'ın mazur gördüğü zayıf kabul ettiği kimselerden başka benim gibi geri kalmış hiçbir kimse görmeyişim beni üzüyordu.

Rasûlullah (sav) Tebuk'e ulaşıncaya kadar beni anmadı. Tebuk'de ashabı arasında otururken: "Kâ'b b. Malik ne yaptı acaba?" diye sordu, Selemeoğullarından bir kişi: Ey Allah'ın Rasûlü dedi, onu iki elbisesi ve bu elbiselerin kenarlarına bakması kendisini alıkoydu. (Kendisini beğendiğini, güzel elbiselere kendisini kaptırdığını kastediyor). Ancak, Muaz b. Cebel ona: Ne kadar kötü dedin diye karşılık verdi. Allah'a yemin ederim, ey Allah'ın Rasûlü, biz onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz. Rasûlullah (sav) sustu. Bu halde iken serapta hareket eden beyaz elbiselere bürünmüş bir adam gördü. Rasûlullah (sav): "Ebu Hayseme olası" diye buyurdu. Gerçekten de Ensardan Ebu Hayseme olduğunu gördüler. İşte, bir avuç hurma tasadduk ettiği için münafıkların kendisini ayıpladıkları kişi odur.

Kâ'b b. Malik (devamla) dedi ki: Nihayet Rasûlullah (sav)'ın Tebuk'ten geri döndüğü haberini alınca, aşırı üzüntüm beni istila etti. Söyleyeceğim yalanları hatırımdan geçirmeye ve: Yarın ben onun gazabından nasıl kurtulabilirim demeye koyuldum, bu hususta akrabalarımın görüşü sağlam herkesten yardım istiyordum. Bana: Artık Rasûlullah (sav) geliyor ve oldukça yaklaştı denilince, batıl kanaatler benden uzaklaştı ve ondan hiçbir şekilde (yalan söylemekle) kurtulamayacağımı kesinlikle anladım. O bakımdan, ona doğru söylemeyi kararlaştırdım.

Nihayet, Rasûlullah (sav) sabah vakti (Medine'ye) girdi. Yolculuktan geldi mi, önce mescide uğrar, orada iki rekât namaz kılar, sonra insanlar (ı dinlemek) için otururdu. Bu şekilde oturunca, geri kalanlar da yanına gelmeye başladılar, ona özür beyan etmeye ve yemin etmeye koyuldular. Seksen küsür kişi idiler. Rasûlullah (sav) onların açıkladıklarını kabul etti, onlara bey'at etti, onlar için mağfiret diledi ve içyüzlerini de Allah'a havale etti. Nihayet ben de yanına vardım. Ona selam verdiğimde öfkeli birisinin edasıyla tebessüm etti, sonra: "Gel" diye buyurdu. Önünde oturuncaya kadar yürüdüm, bana: "Seni geri bırakan sebep nedir? Daha önceden bineğini satın almamış mıydın" diye sordu. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Allah'a yemin ederim ki, eğer dünya ehlinden senden başka birisinin huzurunda otursaydım; zannederim ileri süreceğim bir mazeret ile onun gazabından kendimi kurtarabilirdim. Çünkü bana güzel söz söyleyebilme yeteneği ve tartışabil-

me gücü verilmiş bulunuyor. Fakat, Allah'a yemin ederim, şuna inanıyorum ki, eğer bugün sana, senin benden razı olmanı sağlayacak yalan bir söz söyleyecek olursam, aradan fazla zaman geçmeksizin Allah senin bana gazaplanmanı sağlayabilir. Ve andolsun sana, bana karşı olumsuz duygular beslemene sebep teşkil edecek doğru bir söz söyleyecek olursam, inanıyorum ki, bu hususta Allah bana güzel bir sonuç ihsan edecektir. Allah'a yemin ederim, hiçbir mazeretim yoktu. Allah'a yemin ederim, senden geri kaldığım zamandan daha güçlü, daha rahat imkânlarla önceden sahip olmamıştım.

Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Buna gelince, bu doğru söyledi. Haydi, Allah hakkında hüküm verinceye kadar kalk, git."

Bunun üzerine kalktım. Selemeoğullarından bazıları da kalkıp arkamdan geldiler ve bana şöyle dediler: Allah'a yemin ederiz, biz bundan önce senin bir günah işlediğini bilmiyoruz. Bu geri kalanların Rasûlullah (sav)'a mazeret olarak bildirdikleri şekilde Rasûlullah (sav)'a özür beyan etmekten âciz (mi oldun)? Çünkü, Rasûlullah (sav)'ın senin için mağfiret dilemesi, işlediğin günaha karşılık sana yeterdi.

(Kâ'b devamla) dedi ki: Allah'a yemin ederim beni o kadar azarladılar ki, sonunda Rasûlullah (sav)'a geri dönüp kendimi yalanlamak istedim. Sonra onlara: Peki, benim bu durumum gibisini benden başkasında da gördünüz mü? diye sordum. Onlar, evet dediler. Seninle birlikte iki kişi daha senin dediğin gibi dediler. Onlara da sana söylenenin benzeri sözler söylendi. Ben: Bunlar kimdir diye sorunca bana, bunlar Murare b. Rabia el-Âmiri ile Hilâl b. Umeyye el-Vakifî'dir dediler. Böylelikle bana Bedir'e katılmış salih iki kişinin adını söylemiş oldular. Bunların benim gibi olmaları bana yeterdi. Bu ikisinin adını bana söyleyince, ben de çekip gittim.

Rasûlullah (sav) müslümanlara kendisinden geri kalanlar arasından bu üç kişi olan bizlerle konuşmayı yasakladı. O bakımdan insanlar bizden uzak durdular. Bize karşı tutumları değişti. O kadar ki, ben kendi içimde yeri tanımaz oldum. (Yer benim için değişti). Bildiğim yer değildi artık.

Bu şekilde elli gün kaldık. Benim iki arkadaşım ise, evlerine çekildiler, evlerine oturup ağlamaya koyuldular. Bense aralarında en genç ve en güçlüleri idim. Dışarı çıkar, namaza iştirak eder, çarşılarda dolaşırdım, ama kimse benimle konuşmuyordu. Namazdan sonra Rasûlullah (sav) oturduğu yerde kalkmadan yanına gider, ona selam verirdim ve kendi kendime selamımı almak için: Acaba dudaklarını kıpırdattı mı, kıpırdatmadı mı diye sorardım. Daha sonra, yakın bir yerde namaz kılar, gizliden gizliye ona bakardım. Namazıma yöneldimi, bana bakıyor, ben ona doğru baktım mı benden yüzünü çeviriyordu.

Nihayet müslümanların benden bu uzaklaşmaları bana uzun gelmeye başladı. Yolda yürürdüm ve nihayet Ebu Katade'nin bahçe duvarından aştım. Amcam oğlu idi. İnsanlar arasında en sevdiğim kişiydi. Ona selam verdim. Allah'a yemin ederim selamımı almadı. Ona: Ey Ebu Katade dedim, Allah adına sana and veriyorum. Benim, Allah'ı ve Rasûlünü sevdiğimi bilmiyor musun? Ebu Katade susuyordu. Tekrar ona aynı şekilde and verdim, yine sustu. Yine ona and verdim, bu sefer Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedi. Gözlerimden yaşlar boşaldı. Geri dönüp yine duvarı aştım (ve gittim).

Medine çarşısında yürürken, Medine'de satmak üzere buğday getirenlerden Şam halkından Nabatlı birisinin: Kâ'b b. Malik'i bana kim gösterebilir, dediğini gördüm. Bu sefer, insanlar işaretle beni onlara göstermeye başladılar. Nihayet yanıma geldi. Bana, Gassan hükümdarından bir mektup uzattı. Okur-yazar birisiydim. O mektubu okudum, şu ifadeleri gördüm: İmdi bize ulaştığına göre, senin arkadaşın senden darılmış. Halbuki Allah seni aşılanacağı, hakkının kaybolacağı bir yerde bırakmamıştır. O bakımdan sen bize dön, biz seni gereği gibi gözetiriz. Ben, bunları okuyunca kendi kendime şöyle dedim: Bu da aynı şekilde belanın bir parçasıdır. Hemen o mektubu alıp bir tandıra yöneldim ve mektubu tandırda yakıverdim.

Nihayet elli günün kırkı geçti. Vahiy geçikmişti. Rasûlullah (sav)'ın elçisinin yanıma geldiğini gördüm. Bana dedi ki: Rasûlullah (sav) hanımından uzak durmanı sana emrediyor. Ben, onu boşayayım mı, yoksa ne yapayım deyince, hayır dedi. Ondan uzak dur, ona yaklaşma. Diğer iki arkadaşına da benzeri bir haber göndermişti. Ben de hanımına: Ailenin yanına git ve Allah bu hususta hükmünü verinceye kadar onların yanında kal. (Kâ'b b. Malik devamla) dedi ki: Hilâl b. Umeyye'nin hanımı, bunun üzerine Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gidip ona şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, Hilâl b. Umeyye hizmetçisi bulunmayan, bakıma muhtaç yaşlı birisidir. Benim kendisine hizmet etmemi hoş karşılar mısın? Peygamber: "Olur, fakat o sana hiçbir şekilde yaklaşmasın" diye buyurmuş. Hanımı da şu cevabı vermiş: Allah'a yemin ederim onda hiçbir şeye karşı bir arzu yok. Allah'a yemin ederim, onun bu durumu ortaya çıktığından bugüne kadar ağlayıp duruyor.

(Kâ'b b. Malik devamla) dedi ki: Yakınlarımdan birisi: Sen de hanımın hususunda Rasûlullah (sav)'dan izin istesen. Çünkü, Hilâl b. Umeyye'nin hanımına, Hilâl'e hizmet etmesi için izin vermiş. Ben, hanımım için bu hususta Rasûlullah (sav)'dan izin istemeyeceğim, dedim. Hem ben, Rasûlullah (sav)'dan hanımımın hizmeti için izin isteyecek olursam -ki, ben genç bir adamım- ne diyeceğini de bilmiyorum. Bu şekilde on gün daha geçti.

Böylelikle bizimle konuşmanın yasaklandığından bu yana elli gün tamamlanmış oldu. Daha sonra elliinci günün sabahı, sabah namazını odalarımız-

dan birisinin damında kılıyorken, yüce Allah'ın, hakkımızda söz ettiği şekilde, nefsimin daraldığı, bütün genişliği ile yeryüzünün üzerime dar geldiği bir halde oturmakta iken, Sel' tepesine çıkmış birisinin, sesinin çıkabildiği kadar şöyle bağırdığını işittim: Ey Kâ'b b. Malik, müjdelersun sana. Bunun üzerine secdeye kapandım ve kurtuluşumuzun geldiğini anladım. Rasûlullah (sav) insanlara sabah namazını kıldıktan sonra Allah'ın tevbenizi kabul ettiğini ilan etmişti. Bunun üzerine insanlar bizi müjdelemeye koyuldular. Diğer iki arkadaşımın yanına da müjdeciler gitti. Bir adam da at üstünde koşarak bana doğru geldi. Eslemlilerden birisi de bana doğru koşup (Sel') tepesine çıktı. O bakımdan, ses attan daha hızlı gelmişti. Sesini işittiğim kişi bana müjde vermek üzere yanıma geldiğinde, bu müjdesi dolayısıyla elbise mi çıkartıp ona verdim. Allah'a yemin ederim, o gün için üzerimdeki elbiselerden başka bir elbiseye sahip değildim. Ariyeten başkasından alt ve üst elbise istedim, onları giyindim.

Rasûlullah (sav)'a doğru yola koyuldum. Kâfileler halinde insanlar beni karşılıyor, tevbenin kabulü dolayısıyla beni tebrik ediyorlar ve şöyle diyorlardı: Allah'ın tevbeni kabul etmesi mübârek olsun senin için. Nihayet mescide girdim, Rasûlullah (sav)'ı etrafında ashabı ile birlikte mescidde oturur buldum. Talha b. Ubeydullah koşarak yanıma geldi, benimle tokalaşarak beni tebrik etti. Allah'a yemin ederim, Muhacirlerden ondan başka bir kimse ayağa kalkmadı. -Kâ'b, Talha'nın bu davranışını hiçbir zaman unutmadı.-

(Devamla) Kâ'b dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın sevinçten yüzü parlıyor iken ona selam verdim. O da şöyle buyurdu: "Annenin seni doğurduğu günden bu yana geçirdiğin en hayırlı gün bugündür. Müjde sana." Ben: Ey Allah'ın Rasûlü, bu (tevbenizin kabulü) Allah nezdinden mi geldi, yoksa senden mi? diye sordum. Peygamber: "Hayır, Allah nezdinden" diye buyurdu.

Rasûlullah (sav) sevindiği vakit yüzü adeta bir ay parçasıymış gibi aydınlanırdı. Biz bunu farkedebiliyorduk. Önüne, huzuruna oturduğumda, ey Allah'ın Rasûlü dedim. Allah'ın tevbeni kabul etmesi lütfu dolayısıyla malımı Allah'a ve Rasûlüne sadaka olarak bağışlamak istiyorum. Ancak, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Hayır, malının bir bölümünü kendin için alıkoy. Böylesi senin için daha hayırlıdır." Bu sefer ben, Hayber'deki payımı alıyorum, dedim. Ayrıca şunları söyledim: Ey Allah'ın Rasûlü! şüphesiz Allah beni doğrulukla kurtardı. Tevbenin bir gereği olarak da hayatta kaldığım sürece doğru olmayan bir söz söylemeyeceğim. (Kâ'b devamla) dedi ki: Allah'a yemin ederim, ben bunu Rasûlullah (sav)'a söylediğim günden bu güne kadar yüce Allah'ın, müslümanlardan hiçbir kimseyi beni kendisiyle lütuflandırdığından daha güzeliyle doğruluk sebebiyle lütuflandırmış olduğunu bilmiyorum. Allah'a yemin ederim, bunu Rasûlullah (sav)'a söylediğim günden

bu yana bir defa olsun yalan söylemek kastım olmadı. (Ömrümün geri kalan bölümünde de) Allah'ın beni koruyacağını ümid ederim. Aziz ve celil olan Allah da: ***"Andolsun ki, Allah Peygamberini de, içlerinden bir grubun gönülleri az kalsın eğrilmek üzere iken dar zamanda ona tabi olan Muhacirlerle Ensarı da tevbeye muvaffak etti. Çünkü O, onları çok esirgeyendir, çok bağışlayandır. Geri bırakılan üç kişinin de. Öyle ki, yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkıyordu... Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun."*** (et-Tevbe, 9/117-119)

Kâ'b dedi ki: Allah'a yemin ederim, Allah beni İslâm'a hidayet ettiğinden bu yana bana göre Rasûlullah (sav)'a doğru söyleyip ona yalan söylememekten daha büyük bir nimet ihsan etmiş değildir. Ben de ona yalan söylemiş olsaydım, yalan söyleyenlerin helak olduğu gibi helak olup gitmiştim. Çünkü Allah, vahiy nazil olduğunda yalan söyleyen kimseler için her hangi bir kimseye söylediği sözün en kötüsünü, ağırını söylemiş ve şöyle buyurmuştu: ***"Yanlarına döndüğünüzde onlardan vazgeçmeniz için önünüzde Allah'a yemin edeceklerdir. O halde siz de onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar mardardırlar. Kazandıklarının cezası olarak varacakları yer de cehennemdir. Kendilerinden hoşnut olmanız için size yemin ederler. Siz onlardan hoşnut olmanız da şüphesiz Allah o fasıklar topluluğundan hoşnut olmaz."*** (et-Tevbe, 9/95-96)

Kâ'b dedi ki: Biz, bu üç kişi, Rasûlullah (sav)'a yemin edip onun da kendilerine bey'at ettiği, kendileri için mağfiret dilediği o kimselerden geriye bırakılmış ve Rasûlullah (sav) bizim işimizi, Allah hakkımızda hüküm verinceye kadar sonraya ertelemişti. İşte bundan dolayı aziz ve celil olan Allah: ***"Geri bırakılan üç kişinin de..."*** diye buyurdu. Yoksa, yüce Allah'ın sözünü ettiği geri bırakılmamız bizim gazadan geri bırakılışımız değildir. Bu, sadece durumumuzu Hz. Peygamber'e yemin edip özür beyan eden ve Peygamberin de onun mazeretini kabul ettiği kimselere göre işimizi sonraya ertelemesinden ibaretti.⁽¹⁾

* * *

"Öyle ki yer yüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş" buyruğundaki: (بِمَا رَحَّبَتْ): ***Bunca genişliğine rağmen"*** anlamındadır.

"(منزل رَحْبٍ ورحبٍ ورُحَابٍ): Geniş ev" denilir, (ما) mastar içindir. Yani, yeryüzü genişliği ile birlikte onlara dar gelmişti. Çünkü, müslümanlar darılmış, onlarla herhangi bir muamelede bulunulmuyor, konuşulmuyordu. Bu buyrukta tevbe edinceye kadar, masiyet işleyenlerden dargın kalına(bile)ceğine

(1) Buhârî, Meğâzî 79; Müslim, Tevbe 53; Müsned, III, 456-459, VI, 386-389.

delil vardır. **“Vicdanları kendilerini sıkıktıkça sıkılmıştı.”** Yani, üzüntü ve yalnızlıktan dolayı ashab-ı kiramdan gördükleri dargınca muameleden dolayı kalpleri alabildiğine daralmış, vicdanları sıkılmıştı.

“Nihayet Allah’tan, -yine O’ndan- başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anlamışlardı.” Yani, affedilmeleri ve tevbelerinin kabulü hususunda O’ndan başka hiçbir sığınaklarının olmadığına kesinlikle inanmışlardı. Ebu Bekr el-Verrâk der ki: Nasûh tevbe, bütün genişliğine rağmen yeryüzünün tevbe edene dar gelmesi ve kişinin bizzat kendi vicdanının da kendisini alabildiğine sıkacak hale gelmesidir. Tıpkı Kâ'b'ın ve iki arkadaşının tevbesi gibi.

“Sonra, tevbe etsinler diye onları tevbeye muvaffak buyurdu. Şüphesiz Allah, tevbeyi kabul edendir, hakkıyla merhamet edendir.” Yüce Allah, böylelikle tevbelerinin, önce kendisi tarafından kabul edildiğini belirtmiş olmaktadır. Ebu Zeyd dedi ki: Yüce Allah için yapılan dört işte başlangıcın benden olacağını zannederek hataya düştüm. Ben (önce), benim kendisini sevdiğimi zannettim, bir de baktım ki, O beni sevmiş bile. Yüce Allah: **“Kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği...”** (el-Maide, 5/54) Benim önce O’ndan razı (lütfundan hoşnut) olacağımı zannediyordum, baktım ki O, benden razı olmuş bile. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan hoşnut olmuşlardır.”** (el-Beyyine, 98/8) Yine ben, (öncelikle) benim O’nu anacağımı sandım, bakıyorum ki, O beni anmış bile. İşte yüce Allah: **“Allah’ın zikretmesi ise elbette en büyüktür”** (el-Ankebut, 29/45). Yine ben, (öncelikle) tevbe edenin ben olduğumu zannediyordum, bakıyorum ki O, benim tevbemi kabul etmiş bile. Nitekim yüce Allah: **“Sonra tevbe etsinler diye onları tevbeye muvaffak buyurdu”** diye buyurmaktadır.

Buyruğun: Tevbe üzere sebat etsinler diye onları tevbeye iletti anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah’ın: **“Ey iman edenler, iman edin (imanınız üzere sebat gösterin)”** (en-Nisa, 4/136) diye buyurmaktadır.

Şöyle açıklanmıştır: Allah onlara genişlik ve mühlet verdi, başkalarına yaptığı gibi onları cezalandırmakta acele etmedi. (Günah dolayısıyla cezalandırmakta acele etmesi hususunda örnek olmak üzere) yüce Allah’ın şu buyruğu gösterilebilir: **“Yahudilere zulümleri sebebiyle kendilerine helâl kılınmış olan pek çok şeyi yasakladık.”** (en-Nisâ, 4/160)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾

119. Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve sâdıklarla beraber olun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Sâdıklarla Beraber Olmak Emri:

Yüce Allah'ın: **"Ve sâdıklarla beraber olun"** buyruğunda yer alan sadakat ehli kimselerle birlikte olma emri, doğru söylemenin faydalarını gördüğü ve böylelikle onları münafıkların konumlarından uzaklaşmalarına sebep teşkil eden üç kişinin kıssasından sonra gerçekten güzel bir emirdir. Mutar-rif der ki: Malik b. Enes'i şöyle derken dinledim: Yalan söylemeyen, doğru sözlü olup da aklından gereği gibi yararlandırılmayan ve başkalarına isabet eden kocamışlık ve bunaklık musibetlerinden korunmayan kişiler çok azdır.

Burada sözü geçen **"mü'minler"** ile **"sâdıklar"**dan kastın kimler olduğu hususunda değişik görüşler vardır. Bu buyruğun bütün mü'minlere bir hitab olduğu söylenmiştir. Yani, Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan sakının ve **"sâdıklarla beraber olun."** Yani, Peygamber (sav) ile birlikte gazaya çıkanlarla birlikte olun, münafıklarla beraber değil. Yani siz, sâdıkların izledikleri yolu tutun, onların gittikleri yoldan gidin.

Bir diğer görüşe göre sâdıklardan kasıt, peygamberlerdir. Yani, salih ameller işlemek suretiyle cennette onlarla birlikte olun.

Bir başka görüşe göre sâdıklardan kasıt, yüce Allah'ın: **"Yüzlerinizi doğu ve batıya döndürmeniz iyilik demek değildir... Sadakat gösterenler işte bunlardır"** (el-Bakara, 2/177) buyruğunda kastedilen kimselerdir, denilmiştir.

Bir diğer görüşe göre ise, sâdıklar verdikleri söz ve ahidleri yerine getirenlerdir. Bunun böyle olması ise yüce Allah'ın: **"Mü'minler arasında Allah'a verdikleri sözde doğrulukla sebat gösteren nice yiğitler vardır."** (el-Ahzab, 33/23)

Bunların Muhacirler olduğu da söylenmiştir. Çünkü, Hz. Ebu Bekir Sakîfe günü (halife olarak seçildiği günde) şöyle demişti: Şüphesiz Allah bizi **"sâdıklar"** diye adlandırarak: **"Yurtlarından ve mallarından çıkartılıp uzaklaştırılmış olan... fakir muhacirler içindir. İşte onlar sâdıkların tâ kendileridir."** (el-Haşr, 59/8) Sonra da sizleri **"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahip olanlar ise..."** (el-Haşr, 59/9) âyetinde ise, sizleri de felâha erenler, kurtulanlar diye adlandırmıştır.

Bir diğer görüşe göre, sâdıklardan kasıt, iç ve dışları birbirinin aynı olan kimselerdir.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu, gerçek açıklamadır ve varılması istenen nihai gayedir. Çünkü bu sıfat sayesinde akidede münafıklık, davranışta da akideye aykırı hareket etmek ortadan kalkar. Bu niteliğe sahip olan kimseye siddîk

denilir. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve onlardan sonra gelenler de kendi mevkii ve dönemlerine göre (bu mertebede) yerlerini almışlardır. Burada sadıklardan kasıt el-Bakara Sûresi'nde kastedilenlerdir, diyenlerin görüşüne gelince; o âyette sözü edilen işler, sıdkın büyük bir bölümünü ihtiva eder. Sonra da daha az bir bölümünü ihtiva eden hususlar ardından gelir ki bu da, el-Ahzab Sûresi'ndeki âyetin ihtiva ettiği manadır. Hz. Ebu Bekir'in tefsirine gelince, o da bu konudaki bütün görüşleri kapsayan bir açıklamadır. Çünkü, sadıklığın bütün nitelikleri onlarda bulunmaktaydı.

2. Allah'ın Buyruklarını Akledip Anlayanlar Doğruluktan Ayrılmamalıdır:

Allah'ın buyruklarını anlayıp. O'nun hükümlerini akıllarıyla kavrayanların, sözlerinde doğruluktan, amellerinde ihlâstan, hallerinde de temiz ve arılıktan ayrılmamaları gerekir. Bu şekilde hareket eden bir kimse, iyilere katılır ve bağışlayıcı olan Rabbin rızasına ulaşır. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Doğruluğa sımsıkı sarılınız. Çünkü doğruluk iyiliğe (birr'e) iletir. İyilik ise, hiç şüphesiz cennete götürür. Kişi doğruluğa devam edip doğruluğu araştırır ve bunu sürdürür, nihayet Allah nezdinde sıddîk (dosdoğru) diye yazılır."

Yalan ise bunun tam zıddıdır. Hz. Peygamber (hadisinin devamında) şöyle buyurmaktadır: "Yalandan da çokça sakının. Çünkü yalan günaha götürür ve şüphesiz ki günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söylemeye, yalanı söylemek için araştırıp bulmaya devam eder durur da, nihayet Allah nezdinde yalancı diye yazılır." Bu hadisi Müslim rivayet etmektedir.⁽¹⁾

Yalan utanılacak bir şeydir. Yalancıların ellerinden şahidlik hakkı alınmıştır. Hz. Peygamber, bir kişinin şahidliğini söylediği bir yalan sebebiyle kabul etmemiştir. Ma'mer der ki: Bu kişinin Allah'a mı, yoksa Rasûlüne mi, yoksa insanlardan herhangi birisine mi yalan söylemiş olduğunu bilemiyorum.

Şureyk b. Abdullah'a da şöyle sorulmuş: Ey Abdullah'ın babası! Kastî olarak yalan söyleyen bir adamın yalan söylediğini işitirsem arkasında namaz kılalım mı? O: Hayır diye cevap vermiştir.

İbn Mes'ud'dan dedi ki: Ne ciddilikte, ne de şakacıkta yalan uygun bir şey değildir. Ve sizden herhangi bir kimse de bir şeye söz verdikten sonra onu yerine getirmemezlik etmesin. Arzu ederseniz, yüce Allah'ın: "**Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun**" buyruğunu okuyunuz. Ne dersiniz, hiç yalan söylemeye dair bir ruhsat olduğunu görüyor musunuz?

(1) Müslim, Birr 105; Ebû Dâvûd, Edeb 80; Tirmizî, Birr 46; Müsned, I, 384, 432.

Malik de der ki: Bir kimse Rasûlullah (sav)'ın hadisini naklederken doğru söylese bile insanlar ile konuştuğunda yalan söyleyen kimsenin naklettiği haber kabul olunmaz. Ondan başkaları ise böyle birisinin hadisinin kabul edileceğini söylemiştir. Doğrusu ise, yalan söyleyen bir kimsenin -belirttiğimiz gerekçeler dolayısıyla- ne şهادeti, ne de rivayet ettiği haberi kabul olunmaz. Çünkü, verilen haberin kabul edilmesi büyük bir mertebedir ve üstün bir mevkidir. Böyle bir mertebe, ancak güzel hasletleri kemal noktasına erişmiş bir kimse için sözkonusu olabilir. Yalancılıktan da daha kötü bir haslet olamaz. Çünkü yalancılık, kişinin velâyet haklarını kaybettirip yapılan şahadetleri boşa çıkartır.

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا
عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا
يَطِئُونَ مَوِطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيلًا إِلَّا كُتِبَ
لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا
يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ
لَهُمْ لِيَجْزِيَ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

120. Gerek Medinelilerin, gerek çevresinde bulunan bedevîlerin Allah'ın Rasûlünden geri kalmaları, kendi nefislerini ona tercih etmeleri yaraşmaz. Çünkü Allah yolunda susuzluk, yorgunluk, açlık çekmeleri, kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları, bir düşmana karşı zafere ulaşmaları karşılığında mutlaka kendilerine salih bir amel yazılır. Şüphesiz Allah, iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz.

121. Onlar, küçük büyük ne infak ederlerse, her bir vadiyi aştıklarında muhakkak bu onlara yazılmıştır ki, Allah yapmakta olduklarının en güzeliyle kendilerini mükâfatlandırsın.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Rasûlullah'tan Geri Kalmak:

“Gerek Medinelilerin, gerek çevresinde bulunan bedevîlerin Allah'ın Rasûlünden geri kalmaları... yaraşmaz” buyruğu zahiri itibariyle haber, ancak emir manasındadır. Yüce Allah'ın: **“Sizin Allah'ın Rasûlüne eziyet vermeniz de... olacak bir şey değildir”** (el-Ahzab, 33/53) buyruğu gibi. Daha önceden de geçmişti. **(أَنْ يَتَخَلَّفُوا): Geri kalmaları** buyruğu; (كَانَ)'in ismi olarak ref' mahallindedir.

Bu buyruk, Medineliler ve onlara komşu bulunan Muzeyne, Cuheyne, Eşca', Ğıfar ve Eslem gibi diğer Arap kabilelerine mensup mü'minlere Tebuk gazvesinde Rasûlullah (sav)'dan geri kalmaları dolayısıyla yöneltilmiş bir sitemdir.

Buyruğun anlamı şudur: Sözü geçen bu kimselerin geri kalmaları uygun bir şey değildir. Çünkü, özellikle bunların savaşa çıkmaları gerekirdi. Bunlar başkalarından farklı idi. Başkalarının savaşa çıkmaları -kimisinin görüşüne göre- istenmemişti. Bununla birlikte savaşa çıkma isteğinin, bütün müslümanlara yönelik olma ihtimali ile birlikte özellikle yakın olmaları ve Medine'ye komşulukları dolayısıyla, başkalarına göre bu emri öncelikle yerine getirmeleri gerektiğinden, özellikle onlara sitem edilmiştir.

2. Kimse Kendisini Allah Rasûlüne Tercih Edemez:

Yüce Allah'ın: **“Kendi nefislerini ona tercih etmeleri yaraşmaz.”** Yani, Rasûlullah (sav) zorluk ve meşakkat içinde iken, kişi kendisi için rahatı ve kolaylığı tercih edemez.

-Âyette geçen **“tercih etme”** anlamını ifade eden fiilin kullanımına işaretle-; **(رَغِبْتُ عَنْ كَذَا):** Şundan yüz çevirdim.” Yani, kendimi ondan daha üstün gördüm, diye kullanılır.

3. Allah Yolundaki Her Sıkıntı Salih Bir Amel Değerindedir:

Yüce Allah'ın: **“Çünkü Allah yolunda”** Allah'a itaat uğrunda **“susuzluk”** yani, susamaları, susuzluk çekmeleri.

Ubeyd b. Umeyr **“susuzluk”** anlamındaki (ظَمًا) kelimesini med ile; (ظَمَاء) diye okumuştur. Bu ikisi; (خَطَا وَخَطَاء): Hata, yanılma kelimesinde olduğu gibi iki ayrı söyleyiştir.

(وَلَا نَصَبٌ): Yorgunluk da öncekine atfedilmiştir, buradaki (ي) ise te'kid için fazladan gelmiştir. Aynı şekilde **(وَلَا مَخْمَصَةٌ): Açlık çekmeleri** kelime-

sinde de böyledir. Bu kelime aslında karnın zayıflaması ve içe çekilmesi anlamındadır. Mesela, “(رجل خبيص وأمرأة مُخَصَّاة)”: Karnı zayıf, küçük erkek, karnı zayıf, küçük kadın” ifadeleri de buradan gelmektedir ki, bu konudaki açıklamalar daha önceden (el-Mâide, 5/3. âyet, 26. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“**Kâfirleri kızdıracak bir yere**” bir bölgeye, bir araziye “**ayak basmaları**” yani, oraya ayak bastıkları için ayak basmalarından ötürü... “**Kâfirleri kızdıracak**” anlamındaki buyruk, ayak basılan yere sıfat olduğundan dolayı nasb mahallindedir. “**Bir düşmana karşı zafere ulaşmaları.**” Yani, düşmanı öldürerek veya yenik düşürmek suretiyle bir üstünlük elde etmeleri... Aslında; “(نِلْتُ الشَّيْءَ أَنَالُ)”: Bir şeye nail oldum, nail olurum” ifadesi, onu elde ettim, ele geçirdim manasınadır. (Meâlde: Ulaşmak diye karşılanmıştır).

el-Kisaî der ki: Bu ifade Arapların “(أَمْرٌ مَنِيلٌ مِنْهُ)”: Bu, kendisinden bir şeyler elde edilen bir iştir,” ifadelerinden alınmadır. Yoksa, elden ele almak, (tenâvül)’den değildir. Çünkü “tenâvül” kelimesi, “(تَلَّتهُ الْعَطِيَّةُ)”: Ona bağışı verdim,” tabirinden gelmektedir. Başkası şöyle demektedir: “(نُلْتُ أَنْوَلَ مِنَ الْعَطِيَّةِ)”: Bağışı aldım, alırım” fiili “vav”lıdır. (النَّيْلُ) ise, “ya”lıdır. O bakımdan; “(نَلَّتهُ فَأَنَا نَائِلٌ)”: Onu elde ettim, ben onu elde edenim,” denilir.

“**Her bir vadiyi aştıklarında.**” Araplar, kıyasa uygun olmayarak “vadi” kelimesinin tekil ve çoğulunu (وَادٍ وَأَوْدِيَّةٌ) diye kullanırlar. en-Nehhâs der ki: Bildiğim kadarıyla tekili “fail” vezninde olmakla birlikte, çoğulu “ef’ile” şeklinde gelen başka bir kelime yoktur. Halbuki kıyasa göre bu kelimenin çoğulunun; (وَوَادِي) şeklinde gelmeli idi. Onlar, tek bir vav’ı dahi telaffuzu ağır bulduklarından, burada iki vav’ı bir arada zikretmeyi ağır bulmuşlardır. O kadar ki onlar, “(أَقْتَتُ)”: Belirli vakti geldiğinde” kelimesindeki “hemze”yi “vav” yerine kullanmışlardır. el-Halil ile Sibeveyh ise, bir erkek adı olan “Vâsıl” ismini küçültme isim olarak; “(أَوْصِلُ)” diye kullanıldığını nakletmektedir ki, bunu başka bir isimde kullanmazlar. el-Ferrâ ise, “vadi” kelimesinin çoğulunun; (أَوْدَاهُ) şeklinde kullanıldığını nakletmektedir. Derim ki: Kelimenin, (أَوْدَاهُ) diye de çoğulu yapılmıştır. Nitekim şair Cerir şöyle demektedir:

عرفت بئرقة الأوداه رسماً مُجِلاً طال عهدك من رسوم

“Vadilerin parlaklığı arasında artık kendisinden hayır gelmez

(kısır) bir harebeyi tanıdım.

Sen bu harabelerden ayrılahı uzun bir zaman geçti.”

“**Mutlaka kendilerine salih bir amel yazılır.**” İbn Abbâs der ki: Allah yo-

lunda yaşadıkları her bir korku karşılığında yetmiş bin hasene mükâfatları vardır. Sahih hadiste de şöyle buyurulmaktadır: “At üç türlüdür... -hadiste şu ifadeler de yer almaktadır-: Sahibi için ecir olan ata gelince; bir kimse eğer onu Allah yolunda ve İslâm ehli için bir otlak veya bir bahçede bağlarsa, onun o otlak yahut bahçeden yedikleri karşılığında yediklerinin sayısı kadar ona hasenât yazılır. Onun pislikleri ve sidikleri sayısınca da ona hasenât yazılır.”⁽¹⁾

Bu mükâfat, atlar yerinde iken böyle. Ya atlar sırtında düşman arazilerine girilecek olursa, mücahidlerin eciri ne olur?

4. Mücahidin Ganimete Hak Kazanması:

Kimi ilim adamı, bu âyet-i kerîmeyi düşman topraklarına girmekle ve düşman topraklarında bulunmakla ganimete hak kazanılacağına delil göstermişlerdir. Artık bundan sonra vefat ederse o ganimetteki payını alır. Bu, Eşheb ve Abdulmelik'in görüşüdür. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur. Malik ve İbnü'l-Kasım ise şöyle derler: Onun alacak bir payı olmaz. Çünkü yüce Allah, bu âyet-i kerîmede sadece eciri sözkonusu etmekte, ganimetteki payı sözkonusu etmemektedir.

Derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Çünkü yüce Allah, kâfirlerin arazielerine girmeyi, onların mallarından birşeyler ele geçirmek ve onları yurtlarından çıkarmak ayarında değerlendirmiştir. İşte, onları öfkeliendiren ve onları zelil kılan da budur. O bakımdan, böyle birşey bizzat ganimet elde etmek, düşmanı öldürmek ve esir etmek ayarındadır. Durum böyle olduğuna göre ganimete, fiilen ele geçirmesiyle değil de bizzat düşman topraklarına girmekle hak kazanılır. Bundan dolayı Ali (r.a) şöyle demiştir: Bir kavim kendi yurtlarında iken yurtları çiğnenecek olursa mutlaka zelil olurlar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. Âyet Muhkem midir, Mensuh mudur?

Bu âyet-i kerîmenin, yüce Allah'ın: “Mü'minlerin topluca (savaşa) çıkmaları gerekmez” (et-Tevbe, 9/122) buyruğu ile nesh olduğu ve bu hükmünün müslümanlar sayıca azken sözkonusu olduğu, sayıları çoğaldığında ise hükmünün nesh edilip, Allah'ın, dileyen kimseye geri kalmayı mübah kıldığı söylenmiştir ki, bu görüş İbn Zeyd'in görüşüdür.

Mücahid dedi ki: Peygamber (sav) bir grubu insanlara (dini) öğretmeleri için çöllere göndermişti. Bu âyet-i kerîme nazil olunca, korkup geri dön-

(1) *Buhârî*, Cihâd 48, Musâkaat 12, Menâkıb 28, Tefsir 99. Sûre 1, İ'tisâm 24; *Müslim*, Zekât 24; *İbn Mâce*, Cihâd 14; *Muvattâ*, Cihâd 3; *Müsned*, I, 395, II, 262, 383, V, 381.

düler, bunun üzerine yüce Allahı da: "Mü'minlerin topluca (savaşa) çıkmaları gerekmez" buyruğunu indirdi.

Katade dedi ki: Bu husus, Peygamber (sav)'e has idi. Hz. Peygamber biz-zat gazaya çıktı mı, herhangi bir kimsenin özürsüz olarak ondan geri kalma hakkı yoktur. Onun dışındaki diğer yönetici ve devlet başkanlarına gelince; dileyen müslümanın, -eğer insanların ona ihtiyaçları yoksa, bir zaruret de bulunmuyorsa- ondan geri kalma hakkı vardır.

Üçüncü bir görüşe göre âyet-i kerîme muhkemdir. el-Velid b. Müslim dedi ki: Ben, el-Evzaî, İbnü'l-Mübârek, el-Fezârî, es-Sebi'î, Said b. Abdulaziz'i bu âyet-i kerîme hakkında onun bu ümmetin ilki için olduğu gibi, sonradan gelecekleri için de böyle olduğunu söylerken dinlemişimdir.

Derim ki: Katade'nin görüşü güzeldir. Buna delil de Tebuk gazvesidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. Cihada Çıkmanın Fazileti ve Mazereti Dolayısıyla Çıkamayanların Mükâfaatı:

Ebû Dâvûd'un, Enes b. Malik'ten rivayetine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Andolsun, siz Medine'de öyle kimseleri geride bıraktınız ki, ne kadar yol aldıysanız, ne kadar harcamanız olduysa ve hangi vadiyi katettiyseniz mutlaka onlar da bunda sizinle birliktedirler." Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar Medine'de oldukları halde nasıl olur da bizimle birlikte olabilirler? dediler. Hz. Peygamber: "Mazeretleri onları alıkoydu" dedi.⁽¹⁾

Müslim de bunu Hz. Cabir yoluyla rivayet etmiştir. Câbir dedi ki: Bir gazada Rasûlullah (sav) ile birlikte idik. Şöyle buyurdu: "Hiç şüphesiz Medine'de bir takım kimseler vardır ki, ne kadar yol aldıysanız, hangi vadiyi katettiyseniz, mutlaka onlar sizinle beraberdirler. Hastalıkları onları (sizinle birlikte) çıkmaktan alıkoydu."⁽²⁾

Böylece Peygamber (sav) mazereti bulunanlara, gücü yerinde ve fiilen amelde bulunanlara hakkında sözkonusu olan ecrin benzeri ecir verileceğini bildirdi.

Kimisi de şöyle demiştir: Özürü bulunan kimsenin mükâfatı katlandırılmaz. Ancak, fiilen katılanın ecri kat kat verilir.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu, yüce Allah'a karşı delilsiz bir hüküm vermedir, onun geniş rahmetini daraltmadır. Kimi insanlar ise, bu hususta şüpheli bir

(1) *Buhârî*, Cihâd 35, Meğâzî 81; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 19; *İbn Mâce*, Cihâd 6; *Müsned*, III, 103, 160, 182, 214.

(2) *Müslim*, İmâre 159; *İbn Mâce*, Cihâd 6; *Müsned*, III, 300, 341.

ifade kullanarak şöyle demişlerdir:⁽¹⁾ Bunlara da kat kat ecir verileceği kesindir. Ancak, bizler herhangi bir yerde kat kat mükâfat verileceğini kesin söyleyemeyiz. Çünkü bu, niyetlerin miktarına bağlı bir husustur. Bu da gaybî bir meseledir. Kat'î olarak söylenebilen şu ki, ortada kat kat ecrin verileceği doğrudur, yüce Rabbimiz ise kimin bunu hakettiğini en iyi bilendir.

Derim ki: Hadis ve âyetlerden zahiren anlaşılan, ecir bakımından eşitlik olduğudur. Bunlardan birisi de Hz. Peygamber'in: "Her kim bir hayır gösterirse, ona da bizzat o hayrı işleyenin ecri gibi ecir verilir"⁽²⁾ hadisi ile: "Kim abdest alır da namaz kılmak üzere çıkar da, insanların namazı kılıp bitirmiş olduklarını görürse, Allah o kimseye o namazı kılan ve cemaate katılanların ecrini verir"⁽³⁾ buyrukları gibi.

Yüce Allah'ın: *"Kim Allah'a ve Rasûlüne hicret maksadıyla evinden çıkar da sonra ölüm kendisine erişirse, onun mükâfatı Allah'a ait olur"* (en-Nisa, 4/100) buyruğunun zahiri de bunu gerektirmektedir. Samimi niyetin amellerin esası oluşu da buna delildir. Eğer, itaat olan bir işi yapmak için samimi bir niyete sahip olur da, bu niyet sahibi herhangi bir engel dolayısıyla o itaati işlemekten acze düşerse, aciz düşen kimsenin alacağı ecrin, bizzat o işi yapmaya gücü yeten ve yapanın ecrine eşit olması ve hatta ondan da fazla olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Hz. Peygamber: "Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır"⁽⁴⁾ diye buyurmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً ۖ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ
طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ
لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

122. Mü'minlerin (savaşa) topluca çıkmaları gerekmez. Onların her bir topluluğundan bir kesim de dinde fakîh olmak ve kendilerine döndükleri zaman kavimlerini uyarmak üzere (geri) kalmalı değil miydi? Olur ki sakınırlar diye.

(1) Son cümle İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 1029'daki ifade şekli esas alınarak tercüme edilmiştir.

(2) *Müslim*, İmâre 133; *Ebû Dâvûd*, Edeb 115; *Tirmizî*, İlm 14; *Müsned*, IV, 120, V, 274.

(3) *Ebû Dâvûd*, Salât 50; *Nesâî*, İmâme 52; *Müsned*, II, 380.

(4) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 61, 109

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Cihadın Farz-ı Kifâye Olması:

Yüce Allah'ın: **"Mü'minlerin topluca... gerekmez"** buyruğu, -önceden geçtiği üzere-, cihadın muayyen olarak herkese (farz-ı ayn) bir yükümlülük olmadığını, farz-ı kifaye olduğunu gösterir. Çünkü herkes cihada çıkacak olursa, geriye kalan çoluk-çocuk zayi olur. O bakımdan, onlardan bir grup cihada çıksın, diğer bir bölüm çıkmayıp dinde fıkıh (derinlemesine bilgi) sahibi olsun ve çoluk-çocuğu korusun. Nihayet savaşa çıkanlar geri döndüklerinde çıkmayıp yerlerinde kalanlar öğrenmiş oldukları şer'i hükümleri onlara öğretsinler. Peygamber (sav)'e onların yokluğunda yeni inen buyrukları bildirsinler. Bu âyet-i kerîme, yüce Allah'ın: **"Eğer topluca cihada çıkmazsanız"** (et-Tevbe, 9/39) buyruğu ile ondan önceki buyruğu -Mücahid ve İbn Zeyd'in görüşlerine göre- nesh edicidir.

2. İlim Tahsilinin Gereği:

Bu âyet-i kerîme, ilim talebinin vücubu hususunda aslî bir delildir. Çünkü buyruğun anlamı şudur: Peygamber (sav) cihada çıkmayıp ikâmet ediyor-ken, mü'minlerin topluca cihada çıkmaları ve onu yalnız başına bırakmalarını olacak şey değildir.

"Onların, her bir topluluğundan bir kesim de... kalmalı değil miydi."

Hepsinin savaşa çıkmasının gerekmediğini öğrenmelerinden sonra, bir kesim savaşa çıkıp, bir diğer kesim de Peygamber (sav) ile birlikte dini ondan öğrenip gerekli bilgileri elde etmek üzere geri kalmalı değil miydi? Savaşa çıkanlar da kendilerine geri dönecek olurlarsa, Peygamber'den işitip öğrenmiş oldukları şeyleri onlara bildirmelidir.

İşte bu buyrukta Kitap ve sünnet bilgisini elde etmenin vücubuna delil vardır. Yine bu bilginin farz-ı ayn değil de farz-ı kifaye olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca yüce Allah'ın: **"Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun"** (el-Enbiya, 21/7) buyruğu da buna delildir. Bu buyruğun kapsamına Kitabı ve sünneti bilmeyenler girmektedir.

3. "Taife (Kesim)"e Dair Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: **"Onların her bir topluluğundan bir kesim de... kalmalı değil miydi?"** el-Ahfeş'e göre: Niye kalmadı anlamındadır. Sözlükte "tâife (kesim)" ise, topluluk demektir. Bu, kimi zaman iki kişiye varıncaya kadar az sayıdaki topluluk hakkında da kullanılabilir, tek kişi için de kullanıldığı olur.

Yüce Allah'ın: *"İçinizden bir grubu (taifeyi) affetsek bile... diğer bir grubu azaplandıracağız"* (et-Tevbe, 9/66) buyruğunda geçen "taife" ile tek kişi kastedildiğini daha önceden açıklamış idik. Bu buyrukta ise, hiç şüphesiz "taife" kelimesi ile, biri aklî, diğeri lügavî gerekçe olmak üzere iki sebepten ötürü topluluk kastedilmiştir. Aklî delil şudur: İlim, çoğunlukla tek bir kişiyle elde edilemez. Din açısından ise, yüce Allah'ın: **"Dinde fakih olmaları ve kendilerine döndükleri zaman kavimlerini uyarmak üzere"** buyruklarında zamir çoğul gelmiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Kadı Ebu Bekr ile ondan önce eş-Şeyh Ebu'l-Hasen'in görüşüne göre burada **"taife"**den kasıt tek kişidir. Onlar, bu hususta ise, haber-i vahid ile amelin vücubunu delil ve dayanak olarak kabul ederler. Bu doğrudur. Ancak, "taife" kelimesinin tek kişi hakkında kullanıldığı açısından değil, tek bir kişinin verdiği haber olsun, birçok kişinin verdiği haber olsun, ona haber-i vahid denilmesi açısından doğru olabilir. Çünkü, haber-i vahidin mukabili olan "tevatür" rivayetindeki sayı münhasır değildir.

Derim ki: Tek bir kimseye de "taife" denilebileceğine dair en açık delillerden birisi de yüce Allah'ın: *"Eğer mü'minlerden iki taife birbirleriyle çarpışarlarsa"* (el-Hucûrât, 49/9) buyruğunda iki kişinin kastedilmesidir. Buna delil ise yine yüce Allah'ın, (daha sonra gelen): *"O halde iki kardeşinizin arasını düzeltin"* (el-Hucurat, 49/10) buyruğudur. Görüldüğü gibi burada da tesniye lafzı gelmiştir. Buna karşılık **"çarpışarlarsa"** buyruğundaki zamir her ne kadar çoğul ise de, ilim adamlarının konu ile ilgili iki görüşlerinden birisine göre çoğulun asgari sınırı ikidir.

4. Dinde Fakih Olmak İçin Kalanlar ve Uyarılar:

Yüce Allah'ın: **"Dinde fakih olmaları"** buyruğundaki zamir ile, **"uyarmaları"** buyruğundaki zamir, Peygamber (sav) ile birlikte ikamet edenlere aittir. Bu açıklamayı Katade ve Mücahid yapmıştır. el-Hasen ise, bu zamirler cihada çıkan kesime aittir, demektedir, Taberî de bu görüşü tercih etmiştir. Buna göre, **"dinde fakih olmak"** buyruğunun anlamı ise, yüce Allah'ın kendilerine göstereceği mü'minlere karşı zafer ve dinin ilahi yardıma mazhar olması dolayısıyla basiretlerinin açılması ve yakınlerinin yükselmesi demektir.

"Kendilerine döndükleri zaman kavimlerini uyarmak üzere" yani, cihaddan döndüklerinde kavimlerinden kâfir olanları uyarmak üzere... demektir. Onlara, yüce Allah'ın Peygamberine ve mü'minlere zafer verdiğini haber versinler ve müşrik olan kavimlerinin, mü'minlere karşı savaşabilecek güçlerinin bulunmadığını bildirsinler. Peygamber (sav)'e karşı çarpışabilecek imkânı bulamayacaklarını bildirsinler. Aksi takdirde bunların başına da benzerleri olan diğer kâfirlerin başına gelen musibetlerin geleceğini söylesinler.

Derim ki: Mücahid ve Katade'nin görüşü daha bir açıktır. Yani, seriyyelerle birlikte çıkmayıp Peygamber (sav) ile birlikte geri kalan kesim, dini iyice öğrensin. Bu ise, ilim talebine vücut ve bağlayıcılık söz konusu olmaksızın bir teşvik ve bu konuda gayrete getirmeyi gerektirmektedir. Çünkü ilim talebi, söz gücüyle olmaz. İlim talebi delilleri ile birlikte gerçekleşmelidir. Bu görüşü Ebu Bekr b. el-Arabî dile getirmiştir.

5. İlim Talebinin Kısımları:

İlim talebi iki kısma ayrılır. Namaz, zekât ve oruç gibi farz-ı ayn olanlar.

Derim ki: İşte Hz. Peygamber'den rivayet edilen: "İlim talebi farzdır" buyruğu bu hususu ifade etmektedir. Abdulkuddus b. Habib rivayet eder: Ebu Said el-Vuhâzî, Hammâd b. Ebi Süleyman'dan, o, İbrahim en-Nehaî'den dedi ki: Ben, Enes b. Malik'i şöyle derken dinledim. Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "İlim talebi her müslümâna farzdır." İbrahim dedi ki: Ben, Enes b. Malik'ten bu hadisten başkasını dinlemedim.⁽¹⁾

İkinci tür ilim ise, farz-ı kifaye ilimdir. Hakların elde edilmesi⁽²⁾ Hadlerin uygulanması, davacılar arasında hüküm verilmesi ve benzeri hususlar... Çünkü bütün insanların bunları öğrenmeleri uygun düşmez. O takdirde halleri, düzenleri bozulur, aynı şekilde gazaya giden seriyelerin de durumu bozulur, eksilir. Yahut da geçimleri tamamen âtıl hale gelir. Böylelikle bu iki hâli muayyen olarak yerine getirilmesi sözkonusu olmakla birlikte, her birisini belli kimseler tayin edilmeksizin bazı kimselerin yerine getirmesi kesinleşmiş olmaktadır. Bu ise, yüce Allah'ın ezelî kudret ve sözü gereğince kullarına kolaylaştırması ve aralarında rahmet ve hikmeti paylaşmasına göre ortaya çıkar.

6. İlim Taleb Etmenin Faziletine Dair:

İlim talebi büyük bir fazilet, şerefli bir mertebedir. Hiçbir amel ona denk düşmez. Tirmizî, Ebu'd-Derdâ yoluyla gelen hadisde şöyle dediğini rivayet eder: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kim bir yolu ilim aramak kastıyla izleyecek olursa, Allah da o kimseyi cennete götüren bir yolda yürütür. Şüphesiz ki melekler, ilim talep edene razı olduklarından dolaşarak kanatlarını yerlere sererler. Ve şüphesiz alim kimseye göklerde bulunanlar, yerde bulunanlar ve hatta suyun içindeki balıklar dahi mağfiret dilerler. Ve şüphesiz âlimin âbide olan fazileti, ondördündeki ayın diğer yıldızlara olan

(1) *İbn Mâce*, Mukaddime 17

(2) İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 1031. sahifede "elde edilmesi" anlamını verdiğimiz tahsil kelimesi yerine korunması, sağlama alınması anlamını veren "tahsîn" kelimesi yer almaktadır.

fazileti gibidir. Gerçek şu ki, ilim adamları peygamberlerin mirasçılarıdır. Şüphesiz peygamberler ne bir dinar, ne de bir dirhem miras bırakmışlardır. Onlar, ancak ilmi miras bırakmışlardır. Her kim onu alırsa hiç şüphesiz çok büyük bir pay almış olur.”⁽¹⁾

Darimî Ebu Muhammed de Müsned’inde şöyle demektedir: Bize, Ebu’l-Muğire anlattı, bize el-Evzaî, el-Hasen’den anlattı, (el-Hasen) dedi ki: Rasûlullah (sav)’a İsrailoğulları arasında bulunan ve birisi farz namazları kıldıktan sonra oturup insanlara hayrı öğreten alim kişi ile, diğeri de gündüzün oruç tutup geceleyin namaz kılan kişi hakkında bunların hangisi daha faziletlidir diye soru sordular. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Şu farz namazı kılıp sonra da insanlara hayrı öğretmek üzere oturan âlimin, gündüzün oruç tutan ve geceleyin namaz kılan abide fazileti, benim, sizin en aşağı mertebe bulunanınıza üstünlüğüm gibidir.”⁽²⁾

Ebû Ömer b. Abdi’l-Berr de bunu “*Beyânü’l-İlm*” adlı eserinde senediyle Ebu Said el-Hudrî’den rivayet etmektedir. O, dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Âlimin âbide üstünlüğü, benim ümmetime üstünlüğüm gibidir.”

İbn Abbas da dedi ki: Cihadın en faziletlisi içinde Kur’ân-ı Kerîm’in, fık- hın ve sünnetin öğretildiği bir mescid bina edeninkidir. Bunu, Şureyk, Leys b. Ebi Süleym’den, o, Yahya b. Ebi Kesir’den, o, Ali el-Ezdî’den rivayet etmiştir. Ali dedi ki: Cihada gitmek istedim. İbn Abbas bana şöyle dedi: Senin için cihaddan daha hayırlı olan bir şeyi sana göstereyim mi? Bir mescide gidersin, orada Kur’ân okutursun ve fıkıh öğretirsin. er-Rabi’ de dedi ki: Ben, Şafiî’yi şöyle derken dinledim: İlim talep etmek nafile namazdan daha üstün bir vecibedir.

H. Peygamberin: “Şüphesiz ki, melekler kanatlarını yerlere koyarlar” şeklinde hadiste yer alan buyruğunun iki anlama gelme ihtimali vardır: Birincisine göre melekler, o kimseye şefkat ve merhamet duyarlar. Nitekim yüce Allah, çocuklara, anne-babaya iyilik yapmalarını emrettiği buyruğunda şöyle buyurmuştur: “*Merhametinden dolayı onlara alçak gönüllülük kanadını indir.*” (el-İsra, 17/24) Yani, onlara karşı alçak gönüllü davran.

İkinci açıklama şekline göre ise; kanatların yere konulmasından maksat, yola açılması, yayılmasıdır. Çünkü bazı rivayetlerde: “Ve şüphesiz ki melekler kanatlarını yayarlar” denilmektedir. Yani melekler, ilim talibini, yüce Allah’ın rızası için uygun şekilde ilim tahsil ettiğini görüp de diğer halleri de ilim talebindeki haline benziyor ise, bu yolculuğunda kanatlarını onun için

(1) *Ebû Dâvûd*, İlm 1, *Tirmizî*, İlm 19; *İbn Mâce*, Mukaddime 17; *Dârimî*, Mukaddime 32 h. no: 349; *Müsneid*, V, 196.

(2) *Dârimî*, Mukaddime 32, h. no: 347.

yere yayarlar ve onu kanatları üzerinde taşırlar. Bunun sonucunda da ilim taleb eden kişi esenliğe kavuşur. Eğer yürüyor ise yorgunluk, bitkinlik duymaz. Uzak yollar ona yakın gelir. Normal yolculara isabet eden hastalık, malın gitmesi, yolu kaybetmek gibi türlü zararlar onu gelip bulmaz. Bu kabilden açıklamalar kısmen de olsa, daha önce Âli İmran Sûresi'nde yüce Allah'ın: "*Allah... açıkladı*" (Âli İmran, 3/18) âyetini açıklarken geçmiş bulunmaktadır.

İmran b. Husayn dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ümmetimden bir kesim, kıyamet kopuncaya kadar hak üzere üstün kalmaya devam edeceklerdir."⁽¹⁾ Yezid b. Harun dedi ki: Eğer burada sözü geçenler hadis sahipleri (hadis ilmini tahsil edenler) değil iseler, bunların kim olduklarını bilemiyorum.

Derim ki: Âyetin yorumu ile ilgili olarak (hadis-i şerifte kendilerinden söz edilen kimselerin) hadis ile uğraşan ilim adamları olduklarına dair Abdurrezzak'ın bu görüşünü es-Sa'lebî nakletmektedir. Ben de, İbn Ebi Hucce diye bilinen hocamız, üstad, kıraat alimi, nahiv bilgini, muhaddis, Kurtubalı Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kaysî'yi, Hz. Peygamber'in: "Garb ehli kıyamet kopacağı vakte kadar hak üzere galip ve muzaffer kimseler olmaya devam edeceklerdir" buyruğunun açıklanması ile ilgili olarak; "bunlar ilim adamlarıdır" dediğini dinledim. (Bunu açıklamak sadedinde) dedi ki: Çünkü, "garb" kelimesi müşterek bir lafızdır. Hem büyük kova anlamında kullanılır, hem de güneşin batış yeri için kullanılır. Ayrıca, taşan göz yaşı anlamında da kullanılır. Buna göre: "Garb ehli... devam edecektir" ifadesi; Allah'ı bilmekten ve O'nun hükümlerini bilmekten dolayı, O'nun korkusundan ötürü göz yaşları taşıp duranlar muzaffer ve üstün gelmeye devam edeceklerdir, demektir. Yüce Allah da: "*Kulları arasında Allah'tan ancak alimler korkar*" (Fâtır, 35/28) diye buyurmaktadır.

Derim ki: Bu yorumu, Hz. Peygamber'in Müslim'in Sahih'inde yer alan şu buyruğu da desteklemektedir: "Allah kimin hakkında hayır dilerse onu dinde fakih (derin bilgi sahibi) yapar. Müslümanlardan bir kesim kıyamet gününe kadar hak üzere çarpışmaya ve kendilerine düşmanlık edenlere karşı muzaffer kalmaya devam edeceklerdir."⁽²⁾

Bu hadisın ifade dizisinin zahirinden anlaşıldığına göre, onun başı sonu ile irtibatlıdır.⁽³⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Buhârî*, Fardû'l-Humus 7, Menâkıb 28, İ'tisam 10, Tevhîd 29; *Müslim*, İman 247, İnkâr 170-175; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 4, Fiten 1; *Tirmizî*, Fiten 51; *İbn Mâce*, Mukaddime 1; *Dârimî*, Cihâd 39; *Müsned*, IV, 93, 99, 104..., V, 269, 278, 279.

(2) Bir önceki notta işaret edilen yerlerin bir çoğunda bu iki husus aynı rivâyette söz konusu edilmektedir.

(3) Yani hak üzere kalmaya devam edecek olan kesim, dinde fıkıh (derin bilgi) sahibi olanlar ve bu yolda çaba harcayanlardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ
وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾

123. Ey iman edenler! Kâfirlerden size yakın olanlarla savaşın. Onlar sizde büyük bir azim ve şiddet bulsunlar. Bilin ki Allah, muhakkak takvâ sahipleriyle beraberdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımız, tek başlık halinde sunacağız:

Kâfirlerle Savaş:

Şanı yüce Allah, mü'minlere ne şekilde cihad edeceklerini göstermekte ve düşmanlarından yakınlık sırasına göre başlamaları gerektiğini bildirmektedir. Bundan dolayı Rasûlullah (sav) önce (cihada) Araplarla başladı. Araplarla savaş bitirdikten sonra bu sefer Şam (Suriye) topraklarında egemenliği bulunan Bizanslılara yöneldi.

el-Hasen der ki: Bu âyet-i kerîme, Peygamber (sav) müşriklerle savaş ile emrolunmadan önce indirilmiştir. İşte bu buyruk, (müşriklerden yalnız) İslâm'ın kabul edileceği belirtilen hükümlerden önceki tedricî hükümlerden birisidir.

İbn Zeyd der ki: İndirildiği dönemde bu âyet-i kerîme ile kastedilenler Araplardır. Araplarla savaş sona erdikten sonra, Bizanslılarla diğerleri hakkında: "... Allah'a ve âhiret gününe iman... etmeyenlerle savaşınız" (et-Tevbe, 9/29) buyruğu nazil oldu.

İbn Ömer'den, bununla kastedilenlerin Deylemliler olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Yine ondan gelen rivayete göre, önce kimlerle savaşa başlamak gerekir. Bizanslılarla mı, yoksa Deylemlilerle mi? diye sorulmuş; İbn Ömer: Bizanslılarla diye cevap vermiş.

el-Hasen der ki: Burada kastedilen Deylemlilerle, Türklerle ve Bizanslılarla savaştır.

Katade der ki: Bu buyruk, yakınlık sırasına göre kâfirlerle savaşmak hususunda umumî bir buyruktur.

Derim ki: Katade'nin görüşü âyetin zahirine uygun olan görüştür.

İbnü'l-Arabî de, İbn Ömer'in dediği şekilde Deylemlilerden önce Bizanslılarla savaşılması görüşünü şu üç sebep dolayısıyla tercih etmiştir. Birinci-

sine göre; Bizanslılar Kitap ehlidir. O bakımdan, bunlara karşı delil (diğerlerine oranla) daha çoktur ve daha kesindir. İkinci olarak, onlar bize -yani Medinelilere- daha yakındırlar. Üçüncüsü ise, peygamberlerin yurtları onların toprakları içerisinde daha çoktur. Bu yurtların ellerinden kurtarılması daha bir vaciptir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Onlar sizde büyük bir azim ve şiddet bulsunlar.” Yani, çetinlik, güç ve hamiyet bulsunlar. el-Fadl, el-A'meş ve Âsım'dan, “(غَلَطَ): Azim ve şiddet” kelimesini “ğayn” harfi üstün ve “lâm” harfini de sakın olarak okuduklarını rivayet etmektedir. el-Ferrâ der ki: Hicazlıların ve Esedoğullarının şivesi, “ğayn” harfi üstün şeklidir. Temimoğulları ise ğayn harfini ötreli olarak kullanırlar.

وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ
إِيمَانًا؟ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾

124. Bir sûre indirildiği zaman içlerinden bazıları: “Bu hanginizin imanını artırdı” derler. İman etmiş olanlara gelince; daima onların imanını artırmıştır ve onlar birbirleriyle müjdeleşirler.

“(إِذَا مَا): **Zaman**” buyruğundaki; (مَا); sıla (zâid)dir.

Âyet-i kerîmeyle kastedilenler münafıklardır. **“Hanginizin imanını artırdı?”** buyruğu ile ilgili olarak: Daha önce Âli İmran Sûresi'nde (3/173. âyetin tefsirinde) imanın artışı ve eksilişi ile ilgili açıklamalar geçtiği gibi yine bu kitabımızın Mukaddimesinde “sûre”nin anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Bunları burada tekrarlayanın bir anlamı yoktur.

el-Hasen, Ömer b. Abdulaziz'e yazdığı bir mektubunda şunları söylemektedir: “Şüphesiz ki imanın birtakım sünnetleri ve farzları vardır. Kim bunları tamamlayacak olursa onunla imanı kemale ermiş olur. Kim de bunları tamamlayamazsa imanı tamamlamamış olur.” Ömer b. Abdulaziz der ki: “Eğer yaşayacak olursam ben bunları sizlere açıklayacağım. Şayet ölürsem, zaten benim sizin arkadaşlığınıza aşırı bir tutkum da yoktur.” Bunu Buhârî nakletmektedir.⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, İman 1'de belirtildiğine göre; burada merhum Kurtubî'nin, Hasan-ı Basrî'ye nisbet ettiği sözler de, Ömer b. Abdulaziz'in Adib b. Adiy'e yazdığı mektubunda geçmektedir.

İbnü'l-Mübarek der ki: Ben, imanın arttığını söylemekten başka bir çıkar yol bulamadım. Aksi takdirde Kur'ân'ı reddetmiş olurum.

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا
وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٠﴾

125. Kalplerinde hastalık bulunanlara gelince, onların murdarlıklarına murdarlık katıp arttırdı ve onlar kâfir olarak ölüp gittiler.

“**Kalplerinde hastalık bulunanlara gelince**” yani, şüphe, tereddüt ve münafıklık bulunanlara gelince... Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Onların murdarlıklarına murdarlık katıp arttırdı.**” Şüphelerine şüphe, küfürlerine küfür. Mukatil ise günahlarına günah... diye açıklamıştır ki, anlamlar birbirlerine yakındır.

أَوْ لَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ
لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ ﴿١٢٦﴾

126. Görmüyorlar mı ki onlar her yıl ya bir veya iki kere deneniyorlar? Sonra tevbe de etmiyorlar, ibret de almıyorlar.

Yüce Allah'ın: “**Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl ya bir veya iki kere deneniyorlar**” buyruğundaki: (أَوْ لَا يَرَوْنَ); genel olarak “görmüyorlar mı” anlamında, münafıklara dair haber olmak üzere “ye” ile okunmuştur. Hamza ve Ya'kub ise, münafıklara dair haber ve mü'minlere de hitab olmak üzere “te” ile (“görmüyor musunuz” anlamında) okumuşlardır. el-A'meş ise, “(أَوْ لَمْ يَرَوْا)”: Görmediler mi” diye Talha b. Musarrif ise; “(أَوْ لَا تَرَى)”: Görmüyor musun” diye okumuşlardır ki, bu sonuncusu İbn Mes'udun kıraati olup, hitap Rasûlullah (sav)'a yönelik olmak üzere böyle okumuşlardır.

“**Deneniyorlar**” buyruğunu Taberî: Sınanıyorlar diye açıklamıştır. Müca-

hid de kıtlık ve sıkıntı ile, darlık ile diye açıklamıştır. Atiyye: Hastalıklar ve çeşitli ağrılarla diye açıklamıştır ki, buradaki hastalık ve ağrılardan kasıt, ölümün habercileridir. Katade, el-Hasen ve Mücahid de der ki: Peygamber (sav) ile birlikte gazaya ve cihada çıkmakla ve Allah'ın vadetmiş olduğu zaferleri de görmekle; diye açıklamışlardır.

“**Sonra**” bunun için tevbe de etmiyorlar, ibret de almıyorlar.

وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرِيكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

127. Bir sûre indirilince de birbirlerine bakarlar ve: “Sizi kimse görüyor mu?” (derler) ve sonra sıvışıp giderler. Allah onların kalplerini ters çevirmiştir. Çünkü onlar anlamayan bir toplumdurlar.

“**Bir sûre indirilince de birbirlerine bakarlar**” anlamındaki buyrukta yer alan; (مَا); sıladır (yani, zaidir). Burada kastedilenler münafıklardır. Yani, onlar Peygamber (sav) Kur’ân okumakta iken huzuruna gelip de ona indirdiği buyruklar arasında içyüzlerini açıklayan, yahut da birilerinin içyüzlerini açıklayan bir buyruk indirilecek olursa, bunun doğruluğunu ifade eder anlamda korku ile biri diğerine bakar ve: “Siz, bunu konuştuğunuz vakit sizi görüp de bunu Muhammed’e aktaran bir kimse oldu mu” derler. Ancak, onların bu tutumları Hz. Peygamberin peygamberliği konusundaki cehaletlerinden ve yüce Allah'ın, onu gaybından dilediği şeylere muttall kıldığından habersizliklerinden dolayıdır.

Bir görüşe göre buradaki “**bakarlar**” ifadesi bu âyet-i kerîmede, haber verirler anlamındadır. Taberî, birisinden, buradaki “bakar” fiilinin bu âyet-i kerîmede “dedi” yerinde kullanıldığını söylediğini nakletmektedir.

“**Sonra sıvışıp giderler.**” Yani, hidayet yolundan uzaklaşır, ayrılır giderler. Çünkü onlara, gizledikleri sırları açıklanıp, başkalarının bilmediği işleri kendilerine bildirilecek olursa, kaçınılmaz olarak hayrete düşer, ne yapacaklarını bilmezler; durup düşünürler. Şayet doğruyu anlayacak olurlarsa işte o vakit iman ettikleri zannolunabilir. Çünkü, onların küfür üzere karar verdikleri ve ondan kendilerini kurtaramadıkları vakit, adeta sağlıklı düşünme ve hidayet bulma ihtimallerinin bulunduğu o halden yüzçevirmiş gibi olurlar ve Pey-

gamber (sav)'in kıraatini, okuduğu şeyler üzerinde dikkatle düşünen, Allah'ın âyetleri hakkında ibretle tefekkür eden kimselerin işiteceği şekilde işitmemiş olurlar: *"Şüphesiz, Allah katında yeryüzünde canlıların en kötüsü akıl etmeyen sağır ve dilsizlerdir"* (el-Enfâl, 8/22); *"Onlar Kur'ânı iyiden iyiye düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?"* (Muhammed, 47/24)

* * *

Yüce Allah'ın: **"Allah onların kalplerini ters çevirmiştir"** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah Kalplerini Ters Çevirmiştir:

Yüce Allah'ın: **"Allah onların kalplerini ters çevirmiştir"** buyruğu, onlara bir bedduadır. Onlara bunu söyleyiniz. Onunla birlikte yaptıklarının bir cezası olmak üzere kalplerinin hayırdan çevrilmiş olduğunu haber vermek anlamında olması da mümkündür. Bu, beddua olarak kullanılan bir ifadedir. Yüce Allah'ın: **"Allah kahretsin onları"** (et-Tevbe, 9/30) buyruğu gibidir.

"(بِأَنَّهُمْ): Çünkü onlar" buyruğundaki "be" harfi "ters çevirilmiştir" anlamındaki fiile bir sıladır.

2. "İnsirâf"ın Dönmek Anlamında Kullanılması:

İbn Abbas dedi ki: Namazdan döndük (insarafnâ) denilmesi mekruhtur. Çünkü; bir topluluk insiraf ettiler (döndüler), Allah da onların kalplerini ters çevirdi. O bakımdan siz, bunun yerine namazı kıldık, ifa ettik (kadaynâ) deyiniz. Bunu Taberî, İbn Abbas'tan senediyle rivayet etmiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Ancak onun bu sözü söylediği tartışılır. Sahih olduğunu da zannetmiyoruz. Çünkü, ifadenin düzeninin şöyle olması gerekirdi: Her hangi bir kimse namazdan insiraf ettik, demesin. Çünkü, bir topluluk hakkında: **"Sonra sıvışıp giderler, Allah onların kalplerini ters çevirmiştir"** diye buyrulmuştur. Bize, Vaiz Muhammed b. Abdulmelik el-Büstî haber verdi, bize Ebu'l-Fadl el-Cevherî, kendisine kendisinden işitildiği belirtilerek şöyle de demiş olduğunu bildirdi: Biz bir cenazede bulunuyorduk. Cenazenin geldiğini haber veren kişi, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun çekiliniz (insarifû) dedi. Bu sefer kendisi şöyle dedi: Kimse "insarifu" demesin. Çünkü, yüce Allah yerdiği bir kavim hakkında (aynı fiili kullanarak): **"Sonra sıvışıp giderler"** (insarafû), **"Allah onların kalplerini ters çevirmiştir"** diye buyurmaktadır. O bakımdan bunun yerine Allah'ın rahmeti üzerinize olsun, geri çeki-

liniz (inkalibû) deyiniz. Çünkü yüce Allah övdüğü bir topluluk hakkında da (aynı fiili kullanarak) şöyle buyurmaktadır: *"Sonra da kendilerine hiç bir zarar dokunmaksızın Allah'tan bir nimet ve bolluk ile döndüler (inkalabû)."* (Âli İmran, 3/174)

3. Kalpler Üzerinde Tasarruf Sahibi Olan Allah'tır:

Yüce Allah bu âyet-i kerîmede kalpleri evirip çevirenin, kalpleri döndürenin kendisi olduğunu haber vermektedir. Bu ise, insanların kalpleri ve azaları kendi ellerindedir ve kendi hükümleri altındadır, diye inanan Kaderiye'nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü onların kanaatine göre onlar, kalplerinde ve organlarında kendi meşietleriyle tasarrufta bulunurlar, kendi irade ve ihtiyarlarıyla onlara hüküm geçirirler. Bundan dolayı Malik, Eşheb'in kendisinden rivayetine göre şöyle demiştir: Bu buyruk Kaderiyenin görüşüne ne kadar açık bir red teşkil etmektedir: *"Kalpleri parça parça olmadıkça, kurdukları bina kalplerinde daimi bir kuşku kaynağı olmaya devam edecektir."* (et-Tevbe, 9/110) Yüce Allah'ın Hz. Nuh'a şu buyruğu da böyledir: *"Gerçek şu ki, kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir."* (Hûd, 11/36) İşte bu, ebediyyen olmaz, geri dönülmez ve zeval bulmaz, bir durumdur.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ
عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

128. Andolsun ki içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir. Size çok düşkündür. Mü'minlere oldukça şefkatli ve merhametlidir.

129. Eğer yüzçevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben ancak O'na güvenip dayandım. O, ulu Arş'ın Rabbidir."

Bu iki âyet-i kerîme, Ubey b. Kâ'b'ın dediğine göre, semâdan en son inen buyruklardır. Said b. Cübeyr'in görüşüne göre ise, Kur'ân-ı Kerîm'den en son nazil olan buyruk, önceden de geçtiği gibi: *"Bir de, Allah'a döndürüle-*

ceğiniz günden korkunuz" (el-Bakara, 2/281) âyetidir. Buna göre Ubey'in bu görüşünün, **"Bir de Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkunuz"** (el-Bakara, 2/281) buyruğundan sonra Kur'ân-ı Kerîmin en son inen buyrukları bunlardır, anlamına gelme ihtimali vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Cumhurun görüşüne göre bu buyruklarda hitab Araplardır. Bu da, bu hususta onların üzerindeki nimetlerin sayılıp dökülmesi şeklindedir. Zira, peygamberleri onların dilleriyle ve anlayacakları bir lisan ile geldiği gibi, zaman durdukça da onunla müşerref kılınmışlardır. ez-Zeccâc der ki: Bu buyruk bütün dünyaya yönelik bir hitaptır. Yani, andolsun sizlere insanlardan bir peygamber gelmiştir. Ancak birinci görüş daha doğrudur.

İbn Abbas der ki: Peygamber (sav) ile, nesebi itibariyle akrabalığı bulunmayan hiçbir Arap kabilesi yoktur. O bakımdan şöyle buyurulmuş gibidir: Ey Araplar topluluğu! Andolsun sizlere İsmailoğullarından bir peygamber gelmiştir. Ancak, ikinci görüş delili ortaya koymak açısından daha bir pekiştiricidir. Yani siz, onun dediklerini anlayasınız ve onu önder kabul edip arkasından gidesiniz diye, sizin gibi bir insandır.

"İçinizden" buyruğu, Peygamber (sav)'in nesebinin övülmesini ve onun, arapların özünden ve katıksız Araplardan olmasını gerektirmektedir. Müslim'in Sahih'inde Vâsile b. el-Eska'dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Muhakkak Allah, İsmailin soyundan Kinane'yi seçti. Kinane'den de Kureyş'i seçti, Kureyş'ten de Haşimoğullarını seçti. Haşimoğulları arasından da beni seçti."⁽¹⁾

Yine Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Ben, nikâhlı, meşru evlilikten doğdum. Ben zinadan değilim."⁽²⁾ Yani, Hz. Peygamberin Adem (a.s)'e kadar uzanan soyunda nikah ile evliliğin bulunmadığı bir nesil yoktur. Ve onun soyunda zina mahsulü hiçbir kimse bulunmamaktadır.

Abdullah b. Kusayt el-Mekkî; (مِنْ أَنْفُسِكُمْ): **"İçinizden"** anlamındaki kelimeyi; (مِنْ أَنْفُسِكُمْ): Ennefeslerinizden değerlilerinizden anlamında "fe" harfini üstün olarak okumuştur. Ayrıca bu kıraat, hem Peygamber (sav)'den, hem de Fatıma (r.anha)'dan rivayet edilmiştir. Yani size, en şerefli ve en faziletlileriniz arasından bir peygamber gelmiştir. Bu da, bir şey oldukça rağbet duyulan ise hakkında kullanılan: (شَيْءٌ نَفِيسٌ): Nefis bir şey" ifadesinden alınmadır. Bu buyruğun; aranızda en itaatkâr kimse anlamına geldiği de söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir"** buyruğu, sizin, zorluklarla, meşakkatlerle karşılaşmanız ona ağır gelir, demektir.

(1) Müslim, Fedâil 1; Tirmizî, Menâkıb 1; Müsned, IV, 107.

(2) el-Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, VIII, 214.

"(الْعَنَتُ): Zorluk ve meşakkat" anlamındadır. Bu da, Arapların bir tepenin, zor ve helak edici olması halinde kullandıkları: "(أَكْمَةُ عُنُوتٍ): Zorlu tepe" ifadelerinden gelmektedir. İbnü'l-Enbarî der ki: "(التعنت)"ın asıl anlamı, zorluk, sıkıntı vermek demektir. O bakımdan Araplar, "(فلان يتعنت فلاناً ويعنته)": Filan kişi filana zorluk çıkartır," dediklerinde işi sıkı tutar ve ona yerine getirilmesi zor gelen bir takım şeyleri yerine getirmeye mecbur tutar, demek isterler. Buna dair açıklamalar da daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/220. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"(ما عَظُمَ): **Uğramanız**" buyruğundaki; (ما) mastar içindir. Bu da; "(عَزِيزٌ): **Pek ağır gelir,**" şeklindeki mukaddem haberin mübtedâsıdır. Bununla birlikte; "(ما عَظُمَ): **Sıkıntıya uğramanız**" in, "(عَزِيزٌ): **Pek ağır gelir**" in faili ve aynı zamanda bunun "Resûl"ün sıfatı olması da mümkündür. Bu, daha da doğrudur. "**Size çok düşkündür**" ile "Şefkatli ve merhametlidir" anlamındaki buyruklar da aynı şekilde sıfat olarak merfu'durlar. el-Ferrâ der ki: "(عَزِيزاً عَلَيْهِ ما عَظُمَ حَرِيصاً رَوْفاً رَحِيماً)" Sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir, size çok düşkün olan, mü'minlere oldukça şefkatli ve merhametli olandır" diye hal olarak nasb ile okunması da caizdir.

Ebu Cafer en-Nehhâs der ki: Buyruğun anlamı ile ilgili olarak Arap diline uygun söylenmiş en güzel söz şudur: Bize Ahmed b. Muhammed el-Evdî anlattı, dedi ki: Bize, Abdullah b. Muhammed el-Huzaî anlattı, dedi ki: Ben, Amr b. Ali'yi şöyle derken dinledim: Ben, Abdullah b. Dâvud el-Hureybî'yi, şanı yüce Allah'ın: "**Andolsun ki, içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir**" buyruğu hakkında şöyle derken dinledim: Yani, sizin cehenneme girmeniz ona pek ağır gelir. "**Size çok düşkündür**", sizin cennete girmenizi çok ister, demektir. Bir diğer görüşe göre de, sizin iman etmenizi çok ister anlamındadır. el-Ferrâ'ya göre: Cehenne girmenizi hiç istemez, demektir. Bir şeye düşkünlük göstermek (hırs) ise, onun kaybolmasını, telef olmasını hiçbir şekilde istememek demektir.

"**Mü'minlere oldukça şefkatli ve merhametlidir.**" Şefkatli (raûf), ra'fet ve şefkatte ileri derecede giden kimse demektir. "**Şefkatli ve merhametli** (raûfun rahîm)"a dair açıklamalar, el-Bakara Sûresi'nde daha önceden (2/143. âyetin tefsirinde) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır. el-Huseyn b. el-Fadl da der ki: Yüce Allah kendi isimlerinden iki ismini -herhangi bir peygambere-Muhammed (sav)'in dışında kimseye vermiş değildir. O, Hz. Peygamber hakkında: "**Mü'minlere oldukça şefkatli ve merhametlidir**" diye buyurduğu gibi, kendi zatı hakkında da: "**Gerçekten Allah, insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir**" (el-Bakara, 2/143) diye buyurmuştur.

Abdulaziz b. Yahya der ki: Âyet-i kerîmenin söz dizisi şöyledir: Andolsun ki size, kendi içinizden aziz (oldukça değerli, şerefli), mü'minlere karşı ol-

dukça düşkün, şefkatli ve merhametli, sizden başka hiçbir şeyin kendisini ilgilendirmedeği ve size zor gelen işlerden dolayı sıkıntıya uğramanız kendisine pek ağır gelen bir rasûl gelmiştir. Sizin için şefaatte bulunacak olan odur. O bakımdan onun sîreti üzere devam ettiğiniz sürece hiçbir şey için üzülme-yiniz. Zira o, sizin cennete girmenizden başka hiçbir şeye razı olmaz.

Yüce Allah'ın: **"Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Bana Allah yeter."** Yani, ey Muhammed! Yüce Allah'ın, kendilerine lütfedip dile getirmiş olduğu bu ni-metlerden sonra kâfirler yüzçevirecek olurlarsa, bana Allah yeter, de. Yani, sizin bu inkârınıza karşı O, bana kâfidir.

"O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, ben ancak O'na güvenip dayan-dım." Bütün işlerimi O'na ısmarladım, havale ettim. **"O, ulu arşın Rabbidir."** Yüce Allah'ın özellikle arşı sözkonusu etmesi, yaratıklarının en büyüğünün arş olduğundan dolayıdır. Arş, zikredildiği takdirde, onun dışındaki bütün ya-ratıklar da onun kapsamına girer. **"Ulu"** anlamındaki; (العظيم) kelimesini ge-nellikle "Arş"ın sıfatı olarak esreli okumuşlardır. "Rabb"ın sıfatı olarak ref' ile de okunmuştur ki, bu okuyuş İbn Kesir'den rivayet edilmiştir, İbn Muhaysın'ın kıraati de böyledir. (Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: O, arşın Rabbi-dir, uludur). Ebu Dâvûd'un Kitab'ında da Ebu'd-Derdâ'dan şöyle dediği ri-vayet edilmektedir: Bir kimse sabahı ettiğinde ve akşamı ettiğinde yedişer de-fa: (حسبي الله لا إله إلا هو عليه توكلت وهو رب العرش العظيم): Bana Allah yeter, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, ben ancak O'na güvenip dayandım, O, ulu Arşın Rab-bidir" diyecek olursa, ister bu sözleri söylerken doğru söylemiş olsun, ister yalan söylemiş olsun, onu kederlendiren her şeye karşı Allah ona yeter.⁽¹⁾

"Nevâdiru'l-Usul"de de Bureyde'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Ra-sûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim her namazın akabinde on kelime söy-leyecek olursa, bu sözler dolayısıyla Allah'ın kendisine yeterli geldiğini ve Allah'ın ona, bunlardan dolayı mükâfat verdiğini görecektir. Bu on kelime-nin beşi dünya için, beşi âhiret içindir:

حسبي الله لديني حسبي الله لدنياي حسبي الله لما أمني حسبي الله لمن بغى عليّ حسبي الله لمن حسدني
حسبي الله لمن كادني بسوء حسبي الله عند الموت حسبي الله عند المسألة في القبر حسبي الله عند
الميزان حسبي الله عند الصراط حسبي الله لا إله إلا هو عليه توكلت وإليه أنيب

"Dinim için hasbiyallah (Allah bana yeter), dünyam için hasbiyallah, be-ni üzen şeye karşı hasbiyallah, bana haksızlık edene karşı hasbiyallah, ba-na kıskançlık edene karşı hasbiyallah, bana kötü tuzak kurana karşı hasbi-yallah, ölüm esnasında hasbiyallah, kabirde sorgulanma esnasında hasbiyal-

(1) *Ebû Dâvûd*, Edeb 100.

lah, Mizan esnasında hasbiyallah, Sırat esnasında hasbiyallah, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, ben ancak O'na güvenip dayandım ve dönüşüm yalnız O'nadır."

en-Nakkâş da Ubey b. Kâ'b'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Şanı yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîmden en son indirdiği buyruklar şu iki âyet-i kerîmedir: **"Andolsun ki içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki..."** diye başlayan, sûrenin sonuna kadar devam eden buyruklardır. Bunu önceden de açıklamış idik. Yusuf b. Mihran'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre ise, Kur'ân-ı Kerîmden en son nazil olan buyruk: **"Andolsun ki içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki..."** buyruğu ile bu âyet-i kerîmedir. Bunu da el-Maverdî nakletmektedir.

Biz ise, İbn Abbas'dan, el-Bakara Sûresi'nde belirttiğimiz gibi buna muhalif olan bir görüşü daha önceden nakletmiş idik ki, o daha sahihtir.

Mukatil der ki: Bu buyruklar daha önceden Mekke'de inmiş idi. Ancak, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü sûre Medine'de inmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yahya b. Ca'de der ki: Ömer b. el-Hattab (r.a) iki kişi o hususta şahidlik etmedikçe, her hangi bir âyeti Mushafta tesbit etmezdi. Ensardan bir kişi Tevbe Sûresi'nin sonundaki: **"Andolsun ki içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki..."** diye başlayan iki âyetin, Kur'ân'dan olduğunu bildirdi. Hz. Ömer: Allah'a yemin ederim ki, bunlara dair ben senden başka bir delil istemeyeceğim. Çünkü Peygamber (sav) gerçekten böyle idi, deyip bunları da kaydettirdi.

İlim adamlarımız derler ki: Burada sözü geçen kişi Huzeyme b. Sabit'tir. Ömer (r.a)'ın bu iki âyeti yalnızca onun şahidliği ile tesbit etmeyi kabul etmesi, Peygamber (sav)'in niteliğine dair bu buyruklardaki ifadelerin sahih olduğuna dair delilin ortada oluşundan dolayıdır. Hz. Peygamberin böyle oluşu bir başka şahid getirmeye ihtiyaç bırakmayacak kadar güçlü bir karinedir. Ve bu buyruk el-Ahzab Sûresi'nde yer alan: **"Mü'minler arasında Allah'a verdiği sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır"** (el-Ahzab, 33/23) buyruğundan farklıdır. Çünkü o âyet-i kerîme, hem Zeyd, hem de Huzeyfe'nin şahidliği ile sabit olmuştur. Çünkü onlar, her ikisi de bu âyet-i kerîmeyi Peygamber (sav)'dan işitmişlerdi. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce bu kitabın (tefsirin) Mukaddime'sinde geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

Fûnus *Sûresi*

1-109. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de İnmiştir, Yüzdokuz Âyettir).

Yûnus (a.s) Sûresi el-Hasen, İkrime, Ata ve Cabir'in görüşlerine göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ise der ki: Yüce Allah'ın: *"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen..."* (Yûnus, 10/94) buyruğundan itibaren üç âyet müstesnâdır. Mukatil ise der ki: İki âyet müstesnâ, Mekke'de inmiştir. *"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen..."* (Yûnus, 10/94) buyruğu Medine'de inmiştir.

el-Kelbî der ki: Sûre Mekke'de inmiştir. Ancak, yüce Allah'ın: *"Aralarından ona inanan kimseler de vardır, ona iman etmeyen kimseler de vardır,"* (Yûnus, 10/40) buyruğu müstesnâdır. Bu, Medine'de yahudiler hakkında inmiştir. Bir kesim de şöyle demiştir: Sûrenin baş tarafından kırk âyet kadarlık bir bölümü Mekke'de, geri kalanı da Medine'de inmiştir.

الرَّاءِ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

1. Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir.

"Elif, Lâm, Râ" buyruğu ile ilgili olarak en-Nehhâs dedi ki: Ebû Cafer Ahmed b. Şuayb b. Ali b. el-Hüseyn b. Hureys'e "kıraat ile" dedi ki: Bize, Ali b. el-Hüseyn babasından haber verdi. Babasının Yezid'den naklettiğine göre, İkrime ona İbn Abbas'tan naklen dedi ki: Elif, Lam Ra ile Hâ, Mîm ve Nûn "er-Rahmân" isminin değişik yerlere dağılmış harfleridir. Ben bunu, el-A'meş'e naklettim de o: Sende buna benzer bilgiler var da bana niye haber vermiyorsun? dedi.

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir. "Elif, Lâm, Râ": "أنا الله أرى": Ben Allah'ım, görürüm," demektir. en-Nehhâs der ki: Ben, Ebu İshâk'ın bu görüşe meylettiğini gördüm. Çünkü Sibeveyh buna benzer bir görüşü Araplardan nakleder ve şöyle bir beyit zikreder:

بالخير خيرات وإن شِرفاً ولا أريد الشر إلا أنْ تَأْ

“Eğer sen bir hayır yaparsan, ben sana hayırlar yaparım. Ve eğer bir kötülük yaparsan, fâ (yani ben de kötülük yaparım).

Bununla birlikte ben hiçbir zaman şerri istemem. Ancak sen, te, (yani sen kötülük istersen, ben de isterim).”

el-Hasen ve İkrime der ki: “**Elif, Lâ, Râ**” bir yemindir. Said de Katade’den neklen dedi ki: Elif, Lâ, Râ, Sûrenin adıdır. Yine dedi ki: Kur’ân-ı Kerîm-deki bütün hece harfleri de böyledir. Mücahid der ki: Bunlar sûrelerin başlangıçlarını teşkil ederler.

Muhammed b. Yezid de der ki: Bunlar, bir uyarıdır. Hece harfleri de böyledir.

“Elif, Lâ, Râ” imâle yapılmaksızın okunduğu gibi, harf (edat) olan; (ما ولا) ’ye benzemesin diye imâle ile de okunmuştur.

Yüce Allah’ın: “**İşte bunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir**” buyruğu mübteda ve haberdur. Yani, işte bu sözü edilen buyruklar, hikmet dolu kitabın âyetleridir. Mücahid ve Katade dedi ki: Bununla Tevratı, İncili ve daha önce indirilmiş diğer kitapları kastetmiştir. Çünkü “(تلك): **İşte bunlar**” ifadesi gaip ve dışı olan şeylere işaret eder. Bir diğer görüşe göre burada; “(تلك) **İşte bunlar**”; (هذه): Bunlar anlamındadır. Yani, bunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir. el-A’sâ’nın şu beyiti de bu türdendir:

تلك خيلي منه وتلك ركابي من صُفْرٍ أولادها كالزَّيب

“İşte benim atlarım ve işte develerim.

Onlar sarıdır, yavruları ise (simsiyah) kuru üzüm gibidirler.”

Maksat, Kur’ân-ı Kerîm’dir. Bu açıklama doğruya daha yakındır. Çünkü, bundan önce Kur’ân’dan önce inmiş kitaplardan söz edilmiş değildir. Diğer taraftan “Hakîm: hikmet dolu” Kur’ânın nitelikleri arasındadır. Buna delil de yüce Allah’ın: “*Elif, Lâ, Râ. Bu, âyetleri muhkem kılınmış... bir kitaptır*” (Hûd, 11/1) buyruğudur. el-Bakara Sûresi’nin baş taraflarında (2/1-2. âyetlerin tefsirinde) bu anlamdaki açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Hakîm (hikmet), helal, haram, hadler ve hükümler ile muhkem kılınmış demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde ve başkaları yapmıştır. Hakîm’in, hâ-

kim anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani O, helal ve harama dair hükümler hakkında hüküm koyandır, insanlar arasında da hak ile hükmedendir. Bu buyruk “fâil” anlamında “faîl” veznindedir. Buna delil de yüce Allah'ın: *“Beraberlerinde insanların anlaşmazlığa düştüğü şeyler hakkında aralarında hükmetmek için de hak ile kitabı indirdi.”* (el-Bakara, 2/213)

“**Hakîm**”in, içinde hüküm konulmuş bulunan, anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, yüce Allah, o kitapta adaletle, iyilikle, akrabaya birşeyler vermekle hükmettiği gibi, haksızlıklardan, kötülüklerden yasaklayan hükmü de koymuştur. Ayrıca kendisine itaat edenlere cenneti, isyan edenlere de cehennemini vereceğine dair hükmünü de koymuştur. Buna göre “Hakîm” buyruğu “mef’ûl” anlamında “fâil” vezninde bir kelimedir. Bu açıklamayı da el-Hasen ve başkaları yapmıştır.

Mukatil der ki: “**Hakîm**”, batıla karşı sağlamca korunmuş, yalanı bulunmayan, kendisinde ihtilaf ve tutarsızlık bulunmayan kitap demektir. Bu da “mef’al” anlamında “faîl” vezninde bir kelime olur. el-A’şa’nın, daha önce söylemiş olduğu bir kasidesini sözkonusu ederken söylediği şu beyit de bu türdendir:

وغريبة تأتي الملك حكيمة
قد قلتها ليقال من ذا قالها

“Benzeri görülmedik ve son derece sağlam söylenmiş (hakîme)
bir kaside olup hükümdarlara ulaşır
Bunu kim söyledi? denilsin diye ben onu söyledim.”

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ
الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ط قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا
لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾

2. İçlerinden bir adama: “İnsanları uyar, iman edenlere Rabbleri katında kendileri için muhakkak bir “kadem-i sıdk” olduğunu müjdele” diye vahiy göndermemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi ki, o kâfirler: “Şüphesiz bu, apaçık bir sihirbazdır” dediler?

Yüce Allah'ın: “İnsanlar için şaşılacak bir şey mi ki?” buyruğu taktır ve azar anlamını taşıyan bir istifham (soru)dır. “(عَجَبًا): Şaşılacak bir şey” ke-

limesi; (كَان)'in haberi, ismi de “ (أَنْ أَوْحَيْنَا) : **Vahiy göndermemiz**” buyruğu olup ref' mahallindedir. Yani, bizim vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir?

Abdullah (b. Mes'ud)'in kıraatinde “**şaşılacak bir şey**” anlamındaki kelime; (عَجَب) şeklinde ve (كَان) nin ismidir. Haberi ise; (أَنْ أَوْحَيْنَا) : **Vahiy göndermemiz**” buyruğudur.

“ (إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ) : **İçlerinden bir adama**” buyruğundaki “**adam**” anlamındaki kelime, “cim” harfi ötreli değil de sakin olarak; (رَجُل) şeklinde de okunmuştur.

Buyruğun nüzul sebebine gelince, İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, kâfirler, Muhammed (sav) peygamber olarak gönderildiğinde şöyle demişlerdi: Allah, elçisi bir insan olmayacak kadar büyüktür. Yine onlar: Peki, Allah Ebu Talib'in yetiminden başka elçi gönderecek kimse bulmadı mı? Bunun üzerine: “**İnsanlar için**” yani, Mekkeliler için “**şaşılacak bir şey mi ki?**” âyeti nazil oldu.

Bir diğer görüşe göre onlar, öldükten sonra dirilişin söz konusu edilmesini hayretle karşılamışlardı. (Bunun üzerine bu buyruklar indirildi).

Yüce Allah'ın: “**İnsanları uyar, iman edenlere... müjdele**” anlamındaki buyruk ise, cer edatının düşürülmesi ile nasb mahallindedir ki, bu da; “ (بَأْنْ أُنْذِرُ النَّاسَ) : İnsanları uyar demek suretiyle” anlamındadır. “**Kendileri için muhakkak bir kadem-i sıdk olduğunu**” anlamındaki; (أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ) buyruk da böyledir.

Uyarma (bk. el-Bakara, 2/6. âyet), müjdelemek (bk. el-Bakara 2/25. âyet, 1. başlıkta) ve bunun dışındaki âyetin diğer lafızlarına ait açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır. Ancak “**kadem-i sıdk**”ın anlamı hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas der ki: “**Kadem-i sıdk**” doğruluk mevkii demektir. Bunun delili de yüce Allah'ın: “*Rabbim, beni doğruluk (sıdk) girdişi ile girdir... de*” (el-İsra, 17/80) buyruğudur. Yine İbn Abbas'tan rivayete göre kadem-i sıdk, dünyada iken işledikleri amelleri dolayısıyla onlara verilecek güzel mükâfat demektir. Ondan gelen bir başka rivayete göre ise “kadem-i sıdk”, ilk zikirde (Levh-i Mahfuzda) mutlu olacaklarına dair eskiden beri haklarında verilmiş hüküm demektir. Mücahid de böyle açıklamıştır. ez-Zeccâc ise, üstün ve yüksek derece diye açıklamıştır. Şair Zu'r-Rimme der ki:

لَكُمْ قَدَمٌ لَا يَنْكُرُ النَّاسُ أَنَّهَا مع الحسب العالي طَمَّتْ عَلَى الْبَحْرِ

“Sizin insanların inkâr etmediği üstün bir mevkiniz vardır.

Ve denizi bile örtmüştür bu üstün mevkiniz, yüce şerefınız ile beraberdir.”

Katade, "eskiden beri doğruluk" diye açıklamıştır. er-Rabi' ise, doğru ve gerçek bir mükâfat, Ata, sıddıklık makamı, Yeman ise, doğru bir iman diye açıklamıştır. Bu, meleklerin duası diye açıklandığı gibi, önden gönderdikleri (kendilerinden önce vefat eden) salih evlat diye de açıklanmıştır.

el-Maverdî der ki: Doğru ve samimi, itaate uygun, doğru mükâfatın verilmesi demektir. el-Hasen ve yine Katade derler ki: Kadem-i sıdk, Muhammed (sav)'dır. Çünkü o, isteği yerine getirilecek ve onlardan önce varacak bir şefaattir. Nitekim Hz. Peygamber: "Ben, sizden önce Havz'a varmış olacağım"⁽¹⁾ diye buyurmuştur. Hz. Peygambere sorulan bir soru üzerine de: "O, sizin benim vesilem ile Rabbinizden isteyeceğiniz şefaattir" diye buyurmuştur. Tirmizî el-Hakîm der ki: Hz. Peygamberi Makam-ı Mahmud'da öne geçirmiştir. (İşte Kadem-i sıdk budur).

Yine el-Hasen'den dedi ki: Bu, Peygamber (sav)'ın vefatı musibetiyle karşı karşıya kalmaları demektir.

Abdulaziz b. Yahya da der ki: "Kadem-i sıdk", yüce Allah'ın: *"Şüphesiz kendileri için daha önceden tarafımızdan iyilik takdir edilmiş olanlar, işte onlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* (el-Enbiya, 21/101) buyruğunda dile getirilmiştir. Mukatil ise der ki: Kadem-i sıdk'tan kasıt, onların dünyada iken işledikleri güzel amellerdir. Taberî de bu görüşü tercih etmiştir. Şair el- Vaddâh der ki:

صَلِّ لَدِي الْعَرْشِ وَأَتَّخِذْ قَدَمًا تُجِيكَ يَوْمَ الْبَارِ وَالزَّلِّ

"Arş'ın sahibi için namaz kıl da tökezleme ve ayakların kayma gününde Seni kurtaracak bir kadem (salih ameller) edin."

Kadem-i sıdk'ın, yüce Allah'ın, kabirden haşredilip cennete girdirme hususunda bu ümmeti takdim etmesi (öne geçirmesi) olduğu da söylenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Biz, dünyada (zaman itibariyle) sonrakileriz, kıyamet gününde ise, diğer bütün yaratıklar arasında öncelikle kendileri hakkında hüküm verilecek ilkleriz."⁽²⁾

Bu ifadenin gerçek mahiyeti, onun salih amel hususunda çalışıp çabalamayı kinaye yoluyla ifade etmesinden ibarettir. Nasıl ki nimet kastıyla "yed: el" tabiri, övgü kastıyla da "lisan; dil" tabiri kullanılıyor ise, salih amel de "kadem" ile ifade edilmiştir. Şair Hassan (b. Sabit) şöyle demektedir:

(1) *Buhârî*, Rikaak 53, Fiten 1; *Müslim*, Tahâre 39, İmâre 10, Fedâil 25-26...; *İbn Mâce*, Fitnen 5, Zühhd 36, Menâsik 76; *Müsned*, I, 257, 384..., II, 408, III, 18, 62..., V, 41, 86...

(2) *Müslim*, Cumua 22; *Nesâî*, Cumua 1.

لَنَا الْقَدَمُ الْعَلِيَا إِلَيْكَ وَخَلْفَنَا لَأُولُنَا فِي طَاعَةِ اللَّهِ تَابِع

“Sana doğru üstün kadem bizimdir. Arkamızdan gelenler ise, Allah’a itaat hususunda ilk olanlarımıza tabidir.”

Şair, bununla ihlâsla itaatteki önceliği kastetmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Ebû Ubeyde ve el-Kisaî der ki: İster hayır, ister şerde öncelikli olan herkesi anlatmak için Araplar “kadem” ifadesini kullanırlar. Mesela; filan kişinin İslâmda kademi vardır, filan kişinin benim nezdinde kadem-i sıdk’ı vardır, kadem-i şerri ve kadem-i hayrı vardır, denilir.

Bu “kadem” kelimesi müennestir, müzekker olarak kullanıldığı da olur. Mesela; “kadem-i hasen” denildiği gibi, (müennes olduğuna alamet olmak üzere, sıfatı da müennes getirilmek suretiyle): “Kadem-i salihâ” da denilir. İbnü’l-Arabî ise der ki: Kadem, şerefte tekaddüm (öne geçmek) demektir. Şair el-Accâc der ki:

زَلَّ بَنُو الْعَوَّامِ عَنْ آلِ الْحَكَمِ وَتَرَكُوا الْمُلْكَ لِمُلْكِ ذِي قَدَمٍ

“Avvamoğulları el-Hakem hanedanının önünden çekildiler.
Ve hükümdarlığı şeref sahibi bir hükümdara bıraktılar.”

Sahih hadislerde de Peygamber (sav)’den şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Benim beş ismim var. Ben, Muhammed’im, Ahmed’im, Allah’ın kendisi vasıtasıyla küfrü imha ettiği Mâhî’yim, insanların da kademim üzere haşrolunacağı Hâşir’im ve ben, Âkib’im.”⁽¹⁾ Bununla Hz. Peygamber, kendisinin peygamberlerin sonuncusu olduğunu kastetmektedir ki, nitekim yüce Allah: “Ve *Hâtemü’n-Nebiyîn: Peygamberlerin Sonuncusu*” (el-Ahzab, 33/40) diye buyurmuştur.

Yüce Allah’ın: **“O kâfirler: Şüphesiz bu apaçık bir sihirbazdır, dediler”** buyruğundaki; “(لَسَّاحِرٌ): Sihirbaz” kelimesini İbn Muhaysın, İbn Kesir, Kûfeliler, Âsım, Hamza, el-Kisaî, Halef ve el-A’mes Rasûlullah (sav)’a sıfat olarak okumuşlardır. Diğerleri ise, Kur’ân-ı Kerîm’e sıfat olmak üzere; “(لَيْسَ بِسِحْرٍ): Bir sihirdir” diye okumuşlardır. Sihir’in anlamına dair açıklamalar ise daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/102. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, Menâkıb 17, Tefsir 61. sûre 1; *Tirmizî*, Edeb 67; *Muvatta*, Esmâu’n-Nebiy 1; *Müsned*, IV, 80, 81, 84.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ
عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ۚ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ۚ ذَلِكُمُ اللَّهُ
رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢﴾

3. Şüphesiz ki sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arş üzerinde hükümrân olan, işleri yerli yerince yöneten Allah'tır. O'nun izni olmadıkça hiçbir kimse şefaatçi olamaz. İşte Rabbiniz olan Allah budur. O halde O'na ibadet edin. Artık iyice düşünmez misiniz?

“Şüphesiz ki sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arş üzerinde hükümrân olan” buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“İşleri yerli yerince yöneten Allah'tır” buyruğu hakkında Mücahid dedi ki: İşler hakkında hüküm ve kazasını veren ve takdir eden yalnızca O'dur.

İbn Abbas da der ki: Yarattıklarının yönetiminde hiçbir kimse O'na ortak değildir.

İşlere dair emirleri gönderen O'dur diye açıklandığı gibi, emirlerini indiren O'dur diye de açıklanmıştır. Emirlerini verir ve yerine getirir, diye de açıklanmıştır. Anlamlar birbirlerine yakındır. Hz. Cebrail vahiy işiyle, Mikâil yağış ile, İsrâfil Sûr ile, Azrail de ruhların kabzedilmesiyle görevlidir.

“**Tedbîr:** Yerli yerince yönetmek”in hakikat anlamı, işleri sonuçlarının hükümlerine uygun olarak hakettikleri mertebelere indirmek, hakettikleri yere koymak demektir. Bu kelimenin türediği kök; (الدُّبِّر) dir. “İş (emr)” iste, işler türünün cins ismidir.

“Onun izni olmadıkça hiçbir kimse şefaatçi olamaz” buyruğundaki; “(مَا مِنْ شَفِيعٍ): Hiç bir kimse şefaatçi olamaz” buyruğu ref mahallindedir ve -harf-i cersiz kullanılmış gibi- (ما شفيع) anlamındadır.

“Şefaat”in anlamına dair açıklamalar daha önceden Bakara Sûresi'nde (2/255. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Peygamber olsun, başkası olsun, yüce Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimse şefaatte bulunamaz. İşte bu, kâfirlerin Allah'tan başka ibadet ettikleri varlıklar hakkında söyledikleri: “Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir” (Yûnus, 10/18) şeklinde-

ki sözlerini reddetmektedir. Yüce Allah, kendisinin izni olmaksızın hiçbir kim-
senin hiç bir kimseye şefa'at edemeyeceğini onlara bildirmektedir. Peki, akıl-
sız putların şefa'ati nasıl umulabilir?

“İşte Rabbiniz olan Allah budur.” Yani, göklerin ve yerin yaratılması gi-
bi bütün bu şeyleri yaratan, yapan, kendisinden başka hiçbir Rab bulunma-
yan Rabbiniz O'dur, başkası olamaz.

“O halde O'na ibadet edin.” O'nu tevhid edin ve ibadeti yalnızca O'na ha-
lis kılın. **“Artık iyice düşünmez misiniz?”** Bütün bunlar O'nun yarattığını dü-
şünerek, bunları O'nun Rububiyetine delil görmez misiniz?

58

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدُو الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ
لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ
شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٥٨﴾

4. Hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Bu, Allah'ın hak va'didir. İl-
kin yaratan şüphesiz O'dur. Sonra da iman edip salih amel iş-
leyenleri adaletiyle mükâfatlandırmak için yaratmayı tekrarla-
yacak olandır. Kâfirlere gelince; onlara kâfir olmalarından ötü-
rü kaynar sudan bir içecek ve acıklı bir azap vardır.

“Hepinizin dönüşü ancak O'nadır” anlamındaki buyrukta yer alan;
“(إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ)”: **Dönüşünüz yalnız O'nadır** buyruğu, mübtedâ olarak mer-
fu'dur. **“(جَمِيعًا)”: Topluca** (meâlde; hepiniz) ise, hal olarak nasb edilmiştir.
“Allah'a dönüş” Onun, amellere vereceği karşılığı görmek için dönüş de-
mektir.

“(وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا)”: Bu, Allah'ın hak va'didir buyruğunda iki mastar vardır.
Buyruğun anlamı da şöyledir: Allah bunu kat'i olarak vadetti ve bunu ger-
çek bir vaad olarak gerçekleştirdi. Bu, gerçek vaadin gerçekleşmemesi söz-
konusu değildir. İbrahim b. Ebi Able ise, yeni bir cümle (istinâf) olmak üze-
re; **“(وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا)”: Allah'ın vadi haktır, diye okumuştur.**

“İlkin” topraktan **“yaratan şüphesiz O'dur. Sonra da... yaratmayı tekrar-
layacak olandır.”** Yani, yarattıklarını kendisine tekrar geri döndürecektir. Mü-
cahid der ki: O, insanı önce yaratır, sonra öldürür, sonra da Ba's için onu tek-
rar diriltir. Yahut da onu önce sudan yaratır, sonra onu bir halden başka bir
hale çevirir. Yezid b. el-Ka'kâ; **“(إِنَّ)”: Şüphesiz O** anlamındaki buyruğun-

da hemzeyi üstün olarak okumuştur. O takdirde (اُن); şüphesiz, nasb mahallinde olur. Yani, Allah size ilkin yaratanın O olduğunu... va'detmiştir demek olur. Bununla birlikte ifadenin; (اِنَّه): Çünkü O" takdirinde olması da mümkündür, yani çünkü O, ilkin yaratandır demek olur. Nitekim telbiyede; (لَبَّيْكَ اَنْ الْحَمْدُ وَالنِّعْمَةُ لَكَ); denilmesi de bu şekildedir. O takdirde anlamı; "hamd ve nimet yalnız senindir, diye buyur Allah'ım," demek olur. Ancak, esreli okuyuş daha güzeldir. Bununla birlikte el-Ferrâ (اُن) şeklindeki üstün okuyuşun, ref mahallinde olacağını da kabul etmiştir ki, o takdirde bu isim olur. Ahmed b. Yahya der ki: O vakit ifadenin takdiri (حَقًّا اِيْدَاؤُهُ الْخَلْقَ): Onun ilkin yaratması bir gerçektir," şeklinde olur.

Yüce Allah'ın: **"İman edip salih ameller işleyenleri adaletiyle mükâfatlandırmak için yaratmayı tekrarlayacak olandır. Kâfirlere gelince onlara, kâfir olmalarından ötürü"** yani, küfürleri sebebiyle **"kaynar sudan bir içecek"** yani, sıcaklığı son dereceye ulaşmış sudan bir içecek... "Hamim" ile "hamime: Son derece sıcak" demek olup aynı anlamdadırlar. (حَمَمْتُ الْمَاءَ اَحْمَهُ): Suyu ısıttım, ısıtırım," denilir, ısıtılmış olan suya da "hamîm" denilir. O halde bu, mef'ul anlamında "fâil" vezninde bir kelimedir. Araplara göre ısıtılmış, ısısı yükseltilmiş her şeye "hamîm" denilir. **"... ve acıklı bir azap vardır."** Acısı kalplerine kadar ulaşacak acıtıcı, ızdırap verici bir azap vardır.

Kureyşlilerin büyük bir çoğunluğu kendilerini yaratanların Allah olduğunu itiraf ve kabul ediyorlardı. O bakımdan yüce Allah bununla kendilerine karşı delil getirerek şöyle buyurmaktadır: İlk olarak yaratmaya gücü yeten, yok ettikten sonra yahut da parçalarının darmadağın edilişinden sonra onu tekrar yaratmaya da güç yetirir.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا
عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ
الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٠﴾

5. Güneşi ışık saçıcı, ayı nurlu yaratan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona konak yerleri belirleyen O'dur. Allah bunları ancak hak ile yaratmıştır. O, bilen bir topluluk için âyetleri geniş geniş açıklar.

Yüce Allah'ın: “(هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً) : **Güneşi ışık saçıcı... yaratan... O'dur**” buyruğun da (güneş ve ışık kelimeleri) iki mef'uldür. Yani, güneşi ışık saçıcı olarak yaratan demektir ki, burada ışık (anlamındaki ziya) kelimesi mas-tar olduğundan dolayı müennes gelmemiştir. Yahut da “**ışıklı**” anlamında olduğundan dolayı böyle gelmiştir.

“**Ayı nurlu**” anlamındaki buyruk da güneşe atfedilmiştir. Yani, nur saçıcı yahut nuru bulunan demektir.

Ziya (ışık), eşyayı aydınlatan şey demektir. **Nur** ise, başka şeyleri açığa çıkarırken kendisi saklanan demektir. Çünkü nur kelimesi ile “nar: ateş” aynı kökten gelmektedir. “Ziya” kelimesi, “ışık” anlamındaki “dav” kelimesinin çoğuludur. Nitekim siyât ve hiyâd kelimelerinin “savt ve havd: kamçı ve havuz” kelimelerinin çoğulu olmaları gibi.

Kunbul İbn Kesir'den “ye” harfini hemze olarak; (ضَاءٌ) diye okumuşsa da, bunun uygun bir açıklaması yapılamaz. Çünkü bu kelimenin (ziya kelimesinin) “ye” harfi üstün bir “vav”dır ve aynü'l-fiil'dir. Bunun aslı ise; (ضواء) şeklinde olup “vav” harfi kalbedilerek “ya” yapılmıştır. Tıpkı “siyam (oruç tutmak)” ve “kıyam (namaz kılmak, ayakta durmak)” kelimelerinde olduğu gibi.

el-Mehdevî der ki: Hemzeli olarak, (ضاء) diye okuyuş makluptur. Burada “elif”ten sonraki “hemze” öne geçirilerek böylelikle “hemze” “elif”ten önce yer almış ve bu kelime; (ضايا) haline gelmiştir. Daha sonra “ye” harfi de zaid bir “elif”ten sonra geldiğinden dolayı “hemze”ye kalbedilmiştir.

Denildiğine göre güneş ve ayın ön yüzleri yedi semavattakiler için aydınlık sağlar, arka yüzleri ise, yedi arzın sakinlerini aydınlatır.

“**Ona konak yerleri belirleyen**” yani, ay'ı konakları bulunan bir cisim olarak yaratan, yahut da ona konaklar takdir eden, demektir. Diğer taraftan burada kastın, her ikisi için de konak yerleri belirleyen anlamında olduğu da söylenmiştir. Tekil gelmesi ise, îcâz (kısa ifade ihtisar) içindir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: “**Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman... ona doğru yöneldiler**” (el-Cum'a, 62/11) (İkisine diye tesniye zamiri kullanmamıştır). Şair de şöyle demektedir:

نحن بما عندنا وانت بما عندك راضٍ والرأي مختلفٌ

“Biz, yanımızdakine sen de yanındakine razısın.
Görüş(lerimiz) ise ayrı ayrıdır.”

Bir diğer görüşe göre de buradaki haber sadece ay hakkındadır. Zira muamelat ve benzeri işlemlerde esas kabul edilen aylar, onun ile hesap edilir.

Nitekim daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/189. âyet, 2. başlık ve devamında) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yâsîn Sûresi'nde de: **"Aya gelince, Biz onun için de konaklar takdir ve tayin ettik"** (Yâsîn, 36/39) diye buyurulmaktadır. Yani, bir aydaki gün sayısına göre konaklar takdir ettik demektir ki, bunlar da yirmisekiz konak yeridir. İki gün ise, eksik kaldığı ve kaybolup görünmediği gün içindir. Orada buna dair açıklamalar gelecektir.

"Yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için." İbn Abbas der ki: Eğer yüce Allah, birisi gündüz, diğeri gece için iki ayrı güneş yaratmış olsaydı ve her ikisinde de karanlık ve gece bulunmasaydı, yılların sayısı ve ayların hesabı bilinemeyecekti.

"Yıllar" anlamındaki "es-Sinîn" in tekili "sene" dir. Araplardan çoğulunu; (سنوات) şeklinde getirenler de vardır, (سنهات) diyenler de vardır. "Sene" nin küçültme ismi ise; (سُنَّةٌ وَسُنِّيَّةٌ) şekillerinde gelir. **"Allah bunları ancak hak ile yaratmıştır."** Yani yüce Allah bunları bu şekilde yaratmakla, hikmetli yaratmak ve doğruluktan, sanat ve hikmetini açığa çıkartmaktan, kudret ve ilmine delil teşkil etmelerinden ve her bir nefis kazandığının karşılığını görmesinden başka bir şeyi murad etmemiştir. İşte hak budur.

"O, bilen bir topluluk için âyetleri geniş geniş açıklar." Âyetlerin geniş geniş açıklanması (tafsil edilmesi), yüce Allah'ın kudretine bunlar delil görülsün diye beyân edilmeleri demektir. Çünkü gecenin karanlık özelliği, gündüzün de aydınlık özelliği bizzat onların böyle bir şeyi hakettiklerinden dolayı, ya da böyle olmaları Allah'a vacip kılındığından dolayı değildir. İşte insanların yüce Allah'ın kendine has bir irade ile murid (irade sahibi) olduğuna bunları delil görmeleri için bu böyledir.

İbn Kesir, Ebu Amr, Hafs ve Yakub, "(يَفْصِلُ) : **Geniş geniş açıklar**" buyruğunu "ye" ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Çünkü bundan önce yüce Allah: **"Allah bunları ancak hak ile yaratmıştır"** diye buyurmaktadır. Daha sonra da: **"Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde..."** diye buyurmaktadır ki, burada da aynı şekilde ona uygun gelmiştir. İbn es-Sümeşkâ' ise meçhul fiil olarak "te" harfini ötreli "sad" harfini üstün; (تَفْصِلُ) şeklinde; "(الآيات) : Âyetler" kelimesini de ötreli olarak okumuştur. (Anlamı şöyle olur: Âyetler geniş geniş açıklanır). Diğerleri ise ta'zim "nun"u ile; (نَفْصِلُ) : Geniş geniş açıklarız, diye okumuşlardır.

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

6. Şüphesiz gece ve gündüzün değişip durmasında, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde sakınacak bir topluluk için nice âyetler vardır.

el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, özellikle 14. başlıkta) ve diğer yerlerde bunun anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Denildiğine göre bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi şudur: Mekkeliler kendilerine bir âyet (belge, mucize) gösterilmesini istediler. Onları Allah'ın yarattıkları üzerinde dikkatle düşünmeye, üzerlerinde ibretle tefekküre havalere etti. Bunu İbn Abbas ifade etmiştir.

“Sakınacak bir topluluk” yani şirkten korunacak bir topluluk “için.” Şirk koşup da bunları delil görmeyenlere gelince, âyetlerin onlar için âyet özelliği yoktur.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا
وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

7. Muhakkak ki Bize kavuşacaklarını ummayanlar, dünya hayatı ile yetinip ona bağlananlar ve âyetlerimizden habersiz bulunanlar!

8. İşte onların kazandıkları yüzünden varacakları yer ateştir.

Yüce Allah'ın: **“Muhakkak ki Bize kavuşacaklarını ummayanlar”** buyruğunda yer alan; “(يرجون): **Umanlar**” korkanlar anlamındadır. Şairin şu beyti de bu kabildendir:

إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسَعَهَا وَخَالَفَهَا فِي بَيْتِ نُوبٍ عَوَاسِلُ

“Arılar onu soktuğunda sokmalarından korkmaz o
Ondan sonra arıların kovanlarında bal yapan işçi arılar gelirler.”

Buradaki; (يرجون) in: Umanlar anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir başka şairin şu beyitinde bu anlamda kullanılmıştır:

أيرجو بنو مروان سمي وطاعتي وقومي تميم والفلاة ورائيا

“Mervanoğulları benim dinleyip itaat edeceğimi mi umuyorlar?

Halbuki benim kavmim Temimdir ve uçsuz bucaksız

düzlük araziler arkamdadır.”

Buna göre burada “recâ” korkmak ve ummak anlamına gelir. Yani onlar hiçbir cezadan korkmaz ve hiçbir mükâfat da ummazlar. Ceza ve mükâfata kavuşmanın, yüce Allah’a kavuşmak diye ifade edilmesi, her ikisinin de önemi göstermek içindir. Şöyle de açıklanmıştır: **“Kavuşmak”** zahirdeki anlamı ile kullanılmıştır, bu da görmek demektir, yani onlar, bizi göreceklerini ummayanlardır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Reca, ancak inkâr ve red ile birlikte kullanılırsa korkmak anlamını verir. Yüce Allah’ın: **“Size ne oluyor ki Allah’ın azametinden hiç korkmuyorsunuz?”** (Nûh, 71/11) Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Mananın kendisine delâlet ettiği her yerde kendi anlamı ile kullanılır.

“Dünya hayatı ile yetinip” yani âhiret yerine bedel olarak onunla yetinen ve yalnız dünya için çalışıp **“ona bağlananlar”** dünya dolayısıyla şımırıp sevinenler ve ona meyledenler...

“(أطمأن)”: Bağlandı, tatmin oldu, meyletti”nin aslı; (طامن) şeklindedir. Mastar ismi de; (طمانينة) şeklinde gelir. Buradaki “mim” “hemze”den öne alınmış ve ona “nûn” ile vasıl “elif”i ilave edilmiştir. Bu açıklamayı el-Gaznevî nakletmektedir.

“Ve âyetlerimizden habersiz bulunanlar” yani bizim delillerimizden gereği gibi ibret almayanlar, üzerlerinde düşünmeyenler **“işte onların kazandıkları yüzünden”** küfür ve yalanlamaları sebebi ile **“varacakları yer”** kalacakları ve barınacakları yer **“ateştir.”**

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾

9. İman edip salih amel işleyenlere gelince; imanları sebebi ile Rabbleri onları doğru yola iletir. Nimet dolu cennetlerde altlarında ırmaklar akar.

“İman edip” tasdik edip **“salih amel işleyenlere gelince; imanları sebebi ile Rabbleri onları doğru yola iletir.”** Yani, onların hidayetlerini daha da artırır. Yüce Allah'ın: *“Hidayet bulanların ise hidayetlerini artırmıştır”* (Muhammed, 47/17) buyruğu gibi.

Buradaki **“imanları sebebiyle Rabbleri onları doğru yola iletir”** buyruğunun, altlarından ırmakların akacağı yere iletir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Ebu Ravk der ki: İmanları sebebiyle Rableri onları cennete iletir demektir. Atiyye ise: “Rabblerin onları iletmesi” onları mükâfatlandırması, amellerinin karşılığını vermesi demektir. Mücahid de der ki: **“Rabbleri onları... iletir”** yani, Sırat üzerinde nur vermek suretiyle onları cennete iletir; Onlara aydınlığında yürüyecekleri bir nur yaratır. Peygamber (sav)'den de bu görüşü pekiştirecek şekilde şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “Mü'minin ameli kendisini en güzel bir şekilde karşılar, onu teselli eder ve onu iletir. Kâfiri ise ameli en çirkin şekliyle karşılar, onu vahşette bırakır ve saptırır.”⁽¹⁾ Hadisin manası böyledir. İbn Cüreyc de der ki: Allah onların amellerini kendilerini doğruya iletecek şekilde kılar. el-Hasen ise, onları iletmesi, onlara rahmetini ihsan etmesi demektir, diye açıklamaktadır.

“Altlarından ırmaklar akar” buyruğunda hazfedilmiş bir “vav” olduğu söylenmiştir ki, bu da; *(وتجري من تحتهم)*: Ve altlarından... akar,” takdirindedir. Yani, bahçelerinin ağaçları altından akar. Oturdıkları tahtların altından akar, diye de açıklanmıştır. Böylesi ise, tenezzüh ve etrafı seyretmek için daha güzel ve mükemmel bir durumdur.

دَعْوِيهِمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۖ وَآخِرُ
دَعْوِيهِمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

10. Oradaki duaları: “Allah’ım, seni tenzih ederiz” sözüdür. Oradaki tahiyetleri ise selâmdır. Dualarının sonu da: “Elhamdülillah rabbi'l âlemîn”dir.”

Yüce Allah'ın: **“Oradaki duaları: Allah’ım seni tenzih ederiz, sözüdür”** buyruğundaki; *(دعواهم)*: Duaları” demektir. “Dava” kelimesi ise, *(دعا يدعو)*: Dua etti, eder, çağırdı, çağırır” kelimesinin mastarıdır. Tıpkı “şekvâ” kelimesinin; *(شكا يشكو)*: Şikayet etti, eder”in mastarı olduğu gibi. Yani, onların cennetteki duaları: **“Allah’ım Seni tenzih ederiz”** sözüdür.

(1) Bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 344-345.

Şöyle de açıklanmıştır: Bir istekte bulunmak istedikleri vakit, bu isteklerini tesbih lafzı ile birlikte zikrederler ve hamd ile nihayete erdirirler. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, hizmetçilere diledikleri şeyleri getirmeleri için seslenirler, sonra da Allah'ı tesbih ederler.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Buradaki dua temenni anlamındadır. Nitekim yüce Allah: **“Orada size dava ettiğiniz her şey vardır”** (Fussilet, 41/31) diye buyurmaktadır. Temenni edip dilediğiniz her şey vardır, demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **“Oradaki tahiyetleri ise selâmdır”** buyruğuna gelince, Allah'ın onlara tahiyeleri yahut meleğin tahiyyesi, ya da birbirlerine tahiyeleri selam diye verilir. en-Nisa Sûresi'nde (4/86. âyet, 1. başlık ve devamında) tahiyye (selam)'ın anlamına dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır, yüce Allah'a hamd olsun.

* * *

Yüce Allah'ın: **“Dualarının sonu da: Elhamdülillahi rabbi'lâlemîn'dir”** buyruğuna dair açıklamalarımızı da dört başlık halinde sunacağız:

1. Cennetliklerin Dileklerinin Başı ve Sonu:

Denildiğine göre, cennet ehlinin gözleri önünden kuş geçip de canları onu çekecek olursa, **“Allah'ım, Seni tenzih ederiz”** derler, melek canlarının çektiğini onlara getiriverir. Yedikten sonra da yüce Allah'a hamd ederler. Buna göre onların istekleri tesbih lafzı ile, isteklerinin sonu ise hamd lafzı ile gerçekleşecektir. Ebu Ubeyd, bu buyrukta; (أَن) 'in şeddesiz okunarak ve ondan sonraki kelimenin de ref' edilişinden başka bir şekil nakletmeyerek şöyle demektedir: Onların (kıraat alimlerinin) bunu tercih ettiklerini ve bunun ile yüce Allah'ın: **“(أَن لَعْنَةُ اللَّهِ): Şüphesiz Allah'ın laneti...”** (en-Nûr, 24/7) ile: **“(أَن غَضَبَ اللَّهِ): Şüphesiz Allah'ın gazabı...”** (en-Nûr, 24/9) buyrukları arasında fark gözetmişlerdir. Çünkü bu âyet-i kerimede yüce Allah'a **“elhamdülillah”** denilmesinin anlatımı kastedilmektedir.

en-Nehhâs der ki: el-Halil ve Sibeveyh'in görüşüne göre, buradaki (أَن) şeddelisinden hafifletilmiştir. Anlamı ise, **“(أَن هَ الْحَمْدُ لِلَّهِ): O, elhamdülillah...dır”** şeklindedir. Muhammed b. Yezid de der ki: Bununla birlikte; **“(أَن هَ الْحَمْدُ لِلَّهِ): Mu-hakkak hamd Allah'ındır,”** şeklindeki okuyuş da caizdir. Ve bu, şeddelisinin hafifletilmiş olanıdır. Ancak, “hamd” kelimesinin merfu olması kıyasa daha uygundur.

en-Nehhâs der ki: Ebu Hatim'in naklettiğine göre Bilâl b. Ebi Burde âyetin bu bölümünü; "(وَأَخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِّ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)": Dualarının sonu da muhakak elhamdilillahi rabbilâlemîn"dir diye okumuştur.

Derim ki: Bu aynı zamanda İbn Muhaysın'ın kıraatidir. Bunu el-Ğaznevî nakletmektedir. Çünkü el-Ğaznevî İbn Muhaysın'dan nakleder.

2. Tesbih, Hamd ve Tehlil de Bir Duadır:

Tesbih, hamd ve tehlil de dua diye adlandırılabilir. Müslim ve Buhârî'nin, İbn Abbas'dan rivayetlerine göre Rasûlullah (sav) sıkıntılı hallerinde şöyle derdi:

لا إله إلا الله العظيم الحليم. لا إله إلا الله ربُّ العرش العظيم.
لا إله إلا الله ربُّ السموات وربُّ الأرض وربُّ العرش الكريم

"Azîm ve Halîm olan Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Büyük Arşın Rabbi Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve şerefli Arşın Rabbi olan Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur."⁽¹⁾

Taberî der ki: Selef, bu duayı yapar ve buna "sıkıntı (kerb)" duası adını verirlerdi.

İbn Uyeyne'ye buna dair soru sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: Sen, yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu bilmiyor musun: "Kulumun beni övüp durması, eğer onu meşgul edip benden istekte bulunmasına fırsat vermeyecek olursa dilekte bulunanlara verdiklerimin en üstününü veririm."⁽²⁾

Bu hususta tartışmayı sonuca bağlayan ve -dua anlamını hiçbir şekilde ihtiva etmemekle beraber yalnızca yüce Allah'ın tazimi ve O'nun övgüsü olmakla birlikte- Ona "dua" adının verileceğini belirten delil, Nesaî'nin naklettiği şu rivayettir: Sa'd b. Ebi Vakkas'dan, dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Zünnûn (balık sahibi, Yûnus -a.s-)'in balığın karnında dua ettiği esnadaki duası şuydu: "(لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين)": Senden başka hiçbir ilah yoktur, seni noksanlıklardan tenzih ederim. Şüphesiz ben zalimlerdenim. Herhangi bir hususta bir müslüman bunlarla dua edecek olursa, mutlaka onun duası kabul olunur."⁽³⁾

(1) Buhârî, Deavât 27, Tevhîd 23; Müslim, Zikr 83; Tirmizî, Deavât 39; İbn Mâce, Dua 17; Müsned, I, 228, 254, 339, 356.

(2) Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân 25; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân 6.

(3) Tirmizî, Deavât 81; Müsned, I, 170.

3. Yeyip İçmenin Sünnetlerinden:

Yemek yiyen ve bir şeyler içen bir kimsenin -cennet ehline uyararak- başlarken Allah'ın adını anması, bitirirken de O'na hamd etmesi sünnettir. Müslim'in Sahih'inde de Enes b. Malik'ten şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz Allah kulun bir şey yiyip de bundan dolayı kendisine hamd etmesinden, yahut bir şey içip de kendisine hamd etmesinden hoşnut kalır."⁽¹⁾

4. Duanın Müstehaplarından:

Dua eden bir kimsenin, duasının sonunda cennetliklerin söylediği gibi : "Dualarının sonu da: Elhamdülillahi rabbilâlemîn'dir" diyerek âlemlerin Rabbi Allah'a hamd etmesi müstehaptır. Yine, es-Sâffat Sûresi'nin sonunu (yani, 37/180-182. âyetleri) okuması da güzeldir. Çünkü bu buyruklar, Şanı yüce Allah'ın, kendisine nisbet edilen şeylerden tenzih edilmesini, peygamberlere selam getirmeyi ve âlemlerin Rabbi Allah'a hamd ile bitirmeyi ihtiva etmektedir.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ
فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

11. Eğer Allah, insanlara -hayrı çabukça istedikleri gibi- şerri de çabucak veriverseydi, elbette onların ecellerine hükmedilirdi. İşte Biz, Bize kavuşmayı ummayanları azgınlıkları içinde bırakırız. Onlar da şaşkın şaşkın dolaşıp dururlar.

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah, insanlara -hayrı çabukça istedikleri gibi- şerri de çabucak veriverseydi, elbette onların eceline hükmedilirdi"** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. İnsanların Hikmetsizce İstekleri:

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah insanlara... şerri de çabucak veriverseydi"** buyruğunun şu anlama geldiği söylenmiştir: Eğer Allah, mükâfat ve hayrı çabucak istedikleri gibi, insanlara cezalarını da çabucak vermiş olsaydı, mut-

(1) Müslim, Zikr 89; Tirmizî, Et'ime 18; Müsned, III, 100, 117.

laka ölürlerdi. Çünkü insanlar, dünyada güçsüz olarak yaratılmışlardır. Kıyamet gününde böyle olmayacaklardır. Çünkü kıyamet gününde onlar ebedi kal-mak için yaratılacaklardır.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, yüce Allah hayır isteklerinin kabul edilme-si hususunda hayrın yerine getirildiği gibi, hoşlarına gitmeyen şeylerin de ye-rine getirilmesi hususunda insanlara aynı uygulamayı yapmış olsaydı, mut-laka onları helâk ederdi. İşte: **“Elbette onların ecellerine hükmedilirdi”** buy-ruğunun anlamı budur.

Bunun, kâfirler hakkında özel olduğu da söylenmiştir. Yani, eğer Allah kâ-fire dünya hayatında mal ve çocuk gibi acilen vermiş olduğu hayırlar gibi, küfrünün de azabını çabucak verecek olursa, âhiret azabının çabuklaştırıl-ması için hemen onun eceline de hüküm verirdi. Bu açıklamayı İbn İshak yap-mıştır.

Mukatil der ki: Burada maksat, en-Nadr b. el-Hâris’in söylediği şu sözler-dir: Allah’ım, eğer bu senin nezdinden gelen hak ise, sen üzerimize sema-dan taş yağdır. İşte Allah, onların bu isteklerini çabucak vermiş olsaydı, mut-laka helâk olurlardı.

Mücahid de der ki: Bu âyet-i kerime, öfkelenip kızdığı vakit, kendisine, malına veya çocuklarına beddua ederek; Allah’ım onu helâk et, Allah’ım bu-nu ona mübarek kılma, ona lanet et, yahut buna benzer yaptığı beddualar-dır. Şayet hayır duası kabul olunduğu gibi bu bedduası da kabul edilecek olur-sa, şüphesiz onların ecelleri de sona erdirilirdi.

Buna göre âyet-i kerime kötü bir huyu yermek için inmiştir. Bu da kimi insanlarda bulunan bir huydur. Onlar, hayır için dua ederler ve çabucak is-teklerinin verilmesini isterler. Kimi zaman da kötü huyları, kötü şeylerde bed-dua etmeye de onları iter. İşte bu bedduaları çabucak kabul edilecek olur-sa, hiç şüphesiz helâk olurlar.

2. Bedduanın Kabulü:

Bu tür duaların (bedduaların) kabulü hususunda farklı görüşler vardır. Pey-gamber (sav)’den şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Aziz ve celil olan Al-lah’tan seven bir kimsenin sevdiğine yaptığı (bed) duayı kabul etmemesini istedim.”⁽¹⁾

Şehr b. Havşeb dedi ki: Kitaplardan birisinde okuduğuma göre Allah, ku-lun üzerinde görevli olan meleklerle şöyle der: Kızgınlığı esnasında kulum aleyhine hiçbir şey yazmayınız. Bu, yüce Allah’ın o kimseye bir lütfudur.

(1) Mevzû’ bir hadistir. Bk.: İbnu’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, III, 172-173.

Kimisi de şöyle demektedir: Böyle bir (bed) duanın kabul edildiği de olur. Bu görüşün sahibi, Müslim'in Sahih'inde sonlarda rivayet ettiği Hz. Cabir yoluyla gelen hadisi delil gösterir. Cabir dedi ki: Batn-ı Buvât Gazvesinde Rasûlullah (sav) ile birlikte yol aldık. Hz. Peygamber, Cüheyneli el-Mecdî b. Amr'i takib ediyor (yakalamak istiyor) du. Bizden beş, altı, yedi kişi tek bir deveye sıra ile biniyorduk. Ensardan birisinin bir deveye binme sırası gelince, o deveyi çöktürdü ve bindi. Sonra da deveyi kaldırıp yürütmek isteyince, deve bir süre yerinden kıpırdamadı. Ona, haydi yürü, Allah'ın laneti üzerine olsun, deyince; Rasûlullah (sav): "Devesine lanet eden bu kişi de kim?" dedi, adam: Benim Ey Allah'ın Rasûlü deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Haydi o deveden in. Bizimle birlikte lanete uğramış bir deve ile bulunma. Kendi aleyhinize, çocuklarınızın aleyhine, mallarınızın aleyhine (bed) dua etmeyin. Olur ki, o esnada Allah'ın istenilen şeyleri verdiği bir ana denk düşersiniz de sizin de bu isteğiniz kabul olunur."⁽¹⁾

Müslim'in kitabından başka yerdeki rivayete göre, Peygamber (sav) bir seferde bulunuyorken, adamın biri devesine lanet okudu. Hz. Peygamber: "Devesine lanet okuyan kişi nerede?" diye buyurdu, adam: Benim Ey Allah'ın Rasûlü, deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "O deveni kendinden uzaklaştır. Çünkü hakkında yaptığın (bed)duan kabul olundu."⁽²⁾ Bunu, el-Halîmî "*Minhacü'd-Din*" adlı eserinde nakletmektedir.

3. İnsanların Acelcilikleri:

"**Eğer Allah... çabucak veriverseydi**" buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları derler ki: Ta'cîl (çabucak vermek) Allah'tan, isti'câl ise (çabucak verilmesini istemek) kuldandır. Ebu Ali der ki: Bunların ikisi de Allah'tandır. (Yani, bu buyrukta her iki fiilin de faili Allah'tır) ve ifadede hazf vardır. Yani, (ولو يعجل الله للناس الشر تعجیلاً مثل): Eğer Allah insanlara kötülüğü -onların hayrını çabucak istemeleri gibi- acilen verseydi... demektir. Daha sonra "âcile" anlamındaki kelime hazfedilerek onun sıfatı yerine geçmiş, sonra sıfatı da hazfedildikten sonra muzafun ileyhi (çabukça istedikleri) onun yerine geçirilmiştir. el-Halil ve Sibeveyh'in görüşü budur. el-Ahfeş ile el-Ferrâ'nın görüşlerine göre ise, (كاستعجالهم): **Çabukça istedikleri gibi** anlamında olup, "kef" harfi hazfedildikten sonra nasb edilmiştir. el-Ferrâ der ki: Bu, bir kimsenin; (ضربت زيدا ضربك): Zeyd'e senin vuruşun gibi vurdum demesine benzer. Bu da: (كضربك): Senin vuruşun gibi takdirinde olup "kef" edatı hazf edilmiştir.

(1) Müslim, Zühd 74

(2) Müsned, II, 428. (Aynı manada, yakın lafızlarla).

İbn Âmir ise, “(لَقَضَى إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ) : Elbette ecellerine hükmederdi” diye okumuştur ki, bu da güzel bir kıraattir. Çünkü bu da: **“Eğer Allah insanlara şerri de çabucak veriverseydi”** buyruğuna bitişik gelmektedir.

“Bize kavuşmayı ummayanları azgınlıkları içerisinde bırakırız.” Yani, Allah onlara kötülükleri çabucak vermez. Olur ki onlardan tevbe edenler bulunur veya onların soylarından mü'min bir kimse gelebilir. **“Onlar da şaşkın şaşkın dolaşıp dururlar.”** Hayretler içerisinde kalırlar.

Tuğyân (azgınlık), yükselmek ve yukarı doğru çıkmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/15. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerimeden kasıt Mekkelilerdir. Önceden de geçtiği üzere bu âyet-i kerime onların: **“Ey Allah, eğer bu, Senin katından hakkın kendisi ise...”** (el-Enfal, 8/32) demeleri üzerine inmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبَةٍ أَوْ قَائِمًا
فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ
كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُشْرِكِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

12. İnsana bir sıkıntı gelip çattığında, yanı üzereyken, otururken veya ayakta iken Bize dua eder. Fakat Biz, onun sıkıntısını giderdiğimiz zaman, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için Bizi çağırmamış gibi geçer gider. İşte haddi aşanlara işledikleri böylece süslü gösterilir.

“İnsana bir sıkıntı gelip çattığında yanı üzereyken” buyruğunda sözü edilen **“insan”**dan kastın, kâfir olduğu söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre ondan kasıt, müşrik olan Ebu Huzeyfe b. el-Muğire'dir. Ona darlık, sıkıntı ve zorluklar isabet edince, **“yanı üzereyken”** yani, yanı üzere yatıyorken **“otururken veya ayakta iken Bize dua eder.”** Burada bütün hallerinde dua ettiği kastedilmektedir. Çünkü insan, genelde bu üç halden birisinde bulunur.

Kimisi de şöyle demektedir: Önce yanı üzere olandan söz etmesi, çoğunlukla darlık ve sıkıntı içerisinde bulunan kişinin bu halde daha ağır bir du-

rumda oluşundan dolayıdır. O bakımdan bu durumdaki kişi daha fazla dua eder, duadaki gayreti daha ileridir. Bundan sonra oturan, ondan sonra da ayakta bulunan gelir.

“Biz onun sıkıntısını giderdiğimiz zaman” bu sefer küfrü üzere devam eder, şükretmez ve öğüt almaz.

Derim ki: Bu, muvahlid fakat iyiliklerine de günah karıştıran çoğu kim-
senin niteliğidir. Böyle bir kimse sıhhatine kavuştu mu, önceki masiyetleri-
ni işlemeye devam eder, gider. O bakımdan âyet-i kerime kâfir olanı da ol-
mayanı da kapsamına alır.

“Sanki... Bizi çağırmamış gibi geçer gider.” el-Ahfeş der ki: Buradaki;
“(كَانَ) : **Gibi**” kelimesi şeddeli; (كَانَ)’in kendisidir, “nûn”un şeddesi kaldırı-
larak sakın okunmuştur. “(كَانَ) : Sanki o...” anlamındadır. Daha sonra el-Ah-
feş şu beyiti nakleder:

فَإِنْ كَانَ مَنْ يَكُنْ لَهُ نَسَبٌ يُحِبُّ بَيْتٌ وَمَنْ يَفْتَقِرُ يَعْشُ عَيْشَ ضَرٍّ

“Vay, demek malı olan sevilir

Fakir düşen de darlık içindekinin yaşayışı ile yaşar gibidir.”

“İşte haddi aşanlara işledikleri böylece süslü gösterilir.” Yani, belâ
esnasında dua, rahatlık esnasında da yüzçevirmek bu kişiye nasıl süslü gös-
terildi ise, müşriklere de küfür ve masiyet türünden amelleri böylece süslü
gösterilir. Bu süslü göstermenin Allah tarafından yapılması da mümkündür,
şeytan tarafından süslü gösterilmesi de mümkündür. Şeytanın saptırması
ise, küfre davet etmesi, çağırmasıdır.

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾

**13. Andolsun ki Biz, sizden önceki nesilleri peygamberleri kendi-
lerine apaçık deliller getirdikleri halde zulmettikleri ve iman et-
meyecekleri için helâk ettik. İşte Biz, günahkârlar topluluğunu
böyle cezalandırırız.**

**“Andolsun ki Biz, sizden önceki nesilleri peygamberleri kendilerine
apaçık deliller”** açık seçik mucizeler ve apaydınlık burhanlar **“getirdikleri**

halde zulmettikleri” yani, kâfir oldukları ve şirk koştukları “ve iman etmeyecekleri için helak ettik.”

Bu buyrukta önceki nesillerden kasıt, Mekkelilerden önceki geçmiş ümmetlerdir. Biz onları helâk ettik. Çünkü onların iman etmeyeceklerini Biz biliyorduk.

Yüce Allah, böylelikle geçmiş ümmetlerin azaba uğratılmasıyla Mekkenin kâfirlerini korkutmaktadır. Yani Biz, bunları da Muhammad (sav)’ı yalanlıkları için helâk etmeye güç yetirenleriz. Ancak aralarında iman edecek kimseler olduğunu, yahut da soylarından iman edecek kimse geleceğini bildiğimiz için onlara mühlet veriyoruz.

Bu âyet-i kerime hidayet ve imanın (kullar tarafından) yaratıldığını söyleyen sapıkların kanaatlerini reddetmektedir.

Yüce Allah’ın: **“İman etmeyecekleri”** buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Yani, yüce Allah kalplerini mühürlemek suretiyle küfürlerine karşılık onları cezalandırdı. Buna yüce Allah’ın: **“İşte Biz günahkârlar topluluğunu böyle cezalandırırız”** buyurması da delil teşkil etmektedir.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

14. Sonra nasıl işler yapacağınızı görelim diye arkalarından sizi yeryüzünde halifeler yaptık.

Yüce Allah’ın: “ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ” (**Sonra... sizi... halifeler yaptık**” buyruğunda iki mef’ul vardır.

Halifeler (el-Halâif) kelimesi “halife”nin çoğuludur. el-En’âm Sûresi’nin sonlarında (6/165) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yani Biz, onlardan sonra sizi yeryüzünün sakinleri kıldık. **“Arkalarından”** helâk edilen nesillerden sonra demektir.

“(لِنَنْظُرَ) : **Görelim diye**” fiili, “lâm-ı key” ile nasbedilmiştir. Bunun benzerleri önceden geçmiş bulunmaktadır. Yani, kendileri sebebiyle sevap ve ceza-yı hakedeceğiniz şeyleri yapasınız diye, demektir. Ancak Allah, onların yapacaklarını ezelden beri gaybında bile gelmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Adaletini ortaya çıkarmak kastıyla O, sizlere deneyen sınavan kimsenin davrandığı gibi davranır. Bir diğer görüşe göre buradaki **“görmek”** peygamberlere racidir. Yani, bizim peygamberlerimiz ve gerçek dostlarımız amellerinizin nasıl olduğunu görsünler diye böyle yaptık.

“(كَيْفَ): **Nasıl**” kelimesi, yüce Allah'ın: “(تَعْمَلُونَ): **Yapacağınız**” buyruğu ile nasbedilmiştir. Çünkü, istifham sözün başına gelir, o bakımdan onda mâkalâli (önceki ifadeler) amel etmez.⁽¹⁾

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ ۚ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا
 أَنْتَ بَقْرَانٌ غَيْرٌ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ ۚ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ
 نَفْسِي ۚ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۚ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي
 عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

15. Âyetlerimiz onlara apaçık deliller halinde okunduğu zaman Bizze kavuşmayı ummayanlar: “Ya bundan başka bir Kur’ân getir, yahut onu değiştir” dediler. De ki: “Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak bir şey değil. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Şayet Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âhirete İman Etmeyenlerin Kur’ân’a Karşı Takındıkları Tavrı:

“Âyetlerimiz onlara apaçık deliller halinde okunduğu zaman” buyruğundaki; (بَيِّنَاتٍ): **Apaçık deliller halinde**” kelimesi, hal olarak nasbedilmiştir. Yani, herhangi bir karışıklık ve anlaşılmazlıkları sözkonusu olmaksızın açık seçik olarak **“okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar”** yani, öldükten sonra diriliş ve hesaba çekilme gününden korkmayıp, hayırlı amelleri karşılığında mükâfat alacağını ummayanlar... demektir. Katade der ki: Bununla Mekke müşrikleri kastedilmektedir.

“Ya bundan başka bir Kur’ân getir, yahut onu değiştir, dediler.” Kur’ân’ın tebdili (yani değiştirilmesi) ile ondan başkasının getirilmesi arasındaki fark şudur: Değiştirilmesi halinde öncekinin değiştirilenle birlikte olması mümkün değildir. Başkasının getirilmesi halinde ise, onunla beraber olması da mümkündür. Onların bu sözleri üç şekilde açıklanmıştır:

(1) Bundan dolayı onda amel eden, ondan önceki: “Görelim” anlamındaki fiil olamaz, demek istemektedir.

1- Onlar Hz. Peygamberden vaadi tehdide, tehdidi de vaade, helâli harâma, harâmı da helale değıştirilmesini istediler. Bu açıklamayı İbn Cerir et-Taberî yapmıştır.

2- Kur'ân-ı Kerîmde yer alan putlarını ayıplaması ve akıllarını hafife aldığı belirten hususları kaldırmasını istediler. Bu açıklamayı İbn İshak yapmıştır.

3- Hz. Peygamberden, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan öldükten sonra diriliş ve amellerinden dolayı hesaba çekilme ile ilgili açıklamaları kaldırmasını istediler. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc yapmıştır.

2. Peygamber ve Kur'ân:

“De ki: Onu kendiliğimden değıştirmem benim için olacak bir şey değil.” Yani, ey Muhammed! De ki, ben onu nasıl red ve yalanlama ile ona karşılık veremiyor isem, onu kendiliğimden değıştirebilecek gücüm de yoktur. **“Ben ancak bana vahyolunana uyarım.”** Ben, ancak size okumakta olduğum vaadlere, tehditlere, harâmlara, helallere, emir ve yasaklara uyarım.

Kitabın (Kur'ân'ın) sünnet ile nesh edilmesini kabul etmeyenler bu buyruğu delil gösterebilirler. Çünkü, yüce Allah: **“De ki: Onu kendiliğimden değıştirmem benim için olacak şey değil”** diye buyurmaktadır.

Ancak bu buyruğun bu maksada delil teşkil etme ihtimali oldukça uzaktır. Çünkü, âyet-i kerime müşriklerin, söz dizisi (nazmı) itibariyle Kur'ân gibi birisini getirmesini istemeleri hususunda varid olmuştur. Hz. Peygamberin ise bunu yapabilecek gücü yoktur. Ve onlar, Hz. Peygamberden lafzı olduğu gibi kalmakla birlikte, sadece hükmünü değıştirmesini istememişlerdi. Diğer taraftan Hz. Peygamberin, eğer söyledikleri bir vahiy ise; o da kendiliğinden söylenmiş bir söz olamaz. Aksine, o da Allah nezdindendir.

3. Allah'a İsyanın Cezası:

“Şayet Rabbime isyan edersem” yani, Kur'ân-ı Kerîm'in değıştirilmesi, tağyir edilmesi, yahut da gereğince amelin terkedilmesi hususunda Rabbime muhalefet edecek olursam, **“şüphesiz büyük bir günün”** yani kıyamet gününün **“azabından korkarım.”**

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَاتَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ
فِيكُمْ عُمْرًا مِّن قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

16. De ki: “Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım ve onu size bildirmezdi. Ben, bundan önce aranızda bir ömür geçirdim. Hâlâ akıllanmaz mısınız?”

“De ki: Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım ve onu size bildirmezdi.” Yani, Allah dileseydi beni size peygamber göndermez, ben de size Kur’ânı okumazdım. Allah da Kur’ânı size bildirmez ve onun haberini size vermezdi.

“Onu size bildirmezdi” anlamındaki; (أَدْرَأَكُم بِهِ) fiili kullanılarak: “(قَرَيْتُ الشَّيْءَ وَأَدْرَانِي اللَّهُ بِهِ ، وَدَرَيْتُهُ وَدَرَيْتُ بِهِ)”: Bir şeyi bildim, Allah onu bana bildirdi, onu bildim,” denilir. “Dirâyet”de bir çeşit aldanma anlamı vardır. Mesela, “(دَرَيْتُ الرَّجُلَ)”: Adamı aldattım,” ifadesi buradan gelmektedir. Bundan dolayı yüce Allah hakkında “dârî (dirayet c 'en)” tabiri kullanılmaz. Diğer taraftan bu hususta (yani, bunun Allah’ın isimleri arasında olduğu hususunda) rivayet de yoktur.

İbn Kesir; “(وَلَا دَرَأَكُم بِهِ)”: Mutlaka onu size bildirirdi” anlamında “lam” ile “hemze” arasında “elif” olmaksızın okumuştur. Yani: Şayet Allah dilemiş olsaydı, ben onu size okumaksızın dahi O size onu bildirirdi. Bu durumda buradaki “lam”, ef’ale (o yaptı) veznindeki “hemze”nin başına gelmiş bir te’kid lam’ıdır. İbn Abbas ve el-Hasen ise, “(وَلَا أَدْرَأَكُم بِهِ)”: Ben onu size bildirmezdim” anlamında “ya”yı, -Akiloğullarının ağzına uygun olarak- elif’e dönüş-türmek suretiyle okumuşlardır. Şair der ki:

لَعَمْرُكَ مَا أَخْشَى التُّصْعَلُكَ مَا بَقِيَ عَلَى الْأَرْضِ قَيْسِيَّ يَسُوقُ الْأَبَاعِرَا

“Ömrün hakkı için yemin ederim. Yer yüzünde develeri önüne katıp sürükleyen Bir Kays’lı bulunduğu sürece fakirlikten korkmayacağım.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أَلَا أَدْنَتْ أَهْلَ الْيَمَامَةِ طَيْئًا بِحَرْبِ كَنَاصَاتِ الْأَغَرِّ الْمَشْهُرِ

“Şunu bil ki, Yemameliler Taylılara bir savaş ilan etti. Alnında beyazlık bulunan atların perçemleri gibi.”

Ebu Hatim der ki: el-Esmaî’yi şöyle derken dinledim: Ben, Ebu Amr b. el-Alâ’ya sordum: el-Hasen’in; (وَلَا أَدْرَأَكُم بِهِ) şeklindeki kıraatinin açıklanabilir bir tarafı var mıdır? O, hayır dedi.

Ebu Ubeyd de der ki: el-Hasen'in bu şekildeki okuyuşunun yanlış olduğunu söylemekten başka açıklanabilir bir tarafı yoktur.

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyd'in; "açıklanabilir bir tarafı yoktur" sözü, Allah'ın izniyle yanlıştır. Çünkü, "bildim" anlamında; (دریت) denilir ve; "başkasına bildirdim," anlamında da; (أدریت غیري) denilir. Yine "def ettim, savdım" anlamında; (درأت) denilir. O halde, yanlışlık bu iki farklı fiilin kullanımı hakkında sözkonusudur.

Ebu Hatim der ki: Zannederim el-Hasen bu kıraati ile el-Haris b. Kâ'boğullarının söyleyişine uygun olarak "ye" harfinin yerine "elif" kullanmıştır. Çünkü onlar, kendisinden önceki harf fethalı olduğu takdirde "ye" harfinin yerine "elif" kullanırlar. Yüce Allah'ın: (إِنْ هَذَا لَسَاحِرَانِ): **Bunlar ancak iki sihirbazdır** (Tâ-Hâ, 20/63) buyruğu gibi.

el-Mehdevî der ki: (أدرأتکم) diye okuyanların kıraati şöyle açıklanır: Hemzenin aslı "ye"dır. Buna göre bu kelimenin aslı; (أدریتکم): Size bildirdim" şeklindedir. Burada "ye" harfi -sakin olmakla birlikte- "elif"e kalbedilmiştir. Nitekim -ümit kesmiş anlamında- (يأس) 'ın (ييس) yerine, (طايء) 'ın de (طايء) 'ın yerine kullanılması gibi. Daha sonra; -âlim anlamında- (العالم) yerine (العالم) ve -yüzük anlamında- (الخاتم) 'ın yerine (الخاتم) diye kullananların şivesine uygun olarak "elif" "hemze"ye çevrilmiştir. en-Nehhâs der ki: Bu bir yanlışlıktır. Çünkü, el-Hasen'den gelen rivayet "hemze"li olarak; (ولا أدرأتکم) şeklindedir. Ebu Hatim ve başkaları ise, bunun hemzesiz olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte defettim, savdım anlamında (درأت) fiilinden gelmesi de mümkündür. Yani, ben size (yaptıklarınızı bir kenara) iterek, Kur'ân'ı inkârı terketmenizi de size emretmedim, demek olur.

"Ben, bundan önce aranızda bir ömür geçirdim" buyruğundaki (عُمُرًا): **Bir ömür** kelimesi, zarftır. Yani, aranızda bir süre yaşadım. Bu da kırk yıllık bir süredir. **"Ondan önce"**; Kur'ân'dan önce demektir. Siz benim doğru sözlü ve emin bir kimse olduğumu biliyorsunuz. Okuyup yazmadığımı da biliyorsunuz. Bundan sonra ben sizlere mucizeler getirdim. **"Hâlâ akıllanmaz mısınız?"** Bunun benim tarafımdan değil de ancak Allah'dan geldiğini aklınızla kavramayacak mısınız?

"Ondan önce aranızda bir ömür geçirdim" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Ben, gençliğim boyunca aranızda, Allah'a hiç bir şekilde isyan etmeksizin yaşadım. Siz, kırk yaşıma gelmiş bulunduğum bu sırada mı benden Allah'ın emrine muhalefet etmemi ve bana indirilmiş bulunanları değiştirmemi istiyorsunuz?

Katade der ki: Hz. Peygamber, aralarında kırk yıl yaşadıktan sonra, iki yıl süreyle peygamberlerin gördüğü şekilde "peygamberî rüya" görmeye devam etti. 62 yaşında iken de vefat etti.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

17. Allah'a iftira ederek yalan uydurandan, yahut âyetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir? Muhakkak ki günahkârlar iflâh olmazlar.

Bu, inkâr anlamında bir istifhamdır. Yani, Allah'a yalan uydurandan, O'nun sözlerini değiştirerek Allah'ın indirmedeği şeyleri onlara katandan daha zalim hiçbir kimse olamaz. Aynı şekilde, bu Kur'ân-ı Kerîmi inkâr edip Allah'a yalan uydurduğunuz ve: Bu O'nun sözü değildir, dediğiniz takdirde de sizden daha zalim hiç bir kimse olamaz. Bu ise, Rasûlullah (sav)'ın onlara söylemekle emrolunduğu sözlerdendir. Bu şekilde emrolunduğu sözlerden değil de, yüce Allah'ın buyruğu olarak yeni bir konu olduğu da söylenmiştir.

Yine denildiğine göre iftira eden kişi ile müşrikler, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar ile kitap ehli kastedilmiştir.

“Muhakkak ki günahkârlar iflâh olmazlar.”

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَنْبِئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

18. Onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda vermeyecek olan şeylere taparlar. Bir de: “Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir” derler. De ki: “Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?” Hâşâ O, ortak tutmakta oldukları her şeyden münezzeh ve yücedir.

“Onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda vermeyecek olan şeylere taparlar” buyruğu ile putlar kastedilmektedir. **“Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir, derler.”** Bu onların bilgisizliklerinin

nihai derecesini ortaya koymaktadır. Çünkü onlar, âhiretteki dönüşlerinde halihazırda hiçbir fayda ve zararı sözkonusu olmayan bir takım varlıklardan şefa'at ummaktadırlar.

“Bizim şefa'atçilerimizdir” buyruğunun, onlar, dünya hayatındaki geçimimizin düzeltilmesi hususunda Allah nezdinde bize şefa'at etmektedirler, anlamında olduğu da söylenmiştir.

“De ki: Siz, Allah’a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?” buyruğunda **“haber veriyorsunuz”** anlamındaki; (اَتَّبِثُونَ) kelimesini genel olarak kıraat alimleri “be” harfini şeddeli olarak okumuşlardır. Ancak, Ebu’s-Semmâl el-Adevî bunu, (اُنْبَا بِنْيَا): Haber verdi, verir”den gelen bir fiil olarak şeddesiz okumuştur. Genel olarak diğer kıraat âlimlerinin okuyuşu ise; (نَبَا بِنْيَا تَبَا)’den gelmektedir ki, her ikisi de aynı manayı vermektedir. Şanı yüce Allah’ın şu buyruğunda ise bu iki kip de bir arada kullanılmıştır: (مَنْ اَنْبَاكَ هَذَا قَالَ تَبَايَا الْعَلِيمُ الْخَيْرُ): *Bunu sana kim haber verdi, dedi, o, her şeyi en iyi bilen, her şeyden haberdar olan bana haber verdi, dedi.*” (et-Tahrîm, 66/3)

Burada buyruğun anlamı şu demektir: Yani siz, yüce Allah’a, mülkünde bir ortağı, yahut da O’nun izni olmaksızın nezdinde bir şefa'atçi bulunduğunu mu haber vermektesiniz? Oysa O, göklerde olsun, yerde olsun kendisinin bir ortağı olduğunu bilmemektedir. Zira ortağı yoktur. O’nun için böyle bir şeyi bilmemektedir. Bunun bir benzeri de yüce Allah’ın şu buyruğudur: **“Siz yer yüzünde O’na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?”** (er-Ra’d, 13/33)

Daha sonra yüce Allah zatını ortağı bulunmaktan (şirkten) tenzih ve takdis ederek şöyle buyurmaktadır: **“Hâşâ, O, ortak tutmakta oldukları her şeyden münezzeh ve yücedir.”** Yani O, ortağı bulunmaktan büyüktür, münezzehtir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onlar, işitmeyen, görmeyen ve hiçbir şeyi diğerinden ayırd edemeyen varlıklara tapınmaktadırlar ve: **“Bunlar Allah katında bizim şefa'atçilerimizdir”** demektedirler. Peki, sizler şanı yüce Allah’a bilmediği bir şeyi haber verebilecek durumda mısınız? Hâşâ O, onların ortak koşmalarından yücedir, münezzehtir.

(يَشْرُكُونَ): **Ortak tutmakta oldukları** anlamındaki kelimeyi, Hamza ile el-Kisaî, “te” ile okumuştur. (Yani, ortak tutmakta olduklarınız, anlamına gelir). Ebu Ubeyd’in tercih ettiği kıraat da budur, diğerleri ise bunu “ye” ile okurlar.

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

19. İnsanlar ancak tek bir ümmetti. Sonradan ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, anlaşmazlığa düştükleri şeylere dair aralarında hüküm verilmiş olurdu.

Bu buyruğa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/213. âyetin tefsirinde) geçtiğinden ötürü burada o açıklamaları tekrarlayanın bir anlamı yoktur.

ez-Zeccâc der ki: Burada **"insanlar"**dan kasıt Araplardır. Onlar şirk üzere idiler. Burada kastedilenlerin İslâm fitratı üzere doğan her çocuk olduğu da söylenmiştir, bülüğa erdikten sonra bunlar ayrılığa düşerler.

"Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı anlaşmazlığa düştükleri şeylere dair aralarında hüküm verilmiş olurdu." Bu buyrukta kaza ve kade-re işaret edilmektedir. Yani, şayet yüce Allah önceden kıyamet gününden önce mükâfat ve cezayı vermek suretiyle hakkında anlaşmazlığa düştükleri konularda aralarında hüküm vermeyeceğine dair hükmetmemiş olsaydı, elbette dünya hayatında aralarında hüküm verirdi. Ve amelleri sebebiyle mü'minleri cennete girdirir, küfürleri sebebiyle de kâfirleri cehenneme atardı. Fakat, şanı yüce Allah bütün insanların neler yapacağını bilmekle birlikte önceden beri belli bir eceli tayin etmiş ve bunun için vade olarak kıyamet gününü tesbit etmiştir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Ebu Ravk der ki: **"Aralarında hüküm verilmiş olurdu"** kıyameti kopartırdı, anlamındadır. Onları helak eder ve işlerini bitirir, diye de açıklanmıştır.

el-Kelbî der ki: Buradaki **"söz; kelime"**den kasıt şudur: Şanı yüce Allah bu ümmeti son ümmet olarak sonraya bırakmıştır. O bakımdan, kıyamet gününe kadar dünyada bir azap ile onları helâk etmeyecektir. Eğer bu erteleme olmasaydı, ya azabın inmesiyle, yahut da kıyametin kopartılmasıyla aralarında hüküm verilecekti. Âyet-i kerime, Peygamber (sav)'e kendisini inkâr edenlerin azabının ertelenmesi hususunda bir tesellidir.

Burada **"geçmişteki söz"** buyruğu, ona karşı bir delil getirmediği hiçbir kimseyi sorumlu tutmayacağı anlamına gelir ki, bu da peygamberlerin gönderilmesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Biz, bir rasûl göndermedikçe de azab ediciler değiliz."** (el-İsra, 17/15)

Âyet-i kerimede sözü edilen **"söz"**in, hadis-i şerifteki: "Rahmetim gazabı-

mı geçmiştir" ⁽¹⁾ buyruğuna işaret olduğu da söylenmiştir. İşte bu olmasaydı hiçbir şekilde isyankârları tevbe etsinler diye ertelemezdin. İsa, "(لَفْظِي) : Hüküm verilmiş olurdu" anlamındaki buyruğu, "kaf" harfi üstün olarak okumuştur (...hüküm vermiş olurdu, anlamına gelir).

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ
فانتظروا^ع إني معكم من المنتظرين^ع ﴿٢٠﴾

20. "Ona Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi" derler. De ki: "Gayb ancak Allah'ındır. O halde bekleyedurun. Ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."

Bu buyrukta söz konusu edilenler Mekkelilerdir. Yani, ona şu âyetten yani mucizeden başka bir mucize indirilmeli değil miydi? Başka bir mucize verilsin de dağları bizim için altına dönüştürsün, onun da altından bir evi bulunsun, atalarımızdan ölmüş olanları karşımıza diriltsin. ed-Dahhâk der ki: Onun da Musa'nın asası gibi bir asası bulunsun (demek istemişlerdi).

"De ki: Gayb ancak Allah'ındır." Yani, ey Muhammed! De ki, âyetin (mucizenin) inişi gaybdır. **"O halde bekleyedurun"** gözetleyin, **"ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."** Böyle bir mucizenin inişini gözetleyenlerdenim.

Şöyle de açıklanmıştır: Haklı olanı haksız olana karşı muzaffer kılması suretiyle Allah'ın aramızdaki hükmünü bekleyin.

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فَبِ
آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

21. İnsanlara, kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırmamızın ardından bakarsın ki onların, âyetlerimiz hakkında bir tuzakları olur. De ki: "Allah'ın karşılık vermesi daha çabuktur. Elçilerimiz kurduğunuz tuzakları hiç şüphesiz yazıyorlar."

(1) *Buhârî*, Tevhîd 15, 22, Bed'u'l-Halk 1; *Müslim*, Tevbe 14-16, Deavât 99; *İbn Mâce* 13, Zühd 35.

Bu buyrukta **"insanlar"** ile kastedilenler Mekke kâfirleridir. **"Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırmamızın ardından..."** sıkıntıdan sonra rahatlık, kıtlık ve kuraklıktan sonra bolluk, diye açıklanmıştır.

"Tattırmamızın ardından bakarsın ki onların âyetlerimiz hakkında bir tuzakları olur." Alay ederler ve yalanlarlar. Yüce Allah'ın: **"Tattırmamızın ardından"** anlamındaki buyruğun cevabı, el-Halil ve Sibeveyh'in görüşüne göre, **"bakarsın ki onların..."** buyruğudur.

"De ki: Allah'ın karşılık vermesi daha çabuktur" buyruğundaki: **"De ki: Allah'ın... daha çabuktur"** anlamındaki ifadeler mübteda ve haberdir. **"(تَكْرُأ): Karşılık vermesi"** ise beyan (temyiz) olarak nasbedilmiştir. Yani, Allah'ın tuzaklarına karşılık onları cezalandırması daha bir çabuktur. Bu da şu demektir: Onlara gelecek olan azap, kurdukları tuzaklardan daha hızlı ve çabuk bir şekilde onları helak edecektir. **"Elçilerimiz kurduğunuz tuzakları hiç şüphesiz yazıyorlar."** Yani, bizim Hafaza Meleklerimiz sizin peygamberlere karşı kurduğunuz tuzakları yazmaktadırlar. Kıraat alimleri genel olarak **"te"** harfi ile muhatap kipi şeklinde **"(تَكْرُؤَن): Kurduğunuz tuzaklar"** diye okumuşlardır. Ancak Ruveys'in rivayetine göre Yakub ile Harun el-Atekî'nin rivayetine göre Ebu Amr bunu, **"ye"** ile (kurdukları tuzakları anlamında) diye okumuşlardır. Buna sebep (delil) ise, yüce Allah'ın: **"Onların âyetlerimiz hakkında bir tuzakları olur"** anlamındaki buyruktur.

Denildiğine göre, Ebu Süfyan, senin bedduan sebebiyle bize yağmur yağmaz oldu. Eğer bize yağmur yağdırılmasını (ister ve) sağlarsan, biz de seni tasdik ederiz, demişti. Hz. Peygamber'in duası üzerine yağmur yağdığı halde iman etmediler. İşte onların **"tuzakları"**ndan kasıt budur.

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ
وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ
وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۖ دَعَوُا اللَّهَ
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾
فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَنْغُوْنَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۖ يَا أَيُّهَا النَّاسُ
إِنَّمَا بَغَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ
فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

22. Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz, gemilerde bulunduğunuz zaman, onlar da içindekileri güzel bir rüzgâr ile götürüp kendileri de bununla sevindikleri sırada o gemilere şiddetli bir fırtına gelip çatar. Her taraftan da şiddetli dalgalar onlara hücum etmeye başlayıp kendilerinin çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları bir sırada dinlerini yalnızca Allah'a hâlis kılanlar olarak O'na şöyle dua ederler: "Andolsun ki, eğer bizi bundan kurtarırsan muhakkak şükredicilerden oluruz."
23. Fakat onları kurtarınca hemen arkasından yeryüzünde haksız yere taşkınlıklarda bulunurlar. Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir. Yapabileceğiniz dünya hayatından faydalanmaktan ibarettir. Nihayet dönüşünüz ancak Bizdir. Yaptıklarınızı size bildireceğiz.

"Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz, gemilerde bulunduğunuz zaman, onlar da içindekileri güzel bir rüzgâr ile götürüp..." Yani, karada canlı binekler üzerinde, denizde de gemiler üzerinde sizi taşıyan O'dur. el-Kelbî der ki: Yolculuğunuz esnasında sizi koruyan O'dur. Âyet-i kerime insanların canlı hayvanlara binerek ve denizde yolculuk yaparak mevcut hallerindeki nimetlerini saymayı ihtiva etmektedir. Denizde yolculuk yapmaya dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 3 ve 4. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

Genel olarak kıraat alimleri "(يُسِيرُكُمْ)": **Sizi... gezdiren** diye okumuşlardır. İbn Âmir ise, "sizi etrafa dağıtan ve yayan" anlamında olmak üzere "nûn" ve "şîn" harfi ile (يُنْشِرُكُمْ) şeklinde okumuştur.

"**Gemi**" anlamındaki (الْفُلُكُ) kelimesi ise hem tekil olarak, hem de çoğul olarak böylece kullanılır, müzekkeri ve müennesi de böyledir. Yine buna dair açıklamalar daha önce (el-Bakara, 2/164. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: "**Onlar da içindekileri... götürüp**" buyruğu ise, hiptan gaibe geçiştir. Bu şekildeki bir anlatım, hem Kur'ân-ı Kerîmde, hem de Arap şiirlerinde pek çoktur. Şair Nâbiğa der ki:

بَا دَار مَيَّةَ بِالْعَلْيَاءِ فَالسُّنْدُ أَقْوَتُ وَطَالَ عَلَيْهَا سَالِفُ الْأَمَدِ

"Ey el-Alyâ ve es-Sened'de (yahut da vadinin dağa doğru yüksekçe bölümündeki) Meyye diyarı!

Artık bomboş kalmıştır ve onun üzerinden (bu haliyle) çok uzun bir zaman geçmiştir."

İbnü'l-Enbarî der ki: Dilde gaibe hitaptan, yüz yüze hitaba geçiş de caizdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ve Rabbleri onlara son derece temiz bir şarap içirmiştir. İşte bu, gerçekten sizin için bir mükâfattır, yaptıklarınızın karşılığını da fazlasıyla görmüşsünüzdür.”* (el-İnsan, 76/21-22) Görüldüğü gibi burada önce gaibten söz edilmiş, ondan sonra da karşılıklı olarak hitap zikredilmiştir.

“Güzel bir rüzgâr ile götürüp, kendileri de bununla sevindikleri sırada...” Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet 9. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

“O gemilere şiddetli bir fırtına gelip çatar” buyruğundaki; (جاءتها): **Onlara gelip çatar**”daki zamir gemilere aittir.

“Güzel rüzgâr”a ait olduğu da söylenmiştir. (العاصف) şiddetli rüzgâr demektir.

(عاصف ومُنْصِفٌ وَمُنْصِفَةٌ): Rüzgâr esti” denilir, ism-i failleri ise; (عاصف ومُنْصِفٌ وَمُنْصِفَةٌ) şeklinde gelir. Şair de der ki:

حتى إذا أعصفت ريح مَزْعَرَةٌ فيها قطار ورعد صوته رَجُل

“Nihayet beraberinde yağmur da getiren, toprak üzerindeki her şeyi yerinden oynatan Şiddetli bir rüzgâr esip de yüksek sesli gök gürültüsü de (işitilince).”

Yüce Allah'ın: (عاصف): **Şiddetli**” diye müzekker olarak buyurması, **“rüzgâr”** anlamındaki “rîh” kelimesinin de müzekker olmasından dolayıdır. Şiddetli fırtına ve rüzgâra aynı zamanda; (القاصف) da denilir, ikisi de aynı şeydir. **“Güzel rüzgâr”** ise, ne şiddetli ve hızlı ne de ağır esene denir. (Mutedil rüzgâr).

“Her taraftan da şiddetli dalgalar onlara hücum etmeye başlayıp” buyruğunda geçen **“dalga”** yükselen su demektir.

“Kendilerinin çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları” yani, belânın etraflarını tümüyle kuşattığına inandıkları... Çünkü Arapçada bir bela ve musibete düşen kimse hakkında; (قد أحيط به): Etrafı kuşatıldı, sarıldı” denilir. Âdeta bu bela onu çepeçevre kuşatmış gibi kabul edilir. Bu ifadenin de aslı şurdan gelmektedir: Düşman bir yerin etrafını çevreleyip kuşatacak olursa, orada bulunan ahaliyi yok eder... İşte böyle bir sırada **“dinlerini yalnızca Allah'a halis kılanlar olarak O'na şöyle dua ederler...”** Yalnızca O'na dua eder ve daha önce taptıklarını bir kenara bırakırlar, terkederler.

İşte bu buyrukta insanların sıkıntılı zamanlarında Allah'a dönmek fitratı üzere yaratıldıklarının, sıkıntı içerisinde bulunan kimsenin -kâfir dahi olsa-

duasının kabul olunduğunun delilidir. Çünkü, bütün sebepler ortadan kalmış ve kişi rabler Rabbi bir ve tek olana dönmüş olur. Nitekim yüce Allah'ın izniyle ileride buna dair açıklamalar en-Neml Sûresi'nde (27/62-64. âyetlerin tefsirinde) gelecektir.

Kimi müfessir de şöyle demiştir: Onlar, bu dualarında Arap olmayanların dilinde: Ey Hay, ey Kayyum anlamına gelen "Âhiyâ Şerahiyâ" isimleri ile dua etmişlerdir.

Denizde Yolculuk:

Bu âyet-i kerime mutlak olarak denizde yolculuk yapılabileceğine delil teşkil etmektedir. Sünnet-i seniyyede de Ebû Hureyre yoluyla gelen bir hadis vardır ki, o hadiste şu ifadeler yer alır: Biz denize biniyor ve beraberimizde az su taşıyoruz... ⁽¹⁾ Enes yoluyla gelen Um Haram ile ilgili hadiste de savaş esnasında denizde yolculuk yapmanın caiz oluşuna delil vardır. Bu anlamdaki yeterli açıklamalar önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 4 ve 5. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

el-A'raf Sûresi'nin sonlarında da denizin coşup dalgalanması esnasında denize binenin hükmüne dair açıklamalar geçmiş idi. Böyle bir kimsenin durumu sağlıklı bir kimsenin durumu gibi midir, yoksa hacr altında bulunan kimsenin durumu gibi midir; açıklamıştık. Buna dair açıklamaları oradan takip edebilirsiniz. (Bk. el-A'raf, 7/189-190. âyet, 7. başlık).

"Andolsun ki, eğer bizi bundan kurtarırsan" bizi bu şiddetli hallerden ve dehşetlerden kurtarırsan... el-Kelbî ise, bu fırtınadan kurtarırsan diye açıklamıştır. **"Muhakkak şükredicilerden oluruz."** Kurtarma nimetine karşılık sana itaat ile amel ederiz. **"Fakat onları"** bu fırtınalardan, tehlikelerden **"kurtarınca, hemen arkasından yeryüzünde haksız yere taşkınlıklarda bulunurlar."** Yani, yeryüzünde fesat çıkartırlar, masiyet işlerler.

"Taşkınlık: bağı" fesat ve şirk demektir. Bu kelime de kötüye giden yaranın etrafa yayılmasından alınmıştır. Asıl anlamı ise, talepte bulunma demektir. Yani, fesat çıkartmak suretiyle üstünlük kurmaya, yükselmeye çalışırlar anlamına gelir. **"Haksız yere"** ise, yalanlamak suretiyle anlamındadır. Nitekim bir kadın kocasından başkalarıyla oturup kalktığı vakit kullanılan; **"(بَغَتْ الْمَرْأَةُ):** Kadın fahişe oldu" tabiri de buradan gelmektedir.

"Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir." Bunun vebali size aittir. İfade burada tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah yeni bir cümle (ibtidâ) olarak şöyle buyurmaktadır: **"(مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا): Yapabile-**

(1) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 41; *Tirmizî*, Tahâre 52; *Nesâî*, Tahâre 47, 52; *İbn Mâce*, Tahâre 38; *Dârimî*, Vudû' 53; *Muvatta*, Tahâre 12.

ceğiniz dünya hayatından faydalanmaktan ibarettir.” Yani, hepsi bu dünyaya hayatının faydasıdır. Bunun ise kalıcılığı yoktur.⁽¹⁾

en-Nehhâs der ki: “(بَيْنَكُمْ): **Sizin taşkınlığınız**” buyruğu, mübtedâ olarak merfu’dur. Haberi ise, “**dünya hayatından faydalanmaktan ibarettir**” anlamındaki buyruktur. “**Kendi aleyhinizedir**” anlamındaki buyruk ise, “**taşkınlığınız**” fiilinin ihtiva ettiği mananın mef’ulüdür. Bununla birlikte haberinin “**kendi aleyhinizedir**” anlamındaki ifadenin olması da mümkündür, o takdirde mübtedâ mahzûf demektir. Yani, bu dünya hayatından faydalanmaktır.

Bu iki anlam arasında ince bir fark vardır. Şöyle ki: “**Faydalanma**” anlamındaki “meta” kelimesi, şayet “**sizin taşkınlığınız**” buyruğunun haberi kabul edilirse, anlam şöyle olur: Sizin birbirinize karşı yaptığınız taşkınlık (kendi aleyhinizedir). Bu da yüce Allah’ın: “**Kendi kendinize (yani birbirinize) selam veriniz**” (en-Nûr, 24/61) buyruğuna benzer. Aynı şekilde: “**Andolsun ki, size kendi nefislerinizden (içinizden, aranızdan) bir peygamber gelmiştir ki...**” (et-Tevbe, 9/128) buyruğu da böyledir.

Eğer haber, “**ancak kendi aleyhinizedir**” buyruğu kabul edilirse, o takdirde mana şöyle olur: Sizin bozgunculuğunuzun zararı size döner. Yüce Allah’ın: “**Ve eğer kötülük yaparsanız, kendinize yaparsınız**” (el-İsra, 17/7) buyruğu gibi.

Süfyan b. Uyeyne’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: yüce Allah bu buyruğu ile azgınlığın dünya hayatının bir metaı olduğunu kastetmektedir. Yani, azgınlığın cezası, dünya hayatında o azgınlığı yapana acilen verilir. Nitekim: “Azgınlık yok oluşturun” ifadesi de bu anlamdadır.

İbn Ebi İshak; “**faydalanmak**” anlamındaki “metâ” buyruğunu mastar olmak üzere; (مَتَاعٌ) diye okumuştur ki, bu da; (تَتَمَتَّعُونَ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا); Niha yet bütün yapabileceğiniz dünya hayatının metaı ile faydalanmaktan ibarettir,” demek olur. Yahut da; (لَمَتَاعٍ) anlamında cer harfinin kaldırılması dolayısıyla nasb edilmiştir. (Dünya hayatının metaı gelip geçici olduğundan dolayı azgınlığınız kendi aleyhinizedir, demektir). Yahut da hal olarak mef’ul anlamında olmak üzere mastardır. Yani, siz ancak dünya hayatından faydalananlar olarak (birbirinize karşı azgınlık edersiniz).

Ya da zarf olarak nasb edilmiştir. Yani, siz ancak dünya hayatında faydalanırsınız, anlamında olur. Zarfın car ve mecrurun ve halin taalluk ettiği yer ise, “**taşkınlık**” daki fiil manasıdır. “Ancak kendi aleyhinizedir” anlamındaki buyruk da bu mananın mef’ulü olur.

(1) Âsım’ın kıraati, “ayn” harfi üstün şeklidir. Buna biraz sonra işaret edilecektir.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ
 بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ ۖ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ
 الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازِيدَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا
 أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبْ
 بِالْأَمْسِ ۖ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24. Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Sonra ona yeryüzünde insanların ve hayvanların yediği bitkiler karışmıştır. Nihayet yeryüzü çeşit çeşit zinetini takınıp süslendiği, sahipleri de bunları elde etmeye güç yetireceklerini sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün emrimiz ona geliverir de, orayı sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılıp biçilmiş bir hale getiriveririz. İşte Biz, düşünen bir topluluğa âyetleri böylece açıklarız.

“Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir...” âyetinin ifade ettiği mana, benzetme ve temsildir. Yani, fena bulması sonunun gelmesi, öneminin azlığı ve ondan alınan zevkin kısa süreli oluşu itibarıyla dünya hayatı bir suya benzer. Buna göre; (كَمَاءٍ): **Bir su gibidir** (مَثَلُ مَاءٍ) takdirindedir. O bakımdan, “kef” ref mahallindedir. Bu benzetme ile ilgili daha geniş açıklamalar, yüce Allah’ın izniyle el-Kehf Sûresi’nde (18/45. âyetin tefsirinde) gelecektir. “Gökten indirdiğimiz” anlamındaki buyruk da “**bir su**”nun sıfatıdır.

“... **karışmıştır**.” Nafi’den, onun “**karışmıştır**” anlamındaki; (فَاخْتَلَطَ) kelimesi üzerinde vakıf yaptığı rivayet edilmiştir. Yani, yere karışmış bir su gibidir, demek olur. Daha sonra da; (بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ): Ona... yer yüzündeki bitkiler (karışmıştır)” takdirindeki, buyruğu ile başlayarak okur. Yani, o suya yer yüzünün bitkileri karışıp yer-yüzü de çeşitli bitkiler bitirmiştir. Buna göre “**bitkiler**” anlamındaki “nebat” kelimesi mübtedâ olur. “**Karışmıştır**” anlamındaki kelime üzerinde vakıf yapmayanların görüşüne göre ise, “nebat” kelimesi “karışmıştır” anlamındaki fiil dolayısıyla (fail olarak) merfu’dur. Bu da bitkinin yağmura karıştığı anlamına gelir. Yani, o bitki yağmuru emmiş,

böylelikle nemlenerek güzelleşmiş ve yeşermiş olur. "İhtilât: Karışmak" ise, bir şeyin içiçe girmesi demektir.

"İnsanların" tane, meyve ve bakliyat türünden **"ve hayvanların"** ot, saman ve arpa türünden **"yediği bitkiler karışmıştır. Nihayet yeryüzü çeşit çeşit zinetini takınıp süslendiği..."** yani, güzelliğine bürünüp -ki, "Zuhruf (zinet)" güzelliğin mükemmelliği demektir. O bakımdan altına da "zuhruf" denilmiştir- tanelerle, meyvelerle ve çiçeklerle de süslendiği zaman...

"(وَأُزِينَتْ): Süslendi" kelimesinin aslı (تَزِينَتْ)'dir. Burada "te" harfi "ze" harfine idğam edildikten sonra vasıl için de "elif" getirilmiştir. Çünkü idğam yapılan harf birincileri sakın olan iki harf durumunda olur. Sakin harf ile de başlamaya imkân yoktur. İbn Mes'ud ile Ubey b. Kâ'b ise bunu aslına uygun olarak; (وتَزِينَتْ) diye okumuşlardır. el-Hasen, el-A'rec ve Ebu'l-Aliye ise; (وَأُزِينَتْ) diye okumuşlardır ki, zinetlerini üzerine aldı, takındı anlamına gelir. Bu da çeşitli mahsul ve ekinleri bitirdi anlamındadır. Bu kıraatleriyle fiili aslı üzere okumuş olurlar. Eğer i'lâl yapacak olsalardı, (وَأَزَانَتْ) diye okumaları gerekirdi. Avf b. Ebi Cemile el-A'râbî der ki: Hocalarımız; (وَأُزِيَانَتْ) diye okumuşlardır ki, bu da (أَسَوَات) veznindedir. el-Mukaddemî'nin rivayetinde ise, (وَأَزَانَتْ) şeklindedir ki, bunun da aslı (تَزَانَتْ) şeklidir. Buna uygun vezindeki kelime ise (تَقَاعَسَتْ) olup idğam bundan sonra yapılmıştır. eş-Şa'bî ve Katade ise, (وَأُزِينَتْ) diye, (أَفْعَلَتْ) gibi okumuşlardır. Ebu Osman en-Nehdî ise (وَأُزِينَتْ) şeklinde, (أَفْعَلَتْ) gibi okumuştur. Yine Ebu Osman'dan nakledildiğine göre o, bu kelimeyi (وَأَزِيَانَتْ) şeklinde (أَفْعَالَتْ) gibi okumuştur. Ondan bu kelimeyi (أَزِيَانَتْ) şeklinde hemzeli olarak okuduğu da rivayet edilmiştir ki, böylelikle ondan üç ayrı kıraat rivayet edilmiş olmaktadır.

"Sahipleri de bunları elde etmeye" yani bu ekinleri biçmeye, bunlardan yararlanmaya **"güç yetireceklerini sandıkları"** inandıkları **"bir sırada..."** yüce Allah bu buyruğunda yerden haber vermekle birlikte asıl maksat, onun bitirdiği bitkilerdir. Bu şekilde yerden haber vermesi ise, zaten bunun böyle olduğunun anlaşılmasıdır ve esasen bitkinin de yerden çıkmasıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Buradaki "(Onun) sahipleri" ifadesindeki zamir, elde edilen mahsullere aittir denildiği gibi, **"süse"** aittir de denilmiştir. **"Geceleyin veya gündüzün"** ifadeleri iki zarftır, **"emrimiz"** azabımız, yahut da onların helâk ve telef edilmesine dair emrimiz, demektir.

"Ona geliverir de orayı sanki dün yerinde yokmuş gibi" sanki dün hiç mamur değilmişçesine **"kökünden koparılıp biçilmiş"** üzerinde hiçbir şey bulunmayan bitkileri koparılmış ekinleri biçilmiş **"bir hale getiriveririz."**

"Orayı... biçilmiş bir hale getiriveririz" anlamındaki; (نَجْعَلُنَا خَبِيدًا) ifadesinde **"orayı"** ile **"biçilmiş bir hale getiriveririz"** anlamındaki kelime-

ler iki mef'uldür. Ayrıca: “(حَصِيدًا): **Biçilmiş**” kelimesinin müennes değil de müzekker gelmesi, “mef’ul” anlamında “fail” vezninde oluşundan dolayıdır. Ebu Ubeyd der ki: Bu, kökünden koparılmış ekine denilir. “(لَمْ تَنْ)”: Yokmuş” yani, önceden güzel bir mahsul olarak yokmuş... demektir ki, bu da bir yerde ika-met etmek, orayı imar etmek demek olan (غَنِي)’den gelmektedir. (المغاني) ise, sözlükte insanların mamur ettiği, konakladığı yerler demektir. Katade, bu buyruğu sanki bu nimetler olmamış gibi; diye açıklamıştır. Şair Lebîd de (bu kökten gelen kelimeyi kullanarak) şöyle demektedir:

وَغِيْتُ سَبْتًا قَبْلَ مَجْرَى دَاحِسٍ لَوْ كَانَ لِلنَّفْسِ اللَّجُوجِ خَلُودٌ

“Dâhis (adındaki atın) koşmasından önce ben bir süre orada kaldım
(orayı imar ettim);

Tartışmayı çok seven o nefsin ebediliği olsaydı keşke.”

Genel olarak bu kelime “arz: yer, yeryüzü” kelimesinin müennesliği do-layısı ile (تَنْ) şeklinde “te” ile okunmuştur. Katade ise bunu; (يَغْن) şeklin-de “ye” ile okumuştur ki, bu “zuhurf; zinet”e ait olur. Yani nasıl ki bu zinet yani ekin yok olup gidiyorsa, bu dünya da böylece yok olup gider.

“İşte biz” Allah’ın âyetleri üzerinde “**düşünen bir topluluğa âyetleri böylece açıklarız**” beyan ederiz.

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٠﴾

25. Allah ise Dâru’s-Selâm’a çağırır ve O, dilediğini dosdoğru yola iletir.

Yüce Allah bu yurdun, yani dünya yurdunun niteliklerini sözkonusu et-tikten sonra “**Allah ise Dâru’s-Selâm’a çağırır**” buyruğu ile âhiretin nitelik-lerini belirterek şöyle buyurmaktadır: Allah sizi dünyalık toplamaya çağırımı-yor. Aksine O, selâm yurduna, yani cennete ulaşmanız için sizleri itaat etme-ye çağırıyor.

Katade ve el-Hasen derler ki: es-Selâm, yüce Allah’ın adıdır. “es-Selâm yur-du” ise cennet demektir. Cennete “selâm yurdu” adının verilmesi, oraya gi-renin her türlü afet ve musibetten selamete ermesinden ötürüdür. “es-Selâm”

Şanı yüce Allah'ın isimlerindendir. Biz bunu "*el-Kitabü'l-Esnâ fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsnâ*" adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz. İleride yüce Allah'ın izniyle el-Haşr Sûresi'nde (59/23. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani, yüce Allah selâmet (esenlik) yurduna çağırır. "Selâm" ile "selâmet" kelimeleri tıpkı "radâ ve radâat: süt emmek" kelimelerinde olduğu gibi aynı anlama gelirler. Bu açıklamaları ez-Zeccâc yapmıştır. Şair de şöyle demektedir:

تُحْيِي بِالسَّلَامَةِ أُمَّ بَكْرٍ وَهَلْ لَكَ بَعْدَ قَوْمِكَ مِنْ سَلَامٍ

"Bekr'in anası selâmet ile selâm verir.

Peki, senin için kavminden sonra selâm (yani esenlik) söz konusu olur mu?"

Şöyle de açıklanmıştır: Bununla; yüce Allah tahiyet (selamlaşma) yurduna çağırır, demek istemiştir. Çünkü, bu şekilde kendilerine selam verilenler yüce Allah'tan tahiyet ve selama nail olurlar. Aynı şekilde onlara melekler tarafından da selam verilir.

el-Hasen der ki: Selam, hiçbir şekilde cennet ehlinden kesilmez, o onların tahiyyeleridir. Nitekim yüce Allah: "*Oradaki tahiyyeleri* (selamlaşmaları) *ise selamdır*" (Yûnus, 10/10) diye buyurmaktadır.

Yahya b. Muaz da şöyle demektedir: Ey Ademoğlu, Allah seni Dâru's-selâm'a çağırmaktadır. O bakımdan sen O'nun bu çağırısına nereden cevap vereceğine dikkat et. Eğer yaşadığın dünyadan ona cevap verir çağırısına uyar-san, o selam yurduna girersin. Şayet kabrinden o çağırığa cevap verecek olursan, oraya girmekten alıkonulursun. İbn Abbas da der ki: Cennetler yedi tane: Daru'l-Celal, Daru's-Selam, Adn Cenneti, Me'vâ Cenneti, Huld Cenneti, Firdevs Cenneti ve Naim Cenneti.

"**Ve O, dilediğini dosdoğru yola iletir.**" yüce Allah, delilini açıkça ortaya koymak için davetini herkese (umumi) yapmış, insanlara muhtaç olmadığından dolayı da hidayetini özel olarak ihsan etmiştir.

"**Dosdoğru yol** (es-Sıratu'l-Müstekîm)"ın, Allah'ın Kitabı olduğu söylenmiştir. Bunu Ali b. Ebi Talib Hz. Peygamber'den rivayetle şöyle demektedir: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sırat-ı Müstakim yüce Allah'ın Kitabıdır."⁽¹⁾

İslâm olduğu da söylenmiştir. Bunu da en-Nevvâs b. Sem'ân, Rasûlullah (sav)'dan rivayet etmiştir. Sırat-ı Mustakîm'in hak olduğu da söylenmiştir ki,

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VI, 326, zayıf olduğu kaydıyla.

bu da Katade ve Mücahid'in görüşüdür. Rasûlullah (sav)'ın ve ondan sonra gelen iki arkadaşı Ebu Bekir ve Ömer'in olduğu da söylenmiştir.

Câbir b. Abdullah şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) bir gün çıkıp şöyle dedi: "Rüyamda Cebrail başımın yanında, Mikâil de ayaklarımın yanında gibi gördüm. Onlardan biri diğerine; şuna dair bir misal ver, dedi. O da ona dedi ki: İşit, kulakları iyi işitesice, aklet, kalbi iyi belleyesice. Senin ve ümetinin misali, bir ev bina etmek üzere bir arsanın etrafını çeviren, sonra da orada bir ev inşa eden bir hükümdara benzer. Daha sonra bu hükümdar bu evde bir ziyafet verir. Arkasından insanları bu ziyafeti yemeye davet etmek üzere bir elçi gönderir. İnsanlardan kimisi bu elçinin çağrısını kabul eder, kimisi de onu terk eder. İşte bu misalde "hükümdar"dan kasıt Allah'tır. Etrafı çevrilen yerden kasıt İslâm'dır. İçindeki evden kasıt cennettir. Ve sen ey Muhammed, sözü edilen elçisin. Senin çağrını kabul eden İslâm'a girer. İslâm'a giren de cennete girer. Cennete giren kişi ise oradaki yiyeceklerden yer." Daha sonra Rasûlullah (sav): **"Ve O, dilediğini dosdoğru yola iletir"** buyruğunu okudu.⁽¹⁾ Daha sonra Katade ve Mücahid de **"Allah ise Dâru's-Selâma çağırır..."** diye başlayan âyeti okudular.

İşte bu âyet-i kerime Kaderiye'nin görüşlerini red hususunda apaçık bir delildir. Çünkü onlar, Allah bütün insanları Sırat-ı Mustakîme iletmıştır, derler. Halbuki yüce Allah: **"Ve O, dilediğini dosdoğru yola (Sırat-ı Mustakîme) iletir"** diye buyurmaktadır. Kaderiye böylelikle, Kur'ân naslarını, Allah'a karşı gelerek, reddetmiş olmaktadır.

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۖ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ
أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

26. İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha da fazlası vardır. Yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de horluk kaplar. Onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar.

"İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha da fazlası vardır" buyruğu ile ilgili olarak Enes (r.a) yoluyla gelen hadiste şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'a yüce Allah'ın: **"Daha da fazlası vardır"** buyruğu hakkında sorulunca şöyle buyurdu: "Dünya hayatında iken güzel amellerde bu-

(1) Buhârî, İ'tisâm 2; Tirmizî, Edeb 76; Dârimî, Mukaddime 2.

lunanlara el-Hüsna (daha güzel olan) vardır ki, o da cennettir. Bir de onlara daha fazlası da vardır ki, o da kerim olan Allah'ın yüzüne bakmaktır.”⁽¹⁾

Bu, aynı zamanda Ebu Bekir es-Sıddîk ile, bir rivayette Ali b. Ebi Talib'in de görüşüdür. Huzeyfe, Ubade b. es-Sâmit, Ka'b b. Ucre, Ebu Musa, Suhayb ve bir rivayette İbn Abbas'ın da görüşüdür. Aynı zamanda tabiinden bir topluluk da bu görüştedir, bu hususta doğru olan görüş de budur.

Müslim, Sahih'inde Suhayb'dan, Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Cennetlikler cennete girdikten sonra, şanı yüce ve mübârek olan Allah şöyle buyuracak: Size daha fazlasını vermemi istediğiniz bir şey var mıdır? Onlar, yüzlerimizi ağartmadın mı, bizi cennete koymadın mı, cehennem ateşinden korumadın mı? diyecekler. Bunun üzerine yüce Allah hicabı açar. Onlara aziz ve celil olan Rabblerine bakmaktan daha çok sevdikleri bir şey verilmiş olmayacaktır. -Bir rivayette de şöyle denmektedir: Sonra da:- **“İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha fazlası vardır”** âyetini okudu.”⁽²⁾

Bu hadisi Nesaî de Suhayb'den şöylece rivayet etmektedir: Suhayb dedi ki: Rasûlullah (sav)'a şöyle denildi: Bu: **“İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha fazlası vardır”** âyeti (ne demektir)? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdikten sonra bir mü-nadi şöyle seslenir: Ey cennet ahali, size Allah nezdinde verilmiş bir söz vardır. O size vermiş olduğu bu sözünü yerine getirmek istiyor. Onlar, şöyle diyecekler: O, yüzlerimizi ağartmadı mı, mizanlarımızı (iyiliklerimizi) ağırlaştırmadı mı, bizi cehennem ateşinden korumadı mı? (Hz. Peygamber devamla) buyurdu ki: Bunun üzerine yüce Allah hicabı açar, onlar da O'na bakarlar. Allah'a yemin ederim, Allah onlara kendisine bakmaktan daha çok sevdikleri ve daha çok gözlerini aydınlatıcı hiçbir şey vermiş değildir.”⁽³⁾

Bu hadisi İbnü'l-Mübârek de “Dekâik”⁽⁴⁾ adlı eserinde Ebu Musa el-Eş'arî'den mevkuf olarak rivayet etmiştir. Biz bu hadisi “*et-Tezkire*” adlı eserimizde zikrettik. Orada “hicabın açılmasının” ne anlama geldiğini de anlat-tık. Yüce Allah'a hamd olsun.

Tirmizî el-Hakîm Ebu Abdullah -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- da şöyle rivayet etmektedir: Bize Ali b. Hucr anlattı. Bize, el-Velid b. Müslim, Züh-eyr'den anlattı. Züh-eyr, Ebu'l-Âliye'den, o, Ubeyy b. Kâ'b'dan dedi ki:

(1) Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 357.

(2) *Müslim*, İman 297, 298

(3) *Tirmizî*, Sıfatu'l-Cenne 16, Tefsir 10. sûre 1; *İbn Mâce*, Mukaddime 13; *Müsned*, IV, 333.

(4) Muhtemelen “Rekaik” lafzı baskıya hazırlayan tarafından yanlış okunarak “*Dekâik*” yazılmıştır. Kasıt da İbnü'l-Mübârek'in “*ez-Zühed ve'r-Rekâik*” adlı eseri olmalıdır.

Ben, Rasûlullah (sav)'a, Allah'ın Kitabındaki **“ziyade; daha fazla”** hakkında soru sordum. Birisi, yüce Allah'ın: **“İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha fazlası vardır”** buyruğudur. O: “Maksat Rahman'ın yüzüne bakmaktır” diye buyurdu. Bir de yüce Allah'ın: **“Biz onu yüzbin veya daha fazlasına gönderdik”** (es-Sâffat, 37/147) buyruğu hakkında sordum, O: “Yirmi bin kişi daha fazla idiler” diye buyurdu.

Buradaki **“daha fazlası”**ndan kastın, bir hasenenin on katına ve bundan daha fazla katlara yükseltilmesi olduğu da söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Daha fazlasından kasıt, dörtbin kapısı bulunan tek bir inciden bir köşktür. Mücahid de **“güzellik”**den kasıt iyiliğe karşı aynı iyiliğin verilmesidir. Fazlasından kasıt ise Allah'tan bir mağfiret ve bir rızadır. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem dedi ki: Daha güzel (el-hüsnâ)dan kasıt cennettir. Daha fazlası'ndan kasıt ise yüce Allah'ın dünyada iken lütfundan verdikleri ve kıyamet gününde de kendileri sebebi ile hesaba çekmeyeceği nimetlerdir.

Abdurrahman b. Sâbât da der ki: Güzellikten kasıt müjde, daha fazlasından kasıt ise kerim olan Allah'ın yüzüne bakmaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“O günde yüzler var ki apaydınlıktır, Rabblerine bakıcıdırlar.”** (el-Kıyame, 75/22-23)

Yezid b. Şecere de der ki: Fazlalıktan kasıt, bir bulutun cennet ehlinin üzerinden geçip onlara daha önce hiç görmedikleri, oldukça nadir şeyler yağdırması ve arkasından da: Ey cennetlikler size neyi yağdırmamı istersiniz diye sormasıdır. Her ne isterlerse o bulut mutlaka onlara o istediklerini yağdırır.

Bir diğer açıklamaya göre fazlalıktan kasıt, üzerlerinden dünya günlerinden bir günlük bir süre geçti mi, mutlaka onların evlerini yetmişbin melek tavaf eder. Her bir melek ile birlikte diğerinde bulunmayan ve Allah nezdinden gönderilmiş hediyeler vardır. O hediyelerin benzerini hiç bir şekilde görmemişlerdir. Lütfu oldukça geniş, her şeyi bilen, gani, her türlü hamde layık, yüce, büyük, aziz, kadir, berr, rahim, müdebbir, hakîm, latîf, kerîm olan ve kudretinin yettiği şeylerin sonu gelmeyen yüce Allah'ın şanı ne yücedir! Her türlü eksiklikten münezzehtir.

“İhsanda bulunanlar”dan kastın insanlarla giriştikleri ilişkilerde iyi davrananlar olduğu; **“daha güzel”** den kastın ise, onların yapacakları şefaate olduğu, **“daha fazlası”**nın ise, şanı yüce Allah'ın şefaati için onlara izin verip bu şefaatlerini kabul etmesi olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: **“Yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de”** cehennemliklere eriştiği gibi **“horluk kaplar”** buyruğunda geçen **“Kaplar”** anlamındaki (يَرْمُقُ)'nın ulaşmak, bulaşmak anlamına geldiği söylenmiştir. Genç bir çocuk erginlik ça-

ğına gelip, erkekler safına yaklaştığında ona da “mürâhik” denilmesi de buradan gelmektedir. Bunun, üstüne çıkmak, örtmek anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu anlamlar birbirlerine yakındır.

Buyruk şu demektir: Onlar, Allah'ın huzuruna haşredilip toplandıklarında onları her hangi bir toz kaplamaz ve hiç bir zillet, horluk onları bürümez. Ebu Ubeyde, Ferezdak'a ait şöyle bir beyit okumuştur:

مَوْجُ برداء الملك يتبعه مَوْجُ ترى فوقه الرايات والقُتْرا

“O, hükümdarlık elbisesine (heybetine) bürünerek taçlanmıştı.

Ve onun arkasından

Bir dalga(yı andıran ordu) gelmektedir. Onun da üstünde sancakları
ve tozları görürsün.”

el-Hasen; (قُتْرَ) şeklinde “te” harfini (üstün yerine) sakın okumuştur. (القُتْرَ والقُتْرا والقُتْرا); hepsi aynı anlamda olup “toz” demektir. Bunu da en-Nelhâs ifade etmiştir. (القُتْرَ)'in tekili ise, (قُتْرَة) kelimesidir. “*Bunları da siyah bir toz kaplayacaktır*” (Abese, 80/41) buyruğu da buradan gelmektedir ki, üzerlerinde öyle bir toz bulunacaktır, demektir. Bu kelimenin keder, üzüntü, gam ve saklanmak, gizlenmek anlamına geldiği de söylenmiştir. İbn Abbas ise bunun yüzlerin siyahlığı demek olduğunu söylemiştir. İbn Bahr ise, bu, ateşin dumanıdır demektir. Nitekim; (قُتَارَ القُتْرَ): Tencerenin çıkardığı duman (buhar) ifadesi de buradan gelmektedir. İbn Ebi Leylâ der ki: Bu, (onlara toz bulaşması) aziz ve celil olan Rabblerine bakmaktan uzak kalmaları demektir.

Derim ki: Ancak bu açıklama su götürür. Çünkü aziz ve celil olan Allah şöyle buyurmaktadır: “*Şüphesiz kendileri için daha önceden tarafımızdan iyilik takdir edilmiş olanlar, işte onlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır... En büyük korku onları üzmez...*” (el-Enbiya, 21/101-103) Birden çok âyet-i kerime de: “*Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değildir.*” (Mesela, el-Bakara, 2/62) diye buyurmaktadır. Yine bir başka âyet-i kerime de şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak; Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru olanların üzerine melekler: «Korkmayın, üzülmeyin ve size va'dolunan cennetle sevinin» diye inerler.*” (Fussilet, 41/30) İşte bu umumî bir hükümdür. Şanı yüce Allah'ın lütfu ile hiçbir yerde değişikliğe uğramayacaktır. Ne Allah'ın görülmesinden önce, ne de daha sonra iyilik yapan kimsenin yüzü üzüntü ve kederden ötürü karararak değişikliğe uğramayacaktır, cehennem dumanından olsun, başka bir şeyden olsun her hangi bir şey onu bürümeyecektir. “*Yüzleri ağaranlara gelince; onlar Allah'ın rahmetindedirler. Onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar.*” (Âli İmran, 3/107)

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُمْ
 مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ۚ كَانَّمَآ أَغْشِيَتْ وَجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا
 أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

27. Günahlar kazanmış olanlara gelince; bir günahın cezası benzeriyledir. Onları bir horluk kaplayacaktır. Onları Allah'tan kurtaracak bir kimse de yoktur. Yüzleri karanlık gecenin parçalarıyla bürünmüş gibidir. İşte bunlar da ateşliktirler. Onlar orada ebedî kalıcıdır.

“**Günahlar kazanmış**” türlü masiyetleri işlemiş, şirk koşmuş -diye de açıklanmıştır- “**olanlara gelince; bir günahın cezası benzeriyledir.**” Buradaki “**ceza**” kelimesi mübtada olarak merfudur. Haberi ise “**benzeriyledir**” anlamındaki; (**بمثلا**) kelimesidir.

İbn Keysân der ki: Buradaki “be” harfi zaidir. Bir günahın cezası onun gibidir, anlamındadır. Bir diğer görüşe göre buradaki “be” mâbadi (sonrası) ile birlikte haberi teşkil etmektedir. Ve bu harf-i cer, yerine geçtiği hazfedilmiş bir kelimeye müteallaktır ki, bu da “ (**جزاء سيئة كائن بمثلها**) : Bir günahın cezası onun benzeri olan bir günahdır,” şeklindedir. Bununla birlikte bu harf-i cerrin “ceza” kelimesine tealluk etmesi de mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri; “ (**جزاء سيئة بمثلها كائن**) : Bir günahın misliyle cezalandırılması olacaktır” şeklinde olup mübtedanın haberi sonradan hazfedilmiştir. Yine “ceza” kelimesinin; “ (**فلهم جزاء سيئة**) : Onlara bir kötülüğün cezası... verilecektir,” takdirinde merfu olması da mümkündür. O takdirde bu, yüce Allah'ın: “ (**فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ**) : (Onlar) sayısınca başka günlerden...” (el-Bakara, 2/184) buyruğuna benzer. Yani, üzerinde... sayısınca vardır, demek olur. Buna benzer diğer buyruklar da böyledir. Buna göre “be” harfi hazfedilmiş bir kelimeye tealluk eder. Şöyle buyurulmuş gibidir: “ (**لهم جزاء سيئة ثابت بمثلها**) : Onlar için bir kötülüğe karşı onun misli ile sabit bir ceza vardır.” Yahut da burada “be” tekid için de gelmiş olabilir, zâid de olabilir.

Bu şekildeki “benzerlik ve misliyet”in anlamına gelince; onlara verilecek olan ceza, günahlarının benzeri, günahlarının misli kabilinden olacaktır. Yani, onlara zulmedilmeyecektir. Şanı yüce, kadir ve mübârek olan Rabbin fiili hiç bir illete bağlı görülemez.

“Onları bir horluk kaplayacaktır” yani, onları bir aşağılık ve bir rüsvaylık kaplayacaktır, **“onları Allah’tan”** O’nun azabından **“kurtaracak bir kimse”** bu azaplarını engelleyecek veya bertaraf edecek **“bir kimse de yoktur. Yüzleri karanlık gecenin parçalarıyla bürünmüş”** bu parçalar yüzlerine giydirilmiş **“gibidir.”**

“Parçalar” anlamındaki (نَطْمًا) kelimesi, (نَطْمَة)’ın çoğuludur. Buna göre **“karanlık”** anlamındaki kelime de **“gece”** anlamındaki kelimeden haldir. Yani, onların yüzleri karanlık haldeki gecenin parçalarıyla bürünmüş gibidir.

el-Kisaî, bu kelimeyi “tı” harfini sakın olarak; (نَطْمًا) şeklinde okumuştur. Bu okuyuşa göre (مُظْلَمًا): **Karanlık** kelimesi sıfattır. Bununla birlikte **“gece”** anlamındaki kelimeden hal olması da mümkündür. **“Parça”** ise, bir şeyden koparılıp düşen bölüm demektir. İbnü’s-Sikkît der ki: Parça (kıt’a) gecenin bir bölümü anlamındadır. Yüce Allah’ın izniyle bu kelimeye dair açıklamalar Hûd Sûresi’nde (11/81. âyetin tefsirinde) gelecektir.

وَيَوْمَ نَخْشِرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ
وَشُرَكَاءُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاءُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾

28. O günde hepsini haşredecek, sonra da şirk koşanlara: “Siz de Allah’a eş koştuklarınız da durun yerinizde” diyeceğiz. Sonra aralarını ayıracağız. O zaman eş koştukları da: “Siz, bize tapmıyordunuz” derler.

“O günde hepsini haşredecek” hepsini toplayacak -haşr toplamak demektir- **“sonra da şirk koşanlara: ...”** yani, Allah ile birlikte ortak edinenlere: **“Siz de Allah’a eş koştuklarınız da durun yerinizde”** yani, yerinizden ayrılmayın, olduğunuz yerde durun, başka bir yere gitmeyin **“diyeceğiz.”** Bu bir tehdittir.

“Sonra aralarını ayıracağız.” Yani, dünyada iken aralarında bulunan bağlantı ve ilişkileri koparacak, uzaklaştıracaktır. (زَيَّلْتَهُ فِتْرَتِي): Onu ayırdım, o da ayrıldı,” denilir. “Fa’ale” veznindedir. Çünkü bunun mastarı; (تَزِيلًا) şeklinde gelir. Eğer bunun vezni “fey’ale” olsaydı, mastarının; (زَيْلَةً) diye gelmesi gerekirdi. (المزايلة) ise, ayrılmak demektir. (زَايَلَهُ اللهُ مَزَايِلَةً وَزَيْلًا): Allah ondan ayrıldı,” anlamına gelir. Tezâyül de karşılıklı olarak ayrılmak anlamını ifade eder.

el-Ferrâ der ki: Kimisi bunu; (فَزَايَلْنَا بَيْنَهُمْ) diye okumuştur. Mesela;

“(لا ازاله)”: Ondan ayrılmam,” denilir. Ancak, (لا ازاله); ayrı bir manaya gelir ki bu, ben o işi görmem, yerine getirmem, demek olur.

“O zaman eş koştukları... derler.” Burada “eş koşulanlar” ile melekler kast edilmektedir. Şeytanların kastedildiği söylendiği gibi, putların kastedildiği de söylenmiştir. Yüce Allah putları konuşuracak ve böylelikle aralarında bu konuşma geçecektir. Çünkü onlar kendilerine itaat ettikleri şeytanlar ile tapındıkları putların, kendilerine ibadet etmelerini emrettiklerini iddia edecekler ve; siz bize emretmedikçe biz size ibadet etmedik, diyeceklerdir.

Mücahid der ki: yüce Allah, putları konuşuracak ve putlar da: Sizin bize ibadet ettiğinizi biz farketmiyorduk, ayrıca size, bize ibadet etmenizi de emretmedik, diyeceklerdir.

Eğer ortak koşulanların şeytanlar olduğu kabul edilirse, şeytanlar bu sözleri dehşetle söyleyeceklerdir. Yahut da yalan ve kurtulmak için hile ve çare aramak kastıyla söyleyeceklerdir, anlamına gelir. Yarın (kıyamet gününde) bu gibi şeyler cereyan edecektir. Arada tanışmalar olsa bile.

فَكَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

29. “Bizimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter. Şüphesiz biz, sizin tapınmanızdan habersizdik bile.”

“Bizimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter” buyruğunda; “(شَهِيدًا): **Şâhid olarak**” kelimesi mef’uldür. Yani, Allah’ın şahidlik etmesi yeterlidir, demektir. Temyiz de olabilir.

Anlamı şöyle olur: Eğer biz size böyle bir şeyi emretmiş, yahut da sizin böyle bir iş yapmanıza razı olmuş isek, bizimle sizin aranızda onun şahidlik etmesi ile yetiniriz.

“Şüphesiz biz, sizin tapınmanızdan habersizdik bile.” Bizler, sizin tapınmanızdan haberdar değildik. Bundan haberimiz yoktu. Ne işitir, ne görür, ne de aklımız ererdi. Çünkü biz cansız, ruhsuz varlıklardık.

هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوْا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰىهُمْ الْحَقُّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿٣٠﴾

30. Orada herkes önceden ne gönderdiyse onun imtihanını verecek. Hepsi, gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülmüş olacak, uydurmakta oldukları da önlerinden kaybolup gidecektir.

Yüce Allah'ın: (مَالِك): **Orada**” zarf olarak nasb mahallindedir. O zaman-da anlamındadır.

“**Herkes önceden ne gönderdiyse onun imtihanını verecek**” buyruğundaki; (تَبْلُو) kelimesi “**tadar**” demektir. (Meâlde “imtihanı verecek”) el-Kelbî bilir, Mücahid ise ondan sınanır, imtihan verir anlamına gelir, demiştir. Yani, her bir kimse işlemiş olduklarının, önceden yaptıklarının karşılığını görecektir, demek olur. Kabul eder, teslim eder anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, iradeleri dışında hepsi de rab edindiklerinin kendilerine karşı haklı olduklarını teslim ve itiraf ederler, demektir.

Hamza ve el-Kisaî bu kelimeyi; (تَلُو) diye okumuşlardır ki, her bir nefis kendi aleyhine yazılmış olan kibatı okuyacaktır, manasına gelir. Bunun, ona tabi olur, arkasından gider anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, her bir nefis dünyada iken önceden yaptıklarının ardından gidecektir, manasındadır. Bu açıklamayı da es-Süddî yapmıştır. Şairin şu beyiti de bu türdendir:

إِنَّ الْمُرِيبَ يَتَّبِعُ الْمُرِيبَا كَمَا رَأَيْتَ الذَّيْبَ يَتَلَوُ الذَّيْبَا

“Şüphesiz ki, şüpheli şüphelinin arkasından gider
Tıpkı kurdu başka kurdun arkasından gider gördüğün gibi.”

Yüce Allah'ın: “**Hepsi gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülmüş olacak...**” buyruğundaki “**gerçek**” anlamındaki “el-Hakk” kelimesi, “mevlâ” kelimesinden bedel veya sıfat olarak esreli gelmiştir.

Üç bakımdan bu kelimenin nasb ile okunması da mümkündür. Birincisi: “(وَرَدُّوْا حَقًّا): Hepsi gerçekten döndürülmüş olacaklar,” takdirinde olur, diğer taraftan bu ifade; “(مَوْلَاهُمْ حَقًّا لَا مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ): Hak olan mevlâlarıdır, Ondan başka taptıkları değildir,” takdirinde olur, üçüncü takdire göre ise; “(أَعْنَى الْحَقِّ): Onlar” mevlâlarını; hakk olan mevlâlarını kastediyorum; takdirinde olur.

Bununla birlikte “el-Hakk” kelimesi merfu’ olmakla birlikte, burada geçen mana -önceki kelimededen kat’ ile mübteda ve haber olmak üzere- “(مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ لَا مَا يَشْرِكُونَ مِنْ دُونِهِ): Mevlâları hak olandır. Ondan başka ortak koştukları değil,” şeklinde olur.

Şanı yüce Allah, kendi zatını “**gerçek, hak**” ile vasfetmiştir. Çünkü, hak O’ndan gelir. Nitekim adalet de O’ndan geldiği için kendi zatını adaletle de

vasfetmiştir. Her bir adalet ve her bir gerçek O'nun tarafından gelir, demektir. İbn Abbas da der ki: Bu, mevlâları hak ile onların amellerinin karşılığıdır, anlamındadır.

“Uydurmakta oldukları da önlerinden kaybolup gidecektir” yani, yok olacaktır, batıl olduğu ortaya çıkacaktır.

“(يفترون) : Uydurmakta oldukları” ref mahallinde ve mastar anlamındadır. Yani, onların uydurmaları, uydurdukları şeyler demektir.

Şayet **“gerçek mevlâları olan Allah’a”** nasıl döndürülmüş olacaklar? Halbuki, yüce Allah başka yerde kâfirlerin mevlâlarının olmadığını haber vermektedir diye sorulursa, şöyle cevap verilir: Allah'ın, onların mevlâları olması, yardım ve destek konusunda yanlarında olması anlamına değildir. Buradaki anlamıyla “onların mevlâları” olması onlara rızık ve nimetler ihsan etmesi yönüyledir.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ
وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ
الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

**31. De ki: “Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Yahut o göz-
lere ve kulaklara mâlik olan kimdir? Ölüden diriye çıkaran ve
diriden ölüyü çıkaran kimdir? İşleri yerli yerince kim yöneti-
yor?” Hemen: “Allah” diyeceklerdir. De ki: “O halde korkmaz mı-
sınız?”**

Bu anlatımdan kasıt, müşriklerin kanaatlerini reddetmek, onlara karşı delili ortaya koymaktır. Bunu onlardan kim itiraf ederse, artık onlara karşı delil açıkça ortaya konmuş olur. İtiraf etmeyenlere ise, bu göklerin ve yerin bir yaratıcısının bulunmasının kaçınılmaz olduğu tesbit edilmiş olur. Zaten bu konuda akli bulunan hiçbir kimse tartışmaz, tereddüt etmez. Çünkü bunun böyle olduğu neredeyse kesin bir bilgi (zorunluluk) seviyesindedir.

“Size gökten” yağmur ile **“ve yerden”** bitkiler ile **“rızık veren kimdir? Ya-
hut o gözlere ve kulaklara malik olan kimdir?”** Yani, onları var eden ve si-
zin için onları yaratan kimdir?

“Ölüden diriye” yani, yerden bitkiyi, nutfeden insanı, taneden başağı, yu-

murtadan kuşu, kâfirden mü'mini "**çıkaran ve... kimdir. İşleri yerli yerince kim yönetiyor?**" İşleri kim takdir eder, kim hükme bağlar.

"Hemen: Allah diyeceklerdir." Çünkü onlar Allah'ın yaratıcı olduğuna inanırlardı. Yahut da: Eğer düşünür ve insafı elden bırakmazlarsa, bunları yapan Allah'tır diyeceklerdir.

O halde sen de ey Muhammed, onlara **"de ki: O halde korkmaz mısınız?"** Yani, Allah'ın cezasından dünyada ve âhirette sizden intikâm alacağından korkmaz mısınız?

فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ۖ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ ۚ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ ﴿٢٢﴾

32. İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur. Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var? O halde nasıl olur da döndürülüyorsunuz?

Yüce Allah'ın: **"İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur. Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var?"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Allah'a İman ve İnkâr:

"İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur." Yani, bütün bu işleri yapan gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Yoksa O'nunla birlikte koştüğunuz ortaklar değildir.

"(فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ): Artık haktan sonra" buyruğundaki; (ذَا) sıladır. Hak ilâha ibadetin terk edilmesinden sonra geriye sapıklıktan başka bir şey kalmaz, demektir. Mütekaddim âlimlerden birisi şöyle demiştir: Bu âyetin zahiri Allah'tan başkasında ibadetin sapıklık olduğunu göstermektedir. Çünkü âyetin başı: **"İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur"** şeklinde, sonu ise: **"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var"** şeklindedir. Bu ise, iman ve küfürde böyledir. Amellerde böyle değildir.

Kimisi de şöyle demiştir: Küfür, hakkın üzerinin örtülmesi demektir. Hakkın dışında olan her şey de bu kabildendir. Buna göre haram bir sapıklık, mübah hidayettir. Çünkü helal kılan da haram kılan da Allah'tır.

Birinci açıklama (bu âyetin nazmı gereğince) daha uygundur. Çünkü, önce: *“De ki: Size gökten ve yerden rızık veren kimdir?”* (Yûnus, 10/31) diye sorulduktan sonra: **“İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur”** diye buyurulmuştur. Yani, sizi rızıklandıran ve bütün bunları yapan sizin **“gerçek Rabbinizdir.”** Bu da ulûhiyet O’nun hakkıdır ve O’na ibadet etmek gerekir, demektir. Durum böyle olduğuna göre, ulûhiyyet ve ibadette başkalarını O’na ortak koşmak sapıklıktır ve hak olmayan bir iştir.

2. İman Meselelerinde Yalnızca Hak ve Batıl Vardır:

İlim adamlarımız derler ki: Bu âyet- kerime, yüce Allah’ı tevhidin kendisi olan bu meselede hak ile batıl arasında üçüncü bir durum olmadığını hükme bağlamaktadır. Benzeri bütün meselelerde de durum böyledir. Bunlar ise hakkın yalnızca bir tarafta bulunduğu usûl (inanç esasları) meseleleridir. Zira bu gibi meselelerde söylenecek sözler, bir zatın varlığının nasıl olduğunun anlatılması ile ilgilidir.

Yüce Allah’ın haklarında: *“Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik”* (el-Maide, 5/48) diye buyurduğu fer’î meselelerden farklıdır. Yine Hz. Peygamber’in: “Helal apaçıktır, haram da apaçıktır. Bunların ikisi arasında benzeşen (hangisinden olduğu kesinlikle ilk anda tayin edilemeyen) hususlar da vardır” ⁽¹⁾ buyruğunda sözünü ettiği fer’î meselelerden de farklıdır. Fer’î meselelere dair açıklamalar, kabul edilen ve hakkında ihtilal olunmayan bir zatın varlığı ile ilgili olmaktan çok, sonradan meydana gelmiş bir takım hükümler hakkındadır ki, görüş ayrılığı bunlarla ilgili hükümler çerçevesinde ortaya çıkar.

3. Hak Olan Allah:

Âişe (r.anha)’dan sabit olduğuna göre Peygamber (sav) geceleyin namaz için kalktığında: “Allah’ım, hamd yalnız Sanadır” derdi. Yine bu hadiste şöyle dua ettiği de nakledilmektedir:

والجنة حق والنار حق والساعة حق والنبیون حق ومحمد حق أنت الحق ووعدك الحق وقولك الحق ولقاؤك الحق
“Hak olan Sensin, vaadin de haktır, sözün de haktır, Sana kavuşmak da haktır, cennet de haktır, cehennem de haktır, kıyamet de haktır, peygamberler de haktır, Muhammed de haktır...”⁽²⁾

(1) *Buhârî*, İman 39; *Müslim*, Musakat 107; *Ebü Dâvûd*, Buyû’ 3; *Tirmizî*, Buyû’ 1; *Nesâî*, Buyû’ 2, Kudât 11, Eşribe 50; *İbn Mâce*, Fiten 14; *Dârimî*, Buyû’ 1; *Müsned*, IV, 267, 269, 270, 271, 275.

(2) *Buhârî*, Teheccüd 1, Deavât 10, Tevhîd 8, 24, 35; *Müslim*, Salâtü’l-Müsâfirîn 199; *Ebü Dâvûd*, Salât 119; *Tirmizî*, Deavât 29; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 9; *İbn Mâce*, İkametu’s-Salât 180; *Dârimî*, Salât 169; *Muvatta*, Kur’ân 34; *Müsned*, I, 358.

Hız. Peygamberin: "Hak olan Sensin" ifadesi, Vâcibu'l-Vücud olan sensin, demektir. Çünkü, bunun aslı bir şeyin hak olmasından yani, sabit olmasından, vacib olmasından gelmektedir.

Yüce Allah'ın bu şekilde hak olmakla vasfedilmesine gelince; O, kendi zâtı dolayısıyla vardır. O'ndan önce yokluk olmaması ve hiç bir şekilde de yok olmayacağından dolayıdır. O'nun dışında kendisi hakkında bu ismin kullanıldığı bütün varlıkların öncesinde ise yokluk vardır. (Yani, olmadıkları bir zaman vardır). Ve bilahare yok olmaları da mümkündür. Ayrıca bunların varoluşları da kendiliklerinden değil, onları vareden dolayısıyladır. İşte bundan dolayı bu anlamı dile getiren sözler, şairlerin söylediği en doğru söz olmuştur ve bu da Lebîd'in şu sözüyle ifade edilmiştir:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ

"Şunu bil ki, Allah'ın dışındaki her şey bâtıldır (yok olacaktır)."

Yüce Allah'ın: *"O'nun zatından başka her şey helak olacaktır. Hüküm yalnız O'nundur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz."* (el-Kasas, 28/88)

4. Hak İle Sapıklık Arasındaki Zıtlık:

Hakkın zıddının sapıklık (dalâlet) olması, hem sözlük itibariyle hem de şer'an bilinen bir husustur. Bu âyet-i kerimede olduğu gibi. Aynı şekilde hakkın zıddının "bâtıl" oluşu da hem sözlükten hem de şeriatten bilinen bir husustur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. O'ndan başka taptıkları ise bizatihi bâtıldır."* (el-Hac, 22/62)

Sapıklığın (dalâletin) gerçek mahiyeti haktan uzaklaşmak, ayrılıp gitmektir. Bu kelime "yolun kaybedilmesi" anlamına gelen; (ضلال الطريق)'den alınmıştır. Bu da yolun bulunduğu yerden sapmak, oradan uzaklaşmak anlamıdır. İbn Arefe der ki: Araplara göre dalâlet, maksada uygun olmayan yolu izlemek demektir. İşte bu manada; (ضَلَّ عَنْ الطَّرِيقِ): Yoldan saptı" denilir. Bir şeyi kaybeden kişi hakkında da; (وَأَضَلَّ الشَّيْءَ): O şeyi kaybetti" denilir.

Şeriatte ise dalâlet, amellerde değilde yalnızca itikadda doğruluktan saptaktan ibarettir. Karşılığında gaflet bulunmakla birlikte, hidayetin yokluğu ile beraber bilgisizlik ya da şüphe bulunmuyor ise, şanı yüce Hakk'ın bilinmemesi anlamında kullanılması da "dalâlet" kelimesinin kullanılışındaki en der rastlanılan hususlardandır. Nitekim, ilim adamları: *"Seni şaşkın bulmuşken doğru yola iletmedi mi?"* (ed-Duhâ, 93/7). Buradaki "dâll (sapmış, sapkın)" kelimesi, âyet ile ilgili yorumlardan birisine göre gafil ve şaşkın de-

mektir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu talik etmektedir: **"Kıta-bın da imanın da ne olduğunu bilmezdin."** (eş-Şûrâ, 42/52)

5. Satranç ve Benzeri Oyunlar İle İlgili İmam Malik'in Görüşü:

Abdullah b. Abdilhakem ile Eşheb, Malik'ten, yüce Allah'ın: **"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle dediğini nakletmektedirler: Satranç ve zar oyunları da sapıklıktandır.

Yunus da İbn Vehb'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Malik'e, hanımı ile ondörtlü oynayanın durumu hakkında sorulmuş, Malik de: Bu hoşuma gitmez. Mü'minlerin işinden de değildir. Çünkü yüce Allah: **"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var"** diye buyurmaktadır, diye cevap vermiştir.

Yine Yunus, Eşheb'den şöyle dediğini rivayet eder: Malik'e, satranç oynamaya dair soru sorulmuş, o da: Onda bir hayır yoktur, o bir şey değildir, o batıldandır, esasen bütün oyunlar batıldandır, o bakımdan akli başında bulunan bir kimsenin sahip olduğu sakalın ve ağaran saçlarının kendisini batıldan uzak tutması, alıkoyması gerekir, demiştir.

ez-Zührî'ye de satrança dair soru sorulunca: O batıldandır, ben onu sevmiyorum, diye cevap vermiştir.

6. Satranç Ve Benzeri Oyunların -Kumar Olmaması Şartıyla- Hükümleri:

Kumar yoluyla olmaması şartıyla satranç ve benzeri oyunların caizliği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Satranç ile ilgili olarak Malik'in ve fukahânın cumhûrunun görüşlerinden çıkartılan sonuç şudur: Bunlarla kumar oynamayan ve kendi evinde ayda yılda bir defa, gizlice çoluk çocuğuyla birlikte oynayan, kimse tarafından görülme ve bilinmeyen bir kimsenin bu oyunu affa mazhar olur, onun için haram da değildir, mekrulı da değildir. Ancak, gece gündüz bu oyunları adet edinir ve bu oyunları oynamakla şöhret kazanırsa, bu kimsenin mertliği kalmaz, adaleti kalmaz ve şahidliği reddedilir.

Şafiî mezhebindeki görüşe gelince; Şafiî mezhebi âlimlerine göre zar ve satranç oynayan bir kimsenin şahidliği -eğer bütün arkadaşları arasında adaletli bir kimse ise, onun herhangi bir beyinsizliği (sefihliği) ortaya çıkmayıp, ondan şüphelenmeyi gerektiren bir durum ve büyük bir günah işlemediği sürece- kabul edilir. Bu oyunlarla kumar oynaması hali müstesnâdır. Eğer bu oyunları oynarken kumara düşerse ve onun bu durumu da bilinirse, artık adaleti ortadan kalkar ve malı batıl bir yolla yediği için de kendisini sefihler arasına katmış olur.

Ebu Hanife de der ki: Satranç, zar, ondörtlü ile oynamak ve her türlü oyun mekruh'tur. Eğer bu oyunlarla oynayanın büyük günahı açıkça görülmemiş, iyi tarafları ise kötü taraflarından daha fazla ise, -Hanefilere göre- şehâdeti kabul olunur. İbnü'l-Arabî dedi ki: Şafîiler derler ki: Satranç zardan farklıdır. Çünkü satrançta insanın kavrayışı açılır, zihni çalıştırılır ve aklî melekeleri kullanılır. Zar ise aldatıcı bir kumardır. Bu, tıpkı fal oklarıyla kismet aramakta olduğu gibidir; atılan zarla kişinin karşısına ne çıkacağı bilinmez.

7. Önceki İslâm Önderlerinin Satranç ve Zar ile İlgili Görüşleri:

İlim adamlarımız derler ki: Zar, şimsir ağacından ve fil kemiğinden içi doldurulmuş parçalardır. Satranç taşları da böyledir. Çünkü satranç da onun sütü ile beslenmiş kardeşi gibidir. Batıl ve Kiâb diye bilinen şey de zardır, yine cahiliye döneminde Erün ve Nerdeşir diye bilinir. Müslim'in Sahih'inde, Süleyman b. Büreyde'den, o, babasından, o da Peygamber (sav)'den şöyle dediği kaydedilmektedir: "Her kim zar ile oynarsa, elini domuz etine ve karnına bandırmış gibidir."⁽¹⁾

İlim adamlarımız derler ki: Bu, şu demektir: Zar oynayan kişi yemek maksadıyla hazırlasın diye elini domuzun etine daldıran kişiye benzer. Domuz etinde böyle bir uygulama ise haramdır, caiz değildir. Bunu Hz. Peygamberin: "Zar oynayan kişi Allah'a ve Rasûlüne isyan etmiş olur" hadisi de açıklamaktadır. Bu hadisi de Malik ve başkaları, Ebu Musa el-Eş'ari'den rivayet etmiş olup sahih bir hadistir.⁽²⁾

Hadis bütünüyle zar oyununu haram kılmaktadır. Satranç da böyledir. Bunda her hangi bir zaman veya herhangi bir halin istisnası sözkonusu değildir. Hz. Peygamber, bu işi yapan kimsenin Allah'a ve Rasûlüne isyan ettiğini haber vermektedir. Şu kadar var ki, yasak kılınan zar oyununun kumar şeklindeki oyun olma ihtimali vardır. Zira, tabiinden, kumar olmaksızın satranç oynamanın caiz olduğuna dair rivayetler vardır. O bakımdan bu rivayetin ister kumar şeklinde olsun, ister olmasın genel olarak bütün oyunlar hakkında kabul edilmesi yüce Allah'ın izniyle daha uygun ve daha ihtiyatlıdır.

Ebu Abdullah el-Halimî, "*Minhacü'd-Din*" adlı eserinde şöyle demektedir: Satranç ile ilgili gelen rivayetlerden birisi de tıpkı zar hakkında gelen rivayet gibi bir hadis-i şeriftir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Satranç ile oynayan Allah'a ve Rasûlüne asi olur."⁽³⁾

(1) *Müslim*, Şi'r 10; *Ebü Dâvûd*, Edeb 56; *İbn Mâce*, Edeb 43; *Müsned*, V, 357, 361.

(2) *Ebü Dâvûd*, Edeb 56; *İbn Mâce*, Edeb 43; *Muvatta*, Rü'yâ 6; *Müsned*, IV, 394, 397, 400.

(3) Hadis olarak değil de Ashâb ve Tabiin'den gelen benzer ifadeler için bk. *Beyhaki*, *Şu-abu'l-İman*, V, 241-242.

Ali (r.a)'den de rivayete göre o, satranç oynamakta olan Temimoğullarından bir grubun bulunduğu meclisin yanından geçer. Başlarında durarak onlara şöyle der: "Allah'a yemin ederim, siz bundan başka bir şey için yaratıldınız. Allah'a yemin ederim, eğer bunun uygulanacak bir sünnet olacağından korkmasaydım, bunları tutup yüzlerinize vururdum."

Yine Hz. Ali'den gelen rivayete göre o, satranç oynamakta olan bir topluluğun yanından geçmiş ve: Şu kendileri önünde eğildiğiniz heykeller de ne oluyor? Sizden herhangi bir kimsenin sönünceye kadar bir kor ateşi avuçlaması bu satrançlara ellerini değdirmesinden daha hayırlıdır, demiştir.

İbn Ömer'e de satranç hakkında sorulmuş ve şöyle demiş: Satranç zardan da kötüdür.

Ebu Musa el-Eş'arî der ki: Günahkârdan başkası satranç oynamaz.

Ebu Cafer'e satranç hakkında soru sorulunca o: Bu Mecusi oyunundan bize bahsetmeyiniz, demiştir.

Peygamber (sav)'den gelen uzunca bir hadiste de şöyle denilmektedir: "...şüphesiz zar, satranç, ceviz, aşık kemikleri ile oynayana Allah gazap eder. Oynayanları seyretmek için zar ve satranç oynayanların yanına oturan kimsenin bütün hasenatı silinir, Allah'ın kendisine gazap ettiği kimselerden olur."⁽¹⁾

İşte bütün bu rivayetler kumarsız dahi olsa bunlarla oynamanın haram kılındığına delil teşkil etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ayrıca el-Maide Sûresi'nde (5/90-92. âyetler, 12. başlık) bunların içki ile birlikte söz konusu edildiklerinden dolayı haramlıkta içki gibi olduklarına dair açıklamalar daha önceden geçmiş idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbnü'l-Arabî, "*el-Kabes*" adlı eserinde şunları söylemektedir: Bu (satranç) Şafiî caiz kabul etmektedir. Kimi Şafiî alimleri şunları söyleyecek noktaya kadar gelmiştir: Satranç oynamak menduptur. O kadar ki, bunu okullarda öğretmeye dahi koyuldular. Eğer öğrenci okumaktan yorulacak olursa mescidde satranç oynayabilir. Ashab ve tabiinden de satranç oynadıkları isnadında bulundular. Oysa hiçbir zaman böyle bir şey olmamıştır. Allah'a yemin ederim ki, takva sahibi bir kimsenin eli satranca değmiş değildir. Yine onlar, satranç zihni çalıştırır, derler. Oysa görülenler onların bu iddialarının doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Zihni çalışan hiç bir kimsenin satrançta oldukça ileri dereceye vardığı görülmemiştir. Ben, İmam Ebu'l-Fadl Ata el-Makdisî'yi münazara esnasında Mescid-i Aksa'da şöyle derken dinledim: O (satranç)

(1) Hadisin her hangi bir kaynağını tesbit edemedik. Ancak, zar oynamaya dair vârid olmuş hadislerden ayrı olarak; burada zikredilen hususlardan biri olan aşık kemikleriyle oynamanın yerildiğine dair rivayetler için bk.: *Ebü Dâvûd*, Hâtem 3; *Nesâî*, Zinet 17; *Müsned*, I, 380, 397, 439, IV, 392.

savaşı öğretir. Ancak, et-Tartuşı ona şöyle dedi: Aksine savaşı idareyi bozar. Çünkü savaştan maksat hükümdarı ele geçirmek, onu öldürmektir. Satranç oynayan bir kimse ise: Şah kendini koru denir. Bu da, hükümdarı önümden çek, anlamına gelir. Onun böyle demesi üzerine hazır bulunanlar kâhkahayı bastılar. Malik, kimi zaman bu konuda işi oldukça sıkı tutmuş ve satrancın haram olduğunu söyleyerek, satranç hakkında: **“Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var”** ifadelerini kullanmış, kimi zaman da az miktarda satranç oynamayı, kısa süreyle onunla vakit geçirmeyi önemsememiştir. Ancak birinci görüş daha sahihtir, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Birisi dese ki: Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivayete göre, O'na satranç hakkında soru sorulmuş, o da: Satranç nedir diye sorunca, kendisine şöyle denilmiş: Bir kadının bir oğlu varmış, bu hükümdarmış. Savaşta arkadaşları kurtulduğu halde kendisi isabet almış. Bunun üzerine kadın şöyle demiş: Böyle bir şey nasıl olur? Bana gözlerimle göreceğim şekilde gösteriniz. Bunun üzerine ona satranç taşları yapılmış. Kadın bunları görünce, bunlarla teselli olurmuş. Daha sonra da Ömer (r.a)'e satrancın nasıl bir oyun olduğunu anlatmışlar, o da şöyle demiş: Savaş aletleri türünden olan şeylerde bir mahzur yoktur. İşte böyle diyene şu şekilde cevap verilir: Bunda delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü Hz. Ömer: Satranç oynamakta bir mahzur yoktur, dememiş. O, sadece: Savaş aleti olan şeylerle oynamakta bir beis yoktur demiştir. Onun bu sözleri sarfetmesinin sebebi ise sadece satranç ile oynamanın savaş sebeplerini, yollarını bilmeye yardımcı olan şeylerden olduğu şüphesi uyandırılmasından dolayıdır. Ona bu sözler söylenip, o da satrancı gereği gibi bilmediğinden dolayı: Savaş aletleri türünden olan şeylerle oynamakta bir beis yoktur; eğer sizin dediğiniz gibi ise, onda bir mahzur yoktur, demiştir. Yine ashab-ı kiramdan satrancı yasaklamadıklarına dair gelen rivayetler de böyledir. Bu gibi rivayetler o kimselerin satrancı oyalayıcı ve boşuna vakti harcayıcı bir şey olmadığını sanmalarına yorumlanır. Satrançtan kastın savaş bilgisi ve savaştaki çarpışma maksadı güdüldüğünü kabul etmelerine, yahut da bu konuda senedi ile birlikte rivayet edilen haberlerin onlara ulaşmadığına hükmedilir. el-Halimî der ki: Şayet haber sahih olarak varid olmuşsa, artık buna rağmen kimsenin ileri sürebileceği bir delili olmaz. Çünkü, nastaki delil herkese karşıdır, herkesi bağlayıcıdır.

8. Kumara Giden Kapıların Kapatılması:

İbn Vehb, senedini de kaydederek Abdullah b. Ömer, Kücce denilen bir oyun oynamakta olan çocukların yanından geçerken, -Kücce, çocukların kendileriyle oynadıkları çakıl taşları bulunan bir çukurdur- bu çukuru kapatır ve bu şekilde oynamalarını yasaklar.

el-Herevî de “kef ile cim” babında İbn Abbas’tan nakledilen: Çocukların Kücce oyunları dahil, her şeyde kumar vardır, sözünü açıklarken şunları söylemektedir: İbnü’l-A’râbî dedi ki: Kücce, küçük çocuğun bir bez parçası alarak onu adeta bir küre gibi yuvarlamasıdır. Sonra bununla kumar oynarlar.⁽¹⁾

“O halde nasıl olur da döndürülüyorsunuz?” Yani, sizler hiçbir şekilde rızık vermeyen, diriltmeyen ve öldürmeyen şeylere ibadete nasıl olur da akıllarınızı yönlendirebiliyorsunuz.

كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٢﴾

33. İşte Rabbinin şu sözü o fâsıklar için şöylece sabit olmuştur: “Gerçekten onlar iman etmezler.”

Yüce Allah’ın: **“İşte Rabbinin şu sözü”** yani hükmü, kazası ve ezelî ilmi **“o fâsıklar için”** yani itaatin dışına çıkıp kâfir olan ve yalanlayanlar için **“şöylece sabit olmuştur: Gerçekten onlar iman etmezler.”** Yani, tasdik edilmesi gereken şeyleri tasdik etmezler.

Bu buyrukta Kaderiye’ye karşı en yeterli ve kesin delil vardır.

Nâfi’ ve İbn Âmir, burada ve sûrenin sonunda **“İşte Rabbinin şu sözü”** buyruğundaki **“söz”** anlamındaki **“kelime”**’yi “sözler” anlamına gelecek şekilde; (كَلِمَاتٌ) diye okumuşlardır. Ayrıca el-Mü’min Sûresi’nde (40/6. âyette) de yani bu üç yerde de çoğul olarak okumuşlardır. Diğerleri ise tekil olarak okumuşlardır.

“(أن): Gerçekten” nasb mahallindedir. Yani; **“(بأنهم أو لانهم):** Çünkü gerçekten onlar... demek olur.” ez-Zeccac der ki: **“Siz”**den bedel olmak üzere ref mahallinde olması da mümkündür. el-Ferra der ki: Yeni bir cümle (isti’naf) olmak üzere; **“(انهم): Şüphesiz onlar...”** şeklinde olması da mümkündür.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَنْدُو الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَنْدُو الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنْتُمْ تُؤْفَكُونَ ﴿٢٤﴾

(1) Gerek Abdullah b. Abbâs ile ilgili rivayet, gerek “Kücce”ye dair açıklamalar: İbnu’l-Esir, *en-Nihâye fi Ğaribi’l-Hadis*, IV, 154.

34. De ki: "Ortak koştuklarınızdan ilkin yaratıp da sonra onu iâde edecek kimse var mıdır?" De ki: "İlkin yaratan sonra onu iâde eden Allah'tır. O halde nasıl döndürülüyorsunuz?"

"De ki: Ortak koştuklarınızdan" yani, ilâh ve mabud edindiklerinizden **"ilkin yaratıp da sonra onu iâde edecek kimse var mıdır?"** Yani, ey Muhammed! Azarlamak ve söyletmek (takrir) yoluyla onlara böyle de. Sana doğru cevap verirlerse mesele yok. Aksi takdirde **"de ki: İlkin yaratıp sonra onu iâde eden Allah'tır."** Bunu O'ndan başka yapabilecek kimse yoktur.

"O halde nasıl döndürülüyorsunuz?" Nasıl haktan batıla döndürülüyor ve yöneliyorsunuz?

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٢٥﴾

35. De ki: "Ortak koştuklarınızdan hakkı gösterecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakkı gösterecek Allah'tır. Acaba hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır, yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Ne oluyor size, nasıl hükmediyorsunuz?"

"De ki: Ortak koştuklarınızdan hakkı gösterecek bir kimse var mıdır?" buyruğunda geçen: **"gösterecek"** anlamındaki lafızla aynı kökten: **"(هداه للطريق والى الطريق)"**: Onu yola iletti, ona yolu gösterdi" denilir. Hidayet'e (yol göstermeye) dair açıklamalar daha önceden (el-Fatiha, 6. âyetin tefsiri ile el-Bakara, 2/2. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yani, sizin koştüğünüz ortaklar arasından İslâm dinine doğru iletecek bir kimse var mı? Onlar: Hayır diyecek olurlarsa, -ki, böyle demeleri kaçınılmazdır- sen de onlara **"de ki: Hakkı gösterecek Allah'tır."** Sonra onlara, azarlayan ve gerçeği söyleten bir üslûpla de ki: **"Acaba hakka ileten mi,"** hakkı gösteren mi -ki O da şanı yüce ve eksikliklerden münezzeh olan Allah'tır- **"uyulmaya daha layıktır, yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"**

Bununla hiçbir kimseyi doğru yola iletemeyen, kendileri taşınmadıkça kendiliklerinden yürüyemeyen, başka yere konulmadıkça yönlerini değiştiremeyen putları kastetmektedir. Şair de der ki:

للفتى عقل يعيش به حيث تهدي ساقه قدمه

“Gencin kendisiyle yaşadığı bir aklı vardır

Ayağı, bacaklarını nereye götürürse oraya (gider).”

Burada kendileri doğruya iletilmedikçe kendi kendilerini dahi doğruya iletemeyen başkan ve saptırıcıların kastedildiği de söylenmiştir. “(يَهْدِي): **Kendi kendine doğru yolu buldu**” lafzında altı ayrı kıraat vardır:

1- Verş dışında Medineliler bu kelimeyi “ye” harfini üstün, “he” harfini sakin, “dal” harfini de şeddeli olarak; (يَهْدِي) şeklinde okumuşlar ve böylelikle yüce Allah’ın şu buyruklarında olduğu gibi kıraatlerinde sakin iki harfi bir araya getirmişlerdir: “(لَا تَغْدُوا): **Aşırı gitmeyin**” (en-Nisa, 4/154) ile; “(يَخْضُرُونَ): **Çe-kişirler...**” (Yâsîn, 36/49)

en-Nehhâs der ki: İki sakin harfi bir arada hiçbir kimse telaffuz edemez. Muhammed b. Yezid de der ki: Bu şekilde okumaya çalışan bir kimsenin esreye doğru hafif bir hareke vermesi kaçınılmazdır. Sibeveyh ise harekeyi bu şekilde çıkartmayı “İhtilâsu’l-Hareke” diye adlandırır.

2- Ebû Amr ile bir rivayete göre Kâlûn ihfa ve ihtilâstaki⁽¹⁾ mezhebine uygun olarak fetha ile sükûn arasında okumuşlardır.

3- İbn Âmir, İbn Kesir, Verş ve İbn Muhaysın, “ye” harfini üstün, “he” harfini üstün, “dal” harfini de şeddeli olarak, (يَهْدِي) diye okumuşlardır. en-Nehhâs der ki: Böyle bir kıraat Arapçada açık ve belirgin bir kıraattir. Bu kıraatte asıl; (يَهْدِي) şeklinde olup, “te” harfi “dal” harfine idğâm edilmiş ve harekesi “he”ye kalbedilmiştir.

4- Hafs, Yakub ve Ebu Bekr’den rivayetle el-A’mes, İbn Kesir gibi okumuşlardır. Ancak bunlar, “he” harfini esreli okurlar ve şöyle derler: Çünkü cezimli olan bir harfi harekelemek zorunluluğu ortaya çıkarsa, esre ile harekele-

(1) **İhfa**: Sözlükte örtmek ve gizlemek anlamına gelir. Terim olarak: İhfâ harflerinden önce gelen tenvîn veya sâkin “nûn”u, izhâr ile idğâm arasında şeddeden uzak, gunnesi baki kalmakla beraber okunmaya denir.

İhtilâs: Bir şeyi çabuk yapmak, beyaz ile siyahı karıştırmak demektir. Terim anlamı: a) Harfin harekesini hafif bir ses ile okumak; b) Harekenin ekserisini telaffuz etmek; c) Harekenin üçte birini söyleyip üçte birini terketmeye denir. (Yrd. Doç. Dr. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, İstanbul 1997, s. 72)

nir. Ebu Hatim der ki: Bu, aşağı Mudarlıların şivesidir.

5- Ebû Bekir, Âsım'dan, "ye" ve "he" harfini esreli, "dal" harfini de şeddeli olarak; (يَهْدِي) diye okumuştur. Bunun böyle olması ise, daha önce el-Bakara Sûresi'nde "(يُخْطَفُ): *Kapıp alıverir*" (el-Bakara, 2/20) buyruğunda geçtiği gibi esreyi esreye tabi kılmaktan ötürüdür. Bunun; "(يُسْتَعِينُ): *Yardım dileriz*" (el-Fâtiha, 1/5) ile; "(لَنْ يَمَسَّنَا النَّارُ): *Bize ateş asla dokunmaz*" (el-Bakara, 2/80) ve benzeri şekilde okuyanların şivesi olduğu da söylenmiştir. Ancak Sibeveyh, (يَهْدِي) şeklinde "ye" ile okuyuşta esreyi caiz kabul etmemekle birlikte; (نَهْدِي) ile (يَهْدِي) ve (إِهْدِي) şeklindeki okuyuşları caiz kabul eder ve şöyle der: Çünkü "ye" harfinde esre ağır gelir.

6- Hamza, el-Kisaî, Halef, Yahya b. Vessâb ve el-A'meş ise "ye" harfini üstün, "he" harfini sâkin, "dal" harfini de şeddesiz olarak; (يَهْدِي) şeklinde; "(هَدَى يَهْدِي): İletti, iletir"den gelen bir kelime olarak okumuşlardır.

en-Nehhâs der ki: Her ne kadar bu okuyuşun doğruluğu uzak bir ihtimal ise de bunun Arapça'da iki türlü açıklaması vardır. Bu iki açıklamadan birisi şudur: el-Kisaî ve el-Ferrâ; "(يَهْدِي): İletir" kelimesi; "(يَهْدِي): Hidayet bulur" ile aynı anlama gelir. Ancak Ebu'l-Abbâs dedi ki: Bu ikisinin aynı anlama geldiği bilinen bir şey değildir. Bunun yerine ifade: "(أَمَّنْ لَا يَهْدِي غَيْرَهُ): Yoksa başkasına hidayet veremeyen mi?" takdirinde olup burada sona ermektedir. Daha sonra yeni bir cümle ile: "(إِلَّا أَنْ يَهْدَى): **Kendisine hidayet verilmedikçe**" diye istisna yapılmaktadır. Yani, ama kendisinin hidayete iletmeye ihtiyacı vardır, demektir.

O halde bu mankatı' bir istisna olup; "(فَلَنْ لَا يُسْمِعَ غَيْرَهُ إِلَّا أَنْ يُسْمِعَ): Filan kişi başkasına işittiremez. Ancak, kendisine işittirilmesi hali müstesnâ." Yani, kendisinin işittirilmeye ihtiyacı vardır, anlamındadır.

Ebu İshak da der ki: "(فَمَا لَكُمْ): **Ne oluyor size**" ifadesi tam bir ifadedir. Yani: Siz ne diye putlara ibadet ediyorsunuz, bundan ne bekliyorsunuz demektir. Sonra da onlara: "**Nasıl hükmediyorsunuz**" diye sorulmaktadır. Kendiniz hakkında nasıl böyle bir hüküm verebiliyorsunuz, apaçık batıl olan böyle bir şey hakkında nasıl bu hükmü verebiliyorsunuz? Kendilerine birşeyler yapılmadıkça bizzat kendilerine hiçbir fayda sağlayamayan putlara tapıyorsunuz. Ve dilediğini yapan Allah'a ibadeti terk ediyorsunuz? Buna göre: "(كَيْفَ) nasıl" buyruğu; "(تَحْكُمُونَ): **Hükmediyorsunuz**" fiili ile nasb mahallindedir.

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ
اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٢١﴾

36. Onların çoğu zandan başkasına uymazlar. Zan ise, hiç şüphesiz hak olan hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz ki Allah yaptıklarını çok iyi bilendir.

“Onların çoğu zandan başkasına uymazlar.” Bununla, aralarından başkanlık konumunda olanları kastetmektedir. Yani onlar, putların ilahlığı ve şefaatecekleri konusunda ancak temelsiz sezgilerine ve tahminlerine uymaktadırlar. Bu konuda ellerinde herhangi bir delil yoktur. Onlara uyanlar ise kendilerini taklid ederek uymaktadırlar.

“Zan ise, hiç şüphesiz hak olan hiç bir şeyin yerini tutmaz.” Yani, Allah’ın azabına karşı hiç bir fayda sağlamaz.

Buna göre buradaki **“hak”** Allah’tır. Burada **“hak”**ın yakîn anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani zan hiç bir zaman yakîn (kesin bilgi ve kanaat) gibi olamaz. Bu âyet- kerimede itikadi konularda zan ile yetinilemeyeceğine delil vardır. **“Şüphesiz ki Allah”** küfür ve yalanlama kabilinden **“yaptıklarını çok iyi bilendir.”** Bu ifade de tehdit anlamını taşımaktadır.

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ
وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾

37. Bu Kur’ân’ın Allah’tan başkası tarafından uydurulması olacak bir şey değildir. Fakat o, kendisinden öncekileri doğrulamakta ve kitabı açıklamaktadır. Onda şüphe yoktur. O âlemlerin Rabbindendir.

“Bu Kur’ân’ın Allah’tan başkası tarafından uydurulması olacak bir şey değildir” buyruğundaki; (أَنْ) edatı (يَفْتَرَى) fiiliyle birlikte (uydurulma anlamında) mastardır. Yani: Bu Kur’ân bir uydurma (iftira) değildir. Bu şekilde mastar kullanımı; “(فَلَان يَحِبُّ أَنْ يَرْكَبَ)”: Filan kişi binmeyi sever,” demeye benzer. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır. el-Ferrâ ise der ki: Buyruğun anlamı şudur: Bu Kur’ân’ın uydurulmasına gerek yoktur, ona böyle bir şey yakışmaz. Yüce Allah’ın şu buyruklarını ve benzerlerini andırmaktadır! **“Bir peygamber için hainlik etmek olur şey değildir”** (Âli İmran, 3/161) ile: **“Mü’minlerin topluca (savaşa) çıkmaları gerekmez.”** (et-Tevbe, 9/122)

Buradaki (اُنْ)'ın "lâm" anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre ifade; "(وما كان هذا القرآن ليفترى)": Bu Kur'ân'ın uydurulmasına gerek yoktur," takdirdedir. Bunun (لا) anlamında; yani "(لا يفترى)": ... bu Kur'ân uydurul(a)maz" anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bir başka görüşe göre anlam şöyledir. Her hangi bir kimsenin, Allah nezdinden olmayarak böyle bir Kur'ân getirip sonra da bunu yüce Allah'a nisbet etmesi yapılabilecek bir şey değildir. Çünkü Kur'ân'ın nitelikleri, manası ve söz dizisi dolayısıyla i'câz niteliği vardır.

"Fakat o kendisinden öncekileri doğrulamakta" buyruğu hakkında el-Kisaî, el-Ferrâ ve Muhammed b. Sa'dân derler ki: İfadenin takdiri; "(ولكن كان تصديق)": Ama o... doğrulamaktadır" şeklindedir.

Onlara göre; "(ولكن هو تصديق)": Ama o, doğrulama... dır" anlamında ref' mahallinde olması da caizdir. **"Kendisinden öncekileri"**nden kasıt ise Tevrat, İncil ve diğer semavi kitaplardır. Çünkü bütün bu kitaplar onun geleceğini müjdelemiştir. O da bu müjdeleme hususunda, tevhide ve kıyamete imana davet hususlarında onları tasdik ederek gelmiştir.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Ancak, bu Kur'ân, Kur'ân'ın önündeki peygamberi yani, Muhammed (sav)'i doğrulamaktadır. Çünkü onlar, Hz. Peygamberden Kur'ân'ı dinlemeden önce onu görmüş, tanımışlardı.

"(وتفصيل)": **Açıklamaktadır**" ifadesi **"doğrulamak"** ile sözü geçen iki açıklamaya göre nasb ile ve ref ile okunur.

Tafsil (açıklama) tebliğ yani, beyân etmek demektir. Bu da; Allah'ın önceden gönderdiği kitaplarında bulunanları açıklıyor, beyan ediyor anlamına gelir. **"Kitap"** ise, bir cins isimdir. Şöyle de açıklanmıştır. Kitabın açıklanmasından kasıt, Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilen ahkâmıdır.

"Onda şüphe yoktur" buyruğundaki o zamiri, Kur'ân'a aittir. Yani, bu Kur'ân'ın yüce Allah tarafından indirildiği hususunda hiç bir şüphe yoktur.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۚ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ
دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

38. Yoksa onlar: "Onu kendiliğinden uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Öyleyse siz de onun benzeri bir sûre getirin. Hatta Allah'tan başka kimi çağırabilecekseniz çağırın. Eğer doğru söyleyenler iseniz."

“Yoksa onlar onu kendiliğinden uydurdu mu diyorlar” buyruğundaki; (اَمْ): **Yoksa?** istifham (soru) hemzesi mahallindedir. Çünkü bu, kendisinden önceki buyruklar ile muttasıl (bağlantılı) dır. Bunun; (بَل): Hayır ile soru hemzesi takdirinde olan munkatı' olduğu da söylenmiştir. Bu da yüce Allah'ın: *“Elif, Lâm, Mîm. Kitabın indirilmesi -ki onda şüphe yoktur- âlemlerin Rabbindendir. Yoksa onlar: Onu kendiliğinden uydurdu mu derler”* (es-Secde, 32/13) buyruğundaki; (اَمْ) **Yoksa** ile başlayan ifade, hayır onlar onu kendiliğinden uydurdu mu derler- anlamındadır.

Ebu Ubeyde ise, burada; (اَمْ): Yoksa” adetanın “vav” anlamına geldiğini söylemiştir. Buna göre, “ve onlar onu kendiliğinden uydurdu diyorlar” anlamına gelir. Burada “mim” harfinin sıla (zaid bir ulama harfi) olduğu ve takdirinin: (اَيَقُولُونَ افْتَرَاهُ): Onu kendiliğinden uydurdu mu diyorlar?” şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yani, Muhammed Kur'ân'ı kendiliğinden mi uydurdu demek istiyorlar. Bu takdire göre de buradaki soru, onları azarlamak anlamına gelmektedir.

“De ki: Öyle ise siz de onun benzeri bir sûre getirin.” Bu ifadenin anlamı onlara karşı delil getirmektir. Bundan önceki âyet-i kerime, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah nezdinden geldiğine delil teşkil etmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm kendisinden önceki kitapları doğrulamakta ve Muhammed (sav) herhangi bir kimseden öğrenim görmemiş olmakla birlikte; önceki kitaplara uygun düşmektedir. Bu âyet-i kerime de, eğer Kur'ân uydurulmuş bir kitap ise ona benzer bir sûre getirmelerini istemektedir.

Bu Kitabın mukaddimesinde (Kur'ân'ın i'caz'ı ile ilgili bölümde) Kur'ân'ın i'cazına ve onun bir mucize oluşuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ
كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

39. Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları ve te'vili kendilerine henüz gelmedik bir şeyi yalanladılar. Onlardan önce gelenler de böyle yalanladılar. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak!

“Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları... bir şeyi yalanladılar.” Yani, onlar Kur'ân'ın anlamlarını ve yorumunu açıklamalarını bilmedikleri halde Kur'ân'ı yalanladılar. Halbuki, onlar bunları soru sorarak öğrenmekle yüküm-

lû idiler. İşte bu, Kur'ân'ın te'vili üzerinde tetkiklerde bulunmanın gerektiğine delildir.

Yüce Allah'ın: **“Ve te'vili kendilerine henüz gelmedik bir şeyi yalanladılar”** buyruğuna gelince; yani onlara, azabın indirilmesi şeklindeki yalanlamalarının âkibetinin hakikati henüz gelmemiştir. Yahut, onlar, Kur'ân-ı Kerîmde sözü edilen öldükten sonra diriliş, cennet ve cehennem gibi hususları yalanladılar. Bunun ise te'vili yani, Kitab-ı Kerîmde kendilerine vadolunan şeylerin hakikati henüz gelmemiş bulunuyor. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır.

el-Hüseyn b. el-Fadl'a: Kur'ân-ı Kerîm'de: Kişi bilmediğinin düşmanıdır sözünün anlamını veren bir buyruk biliyor musun denilince O, evet. Bunu iki yerde tesbit edebiliyoruz diye cevap vermiş:

“Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları... bir şeyi yalanladılar” buyruğu ile: **“Onunla hidayet bulmadıkları için de: Bu eski bir uydurmadır, diyeceklerdir”** (el-Ahkâf, 46/11) buyruklarında. **“Onlardan önce gelenler de böyle yalanladılar.”** Bununla gelip geçmiş ümmetleri kastetmektedir. Yani, o geçmiş ümmetlerin izledikleri yol da bu idi. Buna göre; **(كَذَلِكَ): Böyle** dedi ki “kef” benzetme edatı nasb mahallindedir.

“Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak” onların helâk ile, azab ile yakalanışlarının nasıl olduğuna bir bak, demektir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ
بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

40. Aralarından ona inanan kimseler de vardır, ona iman etmeyenler de vardır. Rabbin fesatçıları en iyi bilendir.

“Aralarından ona inanan kimseler de vardır” buyruğu ile denildiğine göre maksat Mekkelilerdir. Yani, onlar arasında yalanlamaları uzun bir süre devam edecek olsa dahi, gelecekte bu Kur'ân-ı Kerîm'e iman edecekler çıkacaktır. Çünkü yüce Allah ezeli ilminde onların mutlu kimselerden olacağını bilmektedir.

(مِنْ): Kimse kelimesi, mübtedâ olarak merfu'dur. Haberi ise mecrur zamirde (“ona” kelimesinde)dir. Aynı şekilde **“Ona iman etmeyenler de vardır”** buyruğunda da böyledir. Yani, onlardan kimisi de ölünceye kadar küf-

rü üzere ısrar edecektir, devam edecektir. Ebu Talib, Ebu Leheb ve benzerleri gibi.

Bundan maksadın kitab ehli olduğu söylendiği gibi, bütün kâfirler hakkında umumî olduğu da söylenmiştir ki, doğru olan da budur.

“Ona” daki zamirin Muhammed (sav)’e olduğu da söylenmiştir. Şanı yüce Allah böylelikle aralarından iman edecek kimseler bulunduğundan dolayı cezalandırılmalarını ertelemiş olduğunu bildirmektedir.

“Rabbin fesatçıları” yani küfrü üzere kimlerin ısrar edeceğini “en iyi bilendir.” Bu buyruk onlara bir tehdittir.

وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيءُونَ مِمَّا أَعْمَلُ
وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

41. Onlar seni yalanlarsa de ki: “Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız ise size aittir. Benim yaptıklarım siz uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım.”

Yüce Allah’ın: “Onlar seni yalanlarsa de ki: Benim yaptığım bana aittir” anlamındaki buyruk mübtedâ olarak merfu’dur. Yani, tebliğ, inzâr ve yüce Allah’a itaat şeklindeki amellerimin sevabı bana aittir. “Sizin yaptığınız size aittir.” İşlediğiniz şirkin cezasını siz çekeceksiniz. “Benim yaptıklarım siz uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım.” Bu buyruk da ona benzemektedir. Yani, kimse diğerinin günahından dolayı sorumlu tutulmayacaktır.

Bu âyet- kerime Mücahid, el-Kelbî, Mukatil ve İbn Zeyd’in görüşlerine göre (cihadı emreden) kılıç âyeti ile nesh olmuştur.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا
لَا يَغْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي
الْعُمَى وَلَوْ كَانُوا لَا يَبْصُرُونَ ﴿٤٣﴾

42. Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara -üstelik akıl da erdiremiyorlarsa- sen mi duyuracaksın?

43. Aralarından sana bakanlar da vardır. Fakat basiretleri olmasa dahi körlere doğru yolu sen gösterebilir misin?

Yüce Allah: **“Onlardan sana kulak verenler de vardır”** yani, zahiren sana kulak veriyor görünenler vardır. Halbuki onların kalpleri yüce Peygamberin söylediği haktan ve okuduğu Kur’ân-ı Kerîm’den hiçbir şey anlamamaktadır. Bundan dolayı: **“Fakat sağırlara -üstelik akıl da erdiremiyorlarsa- sen mi duyuracaksın”** diye buyurmaktadır. Yani böylelerine sen duyaramazsın.

Bu buyruk, zahiri itibariyle soru ise de nefiy anlamı vardır. Böylelikle kalpleri mühürlendiği ve kalplerine mühür basıldığı için onları sağırlar gibi değerlendirmiştir. Yani sen, yüce Allah’ın, hidayeti dinlemekten yana sağır bıraktığı kimseleri doğru yola iletemezsin. Aynı şekilde: **“Aralarından sana bakanlar da vardır. Fakat basiretleri olmasa dahi körlere doğru yolu sen gösterebilir misin?”** buyruğunun anlamı da bunun gibidir.

Şanı yüce Allah, kendi tevfiki ve hidayeti olmaksızın hiç bir kimsenin imana muvaffak olamayacağını haber vermektedir. İşte bu buyruk ve bunun benzeri olan diğer buyruklar, -bundan önce birden çok yerde geçtiği gibi- Kaderiye’nin görüşlerini reddetmektedir.

“Kulak verenler” anlamındaki buyruğu; (مَنْ): Kimse, kimseler” edatının anlamı gözönünde bulundurularak çoğul gelmiştir. Buna karşılık **“bakan”** anlamındaki; (ينظر) fiilinin tekil gelmesi ise, bu edatın lafzına uygun olarak tekil gelmiştir.

Âyet- kerimeden maksat Peygamber (sav)’in teselli edilmesidir. Yani, sen nasıl ki sağır bir kimseye işittiremiyor ve nasıl ki kör olan bir kimseye yolunu görmesini sağlayacak gözler yaratamıyor isen, aynı şekilde Allah’ın haklarında iman etmeyeceklerine dair hüküm vermiş olduğu bu gibi kimseleri de imana muvaffak kılamazsın.

“Sana bakanlar” ise, sana uzun uzun bakıp duranlar demektir. Yüce Allah’ın şu buyruğuna benzemektedir: **“Ölümden üstüne baygınlık çökmüş kimse gibi gözleri dönmüş halde sana bakıp durduklarını görürsün.”** (el-Ahzâb, 33/19)

Bu âyet- kerimenin alay eden kimseler hakkında indiği de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. Şüphesiz Allah insanlara en ufak şey kadar dahi zulmetmez. Fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler.

Yüce Allah, bedbaht olanları sözkonusu ettikten sonra onlara zulmetmeyeceğini belirtmektedir. Onlar hakkında bedbahtlığın takdir edilmiş olması kalplerinin hakkı işitip basiretlerinin körelmesinin, O'nun kendilerine bir zulmü olmadığını açıklamaktadır. Çünkü bu, O'nun kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufudur. O, bütün fiillerinde âdildir.

“Fakat insanlar” küfür, masiyet ve kendilerini yaratanın emirlerine muhalefet etmek suretiyle **“kendi kendilerine zulmederler.”**

Hamza ve el-Kisaî, “(وَلَكِنْ)”: **Fakat** kelimesini “nun” harfi şeddesiz ve sakin olarak okumuş, “(النَّاسِ)”: **İnsanlar** kelimesini ise merfu’ olarak okumuştur.

en-Nehhâs der ki: Ferrâ'nın da aralarında bulunduğu nahivcilerden bir topluluk, Arapların, eğer “vav” ile birlikte (وَلَكِنْ) kullanacak olurlarsa, “nûn”u şeddeli okumayı tercih ettiklerini, “vav”sız kullanacak olurlarsa şeddesiz okumayı tercih ettiklerini söylemektedirler. Buna şu sözleriyle de gerekçe gösterirler: Çünkü bu edat “vav” sız olarak gelecek olursa; (بَلْ): Hayır, bilakis’e benzer. O bakımdan bu edattan sonra gelenler de; (بَلْ) den sonra gelenlere benzesin diye “nûn”u şeddesiz okumuşlardır. “Vav” ile kullanacak olurlarsa bu sefer (بَلْ)’den farklı olduğundan, “nûn” harfini şeddeli okurlar ve bunu ismi nasbenden bir edat kabul ederler. Zira aslında bu, başına “lam” ve “kef” harfi ilave edilmiş ve tek bir harf haline getirilmiş (لَنْ)’den ibarettir. el-Ferrâ ayrıca şu mısraı da nakletmektedir:

ولكنني من حبها لغميد

“Fakat ben onun sevgisinden dolayı yıkıldım, tükendim.”

Görüldüğü gibi şair burada (haberî başına) “lâm” getirmiş bulunmaktadır, çünkü buradaki “lâkin” aslında; (لَنْ)dır.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ
قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾

45. Onları haşredeceği o günde sanki gündüzün ancak bir saati kadar eğlenmişler gibi (gelecek); birbirlerini tanıyacaklar. Allah'a kavuşmayı yalanlamış bulunanlar, hem büyük bir zarara uğramışlardır, hem de doğru yolu bulamamışlardır.

“Onları haşredeceği o günde sanki gündüzün ancak bir saati kadar eğlenmişler gibi (gelecek)” buyruğundaki; (كَأَن): **Sanki**” edatı, (كَانَهُمْ): Sanki onlar” anlamında olup zamiri hazfedilmiş ve “nun” şeddesiz gelmiştir. Yani onlar kabirlerinde ancak bir saat kadar kısa bir süre kalmışlar gibi gelecek onlara. Yani onlar, öldükten sonra dirilişin dehşetli hallerini göreceklerinden, kabirlerinde kaldıkları uzun süreyi oldukça kısa bulacaklar. Buna delil de onların: *“Bir gün, yahut bir günün bir bölümü kadar eğlendik”* (el-Mu'minûn, 23/113) diyeceklerine dair verilmiş bulunan haberdur.

Şöyle de açıklanmıştır: Dünyadaki kalış sürelerinin kısa gelmesi, daha sonra karşılıklarına çıkacak olan şeylerin dehşetinden dolayıdır. Yoksa, kabirde kalacakları süreyi kısa bulacaklar anlamında değildir. İbn Abbas der ki: Onlar, ebedî kalmaya karşılık ömürlerinin uzunluğunu kısacık bir an gibi göreceklerdir.

“Birbirlerini tanıyacaklar” anlamındaki buyruk, (يَحْشُرُهُمْ): **Onları haşredeceği**” buyruğundaki “he ve mim” (onlar) zamirinden hal olmak üzere nasb mahallindedir.⁽¹⁾ Bununla birlikte bu buyruğun munkatı', (öncekiyle ilişkisi olmayan yeni) bir cümle olması da mümkündür. Adeta “onlar birbirlerini tanıyacaklar” denilmiş gibidir. (Meal de böyledir).

el-Kelbî der ki: Kabirlerinden çıkacakları vakit, dünyada birbirlerini tanıdıkları gibi tanıyacaklar. Bu tanışma ise birbirlerini azarlamak ve rezil rüsvay etmek şeklinde olacaktır. Biri diğerine: Beni sen saptırdın, sen azdırdın, küfre sen götürdün diyecekler. Yoksa bu tanışma birbirlerine karşı şefkat, merhamet ve sevgi şeklindeki bir tanışma olmayacaktır. Daha sonra kıyamet gününün dehşetlerini görecekleri vakit aralarındaki bu tanışma da yüce Allah'ın şu buyruğunda ifade edildiği gibi, kesilecektir: *“Ve gerçek hiçbir dost, dostunu sormayacak.”* (el-Meâric, 70/10)

(1) Buna göre anlam şöyle olur: Birbirlerini tanıdıkları halde onları haşredeceği o günde...

Şöyle de denilmiştir: Geriye sadece azarlamak kastıyla bir tanışma kalacaktır. Doğru olan da yüce Allah'ın şu buyruğu dolayısıyla budur: *"Sen, o zalimleri Rabbleri huzurunda durdurulmuş... görsen. Biz de o kâfirlerin boynlarına tasmalar koyarız..."* (Sebe', 34/31-33); *"Her ümmet girdikçe kardeşine lanet edecek"* (el-A'raf, 7/38) âyeti ile: *"Rabbimiz, gerçekten biz, yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat ettik"* (el-Ahzab, 33/67) âyetleri de bunu ifade etmektedir.

Yüce Allah'ın: *"Ve gerçek hiçbir dost, dostunu sormayacak"* (el-Meâric, 70/10) buyruğu ile *"Sûr'a üfürüldüğü o günde aralarında akrabalık bağı olmayacaktır"* (el-Mu'minûn, 23/101) buyruklarının anlamı ise, kimse kimseye rahmet ve şefkati dolayısıyla soru sormayacaktır, anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen de Allah'tır.

Şöyle de denilmiştir: Kıyametin değişik konumları ve halleri vardır.

Yine denildiğine göre, **"birbirlerini tanıyacaklar"** ifadesi, birbirlerine soru soracaklar anlamındadır. Yani, siz ne kadar süreyle kaldınız diye karşılıklı soru soracaklar. Yüce Allah'ın: *"Birbirlerine dönerek karşılıklı soru sorarlar"* (et-Tûr, 52/55) buyruğunda olduğu gibi. Bu açıklama da güzel bir açıklamadır.

ed-Dâhhak der ki: Burada sözü edilen mü'minlerin şefkât yoluyla birbirlerini tanımlarıdır. Kâfir'ler arasında ise şefkât olmayacaktır. Yüce Allah'ın: *"Aralarında akrabalık bağı olmayacaktır"* (el-Mu'minûn, 23/101) buyruğunda olduğu gibi. Ancak, birinci görüş daha kuvvetli görünmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Allah'a" yaptıkları Allah'ın huzurunda onlara sunulmak suretiyle **"kavuşmayı yalanlamış bulunanlar hem en büyük zarara uğramışlardır..."** Şöyle de açıklanmıştır: Öldükten sonra dirilişe ve amel defterlerinin verileceğine dair delilin ortaya konuluşundan sonra bu buyruğun yüce Allah tarafından verilen bir haber olması da mümkündür. Yani onlar, cennet mükâfaatını elde edememiş ve hüsrana uğramış kimselerdir. Şöyle de açıklanmıştır: Bunlar yüce Allah'ın huzuruna çıkacakları vakit, hüsrana uğrayacaklardır. Çünkü hüsrana, artık vazgeçme umudunun kalmadığı, tevbenin fayda vermeyeceği o halde ortaya çıkar.

en-Nehhâs der ki: Onların birbirlerini tanımlarının bu sözü söyleyecekleri anlamına gelmesi de mümkündür.

"... hem de doğru yolu bulamamışlardır" buyruğuyla, onların doğru yolu bulamayanlardan olmaları Allah'ın ilminde böyle oldukları anlatılmaktadır.

وَأَمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ
عَلَى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

46. Onlara va'dettiğimizin bir kısmını sana göstersek, yahut senin ruhunu alsak da yine onların dönüşü Bize olacaktır. Hem Allah ne yapacaklarını görüp gözetendir.

Yüce Allah'ın: **"Onlara vadettiğimizin bir kısmını"** yani, sen hayatta iken dinini muzaffer kılmak suretiyle **"sana göstersek"** ifadesi şarttır. Müfessirler derler ki: Onlara vadolunanların bir kısmı, Bedir'de onların bir kısmının öldürülmesi, öbür kısmının da esir alınması idi. **"Yahut senin ruhunu alsak da"** anlamındaki buyruk, **"sana göstersek"**e atfedilmiştir. Yani, bundan önce senin ruhunu alacak olursa, **"yine onların dönüşü Bize olacaktır."** Bu da şartın cevabıdır. Maksat, eğer Biz âcilen onlardan intikam almasak, elbette sonradan zamanı gelince onlardan intikam alacağızdır.

"Hem Allah ne yapacaklarını" sana karşı savaşmaları, seni yalanlamaları gibi işlerini **"görüp gözetendir."** Kendisi onların yaptıklarına tanıktır, ayrıca bu konuda başkalarının tanıklığına ihtiyacı yoktur.

Şayet " (ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ) : **Hem Allah... görüp gözetendir**" buyruğunun, Allah orada ne yapacaklarını... anlamında olduğu söylenecek olursa, bu da uygun bir açıklama olur.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

47. Her ümmetin bir peygamberi vardır. Rasûlleri geldiği zaman aralarında adaletle hükmedilir ve onlara zulmedilmez.

Yüce Allah'ın: **"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Rasûlleri geldiği zaman aralarında adaletle hükmedilir"** buyruğunun anlamı şudur: Her bir ümmetin kendilerine karşı şahidlik edecek bir peygamberi vardır. Kıyamet gününde peygamberleri geldiğinde aralarında hüküm verilecektir. Yüce Allah'ın: **"Her ümmetten birer şahid getirip de... halleri nice olur"** (en-Nisa, 4/41) buyruğunda olduğu gibi.

İbn Abbas der ki: Yarın kâfirler, kendilerine peygamberlerin gelişini inkâr edecekler. Bunun üzerine peygamber getirilerek: Ben size Rabbimin risaletini tebliğ ettim, diyecektir. İşte o vakit haklarında azap edilmeleri hükmü verilecektir. Buna delil de, yüce Allah'ın: *"Peygamber de size karşı şahid olsun diye..."* (el-Bakara, 2/143) buyruğudur.

Buyruğun anlamı şöyle de olabilir: Onlar, dünya hayatında kendilerine bir peygamber gönderilmedikçe azaba uğratılmazlar. İman eden umduğunu elde eder ve kurtulur, iman etmeyen ise helâk olur ve azap edilir. Buna delil de yüce Allah'ın: *"Biz bir peygamber göndermedikçe azap ediciler değiliz"* (el-İsrâ, 17/15) buyruğudur.

Âyet-i kerimede geçen "el-Kıst" adalet demektir.

"Ve onlara zulmedilmez" yani, günahları olmaksızın onlara azap edilmez, onlara karşı delil getirilmeksizin de sorumlu tutulmazlar.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

48. "Eğer doğru söyleyenler iseniz, bu vaad ne zaman (gerçekleşek)?" derler.

Bu buyruk ile Mekke kâfirleri kastedilmektedir. Çünkü onlar, oldukça ileri derecede inkâr etmişler ve azabın da çabucak gelmesini istemişlerdir. Yani, Muhammed'in bize vadedip tehdit ettiği ceza ne zamandır, yahut kıyamet ne zaman gelecektir?

Bu buyruğun, peygamberlerini yalanlayan her ümmet hakkında umumî olduğu da söylenmiştir.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ
إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

49. De ki: "Allah'ın dilediğinden başka kendime ne zarar verebilirim, ne de bir fayda sağlayabilirim. Her ümmetin bir eceli vardır. Artık ecelleri geldiği zaman ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler."

Yüce Allah'ın: **“De ki: Allah'ın dilediğinden başka kendime ne bir zarar verebilirim, ne de bir fayda sağlayabilirim”** buyruğu şuna işarettir: Mekke keli kâfirler, Peygamber (sav)'den azabın çabucak gelmesini isteyince, yüce Allah ona şöyle buyurdu: Ya Muhammed, onlara de ki: Ben, ne bir zarar verebilirim, ne de bir fayda sağlayabilirim. Yani, bu kendim hakkında böyle olduğu gibi, başkası için de böyledir. **“Allah'ın dilediğinden başka”** eğer öyle bir şeye güç yetirebilir veya sahip olabilirimse, bu ancak Allah'ın dilediği ile olabilir. Durum bu olduğuna göre, sizin çabucak gelmesini istediğiniz şeyi ben nasıl yerine getirebilirim ki? O halde bunları benden acele istemeyiniz. Hem **“her ümmetin bir eceli vardır”** yani, onların helâk ve azap edilmeleri için yüce Allah'ın indinde belli bir vakit vardır. **“Artık ecelleri”** yani, ecellerinin süresinin sona ermesi vakti **“geldiği zaman ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.”** Yani, dünyada bir an dahi gecikerek kalma imkânını bulamazlar, onlar öne geçerek bu süreyi erteleyemezler.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَيْكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعِجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾

50. De ki: “Ya O'nun azabı geceleyin veya gündüzün size gelip çatarsa, söyleyin bana günahkârlar onun nesini acele isterler?”

“De ki: Ya O'nun azabı geceleyin veya gündüzün size gelip çatarsa” buyruğunda iki zarf (geceleyin ve gündüzün) vardır. Bu, onların: “Bu vaad ne zaman?” şeklindeki sorularının cevabıdır. Onların, azabı çabucak istemek şeklindeki görüşlerinin, akılsızca bir iş olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, azap size gelecek olursa, sizin bundan sağlayacağınız bir fayda yoktur. Ve o takdirde imanın da size faydası olmayacaktır.

“O günahkârlar onun nesini acele isterler?” Bu, bir soru olmakla birlikte azap ile korkutma ve azabın büyüklüğü anlatılmak istenmektedir. Yani sizin o çabucak gelmesini istediğiniz şey ne büyük bir şeydir! Nitekim, bir kimse âkibeti vahim bir işin gelmesini isteyecek olursa: Sen kendine karşı ne yapıyorsun böyle! denilir.

Yüce Allah'ın: **“Onun”** buyruğundaki zamir, azaba aittir denildiği gibi, şanı yüce Allah'a ait olduğu da söylenmiştir. (O takdirde anlam: O'ndan neyi acele isterler anlamında olur).

en-Nehhâs der ki: Eğer **“onun”** buyruğundaki zamir azaba ait kabul edilirse, o takdirde; (مَاذَا): **Nesini** hakkında iki takdir yapılabilir. Birincisine göre; (مَا): **Ne** mübtedâ olarak ref' mahallinde; (ذَا) da; (الَّذِي): O kimse ki,

o ki anlamındadır ve bu; (ما)'ın haberi olup, aid hazfedilmiş olur. Diğer bir takdire göre ise; “(ماذا) Nesini” lafzının mübteda olarak ref mahallinde tek bir isim olması, haberin de cümlelerin muhtevâsında bulunması sözkonusu olur. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

Ayrıca: “**Onun**” ifadesindeki zamirin yüce Allah'ın ismine ait olduğu kabul edilirse, o takdirde; “(ما): **Ne**” ile (ذا) tek bir kelime olur ve; “(يستعجل): **Çabucak gelmesini ister**” ile nasb mahallinde olur. Yani: Günahârlar Allah'tan o azabın nesinin çabucak gelmesini isterler? demek olur.

أَنتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ أَمْنُكُمْ بِهِ الْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾

51. Vuku bulduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz? Şimdi mi, hani siz onun mutlaka çabucak gelmesini isteyip duruyordunuz?

Yüce Allah'ın: “**Vuku bulduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz**” anlamındaki buyrukta bir hazf vardır ki, ifadenin takdiri şöyledir: Sizler, azabın üzerinize inmesinden yana güvenlik altında mısınız? Sonra azap gelip sizi bulduğunda: Şimdi mi ona inandınız, denilir.

Denildiğine göre bu, meleklerin onlarla alay olmak üzere söyleyecekleri sözlerdendir. Bunun, yüce Allah'ın söyleyeceği sözlerden olduğu da söylenmiştir.

“**Sonra**”nın başına soru için “elif”in gelmesinin anlamı, onlara söyletmek ve azarlamaktır. Böylelikle bu, ikinci cümlelerin anlamının, birincisinden sonra gerçekleşeceğine delalet etmesi istenmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Buradaki; “(ثم): **Sonra**” edatı, peltek “se”nin üstün okunuşu ile; “(ثم): Orada” anlamındadır. O takdirde bu, bir zarf olur. Yani, orada mı... demek olur. Taberî'nin kabul ettiği görüş budur. O takdirde bunda soru anlamı olmaz. (Yani: Orada vuku bulduktan sonra O'na iman edeceksiniz, demek olur).

“**Şimdi**”nin aslının; (الآن): Vakti geldi, gibi mebni bir fiil olduğu söylenmiştir. Başındaki “elif” ve “lam” ise onu isme dönüştürmek için gelmiştir. el-Halil der ki: Bu kelimenin mebni olması, iki sakının yan yana gelmesinden dolayıdır. Baştaki “elif” ve “lam” ise, an ve zamana işaret içindir. Şimdi (an) ise, iki zamanın arasındaki sınırdır.

“**Hani siz onun**”, yani azabın “**mutlaka çabucak gelmesini isteyip duruyordunuz.**”

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ
تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

52. Sonra zulmedenlere: “Şu sürekli azabı tadın” denilecek. “Ne kazandıysanız ondan başkası ile mi cezalandırılacaksınız?”

“Sonra zulmedenlere... denilecek.” Yani, cehennem bekçileri onlara: **“Şu sürekli”** yani, kesintisiz **“azabı tadın”** diyeceklerdir.

“Ne kazandıysanız ondan başkası ile mi” yani, küfrünüzün cezasından başkası ile mi **“cezalandırılacaksınız?”**

وَيَسْتَبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ
بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾

53. “O gerçek midir?” diye senden haber almak isterler. De ki: “Evet, Rabbim hakkı için elbette o haktır ve siz Allah’ı âciz bırakacak değilsiniz.”

Yüce Allah’ın: **“... senden haber almak isterler”** yani, ey Muhammed! Azabın geleceği ve kıyametin kopacağına dair **“o gerçek midir?”** diye senden haber almak isterler.

“(أَحَقُّ): Gerçek midir” mübtedâdır. **“(هُوَ): O”** ise haber yerini almıştır. Si-beveyh’in görüşü budur. Bununla birlikte **“O”** anlamındaki zamirin mübtedâda, **“gerçek midir”** anlamındaki ifadenin de onun haberi olması da mümkündür.

“De ki: Evet” buyruğundaki: **“(إِي): Evet”** kelimesi, **“(نعم): Evet”** anlamında tahkik, gerçeklik ve te’kid için kullanılan bir lafızdır **“(وَرَبِّي): Rabbim hakkı için”** buyruğu da bir yemindir. **“O elbette haktır”** ise yeminin cevabıdır. Yani, o gerçekleşecektir ve bunda hiç bir şüphe yoktur. **“Ve siz Allah’ı âciz bırakacak değilsiniz”** O’nun azabından ve cezalandırmasından kurtulamazsınız.

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ
لَمَارَأُوا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾

54. Zulmeden herkes, eğer yeryüzünde bulunan her şeye sahip olsaydı, elbette onu fidye olarak verirdi. Azabı gördüklerinde pişmanlıklarını gizlerler. Aralarında adaletle hükmolunup kendilerine asla zulmedilmez.

“Zulmeden herkes” yani, şirk koşup inkâr eden herkes “eğer yeryüzünde bulunan her şeye” malik olup, “sahip olsaydı, elbette onu” Allah’ın azabından kurtulmak kastıyla “fidye olarak verirdi.” Bu, böyle bir şey olsa dahi bu fidyenin ondan kabul olunmayacağı anlamındadır. Nitekim: “Şüphesiz kâfir olanlar ve kâfir olarak ölenlerin hiç birinden yeryüzü dolusu altını fidye olarak verse dahi asla kabul olunmaz...” (Âli-İmran, 3/91) buyruğu daha önce geçmiş bulunmaktadır.

“Azabı gördüklerinde pişmanlıklarını gizlerler.” Yani, onların başkanları, ileri gelenleri, kendilerine uyanlardan pişmanlıklarını gizleyecekler, saklamaya çalışacaklardır. Bu ise, ateş ile yakılmalarından önce olacaktır. Ancak, ateşe atılacaklarında sun’i ve yapmacık tavırları sergilemek imkânını bulamayacaklardır. Buna delil de ateşte söyleyecekleri belirtilen: “Rabbimiz, bedbadhtlığımız bize galip geldi” (el-Mu’minûn, 23/106) buyruğudur. Bu buyrukta onların hallerini gizlemeyecekleri beyan buyurulmaktadır.

Buradaki; “(أَسْرُوا): **Gizlerler**” kelimesinin açığa vururlar anlamında olup, bu kelimenin zıd anlamlılardan olduğu da söylenmiştir. Buna delil ise, âhi-retin metanet gösterecek ve kişinin kendisini sabır ve tahammüle zorlayacağı yer olmayacağıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, bu şekildeki hasret duyularının acısını tâ kalplerinde hissedeceklerdir. Çünkü duyulan böyle bir pişmanlığın açığa vurulmasına imkân olmayacaktır. Nitekim şair Küseyyir de şöyle demektedir:

فأسررت الندامة يوم نادى بسرّ جمال غاضرة المنادى

“O münadinin ayrılıp gitmiş develerin geri getirilmesi için
Seslendiği gün ben de pişmanlığımı gizledim.”

el-Müherred, bununla ilgili üçüncü bir açıklama zikretmektedir. Yani, “(بَدَتْ بِالنَّدَامَةِ أَيْرَةً وَجُوهَهُمْ)”: Pişmanlık onların yüzlerinin çizgilerinde görüldü.” Buradaki çizgilerden kasıt, alındaki kırışıklardır. Tekili; (بِرَّارٍ) şeklinde gelir.

Nedâmet: Pişmanlık ise, bir şeyin meydana gelmesi, yahut elden kaçması dolayısıyla duyulan hasrettir. Kelimenin asıl anlamı bir şeyle birlikte bulunmak, ondan ayrılmamaktır. Nitekim “nedîm” kelimesi de buradan gelmektedir. Çünkü nedîm, bir kimsenin meclisinden ayrılmayan kişidir. “(فَلَانٌ نَادِمٌ سَادِمٌ)”: Filan kişi oldukça pişmandır,” anlamındadır. “(النَّدَمُ)”: Bir şey için pişmanlık duymak, üzülme” manasına gelir. Bir şeye nadim olmak, nedamet duymak ise ona iltimam göstermek, ondan dolayı pişmanlık duymak demektir.

el-Cevherî der ki: (النَّدَمُ); Üzüntü ve pişmanlık anlamına gelir. “Dâl” harfi esreli olarak; (سَدِيمٌ): Kederlendi, üzüldü demektir. Bu bakımdan (anlamı pekiştirmek üzere de); “(رَجُلٌ نَادِمٌ سَادِمٌ)”: Pişman, üzüntülü ve kederli kişi,” denilir. Burada bu ikinci kelimenin itba’ (müstakil anlamı olmamakla birlikte birincisinin anlamını pekiştirmek için gelen sesçe ona yakın bir kelime) olduğu da söylenmiştir. Mesela; “(مَا لَهُمْ وَلَا سَدَمٌ إِلَّا ذَلِكَ)”: Onun bundan başka bir üzüntüsü bir kederi yoktur,” demek gibi.

“(النَّدَمُ)”: Pişmanlık” kelimesinin (الذَّمَنُ)’ın maktûbu olduğu da söylenmiştir. Bu ise bir şeyin yanında bulunmak, ondan ayrılmamak demektir. “(فَلَانٌ مَدْمَنُ الْخَمْرِ)”: Filan kişi şarap düşkünüdür,” tabiri de buradan gelmektedir. “(الذَّمَنُ)”: Ahırdan toplanan üstüste yığılıp kat kat olarak sertleşen idrar ve kerme” demektir. Bu ismin verilışı onun o yerde kalması ve ordan ayrılmamasından dolayıdır. “(الذَّمَّةُ)”: Kalpten bir türlü çıkmayan kin” anlamındadır, çoğulu; (ذَمَنٌ) şeklinde gelir. “Mim” harfi esreli olarak; “(قَدْ ذَمَنْتَ قُلُوبَهُمْ)”: Kalplerinde kin yer etti,” denilir. “(ذَمَنْتَ عَلَى فَلَانٍ)”: Filâna kin besledim,” demektir.

“Aralarında” yani, başkanlar ile onlara uyanlar arasında **“adaletle hük-
molunup kendilerine asla zulmedilmez.”**

آلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَّ إِلَّا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

55. İyi bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Şunu da iyi bilin ki, şüphesiz Allah’ın va’di haktır. Fakat onların çoğu bilmezler.

“(ٱٰٓیٰ) : İyi bilin ki, dikkat edin ki...” edatı, sözün başına getirilen ve dinleyen dikkat etmesini isteyen bir kelimedir. Size söyleyeceğim sözlere dikkat edin, demektir.

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Şunu da iyi bilin ki, şüphesiz Allah’ın va’di haktır.” Göklerin ve yerin mülkü, egemenlik ve tasarrufu yalnız O’nundur. O bakımdan, vadettiğini yerine getirmesine hiçbir kimse engel olamaz. **“Fakat insanların çoğu”** bunu **“bilmezler.”**

هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

56. O, hem diriltir, hem öldürür ve siz O’na döndürüleceksiniz.”

Buyruğun anlamı gayet açıktır ve buna benzer buyruklar da önceden geçmiş bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي
الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57. Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, kalplerde olanlara bir şifa, mü’minler için de bir hidayet ve rahmet gelmiştir.

“Ey insanlar” yani, ey Kureyşliler! **“Size Rabbinizden bir öğüt”** yani, içinde türlü öğütler ve hikmetler bulunan Kur’ân-ı Kerim **“kalplerde olanlara”** kalplerde bulunan şüphe, nifak, ayrılık ve muhalefetlere karşı **“bir şifa, mü’minler için de bir hidayet”** ona tabi olanlar için doğruya ileten özellik **“ve rahmet”** yani, bir nimet **“gelmiştir.”**

Özellikle **“mü’minler için”** denilerek mü’minlerin sözkonusu edilmesi, imandan yararlanan kimselerin onlar oluşundan dolayıdır. Buradaki bütün nitelikler Kur’ân-ı Kerim’in nitelikleridir.

Sıfat olmakla birlikte bunların “vav” harfi ile birbirlerine atfedilmeleri ise, medhin te’kid edilmesi içindir. Nitekim şair de (sıfatlar arasına “vav” getirmek suretiyle) şöyle demektedir:

إلى الملك القرم وابن الهمام وليّ الكتبية في المزدحم

“O efendi, o oldukça gayretli hükümdar
Ve savaşın kızıştığı zamanlarda birliğin arslanına...”

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

**58. De ki: “Allah’ın lütfu ve rahmetiyle ve yalnız bunlar ile sevin-
sinler. Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır.”**

“**De ki: Allah’ın lütfu ve rahmetiyle...**” Ebu Said el-Hudrî ve İbn Abbas (r.anhuma) derler ki: Allah’ın lütfu Kur’ân-ı Kerim’dir, rahmeti ise İslâm’dır. Yine onlardan gelen rivayete göre, Allah’ın lütfu Kur’ân-ı Kerim, rahmeti ise, sizi Kur’ân ehlinde kılmasıdır, demişlerdir.

el-Hasen, ed-Dahhâk, Mücahid ve Katade derler ki: Allah’ın lütfu iman, rahmeti Kur’ân-ı Kerimdir. Yani, birinci görüşün tam aksini ifade etmişlerdir. Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır.

“**Ve yalnız bunlar ile sevinisinler.**” Bu da lütuf ve rahmete işarettir. Araplar, (بذلك) işaret zamirini hem tekil, hem ikil, hem de çoğul için kullanırlar. Peygamber (sav)’den ise, “(فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا): Yalnız bununla sevininiz” diye “te” ile okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu ise, Yezid b. el-Ka’kâ’, Yakub ve diğerlerinin kıraatidir. Hadis-i şerifte “(لَتَأْخُذُوا مَصَافِكُمْ) ... (namazda) saflardaki yerlerinizi alınız”⁽¹⁾ denilmektedir.

“**Sevinç** (ferah),” sevilen şeyin idrâk edilmesi dolayısıyla kalpteki bir lezzettir. Bazı yerlerde sevinç, yerilmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’ın şu buyruklarında olduğu gibi: “**Sevinme (şımarma), çünkü Allah sevinenleri (şımaranları) sevmeyiz**” (el-Kasas, 28/76); “**Çünkü o, sevinendir (şımarandır), böbürlenendir.**” (Hûd, 11/10) Ancak burada “sevinen” kelimesi mutlak olarak zikredilmiştir. “Sevinç” eğer bir kayıt ile beraber zikredilirse bu yermek kastıyla kullanılmış olmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “**Allah’ın lütfundan kendilerine verdiğiyle hepsi de sevinç içindedirler.**” (Âli İmran, 3/170) Burada da şanı yüce Allah: “**Yalnız bunlar ile sevinisinler**” diye buyurmaktadır. Yani, Kur’ân ve İslâm ile sevinisinler, diyerek bir kayıt getirmektedir. Harun dedi ki: Ubeyy’in kıraati; “(فَبِذَلِكَ فَافْرَحُوا): Yalnız bunlarla sevininiz” şeklindedir.⁽²⁾

(1) “Ebû Hureyre’den: Rasûlullah için (namazı kıldırın diye) namaza kamet getirilir, insanlar da saflarda yerlerini alırlardı.” (Müslim, Mesâcid 159)

(2) *Ehû Dâvûd*, el-Hurûf 12, 13

en-Nehhâs der ki: Emir yapma yolu, bunun “lam” ile olmasıdır. Tıpkı nehiy ile beraber bir nehiy harfi bulunduğu gibi, emirle birlikte de böylelikle cezmedici bir harf bulunmuş olur. Ancak Araplar, muhataba hitap etmekle yetinerek, muhataba emir verdiklerinde bu emir harfini hâfif ederler. Kimi zaman bu asıl kaideye uygun olarak “lam” harfini getirerek emir verdikleri de olur. İşte (فَبَذَلْنَا لَهُمُ الْآيَاتِ فَلَمْ يَرْجِعُوا): Bununla sevininiz” kıraati de bu türdendir.

“Bu, onların” dünya hayatında “topladıklarından daha hayırlıdır.”

“(يَجْمَعُونَ): **Topladıkları**” fiili ile “(فَلْيَفْرَحُوا): **Sevinsinler**” fiillerinin ikisinde de genellikle “ye” harfi ile okunmuştur. Ancak, İbn Âmir’den, “(فليفرحوا): Sevinsinler” fiilini “ye” ile, buna karşılık; “(تجمعون): Topladığınız” fiilini ise kâfirlere hitab olmak üzere “te” ile okuduğu rivayet edilmiştir.

el-Hasen’den ise, birincisini “te” ile; “(يجمعون): Topladıkları” fiilini de “ye” ile olmak üzere İbn Âmir’in tam aksi şekilde okuduğu da rivayet edilmiştir.

Ebân Enes’ten, o da Peygamber (sav)’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Allah kimi İslâm’a hidayet eder, ona Kur’ân’ı öğretir de sonra bu kimse fakirlikten şikayetçi olursa, Allah, huzuruna çıkacağı güne kadar fakirliği onun alnının ortasına yerleştirir.” Daha sonra Hz. Peygamber: **“De ki: Allah’ın lütfu ve rahmetiyle ve yalnız bunlar ile sevinirsiniz. Bu onların topladıklarından daha hayırlıdır”** âyetini okudu. ⁽¹⁾

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا
قُلْ اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

59. De ki: “Allah’ın size indirdiği ve kendisinden bir kısmını haram ve helâl yaptığınız rızıktan ne haber?” De ki: “Allah mı size izin verdi, yoksa Allah’a mı iftira ediyorsunuz?”

Yüce Allah’ın: **“De ki: Allah’ın size indirdiği ve kendisinden bir kısmını haram ve helâl yaptığınız rızıktan ne haber”** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Helâl ve Haram Allah’ın Emriyledir:

Yüce Allah: **“De ki: Allah’ın size indirdiği... rızıktan ne haber”** buyruğu ile yüce Allah Mekke kâfirlerine hitap etmektedir.

(1) Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, IV, 368

"(ما): Şey, ne" lafzı, "(أرايتم): Görüşünüz nedir, ne haber?" fiiliyle nasb mahallindedir. ez-Zeccâc ise, "(نزل): İndirdiği" fiiliyle nasb mahallindedir, demektir. Buradaki "indirdi" ise, yarattı anlamındadır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmuştur: **"Sizin için davarlardan sekiz çift indirdi"** (ez-Zümer, 39/6); **"Ayrıca kendisinde hem çok bir güç, hem de insanlar için faydalar bulunan demiri de indirdi."** (el-Hucll, 57/25)

Görüldüğü gibi "yaratma"nın "indirme" ile ilade edilmesi de mümkündür. Çünkü yeryüzünde rızık türünden bulunan her bir şey, elbette semadan inen yağmur ile meydana gelir.

"Kendisinden bir kısmını haram ve helal yaptığınız..." buyruğu hakkında Mücahid der ki: Bu, Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm gibi (bk. el-En'âm, 6/103) davarların haram olduklarına dair verdikleri hükümdür. ed-Dahhâk ise, burada kastedilen yüce Allah'ın: **"Onlar, Allah'a yarattığı ekin ve davarlarından bir pay ayırdılar da..."** (el-En'âm, 6/136) buyruğunda kastedilenlerdir, demektir.

"De ki" helal ve haram kılmak hususunda **"Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz"** buyruğunda kasıt, onların: Bize bunu emreden Allah'tır, şeklindeki sözleridir.

"(أم): Yoksa" kelimesi, "(بل): Hayır" anlamına gelmektedir.

2. Bu Âyet Kıyasın Reddedilmesine Delil Olabilir mi?

Kıyası kabul etmeyenler bu âyeti delil gösterirler. Ancak, bunun delil olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü kıyas, yüce Allah'ın, kullanmamızı kabul ettiği bir delildir. O bakımdan, helal ve haram kılmak, yüce Allah'ın hükme delâlet edecek şekilde koymuş olduğu bir delilin varlığı halinde sözkonusu olabilir. Eğer kıyas ile yüce Allah'ın koymuş olduğu herhangi bir delile muhalif hükme varılacak olursa, o takdirde bu, asıl maksadın dışına çıkmak ve başka bir delile başvurmak olur.

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

60. Allah'a karşı yalan uyduranlar kıyamet gününde ne zannederler? Şüphesiz ki Allah insanlara lütufkârdır. Fakat onların çoğu şükretmezler.

Yüce Allah'ın: **"Allah'a karşı yalan uyduranlar kıyamet gününü ne zannederler"** buyruğundaki; "(يَوْمَ): **Gün**" kelimesi, zarf olarak veya **"zannederler"** ile nasb edilmiştir. Tıpkı (مَا ظَنُّكَ زَيْدًا): Zeyd hakkındaki zannın nedir? ifadesinde olduğu gibi. Buyruk, onlar, Allah'ın kendilerini, yaptıkları dolayısıyla sorgulamayacağını mı zannederler? anlamındadır.

"Şüphesiz ki Allah insanlara lütufkârdır." Yani, onların azabını ertelemek ve mühlet vermekle onlara lütufta bulunmaktadır. Bununla güvenilir bir Harem bölgede kılmakta olduklarından dolayı Mekkelilerin kastedildiği de söylenmiştir.

"Fakat onların" yani kâfirlerin **"çoğu şükretmezler."** Allah'ın nimetlerine de, azabın kendilerinden tehir edilmesine de şükretmezler. Buradaki **"şükretmezler"**in, O'nu tevhid etmezler anlamında olduğu da söylenmiştir.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا
كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَغْرُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ
ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي
كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

61. Herhangi bir işte bulunsan, ona dair Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz her ne yaparsanız yapınız, o işe daldığınızda Biz mutlaka üzerinize şahidiz. Yerde olsun, gökte olsun zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden gizli kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de muhakkak apaçık bir kitaptadır.

Yüce Allah'ın: **"Her hangi bir işte bulunsan"** buyruğundaki; (مَا) edatı olumsuzluk bildirir. Yani, hangi işte olursan ol. Bu da şu demektir: İster ibadet türünden, ister başka türden her ne durumda olursan ol, yüce Rabbin mutlaka seni görür.

"İş" kelimesi, hal, durum gibi anlamlara gelip, çoğulu; (شُؤْنٌ) şeklindedir.

el-Alhfeş der ki: Araplar, ben onun yaptığı işi yapmadım, anlamında: (مَا شَأْنُكَ) derler.

“Ona dair Kur’ân’dan bir şey okusan” buyruğu ile ilgili olarak el-Ferrâ ve ez-Zeccâc derler ki: **“Ona dair”** deki zamir, **“iş”**e aittir. Yani, her hangi bir iş yapıp ondan dolayı bir Kur’ânî hüküm sana okunup ve böylelikle hükümün nasıl olduğu bilinirse, yahut da onun hakkında tilavet olunacak bir Kur’ânî buyruk incek olursa... demektir.

Taberî der ki: **“Ona dair”** yüce Allah’ın Kitabına dair, O’nun Kitabından demektir. İkinci defa **“Kur’ân’dan”** buyurulmak suretiyle bunun tekrar edilmesi ise, tefhîm (şanını yüceltmek, yüceliğine dikkat çekmek) içindir. Yüce Allah’ın: **“Muhakkak Ben... olan Allah’ım”** (el-Kasas, 28/30) buyruğunda olduğu gibi.

“Ve siz, her ne yaparsanız yapınız” buyruğu ile de hem Peygamber (sav)’e, hem de onun ümmetine hitap edilmektedir. **“Her hangi bir işte bulunsan”** buyruğu da ona hitap olmakla birlikte maksat, o ve ümmetidir. Nitekim kimi zaman Rasûle hitab edilmekle birlikte, kendisiyle birlikte ona tabi olanlar da kastedildiği olur. Burada Kureyş kâfirlerinin kastedildiği de söylenmiştir.

“O işe daldığınızda” yani o işi yapmaya başladığınızda -görüldüğü gibi buradaki zamir **“iş”**e aittir- **“Biz mutlaka üzerinize şahidiz”** yani, o yaptığınız işi biliyoruz. Bunun bir benzeri de yüce Allah’ın şu buyruğudur: **“Üç kişi fısl-daşmayıversin muhakkak O, onların dördüncüleridir.”** (el-Mücadele, 58/7)

“(إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ) : O işe daldığınızda” ile aynı kökten olmak üzere; **“(أَفَاضَ فَلَانٌ فِي الْحَدِيثِ وَالْعَمَلِ) :** Filan kişi söze, işe daldı, başladı” denilir. Çobanın birisi şöyle demiş:

فَافْضَنْ بَعْدَ كُظُومِهِنَّ بِجَرَّةٍ مِنْ ذِي الْأَبَاطِحِ إِذْ رَعَيْنَ حَقِيلًا

“el-Hakîl denilen yerde (veya bitkiyi) otladıkları Zu’l-Ebâtih’dan itibaren Gevişlerini yuttuktan sonra yollarına koyuldular.”

İbn Abbas der ki: **“O işe daldığınızda”** o işi yaptığınızda demektir. el-Ah-feş’e göre; onunla ilgili olarak konuştuğunuzda, anlamına gelir. İbn Zeyd ise, o işe daldığınızda anlamındadır, der. İbn Keysan, sözü yaygınlaştırdığınızda diye açıklamıştır. ed-Dahhâk der ki: **“O”** zamiri Kur’ân’a aittir. Yani siz, Kur’ân ile ilgili olarak yalanları yaydığınızda... anlamındadır.

“Yerde olsun, gökte olsun zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden gizli kal-maz.” İbn Abbas der ki: O’ndan gaip olmaz, kaçmaz. Ebu Ravk, O’ndan uzak düşmez, İbn Keysan, O’ndan kaçmaz diye açıklamışlardır. el-Kisaî ise, **“(يَغْزُبُ) :** Gizli kalır” fiilini Kur’ân-ı Kerim’in neresinde geçerse geçsin **“ze”**

harfini esreli olarak okurken, diğerleri ötreli okumuşlardır. Her ikisi de fasih söyleyişlerdir (يعرّش ويعرّش) fiili gibi. “(مِنْ مِّنْ): **Ağırlığınca**” kelimesindeki; (مِنْ) edatı burada sıla (zaid ve ulama edatı) olarak gelmiştir. Yani, senin Rabbinden “**zerre**” ağırlığı kadar bir şey dahi kaybolmaz. Zerre ise, oldukça küçük kırmızı renkli bir karıncacıktır. en-Nisa Sûresi’nde (4/40. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Yerde olsun, gökte olsun... bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de muhakkak apaçık bir kitaptadır” buyruğunda isimler, “**ağırlığınca**” anlamındaki kelimeye atfedilmiştir. “**Zerre**”ye atf da olabilir.

Yakub ve Hamza; “(أَضْفَرَ): **Daha küçüğü**” kelimesi ile; “(أَكْبَرَ): **Daha büyüğü**” kelimelerindeki “ra” harflerini “miskal: ağırlığınca” kelimesinin mahalline atf ile merfu okumuşlardır. Çünkü (مِنْ) edatı, te’kid için fazladan gelmiştir.

ez-Zeccâc ise, mübtedâ olarak merfu olması da mümkündür, demiştir. Haberi ise “**muhakkak apaçık bir kitaptadır**” anlamındaki buyruktur. Bu kitaptan kasıt ise, yüce Allah’ın bu işi bilmesi ile birlikte Levh-i Mahfuzdur. el-Curcânî der ki: Buradaki; “(وَلَا): **Muhakkak**” kelimesi, “nesak vav’ı” anlamındadır. Yani, “(وهو في كتاب مبين): Ve elbette o apaçık bir kitaptadır,” takdirindedir. Allah’ın şu buyruklarında olduğu gibi: “(إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ . إِلَّا مَنْ ظَلَمَ): **Çünkü Benim katımda Rasûller korkmaz. Zulmedenler müstesnâ.**” (en-Neml, 27/10-11) “(ومن ظلم): Ve zulmedenlere gelince” takdirindedir. Yüce Allah’ın: “(لَسْأَلُ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ): **Ta ki, insanların size karşı bir delilleri kalmasın. Aralarından zulmedenler müstesnâ**” (el-Bakara, 2/150) buyruğu ise, “(والذين ظلموا منهم): ... ve onlardan zulmedenlere gelince”; takdirindedir. Buna göre burada; (وَلَا) istisnâ edatı “nesak vav’ı” anlamındadır. Bu edattan sonra ise, hazfedilmiş “(هو): o” zamiri vardır.

Yüce Allah’ın: “(وَقُولُوا حَقَّ): **Ve hitta deyiniz**” (el-Bakara, 2/58) buyruğu; Oo(sözünüz) hitta’dır, takdirindedir. Yine; “(وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً): **Üçtür demeyiniz**” (en-Nisa, 4/171) da, onlar üçtür demeyiniz, takdirindedir.

Âyetin açıkladığımız bölümünün bir benzeri de yüce Allah’ın şu buyruğudur: “**Bir yaprak düşmeye görsün mutlaka onu bilir. Yeryüzünün karanlıklarında tek bir tane (bile olsa) onu bilir. Yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır**” (el-En’âm, 6/59) Burada; “(إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ): ... **Müstesnâ olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır**” buyruğunda geçen istisna edatından sonra; (هو): O(nların hepsi) zamiri takdirî olarak vardır.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62. Haberiniz olsun ki, Allah'ın velilerine hiç bir korku yoktur, onlar kederlenecek de değildir.

“Haberiniz olsun ki Allah'ın velilerine” âhirette **“hiçbir korku yoktur, onlar”** dünya ellerinden çıktığı için **“kederlenecek de değildir.”** Buradaki **“onlara hiç bir korku yoktur, onlar kederlenecek de değildir”** buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Yüce Allah'ın dost edindiği, kendisini korumayı ve himayeyi üzerine aldığı ve razı olduğu kimse, kıyamet gününde korkmaz ve üzülmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Şüphesiz kendileri için daha önceden tarafımızdan iyilik takdir edilmiş olanlar, işte onlar oradan”* yani cehennemden *“uzaklaştırılmışlardır.. En büyük korku onları kederlendirmez.”* (el-Enbiyâ, 21-101-103)

Said b. Cübeyr'in rivayetine göre de Rasûlullah (sav)'a: Allah'ın velileri kimlerdir? diye sorulmuş, o da: “Görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir” diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

Bu âyet- kerime hakkında Ömer b. el-Hattab da şöyle demektedir: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: “Allah'ın kulları arasında öyle kimseler vardır ki, onlar ne peygamberdir, ne de şehiddirler. Fakat peygamberler de, şehidler de kıyamet gününde yüce Allah'ın nezdindeki üstün mevkiileri dolayısıyla onlara gıpta ederler.” Ey Allah'ın Rasûlü! Bize onların kim olduklarını ve amellerinin ne olduğunu bildir, denildi. Belki böylelikle onları severiz. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Bunlar, aralarındaki akrabalık bağları ve alış veriş ettikleri mallar olmamakla birlikte Allah için bir birbirlerini seven kimselerdir. Allah'a yemin ederim, onların yüzleri bir nur (gibi)dur. Ve şüphesiz onlar nurdan minberler üzerinde olacaklardır. İnsanlar korktuklarında onlar korkmayacak, insanlar kederlendiklerinde onlar kederlenmeyeceklerdir.” Daha sonra Hz. Peygamber: **“Haberiniz olsun ki, Allah'ın velilerine hiç bir korku yoktur, onlar kederlenecek de değildir”** âyetini okudu.⁽²⁾

(1) Bu rivayet mürseldir. Bu ve bu anlamda mürsel ve merfu diğer rivayetler için bk.: Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 370-371.

Esmâ binti Yezîd'den şöyle dediği rivayetedilmiştir: Rasûlullah buyurdu ki: “Size en hayırlılarınızı haber vereyim mi?” Buyur, ey Allah'ın Rasûlü, dediler. “(Onlar) görüldüklerinde Allah'ın hatırlanmasına sebep olan kimselerdir.” (*İbn Mâce*, Zühd 4; *Müsned*, VI, 459)

(2) Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 486

Ali b. Ebi Talib (r.a) da dedi ki: Allah'ın velileri, uykusuzluktan yüzleri sararmış, ibret almaktan gözleri kamaşmış, açlıktan karınları nerdeyse sırtlarına yapışmış, susuzluktan da dudakları kırıkmış kimselerdir.

“Onlar için hiç bir korku yoktur” buyruğundan kasıt, geriye bıraktıkları zürriyetleri hususunda (korkmayacaklarıdır). Çünkü, yüce Allah onlara riâyet eder. **“Onlar kederlenecek de değillerdir.”** Yüce Allah, gerek dünyalarında, gerekse âhiretlerinde onlara dünyalıklarının karşılığını vereceğinden dolayı kederlenmezler. Çünkü onların gerçek dostları ve yardımcıları O'dur.

الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

63. Onlar iman edip takvâlı davrananlardır.

İşte bu da yüce Allah'ın dostlarının, velilerinin niteliğidir. Buna göre; **“Onlar”** (الَّذِينَ) kelimesi, (أُولِيَاءِ) 'in ismi olan **“Veliler”** (أُولِيَاءِ) 'in bedeli olarak nasb mahallindedir. Bununla birlikte: **“Yani”** (أَعْنِي) takdiri dolayısıyla da nasb mahallinde kabul edilebilir. Bunun mübtedâ olduğu, haberinin ise, (bir sonraki âyetteki): **“Onlar için dünya hayatında da âhirette de müjde vardır”** buyruğu olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu âyet-kerime bir önceki âyet-kerime ile alakalı olmamaktadır. **“Takvâlı davranmaları”**ndan kasıt ise şirk ve masiyetten sakınmalarıdır.

لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۚ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

64. Onlar için dünya hayatında da âhirette de müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişiklik olmaz. İşte bu, en büyük kurtuluşun tâ kendisidir.

“Onlar için dünya hayatında da... müjde vardır” buyruğu ile ilgili olarak Ebu'd-Derdâ'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'a bu buyruk hakkında sordum, şöyle buyurdu: “İndirildiğinden bu yana buna dair senden başka bana soru soran olmadı. Buradaki **“müjde”**den kasıt, müslümanın gördüğü, yahut ona gösterilen salih (gerçek çıkan) rüyadır.” Bu hadisi Tir-

mizî, *Câmi'i'* nde rivayet edilmiştir.⁽¹⁾

ez-Zührî, Ata ve Katade de şöyle derler: Buradaki müjdeden kasıt, meleklerin ölüm esnasında dünyada iken mü'mine verdikleri müjdedir. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Mü'min kulun canının çıkmasına yakın bir zamanda ölüm meleği gelir ve şöyle der: "Ey Allah'ın velisi, sana selam olsun. Allah sana selam gönderdi" der, sonra da Muhammed b. Ka'b, şu: *"Onlar ki, melekler hoş ve temiz olarak ruhlarını alırken: Selam size... derler"* (Nahl, 16/32) âyetini okudu. Bunu, İbnü'l-Mübârek zikretmektedir.

Katade ve ed-Dahhâk da derler ki: Bu müjdeden kasıt, ölmeden önce ne-reye gideceğini bilmesidir. el-Hasen ise şöyle der: Bu, yüce Allah'ın, Kitab-ı Keriminde kendilerine cennetine ve bol mükâfaatına dair vermiş olduğu müjdedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Rabbleri onları katından bir rahmet, hoşnutluk... ile müjdeler"* (et-Tevbe, 9/21); *"İman edip salih amel işleyenlere de şunu müjdele; gerçekten onlar için... cennetler vardır"* (el-Bakara, 2/25); *"Ve size va'dolunan cennet müjdesiyle sevinin..."* (Fussilet, 41/30) İşte bundan dolayı: **"Allah'ın sözlerinde asla değişiklik olmaz"** diye buyurulmaktadır ki, va'dinden caymaz demektir. Çünkü O, vaadlerini sözleriyle dile getirir.

"Âhirette de" buyruğu ile kabirlerinden çıktıklarında cennetlik olduklarına dair müjde verilir, anlamına geldiği söylendiği gibi, ruh cesetten çıktığı vakit, Allah'ın rıza ve hoşnutluğu ile müjdelenirler, diye de açıklanmıştır.

Ebu İshâk es-Sa'lebî nakleder: Ben, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah el-Cevzakî'yi şöyle derken dinledim: Hafız Ebu Abdullah'ı, rüyamda üzerinde Taylasandan bir kaftan ve sarık sarınmış olduğu halde bir katıra binmiş olarak gördüm. Ona selam verip: Hoş geldin dedim. Bizler hâlâ seni anmaya, senin güzelliklerini zikretmeye devam edip duruyoruz. O da: Biz de hâlâ seni anmaya, senin güzelliklerini zikretmeye devam edip duruyoruz, dedi. Yüce Allah: **"Onlar için dünya hayatında da âhirette de müjde vardır"** diye buyurmaktadır. Buradaki müjdeden kasıt, güzel şekilde övülerek kendisinden söz edilmesidir, deyip eliyle işarette bulundu: **"Allah'ın sözlerinde asla değişiklik olmaz"** yani, O'nun va'dinden cayma olmaz.

Haberlerinde değiştirme olmaz, anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, verdiği haberleri herhangi bir şey ile nesh etmez ve O'nun haberleri ancak haber verdiği şekilde gerçekleşir. **"İşte bu, en büyük kurtuluşun tâ kendisidir."** Yani, Allah'ın velilerinin, gerçek dostlarının vardıgı sonuç, büyük kurtuluşun tâ kendisidir.

(1) *Tirmizî*, Ru'yâ 3, Tefsir 10. sûre 2; *İbn Mâce*, Ta'bîru'r-Ru'yâ 1; *Dârimî*, Ru'yâ 1; *Müsned*, VI, 445

وَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾

65. Onların söyledikleri seni üzmesin. Çünkü izzet bütünüyle yalnız Allah'ındır. O, hakkıyla işitendir, bilendir.

“Onların söyledikleri seni üzmesin.” Burada ifade tamam olmaktadır. Yani, onların iftiraları ve seni yalanlamaları seni üzmesin. Daha sonra yeni bir cümle ile: **“Çünkü izzet bütünüyle yalnız Allah'ındır”** diye buyrulmaktadır. İzzet, yani eksiksiz güç ve kuvvet, kapsamlı galibiyet ve eksiksiz kudret yalnız Allah'ındır demektir. Senin yardımcın, senin zafere kavuşmanı sağlayacak ve seni koruyacak olan O'dur.

“(جَمِيعًا): Bütünüyle” ifadesi hal olarak nasb edilmiştir. Yüce Allah'ın: **“İzzet Allah'ındır, Rasûlünündür ve iman edenlerindir”** (el-Münafikun, 63/18) buyruğu buna aykırı değildir. Çünkü her türlü izzet yine bütünüyle Allah ile dir. Dolayısıyla izzet, bütünüyle Allah'ındır. Nitekim yüce Allah: **“İzzet sahibi olan Rabbin onların niteleyegeldiklerinden münezzehtir”** (es-Sâffât, 37/180) diye buyurmaktadır.

“O hakkıyla işitendir, bilendir.” Onların sözlerini ve seslerini işiten, bütün amellerini ve davranışlarını ve her türlü hareketlerini çok iyi bilendir.

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا
يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

66. İyi bilin ki, göklerde kim var, yerde kim varsa şüphesiz Allah'ındır. Allah'tan başkasına tapanlar dahi Allah'a koştukları ortaklara uymuyorlar. Onlar ancak zanna uyarlar ve ancak yalan söylerler.

“İyi bilin ki, göklerde kim var, yerde kim varsa, şüphesiz Allah'ındır.” Yani, onlar hakkında dilediği şekilde hüküm verir ve onlar hakkında dilediğini yapar. O, her türlü eksiklikten münezzehtir.

“Allah’tan başkasına tapanlar dahi, Allah’a koştukları ortaklara uymuyorlar” buyruğundaki; (مَا) nefy içindir. Yani onlar, gerçekte Allah’a ortak olan kimselere uymuyorlar. Bilakis onların şefaathane edeceklerini, yahut faydalı olacaklarını sanıyorlar.

Bu edatın istifham için olduğu da söylenmiştir. Yani, -onların yaptıkları işin çirkinliğini ortaya koymak üzere- Allah’tan başka ortak koşanlar neye tabi oluyorlar? anlamındadır.

Daha sonra bu soruya şöylece cevap vermektedir: **“Onlar, ancak zanna uyarlar ve ancak yalan söylerler.”** Yani, ancak kendiliklerinden bir şeyler uyduruyor ve yalan söylüyorlar. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (Bk. el-En’âm, 6/116)

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي
ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

67. Geceyi içinde dinlenmeniz için, gündüzü ise aydınlık olarak yaratan O’dur. Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir topluluk için âyetler vardır.

“Geceyi içinde dinlenmeniz için, gündüzü ise aydınlık olarak yaratan O’dur.” Bu buyruğu ile yüce Allah, hiç bir şeye gücü yetmeyenlere değil de, geceyi ve gündüzü yaratmaya kadir olana ibadet etmek gerektiğini açıklamaktadır.

“İçinde dinlenmeniz için” yani, eşlerinize, çocuklarınıza yorgunluğunuz ve bitkinliğiniz gitsin diye geceyi yaratan O’dur, demektir.

Sükûn (dinlenme); hareket ve çalkantıdan uzak kalmak demektir. **“Gündüzün aydınlık olması”** ise, ihtiyaçlarınızı karşılamak imkânını bulmanız için aydınlık kılınması demektir.

(مُبْصِرًا); aslında “gören” demektir. Gündüzün, içinde eşyanın görünebildiği zamandır. Burada yüce Allah’ın; (المبصر): “Gören” olarak (meâlde: aydınlık olarak) diye buyurması ise, Arapların; (لَيْلٍ قَائِمٌ ، وَنَهَارٌ صَائِمٌ): Ayakta gece ve oruçlu gün (yani, namaz kılanan gece, oruç tutulan gündüz) ifadelerindeki adetleri üzere mecaz ve ifadenin genişletilmesi sözkonusudur. Cerir de şöyle demiştir:

لَقَدْ لُمْتَنَا يَا أُمَّ غَيْلَانَ فِي السَّرَى وَنَمْتِ وَمَا لَيْلُ الْمَطِيِّ بَنَائِمِ

“Ey Um Ğaylan, gece boyunca yol aldık diye kınadın bizi. Ve sen uyudun. Halbuki binek (sırtında olan)’in gecesi uyumuyor. (Yani, binek sırtında olan geceyi uykusuz geçiriyor).”

Kutrub der ki: “(أظلم الليل) Gece karardı” denilir. Yani, gece karanlık oldu. “(وأضاء النهار وأبصر) Gündüz aydınlandı” ve “gördü” denilirken de; gündüzün aydınlığı oldu ve gündüzün ortalık görünebilir hale geldi, denilmek istenir.

“Şüphe yok ki bunda, kulak verecek” yani, ibret alacak şekilde dinleyecek **“bir topluluk için âyetler”** alâmetler, delâlet ve belgeler **“vardır.”**

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَالًا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

68. “Allah evlat edindi” dediler. O, bundan münezzehtir. O, hiç bir şeye muhtaç olmayandır. Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. Elinizde buna dair hiç bir delil yoktur. Allah’a karşı bilmeyeceğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?

“Allah evlat edindi, dediler” buyruğu ile kâfirleri kastetmektedir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/116. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“O bundan münezzehtir.” Yüce Allah burada kendi zatını eş, çocuk, ortak ve denklerinin olmasından tenzih etmektedir. “O, hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur.” Daha sonra da yüce Allah (bu buyruklarla) mutlak olarak hiç bir şeye muhtaç olmadığını, göklerde ve yerde bulunan her şeyin gerek mülkiyeti, gerek yaratması ve gerek de kullukları itibarıyla yalnızca kendisine ait olduklarını haber vermektedir: “Göklerde ve yerde kim varsa hepsi Rahman’ın huzuruna ancak kul olarak gelecektir.” (Meryem, 19/93)

“Elinizde buna dair hiç bir delil yoktur.” Yani, yanınızda buna dair herhangi bir deliliniz bulunmamaktadır. “Allah’a karşı” Ona çocuk nisbet etmek

gibi **"bilmeyeceğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"** Çünkü çocuk aynı cinsten olmayı ve babaya benzemeyi gerektirir. Şanı yüce Allah ise hiçbir şeye benzemez ve hiç bir şey ile aynı cinsten değildir.

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نَذِقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

69. De ki: "Allah'a karşı yalan söyleyip iftira edenler asla kurtulamayacaklardır."

70. Dünyada bir süre faydalanmadan sonra dönüşleri ancak Bize olacaktır. Sonra da inkâr ettikleri için onlara en şiddetli azabı tattıracağız.

"De ki: Allah'a karşı yalan söyleyip" yalan uydurup **"iftira edenler asla kurtulamayacaklardır."** Hiç bir zaman kurtuluşa eremeyecekler, güvenlik duyamayacaklardır. İfade burada tamam olmaktadır.

"Dünyada bir süre faydalanmadan sonra." Bu, bir süre faydalanmadır, demektir. Yahut da onların bu hali, dünyadaki faydalanmadan ibarettir. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır. el-Ahfeş de der ki: Onlar için dünyada bir faydalanma vardır. Ebu İshak da şöyle demektedir: Kur'ân-ı Kerîm'in dışında benzer ifadeler kullanılacak olursa, (يَتَمَتَّعُونَ مَتَاعًا): Bir faydalanma ile faydalanırlar, anlamında, (مَتَاعٌ) kelimesinin mansub okunması caiz olur.

"Sonra dönüşleri ancak Bize olacaktır. Sonra da inkâr ettikleri için" küfre saptıklarından ötürü **"onlara en şiddetli"** en ağır **"azabı tattıracağız."**

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذِكْرِي بآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾

71. Onlara Nûh'un haberini de oku. Hani o, kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Eğer aranızda kalmam ve Allah'ın âyetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa -ki, ben ancak Allah'a dayanıp güvenirim- haydi işinizi sağlam tutun, ortaklarınızı da çağırın. Sonra işiniz size hiç bir tasa vermesin. Sonra da mühlet vermeksizin bana hükmünüzü uygulayın."

Yüce Allah: **"Onlara Nûh'un haberini de oku"** buyruğuyla Hz. Peygamber'e, daha öncekilerin kıssalarını onlara hatırlatıp küfürleri dolayısıyla karşılaşacakları can yakıcı azap ile onları korkutmasını emretmektedir.

"(أْتَلْ): **Oku**" fiilinin sonundaki "vav" harfinin hazfedilmesi, emir olduğundan dolayıdır. Onlara karşı Nûh'un haberini oku, demektir.

"Hani o, kavmine şöyle demişti" buyruğundaki; "(هَـٰنِیْ): **Hani**" nasb mahallindedir. **"Ey kavmim... eğer size ağır geliyorsa"** yani, sizin için büyük bir iş ise ve bu size ağır bir yük gibi görünüyorsa demektir.

"Aranızda kalmam" anlamındaki kelime (المقام) kelimesi "mim" harfi üstün olarak okunursa kalınan yer demektir. Ötreli okunursa, kalma süresi anlamındadır. Bildiğim kadarıyla "mim" harfini ötreli okuyan yoktur. Yani, eğer benim aranızda kalışım uzun bir süreden beri devam edip gidiyor ise ve benim sizlere **"Allah'ın âyetleriyle öğüt verişim"** sizi korkutmam **"size ağır geliyorsa"** ve siz de beni öldürmeyi, beni kovmayı kararlaştırmış iseniz... **"... Ki ben ancak Allah'a dayanıp güvenirim"** buyruğu, şartın cevabıdır. Hz. Nûh her durumda yüce Allah'a tevekkül ederdi. Ancak, özellikle bu konuda Allah'a tevekkül ettiğini beyan etmesi, kavminin kendisine yapmak istediklerine karşı Allah'ın kendisine yeterli geleceğini bilmeleri içindi. Yani, eğer siz bana yardım etmeyecek olursanız, hiç şüphesiz ben bana yardım edecek olana güvenip dayanırım.

"Haydi işinizi sağlam tutun, ortaklarınızı da çağırın" buyruğundaki; "(تَاجْمَعُوا): **Sağlam tutun**" anlamındaki emri genel olarak elifi kat' ile okumuşlardır. Buna karşılık "(شُرَكَاءُكُمْ): **Ortaklarınızı**" kelimesini de nasb ile okumuşlardır. Âsım el-Cahderî ise, "elif"i vasil ve "mim"i de üstün olarak; "(فَاجْمَعُوا) şeklinde; (جَمَعَ يَجْمَعُ): Topladı, toplar fiilinden gelen bir kelime olarak okumuş, **"ortaklarınızı"** anlamındaki kelimeyi de nasb ile okumuştur. (Buna göre meali: Bütün yapacaklarınızı ve ortaklarınızı bir araya getirip toplayın, şeklinde olabilir). el-Hasen, İbn Ebi İshâk ve Yakub ise; "(فَاجْمَعُوا): **Sağlam tutun**" kelimesindeki hemzeyi kat' hemzesi, "(شُرَكَاءُكُمْ): **Ortaklarınız**" kelimesini de ref' ile okumuşlardır.⁽¹⁾

(1) Biraz sonra üçüncü kıraat ile ilgili açıklamalarda da belirtileceği gibi bu kıraate göre de anlam şöyle olur: "Siz de işinizi sağlam tutun, ortaklarınız da sizinle birlikte böyle yapsın."

Birinci okuyuş, bir şeyi kararlaştırmak anlamına gelen; (أجمع على الشيء)'den gelmektedir. el-Ferrâ der ki: Bu, bir şeyi hazırlamak anlamındadır. el-Müerriç de, bir işi kararlaştırdım anlamını kastederek; (أجمعت الأمر) kullanımı; (أجمعت عليه) şeklindeki ifadeden daha fasihtir, der. Daha sonra el-Müerriç şu beyiti nakletmektedir:

يا ليت شعري والمُنَى لا تنفع هل أغدُون يوماً وأمرِي مُجْمَعٌ

Ah! Keşke -ki, temennilerin faydası olmaz- bir gün olsun
İşimi kararlaştırmış olarak sabah (oraya) varabilecek miyim?"

en-Nehhâs der ki: "**Ortaklar**" anlamındaki kelimenin, bu kıraate göre nasb ile okunması üç türlü açıklanabilir. el-Kisaî ve el-Ferrâ derler ki: Bu, ortaklarınızı da size yardım etsinler diye çağırınız, anlamındadır. el-Kisaî ve el-Ferrâ'ya göre de: "**Ortaklarınızı**" anlamındaki kelimenin nasb ile okunması, "**çağırınız**" anlamındaki fiili takdir dolayısıyladır. Muhammed b. Yezid de der ki: Bu, manaya yani, -"işinizi" anlamındaki kelimenin mansub olması dolayısıyla- atfedilmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

يا ليت زوجك في الوَغَى متقلداً سيفاً ورُمحاً

"Keşke savaş esnasında senin kocan
Bir kılıç ve mızrak kuşanmış olarak (katılsa)."

Oysa mızrağın kuşanmasından söz edilemez. Ancak, mızrak da kılıç gibi taşındığından, (onun gibi manaya atfedilerek nasb ile gelmiştir).

Ebu İshâk ez-Zeccâc da der ki: Buyruğun anlamı size yardım etmeleri için ortaklarınızla beraber gelin (yani, mefulü maah) anlamındadır. Nitekim: (التقى الماء والخشبة): Su ile (kuyunun ağzındaki) kereste birbirine kavuştu (oraya kadar yükseldi)" demek de bu kabildendir.

İkinci okuyuşa göre ise; yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi, (فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى): Toplamak"tan gelmektedir: "*Firavun dönüp hilesini topladı, sonra geldi.*" (Tâ-Hâ, 20/60)

Ebu Muâz der ki: Bununla birlikte (جَمَعَ) ile (أجمع)'in aynı anlamda olması da mümkündür.

Bu kıraate göre; (وَشُرَكَاءَكُم): **Ortaklarınızı** isminin; (أمرکم): **İşinizi** ke-

limesine atfedilmiş olması, ya da; “(فاجمعوا أمركم واجمعوا شركاءكم)”: İşinizi kararlaştırıp ve ortaklarınızı da topluca çağırın biraraya getirin” anlamında olması da mümkündür. Arzu edilirse “beraber” anlamında, (mefulü maah olarak) nasb edildiği de kabul edilebilir.

Ebu Cafer en-Nehhâs der ki: Ben, Ebu İshâk'ı, “(قام زيد وعمراً)”: Zeyd ve (onunla beraber) Amr kalktı” kullanımını caiz gördüğünü dinledim.

Üçüncü kıraat ise; “**ortaklarınız**” anlamındaki kelime, “**sağlam tutun, kararlaştırın**” anlamındaki merfu' zamire atfedilmiş kabul edilir. Bunun güzel görünmesi, ifadenin uzamasından dolayıdır. en-Nehhâs ve başkaları derler ki: Böyle bir kıraatin uygunluğu uzak bir ihtimaldir. Çünkü, eğer “**ortaklarınız**” anlamındaki kelime merfu' olsaydı, hemzenin “vav” üzerinde yazılması gerekirdi. Halbuki, yüce Allah'ın: “(وَشركاءكم)”: **Ortaklarınızı**” buyruğunda “vav” harfinin varlığı, mushaflarda görülebilmiş değildir. Aynı şekilde onların ortak koştukları şeyler putlardır. Putlar ise hiçbir şey yapamaz ve bir eylemde bulunamaz ki, birşeyler kararlaştırabilsinler.

el-Mehdevî der ki: “**Ortaklar**” anlamındaki kelimenin, mübteda olarak ref edilip, haberinin de mahzuf olması da mümkündür. Yani, sizin ortaklarınız da işlerini sağlam tutsun, kararlaşırsınlar. İşitmedikleri, görmedikleri ve hiç bir şeyi ayırtedemedikleri halde böyle bir eylemin ortaklara nisbet edilmesi ise, onlara tapanlara bir azar olsun diyerdir.

“**Sonra işiniz size hiç bir tasa vermesin**” anlamındaki buyrukta, (يكن) 'in ismi ve haberi de birlikte gelmiştir. (غَمَّة) ile (غَم) aynı anlamdadır. Ve “örtmek” manasına gelir ki, Arapların: “(غَمَّ الهلال)”: Hilal (bulut ve benzeri şeyler arkasında) gizlendi” tabirlerinden alınmıştır. Buna göre anlam şöyle olur: İşiniz de sizin için gayet açıklık kazansın ve bu konuda dilediğinizi yapabilecek imkânı bulmalısınız. Yapacağı kendisi için belirgin olmayan ve istediğini yapma gücünü bulamayan kimseler gibi olmayınız. Nitekim şair Tarafe şöyle demektedir:

لعمرك ما أمري علي بغمة نهاري ولا ليلي علي بسرمد

“Ömrün hakkı için yapacağım iş benim için kapalı ve belirsiz değildir.
Ve benim gecem de gündüzüm de ebedi değildir.”

ez-Zeccâc der ki: Burada; “(غَمَّة)”: Tasa verici” demektir. (الغم والغمة) kelimeleri, yine tasa anlamını veren; (الكرب والكربة) kelimeleri gibidir. Şöyle de denilmiştir: Bu kelime, kederlenmeyi, tasalanmayı gerektiren sıkıntılı iş demektir. Böyle bir durumda kişi bu tasa ve kederini giderecek herhangi bir kur-

tuluş yolunu göremez. **"Sihah"** da da; "(الغمة): Tasa" kelimesi -yine aynı anlamdaki- (الكربة) kelimesiyle açıklanmıştır. Şair el-Accâc da der ki:

بل لو شهدت الناس إذ تُكْمُوا بغمة لو لم تُفْرَجْ غُمُوا

"İnsanların -açılıp giderilmediği takdirde tasaya boğuldukları-
Bir tasanın kendilerini bürüdüğü vakit insanlara bir tanık olsun."

"(اَمْرٌ غَمَةٌ)": Müphem, karışık iş" anlamında kullanılır. Yüce Allah da: **"Sonra işiniz size hiç bir tasa vermesin"** veya -sonra sizin işiniz size göre açıklık kazansın, netlik kazansın diye anlam kazanır- diye buyurmaktadır. Ebu Ubeyde der ki: Bu kelime mecazen karanlık ve darlık anlamındadır. Aynı şekilde yağ tulumunun ve benzeri şeylerin dibi manasına da gelir. Başkaları ise şöyle demektedir: Bütün bu kelimelerin hepsinin türediği kök, -bulut anlamındaki- (الغمامة) kelimesidir.

"Sonra da mühlet vermeksizin bana hükmünüzü uygulayın" buyruğundaki; "(أَفْضُوا)": Hüküm uygulayın, hükmedin" ifadesindeki hemze vasil hemzesi olup, "(قَضَى يَقْضِي)": Hükmetti, hükmeder" fiilinden gelmektedir. el-Ahfeş ve el-Kisaî der ki: Bu, **"Ona şu kesin emri hüküm olarak verdik"** (el-Hicr, 15/66) buyruğuna benzemektedir ki, yani Biz bu emri ona ulaştırdık, ona tebliğ ettik demektir.

İbn Abbas'tan ise **"sonra da mühlet vermeksizin bana hükmünüzü uygulayın"** buyruğu hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bana yapacağınızı yapın ve beni hiçbir şekilde de ertelemeyin. en-Nehhâs der ki: Bu, dil bakımından doğru bir açıklamadır. Nitekim, geçip gitti anlamında; "(قَضَى الْمَيِّت)": Ölü geçip gitti, işi bitti" ifadesi de buradan gelmektedir. Hz. Nûh'un, kavmine bu hususu, onların kendisine bir kötülük yapmak kastıyla ulaşamayacaklarını bildirmektedir ki, bu da peygamberliğin mucizeleri arasındadır.

el-Ferrâ; kimi kıraat alimlerinin "kat' hemzesi" ve "fe" harfi; "(ثُمَّ أَفْضُوا إِلَى)" diye okuduklarını nakletmektedir ki, bana yönelin demektir. Mesela; "(أَفْضْتُ الْخَلَافَةَ إِلَى فُلَانٍ)": Hilafet filana teveccüh etti" denildiği gibi; "(أَفْضَى إِلَيَّ الرَّجْع)": Bana ağrılar geldi" de denilir.

Bu buyruk, şanı yüce Allah'ın, yüce Peygamberinin Allah'ın yardım ve zaferine tam bir güven beslediğini ve onların girişebilecekleri tuzaklarından korkmadığını haber vermektedir. Ayrıca, Hz. Nûh onların da putlarının da hiçbir şekilde fayda sağlamaya da, zarar vermeye de güçlerinin yetmeyeceğini bildiğini göstermektedir. Diğer taraftan, son Peygamber Muhammed (sav)'e de bir teselli, kalbini de pekiştirici bir buyruktur.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ
أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

72. “Eğer yüzçevirirseniz, zaten ben sizden bir ücret de istemedim. Benim ecrimi ancak Allah verecektir. Bana müslümanlardan olmam emrolundu.”

“Eğer yüzçevirirseniz” size getirdiklerime iltifat etmeyecek olursanız, “**zaten ben sizden bir ücret de istemedim.**” Sizin bu durumunuz hiç şüphesiz benim buna karşılık sizden bir ücret isteyip de beni mükâfatlandırmanızın size ağır gelmesinden dolayı değildir. “**Benim**” yüce Allah’ın risaletini tebliğ dolayısıyla “**ecrimi ancak Allah verecektir. Bana müslümanlardan olmam**” yani, yüce Allah’ı tevhid edenlerden olmam “**emrolundu.**”

“(أَجْرِي) : **Benim ecrim**” kelimesi nerede geçerse, Medineliler, Ebû Amr, İbn Âmir ve Hafs “ye” harfini üstün ile okurlar, diğerleri ise sakin (yani, harf-i med) olarak okumuşlardır.

فَكَذَّبُوهُ فَتَجَنَّبْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا
الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

73. Yine onu yalanladılar. Biz de onu ve onunla birlikte gemide bulunanları kurtardık ve onları halifeler kıldık. Âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Uyarılanların sonunun nasıl olduğuna bir bak!

“Yine onu” yani, Nûh’u “**yalanladılar. Biz de onu ve onunla birlikte**” mü’min olanlardan “**gemide bulunanları**” -ileride gemi ile ilgili açıklamalar gelecektir- “**kurtardık ve onları halifeler kıldık.**” Yani, yeryüzünün sakinleri ve suda boğulanlara halef olanlar kıldık.

“Âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Uyarılanların sonunun nasıl olduğuna bir bak!” Yani, Peygamberlerin kendilerini uyardığı, fakat iman etmeyen kimselerin, sonunda ne hale düştüklerini bir gör!

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُواهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾

74. **Sonra onun arkasından kendi kavimlerine nice peygamberler gönderdik de onlara apaçık belgelerle geldiler. Fakat önceden yalanladıkları şeye iman etmediler. İşte Biz de haddi aşanların kalpleri üzerine böyle mühür basarız.**

“**Sonra onun arkasından**” Nûh’tan sonra “**kendi kavimlerine**” Hûd, Sâlih, İbrahim, Lût, Şuayb ve diğerleri gibi “**nice peygamberler gönderdik de, onlara apaçık belgelerle**” mucizelerle “**geldiler. Fakat, önceden yalanladıkları şeye iman etmediler.**” İfadenin takdiri önceden Nûh kavminin yalanladıkları şeye iman etmediler şeklindedir.

Hız. Âdem’in sülbünden çıkartıldıkları günden önce yalanlamış olduklarını şeye iman etmediler, diye de açıklanmıştır. Çünkü, her ne kadar o sırada hepsi de “belâ: Evet Rabbimizsin” demiş idiyse de aralarında kalbiyle bunu yalanlayan kimseler de vardı. en-Nehlâs der ki: Bu hususta yapılmış en güzel açıklamalardan birisi de; bunun, muayyen bir kavim için söylendiği şeklindedir. Mesela: “*O inkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir.*” (el-Bakara, 2/6) buyruğu gibi.

“**İşte Biz de haddi aşanların**” küfür ve yalanlamakta hadlerini aşarak iman etmeyenlerin “**kalpleri üzerine böyle mühür basarız.**” Bu da, önceden de (çeşitli vesilelerle) belirtildiği gibi, Kaderiye mezhebinin bu konudaki görüşlerini reddetmektedir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَهَارُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾

75. **Sonra bunların ardından da Mûsâ’yı ve Hârûn’u âyetlerimizle Firavun’a ve onun (kavminin) ileri gelenlerine gönderdik. Fakat onlar büyüklük tasladılar, onlar zaten günahkâr bir kavim idiler.**

“Sonra bunların ardından” yani, bu peygamberler ve ümmetlerden sonra “Mûsâ’yı ve Hârûn’u âyetlerimizle” bununla, Hz. Mûsâ’ya verilen dokuz mucizeyi kastetmektedir ki, bunlara dair açıklamalar, daha önceden geçmişti. (Bk. el-Bakara, 2/92; el-A’raf, 7/133, ayrıca bk. el-İsra, 17/101) “Firavun’a ve onun (kavminin) ileri gelenlerine” kavminin eşrafına “gönderdik, fakat onlar” hakka karşı “büyüklik tasladılar. Onlar zaten günahkâr” yani müşrik “bir kavim idiler.”

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسَى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

76. Tarafımızdan kendilerine hak geldiği zaman: “Herhalde bu apaçık bir sihirdir” dediler.

77. Mûsâ: “Size gelince; hakka böyle (mi) dersiniz? Bu sihir midir? Halbuki sihirbazlar kurtuluşa eremezler” dedi.

“Tarafımızdan kendilerine” Firavun ve kavmine “hak geldiği zaman: Herhalde bu apaçık bir sihirdir, dediler.” Onlar, mucizeleri sihir diye yorumladılar. Bunun üzerine Hz. Musa kendilerine söylediği: “Size gelince, hakka (böyle) mi dersiniz? Bu sihir midir?” buyruğunda hazf olduğu söylenmiştir. Anlamı şudur: Siz hakka; bu bir sihirdir mi dersiniz?

Buna göre; “... mi dersiniz” ifadesi, onların tutumlarını inkâr anlamında bir sorudur. Onların söyledikleri söz olan “bu bir sihirdir” ifadesi de hazf edilmiştir.

Daha sonra Hz. Musa tarafından yeni bir inkâr kastıyla soru gelmekte ve Hz. Musa’nın: “Bu sihir midir?” dediği bize nakledilmektedir. Böylelikle Hz. Musa, Firavun’a ve onun ileri gelenlerine yaptıklarını inkâr kastı ile ikinci söyledikleri sözlerle yetinip birinci sözlerini hazfetmiştir.

el-Ahfeş der ki: “Bu sihir midir?” ifadesi, aslında onların sözlerini nakletmek içindir. Çünkü onlar, “bu sihir midir?” diye sormuşlar, bunun üzerine kendilerine: Siz, hak size gelince bu sihir midir? dersiniz diye cevap verildi. Bu açıklama el-Hasen’den de rivayet edilmiştir.

“Sihirbazlar kurtuluşa eremezler.” Yani, sihir yapan kurtulamaz, iflâh olamaz.

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبَرِيَّاءُ
فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾

78. Dediler ki: “Sen bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuzdan döndürmek ve yeryüzünde de büyüklük ikinizin olsun diye mi bize geldin(niz)? Biz size inanmıyoruz.”

“**Dediler ki: Sen bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuzdan**” putlara tapmaktan “**döndürmek**” bizim yüzümüzü başka tarafa çevirmek, başka yöne yönelmemizi sağlamak... için “**mi bize geldin?**” Birisini başka bir tarafa yönlendirdiği zaman; “لَفَتْهُ يَلْفَتُهُ لَفْتًا”): Onu yönlendirdi, döndürdü, döndürür” denilir. Şair de der ki:

تَلَفْتُ نَحْوَ الْحَيِّ حَتَّى رَأَيْتُنِي وَجَعْتُ مِنَ الْإِصْغَاءِ لِنَا وَأَخَذَعَا

“Kabilenin bulunduğu tarafa doğru dönüp durdum, öyle ki kendimi Dönüp kulak vermekten dolayı boynumu ve boynumun yan tarafındaki damarımın ağrıdığını gördüm.”

Bir kimsenin yönelmiş olduğu cihetten vazgeçip başka bir tarafa yönelmesi anlamındaki; “(أَلْفَتْ): Yöneldi” ifadesi de buradan gelmektedir.

“... **ve yeryüzünde**” yani Mısır topraklarında “**de büyüklük**” azamet, hükümdarlık ve saltanat “**ikinizin olsun diye mi bize geldi(niz)?**” Mülke ve hükümdarlığa da; büyüklük (kibriyâ) denilir. Çünkü dünyada elde edilmesi istenen şeylerin en büyüğü hükümdarlıktır.

“**Biz size inanmıyoruz.**” İbn Mes’ud, el-Hasen ve başkaları “(وَتَكُونَ): **Ol-sun... diye**” kelimesini “te” harfi yerine “ye” ile okumuşlardır. Çünkü “kibriyâ: Büyüklük” kelimesi hakiki müennes değildir. Ayrıca, (nakıs fiil ile onun ismi arasına) başka bir kelime ile fasıla da girilmiş bulunmaktadır. Nitekim Sibevyh de; “(حضر القاضي اليوم أمرأتان): Bugün hakimin huzuruna iki kadın geldi” diye (fiilde te’nis alameti olmaksızın) bir kullanım nakletmektedir.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾

79. Firavun: “Bütün bilgin sihirbazları bana getirin” dedi.

Firavun bu sözlerini asa, yed'i beyzâ mucizelerini görüp de bunların sihir olduğuna inanması üzerine söylemişti.

Hamza, el-Kisaî, İbn Vessâb ve el-A'meş: Sihirbaz kelimesini mübalağa sigası olarak; "(سحر)": İleri derecede sihirbaz" diye okumuşlardır ki, el-A'raf Sûresi'nde (7/112. âyetin tefsirinde) bu iki kıraate dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُّوسَى الْقَوَامَ أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾

80. Nihayet sihirbazlar gelince, Musa onlara: "Atacağınızı atın" dedi.

Yani, beraberinizde bulunan iplerinizi, asalarınızı yere bırakın. Yine el-A'raf Sûresi'nde (7/104. âyet ve devamının tefsirinde) buna dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

فَلَمَّا الْقَوْا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾

81. Onlar atınca Musa dedi ki: "Sizin bu yaptığınız sihirdir. Şüphesiz Allah onu boşa çıkaracaktır. Elbette Allah, o bozguncuların işini düzeltmez."

"Onlar atınca, Musa dedi ki: Sizin bu yaptığınız sihirdir" anlamındaki buyrukta (مَا) mübtedâ olarak ref mahallinde olur. Buna karşılık; "(جِئْتُمْ بِهِ)": **Bu yaptığınız** ise, haberidir. İfadenin takdiri de: Bu yaptığınız nedir? şeklindedir. Bu da onların sihir yapmaları üzerine onları azarlamak ve küçümsemek kastıyla yöneltilmiş bir soru olur. Ebu Amr'ın kıraatine göre (السُّحْرُ) şeklinde mübtedânın hazfine göre soru iledir. İfadenin takdiri, sizin bu yaptığınız sihir midir? şeklinde olur. Bununla birlikte bunun mübtedâ olup haberinin mahzuf olması da mümkündür, o takdirde ifade: Sizin yaptığınız sihirdir, anlamında olur. İstifham (soru) kabul edenlere göre; (مَا) ism-i mevsul anlamında değildir, çünkü haberi yoktur. Diğerleri ise, "(السُّحْرُ)": Büyü" kelimesini haber olarak okumuşlardır. Bu okuyuşun delili ise İbn Mes'ud'un "(مَا جِئْتُمْ بِهِ سِحْرٌ)": Sizin bu yaptığınız bir sihirdir" şeklindeki kıraati ile Ubey'in;

"(ما أنتم به سحر) Sizin bu yaptığınız (getirdiğiniz) bir sihirdir" kıraatidir. Buna göre burada; (ما) : İsm-i mevsul anlamında; "(جثم) : Yaptığınız" onun sılası olur. (ما) da mübtedâ olarak ref mahallinde; "**sihirdir**" anlamındaki kelime de mübtedânın haberidir. Eğer (ما) : İsm-i mevsul kabul edilirse, nasb mahallinde olmaz. Çünkü sıra hiç bir zaman ism-i mevsulda amel etmez. Bununla birlikte el-Ferrâ; "(السحر) : Sihir" kelimesinin; "(جثم) : Yaptığınız" lafzı ile nasb edilmesini uygun kabul eder ve; (ما) şart edatı olur. "(جثم) : Yaptığınız" lafzı şart edatı ile cezm mahallinde ve şartın cevabının başına gelen "fe" da mahzûf olur. İfadenin takdiri de: "(فإن الله سيطلبه) : Muhakkak Allah onu iptal edecektir" şeklindedir. Bununla birlikte; "(السحر) : Sihir" kelimesinin mastar olarak nasb okunması da mümkündür. "(ما جثم به سحراً) : Sizin yaptığınız bir sihirdir" takdirinde olup, daha sonra fazladan bu kelimenin başına "elif" ile "lam" getirilmiştir. Bu takdire göre ise, "fe"nin hazfine ihtiyaç yoktur. en-Nehhâs da bu görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir: Şartın cevabının başındaki "fe"nin hazfedilmesini ancak şiir zarureti dolayısıyla olması müstesnâ, nahivcilerin çoğu uygun kabul etmezler. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

من يفعل الحسنات الله يشكرها

"Her kim iyilikler işlerse, Allah da onların karşılığını verecektir."

Hatta kimi nahivciler şöyle demektedir: "Fe" harfinin hazfedilmesi hiçbir şekilde caiz değildir. Ben, Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Bana Muhammed b. Yezid anlattı, dedi ki: Bana el-Mâzinî anlattı, dedi ki; ben el-Esmaî'yi şöyle derken dinledim: Bu beyiti nahivciler değişikliğe uğratmışlardır. Aslında bu beyitin rivayeti:

من يفعل الخير فالرحمن يشكره

"Her kim hayır yaparsa, Rahman olan Allah onu mükâfatlandırır"

şeklindedir. Ali b. Süleyman'ı da şöyle derken dinledim: Şartın cevabının başındaki "fe" harfinin hazfedilmesi caizdir. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: "(وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ) : *"Size isabet eden her musibet el-lerinizle kazandıklarınız sebebi iledir"* (eş-Şûrâ, 42/30) buyruğunda yer alan; "Sebebiyle" diye başlayan cevap cümlesinin başındaki "fe" harfi olmaksızın; "(وما أصابكم من مصيبة بما كسبت أيديكم) diye de okunmuş olup bu iki kıraat de bilinen meşhur iki kıraattir.

“Elbette Allah, o bozguncuların işini düzeltmez” yani, onların sihir yapmalarını düzlüğe çıkarmaz. İbn Abbas der ki: Her kim geceleyin yatağına çekildikten sonra şu: **“Sizin bu yaptığınız sihirdir. Şüphesiz Allah, onu boşa çıkaracaktır. Elbette Allah o bozguncuların işini düzeltmez”** buyruğunu okuyacak olursa, hiç bir sihirbazın hilesinin ona zararı olmaz. Büyülenmiş bir kimsenin üzerine yazılacak olursa da mutlaka Allah, o kimseden sihirin şerrini defeder.

وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

82. Allah kelimeleriyle hakkı ortaya koyup gerçekleştirecektir. Günahkârların hoşuna gitmese de.

“Allah kelimeleriyle” buyruğu, hüccetleri ve belgeleriyle; gerçek kullarına yardım vaadleriyle diye de açıklanmıştır. **“Hakkı ortaya koyup”** beyan edip açıklayıp **“gerçekleştirecektir.”** Firavun hanedanından olan **“günahkârların hoşuna gitmese de.”**

فَمَا أَمَّنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ
أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

83. Musa’ya, kavminden bir takım gençler dışında kimse iman etmedi. Bunlar, Firavun’un ve ileri gelenlerinin kendilerini fitneye düşürmelerinden korkuyorlardı. Çünkü Firavun yeryüzünde gerçekten yücelik taslayan bir kişi idi. Ve o, gerçekten haddi aşanlardandı.

“Musa’ya kavminden bir takım gençler dışında kimse iman etmedi” buyruğundaki **(قَوْمِهِ): Kavminden**”deki “he” zamiri Musa’ya aittir. Mücahid dedi ki: Yani, onun kavminden hiç kimse iman etmedi. Ona, ancak Musa’nın kendilerine peygamber olarak gönderildiği İsrailoğullarının çocukları iman etti. Aradan geçen uzun zaman süresi içerisinde ilk muhataplar olan babalar ölüp gitmiş, geriye çocukları kalmış, onlar da iman etmişti. Taberî’nin tercih ettiği görüş de budur.

Zürriyet (meâlde; gençler), insanın soyundan gelenlerdir. Bazan bunlar çoğalabilirler. Şöyle de denilmiştir: Zürriyet'ten kasıt, İsrailoğullarından iman edenlerdir. İbn Abbas da der ki: Sayıları altıyüzbin kişi idi. Şöyle ki: Yakub (a.s) yetmiş iki kişi ile birlikte Mısır'a girmişti. Bunlar çoğalarak sonunda altıyüzbin kişi oldular.

Yine İbn Abbas der ki: **"Kavminden"** buyruğundan kasıt, Firavun'un kavmidir. Nitekim, Firavun hanedanından iman eden kişi, Firavun'un hazinadarı, onun hanımı, kızı Mâşita ve hazinedarının hanımı bu iman edenler arasındadır.

Bunların babaları Kıptîlerden, anneleri İsrailoğullarından bir takım kimseler oldukları da söylenmiştir. İşte bundan dolayı Yemen ve Arap topraklarında dünyaya gelen Farısların çocuklarına "ebnâ" denildiği gibi, bunlara da "zürriyet" adı verilmişti. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Buna göre **"kavminden"** ifadesindeki zamir, anneler yoluyla akrabalık sebebiyle Musa'ya ve eğer bunlar Kıptîlerden iseler, Firavun'a racidir.

"Bunlar, Firavun'un ve ileri gelenlerinin kendilerini fitneye düşürmelerinden korkuyorlardı." Firavun'dan korkmalarının sebebi, onların üzerinde oldukça zorbalıkla musallat oluşundan dolayı idi.

Burada; (وَمَلَأْنَاهُمْ): (Onların) **ileri gelenlerinin** denilerek "onun ileri gelenleri (melei)" denilmeyişinin sebebi ile ilgili olarak altı çeşit cevap verilmiştir:

1- Firavun, zorba bir kimse olduğundan dolayı ondan çok sayıda kimselerin yaptıkları iş gibi haber verilmiştir.

2- Firavun, söz konusu edildiğinde, beraberinde başkalarının da olduğu bilinir. O bakımdan zamir hem Firavun'a hem de onun beraberindekilere aittir. Bu, el-Ferrâ'nın konu ile ilgili iki görüşünden birisidir.

3- Firavun adının topluluk hakkında da kullanılması. Semûd gibi.

4- İfadenin takdirinin şöyle olması: Firavun hanedanından korkuyorlardı... O takdirde bu, **"o kasabaya sor"** (Yusuf, 12/82) buyruğunda ve benzerlerinde olduğu gibi muzafın hazfedilmesi türündendir. Bu da el-Ferrâ'nın ikinci görüşüdür. Sibeveyh ve el-Halil'in görüşüne göre ise böyle bir cevap yanlıştır. Çünkü onlara göre; Hind'in kölesini kastederek; (قامت هند): Hind kalktı" demek mümkün değildir.

5- el-Ahfeş Said'in görüşü; buradaki zamirin zürriyete ait olduğu şeklindedir. Yani, o gençlerin ileri gelenlerinin (kendilerini fitneye düşürmelerinden korkuyorlardı) demek olur ki, Taberî'nin tercihi de budur.

6- Zamirin **"Musa'nın kavmi"**ne ait olması. (Yani, Musa'nın kavminden iman eden birtakım gençler, kavimlerinin ileri gelenlerinin kendilerini fitne-

ye düşürmelerinden korkuyorlardı, demek olur.) en-Nehhâs der ki: Bu cevap sanki bunların en belâğ olanları gibidir.

“(أَنْ يَفْتِنَهُمْ)”: **Kendilerini fitneye düşürmesinden**” fiilindeki zamirin tekil gelmesi, Firavun’un durumunu haber vermek üzere tekil gelmiştir. Yani Firavun, uyguladığı cezalarla onları dinlerinden döndürmeye çalışırdı. Ve aynı zamanda bu, bedeli iştimal olarak cer mahallindedir. Bununla birlikte; “(خَوْفٌ)”: **Korku...** ile nasb mahallinde olması da mümkündür. “Firavun” kelisinin munsarîf olmayışı hem Arapça olmayan bir isim oluşundan, hem de marife (özel isim) oluşundan dolayıdır.

“Çünkü Firavun yeryüzünde gerçekten yücelik taslayan azgın ve mütekebbir bir kişi idi. Ve o, gerçekten haddi aşanlardandı.” Küfürde oldukça ileri gidenlerdendi. Çünkü Firavun, bir kul iken rububiyet iddiasında bulunmuştu.

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ
مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ
الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾

84. Musa: “Ey kavmim! Eğer siz Allah’a iman etmiş ve O’na teslim olmuşsanız, artık O’na güvenip dayanın” dedi.
85. Onlar da şöyle dediler: “Biz yalnız Allah’a güvenip dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi o zalimler topluluğunun fitnesine uğratma!”

“Musa: Ey kavmim, eğer siz Allah’a iman etmiş” yani, O’nu tasdik etmiş “ve O’na teslim olmuşsanız” burada şartı te’kid için tekrarlamıştır, “artık O’na güvenip dayanın” yalnız O’na itimad edin “dedi.” Böylelikle imanın kemaalinin işi tamamıyla Allah’a havale etmekle mümkün olacağını beyan etmektedir.

“Onlar da şöyle dediler: Biz yalnız Allah’a güvenip dayandık” işlerimizi O’na havale edip teslim ettik. O’nun kaza ve kaderine razı olduk ve O’nun emrine boyun eğdik.

“Ey Rabbimiz, bizi o zalimler topluluğunun fitnesine uğratma” yani, onları bize muzaffer kılma. Çünkü, o takdirde bu, bizim dinimiz dolayısıyla fitneye (azap ve işkenceye) uğramamıza sebep olacaktır. Ya da onlar aracılığı-

ğıyla bizleri azap etmek suretiyle imtihan etme.

Mücahid der ki: Düşmanlarımızın eliyle bizi helak etme ve senin tarafından gelecek bir azap ile bizi azaplandırma, anlamındadır. O takdirde düşmanlarımız da: Eğer bunlar hak üzere olsalardı, biz onlara musallat edilmezdik, derler ve böylelikle onlar fitneye düşerler.

Ebu Miclez ve Ebu'd-Duhâ derler ki: Sen, onları bize karşı muzaffer kılma. O takdirde kendilerinin bizden hayırlı oldukları kanaatine kapılacaklar ve azgınlıklarını daha da artıracaklardır.

وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

86. “Ve rahmetinle bizi o kâfirler topluluğundan kurtar.”

“**Ve rahmetinle bizi o kâfirler topluluğundan**” Firavundan ve onun kavminden “**kurtar.**” Kurtuluşumuzu böylelikle gerçekleştir. Çünkü, Firavun ve kavmi, İsrailoğullarını ağır işleri yerine getirmekle yükümlü tutuyorlardı.

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوُّا الْقَوْمَ كُلًّا بِمِصْرَ يُثُوتًا وَاجْعَلُوا
يُثُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾

87. Musa'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: “Mısır'da kavminize evler hazırlayın, o evlerinizi namazgâh yapın ve namazı dosdoğru kılın. (Ey Musa) mü'minleri de müjdele!”

Yüce Allah'ın: “**Musa'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Mısır'da kavminize evler hazırlayın**” buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Mısır Denilen Yer:

“**Musa'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Mısır'da kavminize evler hazırlayın**” evler edinim demektir. Bu anlamda; “(بَوَاتُ زَيْدًا مَكَانًا)”: Zeyd'i bir yerde yerleştirdim” şeklinde kullanıldığı gibi; “(بَوَاتُ لَزَيْدٍ مَكَانًا)” diye de kullanılır.

(المَبْوَا) ise, yerleşilen ve orada devamlı kalınan yer demektir.

Allah onu bir yere yerleştirdi, ifadesi de buradan gelmektedir. Yani, onu o yere yerleştirdi, iskan ettirdi anlamındadır. “(من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار)”: Bana kasten yalan uyduran kimse cehennemde oturacağı yeri fiilen yerleşmiş bellesin”⁽¹⁾ hadisindeki (“yerleşmiş bellesin” anlamı verilen) kelime de buradan gelmektedir. Şair recez vezninde şöyle demektedir:

نحن بنو عدنان ليس شك تبوأ المجد بنا والملك

“Biz, Adnanoğullarıyız, hiç şüphesiz

Şeref aramızda yer etmiştir ve hükümdarlık da.”

Bu âyet-i kerimede Mısır’dan kasıt, Mücahid’in görüşüne göre İskenderiye şehridir. Dahhâk ise şöyle demiştir: Bundan kasıt, Mısır diye adlandırılan şehirdir. Mısır ise, deniz ile Asuvan arasındaki bölgenin adıdır. İskenderiye de Mısır topraklarının bir parçasıdır.

2. İsrailoğullarının Evlerini Namazgâh Edinmeleri ve Nâfile Namazlar:

Yüce Allah’ın: “**O evlerinizi namazgâh yapın**” buyruğu ile ilgili olarak, müfessirlerin çoğunluğu şöyle demişlerdir: İsrailoğulları, ancak kendi mescid ve mabedlerinde namaz kılarlardı. Mescidleri de açıkça ortalıkta görülüyordu. Hz. Musa peygamber olarak gönderilince, Firavun emir vererek İsrailoğullarının bütün mescidleri tahrip edildi ve namaz kılmaları yasaklandı. Yüce Allah da Hz. Musa ve Hz. Harun’a, İsrailoğullarına Mısır’da bir takım evler yani mescidler seçip edinini diye emir verdi. Yoksa bununla mesken olarak kullandıkları evleri kastetmemektedir. İbrahim, İbn Zeyd, er-Rabi’, Ebu Malik, İbn Abbas ve diğerlerinin görüşü budur.

İbn Abbas ve Said b. Cübeyr’den rivayete göre de mana şudur: Sizler, evlerinizi birbirlerine bakacak şekilde karşılıklı yapınız. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Yani, mescidlerinizi kibleye dönük yapınız, demektir. Kible, denildiğine göre Beytü’l-Makdis’tir. Beytü’l-Makdis bugüne kadar yahudilerin kiblesidir. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır. Kiblelerinin Kâbe olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas’tan şöyle dediği nakledilmektedir: Kâbe, Musa ve beraberindekilerin kiblesi idi. İşte bu, namazda kibleye dönmenin, Hz. Musa’nın

(1) Bu hadisin kaynaklarda geçtiği yerlerin bazıları: *Buhârî*, İlm 38, Enbiyâ 50, Edeb 109; *Müslim*, Zühd 72; *Ebü Dâvûd*, İlm 4; *Tirmizî*, Fiten 70; *İbn Mâce*, Mukaddime 4; *Dârimî*, Mukaddime 25, 46...

da şeriatının bir hükmü olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu namaz için taharet, setr-i avret ve kıbleye dönmek de şart idi. Çünkü bunların şart olması, mükelleflerin daha ileri derecede olmasını ve ibadetin daha kapsamlı bir halde yapılmasını gerektirir.

Burada maksadın, güvenlik duymanız için evlerinizde gizlice namaz kılın, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu da, Firavun'un kendilerini korkutması sırasında olmuştu. Onlar, sabretmek, evlerini mescidler edinmek ve böylece de namazı kılmakla emrolundular. Allah'ın vaadi gerçekleşinceye kadar dua etmeleri de istendi. İşte yüce Allah'ın: *"Musa kavmine: Allah'tan yardım dileyin ve sabredin..."* (el-A'raf, 7/128) buyruğunda kastedilen de budur. Güvenlik içinde oldukları sürece ancak mabed ve havralarında namaz kılmaları dini inançlarının bir gereği idi. Ancak, tehlikelerden korunmaları halinde evlerinde namaz kılmalarına izin verildi. İbnü'l-Arabî der ki: Birincisi, iki görüşün daha kuvvetli olanıdır. Çünkü ikincisi sadece bir iddiadır.

Derim ki: İbnü'l-Arabî'nin "ikinci görüşün bir iddia olduğu" şeklindeki görüşü doğrudur. Çünkü sahih hadiste Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Yeryüzü bana hem mescid, hem de (teyemmüm ile) temizlenme aracı kılındı" diye buyurduğu sabittir.⁽¹⁾ Bu ise, diğer peygamberler arasında Hz. Peygamber'e özel olarak verilen hususlardandır. Biz de yüce Allah'a hamd olsun, mescidlerde de namaz kılabiliyoruz, evlerde de. Namaz vakti nerede girerse orada kılarız. Şu kadar var ki, nafile namazların evlerde kılınması mescidlerde kılınmasından daha faziletlidir. Hatta Cuma namazından önce kılınan ve sonra kılınan namazlar da böyledir. Farz namazlardan önce ve sonra kılınan (ravâtib sünnetler) da böyledir. Çünkü, nafile namazlarda riyakârlık sözkonusu olabilir. Farz namazlarda ise riyakârlık husule gelmez. Bir amel riyaadan ne kadar arınabilirse, elbette şanı yüce Allah nezdinde daha ağır basar ve Allah'a daha çok yaklaştıracıdır.

Müslim, Abdullah b. Şakik'den şöyle dediğini rivayet eder: Ben, Âişe'ye, Rasûlullah (sav)'ın kıldığı nafile namazları hakkında sordum, şöyle buyurdu: "Evimde öğle namazından önce dört rek'at kıları. Sonra çıkar, cemaate namaz kıldırırdı. Sonra (evime) girer, iki rek'at namaz kıları. Cemaate akşam namazını kıldırırdıktan sonra (eve) girer, iki rek'at kıları. Sonra, cemaate yatışını kıldırır ve (arkasından) evime girer ve iki rek'at namaz kıları..."⁽²⁾

İbn Ömer'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, Peygamber (sav) ile birlikte öğle namazından önce iki, ondan sonrasında da iki, akşam namazın-

(1) *Buhârî*, Teyemmüm 1, Salât 56, Gûsl 26; *Müslim*, Mesâcid 3; *Nesâî*, Gûsl 26; *Dârimî*, Salât 111, Siyer 28; *Müsned*, III, 304.

(2) *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn 105; *Ebü Dâvûd*, Tatavvû' 1; *Tirmizî*, Salât 208 (Ebû Seleme'den, Âişe'den); *Müsned*, VI, 30.

dan sonra da iki rek'at kıldım. Akşam, Yatsı ve Cuma namazlarına gelince, Peygamber (sav) ile birlikte evinde kıldım.⁽¹⁾

Ebû Dâvûd da Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Peygamber (sav) Eş-heloğulları mescidine varmış ve orada akşam namazını kıldıktan sonra namazlarını bitirdiklerini görünce, namazdan sonra onların yine namaz kıldıklarını görünce, bu sefer: "Bu kıldığınız namazlar evlerin namazlarıdır (evlerde kılınması gerekir)" diye buyurmuştur.⁽²⁾

3. Ramazanda Kılınan Teravih:

Bu kabilden olmak üzere ilim adamları Ramazanda kılınan teravih hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Acaba teravih namazının evde kılınması mı daha faziletlidir, mescidde kılınması mı?

Malik, gücü yeten kimse için teravihin evde kılınmasının daha faziletli olduğu görüşündedir. Ebu Yusuf ile Şafiî mezhebine mensup kimi ilim adamı bu görüştedir. İbn Abdilhakem, Ahmed, Şafiî mezhebine mensup diğer bazı ilim adamları ise, teravihin cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğu görüşündedirler.

el-Leys der ki: İnsanlar, teravihi hep evlerinde kılsalar ve hiç bir kimse mescidde kılmayacak olursa, bunun için mescide çıkmaları gerekmez. Malik'in ve onun görüşünü kabul edenlerin lehine delil, Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sabit yoluyla rivayet edilen hadisindeki şu buyruğudur: "Evlerinizde namaz kılmaya bakınız. Çünkü, farz namaz müstesnâ, kişinin kıldığı en hayırlı namaz, evindeki namazdır." Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽³⁾

Muhalif kanaate sahip olanlar ise, Peygamber (sav)'in teravih namazını mescidde kıldırması olduğunu ve daha sonra ise, bu namaza devam etmekten kendisini alıkoyanın, bu namazın kendilerine farz kılınması korkusu olduğunu söylediğini⁽⁴⁾ belirtirler. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber onlara: "Evlerinizde namaz kılmaya bakınız" diye buyurmuştur. Diğer taraftan ashab-ı kiram, ayrıca dağınık bir şekilde teravih namazını mescidlerde kılıyorlardı. Nihayet Hz. Ömer, bu dağınık cemaatleri tek bir imam ile birlikte kılmak üzere bir araya getirdi, ⁽⁵⁾ böylelikle iş bu şekilde karar kıldı ve sünnet olarak böylece sabit oldu.

(1) *Buhârî*, Teheccüd 25; *Müslim*, Salâtu'l-Müsafirîn 104.

(2) *Ebû Dâvûd*, Tatâvvue' 15.

(3) *Buhârî*, Ezân 81, İtisâm 3; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirîn 213; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 186; *Muvatta*, Salatu'l-Cemaa 4; *Müsned*, V, 182.

(4) *Buhârî*, Ezân 81, İtisâm 3; *Müsned*, V, 182; *Muvatta*, es-Salâtu fi Ramadân 1.

(5) *Buhârî*, Salâtu't-Terâvih 1; *Muvattâ*, es-Salâtu fi Ramadân 3.

4. Tehlikeden Korkan Kimse Cemaate Gitmemekte Mazur Görülebilir mi?

Eğer bizler, İsrailoğullarının kendilerine gelebilecek tehlikelerden korkmaları üzerine evlerinde namaz kılmalarının mübah kılındığı görüşünü kabul edecek olursak, bu şuna delil gösterilebilir: Korku ve buna benzer mazeretleri bulunan bir kimsenin cemaate katılmayı, Cuma namazlarına gitmeyi terk etmesi caizdir. Bu şekilde katılmayı kendisine mübah kılan mazereti ise, cemaate katılmasını engelleyen hastalık, yahut ileri derecedeki korku, ya da aleyhinde mahkeme hükmü gereğince alınması gereken bir hak bulunmaksızın, zalim yöneticinin ondan mal veya bedeni ile kendisine zulmedeceğinden korkan kimsenin hali de bu tür mazeretler arasındadır. Çamurla birlikte aşırı yağmur kesilmeyecek olursa, o da bir özürdür. Ölümü yaklaştığı görülen yakın bir arkadaşının eğer bakacak kimsesi bulunmuyorsa, bu da cemaate katılmak için bir özürdür. Nitekim İbn Ömer böyle yapmıştır.

5. Mü'minleri Müjdele:

Yüce Allah'ın: "**Mü'minleri de müjdele**" buyruğunda, hitabın Muhammed (sav)'e yönelik olduğu söylendiği gibi, Musa (a.s)'a yönelik olduğu da söylenmiştir, daha kuvvetli olan görüş budur. Yani, ey Musa! İsrailoğullarına, Allah'ın kendilerini, düşmanlarına karşı muzaffer kılacağına dair müjde ver!

وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَئَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ
وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٨٨﴾

88. Mûsa: "Rabbimiz dedi, gerçekten sen, Firavun ve ileri gelenlerine dünya hayatında bir zînet ve mallar verdin. Rabbimiz, senin yolundan saptırsınlar diye (mi)? Rabbimiz, mallarını yok et, kalplerini mühürle! Çünkü, onlar can yakıcı azabı görmedikçe iman etmeyeceklerdir."

Yüce Allah'ın: "**Musa, Rabbimiz dedi, gerçekten sen, Firavun ve ileri gelenlerine dünya hayatında bir zînet ve mallar verdin.**" Yani, dünya malını çokça verdin. Mısır'daki Fustat'tan itibaren Habeşistan'a kadar uzanan bölgede altın, gümüş, zeberced, zümrüt ve yakut madenlerinin bulunduğu pek

çok dağlar, onların egemenlik alanları içerisindeydi.

Yüce Allah'ın: **“Rabbimiz, senin yolundan saptırsınlar diye (mi)?”** buyruğundaki **“(لِيُضِلُّوا): Sapsınlar diye”** kelimesindeki “lâm” harfi ile ilgili olarak farklı görüşler vardır: Bu husustaki en sahih görüş -ki, el-Halil ve Sibeveyh'in görüşüdür- sonuç ve nihayette varılacak nokta (akibet ve sayrûret) “lam”ı olduğu görüşüdür. Rivayette şöyle denilmektedir: Yüce Allah'ın her gün şöyle seslenen bir meleği vardır: **“(لِدُّوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ)”:** Sonunda ölek için doğunuz, sonunda yıkılışın diye bina ediniz.”⁽¹⁾

Yani, onların sonunda varacakları nokta, sapıklık olduğundan ötürü, o mal kendilerine adeta sapıp (başkalarını da saptırsınlar) diye verilmiş gibi olur.

Bunun, “lam-ı key” olduğu da söylenmiştir. Yani sen, bu malı onlara sapsınlar, azgınlık etsinler ve büyüklensinler diye verdin. Bir diğer görüşe göre bu, “ecl” (sebeplilik) “lam”ıdır. Yani sen, onlara bu malları senden yüz çevirdikleri için verdin. O bakımdan, senin onlardan yüz çevirmenden korkmamaktadırlar.

Bir kesim de anlamın şöyle olduğunu iddia etmiştir: **“(أَعْطَيْتَهُمْ ذَلِكَ لئَلَا يُضِلُّوا)”:** Sen, bu malı onlara sapmasınlar diye verdin.” Burada yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi; **“(لَا) olumsuzluk edatı** hazfedilmiştir:

“(يُتَيْنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا)”: Yanılırsınız diye Allah size açıklıyor” (en-Nisa, 4/176) anlamı ise... yanılmayasınız diye... şeklindedir.

en-Nehhâs der ki: Zahirî bu cevap güzeldir. Fakat Araplar bu olumsuzluk edatını ancak fiile mastar manasını veren **“(أَنْ) ile** birlikte kullanılması halinde hazfederler. Bu şekilde cevap veren kimse, yüce Allah'ın bu buyruğunu örnek göstermekle yanlışlık etmiştir.

Buradaki “lam” harfinin dua için olduğu da söylenmiştir. Yani, sen onların yolundan sapmaları ile imtihan et, belaya uğrat. Çünkü, bundan sonra: **“Rabbimiz, mallarını yok et, kalplerini mühürle”** diye buyurulmaktadır.

Bir diğer görüşe göre fiil mastar manasıdır. Yani, onlar saptırmalarını yapsınlar diye... anlamındadır. Yüce Allah'ın: **“(لِتُغْرَضُوا عَنْهُمْ)”: Onlardan yüz çevirmeniz için...** (et-Tevbe, 9/95) buyruğunda olduğu gibi.

Kûfeliler ise, “ye” harfini ötreli olarak; **“(لِيُضِلُّوا): Saptırsınlar diye”** şeklinde, **“(الِإِضْلَالِ): Saptırmak”** mastarından gelen bir fiil olarak; diğerleri ise, “sapsınlar” anlamına gelecek şekilde üstün ile okumuşlardır.

“Rabbimiz, mallarını yok et” yani, mallarını yok etmek suretiyle küfürlerinin cezasını onlara ver. ez-Zeccâc der ki: **“(طَمَسُ الشَّيْءِ)”: Bir şeyi yok etmek, onu gerçek şeklinden farklı hale getirmek, gidermek** demektir. İbn Abbas

(1) *Beyhaki*, Şuabu'l-İman, VII, 396.

ve Muhammed b. Ka'b derler ki: Malları (altınları) ve dirhemleri (gümüşleri) sağlam para imiş gibi gerçek şekillerinde bütün, üçte bir ve yarım birimler halinde ve para şeklinde darbedilmiş olarak taşlara dönüştürüldü. Bu şekilde Allah'ın yok etmediği, başka şekile dönüştürmediği hiç bir madenleri kalmadı. Ondan sonra da hiç kimse bu madenlerden yararlanamadı.

Katade der ki: Bize ulaştığına göre malları da, ekinleri de taş kesildi.

Mücahid ve Atiyye der ki: Allah onların mallarını yok etti ve görülmez oldular. Mesela, "(عين مطموسة)": Yere çekilmiş pınar" denildiği gibi bir yerin izi kalmayıp tamamıyla yok olduğunu ifade etmek için de; (طمس الموضع) denilir. İbn Zeyd de der ki: Dinarları, dirhemleri, ev eşyaları ve sahip oldukları her şey taş kesildi.

Muhammed b. Ka'b der ki: Bir kimse hanımı ile yatağında iken taş oluverirdi. Yine der ki: Ömer b. Abdulaziz bana bu hususu sordu da ben bunu ona naklettim. Bunun üzerine Mısır'da böyle bir musibete uğramış bir malın getirilmesini emretti. O çuvalın içerisinden meyve, dirhem ve dinarları taşlaşmış olarak çıkardı.

es-Süddî der ki: Bu, Hz. Musa'ya verilmiş dokuz mucizeden birisi idi.⁽¹⁾

"Kalplerini mühürle!" İbn Abbas der ki: Yani, onların iman etmelerini engelle! Bir diğer açıklamaya göre, kalplerini katılaştır ve mühürle ki, iman edecek şekilde onlara genişlik gelsin. Her ikisinin de anlamı birdir.

"Çünkü onlar... iman etmeyeceklerdir." Bu buyruğun, **"saptırsınlar diye"** buyruğuna atfedildiği söylenmiştir. Yani sen, onlara bu nimetleri saptırsınlar ve iman etmesinler diye mi verdin? Bu açıklamayı ez-Zeccâc ve el-Müberred yapmıştır. Bu görüşe göre burada (bed)dua anlamı yoktur. Buna karşılık "Rabbimiz... yok et... mühürle" duaları mutariza (ara) cümlesidir.

el-Ferrâ, el-Kisaî ve Ebu Ubeyde ise der ki: Bu da bir (bed)dua cümlesidir ve onlara göre bu cümle de mahallen meczumdur. Yani, "Allah'ım, iman etmesinler!" demek olur. el-A'sâ'nın şu beyiti de bu kabildendir:

فلا ينسبط من بين عينيك ما أنزوى ولا تلقني إلا وأنفك راغمُ

"Birbirine yaklaşan o iki gözünün arası bir türlü açılmasın

(sıkıntıdan kurtulamayasın)

Ve benimle ancak burnun yere sürtülmüş olarak karşılaşasın."

(1) Hz. Peygamber'e kadar sağlam bir senetle ulaşmayan bu gibi haberlerin sıhhat derecesi belli değildir. Esasen bu gibi teferruatın bu ilâhî buyrukların anlaşılmasına bir katkısının olduğu da söylenemez.

Buna karşılık **“sapsınlar”** anlamındaki ifadenin (bed)dua olduğunu -yani, sen onları sapıklıkla imtihan et anlamında olduğunu- söyleyenler şöyle derler: Buna göre **“iman etmeyeceklerdir** (etmesinler)” anlamındaki cümle de buna atfedilmiştir.

Bir diğer görüşe göre bu cümle emrin cevabı olduğundan dolayı nasb mahallindedir. Yani sen onların kalplerini mühürle! Çünkü onlar iman etmeyeceklerdir. Bu da el-Ahfeş ve yine el-Ferrâ'nın görüşüdür. el-Ferrâ şu beyiti de nakleder:

يا ناق سيري غنقاً فسيحاً إلى سليمان فنستريحاً

“Ey Devem, geniş adımlarla ve hızlıca yürü
Süleyman (b. Abdülmelik)’a doğru ki, (vereceği bağışlarla)
rahat edip dinlenelim.”

Buna göre “nun” harfinin hazfedilmesi nasb mahallinde oluşundan dolayıdır.

“Can yakıcı azabı görmedikçe” ile ilgili olarak, İbn Abbas bu azabın su-
da boğulmak olduğunu söylemektedir.

Kimileri bu âyet-i kerimenin müşkil olduğunu kabul ederek şöyle der: Hz. Musa nasıl olur da onlara beddua eder? Halbuki peygamberler kavimlerinin iman etmelerini sağlamakla görevliydi.

Buna şöyle cevap verilmiştir: Yüce Allah'ın izniyle olmadıkça ve artık aralarında iman edecek kimsenin olmadığı, sulblerinden de iman edecek kimsenin gelmeyeceği bildirilmedikçe beddua etmesi caiz değildir. Buna delil de yüce Allah'ın: Nûh (a.s.)'a söylediği şu buyruklardır: **“Nûh'a şöyle vahyolundu: Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir.”** (Hûd, 11/36) Bunun üzerine Hz. Nûh, kavmi hakkında şöyle beddua etmişti: **“Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden dönüp dolaşan bir kimse bırakma.”** (Nûh, 71/26) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

قَالَ قَدْ أَجِيبْتُ دَعْوَتَكُمْ فَأَسْتَقِيمًا وَلَا تَتَّبِعَانِ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

89. Buyurdu ki: “İkinizin de duası kabul olundu. O halde dosdoğru yürümeye devam edin, sakın bilmezlerin yoluna uymayın!”

Yüce Allah'ın: **"Buyurdu ki: İkinizin de duası kabul olundu"** buyruğu ile ilgili olarak Ebu'l-Âliye şöyle demektedir: Musa dua etti, Harun da âmin dedi. Böylelikle Hz. Musa'nın yaptığı duaya amin diyen Hz. Harun'dan da, "dua eden kişi" olarak sözedilmiştir. Yapılan duaya amin demek de bir duadır. Rabbim, benim duamı kabul buyur, demektir.

Hz. Harun'un da Hz. Musa ile birlikte dua ettiği de söylenmiştir. Meânî (el-Kur'ân)'ye dair eser yazanlar derler ki: Arapların, tek kişiye iki kişi imiş gibi hitap ettikleri de olur. Şair der ki:

فقلت لصاحبي لا تعجلنا بنزع أصوله فأجتر شيئا

"Arkadaşlarıma dedim ki: Onu kökten koparmakta bizi Aceleye getirmeyiniz (bunun yerine) yavşan otu topla."

Bu açıklama ise, "âmin" demenin bir dua olmadığı ve Harun'un da dua etmediği görüşüne göredir.

en-Nehhâs der ki: Ben, Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Her ikisinin de dua ettiklerinin delili, Hz. Musa'nın **"Rabbimiz"** demesi ve sadece **"Rabbim"** dememesidir.

Ali ve es-Sülemî, **"(دَعَاكُمْ): Dualarınız"** diye duanın çoğulu ile okumuşlardır. İbnü's-Semeyka' ise, yüce Allah'ın zatından haber vermesi şeklinde; **"(دَعَاكُمْ): İkinizin de duasını kabul ettim"** okumuş ve dolayısıyla "dua" kelimesini de mansub okumuştur.

Fatiha Sûresi'nin sonlarında "âmin" demekle ilgili yeterli açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Âmin, Peygamberimiz Muhammed (sav) ile, Hz. Harun ve Hz. Musa'ya özel olarak verilmiş özelliklerdendir. Rivayete göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah benim ümmetime kendilerinden önce daha başka hiç bir kimseye vermediği üç şey vermiştir. Bunlar; cennetliklerin tahiyyesi (selamlaşma lafzı) olan es-Selam (u aleykûm), melekler gibi saf saf dizilmek ve âmin demektir. Bundan tek istisnâ Musa ile Harun'un yaptıkları duaya amin demiş olmalarıdır." Bunu, Tirmizî el-Hakîm **"Nevâdiru'l-Usul"** adlı eserinde zikretmektedir. Fatiha Sûresi'nde de (âmin bahsinde) geçmiş bulunmaktadır.

"O halde dosdoğru yürümeye devam edin." el-Ferrâ ve başkaları derler ki: Bu, onların şimdiye kadar olduğu gibi, işleri üzere dosdoğru yürümelerine, Firavun ve kavmini imana davet etmek şeklindeki çağrılarını üzerinde sebat etmelerine ve bunu dualarının kabul edileceği vakit gerçekleşinceye kadar sürdürmelerine dair bir emirdir. Muhammed b. Ali ve İbn Cüreyc de der-

ler ki: Bu duanın kabulünden sonra Firavun ve kavmi kırk yıl kaldılar, sonra helâk edildiler.

Buradaki **“dosdoğru yürümeye devam edin”** emrinin, bu dua üzere devam edin, anlamına geldiği de söylenmiştir. Dua üzere dosdoğru devam etmek ise, maksadın gerçekleşmesi hususunda aceleciliği terk etmektir. Aceleciliğin kalpten gitmesi, ancak ve ancak kalpte huzur ve sükûnün dosdoğru bir şekilde yerleşmesiyle mümkün olur. Böyle bir huzur ve sükûn (sekinet) ancak gaypten hasıl olan her şeye güzel bir şekilde razı olmakla gerçekleşir.

“Sakın bilmezlerin yoluna uymayın” buyruğundaki **“sakın uymayın”** anlamına gelen; (وَلَا تَتَّبِعَانِ) kelimesinin sonundaki “nun”, nehiy olarak cezm mahallinde “nun” harfi şeddeli okunur. İkinci “nun” ise, te’kid içindir. İki sakın bir araya geldiğinden dolayı “nun” hareke almıştır, bu hareketin esre olması ise, bu “nun”un tesniye “nun”unu andırmasından dolayıdır.

İbn Zekvân nefiy olarak “nun”u şeddesiz okumuştur. Bunun **“dosdoğru yürüyün”** emrinden hal olduğu da söylenmiştir. Yani, bilmeyenlerin yoluna uymaksızın dosdoğru yürüyün, demek olur. Buyruk: Sizler, benim vadimin ve tehdidimin gerçek mahiyetini bilmeyen kimselerin yolunu izlemeyin, demektir.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَآئِيلَ الْبَحْرَ فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا
حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو
إِسْرَآئِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾

90. İsrailoğullarını denizden geçirdik. Hemen Firavun, askerleriyle beraber haddi aşarak ve zulmederek arkalarına düştü. Nihayet boğulacağı anda şöyle dedi: “İsrailoğullarının iman ettikleri ilâhdan başka bir ilâh olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım.”

Yüce Allah’ın: **“İsrailoğullarını denizden geçirdik”** buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde **“Bir vakit sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış...”** (el-Bakara, 2/50) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen: "(وَجَزَّزْنَا) : **Geçirdik**" kelimesini (cim'den sonra "elif"siz ve "vav" harfini şeddeli olarak) okumuştur ki, bunlar iki ayrı söyleyiştir.

"Hemen Firavun askerleriyle beraber... arkalarına düştü." Bir kimse diğerine yetişip ona kavuştuğu zaman aynı anlamda olmak üzere; (تبع واتب) denilir. "Te" harfi şeddeli olmak üzere; (أتبع) ise, arkasından yol aldı, onu izledi demektir. el-Esmâî der ki: "(أتبعه) : Ona yetişti" tabiri ona kavuşup varması halinde kullanılır. "Te" harfi şeddeli olarak okunursa, arkasından onu izledi, demek olup yetişmesi veya yetişmemesi gözönünde bulundurulmaz. Ebu Zeyd de böyle demiştir.

Katade ise, bu kelimeyi (فأتبعهم) şeklinde "te" harfini şeddeli olarak "onları izledi" anlamında okumuştur. (أتبعه) şeklinde vasıl elif'i ile; "belli bir işte ona uydu, anlamında olduğu söylenmiştir. (أتبعه) şeklinde: " hayır olsun şer olsun kat' "elif'i ile; "arkasından (başkasını) gönderdi" anlamına gelir. Ebu Amr'ın görüşü budur. Bu iki kullanımın aynı manaya geldiği de söylenmiştir.

Hiz. Musa, İsrailoğulları ile birlikte -ki, sayıları altıyüz yirmibin idi- Mısır'ın dışına çıktılar. Firavun ise, sabah erkenden iki milyon altıyüz bin kişi ile birlikte Hiz. Musa'nın arkasına düştü. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/50. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(بُغِيَ) : **Haddi aşarak**" kelimesi, hal olarak nasb edilmiştir. **"Ve zulmederek"** de ona atfedilmiştir. Yani, haddi aşan, zulmeden, haksızlık eder bir halde arkalarına düştü, demek olur. (عدا يعلو عذوا) fiili tıpkı (غزا يغزو غزوا) : Gaza-ya gitti, gider fiili gibi, (sonu vav'lı)dır.

el-Hasen ise, "ayn" ve "dal" harfini ötreli, "vav" harfini de şeddeli olarak; (وعدوا) diye ve: (علا يعلو علوا) : Yükseldi, yükselir, fiilinin kullanılışı gibi okumuştur.

Müfessirler derler ki: "(بُغِيَ) : **Haddi aşarak**" kelimesi, sözlerde haksız yere üstünlüğü sağlamak isteyerek; "(وعدوا) : **Zulmederek**" ise, davranışı ile bunu yapmak isteyerek... anlamındadır. Bu açıklamaya göre bu kelimeler mefulün leh olarak nasb edilmişlerdir.

"Nihayet boğulacağı anda" yani, boğulma noktasına vardığında **"şöyle dedi: İsrailoğullarının iman ettikleri ilâhdan başka bir ilâhın olmadığına inandım"** bunu tasdik ettim.

(اِنَّهُ) : Aslında (بانه) demektir. Cer harfi hazfedildiğinden dolayı "inandım" fiili teaddi ederek "elif -nûn"un hemzesi nasbedilmiştir. Esreli olarak da okunmuştur. Yani, "ben iman ettim" ifadesinden sonra yeni bir cümle başlamış olur. (Anlamı da şöyle olur: Şuna inandım ki, İsrailoğullarının iman ettikleri ilahtan başka bir ilah yoktur)

Ebu Hatim ise, buradaki **“demek”**den türeyen fiilin hazfedildiğini iddia eder. Yani; “آمنت فقلت إنه”): İnandım ve dedim ki: Şüphesiz...” takdirindedir.

Böyle bir durumda imanın faydası olmaz. İlahi azabın görülmesinden önce yapılan tevbe makbuldür. Ancak bundan sonra ve bu hal ile iç içe olduktan sonra yapılacak tevbe kabul edilmez. Nitekim Nisa Sûresi'nde (4/17-18. âyetler, 3. başlıkta) açıklaması önceden geçmişti.

Denildiğine göre, Firavun siyah bir at üzerinde idi. Denize girmekten korktu. Firavun'un ordusunda kısrak bulunmuyordu. O bakımdan, Hz. Cebrail, Haman sûretinde bir kısrak üzerinde geldi ve ona: İleri atıl dedi. Arkasından denize daldı. Firavun'un atı da bu kısrığın arkasından gitti. Mikâil ise arkalarından onları ileri doğru sürüklüyordu. Kimse onlardan geri kalmadı. Son fertleri de denize dalıp ilk baştakiler karaya çıkmak noktasına geldiklerinde, deniz üzerlerine kapandı. Boğucu sular Firavun'un ağzına kadar geldiğinde, “İsrailoğullarının da kendisine iman ettiğine ben de iman ettim” demekleyen, Hz. Cebrail onun ağzına denizin çamurlarını doldurdu.

Tirmizî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah Firavunu suda boğduğu sırada o: İsrailoğullarının kendisine iman ettiğinden başka bir ilah olmadığına iman ettim, dedi. Cebrail dedi ki: Ey Muhammed! Ben, rahmetin ona yetişeceği korkusuyla denizin çamurundan alıp da onun ağzına nasıl koyduğumu bir görseydin.” Ebu İsa et-Tirmizî dedi ki: Bu, hasen bir hadistir.⁽¹⁾

Dilcilerin açıklamasına göre: “(حال البحر)): Denizin çamuru, denizin dibinde bulunan siyah çamur” demektir.

Yine İbn Abbas'ın, Peygamber (sav)'den rivayetine göre, Hz. Peygamber şunu zikretmiştir: “Firavun'un lâ ilâhe illallah demesi ve Allah'ın ona rahmet etmesi korkusu ile Cebrail Firavun'un ağzına çamur doldurmaya başladı...” (Tirmizî) dedi ki: Bu, hasen, ğarip, sahih bir hadistir.⁽²⁾

Avn b. Abdullah dedi ki: Bana ulaştığına göre Cebrail, Peygamber (sav)'e şöyle dedi: İblis, benim Firavundan daha çok nefret ettiğim bir kimseyi doğurmuş değildir. Çünkü, o boğulmaya yaklaştığında, “inandım” dedi. Ben de, onun bunu söyleyerek merhamete nail olacağından korktum, o bakımdan bir miktar toprak veya çamur alıp ağzına doldurdum.

Şöyle de açıklanmıştır: Ona bu şekilde davranılmasının sebebi, yaptıklarının büyüklüğüne ceza olsun dıyedir.

Ka'b el-Ahbâr da der ki: Allah Firavun döneminde Mısır'daki Nil nehrinin akmasını durdurdu. Kıptiler ona: Sen bizim rabbimiz isen haydi bizim için

(1) Tirmizî, Tefsir 10. sûre 4; *Müsned*, I, 245, 309.

(2) Tirmizî, Tefsir 10. sûre 5; *Müsned*, I, 240, 340.

suyu akıt, dediler. Bunun üzerine Firavun atına bindi. Bütün kumandanlarına da ayrı ayrı binmelerini emretti. Kumandanları da derecelerine göre yerlerini alıp durdular. Kendisi görünmeyecek bir yere kadar gittikten sonra bineğinden indi. Başka elbiseler giyindi, secdeye varıp yüce Allah'a yalvarıp yakardı. Allah da Nil nehrini akıttı. Bu sefer Firavun, henüz yalnızken Hz. Cebrail, görüş soran bir kişi kılığında yanına vardı ve şöyle dedi: Bir kimsenin nimetinde yetişip büyüyen ve kendisinden başka hiçbir kimsesi bulunmayan bir kölesi varsa ve bu köle efendisinin nimetlerine karşı nankörlük edip hakkını tanıma, ondan ayrı ve ona karşı efendilik iddiasında bulunursa, böyle birisinin hükmü nedir, emir bu konuda ne der? Bu sefer, Firavun ona şunu yazdı: Ebu'l-Abbas el-Velid b. Mus'ab b. er-Reyyân der ki: Böyle birisinin cezası, denizde suda boğulmasıdır. Hz. Cebrail, onun bu yazısını aldı, gitti. Firavun boğulacak noktaya gelince, Cebrail (a.s) ona el yazısıyla yazdığı bu hükmü uzattı. Bu açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/50. âyetin tefsirinde) Abdullah b. Amr b. el-Âs ile İbn Abbas'tan senedi ile nakledilmiş idi. Bu olay, yine el-Bakara Sûresi'nde açıklandığı üzere, Âşure gününde cereyan etmişti. Burada tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

“Ben de müslümanlardanım” yani, emre uymak ve itaat etmek suretiyle teslimiyet arzeden ve Allah'ı tevhid edenlerdenim.

الَّذِينَ وَقَدِ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾

91. Şimdi mi? Halbuki bundan önce sen isyan etmiş ve fesatçılarından olmuşsun.

Bu buyruğun, yüce Allah'ın sözü olduğu söylendiği gibi, Cebrail'in Firavun'a söylediği sözdür, Mikail'in söylediği sözdür, yahut da onların dışında melekler tarafından söylenen bir sözdür, de denilmiştir. Firavun'un kendi kendisine söylediği sözü olduğu da söylenmiştir. O bunu, diliyle söylememiştir de bu kanaat, kalbinden geçmiş ve bunu kendi kendisine söylemişti. Ancak, o bu sözünü pişmanlığın fayda vermeyeceği bir sırada içinden geçirmişti. Yüce Allah'ın: *“Biz size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz”* (el-İnsan, 76/9) buyruğu buna benzemektedir.

Yüce Allah, onlar sözlü olarak bu sözleri söylediler diye değil, kalplerinden bunu geçirdiklerinden ötürü onlardan övgüyle söz etmiştir. Esasen gerçek anlamda söz, kalbin içinden geçirdiği sözdür.

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ
عَنِ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

92. Bugün sadece senin bedenini kurtaracağız. Senden sonrakilere ibret olasın diye. İnsanların birçoğu, şüphesiz âyetlerimizden gafilirdirler.

“Bugün sadece senin bedenini kurtaracağız.” Yani, Biz seni yerin yüksekçe bir tarafına bırakacağız. Çünkü, İsrailoğulları Firavun’un suda boğulduğuna inanmayıp, o boğulmayacak kadar büyüktür, diyorlardı. Yüce Allah da onu gözleriyle görecekları şekilde denizden yüksekçe bir toprak parçası üzerine bıraktı. ⁽¹⁾

el-Yezidî ve İbn es-Semeyka’ ise, “(نُنَجِّيكَ): **Seni... kurtaracağız**” anlamındaki kelimeyi; “(نَحْيِكَ): Seni bir kenara bırakacağız” anlamında “ha” harfi ile okumuşlardır. Alkame de bu kıraati İbn Mes’ud’dan nakletmektedir. Yani sen, denizin bir kıyısında bırakılacaksın.

İbn Cüreyc der ki: İsrailoğulları onu görececek şekilde Firavun deniz kıyısına atıldı. Bir öküzümüş gibi kısa boylu ve kırmızı tenli idi. Alkame ise, Abdullah (b. Mes’ud)’dan; “(بَدَنِكَ): Seni nidan (dua etmen) sebebiyle (kurtaracağız)” anlamında okuduğunu nakletmektedir.

Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Böyle bir okuyuş Mushaf’ımızın (noktasız) yazılışına muhalif değildir. Çünkü bu kelime “dal” harfinden sonra “ye” ve “kaf” ile yazılır. Zira “zulumât” ile “semâvât” kelimelerinden elif düştüğü gibi, Mushafın hattının sıralanışında bu kelimedenden de “elif” düşer. Bu şekilde “elif” hazf edildikten sonra “(بَدَنِكَ): Senin bedenini” kelimesinin yazılışı ile; “(نَدَائِكَ): Yalvarışın, duan...” in yazılışı arasında fark kalmaz. Bununla birlikte böyle bir kıraat şazz olduğundan ve genel olarak müslümanların kabul ettiği kıraate muhalif olduğundan dolayı benimsenmemiştir. Çünkü kıraat, sonrakilerin öncekilerden alıp bellediği bir yoldur. Ayrıca, İbn Mes’ud’dan rivayet edilen bu kıraatin anlamının yorumlanmasında bizim kıraate göre eksiklik vardır. Zira bu kıraatte Firavun’un zırhı ile alakalı açıklamalara yer yoktur. Bu zırh ile ilgili rivayetler ise birbirini pekiştirmektedir. Şöyle ki: İsrailoğulları

(1) Burada merhum müfessirimiz konumuzla ilgisini kuramadığımız Evs b. Hacer’in yağın bir yağmuru anlatan bir beyitini kaydetmektedir. Bundan dolayı biz de bunu zikretmeye gerek görmüyoruz.

Firavun'un boğulması hususunda ayrılığa düşmüş, yüce Allah'tan boğulmuş haliyle onu kendilerine göstermesini istemişlerdi. Bunun üzerine Firavun bedeni ile yüksekçe bir yere bırakılmıştı. Savaşlarda giyindiği zırhı da üzerinde idi.

İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî derler ki: Giyindiği zırh, güzel bir şekilde dizilmiş inciden idi. -Altından olduğu da söylenmiştir ve- Firavun bu zırhı ile tanınırdı. Demirden olduğu da söylenmiştir. Demirden olduğunu Ebu Sahr söylemiştir. "Beden," aynı zamanda kısa zırh anlamına da gelir. Nitekim Ebu Ubeyde, el-A'sa'ya ait şöyle bir beyit nakletmektedir:

وبيضاء كالتَّهْي مَوْضُونَةٌ لَهَا قَوْسٌ فَوْقَ جَيْبِ الْبَدَنِ

"Ve su birikintisini andıran güzelce işlenmiş bir zırh ki,
Bedenin (zırhın) yakasının üstünde de demirden bir miğferi var."

Amr b. Ma'dîkerib'e ait şu beyiti de nakletmektedir:

ومضى نساؤهم بكل مفاضة جَذَاءً سَابِغَةً وبالأبدانِ

"Ve kadınları oldukça geniş sağlamca dokunmuş, vücudu tamamıyla örten
Zırhlarla da bedenlerle (yarım kısa zırhlarla) da gittiler."

Ka'b b. Malik de şöyle demektedir:

ترى الأبدان فيها مسبغات على الأبطال واليَلْب الحَصِينَا

"Sen, orada bedenleri (yarım zırhları) kahramanlar üzerinde vücutları
örtmüş görürsün
Ve oldukça sağlam (derilerden yapılan Yemen) zırhlarını da."

Burada geçen "el-Yeleb", Yemen zırhları demektir. Bu zırhlar, birbiri üstüne dikilen derilerden yapıldı. Cins ismi olup, tekili "Yelebe"dir. Amr. b. Külsûm da şöyle demektedir:

علينا البيضُ واليَلْبُ اليماني وأسيافُ يَقمَنَ وَيَنَحِينَا

"Miğferler var üzerimizde ve Yemen'in Yeleb'leri de.
Bir de dümdüz kılıçlar ile bükülü kılıçlar."

“Senin bedenini” Mücahid tarafından ruhsuz olarak cesedini... diye açıklanmıştır.

el-Ahfeş der ki: Bundan kastın, seni zırhınla birlikte kurtaracağız demek olduğuna dair görüşün hiç bir kıymeti yoktur.

Ebu Bekr (el-Enbarî) der ki: İsrailoğulları, yüce Allah’tan Firavunu boğulmuş olarak görmek için yalvardıklarında, Allah onu kendilerine göstermiş, onlar da Firavun’u ruhsuz bir cesed halinde görmüşlerdi. İsrailoğulları onu bu haliyle görünce: Evet ey Musa, bu boğulmuş haliyle Firavun’dur, dediler. Böylelikle şüphe kalplerinden uzaklaştı ve deniz önceden olduğu gibi Firavunu tekrar yuttu. Buna göre **“bugün sadece senin bedenini kurtaracağız”** ifadesinin iki anlama gelme ihtimali olmaktadır. Birincisine göre seni, yüksekçe bir yere bırakacağız, demektir. İkincisine göre ise, ruhsuz haliyle cesedini açığa çıkarıp göstereceğiz demektir.

Şâz kıraat olan “nidan, duan sebebiyle” anlamındaki kıraatin anlamı ise, o da cemaatin kıraatine racidir. Çünkü buradaki “nida” iki şekilde açıklanır. Birincisine göre; Biz seni tevbeni ihtiva eden sözün sebebiyle ve tevbe kapağı kapatıldıktan sonra ve tevbenin kabulü geçtikten sonra söylediğini: *“İsrail oğullarının iman ettikleri ilahtan başka bir ilahın olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım”* (Yûnus, 10/90) sözün sebebiyle seni yüksekçe bir yere bırakacağız anlamındadır. Diğer açıklamaya göre; bugün, Biz seni, “ben sizin en yüce rabbinizim” diye seslendiğin için, denizin görünmez yerlerinden seni bir kenara çıkartacağız.

Buna göre, o daha önce seslenip de iftirada bulunduğu, kendisinin de yalan söylediğini, âciz olduğunu ve böyle bir şeyi hak etmediğini bildiği halde; kudret ve emir iddiasında bulunarak geçmişteki küfrü dolayısıyla, âlemlerin Rabbi Allah tarafından cezalandırılmak üzere bedeniyle kurtarılmış oldu. Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Bizim kıraatimiz şaz kıraatin ihtiva ettiği manaları ihtiva ettiği gibi; onun ihtiva etmediği manaları da fazladan ihtiva eder.

“Senden sonrakilere bir ibret olasın diye” yani, İsrailoğullarına ve Firavun kavminden boğulmayıp kendisine bu haberin henüz ulaşmadığı geriye kalan kimselere bir ibret olasın diye, demektir. **“İnsanların bir çoğu şüphesiz âyetlerimizden gafildirler.”** Âyetlerimizin üzerinde dikkatle düşünmekten, gereği gibi tefekkür etmekten yüz çeviricidirler.

“(لَمَنْ خَلَقَكَ)”: Senden sonrakilere, arkanda kalanlara” buyruğu, **(لَمَنْ خَلَقَكَ)** şeklinde “lam” harfi üstün olarak da okunmuştur. Senden sonra, senin yaşadığın topraklarda sana halef olacak kimselere... anlamındadır. Ali b. Ebi Talib ise, bunu “kaf” harfi ile; **“(لَمَنْ خَلَقَكَ)”:** Seni yaratana” diye okumuştur. Seni yaratanın yaratıcılığına bir alâmet olasın, diye demek olur.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ مَبُوءًا صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ
فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ ۖ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ
الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

93. Andolsun ki Biz, İsrailoğullarını gerçekten çok güzel bir yere yerleştirdik. Onları hoş ve temiz şeylerle rızıklandırdık. Kendilerine ilim gelinceye kadar anlaşmazlığa düşmediler. Muhakkak ki Rabbin, anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

“Andolsun ki Biz, İsrailoğullarını çok güzel bir yere yerleştirdik” buyruğundaki “*Mubevve’e sıdk*” övülmeye değer, seçkin ve üstün mevki demek olup, bununla Mısır kastedilmektedir. Ürdün ve Filistin olduğu da söylenmiştir. ed-Dahlhâk ise Mısır ve Şam bölgeleridir, demektedir.

“Onları hoş ve temiz şeylerle” meyve ve diğer mahsullerle “**rızıklandırdık.**” İbn Abbas der ki: Kurayza ve Nadiroğulları ile, Peygamber (sav)’in çağdaşı olan İsrailoğulları kastedilmektedir. Bunlar, Muhammed (sav)’e (önce-leri) iman ederler ve onun ortaya çıkmasını beklerlerdi. Fakat peygamber olarak ortaya çıkınca onu kiskandılar. İşte bundan dolayı “**kendilerine ilim gelinceye kadar**” yani, Kur’ân ve Muhammed (sav) gelinceye kadar Muhammed (sav)’in peygamberliği hususunda “**anlaşmazlığa düşmediler.**”

Burada “**ilim**” malum (bilinen şey) anlamındadır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber çıkmadan önce de onun peygamber olduğunu biliyorlardı. Bu açıklamayı İbn Cerir et-Taberî yapmıştır.

“**Muhakkak ki Rabbin**” dünya hayatında iken “**anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.**” Aralarında hüküm verecek ve haklıyla haksızı ayırt edecektir. Böylelikle itaat edeni mükâfatlandırarak, isyankârlık edeni de cezalandıracaktır.

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكَ ۖ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾

- 94. Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen, senden önce Kitabı okuyanlara sor. Andolsun ki, hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphe edenlerden olma!**
- 95. Sakın Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan olma! Sonra zarara uğramışlardan olursun.**

Yüce Allah'ın: **“Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen”** buyruğu, Peygamber (sav)'e hitap olmakla birlikte maksat, ondan başkalarıdır. Yani, sen bu hususta şüphe içerisinde değilsin amma senden başkaları şüphe içindedir.

Ebu Ömer Muhammed b. Abdulvahid ez-Zâhid der ki: Ben, iki imam Sa'leb ve el-Müberred'i şöyle derken dinledim: **“Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen”** buyruğunun anlamı şudur: Ey Muhammed! Kâfir kimseye de ki: Eğer bizim sana indirdiğimizden şüphede isen **“senden önce kitabı okuyanlara sor.”** Ey puta tapan, eğer Kur'ân-ı Kerîm'den yana şüphede isen, Yahudilerden İslâm'a girenlere sor. Yani, Abdullah b. Selâm ve benzerlerine. Çünkü puta tapanlar, kitap sahipleri olduklarından ötürü yahudilerin kendilerinden daha bilgili olduğunu kabul ediyorlardı. Böylelikle Hz. Peygamber, puta tapanlardan kendilerinden daha bilgili olduklarını kabul ettikleri kimselere sormalarını emretti: Allahı, Musa'dan sonra bir peygamber gönderecek mi, göndermeyecek mi diye.

el-Kutebî de der ki: Bu, Muhammed (sav)'i kat'i olarak yalanlamamakla birlikte onu tasdik de etmeyen, bu hususta şüphe ve tereddüt içerisinde bulunan kimselere bir hitaptır.

Bu hitaptan kastın, Peygamber (sav)'in olduğu, başkasının kastedilmediği de söylenmiştir. Yani: Eğer bizim sana verdiğimiz haberlere dair sana herhangi bir şüphe gelir de, bu hususta kitap ehline soracak olursan, onlar senin şüpheni giderirler.

Buradaki “şüphe”nin, göğsün daralması anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani, eğer bunların küfür ve inkârlarından dolayı göğsün daralıyor ise, sabret ve senden önce kitap okuyanlara sor. Onlar sana, senden önceki peygamberlerin kavimlerinin eziyet ve işkencelerine sabrettiklerini ve sonunda işlerinin nasıl bir güzel akibetle sonuçlandığını bildireceklerdir.

Şüphe (şek), sözlükte asıl anlamı itibariyle darlık demektir. Meselâ, (شك الثوب): Elbiseyi şek etti denirken, tıpkı bir kabı andıracak hale gelsin diye onu bir şeylerle birbirine kattı, ekledi anlamındadır. Aynı şekilde bağlı örtü (sofra) da böyledir. Bunun bağları torba gibi büzülünceye kadar uzatılıp çekilir. O bakımdan şek (şüphe) de kalbi sıkar ve daralınca kadar onu sıkıştırır.

el-Hüseyn b. el-Fadl da der ki: Şart edatı ile birlikte (yani cevabın başına gelen) “fe” harfi, ne fiilin yapılmasını gerektirir, ne de yapıldığını. Buna delil de Peygamber (sav)’in bu âyet-i kerimenin inmesi üzerine şöyle dediğine dair nakledilen rivayettir: “Allah’a yemin ederim ki, ben asla şüphe etmem...”⁽¹⁾

Daha sonra yeni bir cümle ile şöyle buyurulmaktadır: **“Andolsun ki, hak sana Rabbinden gelmiştir, o halde sakın şüphe edenlerden”** yani, şüphe ve tereddüte düşenlerden **“olma. Sakın Allah’ın âyetlerini yalanlayanlardan da olma. Sonra zarara uğramışlardan olursun.”** Bu iki âyet-i kerimede de hitab Peygamber (sav)’e olmakla birlikte maksat ondan başkalarıdır.

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ
جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

96. Doğrusu üzerlerine Rabbinin sözü hak olmuş bulunanlar iman etmezler;
97. Onlara her türlü âyet gelse bile; acıklı azabı görecekları ana kadar.

Yüce Allah’ın: **“Doğrusu üzerlerine Rabbinin sözü hak olmuş bulunanlar iman etmezler”** buyruğuna dair açıklamalar, bu sûrede (10/33. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Katade der ki: Masiyetleri sebebiyle Allah’ın gazabı ve öfkesi üzerlerine hak olanlar iman etmezler.

“Onlara her türlü âyet gelse bile.” Buradaki; “(كُلِّ) **Her**” kelimesinin müennes kabul edilmesi mana ciheti ile dir ki, “(ولو جاءتهم الآيات)”: Bütün âyetler kendilerine gelse bile” anlamındadır.

“Acıklı azabı görecekları ana kadar.” İşte o vakit iman ederler ama, imanlarının kendilerine bir faydası olmaz.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةً أَمِنَتْ فَتَفْعَهَا إِيْمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُؤُسُّ لِمَا أَمِنُوا
كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 389.

98. İman edip de imanı kendisine fayda sağlayan bir ülke olsaydı ya. Yunus'un kavmi bundan müstesnâdır. Onlar, iman edince üzerlerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını kaldırıp giderdik ve onları bir süreye kadar faydalandırdık.

“İman edip de imanı kendisine fayda sağlayan bir ülke olsaydı ya” meâlindeki buyrukta yer alan; “(نَلَّوْا) : Olsaydı ya” kelimesi, el-Ahfeş ve el-Kisaî'ye göre; “(فُهَلَّ) : Niye olmadı, olmalı değil miydi” anlamına gelir. Ubey ile İbn Mes'ud'un Mushaflarında ise bu kelime; (فُهَلَّ) şeklindedir. “(لَوْلَا) : Olmasaydı” edatının sözlükte asıl anlamı, bir şeye teşvik etmek, yahut da başkasının meydana gelmesi ve varlığı dolayısıyla bir işin meydana gelip var olmasının imkânsızlığını ortaya koymaktır.

Âyet-i kerimenin manasından anlaşılan, önce ülkeler halkının iman etmediklerini, daha sonra da Yunus kavminin bunlardan istisnâ edildiğidir. Lafız itibariyle bu istisna munkatı'dır. Ancak, mana itibariyle muttasıldır. Çünkü ifadenin takdiri şöyledir: Yunus'un kavmi müstesnâ, hiç bir kasaba halkı iman etmemiştir. Buradaki; “(قَوْم) : Kavmi” kelimesinin mansub olması uygun olan tek şekildir. Nitekim Sibeveyh de bu gibi kelimeleri “ancak mansub gelebilenler” bahsine konu etmiştir.

en-Nel'hâs der ki: “(إِنْ قَوْمُ يُونُسَ) : Yunus'un kavmi müstesnâ” buyruğu(nda kavm kelimesi) mansuptur. Çünkü bu önceki türden olmayan bir istisnâ (munkatı')dır. Bu da; “(لَكِنْ قَوْمُ يُونُسَ) : Ama Yunus kavmi (iman etti)” demektir. el-Kisaî, el-Ahfeş ve el-Ferrâ'nın görüşü budur. Bununla birlikte (إِنْ قَوْمُ يُونُسَ) şeklinde ref ile gelmesi de caizdir. Ref okunuşu ile ilgili olarak yapılan açıklamaların en güzeli, Ebu İshâk ez-Zeccâc'ın yaptığı şu açıklamadır: Bu durumda mana; “(غَيْرُ قَوْمِ يُونُسَ) : Yunus'un kavminden başka (iman edip de imanı kendisine fayda sağlayan bir ülke olsaydı ya)!” şeklindedir. Burada (إِنْ) istisnâ edatı getirilince, bu edattan sonra gelen isim; (غَيْر) edatının i'rabını almış oldu. Nitekim şair şöyle demiştir:

وَكُلُّ أَخٍ مَفَارِقَهُ أَخُوهُ لَعَنَرُ أَبِيكَ إِلَّا الْفَرَقْدَانِ

“Her kardeşten, kardeşi mutlaka ayrılır.

Babanın ömrü hakkı için ferkadân (kutup yıldızı ve onun yanındaki diğer bir yıldız) müstesnâ.”

Hız. Yunus'un kavminin kıssası ile ilgili olarak bir grup müfessirden nakledildiğine göre, onlar Musul topraklarından sayılan Ninova'da yaşıyorlar ve putlara tapıyorlardı. Yüce Allah kendilerine, onları İslâm'a ve batıl inançla-

rını terk etmeye davet etmek üzere Yunus (a.s)'ı gönderdi. Ancak onlar bu çağırımı kabul etmediler. Denildiğine göre, Hz. Yunus dokuz yıl süreyle onları imana davet etti, sonunda iman edeceklerinden ümidini kesti. Kendisine; azabın üç güne kadar bir sabah vakti onları gelip bulacağını haber ver, denildi. O da bu emri yerine getirdi.

Bu sefer kavmi: Bu yalan söylemeyen bir kimsedir. Onu gözetleyiniz. Eğer sizinle birlikte kalmaya devam ederse, aranızda durursa, sizin için de korkulacak bir şey yoktur. Şayet sizi bırakıp giderse, işte bu kesinlikle azap gelecek demektir, dediler. Dediği günün gecesi gelince, Yunus (a.s) azığını hazırladı ve yanlarından çıkıp gitti. Sabah olduğunda Hz. Yunus'u bulamadılar. Bunun üzerine tevbe ettiler, Allah'a dua ettiler. Kıldan yapılmış elbiseler giyindiler, insan olsun hayvan olsun, annelerle yavrularını birbirinden ayırdılar. Ve bu hallerinde hak sahiplerine haklarını geri verdiler. Herkes başkasına ait hakkı veriverdi. İbn Mes'ud der ki: O kadar ki, adam başkasına ait taşı evinin temelinde kullanmış olduğu halde, o taşı gider yerinden söker ve sahibine geri iade ederdi.

İbn Abbas'ın rivayetine göre onlar, azap kendilerine üçte iki millik bir mesafe kadar yaklaşmışken bile bunu yapıyorlardı. Bir mil kadar bir mesafe diye de rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, içinde kırmızılık bulunan bir bulut onları örttü. Sıcaklığını omuzları arasında duyacakları bir noktaya kadar onlara yaklaşmaya devam etti. İbn Cübeyr der ki: Bir kumaş parçası nasıl kabri örtüp kapatıyor ise, azap da onları öylece örttü. Tevbeleri gerçekleşince, Allah da üzerlerinden azabı kaldırdı.

Taberî der ki: Yüce Allah, Hz. Yunus kavmine azabı görmelerinden sonra tevbelerinin kabul edilmesi şeklinde bir özellik tanımıştır. Bu durum, müfessirlerden bir gruptan da nakledilmiştir. ez-Zeccâc der ki: Azap onlara gelmedi, ancak onlar azaba delâlet eden alâmeti gördüler. Eğer azabın kendisini görmüş olsalardı, imanın onlara bir faydası olmazdı.

Derim ki: ez-Zeccâc'ın bu görüşü güzel bir görüştür. Çünkü, beraberinde tevbenin fayda vermeyeceği bir şekildeki azabı görmek, -Firavun kıssasında olduğu gibi- azap ile içiçe gelmek halidir. Bundan dolayı Firavun kıssasının akabinde Hz. Yunus kavminin kıssası gelmiştir. Çünkü Firavun azabı gördüğünde iman etmişti, bunun ise ona bir faydası olmadı. Yunus kavmi ise, bundan önce tevbe ettiler. Bu görüşü, Hz. Peygamberin şu buyruğu da desteklemektedir: "Kul, canı boğazına gelmedikçe Allah tevbesini kabul eder."⁽¹⁾ Canın boğaza gelmesi (ğarğara) ise, artık ölüm ile içli dışlı olma halidir. Bundan önce ise öyle değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Tirmizî*, Deavât 98; *İbn Mâce*, Zühhd 30; *Müsned*, II, 132, 153, III, 425, V, 362.

Bu açıklamamız ile aynı manadaki açıklamalar İbn Mes'ud'dan da rivayet edilmiştir. Buna göre, Hz. Yunus, kavmini üç güne kadar azabın geleceği ile tehdit edince, yanlarından çıkıp gitti. Sabahı ettiklerinde onu bulamadılar. Bunun üzerine tevbe ettiler, annelerle yavruları birbirlerinden ayırdılar. İşte bu da onların tevbelerinin, azabın alâmetini görmelerinden önce olduğunun delilidir. İleride de yüce Allah'ın izniyle es-Sâffât Sûresi'nde (37/139-144. âyetlerin tefsirinde) bu husustaki rivayetler senetleriyle ve gerekli açıklamalarıyla gelecektir. Buna göre **“... üzerlerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını kaldırıp giderdik”** buyruğunun anlamı, Yunus (a.s.)'in üzerlerine ineceğini söyleyip tehdit ettiği azabı kaldırdık, demektir. Yoksa onu gözleriyle ve artık karşılarında gövdesi belirmiş olarak gördüler, anlamında değildir. Bu açıklamaya göre buyruğun anlaşılmayacak bir tarafı (işgali) kalmaz. Teâruz (konuyla ilgili hükümler ile bu özel mesele arasında çatışma) da olmaz. Onlara ait özel bir durumun varlığından da söz edilemez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Özetle söylenecek olursa, Ninovalılar Allah'ın indinde mutlulardan idiler. Ali (r.a.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Elbetteki tedbir kaderi önlemez ama şüphesiz ki dua kaderi geri çevirir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Yunus'un kavmi bundan müstesnâdır. Bunlar iman edince üzerlerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını kaldırıp giderdik.”** Ali (r.a.) der ki: Bu, Aşure günü olmuştu.

“Ve onları bir süreye kadar faydalandırdık.” Onlar için tayin edilen vadeye kadar faydalandırdık, diye açıklanmıştır ki, bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Cennete veya cehenneme gidecekleri vakte kadar onları faydalandırdık, diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ
حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾

99. Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette toptan iman ederlerdi. Böyle iken sen iman etsinler diye insanları zorlayıp duracak mısın?

“Eğer Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi elbette toptan iman ederlerdi.” Yani, onları ister istemez imana mecbur ederdi.

"(كُلُّهُمْ): ...ların hepsi" kelimesi, "(من): ... an..."ı te'kid içindir. "(جَمِيعًا): **Top-tan**" kelimesi de Sibeveyh'e göre hal olarak nasbedilmiştir. el-Ahfeş de şöyle demiştir: Burada yüce Allah'ın "**hepsi**"den sonra, bir de "**toptan**" buyruğunu getirmiş olması tekid içindir.

Bu yönüyle yüce Allah'ın: "(لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ)": *İki ilah edinmeyin*" (en-Nahl, 16/51) buyruğu gibidir.

"**Böyle iken sen, iman etsinler diye insanları zorlayıp duracak mısın?**" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas der ki: Peygamber (sav) bütün insanların iman etmelerini şiddetle arzu ederdi. Yüce Allah ise Levh-i Mahfuzda mutlu olduğu tesbit edilenler dışında kalanların iman etmeyeceğini ona haber verdi. Aynı şekilde Levh-i Mahfuzda bedbaht olacakları tesbit edilmişlerin dışındakilerin de sapmayacağını haber verdi.

Bir görüşe göre burada "**insanlar**"dan kasıt Ebu Talib'dir. Bu görüş de aynı şekilde İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

100. Allah'ın izni olmadan hiç bir kimsenin iman etmesi mümkün değildir. Rics'i akıl etmeyenlerin üzerine bırakır.

"**Allah'ın izni olmadan hiç bir kimsenin iman etmesi mümkün değildir**" buyruğundaki; (لَا) nefiy edatıdır. Yani, Allah'ın kazası, kaderi, meşîet ve iradesi olmaksızın hiç bir kimse iman edemez.

"**Rics'i... bırakır**" anlamındaki; (وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ) el-Hasen, Ebu Bekir ve el-Mufaddal ta'zim "nun"u ile; (ونجعل): Bırakırız" diye okumuşlardır. "Rics" azap demek olup "ra" harfi esreli de okunur, ötreli (rucs) de okunur.

"**Akıl etmeyenlerin**" yani, yüce Allah'ın emir ve yasaklarına akıl erdirmeyenlerin "**üzerine bırakır.**"

قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

101. De ki: “Göklerde ve yerde neler var, bir bakın.” O âyetler ve korkutmalar iman etmeyecek bir topluluğa fayda vermez.

Yüce Allah'ın: **“De ki: Göklerde ve yerde neler var bir bakın”** buyruğu, kâfirlere ibret almaları ve kemal derecesinde yaratıcı ve kadim olan Allah'a delâlet eden yarattıkları üzerinde dikkatle düşünmelerine dair bir emirdir. Bu anlamdaki açıklamalar birden çok yerde daha önceden yeterince yapılmış bulunmaktadır. (Mesela, bk. el-A'raf, 7/185)

“... fayda vermez” anlamındaki buyrukta yer alan; (مَا) nefiy içindir. Asla fayda vermez, demektir. İstifham için olduğu da söylenmiştir. Buna göre ifade: Ne fayda verir ki, takdirindedir.

“O âyetler” yani, delâletler **“ve korkutmalar”** peygamberler demektir. Buna göre “en-Nuzur” kelimesi, “nezir”in çoğuludur. Bu da Peygamber (sav) demektir. **“İman etmeyecek bir topluluğa”** kaydı, yüce Allah'ın ilminde iman etmeyeceği bilinen topluluğa bir fayda vermez, anlamındadır.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا
إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾

102. Onlar, kendilerinden önce geçmiş olanların günleri gibisinden başkasını mı bekliyorlar? De ki: “Haydi bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.”

“Onlar, kendilerinden önce geçmiş olanların günleri gibisinden başkasını mı bekliyorlar?” Buradaki **“günler”** olaylar, vâkıalar demektir. Mesela, filan kişi Arap günlerini bilen birisidir derken, onların başlarından geçen (önemli) olayları bilir demektir.

Katade der ki: Allah'ın, Nûh, Âd ve Semud kavimleri ile diğerlerinin başına getirdiği vâkıaları, olayları demektir. Araplar da hem azaba, hem de nimetlere “eyyâm: günler” adını verirler. Yüce Allah'ın: **“Ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat”** (İbrahim, 14/5) buyruğu gibi. Hayır ve şer türünden kişinin başından geçen her şeye “günler” denilir.

“Haydi bekleyin” buyruğu bir tehdittir. **“Ben de sizinle beraber”** yani, **“Rabbimin vadini bekleyenlerdenim.”**

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

103. Sonunda Biz, peygamberlerimizi de aynı şekilde iman edenleri de kurtarıyoruz. Mü'minleri kurtarmamız üzerimize bir haktır.

“Sonunda Biz, peygamberlerimizi ve aynı şekilde iman edenleri de kurtarıyoruz” buyruğu şu demektir: Biz, bir kavmin üzerine bir azap indirecek olursak, aralarından peygamberleri ve mü'minleri çıkartırız. Tâ ki; (ثُمَّ): **Sonra** (meâlde; sonunda) buyruğu şunu biliniz ki Biz peygamberlerimizi... kurtarıyoruz, anlamındadır.

“... üzerimize bir haktır” bu bizim görevimizdir. Çünkü, şanı yüce Allahlı bunu böylece haber vermektedir ve O'nun haberinde muhalefet olmaz, aynen gerçekleşir.

Yakub; (ثُمَّ نُنَجِّي): Sonunda kurtarıyoruz” şeklinde ikinci “nun”u sakın olarak okumuştur. el-Kisaî, Hafs ve Yakub ise, (نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ): Mü'minleri kurtarır” de ikinci “nun”u şeddesiz okumuşlardır. Diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. Bunların ikisi de fasih birer söyleyiştir:

(أَنْجَى يُنَجِّي إِنْجَاءً، وَنَجَّى يُنَجِّي تَنْجِيَةً): Kurtardı, kurtarır, kurtariş, kurtarma,” şeklinde aynı anlamındadır.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٤﴾

104. De ki: “Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphe içinde iseniz, ben sizin Allah’tan başka taptıklarınıza tapmam. Ancak, canınızı alacak olan Allah’a ibadet ederim. Ben, mü'minlerden olmakla emredilmişimdir.”

“De ki: Ey insanlar!” buyruğunda Mekke kâfirlerini kastediyor. **“Eğer benim dinimden”** benim, sizi kendisine davet etmiş olduğum İslâm dininden yana **“bir şüphe içinde iseniz”** ondan yana herhangi bir şüphe ve tereddüdünüz varsa **“ben sizin Allah’tan başka taptıklarınıza”** akli olmayan putlarınıza **“tapmam. Ancak canınızı alacak olan”** sizi öldüren, ruhlarınızı kabz eden **“Allah’a ibadet ederim. Ben, mü'minlerden”** yani, Rabblerinin âyetlerini doğrulayanlardan **“olmakla emredilmişimdir.”**

وَأَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾
وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ
إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٦﴾

105. Ve: “Yüzünü dine hanîf olarak döndür, sakın müşriklerden olma! diye (emrolundum).

106. “Allah’tan başka sana faydası da olmayan, zarar da veremeyen şeylere de ibadet etme. Eğer böyle yaparsan, o takdirde şüphesiz ki sen, zalimlerden olursun.”

“Ve: Yüzünü dine... döndür diye” buyruğundaki; (أَنْ): Diye buyruğu, “(أَنْ أَكُونَ): Olmakla (emrolundum)” buyruğuna atfedilmiştir. Yani bana, mü’minlerden ol ve yüzünü döndür diye emir verildi. İbn Abbas der ki: “Yüz” den kasıt, amelindir. “Kendini” diye de açıklanmıştır. Yani, dinden sana emrolunanlara yönelerek dosdoğru bu yolda devam et, demektir. “Hanîf olarak” her türlü sapık dinden uzaklaşarak hak din üzere dosdoğru yürüyerek anlamındadır. Nitekim, Hamza b. Abdulmuttalib (r.a) şöyle demiştir:

حمدت الله حين هدى فؤادي من الإشراك للدين الحنيف

“Şirkten hanif dine doğru kalbimi hidayete
Erdirmesi üzerine yüce Allah’a hamd ettim.”

el-En’âm Sûresi’nde (7/28. âyetin tefsirinde) bu kelimenin türeyişi ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (Ayrıca bk. el-Bakara, 2/135. âyetin tefsiri) yüce Allah’a hamd olsun.

“Sakın müşriklerden olma!” Bana, Allah’a ortak koşma da denildi. Hitap ona yönelik olmakla birlikte maksat ondan başkalarıdır. Aynı şekilde, “Allah’tan başka... ibadet etme” buyruğu da böyledir. “Allah’tan başka” ibadet ettiğin takdirde “sana faydası da olmayan” kendisine isyan etmen halinde ise “zarar da veremeyen şeylere de ibadet etme. Eğer böyle yaparsan” yani, Allah’tan başkasına taparsan, “o takdirde şüphesiz ki sen zalimlerden” yani, ibadeti olması gereken yerden başka bir yere koyanlardan “olursun.”

وَإِنْ يَمَسُّنِكَ اللَّهُ بَصْرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾

107. Allah sana bir sıkıntı dokundurursa, onu O'ndan başka hiçbir kimse gideremez. Sana bir hayır dilerse, O'nun lütfunu geri çevirecek hiçbir kimse yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, mağfiret edendir, rahmet edendir.

“Allah sana bir sıkıntı dokundurursa” yani, sana bir sıkıntı isabet ettirirse “onu, O'ndan başka hiçbir kimse gideremez” önleyemez. “Sana bir hayır dilerse” eğer sana bir bolluk ve bir nimet eriştirirse “O'nun lütfunu geri çevirecek hiç bir kimse yoktur. O, bunu” yani, dilediği her bir hayır veya kötülüğü “kullarından dilediğine eriştirir. O,” kullarının büyük ve küçük günahlarını “mağfiret edendir” âhirette gerçek dostlarına “rahmet edendir.”

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾

108. De ki: “Ey insanlar! Şüphe yok ki size Rabbinizden hak gelmiştir. Artık kim hidayet bulursa o ancak kendi faydasına olmak üzere hidayete ermiş olur. Kim saparsa, yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben başınıza bir bekçi de değilim.”

“De ki: Ey insanlar! Şüphe yok ki size, Rabbinizden hak” yani Kur’ân-ı Kerîm; Rasulullah (sav) diye de açıklanmıştır, “gelmiştir. Artık kim hidayet bulursa” Muhammed (sav)’i tasdik edip getirdiklerine iman ederse, “o, ancak kendi faydasına olmak üzere” yani, kendisini kurtarmak için “hidayete ermiş olur. Kim saparsa” Allah Rasulünü, Kur’ân’ı terkeder, put ve heykellere tabi olursa, “yalnız kendi zararına sapmış olur.” Yani, bunun vebali, yükü onun üzerinedir. “Ben, başınıza bir bekçi de değilim.” Ben, sizin amellerinizi koruyan, tesbit eden bir kimse değilim. Ben sadece bir Rasulüm. İbn Abbas der ki: Kılıç âyeti bu âyeti nesh etmiştir.

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَخْضَمَ اللَّهُ ۖ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

109. Sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır.

“Sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret!” Buyruğunun savaş âyeti ile nesh edildiği söylendiği gibi, nesh edilmiş bir buyruk olmayıp, itaati sürdürmek ve masiyetten uzak kalmaya devam etmek suretiyle sabret, anlamında olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime nazil olunca Peygamber (sav) Ensari-onlarla beraber Ensardan olmayanları toplamaksızın- bir araya getirdi ve şöyle dedi: “Hiç şüphesiz siz, benden sonra başkalarının (sizlere) tercih edildiğini göreceksiniz. Havz etrafında benimle karşılaşacağınız vakte kadar sabrediniz.”⁽¹⁾ Enes (r.a)’den de buna benzer bir rivayet nakledilmiştir. Daha sonra Enes şöyle demiştir: Ancak, sabretmediler.⁽²⁾

Halbuki yüce Allah kendisine emrettiği sabrı emrettiği gibi, kendilerine sabırlı olmalarını emretmişti. İşte Abdurrahman b. Hassan, bu hususta şu beyitleri söylemiştir:

أبْلَغُ مُعَاوِيَةَ بْنِ حَرْبٍ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ نَشَا كَلَامِي
بَأَنَا صَابِرُونَ وَمَنْظُورُكُمْ إِلَى يَوْمِ التَّغَابُنِ وَالْخِصَامِ

“Mü’minlerin emiri Muaviye b. Harb’e şu sözlerimi ilet:

Biz, sabredenleriz ve Teğâbun (aldanma) günü ile davalasma
gününe kadar size mühlet verenleriz.”

“O, hükmedenlerin en hayırlısıdır” buyruğu mübtedâ ve haberdur. Zira, yüce Allah zaten haktan başkası ile hüküm vermez.

Yûnus Sûresi(nin tefsiri) burada sona ermektedir. Yalnızca yüce Allah’a hamd ederiz.

YUNUS SÛRESİ’NİN VE SEKİZİNCİ CİLDİN SONU

(1) *Buhârî* Şîrb 14, 15 Menâkıbu'l-Ensâr 8, Fardu'l-Humus 19, Cizye 4, Meğâzî 56, Fiten 2; *Müslim*, Zekât 132, 139; *Tirmizî*, Fiten 25; *Nesâî*, Âdâbu'l-Kudât 4; *Müsned*, III, 166, 167, 171, 224.

(2) Enes'ten gelen rivâyette: “Ancak biz sabretmedik” ifadesinin geçtiği yerler: *Buhârî*, Fardu'l-Humus 19; *Müslim*, Zekât 132; *Müsned*, III, 166, 167

İÇİNDEKİLER
(el-Enfâl Sûresi'nin Devamı)

20. Âyet	7
21-22. Âyetler.....	8
23. Âyet	9
24. Âyet	10
1. Allah ve Rasûlünün Çağrısı:	10
2. Allah ve Rasûlünün Çağrısına Uymak Gereği:	11
3. Yüce Allah'ın Kalpler Üzerindeki Tasarrufu:	12
25. Âyet	13
1. Kötülüklere Karşı Tepki Göstermemenin Cezası:	13
2. Münkerin İşlenmesi Dolayısıyla Azap Kimlere İsabet Eder:	16
26. Âyet	17
27. Âyet	18
28. Âyet	20
29. Âyet	20
30. Âyet	21
31. Âyet	23
32. Âyet	23
33. Âyet	24
34. Âyet	26
35-37. Âyetler.....	26
38. Âyet	28
1. İman, Küfrün Bağışlanmasına Sebeptir:	29
2. Küfürden Mutlaka Vazgeçilmelidir:	29
3. İslâm'a Giren Bir Kâfirin Kâfirken Yaptığı Tasarrufların Hükümü: ..	30
4. Tekrar İslâm'a Giren Mürted'in İrtidat Halindeki Tasarruflarının Hükümü:	31
5. Müslümanlarla Savaşa Geri Dönmenin Cezası:	32
39-40. Âyetler.....	32
41. Âyet	33
1. Ganimet ve Fey':	33
2. Bu Âyet-i Kerime İle Sûrenin Başındaki Ganimet Âyeti:	34
3. Ganimetlerin Genelinden İstisnâ Edilen Şeyler Seleb ve Fethedilen Topraklar:	37
4. Maktulün Selebi Ne Zaman Onu Öldüren Gazinin Hakkı Olur:	39

5. Selebden (Beytülmal'e) Beşte Bir Alınır mı:	43
6. Seleb Öldürene Hangi Hallerde Verilir:	43
7. Selebin Mahiyeti:	44
8. Âyet-i Kerime Nesh Edici Hüküm Taşıyor mu:	44
9. Ganimetin Beşte Biri:	45
10. Beştebirin Taksim Ediliş Şekli:	45
11. Akrabaların Payı:	47
12. Zevi'l-Kurbâ (Hz. Peygamber'in Akrabaları) İle İlgili Görüşler: ..	48
13. Gazilerin Ganimetten Payları: Beşte Dört:	49
14. Piyade İle Süvarinin Ganimetten Payları:	51
15. Birden Fazla Atı Bulunan Süvarinin Ganimetteki Payı:	52
16. Ganimetten Pay Verilecek Atın Niteliği:	53
17. Zayıf Atın Hükümü:	53
18. Orduya Ücretli İş Yapmak Üzere Katılıp Savaş Kastı İle Bulunmayanların Hükümü:	53
19. Köle ve Kadınların Ganimetten Payları:	54
20. İmamın İzni İle Savaşa Katılan Kâfirin Ganimetten Pay Alması: ..	55
21. Köle ve Zımmilerin Dar-ı Harp Ehlinden Aldıkları:	56
22. Ganimetten Pay Haketmenin Sebebi:	56
23. Mazereti Dolayısıyla Savaşta Bulunmayanın Hükümü:	57
24. Hangi Hallerde Fiilen Savaşa Katılmayanlara Ganimetten Pay Verilir:	57
25. Allah'ın Hükümünü Kabul Etmek ve İman:	59
42. Âyet	59
43. Âyet	61
44. Âyet	62
45. Âyet	63
46. Âyet	64
47. Âyet	65
48. Âyet	66
49. Âyet	68
50-51. Âyetler	69
52. Âyet	70
53. Âyet	71
54. Âyet	71
55-56. Âyetler	72
57. Âyet	72
58. Âyet	74
1. Âyetin Nüzûl Sebebi:	74
2. Hainliğin Belirtileri ve Antlaşmayı Bozmak:	75
3. Hainliğin Ağır Vebali ve Yöneticilerin Hainliği:	77

59. Âyet	78
60. Âyet	80
1. Düşmana Karşı Güç Hazırlamak:	80
2. Cihad İçin At Beslemek:	81
3. Savaşta Atın Önemi:	83
4. At ve Silahların Vakfedilmesi:	84
5. Kalplerine Korku Salınacak Düşmanlar:	84
6. Allah Yolunda Harcamanın Mükâfatı:	85
61. Âyet	85
1. Barışa Meyletmek:	85
2. Âyet-i Kerime Nesh Olmuş mudur ve Barış Teklifi:	87
62-63. Âyetler	89
64. Âyet	90
65-66. Âyetler	92
67. Âyet	93
1. Esirin Anlamı:	94
2. Âyetin Nüzûl Sebebi, Bedir'de Alınan Esirlere Yapılan Uygulamalar:	94
3. Hz. Peygamber'in Esirleri Öldürmekle Fidyeye Almak Arasında Ashab-ı Kiramı Muhayyer Bıraktığına Dair Rivayet:	98
4. Hem Muhayyerlik, Hem Azar Birlikte Düşünülebilir mi:	98
5. Bedir Günü Alınan Esirler, Öldürülen Müşrikler ve Müslümanlardan Düşen Şehidler:	98
68. Âyet	100
1. Allah'ın Geçmiş Yazısı:	100
2. Kişinin Kanaati İle Allah'ın Hükümü:	100
69. Âyet	102
70-71. Âyetler	102
1. Esirlerden Alınan Fidyeye:	103
2. Bedir Esirlerinden Alınanlar ve Kalplerinde Hayır Bulunanlara Verilen Mükâfat:	105
Peygamber Efendimizin Kızı Hz. Zeyneb'in Hicreti:	105
3. Kâfirin İslâm'a Girmesi Hangi Şartlarda Kabul Edilir:	106
72-75. Âyetler	107
1. İman Edenler ve Etmeyenlerin Biribirlerine Karşı Durumları:	108
2. Din Hususunda Yardım Etmek:	109
3. Kâfirler de Biribirlerinin Dostudurlar:	110
4. Eğer Böyle Yapmazsanız... ..	110
5. Hudeybiye'den Sonra İman Edip Hicret Edenler:	111
6. Akrabaların Mirasçılığı:	112
7. Zevi'l-Erhâm Diye Bilinen Akrabaların Mirasçılıkları:	113

TEVBE (BERAE) SÛRESİ

(9)

1. Âyet.....	117
1. Bu Sûrenin İsimleri:.....	117
2. Bu Sûrenin Baş Tarafında Basmelenin Bulunmayış Sebebi:.....	117
3. Enfâl ile Tevbe Sûresi Hakkındaki Bu Uygulama Kıyasa da Bir Delildir:	119
4. Berae: İlişkilerin Kesilmesi:	120
5. Hz. Peygamber, Kamuyu İlgilendiren Tasarruflarda Ashabın Tümünü Temsil Ediyordu:	120
2. Âyet.....	120
1. Antlaşmaların Bozulacağı Vakit Başlayıncaya Kadar:	121
2. Tanınan Süre İle İlgili Görüşler ve Tebûk Gazvesini Hazırlayan Olaylar:.....	121
3. Müşrikler İle Antlaşmaların Bozulması:.....	126
3. Âyet.....	126
1. Hacc-1 Ekber Günü İnsanlara Yapılan İlan:	126
2. Hacc-1 Ekber Günü:	127
3. Allah da, Rasulü de Müşriklerden Uzaktır:.....	128
4. Âyet.....	129
5. Âyet.....	130
1. Bu Buyrukta Haram Aylar'dan Kasıt:.....	130
2. "Müşrikleri Öldürme" Emrinin Mahiyeti:	131
3. Müşriklerin Bulundukları Yerde Öldürülmelerinden İstisnalar:	132
4. Müşriklerin Geçit Yerlerini Tutmak:	132
5. Müşriklerle Savaşmanın Hedefi:	133
6. Gerçek Tevbe Ne İle Anlaşılır:.....	135
6. Âyet.....	136
1. Eman Verme:	136
2. Eman Verme Yetkisi:	136
3. Şart Edatlarıyla İlgili Bir Açıklama:.....	138
4. Allah'ın Okunan Kelamı İştilir:	138
7. Âyet.....	139
8. Âyet.....	140
9. Âyet.....	142
10. Âyet.....	142
11. Âyet.....	143
12. Âyet.....	144
1. Ahidlerinden Dönüp Dine Dil Uzatanlar:	144

2. Dine Dil Uzatanların Hükümü:	145
3. Dine Dil Uzatan Zimmînin Durumu:	146
4. Ahdini Bozan Zimmî'nin Hükümü:	147
5. Hz. Peygamber'e Söven, Dil Uzatan Zimmet Ehlinin Hükümü:	147
6. Zimmi Hz. Peygambere Sövüp de Ölümden Korkarak Müslüman Olduğunu İddia Ederse:	148
7. Küfrün Önderleri:	148
13. Âyet	150
14-15. Âyetler	151
16. Âyet	153
17. Âyet	155
18. Âyet	156
1. Allah'ın Mescidlerini Kimler İmar Eder:	157
2. Allah'tan Başkasından Korkmamak:	157
3. Peygambere İman:	157
19. Âyet	158
1. İman ve Cihad İle Diğer Ameller:	158
20. Âyet	161
21-22. Âyetler	161
23. Âyet	162
24. Âyet	163
25-27. Âyetler	166
1. Huneyn Gazvesi ve Allah'ın Yardımı:	167
2. Seleb, Devlet Başkanının Raiyyesinden Ödünç Alması, Esirler, Ganimetler:	169
3. Huneyn Günü:	170
4. Çokluğun Faydası Yoktur:	171
5. Başlarına Dar Gelen Yeryüzü:	172
6. Savaşın Başlangıcında Müslümanların Geri Çekilmeleri:	172
7. Bozgundan Sonra Gelen Allah'ın Sekîneti:	173
8. Huneyn Esirlerine ve Ganimetlerine Yapılan Uygulamalar:	173
28. Âyet	175
1. Müşriklerin Pisliği ve İslâm'a Giren Kâfirin Gusletme Gereği:	175
2. Müşrikler Mescid-i Haram'a Yaklaşamazlar:	176
3. Kâfirlerin Mescidlere ve Özel Olarak Mescid-i Haram'a Girmelerinin Hükümü:	177
4. Mescide Girmelerinin Yasaklanması:	179
5. Müşriklerin Mescid-i Haram'a Gelişlerinin Yasaklanması Fakirliğe Sebep Olarak Görülmemelidir:	179
6. Rızık ve Rızık Elde Etmenin Sebepleri:	180

7. Herşey Allah'ın Dilemesiyle Olur:.....	183
29. Âyet	183
1. Kitap Ehli ve Cizye:.....	183
2. Cizye Kimden Alınır:.....	184
3. Mecusîlerin Durumu:.....	185
4. Cizye'nin Miktarı:	186
5. Savaşabilecek Kimseler Cizye İle Yükümlüdür:.....	187
6. Cizye Ödeyenler Üzerinde Başka Mükellefiyet Var mıdır:.....	188
7. Cizye Ödeyenlerin Cizye Karşılığında Sahip Oldukları Haklar:.....	188
8. Cizye Neyin Karşılığıdır:	189
9. Ahidlerini ve Cizye Ödeme Taahhütlerini Yerine Getirmeyenlere Karşı Yapılacak Uygulama:.....	190
10. Cizye Ödemekle Yükümlü Olanlar Hırsızlık Yapıp Yol Kesecek Olurlarsa:.....	190
11. Kelime Olarak "Cizye":	190
12. Cizye Ödemeyenin Cezası Var mı:	191
13. Elleriyle Cizye Ödememenin Mahiyeti:	191
14. Cizyeyi Veren El İle İnfak Eden El Arasındaki Fark:	192
15. Cizyeye Tabi Araziden Haraç Alınması:.....	192
30. Âyet	193
1. Kıraate Dair Bir Açıklama:	193
2. Yahudilerin Asılsız İddiaları ve Dinlerinin Tahrifi:	193
3. Başkasının Küfrü Gerektiren Söz ve Görüşlerini Nakletmek:	194
4. Asılsız İddialar:	195
5. Yahudi ve Hristiyanların Bu İddiaları Kendilerinden Önceki Kâfirlerin İddialarına Benzemektedir:	195
6. "Benzemek" Anlamındaki Kelimeye Dair Sözlük Açıklaması:	196
7. "Allah Kahretsın Onları":	196
31. Âyet	197
32. Âyet	199
33. Âyet	200
34. Âyet	201
1. İnsanların Mallarını Haksız Yollarla Yiyenler ve Allah'ın Yolundan Alıkoyanlar:	201
2. Yığıp Biriktirmenin (Kenz) Mahiyeti:	202
3. Altın ve Gümüşü Yığanlarla Kastedilenler:	203
4. Altın ve Gümüşün Zekâtı:	204
5. Zekâtı Verilen Mala Kenz Denilebilir mi:	205
6. Süs Eşyasının Zekâtı:.....	207
7. Maldan da Hayırlı Olanlar:	208

8. Allah Yolunda İnfak Edilmeyen:	208
9. Mal Biriktirmemekle Birlikte Masiyet Uğrunda Malını Harcayan Kimsenin Hükümü:	210
10. Malını Allah Yolunda İnfak Etmeyenlerin Cezası:	210
11. Asıl Tehdit, Allah Yolunda Malın İnfak Edilmemesine Yöneliktir:	211
35. Âyet	211
1. Cezalandırmanın Sebebi:	211
2. Dağlamanın Keyfiyeti:	212
3. Zekâtı Ödenen Mal:	214
4. Yığıp Biriktirmenin Cezası Çekilecektir:	215
36. Âyet	215
1. Allah Nezdinde ve Allah'ın Kitabında Ayların Sayısı:	216
2. Göklerin ve Yerin Yaratılışı İle Zaman:	216
3. İslâm'ın Ahkâmı ve Takvim İlişkisi:	217
4. Haram Aylar:	218
5. Dosdoğru Din (Hesap):	218
6. Haram Aylara Riâyet Etmek:	218
7. Haram Ayda Hata Yoluyla Başkasını Öldürenin Cezası Ağırlaştırılır mı:	219
8. Yüce Allah'ın Özellikle Haram Ayları Söz konusu Etmesinin Hikmeti:	220
Müşriklerle Topluca Savaşmak:	221
37. Âyet	222
Arapların Nesî' (Ayları Erteleme) Uygulaması:	223
Araplarda Görülen Bazı Küfür Şekilleri:	225
38. Âyet	227
1. Âyetin Nüzûl Sebebi:	227
2. Dünya Ahirete Tercih Edilmemeli:	227
39. Âyet	229
Cihâda Çıkamaya Karşı İlâhî Tehdit:	229
40. Âyet	231
1. Peygambere Yardım:	231
2. Hz. Peygamberin Hicret Etmekle Karşı Karşıya Kalması ve Zorlamanın Cezası:	232
3. "İkinin İkincisi":	232
4. Hz. Peygamberin Hicreti:	233
5. Hicretteki Uygulamalardan Çıkartılan Bazı Hükümler:	234
6. Hz. Ebu Bekir'in Fazileti:	235
7. Hz. Ebu Bekir'in Söylediği Sözlerin Mahiyeti:	236
8. Allah'ın Beraberliği İle İlgili Hz. Musa İle Hz. Peygamberin Söylediklerinin Karşılaştırılması:	237

9. Hz. Peygamber'den Sonra Halifelik:	237
10. Allah'ın İndirdiği Sekînet (Huzur ve Sükun):	239
11. Hicretteki İlâhî Yardım ve Allah'ın Dininin Üstünlüğü:	239
41. Âyet	240
1. et-Tevbe Sûresi'nden İlk Nâzil Olan Bölümler:	241
2. Savaşa "Ağırlıklı ve Ağırlıksız Çıkma"nın Anlamı:	241
3. Âyet Mensuh mu?	242
4. Topyekûn Savaşı:	243
5. Bir Kişinin Tek Başına Yerine Getirebileceği Yükümlülükler:	244
6. Kâfirlerin Elindeki Esirlere ve Kâfirlerin İstilâsına Karşı Müslümanların Yükümlülüğü:	245
7. Canla ve Malla Cihad:	245
42. Âyet	246
43. Âyet	247
44-45. Âyetler	249
46. Âyet	250
47. Âyet	251
48. Âyet	252
49-50. Âyetler	253
51. Âyet	255
52. Âyet	256
53. Âyet	257
1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Anlamı:	257
2. Kâfirlerin Dünya Hayatındaki İyiliklerinin Âhirette Karşılığı Yoktur:	258
3. Müslüman Olmadan Önce İyilik Yapanın İyiliklerinin Durumu:	259
4. Ebu Talib'in Özel Durumu:	260
54. Âyet	260
1. Amellerin Kabul Edilmesi ve Küfür:	261
2. Namazdan Üşenenler:	261
3. Münafıkların İnfakı:	261
55-56. Âyetler	261
57. Âyet	262
58. Âyet	265
59. Âyet	266
60. Âyet	266
1. Zekâtın Hikmeti:	266
2. Zekâtta Hakkı Bulunan Sınıfların Hepsine Zekât Vermek Gerekir:	267
3. Fakir İle Yoksul (Miskîn) Arasındaki Fark:	268
4. Fakir ve Miskinlerin Kimlikleri İle İlgili Görüş Ayrılığının Sonucu:	273
5. Zekât Almayı Caiz Kılan Fakirlik Sınırı:	273

6. Zekâtın Tahsil Edildiği Yerden Başka Yere Taşınması ve Zekât Olarak Verilmesi Gereken Malın Kıymetinin Verilmesi:	277
7. Zekâtın Tahsil Edildiği Yer Malın Bulunduğu Yer midir, Yoksa Mükellefin Bulunduğu Yer midir?	279
Müslüman Bir Fakir Zannıyla Zekât Veren Bir Kimse, O Kişinin Böyle Olmadığını Farketmesi Halindeki Hüküm:	280
8. Vaktinde Verilen Zekât İle Sonra Verilen Zekâtın Telef Olmasının Hükümü:	281
9. Zekâtın İslâm Devlet Başkanına Verilmesi ve Kişinin Kendisi Tarafından Bizzat Ödenmesi:	281
10. Zekât Toplama Memurları:	281
11. Zekat Tahsildarlığı Dışındaki Dini Görevler ve Bunlar İçin Ücret Almak:	283
12. Kalpleri Alistırılmak İstenenler:	283
13. Kalpleri Alistırılmak İstenenler Sınıfı Kalıcı mıdır?	286
14. Kalpleri İslâm'a Alistırılmak İstenenlere Pay Verilmeyecek Olursa... ..	287
15. Kölelerin Payı:	287
16. Zekât Malından Satın Alınan Kölenin Velâ Hakkı Kime Aittir:	288
17. Mükâteb'e Zekâttan Yardım Edilebilir mi?	289
18. Zekât Malından Esirler Kurtarılabilir mi:	290
19. Borçlular:	290
20. Arayı Düzeltmek ve İyilik Maksadıyla, Kefalet ve Benzeri Yollarla Mali Yükümlülükler Altına Girene de Zekâttan Pay Verilir mi:	291
21. Zekâttan Ölenin Borçları Ödenir mi:	292
22. Allah Yolunda:	292
23. Yolcular:	295
24. Zekât Düşenlerden Olduğunu İddia Edenin Bu İddiası Kabul Edilir mi:	295
25. Zekâtın Verilemeyeceği Kimseler:	298
26. Nafakalarını Sağlamakla Yükümlü Olmadığı Yakınlara Zekât Vermek:	298
27. Hak Sahiplerine Verilecek Zekât Miktarı Ne Olmalıdır:	299
28. Zekât Alacak Fakirlerin Nitelikleri:	300
29. Haşim Oğullarına Nafile Sadaka Verilebilir mi:	301
30. Bu Şekilde Harcama Allah'ın Farz Emridir:	302
61. Âyet	302
62. Âyet	304
1. Âyetin Nüzûl Sebebi:	304
2. Allah ve Rasûlünü Rızı Etmek:	305
3. Yemin Edenin Yeminini Kabul Etmek Gereği:	305

63. Âyet	306
64. Âyet	307
1. Münafıkların Çekinmesi:	308
2. Münafıkların Korkusu:	308
3. Münafıkların Tehdidi:	309
65. Âyet	309
1. Âyetin Nüzûl Sebebi:	310
2. Küfür Sözü Şaka da Söylense, Ciddi de Söylense Hüküm Aynıdır: ..	310
3. Şaka ve Ciddiyetsizliğin Çeşitli Hükümlere Etkisi:	311
66. Âyet	312
67. Âyet	313
68. Âyet	314
69. Âyet	315
1- Siz de Kendinizden Öncekiler Gibisiniz:	315
2- Muhammed Ümmeti ve Önceki Ümmetler:	316
3- Zarara Uğrayanlar:	316
70. Âyet	317
71. Âyet	318
1. Mü'minlerin Veliliği:	319
2. İyiliği Emredip Kötülükten Alıkoymak:	319
3. Namazın Kılınması:	319
4. Allah'a ve Rasûlüne İtaat Edenler:	319
72. Âyet	320
73. Âyet	320
1. Kâfirlere Karşı Cihad:	321
2. Münafıklara Karşı Sert Davranmak:	321
74. Âyet	322
1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Münafıkların Yalancılıkları:	322
2. Münafıkların Söyledikleri Küfrü Gerektirici Sözler:	324
3. Münafıkların Yeltendikleri ve Başaramadıkları İş:	324
4. Münafıkların Nankörlüğü:	325
5. Tevbedeki Hayır ile Münafık ve Zındığın Tevbesi:	326
6. Yüzçevirenlerin Dünya ve Âhiretteki Cezaları:	326
75-78. Âyetler	327
1. Buyrukların Nüzûl Sebebi:	327
2. Allah'a Söz Verenler:	329
3. Yalnız Kişi İçin Bağlayıcı Olan Hükümler Neye Göre Verilir:	330
4. Geleceğe Dair Temenniler:	331
5. Temenni Yoluyla Adakta Bulunmanın Hükümü:	331
6. Allah'ın Lûtfuna Rağmen Cimrilik Edenler:	332

7. Allah'a Verilen Sözde Durmamanın Cezası:	332
8. Münafıklık ve Çeşitleri:	333
79. Âyet	336
80. Âyet	337
81. Âyet	338
82. Âyet	338
1. Ağlanası Hallerine Gülenler:.....	339
2. Ağlamak ve Gülmek:	339
83. Âyet	340
84. Âyet	341
1. Âyetin Nüzûl Sebebi:	341
2. Bu Âyet İnmeden Hz. Ömer Münafıkların Cenaze Namazının	
Yasaklandığı Hükümünü Nereden Çıkarmıştı:	342
3. Mağfiret Dileğinin Kâfir ve Münafıklara Faydası Yoktur:	343
4. Hz. Peygamber Mağfiret Dilemekte Muhayyer miydi:.....	343
5. Peygamber de Mü'minler de Müşriklere Mağfiret Dileyemezler:	344
6. Peygamber (sav)'ın Gömleğini Abdullah İçin Vermesi:	345
7. Kâfir ve Münafık'ın Namazı Asla Kılınmaz:	345
8. Cenaze Namazında Getirilecek Tekbir Sayısı:	347
9. Cenaze Namazında Kıraat:.....	347
10. Cenaze Namazı Kıldıran İmamın Duracağı Yer:	348
11. Ölenin Kabri Başında Durmak:	348
85. Âyet	348
86. Âyet	349
87-89. Âyetler.....	349
90. Âyet	351
91-92. Âyetler.....	353
1. Âcizlik Halinde Mükellefiyetin Düşmesi:	354
2. Samimi Olmak (Nasihah):	355
3. İyi Davrananların Aleyhine Yol Yoktur:	356
4. Kendilerine Binek Bulunamadığı ve Cihâdın Masraflarını Karşılayamadığı İçin Cihâda Çıkamayanlar:	356
5. Cihâd Masrafı Bulamayan Kimsenin Durumu:	358
6. Hal Karinesi:	358
93. Âyet	359
94. Âyet	360
95. Âyet	360
96. Âyet	361
97. Âyet	361
1. Bedeviler ve Bilgisizlik:	362

2. Bedevilerin Özel Halleri Dolayısıyla Haklarındaki Özel Hükümler:	362
98. Âyet	365
99. Âyet	366
100. Âyet	368
1. Ashab-ı Kiram ve Ensar:	368
2. Ensâr ve Muhacirler Arasından İleriye Geçenlerin Üstünlüğü:	368
3. Ashabın Fazilet Dereceleri:	369
4. İslâm'a İlk Girenler:	369
5. Sahabe Kime Denir:	370
6. Muhacirlerden İlk Müslüman Olanlar ve Hz. Ebu Bekir:	371
7. Âyetin Belirlediği Üstünlüğün Kapsamı:	371

* * *

1. İleriye Geçenler ve Onlara Güzel Bir Şekilde Uyanlar:	372
2. Tâbiîn ve Mertebeleri:	373
101. Âyet	375
102. Âyet	377
103. Âyet	380
1. Hz. Peygamber'in Almakla Emrolunduğu Sadaka ve Kur'an'da Hitap Üslûpları:	380
2. "Mal"ın Kapsamına Giren Şeyler:	382
3. Malda Zekât Düşmesi İçin Aranan Şartlar:	383
4. Altının Zekâtı:	384
5. Davarların Zekâtı:	385
6. İnek Türünün Zekâtı:	386
7. İmanın Alâmeti Olan Sadaka:	387
8. Sadaka Verenlere Dua Gereği:	388
104. Âyet	389
1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve "Bilmeyenler"in Kimlikleri:	389
2. Sadakaları da Tevbeleri de Kabul Eden Allah'tır:	390
105. Âyet	391
106. Âyet	392
107. Âyet	393
1. Dırâr Mescidi ve Âyetin Nüzûl Sebebi:	393
2. Zarar Kastı:	394
3. Zararları Dokunan Mescidlerin Hükümü:	395
4. Zalime İmamlık Yapanın Arkasında Namaz Kılmak:	396
5. Başkalarına Zararlı Olan Tasarrufların Hükümü:	396
6. Bu Kabilden Bir Mesele:	398

7. Dırâr Mescidi Sahiplerinin İnkârı:.....	398
8. Mü'minler Arasına Ayrılık Sokmak:	398
9. Aynı Mescidde İki Ayrı İmamla Cemaat Yapmak:	399
10. Allah'a ve Rasûlüne Karşı Savaş Açanlara Yardımcı Olanlar:	399
108. Âyet	400
1. Dırâr Mescidinde Namaz Kılmak Yasaktır:	400
2. Usulü Fıkıh Açısından Zaman Zarfı ve "Ebediyyen" Kelimesi:	401
3. Mescid Kurmaktan Maksat:	401
4. Takvâ Mescidinden Maksat Nedir ve O Mescid Sahiplerinin Özellikleri:.....	402
5. "(مِنْ)": ...den, dan" ile İlgili bir Açıklama:	403
6. İçinde Namaza Durulmaya Lâayık Olan Mescid:	404
7. Liyakatli Mescid:.....	405
8. Tahâret ve Temizliğin Önemi:	405
9. Necasetten Temizlenmek:	405
10. Beden ve elbiseden necasetin temizlenmesi:.....	406
11. Necasetin İzale Edilmesinde Azlık-Çokluk Ölçüsü.....	407
109. Âyet	407
1. "Tesis Etmek: Kurmak" İle İlgili Açıklamalar:.....	408
2. "Yıkılmaya Yüz Tutmuş Bir Yar" Anlamındaki Buyruğun Kelime Anlamları:	408
3. İki Ayrı Maksatlı Bina Yapanların Misali:	410
4. Takvâ Niyeti İle Yapılan Hayırlı İşler:.....	410
5. Bu Âyet-i Kerimedeki Temsil Hakikat mıdır, Mecazi midir:	410
110. Âyet	411
111. Âyet	412
1. Mü'minlerin Satışları:.....	413
2. Efendi İle Köle Arasındaki Ticari Muameleler:	413
3. İnsanlar Arasındaki Alış-Veriş İle Allah ve Kulları Arasındaki Alış-Veriş'in Farkı:	414
4. Yüce Allah'ın, Çocuklardan Satın Aldığı Şeyler:	415
5. Savaşın Maksadı Nedir:	415
6. Allah Mücahidlere Bu Sözü Ne Zamandan Beri Bildirmişti:	416
7. Allah'dan daha çok sözüne kim bağlı kalabilir?	416
8. Müjdeler bu alışverişi gerçekleştirenlere:.....	416
112. Âyet	416
1. Gerçek Müminlerin Vasıfları:.....	417
2. Bu Âyet-i Kerimenin Önceki Âyetle İlişkisi:.....	419
3. "Kötülükten Vazgeçirmeye Çalışanlar" Anlamındaki Buyruktan Önce Gelen "Vav":.....	420

113. Âyet	421
1. Nüzûl Sebebi:	421
2. Kâfirlerle İlişki ve Onlara Mağfiret Dilemek:.....	422
3. “Olacak Şey Değildir”, “Olmaz” Anlamındaki Buyruğun Kur’ân-ı Kerim’de Kullanılışı:	423
114. Âyet	424
1. Âyetin Nüzul Sebebi ve Hz. İbrahim’in Babasına Mağfiret Dileme Sözü:	424
2. Kişi Hakkında Ölüm Esnasındaki Durumunun Zahirine Göre Hüküm Verilebilir	425
3. “Evvâh: Yalvarıp Yakaran” İle İlgili İlim Adamlarının Açıklamaları:	425
115-116. Âyetler	428
117. Âyet	429
118. Âyet	434
“Geri Bırakılma”nın Anlamı:	435
“Geri Bırakılanlar”ın Kimlikleri:	436
119. Âyet	442
1. Sâdıklarla Beraber Olmak Emri:	443
2. Allah’ın Buyruklarını Akledip Anlayanlar Doğruluktan Ayrılmamalıdır:	444
120-121. Âyetler	445
1. Rasûlullah’tan Geri Kalmak:.....	446
2. Kimse Kendisini Allah Rasûlüne Tercih Edemez:.....	446
3. Allah Yolundaki Her Bir Sıkıntı Salih Bir Amel Değerindedir:.....	446
4. Mücahidin Ganimete Hak Kazanması:	448
5. Âyet Muhkem midir, Mensuh mudur?	448
6. Cihada Çıkmanın Fazileti ve Mazereti Dolayısıyla Çıkamayanların Mükâfaatı:	449
122. Âyet	450
1. Cihadın Farz-ı Kifâye Olması:	451
2. İlim Tahsilinin Gereği:	451
3. “Taife (Kesim)”e Dair Açıklamalar:	451
4. Dinde Fakih Olmak İçin Kalanlar ve Uyarılar:.....	452
5. İlim Talebinin Kısımları:	453
6. İlim Taleb Etmenin Faziletine Dair:	453
123. Âyet	456
Kâfirlerle Savaş:.....	456
124. Âyet	457
125. Âyet	458
126. Âyet	458

127. Âyet	459
1. Allah Kalplerini Ters Çevirmiştir:	460
2. "İnsirâf"ın Dönmek Anlamında Kullanılması:	460
3. Kalpler Üzerinde Tasarruf Sahibi Olan Allah'tır:	461
128-129. Âyetler	461

YÛNUS SÛRESİ

(10)

1. Âyet	469
2. Âyet	471
3. Âyet	475
4. Âyet	476
5. Âyet	477
6. Âyet	479
7-8. Âyetler	480
9. Âyet	481
10. Âyet	482
1. Cennetliklerin Dileklerinin Başı ve Sonu:	483
2. Tesbih, Hamd ve Tehlil de Bir Duadır:	484
3. Yeyip İçmenin Sünnetlerinden:	485
4. Duanın Müstehaplarından:	485
11. Âyet	485
1. İnsanların Hikmetsizce İstekleri:	485
2. Bedduanın Kabulü:	486
3. İnsanların Acelicilikleri:	487
12. Âyet	488
13. Âyet	489
14. Âyet	490
15. Âyet	491
1. Âhirete İman Etmeyenlerin Kur'ân'a Karşı Takındıkları Tavrı:	491
2. Peygamber ve Kur'ân:	492
3. Allah'a İsyanın Cezası:	492
16. Âyet	492
17. Âyet	495
18. Âyet	495
19. Âyet	497
20. Âyet	498
21. Âyet	498
22-23. Âyetler	499

Denizde Yolculuk:	502
24. Âyet	504
25. Âyet	506
26. Âyet	508
27. Âyet	512
28. Âyet	513
29. Âyet	514
30. Âyet	514
31. Âyet	516
32. Âyet	517
1. Allah'a İman ve İnkâr:	517
2. İman Meselelerinde Yalnızca Hak ve Batıl Vardır:	518
3. Hak Olan Allah:	518
4. Hak İle Sapıklık Arasındaki Zıtlık:	519
5. Satranç ve Benzeri Oyunlar İle İlgili İmam Malik'in Görüşü:	520
6. Satranç ve Benzeri Oyunların Kumar Olmaması Şartıyla Hükümleri:	520
7. Önceki İslâm Önderlerinin Satranç ve Zar ile İlgili Görüşleri:	521
8. Kumara Giden Kapıların Kapatılması:	523
33. Âyet	524
34. Âyet	524
35. Âyet	525
36. Âyet	527
37. Âyet	528
38. Âyet	529
39. Âyet	530
40. Âyet	530
41. Âyet	531
42-43. Âyetler	532
44. Âyet	532
45. Âyet	534
46. Âyet	535
47. Âyet	537
48. Âyet	538
49. Âyet	538
50. Âyet	539
51. Âyet	540
52. Âyet	541
53. Âyet	541
54. Âyet	542
55. Âyet	543

56. Âyet	544
57. Âyet	544
58. Âyet	545
59. Âyet	546
1. Helâl ve Haram Allah'ın Emriyledir:	546
2. Bu Âyet Kıyasın Reddedilmesine Delil Olabilir mi?	547
60. Âyet	547
61. Âyet	548
62. Âyet	551
63. Âyet	552
64. Âyet	552
65. Âyet	554
66. Âyet	554
67. Âyet	555
68. Âyet	556
69-70. Âyetler.....	557
71. Âyet	557
72. Âyet	562
73. Âyet	562
74. Âyet	563
75. Âyet	563
76-77. Âyetler.....	564
78. Âyet	565
79. Âyet	565
80. Âyet	566
81. Âyet	566
82. Âyet	568
83. Âyet	568
84-85. Âyetler.....	570
86. Âyet	571
87. Âyet	571
1. Mısır Denilen Yer:	571
2. İsrailoğullarının Evlerini Namazgâh Edinmeleri ve Nâfile Namazlar:	572
3. Ramazanda Kılınan Teravih:	574
4. Tehlikeden Korkan Kimse Cemaate Gitmemekte Mazur Görülebilir mi:	575
5. Mü'minleri Müjdele:	575
88. Âyet	575
89. Âyet	578
90. Âyet	580

91. Âyet	583
92. Âyet	584
93. Âyet	587
94-95. Âyetler.....	587
96-97. Âyetler.....	589
98. Âyet	589
99. Âyet	592
100. Âyet	593
101. Âyet	593
102. Âyet	594
103. Âyet	595
104. Âyet	595
105-106. Âyetler.....	596
107. Âyet	597
108. Âyet	597
109. Âyet	598
İçindekiler	599

الجامع لأحكام القرآن

محنة فيلوت الذئب كله لله فأت
تتولا فأت الله بما يغفلون بصير
فأت تولوا فاعلموا أن الله مولى
نعم المولى و نعم النصيب
أخبرنا أنما غنم من شيء فأت
الله خمسة وللرسول ولذي القربى
واليتامى والمساكين وأب السبل
أن كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا علي
عبدنا يوم الفرقان يوم اتقوا
الجمعان والله علي كل شيء
قدت إذ أنتم بالعدوة الدنيا وهم
بالعدوة القصوى والرب أسفل
منكم ولو تولا عدتم لا اختلفتم في
المنعاد ولكن لتقصوا الله أمتا